

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. І. ФРАНКА

Леонтій Войтович

**КНЯЖА ДОБА:
ПОРТРЕТИ ЕЛІТИ**

Біла Церква
Видавець
Олександр Пшонківський
2006

**ББК 63.3 (2)41
В65**

Рецензенти:

Я. Д. Ісасвич, академік НАН України,
доктор історичних наук, професор
(Львів, Україна).

О. В. Майоров, доктор історичних наук, професор
(Санкт-Петербург, Російська Федерація).

Д. Домбровський, доктор історії
(Торунь, Польща).

У монографії досліджується правляча еліта Східної Європи кінця IX – початку XVI ст. – князі з династії Рюриковичів і Гедиміновичів, а також іншого походження, їх персональний склад, роль у розвитку суспільства та політичних подіях. Значну частину книги становлять вичерпні генеалогічні таблиці.

**LEONTIY VOITOVYCH. PRINCELI ERA IN RUS':
THE PORTRAITS OF RULING ELITES**

This study is devoted to the ruling elites of Eastern Europe from the end of the ninth to the beginning of the sixteenth centuries. The focus is on the princes of the Rurikid and Gediminas dynasties, their composition and the role in social and political developments. Comprehensive genealogical tables of the princely lines are included.

ISBN 966-4585-52-4

© Л. В. Войтович, 2006
© О. В. Пшонківський, видавець, 2006
© Ю. М. Кирилов, покажчики, 2006

*Моїм онукам
Левкові та Олі Ощипкам
з любов'ю присвячую*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
Розділ перший. ДЖЕРЕЛА	45
1.1. Загальні зауваження.....	45
1.2. Літописи і хроніки	46
1.3. Князівські та монастирські архіви.....	70
1.4. Акти.....	76
1.5. Метрики	78
1.6. Князівські родоводи.....	80
1.7. Пом'яники	82
1.8. Гербівники.....	85
1.9. Наративні пам'ятки XII–XVII ст.	87
1.10. Розрядні книги, військові та урядові реєстри.....	97
1.11. Життя, легенди, фальсифікати	98
1.12. Графіті, надгробки, епітафії, некрологи, панегірики	101
1.13. Портрети, мініатюри, іконографічні матеріали, монети, печатки	102
1.14. Археологічні джерела.....	104
Розділ другий. ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА (ЗАМІСТЬ ІСТОРІОГРАФІЇ).....	107
Розділ третій. РҮРИКОВИЧІ. ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД.....	195
3.1. ДИНАСТІЯ РҮРИКОВИЧІВ	196
Табл. 1. Династія Рюриковичів	196
3.2. ІЗЯСЛАВИЧІ ПОЛОЦЬКІ	280
Табл. 2. Рюриковичі. Ізяславичі Полоцькі	280
Табл. 3. Рюриковичі. Князі Друцькі.....	297
3.3. ЯРОСЛАВИЧІ.....	305
Табл. 4. Рюриковичі. Ярославичі	305
3.4. ІЗЯСЛАВИЧІ ТУРІВСЬКІ	353
Табл. 5. Ізяславичі Турівські	353
Табл. 6. Рюриковичі. Четвертинські. Соколинські.....	366
3.5. СВЯТОСЛАВИЧІ. ЧЕРНІГІВСЬКІ, МУРОМСЬКІ І РЯЗАНСЬКІ КНЯЗІ.....	371
Табл. 7. Рюриковичі. Святославичі Чернігівські. Муромські і рязанські князі	371
3.6. ОЛЬГОВИЧІ. ЧЕРНІГІВСЬКІ І СІВЕРСЬКІ КНЯЗІ	397
Табл. 8. Рюриковичі. Ольговичі	397
3.7. ОЛЬГОВИЧІ. ГІЛКА МИХАЙЛОВИЧІВ	418
Табл. 9. Ольговичі. Гілка Михайловичів	418
3.8. ВСЕВОЛОДОВИЧІ. МОНОМАХОВИЧІ	455
Табл. 10. Рюриковичі. Всеволодовичі. Мономаховичі	455
3.9. ВОЛИНСЬКА ГІЛКА МОНОМАХОВИЧІВ.....	466
Табл. 11. Рюриковичі. Мономаховичі. Волинська гілка	466
Табл. 12. Рюриковичі. Мономаховичі. Острозькі.....	512
Табл. 13. Рюриковичі. Мономаховичі. Заславські.....	516
3.10. СМОЛЕНСЬКА ГІЛКА МОНОМАХОВИЧІВ.....	519
Табл. 14. Рюриковичі. Мономаховичі. Смоленська гілка	519
Табл. 15. Ярославська гілка Смоленської династії.....	538
3.11. МОНОМАХОВИЧІ. ЮРІЙОВИЧІ. РОСТОВСЬКА, СУЗДАЛЬСЬКА, МОСКОВСЬКА І ТВЕРСЬКА ГІЛКИ.....	547

Табл. 16. Рюриковичі. Мономаховичі. Юрійовичі.....	547
Табл. 17. Рюриковичі. Мономаховичі-Юрійовичі. Ростовська гілка.....	559
Табл. 18. Рюриковичі. Мономаховичі-Юрійовичі. Суздальська гілка.....	568
Табл. 19. Рюриковичі. Мономаховичі-Юрійовичі. Московська гілка.....	577
Табл. 20. Рюриковичі. Мономаховичі-Юрійовичі. Тверська гілка.....	585
Розділ четвертий. ГЕДИМІНОВИЧІ. ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД.....	593
4.1. ЛИТОВСЬКІ І ЖЕМАЙТСЬКІ ДИНАСТІЇ. КНЯЗІ ГОЛЬШАНСЬКІ.....	593
Табл. 21. Династії литовських князів.....	594
Табл. 22. Династії жемайтських князів.....	598
Табл. 23. Князі Гольшанські.....	604
4.2. ДИНАСТІЯ ГЕДИМІНОВИЧІВ.....	610
Табл. 24. Династія Гедиміновичів.....	610
4.3. ГЕДИМІНОВИЧІ. НАРИМУНТОВИЧІ. КНЯЗІ РУЖИНСЬКІ. КНЯЗІ КОРЕЦЬКІ.....	618
Табл. 25. Гедиміновичі. Наримунтовичі.....	618
Табл. 26. Гедиміновичі. Наримунтовичі. Ружинські.....	624
Табл. 27. Гедиміновичі. Наримунтовичі. Корецькі.....	627
4.4. ГЕДИМІНОВИЧІ. ОЛЬГЕРДОВИЧІ.....	630
Табл. 28. Гедиміновичі. Ольгердовичі.....	630
Табл. 29. Гедиміновичі. Ольгердовичі. Володимировичі.....	642
Табл. 30. Гедиміновичі. Ольгердовичі. Ягеллони.....	646
Табл. 31. Гедиміновичі. Ольгердовичі. Корибутовичі.....	648
Табл. 32. Корибутовичі. Вишневецькі.....	654
Табл. 33. Корибутовичі. Воронецькі. Порицькі. Войнич-Воронецькі.....	658
4.5. ГЕДИМІНОВИЧІ. КЕЙСТУТОВИЧІ.....	662
Табл. 34. Гедиміновичі. Куйстутовичі.....	662
4.6. ГЕДИМІНОВИЧІ. КОРЯТОВИЧІ.....	668
Табл. 35. ГЕДИМІНОВИЧІ. КОРЯТОВИЧІ.....	675
4.7. ГЕДИМІНОВИЧІ. ЛЮБАРТОВИЧІ.....	678
Табл. 36. Гедиміновичі. Любартовичі. Сангушки.....	679
Розділ п'ятий. КНЯЗІ НЕВСТАНОВЛЕНОГО І ОРДИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ	
ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД.....	685
5.1. КНЯЗІ НЕВСТАНОВЛЕНОГО ПОХОДЖЕННЯ.....	685
Табл. 37. Князі Козеки.....	687
5.2. КНЯЗІ ПОЛОВЕЦЬКОГО І КАБАРДИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ.....	690
5.3. КНЯЗІ ОРДИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ. ЧИНГІЗИДИ.....	692
Табл. 38. Князі Глинські і Домонти.....	692
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	697

ВСТУП

У всі періоди історії правляча еліта кожного народу мала великий вплив на його долю. У більшості випадків, пробившись в ряди еліти, завдяки видатним здібностям чи просто збігу обставин, ті чи інші особистості намагалися не просто закріпитися у її складі, але і забезпечити надовго (в ідеалі назавжди), присутність для своєї родини. Спадковість правлячої еліти забезпечувалася відповідним вихованням, освітою і традиціями. Навіть найдемократичніші суспільства не можуть уникнути цього феномену, який у певні моменти можна віднести до негативних факторів, котрі не сприяють поступу. Відкритість демократичних процесів дозволяє долати ці фактори, коли видатна особистість здатна переконати суспільство, яке робить свідомий вибір на її користь у порівнянні з рядовим представником еліти, стартові позиції якого були значно кращими.

У середньовічному суспільстві правляча еліта обмежувалася правлячою династією та її найближчим оточенням. Корені першої правлячої династії у більшості випадків були ретельно заховані традицією, належність до династії охороняли сакральні заборони, які християнство прийняло і освятило. Наступні династії, засновані переважно узурпаторами, намагалися будь-якою ціною довести свою спорідненість з династією попередньою. Це ж стосується і щасливих суперників або колишніх васалів. Сакральні заборони потребували підтвердження легітимності. Найближче оточення династії формувалося з представників родової знаті, традиційно пов'язаної з нею, та висуванців з військового середовища, які своїми заслугами перед цією династією здобули право пробитися до складу вибранців. Проте кар'єра цих вибранців залежала виключно від заслуг перед династією, яка панувала "з ласки Божої", і впливала на формування свого оточення з власної волі. В середньовічному суспільстві правляча династія мала вплив практично на всі сторони екзистенції суспільства, була основним носієм державного чинника, формувала структуру держави, її розвиток і політику. Взаємини всередині правлячої династії іноді були одними з головних причин занепаду або злету тої чи іншої держави. Тому без докладного вивчення правлячих династій неможливе повноцінне відтворення картини історичного процесу.

У силу різних причин діяльність правлячих династій Київської Русі та князівств, що утворилися на її колишніх територіях і проіснували до кінця XV – початку XVI ст., не викликала належного зацікавлення у дослідників. Навіть М. Грушевський, який найдокладніше з усіх українських істориків проаналізував діяльність князів майже до середини XIII ст., не проявив такої зацікавленості до їх ролі у наступний період. Його висновок, що правляча династія Рюриковичів рано зійшла з політичної сцени, перейшовши на службу до іноземного панівного стану і розчинившись у ньому, не був достатньо обґрунтованим. Не тільки Рюриковичі, але і Гедиміновичі, які змінили їх у ряді князівств, боронили суверенітет цих князівств і намагалися їх утримати майже до початку XVI ст., а їх злиття з чужинським панівним станом пройшло через складні процеси, які ще тривали протягом майже цілого століття з рецидивами відродження. Вони вийшли за межі власне пізнього середньовіччя, коли почали змінюватися і самі принципи формування правлячої еліти у сторону розширення її бази.

Вступ

За М. Грушевським, на жаль, пішли майже всі представники національної історичної школи, які обмежували княжу добу існуванням Галицько-Волинської держави, відносячи її кінець до 1340 чи 1387 рр. За таких умов історики інших напрямків намагалися довести якомога найтривалішу бездержавність українського народу. Що стосується російських науковців, то їх у переважній більшості цікавили тільки московські князі. У радянській період до цього долучилися ще ідеологічні пута, які вимагали трактувати правлячу еліту як ворожий клас, негативна роль якого була очевидною і доведень не потребувала. Дослідження княжих персоналій траплялися рідко, хоча значна частина з них була ґрунтовною. Таким чином майже весь період від монгольського завоювання до початку козацьких війн залишився дослідженням тільки фрагментарно.

Так само фрагментарно досліджені проблеми, пов'язані з різноманітними аспектами діяльності князівського стану. Крайні з праць на цю тему, на мій погляд, належать О. Преснякову¹, О. Рапову² та А. Поппе³. Першою спробою комплексного дослідження князівського стану домонгольського періоду були праці О. Толочка⁴. Прикладом комплексного дослідження еліти суспільства кінця XIV – середини XVII ст., включаючи князівську верству, на матеріалах Волині та Центральної України стали блискучі монографії Н. Яковенко⁵.

Дослідження О. Толочка та Н. Яковенко вийшли на фактично непідготовленому ґрунті при відсутності теоретичних розробок з ряду серйозних проблем від феодалізму чи взагалі суспільних відносин у ранньому та пізньому середньовіччі до проблем землеволодіння, ментальності, культурологічних феноменів, генеалогії і хронології. Багато з цих питань було поставлено вперше саме у їхніх працях. Але чимало аспектів залишаються дискусійними і далі.

Звертаючись до вивчення династій Східної Європи⁶, я ставив перед собою завдання не стільки заповнити прогалину у наявних генеалогічних дослідженнях, як зацікавити

¹ Пресняков А. Е. Княжое право в Древней Руси. — Петроград, 1909; Пресняков А. Е. Княжое право в Древней Руси. Очерки по истории X–XII столетии. Лекции по русской истории. Киевская Русь / Подготовка текста, статьи и прим. Д. и. н. М. Б. Свердлова. — Москва, 1993.

² Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. — Москва, 1977.

³ Poppe A. O tytule wielkksiążęcym na Rusi w XI wieku. — Warszawa, 1968.

⁴ Толочко О. П. До питання про сакральні чинники становлення князівської влади на Русі у IX–X ст. // Археологія. — 1990. — № 1. — С. 51–63; Його ж. Особливості міжсеньйоральних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII–XIII ст. // Феодалізм в Україні. — Київ, — 1990. — С. 8–41; Його ж. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. — Киев. — 1992; Його ж. Русь: держава і образ держави. — Київ. — 1994; Його ж. "Князь-обочич" та "король-орач": східноєвропейські паралелі до давньоруських генеалогічних легенд // Старожитності Русі-України. — Київ, 1994. — С. 10–215.

⁵ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993; Її ж. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. — Київ, 2002.

⁶ Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів. — Київ, 1991; Його ж. Волинська земля князівських часів (X–XII ст.) // Проблеми історичної географії України. Збірник наукових праць. — Київ, 1991. — С. 10–23; Його ж. Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. — 1991. — № 2. — С. 32–35; Його ж. Галицький князь Лев Данилович і його потомство // Київ. — 1991. — № 4. — С. 157–158; Його ж. Белзькі князі // Київ. — 1991. — № 5. — С. 149–150; Його ж. Болохівські князі // Київ. — 1991. — № 6. — С. 158–159; Його ж. Київські князі з путивльської династії // Київ. — 1991. — № 8. — С. 149–150; Його ж. Родина князів Корятовичів // Срібна земля. — № 47(60). — 20.11.1993. — С. 11; Його ж. "Дали йому замок Степань..." // Літопис Червоної Калини. — 1993. — № 10–12. — С. 30–33; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Таблиці — Львів, 1996; Його ж. Родина князів Острозьких // Записки НТШ. — Т. 231. — Львів, 1996. — С. 355–367; Його ж. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Т. 5. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю акад. Я. Ісаєвича. — Львів, 1998. — С. 153–168; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. —

Вступ

проблемами княжого стану ширші кола істориків, продовжити полеміку навколо дискусійних моментів і загадок як стосовно окремих персоналій, так і стосовно всіх аспектів діяльності князівського стану і його ролі у розвитку суспільства. З часу утворення Київської Русі і до монгольського завоювання Рюриківичі були єдиною правлячою династією, представники якої займали князівські престולי. Вже у пізньому середньовіччі до них почали долучатися Гедиміновичі та інші литовські династії, трохи пізніше з'явилися князі ординського походження.

Князі з династії Рюриківичів правили в усіх землях Київської Русі та більшості князівств, які існували на її колишній території у XIII–XVI ст., а також у Московській державі до 1598 р. Гедиміновичі правили у Литві, в українських і білоруських землях, у Польщі, Угорщині і Чехії. Обидві династії були пов'язані з багатьма правлячими родинами Європи. Від обох династій походять десятки князівських родин, які залишили помітний слід в історії Східної Європи. Досить назвати Острозьких, Вишневецьких, Оболенських, Трубецьких чи Голіциних.

У цій праці, залишаючи і далі на першому місці проблеми генеалогічні, я вирішив подати політичні біографії князів, розраховуючи на більш широке коло читачів. Складність родинних і династичних пов'язань, вимагає комплексного підходу і дослідження всіх гілок як династії Рюриківичів так і династії Гедиміновичів. Якщо протягом X – середини XIII ст. князі не рідко протягом своєї діяльності займали престולי у північних, східних та південних частинах Київської держави, то пізніше, вони так само часто покидали межі Великого князівства Литовського і переходили на службу

Львів, 2000; Його ж. "Teraturgema" Афанасія Кальнофойського як джерело з генеалогії князівських родин. Львів, 2000; Його ж. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Історичні та культурологічні студії. — Вип. 3. — Львів, 2001. — С. 13–30. Його ж. Юрій Львович та його політика // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / Там само. — С. 70–78; Його ж. Військо і військова організація // Історія української культури. — Т. 2. XIII – середина XVII ст. / Відп. ред. Я. Ісаєвич — Київ, 2001. — С. 93–108; Його ж. Державні утворення на українських і суміжних з ними землях та їхні правителі XIII – першої половини XVII ст. // Там само. — С. 809–818; Його ж. Данило Галицький. Загадки і проблеми // Галицька брама. — 2001. — № 9–10. Король Данило та його син Лев. — С. 12–16; Його ж. Друга галицька династія. Загадки і проблеми // Семінарії "Княжі часи". — Львів, 2002. — С. 2–6; Його ж. Доба удільних князівств // Історія України. — Вид. 3, перероблене і доповнене / В. Баран, Л. Войтович, Я. Грицак, О. Зайцев, Ю. Зайцев (керівник авторського колективу), Ф. Заставний, Я. Ісаєвич, К. Кондратюк, М. Литвин, О. Луцький, К. Науменко, Д. Павлів, І. Патер, В. Петегірич, І. Сварник, Б. Якимович. — Львів, 2002. — С. 95–111; Його ж. Друга галицька династія. Загадки і проблеми досліджень // Пам'ять століть (Київ). — 2002. — № 5. — С. 35–48; Його ж. Ще одна загадка генеалогії Романівичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // А се его сребро: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 161–164; Його ж. Перемишльке князівство. Джерела державності // Перемишль і Перемишльська земля протягом віків. — Вип. 3. Інституції / Наукове товариство ім. Шевченка у Польщі; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Під ред. Степана Заброварного. — Львів, 2003. — С. 39–50; Його ж. Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії / Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Громадський комітет для відзначення 800-літнього ювілею короля Данила. — Львів, 2003. — С. 24–29; Його ж. 86. Середні віки в Україні: хронологія, проблем періодизації // Український історичний журнал. — 2003. — № 4. — С. 134–139; Його ж. Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. 7. — Дрогобич, 2003. — С. 63–71; Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. — Львів, 2004; Його ж. Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Київ-Львів, 2004. — С. 712–720; Його ж. Белзькі князі // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. — Вип. 1. — Белз, 2004. — С. 74–77; Його ж. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович // Вісник Національного Університету "Львівська політехніка". — № 502. Держава та армія. — Львів, 2004. — С. 13–18; Його ж. Князь Олег Віщий: легенди і загадки // Історичні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. — Вип. 2. — Луганськ, 2004. — С. 190–202.

Вступ

до московських князів, як бувало і навпаки. В обох випадках на початкових стадіях від нових сюзеренів вони отримували удільні князівства і творили там свої регіональні династії. Пізніше замість князівств вони почали отримувати приватні земельні володіння і зберігали лише титули та старі родинні традиції.

Зрозуміло, що більш детально у праці розглянуті персоналії князів, чия діяльність протікала в українських землях. Стосовно осіб, яким присвячені спеціальні дослідження, основна увага зосереджена на дискусійних моментах і маловідомих фактах.

Хронологічні рамки праці визначилися періодом протягом якого княжий стан був правлячою елітою в українських землях, тобто від утворення Київської Русі (формально у 882 р.) до зрівняння князів з рештою шляхти у Великому князівстві Литовському і формального позбавлення їх прав зносин з іноземними володарями та роздачі земельних ленів (1492 р.). Але початки династії Рюриковичів сягають кілька десятиріч в глибину IX ст., а фактична ліквідація удільних князівств — початку XVI ст. Особливо це стосується північної частини Чернігівської землі, князі якої, намагаючись зберегти свої князівства, після появи Віленського привілею 1492 р. перейшли під протекторат Московської держави і зберегли свої уділи подекуди майже до середини XVI ст.

Період, якому присвячене дане дослідження, виразно розпадається на два: добу Київської Русі (кінець IX – середина XIII ст.) та добу удільних князівств (середина XIII – початок XVI ст.), що відповідає класичному і пізньому середньовіччю. Уже сама назва періодів виглядає дискусійною.

Зрозуміло, що держави, яка офіційно називалася "Київська Русь", ніколи не існувало. За джерелами назва цієї держави — Русь⁷ або Руська земля⁸. При цьому останній термін вживався як у широкому значенні для всієї держави, так і у вузькому значенні — для території Київської, Чернігівської і Переяславської земель чи власне Київської землі⁹. Іноземні джерела подають назви Rus, Rus(s)ia, Rucia, Ruscia, Ruzzi, Ruzzia ar-Rus, Rutzeland, Ryscaland, Ryssland, Rusco, Ros і т. д. З похідних назв джерелам відомі тільки три: Мала Русь — вперше у 1334 р. в титулі галицько-волинського князя Болеслава-Юрія: "*Dei gratia natus dux totius Russae Minoris*" ("*З Божої ласки природжений князь всієї Малої Русі*"¹⁰); Велика Русь — вперше у 1542 р.¹¹ та Біла Русь — ніби під 1305 р., але у такому пізньому джерелі як Густинський літопис¹². При цьому, якщо термін "Мала Русь" у титулатурі галицько-волинського князя, напевно, означав територію Русі вільну від ординської опіки, а термін "Велика Русь" для московських книжників служив підставою для претензій до територій, які колись входили до складу Київської Русі, що відбивало реалії московської політики у XVI ст., то тільки термін "Біла Русь" (тобто "Західна Русь" за аналогією з Білою Хорватією та Білою Сербією) міг відбивати якусь архаїку попередньої доби. Терміну "Червона Русь", ще досі популярного у польській історіографії, середньовічні джерела взагалі не знали.

Термін "Київська Русь" був прийнятий істориками на початку XIX ст. і успішно вживався до середини XX ст., коли його почали замінювати доволі абсурдними термінами "Древня Русь" чи "Давня Русь". Київ був столицею держави і "*матір'ю градам*

⁷ Полное собрание русских летописей [далі ПСРЛ]. — Т. 1. — Москва, 1962. — Стб. 7, 11, 28–29, 31, 338, 341–345; — Т. 2. — Москва, 1962. — Стб. 6, 8, 20, 22–23, 36, 455; — Т. 4. — Ч. 1. — Вып. 1. — Петроград, 1915. — С. 4; — Т. 9. — Москва, 1965. — С. 3–4, 17.

⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 1, 17, 19–20; — Т. 2. — Стб. 2, 12; — Т. 4. — С. 11.

⁹ Насонов А. Н. "Русская земля" и образование территории древнерусского государства. — Москва, 1951

¹⁰ Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси / Сборник материалов и исследований, собр. О. Гонсировским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. Л. Пташицким и И. Режабком. — Санкт-Петербург, 1907. — С. 153–154.

¹¹ ПСРЛ. — Т. 20. — Ч. 2. — Санкт-Петербург, 1914. — С. 460.

¹² ПСРЛ. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1843. — С. 227, 236.

Вступ

русським"¹³. Правителі держави титулувалися князями київськими. Цілком очевидно, що термін "Київська Русь" більше відповідає історичній дійсності ніж інші терміни, якщо, звичайно, під "Новою Руссю" не розуміти однієї з Російських держав (тільки котрої — московської, імператорської, радянської чи сучасної?). У такому сенсі цей термін ще би міг використовуватися російською історіографією (Древня Русь — Московська Русь — Російська держава), але аж ніяк не українською (тоді сучасну державу довелось би називати Нова Русь-Україна).

Московські книжники з середини XV ст. почали обґрунтовувати спадковість князів московських від князів київських, що було зумовлено конкретними політичними цілями підтвердження претензій на зверхність над усіма землями колишньої Київської Русі¹⁴. Під руками вони мали готовий літописний текст — володимирське зведення 1185 р., де здобуття Києва у 1169 р. коаліцією південноруських князів, організованою суздальським князем Андрієм Боголюбським, видавалося як перенесення центру держави з Києва у Володимир на Клязьмі, а всі наступні князі київські були перетворені у володимиро-суздальських васалів¹⁵. До цього залишилося долучити цілком реальне перенесення столиці з Володимира, який вже з початку XIV ст. перетворився у столицю номінальну, до Москви, столиці фактичної, що і було здійснено після 1409 р. при укладанні Троїцького літопису¹⁶. Так народилася "звичайна схема" російської історії, під яку почали підганяти літописні тексти, у яких пізніші київські князі стали васалами князів володимиро-суздальських. Цю схему закріпили М. Карамзін та М. Погодін і вона стала загальноприйнятою у російській дореволюційній та емігрантській історіографії. Виступаючи проти цієї схеми, М. Грушевський фактично тільки модернізував її, відзначивши, що Київський період перейшов не у Володимиро-Московський, а у Галицько-Волинський¹⁷. Сьогодні очевидні як хибність обох схем, так і причини їх появи¹⁸.

У радянський період до цих схем були внесені незначні корективи. Б. Греков, який вважався еталоном історичної науки, закінчив свою програмну монографію "Київська Русь" правлінням Мстислава Володимировича, тобто 1132 р.¹⁹. До цієї дати стали підганяти закінчення історії Київської Русі. Мені також здається слушним погляд цих дослідників, які відносять початок епохи удільних князівств до середини XII ст.²⁰, умовно до 1132 р., коли після смерті Мстислава Володимировича київські князі втратили повноту контролю над усіма територіями держави, а окремі землі і, навіть, князівства, які утворилися на їх території, почали набувати державних ознак²¹. Після 1132 р. і до середини XII ст. на території Київської Русі остаточно сформувалися окремі землі (Київська, Переяславська, Чернігівська, Волинська, Галицька, Турівська, Полоцька,

¹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 23.

¹⁴ Peleński J. The Origins of the Official Muscovite Claims to the "Kievan Inheritance" // Harvard Ukrainian Studies. — V. 1. — Cambridge, Mass., 1977. — P. 36–51; Id., The Emergence of the Muscovite Claims to the Byzantine-Kievan "Imperial inheritance" // Okeanos. Essays presented to Ihor Ševčenko [Harvard Ukrainian Studies]. — V. 7]. — Cambridge, Mass., 1984. — P. 520–531.

¹⁵ Пеленський Я. Боротьба за "Київську спадщину" у 1175–1195 pp.: релігійно-церковне середовище // Археологія. — 1991. — № 3. — С. 33–46.

¹⁶ Толочко О. Коли перестала існувати "Київська Русь"? Історична доля одного терміну і поняття // Київська старовина. — 1992. — № 6. — С. 8–11.

¹⁷ Грушевський М. С. Звичайна схема "русської" історії й справа раціонального укладу історії Східного слов'янства // Статті по славяноведенню. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1904.

¹⁸ Толочко О. Коли перестала існувати "Київська Русь"? — С. 13.

¹⁹ Греков Б. Д. Киевская Русь. — Киев, 1951.

²⁰ Толочко О. П. Особливості міжсеньйоральних відносин., — С. 39–40.

²¹ Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996 — С. 5; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. — Львів, 2000. — С. 389.

Вступ

Смоленська, Новгородська, Суздальська, Муромо-Рязанська), в межах територій яких відбувалася стійка консолідація і діяли спільні інтереси, незважаючи на те, що ці землі— "королівства", як їх назвав Б. Рибаків²², роздроблювалися на удільні князівства — "герцогства", а останні — на дрібніші уділи — "графства". Справедливо припускаючи, що підпорядкування цих земель Києву носило все більш номінальний характер, Б. Рибаків пропонував взагалі вважати їх повністю суверенними. Якщо погодитися з його висновками, то виходить, що держава — "імперія" Київська Русь перестала існувати до середини XII ст., а подальша боротьба за Київ була просто територіальною суперечкою смоленських або волинських князів з князями чернігівськими і тому подібне. Але ж було не так. Оволодівши Києвом, кожен князь відчував себе господарем всієї Русі, починав "рядити", тобто за допомогою системи рядів-угод як верховний сюзерен закріплював свої відносини з васалами. Здобуття столиці давало йому право бути сувереном всієї держави. Не випадково у 1151 р. білгородці у відповідь на розпорядження претендента Юрія Довгорукого зухвало запитали: "А Київ ти ся отворив?"²³. Подібно і німецькі королі ставали імператорами тільки після походу в Рим, який завершувався їх коронацією. Так само і сюзеренам Польщі необхідно було оволодіти Краковом. Зрозуміло, що ступінь залежності окремих земель від Києва був різним у різні періоди. Подібні процеси мали місце у всіх феодальних імперіях та королівствах.

Заперечуючи Б. Рибаківу, М. Браїчевський чомусь період існування Київської Русі обмежив 1203 р.²⁴. Однак і у першій чверті XIII ст. київські князі виводили у степ об'єднане військо до складу якого входили дружини віддалених дубровицьких, несвізьких і шумських князів. Боротьба за Київ як боротьба за столицю з найстаршим князівським престолом, а не боротьба за конкретне місто з прилеглими територіями, тривала аж до здобуття столиці монголами у 1240 р.²⁵. Навіть і після цього князі, які претендували на першість, певний час добивалися від монгольських ханів ярлика на зруйнований Київ. Виходячи з цього, О. Толочко кінець Київської Русі відніс до рубежу XIII–XIV ст., вважаючи основними причинами її падіння політику Золотої Орди та Великого князівства Литовського²⁶.

Спроби зберегти Київську Русь, хоча б як васала Золотої Орди, звичайно, були, але ординці не допустили ні відродження столиці у Києві, ні збереження Київської Русі як поняття політичного. Київська земля потрапила до улусу Мауці (Могучій), тоді як великий князь володимирський став безпосереднім ханським васалом. Спроба Данила Романовича повернути собі столицю наštтовхнулася на рішучу відсіч Мауці: "Віддай Галич"²⁷. Ординці не дозволили сидіти у Києві і Ярославові Всеволодовичу. У старій столиці залишився його посадник Дмитро Ейкович, а "старен всем князем в Русском языке" мусив перебувати ближче до ординської ставки — під наглядом. Це були перші роки становлення Золотої Орди, коли ще оточення Батия вирішувало що робити далі. А далі не отримали ярлика на Київ ні Михайло Всеволодович, ні Данило Романович, а Олександр Ярославович, отримавши Київ, був поставлений ординцями нижче молодшого брата Андрія, якому надали старшинство. Тим самим в Орді дали зрозуміти, що стара столиця в нових реаліях втратила свою роль.

²² Рыбаков Б. А. Первые века русской истории. — Москва, 1964. — С. 147–157; Його ж. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. — Москва, 1982. — С. 470.

²³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 433.

²⁴ Браїчевський М. Ю. Диархическая партийная система в древнерусском городе XII – начала XIII в. // Древняя Русь и Киевская Русь. — Киев, 1989. — С. 140.

²⁵ Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. — Киев, 1987.

²⁶ Толочко О. Коли перестала існувати "Київська Русь"? — С. 16.

²⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 807–808.

Вступ

Чи зберіг за собою Київ Олександр, змінивши брата, невідомо, скоріше ні. Він сам і його наступники мало цікавилися наддніпрянськими справами. Не випадково пороський князь Юрій був васалом волинських князів²⁸. Київські землі скоріше всього опинилися в орбіті Галицько-Волинської держави, васали якої сиділи в Овручі, а може і у інших містах, а у Києві могли бути періодично намісники галицько-волинських володарів або Ногая, причорноморський улус якого поступово перетворювався в окрему державу. Десять бл. 1300 р. в ході війни з Ногаєм, союзниками якого були галицько-волинські володарі, хан Токта надав Київ путивльському князеві, чії нащадки з допомогою ординців протрималися у колишній столиці як рядові удільні князі аж до 1362 р., можливо, з короткою перервою між 1324 та до 1331 р., коли у Києві міг сидіти литовський васал Ольгімант-Михайло Гольшанський²⁹. Тому я схильюся до думки, що Київська Русь як суверенна держава-імперія проіснувала до 1240 р. Ця думка, достатньо переконливо обґрунтована П. Толочком³⁰, дозволяє датувати період Київської Русі умовно 882–1240 рр.

Наступний період також не був періодом "темних віків", як дехто вважає досі. Вартує замислитися чи коректно вживати термін "Польсько-Литовська доба" або "Литовська доба". Чим принципово відрізнявся період входження українських (руських) князівств у Литовсько-Руську державу від періоду їх входження у Київську Русь? Цікаво, що період, коли московські князі відвозили в столицю Золотої Орди міхи срібла, щоби отримати ярлик на престол великих князів володимирських, у російській історіографії називається періодом "збирання земель", що передувало утворенню російської централізованої держави. І це, на мій погляд, цілком справедливо. Але чому ж, період, коли київський князь титулувався "з ласки Божої великий князь київський" і ставив свій підпис другим після підпису великого князя литовського на міжнародних угодах, а літописці сусідньої Молдови титулували його "царем", скромно іменується "литовським"? Більше того, слідом за польською історіографією у нас прийнято писати про "повстання" Свидригайла Ольгердовича, нібито легітимний великий князь литовський міг повставати у власній державі проти узурпатора — польського ставленика, а не навпаки? Напевно цей період був таки не "литовським" і не "польсько-литовським" (хоча Польща у XV ст. послідовно анексувала, перетворивши у воєводства, території Руського (Галицького) королівства з Холмським, Подільським, Жидачівським та Белзьким князівствами), а просто періодом чи добою удільних князівств.

Доба удільних князівств тривала в період, коли основними державними організаціями на зазначених територіях залишалися удільні князівства (окремі з них прийняли назву великих і до їх складу входили васальні князівства, які також дробили на менші). В певні періоди ті чи інші князівства залишалися повністю незалежними, в інші — залежали від Золотої Орди, Великого князівства Литовського чи інших об'єднань. Іноді вони самі об'єднувалися як Галицько-Волинська держава за короля Юрія Львовича або Волинь за Свидригайла Ольгердовича. Подібно і Мекленбург, Саксен-Кобург-Гота чи Баден-Баден у складі Священної Римської імперії германської нації фактично залишалися суверенними князівствами. Формально цей період закінчився у 1492 р., коли за Віленським привілеєм удільні князі були позбавлені права зносин з іноземними володарями і права роздачі земель своїм васалам, тобто їх володіння були зрівняні у правовому відношенні із приватними володіннями, статус яких одночасно був піднесений у судовому та інших питаннях до рівня цих князівств. Але фактично реалізація цих положень затягнулася мало не до середини XVI ст. Частина чернігівських

²⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 993–994.

²⁹ Войтович Л. В. Удільні князівства..., — С. 158–159.

³⁰ Толочко П. П. Древняя Русь..., — С. 186–221.

Вступ

і сіверських князівств, не вдоволені такою політикою, вдалася до московського протекторату, що зберегло їх існування також майже до середини XVI ст.³¹

Цікаво, що чисто випадково 1492 р. співпав з датою відкриття Америки Х. Колумбом, тобто датою прийнятою більшістю європейських медієвістів як верхню межу Середніх віків. Отож верхня межа Середніх віків в Україні практично співпадає з загально визнаною періодизацією в європейській історичній науці, тобто сягає 1492 р., коли формально були ліквідовані удільні князівства, чи середини XVI ст., коли наступила фактична ліквідація більшості удільних князівств, а у Європі почалася Реформація. Отже фактично періоди класичного (кінець IX – середина XIII ст.) та пізнього середньовіччя (середина XIII – кінець XV / середина XVI ст.) у європейській історії фактично співпадають з періодами (чи добою) Київської Русі (882–1240) та удільних князівств (1241–1492 / середина XVI ст.). Така періодизація, підтримана Я. Ісаєвичем, вже випробувана, зокрема в "Історії української культури"³², підручнику з історії України для вищої школи (керівник авторського колективу Ю. Зайцев)³³ та інших виданнях.

Принагідно слід зауважити, що і раннє середньовіччя за європейською класифікацією (454 – середина IX ст.) також співпадає з періодом становлення і існування слов'янських племінних князівств та їх союзів (дулібів, хорватів, полян та ін.) в українських землях (середина V ст. – 882). Дослідження археологів останніх десятиліть, особливо на хорватських та волинських матеріалах, дозволяють досить впевнено говорити про широку диференціацію суспільства вже у VII–VIII ст. і його підготовленість до створення державних організацій. Принаймні сумніви щодо існування у цей період на теренах України племінних слов'янських князівств і союзів нічим не підкріплені. Без існування державних механізмів спорудження таких укріплених городищ як Плісниське чи Стільське неможливе. Останнім часом відома російська дослідниця О. Мельникова досить аргументовано виділяє у цьому періоді часи вождівства, дружинної держави та ранньофеодальної держави вже в середині IX ст.³⁴

Яким же було суспільство доби Київської Русі та доби удільних князівств? Раніше майже ніхто не сумнівався, що воно було феодальним. Сьогодні як стосовно самого поняття "феодалізму" так і стосовно його існування в українських землях існують різні погляди, хоча у шкільних підручниках феодалізм, ототожнений з кріпосним правом, і далі "триває" аж до 1861 р.

Здавалось би все дуже просто. В європейській та світовій науці (П. Рот,³⁵ В. Мензель,³⁶ А. Допш,³⁷ М. Блок,³⁸ Г. Кравінкель,³⁹ Ф. Л. Гансгоф,⁴⁰ Ф. М. Стентон,⁴¹

³¹ Войтович Л. Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації // Український Історичний Журнал. — 2003. — № 4. — С. 134–139.

³² Історія української культури. — Т. 2 / Гол. ред. колегії Я. Ісаєвич. — Київ, 2001.

³³ Баран В., Войтович Л., Грицак Я., Зайцев О., Зайцев Ю., Заставний Ф., Ісаєвич Я., Кондратюк К., Литвин М., Луцький О., Науменко К., Павлів Д., Патер І., Петегрич В., Сварник І., Якимович Б. Історія України. Вид. 3, доповнене і перероблене. — Львів, 2002.

³⁴ Мельникова Е. А. К типологии становления государства в Северной и Восточной Европе (Постановка проблемы) // Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы: Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 13–15 апреля 1992 г. Тез. Докл. / Отв. Ред. А. П. Новосельцев. — Москва, 1992; Ї ж. К типологии предгосударственных и раннегосударственных образований в Северной и Северо-Восточной Европе (Постановка проблемы) // Древнейшие государства на территории Восточной Европы. 1992–1993. — Москва, 1995.

³⁵ Roth P. Feudalität und Unterthanenverband. — Weimar, 1863.

³⁶ Menzel V. Die Entstehung des Lehnwesens. — Berlin, 1890.

³⁷ Dopsch A. Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit. — 2 ed. — Vienn, 1921–1922; Id., Benefizialwesen und Feudalität // Mitteilungen des oesterreichischen / Instituts für Geschichtsforschung. — 1926.

³⁸ Bloch M. Un problème d'histoire comparée: la ministèrialité en France et en Allemagne // Revue historique du droit. — 1928. — P. 34–75; Id., Feudalism // Encyclopaedia of the social sciences. — T. 6. — Paris, 1931.

³⁹ Krawinkel H. Zur Entstehung des Lehnwesens. — Weimar, 1936.

Вступ

Л. Февр,⁴² та ін.) термін "феодалізм" визначається як система стосунків на основі феодів-ленів [*feodum, feudum* — від старофранкського *fehu-od* — худоба як майно, франц. — *fief* (*ф'єр*), англ. — *fee* (*фі*), нім. — *lehn* (*лен*)] — земельних володінь або фіксованих доходів (у натурі чи грошах), які надходять з певних територій, наданих сюзеренами своїм васалам у спадкове володіння з правом інвеститути (тобто надання частини цих територій своїм васалам) за умовою виконання служб на користь сюзерена — військової, адміністративної, судової чи придворної. За умов функціонування васально-ленної системи держава переважно є певною конфедерацією слабо пов'язаних територіальних князівств (герцогств чи графств). І тільки розкладання васально-ленної системи призводить до утворення станових і абсолютних монархій.

Термінологія, пов'язана з різними етапами феодалізму, довгий час була предметом дискусії. Розрізняють два види надань: прекарії [*precarium* — щось надане в тимчасове користування] чи бенефіції [*beneficium* — привілей] та власне феоди, тобто умовні надання на період виконання служби і надання з правом успадкування⁴³. Початково всі ці терміни фактично були синонімами одного поняття⁴⁴. Причому *феодами* називали земельну ділянку, яку отримували як плату за виконувану повинність чи роботу особи будь-якого стану, включаючи ремісників чи нижчий клір⁴⁵. Практично в усіх європейських постримських країнах, які розвивалися на базі "варварських" королівств, із утворенням постійних дружин королів та їх намісників починала складатися система роздачі *бенефіцій* і поступова заміна їх *феодами*. Спочатку верховний військовий вождь — король чи герцог, об'єднуючи функції військового вождя, судді, а в язичеську епоху ще й верховного жерця, намагався тримати при собі дружину, забезпечуючи її всім необхідним. Але межі герцогств та королівств збільшувалися, дружинники заводили сім'ї, старіли і ставали непридатними для військової служби, проте їх досвід та заслуги дозволяли передати їм в управління певні території з частиною прерогатив сюзерена. Це потребувало відповідного забезпечення для чого служили *бенефіції*. Але васали прагнули гарантувати майбутнє своїх нащадків і тому місце *бенефіцій* зайняли *феоди* поряд з якими з'явилися *алоди* [*alleux* — землі чи володіння, вільні від будь-якої залежності, що передавалися у спадок]⁴⁶. Тож, маючи такі доволі чіткі визначення цих понять, залишається тільки спроектувати їх на території Київської Русі та князівств, які утворилися на її землях після монгольського завоювання, знайти підтвердження або заперечення існування бенефіцій, феодів та алодів і визначитися із самим феодалізмом, звичайно враховуючи місцеві особливості. Однак таким шляхом пішов тільки російський дослідник М. Павлов-Сильванський, який, порівнюючи такі руські і германські юридичні інститути як община-марка, боярство-лицарство, надання земельних ленів, васальна служба, захисна залежність і т. д., переконливо доказав, що між ними більше спільного ніж відмінного, і на цій підставі вважав руське суспільство феодальним⁴⁷. Феодальним

⁴⁰ Ganshof F. L. Note sur les origines de l'union du benefice avec la vassalité // Etudes d'histoire dédiées a la mémoire de Henri Pirenne. — Bruxelles, 1937.

⁴¹ Stenton F. M. The first century of English feudalism 1066–1166. — Oxford, 1932.

⁴² Февр Л. Феодальное общество // Февр Л. Бои за историю. — Москва, 1991. — С. 146–158.

⁴³ Kern H. Feodum, fief // Mémoires Soc. Linguistique. — T. 2. — Paris, 1872; Clotet L. Le benefice sous les deux premières races // Comptes rendus du Congrès scientifique international des catholiques. — 1891; Bonuroit A. Les "precariae verbo regis" devant le concile de Leptinnes // Revue d'histoire ecclésiastique. — 1900; Lesne E. Les bénéficiers de Saint-Germain-des-Près au temps de l'abbé Irminon // Revue Mabillon. — 1922; Krawinkel H. Feudum. — Weimar, 1938.

⁴⁴ Блок М. Феодальне суспільство. — Київ, 2002. — С. 179–180.

⁴⁵ Bloch M. Un problème d'histoire comparée: la ministèrialité en France et en Allemagne // Revue historique du droit. — 1928. — P. 54–55.

⁴⁶ Jolliffe J. E. A. Alod and fee // Cambridge historical Journal. — 1937.

⁴⁷ Павлов-Сильванский Н. П. Феодализм в России. — Москва, 1988. — С. 39–125, 178–207, 217–228, 288–482.

Вступ

суспільством, не наголошуючи на самому терміні, вважав суспільство Київської Русі М. Грушевський⁴⁸.

Проте вони залишилися у меншості. Скоріше з ідеологічних ніж наукових міркувань, російська наука сформувала версію "особливого розвитку" руського суспільства і протиставлення його суспільству західному⁴⁹.

Революція застала ці дискусії у самому розпалі і відразу ж їх закрила, канонізувавши марксистський погляд на проблему. Марксистська догматика вважала, що феодальна суспільно-економічна формація, яка тривала від падіння Римської імперії до Англійської буржуазної революції (кінець V – середина XVII ст.), була заснована на власності феодалів на землю та експлуатації особисто залежних від них безпосередніх виробників — селян. Принаймні так спрощено засвоїв цю схему головний російський марксист В. Ульянов (Ленін), ототожнивши її з класичним російським кріпацтвом, яке якраз при феодалізмі ніколи не існувало. Пізніші дослідники, намагаючись узгодити цю догму з історичною реальністю, розділили феодалізм на три періоди: раннє середньовіччя — період генези та раннього феодалізму (кінець V–X ст.), класичне середньовіччя — період розвиненого феодалізму (XI–XV ст.) і пізнє середньовіччя — період розкладення феодалізму (XVI – середина XVII ст.). В Радянському Союзі це було неможливо зробити, позаяк кріпосне право в Росії існувало до 1861 р. Запозичивши від російської дореволюційної історіографії прихильність до особливого східнослов'янського чи російського розвитку суспільства, існування феодалізму віднесли від VII–VIII ст. до 1861 р. Ця схема досі збереглася у шкільних підручниках з історії по всій Україні, незважаючи на те, що у самій Росії у неї вже майже не залишилося прихильників, а навколо проблем існування феодалізму і суспільного ладу триває серйозна дискусія⁵⁰.

Основою цієї схеми (якщо відкинути дилетантсько-чудернацьке її ототожнення з кріпосним правом і продовження до 1861 р., можна було б і далі, особливо у 1931–1964 рр., коли селяни не мали паспортів та працювали за "трудодні") стала розроблена вченим старої школи Б. Грековим теорія вотчинно-сеньйоральної схеми як основи розвитку феодалізму у Київській Русі⁵¹. Намагаючись надати їй наукової доказовості, Б. Греков був змушений багато що просто скалькувати із західноєвропейських зразків, які часом не мали аналогій, принаймні засвідчених джерелами, у руських землях. Залишаючи головні моменти бездоказовими, або опертим на постулат "так мусило бути", він оголосив кріпаками смердів та інші напівзалежні і залежні верстви населення і "утвердив" тезу про закріпачення селянства у часи Київської Русі та появу феодалізму в результаті руйнування общинного ладу⁵², при цьому повністю залишивши поза увагою общину-марку, яка дожила мало не до XX ст.

Схема С. Юшкова, загалом близька до схеми Б. Грекова, виглядає менш догматичною і обґрунтованішою (принаймні стосовно проблем васальних відносин, інститутів віча та імунітету)⁵³. Л. Черепнін, загалом підтримуючи схему Б. Грекова, підсилив її обґрунтуванням концепції "державного феодалізму" — верховної власності

⁴⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 3. — Київ, 1993. — С. 192–259.

⁴⁹ Свердлов М. Б. Общественный строй Древней Руси в русской исторической науке XVIII–XX веков. — Санкт-Петербург, 1996.

⁵⁰ Свердлов М. Б. "Корм — кормление": Становление феодального социально-политического института на Руси IX – XIII вв. // *Stusia Humanistica*. — Санкт-Петербург, 1996; Його ж. Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. — Санкт-Петербург, 2003.

⁵¹ Греков Б. Д. Київська Русь. — Київ, 1951. — С. 118–358.

⁵² Греков Б. Д. Очерки по истории феодализма в России // *Известия Государственной Академии Истории Материальной Культуры*. — Вып. 72. — Москва, 1934.

⁵³ Юшков С. В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. — Київ, 1992. — С. 186–204, 236–294, 307–309.

Вступ

держави в особі князя на підвладні йому землі. Він також менш категорично ставився до періодизації цього процесу, зокрема вважаючи, що у XII ст. феодалізація ще не завершилася⁵⁴. Більшого в ті часи зробити було не можна. Противники цієї схеми не тільки відлучалися від науки, але й знищувалися фізично.

Проблеми феодалізму і існування феодальних інститутів (синхронних в часі і подібних за призначенням) знайшли своє вирішення у працях В. Пашуто⁵⁵ та М. Свердлова⁵⁶. Там же приведені аналіз і критика думок попередників. В. Пашуто не захотів зачіпати основ схеми Б. Грекова, обмежившись її косметичним ремонтом, а М. Свердлов пішов далі, розглядаючи ці проблеми в контексті вивчення інституту князя і князівської влади в процесі становлення і розвитку середньовічного суспільства і держави, шукаючи аналогії у сусідніх народів із подібними традиціями та історією. При всій дискусійності такий шлях виглядає найбільш перспективним.

На перший погляд важко заперечити існування у часи Київської Русі феодальних відносин, наявність не тільки бенефіцій, але й самих феодин чи ленів, якщо під останніми розуміти не тільки земельні володіння, але й фіксовані доходи з них (грошові або натуральні), надані сюзереном своїм васалам у спадкове володіння за умови виконання останніми певних служб на користь сеньйора (військової, з управління певними територіями, судочинства чи придворної служби). Однак спокуса і надалі шукати особливі відмінності, характерні тільки для руських земель, завжди була привабливою. Наприклад, М. Приселков так і не визнав Київську Русь за державу феодальну⁵⁷, хоча тоді подібна позиція вимагала великої мужності.

Цілий ряд дослідників досі шукають особливий шлях розвитку суспільства Київської Русі. Найцікавішими виглядають спостереження за певними особливостями відносин у Київській Русі, які, безперечно, мали місце і відрізнялися від аналогічних явищ в інших країнах. Тут можна виділити погляди І. Фроянова (та його школи), В. Рогова, Л. Милова й О. Толочка. Всі ці дослідники відійшли від традиційної констатації, що економічною основою феодальної роздробленості було натуральне господарство. З позицій цих класичних постулатів пояснити економічні причини роздроблення Київської Русі неможливо, що змусило і ряд зарубіжних дослідників засумніватися в існуванні феодальних відносин на Русі.

І. Фроянов мав мужність відверто виступити проти грековських постулатів і повністю зруйнувати всю вотчинно-сеньйоріальну схему, не кажучи вже про спроби трактувати смердів та інші верстви напівзалежного населення як кріпаків⁵⁸. Слушними виглядають заперечення концепції верховного феодального землеволодіння, перш за все спостереження за особистими володіннями князів, їх придбанням боярських земель⁵⁹.

⁵⁴ Черепнин Л. В. Русь. Спорные вопросы истории феодальной земельной собственности в IX–XV вв. // Новосельцев А. П., Пашуто В. Т., Черепнин Л. В. Пути развития феодализма. — Москва, 1972. — С. 138–142.

⁵⁵ Пашуто В. Т. Черты политического строя Руси // Древнерусское государство и его международное значение. — Москва, 1965. — С. 11–126.

⁵⁶ Свердлов М. Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси. — Ленинград, 1983. — С. 23–89, 106–134, 194–223; Його ж. Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. – Санкт-Петербург, 2003.

⁵⁷ Приселков М. Д. Киевское государство II половины X в. по византийским источникам // Уч. зап. ЛГУ. — Вып. 8. — Ленинград, 1941. — С. 216–217, 240.

⁵⁸ Фроянов И. Я. Киевская Русь: Очерки социально-экономической истории. — Ленинград, 1974; Його ж. Киевская Русь: Очерки социально-экономической истории // Начала русской истории. — Москва, 2001. — С. 331–482; Його ж. Челядь и холпы в трудах дореволюционных историков // Начала..., — С. 113–148; Його ж. Советские историки о смердах в Киевской Руси // Начала..., — С. 191–224.

⁵⁹ Фроянов И. Я. Генезис феодализма на Руси в советской историографии // Начала..., — С. 225–328; Його ж. Крупное землевладение и хозяйство на Руси X–XII веков // Начала..., — С. 373–424; Його ж. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории // Начала..., — С. 526–531, 576–594.

Вступ

Але, зруйнувавши догматичну марксистсько-ленінську схему Грекова-Черепніна, і створивши цілісну концепцію суспільства Київської Русі, яку розвивають нині його прихильники, І. Фроянов не зумів позбутися того ж марксистсько-ленінського розуміння основних визначень феодалізму. Для нього феодалізм також немислимий без великого сеньйорального землеволодіння. А в Київській Русі у більшості її земель надання волості означало надання права збирати доходи з неї ("пожалування кормління" за прийнятою російськими істориками термінологією), що встановив значною мірою сам І. Фроянов⁶⁰. Бенефіції-кормління за його висновками демонстрували дофеодальні стосунки і тільки певне наближення до самого феодалізму. Залишившись у полоні марксистсько-ленінського догматизму, схема І. Фроянова, частково завдяки старанням деяких його дослідників, переросла в такий же кам'яний канон, як і конструкції попередників. У ній Київська Русь, як і держави, що виникли на її місці, перетворилися на міста-поліси з віддаленими пригородами під демократичним управлінням громадського органу — віча, в якому головну роль відігравало боярство. Князі ж представляються безвольними слугами віча, діяльність яких скеровувалася лідерами громад — мудрими боярськими вождями⁶¹.

Не погоджуючись з крайніми категоричними висновками школи І. Фроянова, особливо ідеями О. Дворніченка, готового продовжити історію міст-полісів мало не до XVI–XVII ст., не можна не відзначити високого рівня окремих досліджень цієї школи, а, особливо, всебічного дослідження інституту віча. Серед українських дослідників ця тема отримала також оригінальні інтерпретації у працях Т. Вілкул⁶².

Сьогодні очевидно, що під постулати марксистсько-ленінського догматизму неможливо підігнати суспільні стосунки, що мали місце в Київській Русі та князівствах, сформованих на її землях. Тут безсилим виявилися й висока професійність та талант Б. Грекова, Л. Черепніна, В. Пашуто та інших. Тому В. Буганов, А. Преображенський та Ю. Тихонов мусили констатувати, що "князі Київської Русі початково роздавали своїм васалам не земельні володіння, а доходи з них. Вже пізніше мала місце тенденція до перетворення данини, яку збирали на користь окремих феодалів, на земельні лени. Віднесення експлуатації до пригноблення зі сторони ранньофеодальної держави до XII ст. і відмова розглядати данину як формування ренти не дозволяють дати характеристику суспільного ладу і давньоруської державності у класовому змісті"⁶³.

Наводячи ту ж цитату, навіть такий блискучий і далекий від догматизму дослідник як І. Данилевський, продовжує звертатися до "класичних" марксистських визначень і готовий відмовити Київській Русі у державності, позаяк вона явно не була "державою економічно пануючого класу"⁶⁴. Привабливішими, на мій погляд, є думки тих дослідників, які у поглядах на державу вже не озираються на "класичні" формування, зокрема вже згадувані вище міркування О. Мельникової. Але зведення до спільного

⁶⁰ Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки отечественной историографии // Начала..., — С. 149–190; Його ж. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории // Начала..., — С. 540–541.

⁶¹ Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства Древней Руси. — Ленинград, 1988; Фроянов И. Я. Древняя Русь: Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. — Москва-Санкт-Петербург, 1995.

⁶² Вілкул Т. Давньоруське "чадь": до розуміння терміну і поняття // Український Історичний Журнал. — 1997. — № 4. — С. 68–76; Її ж. Віче в паралельних повідомленнях літописів // Український Історичний журнал. 1998. — № 4. — С. 70–81; Її ж. Літописні "бояри" і "чернь" на вічі (XII–XIII ст.) // Київська старовина. — 2001. — № 3. — 39–43; Її ж. Новгородцы и русские князья в летописании XII века // Russia. Mediaevalis. — Munchen. 2001.

⁶³ Буганов В. И., Преображенский А. А., Тихонов Ю. А. Эволюция феодализма в России: Социально-экономические проблемы. — Москва, 1980. — С. 124.

⁶⁴ Данилевський І. Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.) — Москва, 2001. — С. 164–165.

Вступ

знаменника поглядів щодо визначення поняття *держави* також потребує окремої дискусії.

За В. Роговим завдяки централізованій ренті-податку, яку отримували князі-намісники, поставлені київським князем у своїх волостях, "умови для політичної роздробленості визріли раніше ніж на політичну авансцену вийшло широкою масою приватне землеволодіння"⁶⁵. З цією тезою можна погодитися, але тільки частково. Князі-намісники існували (і то короткий час) тільки у планах київських політиків. Потрапивши в реалії колишніх племінних князівств, де ще недавно сиділи свої "світлі князі" з місцевих династій, молодші Рюриковичі відразу ж відчули себе їхніми наступниками, при цьому отримавши підтримку місцевих еліт. А стосунки на основі бенефіцій залишалися панівними в більшості земель, оскільки і самі князі і їхні васали змушені були переходити з одного престолу на інший, що за умов слабого правового поля робило земельні лени мало привабливими. Після Любецького снему 1097 р. такі переміщення князів і далі залишилися тільки в межах переважно однієї землі. Але й тоді Ігор Святославич († 1202 р.) спочатку княжив у Путівлі, потім — Курську, далі — Новгороді Сіверському і закінчив чернігівським князем. За таких умов бенефіції були вигіднішими. Але тенденції до політичного роздроблення, все ж, полягали не тільки в сепаратизмі місцевих еліт, але й феодальній природі міжкнязівських відносин, коли кожен князь дробив власну волость, надаючи володіння синам як своїм васалам, які перетворювалися на васалів своїх старших братів, далі дроблячи отримані "уділи". Вже у самій цій структурі суспільства закладалася основа політичного дроблення. Тепер уже князь сам шукав підтримки у місцевих еліт для реалізації своїх амбітних планів. Їх інтереси співпадали, що сприяло закріпленню за певними територіями регіональних династій — відгалужень розрослого дерева Рюриковичів. Так створювалися умови для перетворення бенефіцій у феоди. Князь і його нащадки осідали на певній території, їх бояри зливалися з місцевою елітою, для якої феоди були привабливішими за бенефіції. Безперечно має рацію І. Данилевський, що в певний період усі сили знаходилися у стані нестійкого балансу. Співвідношення цих сил почало змінюватися, причому у кожній землі по своєму⁶⁶.

Думка Л. Милова схожа на висновки В. Рогова: князі отримували не земельні лени, а тільки земельну ренту-податок з цих ленів з обов'язковим суверенітетом над цим леном, який забезпечував повну гарантію її отримання⁶⁷. Це теж тільки один із економічних факторів, які на певному етапі впливали на розвиток феодальних відносин. Навіть на початках Київ залишав князям-намісникам (бенефіціарам) частину податку, який збирався на даній території, для утримання їх дружин та дворів. Так Ярослав Володимирович, будучи князем-намісником у Новгороді, з трьох тисяч гривень, які збиралися на його території, залишав тисячу гривень для своєї дружини. Водночас збором цього податку князі отримували повний суверенітет над даною територією, включаючи і судові функції, які раніше київський князь реалізував через "полюддя", розглядаючи спірні питання під час об'їздів.

⁶⁵ Рогов В. А. К вопросу о развитии княжеской власти на Руси // Древняя Русь: проблемы права и правовой идеологии. — Москва, 1984. — С. 70.

⁶⁶ Данилевський І. Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.) — Москва, 2001. — С. 142.

⁶⁷ Милов Л. В. О специфике феодальной раздробленности на Руси (по поводу книги А. В. Кучкина "Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X–XIV вв.") // История СССР, 1986, № 2, С. 140–146; Його ж. Природно-климатический фактор и особенности российского исторического процесса // Вопросы истории. — 1992. — №4–5.

Вступ

Концепція О. Толочка значно глибша і об'ємніша. Він виходив із засади, що Київська Русь ніколи не була централізованою державою,⁶⁸ з чим важко не погодитися. Періоди єдиновладдя київських князів у X — на початку XII ст. були, справді, скоріше винятком, ніж правилом. Цей фактор також можна б виділити як одну з неекономічних причин наступного роздроблення. Але і жодна з інших ранньосередньовічних імперій (у зарубіжній історіографії їх позначають терміном "варварські" на противагу Візантійській імперії, яка була спадкоємицею Римської; у радянській історіографії панував термін "ранньофеодальні"), сформованих з племінних князівств та їх об'єднань, не була стабільною. Перш за все іншоетнічні частини або ті, залежність яких від центру була слабшою, при кожній нагоді робили спробу відділення. Крім того, відсутність єдиного ринку, зв'язаного приблизно однаково з усіма частинами імперії, та слабо розвинене правове поле не створювали доцентрових сил, які могли би збалансувати відцентрові сили, наприклад Полоцьку землю, де вже на початку XI ст. завершилося формування етнічного кривицько-дреговицького (ранньобілоруського) державного утворення.

О. Толочко правильно, на мій погляд, вбачає сутність процесу феодальної роздробленості "в набуванні князями земель у повному обсягу прав на наділення у кордонах підвладної їм території"⁶⁹. У зв'язку з цим він датував розгортання цього процесу 30–60 рр. XII ст., зазначаючи, що коріння його було у попередніх десятиріччях. Загалом заперечуючи дату 1132 р., умовно прийняту багатьма дослідниками за початок удільного періоду (без сумніву, процес не міг бути одночасовим, а тривав протягом десятиріч), він фактично її не відкидав. Наголошуючи на умовності подібного відліку, вважаю можливим умовно приймати традиційну вже дату 1132 р.⁷⁰.

Ми мусимо брати до уваги два фактори: надання бенефіцій у вигляді повного чи часткового отримання ренти-податку з одночасним суверенітетом для гарантії такого отримання, що широко практикувалося у більшості земель протягом XI–XII ст. (початки таких надань легко знайти й у X ст.) та можливість існування земельних ленів у племінних князівствах, включених в орбіту Київської Русі. Обидва ці фактори також служили стимуляторами феодального роздроблення ще в XI ст. або навіть раніше. На матеріалі Новгородської землі таку гіпотезу підтримує ряд дослідників⁷¹. Виходячи з рівня розвитку технології окремих ремесел, наявності величезних городищ типу Стільського, для будівництва яких потрібно було організовувати маси людей, дещо по-іншому можна дивитися і на хорватські князівства у басейнах Дністра та Сяну, приєднаних до Київської Русі в кінці X ст. Про ці князівства збереглися згадки в писемних джерелах, нагромадилося багато археологічного матеріалу, що дозволяє відносити їх початки до VII–VIII ст., якщо не раніше⁷². Безсумнівним є вплив на них такої ранньофеодальної держави, як Велика Моравія. Отож, можна також задуматися над витоками феодальних відносин у Галицькій землі і причинах могутності галицького боярства. Хоча закріплення у Галицькій землі Ростиславичів і наступне об'єднання її частин зусиллями Володимирка Володаревича створили добрі умови для переходу від

⁶⁸ Толочко О. П. Особливості міжсеньйоріальних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII–XIII ст. // Феодалізм на Україні. — Київ, 1990. — С. 29.

⁶⁹ Там само. — С. 39.

⁷⁰ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 5.

⁷¹ Алешковський М. Х. Социальные основы формирования территории Новгорода IX–XV вв. // Советская Археология. — 1979. — № 3. — С. 104, 109; Янин В. Л. Новгородская феодальная вотчина. — Москва, 1982. — С. 213; Кизилов Ю. А. Земли и княжества Северо-Восточной Руси в период феодальной раздробленности XII–XV вв. — Ульяновск, 1982. — С. 9.

⁷² Войтович Л. Князівства карпатських хорватів // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Матеріали Міжнародної наукової археологічної конференції. Львів, 30–31 березня 2001 р. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2001. — С. 195–210.

Вступ

системи бенефіції до системи феодин. Тим більше, що гарним прикладом служили сусідні угорські землі з якими Галицька земля перебувала у тісних контактах.

Подібні фактори могли існувати і впливати на розвиток феодальних відносин і в інших землях, перш за все — Полоцькій, Смоленській, де закріплення певних князівських династій також створювало добрі умови для розвитку феодальної системи.

Фактично перші прояви феодальної роздробленості були зафіксовані у рішеннях Любецького та Витичівського снемів. Закріплюючи цілі землі за певними гілками династії Рюриковичів, князівські з'їзди не збиралися погоджувати ці рішення із вічями міст-держав. Після 1097 р. ці землі, а згодом і князівства, які утворилися в їх складі, можна вважати феодами щодо київського князя. Спеціально не зачіпаю титулатуру: це теж потребує окремої дискусії, але дещо в іншому руслі ніж її почав А. Поппе⁷³. Мені здається цілком допустимим слідом за Б. Рыбаковим розглядати землі, на які розділилася Київська Русь, як "королівства"⁷⁴, але як "королівства" чи "великі герцогства" у складі "варварської імперії", якою була і залишалася Київська Русь, навіть прилучившись з утвердженням християнства до Візантійської православної цивілізації (за схемою А. Тойнбі). Ці землі-"королівства" ділилися на менші князівства ("герцогства") у складі яких виділялися ще дрібніші ("графства"), що дуже близьке до аналогічної картини у сусідній Польщі, а ще більше — Священній Римській імперії германської нації. Різниця полягала в тому, що тільки династії, які тримали всі ці феодин були гілками династії Рюриковичів, зрештою подібно як у сусідній Польщі — П'ястів. Цікаво, що і територія цих князівств ("герцогств" та "графств"), де її вдається визначити (а таких спроб надзвичайно мало) практично співпадає з етнічними племінними територіями (вловлюваними археологами) та пізнішими адміністративними повітами⁷⁵.

Любецький та Витичівський снєми виконали своє завдання, усунувши ряд причин протистояння між князями і стримавши швидкий розпад того нестійкого об'єднання, якою була Київська Русь. Одночасно Любецький та Витичівський снєми узаконили фактичне закріплення окремих земель за певними гілками роду Рюриковичів, запрогнозувавши можливість перетворення цих земель з адміністративних одиниць у державно-адміністративні. Цьому сприяло закріплення в межах земель бенефіції бояр і дружинників, які служили певній гілці князівського роду, з подальшим перетворенням бенефіції у феодин, пов'язання самих князів і прибулих з ними бояр та дружинників з місцевими елітами і верхівкою міст, формування місцевих ринків, сітки доріг та інфраструктури, переплетення торговельних інтересів боярської та міської еліт.

Звичайно, одним з важливих факторів залишався і надалі фактор традиції племінних князівств. Володимир Святославович та Ярослав Володимирович не могли встигнути стерти певні етнічні відмінності між різними племенами, чий князівства склали Київську Русь. Тим більше, що в північно-західній частині держави ще йшла асиміляція балтів, яка завершувалася на користь слов'ян, на величезних просторах Суздальської і Рязанської земель жили переважно угро-фінські племена, а слов'янські колоністи складали тільки незначну частку їхнього населення. Проти них протягом ХІ ст. спалахували повстання під язичеськими гаслами. Кожна з земель, які сформувалися у складі Київської Русі, мала не тільки свої особливості, але й різні рівні суспільних відносин. Система нових міжкнязівських відносин, зафіксована Любецьким та Витичівським снємами, сприяла реставрації деяких старих племінних князівств, звичайно, вже у іншій територіальній якості. За цей час (кінець Х – середина ХІІ ст.) вже стерлися етнічні відмінності між спорідненими між собою волинськими племенами чи

⁷³ Poppe A. O tytule wielkksiążęcym na Rusi // Przegląd Historyczny. 1984. — № 45. — Z. 3. — S. 423–439.

⁷⁴ Рыбаков Б. А. Первые века русской истории. — Москва, 1964. — С. 147.

⁷⁵ Войтович Л. Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі // Волино-Подільські археологічні студії. — Т. 1. Пам'яті І. К. Свешнікова (1915–1995). — Львів, 1998. — С. 286–294.

Вступ

близькими до них племенами придністровських та карпатських хорватів, до того ж, розбавлених міграцією тиверців та уличів і київськими переселенцями. Але залишилися системи шляхів і давні сформовані місцеві ринки, до яких тяжіли новостворені еліти. Через це, наприклад, старі князівства бужан, волинян, лучан і дулібів скоро відродилися практично на тих же територіях вже як Белзьке, Володимирське, Луцьке та Дорогобузьке князівства в системі Волинської землі.

Не пов'язуючи феодалізм з кріпосним правом, досить легко визначити його верхні хронологічні межі. Такі найкращі в Європі для свого часу правові пам'ятки, як Литовські статuti дозволяють відтворити картину суспільних відносин у XVI ст. Феодалізм зник із зникненням системи васальних зв'язків. Формально останні були ліквідовані після видання Віленського привілею 1492 р., фактично цей процес затягнувся до середини XVI ст. Тобто феодалізм в українських землях скінчився із кінцем середніх віків або княжої доби, коли була ліквідована його база — ленно-васальні стосунки.

Литовські статuti зафіксували шляхетський стан як еліту суспільства, яка користувалася всіма політичними та економічними правами. Але навіть дрібна безземельна шляхта на службі в магнатів мало нагадує васалів. Тим більше смішно шукати васалів-феодалів у централізованій абсолютистській російській монархії XVIII–XIX ст., військова і чиновницька еліта якої відрізнялася від нинішньої тільки тим, що мала на правах приватної власності кріпаків, яких можна було купити і продати на ринку.

Я не торкаюся тут ширше визначення терміну "держава" — це окрема тема. Але навіть марксистське (без класової термінології) визначення, не полишає сумнівів, щодо існування такої протягом середніх віків чи княжої доби.

Можна стверджувати про наявність особливої публічної влади (князів і віча) із системою органів і установ, які постійно розвивалися і удосконалювалися (від намісників; бояр: тисяцьких, соцьких, десяцьких, посадників; дворян: двірських, печатників, конюших, мечників, чашників, стольників, скарбників; двірцевої адміністрації: тиунів двірцевих, ключників, сокольничих, ловчих, стольників; регіональної адміністрації: тиунів городових, волочських, сільських, огнищних, ратайних; служби міських укріплень та доріг: городничих і мостівничих; митної служби: осьмеників і вірників та поліції: емців і ябетників⁷⁶ до боярської думи; панів-ради; старост; суддів; путних бояр: поштових, ловчих, бровників, гаєвників; панцирних і замкових слуг; отаманів;⁷⁷ "князів"-кенеців і крайників; воєвод, каштелянів, земських урядів та міських урядів⁷⁷ .

Можна стверджувати про наявність права (від звичаєвого права та перших кодифікацій сліди, яких зафіксовані в угодах з Візантією початку X ст., до "Руської Правди", князівських статутів, запровадження церковного канонічного права за візантійськими зразками та магдебурзького права) та здійснення судочинства (від громадських та вічових судів, вирішення конфліктів під час "полюддя" до намісничих, тиунських, старостинських та магдебурзьких судів).

Можна стверджувати, що від часів племенних князівств та їх об'єднань існували території (які у більшості випадків піддаються локалізації), в межах яких середньовічні держави, що існували на пізніших українських чи російських землях, здійснювали свою владу і суверенітет.

Тема дослідження визначила і його географічні межі. До монгольського завоювання Рюриковичі володіли всіма землями Київської Русі, яка залишалася єдиною державою-імперією, незважаючи на намагання окремих її частин відірватися від орбіти Києва. Для наступного періоду розглядалися переважно території Київської, Переяславської,

⁷⁶ Войтович Л. Князівські династії..., — С. 398–402.

⁷⁷ Там само. — С. 451–457.

Вступ

Чернігівської, Галицької і Волинської земель у їх тодішніх межах. Але, позаяк князівський стан залишався рухливим, переміщаючись не тільки у межах Великого князівства Литовського, але і на теренах інших державних об'єднань, щоб не розривати повноту досліджень певних гілок династій, доводилося розглядати і ці території. Російські гілки Рюриковичів чи ті Рюриковичі та Гедиміновичі, які перейшли на російську службу, обмежені короткими характеристиками, позаяк переважна більшість з них достатньо добре вивчена. Виключення зроблено тільки для тих з їх числа, які перейшли на литовську службу. У більшості випадків вони не представляли інтересу для російських дослідників, тому залишилися маловідомими або зовсім невідомими.

Однією з головних проблем, пов'язаних з княжим станом, залишається проблема персонального складу. Не потрібно особливо наголошувати, яке значення має вивчення ролі у державних структурах окремих представників правлячих династій, їх сімейних зв'язків і взаємин. Долі суспільства і особистості неминуче пов'язані. Ставилося завдання максимально можливого виявлення всіх представників правлячих династій, уточнення їх княжих, хресних та чернечих імен, дат життя та діяльності. На жаль, дослідження з генеалогії у колишньому Радянському Союзі з ідеологічних мотивів були практично призупинені на початку 20-х років. З тих же причин після Другої світової війни були перервані дослідження цих проблем у Польщі (до початку 1970-х рр.) та Литві. Зараз у них відбувається бурхливий ренесанс, прийшло нове покоління дослідників, не заангажоване стереотипами та міфами, озброєне модерним європейським світоглядом і новітніми методологіями. У новітній польській генеалогічній літературі піддаються якраз найбільшим сумнівам багато усталених поглядів з часів З. Радзімінського, А. Бонецького та Ю. Пузини. У самому суспільстві росте зацікавленість до минулого, зокрема до правлячих династій і особистостей. Відроджуються подібні дослідження в Україні, Білорусі та Росії. Стали доступними праці, видані в еміграції. Почалися дослідження пом'яників, наративних пам'яток XIII–XVIII ст., перевірки усталених гіпотез та здогадок. Поряд з тим розрушення системи книгообміну і книжкової торгівлі, ускладнюють доступ не тільки до нових досліджень російських чи білоруських колег, але й до видань з інших регіонів України.

В цілому дослідження персонального складу династій Рюриковичів і Гедиміновичів ще дуже далекі від завершення. Залишається багато прогалин, спірних питань та гіпотез. У цій праці охоплено трохи більше трьох тисяч персоналій. Коротко викладені матеріали про княжі родини, які походять від Рюриковичів, Гедиміновичів, інших литовських династій, князів невідомого походження та вихідців з Орди. Враховуючи недавно опубліковану монографію присвячену Джучидам⁷⁸, частина яких також належала до еліти княжої доби, відігравши значну роль у нашій історії, ця династія тут не розглядається.

Певне зацікавлення викликає і демографія князівського середовища, її зміни протягом обох періодів. Тривалість життя в розрізі поколінь, число дітей та інші демографічні показники династій віддзеркалюють їх генетичну силу і потенційні можливості. Демографічні показники династій відкривають також деякі феномени, які потребують пояснення. Загадковим, наприклад, залишається феномен раптового і масового вигаснення частини князівських родин на межі XVI–XVII ст. Не підтвердилися популярна теза про короткий вік середньовічної людини. Із 497 осіб перших 12 поколінь Рюриковичів 30 осіб (більше 6 відсотків) прожили більше 60 років, ще два десятки князів прожили 55–60 років, що сумарно складає 10 відсотків. І це при цьому, що практично невідомі дати життя більшості жінок, тривалість життя яких завжди була більшою за тривалість життя чоловіків. Також 66 мужчин (більше 13 відсотків з числа всіх відомих

⁷⁸ Войтович Л. Нашадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. — Львів, 2004.

Вступ

членів династії і 21 відсоток з числа всіх відомих чоловіків) загинули. До цього числа не включені ті князі, відомості про загибель яких непевні (Вишеслав чи Всеволод та Позвізд Володимировичі, син Андрія Боголюбського Юрій, князь Герсіке Всеволод Борисович та ін.), померлі від вірогідного отруєння (Юрій Довгорукий у 1157 р., Іван Ростиславович Бирладник у 1162 р., Гліб Юрійович у 1171 р., Олег Ярославович у 1187 р.) та померлі в дитинстві. Все це дозволяє стверджувати, що перші 12 поколінь Рюриковичів були генетично досить сильними⁷⁹. Наступні вісім поколінь (1471 особа) вже були значно слабшими. Відсоток осіб, які прожили більше 60 років, тут не перевершує 2,5. Тоді як втрати від передчасної загибелі майже однакові⁸⁰. Із числа 494 осіб, врахованих при обліку перших восьми поколінь Гедиміновичів, 12 відсотків (для перших трьох поколінь майже 30 відсотків) прожили більше 60 років. Правда, і втрати серед Гедиміновичів були дещо меншими: передчасно загинуло тільки 6,7 відсотка із числа врахованих осіб⁸¹.

Число дітей у князівських родинах було в середньому від одного до п'яти. Тільки 27 князівських родин з числа перших 12 поколінь Рюриковичів (бл. 11 відсотків) мали шість (11 родин) та більше дітей. 16 дітей (не рахуючи можливих нащадків від численних наложниць) мав Володимир Святославович. По 14 дітей мали Мстислав Володимирович та Юрій Володимирович Довгорукий, 12 дітей було у володимиро-суздальського князя Всеволода Юрійовича, за що його прозвали "Велике Гніздо", по 11 — Володимир Всеволодович Мономах та Данило Романович Галицький (в останнього може і більше), 10 дітей було у Ярослава Мудрого, 8 — у п'яти княжих родинах, 7 — також у п'яти⁸². Значних змін не відбулося і у наступних восьми поколіннях Рюриковичів. Число дітей у Гедиміновичів, особливо у перших поколіннях, було більшим. Ольгерд Гедимінович мав 21 чи 22 дітей, Казимир Ягеллончик — 14, у Гедиміна та Кейстута Гедиміновича — 13, Зигмунта Старого — 11, Коріата Гедиміновича — 8 чи 9⁸³.

Число шлюбів протягом всього періоду рідко сягало трьох, число повторних шлюбів також було незначним. Повторні шлюби відбувалися протягом року після смерті одного з подружжя, іноді через кілька місяців⁸⁴. Де йшлося про політичну вигоду шлюбний вік істотної ролі не відігравав, одружували навіть дітей у віці до десяти років. Але загалом, коли не було політичної необхідності, дотримувалися візантійської практики: шлюбний вік для хлопців — 14–15 років та 12–13 для дівчат, що відповідає і практиці, прийнятій у католицьких землях — 14 років для хлопців та 12 для дівчат⁸⁵.

Так само малу роль, коли йшлося про політичну вигоду, відігравала кровна спорідненість. У таких випадках церква йшла на порушення канонічних правил і дозволяла шлюби близьких родичів.

Розводи зафіксовані дуже рідко — всі вони носили політичний характер, як і самі шлюби. Шлюби були закріпленням дипломатичних угод. Із 250 відомих шлюбів Рюриковичів (IX–XIII ст.) 104 було з представниками іноземних династій, решта — з Рюриковичами інших гілок і тільки 7 шлюбів з боярськими доньками, при чому останні також носили політичний характер — це були переважно союзи молодших князів, які займали новгородський стіл, з лідерами місцевого боярства (Святослав Ольгович з Катериною, дочкою посадника Петра у 1136 р., Мстислав Юрійович з дочкою боярина Петра Михалковича у 1155 р., Мстислав Ростиславич з дочкою боярина Якуна

⁷⁹ Войтович Л. Князівські династії..., — С. 367–369.

⁸⁰ Там само. — С. 425–426.

⁸¹ Там само. — С. 427.

⁸² Там само. — С. 369.

⁸³ Там само. — С. 426–427.

⁸⁴ Там само. — С. 369–370, 427.

⁸⁵ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. — Poznań-Wrocław, 2002. — S. 17.

Вступ

Мирославича у 1176 р. Єдиним шлюбним зв'язком, який не носив політичного характеру, можна вважати хіба що другий шлюб Мстислава Володимировича з дочкою новгородського боярина Дмитра Завидича. Хоча тесть князя і був лідером новгородського боярства, сам князь на той час був фактичним співправителем батька і повновладно розпоряджався у Новгороді, змінюючи на власний розсуд новгородських посадників. У післямонольський період число шлюбів із представниками іноземних династій значно зменшилося. Із значним роздробленням уділів і їх втратою невпинно зросло число шлюбів з представниками не титулованої знаті. Політична мотивація змінилася матеріальною. Із 99 відомих шлюбів перших восьми поколінь Гедиміновичів 85 було укладено з представниками інших династій⁸⁶.

Через політичний характер шлюбів не надавалося значення і релігійній конфесії шлюбного партнера. Князі без вагань одружувалися з католичками і віддавали своїх дочок за католиків. На повчання митрополита Никифора I (1104–1121) із поясненнями переваг православних над католиками не звернули уваги ні Володимир Мономах ні інші князі. Так само не мав наслідків антилатинський трактат печерського ігумена Феодосія II (1140–1156), якого у князівському середовищі просто не помітили. Немає свідчень про зміну конфесії іноземних принцес, які виходили заміж за руських князів. Переходили у православ'я хіба нехрещені княгині. Католичками залишалися Гертруда-Олісава — дружина Ізяслава Ярославича, Кунегунда-Ірина — дружина його сина Ярополка-Петра чи Констанція — дружина Лева Даниловича. Дружини-католички спричинилися до того, що у Києві перекладалися житія латинських святих (св. Юрія, св. Климента Римського, св. Віта, св. Аполінарія, св. Стефана — папи), а у молитвениках містилися звернення та молитви до святих пап Климента та Сильвестра, св. Магнуса з Альгау, св. Кнуда Датського, св. Олафа, св. Матрина з Тур, св. В'ячеслава з Чехії, св. Войтеха та інших⁸⁷. Впливом дружин-католичок можна пояснити і звернення князів до римських пап. Ізяслав Ярославич навіть погодився на коронацію сина Ярополка королівською короною в обмін на визнання зверхності папи (булла папи Григорія VII від 17.04.1075 р.). У екстремальних умовах без вагань кинулися шукати підтримки папи такі визначні князі як Михайло Всеволодович (канонізований православною церквою) та Данило Романович. Митрополит Іоанн III мусив погодитися на участь київської делегації у Маларському соборі (10–15.09.1089), скликаному папою Урбаном II з метою примирення церков. Члени київської місії були у м. Барі на освяченні вкраденої гробниці св. Миколая Мірлікійського (* 280 † 343)⁸⁸. З того часу бере початок популярність культу св. Миколая на Русі. Ігумен Данило у 1106–1107 рр. їздив до єрусалимського короля Балдуїна I. Участь руських князів у хрестових походах, особливо у Прибалтиці, можна вважати доведеною. Роман Мстиславич, будучи в стані противників папи (як союзник Візантії, столицю якої здобули хрестоносці, та німецького короля Філіпа IV Гогенштауфена), пожертвував на честь св. Петра монастирю бенедиктинців у Ерфурті 20 гривень срібла, за що був зарахований до фундаторів цього монастиря⁸⁹.

Князі не тільки дозволяли своїм дружинам залишатися католичками і будували для них храми (як, напевно, Лев Данилович храм св. Іоанна Хрестителя у Львові), але й

⁸⁶ Там само. — С. 443.

⁸⁷ Кумор Б. Питання єдності Церкви в Київській Русі з Католицькою Церквою до кінця XII століття // Варшавські українознавчі записки. — 3. 1. — Варшава, 1989. — С. 48–54.

⁸⁸ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 130–131.

⁸⁹ Шацька Г. Галицько-Волинська держава і німці // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції / Тези міжнародної наукової конференції в Галичі (19–21.08.1993 р.). — Львів, 1993. — С. 116.

Вступ

дозволяли дочкам ставати черницями у католицьких монастирях: дочка того ж Лева Даниловича — Святослава († 1302) пішла у монастир кларисок у Старому Сончі⁹⁰.

Конфронтація, яка спалахнула після захоплення хрестоносцями Константинополя у 1204 р., сліди якої відзначені у посланні папи Інокентія III від 7.10.1207 р.⁹¹, так і не привела до розриву. І далі у стосунках з католиками князі перш за все враховували політичні вигоди, а не конфесійні протиріччя. Ще більш байдужими у цьому питанні були Гедиміновичі, які без вагань самі змінювали конфесію. При цьому православний Свидригайло-Лев Ольгердович, перейшовши у католицьку віру і ставши Свидригайлом-Болеславом, спирався і надалі переважно на православних князів, тоді як у стані його противників були переважно католики. Міжконфесійне протистояння почалося тільки у XV ст., набираючи дедалі більших темпів. Католицький клір отримав потужну підтримку держави: при наданні урядів перевагу дістали католики. Тут уже дружини-католички почали впливати на зміну конфесії своїх мужів. Цей процес став особливо інтенсивним з початку XVI ст., коли удільні князі втратили головні ознаки свого суверенітету. Спроба кращих церковних ієрархів врятувати становище через Берестейську церковну унію 1596 р. виявилася запізнілою і невдалою. Від православ'я відійшли основні князівські родини з числа Рюриковичів (Друцькі-Соколинські, Друцькі-Коноплі, Озерецькі, Друцькі-Горські, Друцькі-Любецькі, Сокольські, Пронські, Огінські, Заславські, Шуйські). Трохи довше протрималися Острозькі, Соломирецькі, Мосальські, Пузини і Четвертинські. Католиками стали майже всі Гедиміновичі (Дольські, Ружинські, Корецькі, Чорторийські, Вишневецькі, Збаразькі, Порицькі, Воронецькі, Лукомські, Крошинські, Сангушки). Дещо довше протрималися Полубенські і Курцевичі⁹².

Князі продовжували утримувати наложниць і митрополит Іоанн II Продром (1080–1089) даремно їх переконував, що многожонство великий гріх⁹³. Становище не змінилося і у наступні періоди.

При народженні князі отримували два імені: княже (спочатку традиційно язичеське) та хрестильне (пов'язане із святим патроном). Ця традиція збереглася і у післямонгольський час, коли традиційні язичеські імена типу Святослава, Мстислава, Ростислава уступали місце християнським іменам типу Івана, Василя, Михайла. Через цю традицію дослідники нерідко потрапляють у становище, коли одна і та ж особа у різних джерелах виступає під різними іменами. Серед князівських родин мала місце традиція називати онуків іменами дідів та бабусь, через що для певних гілок і родин характерні певні імена. Так з 58 відомих імен Полоцьких Ізяславичів було шість Всеволодів, по чотири Васильки та Гліби, по три Рогволоди, Володарі, Всеволоди та Володимирі, двоє князів носили рідкісні імена Вячко, а один — не менш рідкісне ім'я Микула. Жінок звали Звенислава, Гордислава та Любава. Перша Галицька династія (24 відомих імені) найчастіше давала імена Володимирка (Володимира) та Ростислава (по 4 рази), а також рідкісні імена Рюрика, Володаря, Василька та Івана. Турово-пінські Ізяславичі (60 імен) найчастіше носили імена Юрія (8), Ярослава (5) та Івана (4). Чернігівські Святославичі (і їх муромо-рязанські гілки) (71 ім'я) були прихильними до імен Святослав (6), Гліб (5), Роман (5), Юрій (5) та Ярослав (4). Чернігівські Ольговичі (115 імен) надавали перевагу Святославу (8), Олегу (7), Михайлові (6), Всеволодові (5) та Іванові (5). Їх відгалуження — Михайловичі (80 імен) —

⁹⁰ Винниченко И. А. Известия о взаимоотношениях России и Польши // Записки ун-та св. Владимира. — Кн. 9. — Киев, 1882. — С. 223.

⁹¹ Кумор Б. Питання єдності..., — С. 53–54.

⁹² Викторский П. Т. Западнорусские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII вв. — Вып. I. — Киев, 1918.

⁹³ Церковный устав митрополита Иоанна II // Русская Историческая Библиотека. — Т. 6. — Санкт-Петербург, 1908. — Стб. 1–20; Приселков М. Д. Почерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. — Санкт-Петербург, 1913. — С. 146–147.

Вступ

Михайлові (11), Семенові (9), Федорові та Іванові (по 7). Володимирські Мономаховичі з 57 імен найчастіше давали імена Всеволод (4), Мстислав (3), Василько (3), Данило (2 та 2 у їх відгалуженні Острозьких), Лев (2) і, навіть, таке рідке ім'я як Шварн⁹⁴. Через Романову дружину сюди потрапив набір грецьких імен, популярних у візантійських імператорських династіях: Саломея, Іраклій, Лев, Софія і Данило⁹⁵.

Ідеї чернецтва і, особливо, схимництва не отримали підтримки у князівському середовищі. Князі продовжували насолоджуватися життям, вважаючи, що для спасіння душі досить буде пожертв на церкву і високої посмертної руги. Згодом стало популярним прийняття чернецтва, але тільки на смертному одрі. Тому до двох княжих імен у деяких джерелах додається третє — чернече. Таке чернецтво часто відділене від справжнього — схими. Тому деякі князі мали і четверте ім'я (схимниче). Подвижники на зразок Святослава Давидовича (св. Микола Святоша) були винятками. Схимниками князі ставали під тиском обставин (як Судислав Володимирович) або глибокими старцями (як Лев Данилович). Церковні кафедри окремі вихідці із княжого стану почали займати уже у післямонгольський період. І це також були винятки, а не система, як у Західній Європі.

Одними з найважливіших у взаєминах всередині княжого стану були проблеми влади князів та успадкування князівських престолів. Я не бачу жодної можливості погодитися з істориками, які вважають, що у Київській Русі не було усталеної традиції успадкування князівських престолів⁹⁶, в той час як пам'ятки, що збереглися (ранні угоди з Візантією, різні редакції "Руської правди", деякі статутні грамоти), свідчать не тільки про наявність, але й про строгу регламентацію спадкового права, наприклад, у купців, смердів чи дружинників. Крім того спадкове право існувало практично в усіх правлячих династіях, з якими Рюриковичі були споріднені. Тому проблеми практики успадкування та її еволюції були прослідковані на максимально можливій кількості випадків і прецедентів. Це дало можливість зробити певні висновки.

Перш за все Київська Русь принципово не відрізнялася від сусідніх держав, подібно як династія Рюриковичів від сусідніх пануючих династій. Взаємини всередині династії Рюриковичів базувалися на традиційному родовому праві старшого, тобто того, хто був ближчим до засновника роду за родовим рахунком. Ця проблема достатньо повно висвітлена як у старшій так і у новішій літературі⁹⁷. Модерна концепція колективного союзеренітету Рюриковичів у Київській Русі, висунена О. Назаренком,⁹⁸ не підтверджується жодними джерелами і не знаходить аналогій у інших тогочасних державах, застережень стосовно неї значно більше ніж аргументів на її підтримку⁹⁹. Звичайно, кожна середньовічна династія вважала священним і непорушним своє право займати престол певної території і кожен член цієї династії прагнув правити, якщо і не цілою територією, то принаймні її частиною, при цьому зберігаючи як можна більше самостійності стосовно свого союзерена. А останній, в свою чергу, намагався обмежити,

⁹⁴ Войтович Л. Князівські династії..., — С. 370.

⁹⁵ Dąbrowska E. Królów polskich relikwarz koronacyjny krzyża świętego // *Kultura średniowieczna i staropolska / Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej.* — Warszawa, 1991. — S. 86.

⁹⁶ Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории. — Ленинград, 1980. — С. 45–46; Толочко О. П. Особливості міжсеньйоріальних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII–XIII ст. // *Феодалізм в Україні.* — Київ, 1990. — С. 30.

⁹⁷ Соловьев С. М. История России с древнейших времен. — Кн. 2. — Т. 3–4. — Москва, 1988. — С. 7–32 та ін.; Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 2. — Київ, 1993. — С. 222–227; Пресняков А. Е. Княжое право в Древней Руси. Очерки по истории X–XII столетий. Лекции по русской истории. Киевская Русь. — Москва, 1993. — С. 7–135, 181–184, 386–470; Свердлов М. Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси. — Ленинград, 1983. — С. 194–199; Назаренко А. В. Родовой союзеренитет Рюриковичей над Русью (X–XI вв.) // *Древнейшие государства на территории СРСР. Мат. и исслед.* — 1985 г. — Москва, 1986. — С. 150; Толочко А. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. — Киев, 1992.

⁹⁸ Назаренко А. В. Родовой союзеренитет Рюриковичей..., — С. 149–157.

⁹⁹ Толочко А. П. Князь в Древней Руси..., — С. 57–66.

Вступ

наскільки йому дозволяли обставини, самостійність своїх родичів, звівши їх до рівня рядових васалів. Зрозуміло, що в умовах конфронтації з іншими династіями перевагу отримували "родинні" інтереси, де вся територія держави виступала як володіння династії. Але, коли родичі пробували позбавити один одного права на володіння його часткою, він без вагань звертався по допомогу до своїх родичів з інших династій, а часом навіть до ворожих династій. На практиці це вело до того, що прийнято називати *феодалним роздробленням*. Германські династії проти цих тенденцій ввели право майорату (прямого успадкування старшим спадкоємцем всієї території при наданні молодшим незначних бенефіцій або феодів) та практику прийняття чернецтва молодшими спадкоємцями ще в дитячому віці з підготовкою до духовної кар'єри. Сама природа влади виконавчої (середньовічні монархи були правонаступниками військових вождів) не допускає поняття колективного сюзеренітету. Така влада завжди була персональною. Колективна влада допустима тільки в суспільствах демократичних і то виключно, як влада законодавча. Не були виключенням і Рюриковичі.

Тому захоплення сучасних дослідників дуумвіратами та тріумвіратами не мають під собою твердого підґрунтя. Жоден з дуумвіратів при докладнішому аналізі не виглядає переконливо. Мир між Ярославом і Мстиславом Володимировичами означав компроміс на основі визнання останнім старшинства першого. Мстислав відмовився від претензій на Київ, тобто на старшинство, а Ярослав мусив визнати за ним володіння Чернігівською землею і до часу залишити у спокої Судислава у Пскові. Дуумвірати В'ячеслава Володимировича із Ізяславом, а пізніше Ростиславом Мстиславичами насправді не були ніякими дуумвіратами. Правила племінники, які не мали на це жодних прав, а недалекий дядько був їм потрібен, щоби надати їх правлінню легітимності і стримувати амбіції іншого дядька Юрія Довгорукого. Дуумвірат Святослава Всеволодовича та Рюрика Ростиславича взагалі непорозуміння, появу якого завдячуємо видубицькому ігуменові, який редагував Київський літопис під замовлення свого патрона, котрий отримав київський престол аж по смерті Святослава, а до того сидів у Овручі, при кожній нагоді претендуючи на столицю. Рюрик, звичайно, був могутнім і непокірним васалом, готовим використати будь-яку помилку свого сюзерена, але це не означає, що він ділив із Святославом трон, сидючи в Овручі, куди з Києва посилали йому рішення на погодження. Зафіксована літописцем радість овруцького князя з нагоди смерті Святослава Всеволодовича це також підтверджує. Подібно виглядають і інші дуумвірати та тріумвірат Ярославичів. Молодші брати просто виявилися міцнішими в боротьбі за владу від старшого. Спочатку вони потрібні були йому, щоб усунути від успадкування дітей померлих братів, а пізніше він почав загравати з ними і у інших питаннях, що привело до його усунення від влади взагалі. Але коли владу захопив найактивніший з братів — Святослав, не залишилося навіть натяку на її розділення. Дуумвірат не відбувся. Не стало його і після повернення Ізяслава. Тут ще необхідно враховувати корегування літописів в часи Володимира Мономаха та його сина Мстислава. Мономахові також при бажанні можна записати участь у дуумвіраті із Святополком Ізяславичем. Дуумвірати і тріумвірати існували тільки в уяві істориків. На практиці були слабкі правителі, які випускали владу з рук, та відповідно відредатовані літописи, де бажане видавалося за дійсне.

Згідно родового права старший в роді Рюриковичів успадковував київський престол і сюзеренітет над Київською Руссю (всі інші спочатку взагалі розглядалися як його служебники, у кращому випадку в ранзі намісників). На практиці це означало, що син не міг успадкувати батьківський престол, якщо живими залишалися його дядьки, молодші брати померлого володаря. Саме тому старенький Судислав Володимирович залишався небезпечним для його племінників Ярославичів і вони змусили його прийняти

Вступ

чернецтво. Але діти старшого брата зберігали перевагу над своїми двоюрідними братами.

Вже сини Володимира Святославича порушили це правило, виключивши з числа претендентів на київський престол нащадків старшого брата Ізяслава. Цей прецедент і народив пізнішу практику ізгойства серед князів, за якою внук втрачав право на князівський престол, якщо його батько помер раніше за діда. Можливо, що це перше обмеження числа спадкоємців походить ще із звичаєвого права доби племінних князівств і об'єднань, коли спадкоємець князя-вождя мусив опиратися на його авторитет і славу. Напевно ця практика успадкування була закріплена у т. з. "заповіті Ярослава Мудрого", який дійшов до нас в обробці книжників Володимира Мономаха та його сина Мстислава.

Ставши за реформою Володимира Святославича намісниками великих територій¹⁰⁰, родичі київського князя хотіли відчувати себе володарями, подібно до своїх попередників — "світлич князів" — місцевих династій, яких вони фактично замінили. Князі-намісники прагнули не стільки автономії у внутрішніх питаннях (з огляду на розміри території та віддаленості центру така автономія забезпечувалася майже автоматично), як права успадкування цих територій для своїх спадкоємців. Київська влада розглядала князів-намісників як своїх службовців, які отримали бенефіції взамін за несення служби і на час її виконання. У Києві хотіли в кожному конкретному випадку переміщати своїх намісників і, навіть, позбавляти їх цього достоїнства, як це було зроблено з Святополком Володимировичем. Значна частина князів-намісників з відомих причин не могла сподіватись на успадкування київського престолу і для них було важливо зберегти за своїми нащадками хоча б території своїх князівств-намісництв. В цьому їм сприяли ще живі залишки племінного сепаратизму, настрої верхівки міст і городян, які були зацікавлені в сильній князівській владі на місцях. Особливо сильними були сепаратистські тенденції у полоцьких кривичів, які у X ст., приєднуючи території сусідніх близьких етнічно дреговичів, наближалися до утворення етнічнооднорідної ранньобілоруської держави і прагнули відділитися від Київської Русі, яка консолідувалася у ранньоукраїнську державу. Ці самі тенденції сприяли пізніше, за часів Андрія Боголюбського і його наступників, фактичному відриву від Києва Суздальсько-Володимирської землі.

Реформа Володимира Святославича не була до кінця радикальною: нові адміністративно-територіальні комплекси часто мало різнилися або співпадали із старими племінними князівствами чи об'єднаннями таких князівств. Молодші Рюриковичі виступили каталізаторами сепаратизму. Ярослав Мудрий, слідом за Святополком Володимировичем, показав непослух верховній київській владі. Смерть батька врятувала його від карального походу, підготовка до якого вже була проведена. Ізяслав Ярославич, щоб забезпечити дітям можливість успадкування більших територій, застосував практику ізгойства не тільки до нащадків старшого брата Володимира, але і молодших братів В'ячеслава та Ігоря. Стосовно останніх це було порушенням права, тому Ізяслав заручився підтримкою братів Святослава та Всеволода. Ця трійка і поділила всі землі (окрім Полоцької, де сиділи нащадки Ізяслава Володимировича) між собою і своїми дітьми. Подібно були позбавлені своїх княжінь-бенефіцій і сини Святослава Ярославича після його смерті. Це також було не правилом¹⁰¹ а порушенням правил.

Разом з князями втрачали свої бенефіції бояри та дружинники, які не завжди могли перейти на службу до нового сюзерена. Так дружина Святослава Володимировича після загибелі свого князя відмовилася перейти до його брата Святополка. А новгородський воєвода Вишата Остромирич пішов здобувати Тмутаракань з сином свого колишнього

¹⁰⁰ Брайчевський М. Адміністративна реформа Володимира Святого (Оцінка проблеми за літописною статтею 988 року) // Записки НТШ. — Т. 225. — Львів, 1993. — С. 147–166.

¹⁰¹ Толочко А. П. Князь в Древней Руси..., — С. 26.

Вступ

князя Ростиславом Володимировичем. Інститут ізгойства серед Рюриковичів привів до виникнення "незаконних" княжінь-територій, створених князями-ізгойми при підтримці місцевого сепаратизму та допомозі дружинників своїх померлих батьків і їх ресурсів. Одними з перших і найбільших таких князівств були Перемишльське, Теробовельське і Звенигородське князівства у пізнішій Галицькій землі. Їх раптове виникнення на землях колишніх хорватських князівств, які в кінці X ст. чинили чи не найбільший опір включенню в Київську Русь (розкопки Б. Тимощука та ін. засвідчили величезні городища, зруйновані у 981 та 992 рр.) не було випадковим. Достатньо було з'явитися князям-ізгойам, як вони отримали повну підтримку місцевих еліт, готових до відродження давніх князівств. Важливим фактором були також сформована сітка міст і транспортна система, прив'язана до рік і волоків, тобто прообраз внутрішнього ринку. У Придніпров'ї боротьба за "батьківські" території вилилася у велику війну між Всеволодовичами та Святославичами у кінці XI ст. Подібна ситуація була і на Волині. Князівства, які виникли у Волинській землі у другій половині XII ст. практично співпали з племінними територіями волинян, лучан, бужан, черв'ян і, можливо, дулібів (Східна Волинь з Дорогобужем)¹⁰².

Компромісу, який призупинив боротьбу між Рюриковичами, було досягнуто на снемі — з'їзді князів у Любечі в 1097 р. Любецький снем прийняв формулу: "не преступати предела братня, ни сгонити"¹⁰³. Цей принцип залишав місце політичної ієрархії князів та зберігав їх залежність від князя київського. Водночас було закріплено повний суверенітет князів-намісників всередині їх володінь, а самі володіння — за певною гілкою роду з правом успадкування, забороняючи іншим претендувати на ці землі. Цей принцип і став основою для територіальних претензій на "отчину" і здійснення князівської влади над певною територією¹⁰⁴.

З'їзд князів — снем з того часу перетворюється на напівофіційний державний інститут на зразок рейхстагу сусідньої Священної Римської імперії германської нації. Це нерегулярне зібрання Рюриковичів під головуванням київського князя (а пізніше в окремих землях старших князів цих земель) займалося врегулюванням міжкнязівських відносин. Рішення снему скріплювалося клятвами його учасників, як і міжнародні угоди, і на перших порах мали силу загальнодержавних законів. Так проти порушника рішень снему 1097 р. волинського князя Давида Ігоревича виступила коаліція, яку мусив, навіть всупереч власним бажанням, зібрати київський князь Святополк Ізяславич. Порушника було покарано, а ухвали Любецького снему підтверджено на снемі 1100 р. у Витичеві. Витичевський снем, здається, навіть відновив у Смоленську нащадка Ігоря Ярославича, таким чином визнавши рішення Ярославичів незаконним і декларуючи право кожної гілки володіти батьківським спадком¹⁰⁵.

З того часу поява князів однієї гілки у землях іншої (якщо ця гілка не вигасла і претенденти не були спадкоємцями по жіночій лінії) була пов'язана виключно з спробами окремих сильних київських князів змінити на користь своєї гілки розклад сил, що склався. З XIII ст. такі випадки припиняються. Навіть володимиро-суздальські князі, намагаючись, підпорядкувати собі рязанських князів, не ризикнули роздавати рязанські князівства представникам своєї гілки. Тільки у такому плані, на мій погляд, можна розглядати зміни у практиці успадкування князівських престолів, які наступили у XI ст.

¹⁰² Войтович Л. Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі // Волино-Подільські археологічні студії. т. 1. Пам'яті І. К. Свешнікова (1915–1995). — Львів, 1998. — С. 286–295.

¹⁰³ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 170.

¹⁰⁴ Свєрдлов М. Б. Генезис и структура феодального общества в древней Руси. — Москва, 1983. — С. 194–195.

¹⁰⁵ Янин В. Л. Междукняжеские отношения в эпоху Мономаха и "Хождение игумена Даниила" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 16. — Москва, 1960. — С. 22.

Вступ

Але у інших аспектах Любецький та Витичівський сними залишили практику успадкування незмінною. Син і далі не міг успадкувати батьківського престолу поки живі були його дядьки. Мстиславу Володимировичу успадкував наступний по старшинству з живих на той час синів Володимира Мономаха — Ярополк. Ярополку мав успадкувати В'ячеслав. Ізяслав Мстиславич зумів утвердитися у Києві тільки як поставив на престол свого дядька і став правити за його спиною. Його брат Ростислав мусив уступити престол дядькові Юрієві Довгоруку відразу після смерті В'ячеслава. Всеволод Ольгович вважав наступником брата Ігоря і т. д.

Продовжували діяти старі засади обмеження числа спадкоємців. Так із спадкоємців Юрія Довгорукого були вилучені його найстарші внуки — сини старшого сина Ростислава, який помер при житті батька. Незважаючи на підтримку Рязані та Смоленська, вони не змогли утриматись на старших столах у Суздальській землі. Київський князь, митрополит і місцеві віча підтримували кандидатуру Михайла Юрійовича, а потім його брата Всеволода Велике Гніздо, чії права були "законними". Це правило діяло дуже довго. З цієї причини відпали з числа спадкоємців галицько-волинського престолу князі Острозькі. Їх предок Роман Данилович помер бл. 1261 р. при житті батька. Його син Василько вилучався з числа спадкоємців короля Данила і мусив задовольнитись Слонімським князівством у володіннях батька та діда по материнській стороні¹⁰⁶. Тобто ізгойство отримало дещо інші форми. Тепер, у кращому випадку, коли батько помер при житті діда, діти отримували частину батьківського уділу (як сини Івана Івановича у Тверському князівстві), могли успадкувати щось по лінії матері (як Василько Романович) або шукали щастя у Новгородській землі (як сини Ростислава Юрійовича) чи на службі у своїх родичів.

Згідно рішення Любецького снему, у відповідності з цим правом, Полоцькі Ізяславичі, В'ячеславичі та Ігоревичі, нащадки Володимира Ярославича — Галицькі Ростиславичі залишилися вилученими з числа спадкоємців київського престолу. Протягом всього періоду Київської Русі ніхто з князів цих гілок (навіть такий могутній князь як Ярослав Осмомисл) не претендували на Київ. Всеслав Брячиславич, який волею випадку (ще до Любецького снему) опинився на київському престолі, при першій нагоді втік до Полоцька. А цьому князеві не відмовиш ні у сміливості ні у авантюризмі.

По смерті Святополка Ізяславича, згідно права, київський престол мав успадкувати старший з живих синів Святослава Ярославича — чернігівський князь Давид Святославич. Володимир Мономах, скориставшись із незадоволення киян невдалою соціальною політикою попередника, провів давно забуте "закликання" князя вічем і утвердився в столиці з порушенням спадкового права. І з порушенням того ж права він призначив старшого сина Мстислава своїм наступником, а останній залізною рукою почав закріплювати "права" Мономаховичів, прогнавши ще й полоцьких князів з їх земель. Але для цього йому довелося пропустити повз увагу захоплення чернігівського престолу старшим з Ольговичів.

Порушення спадкового права Володимиром Мономахом та його сином Мстиславом мало поважні наслідки. Ольговичі ніколи не визнавали узурпації Мономаховичів. На їх стороні було право, що, зрештою визнав митрополит Михайло II, переконавши В'ячеслава Володимировича уступити престол Всеволоду Ольговичу. Незабаром боротьба Ольговичів з Мономаховичами за київський престол стала основним протиріччям у взаєминах Рюриковичів, яке тривало аж до монгольської навали і поглиблювало ослаблення держави, викликало роздроблення.

Порушення правил успадкування в боротьбі за Київ не викликали змін у практиці успадкування престолів всередині земель. У кожній землі старшим князем залишався

¹⁰⁶ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle // *Orientalia Christiana Iod.*, 10. — № 35, maio. — Roma, 1927. — P. 50–51.

Вступ

найстарший за родовим рахунком у даній гілці династії. В середині земель князі продовжували переміщатися з "молодшого" столу на "старший", подібно до того як це було загалом на Русі до Любецького снему, коли Ярослав Мудрий починав княжити в Ростові, пізніше перейшов в Новгород на місце померлого старшого брата Вишеслава, а вже звідти потрапив до Києва. При кожній зміні князя в Чернігові проходив перерозподіл престолів у всій Чернігівській землі. Так князь Ігор Святославич княжив у Путивлі (1161–1164), перейшов у Курськ (1164–1178), звідти у Новгород-Сіверський (1178–1198) і, накінець, у Чернігів (1190–1202). Напевно був правий В. Сергєєвич, вважаючи, що такий перерозподіл закріплювався відповідними угодами¹⁰⁷. Принаймні збирався снем і давалися відповідні клятви та присяги.

Затиснені з усіх сторін володіннями Мономаховичів, Чернігівські Ольговичі, першими відчули небезпеку продовження функціонування цієї практики. В кінці XII ст. з'явилася небезпека розпаду Чернігівської землі на дві окремі частини: Чернігівську і Сіверську. Деякі дослідники помилково, на мій погляд, вважають, що такий поділ все ж відбувся. Причини такої небезпеки крилися у суперництві двох гілок Ольговичів. У 1164 р. після смерті Святослава Ольговича, його дружина таємно запросила в Чернігів сина Олега. Щоб уникнути усобиці Святослав Всеволодович, який був легітимним спадкоємцем чернігівського престолу, погодився передати Олегові Новгород-Сіверський, котрий повинен був перейти до його рідного брата Ярослава. У 1178 р., далі будучи зацікавленим у єдності всіх Ольговичів з огляду на конфронтацію проти Мономаховичів, Святослав Всеволодович передав Олегові Чернігів, знову порушуючи права свого брата. І тільки по смерті Олега Ярослав, нарешті, отримав чернігівський престол. За цей час молодша гілка повністю опанувала сіверську частину Чернігівської землі. Напруження між двома гілками відчувалося у подіях 1185 р. Саме вона була однією з причин відомого походу Ігоря Святославича.

Привертає до себе увагу досить нетиповий шлюб близьких родичів, для укладення якого потрібно було порушувати канонічне право, що робилося тільки при укладенні важливих політичних угод. У 1190 р. найстарший з внуків великого князя Святослава Всеволодовича—Давид Ольгович одружився з дочкою сіверського князя Ігоря Святославича¹⁰⁸. Цим шлюбом було скріплено угоду між обома гілками Ольговичів (чернігівською та сіверською), яка зберегла формальну єдність Чернігівської землі і залишила в силі старий принцип успадкування. Внаслідок цієї угоди Ігор Святославич у 1198 р. став чернігівським князем, а його сини, як молодші в роді, отримали тільки Путивльське князівство. Сіверське князівство перейшло до старшої чернігівської гілки, представник якої мав стати наступником Ігоря Святославича.

Але це був тільки тимчасовий компроміс. Було зрозуміло, що молодша гілка Ольговичів розпочне боротьбу за Новгород-Сіверський. У той же час розросла старша гілка прагнула залишити за собою якомога більше земель. У 1206 р. в Чернігові відбувся снем. Прийнято вважати, що там було вирішено тільки підтримати претензії путивльських Ігоревичів на Галицьку землю. Однак спостереження за наступними переміщеннями князів в Чернігівській землі дозволяють допустити, що на цьому снемі були поширені принципи Любецького снему на Чернігівську землю, тобто кожен пагінець обох гілок Ольговичів отримав свою "отчину". Проти цього рішення пробував виступити сильний курський князь Олег Святославич, але у 1226 р. він був змушений скоритися чернігівському сюзерену Михайлові Всеволодовичу, так і не добившись Новгорода-Сіверського, на який мав право, як би сіверська частина Чернігівської землі залишилася у молодшої гілки. А це був дуже відважний і діяльний князь. Після снему

¹⁰⁷ Сергєєвич В. И. Вече и князь. Русское государственное устройство и управление во времена князей Рюриковичей. Исторические очерки. — Москва, 1867. — С. 122–272.

¹⁰⁸ Войтович Л. Удільні князівства..., — С. 48.

Вступ

1206 р. нащадки Олега Святославича залишилися у Курському та Рильському князівствах, нащадки Ігоря Святославича — у Путивльському, Всеволода Святославича — у Трубчевському. Князеві Всеволодові Чермному не було потреби прикладати особливих зусиль, щоб отримати згоду путивльських Ігоревичів. Останні були впевнені, що закріпляться у великій Галицькій землі і були задоволені підтримкою решти Ольговичів.

Старша гілка, вміло використавши сприятливу ситуацію, розділила основні землі між собою. Нашадки Всеволода Чермного, як видно з розподілу столів після загибелі Михайла Всеволодовича, отримали північно-західну частину Чернігівської землі, де пізніше з'явилися Глухівське, Карачевське і Торуське князівства. Гліб Святославич, як старший (після Всеволода Чермного) з синів Святослава Всеволодовича, успадкував після нього Чернігів. Отже, на час снему 1206 р. він мав володіти Новгородом-Сіверським і його нащадки зберегли за собою це князівство. Саме звідси у 1239 р. прийшов на допомогу Чернігову його син Мстислав. Наймолодший з братів Мстислав Святославич до Чернігова прийшов з Козельська. Його нащадки зберегли за собою це князівство до вигаснення їх гілки у 1238 р. Нашадки чернігівського князя Ярослава Всеволодовича княжили у Сновську. Отже Стародуб і Вщиж також залишилися за синами Святослава Всеволодовича. Нашадки старшого Олега Святославича, напевно, отримали Стародуб, а нащадки Володимира Святославича — Вщиж. Ця гілка, схоже, обірвалася у 1239 р., коли монголи зруйнували їх столицю.

Рішення, прийняті у 1190 та 1206 рр., зупинили розділення Чернігівської землі. Саме, виходячи з цих рішень, Всеволод Святославич міг піти на угоду з Рюриком Ростиславичем, передаючи йому Чернігів в обмін на Київ без права передачі спадкоємцям. Інакше неможливо пояснити суть угоди 1210 р.

Схоже становище було і в інших землях. У 1170 р., помираючи, сюзерен Волинської землі, недавній великий князь київський Мстислав Ізяславич, взяв присягу з брата Ярослава не виганяти його синів з володимирської частини Волині. Ярослав Ізяславич дотримав присягу: у Володимирі-Волинському став княжити Роман Мстиславич, а Ярослав зберіг старшинство, залишаючись луцьким князем. Наступними сюзеренами Волині були його сини Інгвар і Мстислав Ярославичі, які теж княжили у Луцьку. А дальший поділ Волині на уділи йшов відповідно між синами Мстислава і Ярослава Ізяславичів в межах їх "батьківщин". Так бл. 1180 р. Східна і Західна Волинь були роздроблені між синами Ярослава (які отримали відповідно Луцьке, Дорогобузьке, Пересопницьке і Шумське князівства), та синами Мстислава (за якими залишилися відповідно Володимирське, Берестейське і Белзьке князівства), тоді як Дорогичин отримав син Ярополка Ізяславича — представник наймолодшої гілки волинської династії.

Ставши сюзереном Галицької землі, Роман Мстиславич, як водночас і володимирський князь, залишався васалом сюзерена Волині. Така ситуація не виглядає незвичною. Подібно і король Англії, як герцог Аквітанії, був одночасно васалом французького короля. Через це Роман і висунув на великокнязівський престол Інгваря Ярославича. Через це він і пропонував прийняти "добрий порядок", що давало йому, як курфюрсту галицькому, законні підстави на київський престол. Через це і сини Романа без застережень визнавали сюзеренітет Інгваря Ярославича, а потім і Мстислава Німого. Цей порядок взаємин, близьких за аналогією до інших держав, часто відкидають, не вдаючись до дискусії¹⁰⁹, тоді як інші пояснення засвідчених джерелами ситуацій не виглядають мотивованими.

¹⁰⁹ Головка О. Б. Князь Мстислав Романович та його доба. — Київ, 2001. — С. 94.

Вступ

Можна припускати, що засади Любецького снему були прийняті в кінці XII–XIII ст. і князями Турівської землі, закріплюючи окремі уділи за спадкоємцями синів Юрія Ярославича. По суті цих же принципів дотримувались князі полоцької династії після повернення з візантійського заслання.

Звернення на межі XII–XIII ст. до практики, прийнятої на Любецькому снемі, означало, що рішення цього снему були живучими і виправдали себе за довгий час. І, справді, князі вели боротьбу за Київ, але ніколи князі однієї землі не вели боротьби з князями інших земель за спірні території. Захоплення галицьким князем Володимирком Володаревичем прикордонних волинських фортець було винятком, який викликав осуд у сучасників. Ці фортеці разом із належними до них територіями, зрештою, були повернені його наступником. Всередині земель князі вели боротьбу за "старші" удільні столиці, але цю боротьбу не можна на підставі джерел трактувати як боротьбу за розширення меж уділів. Території часом змінювалися внаслідок розриву васалів із своїми сюзеренами і цей процес був доволі динамічним. Так Дорогобузьке князівство відійшло від Волині, коли його престол займав князь Володимир Андрійович, але потім знову було повернене до складу Волинської землі, коли престол цього князівства зайняв син Ярослава Ізяславича. Подібних прикладів можна знайти доволі. Тому частково можна погодитися, що "феодальна держава... не є окремою територією, а є сукупністю персональних служб"¹¹⁰. Але ці, неминучі для феодального суспільства, територіальні коливання охоплювали тільки прикордонні волості земель, території яких у XII ст. сформувалися вже із сталими межами.

Закріплення земель за представниками різних гілок династії скоро покликало до вирішення ще одну проблему — успадкування у випадку вигаснення регіональної династії. Перше вирішення цієї проблеми, напевно, підказала церква. Ним стало успадкування за заповітом. Заповіт померлого князя мав незаперечний авторитет. Володимир Василькович заповів Володимирське і Берестейське князівства молодшому з двоюрідних братів — Мстиславові і навіть такий рішучий князь як Лев Данилович не наважився порушити цього заповіту. У подібній ситуації московські князі отримали Переяслав-Заліський. Пізніше вони силою змушували інших удільних князів "заповідати" свої князівства, позаяк такий спосіб успадкування був найбільш законним.

За заповітом міг отримати престол і бастард, тобто незаконний син від коханки або наложниці. Прикладом може служити Олег Ярославич, син Осмомисла від Насті з Чагрович. Схоже, що церква, яка не могла нічого зробити з розпусництвом князів, які не відрізняли (коли цього хотіли) бастардів від законних дітей, у такий спосіб узаконювала фактичний стан речей, не порушуючи усталених канонів.

Претендувати на князівство при відсутності прямих спадкоємців "по мечу" могли найближчі родичі — двоюрідні і т. д. І така практика дійсно мала місце в багатьох удільних князівствах. Але, очевидно, вона була вторинною — при відсутності спадкоємців вимерлої гілки "по кужелю" — тобто по материнській лінії. Можливо тому московським князям так легко вдалося провести правило за яким при відсутності прямих спадкоємців князівство переходило до сюзерена. Відповідні правила щодо майна простих людей були у "Руській правді".

Успадкування престолів "по кужелю" могло бути запозиченим у західних сусідів. Його перший і яскравий приклад — боротьба за Галицьку спадщину після загибелі Романа Мстиславича. На снемі Ольговичів у 1206 р. було прийнято рішення про підтримку претензій Ігоревичів. Це була своєрідна плата Всеволода Святославича Ігоревичам за їх згоду з іншими рішеннями снему. Мати путивльських князів була

¹¹⁰ Толочко О. П. Русь: держава і образ держави. — Київ, 1994. — С. 5–6.

Вступ

дочкою Ярослава Осмомисла і їх претензії на Галицьку спадщину були цілком легітимними.

Здобувши Галицьку землю, брати незабаром розпочали боротьбу між собою. Роман усунув Володимира. Очевидно, що за цим стояла не проста жадоба влади. Ярославна була для Володимира мачухою, з точки зору права це значення не мало, але старший з її синів Роман вважав, що його права більш вагомі як внука Ярослава Осмомисла по крові.

Горопецький князь Мстислав Удатний також претендував на Галич аж ніяк не через свої подвиги. Його мати також була дочкою Ярослава Осмомисла. Першим таку версію висловив М. Костомаров¹¹¹, тепер це можна вважати доведеним¹¹². Його претензії з точки зору права були вагомішими за претензії Данила Романовича та Ігоревичів. Тому вдова Романа Анна поспішила через шлюб сина з дочкою Мстислава підкріпити підстави Данила. Цей альянс вона вважала настільки вдалим, що відразу відійшла від політичної діяльності. Угорський король також для того, щоб надати легітимності претензіям свого сина Андрія, добився його шлюбу з дочкою Мстислава.

Інші претенденти на Галицьку спадщину мали значно менші права, особливо з числа представників сусідніх династій. Всі вони виходили із спорідненості з Романом Мстиславичем, трактуючи її так як їм було вигідно. Лешко Білий був одружений з племінницею Романа. При живих Романовичах підстав у нього не було ніяких. Тому він пробував спочатку виступати в ролі опікуна синів Романа. А потім видав дочку за угорського претендента Калмана. Калман по материнській лінії був правнуком Єфросинії Мстиславни, Данило і Василько були правнуками її брата. Легітимних підстав претендувати на Галицьку спадщину у Калмана було небагато. Мабуть угода у Спіші, скріплена шлюбом обох сторін і коронація Калмана королем Галицької землі мали підкріпити ці голі претензії в очах галицького боярства, на підтримку якого сподівалися. Зрозумівши безперспективність такої політики, угорський король Андрій II постарався наступному претендентові надати легітимності через шлюб з дочкою Мстислава Удатного. Від останнього вимагали також заповіту на користь зятя. Крім того угорська сторона ще у 1218 р. утримувала у себе двох бастардів — синів Володимира Ярославича від попаді, старший з яких до того ж був зятем Романа, що надавало йому певної легітимності навіть без заповіту батька.

Поява в числі претендентів Ростислава Рюриковича також не випадкова. Рюрик Ростиславич міг вважати, що насильне прийняття його дочкою чернецтва недійсне, а, значить, другий шлюб Романа і діти від цього шлюбу нелегітимні. Тоді його син мав право на спадщину як старший брат дружини Романа, у якої не було синів. Цей казус показує, що права ближчої родини вступали в силу аж після прав претендентів "по кужелю". На цьому ж казусі базували свої претензії і Михайло Всеволодович та його син Ростислав. Мати Ростислава була дочкою Романа і Предслави. Данила і Василька вона могла трактувати як бастардів батька, не узаконених заповітом. Роман крім того одружився вдруге до того як його перша дружина стала черницею.

Звичайно, найбільше прав мав Ростислав Іванович, син Івана Бирладника, як останній прямий нащадок першої династії. Саме тому угорці поспішили прикласти йому до ран отруту.

З родичів Романа, чії права вступали в силу в останню чергу, спробував щастя двоюрідний його брат Мстислав Німий.

Порядок успадкування по жіночій лінії також добре ілюструє боротьба за Угорську спадщину після вигаснення Арпадів. Претендували на цю спадщину нащадки Бели IV.

¹¹¹ Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. — Кн. 1. — Москва, 1990. — С. 97–121.

¹¹² Горбенко С. О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. — Львів, 1996. — С. 122–127.

Вступ

З її перебігу можна зробити висновок, що, при інших рівних умовах, нащадки старшої сестри мали більше прав. Галицький король Юрій Львович, як син наймолодшої Белівни — Констанції, визнавав претензії баварського герцога Отто, нащадка старшої за його маму Єлизавети. Старшою за Єлизавету була Анна, дружина Ростислава Михайловича, чия дочка Кунегунда вийшла за чеського короля. З політичних мотивів баварський герцог був кращим союзником для галицького короля. А переміг у боротьбі неаполітанський принц Карл Роберт. Він був нащадком Марії, дочки Стефана V, сина Бели IV, тобто був ближчим по числу поколінь до вигасненої династії.

Можна також припускати з досить великою вірогідністю, що адоптовані діти (подібно до позашлюбних) мали рівні права з іншими відносно успадкування. Стосовно адоптованих можна судити з заповіту волинського князя Володимира Васильовича (1288 р.). Можливо, що позашлюбні діти, яким право на успадкування давав заповіт, перед тим адоптувалися їхніми батьками і, таким чином, отримували право на спадщину. Тому право на Галицьку спадщину Олега Ярославича, сина Ярослава Осмомисла і Насті з Чагрович, признавали і галицькі бояри і навколишні князі.

Рюриковичі не могли не усвідомлювати, що практика успадкування, якої вони дотримувалися, сприяла подальшому роздробленню князівств. З огляду на це особливої уваги заслуговує пропозиція Романа Мстиславича перейти до європейської практики успадкування, що могло зменшити гостроту боротьби за київський престол, а також, значною мірою, зупинити процес дроблення самих земель і удільних князівств. У кінці XII – на початку XIII ст. це питання було дуже актуальним. Ідея обрання київського князя-імператора колегією князів найбільших земель-курфюрстів могла легко бути запозиченою в колах німецької знаті¹¹³. Роман був свояком німецького короля Філіпа IV Гогенштауфена. Філіп був одружений з Іриною, дочкою візантійського імператора Ісаака II Ангела. Дружина Романа була її рідною сестрою. Саме Гогенштауфени та їх оточення були ініціаторами обмеження числа імперських князів, які брали участь у виборах короля, і створення для цього окремої колегії у складі чотирьох світських та трьох духовних князів, початки діяльності якої припадають на кінець XII ст. На можливі особисті відвідини німецьких земель Романом вказує вже згадувана його жертва на честь св. Петра монастирю бенедиктинців у Ерфурті 20 гривень срібла, за що він був зарахований до фундаторів цього монастиря.

Пропозиція Романа — "добрий порядок", подана В. Татищевим¹¹⁴, викликає неоднозначне ставлення дослідників. Починаючи від М. Грушевського¹¹⁵, ряд поважних дослідників, в числі яких С. Пештич, О. Купчинський та О. Толочко, вважають цей фрагмент пізнішою підробкою. Але навіть найбільш обґрунтовані аргументи щодо фальсифікату не виглядають безсумнівними¹¹⁶. Кожен фальсифікат створювався з певною метою. Важко пояснити для чого було В. Татищеву, сім'я якого кілька століть служила князям московської династії, приписувати якомусь галицько-волинському князеві плани державної реформи, що могла зупинити процес роздроблення Русі напередодні монгольської навали, одночасно виставляючи Всеволода Велике Гніздо, від якого походили московські князі недалекий егоїстичним політиком. Крім того Татищеві виводили свій рід від смоленських князів, нащадків Рюрика Ростиславича, якого Роман разом з дружиною та дочкою змусив насильно прийняти чернецтво. Так само і у нащадка московських бояр Хрущових не було сенсу для створення фальсифікату. Була логіка

¹¹³ Войтович Л. Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. — 1991. — № 2. — С. 34–35.

¹¹⁴ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — Москва, 1964. — С. 169–170.

¹¹⁵ Грушевский М. С. Почерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. — Киев, 1891. — С. 267.

¹¹⁶ Толочко О. П. Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження // Український історичний журнал. — 1995. — № 6. — С. 22–36.

Вступ

щось подібне приписати Всеволодові, звинувативши у провалі саме галицько-волинського князя. Вірогідність пропозиції Романа має також чимало прихильників. В їх числі Б. Рibaков,¹¹⁷ М. Котляр,¹¹⁸ П. Толочко,¹¹⁹ Л. Войтович,¹²⁰ Ю. Терещенко,¹²¹ Н. Яковенко,¹²² Б. Яценко,¹²³ О. Головка¹²⁴ та інші.

"Добрий порядок" Романа Мстиславича добре вписується в реалії часу. Князівська верства Київської Русі виявилася не готовою до сприйняття цієї ідеї, а монгольська навала зробила неможливими нові спроби її втілення.

Запровадження більш раціональної практики успадкування за прикладом сусідніх країн поступово ставало реальністю. Як приклад можна взяти ситуацію, яка склалася після вигаснення Романовичів у Галицько-Волинській землі. У 1323 р., коли померли чи загинули Андрій та Лев Юрійовичі, не залишивши спадкоємців, найбільше прав на галицько-волинську спадщину мав Любарт-Дмитро Гедимінович як зять Лева Юрійовича¹²⁵. Останній прямий нащадок Романовичів острозький князь Данило Василькович походив з гілки, яка втратила право на успадкування найстаршого престолу зі смертю Романа Даниловича, який помер за життя батька, на що слушно звернув увагу М. Баумгартен¹²⁶. Він міг претендувати тільки як близький родич, тобто після претендентів "по кужелю", яких було багато.

Польському королеві Владиславові Локетку Юрійовичі доводилися племінниками. Вони були правнуками і угорського короля Бели IV. Тобто і польський і угорський королі були претендентами також як близькі родичі. Але, на відміну від князя Данила Острозького, обидва мали достатньо ресурсів, щоб поборотися за таку спадщину. Однак з огляду на достатню кількість претендентів "по кужелю" і вони не зробили цього.

Свої претензії на Галицьку спадщину заявили навіть глоговські князі Генріх II та Ян¹²⁷. Позаяк їх претензії визнав папа, то вони мусили бути вагомими. Глоговські князі були пов'язані ще з першою галицькою династією як правнучаті племінники Ярослава Осмомисла. Їх дід Конрад I був одружений з Саломеєю, дочкою Владислава Одоноча, чиєю матір'ю була Вишеслава, дочка Ярослава Осмомисла, онука Володимирка Володаревича. Але це була надто далека спорідненість, щоб дати підстави для претензій на Галицьку спадщину. Сестра глоговських князів Агнеса була видана за баварського герцога Отто III, який претендував на угорську корону і був свого часу союзником короля Юрія Львовича. Цей союз міг бути скріплений шлюбом. Я. Яблоновський,

¹¹⁷ Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. — Москва, 1963. — С. 163.

¹¹⁸ Котляр М. Ф. Данило Галицький. — Київ, 1979. — С. 21–22; Його ж. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. — Киев, 1985. — С. 120–121.

¹¹⁹ Толочко П. П. Киев и Киевская земля в период феодальной раздробленности XII–XIII вв. — Киев, 1980. — С. 182–183.

¹²⁰ Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів. — Київ, 1990. — С. 114; Його ж. Зоря князя Романа..., — С. 36; Його ж. Удільні князівства..., — С. 30; Його ж. Князівські династії..., — С. 377–378; Його ж. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства..., — С. 24–26.

¹²¹ Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. — Київ, 1996. — С. 163.

¹²² Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Київ, 1997. — С. 71.

¹²³ Яценко Б. І. Розвиток державного устрою України-Русі наприкінці XII ст. (Проект Романа Мстиславича і "Слово о полку Ігоревім" // Українській історичний журнал. — 1997. — № 3. — С. 113.

¹²⁴ Головка О. Б. Князь Мстислав Романович та його доба..., — С. 166–171.

¹²⁵ Войтович Л. Князівська верства у Галицькій землі // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. — Ч. 1. — Одеса-Київ-Львів, 1999. — С. 82–83.

¹²⁶ Baumgarten N. Halich et Ostrog // Orientalia Christiana Periodica. — Roma, 1937. — Т. 3. — Р. 166.

¹²⁷ Skarbec diplomatów papieskich, cesarskich, królewskich do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy i Rusi służącej // Zebral... I. Daniłowicz. — Wilno, 1860. — Т. 1. — № 314. — S. 161–162; Rzęzabek J. Jiri II posledni knize veskere Male Rusi. — Praha, 1883. — S. 50.

Вступ

посилаючись на Кромера, назвав дружину Любарта Бучою (Бушою)¹²⁸. У Кромера імені княгині не приведено. Зімоворич назвав її Євфимією (чи не сплутавши з Офкою-Євфимією, дружиною Болеслава-Юрія?). Від Я. Яблоновського це ім'я запозичили Т. Нарбут та М. Карамзін. Якщо це не помилка, то Буша скорочення від Богуслави. Отже, її мати могла бути полькою, незнаною з інших джерел сестрою глоговських князів. В такому разі Агрипина — хрестильне ім'я Богуслави¹²⁹. Подібне родинне пов'язання висувало глоговських князів в число серйозних спадкоємців "по кужелю".

Вагомими, з огляду права, були претензії добжинського князя Владислава Земовитовича, сина молодшого брата Владислава Локетка і Анастасії, дочки Лева Даниловича. І польський король спочатку підтримував племінника. Такими ж вагомими були і претензії Болеслава Тройденовича, сина удільного мазовецького (сохачевсько-черського) князя Тройдена і Марії, дочки короля Юрія Львовича.

Внаслідок компромісу Польщі, Угорщини і мазовецьких князів з одної сторони та Литви, підтриманої золотоординським ханом Узбеком, з другої сторони, галицько-волинським князем став Болеслав-Юрій Тройденович. Вирішальною тут, схоже, виявилася позиція Орди, яка на той час переживала період найбільшого піднесення. З трьох кандидатів, які мали найпевніші права на успадкування галицького престолу (Любарта Гедиміновича, Владислава Земовитовича і Болеслава Тройденовича) Орда віддала перевагу синові мазовецького князя, як тісно не зв'язаного з сильними сусідами. Мазовія тоді ще намагалася проводити власну політику і не залежала повністю від польського короля. Узбек обрав найбільш нейтральний з можливих варіантів. Однак право литовського кандидата було вагомим. Його дружина була прямою спадкоємницею престолу, тоді як інші претенденти були претендентами через одно і більше поколінь. Тому потрібне було порозуміння з Литвою, яка в даному питанні погоджувалася на компроміс. Однією з можливих причин був і юний вік Любарта, на що дослідники не звернули уваги. На час одруження з волинською княжною йому було не більше 11–12 років, тобто менше ніж всім іншим претендентам. Отже він сам не міг відстояти свої права, а Литва ще не була готовою до серйозної війни за Галицьку спадщину і тому погодилася на компроміс. Його було скріплене у 1325 р. шлюбом Альдони-Анни Гедимінівни з спадкоємцем Локетка — Казимиром, а у 1331 р. шлюбом Болеслава-Юрія з Офкою-Євфимією Гедимінівною¹³⁰.

За Любартом Гедиміновичем залишили східну частину Луцького князівства з Любаром. Немає ніяких доказів участі Болеслава-Юрія або його посла у Вишеградських зустрічах 1335 р. і 1339 р., де було закладено основи польсько-угорської унії¹³¹. Перш за все сам Казимир III ніде не посилався на цю угоду, яка нібито зробила його легітимним спадкоємцем галицько-волинського престолу. У 1334 р. Болеслав-Юрій підтвердив союз з Орденем, антипольська спрямованість якого очевидна. У 1337 р. він разом з ординцями напав на Люблінську землю і тримав Люблін в облозі 12 днів. І тільки після загибелі ординського воєначальника облога була знята¹³². І сама смерть Болеслава-Юрія у 1340 р., можливо, пов'язана з Вишеградською угодою 1339 р. Версія отруєння князя за його прихильність до католицького обряду і іноземців не переконлива. Німецький патріціат в

¹²⁸ Tabulae Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum Slavicarum regni Poloniae etc. / Ed. J. A. Jablonowski. — Norimberg, 1748. — Tabl. X.

¹²⁹ Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // Лавра. — 1998. — N. 2. — С. 52.

¹³⁰ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — Київ, 1987. — С. 33–34.

¹³¹ Dąbrowski J. Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. — Kraków, 1918. — S. 111–112; Włodarski B. Polska i Ruś, 1194–1340. — Warszawa, 1966. — S. 287–289; Dowiat J. Polska — państwem średniowiecznej Europy. — Warszawa, 1968. — S. 323; Wyrozumski J. Historia Polski do 1505 r. — Warszawa, 1973. — S. 227.

¹³² МРН. — Т. 3. — Р. 78.

Вступ

містах був з часів Данила і Лева. Дружина Лева залишалася католичкою, а дочка була в монастирі кларисок. Крім того польський король виявився добре підготованим до загибелі Юрія і на першу звістку зумів зібрати військо та оволодіти Львовом. Не можна не враховувати і того фактору, що смерть Болеслава-Юрія була найбільше вигідна саме йому.

По смерті Юрія волинська еліта визнала князем Любарта-Дмитра Гедиміновича. Його призначення галицьким боярством також засвідчено відомим написом на дзвоні собору св. Юрія з 1341 р.¹³³. Узбек надав Любартові-Дмитру необхідну допомогу. Отже і Орда розглядала Любарта-Дмитра як першого легітимного спадкоємця, що могло бути зафіксованим в угоді 1331 р. між Болеславом-Юрієм та Гедиміном.

Після невдалих спроб з допомогою окремих груп бояр здобути Галицьку землю по частинах, у 1350 р. польський король признав право Угорщини на неї. Родинні зв'язки Арпадів, спадкоємцями яких виступала Анжуйська династія, з другою галицькою династією були ближчими від родинних зв'язків Казимира III з цією династією. Син Карла Роберта — Людовик "по кужелю" також мав права на Галицьку спадщину. Ці права були більшими за права Казимира III, але не були легітимними при житті Любарта. Повторилася історія угоди в Спіші. Обидва претенденти з огляду на непевність власних аргументів, погодилися виступати разом. Можливо також, що перша дружина Карла Роберта походила з династії Романовичів¹³⁴. Він рівночасно був і спадкоємцем Казимира III, сестра якого Єлизавета була його матір'ю. Це штовхало його до анексії Галицького королівства. І тут угорський король підшукав більш вагомні аргументи. Серед його найближчих соратників був опольський князь Владислав, внук дочки белзького князя Гремислави Всеволодівни. Тому саме йому було передано в лен зайняті землі Галицького королівства. І він поспішив прийняти титул "господаря Руської землі, вічного дідиці і самодержця" та почав карбувати власні гроші¹³⁵. Любарт не міг визнати цього титулу, що і привело до відновлення війни. Умови для початку війни були не вигідними, але волинський князь мусив реагувати на такі дії.

По смерті Людовика Анжуйського польсько-угорська унія розпалась. Молодша дочка Людовика — Ядвіга, коронована польською королевою, була видана за великого князя Литви Ягайла. Польсько-литовська унія вирішила на користь Польщі долю Галицької спадщини. Угорська сторона не погоджувалася з включенням Галицької землі до складу Польщі. Остання теж майже до 1434 р. розглядала Галицьку землю як окреме королівство, з'єднане з Польщею персональною унією. До проблеми Галицького спадку угорська сторона поверталась в угодах з Польщею 1412, 1415, 1423 рр., спираючись на свої права, визнані польською стороною¹³⁶. Угорщина зберегла тільки титул королів "Галиції і Лодомерії". Цей титул перейшов у спадщину до Австрії і був одним з аргументів претензій останньої на Галичину при розділі Польщі у 1772 р.

¹³³ Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. собр. О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. Л. Пташицким и И. Режабком. — Санкт-Петербург, 1907. — С. 79.

¹³⁴ Войтович Л. В. Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // А се его сребро: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 161–164.

¹³⁵ Научно-литературный сборник Русско-Галицкой Матицы. — Львов, 1895. — Т. 8. — С. 53; Wyrozumski J. Polska — Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego // Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. — Toruń, 1997. — S. 111–119; Sroka S. A. Kariera Władysława Opolczyka na dworze węgierskim w drugiej połowie XIV wieku // Id., — S. 265–274; Pieradzka K. Władysław książę opolski 1330–1401. Monografia historyczna. — Kraków, 1945 // Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, syng. WF II 122.

¹³⁶ Matijow J. Der polnisch-ungarische Streit um Galizien und Lodomerien // Jahresbericht der K. K. II Obergymnasium im Lemberg für das Jahr. — 1886. — S. 28–30.

Вступ

З межі XIII–XIV ст. литовські князі все частіше одружувалися з Рюриківнами, що було скріпленням відповідних союзних угод. Сам великий князь литовський Гедимін двічі одружувався з Рюриківнами: Ольга була матір'ю Ольгерда та Кейстута, а Єва — Коріата та Любарта. Обидві, напевно, були з полоцької династії, що полегшило Гедиміну закріплення за Литвою Полоцької землі.

Напівлегендарний Гінвіл-Борис Мінгайлович міг ще наприкінці 1230-х рр. стати полоцьким князем через угоду з місцевим боярством, скріплену шлюбом із спадкоємницею Брячислава Васильковича. Після нього тут могли княжити його нащадки Рогволод-Василь та Гліб¹³⁷. Ці князі могли загинути в період репресій короля Міндовга. Бл. 1262 р. у Полоцьку уже княжив Товтивіл Довспрункович, син якого був хрещений як Костянтин і одружився з дочкою великого володимирського князя Олександра Невського — Євдокією¹³⁸. Її мати Парасковія була дочкою Брячислава Васильковича. У такий спосіб нова династія в очах місцевого населення закріплювала свої права.

Згідно документу папи Климента V від 19.06.1310 р. хрестоносці змусили князя Костянтина Товтивіловича, який не мав спадкоємців, заповісти своє князівство ризькому єпископові. Подібним методом хрестоносці підпорядкували собі латиські князівства. На цей раз їх чекала невдача. Полочани звернулись по допомогу до великого князя литовського Вітєня і з його військом прогнали лицарів ризького єпископа¹³⁹. У 1326 р. у Полоцьку вже княжив Воїн, можливо брат Гедиміна або ж нащадок Гінвіла-Бориса.

У кінці 1330-х Наримунт-Гліб Гедимінович утвердився в Пінську. Чи володів він Туровом невідомо. Я. Вернер в "Генеалогії Ягеллонів" називає його дружину дочкою володаря Тавриди. Джерело його інформації незнане, перші мангупські князі відомі тільки з кінця XIV ст., зв'язки Гедиміновичів з Чингізидами невідомі, на початку XIV ст. в таких зв'язках не було потреби. Залишається сподіватись, що це данина літературній моді називати наші землі Тавро-Скіфією. Немає ніяких натяків в джерелах і про завоювання Турівської землі Гедиміном. Аналіз фрагментів Холмського пом'яника дозволяє стверджувати, що Наримунт наприкінці 1330-х рр. одружився з Анною Острозькою, вдовою останнього з пінських Рюриковичів. Принаймні Патрикій Наримунтович був сином цієї княгині¹⁴⁰.

Згідно версії Т. Василевського, не погодитись з якою важко, Ольгерд Гедимінович був одружений тричі: з незнаною з імені литвинкою, шлюб з якою відбувся перед 1327 р.; з вітебською княжною Анною, яка вийшла за нього у 1339 р. і померла до 1350 р., та з тверською княжною Уляною, шлюб з якою відбувся у 1350/51 р.¹⁴¹. Для нас найбільш цікавий другий шлюб, який забезпечив Ольгердові успадкування Вітебського князівства. Т. Василевський вважає вітебську княжну Анною, виходячи з Хроніки Биховця і відкидаючи Родовід вітебських князів, як фальсифікат, сфабрикований Т. Нарбутом¹⁴². Виведення вітебських князів від Волинських Мономаховичів справді позбавлене глузду. Щодо Родоводу вітебських князів — то тут питання складніше. Наскільки це фальсифікат, а на скільки автентичний текст, коли і ким складений — сказати важко. Серйозно до нього відносилось багато вчених, в т. ч. і М. Улащик. Згідно цього Родоводу дружину Ольгерда звали Марія і вона була дочкою князя Ярослава Васильовича, який помер після 1.11.1338. У 1301 р. вітебським князем був Михайло

¹³⁷ Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 133.

¹³⁸ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1238 по 1505 г. — Санкт-Петербург, 1889. — Т. 1. — С. 39–40.

¹³⁹ Бережков М. О торговле Руси с Ганзой до конца XV в. — Санкт-Петербург, 1879. — С. 115.

¹⁴⁰ Войтович Л. Родина князів Острозьких // Записки НТШ. — Т. 231. — С. 358–359.

¹⁴¹ Wasilewski T. Trzy małżeństwa wielkiego księcia Litwy Olgierda. Przyczynek dogenealogii Giedyminowiczów // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w 50-lecie pracy naukowej. — Warszawa, 1991. — S. 673–682.

¹⁴² Там само. — С. 676.

Вступ

Костянтинович, син Костянтина Товтивіловича. Цей князь помер до 1310 р., бо інакше в документі його батька було би відзначено, що спадкоємець він. Але до угоди Гедиміна з Орденом та Ригою, 1.11.1338 р. долучився якийсь "король" з містом Вітебськом¹⁴³. Ним міг бути якраз князь Ярослав Васильович, через шлюб з донькою якого Ольгерд Гедимінович успадкував вітебський стіл. Звідки міг взятися Ярослав Васильович? Рюриковичі в Полоцькій землі не вигасли повністю, а збереглися на другорядних престолах як васали Гедиміновичів. У 1326 р. згадується, приміром, мінський князь Василь. Були і лукомські князі. Після вигаснення нащадків Товтивіла вітебське віче могло запросити відприска старої династії, який поспішив закріпити своє становище шлюбом дочки з Ольгердом Гедиміновичем. Причому в кожному випадку новий князь, напевно, заключав угоду з місцевою елітою. Однією з головних умов цієї угоди було збереження релігійної стабільності. Не випадково ж по смерті вітебської князівни Ольгерд передав князівство наступній дружині княгині Уляні, яка залишалася православною.

Право успадкування князівського престолу через одруження із спадкоємницею було, очевидно, першим в числі казусів права успадкування "по кужелю". Саме через це з його допомогою Гедиміновичі закріплювали своє становище в українських та білоруських князівствах. В політиці московських князів стосовно Великого князівства Рязанського також можна помітити ці тенденції.

У XIII ст. спроба припинити розпад дрібних уділів привела до поділу князівств на частки. Тобто уділ не ділився у політичному плані, а тільки у фіскальному. Різні доходи, розділені за жеребом, збиралися окремо на кожного князя і його дружину. Політикою, обороною і військом князі керували спільно. Першими це спробували рязанські князі, що привело до трагедії в Ісадах у 1217 р. Але ця практика не могла істотно нічого змінити. За володіння частками точилася така сама боротьба і всередині таких уділів збереглися такі ж самі принципи успадкування. У XIV–XV ст., коли роздроблення окремих князівств дійшло до абсурду (були князівства, які склалися з 2–3 сід, на які претендували 5–6 спадкоємців) поділ князівств на частки став останньою спробою зберегти за князями статус володарів.

Тільки московські князі у XIV ст. почали переходити до прямого успадкування від батька до сина, минаючи молодших братів, що вдалося остаточно закріпити з кінця XV ст., причому не обходилося без терору стосовно своїх родичів. Василь Косий чи Дмитро Шемяка не були порушниками традиційного права. Це право порушив Василь Темний. Їх батько Юрій Дмитрович згідно права чи традиції успадкування, прийнятої у Рюриковичів, мав успадкувати московський престол. Навіть у XVI ст. у Московській державі спостерігалися рецидиви старої практики, коли боярство було готове присягнути Володимирі Старицькому, а не синові Івана Грозного. Московська династія запровадила і силою утвердила ще один принцип успадкування — переходу до великих князів тих уділів, де не залишалася спадкоємців по прямій лінії "по мечу", нехтуючи правами інших спадкоємців.

У багатьох землях і князівствах роздроблення уділів на більш дрібні при збереженні традиційного права успадкування привело до остаточного розпаду князівств на володіння, які були частками одного населеного пункту, часто навіть села. Особливо це було в уділах Стародубського, Ростовських і Верхівських князівств у Чернігівській землі. Такі володіння самі сходили з політичної арени, автоматично перетворюючись у вотчини спадкоємців своїх князів, які шукали щастя на службі у сусідніх володарів, часто продовжуючи зберігати у зверненнях до своїх нечисленних підданих традиційну титулатуру, що знайшло свій відбиток у грамотах і актах, які збереглися.

¹⁴³ Russich-Livlandische Urkundenn gesammelt von K. E. Napiersky. — Sankt-Petersburg, 1868. — № 83. — S. 67–69.

Вступ

Гедиміновичі, у тих князівствах, де вони прийшли на зміну Рюриковичів, дотримувалися прийнятої практики успадкування. Схоже, що іншої практики литовські князі не мали. У самому ж Великому князівстві Литовському, принаймні від смерті Гедиміна порядок зайняття великокнязівського престолу постійно порушувався. Гедимін залишив своїм наступником Євнута, хоча живим був старший за нього Наримунт-Гліб. Хоча він княжив у Турівській землі, яка ще не була інкорпорована Литвою, законних підстав позбавляти його спадщини не було. Можливо, що Гедимін, який повернувся до язичества, не хотів мати наступником християнина і скористався якимись давніми традиціями князя-язичника (з часів коли утримувалися гареми) призначати свого наступника. З волею батька (може тому, що вона порушувала усталене право) не порахувалися Ольгерд і Кейстут, які змістили Євнута. Кейстут при житті Ольгерда займав практично рівне йому місце. По смерті Ольгерда, як за правом, так і за фактичним станом речей, він мав успадкувати престол. Ягайло Ольгердович, старшими за якого були Вінгольт-Андрій, Булав-Дмитро, Володимир і Федір, захопив владу. Всі вони володіли князівствами за межами Литви. Але навряд чи це мало значення, бо жоден з старших братів не визнавав цього акту. Федір навіть принципово присягнув угорському королеві, підкреслюючи, що у нього більше прав на литовський престол ніж у Ягайла. Наступним великим князем став Вітовт Кейстутович, хоча Ольгердовичі мали більше прав. Зокрема Іван-Скіргайло, якому за цю уступку передали престижне Київське князівство. Можна сказати, що Вітовт силою добився того, що було силою відібране у його батька. По його смерті з двох Ольгердовичів старшим був Семен-Лугвеній. Але на той час традиційним став принцип обрання великого князя станами. Згідно Городельської унії 1413 р. в такому обранні мала брати участь і польська сторона. Саме це і закидали поляки Свидригайлові Ольгердовичу, доказуючи нелигітимність його обрання. Зрештою таке "обрання" при польській підтримці забезпечило перевагу Зигмунта Кейстутовича. Казимир Ягеллончик та його син Олександр були "обрані" станами. З часів Олександра Казимировича великими князями стали польські королі.

Любарт-Дмитро Гедимінович (а пізніше Свидригайло Ольгердович) в умовах боротьби проти Польщі і Угорщини змушені були вдаватися до практики роздачі уділів на землях домену сюзерена. Нові власники уділів поводитися як спадкові удільні князі. Тільки після Кревської унії великі литовські князі почали практикувати заміну уділів, вигнання князів з їх земель, передачу цих земель іншим гілкам та династіям. Це привело до змін в успадкуванні престолів. Почала втілюватися практика "затвердження" спадкоємців на престолах їх батьків, що означало складання васальної присяги взамін на отримання феоуду з рук сюзерена. Поспішили прийняти таку практику і московські князі. Таке "пожалування" феоуду з ласки сюзерена відоме добре в західноєвропейських землях. Для князів-володарів вона означала першу фазу обмеження їх прав. У такий спосіб Олельковичі втратили Київське князівство. Але до подібних заходів вдавалися дуже рідко. Традиція відіграла велике значення і з цим мусили рахуватися.

Московська династія, прийнявши ординську традицію успадкування і проводячи її ординськими методами, зуміла об'єднати російські землі навколо себе. У більшості інших земель дотримання традиційної практики успадкування привело до повного роздроблення і втрати суверенітету. Але без вивчення і розуміння особливостей спадкового права практично неможливо розібратися у міжкнязівських стосунках.

Середньовічне суспільство було суспільством структуризованим та ієрархічним. Кожен його стан чи верства були на певному рівні ієрархічної піраміди. Князівський стан, як панівний і правлячий, вінчав цю піраміду. Доступ до княжого стану давало тільки походження і це відрізняло його від усіх інших станів і верств середньовічного суспільства. Але всі ці стани і верстви в тій чи іншій мірі були залежними від князівського стану або пов'язані з ним. Структура цього суспільства і взаємини між його

Вступ

рівнями знаходяться на початковій стадії вивчення. Досі не завершена дискусія яким воно було: рабовласницьким, полісним чи феодальним, існували чи вигадана істориками особлива "руська" модель феодалізму, коли він розпочався, як протікав і чим відрізнявся, а чим був схожим на відомі моделі, якими були земельні відносини, яку роль і на яких етапах відігравали. Поставивши питання взаємин князівського стану з іншими станами та верствами середньовічного суспільства і вплив княжого стану на розвиток цього суспільства, я був змушений звертатися до багатьох з цих питань, цілком усвідомлюючи дискусійність окремих моментів та гіпотетичність висновків. Ці дискусійні попередні висновки¹⁴⁴ були використані у даній праці. Як уже було сказано вище це було суспільство феодальне (в розумінні феодалізму не як суспільно-економічної формації в традиціях марксизму-ленінізму, а як модель суспільства в основі якої були сеньйоріально-васальні стосунки). У надрах цього феодалізму продовжувало існувати рабство, практично не відіграючи ролі у виробничих відносинах, а принаймні ще з XIII ст. — і капіталістичні відносини на базі приватного капіталу та найманої праці, що зрештою мало місце і в містах Галицько-Волинської держави, де на той час зафіксовані перші прояви магдебурзького права. Західну модель цього суспільства блискуче подав Й. Хейзинга,¹⁴⁵ східна модель ще чекає своїх дослідників.

Церква була потужною не тільки ідеологічною, але й політичною силою, вплив якої на всі стани суспільства невинно зростав. Недооцінка ролі князівської еліти привела до того, що взаємини князів і церкви не привертали достатньої уваги дослідників. Як сприймало релігійні догмати князівське середовище, як відносилось до церковного розколу і суперечок між східною і західною церквами? Як ставилося до церковної ієрархії та до інституту чернецтва? Чому православ'я не змогло втримати Гедиміновичів та більшість українських і білоруських Рюриківичів? Ці та інші питання стосунків князів і церкви мають також велике значення для розуміння ролі еліти в житті та розвитку суспільства. Шкода тільки, що вони знаходяться на початковій стадії дослідження.

Князівське середовище було середовищем перш за все військовим. З військової еліти виділився сам князівський стан. Військова справа продовжувала вважатися головним завданням і змістом існування князівського середовища навіть в очах тих, хто боровся за обмеження князівської влади і впливу. Роль князів у розвитку військової техніки і військової організації відбивали не тільки їх вплив на розвиток суспільства, але і його загальний рівень на фоні сусідніх народів і світового прогресу. Зрозуміло, що у ієрархічному суспільстві саме розвиток військової сфери відбиває рівень його еліти, її інтелектуальний потенціал, здатність до сприйняття новинок прогресу і запровадження змін у найбільш консервативному стосовно традицій військовому організмі. На сьогоднішньому етапі дослідження цих проблем можна стверджувати, що рівень розвитку військової справи до середини XIII ст. відповідав кращим європейським зразкам, а в окремих аспектах навіть їх випереджав. У XIII–XIV ст. це можна стверджувати тільки стосовно Галицько-Волинської землі. У наступні періоди військова справа почала відставати, причому це відставання було більшим у міру віддалення від західноєвропейських країн. Але князі, залишаючись військовою елітою, активно сприяли прогресу військової справи.

Князівська еліта була носієм культури відмінної від більшості інших станів суспільства. Але вплив цієї еліти на всі інші стани суспільства був таким, що елітарна культура не могла не відбитися на культурі суспільства в цілому. Рівночасно і культура інших станів суспільства не могла не впливати на культуру князівського середовища, перш за все сприяючи її спрямування з поліетнічного у національне русло. Питання проблем еволюції світогляду, ідеології, ідеалів, естетичних смаків, змін ментальності,

¹⁴⁴ Войтович Л. Князівські династії..., — С. 387–404, 444–460.

¹⁴⁵ Хейзинга Й. Осень средневековья. — Москва. — 1988.

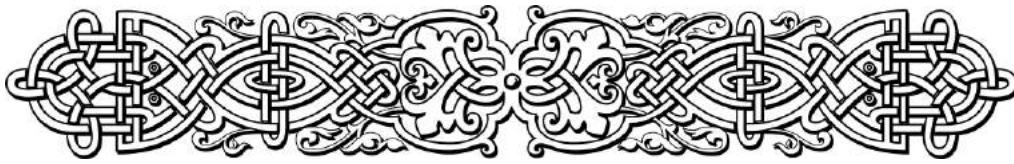
Вступ

етнічних та соціальних впливів на розвиток культури князівського середовища тільки формуються¹⁴⁶. Тому в даній праці вони практично не розглядаються.

Князі народжувалися володарями і з дитинства сприймали ідеологію правлячої верстви. Їх основною наукою була наука керування військом і державою. Тому князі виступали носіями традицій державності. Боротьба за збереження державності, а пізніше її реліктів, була органічною для самої природи князівського середовища. Саме аспекти цієї боротьби, а також численні докази того, що роль князівської еліти була далеко більшою і успішнішою ніж це прийнято вважати, здаються мені дуже суттєвими. Наскільки справедливо вважати, що з втратою національної еліти настає втрата державності, а без відродження такої еліти неможливе повноцінне відродження державності? Ця проблема також залишається однією з найважливіших.

Зрозуміти будь-яке суспільство без розуміння його еліти неможливо. Н. Яковенко відчинила двері у світ української еліти кінця XIV – середини XVII ст. У попередніх та цій розвідці автор ризикнув познайомитися з вершиною цієї еліти — князівським станом у трохи ширшому часовому та просторовому діапазоні, добре усвідомлюючи скромне місце своїх розвідок, дискусійність окремих положень та недовершеність процесу досліджень. Поставлено більше запитань ніж отримано відповідей. Більшість висновків розглядаються як попередні, але вони можуть послужити основою для докладнішої розробки цих проблем. Підведено також певні підсумки досліджень станом на кінець XX століття.

¹⁴⁶ Див.: Войтович Л. Князівські династії..., — С. 419–424, 477–484.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ. ДЖЕРЕЛА

1.1. ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

При всіх захопленнях антропологічною історією дослідження конкретних історичних осіб та їх ментальності мусять базуватися на джерелах. Писемні джерела для дослідження князівського стану у IX–XVI ст., його персонального складу та політичної активності, збереглися дуже нерівномірно¹⁴⁷. Особливо фрагментарно збережені джерела з другої половини XIII – першої половини XIV ст. Все це змушує дослідників історико-генеалогічних проблем звертатися навіть до побічних та непевних джерел, якими дослідники інших проблем можуть нехтувати.

Умовно за ступінню важливості та об'ємом використання всі джерела можна розбити на такі групи: літописи і хроніки; грамоти і акти (з князівських і монастирських архівів, дипломатичні акти і документи офіційного листування, духовні, майнові, судові, гродські і земські акти, акти з Литовської, Коронної і Мазовецької метрик); сімейні родоводи і родовідні книги; церковні пом'яники; гербовники; наративні пам'ятки XII–XVII ст.; розрядні книги і шляхетські легітимації, військові та поборові реєстри; житія, легенди і фальсифікати; граффіті, надгробки, епітафії і некрологи; портрети, мініатюри, іконографічні матеріали і монети; археологічні джерела.

При надзвичайно великій важливості перших двох груп джерел, обійтися без інших також ризиковано.

Другою проблемою залишається дослідження самих джерел, їх автентичності, вірогідності інформації яку вони несуть, а також взаємної відповідності різноманітних джерел. Щодо останнього, то необхідно дотримуватися правила повної взаємоузгодженості між собою всіх джерел. У випадках відсутності такої потрібно брати під сумнів окремі повідомлення, вказуючи як причину на неузгодженість групи джерел.

Стосовно хронологічних, текстологічних та інших проблем, які виникають при використанні того чи іншого джерела, доводиться користуватися відповідною літературою, присвяченою тій чи іншій пам'ятці. При дискусійності інтерпретації того чи іншого джерела я завжди вказую на існуючі думки і подаю аргументацію на користь однієї або групи думок, зазначаючи переважно, що дане питання залишається відкритим.

Зрозуміло, що вивчення джерел змусило звертатися до висвітлення окремих суміжних проблем хронології, термінології, синодикології, автентичності чи розшифрування інформації тих чи інших пам'яток. Закономірно, що при цьому було сформовано ряд питань, які вимагають спеціального наукового дослідження, яке виходить за рамки попередньої та цієї праці. Все ж вважаю необхідним поставити ці питання як з метою комплексного вивчення князівської верхівки середньовічного періоду

¹⁴⁷ Макаруч С. Писемні джерела з історії України. — Львів, 1999; Федака С. Літописні джерела з історії княжої і козацької України-Русі. — Ужгород, 2003.

Розділ перший

нашої історії, так і з метою вироблення методики такого аналізу. Особливо це стосується таких джерел як синодики, житія чи гербовники. Навіть відомі давно літописи та хроніки іноді потребують перегляду усталених поглядів. У цьому виданні я вважав за недоцільне подавати свої версії розшифрування окремих джерел, відсилаючи зацікавлених до спеціальних публікацій.

Давно назріла необхідність видання повного корпусу джерел з середньовічної історії України (з відповідними коментарями та покажчиками) на зразок Monumenta Germaniae Historica (MGH), Monumenta Poloniae Historica (MPH) чи подібних видань наших сусідів. Така Monumenta Ucrainae Historica (MUH) частково реалізована у виданнях Українського Католицького Університету у Римі. Продовження цього видання на базі системних публікацій документів і пам'яток з українських, російських, польських і литовських архівів, безперечно, звільнить наступні покоління дослідників від титанічної праці по добуванню як самих текстів пам'яток так і їх досліджень, які є далеко не в усіх академічних бібліотеках, не кажучи вже про університетські.

Автор добре усвідомлює, що розглянуті ним джерела далеко не вичерпують всього, що збереглося, а зроблені висновки не завжди безперечні. Тому подаються і ті групи джерел, де ще можна віднайти матеріали, які мають відношення до піднятої проблематики.

1.2. ЛІТОПИСИ І ХРОНІКИ

Головними писемними джерелами, з яких можна почерпнути відомості про життя та діяльність князів з династій Рюриковичів та Гедиміновичів, залишаються літописи. Літописи — найдавніші вітчизняні історичні твори, в яких розповідь велася у хронологічній послідовності за роками (події кожного року, як правило, починалися словами "в літо", звідси і назва "літопис"). Руські літописи були, напевно, наслідком впливу візантійських хроністів, які до середини IX ст. мали вже сталі і розвинені традиції. Передували літописам річники — щорічні записи про події, які могли вестися при князівських дворах, кафедральних соборах і монастирях під наглядом митрополитів та єпископів. У Києві це були перш за все храм св. Іллі (або інший ранній осередок християн), а пізніше собор св. Богородиці (Десятинна церква), Києво-Печерській та Києво-Видубицькій монастирі і митрополіча кафедра при соборі св. Софії. З таких річників походить, наприклад, запис точної дати смерті княгині Ольги (11.07.969). Матеріали річників, свідчення сучасників, легенди і перекази, офіційні документи князівських канцелярій, а також іноземні хроніки (переважно візантійські) послужили джерелами перших літописів, які з'явилися, напевно, вже у християнську епоху, яка принесла з собою швидке поширення писемності. Зрозуміло, що склалися ці літописи на замовлення Рюриковичів, які спочатку вибирали якому ж з центрів надати таке замовлення, а потім зосередили літописання безпосередньо при своїх дворах. З цих причин не збереглися відомості про історію племінних князівств та язичеської епохи. Їх відголоси відбилися хіба у традиції та фольклорі. Крім того не збереглися оригінальні літописи, а тільки зроблені на їх базі літописні зведення. Із самих цих зведень, складених при дворі київських князів, вціліли окремі фрагменти, включені до зведень князів північно-східних земель. У складі таких зведень опинилися військові та політичні "повіді", які, напевно, мали самостійне літературне походження, епізоди з епосу і багатої, наскільки можна судити, пісенної поезії князівських бардів-скальдів, чій традиції були скандинавського походження як і сама правляча династія Рюриковичів. Якимось чудом до цих північно-східних зведень потрапила і частина великого волинського зведення, відома тепер як Галицько-Волинський літопис.

Збір, збереження від знищення, систематизація, видання і вивчення літописів розпочалося ще на початку XVIII ст. Тоді ж, працями Г. З. Баєра (1694–1738) та

Джерела

А. Л. фон Шлецера (1735–1809) було започатковано критичний підхід до самих текстів. У XVIII ст. було видано цілий ряд літописів, віднайдених в основному у монастирях, з яких найціннішим, на думку такого вченого як В. Ключевський, було видання Никонівського зведення, здійснене протягом 1767–1792 рр.

У 1828–1834 рр. з ініціативи П. М. Строева (1796–1876) в Росії була організована Археографічна експедиція. П. Строев, разом з Я. І. Бередніковим, скрупульозно оглянули більше 200 бібліотек та архівів, виявили бл. 4 тис. списків, фрагментів та інших літописних документів¹⁴⁸. У 1834 р. Археографічна експедиція була реорганізована в Археографічну комісію під керівництвом князя П. Ширинського-Шахматова, на яку було покладено систематичне видання літописів. У 1837 р. Я. І. Бередніков, який першим прийшов до висновку, що найдавніші літописи, які збереглися, не є оригінальними, а представляють собою пізніші зведення різних оригінальних літописів, приступив до видання Повного зібрання руських літописів [ПСРЛ]. Це монументальне видання було призупинено в кінці 20-х років нашого століття. З 60-х років воно було відновлено і продовжується досі РАН. В останні роки в Росії інтенсивно перевидаються томи ПСРЛ, більшість з яких вже встигли стати бібліографічною рідкістю.

Автори зведень, переважно ченці, брали за основу один з літописів, додаючи до нього виписки з інших і не завжди маючи можливість ці виписки правильно хронологічно узгодити, не кажучи вже про стилістичну сторону. Зрештою автори зведень і не дуже переймалися таким узгодженням. Часто "серпневі події раніше червневих, тому що у такому порядку вони потрапляли на очі при зведенні"¹⁴⁹. Майже всі наступні літописні зведення включали в себе т. з. Початкове (Києво-Печерське) зведення 1097 року, яке було створене на базі Києво-Печерського зведення 1073 року та Новгородського зведення 1079 року. Початкове зведення послужило основою "Повісті временних літ" [ПВЛ] ченця Києво-Печерського монастиря Нестора († 1113)¹⁵⁰, яка з XII ст. включалася у всі літописні зведення. Ця пам'ятка видана окремо з коментарями Д. Лихачова, які вже давно застаріли¹⁵¹.

О. Шахматов виділяв три редакції ПВЛ. Перша редакція, на його думку, була доведена до 1112 р., її створив на замовлення київського князя Святополка Ізяславича печерський монах Нестор, на той час відомий письменник-агіограф, автор житій св. Бориса і Гліба та св. Феодосія Печерського. Основою його редакції були Печерські зведення 1039, 1050, 1073 років. У 1113–1116 рр. у Перемишлі або Теревовлі клірик Василь, духівник теревовельського князя Василька Ростиславича, не зачіпаючи основного тексту ПВЛ, доповнив його "Повістю про осліплення князя Василька", автором якої був сам. Цей варіант послужив основою Другої редакції, яку здійснив у 1116 р. видубецький ігумен Сильвестр, переробивши текст у промономахівському дусі. Сильвестр опустил ім'я Нестора, якого не було вже серед живих. За свої заслуги він отримав єпископську кафедру у Переяславі. У 1118 р. у Печерському монастирі була створена Третя редакція, в основу якої був покладений Сильвестрівський варіант¹⁵². Замовником, а може і головним редактором, цієї версії був син Володимира Мономаха — Мстислав, який задекларував вікінгівське походження династії.

¹⁴⁸ Барсуков Н. П. Жизнь и труды П. М. Строева. — Санкт-Петербург, 1878.

¹⁴⁹ Ключевский В. О. Сочинения. — Т. 6. — Москва, 1959. — С. 9–10.

¹⁵⁰ Брайчевський М. Ю. Перший історик східнослов'янських народів // Вісник Академії Наук УРСР. — 1956. — № 7.

¹⁵¹ Повесть временных лет. — Ч. 1. Текст и перевод. — Ч. 2. Приложения / Комментарии Д. С. Лихачева. — Москва-Ленинград, 1950.

¹⁵² Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908; Його ж. "Повесть временных лет и ее источники // Труды отдела древнерусской литературы. — Т. 4. — Москва, 1940. — С. 9–150; Його ж. Разыскания о русских летописях. — Москва, 2001.

Розділ перший

Гіпотеза О. Шахматова була прийнята багатьма істориками¹⁵³. До окремих її положень з часом почали з'являтися різноманітні уточнення, характер яких був гіпотетичним. Л. Мюллер вважав, що існувало тільки дві редакції ПВЛ, Друга редакція була доведена Сильвестром до 1116 року¹⁵⁴. За М. Вороніним унікальний текст Володимира Мономаха довгий час існував поза літописною традицією і тому його не можна включати ні до Другої ні до Третьої редакцій ПВЛ¹⁵⁵. О. Кузьмін пропонував вважати автором Другої і Третьої редакцій Сильвестра, який за його версією спочатку був печерським монахом. На його думку Зведення 1093–1095 рр. не існувало, а у новгородському літописанні видно сліди зведення 1070-х років¹⁵⁶. З найбільш суттєвими змінами виступив М. Алешковський. Він думав, що ПВЛ була написана у Києво-Печерському монастирі бл. 1090 р. Нестором, який переробив текст та доповнив його записами до 1115 р. Ця редакція не загинула, саме вона, а не Зведення 1093/1095 р. було використане у Першому Новгородському зведенні 1117–1132 рр. У Києві текст Нестора зазнав єдиної переробки Сильвестра, а у 1119 р. був доповнений теребовельським кліриком Василем. Лаврентіївський літопис не заховав Другої редакції з 1116 р., а зберіг переяславську копію Третьої редакції (яка відрізняється від тексту Іпатіївського літопису записом Сильвестра з датою 1116 р.), виконану у 1119–1123 рр. із скороченнями в тексті на ґрунті пізніших зведень XII ст.¹⁵⁷

Навколо першого автора ПВЛ печерського монаха Нестора існує величезна література¹⁵⁸. Сумніви щодо його авторства сьогодні мало хто підтримує. Традиція у

¹⁵³ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1913. — С. 579–601; Истрин В. М. Замечание о начале русского летописания // Известия отделения русского языка и словесности АН СССР. — Т. 26. — 1924. — С. 45–102; — Т. 27. — 1924. — С. 207–251; Приселков М. Д. История Русского летописания. — Ленинград, 1940; Бугославский С. "Повесть временных лет." Списки, редакции, первоначальный текст // Старинная русская повесть. — Москва, 1941. — С. 7–37; Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. — Москва-Ленинград, 1947. Лурье Я. С. Изучение русского летописания // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 1. — 1968. — С. 19–30; Sielicki F. Powieść minionych lat. — Wrocław, 1968. — S. 32–195.

¹⁵⁴ Muller L. Zur Rekonstruktion des "Nacalnyj svod" der alt russischen Chronik aut grund des "Skazanija" uber die Ermordung der Heiligen Buris und Gleb // Festschrift fur Max Vasmer zum 70. Geburtstag. — Berlin, 1956. — P. 341–348.

¹⁵⁵ Воронин Н. Н. О времени и месте включения в летопись сочинений Владимира Мономаха // Историко-археологический сборник. — Москва, 1962; Його ж. К вопросу о начале росто-суздальского летописания // Археологический ежегодник за 1964 год. — Москва, 1965. — С. 19–39.

¹⁵⁶ Кузьмин А. Г. К вопросу о происхождении варяжской легенды // Новое о прошлом нашей страны. Памяти М. Н. Тихомирова. — Москва, 1967; Його ж. Хронология Начальной летописи // Вестник МГУ. — История. — 1968. — № 6. — С. 40–53; Його ж. Индикты Начальной летописи // Славяне и Русь. — Москва, 1968. — С. 305–313.

¹⁵⁷ Алешковський М. Х. О происхождении летописной легенды о дунайской прародине славян // Государственный Эрмитаж. Тезисы докладов. 1966 г. — Ленинград, 1967; Його ж. Предисловие к Новгородской первой летописи младшего извода и его дата // Тезисы докладов на совещании молодых специалистов. Ин-т русской литературы АН СССР. — Ленинград, 1967; Його ж. Повесть временних літ та її редактори // Український історичний журнал. — 1967. — № 3. — С. 37–47; Його ж. Первая редакция Повести временных лет // Археологический ежегодник за 1967 год. — Москва, 1969. — С. 13–40; Його ж. Повесть временных лет. Судьба литературного произведения в древней Руси. — Москва, 1970.

¹⁵⁸ Миллер Г. Ф. О первом летописателе российском, преподобном Несторе, о его летописи и о продолжателях оной // Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие. — Санкт-Петербург, 1755. — Апрель. — С. 275–298; Тимковский Р. Ф. Краткое исследование о патерике преподобного Нестора летописца российского // Записки и труды Общества истории и древностей российских. — Москва, 1815. — Ч. 1. — С. 53–74; Каченовский, профессор. О баснословном времени в российской истории // Ученые записки имп. Московского ун-та. — 1833. — Ч. 1. — № 2. — Отд. 3. — С. 278–298; Погодин М. Кто написал Несторову летопись // Библиотека для чтения. — 1835. — № 1. — Отд. 3. — С. 1–10; Його ж. Нестор. Историко-критическое рассуждение о начале русских летописей. — Москва, 1839; Скрамненко С. [Строев П. М.] Кто писал ныне нам известные летописи? // Сын отечества и Северный Архив. — 1835. — Ч. 47. — № 3. — С. 161–176; Кубарев А. Нестор первый писатель российской истории, церковной и гражданской // Российский исторический сборник. — 1842. — Т. 4. — Кн. 4; Казанский П. Еще вопрос о

Джерела

XIII ст. впевнено називала Нестора автором ПВЛ і "уже це повинно заваджати запереченню за нею історичної дійсності"¹⁵⁹. Ім'я автора вказано у Хлебниковському списку Іпатіївського літопису: "*Повість временних літ чорноризця Нестора Феодосійового монастиря Печерського...*", що узгоджується із відомою з інших творів манерою Нестора не скривати свого авторства¹⁶⁰. В основному списку Іпатіївського зведення це ім'я пропущено ("*Повість временних літ чорноризця Феодосійського монастиря Печерського*"), але пропуск цей очевидний і не випадковий. Мономаховичі, які узурпували київський трон, не могли бути прихильниками літописця Святополка Ізяславича. "Гоніння" на Нестора помітне навіть у Києво-Печерському патерику: "*Нестор, іже написа літописець*", тоді як другорядним ченцям, різним дивакам присвячені цілі оповідання. Той самий Патерик обов'язково б відзначив факт існування двох Несторів — агіографа та літописця, як би такий мав місце, на що вказують деякі вчені виходячи з аналізу текстів пам'яток.

Найстаріше з тих, що збереглися (знайдене у другій половині XVIII ст. у Нижньому Новгороді або Володимирі), Лаврентіївське зведення було переписано у 1377 р. групою переписувачів, очолених монахом Лаврентієм на замовлення суздальсько-нижегородського князя Дмитра Костянтиновича із Володимирського літописного зведення 1305 року, створеного на замовлення великого князя Михайла Ярославича із тверської гілки Мономаховичів. Це зведення, в свою чергу, було копією володимирське зведення 1281 р., доповненою виписками з тверських літописів. У складі володимирського зведення 1281 р. були ПВЛ, "Повчання" Володимира Мономаха, Літописець Переяслава-Заліського і володимирське великокнязівське літописання із значними виписками з київського літописання, запозиченими через літописне зведення Переяслава Південного¹⁶¹. Лаврентіївський літопис містить пропуски за 898–922, 1088–

Несторе. Можно ли думать, что писатель Жития преподобного Феодосия Печерского и летописи известной под именем Несторовой есть одно и то же лицо? // *Временник Общества истории и древностей российских*. — 1849. — Кн. 1. — Отд. 1. — С. 23–30; Його ж. Критический разбор свидетельств Патерика печерского о летописи Нестора // Там же. — 1850. — Кн. 7. — Отд. 1. — С. 1–16; Билярский П. Замечания о языке Сказания о Борисе и Глебе приписываемого Нестору, сравнительно с языком летописи // *Записки имп. АН.* — Санкт-Петербург, 1862. — Т. 2. — Кн. 1. — С. 109–120; Шахматов А. А. Несколько слов о Несторовом житии Феодосия. — Санкт-Петербург, 1896 [Сборник Отдела русского языка и словесности. — Т. 64. — № 1]; Його ж. Разыскания..., — С. 38–41, 55–70, 82–97; Його ж. Нестор-летописец // *Записки НТШ.* — Т. 117–118. — 1914. — С. 31–58; Його ж. Повесть временных лет. Вводная часть. Текст. Примечания. — Петроград. — 1916. — С. XI–XV, XVIII–XXI; Абрамович Д. И. Исследование о Киево-Печерском патерике как историко-литературном памятнике. — Санкт-Петербург, 1902. — С. I–XXIX, 142–175; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1913. — С. 579–601; Його ж. Історія української літератури. — Т. 2. — Київ, 1993. — С. 88–91, 98–140; Бугославский С. А. К вопросу о характере и объеме литературной деятельности преподобного Нестора // *Известия отдела Русского языка и словесности*. — Т. 19. — Кн. 1. — 1914. — С. 121–186; Приселков М. Д. Нестор-летописец. Опыт историко-литературной характеристики. — Петроград, 1923; Лихачев Д. С. Русские летописи..., — С. 147–169; Черепнин Л. В. "Повесть временных лет", ее редакции и предшествующие ей летописные своды // *Исторические записки*. — Т. 25. — 1958. — С. 305–313; Еремин И. П. К характеристике Нестора как писателя // *Труды Отдела Древнерусской Литературы*. — Т. 17. — 1961. — С. 28–41; Його ж. Литература Древней Руси. Этюды и характеристики. — Москва-Ленинград, — 1966. — С. 29–51; Його ж. Лекции по древней русской литературе. — Ленинград, 1968. — С. 21–31; Кузьмин А. Г. О времени написания Нестором Жития Феодосия. (К вопросу об авторе Повести временных лет // *Вопросы литературы и методики ее преподавания*. — Язаны, 1970. — С. 255–263; Його ж. Начальные этапы древнерусского летописания — Москва, 1977. — С. 133–155, 178–183; Алешковский М. Х. Повесть временных лет. Судьба литературного произведения в Древней Руси. — Москва. — 1971.

¹⁵⁹ Шахматов А. А. "Повесть временных лет" и ее источники..., — С. 11.

¹⁶⁰ Там само. — С. 28.

¹⁶¹ Шахматов А. А. Общерусские летописные своды XIV и XV вв // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. — 1884. — Октябрь. — Отд. 2. — С. 240–270; Його ж. Разыскания..., — С. 245–246; Його ж. Обзорение русских летописных сводов XIV–XVI вв. — Москва-Ленинград, 1938. — С. 9–37, 365. Приселков М. Д. Летописание XIV века // *Сборник статей по русской истории, посвященных*

Розділ перший

1089, 1197, 1203–1205, 1263–1283, 1287–1294 рр. Текст літопису виданий в складі Повного зібрання руських літописів та окремо¹⁶².

Найцінніший власне для української історії — Іпатіївський літопис. "Без сеї дорогоцінної збірки ми знали б дуже мало що з української історії", — писав М. Грушевський¹⁶³. М. Карамзін знайшов у Костромському Іпатіївському монастирі рукопис списку літопису (бл. 1425). Іпатіївський літопис складався з ПВЛ, Київського літопису (за 1119–1200) та третьої частини, яка отримала назву Галицько-Волинського літопису (1201–1292), хоча це було волинське зведення кінця XIII ст. Збереглося сім списків Іпатіївського літопису: власне Іпатіївський (бл. 1425), Хлебніковський (XVI ст.), Погодінський (початку XVII ст.), Краківський (з бібліотеки князів Чорторійських, кінця XVII ст. латинськими буквами з рукопису 1621 р.), Єрмолаївський (кінець XVII – початку XVIII ст.), його копія з ГПБ (Державної Публічної Бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедрина у Санкт-Петербурзі — F.IV.237) та Марка Бундура (Список Яроцького з 1651 р.). Дослідники розділяють ці списки на три редакції: Іпатіївську (Іпатіївський список), Хлебніковську (Хлебніковський, Погодінський і Краківський списки) та Єрмолаївську (Єрмолаївські списки і список Марка Бундура). Зовсім недавно Я. Книш знайшов фрагменти Угорницького списку, які були приклеєні до формату оправи Угорницького пом'яника 1683 р. Цей список належить до Єрмолаївської редакції, його фрагменти містять справніший і повніший літописний текст ніж інші її списки¹⁶⁴. Знахідка Я. Книша залишає надію на віднайдення інших фрагментів, а може і частини цілого списку. Іпатіївська пам'ятка видана¹⁶⁵, також окремо виданий Галицько-

С. Ф. Платонову. — Петроград, 1922. — С. 28–39; Його ж. Летописец 1305 г. // Века. — Т. 1. — Петроград, 1924. — С. 30–35; Його ж. Формат "Летописца" 1305 г. // Известия Отдела Русского языка и словестности. — Т. 101. — Ч. 3. — Ленинград, 1928; Його ж. История рукописи Лаврентьевской летописи и ее изданий // Ученые записки Ленинградского гос. пед. ин-та. — Т. 19. Кафедра истории СССР. — 1939. — С. 175–197; Його ж. Лаврентьевская летопись. История текста // Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. — Т. 32. — 1939; Його ж. История русского летописания XI–XV вв. — Ленинград, 1940. — С. 60–113; Комарович В. Л. Лаврентьевская летопись // История русской литературы. — Т. 2. — Ч. 1. — Москва-Ленинград, 1945. — С. 90–96; Його ж. Из наблюдений над Лаврентьевской летописью // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 30. — 1976. — С. 27–57; Насонов А. Н. Лаврентьевская летопись и владимирское великокняжеское летописание первой половины XIII в. // Проблемы источниковедения. — Вып. 11. — 1963. — С. 429–480; Його ж. История летописания XI – начала XVIII в. — Москва, 1969. — С. 80–225; Прохоров Г. М. Кодикологический анализ Лаврентьевской летописи // Вспомогательные исторические дисциплины. — Т. 4. — 1972. — С. 83–104; Його ж. Повесть о Батыевом нашествии в Лаврентьевской летописи // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 28. — 1974. — С. 77–98; Лурье Я. С. Лаврентьевская летопись — свод начала XIV века // Там же. — С. 50–67; Його ж. Общерусские летописи XIV–XV вв. — Ленинград, 1976. — С. 17–36; Fenell J. L. The Tale of Baty's Invasion of North-East Rus' and its Reflexion in the Chronicles of the XIII-th – XV-th Centuries // Russia Mediaevalis. — Munchen, 1977. — Т. 3. — P. 41–60; Id., The Tale of the Death of Vasil'ko Konstantinovic: A Study of the Sources // Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift fur G. Stokl zum 60. Geburtstag. — Koln-Wien, 1977. — P. 34–46.

¹⁶² Летопись Печерского монастыря по Лаврентьевскому списку. — Санкт-Петербург, 1872; Полное собрание русских летописей [далі ПСРЛ]. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1846; 2-е изд. — Ленинград, 1926; ПСРЛ. — Т. 1. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку. Фототип. 2-го изд. 1926–1928 гг. по ред. Е. Ф. Карского. — Москва, 1962.

¹⁶³ Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Київ, 1990. — С. 135.

¹⁶⁴ Книш Я. Фрагменти невідомого списку Іпатіївського літопису // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. — Історичні та культурологічні студії. — Т. 3. — Львів, 2001. — С. 86–105.

¹⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1843; Изд. 2. / Под ред. А. А. Шахматова. — Санкт-Петербург, 1908; Изд. 3. — Петроград, 1927; ПСРЛ. — Т. 2. Ипатьевская летопись. Фототип. изд. 1908 г. — Москва, 1962; Летопись по Ипатскому списку. Издание Археографической комиссии. — Санкт-Петербург, 1871; Літопис Руський. За Іпатським списком переказав Леонід Махновець. — Київ, 1989; Староруські київські і галицько-волинські літописи. Острозький список (Хлебніковський) і список Четвертинського (Погодінський) // Гарвардська бібліотека давнього українського письменництва. — Корпус текстів. — Т. 8. — Гарвард, 1990.

Джерела

Волинський літопис¹⁶⁶, з окремих видань якого найцінніші рідкісне видання з коментарями А. Петрушевича та найновіше видання літопису за Хлебніковським списком з підготовкою тексту В. Франчук та коментарями М. Котляра. На черзі підготовка повного тексту літопису з врахуванням всіх списків і редакцій. Дослідження Іпатіївського літопису має величезну літературу¹⁶⁷, але багато ще залишається дискусійного. Особливо багато проблем з хронологією Галицько-Волинського літопису, який в оригіналі не мав дат, а проставлені пізніше дати майже не відповідають фактичним. Триває дискусія щодо місця і причин виникнення цього зведення. Цікавими виглядають версії щодо його остаточного формування у Пінську. Останнім часом в ході дискусії на семінарі "Княжа доба", І. Мицько обґрунтував версію створення цього зведення на замовлення князя Федора Даниловича Острозького при його дворі¹⁶⁸.

У Іпатіївському літописі збереглися фрагменти, на підставі яких можна припускати існування літописання не тільки у Києві та Переяславі, але й у Чернігові, Турові, Пінську, Полоцьку та Смоленську. Гіпотетично можна говорити про перемишльське літописання, сліди якого збереглися у Длугоша та у інших польських хроніках¹⁶⁹. Фрагментарні відомості про окремих волинських єпископів (і то пов'язані з

¹⁶⁶ Волинско-Галицкая летопись, составленная с концом XIII века / Издал и объяснил А. С. Петрушевич. — Львов, 1871; Летописный рассказ событий Киевской, Волынской и Галицкой Руси от ее начала до половины XIV в. / Изд. А. Клеванов. — Москва, 1871; Древнерусские летописи. / Пер. и комментарии В. Панова, статья В. Дебедева и В. Панова. — Москва-Ленинград, 1936. — С. 246–313; Галицько-Волинський літопис. — Ч. 1 / Переклав і пояснив Т. Коструба. — Львів, 1936; The Galician-Volynian Chronicle / Transl. by G. A. Perfecky. — Munchen, 1973; Галицько-Волинська летопись. Підготовка тексту, переклад і коментарий О. П. Лихачевой // Памятники литературы Древней Руси. — XIII век. — 1981. — С. 236–425; Галицько-Волинський літопис. — Львів, 1994; Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За редакцією чл.-кор. НАН України М. Ф. Котляра. Київ, 2002.

¹⁶⁷ Фирсов Н. Н. Содержание и характеристика Галицко-Волынской летописи. — Казань, 1891; Истрин В. М. Хронограф Ипатского списка... // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1897. — № 11. — С. 83–91; Грушевський М. С. Хронологія подій Галицько-Волинського літопису // Записки НТШ. — Т. 41. — 1901. — С. 1–72; Його ж. Найдавніша Київська літопись // Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1913. — С. 579–601; Його ж. Історія української літератури. — Т. 3. — Київ, 1993. — С. 5–75; Шахматов А. А. Обзорение..., — Гл. 4–5; Орлов А. С. К вопросу об Ипатьевской летописим // Известия Отдела русского языка и словестности. — Т. 31. — 1926. — С. 93–126; Його ж. О Галицко-Волынской летописании // Труды Отдела Древнерусской литературы. — Т. 5. — 1947. — С. 15–24; Приселков М. Д. История русского летописания XI–XV вв. — Москва-Ленинград, 1940; Черепнин Л. В. Летописец Даниила Галицкого // Исторические записки. — Т. 12. — 1941. — С. 228–253; Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. — Москва-Ленинград, 1947. — С. 176–267, 431–433; Еремин И. П. Киевская летопись как памятник литературы // Труды Отдела Древнерусской литературы. — Т. 7. — 1949. — С. 67–69; Його ж. Волынская летопись 1289–1290 г. как памятник литературы Древней Руси // Там же. — Т. 13. — 1957. — С. 102–117; Його ж. Литература Древней Руси. — Москва-Ленинград, 1966. — С. 98–131, 164–184; Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — Москва, 1950; Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис. (Процес складання, редакції і редактори) / Відп. ред. Д. Г. Бандрівський. — Київ, 1958; Його ж. Помилкова інтерпретація Длугошем деяких місць Галицько-Волинського літопису // Досл. і мат. з укр. мови. — Т. 3. — Львів, 1960. — С. 16–26; Його ж. Галицько-волинський літопис. — Київ, — 1961; Його ж. З коментарів до Галицько-Волинського літопису // Істор. джерела і їх використання. — Вип. 4. — Київ, 1969. — С. 171–184; Рыбаков Б. А. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве" — Москва, 1972; Франчук В. Ю. Мог ли Петр Бориславич создать "Слово о полку Игореве"? (Наблюдение над языком "Слова" и Ипатьевской летописи) // Труды Отдела Древнерусской литературы. — Т. 31. — 1976. — С. 72–92; Ї ж. Книжня лексика у Київському літописі // Мовознавство. — 1980. — № 6. — С. 36–43; Ї ж. Образна мова Київського літопису // Там же. — 1982. — № 3. — С. 19–27; Ї ж. Киевская летопись. — Киев. — 1986; Романов В. К. Статья 1224 г. о битве на Калке Ипатьевской летописи // Летописи и хроники. 1980 год. — Москва, 1981. — С. 79–103; Бибииков М. В. Сведения Ипатьевской летописи о печенегах и торках в свете данных византийских источников XII в. // Там же. — С. 55–78; Толочко П. Літописи Київської Русі. — Київ, 1994.

¹⁶⁸ Доповідь І. Мицька на семінарі "Княжі часи" у 2004 р. ще не опублікована.

¹⁶⁹ Перфецький Є. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хронік Яна Длугоша // Записки НТШ. — Т. 147. — 1927; Perfecky E. Historia Polonica Jana Dlugosze a ruski litopisectvi. — Praha, 1932.

Розділ перший

загальноруськими подіями), мніма відсутність "волинської" інформації про волинських князів — все це схилило більшість дослідників до того, що на Волині взагалі не було літописання до того як Василько Романович та його син Володимир не взялися за продовження Галицького літопису. Сам по собі такий висновок виглядає абсурдним. Чи міг стояти осторонь від літописання такий центр як Володимир Волинський, де були і єпископська кафедра і князівський престол, династія якого боролася за гегемонію у Київській Русі? Крім того на Волині у той час працював і, напевно, помер такий визначний книжник як Клим Смолятич.

За XI–XII ст. маємо тільки фрагменти волинського літописання у київських зведеннях, але фрагменти виразні і доволі детальні (точна дата смерті володимирського єпископа Стефана — 27.04.1094 р. *"о шостій годині ночі"*, подробиці вбивства Нерадцем князя Ярополка Ізяславича і похвала цьому князю, *"Повість про осліплення теревовельського князя Василька Ростиславича"*, епізоди боротьби за Волинь Давида Ігоровича у 1098–1100 рр. з прихованою симпатією до цього князя і осудом київського сюзерена, городенські епізоди, нарешті деталі походів волинського війська на Київ у другій половині XII ст., особливо опис збору союзного війська на Волині, лицарські турніри і таке інше). Всі ці епізоди, позбавлені моралізаторства і дихають реалізмом, за яким відчувуються учасники подій. Можна підкреслити таку особливість, характерну для волинського літописання: воно носило підкреслено світський прокнязівський характер.

В. Пашуто вважав, що у Романа Мстиславича не було власного літописця і тому Галицький літопис починався з похвали цьому князю, а відомості про нього випали з ворожого йому Київського літопису і, таким чином, не потрапили до Іпатіївського зведення¹⁷⁰. Виникає запитання звідки ж тоді взяв інформацію В. Татищев про "добрий порядок" і опис зовнішності Романа та його манер, а польські хроністи — відомості про репресії щодо галицьких бояр? *"Похвала князю Роману"*, якою завершувався Літописець Романа, була прилучена до Галицько-Волинського літопису. Вона не містить хоча б побіжно подробиць діяльності князя, оскільки редактори цього не потребували. Попередній текст, в якому розповідалося про походи на Київ, на ятвягів і половців, про переговори з Константинополем і, можливо, римським папою, передував цій похвалі. Редактор ворожого йому Київського літопису викинув цей текст, а сама *"Похвала"* якимось залишилася і потрапила до Іпатіївського зведення. Як було зведено в один рукопис три його частини достеменно невідомо, але схоже, що це було зроблено трохи механічно — до 1200 р. редактор користувався київським текстом.

Галицько-Волинський літопис являє собою дуже складний і неоднорідний пам'ятник над яким працювало багато авторів. Версія А. Ужанкова¹⁷¹ про цілісність і первозданність літопису непереконлива. На мій погляд можна вважати цей літопис пам'яткою переважно волинською. Багато прихильників має погляд, що ця пам'ятка складається із Галицького літопису 1246 р., автором якого був печатник Кирило¹⁷², який, можливо, використав Літописець 1212 р. *"премудрого книжника Тимофія"*, названий Л. Черепніним Початковою Галицькою повістю¹⁷³, та волинських творів — Холмського літописця 1261 р. єпископа Івана; Літописця 1269 р. князя Василька Романовича; Короткого Холмського літописця князя Шварна Даниловича; Літописця 1289 р. князя Володимира Васильковича, редактором якого, при участі самого князя, був володимирський єпископ Євсигній,¹⁷⁴ турівський єпископ Марко¹⁷⁵ або, скоріше всього,

¹⁷⁰ История СССР. — Т. 1. — Москва, 1966. — С. 610.

¹⁷¹ Ужанков А. Н. Летописец Даниила Галицкого: редакции, время составления // Герменевтика древнерусской литературы. — Сборник 1 (XI–XIV вв.). — Москва, 1989. — С. 247–283.

¹⁷² Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси..., — С. 44, 65–67, 91–92.

¹⁷³ Черепнин Л. В. Летописец Даниила Галицкого..., — С. 243–244.

¹⁷⁴ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси..., — С. 101–130.

Джерела

писець Федорця, якому князь доручив написати своє "рукописание" — заповіт,¹⁷⁶ а також Волинського літописця 1292 р. князя Мстислава Даниловича, до якого включені фрагменти з хронік Пінська і Степані¹⁷⁷. Щодо авторів чи, правильніше, редакторів окремих частин пам'ятки, то слушним виглядає зауваження М. Котляра, що факт праці над літописом єпископа Івана, як і печатника Кирила, не можна вважати доведеним¹⁷⁸, як, до речі, і інших авторів. А це говорить про рівень досліджень текстів літописів, який аж ніяк не можна вважати завершеним.

Можна погодитися також з поправкою М. Котляра щодо датування першої частини пам'ятки 1212, а не 1211 р.¹⁷⁹. Незважаючи на те, що перша частина пам'ятки, напевно, була створена у Галицькій землі, її характер, інформатори, а напевно і сам редактор, чисто волинські. Галицьке боярство і бюргерство у цій частині переважно трактується негативно. Тисяцькі Дем'ян і Дмитро, пестун Мирослав, двірський Андрій, В'ячеслав Товстий — це волиняни-бояри, які прийшли у Галицьку землю з Романом і залишилися вірними його синам. Відчуженість волинського елемента, якому співчують редактори, в середовищі галицької еліти, відмінність його менталітету, відчутні мало не в кожному фрагменті. Волиняни-інформатори і сам редактор, схоже, так і до кінця не зрозуміли мотивацію вчинків галицької еліти.

Те ж саме можна сказати і про наступну частину пам'ятки — "Повість про збирання Данилом волинської отчини у 1219–1228 рр."¹⁸⁰. Добра половина відомостей цієї частини стосується волинських подій. Мені здається, що версія В. Пашуто про Літописець Мстислава Удатного, редактором якого був духівник князя Тимофій, який очолював місію у Перемишль до бояр Жирослава, і був тотожний з книжником Тимофієм, автором редакції 1212 р.¹⁸¹, виглядає зовсім непереконливо. Ця волинська воїнська повість, як її охарактеризував М. Котляр,¹⁸² не тільки висунула на перший план молодшого Данила Романовича, але й досить критично оцінила особу Мстислава Удатного, яким літописці інших земель захоплювалися. Такої оцінки вчинків князя Мстислава Удатного не міг би дозволити собі літописець цього князя: на Калці Мстислав "*через зависть*" не повідомив інших князів про початок атаки монгольського війська, що привело до поразки; далі князь просто виступає іграшкою в руках галицьких бояр та угорських політиків. Якщо ж такий Літописець Мстислава Удатного і існував, то з нього, як і з київських літописів, для редакції 1246 р. взято тільки незначні фрагменти. Не виключено також, що автор цієї волинської повісті користувався Літописцем луцького князя Мстислава Німого, який закінчувався його заповітом¹⁸³.

"Повість про битву на Калці" скоріше всього існувала як окремий твір, про що висловлював здогад Д. Лихачов. Наявність волинської версії цього твору цілком

¹⁷⁵ Еремін І. П. Волинская летопись 1289–1290 гг. как памятник литературы Древней Руси..., — С. 102–117.

¹⁷⁶ Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (процес складання, редакції та редактори). — Київ, 1958; Його ж. 3 коментарів до Галицько-Волинського літопису..., — С. 171–184.

¹⁷⁷ Фирсов Н. Н. Содержание и характеристика Галицко-Волынской летописи. Казань, 1891; Грушевський М. С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // Записки НТШ. — Т. 41. — 1901. — С. 1–72; Черепнин Л. В. Летописец Даниила Галицкого..., — С. 228–253; Орлов А. С. К вопросу об Ипатьевской летописи..., — С. 93–126; Його ж. О Галицко-Волынской летописании..., — С. 15–35.

¹⁷⁸ Котляр М. Найдавніша повість про Данила Галицького // Київська старовина. — 1992. — № 1. — С. 75–76.

¹⁷⁹ Там само. — С. 76.

¹⁸⁰ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи..., — С. 15, 20.

¹⁸¹ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси..., — С. 32.

¹⁸² Котляр М. Найдавніша повість..., — С. 77.

¹⁸³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 752.

Розділ перший

очевидна¹⁸⁴. Він був створений до 1227 р. при дворі Мстислава Німого і повністю включений у редакцію 1246 р. печатником Кирилом або іншим невідомим редактором. Останній додав фрагменти, що стосуються Данила Романовича, можливо з пісні його придворного скальда. Така подія, як битва на Калці, була здатна викликати не одну пісню серед скальдів тих князів, які уціліли після походу. Зрозуміло, що кожна прославляла свого князя¹⁸⁵. Позаяк не викликає сумніву, що обидва волинські скальди були сучасниками подій і добре розбиралися у генеалогії волинських та турово-пінських князів, то можна вважати шумського князя Святослава сином Інгвара Ярославича. Так само і дубровицький князь Олександр, янівський князь Святослав та несвізький князь Юрій були нащадками турівського князя Юрія Ярославича, найпевніше внуками від молодших синів, тоді як Андрій — внук від найстаршого, так як саме він успадкував турівський престол. Не може викликати сумніву і факт існування Шумського, Дубровицького, Янівського і Несвізького князівств. Подробиці про участь у битві цих дрібних князів — також внесок волинського редактора.

Від 1246 р. Галицько-Волинський літопис вже чисто волинська пам'ятка, що не викликає сумнівів¹⁸⁶. Дослідники навіть пов'язують перенесення літописання з еміграцією печатника Кирила і близьких до нього книжників, невдоволених політикою зближення з Римом, яку проводив Данило Романович¹⁸⁷. Але це тільки здогадки, які суперечать характеру самого літопису. А от про існування Володимирського, Луцького, Городенського, Холмського і Степанського літописців можна говорити досить впевнено. В. Пашуто відзначав ще й сліди Новгородського літописця у подробицях про литовських князів, занесених у редакції 1289 та 1292 рр. Взагалі згадки про литовських князів у волинському літописанні XIII ст. — найпевніше підтвердження їх існування. Це головне джерело ранньої генеалогії литовських династій.

Наведені приклади показують, що багато фрагментів, пов'язаних з тими чи іншими князями, потребують нового дослідження самого джерела. У тому ж Іпатіївському літописі в числі учасників походу Ігоря Святославича на половців у 1184 р. у числі князів названо *"Андрея з Романом"*¹⁸⁸. У В. Татищева цей фрагмент — *"Андрея з Романом Мстиславичем"*¹⁸⁹. Напевно так було у джерелі. Сам В. Татищев вважав обох Мстиславичами. Цю версію прийняли без застереження. Але князя Андрія Мстиславича,

¹⁸⁴ Эммаусский А. В. Летописные известия о первом нашествии монголо-татар на Восточную Европу // Уч. зап. Кировского пед. ин-та. — Вып. 17. — Т. 1. Фак. ист.-филолог. — 1958. — С. 59–109.

¹⁸⁵ Куник А. А. О признании 1223 года временем битвы при Калке // Уч. зап. имп. АН по первому и третьему отд. — Т. 2. — Вып. 5. — 1854. — С. 779–782; Бестужев-Рюмин К. Н. О составе русских летописей до конца XIV в. — Санкт-Петербург, 1868. — С. 154–155; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 346; Черепнин Л. В. Летописец Даниила Галицкого..., — С. 243–246; Сердобольская Л. А. К вопросу о хронологии похода русских князей против татар и битвы при реке Калке // Сб. трудов Пятигорского гос. пед. ин-та. — Вып. 1. — Ставрополь, 1947. — С. 137; Лихачев Д. С. Летописные известия об Алексее Поповиче // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 7. — 1949. — С. 23–24; Тихомиров М. Н. Русская культура X–XVIII вв. — Москва, 1968. — С. 86–87; Водовозов Н. В. Повесть о битве на реке Калке // Уч. зап. Московского гор. пед. ин-та им. В. М. Потемкина. — Т. 67. — Вып. 6. — 1957; Эммаусский А. В. Летописные известия о первом нашествии монголо-татар на Восточную Европу // Уч. зап. Кировского гос. пед. ин-та. — Т. 1. — Вып. 17. — 1958. — С. 69–90; Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (процес складання: редакції і редактори). — Київ, 1958. — С. 19–20; Свердлов М. Б. К вопросу о летописных источниках "Повести о битве на Калке" // Вестник ЛГУ. — Серия истории, языка и литературы. — 1963. — № 2. — Вып. 1. — С. 141–144; Романов В. К. Статья 1224 г. о битве при Калке Ипатьевской летописи // Летописи и хроники. 1980 год. — Москва, 1981. — С. 79–103.

¹⁸⁶ Еремин И. П. Литература Древней Руси. (Этюды и характеристики) / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Москва-Ленинград, 1966. — С. 185–199.

¹⁸⁷ Лихачев Д. С. Галицкая литературная традиция в житии Александра Невского // Лихачев Д. С. Исследования по древнерусской литературе. — Ленинград, 1986. — С. 219.

¹⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 628–629.

¹⁸⁹ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — Москва, 1964. — С. 130–131.

Джерела

який би жив у цей період, у джерелах немає. Іншого Романа Мстиславича, окрім володимирського князя, — також. Може Андрій — це турівський князь Андрій, який загинув у битві на Калці у 1223 р.? Його батько Іван Юрійович згаданий востаннє під 1170 р., отже у 1184 р. Андрій міг мати 15–16 років і брати участь у поході. Може це хтось інший з турово-пінських князів. Останні брали участь у літньому поході 1184 р., очоленому Святославом Всеволодовичем: Ярослав Юрійович, князь пінський, з братом Глібом, князем дубровицьким. У весняному поході, очоленому молодшим з чернігівських князів Ігорем Святославичем, могли брати участь дружини турівського і володимирського князів. Обидва були васалами сюзеренів своїх земель, посланими відповідно Всеволодом Ярославичем (який витіснив Інгваря з Луцька) та турівським князем Святополком Юрійовичем. Неочікувано великий розлив рік перешкодив продовженню цього походу після сутички на р. Херей (Хорол). Тому війсьکو було розпущене. У літньому поході ці дружини участі вже не брали, тому їх немає в переліку учасників цього походу.

Інші князі з такими іменами (Андрій і Роман), які могли би взяти участь у поході 1184 р., джерелам невідомі. Волинські і турівські князі, які відгукнулися на заклик Святослава Всеволодовича влітку 1184 р., напевно, без проблем могли зробити це весною 1184 р. Просто весною, зрозуміло, у військо, яке не очолював сам київський князь, князі Турівської та Волинської земель могли послати тільки своїх васалів. Аналіз цього фрагменту дозволяє дати ствердливу відповідь на запитання чи міг Роман Мстиславич ходити на половців раніше 1187 р.¹⁹⁰

Багато цінної інформації, яка відрізняється від інформації інших літописів містять Новгородський і Псковський літописи, які зберегли історію більшості земель¹⁹¹. Перший новгородський літопис — зведення, здійснене при єпископській кафедрі, зберігся у двох редакціях. Старша редакція, доведена до 1330-х років, представлена дефектним Синодальним списком XIII–XIV ст., в якому втрачені записи до 1016 р. та за період 1273–1298 рр. Молодша редакція доведена до 1432 р. (деякі списки до 1442 р.). Вона зберегла найдавнішу частину новгородських літописів¹⁹².

¹⁹⁰ Котляр М. Ф. Чи міг Роман Мстиславич ходити на половців раніше 1187? // Український Історичний Журнал. — 1965. — № 1. — С. 117–120.

¹⁹¹ ПСРЛ. — Т. 3 [Перший, Другий, Третій Новгородські літописи]. Санкт-Петербург, 1841; — Т. 4 [Четвертий Новгородський літопис, Перший Псковський літопис]. — Санкт-Петербург, 1901; — Т. 5 [Другий Псковський літопис, Перший Софійський літопис]. — Санкт-Петербург, 1848; — Т. 6 [Перший і другий Софійські літописи]. — Санкт-Петербург, 1853; — Т. 30. Владимирский летописец. Новгородская вторая (Архивская) летопись / Отв. ред. М. Н. Тихомиров. — Москва, 1965; Новгородская летопись по Синодальному харатейному списку. — Санкт-Петербург, 1875; Изд. 2. — Санкт-Петербург, 1888; Michell R., Forbes N. The Chronicle of Novgorod. — London, 1914; Ed. 2. — New York, 1970; Псковские летописи / Пригот. к печати А. Насонов. — Вып. 1. — Москва-Ленинград, — 1941; — Вып. 2. — Москва, 1955; Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва-Ленинград, 1950; Новгородская харатейная летопись. Текст / Изд. под наблюдением акад. М. Н. Тихомирова. — Москва, — 1964; Die erste Novgoroder Chronik nach ihrer ältesten Redaktion. Von J. Ditzel. — Leipzig, 1971.

¹⁹² Прозоровский Д. Кто был первым писателем первой Новгородской летописи? // Журнал Министерства Народного просвещения. — 1852. — Июль. — Отд. 2. — С. 1–28; Срезневский И. И. Исследования о летописях Новгородских // Срезневский И. И. Статьи о древних русских летописях (1853–1866). — Санкт-Петербург, 1903. — С. 1–255; Погодин М. П. Новгородские летописи // Известия по русскому языку и словесности. — 1857. — Т. 1. — Вып. 3. — Л. 13–16; Яниш Н. Н. Новгородская летопись и ее московские переделки. — Москва, 1874. — С. 1–96; Сенигов И. П. О древнейшем летописном своде Великого Новгорода: Исследование. — Санкт-Петербург, 1885; Тихомиров И. А. Несколько заметок о новгородских летописях // Журнал министерства Народного Просвещения. — 1892. — Сентябрь. — С. 144–152; Шахматов А. А. Разыскания..., — С. 182–257, 378–398, 491–527, 611–629; Його ж. Обзорение..., — С. 128–132; Його ж. Киевский начальный свод 1095 г. // Шахматов А. А. Сборник статей и материалов. — Москва-Ленинград, 1947. — С. 137–180; Троицкий И. М. Опыт анализа первой Новгородской летописи // Изв. АН СССР. — VII серия отд. обществ. наук. — 1933. — № 5. — С. 337–362; Лихачев Д. С. Новгородские летописные своды XII в. // Известия АН СССР. — 1944. — Т. 3. — Вып. 2–3. — С. 98–106; Його ж.

Розділ перший

Новгородський другий літопис — пізні зведення, яке охоплює період з 911 до 1572 р. з трьома окремими записами за 1573, 1581, 1587 рр. Старша частина літопису базується на Новгородському першому літописі молодшої редакції та втраченому літописці Новгородського Лисицького монастиря редакцій 1450 та 1572 років¹⁹³.

Новгородський третій літопис, доведений до 1674 року, менш цікавий — він присвячений церковній історії Новгороду, спорудженню церков та монастирів. Ці матеріали мають значення для вивчення власне Новгородської землі¹⁹⁴.

Четвертий Новгородський літопис зберігся в двох редакціях — старша доведена до 1437 р., молодша — до 1447 р. Збереглися ще т. з. Новгородський літопис Дубровського (Четвертий літопис доповнений виписками з московських літописів і доведений до 1539 року), Новгородський Карамзінський літопис (на думку О. Шахматова початкова редакція Четвертого Новгородського літопису) та Новгородський Хронографічний літопис (О. Шахматов назвав його Новгородським п'ятим літописом, фактично це одна з редакцій Четвертого літопису, значно доповнена на основі Першого літопису, а після 1402 р. — московських літописів)¹⁹⁵.

Близьким до новгородських літописів є Перший Софійський літопис, який зберігся у багатьох списках двох редакцій: старша доведена до 1418 р., молодша — до 1508 р. Софійський літопис до 1418 р. практично співпадає з Четвертим Новгородським, хоча і містить виписки з московських літописів. Цікаво, що автор молодшої редакції дотримувався нейтралітету у боротьбі Василя Темного з галицькими князями. Другий Софійський літопис, доведений до 1534 р., за своїм характером скоріше

"Софийский временник" и новгородский политический переворот 1136 г. // Исторические записки. — Т. 25. — 1948. — С. 240–265; Зимин А., Насонов А. О так называемом Гроицком списке Новгородской первой летописи // Вопросы истории. — 1951. — № 2. — С. 89–91; Тихомиров М. Н. Источниковедение истории СССР. — Вып. 1. — Москва, 1962. — С. 31–68; Подвигина Н. Л. К вопросу о месте составления Синодального списка Новгородской первой летописи // Вестник МГУ. — 1966. — Сер. 9. История. — № 1. — С. 67–75; Клосс Б. М., Лурье Я. С. Русские летописи XI–XV вв. // Методологические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. — Вып. 2. — Ч. 1. — Москва, 1976. — С. 80–83.

¹⁹³ Семенов А. И. Лисицкий монастырь — пригородный центр новгородского книгописания // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 17. — Москва-Ленинград, 1961. — С. 360–370; Бобров А. Г. Из истории книгописания Лисицкого новгородского монастыря в конце XIV – начале XVI в. // Исследования памятников письменной культуры в собраниях и архивах отдела рукописей и редких книг. — Ленинград, 1985. — С. 10–16.

¹⁹⁴ Азбелев С. Н. Новгородские летописи XVII в. — Новгород, 1960.

¹⁹⁵ Шахматов А. А. Общерусские летописные своды XIV и XV вв. // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1900. — Сентябрь. — Отд. 2. — С. 90–176; Його ж. О так называемой Ростовской летописи. — Москва, 1904. — С. 163–171; Його ж. Обзорение..., — С. 182–188, 190–195, 197–207; Приселков М. Д. История русского летописания XI–XV вв. — Ленинград, 1940. — С. 150–151; Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. — Москва-Ленинград, 1947. — С. 445–450; Лурье Я. С. Из истории русского летописания конца XV в. // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 11. — 1955. — С. 180–181; Його ж. Новгородская Карамзинская летопись // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 29. — 1974. — С. 207–213; Його ж. Общерусские летописи XIV–XV вв. — Ленинград, 1976. — С. 72–83, 190, 241–251; Його ж. Еще раз о своде 1448 г. и Новгородской Карамзинской летописи // Труды Отдела Древнерусской литературы. — Т. 32. — 1977. — С. 199–218; Азбелев С. Н. Две редакции Новгородской летописи Дубровского // Новгородский исторический сборник. Вып. 9. — Новгород, 1959. — С. 219–228; Його ж. Текстологическое изучение Новгородской Уваровской летописи // Труды Отдела Древнерусской литературы. — Т. 16. — 1960. — С. 279–284; Його ж. Повесть о Куликовской битве в Новгородской летописи Дубровского // Летописи и хроники. — 1973 год. — Москва, 1974. — С. 164–172; Насонов А. Н. История русского летописания XI – начала XVIII в. — Москва, 1969. — С. 354–358; Клосс Б. М. Новгородская V летопись и вопрос об источниках Никоновского свода // Летописи и хроники. 1973 год. — Москва, 1974. — С. 257–264; Прохоров Г. М. Летописные подборки рукописи ГПБ Ф. IV.603 и проблема общерусского сводного летописания // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 32. — 1977. — С. 165–198.

Джерела

загальномосковський ніж новгородський, хоча його автори були в опозиції як до московського великокнязівського так і митрополичого урядів¹⁹⁶.

Зовсім оригінальні псковські літописи, які містять відомості не тільки з історії Пскова та Новгороду, а й Московського і Тверського князівств, Прибалтики і Литви. Це пам'ятки XV–XVI ст., які починаються з "Повісті про Довмонта". Перший Псковський літопис доведений до 1469 р., другий — до 1486 р. Псковське літописання з огляду на редакції та джерела досить дискусійне¹⁹⁷.

Багатою пам'яткою є Воскресенський літопис, список якого у 1658 р. був пожертвований патріархом Никоном Воскресенському Новоєрусалимському монастиреві¹⁹⁸. Збереглося 10 списків цього літопису з середини — другої половини XVI ст. та ще три пізніші списки. З тексту літопису випливає, що він був завершений між 1542–1544 рр., виклад подій доведений до 1541 р. Цей великий пам'ятник московського літописання, створений редактором, прихильним до партії князів Шуйських, на базі Московського зведення 1526 р., яке у чистому виді не збереглося, та Тихонівської редакції Ростовського зведення 1489 р., матеріалів царського архіву з дуже значними доповненнями і переробками. Цей літопис містить багато матеріалів з історії дрібних чернігівських князів XIV–XVI ст.¹⁹⁹.

Найбільшою за об'ємом літописною пам'яткою, яка збереглася, є Никонівський літопис²⁰⁰. Її ввів у науковий обіг ще В. Татищев, помилково вважаючи, що саме зведення було здійснене під керівництвом патріарха Никона. Як виявилось в процесі вивчення, початкова редакція літопису, доведена до 1520 р., була складена при

¹⁹⁶ Тихомиров И. А. Обзор состава московских летописных сводов // Летопись занятий Археологической комиссии. — Вып. 10. — Санкт-Петербург, 1895. — С. 74–78; Шахматов А. А. Ермолинская летопись и Ростовский владычный свод. — Санкт-Петербург, 1904. — С. 13–17, 22–24, 80–83; Його ж. Обзорение..., — С. 208–211; Приселков М. Д. История русского летописания., — С. 142–164; Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение..., — С. 451–454; Лурье Я. С. Независимый летописный свод конца XV в. — источник Софийской II и Львовской летописей // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 27. — 1973. — С. 164–165; Його ж. Общерусские летописи..., — С. 67–121, 210–213, 223–240; Клосс Б. М., Назаров В. Д. Рассказы о ликвидации ордынского ига на Руси в летописании конца XV в. // Древнерусское искусство XIV–XV вв. — Москва, 1984. — С. 305–313.

¹⁹⁷ Тихомиров И. А. О первой псковской летописи // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1883. — Октябрь. — С. 208–236; Шахматов А. А. Несколько заметок об языке псковских памятников XIV–XV вв. // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1909. — Июнь. — С. 105–177; Насонов А. Н. Летописные памятники Пскова // Историк-марксист. — 1937. — № 5–6. — С. 271–272; Його ж. Из истории псковского летописания // Исторические записки. — Т. 18. — 1946. — С. 255–294; Лихачев Д. С. Русские летописи и их историко-культурное значение..., — С. 34, 127, 329, 385–391; Масленникова Н. Н. Присоединение Пскова к Русскому централизованному государству. — Ленинград, 1955. — С. 159–162; Grabmuller H.-J. Die Pskover Chroniken. Untersuchungen zur russischen Regionalchronistik im 13.–15. Jahrhundert. — Wiesbaden, 1975; Лурье Я. С. (рецензія на працю Г.-Ю. Грабмюллера) // *Russia Mediaevalis*. — Т. 3. — Munchen, 1976. — P. 83–92; Його ж. Общерусские летописи..., — С. 77–78, 100.

¹⁹⁸ ПСРЛ. — Т. 7–8 [Воскресенський літопис]. — Санкт-Петербург, 1856–1858.

¹⁹⁹ Тихомиров М. Н. Малоизвестные летописные памятники XVI в. // Исторические записки. — Т. 10. — Москва, 1940. — С. 82–87; Лаптев В. В. Воскресенская летопись // Ученые записки Ленинградского гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена. — Т. 102. — 1955. — С. 165–239; Левина С. А. О времени составления и составителя Воскресенской летописи XVI в. // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 11. — 1955. — С. 375–379; Його ж. К изучению Воскресенской летописи // Там же. — Т. 12. — 1957. — С. 689–705; Його ж. Воскресенская летопись XVI в. (ее редакции, источники и значение) // Тр. Московского гос. историко-архивного ин-та. — Т. 10. — 1957. — С. 402–403; Його ж. Списки Воскресенской летописи // Летописи и хроники. — 1984 год. — Москва, 1984. — С. 38–58; Клосс Б. М. Список Царского Софийской I летописи и его отношение к Воскресенской летописи // Там же. — С. 25–37.

²⁰⁰ Русская летопись по Никонову списку. — Ч. 1–8. Санкт-Петербург, 1767–1792; ПСРЛ. Патриаршая, или Никоновская летопись. — Т. 9. — Санкт-Петербург, 1862; — Т. 10. — Санкт-Петербург, 1885; — Т. 11. — Санкт-Петербург, 1897; — Т. 12. — Санкт-Петербург, 1901; — Т. 13. — Ч. 1. — Санкт-Петербург, 1904; — Т. 13. — Ч. 2. — Санкт-Петербург, 1906; — Т. 14. — Санкт-Петербург, 1910; ПСРЛ. [фотомеханічне відтворення тексту видань 1862–1910 рр.] — Т. 9–10, 11–12, 13. — Москва, 1965.

Розділ перший

московській кафедрі під керівництвом і за участі митрополита Данила (1522–1539). Це гігантський збірник з різноманітних літописів, значна частина яких втрачена. Тому у ньому є відомості відсутні у будь-яких інших літописах, включаючи найдавніший період. Цю старшу редакцію зберіг список князя М. А. Оболенського (доповнена до 1558 р. копія з Літопису митрополита Данила), перероблений і доповнений у середині XVII ст. у Троїце-Сергіївській Лаврі. Список з цієї редакції і був виготовлений на замовлення митрополита Никона²⁰¹.

Зберігся також цікавий літописний збірник відомий під назвою Тверського²⁰², хоча власне тверських матеріалів там небагато. Це переважно фрагменти з Тверського зведення 1375 р. князя Михайла Олександровича та інших тверських літописів до 1486 р. Основна частина (від Адама до 1255 р.) базується на Ростовському зведенні 1534 року, а матеріали за 1248–1499 рр. взяті переважно з московських літописів кінця XV — початку XVI ст. і не відбивають поглядів тверських князів²⁰³.

Єдиний список зведення першої половини XV ст., доведеного до 1412 р., знайдений М. П. Лихачовим ввійшов в науку під назвою Рогозького літописця²⁰⁴. Ця пам'ятка скомпонована з суздальського літопису кінця XIII ст. і Новгородського четвертого літопису, з доповненнями з білоруських, ростовських і тверських літописців²⁰⁵.

О. Шахматову вдалося віднайти літописне зведення кінця XV ст., яке він назвав Симеонівським літописом (від імені власника рукопису Никифора Симеонова). Цей єдиний список, у якому немає початку, охоплює період за 1177–1493 рр.²⁰⁶. На думку О. Шахматова до 1390 р. цей літопис схожий з Московським Троїцьким літописом, який

²⁰¹ Платонов С. Ф. К вопросу о Никоновском своде // Известия Отделения русского языка и словестности. — Т. 7. — Кн. 3. — 1902. — С. 24–33; Лавров Н. Ф. Заметки о Никоновской летописи // Летопись занятый Археографической комиссии. — 1927. — Вып. 1 (34). — С. 55–90; Розанов С. П. "Никоновский" летописный свод и Иоасаф как один из его составителей // Известия по русскому языку и словестности. — Т. 3. — Кн. 1. — 1930. — С. 20–32; Кузьмин А. Г. К вопросу о времени создания и редакциях Никоновской летописи // Археографический ежегодник за 1962 г. — Москва, 1963. — С. 111–120; Клосс Б. М. Деятельность митрополичьей книгописной мастерской в 20-х – 30-х годах XVI века и происхождение Никоновской летописи // Древнерусское искусство. Рукописная книга. — Москва, 1972. — С. 318–332; Його ж. Новгородская V летопись и вопрос об источниках Никоновского свода // Летописи и хроники. 1973 год. — Москва, 1974. — С. 248–259; Його ж. Иосифо-Волоколамский монастырь и летописание конца XV – первой половины XVI в. // Вспомогательные исторические дисциплины. — Вып. 6. — 1974. — С. 110–124; Його ж. Никоновская летопись и Максим Грек // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 30. — 1976. — С. 122–128; Його ж. Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков. — Москва, 1980.

²⁰² ПСРЛ. — Т. 15 [Тверський літописний збірник]. — Санкт-Петербург, 1863.

²⁰³ Тихомиров И. А. О сборнике, именуемом Тверской летописью // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1876. — № 12. — Отд. 2. — С. 262–308; Насонов А. Н. Летописные памятники Тверского княжества // Изв. АН СССР. — VII серия. — 1930. — № 9. — С. 709–772; Його ж. О тверском летописном материале в рукописях XVII в. // Археографический ежегодник за 1957 г. — Москва, 1958. — С. 26–40; Лурье Я. С. Роль Твери в создании Русского национального государства // Ученые записки ЛГУ. — № 36. — 1939. — С. 97–101; Його ж. Из наблюдением над летописанием первой половины XV в. // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 39. — 1985. — С. 294–298; Дубенцов Б. И. К вопросу о так называемом "Летописце княжения Тферского" // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 13. — 1957. — С. 118–157.

²⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1 [Рогозький літопис]. — Петроград, 1922; ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. Рогожский летописец. Тверский сборник. Воспр. текста изд. 1922 г. и изд. 1863 г. — Москва, 1965.

²⁰⁵ Шахматов А. А. Обозрение..., — С. 311–321; Приселков М. Д. История русского летописания XI–XV вв. — С. 115–118 Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение..., — С. 458–459; Лурье Я. С. Общерусские летописи XIV–XV вв. — Ленинград, 1976. — С. 36–55, 88–91; Прохоров Г. М. Избыточные материалы Рогожского летописца // Вспомогательные исторические дисциплины. — Т. 8. — 1976. — С. 185–203; Його ж. Центральнорусское летописание второй половины XIV в.: Анализ Рогожского летописца и общие соображения // Там же. — Т. 10. — 1978. — С. 159–181.

²⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 18 [Симеонівський літопис]. — Санкт-Петербург, 1914.

Джерела

згорів у 1812 р.²⁰⁷. Автор літопису користувався також Тверським зведенням 1412 р., Московським зведенням 1479 р. та рязанськими літописами. Рязанські події виділені в літописі кіноварними заголовками²⁰⁸.

Цілий ряд оригінальних поглядів і повідомлень, зокрема про загибель князя Дмитра Шемяки чи завоювання Новгороду Великого у 1471 р. після від'їзду князя Михайла Олельковича, збереглися у Львівському літописі²⁰⁹. Це зведення, назване так від імені князя М. А. Львова, який з багатьма дефектами видав його у 1799 р.²¹⁰, близьке до Софійського першого літопису з використанням ростово-суздальських матеріалів²¹¹.

Ростовське владичне зведення 1484 р. лягло в основу Типографського літопису²¹². Цей літопис кінця XV – початку XVI ст. (назва походить від списку, який належав Синодальній типографії), близький до Лаврентіївського, зберігся у двох редакціях — Синодальній та Академічній. Незважаючи на широке використання Московського зведення 1479 р., у багатьох фрагментах літопису проявляються незалежні погляди редактора або його джерел. Деякі з них з оригінальні, наприклад, повідомлення, що св. Ольга була дочкою Олега²¹³.

Московське літописне зведення 1479 р.²¹⁴ лежало в основі всього офіційного літописання з кінця XV ст. Його редактор використав Зведення 1448 р. доповнюючи його з нині втрачених джерел, близьких до Лаврентіївського, Троїцького та Іпатіївського літописів, що підвищує цікавість до цієї пам'ятки. З оригінальних відомостей найбільш цікаві — легендарна розповідь про загибель Батия "в Уграх", подробиці нападу на Москву Єдігея та Флорентійську унію²¹⁵.

Ще один цікавий літопис другої половини XV ст. був віднайдений О. Шахматовим і названий Никанорівським — по імені власника рукопису ігумена Воскресенського Новоєрусалимського монастиря Никанора. Никанорівський літопис доведений до 1471 р. і містить виклад подій на базі Вологодсько-Пермських літописів. У тому ж томі ПСРЛ опубліковані скорочені літописні зведення кінця XV ст. (в їх числі Родовід російських князів по рукописах Бел. № 1512 та Арх. № 365)²¹⁶.

У 1758 р. як військовий трофей з бібліотеки Кенігсберга у Петербургську АН поступив багато ілюмінований рукопис Радзивілівського літопису. Список кінця XV ст. належав князеві Б. Радзивілу і був копією списку XIII ст., який містив текст, близький до Лаврентіївського літопису, доведений до 1206 року. Особливістю його були

²⁰⁷ Шахматов А. А. Симеоновская летопись XVI в. и Троицкая летопись начала XV в. // Известия отделения русского языка и словестности. — Т. 5. — Кн. 2. — 1900.

²⁰⁸ Лурье Я. С. Из истории русского летописания XV в. // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 11. — 1955. — С. 165–172; Кузьмин А. Г. Рязанское летописание. — Москва, 1956. — С. 14–20.

²⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 20 [Львівський літопис]. — Ч. 1–2. — Санкт-Петербург, 1910–1914.

²¹⁰ Летописец русской от пришествия Рурика до кончины царя Иоанна Васильевича / Изд. Н. А. Львова. — Ч. 1–5. — Санкт-Петербург, 1799.

²¹¹ Шахматов А. А. Разбор сочинения И. А. Тихомирова "Обозрение летописных сводов Руси Северо-Восточной. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 21, 41–48; Його ж. Ермолинская летопись и Ростовский владычный свод. — Санкт-Петербург, 1904. — С. 26–48.

²¹² ПСРЛ. — Т. 24 [Типографський літопис]. — Петроград, 1921.

²¹³ Шахматов А. А. Ермолинская летопись и Ростовский владычный свод. — Санкт-Петербург, 1904. — С. 24–25, 82–83; Його ж. Обозрение..., — С. 284–301; Насонов А. Н. История русского летописания..., — С. 119–120, 376–378, 389–394, 402–409; Лурье Я. С. Общерусские летописи..., — С. 210–223.

²¹⁴ ПСРЛ. Т. 25 [Московське літописне зведення]. — Петроград, 1927; Изд. 2. — Москва-Ленинград, 1949.

²¹⁵ Шахматов А. А. Обозрение..., — С. 256–283, 356–357; Приселков М. Д. История русского летописания..., — С. 173–184; Лурье Я. С. Московский свод 1479 г. и его профограф // Труды Отдела древнерусской литературы..., Т. 30. — 1976. — С. 95–113.

²¹⁶ ПСРЛ. — Т. 27. Никаноровская летопись. Сокращенные летописные своды XV века / Отв. ред. А. Н. Насонов. — Москва-Ленинград, 1962.

Розділ перший

617 мініатюр, які схоже, також були копіями з мініатюр XIII ст.²¹⁷. Ці ілюстрації чи не цінніші за сам текст літопису, який практично співпадає з Московсько-Академічним списком Суздальського літопису²¹⁸.

Вартісні для вивчення князівського стану також Постниківський, Піскарєвський, Московський і Бельський літописи, опубліковані в т. 34 ПСРЛ²¹⁹, які містять цілий ряд оригінальних фрагментів.

Незважаючи на відносне багатство літописних матеріалів, розібратися в них без критичних праць О. О. Шахматова,²²⁰ М. Д. Приселкова,²²¹ А. М. Насонова,²²² М. М. Тихомирова,²²³ Д. С. Лихачова,²²⁴ Я. С. Лур'є²²⁵ та інших²²⁶ неможливо.

²¹⁷ Шахматов А. А. Исследование о Радзивилловской или Кенигсбергской летописи // Радзивилловская или Кенигсбергская летопись // Общество любителей древней письменности. — Т. 2. — 1902. — С. 18–144; Його ж. Заметка о месте составления Радзивилловского (Кенигсбергского) списка летописи // Сборник в честь семидесятилетия Д. И. Анучина. — Москва, 1913. — С. 69–75; Його ж. Обзорение..., — С. 44–68, 123–124, 228–230; Кондаков Н. П. Заметка о миниатюрах Кенигсбергского списка начальной летописи // Радзивилловская или Кенигсбергская летопись..., — С. 115–127. Силов В. И. Миниатюры Кенигсбергской летописи // Известия Отделения русского языка и словестности. — Т. 10. — Кн. 1. — 1905. — С. 1–50; Артамонов М. И. Миниатюры Кенигсбергской летописи // Известия Академии истории материальной культуры. — Т. 10. — Вып. 1. — 1931. — С. 1–28; Арциховский А. В. Древнерусские миниатюры как исторический источник. — Москва, 1944; Подобедова С. И. Миниатюры исторических рукописей. К истории русского лицевого летописания. — Москва, 1964. — С. 49–101; Чернецов А. В. К изучению Радзивилловской летописи // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 36. — 1981. — С. 274–288.

²¹⁸ Радзивилловская или Кенигсбергская летопись. — Санкт-Петербург, 1902; ПСРЛ. — Т. 38 [Радзивилівський літопис]. — Ленинград, 1989.

²¹⁹ ПСРЛ. — Т. 34 [Постниковський, Піскарєвський, Московський і Бельський літописи]. — Москва, 1978.

²²⁰ Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908; Його ж. Обзорение русских летописных сводов XIV–XVI вв. — Ленинград, 1938; Його ж. "Повесть временных лет" и ее источники // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 4. — 1940; Його ж. Літописи // Матеріали до вивчення історії української літератури. — Т. 1. — Київ, 1959. — С. 87–96; Його ж. Разыскания о русских летописях. — Москва, 2000.

²²¹ Приселков М. Д. История Русского летописания XI–XV вв. — Ленинград, 1940; Його ж. Летописание Западной Украины и Белоруссии // Уч. зап. ЛГУ. — № 67. Серия ист. наук. — Вып. 7. — 1940; Його ж. Початок літописання в Галицько-Волинській землі // Мат. до вивчення історії української літератури. — Т. 1. — Київ, 1959. — С. 96–101.

²²² Насонов А. Н. О тверском летописном материале в рукописях XVII века // Археографический ежегодник за 1957 год. — Москва, 1958. — С. 26–40; Його ж. Начальные этапы киевского летописания в связи с развитием древнерусского государства // Проблемы источниковедения. — Т. 7. — Москва, 1959. — С. 416–462; Його ж. Об отношении летописания Переяславля-Русского к киевскому (XII век) // Там же. — Т. 8. — Москва, 1959. — С. 466–494; Його ж. Московский свод 1479 г. и его южнорусский источник // Там же. — Т. 9. — Москва, 1961. — С. 350–385; Його ж. Московский свод 1479 г. и Ермолинская летопись // Вопросы социально-экономической истории и источниковедения периода феодализма в России. — Москва, 1961. — С. 218–222; Його ж. Малоисследованные вопросы ростово-суздальского летописания XII в. // Проблемы источниковедения. — Вып. 10. — Москва, 1962. — С. 349–392; Його ж. Лаврентьевская летопись и владимирское великокняжеское летописание первой половины XIII в. // Там же. — Вып. 11. — Москва, 1963. — С. 428–480; Його ж. История русского летописания XI–начала XVIII века. Очерки и исследования. — Москва, 1969.

²²³ Тихомиров М. Н. Русские летописи. Вопросы их издания и изучения // Вестник АН СССР. — 1960. — № 8; Його ж. Малоизвестные летописные памятники // Истор. архив. — Т. 7. — Москва, 1957; Його ж. Начало русской историографии // Вопросы Истории. — 1960. — № 5. — С. 41–56; Його ж. Краткие заметки о летописных произведениях в рукописных собраниях Москвы. — Москва, 1962.

²²⁴ Лихачев Д. С. "Устные летописи" в составе Повести временных лет // Исторические записки. — Т. 17. — 1945. — С. 201–224; Його ж. Русские летописи и их культурно-историческое значение. — Москва-Ленинград, 1947; Його ж. Исследования по древнерусской литературе. — Ленинград, 1986.

²²⁵ Лур'є Я. С. Новонайденный рассказ о "стоянии на Угре" // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 18. — 1962. — С. 289–293; Його ж. Критика источника и вероятность известия // Культура Древней Руси. — Москва, 1966. — С. 121–126; Його ж. Изучение русского летописания // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 1. — 1968. — С. 19–30; Його ж. Общерусские летописи XIV–XV вв. — Ленинград, 1976.

Джерела

Ще важче розібратися з проблемами хронології. Хоча більшість літописів подають досить точні дати (переважно за церковними святами), відлік часу ведеться "від створення світу" за александрійською та константинопольською ерами з переплетенням березневих і вересневих років, що дає місяцями зміщення до двох і більше років. Тут значну допомогу дають дослідження М. С. Грушевського, який також займався і критикою літописних текстів²²⁷, М. Г. Бережкова²²⁸ та О. І. Каменцевої²²⁹.

Окрему групу складають так звані білорусько-литовські літописи, в яких відбита діяльність Гедиміновичів. "Білоруська" частина цих літописів базується переважно на Смоленському зведенні 1446 р. в якому використано новгородські та місцеві літописи. "Литовська" частина складається з недатованих фрагментів літературного характеру, окремі з яких містять елементи давньої традиції та епосу. Один з найзначніших в цій групі — Супральський літопис. Точніше було би назвати його Коротким київським літописом. Цей список (з одним з варіантів Хроніки великих князів литовських, опублікованої у 1846 р. Ф. Нарбутом і безслідно загубленої) був знайдений у Супральському монастирі, заснованому у 1498 р. новгородським воєводою і маршалком Великого князівства Литовського О. І. Ходкевичем та смоленським єпископом Йосифом Солтаном. Ходкевичі походили з київського боярства. З іменем єпископа Солтана пов'язаний інший білоруський літописний пам'ятник — літопис Аврамки. Перші супральські монахи були з Києво-Печерської Лаври, вони принесли з собою київську традицію та київські рукописи. Літопис складається з трьох основних частин: "Сказання о вірних святих князях руських" (компіляція з київських, новгородського і московських літописів, доведена до 1427 р.), "Літописець великих князів литовських" за 1431–1446 рр., присвячений діяльності Свидригайла Ольгердовича та його противників, та продовження за 1447–1505 рр., в якому автор виступає сучасником подій. Літопис

²²⁶ Орлов А. С. К вопросу об Ипатьевской летописи // Известия Отделения русского языка и словестности. — Т. 31. — 1926. — С. 90–99; Греков Б. Д. Избранные труды. — Т. 2 / Под ред. Л. В. Черепнина и В. Т. Пашуто. — Москва, 1959. — С. 413–428, 501–518; Дмитриева Р. П. Библиография русского летописания / Отв. ред. Я. С. Лурье. — Москва-Ленинград, 1962; Дубенцов Б. И. "Повесть о Плавле" в "Летописце княжения Тверского" // Труды Отдела древнерусской литературы. — Т. 14. — 1958. — С. 176–182; Эммаусский А. В. Летописные известия о первом нашествии монголо-татар на Восточную Европу // Уч. зап. Кировского пед. ин-та. — Вып. 17. — Т. 1. Факультет историко-филологический. — 1958. — С. 59–109; Черепнин Л. В. Летописец Даниила Галицкого // Материалы до вивчення історії української літератури. — Т. 1. — Київ, 1959. — С. 101–110; Зимин А. А. Русские летописи и хронографы конца XV–XVI вв. / Отв. ред. А. Ц. Мерзон. — Москва, 1960; Кочетов С. И. Троицкий пергаменный список летописи 1408 года // Археографический ежегодник за 1961 год. — Москва, 1962. — С. 18–27; Кузьмин А. Г. К вопросу о времени создания и редакциях Никоновской летописи // Археографический ежегодник за 1962 год. — Москва, 1963 — С. 111–120; Його ж. Летописные известия о разорении Рязани Батыем // Вестник МГУ. — 1963. — Сер. IX. История. — № 2. — С. 55–70; Його ж. Рязанское летописание. Сведения летописей в Рязани и Муроме до середины XVI века / Отв. ред. Н. Н. Улащик. — Москва, 1965; Його ж. К вопросу о происхождении варяжской легенды // Новое о прошлом нашей страны. Памяти М. Н. Тихомирова. — Москва, 1967. — С. 42–53; Його ж. Мнимая загадка Святослава Всеволодовича // Русская литература. — 1969. — № 3. — С. 104–109; Лимонов Ю. А. Ростово-Суздальское летописание середины XII в. (Летописец Юрия Долгорукого) // Исторические Записки. — Т. 72. — 1962. — С. 184–216; Його ж. О южнорусском источнике Московского летописного свода XV в. // Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран. Сб. стат. к 70-летию М. Н. Тихомирова. — Москва, 1963. — С. 146–149; Сербина К. Н. Из истории русского летописания конца XV в. (Летописный свод 1497 г.) // Проблемы источниковедения. — Т. 11. — Москва, 1963. — С. 391–428; Його ж. Летописный свод 1518 г. // Труды Ленинградского отделения ин-та истории СССР. — Вып. 5. Вопросы историографии и источниковедения истории СССР. Сб. стат. — Москва-Ленинград, 1963. — С. 166–172; Еремин И. П. Литература Древней Руси. (Этюды и характеристики) / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Москва-Ленинград, 1966.

²²⁷ Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1991. — С. 579–601; — Т. 2. — Київ, 1992; — Т. 3. — Київ, 1993; — Т. 4. — Київ, 1993; — Т. 5. — Київ, 1994; Його ж. — Історія української літератури. — Т. 3. — Київ, 1993.

²²⁸ Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. — Москва, 1963.

²²⁹ Каменцева Е. И. Русская хронология / Отв. ред. А. А. Зимин. — Москва, 1960.

Розділ перший

закінчений у 1519 р. на замовлення князя Семена Івановича Одинцевича, у зв'язку з чим у ньому приведений родовід князів Одинцевичів. В цьому зведенні події часто переплутані. Так невдала коронація і смерть Вітовта, боротьба Свидригайла, поставлені перед розповіддю про Кейстута та його синів. Вперше, дуже своєрідно, текст літопису був виданий І. Даниловичем (латинськими буквами з надрядковим перекладом незрозумілих слів та коментарями на базі Софіївського зведення)²³⁰.

Подібний текст містять Никифорівський, Академічний і Слуцький літописи²³¹. У цю групу входять також *Origo regis Jagyllo et Witholdi ducum Lithuaniae*, Віленський літопис, літопис Археологічного товариства, Волинський короткий літопис, літописи Рачинського, Красінського, Ольшевський, Румянцовський та Євреїнівський²³², а також літопис Аврамки, зредагований у 1495 р. в Смоленську на замовлення місцевого єпископа Йосифа²³³, литовський літопис XVI ст. знаний як Хроніка Биховця²³⁴ і "Литовська і Жмоїтська хроніка"²³⁵.

Аналізувати оригінальні фрагменти цих пам'яток досить важко. Взяти хоча б напівфантастичне оповідання про похід Гедиміна на Київ і долю князя київського Станіслава²³⁶. Багато дослідників поспішили зарахувати князя Станіслава до істот міфічних²³⁷. Існують сумніви і у самому факті походу Гедиміна на Київ, не кажучи про його датування. Однак запис у Любецькому пом'янику князя Івана Станіславича, а також згадка А. Кальнофойським у числі ктиторів Києво-Печерського монастиря самого князя Станіслава, не залишають сумнівів щодо існування цього князя. Крім того важко повірити аби літописець міг сплутати скажімо Мстислава із Станіславом. Надто рідке це ім'я для Рюриковичів. Не все так просто і з князем Романом Брянським. Джерела не дозволяють з впевненістю дати відповідь на запитання який князь займав брянський престол у 1320-х роках. Так само не знані обставини смерті луцького князя Лева Юрійовича. У світлі цих моментів не виглядає неймовірним і існування переяславського князя Олега. Адже у пом'яниках збереглося ім'я переяславського князя Івана Дмитровича, який жив десь на початку XIV ст. Отож переяславські князі в цей період існували. Після перемоги над Ногаєм золотоординський хан Токта, який передав путивльським Ігоревичам Київ, міг віддати Ольговичам і Переяслав.

При користуванні білорусько-литовськими літописами дуже корисні праці І. Даниловича²³⁸, І. Шараневича²³⁹, С. Смольки²⁴⁰, А. Прохазки²⁴¹, І. А. Тихомирова²⁴²,

²³⁰ *Latopisiec Litwy i Kronika ruska: z rękopisu słowiańskiego przepisane; wypisami z Wremiennika Sofijskiego pomnożone, przypiskami i objaśnieniami dla czytelników polskich potrzebami opatrzone. Staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza.* — Wilno, 1827.

²³¹ ПСРЛ. — Т. 17. — Санкт-Петербург, 1907. — Стб. 1–152; — Т. 35. — Москва, 1980. — С. 19–84.

²³² ПСРЛ. — Т. 17 [Литовсько-білоруські літописи]. — Санкт-Петербург, 1907; Т. 35 [Литовсько-білоруські літописи]. — Москва, 1980.

²³³ ПСРЛ. — Т. 16 [Літопис Аврамки]. — Санкт-Петербург, 1889; — Т. 17. — Стб. 191–204; — Т. 35. — С. 86–90.

²³⁴ ПСРЛ. — Т. 17; Хроника Быховца / Предисловие, комментарий и перевод Н. Н. Улащика. Отв. ред. М. Н. Тихомиров. — Москва, 1966.

²³⁵ ПСРЛ. — Т. 32 [Литовська і Жмоїтська хроніка]. — Москва, 1978. — С. 15–127.

²³⁶ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 95, 152, 180, 184, 201, 221.

²³⁷ Русина О. Київська виправка Гедиміна (текстологічний аспект проблеми) // Записки НТШ. — Т. 231. — 1996. — С. 147–157.

²³⁸ Данилович І. *Летопись Литвы и Руси.* — Киев, 1827; Його ж. *О литовских летописях* // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1840. — № 11. — С. 70–114; Daniłowicz I. *Wiadomość o właściwych litewskich latopisach* // *Ateneum Wilenskie.* — 1841. — № 6. — S. 13–62.

²³⁹ Szaraniewicz I. *O latopisach i kronikach ruskich XV–XVI wieku a zwłaszcza o "Latopisie Wielikoho kniazstwa Litowskoho i Żomojtskoho"* // *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności.* — Т. 15. — Kraków, 1882. — S. 351–423.

Джерела

О. О. Шахматова²⁴³, Б. А. Вахевич²⁴⁴, К. Ходиніцького²⁴⁵, М. Ючас²⁴⁶,
В. А. Чемярицького²⁴⁷, Б. М. Флорі²⁴⁸, М. М. Улащика²⁴⁹ та ін.²⁵⁰

Польські, угорські, чеські та німецькі річніки та хроніки часто містять відомості пов'язані з Рюриковичами та Гедиміновичами, зокрема з їх родинними зв'язками. Всі вони переважно авторські, але далеко не такі точні, докладні і змістовні як більшість літописів. Значна частина їх текстів заповнена легендарними і, навіть, казковими, відомостями. Іноді замість чіткої фіксації подій — фантазії авторів на політичні теми. Хронологія або відсутня, або сильно переплутана. Це ж стосується і імен, особливо іноземних володарів. Праця з цими джерелами вимагає перевірки і прискіпливості.

Найдавніша польська хроніка в трьох книгах, написана латинською мовою Галлом Анонімом († поч. XII ст.), походження якого дискусійне, доведена до 1113 р. До другої половини XI ст. праця спирається на усну традицію та втрачені писемні джерела. Далі — це вже багате і цінне джерело, в т. ч. і з польсько-українських стосунків²⁵¹.

Вінцентій Кадлубек (бл. 1160–1223), краківський єпископ (1208–1218), довів виклад історії Польщі до 1202 р. В давнішій частині своєї "Chronicon Polonorum", він спирався

²⁴⁰ Smolka S. Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego. Rozbiór krytyczny // Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. — Wydział filologiczny i historyczno-filozoficzny. — Т. 8. — Kraków, 1890. — С. 1–55.

²⁴¹ Prochaska A. Latopis Litewski. Rozbiór krytyczny. — Lwów, 1890.

²⁴² Тихоміров І. А. О составе западнорусских, так называемых литовских, летописей // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1901. — № 3. — С. 1–36; — № 5. — С. 7–119.

²⁴³ Шахматов А. А. Записка о западнорусских летописях // Летопись занятий Археографической комиссии. — Вып. 13. — Санкт-Петербург, 1901. — С. 33–49; Його ж. О Супральском списке западнорусской летописи // Там же. — С. 1–16.

²⁴⁴ Вахевич Б. А. Западнорусская летопись по списку Румянцевского музея. — Одесса, 1903.

²⁴⁵ Chodyncki K. Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskim // Ateneum Wilenskie. — 1926.

²⁴⁶ Ючас М. А. Русские летописи XIV–XV вв. как источник по истории Литвы // Труды АН ЛитССР. — Вильнюс, 1958. — Сер. А. — № 2 (5). — С. 69–82.

²⁴⁷ Чемярицькі В. А. Да пытання аб раннім летапісанні Беларусі (XII–XIII ст.) // Весці АН БССР. — Мінск, 1965. — Сер. грамадскіх навук. — № 3. — С. 90–98; Чемерицькі В. А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры (автореферат канд. дисс.). — Мінск, 1967; Чамярыцкі В. А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Узнікненне і літаратурная історыя першых зводаў. — Мінск, 1969; Його ж. Летапісы беларускія // Бел. СЭ. — Т. 6. — Мінск, 1972. — С. 344–345.

²⁴⁸ Флорія Б. Н. О "Летописце Быховца" // Источники и историография славянского средневековья. — Москва, 1967. — С. 135–144.

²⁴⁹ Улащик Н. Н. "Литовская и жмоитская кройника" и ее отношение к хроникам Быховца и Стрыйковского // Славяне и Русь. — Москва, 1968; Його ж. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. — Москва, 1973; Його ж. Открытие и публикации Супральской летописи // Летописи и хроники. 1976 год. — Москва, 1976. — С. 203–214; Його ж. Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания. — Москва, 1985.

²⁵⁰ Данилова І. О литовских летописях // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1840. — № 11. — С. 70–114; Бодянский О. М. О поисках моих в Познанской публичной библиотеке // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — 1846. — № 1; Бугославский Г. О смолянине Аврамке и его летописи конца XV в., а также несколько слов о смоленском епископе Йосифе Болгариновиче. — Смоленск, 1900; Сушицький Т. Західньо-руські літописи як пам'ятки літератури. — Київ, 1930; Приселков М. Д. История русского летописания XI–XV вв. — Ленинград, 1940. — С. 155–158; Його ж. Летописание Западной Украины и Белоруссии // Ученые записки ЛГУ. — № 67. Серия исторических наук. — Вып. 7. — 1970. — С. 17–21; Анічэнка У. В. Рэшткі аорыста у белврускай пісьменнасці XV–XVI ст. // Уч. зап. Белорус. гос. ун-та. — № 45. — Вып. 1. Труды по языкознанию. — Минск, 1958. — С. 49–67; Пичета В. И. Белоруссия и Литва XV–XVI вв. — Москва, 1961; Бернадский В. Н. Описание рукописей Синодального собрания, не вошедших в описание А. В. Горского и К. И. Невоструева. — Москва, 1970. — С. 135–136.

²⁵¹ Galli Anonymi. Cronica et gesta ducum sive principum polonorum. Ed. C. Maleczyński // Monumenta Poloniae Historica. Nova seria. — Т. 2. — Cracoviae, 1952; Anonim t. zw. Gall. Kronika Polska / Przetłóżył i opracował R. Grodecki. — Kraków, 1923; Gall Аноним. Хроніка і діяння князей или правителей польских / Предисловие, перевод и примечания Л. М. Поповой. — Москва, 1961.

Розділ перший

на легендарну традицію і хроніку Галла Аноніма. Для XII ст. це вже важливе і достовірне джерело, не позбавлене, однак, тенденційності²⁵².

Цінне джерело з історії першої половини XIV ст. — хроніка Яна з Чарнкова, який був сучасником описуваних подій, дотичних до боротьби за Галицьку спадщину²⁵³.

Видний польський дипломат, вихованець краківського університету, секретар кардинала і фактичного керівника уряду Збігнева Олесницького, краківський канонік і наставник дітей Казимира Ягеллончика, архієпископ львівський Ян Длугош (1415–1480) залишив фундаментальну історію слов'янських країн на фоні європейської історії, доведену до 1480 р. Контакти з Енеєм Сільвієм Пікколоміні, Миколою Кузанським і другими гуманістами, знання творів Тіта Лівія, Саллюстрія і Ціцерона, привело до того, що Длугош чи не першим в усій слов'янській історіографії зрозумів цінність джерел у науковому розумінні цього терміну. Він використовував документи королівського і церковних архівів, польські, чеські, угорські хроніки, руські і литовські літописи. Вмілий погляд професійного дипломата, емоційні і влучні характеристики історичних діячів без огляду на маєстат (правда, не позбавлені тенденційності, як, приміром характеристика князя Свидригайла Ольгердовича), дещо пошкодили цій блискучій праці — незважаючи на велику популярність рукописних списків, Длугоша довго не друкували. Тільки у 1615 р. видний діяч польської і української культури Ян Щенсний Гербурт у своїй друкарні в Добромилі видав перші книги "Історії" Длугоша²⁵⁴. З усіх подальших видань краї: варшавське 1961–69 рр. з паралельними текстами латинською і польською мовами, краківське 1964–1975 рр., а також переклад проф. А. Мехержинського²⁵⁵.

Длугош широко користувався руськими літописами, в їх числі деякими втраченими, зокрема Перемишльським зведенням, існування якого допускали Є. Перфецький та інші дослідники²⁵⁶. Причому цитати з літописів польський хроніст подавав мовою оригіналу. Як соратник Олесницького, він дотримувався панполоністських поглядів — придніпровські поляни у його праці були ототоженні з поляками і сама історія Київської Русі ніби стала часткою польської історії. Тому він і висвітлив її найбільш детально з усіх польських істориків. Звідси витікало і цілком закономірне приєднання Галицького королівства. При всіх тенденційних поглядах на ці процеси, період боротьби за Галицьке

²⁵² Chronicon Polonorum mistra Wincenta Kadłubka // Monumenta Poloniae Historica. — Т. 2. — Lwów, 1872. — S. 191–455; Wincenty Kadłubek. Kronika polska / Przeł. i oprac. B. Kurbis. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1992; Mistra Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika polska / Wyd. wstępem i przypisami opatrzył M. Plezia. — Kraków, 1994; Головки О. Б. Київська Русь на сторінках хроніки В. Кадлубека // Український Історичний Журнал. — 1993. — № 4–6. — С. 27–37.

²⁵³ Joannis de Charnkow. Chronicon Polonorum // Monumenta Poloniae Historica. — Т. 2. — Lwów, 1872. — S. 619–756.

²⁵⁴ Historia Polonica Ioannis Dlugosssi seu Longini canonici Cracoviensis. In tres tomos digesta. Autoritate et sumptibus Herburti Dobromilka edita. Dobromili in officina Ioannis Szeligae. Anno D. 1615.

²⁵⁵ Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów Polski ksiąg dwanaście / Przekład K. Mecherzyńskiego. — Warszawa. — Т. 1 (Ks. 1–4). — 1867; — Т. 2 (Ks. 5–8). — 1868; — Т. 3 (Ks. 9–10). — 1868; — Т. 4 (Ks. 11–12). — 1869; — Т. 5 (Ks. 13) — 1870; Długosza Jana. Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. — Warszawa. — Ks. 1–2. — 1962; — Ks. 3–4. — 1969; — Ks. 5–6 — 1973; Ks. 7–8. — 1974; Ks. 9. — 1980; — Ks. 10–11. — 1982; — Ks. 12. — 1984; Długosssii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. — Varsaviae. — Lib. 1–2. — 1964; — Lib. 3–4. — 1970; — Lib. 5–6. — 1972; — Lib. 7–8. — 1975; Lib. 9–10. — 1978; Lib. 11–12. — 1980; Длугош Я. Грюнвальдская битва / Подг. изд. Г. А. Стратоновский, Б. В. Казанский, Л. В. Разумовская. — Москва-Ленинград, 1962.

²⁵⁶ Перфецький Е. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хронік Яна Длугоша // Записки НТШ. — Т. 147. — 1927; Рогов А. И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его Хроника). — Москва, 1966; Лимонов Ю. А. Русские источники Яна Длугоша по истории Киевской Руси // Проблемы истории феодальной России. — Ленинград, 1971. — С. 76–81; Його ж. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. — Ленинград, 1978. — С. 6–96.

Джерела

королівство, польсько-литовську унію і події першої половини XV ст. найкраще подані саме у праці Я. Длугоша²⁵⁷.

Матвій Меховський (Мацей з Міхова, Меховіта) (1457–1523), доктор медицини Болонського університету, ректор Вавельської катедральної школи, ректор (1501–1519) і віце-канцлер (1506–1508) Краківського університету, медик, астролог, географ, етнограф, історик та ідеолог сарматизму — суспільно побутового і культурного синтезу в світогляді і мистецтві, що опанував Польщу, Україну, Білорусь, Литву Угорщину і, частково, словацькі, чеські, пруські землі та Лівонію (Інфлянти) з кінця XVI ст. і до епохи Просвітництва, був автором "Трактату про дві Сарматії" та "Хроніки Польщі"²⁵⁸. Трактат, присвячений регіонам Східної Європи, був свого часу одкровенням, революцією у поглядах Західної Європи на Східну. Як каравели португальського принца Генріха Мореплавця відкрили для Європи Західну Африку і проклали шлях для Васко да Гама, так і книга Меховіти відкрила для Європи землі українців, литовців і татар. Основними джерелами його творів були Длугош, руські літописи та усна традиція. Праці мають поважну дослідницьку літературу²⁵⁹. Але "Трактат" варто і просто прочитати, щоби відчутти подих епохи, для якої сарматизм став головною ідеологією, яка ввійшла в життя не тільки шляхти та "людей зброї".

Хроніка Мартина Кромера (1512–1589), вихованця Краківського і Болонського університетів, "De origine et rebus gestis Polonorum" (1555) була розрахована на освіченого західноєвропейського читача, з якої той мав би почерпнути відомості про походження та історію поляків з найдавніших часів до 1505 р. Поряд з польською історією Кромер подавав і відомості з історії України за цей період²⁶⁰.

Визначне місце в польській хроністиці займають Мартин Бельський (1495–1575) та його син Іоахим (1540–1599). Обое писали польською мовою, обое використовували праці попередників, літописи, свідчення мандрівників про далекі краї, доступні їм офіційні документи. Мартин Бельський уклав величезну "Всесвітню хроніку", видану в Кракові у 1551 році, у якій знайшли відбитки історія Київської Русі, Галицько-Волинської землі і Литви, а також взаємини з Золотою Ордою та її осколками²⁶¹. Іоахим Бельський продовжив працю батька, переробивши їх у "Хроніку Польщі" та довівши

²⁵⁷ Bobrzyński M., Smolka S. Jan Długocz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie. — Kraków, 1893; Kuczyński St. Lata wojny trzynastoletniej w "Rocznikach, czyli kronikach" inaczey "Historii polskiej" Jana Długosza (1545–1466). — Vol. 1. — Łódź. — 1964; — Vol. 2. — Łódź, 1965; Rozbiur krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385–1444. — T. 1 / Oprac. S. Gaweda, K. Pieradzka, J. Radziszewska, K. Stachowska pod ker. J. Dąbrowskiego. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1965; Koczarska M. Mentalność Jana Długosze u swietle jego twórczości // Studia Źródłoznawcze. — № 15. — 1971. — S. 109–139.

²⁵⁸ Miechovita M. Tractatus des duabus Sarmatus. Asiana et Europiana. — Cracoviae, 1517; Miechovita Macej. Chronica Polonorum. — Cracoviae, — 1519, 1521 [Biblioteka Jagiełłowska. Czytelnia st. druków. — Sug. Cím. 8023]; Меховский Мацей. Трактат о двух Сарматиях / Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского. — Москва-Ленинград, 1936.

²⁵⁹ Macej z Miechowa (1457–1523) — historyk, geograf, lekarz, organizator nauki / Pod redakcją naukową prof. H. Barycza. — Wrocław-Warszawa, 1960; Hajdukiewicz L. Biblioteka Macieja z Miechowa. — Wrocław, 1960; Флоря Б. Н. Об одном из источников "Трактата о двух Сарматиях" // Советское славяноведение — 1965. — № 2; Лимонов Ю. А. "Трактат о двух Сарматиях" Мацея Меховского и его русские источники // Лимонов Ю. А. Культурные связи России с европейскими странами в XV-XVII веках. — Ленинград, 1978. — С. 97–110; Йою ж. "Chronica Polonorum" и ее русские источники // Там же. — С. 110–149.

²⁶⁰ Kromeri M. De origine et rebus gestis Polonorum. Libri XXX. — Basiliae, 1555, 1558, 1568; Kromer Martyn. Kronika Polska. — T. 1–2. — Kraków, 1882.

²⁶¹ Bielski M. Kronika tho iest historia swiata na sześć wieków a czterzy monarchie. — Kraków, 1551, 1554, 1564; Kronika Polska Marcina Bielskiego nowo przez Joahima Bielskiego, syna jego, wydana. — Kraków, 1597; Kronika Marcina Bielskiego / Wyd. K. J. Turowskiego. — T. 1 (Ks. 1–3); — T. 2 (Ks. 4–5); — T. 3 (Ks. 6). — Śanok, 1856.

Розділ перший

події до 1597 року²⁶². Дослідження цих об'ємних пам'яток, як і новий науковий український переклад давно на часі²⁶³.

Матвій Стрийковський (бл. 1547–1582), випускник Краківського університету, дипломат і офіцер коронних військ, залишив ґрунтовну хроніку з історії Польщі, Литви і Русі, доведену до 1572 р., яка вперше була видана у Кенігсбергу у 1582 р.²⁶⁴. Як писав сам автор, він користувався багатьма руськими, московськими, болгарськими і словенськими літописами, 4 київськими, 12 литовськими (скоріше білоруськими), 5 польськими, 4 ліфляндськими і 5 пруськими літописами. Праця яскрава і багата. Її більше ніж 300 джерел ще недостатньо вивчені, але в міру дослідження пам'ятки зростає довіра до багатьох фрагментів цього джерела²⁶⁵.

Деякі відомості можна почерпнути з пізніших компіляцій Бернарда Ваповського († 1557)²⁶⁶, Яна Гербурта († 1577), батька Яна Щесного²⁶⁷, а також від львівського хроніста Юзефа Бартоломея Зіморовича (1597–1680)²⁶⁸, який користувався втраченими джерелами з ранньої історії Львова. Б. Зіморович, як і Я. Альнпек (Алембек) († 1636)²⁶⁹ та інші львівські хроністи вважав засновником міста князя Лева Даниловича.

Певне значення мають також Хроніка Польщі познанського біскупа Богухвала († 1253)²⁷⁰, Річніки краківської капітули²⁷¹, *Аннали монастиря св. Хреста*²⁷², "Велика хроніка" — особливо в частині продовження Вінцентія Кадлубка за 1202–1273 рр. з

²⁶² Joachima Bielskiego Dalszy ciąg Kroniki Polskiej Marcina Bielskiego zawierającej dzieje od 1587 do 1598 roku. — Warszawa, 1851.

²⁶³ Пташицкий С. Л. Западнорусские переводы хроник Бельского и Стрыйковского // Новый сборник статей по славяноведению, изданный учениками В. И. Ламанского. — Санкт-Петербург, 1905. — С. 372–377; Лев В. Український переклад хроніки Мартина Бельського // Праці українського наукового інституту. — Т. 29. Серія фільологічна. — Кн. 4. — Варшава, — 1935.

²⁶⁴ [Strykowski M.] Kronika polska, litewska, żmódzka i wŹystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. Wydanie nowe będące dokładnym powtórzeniem wydania pierwotnego Krolewieckiego z roku 1582, poprzedzone wiadomościami o życiu i piśmach Strykowskiego przez Mikołaja Malinowskiego oraz Rozprawa o latopiscach ruskich przez Danilowicza pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Strykowskiego według pierwotnych wydań. — Cz. 1–2. — Warszawa. — 1846 [w Krolewcu, 1582].

²⁶⁵ Данилович И. О литовских летописях // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1840. — № 11; Данилович И. Skarbiec diplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. — Т. 1–2. — Wilno, 1860; Рогов А. И. Древнерусские переводы Хроники Стрыйковского // Археологический ежегодник за 1962 год. — 1963. — С. 206–214; Його ж. Хроника Стрыйковского как исторический источник по истории России, Украины, Белоруссии и Литвы / Автореф. канд. дисс. — Москва, 1964; Його ж. Известия по истории Киевской Руси в хронике Мацея Стрыйковского и их источники // Краткие сообщения Ин-та славяноведения АН СССР. — Вып. 42. — 1964. — С. 52–64; Його ж. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения. — Москва, 1966; Його ж. Стрыйковский и русская историография первой половины XVIII в. // Источники и историография славянского средневековья. — Москва, 1968. — С. 357–365; Улащик Н. Н. "Литовская и Жмоитская хроника" и ее отношение к хроникам Биховца и Стрыйковского // Славяне и Русь. — Москва, 1968. — С. 357–365.

²⁶⁶ Wapowski B. Dzieje korony Polskiej i Wielkiego ksiąŹstwa Litewskiego od roku 1380 do 1535 / Z języka łacinskiego przetłumaczył M. Malinowski. — Т. 1–2. — Warszawa, 1847.

²⁶⁷ Herbut J. Chronica Polonica siwe Regni Polonici descriptio. — Basil, 1571.

²⁶⁸ Historia miasta Lwowa, królestw Galicji i Lodomerii stolicy, z opisaniem dokładnem okolic, potrojnego oblężenia przez B. Zimorowicza // Przełożona przez M. P. [M. Piwocki]. — Lwów, 1835; Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur. — Leopoli, 1899.

²⁶⁹ Historia opisanie miasta Lwowa przez radce Lwówskiego Jana Alnbech / Wyd. J. Bonkowskiego // Pamiętnik Lwówski. — Т. 1. — 1816; Topographia civitatis Leopolitanae // Braun H. Civitas orbi. — Cülín, 1618.

²⁷⁰ Boguphali Chronicon Poloniae // Monumenta Poloniae Historica. — Т. 2. — Lwów, 1872. — P. 467–600.

²⁷¹ Annales Cracoviensis capituli // Monumenta Poloniae Historica. Nowa Series / Ed. T. Kowalski. — Т. 2. — Kraków. — 1946. — S. 779–816.

²⁷² Rocznik świętokrzyski dawny // Monumenta Poloniae Historica. — Т. 2. — Lwów, 1872. — S. 779–816.

Джерела

відомостями про галицько-волинських князів²⁷³, Житіє святої Кінги²⁷⁴ та інші. Кожне з цих джерел потребує критичного підходу, а у більшості випадків і знайомства з відповідною літературою. Житіє святої Кінги, рідної сестри Констанції, дружини князя Льва Даниловича, містить, наприклад, відомості, які дозволяють стверджувати, що Львів був столицею цього князя. Але триває дискусія навколо датування цієї пам'ятки²⁷⁵.

З огляду на численні династичні шлюби Рюриковичів з Арпадовичами, претензіями Анжуйської династії на Галицьку спадщину, важливе значення мають угорські джерела. Це, перш за все, Хроніка Аноніма, нотаря Бели I, напів лицарсько-фантастичний роман — напів історичне джерело²⁷⁶; *Gesta Ungarorum* — літописне зведення різних авторів з XI–XIV ст.²⁷⁷; т. з. кодекс Прая — копія Пожоньських (Братіславських) анналів, складених в XIII ст. в Панногалмському монастирі св. Мартина²⁷⁸; генеалогія угорської королівської сім'ї, складена пілішськими цистеріанцями²⁷⁹; праця магістра Аюша († 1273), клірика з університетською освітою, близького до королівської сім'ї, але рівночасно виразника баронської ідеології²⁸⁰; Варадський регеструм²⁸¹; зведена праця клірика Яноша Кетї († після 1285)²⁸²; Марка Кальті, капелана короля Лайоша I, який у 1358 р. закінчив зведення хронік з історії Угорщини²⁸³ та "Угорська хроніка" Яноша Туроці (бл. 1435–1488/90)²⁸⁴.

Угорські джерела також складні і потребують звернення до спеціальної літератури. Найважливіші з них праці Я. Домбровського, Б. Хомана, Ш. Домановського, Г. Дьєрфі, Я. Хорвата-молодшого, Г. Корша, Е. Малос та ін.²⁸⁵.

З чеських хронік використано хроніки Козьми Празького, Вінцентія Празького та Празькі аннали²⁸⁶. Залишається багато спірних питань з приводу "чеських" шлюбів Рюриковичів, тому напрошується пошук у масиві чеських джерел.

²⁷³ Kronika Wielkopolska / Przetł. K. Abgarowicz, wstęp. i koment. opr. D. Kurbisówna. — Warszawa, 1965; "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. — Москва, 1987; Див. також: Monumenta Poloniae Historica. Nowa Series. — Т. 8. — Warszawa, 1970.

²⁷⁴ Vita Santa Kinga // Monumenta Poloniae Historica. — Т. 4. — Lwów, 1884. — S. 678–726.

²⁷⁵ Kętrzyński S. // Monumenta Poloniae Historica. — Т. 4. — S. 660–678; Zeissberg H. Dziejopisarstwo polskie wieków srednich. — Т. 1. — Warszawa, 1877. — S. 124–127; Zaleski S. Sw. Kinga i jej klasztor starosądecki. — Lwów, 1882; Pilar R. Historia literatury polskiej w wiekach średnich. — Т. 1. — Warszawa, 1926. — S. 148–149; David P. Les sources de l'histoire de Pologne — a l'époque des Piasts (963–1386). — Paris, 1934; Swątek O. Z dziejów polskiego żywotopisarstwa świętych. — Lublin, 1937; Witkowska M. H. Vita Sanctae Kungae Ducissae Cracoviensis jako źródło hagiograficzne // Roczniki humanistyczne. — 1962. — S. 57–110; Войтович Л. Удільні князівства..., — С. 92–96.

²⁷⁶ Anonymi Gesta Hungarorum // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum [далі — SRA]. — V. 1. — Budapest, 1937. — P. 33–117.

²⁷⁷ Gesta Ungarorum // SRA. — V. 1. — P. 284–351.

²⁷⁸ Annales Posonienses // SRA. — V. 1. — P. 125–127.

²⁷⁹ Cronica regni Hungariae // SRA. — V. 2. — Budapest, 1938. — P. 13–51.

²⁸⁰ Фрагменти з магістра Аюша // SRA. — V. 1. — P. 284–287, 290, 310–311, 460–471.

²⁸¹ Chonicon Varadiense // SRA. — V. 1. — P. 203–215.

²⁸² Хроніка Яноша Кетї // Historiae Hungaricae ontes Domestici. — V. 3. — Lipsiae, 1884. — P. 143–167.

²⁸³ Текст Марка Кальті // SRA. — V. 1. — P. 239–500; Képes Kronika. Kálti Mark Kronikája a magyarok tetteiről / Ford. L. Gereb. — Budapest, 1959.

²⁸⁴ Ioannis de Thurucz. Chronica Hungarorum // Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini / Ed. J. G. Schwandtner. — Т. 1. — Vindobonae, 1746. — P. 123–921; Thuroczy Janos. Magyar kronika / Ford. L. Gereb. — Budapest, 1957.

²⁸⁵ Dąbrowski J. Średniowieczne kroniki węgierskie w świetle ostatnich badań. — Kraków, 1914; Homan Balint. A Szent László-kori Gesta Ungarorum és 12–13 századi Ieszármazói. — Budapest, 1925; Domanovsky Sandor. A magyar királykroniká 14 századi fölytőása // Emlékkönyv Berzeviczy Albert urnak... — Budapest 1934. — 21–34 l; Györfy Gyorgy. Kronikáink és a magyar őstörténet. — Budapest, 1948; Horvath Janos ifi. Árpád-kori lainnyelvű irodalmunk stílusproblémái. — Budapest, 1954; Karsai Géza. Névtelenség, nevrejtes és szerzőnév középkori kronikáinkban // Századok. — 1963; Mályusz Elemér. A Thuroczy-kronika és forrásai. — Budapest, 1967.

Розділ перший

Найбільш перспективними з огляду на знахідки, як свідчать пошуки останніх років польських колег, є німецькі джерела. Підвищений інтерес до цих джерел спостерігається і у російських вчених. Німецькі джерела опубліковані, мають підібраний довідковий апарат і працювати з ними не так вже й важко. Мені вдалося переглянути Генеалогію Вельфів²⁸⁷; Апологію кайзера Генріха IV²⁸⁸; Хроніку Альберіка, монаха з монастиря Трьох джерел, за 626–1240 рр.²⁸⁹; Хроніку Саксонського анналіста за 741–1139 рр.²⁹⁰; Кведлінбурзькі аннали, доведені до 1025 р.²⁹¹; Магдебурзькі аннали за 1119–1166 рр. з описом хрестового походу у Прибалтику в 1147 р.²⁹²; Хроніку графів Штаде²⁹³; Хроніку Арнольда з Любека²⁹⁴; Хроніку Ортлиба Цвіфальтенського²⁹⁵; Діяння Фрідріха I, написані фрейзенгемським єпископом²⁹⁶ і, звичайно, одне з найцікавіших джерел — Хроніку Тітмара Мерзебурзького (975–1018 рр.), молодшого сина вальбекського графа Зігфріда, мерзебурзького єпископа, добре поінформованого про сучасні йому події²⁹⁷.

Цінні дослідження німецьких джерел належать Ф. Фортинському²⁹⁸, М. Сverdлову²⁹⁹ та О. Назаренкові³⁰⁰.

²⁸⁶ Козьма Пражский. Чешская хроника / Вступ. статья, перевод и комментарии Г. Э. Санчука. — Москва, 1962; *Vincetii Pragensis ecclesiae canonici Chronicon Boemorum (1140–1167)* // *Fontes Rerum Auscarum*. — Abt. 1. — Bd. 5. — Wien, 1863. — P. 91–139; *Annalim Pragensium (1196–1278)*. Ed. R. Kopke // *Monumenta Germaniae Historica*. — T. 9. — 1851. — P. 169–181.

²⁸⁷ *Genealogia Welforum* // *Monumenta Germaniae Historica*. — T. 13. — 1881. — P. 733–734.

²⁸⁸ *Apologia Henri IV* / Ed. M. Freher // *Rerum Germanicarum Scriptores*. — Frankfurt a. M., 1600.

²⁸⁹ *Chronica Alberici monachi Trium fontium* // *Monumenta Germaniae Historica*. — T. 23. — 1874. — P. 631–950.

²⁹⁰ *Annalista Saxo Chronicon (741–1139)* / Ed. G. Waitz // *Monumenta Germaniae Historica*. — T. 6. — 1849. — P. 542–777.

²⁹¹ *Annales Quedlinburgenses* / Ed. G. H. Pertz // *Monumenta Germaniae Historica*. — T. 3. — 1839. — P. 22–90.

²⁹² *Annales Magdeburgenses* / Ed. G. H. Pertz // *Monumenta Germaniae Historica*. — T. 16. — 1859. — P. 105–196.

²⁹³ *Annales Stadenses* / Ed. J. M. Lappenberg // *Monumenta Germaniae Historica*. — T. 16. — 1859. — P. 271–279.

²⁹⁴ *Arnoldi abbatis Lubecensis Chronica Slavorum* / Ed. J. M. Lappenberg // *Monumenta Germaniae Historica*. — T. 21. — 1868. — P. 101–250.

²⁹⁵ *Ortlibi Zwifaltensis Chronicon* / Ed. O. Abel // *Monumenta Germaniae Historica*. — T. 10. — 1852. — P. 64–92.

²⁹⁶ *Otonis episcopi Frisingensis Chronicon* / Ed. R. Wilmans // *Monumenta Germaniae Historica*. — T. 20. — 1868. — P. 83–301.

²⁹⁷ Thietmar von Merseburg. *Chronik* / Neue übertragen und erlänert v. W. Trillmich // *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*. — Bd. 9. — Berlin, 1903; *Die Dresdner Handschrift der Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg* / Hrsg. v. L. Schmidy. — Dresden, 1905.

²⁹⁸ Фортинский Ф. Я. Титмар Мерзебургский и его Хроника. — Санкт-Петербург, 1872.

²⁹⁹ Сverdлов М. Б. Відомості про Київ у хроніці Тітмара Мерзебурзького // *Український історичний журнал*. — 1971. — № 8. — С. 77–80; Його ж. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI в. // *Исследования по истории славянских и балканских народов. Киевская Русь и ее соседи*. — Москва, 1972. — С. 72–109; Його ж. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. // *Проблемы истории международных отношений* / Сборник статей памяти акад. Е. В. Тарле. — Ленинград, 1972. — С. 283–296; Його ж. Известия о Руси в Хронике Титмара Мерзебургского // *Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед.* — 1075 год. — Москва, 1976. — С. 90–101.

³⁰⁰ Назаренко А. В. События 1017 г. в немецкой хронике начала XII в. и в Русской летописи // *Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед.* — 1980 год. — Москва, 1981. — С. 175–184; Його ж. Об имени "Русь" в немецких источниках IX–XI вв. // *Вопросы Языкознания*. — 1980. — № 5. — С. 40–57; Його ж. Имя "Русь" и его производные в немецких средневековых актах (IX–XIV вв.). Бавария-Австрия // *Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед.* — 1982 г. — Москва, 1983. — С. 86–129; Його ж. Проблема христианизации Руси и русско-германские отношения второй половины X в. (до Владимира) // *Введение христианства у народов Центральной и Восточной Европы. Крещение Руси*. — Москва, 1987. — С. 24–26; Його ж. Русь и Германия в 70-е годы X в. // *Russia Mediaevalis*. — T. 6/1. — Munchen, 1988. — P. 38–89; Його ж. Русско-немецкие контакты периода древнерусской государственности (IX–X вв.) и их место в кругу международных связей Руси // *Славяне и их соседи. Место взаимных влияний*

Джерела

Переглядено далеко не все. Ще цілий ряд пам'яток може містити відомості, пов'язані з нашими князями або подіями, які мали вплив на нашу історію, наприклад: Хроніка Адемара Шабанського († 1034), доведена до 1028 р.; Аннали, що веліся у XI ст. у монастирі Недер-Альтах в Баварії і охоплювали 708–1073 рр.; записки за 1108–1117 рр. абата Енкердerta з Корьейса у складі Корбейзьких анналів (844–1147); так звані "змішані аннали" — виписки з різних анналів і хронік, зроблених папським хроністом Цезарем Баронієм; та ін.³⁰¹.

Із скандинавських джерел найбільше цікавих для нас матеріалів містять Сігтунські аннали³⁰², Життє св. Олафа³⁰³, Саксон Граматик³⁰⁴ та Хроніка Петра Олая³⁰⁵, а також матеріали саг³⁰⁶, опрацьовані О. О. Ридзевською³⁰⁷ та Т. Н. Джаксон.³⁰⁸ Англійські і орденські (пруські) джерела досліджені В. Матузовою³⁰⁹, візантійські — М. Бібіковим³¹⁰. Певні відомості можна взяти і з молдовських літописів XV–XVI ст., які писалися переважно староукраїнською мовою³¹¹.

общественного и культурного развития. Эпоха феодализма. — Чтения памяти В. Д. Королюка. — Москва, 1988. — С. 47–49; Його ж. "Путь из немец в хазары" и первые века древнерусской истории // Внешняя политика Древней Руси / Юбилейные чтения, посвящ. 70-летию В. Т. Пашуто. — Москва, 1988. — С. 52–57; Його ж. Когда же княгиня Ольга ездил в Константинополь? // Византийский временник. — Т. 50. — 1989; Його ж. Попытка крещения Руси при княгине Ольге в контексте международных отношений эпохи // Церковь, общество и государство в феодальной России Сборник статей. — Москва, 1990; Його ж. Русь и Германия при Святославе Игоревиче // История СССР. — 1990. — № 2; Його ж. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. Тексты, перевод, комментарии. — Москва, 1993; Його ж. Неизвестный эпизод из жизни Мстислава Великого // Отечественная история. — 1993. — № 2. — С. 65–70.

³⁰¹ Ademarum Cabannensis. *Historia Francorum* / Ed. G. Waitz // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. — Т. 4. — 1841. — P. 106–148; *Annales Altahenses majores* // Ed. W. Giesebrecht // *Monumenta Germaniae Historica*. — Т. 20. — 1868. — P. 772–824; *Annales Corbenses* // MGH. — Т. 3. — 1889; *Annales ecclesiastici* / Ed. C. Baronii. — Т. 10. — Romae, 1618; — Т. 9 — Antverpiae, 1642.

³⁰² *Annales Sigtonenses* (1208–1288). Ed. C. Annerstedt // *Scriptores Rerum Suevicarum*. — Т. 3. — Hannoverae, 1876. — P. 1–16.

³⁰³ *Vita S. Olavi* / Ed. G. Storm // *Monumenta Historica Norvegiae*. — Kristiania, 1880. — P. 123–144.

³⁰⁴ Saxo Grammaticus. *Die ersten neun Bucher der danischen Geschichte* / Uber von H. Jantzen. — Berlin, 1900.

³⁰⁵ *Petri Olai Chronica Rerum Danorum* / Ed. J. Langebek // *Scriptores Rerum Danicarum*. — Т. 1. — Hafniae, 1772. — P. 68–148.

³⁰⁶ Сага об Эйрике Красном / Пер. С. Н. Сыромятникова. — Санкт-Петербург, 1890; Сапунов А. П. Сказания исландских или скандинавских саг о Полоцке // Полоцко-Витебская старина. — Т. 4. — Вып. 3. — Витебск, 1916. — С. 1–34; Исландские саги / Пер. М. Н. Стеблин-Каменский. — Москва, 1956.

³⁰⁷ Рыдзевская Е. А. *Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв.* — Москва, 1978.

³⁰⁸ Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги как источник по истории Древней Руси и ее соседей X–XIII вв. // *Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед.* — 1988–1989 годы. — Москва, 1991. — С. 5–169.

³⁰⁹ Матузова В. И. *Англо-нормандские повествовательные источники XII–XIII вв. о Руси* // *Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед.* — 1975 год. — Москва, 1976. — С. 130–140; Ї ж. Английские средневековые источники IX–XIII вв. Тексты перевод, комментарий. — Москва, 1979; Ї ж. Идеино-геологическая основа "Хроники земли Прусской" Петра из Дусбурга // *Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед.* — 1982 год. — Москва, 1983. — С. 152–169; Ї ж. "Хроника земли Прусской" Петра из Дусбурга в культурно-историческом аспекте // *Балто-славянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане. Тезисы II Балто-славянской конференции.* — Москва, 1983. — С. 34–35; Ї ж. Некоторые задачи изучения "Хроники земли Прусской" Петра из Дусбурга // *Балто-славянские исследования.* 1983 год. — Москва, 1984. — С. 63–66; Ї ж. Прусские нобили и Тевтонский орден (жалованные грамоты прусским нобилем и эпизоды "Хроники земли Прусской" Петра из Дусбурга) // *Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед.* — 1987 год. — Москва, 1988. — С. 281–286; Ї ж. "Хроника земли Прусской" Петра из Дусбурга / Вступ. статья, перевод и комментарий В. И. Матузовой // *Вопросы Истории.* — 1986. — № 7. — С. 63–75; Ї ж. Русь в историографии Тевтонского ордена // *Внешняя политика Древней Руси. Юбилейные чтения, посвящ. 70-летию В. Т. Пашуто.* — Москва, 1988. — С. 43–44.

³¹⁰ Бибиков М. В. *Источниковедческие проблемы изучения истории кочевников в Нижнем Подунавье в XII в.* // *Revue Roumaine d'Histoire.* — Т. 19. — № 1. — 1980. — P. 47–52; Його ж. Сведения Ипатьевской летописи о печенегах и торках в свете данных византийских источников XII в. // *Летописи и хроники.* — 1980 год. — Москва, 1981. — С. 27–42; Його ж. Византийские источники по истории Руси, народов

1.3. КНЯЗІВСЬКІ ТА МОНАСТІРСЬКІ АРХІВИ

Княжі двори, ще з часів Київської Русі і до ліквідації удільних князівств, поєднували одночасно функції державної канцелярії з функціями приватної резиденції правителя³¹². Зрештою подібне поєднання характерне практично для всіх, навіть найдрібніших, синьйоральних дворів феодальної Європи³¹³. У княжому дворі, як правило, засідала боярська рада, відбувалися прийоми іноземних послів і послів сусідніх князівств, складалися дипломатичні документи, князівські статутні грамоти і грамоти про надання земельних та інших майнових прав чи імунітетів. Рівночасно тут велася вся документація, пов'язана з господарською діяльністю князівської скарбниці і приватного доменального господарства. Вже перелічені функції вимагають наявності писарського апарату, архіву, бібліотеки, а у окремих центрах — і скрипторію.

У землях Київської Русі князівських дворів на середину XIII ст. було більше сотні. До кінця XIII ст. їх число скоротилося, але з XIV ст. значно виросло. До кінця XV ст. тільки в тодішніх українських землях їх було більше шістдесяті. Якщо брати всі території, де знаходилися уділи Рюриковичів та Гедиміновичів, то таких центрів можна нарахувати не менше трьох сотень.

Поява у князівських дворах (не лише у центрах земель, але й в удільних столицях) князівських канцелярій була пов'язана, перш за все, постійними зовнішньополітичними контактами, які супроводжувалися угодами та іншими юридичними документами. Сліди таких угод, які мали можливість бачити літописці, збереглися в текстах самих літописів. Можна сперечатися про їх число і стосовно конкретних гіпотез³¹⁴, але щодо їх наявності сумнівів немає. В окремих випадках (на жаль дуже рідко) збереглася пряма вказівка літописця на таку угоду ("обіт"): "его же за множеством весь не списахом"³¹⁵. З рубежу XII–XIII ст. збільшилася необхідність захисту раніше наданих земельних і адміністративно-господарських прав та привілеїв з допомогою правових документів, зросло число актів, княжих статутів та інших правових постанов.

Очолював князівську канцелярію хранитель "великої печатки" — печатник, функції якого були схожими з функціями канцлера у сусідніх Угорщині, Мазовії та інших землях. Уперше уряд печатника з'явився у Галицькій землі на початку XIII ст. Печатник-канцлер князя Данила Романовича — Кирило († бл. 1281 р.) з 1247 р. зайняв престол київського митрополита. Більшість вірогідних печатників також були духовними особами. Відомості про "малу печатку" дозволяють припускати, по аналогії з сусідніми країнами, також наявність уряду віце-канцлера. До князівської канцелярії повинні були входити перекладачі, писарі, які складали чернетки угод та документів, копіїсти та архіваріуси. Розвиток державного документу у Галицькій та Волинській землях у XIII–XIV ст. випереджав аналогічні процеси в інших землях, що було зумовлено широкими контактами не тільки з сусідніми угорськими та польськими землями,

Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII–XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. — 1980 год. — Москва, 1982. — С. 68–77.

³¹¹ Славяно-молдавские летописи XV–XVI вв. — Москва, 1976.

³¹² Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 3. — Київ, 1993. — С. 231.

³¹³ Див., наприклад: Ugolini T. Storia dei conti e dei duchi di Urbino. — Firenze, 1889; Dennistoun I. Memoires of the dukes of Urbino. — Vol. 1–3. — London, 1909; Rossi M. I Montefeltro nel periodo feudale della loro signoria (1181–1375). — Urbana, 1957; Franceschini G. Saggi di storia montefeltresca e urbinata. — Selci Umbra, 1957.

³¹⁴ Юрасовский А. В. К вопросу о степени аутентичности венгерских грамот XII в. Ипатьевской летописи // Древнейшие государства та территории СССР. Мат. и исслед. — 1981 год. — Москва, 1982. — С. 189–193.

³¹⁵ Котляр М. Дипломатія Галицько-Волинської Русі (Тенденції. Напрямки. Методика досліджень // Четвертий міжнародний конгрес українців. — Одеса, 26–29 серпня 1999 р. — Історія. — Ч. 1. — 1999. — С. 69.

Джерела

південнослов'янськими державами і Візантією, але й з австрійськими, саксонськими та іншими більш віддаленими землями, де правова культура мала більш глибокі писемні традиції³¹⁶. Починаючи з часів короля Юрія Львовича, чия печатка мала латинські легенди: "*S. DOMINI GEORGI REGIS RUSIE*" ("володар Юрій король Русі") та "*S. DOMINI GEORGI DUCIS LADOMERIE*" ("володар Юрій князь Володимирії"), можна стверджувати, що, принаймні, зовнішньополітичні документи для європейських країн видавалися латинською мовою. Аналізуючи латинські грамоти князя Болеслава-Юрія Тройденевича, О. Купчинський дійшов висновку, що жоден з формулярів, що використовувався придворною канцелярією, не має прямого відповідника у пам'ятках західної дипломатикі. В творчості канцелярії Юрія-Болеслава відбивалися різні дипломатичні традиції³¹⁷.

Діяльності князівських канцелярій в Галицько-Волинських землях у XIII–XIV ст. присвячене ґрунтовне дослідження О. Купчинського. Для інших регіонів і періодів подібні дослідження відсутні. Тим не менше літописи зберегли немало слідів діяльності князівських канцелярій в інших землях. Вони відбиті також у князівських грамотах XV — першої половини XVI ст., яких збереглося значно більше. Цікаво, що грамота даровизни земель церкві у Дубочинах, надана кобринським князем Іваном Семеновичем 26.01.1487 р.³¹⁸, відбиває подальший розвиток української дипломатикі, основи якої було закладено ще в XIII ст. Подібне можна сказати про грамоти київського князя Семена Олельковича та інших князів. Ця традиція продовжувалася навіть після ліквідації самих уділів і пережила князівську добу подекуди на півтора–два століття.

Території Володимиро-Суздальської і Рязанської земель, які з середини XIII ст. перебували під значним ординським впливом, зазнали впливу і ординського діловодства, яке, до речі, відзначалося високим рівнем, базуючись на досягненнях уйгурської та китайської традицій³¹⁹.

Договірні, статутні та духовні грамоти, які зберігалися у князівських архівах, є джерелами найбільшої ваги. Окрім титулатури, підписів, дати надання, в числі свідків вони часто містять перелік осіб, що належали до князівських династій, а в інших документах їхні імена не збереглися. На жаль від більшості князівських архівів вціліли тільки фрагменти у вигляді окремих документів. Ці документи в основному видані³²⁰. Стосовно автентичності частини з них триває дискусія³²¹. Вивчення самих феодальних

³¹⁶ Купчинський О. Из спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII – першої половини XIV століть // Записки НТШ. — Т. 231. — 1996. — С. 44–108.

³¹⁷ Там само. — С. 103.

³¹⁸ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. — Т. 1. — Киев, 1863. — № 230. — С. 295.

³¹⁹ Усманов М. А. Жалованные акты Джучиева улуса XIV–XVI вв. — Казань, 1979. — С. 293–296.

³²⁰ Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в государственной коллегии иностранных дел. — Ч. 1–2. — Москва, 1813–1819; Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 г. / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского — Киев, 1868; Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси / Сб. мат. и исслед., собр. О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. Л. Пташицким и И. Режабком. — Санкт-Петербург, 1907; Розов В. Южнорусские грамоты. — Киев, 1917; Його ж. Украинские грамоты. — Киев, 1928; Законодательные акты Великого княжества Литовского XV–XVI вв. / Подгот. И. И. Яковкин. — Ленинград, 1936; Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. — Москва-Ленинград, 1950; Дашкевич Я. Грамота Федора Дмитровича 1062 року (Нарис з української дипломатикі) // Науково-інформаційний бюлетень АУ УРСР. — Київ, 1962. — № 4. — С. 9–20; Генсьорський А. І. З коментарів до Галицько-Волинського літопису (волинські і галицькі грамоти XIII ст.) // Історичні джерела та їх використання. — Вип. 4. — Київ, 1969. — С. 171–184; Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пещак. — Київ, 1974; Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. / Изд. Я. Н. Щапов. — Москва, — 1976.

³²¹ Петрушевич А. Пересмотр грамот князю Льву приписываемых // Галицкий исторический сборник. — Вип. 2. — Львов, 1854. — С. 81–95, 145–147, 191–192; Лонгинов А. В. Грамоты малорусского князя Юрия II

Розділ перший

архівів, в тому числі спроби реставрації їх складу, не залишають сумнівів щодо існування таких архівів не тільки у великих столицях³²². У XVI ст. хранителями князівських архівів були, напевно, канцлери-печатники³²³. Можна припускати, що така практика склалася з самого початку функціонування князівських канцелярій. Цікаво також, що поряд з іншими документами у цих архівах ("хранила княжі"?) зберігалися і літописи³²⁴.

Видано також подібні литовські і польські джерела, зокрема дипломатичне листування з архіву великих князів литовських³²⁵. Сюди відноситься і видання актів унії Литви з Польщею³²⁶. Опубліковані також вцілілі грамоти з архіву Арпадовичів, які були пов'язані з Рюриковичами тісними родинними зв'язками³²⁷. Важливе значення мають публікації грамот угорських королів, особливо Бели IV, Карла Роберта, Людовика Анжуйського і Сигізмунда Люксембурга.

Князівські родини, які походять від Рюриковичів та Гедиміновичів, також зберігали свої архіви. В частині з них зберігалися документи більш давніх періодів. Величезні архіви князів Острозьких, Вишневецьких, Сангушків, Чарторийських, у яких було накопичено багаті майнові матеріали, грамоти різних князів, угоди та юридичні документи, частково втрачені, а частково розкидані по архівних збірках різних країн.

и вкладная запись князя Юрия Даниловича Холмского XIV в. // Чтения Общества Истории и Древностей Российских при Московском ун-те. — Кн. 2. — Москва, 1887; Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва? // Записки НТШ. — Т. 43. — 1902. — С. 1–22; Його ж. Еще о грамотах князя Льва Галицкого // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 9. — Кн. 1. — 1904. — С. 268–283; Линниченко И. А. Грамоты галицкого князя Льва и значение подлинных документов как исторических источников // Там же. — Т. 9. — Кн. 1. — С. 80–102; Маркевич О. Невідома грамота князя Льва Даниловича // Архіви України. — 1968. — № 5. — С. 27; Дашкевич Я. Грамоты князя Льва Даниловича как исследовательская проблема // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. — Днепропетровск, 1985. — С. 133–139; Інкін В. Ф. Чи є історична основа в фальсифікатах грамот князя Льва Даниловича? // Вісник Львівського університету. — Вип. 24. — 1988. — С. 60–68; Мицько І. Феоден грамот князя Лева // Старосамбірщина. — Т. 2. — Львів, 2002. — С. 187–195.

³²² Черепнин Л. В. Русские феодальные архивы XIV–XVI вв. — Москва-Ленинград. — Ч. 1. — 1946; — Ч. 2. — 1951; Його ж. У истоков архивоведения и актового источниковедения ("практической дипломатики") в России. Вотчинные архивы и судебная экспертиза документов в XV – начале XVI в. // ВА. — 1963. — № 1; Маяковский И. Л. Архивы и архивное дело в рабовладельческих государствах древности и в эпоху феодализма. — Москва, — 1959; Його ж. Очерки из истории архивного дела в СССР. — Москва, 1960; Шаскольский И. П. Судьба государственного архива Великого Новгорода // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 4. — 1972. — С. 213–228; Шмидт С. О. Российское государство в середине XVI столетия. Царский архив и лицевые летописи времени Ивана Грозного. — Москва, 1984. — С. 20–44.

³²³ Там само. — С. 152–168.

³²⁴ Там само. — С. 47.

³²⁵ Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducis Lithuaniae / Ed. M. Dodiel. — Vilnae. — Т. 1 — 1758; — Т. 4. — 1762; — Т. 5. — 1764; Codex diplomaticus Prussicus (1148–1405) / Ed. J. Vojgt. — Königsberg. — Т. 1. — 1836; — Т. 2. — 1841; — Т. 3. — 1847; — Т. 4. — 1852; — Т. 5. — 1858; — Т. 6. — 1861; Codex diplomaticus Lithuaniae (1255–1433) / Ed. E. Raczyński. — Wrocław, 1845; Acta Tomiciana. Tomus... epistolarum, legationum, responsorum actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi primi regis Poloniae Magni ducis Lithuaniae / Ed. T. Działyński. — Vratislaviae-Cracoviae. — Т. 1. — 1852; — Т. 2. — 1853; — Т. 3. — 1854; — Т. 4. — 1855; — Т. 5. — 1856; — Т. 6. — 1857; — Т. 7. — 1858; — Т. 8. — 1860; Zbiór dyplomatów rządowych i aktów przywatnych do dziejów Litwy (1387–1710) / Wyd. M. Krupowicz. — Wilno, 1858; Codez dyplomatyczny księstwa Mazowieckiego / Wyd. T. J. Lubomierski. — Warszawa, 1863; Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430 / Ed. A. Prochaska. — Kraków, 1882; Codex epistolaris saeculi decimi quinti / Ed. A. Sokołowski, J. Szujski, A. Lewicki. — Kraków. — Т. 1. — 1882; — Т. 2. — 1886. — Т. 3. — 1897; Index actorum saeculi XV / Ed. A. Lewicki. — Kraków, 1888; Balzer O. Skarbiec i archiwum koronne w dobie przedjagiełłońskiej. — Lwów. — 1917; Acta Alexandri regis Poloniae 1501–1506 / Ed. F. Papee. — Kraków. — 1927; Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi, magni ducis Lithuaniae / Opr. i wyd. J. Ochmański. — Warszawa-Poznan, 1986.

³²⁶ Akta Unii Polski z Litwą, 1385–1791 / Wyd. I. Daniłowicz i J. Sidorowicz. — Т. 1–2. — Wilno, 1860–1862.

³²⁷ Codex diplomaticus Arpadianus. Árpádkori oklevelek (1095–1301) / Ed. F. Kubinyi. — Pest, 1876; Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. — Т. 1. — Budapest, 1899.

Джерела

Тільки незначна частина цих документів опублікована. Зрозуміло, що рівень публікацій окремих документів далеко не однаковий, що у багатьох випадках ускладнює проблему автентичності.

Найбільш об'ємна публікація зібрання князівських архівів була здійснена під керівництвом відомого польського архівіста З. Радзімінського за участю П. Скобельського та Б. Горчака у 1886–1910 рр. Вони працювали у Славуті над архівом князів Сангушків³²⁸. Це був один з найбільших приватних князівських архівів. Сангушки перевезли його з Славуті до Гумніськ поблизу Тарнова, зберігши від пограбування. Нині документи їх архіву зберігаються у Воєводському архіві у Кракові³²⁹. Вони ще чекають на комплексне дослідження з боку спеціалістів, в першу чергу українських.

У складі зібрання Сангушків, найстаріші документи якого сягали середини XIV ст., зберігся цілий комплекс документів, які стосуються родини князів Острозьких. Копії різноманітних привілеїв, купчих та майнових документів родини за період від останньої чверті XIV ст. до 1539 р. були переписані староукраїнською мовою в окрему книгу на 460 стр. (*Munimenta Ducum in Ostrog*). Ця книга фактично видрукувана у 1, 3 та 4 томах видання "Архіву князів Сангушків" з помітками на належність документу до *Munimenta*. У їх числі копія угоди Любарта-Дмитра Гедиміновича з Казимиром III (1366 р.), на якій як свідок підписався князь Данило Острозький; дарча грамота тестя Федора Острозького — Чюрила Бродовського (8.04.1385 р.); грамоти князю Федору на Острог та інші володіння на васальному праві із зобов'язанням виконувати ту ж саму службу, яку він виконував при Любарті; підтвердження попередніх надань та інші документи бурхливого періоду 1386–1396 рр.

Публікація охопила тільки незначну частину архіву Сангушків, про що можна судити з каталогу рукописів цього архіву, опублікованого Б. Горчаком у 1902 р.³³⁰. Тільки з документів родини Острозьких крім *Munimenta* в архіві зберігалися чотири томи листів князя Олександра Острозького (поз. 66 каталогу); рукописне зібрання на 187 сторінках всіх прав і привілеїв Острозьких за 1386–1587 рр. (поз. 88); зібрання документів за 1519–1741 рр. (список 1762 р.), які стосувалися кордонів Заславського князівства з володіннями Острозьких, в числі яких 26 карт (поз. 1006); зібрання документів по розмежуванню з Острозькими за 1519–1760 рр. з 28 картами (поз. 1007) та інші документи.

Поряд з документами родини Сангушків та Острозьких у Славутському архіві містилися значні зібрання документів князів Заславських (під поз. 64 значаться Інвентарі міста Заславля і цілого князівства Заславського за 1603–1700 рр., під поз. 65 — реєстр всіх аренд князівства Заславського за 1623 р.), Корецьких (під поз. 66 значаться купецькі рахунки князів Корецьких за 1604–1609 рр.), а також інших родин, пов'язаних з Волинню.

Більшість документів з князівських архівів, які збереглися, стосуються переважно майнових питань. Цікаво однак, що всі ті володіння, які дослідники переважно продовжують трактувати як приватні, в документах фігурують як князівства. Зрештою так трактували їх сучасники.

Багато цікавих матеріалів волинських князівських родин зберігається у Архіві Чарторійських у Кракові та Архіві Несвізьких Радзивілів у Варшаві, а також у різних

³²⁸ Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela, pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Górczaka. — T. 1–7. — Lwów, 1886–1910.

³²⁹ Marszałska J. M. Szkice do Zarządu Dobr i Archiwum Rodzinnego Sanguszków w Gumniskach // Rocznik Tarnowski. — R. 2. — 1994.

³³⁰ Katalog rękopisów archiwum X. X. Sanguszków w Sławucie / Ułożyl... Bronisław Górczak. — Sławuta, 1902.

Розділ перший

рукописних зібраннях в архівах і бібліотеках Польщі³³¹. Менша частина цих матеріалів розкидана по різних фондах ЦДІА України у Києві³³² та Львові³³³. У Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника (відділ рукописів), цінні зібрання рукописних матеріалів бібліотек і архівів Оссолінських³³⁴, Радзимицьких³³⁵ і Сапег³³⁶.

У Московській державі також кожна князівська родина зберігала документи, які стосувалися її походження. Заслуги предків, реальні або надумані, були підставами не тільки для підняття престижу, претензій на певні володіння, але й були визначальними для службової кар'єри. Система місництва (зайняття відповідних місць як за святковим столом так і у військовій та державній ієрархії) проіснувала до 1682 р. У цьому році була створена комісія, очолена князем В. Д. Долгоруким, завданням якої було видання офіційної родовідної книги — т. з. Бархатної книги. Представники князівських і дворянських родин подавали в комісію грамоти із своїх родинних архівів.

Частина цих документів послужила підґрунтям для видання Бархатної книги. Інша частина видана М. П. Лихачовим та А. І. Юшковим³³⁷. Архів комісії князя В. Д. Долгорукого частково згорів, а частково розкиданий по різних збірках і нині втрачений. Теж саме можна сказати і про долю документів, які були опубліковані у ряді інших видань³³⁸. Із 35 томів "Архива Юго-Западной России", виданого в 1859–1914 рр., де у четвертій частині спеціально зосереджені документи про походження шляхетських родин, майже у кожному томі можна знайти матеріали які пов'язані з певними князівськими родинами і дозволяють уточнити їх давні родові володіння, походження чи зв'язки³³⁹.

³³¹ Pakulski J., Piechota R., Ryszewski B. Bibliografia archiwistyki polskiej do r. 1970 / Oprac. pod kierunkiem A. Tomczaka. — Warszawa-Lódź, 1984; Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce / Oprac. D. Kamulowa przy współdziale K. Muszyńskiej. — Warszawa, 1988.

³³² Див.: ф. 256 (у якому до архіву родини Замойських долучені документи XVI ст., що стосуються волинських родин зовсім не пов'язаних з Замойськими); ф. 2227 (документи Волинського музею) та ф. 2228 (з документів на право власності); ф. 49 (архів Потоцьких).

³³³ Див.: ф. 129 (Львівського ставропігійського інституту); ф. 181 (архів Лянцкоронських); ф. 309 (архів НТШ); ф. 765 (матеріали А. С. Петрушевича).

³³⁴ Див. ф. 5 (фонд Оссолінських) — збір генеалогії родин князів Борятинських, Четвертинських, Воронєцьких, Збарзьких (№ 4257/III); майнові описи Острозьких і Вишневецьких (№ 7640/I); лист кн. Костянтина Острозького до архімандрита О. Балабана (1606 р.) (№ 8084/II). Див. також: Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego imienia Ossolinskich we Lwowie. — Lwów, 1926; Ковальський Н. П. Документальні колекції Радзимицького і Оссолінського як джерело по історії Волині XV–XVIII вв. // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. — Днепропетровск, 1978. — С. 25–34; Grimsted-Kennedy P. The Stefanyk Library of the Ukrainian Academy of Sciences: A Treasury of Manuscript Collections in Lviv // Harvard Ukrainian Studies. — Vol. 5. — № 2. — 1981. — P. 195–229; Ї ж. Archives and Manuscript Repositories in the USSR: Ukraine and Moldavia. Princeton (N. J.). — 1988. — P. 500–570.

³³⁵ Див. ф. 91 (фонд Радзимицьких) — в числі документів списки волинської шляхти, яка доводила своє шляхетське походження у 1804–1901 рр., списки белзької шляхти з XVIII ст., гербовник Руліковського, генеалогічні таблиці, актові матеріали, документи родин князів Четвертинських, Заславських і Збарзьких.

³³⁶ Див. ф. 103 (Архів князів Сапегів з Красічина) — дипломи з XV–XVII ст., кореспонденція (починаючи з 1574 р.), документи князів Чарторийських і Замойських.

³³⁷ Лихачев Н. П. Сборник актов, собранных в архивах и библиотеках. — Санкт-Петербург, 1895; Акты XIII–XVII вв., представленные в Разрядный приказ представителями служилых фамилий после отмены местничества / Собр. А. И. Юшковым. — Москва, 1898.

³³⁸ Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археологической экспедицией Импер. Акад. наук. Доп. и изд. Высочайше учрежденной комиссией (1294–1529). — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1836; Акты о происхождении шляхетских родов Юго-Западной России / Изд. М. Юзефович. — Киев, 1867.

³³⁹ Архив Юго-Западной России, изд. Временной комиссией для разбора древних актов, сост. при Киевском, Подольском и Волинском генерал-губернаторе. — Киев. — Ч. 1. — Т. 1. — 1859; — Ч. 1. — Т. 2. — 1864; — Ч. 1. — Т. 3. — 1864; — Ч. 1. — Т. 4. — 1871; — Ч. 1. — Т. 5. — 1872; — Ч. 1. — Т. 6. — 1883; — Ч. 1. — Т. 7. — 1887; — Ч. 1. — Т. 9. — 1893; — Ч. 1. — Т. 10. — 1904; — Ч. 1. — Т. 11. — 1904; — Ч. 1. — Т. 12. — 1904; — Ч. 2. — Т. 1. — 1861; — Ч. 2. — Т. 3. — 1864; — Ч. 3. — Т. 1. — 1863; — Ч. 3. —

Джерела

Потреба у власних архівах була і у великих монастирів. Серед майнових документів у монастирських архівах зберігалися князівські дарчі і статутні грамоти, привілеї. Масове нищення монастирських архівів почалося у XIX ст. і досягло кульмінації у перші роки радянської влади. Тому краще вціліли документи з архівів волинських монастирів. Найбагатші матеріали зберігалися у Дерманському, Жидичинському, Загорівському та ін. Нині ці колекції у фондах ЦДА у Києві³⁴⁰. З київських — Видубицького Михайлівського монастиря³⁴¹.

У 1843 р. при канцелярії генерал-губернатора в Києві була організована Тимчасова комісія для розбору давніх актів. Комісія провела величезну роботу, переглянула масу архівів, переважно монастирських і приватних. Весь розшуканий матеріал ліг в основу Київського центрального архіву, організованого у 1852 р. В комісії працювали такі відомі вчені як М. О. Максимович, М. І. Костомаров, М. Д. Іванишев, В. С. Іконніков, І. М. Каманін, В. Б. Антонович, М. Ф. Владимирський-Буданов, М. В. Довнар-Запольський, П. Г. Лебединцев, О. М. Лазаревський, О. І. Левицький та ін. Головним виданням комісії був, вже згадуваний 35-томний "Архив Юго-Западной России". Подібні комісії були організовані у Санкт-Петербурзі та Вільні (Вільнюсі). До їх видань включено багато документів з монастирських архівів, серед яких є цікаві джерела до князівської генеалогії. Зокрема "Акты, относящиеся к истории Западной России" (документи з архівів Київської духовної академії, колишнього Могиллянського колеґіуму, Полоцького, Могильовського, Мінського та ін. єпархіальних архівів, перший том охоплює 1340–1506 рр., другий — 1506–1544 рр., третій — 1544–1587 рр.)³⁴². Перші два томи 15-томного видання "Актов, относящихся к истории Южной и Западной России" містять грамоти удільних князів, надані переважно монастирям, церквам і містам. Окремі документи, які відносяться до княжої тематики, можна знайти і у 3–9 томах цього видання³⁴³. Багаті і цінні видання Віленської комісії³⁴⁴. Дослідник змушений переглядати також виписки з архівів Вітебської і Могильовської губерній та опис документів давнього Віленського архіву Н. Строгиса³⁴⁵. Багато з цих опублікованих матеріалів загинуло.

Т. 2. — 1868; — Ч. 4. — Т. 1. — 1867; — Ч. 5. — Т. 1. — 1869; — Ч. 5. — Т. 2. — Часть 1. — 1871; — Ч. 5. — Т. 2. — Часть 2. — 1872; — Ч. 6. — Т. 1. — 1876; [ч. 7, т. 1–3 (т. 3 у ч. 1–2); ч. 8, т. 1–6].

³⁴⁰ Див.: фонди 2070–2074, 2078, 2097, 2099.

³⁴¹ Див.: фонд 130, а також відділ рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського НАН України.

³⁴² Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археографической комиссией. — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1846; — Т. 2. — 1848; — Т. 3. — 1848; — Т. 4. — 1850; — Т. 5. — 1853; — Т. 6. — 1855.

³⁴³ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1863; — Т. 2. — 1865; — Т. 3. — 1866; — Т. 4. — 1868; — Т. 5. — 1870; — Т. 6. — 1872; — Т. 7. — 1874; — Т. 8. — 1875; — Т. 9. — 1879.

³⁴⁴ Акты, издаваемые Виленской Археографической комиссией. — Вильно. — Т. 1. — 1865; — Т. 2. — 1867; — Т. 3. — 1868; — Т. 4. — 1869; — Т. 5. — 1871; — Т. 6. — 1872; — Т. 7. — 1875; — Т. 8. — 1876; — Т. 9. — 1879; — Т. 10. — 1880; — Т. 11. — 1881; — Т. 12. — 1883; — Т. 13. — 1884; — Т. 14. — 1885; — Т. 15. — 1886; — Т. 16. — 1887; — Т. 17. — 1888; — Т. 19. — 1890; — Т. 20. — 1891; — Т. 21. — 1892; — Т. 22. — 1893; — Т. 23. — 1894; — Т. 24. — 1895; — Т. 25. — 1896; — Т. 26. — 1897; — Т. 27. — 1898; — Т. 28. — 1899; — Т. 29. — 1901; — Т. 30. — 1902; — Т. 31. — 1903; — Т. 32. — 1904; — Т. 33. — 1907; — Т. 34. — 1908; — Т. 35. — 1909; — Т. 36. — 1910; — Т. 37. — 1911; — Т. 38. — 1914; Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. — Вильно. — Т. 1. — 1867; — Т. 2. — 1868; — Т. 3. — 1869; — Т. 4. — 1872; — Т. 5. — 1874; — Т. 6. — 1880; — Т. 7. — 1881; — Т. 8. — 1885; — Т. 9. — 1888. — Т. 10. — 1892; — Т. 11. — 1895; — Т. 12. — 1897; — Т. 13. — 1901; — Т. 14. — 1904.

³⁴⁵ Историко-юридические материалы, извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской. — Т. 1–32. — Витебск, 1871–1906; Опись документов Виленского Центрального Архива древних актов книг / Изд. Н. Ю. Строгис. — Вильно. — Т. 1. — 1901; — Т. 2. — 1902; — Т. 3. — 1903; — Т. 4. — 1904; — Т. 5. — 1905; — Т. 6. — 1906; — Т. 7. — 1907; — Т. 8. — 1909; — Т. 9. — 1911; — Т. 10. — 1913.

Розділ перший

Частина документів з монастирських архівів, особливо російських монастирів, опинилася в колекціях місцевих архівів і бібліотек. Для широкого кола дослідників вона недоступна. Зрідка з'являються описи і публікації окремих матеріалів³⁴⁶. Ця категорія джерел, серед яких трапляються і генеалогічні матеріали (особливо по ярославських і ростовських князях), ще дуже мало вивчена. Поза увагою дослідників ще залишається певний масив документів, в т. ч. частина музейних колекцій, а також пізніх копій давніх документів.

1.4. АКТИ

Збереглося більше десятка тисяч актів, більшість яких торкається майнових і судових справ. Ці документи зберігалися поза межами князівських і монастирських архівів. Позаяк Рюриковичі та Гедиміновичі також виступали як позивачі, відповідачі та свідки, то, особливо для XV–XVI ст., ця категорія джерел залишається однією з основних. Безсистемна публікація цих документів, розкиданих по різних архівах почалася ще з XVIII ст. Враховуючи, що частина з опублікованих документів вже втрачена, а інша недоступна з різних причин, дослідник змушений користуватися всією масою цих публікацій. Ще на початку XX ст. В. Ключевський з цієї нагоди писав: "Археографічна комісія, яка почала видавати акти в 1830-х роках, видавала їх без усякої системи, і тепер накопичилось їх настільки багато, що розібратися у них надзвичайно важко; додайте до цього численні акти, видані в журналах, окремих працях і в працях архівних комісій різних губерній. Слідкувати за всіма цими виданнями стає неможливо; очевидно все це викликає необхідність розібрати видані і невидані джерела і накопичений матеріал видати по плану в якому-небудь систематичному порядку"³⁴⁷. Через майже 100 років доводиться повторювати теж саме. Кількість видань збільшилася, особливо за останні роки, повторів — теж, причому не в усіх виданнях вказані ці повтори. До цього треба додати і численні польські та литовські видання. Разом з тим найбільш цінні видання давно стали бібліографічною рідкістю.

Перша спроба зведеної публікації джерел з російської історії була здійснена М. І. Новіковим у 1788–1791 рр. і відома як "Вівліофіка"³⁴⁸. У 20 томах цього видання опубліковані ярлики ординських ханів, договірні грамоти між різними князями, документи литовських, смоленських, рязанських і тверських князів, генеалогічні матеріали і родоводи. Значна частина пам'яток вціліла тільки у цьому зібранні. Але це видання надто архаїчне. Така сама архаїчна, видана церковно-слов'янською мовою, і публікація знахідок П. Строева з бібліотек та архівів північних регіонів Російської імперії, які відносяться до періоду 1294–1529 рр.³⁴⁹. Багато документів з історії XIV–XVII ст., знайдених в зарубіжних бібліотеках і архівах опубліковані у 5-томному виданні "Акты исторические" і 12 томах "Дополнений..."³⁵⁰. Видано акти міст Вільна (Вільнюса),

³⁴⁶ Лукьянов В. В. Описание коллекции рукописей Государственного архива Ярославской области XIV–XX веков. — Ярославль, 1957; Його ж. Краткое описание коллекции рукописей Ярославского областного краеведческого музея / Отв. ред. М. Г. Мейерович. — Ярославль, 1959; Дубенцов Б. И. Труд о ярославских рукописях // История СССР. — 1958. — № 6. — С. 183–185.

³⁴⁷ Ключевский В. О. Сочинения. — Т. 6. — Москва, 1959. — С. 17.

³⁴⁸ Древняя российская вивлиофика, содержащая в себе собрание древностей российских до истории, географии и генеалогии российской касающихся..., — Изд. 2. — Москва. — Т. 1–7. — 1788; — Т. 8–12. — 1789; — Т. 13–15. — 1790; — Т. 16–20. — 1791.

³⁴⁹ Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографическою экспедициею императорской Академии наук. Доп. и изд. высочайше учрежденной комиссиею (1294–1529). — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1836; — Т. 2. — 1836; — Т. 3. — 1837. — Т. 4. — 1838.

³⁵⁰ Акты исторические, относящиеся к России. Собранные и изданные Археографической комиссиею. *Historica Russiae Monumenta*. — Санкт-Петербург. — Т. 1–3. — 1841; — Т. 4–5. — 1842; Дополнения к актам историческим, относящимся к России. Собраны в иностранных архивах и библиотеках и изданы

Джерела

Ковна (Каунаса) і Трок (Тракаю)³⁵¹, смоленські³⁵², полоцькі³⁵³, рязанські грамоти³⁵⁴, тверські³⁵⁵ та углицькі акти³⁵⁶, частина грамот удільного періоду (видання В. Берха)³⁵⁷, окремі унікальні пам'ятки цієї епохи в "Достопамятностях" Московського університету³⁵⁸, перше зібрання білоруських давніх актів (в їх числі і грамот Гедиміновичів та Рюриковичів)³⁵⁹, опис О. Х. Востокова давніх грамот і актів найбільшого з тогочасних зібрань — Румянцовського, яке містило 473 рукописи, частина яких пізніше була втрачена³⁶⁰. Дослідник зобов'язаний проглянути і всі 39 томів "Російської історичної бібліотеки", в яких розкидані матеріали з історії княжих родин (не рахуючи публікацій з Литовської метрики у 20, 27, 30 і 33 томах)³⁶¹.

Зустрічаються цікаві матеріали і серед актів гродських, земських та підкоморських судів, незначна частина яких опублікована³⁶². Путівником серед цієї маси джерел є фундаментальні дослідження М. П. Ковальського³⁶³. Заслугує на увагу масив так званих "тарханних" грамот, які гарантували їх власникам певні імунітети³⁶⁴.

Археографическою комиссиею. Supplementum ad Historica Russiae Monumenta et archivis ae bibliothecis extraneis deprompta et collegio archaeographico edita. — Petropoli. — Т. 1–3. — 1846; — Т. 4. — 1851; — Т. 5. — 1853; — Т. 6. — 1857; — Т. 7. — 1859; — Т. 8. — 1862; — Т. 9. — 1875; — Т. 10. — 1867; — Т. 11. — 1869; — Т. 12. — 1872.

³⁵¹ Собрание древних грамот и актов городов Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам с приложением трех литографированных рисунков. — Ч. 1. — Вильно, 1843.

³⁵² Смоленские грамоты XIII–XIV веков / Подгот. к печати Т. А. Суминкова и В. В. Лопатин. Ред. Р. И. Аванесов. — Москва, 1963.

³⁵³ Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. / Изд. А. Л. Хорошкевич. — Москва, 1977.

³⁵⁴ Древние грамоты и акты Рязанского края, собранные А. И. Пискаревым. — Санкт-Петербург, 1854.

³⁵⁵ Шумаков С. А. Тверские акты. — Вып. 1. — Тверь, 1896.

³⁵⁶ Угличские акты (1400–1749 гг.). — Москва, 1899.

³⁵⁷ Берх В. Н. Древние государственные грамоты. — Санкт-Петербург, 1821.

³⁵⁸ Русские достопамятности, изд. Московским обществом истории и древностей российских., — Ч. 1. — Москва, 1815; — Ч. 2. — Москва, 1843.

³⁵⁹ Белорусский архив древних грамот. — Ч. 1. — Москва, 1824.

³⁶⁰ Востоков А. Х. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея. — Санкт-Петербург, 1842.

³⁶¹ Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией. — Санкт-Петербург. — Т. 2. — 1875; — Т. 3. — 1876; — Т. 8. — 1884; — Т. 9. — 1884; — Т. 10. — 1886; — Т. 11. — 1889; — Т. 12. — 1890; — Т. 14. — Ч. 2. — 1894; — Т. 15. — 1894; — Т. 17. — 1896; — Т. 18. — 1898; — Т. 19. — 1900; — Т. 21. — 1907; — Т. 22. — 1908; — Т. 23. — 1904; — Т. 24. — 1906; — Т. 25. — 1908; — Т. 27. — 1910; — Т. 28. — 1912; — Т. 29. — 1913; — Т. 30. — 1914; — Т. 31. — 1914; — Т. 32. — Петроград. — 1915; — Т. 33. — 1916; — Т. 35. — 1917.

³⁶² Acta grodzkie i ziemskie z Archiwum Bernardynskiego we Lwowie / Wyd. K. Liske i A. Prochaska. — Т. 1–19. — Lwów, 1884–1906; Описи актов книг Киевского Центрального Архива / Изд. Е. П. Дяковский. — Киев, 1908; Книга Київського підкоморського суду (1584–1644). — Київ, 1991.

³⁶³ Ковальский Н. П. Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. — Ч. 1–4. — Днепропетровск, 1977–1979; Йою ж. Документальные коллекции Радзимиńskiego и Оссолинского как источник по истории Волыни XV–XVIII вв. // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. — Днепропетровск, 1978. — С. 25–34; Йою ж. Источники по социально-экономической истории Украины (XVI – первая пол. XVII века). — Днепропетровск, 1982.

³⁶⁴ Лебедев Д. Собрание историко-юридических актов И. Д. Беляева. — Москва, 1881; Попов Н. А. Собрание рукописей Московского Симонова монастыря // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — 1910. — Кн. 2. — С. 92–132; Шумаков С. Обзор грамот коллегии экономии. — Москва. — Вып. 1. — 1899; — Вып. 2. — 1900; — Вып. 3. — 1912; — Вып. 4. — 1917 [багато грамот у цьому виданні введено в науковий обіг вперше]; Андреев А. И. Краткая опись грамот, хранящихся в рукописном отделении Российской публичной библиотеки. — Выпуск первый. — Петроград, 1923; Обзор документальных материалов Центрального государственного архива древних актов по истории СССР периода феодализма XI–XVI вв. / Сост. В. Н. Шумилов. Под ред. М. Н. Тихомирова. — Москва, 1954; Каштанов С. М. Хронологический перечень иммунитетных грамот XVI века. — Ч. 1 // Археографический ежегодник за 1957 год. — 1958. — С. 302–376; — Ч. 2 // Археографический ежегодник за 1960 год. — 1962. — С. 129–200; Каштанов С. М., Назаров В. Д., Флоря Б. М. Хронологический перечень иммунитетных грамот XVI в. — Ч. 3 // Археографический ежегодник за 1966 год. — 1968. — С. 197–253; Колычева Е. И. Полные и докладные

Розділ перший

Пошуки серед величезної кількості, розкиданого по різних збірниках, актового матеріалу необхідні. Часом вони дають досить несподівані результати. Так в "пописі границь" Великого Князівства Литовського з коронними землями, складеному у 1546 р., знаходимо одне з небагатьох свідчень про збараського князя Миколу. Цей документ опублікований у першому томі Археографічного збірника Віленського учбового округу³⁶⁵. До перегляду цього збірника мене підштовхнула стаття Г. Боряка³⁶⁶. Поза сумнівами необхідність перегляду практично всіх публікацій, незважаючи на їх якість.

1.5. МЕТРИКИ

Канцелярія Великого князівства Литовського, принаймні з часів Вітовта Кейстутовича, вела записи у спеціальні книги копій вихідних документів — дипломатичного листування, угод з сусідніми державами, інструкцій послам, різних надань, привілеїв до господарських і судових документів. Всі ці записи містять сотні імен представників династій Гедиміновичів і Рюриковичів, причому вони датовані і немає сумнівів у їх автентичності. Цей архів канцелярії Великого Князівства Литовського — так звана Литовська метрика зберігся відносно непогано. За XIV–XVIII ст. залишилися майже 600 томів. Спочатку канцелярія і архів перебували у Тракайському замку, потім були перевезені у Вільнюс. Після анексії Литви архів було вивезено у Санкт-Петербург, а у 1887 р. — у Москву. Нині ці документи зберігаються у РДАДА (фонд 389). Менша частина документів зберігається у Головному Архіві давніх актів Польської Республіки (AGAD).

Мені були доступними лише опубліковані частини цього архіву. Хоча з майже 600 книг опубліковано не так багато, і при цьому вибирались документи переважно пов'язані з діяльністю великокнязівського уряду і його зносин з сусідніми державами, в число цих публікацій ввійшли документи XIV–XVI ст.³⁶⁷. Зроблено також описи і

грамоты XV–XVI веков // Археографический ежегодник за 1961 год. — 1962. — С. 66–81; Зимин А. А. Хронологический перечень актов архива Суздальского Спасо-Евфимьева монастыря // Археографический ежегодник за 1962 год. — 1963. — С. 366–396; Государственное древлехранилище хартий и рукописей. Опись документальных материалов фонда № 135 / Сост. В. Н. Шумилов. Под ред. Л. В. Черепнина. — Москва, 1971; Тебекин Д. А. Перечень иммунитетных грамот 1584–1610 гг. — Ч. 1 // Археографический ежегодник за 1978 год. — 1979. — С. 191–235; — Ч. 2 // Археографический ежегодник за 1979 год. — 1981. — С. 210–255.

³⁶⁵ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. — Т. 1. — Вильно, 1867. — Док. 31. — С. 90; див. також: — Т. 2. — 1868; — Т. 3. — 1869; — Т. 4. — 1872; — Т. 5. — 1874; — Т. 6. — 1880; — Т. 7. — 1881; — Т. 8. — 1885; — Т. 9. — 1888; — Т. 10. — 1892; — Т. 11. — 1895; — Т. 12. — 1897; — Т. 13. — 1901; — Т. 14. — 1904.

³⁶⁶ Боряк Г. В. Акты административных межувань кінця XIV – середини XVI ст. і реконструкція адміністративно-територіального поділу українських земель // Історико-географічне вивчення природних і соціально-економічних процесів на Україні. Зб. наук. праць. — Київ, 1988. — С. 89–90.

³⁶⁷ Леонтович Ф. И. Акты Литовской метрики. — Т. 1. — Вып. 1–2. — Варшава, 1896–1897; Довнар-Запольский М. В. Акты Литовско-Русского государства. — Вып. 1–2. — Москва, 1897–1899; Малиновский И. А. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. — Ч. 1–2. — Томск, 1901–1912; Русская Историческая Библиотека, издаваемая Археографической комиссией. — ТТ. 20, 27, 30, 33. — Санкт-Петербург-Петроград, 1903–1915; Lietuvos Metrika. Knyga 5. Uzasymu knyga 5 (1427–1506) [Литовська метрика. Книга записів 5] / Parengė Egidijus Banionis. — Vilnius, 1993; Lietuvos Metrika. Knyga 6. Uzasymu knyga 8 (1499–1514). [Литовська метрика. Книга записів 8] / Parengė A. Baliulis, R. Firkovicus, D. Antanavicius. — Vilnius, 1995; Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismu byla knyga (kopija – XVIa. Pabaigos. [Литовська метрика. 6-а книга судових справ (копія – кінець XVI ст.)] / Parengė S. Lazutka, I. Vaskantaite. — Vilnius, 1995; Lietuvos Metrika. Knyga № 564. Yiesieju geikalu 7 knyga (1553–1567) [Литовська метрика. Книга 564. 7-а книга публічних справ] / Parengė A. Baliulis. — Vilnius, 1996; Lietuvos Metrika. Knyga 10. Uzasymu knyga 10 (1440–1523) [Литовська метрика. Книга записів 10] / Parengė E. Banionis ir A. Baliulis. — Vilnius, 1997; Lietuvos Metrika. Knyga 11. Uzasymu knyga 11 (1518–1523) [Литовська метрика. Книга записів 11] / Parengė A. Dubonis. — Vilnius, 1997; Lietuvos

Джерела

дослідження цієї пам'ятки, з яких найважливіші С. Пташицького³⁶⁸, М. Бережкова³⁶⁹, М. Ючаса³⁷⁰, А. Хорошкевич³⁷¹, М. Ковальського³⁷², П. Грімстед-Кеннеді³⁷³, Г. Боряка³⁷⁴ та Я. Дашкевича³⁷⁵. Найбільше інформації про окремих князів і князівські родини збереглося у Посольських книгах, Книгах данин і Книгах переписів, трохи менше — у Книгах записів, судових справ і публічних справ. Частина з них доступна за мікрофотокопіями ЦДІА України у Києві (ф. КМФ-36). Волинська частина (найдавнішого з тих, що збереглися) перепису війська Великого Князівства Литовського з 1528 р. опублікована також у "Архіві Сангушків" з іншого документу³⁷⁶. Ця публікація співпадає з публікацією С. Пташицького в "Російській Історичній Бібліотеці"³⁷⁷. Як генеалогічне джерело, ця пам'ятка вивчена ще слабо і майбутні пошуки, напевно, приведуть до багатьох уточнень.

Видана також частина архіву канцелярії мазовецьких князів — Мазовецька метрика. Мені були доступними перші два томи цього видання (книги 333–334 за 1417–1433 рр.), у яких є також окремі матеріали з генеалогії литовських князів³⁷⁸. Подальше вивчення мазовецьких документів дозволить внести не тільки окремі уточнення в біографії Гедиміновичів, але і розкриє таку слабо вивчену проблему, як план середини XV ст. розділу українсько-білоруських земель між короною, Михайлом Зигмунтовичем та мазовецькими князями.

Metrika (1522–1530). 4-oji Teismu Knyga (XVIa. Pakaiigos kopija) [Литовська метрика. 4-а книга судових справ (копія кінця XVI ст.)] / Parengė S. Lazutka, I. Valikonyte, G. Kirkiene, E. Gudavicius, J. Kaspravičienė, S. Viskantaite. — Vilnius, 1997; Lietuvos Metrika. Knyga I (1380–1583). Uzrasymu Knyga I [Литовська метрика. Книга записів 1] / Parengė A. Baliulis ir R. Firkovičius. — Vilnius, 1998; Lietuvos Metrika. Knyga № 25 (1387–1546). Uzrasymu knyga 25 [Литовська метрика. Книга записів 25] / Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis. — Vilnius, 1998; — Lietuvos Metrika. Knyga 3 (1440–1498). Uzrasymu knyga 3 [Литовська метрика. Книга записів 3] / Parengė L. Anuzyte ir A. Baliulis. — Vilnius, 1998; Lietuvos Metrika. Knyga № 530 (1566–1572). Viesuju reikalų knyga 8 [Литовська метрика. 8-а книга публічних справ] / Parengė D. Barones ir L. Jovaisa. — Vilnius, 1998; Metryka Litewska — księgi wpisów za lata 1516–1518 / Wyd. K. Pietkiewicz // Lituano-Slavica Posnaniensia. — Т. 6. — 1994. — Poznań. — 1995. — S. 159–199.

³⁶⁸ Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской метрики. — Санкт-Петербург, 1887; Його ж. Описание документов и бумаг, хранящихся в Моск. Архиве мин-ва Юстиции. — Кн. 21. — Москва, 1915.

³⁶⁹ Бережков Н. Г. Литовская метрика как исторический источник. Ч. 1. О первоначальном составе книг Литовской метрики по 1552 год — Москва-Ленинград, 1946.

³⁷⁰ Jučas M. Lietuvos metrasčiai. — Vilnius, 1968.

³⁷¹ Хорошкевич А. К истории издания и изучения Литовской метрики // Acta Baltico-Slavica. — Т. 8. — 1973. — С. 69–94; Йі ж. Литовская метрика, состав и пути формирования // Исследования по истории Литовской метрики. — Москва, 1989. — С. 11–31; Хорошкевич А. Л., Каштанов С. М. Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской метрики. — Вильнюс, 1985.

³⁷² Ковальский Н. П. Источники по истории Украины XVI–XVII вв. в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА. — Днепрпетровск, 1979; Його ж. Вопросы изучения и использования Литовской метрики как важнейшего комплекса источников по социально-экономической и политической истории Украины XVI–XVII вв. // Литовская метрика: Тез. докл. межресп. науч. конф. — Вильнюс, 1988. — С. 7–9.

³⁷³ Grimsted-Kennedy P. (with collaboration of I. Sulkowska-Karasiowa). "The Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. — Cambridge, Mass., 1984; Grimsted-Kennedy P. Czym jest i czym była Metryka Litewska? (Stan i perspektywy odtworzenia zawartości archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego) // Kwartalnik Historyczny. — R. XCII. — Zecz. 1. — 1985. — S. 55–85.

³⁷⁴ Боряк Г. В. Украинские акты Литовской метрики XV – середины XVI ст.: историко-географический аспект // Литовская метрика: Тез. докл. межресп. науч. конф. — Вильнюс, 1988. — С. 12–15.

³⁷⁵ Дашкевич Я. Р. О достоверности публикаций материалов Литовской метрики по данным описи Киевского замка 1552 г. // Исследования по истории Литовской метрики. — Москва, 1989. — С. 158–184.

³⁷⁶ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela, pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. — Т. 3. — Lwów, 1890. — S. 323–325.

³⁷⁷ Переписи войска литовского. Литовская Метрика. Книги публичных дел. Изд. С. Пташицкий // Русская Историческая Библиотека. — Т. 33. — Санкт-Петербург, 1915. — Стб. 183–188.

³⁷⁸ Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV–XVI w. — Т. 1. Księga oznaczona nr. 333 z lat 1417–1429. — Warszawa, 1918; — Т. 2. Księga oznaczona nr. 334 z lat 1429–1433. — Warszawa, 1930.

Розділ перший

З другої половини XIV ст. збереглися записи так званої Коронної метрики, тобто книги копій вихідних документів королівських канцелярій. Найдавніша книга походить з 1447 р. За своїм складом ці книги схожі на книги Литовської і Мазовецької метрик. Коронна метрика багата матеріалами, що стосуються українських земель. Причому матеріали, які відносяться до територій Руського, Белзького і Подільського воєводств охоплюють період з середини XV ст.; Волинського, Брацлавського і Київського воєводств — з 1569 р., Чернігівського — з 1618 р. У відповідності з Люблінською унією на території, інкорпорованих у 1569 р. земель, мало діяти русько-литовське право і офіційною мовою залишалася українська (руська) мова. Це і зумовило виділення в коронній канцелярії спеціального "руського" відділення. Всі записи по названих територіях вносилися в окремі книги, які склали т. з. Руську (Волинську) метрику. Більшість матеріалів Коронної метрики зберігається в AGAD. 28 книг з складу Руської метрики зберігаються в РДАДА у складі фонду Литовської метрики (ф. 389, кн. 191–220). Мікрофільми цих книг також є у ЦДІА України у Києві (ф. КМФ-36). Ще одна книга, яка охоплює період за 1609–1611 рр., знаходиться у Курнікській бібліотеці Польської АН. Поактовий опис перших п'яти книг Руської метрики виданий Г. Боряком та В. Страшком під редакцією М. Ковальського³⁷⁹. Загальний огляд 28 книг, що зберігаються у РДАДА, зроблений С. Пташицьким³⁸⁰. Комплексне вивчення Руської метрики та засади підготовки до її видання розроблені П. Грімстед-Кеннеді³⁸¹.

Матеріали Коронної метрики з огляду уточнення князівських біографій не менш цікаві ніж матеріали Литовської метрики, особливо Книги посольств (*Libri legationum*) та Книги записів (*Libri inscriptionum*). Можна також користуватися реєстром документів і описами за 1447–1548 рр. та, частково, за 1548–1572 рр. за публікаціями Т. Верзбовського, І. Сулковської-Курасьової та В. Вознякової³⁸².

1.6. КНЯЗІВСЬКІ РОДОВОДИ

Упродовж середніх віків походження людини визначало її належність до стану, а звідси і місце у суспільстві, потенційні можливості політичної чи службової кар'єри. Кожна князівська родина зберігала пам'ять про своє походження і свого родоначальника. Крім того зберігалися документи, які підтверджували її походження. Навіть якщо ті документи в силу різних причин, перш за все пожеж і воєн, зникали або нищилися, пам'ять про засновника роду залишалася. Усні родовідні легенди навіть у примітивних народів зберігаються століттями. Тому мені досить дивно, що окремі дослідники цілком серйозно вважають буцімто князі не пам'ятали навіть свого династійного походження: Рюриковичі вони чи Гедиміновичі. Так само надумано виглядає спроба доводити, що

³⁷⁹ Методические рекомендации по использованию документов Литовской метрики XVI в. в курсе источниковедения отечественной истории / Сост. Г. В. Боряк, В. С. Страшко и др., отв. ред. Н. П. Ковальский. — Днепропетровск, 1987.

³⁸⁰ Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской метрики..., — С. 27–28, 108–111.

³⁸¹ Grimsted-Kennedy P. A Missing Volume of the Ruthenian Metrica: Crown Chancery Documents for krainian Lands, 1609–1612, from the Kornik Library of the Polish Academy of Sciences // Harvard Ukrainian Studies. — Vol. 11. — № 3/4. — Cambridge, Mass., 1987. — P. 487–520; Id., The Ruthenian (Volhynian) Metrica: Polish Crown Chancery Records for Ukrainian Lands, 1569–1673 // *Ib.*, — Vol. 14. — № 1/2. — 1990. — P. 7–83; Кеннеді-Грімстед П. Неизвестная подокументная опись Русской метрики (1569–1673) из собрания ЦГАДА СССР // Исследования по истории Литовской метрики..., — С. 118–137; *Ії ж.* — Руська метрика: Книги польської Коронної канцелярії для українських земель // Український Історичний Журнал. — 1989. — № 5. — С. 52–62.

³⁸² *Matricularum Regni Poloniae Summaria* / Wyd. T. Wierzbowski. — Warszawa, 1905–1919; Верзбовский Т. Описание дел, хранящихся в Варшавском главном архиве. — Варшава, 1912; *Його ж.* Книги польской коронной метрики XV столетия / Изд. Т. Верзбовский. — Варшава, 1915; *Inwentarz Metryki Koronnej. Księgi wpisów i dekretów Polskiej kancelarii królewskiej z lat 1447–1795* / Oprac. I. Sułkowska-Kuraśiowa i W. Wozniakowa. — Warszawa, 1975.

Джерела

окремі Гедиміновичі хотіли представити себе Рюриковичами і навпаки. Ніколи належність до тої чи іншої династії не була ганебною ні у Польсько-Литовській, ні у Московській державі. Фальсифікати, які почали виготовлятися з XVI ст., були спрямовані на то, щоби в число князівських родів ввести окремі шляхетські роди. Таких спроб були десятки, як у Польсько-Литовській так і у Московській державах. Ю. Вольф встановив, що всі князі, які носили цей титул на початку XV ст., належали до Рюриковичів або Гедиміновичів. Йому вдалося також довести фальсифікацію княжого походження у більше як 250 родин литовської, української і білоруської шляхти³⁸³.

У Московській державі, де існування системи місництва (надання "місць" за столом на офіційних прийомах і по службі у залежності від родового рівня і родових заслуг) до 1682 р. вимагало від усіх служилих родин, і не лише князівських, ведення детальних записів про всіх родичів і зберігання відповідних документів, було немислимим не знати свого предка. Від нього починалися всі родоводи. Це було визначальним для службової кар'єри. Причому жоден з Гедиміновичів ні разу не намагався стати Рюриковичем. Імена багатьох князів, особливо тих, які померли молодими, рано прийняли чернецтво, або чия діяльність з інших причин не знайшла відбитку у літописах, хроніках чи актах, збереглися тільки в цих родовідних розписах.

У XV ст. ці записи почали оформлятися у книги, які мали практичне значення при формуванні командного складу полків, посольств та інших призначень. Бл. 1555 р. родовідні розписи були зведені І. Циплятевим та О. Адашевим в книгу "Государів родословець". Ця перша родовідна книга мала початково 42–45 розділів. Пізніше, коли в 1682 р. було скасовано місництво, родовідні розписи склалися вже з 81 розділу. Більшість з них увійшла до так званої Бархатної книги (яка отримала свою назву через обтягнену бархатом обкладинку). Матеріали ще 5 книг, запланованих до видання, переважно втрачені. Більшість їх згоріло. Лише частина увійшла до видань М. Лихачова та А. Юшкова, про які згадувалося вище. Родовідні книги були видані у 1851 р.³⁸⁴ Нове видання пам'ятки здійснене М. Є. Бичковою³⁸⁵. Її ж належать дослідження джерел, складу, редакцій та інших сторін цих унікальних пам'яток³⁸⁶. Окрім окремих помилок, з яких ще не всі виявлені і досліджені, офіційні родовідні книги є досить надійним джерелом генеалогічних досліджень. У випадку, коли не було підтверджень про існування тих чи інших осіб, я приймав версію родовідних книг. Їх версія відкидалася тільки у випадках, коли з допомогою інших джерел, чия автентичність була безперечною, можна було довести її сумнівність.

Родоводи окремих князівських гілок та родин, наприклад смоленських чи Одинцевичів, збереглися у різних літописах і вже давно привернули увагу істориків³⁸⁷. Деякі з них збереглися в складі рукописних збірників та інших пам'яток, як відомий Збірник Діонісія, автором якого був князь Данило Васильович Лупа († 1538 р.), який прийняв чернецтво у Волоколамському монастирі під іменем Діонісія. Його прадід звенигородський князь Олександр Федорович у 1408 р. приїхав у Москву в світі Свидригайла Ольгердовича, дід служив великим тверським князем, а батько перейшов на

³⁸³ Wolff J. *Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku*. — Kraków, 1895; — Warszawa, 1994.

³⁸⁴ *Временник Общества Истории и Древностей Российских*. — Москва, 1851. — Кн. 10.

³⁸⁵ *Редкие источники по истории России / Составители З. Н. Бочкарева и М. Е. Бычкова*. Под ред. А. А. Новосельского и Н. Л. Пушкарева. — Вып. 2. — Москва, 1977.

³⁸⁶ Бычкова М. Е. *Родословные книги середины XV века // Труды Моск. историко-архивного ин-та*. — Т. 16. *История СССР, спец. истор. дисциплины*. — 1961. — С. 475–480; Ї ж. *Родословные книги XVI–XVII вв. как исторический источник*. — Москва, 1975; Ї ж. *Первые родословные росписи литовских князей в России // Общество и государство феодальной России*. — Москва, 1975; Ї ж. *Состав класса феодалов России в XVI в.* — Москва, 1986.

³⁸⁷ Бугославский Г. *Сокращенная литовская летопись начала XVI в. // Смоленская старина*. — Смоленск, 1911; Улащик Н. Н. *Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания*. — Москва, 1985. — С. 29–32.

Розділ перший

московську службу. Розпис нащадків чернігівського князя Михайла Всеволодовича із Збірника Діонісія добре демонструє наскільки великої ваги надавали своїм родовам навіть дуже дрібні князі і наскільки ці родоводи були близькими до дійсності³⁸⁸. Родовідні фрагменти із Збірника Діонісія також опубліковані М. Бичковою³⁸⁹.

У Литовській державі родоводи не мали такого практичного значення, тому вони почали з'являтися тільки з XVI ст. і рівень їх вірогідності значно нижчий. Досить порівняти варіанти родоводів князів Одинцевичів або проаналізувати Генеалогію князів Сангушків, написану в 1640 р. смоленським біскупом Ієронімом Сангушком, щоб переконатися, що в частині цих пам'яток немало неспівпадінь та помилок. Однак і ці родоводи зберігають свою цінність, так як попри хронологічні неузгодження і перекручення певних місць містять пласт фактичного матеріалу. Фантастичними їх назвати не можна. Тому необхідно аналізувати всі подібні відомі нам пам'ятки.

До цієї групи джерел можна включати і такі пам'ятки, як Тисячна книга 1550 р., Двірцевий зошит 50-х рр. XVI ст., Боярські списки у Московській державі та інші подібні документи³⁹⁰.

1.7. Пом'яники

Літописи, хроніки і актові матеріали, порівняно з родовами, зберегли далеко не всі княжі імена. Крім того літописи і хроніки позначені певною тенденційністю, а родоводи містять свідомі і випадкові помилки. З усіх інших джерел найбільшу кількість імен князів і княгинь зберегли пом'яники — церковні синодики, суботники, диптихи, куди записувалися імена померлих родичів для церковного поминання. Початково це були невеликі пергаментні грамоти або сувої чи записи у церковних книгах. Пізніше з'явилися спеціальні книги-пом'яники³⁹¹.

Такі синодики велися у всіх престижних монастирях, некрополі яких часто служили усипальницями певних родин. На поминання душі вносилися вклади, а до монастирського синодика записувалися і інші померлі родичі. Так як призначення пом'яників було надзвичайно важливим (йшлося про спасіння душі померлого родича), то помилки у записах могли бути зробленими тільки при переписуванні і носять випадковий характер. Жодної свідомої фальсифікації тут не могло бути. У Києво-Печерському пом'янику стерті записи імен великого князя Вітовта-Олександра Кейстутовича, який покинув православ'я і перейшов у католицьку релігію, та митрополита Ісидора, який прийняв Флорентійську унію 1439 р., але це було зроблено, напевно, під час загострення релігійної боротьби на межі XVI–XVII ст. Можна з дуже великою вірогідністю припускати, що запис про того чи іншого князя у пом'янику є безсумнівним свідченням його автентичності. Але, за рідким виключенням, оригінали пом'яників не збереглися. До нас дійшли тільки копії, переписані переважно у кінці XVII ст. і пізніше.

На перший погляд пом'яники належать до тих пам'яток, розшифрування яких практично неможливе. Князівські родини записані туди поряд з іншими родинами без вказівок на вік, час і місце поховання. Вказівки на родинні відносини досить рідкі, у більшості випадків йде просто перелік імен. Окрім можливих помилок при

³⁸⁸ Государственная Российская Библиотека (колишня ГБЛ). — Ф. 113. — Д. 661. — Л. 364–366 об., 453–458 об.

³⁸⁹ Бичкова М. Е. Состав класса феодалов России в XVI в., — С. 74–77.

³⁹⁰ Тисячная книга 1550 г. и Дворцовая тетрадь 50-х годов XVI в. / Подгот. к печати А. А. Зимин. — Москва, 1950; Боярские списки последней четверти XVI – начала XVII в. и роспись русского войска 1604 г. — Ч. 1. — Москва, — 1979.

³⁹¹ Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // Лавра. — 1999. — № 2. — С. 49.

Джерела

переписуванні, додають складності хресні та чернечі імена окремих князів. При відсутності згадок у літописах чи в актовому матеріалі, ідентифікація таких імен практично не можлива.

Найбільш цікаві і повні пом'яники були опубліковані у минулому столітті: Любецький³⁹², Києво-Печерський³⁹³, Супральський³⁹⁴, Дерманського монастиря³⁹⁵, Дубнівської замкової церкви Воскресення і Миколая³⁹⁶. Окремі пом'яники збереглися у виписках А. Петрушевича³⁹⁷. На жаль ці пам'ятки майже не досліджувалися. Виключення складає хіба що Любецький пом'яник, вивченням якого займалися М. Квашнін-Самарін³⁹⁸, митрополит Філарет [Гумилевський]³⁹⁹ та Р. Зотов⁴⁰⁰. З досліджень інших пом'яників можна згадати працю Є. Де Вітте⁴⁰¹.

Після публікації солідної книги Р. Зотова, яка досі не втратила свого значення, М. Грушевський вважав необхідними публікацію і спеціальні дослідження пом'яників. Однак довгий час ці джерела майже не цікавили істориків. Тільки останнім часом до них почали звертатися⁴⁰². Першими успіхами у вивченні цих складних пам'яток можна вважати дослідження І. Мицька⁴⁰³. Він опублікував найдавніші пом'яники, в їх числі пом'яник князя Лева Даниловича, дослідив за пом'яниками походження князя Федора Любартовича, родини князів Острозьких. З більшістю його висновків можна погодитися, окремі з них залишаються дискусійними. Інакше не може бути, виходячи із складності ідентифікації князів за цими джерелами. Свого часу І. Мицько звернув мою увагу на текст фрагментів Холмського пом'яника, і підказав, на мій погляд, вірний варіант реставрації первинного тексту, пов'язаного з родиною Острозьких⁴⁰⁴.

Спробу розшифрування Любецького (фактично перевірка версії Р. Зотова), Холмського, Києво-Печерського і Супральського пом'яників⁴⁰⁵ можна розглядати як базу подальших дискусій і досліджень цих багатих джерел. Багато здогадок і версій, висунених у ході цих розшифрувань з часом будуть підтверджені новими аргументами або відкинені. Для зручності самого дослідження через велику кількість імен рядки з

³⁹² Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 24–29.

³⁹³ Голубев С. Древний помяник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI столетия) // Чтения в Истор. об-ве Нестора Летописца. — Киев, 1891. — Кн. 6. — Приложения. — С. I–IX, 1–88.

³⁹⁴ Субботник или помяник Супральского монастыря // Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. — Т. 9. — Вильна, 1878. — С. 454–459.

³⁹⁵ Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов..., — Т. 4. — Киев, 1859. — С. 107–109.

³⁹⁶ Там само. — С. 109–117.

³⁹⁷ Львівська наукова б-ка ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. — АСП-266.

³⁹⁸ Квашнин-Самарин Н. По поводу Любецкого синодика // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — Москва, 1874.

³⁹⁹ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. — Т. 5. — Чернигов, 1887. — С. 34–75.

⁴⁰⁰ Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892.

⁴⁰¹ Де Витте Е. И. Комментарии к древним помяникам Киево-Печерской Лавры и Киево-Златоверхого Михайловского монастыря // Чтения в Истор. об-ве Нестора Летописца. — Кн. 21. — Киев, 1910.

⁴⁰² Конев С. В. Синодология. Ч. 1. Классификация источников // Историческая генеалогия. — Вып. 1. — Екатеринбург, 1993. — С. 3–45.

⁴⁰³ Мицько І. Історія Святоуспенської Лаври в Уневі // Лавра. — 1998. — Ч. 1. — С. 7; Його ж. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // Лавра. — 1998. — Ч. 2. — С. 51–53; Його ж. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // Лавра. — 1999. — Ч. 2 (4). — С. 49–56.

⁴⁰⁴ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 124–125, 131; Його ж. Родина князів Острозьких // Записки НТШ. — Т. 231. — 1996. — С. 358–360.

⁴⁰⁵ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склав, суспільна і політична роль. — Львів, 2000. — С. 26–77.

Розділ перший

князівськими іменами були пронумеровані⁴⁰⁶. У даній праці залишено посилання на цю нумерацію за публікацією у "Князівських династіях".

Найбільш доступним для дослідників залишається Любецький пом'яник. У ньому у більшості випадків є не тільки вказівки на родинні стосунки, але й на престולי, які займав той чи інший князь. Сама пам'ятка, яка датується 1693 р., дійшла до нас у зошиті, переписаному у 1886 р. Поза сумнівами текст 1693 р. переписаний з більш раннього, остаточна редакція якого була складена не раніше середини XV ст. Провівши перевірку версій Р. Зотова та інших дослідників, можна стверджувати, що Любецький пом'яник є унікальним і надзвичайно цінним джерелом, яке дає багато достовірної інформації стосовно князів і їх родин. Більшість князів, записаних у пом'янику, відомі з інших джерел, що підвищує довіру до пам'ятки.

Холмський пом'яник втрачений, можливо назавжди. Бл. 1720-х рр. греко-католицький митрополит Лев Кішка заніс виписку з цього пом'яника, яка стосувалася князівських та магнатських родин, до свого рукопису на сторінку 287. Сам пом'яник, на думку Л. Кішки, був написаний бл. 1650 р. (записи формувалися у XIV–XVI ст.). Рукопис митрополита, який зберігався у бібліотеці греко-католицького капітулу у Перемишлі, був загублений між двома світовими війнами. Разом з І. Мицьком ми намагалися його знайти, але це вдалося В. Александровичу. Рукопис Л. Кішки зберігається нині у Львові в Науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка. Цим рукописом користувався А. Петрушевич, який і опублікував виписку з Холмського пом'яника⁴⁰⁷. Цю виписку, уточнену за оригіналом Л. Кішки, слід розглядати як джерело для дослідження з урахуванням версії І. Мицька стосовно запису родини Острозьких, яка не викликає заперечень⁴⁰⁸.

Незважаючи на локальний характер Холмського пом'яника, ця пам'ятка теж додає немало відомостей, невідомих з інших джерел, які стосуються княжих родин. Цікава також популярність холмських монастирів серед княжих та магнатських родин у XIV–XVI ст., що дозволяє дещо переглянути оцінку Холма як княжої столиці.

Киево-Печерський пом'яник один з небагатьох, який зберігся в оригіналі⁴⁰⁹. Ця величезна книга на 288 листах, з яких 215 списані іменами, була розпочата у 1483 р.⁴¹⁰. За висновками С. Голубева, який першим опублікував пам'ятку, вона була закінчена у 1526 р.⁴¹¹. З останнім не можна погодитися: записи пам'яті князя Костянтина Івановича Острозького, який помер у 1530 р., та княгині Анни Крошинської, яка померла не раніше 1531 р., дозволяють верхню межу формування пам'ятки продовжити до 1531 р.

Киево-Печерський монастир був головною святинею для українських, білоруських та литовських князівських і магнатських родин. Зрозуміло, що кожен, хто міг, вносив відповідні пожертвування і записував свою родину до пом'яника цього монастиря. Навіть московські та інші російські князі робили такі пожертвування і записи. Безперечно, що при створенні пом'яника використовували і більш ранні синодики, які були в монастирі на час складання пам'ятки. Комплексне дослідження пам'ятки вимагає окремої праці. Величезна кількість імен, розміщених без дотримання хронології і додаткових вказівок, часто об'єднаних зовсім випадково в одну групу, повтори цих імен

⁴⁰⁶ Там само.

⁴⁰⁷ Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1700 г. — Львов, 1874. — С. 589.

⁴⁰⁸ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 124–125.

⁴⁰⁹ Республіканська історична бібліотека України. Відділ стародруків. — Ч. 136172.

⁴¹⁰ Уляновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького // Острозька давнина. — Т. 1. — Львів, 1995. — С. 28.

⁴¹¹ Голубев С. Древний Помяник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI столетия) // Чтения в истор. об-ве Нестора Летописца. — 1891. — Кн. 6. Приложения. — С. IX.

Джерела

в інших місцях, дуже ускладнюють дослідження цього пом'яника у порівнянні з двома попередніми.

Існувала і молодша редакція Києво-Печерського пом'яника, яка не збереглася, або з різних причин не була закінченою. Про роботу над такою редакцією можна судити з трактату Афанасія Кальнофойського "Teraturgema або чуда Печерського монастиря", виданого польською мовою у Києві в 1638 р., у якому поміщені виписки, вірніше конспект з монастирського пом'яника⁴¹². Цінність цих фрагментів полягає в тому, що у конспект А. Кальнофойського був зроблений з версії пом'яника початку XVII ст., створеної після 1608 р. (тобто після смерті князя Василя-Костянтина Острозького, внесеного у пом'яник) і до 1638 р. (появи книги). Сама версія не збереглася, що збільшує вартість конспекта. В останньому вказані сторінки пом'яника, з яких були зроблені виписки. Вони також не співпадають з старою редакцією пам'ятки. Попередній аналіз цих фрагментів недостатній⁴¹³ і вимагає більш детального дослідження.

Супральський монастир виник у 1498 р. як фундація новгородського воєводи Олександра Івановича Ходкевича. Протягом XVI–XVII ст. це був один з найбільших церковних і культурних осередків Білорусі. Першими ченцями у монастирі були вихідці з Києво-Печерського монастиря, з яким Супральський монастир не розривав зв'язків. Тому і Пом'яник Супральського монастиря, складений у 1631 р.,⁴¹⁴ у деяких частинах близький до Києво-Печерського пом'яника. Окремі вклади і записи могли бути одночасними. Але у Супральському пом'янику більше волинських і білоруських князівських родин, для яких Супраль була ближче ніж Київ. Сьогодні пам'ятка зберігається у відділі рукописів Національної бібліотеки Литви у Вільнюсі. Супральський пом'яник, як і інші пом'яники, містить у собі дуже багато цінного матеріалу. Розшифрування потребують і нетитуловані родини. І ця пам'ятка теж заслуговує комплексного дослідження.

Дослідження синодиків тільки починається. Тут можливі нові знахідки. Напевно буде віднайдено Полоцький синодик, який у 1912 р. бачив білоруський краєзнавець В. Лястовський. Цей синодик мав більше сотні пергаминових листів, у ньому були імена полоцьких, мінських, логойських, вітебських і друцьких князів.

1.8. ГЕРБІВНИКИ

Князівські тамги, як родові знаки, що ставилися на межах, предметах і, навіть, на пряжках дружинників, відомі з X ст. Ті ж знаки зображувалися на монетах і печатках. З них розвинулися князівські герби, які вже фіксуються з початку XIV ст.⁴¹⁵. Герби Рюриковичів розвивалися на базі різновидів "тризуба" з доданням "хрестиків" та на базі зображень святих патронів (Юрія Змієборця, Федора Стратілата, Архістратиґа Михаїла). Герби литовських князів походили від "колюмни" та "погоні" — родового гербу

⁴¹² The TERATURGEMA of Afanasij Kal'nofojs'kyj // Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery. Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts. — V. 4. — Harvard, 1987. — P. 168–170.

⁴¹³ Войтович Л. "Teraturgema" Афанасія Кальнофойського як джерело з генеалогії князівських родин. — Львів, 2000; Його ж. Князівські династії..., — С. 65–68.

⁴¹⁴ Рогов А. И. Супраль как один из центров культурных связей Белоруссии с другими славянскими странами // Славяне в эпоху феодализма. — Москва, — 1978. — С. 321–328.

⁴¹⁵ Piekosiński F. O źródłach heraldyki ruskiej // Rozprawy wydz. hist.-filoz. AU. — Т. 38. — 1899. — S. 199–204; Лаппо-Данилевский А. Печати последних галичско-владимирских князей и их советников // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. — Санкт-Петербург, 1907. — С. 241–244; Barwinski B. Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne. — Т. 1. — 1909. — S. 99–130; Puzyra J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieswizkiego // Miesięcznik Tow. Heraldycznego. — 1911. — Cz. 4. — S. 41–82; Radziński Z. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieswizkiego // Id., — S. 142–145; Sochaniewicz K. przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich // Id., — 1914. — Cz. 7. — S. 118–119; Актовые печати Древней Руси X–XV вв. — Т. 1. — Москва, 1970.

Розділ перший

Гедиміновичів. Дальший розвиток гербів привів до появи "ліхтарів", "підков" та інших зображень, які могли бути різновидом як "тризуба" так і "колюмни". Змішання родин привело до змішання гербів. Правила їх творення, на зразок західноєвропейських, вступили в силу тільки десь з XVI ст. До цих пір, починаючи від Городельської унії 1413 р., яка дала поштовх герботворенню, взаємовпливи не підпорядковувалися ніяким нормам. Розв'язання проблеми взаємозалежності "ліхтарів" і "острог" з "тризубом" та "колюмною" (яка також могла бути різновидом "тризуба" або його наслідуванням) допомогло б у вирішенні питання походження тої чи іншої князівської родини. Пробував це зробити Й. Пузина, але надто тенденційно.

Із включенням більшості князівств колишньої Володимиро-Суздальської та Рязанської земель до складу Московської держави, розвиток гербів у цих землях припинився. Інше спостерігалось у Великому Князівстві Литовському і коронних землях. Гербові братства з 1413 р. почала утворювати середня, а потім і дрібна шляхта.

Вже у XVI ст. з'явилася необхідність у спеціальних гербівниках. Перші впорядники гербівників поряд з відомостями про герби кожної родини вносили туди і відомості про саму родину, її походження, в тому числі і родові легенди. Незважаючи на присутність великої маси помилок, неточностей і пропусків, всі ці збірники зберігають неабияку цінність як джерела з князівської генеалогії. З цього масиву джерел найцікавіші є гербівники Б. Папроцького (бл. 1543–1614)⁴¹⁶, С. Окольного (1580–1653)⁴¹⁷, А. Кояловича-Віюка (1609–1677)⁴¹⁸, К. Несецького (1682–1744)⁴¹⁹, С. Дуньчевського⁴²⁰ і В. Вельондка (1744–1822),⁴²¹ в складі яких збереглося немало оригінальних відомостей, взятих з втрачених нині джерел. Вартує уваги також генеалогія княжих і шляхетських родів Я. Яблонівського⁴²². На високому науковому рівні виконаний рукописний гербівник Едварда Руліковського (1824–1900), у якому зібрані матеріали з генеалогії київської шляхти⁴²³. Переважно на таких матеріалах ґрунтуються популярні польські довідники і енциклопедії з генеалогії князівських і шляхетських родів⁴²⁴.

⁴¹⁶ Herby rycerstwa Polskiego, przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584 / Wyd. K. J. Turowskiego. — Kraków, 1858.

⁴¹⁷ Okolski S. Orbis Polonus in quo antiqua Sarmaturum gentilitia et arma delucidantur. — Cracoviae. — T. 1. — 1641; — T. 2. — 1643; — T. 3. — 1645.

⁴¹⁸ Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego...

⁴¹⁹ Niesiecki K. Herbarz Polski / Wyd. J. N. Bobrowicz. — Lipsk. — T. 1. — 1839; — T. 2. — 1839; — T. 3. — 1839; — T. 4. — 1839; — T. 5. — 1840; — T. 6. — 1841; — T. 7. — 1841; — T. 8. — 1841; — T. 9. — 1842; — T. 10. — 1845; Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego. Powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. — Wrocław, 1995.

⁴²⁰ Duńczewski St. J. Herbarz wielu domów korony Polskiej i W. X. Litewskiego. — T. 1–2. — Kraków, 1757.

⁴²¹ Heraldyka czyli opisanie familii przez W. Wielądka. — Warszawa. — T. 1. — 1794; — T. 2. — 1795; — T. 3. — 1796; — T. 4. — 1797; — T. 5. — 1798; Pętek Z. Prace genealogiczne Wojciecha Wielądka (1744–1822) // Genealogia. — R. 4. — 1993. — № 1/4. — S. 106–119.

⁴²² Tabulae Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum Slavicarum regni Poloniae etc. / Ed. J. A. Jablonowski. — Norimbergae. — 1748.

⁴²³ ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника у Львові. — Ф. Осолінських. — 7444/II. — Ч. 1–4.

⁴²⁴ Herbarz starodawnej szlachty podług heraldyków Polskich, z dopelnieniem do czasów obecnych. — Paris. — 1858; Złota księga szlachty Polskiej przez Teodora Zychlińskiego. — Poznań. — R. 1. — 1879; — R. 2. — 1880; — R. 3. — 1881; — R. 4. — 1882; — R. 5. — 1883; — R. 6. — 1884; — R. 7. — 1885; — R. 8. — 1886; — R. 9. — 1887; — R. 10. — 1888; — R. 11. — 1889; — R. 12. — 1890; — R. 13. — 1891; — R. 14. — 1892; — R. 15. — 1893; — R. 16. — 1894; — R. 17. — 1895; — R. 18. — 1896; — R. 19. — 1897; — R. 20. — 1898; — R. 21. — 1899; — R. 22. — 1900; — R. 23. — 1901; — R. 24. — 1903; — R. 25. — 1903; Zychliński T. Złota Księga szlachty polskiej. — Poznań. — R. 1–2. — 1993; — R. 3–4. — 1994; — R. 5. — 1995; — R. 6. — 1996; Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. — T. 1. — Brody, 1913; Polska Encyklopedia Szlachecka. — Warszawa. — T. 1. — 1935; — T. 2. — 1935; — T. 3. — 1935; — T. 4. — 1936; — T. 5. — 1936; — T. 6. — 1937; — T. 7. — 1937; — T. 8. — 1937; — T. 9. — 1937; — T. 10. — 1938; — T. 11. — 1938; — T. 12. — 1938; Szymański J. Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego. — Warszawa, 1993;

1.9. НАРАТИВНІ ПАМ'ЯТКИ XII–XVII СТ.

Окрім літописів, хронік, родоводів і гербівників від княжої доби вцілів великий масив різноманітних наративних пам'яток. Тут не розглядаються "повісті", які збереглися у літописних зведеннях і стали їх невід'ємною частиною. Більшість літературних творів епохи Київської Русі загинуло. Дуже мало вціліло і з творчості князівських скальдів — придворних співців подібних до Бояна і Митуси. Збереглися рукописні книги і їх фрагменти переважно релігійного змісту, переклади і збірники різноманітного характеру і призначення — осколки колись потужного книжкового фонду княжих і єпископських дворів. Трохи більше книжного фонду і рукописів збереглося від XIV–XVI ст. До них примикають і книги європейських мандрівників та дипломатів, які бували на наших територіях і цікавилися не тільки географією. Майже кожна з таких книг містить якусь інформацію стосовно тих чи інших князів або їх родин. Окремі автори використовували нині втрачені джерела, інші писали про сучасні їм події. На рукописах збереглися вкладні записи, вказівки на замовників та власників, маргіналії. Подібні джерела до вивчення історії князівських родів залучалися спонтанно. Складність полягає в тому, що для їх використання потрібно спочатку визначити коло джерел, якими користувався автор чи автори та їх достовірність. Немало складностей і при дослідженні записів чи маргіналій.

Прикладом використання таких джерел для генеалогічних студій може бути аналіз трактату Афанасія Кальнофойського "Teraturgema або чуда Печерського монастиря"⁴²⁵. Твір виданий польською мовою у Києві 1638 р. Афанасій Кальнофойський був ченцем Києво-Печерської лаври і належав до кола митрополита Петра Могили. Трактат розрахований на освіченого польського читача і поряд з описами 64 чудес, які відбувалися у Києво-Печерському монастирі у 1594–1638 рр., містив вірш на герб князів Святополк-Четвертинських, їх генеалогічне дерево, опис цього дерева, тридцять одну епітафію з надгробків відомих осіб, похованих у монастирі, перелік ктиторів і опікунів монастиря печерського та виписки з монастирського пом'яника. Пам'ятка була відомою давно, але дослідників цікавили саме видання, подані плани Києва і Печерського монастиря, передмова. Окремо були видані також поетичні епітафії з трактату⁴²⁶. А між тим, як скопійовані написи з надгробків з датами, так і список ктиторів значною мірою може служити підтвердженням історичності існування тої чи іншої особи. Це ж стосується і окремих дат, приведених тільки у цій пам'ятці. Список Києво-Печерського пом'яника, з якого черпав відомості А. Кальнофойський, пізніший за відомий список, який зберігся. І вже це вартувало окремого розгляду. Меншу цінність має генеалогічне дерево князів Святополк-Четвертинських та його опис, які відбивають генеалогічну традицію цієї волинської князівської родини у середині XVII ст., але і там і кілька унікальних відомостей. Зручне для дослідження нове факсимільне видання книги Гарвардським університетом⁴²⁷.

Генеалогічне дерево князів Святополк-Четвертинських має тридцять чотири галузки (імена) від стовбура (князя Святослава Ігоревича, батька св. Володимира). Останнім серед князів був сучасник автора королівський ротмістр князь Ілля (Геліаш) Стефанович

Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej / Przy współud. Adama Amilkara Kasińskiego. Wykonczony i uzup. przez Aleksandra Włodarskiego. — Т. 1. — Warszawa, 1994; — Т. 2–4. — Poznań, 1995.

⁴²⁵ Войтович Л. "Teraturgema" Афанасія Кальнофойського як джерело з генеалогії князівських родин. — Львів, 2000.

⁴²⁶ Эпитафии фундаторам Киево-Печерской лавры из Тератургимы Афанасия Кальнофойского // Киевские епархиальные ведомости. — 1874. — Отдел второй. — № 14, 19, 20, 22, 24.

⁴²⁷ The TERATURGEMA of Afanasij Kal'nofojs'kyj // Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery. — Harvard Library of Early Ukrainian Literature. — Texts. — V. 4. — Cambridge, Mass., 1987. — P. 119–328.

Розділ перший

Святополк-Четвертинський (1606–1638). У середині XVII ст. сім'я Святополк-Четвертинських залишалася однією з небагатьох князівських родин, які зберігали вірність православ'ю. Сам князь Ілля був ктитором Києво-Печерського монастиря і на його погребі Ігнатій Оксенович-Старушич, інший книжник з оточення митрополита Могили, виголосив проповідь, яку лаврська друкарня видала окремою книгою у 1641 р.⁴²⁸. Генеалогічне дерево князів Святополк-Четвертинських, приведене у книзі, має багато пропусків, переважно свідомих (пагінці, не пов'язані безпосередньо з князем Іллею, приводилися тільки у випадках, які могли піднести родинний престиж) та неточностей, але на ньому немає фантастичних побудов. Такі пам'ятки створювалися на базі традиції роду, яка, безперечно, знала не тільки родоначальника, але й усіх інших родичів, підкріпленою відомостями літописів та документами родинного архіву. Там, де тих документів бракувало, а з літописів неможливо було почерпнути відповідну інформацію, автори все ж не йшли на пряму фальсифікацію, вигадуючи неіснуючих князів. Можливо також, що основою для генеалогічних дерев, створених у XVI–XVII ст. служили більш давні родоводи, створені на підставі записів у пом'яниках або інших джерел. Записуючи до таких родоводів "престижних" родичів, також, керувалися фактами, а не чистим домислом. Очевидно, що в цю епоху не так вже просто, як нам здається, можна було виготовити фальсифікат. Кожна князівська родина мала свій архів і могла похвалитися достатньо глибокими знаннями з генеалогії. Оригінальним в дереві князів Четвертинських є запис, щодо участі князя Яцька Андрійовича у 1580 р. в поході на Московію під командою князя Януша Збаразького, який дозволяє віднести смерть цього князя до часів після 1580 р., тоді як остання згадка в актах про нього відноситься до 1569 р.

Поміщаючи у своїй книзі поетичні епітафії до надгробків з Києво-Печерської лаври, А. Кальнофойський подав і написи на надгробках, які, напевно, ще читалися в його часи. Вже це дає достатню гарантію в існуванні цих осіб, більшість з яких належала до князівського стану, і дозволяє розглядати ці фрагменти книги як важливе генеалогічне джерело. Серед оригінальних відомостей, взятих з цих написів, дата закінчення реставрації Успенського собору Києво-Печерського монастиря (3 грудня 1470 р.) та дата смерті князя Семена Олельковича *"дідичного пана землі Київської, князя слуцького"* (1471); точна дата смерті його сина пінського князя Василя Семеновича (4 червня 1495 р.), на могилі якого родичі не забули дописати, що покійний був *"дідичний пан Київської землі і князь слуцький"*; дата поховання слуцького князя Юрія Юрійовича *"дідичного пана землі Київської"* (12 квітня 1579 р.); своєрідна біографічна епітафія слуцького князя Юрія III Юрійовича (*"В році Божому 1586, місяця травня, дня 6, маючи років двадцять шість, місяців вісім, днів дев'ятнадцять ЮРІЙ КНЯЗЬ СЛУЦЬКИЙ, з давньої і знаної Ягеллової родини, Юрія Олельковича, князя слуцького, і Катерини, графині з Тенчина, син первородний, не проживший й року з дружиною своєю Катериною Кішкою, котру собі був взяв, з цього світу з великим для матері, братів, приятелів, слуг і підданих своїх жалем є покликаним"*); точні дати народження (28 лютого 1503 р.) та смерті (19 липня 1577 р.) Анни Шимківни, княгині Капусти, дружини брацлавського каштеляна князя Андрія Тимофійовича Капусти; точна дата смерті князя Михайла Олександровича Корибутовича-Вишневецького (16 жовтня 1584 р. *"о другій годині ночі з понеділка на вівторок"*); дати народження (1543) та смерті (3 квітня 1577 р. *"о шостій годині ночі з вівторка на середу"*) князя Олександра Олександровича Корибутовича-Вишневецького; хресне ім'я (Євфимій) і точна дата смерті (19 серпня 1578 р.) князя Богуща Корецького.

⁴²⁸ Крעותень В. Г. До історії української барокової учительсько-ораторської прози. Казання Ігнатія Оксеновича Старушича на погребі князя Іллі Святополк-Четвертинського // Українська література барокко. — Київ, 1987. — С. 244–271.

Джерела

Каталог "добродіїв і опікунів святого монастиря печерського", який відкривається св. Андрієм Первозванним, заповнений іменами реальних князів, серед яких Анна, дочка Ярослава Мудрого (поз. 17), пізніша королева Франції, яка покинула Київ у 1051 р., а до цього часу могла підтримувати св. Антонія Печерського і його братію, що і знайшло своє відбиття у монастирській традиції; князі Євстафій і Станіслав, згадані у легендарній частині литовських літописів, як київський князь, який у 1321 р. був розбитий Гедиміном на р. Ірпені, в існуванні якого дослідники сумнівалися⁴²⁹, хоча у Любецькому синодику записаний його син Іван Станіславич; князь Борис Володимирович Соломирецький, незнаний з інших джерел; Мавра, Євдосія і Пелагія Острозькі, також незнані з інших джерел (скоріше всього це хресні імена); князь Федір Іванович Корецький, записаний із хресним іменем Теодор, незнаний з інших джерел; його син Богуш — з хресним іменем Євфимій; княгиня Анна Іванівна Корецька († 1532), в чернецтві Анастасія (що було невідомо з інших джерел); княгиня Серафима Корецька, в схимі ігуменя Олена, також невідома з інших джерел; князь Максим Олександрович Вишневецький († 1565) — з хресним іменем Боніфаций; княгиня Анна Андріївна Сангушко († після 1546) — з хресним іменем Аक्सинія. Оригінальні відомості збереглися також у виписках А. Кальнофойського з молодшої редакції Києво-Печерського пом'яника, про що вже говорилося вище. Вже переліченого вистачить, щоби зрозуміти наскільки важливими є подібні джерела, які для досліджень генеалогії та історії князівських родин майже не залучалися.

Головною пам'яткою, яка збереглася від літератури Київської Русі, залишається "Слово о полку Ігоревім"⁴³⁰. Я не торкаюся дискусії, започаткованої О. О. Зиміним, щодо фабрикації цього твору у XVIII ст., яка сьогодні має немало прихильників. Солідна книга покійного О. О. Зиміна, яка залишилася в рукописі, сподіваюся, буде видана його учнями і стане доступною для істориків, що дозволить продовжити дискусію. Версія Е. Кінана (почекаємо на обіцяну книгу) щодо написання "Слова" чеським славістом Й. Добровським (1753–1829) виглядає поверховою⁴³¹. У "Слові" згадуються "мечі харалужні". Звідки хтось до 1965 р. міг знати, що саме у с. Харалуг на Волині була болотна руда, криця якої годилася для виготовлення мечів. Майже всі знайдені мечі імпортного походження, інших місцевостей, де б була болотна руда, з якої виготовлялася криця відповідної якості в межах Київської Русі не знайдено⁴³². Один з найважливіших аргументів базується на впевненості, що цей вчений міг довідатися про Пліснесько, яке було на території, приєднаній до Австрії у 1772 р., але у XVIII ст., як і нині, цей населений пункт називався Підгірці. І тільки після перших розкопок городища, які були розпочаті у 1810 р. (тобто після появи "Слова"), і матеріали яких почали публікуватися з 1882 р.⁴³³, з'явилися спроби ототожнити його з літописним Пліснеськом, згаданим у Іпатіївському літописі під 1188 та 1232 рр.⁴³⁴. Загальноприйнятою ця версія стала досить

⁴²⁹ Русина О. Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми) // Записки НТШ. — Т. 231. — Львів. — 1996. — С. 147–157.

⁴³⁰ Дмитриев Л. А. История первого издания "Слова о полку Игореве". Материалы и исследования / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Москва-Ленинград, 1960 [фотокопія першого видання — С. 77–132, древноруський текст — С. 257–266]; "Слово о полку Игореве" — памятник XII века / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Москва-Ленинград, 1962; "Слово о полку Игореве". Древнерусский текст и переводы. — Москва, 1965; Слово о полку Игореве / Вступ. стаття і підготовка тексту Д. Лихачева. — Москва, 1987; Літописні оповіді про похід князя Ігоря / Упоряд. В. Ю. Франчук. — Київ, 1988.

⁴³¹ Кінан Е. Чи міг Ярослав Галицький 1185 року стріляти в султанів?// Кінан Е. Російські історичні міти. — Київ, 2003. — С. 252–268.

⁴³² Савка М. Т., Тимчишин Я. Д. До історії виробництва "мечів харалужних" // Український Історичний Журнал. — 1965. — № 10. — С. 123–125.

⁴³³ Zbiór wiadomości do Antropologii Krajowej. — Kraków. — Т. 6. — 1882. — S. 58–61; — Т. 7. — 1883. — S. 47–50; — Т. 8. — 1884. — S. 94–99.

⁴³⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — 1962. — Стб. 661–662, 770.

Розділ перший

пізно⁴³⁵, а до того Плісесько ототожнювали з с. Плоским поблизу Києва⁴³⁶. Ще більш наївним виглядає аргумент нібито у Галичі не могли знати титулу "султан" (руські дружини були учасниками битви при Манцикерті у 1071 р. проти сельджуцького султана Арп-Арслана III; з цього часу сельджуцькі султани постійно оточували візантійські володіння і були учасниками чорноморської торгівлі; Андронік Комнен, який знайшов притулок при дворі Ярослава Осмомисла, також перебував і при дворах сельджуцьких султанів; цілком можлива участь галицької дружини у битві візантійців з іконійським султаном Килидж-Арсланом II при Міріакефалоні 27.09.1176 р.⁴³⁷; здається цей титул використовували навіть половці, у словнику з XIV ст. саме у версії "солтан"⁴³⁸), а тому Ярослав Осмомисл стріляв з альтани (!), хоча останній, терплячи на спадкову хворобу Петра, не брав участі у бойових походах і навряд чи міг стріляти взагалі (це не буквальний, а образний вираз). Так само доволі проблематична впевненість, що князь Ярослав Володимирович не контролював і не будував міст на Дунаї⁴³⁹. Фрагмент, присвячений галицькому князеві, переконливо інтерпретований російським істориком М. Тихомировим⁴⁴⁰. У "Слові" багато князівських імен, деякі з них (наприклад дрібних полоцьких князів) ні Й. Добровський, ні інший вчений XVIII ст. практично не мав звідки взяти. Для чого було вигадувати Бояна, який оспівував таких же дрібних тмутараканських князів? Тоді як для сіверського скальда, для якого Боян, як скальд синів Святослава Ярославича був взірцем, пошана останнього була природною. Якщо згадати, що "Слово" перш за все твір поетичний, то у ньому важко не відчутти подиху степу, мисливські та військові "звуки", природні для княжого скальда, який сам був учасником походів та полювань, і зовсім неможливі для вченого сзуйта, яким був Й. Добровський. Спроби Е. Кінана та його українських послідовників, попри звичайну погоню за оригінальністю, коріняться в глибокому переконанні їх авторів, що не могло бути серед літератури Київської Русі пам'яток рівня "Слова". Аргументи О. Зиміна були серйознішими, торкалися взаємозв'язку літописних текстів про похід Ігоря Святославича з текстом пам'ятки, але полеміка навколо них може відкритися тільки після публікації повного тексту його праці.

"Слово" вивчається давно і процес цей триває⁴⁴¹. Крім спроб сенсаційного викриття фальсифікату, захоплення високою поезією твору, безплідних пошуків автора та

⁴³⁵ Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. — Львів, 1957. — С. 25, 30.

⁴³⁶ Матеріал для историко-географического словаря России. — Ч. 1. Географический словарь русской земли (IX–XIV ст.) / Сост. и изд. Н. Барсов. — Вильна, 1865. — С. 163; Словарь-справочник "Слова о полку Игореве". — Москва-Ленинград. — Вып. 1. — 1965. — С. 20; — Вып. 4. — 1973. — С. 83.

⁴³⁷ Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. — Москва, 2001. — С. 636.

⁴³⁸ Плетнева С. Половцы. — Москва, 1990. — С. 120–122.

⁴³⁹ Див., наприклад: Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. — Санкт-Петербург, 2001. — С. 218–232.

⁴⁴⁰ Тихомиров М. Н. Киевская Русь // Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1975. — С. 31–34.

⁴⁴¹ Орлов А. С. "Слово о полку Игореве". — Москва, 1923 (підтримка гіпотези М. Карамзіна, що автор "Слова" походив з Галича — С. 28–31); Федоров В. Г. Кто был автором "Слова о полку Игореве". — Москва, 1956; Махновец Л. І. Из дослідження "Слова о полку Игоревім" // Радянське літературознавство. — Київ, 1958. — № 1. — С. 39–42; Кудряшов К. В. Еще раз к вопросу о пути Игоря в Половецкую степь // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 14. — 1958. — С. 49–60; Греков Б. Д. Избранные труды / Под ред. Л. В. Черепнина и В. Т. Пашуто. — Т. 2. — Москва, 1959 [автор "Слова" — С. 428–439]; Ржигла В. Ф. Автор "Слова о полку Игореве" и его время // Археологический ежегодник за 1961 год. — Москва, 1962. — С. 3–17; Лихачев Д. С. Когда было написано "Слово о полку Игореве"? // Вопросы литературы. — 1964. — № 8. — С. 132–160 [з приводу концепції О. Зиміна]; Котляр М. Ф. Чи міг Роман Мстиславич ходити на половців раніше 1187? // Український Історичний Журнал. — 1965. № 1. — С. 117–120; Його ж. Загадка Святослава Всеволодовича київського // Український Історичний Журнал. — 1967. — № 6. — С. 104–109; Словарь-справочник "Слова о полку Игореве" — Москва-Ленинград. — Вып. 1. — 1965; — Вып. 2. — 1967; — Вып. 3. — 1969; — Вып. 4. — 1973; — Вып. 5. — 1978; Рыбаков Б. А. Русь в эпоху "Слова о полку

Джерела

пояснень "темних місць" при цьому досліджено немало проблем, пов'язаних з генеалогію Рюриковичів. З цієї точки зору можна виділити дослідження М. Грушевського⁴⁴² та Б. Яценка⁴⁴³.

Збереглася також незначна частина епосу цих часів⁴⁴⁴. З його досліджень⁴⁴⁵ виділяються фундаментальні розвідки М. Грушевського⁴⁴⁶. Від іншої літератури доби Київської Русі збереглося порівняно небагато⁴⁴⁷. Ще менше можна використати у генеалогічних студіях.

Досі загадковою і дискусійною залишається особа князя Андрія Михайловича Курбського (бл. 1528–1583), одного з найближчих співробітників Івана Грозного раннього періоду його діяльності. Не бажаючи поповнити синодик жертв тирана, він емігрував у Велике князівство Литовське, де отримав у 1564 р. Ковельське князівство. Тут, на Волині, кипуча енергія цього князя вилилася не стільки у політичну, скільки у літературну діяльність. Тут були написані знамениті послання до Івана Грозного та "История о великом князе Московском", релігійні твори на підтримку православ'я, переклади Івана Дамаскіна, а також листи до К. Острозького, Чорторийських та інших волинських князів⁴⁴⁸. Прихильники Е. Кінана, які вважають всі ці твори, або переважно

Игореве" // История СССР. С древнейших времен до наших дней. — Т. 1. — Москва, 1966. — С. 573–639; Його ж. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве". — Москва, 1972; Зимин А. А. Когда было написано "Слово"? // Вопросы литературы. — 1967. — № 3. — С. 135–152; Кузьмин А. Г. Мнимая загадка Святослава Всеволодовича // Русская литература. — 1969. — № 3. — С. 104–109; Франчук В. Ю. Мог ли Петр Бориславич создать "Слово о полку Игореве" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 31. — 1976. — С. 77–93; "Слово о полку Игореве" и его время / Отв. ред. Б. А. Рыбаков. — Москва, 1985; Исследования "Слова о полку Игореве" / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Ленинград, 1986; "Слово о полку Игореве". Комплексные исследования / Отв. ред. А. Н. Робинсон. — Москва, 1988; Абрамов М. А. К проблеме авторства "Слова о полку Игореве" // "Слово о полку Игореве" и мировоззрение его эпохи. — Киев, 1990. — С. 154–163 (версія про авторство Єфросинії Ярославни).

⁴⁴² Грушевський М. Історія української літератури. — Т. 2. — Київ. — 1993. — С. 159–221, [примітки С. К. Росоєцького з бібліографією проблеми — С. 244–258].

⁴⁴³ Яценко Б. И. Солнечное затмение в "Слове о полку Игореве" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 31. — 1976. — С. 114–118; Його ж. Кто такой Борис Вячеславич "Слова о полку Игореве"? // Там же. — С. 296–404; Його ж. Про Золоте Слово Святослава Київського // Радянське літературознавство. — 1976. — № 5. — С. 53–59; Його ж. Северские князья в "Слове о полку Игореве" // Русская литература. — 1981. — № 3. — С. 108–109; Його ж. Князь Игор у "Слові о полку Ігоревім" // Київська Русь. Культура. Традиції. — Київ, 1982. — С. 53–56; Його ж. Лаврентьевская повесть о походе Игоря Святославича в 1185 году // Русская литература. — 1985. — № 3. — С. 31–42; Його ж. Черниговская повесть о походе Игоря Святославича в 1185 году // Исследования "Слова о полку Игореве". — Ленинград, 1986. — С. 38–57; Його ж. О некоторых особенностях рукописи "Слова о полку Игореве" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 45. — 1992. — С. 351–363; Його ж. Дмитрий Ростовский и "Слово о полку Игореве" // Русская литература. — 1996. — № 4. — С. 117–122; Його ж. "Слово о полку Ігоревім" та його доба. — Київ, 2000; Його ж. У полоні власних містифікацій (про статті Е. Кінана та Г. Грабовича) // "Слово і час". — 2002. — № 5. — С. 22–29 [той же текст — "Медієвістика" — Вип. 3. — 2002; "Русская литература" — 2002. — № 3]; Його ж. І ще про автентичність "Слова о полку Ігоревім" // "Слово і час". — 2003. — № 7. — С. 30–34.

⁴⁴⁴ Былины. — Т. 1–2. — Москва, 1958; Исторические песни XIII–XVI веков / Подг. Б. Н. Путилов, Б. М. Добровольский. — Москва-Ленинград, 1960.

⁴⁴⁵ Рыбаков Б. А. Исторический взгляд на русские былины // История СССР. — 1961. — № 5. — С. 141–166; — № 6. — С. 80–96; Його ж. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. — Москва, 1963; Шарыпкин Д. М. Боян в "Слове о полку Игореве" и поэзия скальдов // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 31. — 1976. — С. 14–22.

⁴⁴⁶ Грушевський М. Історія української літератури. — Т. 2. — Київ, 1993. — С. 124–158 [примітки С. К. Росоєцького з бібліографією проблеми — С. 242–243]; — Т. 4. — Кн. 1. — Київ. — 1994 [примітки С. К. Росоєцького з бібліографією проблеми — С. 307–327].

⁴⁴⁷ Див.: Еремін І. П. Литература Древней Руси. (Этюды и характеристики) / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Москва-Ленинград, 1966; Лихачев Д. С. Исследования по древнерусской литературе. — Ленинград, 1986.

⁴⁴⁸ Сочинения князя Курбского. т. 1 Сочинения оригинальные / Изд. Г. З. Кунцевича // РИБ. — Т. 31. — Санкт-Петербург, 1833; Курбский А. М. История о великом князе Московском (Отрывки) / Подг. текста и прим. Я. С. Лурье // Изборник. — Москва, 1972; Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским / Подг.

Розділ перший

їх більшість, пізнішими підробками, мусять признати, що автор був блискучим знавцем генеалогії княжих родин. Це було би природним для князя Курбського чи іншого Рюриковича, як частина його менталітету, набута з раннього дитинства, в атмосфері якої він прожив усе свідоме життя. Для людини з іншого середовища для демонстрації подібних знань потрібна було мати під рукою спеціальну літературу, яка на той час просто не існувала і замінити яку могли тільки роки досліджень текстів літописів, пом'яників та іншої подібної літератури. Князі ж пам'ятали ці факти, подібно як і у середовищі радянського офіцерства, всі, незважаючи на освітній рівень, досконало пам'ятали правила присвоєння наступного військового звання і пов'язаного з цим росту зарплати, тоді як для всіх інших людей — це було чимось далеким і несуттєвим. Залишаючи в стороні полеміку навколо автентичності творів А. Курбського, зазначу тільки, що перевірка більшості згаданих у них генеалогічних фрагментів переконала мене, що їх можна розглядати як надійне джерело з княжої генеалогії.

Знання родинної генеалогії були обов'язковою частиною виховання у княжих родинах, причому частиною важливішою. І не тільки у сфері впливу Московської держави, де існувало місництво. І у Великому князівстві Литовському та Польській короні князі прекрасно знали своїх предків і родичів. У 1442 р. могольський князь Андрій Володимирович спеціально приїхав до Києво-Печерського монастиря вклонитися могилі батька Володимира Ольгердовича, дядька Скіргайла Ольгердовича та інших родичів, які були там поховані, та склав у монастирі свій тестамент⁴⁴⁹. Шанування предків і пам'ять про їх достоїнства і звичаги залишалися частиною князівського менталітету протягом усієї княжої доби.

До кола цих пам'яток треба залучити "Хроніку з літописців стародавніх" Феодосія Софоновича, ігумена Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря (1655–1672) та ректора Києво-Могилянської колегії⁴⁵⁰. Пам'ятка складається з трьох частин: "Кройніка о Русі" (від племінних князівств до кінця XIII ст. і обривається на повідомленнях Галицько-Волинського літопису), "Кройніка о початку і назвіску Литви" (від легендарних литовських князів до смерті князя Костянтина Івановича Острозького, яка помилково датована 1533 р.), "Кройніка о землі Польской" (від легендарного Леха до часів автора). Друга і третя частини містять також відомості про українські землі. Праця

текста Я. С. Лурье и Ю. Д. Рыкова. — Ленинград, 1979; Иванишев Н. Д. Жизнь князя Курбского в Литве и на Волыни. — Т. 1–2. — Киев, 1849; Андреев В. Очерк деятельности князя Курбского на защиту православия в Литве и на Волыни. — Москва, 1873; Бартошевич Ю. Князь Курбский на Волыни // Исторический Вестник. — 1881. — Сентябрь. — С. 65–85; Архангельский А. С. Борьба с католичеством и западнорусская литература конца XVI — первой половины XVII в. // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — 1888. — Кн. 1. — Ч. 1. Приложения. — С. 1–166; Шумаков С. Акты Литовской метрики о князе Курбском и его потомках // Книговедение. — 1894. — № 7–8. — С. 17–20; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века. — Казань, 1896. — С. 237–276; Грушевский А. С. Из полемической литературы конца XVI века // Известия Отделения Русского Языка и Словесности. — Т. 23. — Кн. 2. — 1917; Backus O. P. A. M. Kurbsky in the Polish-Lithuanian State (1564–1583) // Acta Balto-Slavica. — 1969–1970. — Т. 6. — Р. 78–92; Уваров К. И. Неизданный труд Г. З. Кунцевича (обзор гранок второго тома "Сочинения князя Курбского") // Археологический Ежегодник за 1971 г. — Москва, 1972. — С. 315–317; Скрынников Р. Г. Переписка Грозного и Курбского. Парадоксы Эдварда Кинана. — Ленинград, 1973; Беляева Н. П. Материалы к указателю переводных трудов А. М. Курбского // Древнерусская литература. Источниковедение. — Ленинград, 1984. — С. 115–136.

⁴⁴⁹ Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археологической комиссией. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1846. — С. 46; Грушевський М. Історія української літератури. — Т. 5. — Кн. 1. — Київ, 1995. — С. 209–210.

⁴⁵⁰ Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Підготовка тексту, передмова, коментарі Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. — Київ, 1992.

Джерела

написана з використанням різних літописів. Містить також і оригінальні відомості, в т. ч. про князів⁴⁵¹. Пам'ятка досліджена досить ґрунтовно⁴⁵².

На базі літописів і хронік був складений і перший друкований підручник з вітчизняної історії — "Синопис" (від грецьк. "огляд")⁴⁵³. Ця праця, в якій помітний вплив "Кройніки" Софоновича, довгий час приписувалася І. Гізелю (бл. 1600–1683), відному вченому і ректору Києво-Могилянського колегіуму. Це питання залишається відкритим. Принаймні заперечувати участь І. Гізеля в редагуванні пам'ятки навряд чи доцільно. Сама пам'ятка витримала близько 30 видань (перше — у 1674 р.) і вивчається вже давно⁴⁵⁴.

Сюди також належить перша російська наукова праця з генеалогії "Родословная царей российских", автором якої був один з найосвідченіших вчених свого часу дипломат Посольського приказу М. Г. Мілеску-Спафарій (1636–1708).

Один із рукописних списків українського Хронографа ієромонаха Леонтія Боболінського († 1717 р.) містить у додатку, складений префектом Чернігівської семінарії Іваном Левицьким "Ресстр князям чернігівським і іншим деяким похованим в Чернігові з показом часу їх поховання і місць, де поховані". Цей ресстр складений як на підставі вказівок самого Хронографа Боболінського, так і з урахуванням друкованих праць князя М. Щербатова, на що є вказівки у самому тексті⁴⁵⁵.

У XVIII ст. у Росії було видано ряд книг з подібними родовідними матеріалами, які можна з певними застереженнями розглядати як джерела⁴⁵⁶. До числа цих пам'яток

⁴⁵¹ Мицик Ю. А., Кравченко В. М. Оригінальні звістки "Кройніки" Феодосія Софоновича // Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх... — С. 37–51.

⁴⁵² Рогозинский А. "Кройника" Феодосия Сафоновича и ее отношение к "Киевскому синопису" Иннокентия Гизеля // Известия Отделения Русского Языка и Словесности. — Т. 15. — Кн. 4. — 1910; Бевзо О. А. Феодосий Софонович та його "Кройника" // Український Історичний Журнал. — 1968. — № 8. — С. 101–104; Мыщук Ю. А. Влияние "Кройники" Феодосия Софоновича на киевский "синопис" // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения". — Днепропетровск, 1972. — С. 129–136; Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх... — С. 5–37.

⁴⁵³ Синопис или краткое собрание различных летописцев о начале славяно-российского народа. — Киев, 1836.

⁴⁵⁴ Сумцов Н. Ф. Иннокентий Гизель // "Киевская старина". — 1884. — № 10; Маслов С. И. К истории издания киевского "Синописа" // Сборник Отделения Русского Языка и Словесности. — Т. 101. — Ч. 3. — Ленинград, 1928; Еремін І. П. К истории общественной мысли на Украине второй пол. XVII в. // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 10. — 1954; Пештич С. Л. "Синопис" как историческое произведение" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 11. — 1955.

⁴⁵⁵ Государственная Публичная Библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина у Санкт-Петербурзі (Россия). — Отдел рукописей. — Ерм. № 320. — Л. 1, 2, 3; Историческая коллекция Эрмитажного собрания Рукописей. Памятники XI–XVIII вв. Описание / Сост. Д. Н. Альшиц. — Москва, 1968. — С. 48; Апанович Е. М. Рукописная светская книга XVIII в. на Украине. Исторические сборники. — Киев, 1983. — С. 87–88.

⁴⁵⁶ Миллер Г. Ф. Сумнительства, касающиеся до российской истории // Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1755. — С. 399–403 (про неточність хронології в розповіді літопису Нестора про княгиню Ольгу); Його ж. Краткое известие о начале Новгорода и о происхождении российского народа, о новгородских князях и знатнейших одного города случаях // Там же. — Т. 14. — Санкт-Петербург, 1761. — С. 1–50, 99–158, 195–240, 291–323; [Манкиев А. И.] Ядро российской истории, сочиненное ближним стольником и бывшим в Швеции резидентом, князь Андреем Яковлевичем Хилковым, в пользу российского юношества и, для всех о российской истории краткое понятие иметь желающих в печать изданное, с предисловием о сочинителе сей книги и о фамилии князей Хилковых. — Москва, 1770; Книга степенная царского родословия, содержащая историю российскую с начала оныя до времен государя царя и великого князя Иоанна Васильевича, сочиненная трудами преосвященных митрополитов Киприана и Макария, напечатанная под смотрением коллежского советника и императорской Академии наук, также и разных иностранных академий, и Вольного экономического и российского Вольного же собрания члена Герарда Фридерика Миллера. — Ч. 1. — Москва, 1775; [Екатерина II] Записки касательно российской истории. — Ч. 5. Родословник князей великих и удельных рода Рюрика. — Санкт-Петербург, 1793 (за період 862–1224 рр.); [Кушелева Е. Д.] Историческая и хронологическая поколенная роспись всех в России владеющих князей, царей, императоров и императриц, с показанием их супругов, потомков и свойства с прочими европейскими домами, служащая к введению в

Розділ перший

можна віднести дослідження Г. Міллера, самої імператриці Катерини II та її секретарів, І. Кушелевої, Ю. Воєйкова, І. Нечахіна, М. Спірідова та ін.

Не менш важливими є книги польських та західноєвропейських авторів. Берестейський шляхтич, учасник Хотинської війни Шимон Старовольський (1588–1656.) написав 72 книги історичного змісту, в їх числі "Історію Сигізмунда I" (Краків, 1616), "Польщу" (Кельн, 1632) та "Полководців сарматів". Серед 133 біографій польських полководців біографії Володимира Святославича, Вітовта, Зигмунта Кейстутовича, Костянтина Івановича і Костянтина Костянтиновича Острозьких, Романа Острозького (незнаного з інших джерел окрім Острозького літописця), Михайла Глинського, Івана Борятинського, Романа Сангушка, Михайла і Дмитра Вишневецьких, Януша Збарзького, Романа Ружинського і Самійла Корецького⁴⁵⁷.

Карінтійський шляхтич, який знав слов'янські мови, лицар і дипломат цісаря Максиміліана барон Сигізмунд Герберштейн (1486–1566) залишив цікаві "Записки про московітські справи"⁴⁵⁸. В них відбиті не тільки враження автора від двох поїздок до великого князя московського Василя Івановича (1517, 1526 рр.), але й викладена історія Русі на підставі літописів та інформації окремих вельмож, зокрема удільних князів. Деякі його розповіді і характеристики досить оригінальні. Наприклад, про путивльського князя Дмитра, сучасника Василя Шемячича. Не випадково за даними С. Герберштейна і Воронинське князівство виглядає так солідно, уступаючи хіба Сіверському князівству⁴⁵⁹. З праць, присвячених дослідженню цього джерела, найбільш ґрунтовна належить Ю. Лимонову⁴⁶⁰.

Син франконського шляхтича і польки, вихованець Падуанського університету Рейнгольд Гейденштейн (1553–1620), секретар короля Стефана Баторія, гуманіст близький до кола канцлера Я. Замойського, написав історію Речі Посполитої кінця XVI ст., біографію канцлера та історію походів Стефана Баторія на Московську державу⁴⁶¹. Крім архівних документів, він використовував давні літописи (у "Записках

российскую историю. От части из российских историописателей выбрана, о от части из французского на российский переведена Елизаветою Кушелевой, под руководством ее учителя Федора Габлицея. — Санкт-Петербург, 1785; Поколенная роспись или Родословие князей Вадбольских, которое сочинил игумен Ювеналий Воєйков. — Москва, 1792; Исторический словарь российских государей, князей, царей, императоров и императриц, в котором описаны их деяния, кончина, места погребения, имена их супруг и детей, с приложением двух родословных с княжескими российскими гербами, из коих: первая начинается от Рюрика, первого российского князя, и оканчивается чрез 21 степень детьми Иоанна Васильевича Грозного. Вторая, от выехавшего в Россию литовского князя Гланда, то есть: от предка царя Михаила Федоровича Романова и доньне благополучно царствующей имп. Екатерины II Великой и пресветлейшей ее фамилии. / Собр. из разных рос. бытописаний и расположенный по азбучному порядку Иваном Нечахиным. — Москва, 1793; Спиридов М. Г. Родословный российский словарь. — Москва. — Ч. 1 (литера "А"). — 1793; — Ч. 2. (литеры "Б–В"). — 1794.

⁴⁵⁷ Szymona Starowolskiego Wojownicy sarmacy / Przełożył, wstępem poprzedził i przypisami opatrzył Jerzy Starnawski. — Warszawa, 1979.

⁴⁵⁸ Герберштейн С. Записки о московитских делах / Введение, перевод и примечания А. И. Малеина. — Санкт-Петербург, 1908; Герберштейн С. Записки о Московии / Пер с нем. А. И. Малеина и А. В. Назаренко. Вступительная статья А. Л. Хорошкевич. Под ред. В. Л. Янина. — Москва, 1988.

⁴⁵⁹ Рыбаков Б. А. Русские карты Московии XV – начала XVI века. — Москва, 1974. — С. 101–104.

⁴⁶⁰ Сигизмунд барон Герберштейн, его жизнь и значение как писателя о России. Сочинения кандидатов И. Карелкина, В. Григоровича и студента И. Новикова // Сборник, издаваемый студентами Императорского Петербургского университета. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1857; Фроловский А. Каким летописным текстом пользовался Герберштейн? // Уч. зап. Высшей школы г. Одесса. — Т. 2. — 1922; Лимонов Ю. А. "Записки" Сигизмунда Герберштейна и летописи // Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII вв. — Ленинград, 1978. — С. 149–167.

⁴⁶¹ Рейнгольда Гейденштейна Записки о Московской войне (1578–1582). — Санкт-Петербург, 1889.

Джерела

про Московську війну" подана історія від Рюрика до Івана Грозного), критично підходить до джерел, не довіряючи простій компіляції з польських хроністів⁴⁶².

Вартують уваги трактат венеційця Франческо Тьєполо, виданий у 1560 р., автор якого черпав інформацію від М. Меховського, С. Герберштейна та ряду італійських авторів, яким вдавалося досягнути східних меж Литви⁴⁶³, спогади німецького ландскнехта Генріха фон Штадена (бл. 1542 — після 1581), який 12 років провів в Московії (1564–1576), в т. ч. в опричній дружині Івана Грозного⁴⁶⁴; коротка хроніка Польщі італійського ландскнехта з Верони Олександро Гваньїні (Гвагнаїна) (1534–1614), учасника Лівонської війни, який використав праці М. Кромера та М. Стрийковського⁴⁶⁵.

Подібних джерел збереглося дуже багато. В них можуть бути матеріали з історії князівських родин чи окремих князів. Джерела цього типу ще здатні подарувати цікаві знахідки.

Багато ще можна віднайти у записах на рукописах різноманітного призначення. Так у Державному російському історичному музеї у Москві (колишній ГИМ) зберігається Псалтир, переписаний на замовлення княгині Марини у 1296 р. (ф. 80370 Синодальне зібрання, № 235). Писець Захарія, який на л. 337–338 залишив цей запис, переписував також Євангеліє апракос для Антонія, ігумена монастиря Покрови Богородиці на Волоці⁴⁶⁶. Звідси випливає, що муж Марії десь на рубежі XIII ст. був новгородським або волоцьким князем. У 1284–1293 рр. волоцьким князем був Іван Дмитрович, який одружився з дочкою ростовського князя Дмитра Борисовича. Ім'я княгині невідоме. Вона була видана заміж у 1292 р. Здається, що на підставі цього запису можна вважати, що дружину Івана Дмитровича звали Марія Дмитрівна. При підготовці попередніх праць я не звернув уваги на це джерело.

Проглянути всі рукописи, які збереглися, практично неможливо. На щастя є досить багато більш-менш докладних описів у яких, як правило, приведені вкладні записи, маргіналії чи вказівки на замовників⁴⁶⁷. Цим пам'яткам присвячені поважні

⁴⁶² Лимонов Ю. А. Русские летописи в сочинениях Рейнгольда Гейденштейна // Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII вв. — Ленинград, 1978. — С. 168–199.

⁴⁶³ Аннинский С. А. Рассуждение о делах Московии Франческо Тьєполо (Текст и исследование) // Исторический Архив. — Т. 3. — Москва-Ленинград, 1940.

⁴⁶⁴ Штаден Генрих. О Москве Ивана Грозного. Записки немца-опричника / Перевод и вступ. статья И. И. Полосина. — Москва, 1925.

⁴⁶⁵ Guagnino A. Regum Polonicarum libri tres. — Francofurti, 1584; Gwanini Alexander. Omnium Regionum Moschoviae Monarchae subieactorum, morum et religionis descriptio et dasta tyrannisa Jahannis Basilidis Rerum Moscoviticarum autores varii: unum in corpus nunc primum congesti. — Francofurti, 1600; Guagnino A. Kronika Sarmacyeu Europskiej. — Kraków, 1612; Гваньїни А. Замечания иностранца XVI в. о военных походах русских // Отечественные записки. — Т. 25. — 1826. — № 69; Див. також: Ковальский Н. П. Известия по истории и географии Украины XVI в. в "Хронике Сарматии Европейской" Александра Гваньїни // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. — Днепропетровск, 1972. — С. 108–115.

⁴⁶⁶ Буслаев Ф. И. Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языков. — Москва, 1861. — С. 83–96.

⁴⁶⁷ Калайдович К., Строев П. Обстоятельное описание славяно-русских рукописей, хранящихся в Москве, в библиотеке... графа Федора Андреевича Толстова. — Москва, 1825; Прибав. 1. — Санкт-Петербург, 1825; Прибав. 2. — Москва, 1827; Востоков А. Х. Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея. — Санкт-Петербург, 1842; Срезневский И. И. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. Санкт-Петербург. — Т. 1. — Вып. 1–4. — 1867; — Т. 2. — 1876; — Т. 3. — 1879; Йою ж. Обзорение русских списков Кормчей книги. — Санкт-Петербург, 1897; Леонид, архимандрит. Описание славяно-русских рукописей книгохранилища ставропигиального Воскресенского, Новый Иерусалим именуемого, монастыря и заметки о старопечатных церковнославянских книгах того же книгохранилища // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — 1871. — Кн. 1. — Разд. 5. — С. 1–71; Йою ж. Систематическое описание славяно-русских рукописей собрания графа А. С. Уварова. — Т. 1–4. — Москва, 1893–1894; Попов А. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки

Розділ перший

дослідження⁴⁶⁸ кращі з яких, на мій погляд, належать Л. Жуковській⁴⁶⁹, М. Розову⁴⁷⁰ та Л. Столяровій⁴⁷¹.

А. И. Хлудова. — Москва, 1872; Петров Н. И. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. — Киев. — Вып. 1. — 1875; — Вып. 2. — 1877; — Вып. 3. — 1879; Викторов А. Собрание рукописей В. И. Григоровича. — Москва, 1879; Його ж. Собрание рукописей П. И. Севастьянова. — Москва, 1881; Його ж. Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII ст. // Чтения в Обществе Нестора-летописца. — Киев. — 1890. — Кн. 4. — Отд. 2.; Амфилохий, архимандрит. Об отрывках из древнеславянских рукописей XI и XII–XIII вв. — Москва, 1880; Добрянский Ф. Н. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских. — Вильна, 1882; Орлов А. С. Библиотека Московской Синодальной типографии. — Ч. 1. — Вып. 1. — Москва, 1896; Яцимирский А. И. Опись старинных славянских и русских рукописей П. И. Щукина. — Т. 1. — Москва, 1896; Волков Н. В. Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI–XIV вв. и их указатель. — Санкт-Петербург, 1897; Свенцицкий И. Опись рукописей Народного дому з колекції Ант. Петрушевича. — Ч. 1. — Львів, 1906; Його ж. Опись музея Ставропигийского ин-та во Львове. — Львов, 1908; Його ж. Опись рукописей. Кирилличні пергаменні XII–XV ст. // Збірки Національного музею у Львові. — Львів, 1933; Абрамович Д. И. Софийская библиотека. — Санкт-Петербург. — Вып. 1. — 1905; — Вып. 2. — 1908; — Вып. 3. — 1910; Маслов С. И. Обзор рукописей библиотеки ун-та св. Владимира. — Киев, 1910; Петрунь Ф. Рукописна збірка В. І. Григоровича // Праці Одеської центральної наукової бібліотеки. — Т. 1. — Одеса, 1927. — С. 137–163; Исторический очерк и обзор фондов Рукописного отдела Библиотеки Академии Наук. — Вып. 2. — Москва-Ленинград, 1958; Щепкина М. В., Протасьева Т. Н. Сокровища древней письменности и старой печати. Обзор рукописей русских, славянских, греческих, а также книг старой печати Государственного исторического музея. — Москва, 1958; Тихомиров М. Н. Записи XIV–XVII вв. на рукописях Чудова монастыря // Археографический ежегодник за 1958 год. — 1960. — С. 11–36; Його ж. Каталог русских и славянских пергаменных рукописей XI–XII вв., хранящихся в Отделе рукописей Гос. библиотеки СССР им. В. И. Ленина. — Ч. 1. XI в. // Записки Отдела рукописей [ГЛБ]. — Вып. 25. — 1962. — С. 143–183; — Ч. 2. XII в. // Там же. — Вып. 27. — 1965. — С. 93–148; — Ч. 3. Дополнения: XII и конец XII – начало XIII в. // Там же. — Вып. 30. — 1968. — С. 87–156; Щепкина М. В., Протасьева Т. Н., Костюхина Л. М., Гольщенко В. С. Описание пергаменных рукописей Государственного исторического музея. — Ч. 1. Рукописи русские // Археографический ежегодник за 1964 г. — 1965. — С. 135–231; Копыленко М. М., Рапопорт М. В. Славяно-русские рукописи Одесской научной библиотеки им. А. М. Горького // Труды Отдела Древнерусской литературы. — Т. 16. — 1960. — С. 543–553; Истомин Г. И., Сперанский М. Н. Описание рукописей Успенского кремлевского собора // Исследования по лингвистическому источниковедению. — Москва, 1963. — С. 88–119; Гепенер М. В. Слов'янські рукописи XI–XIV ст. у фондах Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. Огляд, опис, публікації. — Київ, 1969; Князевская О. А. О ростовских рукописях начала XIII в. // Проблемы истории и диалектологии славянских языков. Сб. к 70-летию чл. кор. АН СССР В. И. Борковского. — Москва, 1971. — С. 145–152; Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР. Описание русских и славянских рукописей / Сост. Н. Ю. Бубнов, О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская. — Ленинград, 1976; Бубнов Н. Ю. Русские и славянские пергаменные рукописи Библиотеки АН СССР // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги. — Ленинград, 1978. — С. 195–220; Описание рукописей Чудовского собрания [ГИМ] / Сост. Т. Н. Протасьева. — Новосибирск, 1980; Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв. / Отв. ред. Л. П. Жуковская. — Москва, 1984.

⁴⁶⁸ Костюхина Л. М. Записи XII–XVIII вв. на рукописях Воскресенского монастыря // Археографический ежегодник за 1960 год. — 1961. — С. 230–290; Булгаков М. Б. О датировке отдельных рукописей ЦГАДА // Советские архивы. — 1972. — № 4. — С. 59–64; Древнерусское искусство. Рукописная книга. — Москва, — 1972; Вздорнов Г. И. Искусство книги в Древней Руси. Рукописные книги Северо-Восточной Руси XII – начала XV вв. — Москва, 1980; Пуцко В. Г. Русская иллюминированная книга на рубеже XII–XIII вв // Книга в России. Из истории духовного просвещения. Сб. научн. трудов. — Санкт-Петербург, 1993. — С. 15–24.

⁴⁶⁹ Жуковська Л. П. Гіпотези й факти про давньоруську писемність до XII ст. // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст. — Київ, 1981. — С. 27–35; Її ж. Загадки записи Изборника Святослава 1073 года // Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому. — Москва, 1987. — С. 45–62; Її ж. Изборник 1073 г.: Судьба книги, состояние и задачи изучения // Изборник 1073 г. — Москва, 1977. — С. 5–31; Изборник Святослава 1073 г. / Под ред. Л. П. Жуковской. — Москва, 1983.

⁴⁷⁰ Розов Н. П. Русская рукописная книга. — Ленинград, 1971; Його ж. Книга Древней Руси XI–XIV вв. — Москва, 1977; Його ж. Книга в России в XV в. — Ленинград, 1981.

⁴⁷¹ Столярова Л. В. Подделки надписей на древнерусских пергаменных кодексах XVIII–XIX вв. // О подлинности и достоверности исторического источника. — Казань, 1991. — С. 49–59; Її ж. О производстве рукописей в Ростове в XIII в. (Еще раз о библиотеке епископа Кирилла I) // История и культура Ростовской

1.10. РОЗРЯДНІ КНИГИ, ВІЙСЬКОВІ ТА УРЯДОВІ РЕЄСТРИ

У Московській державі записи про призначення на військову та цивільну службу занеслися дяками у спеціальні книги, які отримали назву "розрядних". З середини XVI ст. був організований спеціальний Розрядний приказ, який видав військовими призначеннями. Канцелярія цього приказу вела офіційні розрядні книги. На базі цих записів було створено вибіркові зведення — "Государеві розряди" у 1566, 1584, 1585, 1604–1605, та у 1613–1700 рр. Ці зведення, які служили базою для суперечок "за місця", після відміни міщництва у 1682 р. були знищені. Збереглися приватні списки розрядів з фамільними вставками (за 1613–1636 рр.), пов'язані з розписами військ на Степовому кордоні; коротка редакція 1636 р. (з текстом за 1550–1636 рр.). Ці важливі джерела містять детальні відомості про службу княжих родин у Московській державі.

Видання розрядних книг розпочалося з публікації І. Д. Беляєвим розрядної книги за 7123 рік (1615 р.)⁴⁷². У 1850–55 рр. імператорська канцелярія видала чотири томи і окремих том доповнення до третього тому Двірцевих розрядів⁴⁷³. Як виявилось, назва не відповідала дійсності, так як видані записи були складені не у Приказі Великого двірця, а у Розрядному приказі. Вони охоплюють розрядні книги за 1612–1700 рр. Імператорська канцелярія продовжила видання решти збережених розрядних книг. Але було видано тільки два томи і видання залишилося незавершеним⁴⁷⁴. Доповнюють ці видання описи розрядного архіву і виписки П. Іванова⁴⁷⁵. Дальші пошуки дозволили видати розрядні книги за 1475–1605 рр.⁴⁷⁶. Д. Альшиц опублікував тексти розрядів XIV ст.⁴⁷⁷. Дослідженням розрядних записів займалися П. Мілюков⁴⁷⁸, М. Лихачов⁴⁷⁹, С. Веселовський⁴⁸⁰ та В. Буганов⁴⁸¹.

земли. 1992. — Ростов, 1993. — С. 38–53; Ї ж. К вопросу о происхождении "Пантелеймонова" евангелия конца XII – начала XIII в. // Проблемы истории и культурв. — Ростов, 1993. — С. 13–32; Ї ж. Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков. — Москва, 2000.

⁴⁷² Беляев И. Д. Разрядная книга 7123 г. // Временник Общества Истории и Древностей Российских. — 1849. — Кн. 1.

⁴⁷³ Дворцовые разряды, изданные вторым Отделением собственной е. и. в. канцелярии. — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1850; — Т. 2. — 1851; — Т. 3. — 1852; — Т. 4. — 1855; Дополнения к тому III Дворцовых разрядов. — Санкт-Петербург, 1854.

⁴⁷⁴ Книги разрядные, по официальным оных спискам, изданные II отделением собственной Е. И. В. канцелярии. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1853; — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1909.

⁴⁷⁵ Описание государственного разрядного архива, с присовокуплением списков со многих хранящихся в оном любопытных документов, составленное Петром Ивановым. — Москва, 1842; Иванов П. И. Описание государственного архива старых дел. Москва, 1850; Изд. 2. — Москва, 1851.

⁴⁷⁶ Разрядная книга 1475–1598 гг. / Подгот. текста, вводная статья и ред. В. И. Буганова. Отв. ред. М. Н. Тихомиров. — Москва, 1966; Разрядная книга 1475–1605 гг. / Сост. Н. Г. Савич. — Москва, 1974.

⁴⁷⁷ Альшиц Д. Н. Разрядная книга московских государей XIV века (Официальный текст) // Проблемы источниковедения. — Т. 6. — Москва, 1958. — С. 130–151.

⁴⁷⁸ Миллюков П. Н. Официальные и частные редакции древнейшей разрядной книги // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — 1887. — Кн. 2; Їго ж. К вопросу о составлении разрядных книг // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1889. — Май.

⁴⁷⁹ Лихачев Н. П. Разрядные дяки XVI в. — Санкт-Петербург, 1888.

⁴⁸⁰ Веселовский С. Б. Приказный строй управления Московским государством. — Киев, 1912.

⁴⁸¹ Буганов В. И. Обзор списков разрядных книг последней четверти XV – начала XVII в. // Проблемы источниковедения. — Т. 6. — 1958. — С. 152–219; Їго ж. Разрядная книга Д. М. Пожарского // Записки Отдела Рукописей [ГБЛ]. — Вып. 20. — 1958. — С. 90–101 [про 1577–1605 рр.]; Їго ж. Сокращенная редакция Разрядных книг 1559–1605 годов // Археографический ежегодник за 1957 год. — 1958. — С. 88–101 [П. І. Хворостинін, М. П. Катирев-Ростовський]; Їго ж. "Государев разряд" 1584 г. по списку Библиотеки Академии наук СССР // Труды БАН и ФБОН. — Т. 5. — 1961. — С. 167–174; Їго ж. Сокращенная редакция разрядных книг 1550–1636 гг. // Проблемы источниковедения. — Т. 9. — 1961. —

Розділ перший

Подібні до розрядних книг російського військового відомства були військові реєстри Литви та Польщі⁴⁸². Спеціальних реєстрів заміщення різноманітних урядів у Великому князівстві Литовському та воєводствах не велося, але це зробили дослідники. Список сенаторів та інших урядовців Великому князівства Литовського за 1386–1795 рр., складений на підставі різноманітних джерел Ю. Вольфом⁴⁸³, залишається цінним і поважним джерелом. Новий уточнений список опрацювали Г. Люлевіч та А. Рахуля⁴⁸⁴. Опубліковані подібні списки по Руському, Белзькому і, частково, Подільському воєводствах⁴⁸⁵.

Шляхетські легітимації склалися в українських і білоруських землях у кінці XVIII ст., коли ці землі були приєднані до Росії. Представники шляхетських родин, в т. ч. і дрібних князівських або тих, які втратили цей титул, мусили довести належність до шляхетського стану. На базі документів, пов'язаних з цими справами, вийшло кілька видань, головним чином списків шляхти різних провінцій⁴⁸⁶. Представники князівських родин, що ще залишилися в цих землях записувалися окремо, складаючи п'яту частину таких списків, які ділилися на шість частин. Не менш цікавими документами є податкові реєстри, де також можна дещо почерпнути з історії князівських родин.

1.11. ЖИТТЯ, ЛЕГЕНДИ, ФАЛЬСИФІКАТИ

За браком інформації у вирішенні різних проблем генеалогії та історії князівських родин виникає необхідність звернення до таких, на перший погляд ненадійних, джерел як життя, легенди, перекази і фальсифікати (свідомі підробки родових традицій).

Окремі князі були удостоєні церковної канонізації. Їх життя, подібно до життів інших святих, включалися у відповідні збірники та мінеї. Ці джерела були зібрані і досліджені М. Серебрянським⁴⁸⁷, В. Ключевським⁴⁸⁸ та М. Барсуковим⁴⁸⁹. Більшість життів були написані сучасниками або за свіжими переказами. Перша частина цих життів містить

С. 270–279; Його ж. Разрядные книги последней четверти XV – начала XVII в. / Отв. ред. М. Н. Тихомиров. — Москва, 1962.

⁴⁸² Переписи войска литовского. Литовская Метрика. Книги публичных дел. Изд. С. Пташицкий // Русская Историческая Библиотека. — Т. 33. — Санкт-Петербург, 1915; Elektorowie królów Władysława IV, Michała Korybuta, Stanisława Leszczyńskiego i spis stronników Augusta III / Wyd. J. D. Borkowski i M. D. Wasowicz // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie. — 1910. — № 1.

⁴⁸³ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386–1795. — Kraków, 1885.

⁴⁸⁴ Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. H. Lulewicz i A. Rachula. — Kórnik, 1994.

⁴⁸⁵ Białkowski I. Urzędnicy ziemscy podolscy wieku XVI i początku XVII w. // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie. — Т. 8 — Kraków, 1928. — S. 173–180; Sochaniewicz K., Wolff A. Urzędnicy województwa bełzkiego do połowy XVI w. // Miesięcznik Heraldyczny. — 1931. — R. 10. — № 1. — S. 8–24; Maleczyński K. Urzędnicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783. — Lwów, 1938; Przybos K. Urzędnicy ziemscy województwa ruskiego // Studia Historyczne. — Kraków, 1985. — Zesz. 4; Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVII wieku (Ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka): Spisy / Oprac. K. Przybos. — Wrocław, 1987; Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi helmskiej XIV–XVIII wieku: Spisy / Oprac. H. Gmiterek i R. Szczygiel. Pod red. A. Gąsiorowskiego. — Kórnik, 1992; Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku: Spisy / Oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka. — Kórnik, 1994.

⁴⁸⁶ Список Черниговских дворян 1783 года. — Чернигов, 1890; Список дворян внесенных в дворянские родословные книги Подольской губернии. — Каменец-Подольский, 1897; Herbarz szlachty witebskiej / Wyd. F. Piekosiński // Herold Polski. — Kraków, 1899; Список дворян Киевской губернии. — Киев, 1903; Список дворян Волынской губернии. — Житомир, 1905; Оршанский гербовник / Изд. В. Довгелло // Историко-юридические материалы. — Т. 28. — Витебск, 1910; Kozłowski S. A. Spis szlachty wylegitymowanej w gub. wileńskiej // Herold Polski. — 1931–1932. — Z. 2, 5; Łowmiański H. Wykaz wywodów szlachectwa na Litwie, przeważnie z lat 1773–1799 // Miesięcznik Heraldyczny. — Т. 18. — 1939.

⁴⁸⁷ Серебрянский Н. Древне-Русские жития. — Москва, 1915.

⁴⁸⁸ Ключевский В. О. Древнерусские жития святых как исторический источник. — Москва, 1871.

⁴⁸⁹ Барсуков Н. П. Источники русской агиографии. — Санкт-Петербург, 1882.

Джерела

біографічні матеріали, в яких присутні деталі, яких немає у інших джерелах. У співставленні з іншими матеріалами використання таких джерел цілком допустиме⁴⁹⁰.

Найбільш цікаві з огляду на подібну інформацію життя тверського князя Михайла Ярославича⁴⁹¹, його дружини Анни Кашинської, з походження ростовської княжни⁴⁹², тверського князя Михайла Олександровича⁴⁹³, чернігівського князя Михайла Всеволодовича і його боярина Федора⁴⁹⁴, ярославського князя Федора Ростиславича Чорного⁴⁹⁵, муромського князя Костянтина і його синів Михайла та Федора⁴⁹⁶. Загадка останнього життя залишається відкритою. Муромських святих канонізовано на соборі 1547 р. Поштовхом до канонізації послужила знахідка у монастирі великої кам'яної плити з іменами князів. Ця плита була показана Іванові Грозному, який відвідав Муром у 1552 р. під час підготовки походу на Казань. Житіє було складено у середині XVI ст. Події віднесені до 1223 р. Єдиний князь з таким іменем — пронський удільний князь Костянтин Володимирович, співучасник злочину в Ісадах, прогнаний з Рязанської землі у 1217 р., нібито загинув десь "у половцях". Згідно життя князь Костянтин прибув у Муром з Києва. Тут він відзначився будівництвом храму Благовіщення і наверненням язичників. Може це було каяття грішника, винного у братовбивстві, який після кількох років вигнання взявся за проповідь християнства і загинув серед язичників? Імена Костянтин, Михайло і Федір часто зустрічаються і серед Ольговичів. З пом'яників відомий Костянтин Романович⁴⁹⁷, який за віком міг померти у першій половині XIII ст. У нього могли бути сини Михайло та Федір. Залишившись без володінь (Ігоревичі тримали невелике Путивльське князівство) він міг емігрувати у Муром з дітьми.

Така ж непевна інтерпретація життя Михайла Клонського, якого В. Янін вважав сином князя Дмитра Боброк-Волинського і племінником великого московського князя Дмитра Івановича Донського⁴⁹⁸. Цікаву інформацію, яка стосується окремих князів, можна віднайти у житіях інших святих, які жили у XIV–XVI ст.⁴⁹⁹.

⁴⁹⁰ Пашуто В. Т. К спорам о достоверности жития // История СССР. — 1974. — № 6. — С. 51–89.

⁴⁹¹ Ключевский В. О. Древнерусские жития..., — С. 71–74, 170–171; Серебрянский Н. Древне-Русские жития..., — С. 250–257; Кучкин В. А. Повести о Михаиле Тверском. — Москва, 1974; Охотникова В. И. Пространная редакция Повести о Михаиле Тверском // Древнерусская книжность. По материалам Пушкинского дома. — Ленинград, 1985. — С. 16–27.

⁴⁹² Кучкин В. А. Повести о Михаиле Тверском. — Москва, 1974.

⁴⁹³ Ключевский В. О. Древнерусские жития..., — С. 177–180; Тихомиров И. А. О сборнике, именуемом Тверской летописью // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1876. — № 12. — С. 279–282; Насонов А. Н. Летописные памятники Тверского княжества. Опыт реконструкции тверского летописания с XIII до конца XV в. // Известия АН СССР. — Серия 7. Отд. гуманитарных наук. — Ленинград, 1930. — № 10. — С. 724–751; Ильин М. А. Тверская литература XV в. как исторический сточник // Труды Историко-архивного ин-та. — Т. 3. — Москва, 1947. — С. 22–30.

⁴⁹⁴ Ключевский В. О. Древнерусские жития..., — С. 128, 146–147; Серебрянский Н. Древне-Русские жития..., — С. 49–86, 108–141; Сказание о убиении в Орде князя Михаила Черниговского и его боярина / Подг. текста, пер. и ком. Л. А. Дмитриева // Памятники литературы Древней Руси. XIII век. — Москва, 1981. — С. 228–235; Пак Н. И. Некоторые исторические замечания к летописной "Повести о Михаиле Черниговском" // Литература Древней Руси. Сборник научных трудов / Отв. ред. Н. И. Прокофьев. — Москва, 1981. — С. 58–61.

⁴⁹⁵ Ключевский В. О. Древнерусские жития..., — С. 171–174; Серебрянский Н. Древне-Русские жития..., — С. 90–99, 222–234.

⁴⁹⁶ Ключевский В. О. Древнерусские жития..., — С. 286–288; Серебрянский Н. Древне-Русские жития..., — С. 100–107, 237–247; Мисаил, архим. Святой благоверный князь Костянтин Муромский и Благовещенский монастырь, где почивают его мощи // Труды Владимирской ученой арх. комиссии. — Вып. 8. — Владимир, 1909. — С. 1–130.

⁴⁹⁷ Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 287.

⁴⁹⁸ Янін В. Л. К вопросу о происхождении Михаила Клонского // Археографический ежегодник. — 1978 год. — 1979. — С. 48–59.

⁴⁹⁹ Дмитриев Л. А. Житийные повести русского севера как памятник литературы XII–XVII вв. Эволюция жанра легендарно-биографических сказаний. — Ленинград, 1973.

Розділ перший

Генеалогічні легенди збереглися переважно у гербівниках. Я називаю це традицією роду. Синтезувати елементи об'єктивної інформації з цих джерел можна. Обґрунтування давності і славної роду того чи іншого замовника було одним з істотних мотивів створення таких легенд. Їх автори, однак, не просто виконували замовлення, але й використовували усі доступні джерела і документи. Свідому фальсифікацію від вірогідної інформації у більшості випадків відділити неважко. Частину історичних легенд, які не ввійшли до гербівників, зібрано і опубліковано В. Соколовою⁵⁰⁰.

Фальсифікати виготовлялися у XVI–XVII ст. для підкріплення як особистих так і державних амбіцій. Позаяк існувало багато автентичних документів, які були у розпорядженні княжих родин та державних структур, а знання генеалогії було частиною князівського менталітету, виготовлення фальсифікату вимагало високої кваліфікації. Такі спеціалісти рекрутувалися навіть серед вищих церковних достойників. Їх за це тяжко карали, як, приміром, архімандрита Московського Чудова монастиря, який підробив грамоту князя Андрія Меншого у 1488 р. Довільні фантазії не мали жодних шансів. При оформленні фальсифікатів використовували справжні документи чи літописні тексти або їх фрагменти, вставляючи тільки потрібні імена чи назви або роблячи незначні правки.

До найцікавіших фальсифікатів належить текст Іоакимового літопису⁵⁰¹, складеного у XVII ст. із справжніх літописів, в числі яких, мабуть, був і літопис першого новгородського єпископа Якіма Корсунянина, який містив фрагменти епосу та історичної традиції племінного об'єднання князівства Славії. Це джерело залишається важливим при дослідженні походження перших Рюриковичів і їх можливих зв'язків з туземною династією Славії. Але це надто дискусійне джерело. Так само легендарна епічна історія литовських князів до Гедиміна, яка відбита у литовсько-білоруських літописах, не дозволяє розшифрувати більш-менш коректно загадки ранньої литовської генеалогії. У цьому фальсифікаті XVI ст. дуже важко виділити раціональне зерно. Тому і мої спроби не можна вважати задовільними⁵⁰².

Приклад іншої фальсифікації — "Сказання про князів володимирських" — політична програма московської династії, її генеалогічні мотивації до претензій не тільки на спадщину Київської Русі (через "перенесення столиці" з Києва у Володимир на Клязьмі), але й до європейської гегемонії (через походження Рюрика від Августа та "передання царського вінця" Володимирі Мономаху візантійським імператором Костянтином IX Мономахом)⁵⁰³. Цей фальсифікат був положений у "звичайну схему" російської історії і має досі прихильників навіть серед українських істориків. Починаючи від Феофана Прокоповича у дусі "Сказання" почали формуватися родоводи московських князів⁵⁰⁴. Дослідження подібних пам'яток як генеалогічних джерел залишається актуальним і обіцяє можливі відкриття.

⁵⁰⁰ Соколова В. К. Русские исторические предания. — Москва, 1970.

⁵⁰¹ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 1. — Москва, — 1962. — С. 50–53, 107–119; Шамбинаго С. К. Иоакимовская летопись // Исторические записки. — Т. 23. — 1947. — С. 123–167.

⁵⁰² Войтович Л. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 131–137.

⁵⁰³ Дмитриева Р. П. Сказание о князьях владимирских. — Москва-Ленинград, 1955; Ї ж. К истории создания "Сказания о князьях владимирских" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 17. — 1961. — С. 78–93; Ї ж. О текстологической зависимости между разными видами рассказов о потомках Августа и дарах Мономаха // Там же. — Т. 30. — 1976. — С. 217–230; Гольдберг А. Л. К истории рассказа о потомках Августа и о дарах Мономаха // Там же. — Т. 30. — 1976. — С. 204–216.

⁵⁰⁴ Моисеева Г. Н. Печатное "родословие" Феофана Прокоповича // Памятники культуры. Новые открытия. 1978 год. — Ленинград, 1979. — С. 37–48.

1.12. ГРАФФІТИ, НАДГРОБКИ, ЕПІТАФІЇ, НЕКРОЛОГИ, ПАНЕГІРИКИ

Досить несподівані результати в уточненні окремих деталей приносять вивчення граффіті — написів і рисунків, зроблених у древності на стінах храмів та інших архітектурних пам'яток. Дослідження С. Висоцьким граффіті у київському соборі св. Софії дозволили закрити дискусію навколо датування смерті Ярослава Мудрого, уточнити походження дружини дорогобузького князя Володимира Андрійовича (що, у свою чергу, дозволило зрозуміти деякі аспекти поведінки цього князя і його політичні симпатії), підкріпити аргументацію щодо інших дискусійних проблем⁵⁰⁵. Сумніви у правильності окремих висновків С. Висоцького⁵⁰⁶ виглядають не достатньо аргументованими. З дослідження новгородських граффіті основні праці належать В. Щепкіну⁵⁰⁷ та А. Мединцевій⁵⁰⁸. У цьому напрямку ще можливі цікаві знахідки.

Важливу інформацію можна почерпнути з надгробків. Так надгробки з Троїцького собору у Трубчевську дозволили уточнити дати смерті цілої групи князів Трубецьких⁵⁰⁹. Дальші знахідки князівських надгробків ще можливі на Волині та в інших місцях. Наприклад в Уневському монастирі, пом'яник якого дозволяє допускати наявність князівських поховань, знайдено ряд фрагментів і навіть цілих надгробних плит. На старому монастирському цвинтарі дослідження тільки розпочалися.

Теж саме відноситься до епітафій та некрологів, які розкидані по різних книгах, виданих у XVII ст. (типу вже згадуваних книг А. Кальнофойського та Ш. Старовольського), а також збереглися на стінах соборів та костельців. Більшість останніх зіпсовані невдалими пізнішими реставраціями. Подібні пам'ятки ще можна буде виявити. Особливу цікавість становлять надгробки і епітафії магнатських родин, серед яких були й особи князівського походження (дружини) про яких немає відомостей у інших джерелах або ці відомості дуже заплутані (наприклад про шлюб княгині Софії Головчинської, вдови по князю Григорію Сангушку-Каширському, та сандомирського воєводи Юрія Мнішка). Джерела цієї групи вивчені тільки фрагментарно.

Збереглися сотні панегіриків, складених на честь окремих князів та князівських родин у XVI–XVIII ст. Н. Яковенко віднайшла 66 панегіриків, написаних тільки князям Острозьким та Заславським⁵¹⁰. Деякі з них містять цілі родинні генеалогії. Подібні панегірики укладалися і на честь магнатських родин, споріднених з князівськими. Як генеалогічне джерело їх ніхто ще не розглядав.

⁵⁰⁵ Висоцкий С. А. Граффити XI в. в Софии Киевской // Советская Археология. — 1959. — № 1. — С. 273–275 [про Святослава Ярославича]; Його ж. Надписи в Софии Киевской времени княжения Святополка Изяславича // История СССР. — 1960. — № 6. — С. 139–146; Його ж. Древнерусские граффити Софии Киевской // Нумизматика и эпиграфика. — Т. 3. — 1962. — С. 147–182; Його ж. Запись о саркофаге Всеволода Ярославича // Советская Археология. — 1963. — № 4. — С. 228–232; Його ж. Граффити та спорудження Київської Софії // Український Історичний Журнал. — 1966. — № 7. — С. 103–106; Його ж. Літопис на стінах Київської Софії // Наука і суспільство. — 1966. — № 2. — С. 41–42; Його ж. Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв. / Отв. ред. П. Н. Попов. — Вып. 1. — Киев, 1966; Його ж. Средневековые надписи Софии Киевской XI–XVII вв. — Киев, 1976; Його ж. Киевские граффити и "Слово о полку Игореве" // "Слово о полку Игореве" и его время / Отв. ред. Б. А. Рыбаков. — Москва, 1985. — С. 200–217; Його ж. Киевские граффити XI–XVII вв. — Киев, 1985; Його ж. Декілька зауважень до "Нотаток про давні київські граффіті" // Археологія. — 1998. — № 3. — С. 130–134.

⁵⁰⁶ Орел В., Куник А. Заметки о древних киевских граффити // Археологія. — 1995. — № 1. — С. 124–132.

⁵⁰⁷ Щепкин В. Н. Новгородские надписи "graffiti" // Древности. Труды Московского Археологического Общества. — Вып. 3. — Т. 19. — 1905.

⁵⁰⁸ Медынцова А. А. Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора. — Москва, 1978.

⁵⁰⁹ Левенок В. П. Надгробия князей Трубецких // Советская Археология. — 1960. — № 1.

⁵¹⁰ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. — Київ, 2002. — С. 258–269.

1.13. ПОРТРЕТИ, МІНІАТЮРИ, ІКОНОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ, МОНЕТИ, ПЕЧАТКИ

Портрети, мініатюри, іконографічні матеріали, як і легенди та написи до парадних портретів чи житійних ікон також служать поважним аргументом при розв'язанні окремих генеалогічних проблем. Найдавніше зображення княжої родини — відома ктиторська фреска зі св. Софії у Києві⁵¹¹. Думка Н. Никитенко про те, що на фресці зображено сім'ю Володимира Святославича, а не фундатора собору його сина Ярослава Володимировича⁵¹², на мій погляд потребує ще поважнішої аргументації.

Якщо взяти до уваги копії А. ван Вестерфельда (1651), характеристики-описи окремих князів, які збереглися у В. Татищева та літописах, то існує можливість приблизної реставрації (враховуючи ступінь подібності) облич перших поколінь Рюриковичів (і порівняння отриманих результатів з скульптурно-антропологічними реставраціями, приміром М. Герасимова). При всій схематичності зображень князівських сімейств і окремих осіб на відомих мініатюрах "Ізборника Святослава" (1073) чи Трірського псалтиря загальні риси обличчя схоплені⁵¹³. Іконографічні традиції зображення Володимира Святославича прослідковуються, наприклад, від новгородської ікони, фрески XVII ст., скопійованої А. ван Вестерфельдом, до ілюстрації у кийському "Синописі" (1680)⁵¹⁴. Уцілів великий фрагмент фрески з прижиттєвим портретом князя Мстислава Володимировича, сина Володимира Мономаха та його бояр чи синів, яка була створена на початку XII ст. на стіні Мартирійської паперти Софіївського собору у Новгороді і віднайдені при розкопках О. Монгайт⁵¹⁵. Правда, стосовно датування цих фрагментів є різні думки. Відома дослідниця В. Брюсова датує їх кінцем XII ст. ("Битва новгородців з суздальцями" або "Чудо від ікони Знаменія"), що також не є певним⁵¹⁶.

Ця група джерел зібрана і вивчена досить фрагментарно. Ще у 1930 р. можна було бачити залишки розписів замку, спорудженого на острові Гальве у Тракаї. Сюжети цих

⁵¹¹ Смирнов Я. И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе (1905). — Т. 2. — Москва, 1908. — С. 239–245; Каргер М. К. Портреты Ярослава Мудрого и его семьи в Киевской Софии // Уч. зап. Ленинградского ун-та. — № 160. — Вып. 20. — 1954. — С. 175–178; Висоцкий С. О. Про портрет родини Ярослава Мудрого у Софійському соборі у Києві // Вісник Київського університету. — Серія історії та права. — № 8. — 1967. — С. 41–45; Лазарев В. Н. Групповой портрет семейства Ярослава // Лазарев В. Н. Русская средневековая живопись. — Москва, 1970. — С. 28–39; Poppe A. Kompozycja fundacyjna Sofii Kijowskiej. W poszukiwaniu układu pierwotnego // Biuletyn historii sztuki. — Т. 30. — № 1. — Warszawa, 1968. — S. 20–28; Никитенко Н. И. Княжеский групповой портрет в Софии Киевской и время создания собора // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1986 г. — Ленинград, 1987. — С. 237–244.

⁵¹² Висоцкий С. А. Ктиторская фреска Ярослава Мудрого в киевской Софии // Древнерусское искусство. Художественная культура X – первой половины XIII в. — Москва, 1988 — С. 120–134; Дорофиенко И. П. О новом исследовании группового портрета семьи Ярослава Мудрого в Софийском соборе в Киеве // Там само. — С. 135–142.

⁵¹³ Кондаков Н. П. Изображение русской княжеской семьи на миниатюрах. — Санкт-Петербург, 1906.

⁵¹⁴ Висоцкий С. О. Про що розповіли давні стіни. — Київ, 1978. — С. 75–78.

⁵¹⁵ Монгайт А. Л. Софийский собор в Новгороде в связи с новейшими исследованиями // Архитектура СРСР. — 1947. — №16. — С. 36, 38; Його ж. Об археологических работах в Софийском соборе Новгорода Великого // Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры АН СРСР. — Вып. 21. — 1947. — С. 135–136; Його ж. Раскопки в Мартирьевской паперти Софийского собора в Новгороде // Там само. — Вып. 24. — 1949. — С. 92–104; Лазарев В. Н. О Розписи Софии Новгородской // Лазарев В. Н. Византийское и древнерусское искусство. — Москва, 1978. — С. 170–174.

⁵¹⁶ Брюсова В. Г. К истории стенописи Софийского собора Новгорода: Фрески Мартирьевской паперти // Древнерусское искусство. Художественная культура Новгорода. — Москва, 1968. — С. 108–120; Ї ж. Монументальная живопись XI–XVI вв. // Триста веков искусства России. — Москва, 1976. — С. 104–106; Ї ж. О содержании росписей XI–XII вв. Мартирьевской паперти Софийского собора Новгорода // Древнерусское искусство. Художественная культура X – первой половины XIII века. — Москва, 1988. — С. 165–176.

Джерела

розписів були пов'язані з будівником замку — великим князем литовським Вітовтом Кейстутовичем. Одягнений в довгий одяг, у шапці, яка розширювалася доверху і нагадувала візантійські головні убори XIV ст., Вітовт сидів на троні, приймаючи привітання або творячи суд, на іншій фресці він був зображений стоячим фронтально з грамотою або книгою в руці. Копії збережених фрагментів зробили В. Смоковський у 1822 р. та Е. Гоппен у 1933 р. За стилем в них вбачали вплив Сербії та Болгарії перенесений через Галицько-Волинські землі⁵¹⁷.

У вівтарі церкви Високого замку у Вітебську колись були портрети Ольгерда та його дружини, виконані у "грецькій манері"⁵¹⁸. Королева Ядвіга при сватанні отримала портрет великого князя литовського Ягайла⁵¹⁹. Інший портрет Ягайла у Люблінській капелі виконали у 1418 р. художники артілі галицького майстра Андрія. Вціліли портрети князя К. К. Острозького та його дружини Софії (копії XVIII ст. з оригіналів XVI ст.), портрет княгині Раїни Вишневецької (кін. XVI – поч. XVII ст.), портрет князя Криштофа Збараського (1620-і рр.), князя Михайла Сервасія Вишневецького (середина XVIII ст.), князя Романа Сангушка, князя Дмитра Байди-Вишневецького (атрибуція останнього спірна) та десятки портретів інших князів, які розкидані по польських збірках і музеях. Більшість з них ніколи не публікувалися. Частина з них поряд з гербами містить повну титулатуру і перелік всіх урядів, які займала та чи інша особа. Вивчення всіх збережених зображень на портретах, мініатюрах, іконах, їх класифікація та співставлення ще чекають на своїх дослідників.

Так само фрагментарно досліджені окремі зображення з монет та печаток (король Юрій Львович чи князь Володислав Опольський⁵²⁰, наприклад). Якщо говорити про пам'ятки нумізматики, то вони дозволяють уточнити багато аспектів, особливо стосовно князів, чії уділи були на території колишньої Володимиро-Суздальської землі⁵²¹. Так, приміром, перші старицькі князі відомі тільки з монет. Українська нумізMATика цього періоду представлена дослідженнями М. Котляра⁵²². Іконографією руських монет ще, практично, не займалися.

Крім монет важливими джерелами є печатки, атрибуція частини з яких залишається дискусійною. Публікація і дослідження печаток здійснені В. Яніним⁵²³ та Н. Соболевою⁵²⁴. Враховуючи, що мазовецькі П'ясти в кінці XIV–XV ст. володіли

⁵¹⁷ Adomonis T. Traku salos pilies rumu sienine tapyba // LTSR Aukstuju mokyklu mokslo darbai. — Т. 2. — Vilnius, 1969. — Р. 135–160; Искусство народов СССР XIV–XVII вв. — Москва, 1974. — С. 194.

⁵¹⁸ Сапунов А. Витебская старина. — Витебск, 1885. — С. 615.

⁵¹⁹ Sobieszcański F. M. Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce. — Т. 1. — Warszawa, 1847. — S. 254.

⁵²⁰ Петрушевич А. С. Описание портрета князя Владислава Опольского. — Львов, 1895.

⁵²¹ Орешников А. В. Русские монеты до 1547 г. — Москва, 1896; Ильин А. А. Топография кладов древних русских монет X–XI вв. и монет удельного периода // Труды нумизматической комиссии. — Т. 5. — Ленинград, 1924; Його ж. Классификация русских удельных монет. — Вып. 1. — Ленинград, 1940; Мец Н. Д. Некоторые вопросы систематизации монет Суздальско-Нижегородского княжества // Историко-археологический сборник. — Москва, 1962; Його ж. Монеты Великого княжества Московского (1425–1462) // Нумизматический сборник. — Ч. 3. — Москва, 1974. — С. 4–29; Мельникова А. С. Псковские монеты XV в. // Нумизматика и эпиграфика. — Т. 4. — 1963; Федоров-Давыдов Г. А. Монеты Московской Руси (Москва в борьбе за независимое и централизованное государство). — Москва, 1981.

⁵²² Котляр М. Ф. Стан і перспективи розвитку української нумізMATики // Український Історичний Журнал. — 1963. — № 11; Його ж. Монеты Червоной Руси в денежном обращении Польского государства в конце XIV и в XV в // Нумизматика и эпиграфика. — Т. 5. — 1965; Його ж. Проблемы и основные итоги исследований монет Червоной Руси // Нумизматика и Сфрагистика. — Т. 2. — 1965; Його ж. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. — Київ, 1971; Його ж. Шукачі і дослідники скарбів. — Київ, 1971; Його ж. Псевдочернігівські монети XIV ст. // Історичні джерела та їх використання. — Вып. 6. — 1971. — С. 175–187.

⁵²³ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. — Москва. — Т. 1–2. — 1970; — Т. 3. — 1999.

⁵²⁴ Соболева Н. А. Русские печати. — Москва, 1991.

Розділ перший

Белзьким і періодами Дорогичинським і Жидачівським князівствами, а також вживали в титулатурі окрім назви цих земель ще й "dux Russie", певний інтерес для нас викликають дослідження їх печаток С. Кучинського⁵²⁵ та спостереження над руською титулатурою мазовецьких князів А. Свежавського⁵²⁶.

1.14. АРХЕОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА

Археологічні знахідки не так вже і рідко збагачують джерельну базу досліджень з історії князівської версти. Досить навести лише кілька прикладів використання археологічних джерел в царині генеалогічних досліджень.

В урочищі Королевіно поблизу с. Таганчі Канівського р-ну Черкаської обл. було розкопано курган з ранньохристиянським князівським похованням. В дерев'яній домовині знаходилися скелет з рештками золототканного одягу, срібний медальйон із зображенням Христа, булава-берло з срібною кулею на кінці (можлива інсигнія князівської влади), срібна чара, залізний визолочений нашійник, шолом з наносником (який носили у X ст.), шабля у дерев'яній піхві, оздобленій срібною бляхою, стріли, срібні бляхи від щита, мідні посріблені бляхи від сагайдака, золота бляха від налущця, бронзовий кістень. Поряд з домовиною був знайдений скелет коня, залізні стремена та вуздечка. Змішаний християнський та язичеський тип поховання, знайдені предмети дозволяють датувати поховання кінцем X ст. З усіх знаних нам Рюриковичів (а склад знахідок поховального комплексу і місце поховання практично виключають незнаних племінних князів чи представника кочової знаті) це могло бути поховання тільки Ярополка Святославича, який загинув у 980 р. в місті Родень⁵²⁷. Напевно князь був похований поблизу місця загибелі, а у Десятинній церкві знаходився його кенотаф, як і кенотаф древлянського князя Олега. Якщо ця здогадка правильна, то знахідка в Королевіно підтримує гіпотези істориків, які вважали що князь Ярополк був християнином. Цікаві результати могли би дати антропологічні дослідження скелету.

На жаль упущена можливість антропологічного дослідження іншого скелета, який належав князеві Святославі Володимировичу, похованому в кургані над р. Опором поблизу Сколе у передгір'ї Карпат, де він загинув у 1015 р. Інвентар у цьому похованні близький до інвентаря у Королевіно. Його чисто християнський характер показує швидкий прогрес нової релігії, принаймні у середовищі знаті.

У 1937 р. Серед фундаментів Успенського собору у Галичі Я. Пастернак знайшов саркофаг з скелетом, який, на його думку, належав галицькому князеві Ярославові Осмомислу. Результати цього дослідження були опубліковані вченим у 1944 р.⁵²⁸. Самі останки були захороненні ним у крипті собору св. Юрія у Львові з відповідною супровідною запискою. Це поховання було віднайдене археологічною комісією НТШ у складі Р. Сулика, М. Бандрівського, Ю. Лукомського, І. Подоляк у 1991 р.⁵²⁹. Поряд з похованням князя в саркофазі було виявлено поховання молодої жінки з золотим чільцем та візантійським посудом, яке дослідник умовно назвав похованням невідомої княжни. Череп з цього поховання знаходиться у фондах історичного музею, рештки скелету Я. Пастернак заховав разом з скелетом князя. Ґрунтовні дослідження кісток обох

⁵²⁵ Kuczyński S. K. Pieczęcie książąt mazowieckich. — Wrocław, 1978.

⁵²⁶ Swieżawski A. Tytułatura ruska książąt mazowieckich. — Częstochowa, 1994.

⁵²⁷ Samowska W. Wczesnohistoryczny kurhan z Korolewina pod Tahanczą w pow. kaniowskim // Swiatowit. — 20. — 1948–49. — S. 232–296.

⁵²⁸ Пастернак Я. Саркофаг Ярослава Осмомисла // Старий Галич. Археологічно-історичні досліді в 1850–1943 рр. — Краків, 1944. — С. 134–140.

⁵²⁹ Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. З історії дослідження Успенського собору в Галичі (Відкриття поховання галицького князя Ярослава Осмомисла) // Записки НТШ. — Т. 225. — 1993. — С. 400–405.

Джерела

скелетів, проведені С. О. Горбенком, дозволили, на наш погляд переконливо, довести належність скелетів саме Ярославу Осмомислу та його дочці, дружині Мстислава Ростиславича, матері Мстислава Мстиславича Удатного. Крім того вчений прослідкував генетичний вплив хвороби Пертеса (асептичний некроз головки стегнової кістки) від матері Ярослава Мудрого Рогнеди до початку XIII ст., включаючи угорську і польську гілки⁵³⁰. Звичайно з деякими гіпотезами автора можна сперечатися, що не ставить під сумнів основні висновки цього вченого. Приміром волинський князь Давид Ігоревич мало подібний на враженого хворобою Пертеса, надто активний спосіб життя був у цього князя. Останні можна було перевірити дослідивши поховання біля храму в дітинці Давидгородка, знайдені у 1937–38 рр. і інтерпретовані як князівські. Серед інвентарю фрагменти багатого одягу, дерев'яна булава з спіральними канавками для срібної або золотої бляхи оздоблення. Саме городище датовано XI–XIII ст.⁵³¹, що могло би означати, що там могло бути поховання родини Давида Ігоревича.

Князівські поховання, або такі які могли бути князівськими (наприклад вірогідне поховання Володимирка Володаревича, виявлене О. Іааннісяном у 1981 р. в Галичі під підлогою церкви Спаса; дитяче поховання в кам'яному саркофазі, виявлене в цьому ж храмі у 1882 р. Л. Лаврецьким; окремі знахідки, виявлені в Галичі за останні роки Ю. Лукомським⁵³²; деякі волинські знахідки) потребують таких старанних і послідовних дослідників як С. Горбенко. Вартувало би також провести дослідження саркофазів з католицьких комплексів, які функціонували в Галичі у XII–XIII ст.⁵³³. Князівські поховання (або вірогідно князівські) знайдено і у інших місцях⁵³⁴. Ще більше цікавого можуть дати археологічні дослідження князівських поховань у російських храмах та монастирях (звичайно, мова йде про зруйновані храми та комплекси, де такі дослідження можливі). Подібна робота вже ведеться багато років у Новгороді Великому⁵³⁵. Так лабораторне дослідження фрагментів останків князя Дмитра Шемяки в основному підтвердило версію отруєння цього князя миш'яком.

⁵³⁰ Горбенко С. О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. — Львів-Винники, 1996.

⁵³¹ Jakimowicz R. Tymczasowe sprawozdanie z wykopalisk w Dawidgródku // Sprawozdania z czynności i posiedzen Polskiej Akademii Umiejętności. — Т. 42. — Kraków, 1937. — № 9. — С. 272; Jadłowski J. Pieczęcie ruskie z XI–XII wieku znalezione w Grodnie i Drohiczyne // Przegląd Historyczny. — Т. 37. — 1948. — С. 152.

⁵³² Томенчук Б. Некрополі княжого Галича // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнар. наукова конфер. Галич, 19–21 серпня 1993 р. — Тези доповідей та повідомлень. — Львів, 1993. — С. 50–52; Його ж. Три періоди розвитку Галича // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. Міжнародна археологічна конференція. Львів, 27–29 вересня 1994 р. — Тези доповідей та повідомлень. — Львів, 1994. — С. 19–22; Його ж. Прицерковні кладовища княжого Галича // Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. — Київ-Галич. — 1998. — С. 127–132.

⁵³³ Лукомський Ю. Архітектурна спадщина Давнього Галича. — Галич, 1991; Його ж. Невідомі церкви на Подолі княжого Галича // Записки НТШ. — Т. 235. — 1998. — С. 570–598; Його ж. Воскресенська церква XII–XIII століть у Крилосі // Там же. — Т. 241. — 2001. — С. 275–298.

⁵³⁴ Моця А. П. Погребальные памятники южнорусских земель XII–XIII вв. — Киев, 1990.

⁵³⁵ Янин В. Л. Некрополь Новгородского Софийского собора. — Москва, 1988.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ. ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА (ЗАМІСТЬ ІСТОРІОГРАФІЇ)

ПУБЛІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик. — Київ, 1991.
2. Акты, издаваемые Виленской Археографической комиссией. — Вильно. — Т. 1. — 1865; — Т. 2. — 1867; — Т. 3. — 1868; — Т. 4. — 1869; — Т. 5. — 1871; — Т. 6. — 1872; — Т. 7. — 1875; — Т. 8. — 1876; — Т. 9. — 1879; — Т. 10. — 1880; — Т. 11. — 1881; — Т. 12. — 1883; — Т. 13. — 1884; — Т. 14. — 1885; — Т. 15. — 1886; — Т. 16. — 1887; — Т. 17. — 1888; — Т. 18. — 1889; — Т. 19. — 1890; — Т. 20. — 1891; — Т. 21. — 1892; — Т. 22. — 1893; — Т. 23. — 1894; — Т. 24. — 1895; — Т. 25. — 1896; — Т. 26. — 1897; — Т. 27. — 1898; — Т. 28. — 1899; — Т. 29. — 1901; — Т. 30. — 1902; — Т. 31. — 1903; — Т. 32. — 1904; — Т. 33. — 1907; — Т. 34. — 1908; — Т. 35. — 1909; — Т. 36. — 1910; — Т. 37. — 1911; — Т. 38. — 1914.
3. Акты исторические, относящиеся к России / Собранные и изданные Археографической комиссией. *Historica Russiae Monumenta*. — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1841; — Т. 2. — 1841; — Т. 3. — 1842; — Т. 4. — 1842; — Т. 5. — 1842.
4. Акты о происхождении шляхетских родов Юго-Западной России / Изд. М. Юзефович. — Киев, 1867.
5. Акты, относящиеся к истории Западной Руси / Собранные и изданные Археографической комиссией. — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1846; — Т. 2. — 1848; — Т. 3. — 1848; — Т. 4. — 1850; — Т. 5. — 1853; — Т. 6. — 1855.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1863; — Т. 2. — 1865; — Т. 3. — 1866; — Т. 4. — 1868; — Т. 5. — 1870; — Т. 6. — 1872; — Т. 7. — 1874; — Т. 8. — 1875; — Т. 9. — 1879.
7. Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографической экспедицией Имп. Акад. Наук / Доп. и изд. высочайше учрежденной комиссией (1294–1529). — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1836; — Т. 2. — 1836; — Т. 3. — 1837; — Т. 4. — 1838.
8. Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV — начала XVI в. — Москва. — Т. 1. — 1952; — Т. 2. — 1957.
9. Акты XIII–XVII вв., представленные в Разрядный приказ представителями служилых фамилий после отмены местничества / Собр. и изд. А. И. Юшковым. — Ч. 1. — Москва, 1898.
10. Акты феодального землевладения и хозяйства XIV–XVI вв. — Ч. 1–2. — Москва, 1951–1956.
11. Анна Комнена. *Алексиада* / Пер. и коммент. Я. Н. Любарского — Москва, 1965.
12. Аннинский С. А. Рассуждение о делах Московии Франческо Тьеполо (Текст и исследование) // Исторический Архив. — Т. 3. — Москва-Ленинград, 1940.
13. Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII – XIV вв. о татарах и Восточной Европе // Исторический Архив. — Т. 3. — Москва-Ленинград, 1940. — С. 71–112.
14. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси / Издаваемый при управлении Виленского учебного округа. — Вильно. — Т. 1. — 1867; — Т. 2. — 1868; — Т. 3. — 1869; — Т. 4. — 1872; — Т. 5. — 1874; — Т. 6. — 1880; — Т. 7. — 1881; — Т. 8. — 1885; — Т. 9. — 1888; — Т. 10. — 1892; — Т. 11. — 1895; — Т. 12. — 1897; — Т. 13. — 1901; — Т. 14. — 1904.
15. Архив Юго-Западной России / Изд. Временной комиссии для разбора древних актов, сост. при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. — Киев. — Ч. 1. — Т. 1. — 1859; Ч. 1. — Т. 2. — 1864; — Ч. 1. — Т. 3. — 1864; — Ч. 1. — Т. 4. — 1871; — Ч. 1. — Т. 5. — 1872; — Ч. 1. — Т. 6. — 1883; — Ч. 1. — Т. 7. — 1887; — Ч. 1. — Т. 9. — 1893; — Ч. 1. — Т. 10. — 1904; — Ч. 1. — Т. 11. — 1904; — Ч. 1. — Т. 12. — 1904; — Ч. 2. — Т. 1. — 1861; — Ч. 3. — Т. 1. — 1863; — Ч. 3. — Т. 2. — 1868; — Ч. 4. —

Розділ другий

- Т. 1. — 1867; — Ч. 5. — Т. 1. — 1869; — Ч. 6. — Т. 1. — 1876.
16. Бантыш-Каменский Н. Н. Роспись старинным грамотам великих князей московских, тферских, рязанских, суздальских, смоленских, литовских и прочих удельных князей // Древняя российская вивлиофика или собрание разных древних сочинений, яко то: российские посольства в другие государства, редкие грамоты, описания свадебных обрядов и других исторических и географических достопамятностей и многие сочинения древних российских стихотворцев, издаваемые ежемесячно Николаем Новиковым. — Санкт-Петербург, 1773. — Ч. II. — Октябрь. — С. 243–320 (146 грамот).
17. Белорусский архив древних грамот. — Ч. 1. — Москва, 1824.
18. Беляев И. Д. Разрядная книга 7123 г. // Временник Об-ва Истории и Древностей Российских при Московском Ун-те — 1849. — Кн. 1. — С. 201–311.
19. Берх В. Н. Древние государственные грамоты. — Санкт-Петербург, 1821.
20. Былины. — Москва, 1958. — Т. 1–2.
21. Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований, собр. О. Гонсировским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. Л. Пташицким и И. Режабком. — Санкт-Петербург, 1907.
22. Болсуновский К. В. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края. — Вып. 1. — Киев, 1899.
23. Боплан Г.-Л. де, Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. — Київ, 1990 (в двох книгах).
24. Боярские списки последней четверти XVI — начала XVII вв. и роспись русского войска 1604 г. — Ч. 1. — Москва, 1979.
25. "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. / Сост. Л. М. Попова, Н. И. Щавелева. — Москва, 1987.
26. Верзбовский Т. Описание дел, хранящихся в Варшавском главном архиве. — Варшава, 1912.
27. [Верзбовский Т.] Книги польской коронной метрики XV столетия / Изд. Т. Верзбовский. — Варшава, 1915.
28. Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской духовной академии. — Т. 1. (1118–1185). Перевод под ред. В. И. Долоцкого. — Санкт-Петербург, 1860; — Т. 2. (1186–1206). Перевод под ред. Н. В. Чельцова. — Санкт-Петербург, 1862.
29. Воинские повести Древней Руси. — Москва-Ленинград, 1949.
30. Востоков А. Л. Описание русских и словенских рукописей Румянцовского музеума. — Санкт-Петербург, 1842.
31. Галл Аноним. Хроника и деяния князей или правителей польских / Предисловие, перевод и примечания Л. М. Поповой. — Москва, 1961.
32. Гваньини А. Замечания иностранца XVI в. о военных походах русских // Отечественные записки. — 1826. — Т. 25. — № 69. — С. 145–184.
33. [Гейденштейн Р.] Рейнгольда Гейденштейна Записки о Московской войне (1578–1582). — Санкт-Петербург, 1889.
34. Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. — Москва-Ленинград, 1938.
35. Герберштейн С. Записки о московитских делах / Введение, перевод и примечания А. И. Малеина. — Санкт-Петербург, 1908.
36. Герберштейн С. Записки о Московии / Пер. с нем. А. И. Малеина и А. В. Назаренко. Вступительная статья А. Л. Хорошкевич. Под ред. В. Л. Янина. — Москва, 1988.
37. Глазырина Г. В. Исландские викингские саги о Северной Руси. Тексты, перевод, комментарий. — Москва, 1996.
38. Голб Н., Прицак О. Хазарско-еврейские документы X века. — Иерусалим-Москва, 1997.
39. Голубев С. Древний пом'яник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI столетия) // Чтения в Истор. об-ве Нестора Летописца — Киев, 1891. — Кн. 6. — Приложения. — С. I–IX, 1–88.
40. Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 г. / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского. — Киев, 1868.
41. Грамоти XIV ст. — Київ, 1974.
42. Грамоты Великого Новгорода и Пскова / Под ред. С. Н. Валка. — Москва-Ленинград, 1949.
43. Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги как источник по истории Древней Руси и ее соседей X–XIII вв. // Древнейшие государства на территории СССР. 1988–1989. — Москва, 1991. — С. 5–169.
44. Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе (с древнейших времен до 1000 года). Тексты, перевод, комментарий. — Москва, 1993.
45. Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе (середина XI — середина XIII в.). Тексты, перевод, комментарий. — Москва, 2000.
46. Дворцовые разряды / Изданные вторым Отделением собственной е. и. в. канцелярии. — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1850; — Т. 2. — 1851; — Т. 3. — 1852; — Т. 4. — 1855.
47. Довнар-Запольский М. В. Акты Литовско-Русского государства. — В. 1–2. — Москва, 1897–1899.
48. Документи російських архівів з історії України. — Т. 1. Документи до історії запорозького козацтва 1613–1620 рр. / Упорядники тому Л. Войтович, Л. Заборовський, Я. Ісаєвич, Ф. Сисин, А. Турилов, Б. Флоря. — Львів, 1998.
49. Дополнения к актам историческим, относящимся к России. Собраны в иностранных архивах и библиотеках и изданы Археографическою комиссиею. Supplementum ad Historica Russiae Monumenta et archivis ac bibliothecis extraneis deprompta et collegio

Джерела і література

- archaeographico edita. — Petropoli. — Т. 1. — 1846; — Т. 2. — 1846; — Т. 3. — 1846; — Т. 4. — 1851; — Т. 5. — 1853; — Т. 6. — 1857; — Т. 7. — 1859; — Т. 8. — 1862; — Т. 9. — 1875; — Т. 10. — 1867; — Т. 11. — 1869; — Т. 12. — 1872.
50. Дополнения к тому III Дворцовых разрядов. — Санкт-Петербург, 1854.
51. Древнерусские города в древнескандинавской письменности. — Москва, 1987.
52. Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. / Изд. Я. Н. Шапов. — Москва, 1976.
53. Древние грамоты и акты Рязанского края / Собранные А. И. Пискаревым. — Санкт-Петербург, 1854.
54. Древняя российская вивлиофика, содержащая в себе собрание древностей российских до истории, географии и генеалогии российской касающихся... — Изд. 2. — Москва, — Т. 1–7. — 1788; — Т. 8–12. — 1789; — Т. 13–15. — 1790; — Т. 16–20. — 1791.
55. Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. — Москва, 1951.
56. Эпитафии фундаторам Киево-Печерской лавры из Тератургимы Афанасия Кальнофойского // Киевские епархиальные ведомости. — 1874. — Отдел второй. — № 14, 19, 20, 22, 24.
57. Законодательные акты Великого княжества Литовского XV–XVI вв. / Подгот. И. И. Яковкин. — Ленинград, 1936.
58. Ибн Хордадбег. Книга путей и стран / Перевод Н. Велихановой. — Баку, 1986.
59. Иванов П. И. Описание государственного архива старых дел. — Москва, 1850; — Изд. 2. — Москва, 1851.
60. Иоасафовская летопись. — Москва, 1957.
61. Исландские саги / Пер. М. Н. Стеблин-Каменский. — Москва, 1956.
62. Историко-юридические материалы, извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской. — Т. 1–32. — Витебск, 1871–1906.
63. Историческая коллекция Эрмитажного собрания Рукописей. Памятники XI–XVIII вв. Описание / Сост. Д. Н. Альшиц. — Москва, 1968.
64. Исторические песни малорусского народа. — Т. 1. — Киев, 1874.
65. Исторические песни XIII–XVI веков / Подг. Б. Н. Путилов, Б. М. Добровольский. — Москва-Ленинград, 1960.
66. Кантемир Д. Описание Молдавии. — Кишинев, 1973.
67. Карлис Цховреба. Список царицы Анны / Под ред. С. Каухчишвили. — Тбилиси, 1942.
68. Каталог пергаментных документов Центрального державного историчного архіву УРСР у Львові. 1233–1790. — Київ, 1972.
69. Книга Київського підкоморського суду (1584–1644). — Київ, 1991.
70. Книга степенная царского родословия, содержащая историю российскую с начала оныя до времен государя царя и великого князя Иоанна Васильевича, сочиненная трудами преосвященных митрополитов Киприана и Макария, напечатанная под смотрением коллежского советника и императорской Академии наук, также и разных иностранных академий, и Вольного экономического и российского Вольного же собрания члена Герарда Фридерика Миллера. — Ч. 1. — Москва, 1775.
71. Книги разрядные, по официальным оных спискам, изданные II отделением собственной е. и. в. канцелярии. — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1853. — Т. 2. — 1909.
72. Козьма Пражский. Чешская хроника / Вступ. статья, перевод и комментарии Г. Э. Санчука. — Москва, 1962.
73. Костін М. Літопис землі Молдавії від господаря Аарона в цей бік // Український Історичний Журнал. — 1992. — № 10–11. — С. 97–110; — № 12. — С. 107–122.
74. [Курбский А.] Сочинения князя Курбского. — Т. 1 Сочинения оригинальные. Изд. Г. З. Кунцевича / Русская Историческая Библиотека. — Т. 31. — Санкт-Петербург, 1914.
75. Курбский А. М. История о великом князе Московском. — Санкт-Петербург, 1913.
76. Курбский А. М. История о великом князе Московском (Отрывки) / Подг. текста и прим. Я. С. Лурье // Изборник. — Москва, 1972. — С. 124–351.
77. Латиноязычные источники по истории Древней Руси: Германия, IX — первая половина XII в. / Составление, перевод, комментарии, предисловие М. Б. Свердлова. — Москва-Ленинград, 1989.
78. Лев Диякон. История / Пер. М. М. Копиленко, стат. М. Я. Сюзюмова, коммент. М. Я. Сюзюмова, С. А. Иванова. — Москва, 1988.
79. Леонтович Ф. И. Акты Литовской метрики. — Т. 1. — Варшава. — В. 1. — 1896; — В. 2. — 1897.
80. Летопись Густынского монастыря // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских при Московском ун-те. — 1848. — Кн. 8. Материалы отечественные. — С. I–VI, 1–76.
81. Літопис Руський / Переклад і комент. Л. Махновець. — Київ, 1989.
82. Літописні оповіді про похід князя Ігоря / Упоряд. В. Ю. Франчук. — Київ, 1988.
83. Лихачев Н. П. Сборник актов, собранных в архивах и библиотеках. — Санкт-Петербург, 1895.
84. Лихачев Н. П. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. — Вып. 2. — Ленинград, 1930.
85. Лукьянов В. В. Описание коллекции рукописей Государственного архива Ярославской области XIV–XX веков. — Ярославль, 1957.
86. Лукьянов В. В. Краткое описание коллекции рукописей Ярославского областного краеведческого музея / Отв. ред. М. Г. Мейерович. — Ярославль, 1959.
87. Малиновский И. А. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. — Ч. 1–2. — Томск, 1901 — 1912.

Розділ другий

88. [Манкиев А. И.] Ядро российской истории, сочиненное ближним стольником и бывшим в Швеции резидентом, князем Андреем Яковлевичем Хилковым, в пользу российского юношества и, для всех о российской истории краткое понятие иметь желающих в печать изданное, с предисловием о сочинителе сей книги и о фамилии князей Хилковых. — Москва, 1770.
89. Матузова В. И. Английские средневековые источники. — Москва, 1979.
90. Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестonosцы и Русь. Конец XII — 1270. Тексты, перевод, комментарии. — Москва, 2002.
91. Методические рекомендации по использовании документов Литовской метрики XVI в. в курсе источниковедения отечественной истории / Сост. Г. В. Боряк, В. С. Страшко и др. / отв. ред. Н. П. Ковальский. — Днепропетровск, 1987.
92. Меховский Мацей. Трактат о двух Сарматиях. — Москва, 1936.
93. Назаренко А. В. Немецкие латинязычные мисточники IX—XI веков. Тексты, перевод, комментарии. — Москва, 1993.
94. Написание Акиндина, мниха лавры светые Богородицы, к великому князю Михаилу о поставляющих мзды ради // Русская Историческая Библиотека. — Т. 6. — 1880. — Стб. 150—158.
95. Новгородская первая летопись старшего и младшего извода / С предисловием и под ред. А. Н. Насонова. — Москва-Ленинград, 1950.
96. Новгородские писцовые книги / Изд. Археографическою комиссиено. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1859.
97. Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи начатый в 1797 г. — Санкт-Петербург. — Ч. 1. — 1799; — Ч. 2. — 1801; — Ч. 3. — 1805; — Ч. 4. — 1808; — Ч. 5. — 1811; — Ч. 6. — 1818; — Ч. 7. — 1826; — Ч. 8. — 1829; — Ч. 9. — 1832; — Ч. 10. — 1840.
98. Описание государственного разрядного архива, с присовокуплением списков со многих хранящихся в оном любопытных документов / Составленное Петром Ивановым. — Москва, 1842.
99. Описи актовых книг Киевского Центрального Архива / Изд. Е. П. Дяковский. — Київ, 1908.
100. Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг / Изд. Н. Ю. Строгис. — Вильно. — Т. 1. — 1901; — Т. 2. — 1902; — Т. 3. — 1903; — Т. 4. — 1904; — Т. 5. — 1905; — Т. 6. — 1906; — Т. 7. — 1907; — Т. 8. — 1909; — Т. 9. — 1911; — Т. 10. — 1913.
101. Оршанский гербовник / Изд. В. Довгелло // Историко-юридические материалы. — Т. 28. — Витебск, 1910. — С. 75—136.
102. Памятники византийской литературы IV—IX вв. / Отв. ред. Л. А. Фрейберг. — Москва, 1968.
103. Памятники византийской литературы IX—X IV вв. / Отв. ред. Л. А. Фрейберг. — Москва, 1969.
104. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. — Т. 4. — Киев, 1859.
105. Память и похвала Иакова мниха Владимиру / Изд. А. А. Зимин // Кр. сооб. ин-та славяноведения АН СССР. — Вып. 37. — Москва, 1963.
106. Переписи войска литовского. Литовская Метрика. Книги публичных дел / Изд. С. Пташицкий // Русская Историческая Библиотека — Т. 33. — Санкт-Петербург, 1915. — Стб. 183—188.
107. Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским / Подг. текста Я. С. Лурье и Ю. Д. Рыкова. — Ленинград, 1979.
108. Петр из Дусбурга. Хроника земли Прусской / Изд. подгот. В. И. Матузова. — Москва, 1997.
109. "Повесть временных лет" — Ч. 1. Текст и перевод / Под ред. В. П. Адриановой-Перетц, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. — Ч. 2. Приложения. Комментарии Д. С. Лихачева. — Москва-Ленинград, 1950.
110. Повесть о том, что случилось на Украине с тоя поры, как она Литвою завладела // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — 1848. — Кн. 5. — Смесь. — С. 1—16.
111. Полное Собрание Русских Летописей [далі: ПСРЛ]. — Т. 1. Лаврентьевская летопись. Троицкая летопись. — Санкт-Петербург, 1846.
112. ПСРЛ. — Т. 1. Лаврентьевская летопись / Изд. 2. — Ленинград, 1926.
113. ПСРЛ. — Т. 2. Ипатьевская летопись / Фототип. изд. 1908 г. — Москва, 1962.
114. ПСРЛ. — Т. 2. Ипатьевская летопись и Густинская летопись / Изд. 2. — Ленинград, 1927.
115. ПСРЛ. — Т. 3. I, II, III Новгородские летописи. — Санкт-Петербург, 1841.
116. ПСРЛ. — Т. 4. IV Новгородская летопись. I Псковская летопись. — Санкт-Петербург, 1901.
117. ПСРЛ. — Т. 5. II Псковская летопись. Часть I Софийской летописи. — Санкт-Петербург, 1848.
118. ПСРЛ. — Т. 6. Часть I, II Софийской летописи. — Санкт-Петербург, 1853.
119. ПСРЛ. — Т. 7. Воскресенская летопись. — Санкт-Петербург, 1856.
120. ПСРЛ. — Т. 8. Воскресенская летопись. — Санкт-Петербург, 1858.
121. ПСРЛ. — Т. 9. Патриаршая, или Никоновская летопись. — Ч. 1. — Санкт-Петербург, 1862.
122. ПСРЛ. — Т. 10. Патриаршая, или Никоновская летопись. — Ч. 2. — Санкт-Петербург, 1885.
123. ПСРЛ. — Т. 11. Патриаршая, или Никоновская летопись. — Ч. 3. — Санкт-Петербург, 1897.
124. ПСРЛ. — Т. 12. Патриаршая, или Никоновская летопись. — Ч. 4. — Санкт-Петербург, 1901.
125. ПСРЛ. — Т. 13. Патриаршая, или Никоновская летопись. — Ч. 5. — Санкт-Петербург, 1904.

Джерела і література

126. ПСРЛ. — Т. 14. Повесть о честном житии царя и великого князя Федора Ивановича всея Руси. Новый летописец. Указатели к Никоновской летописи (Т. 9–14). — Москва, 1965.
127. ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. Рогожский летописец. — Ленинград, 1922.
128. ПСРЛ. — Т. 15. Тверский летописный сборник. — Санкт-Петербург, 1863.
129. ПСРЛ. — Т. 16. Летопись Аврамки. — Санкт-Петербург, 1889.
130. ПСРЛ. — Т. 17. Литовско-белорусские летописи. — Санкт-Петербург, 1907.
131. ПСРЛ. — Т. 18. Симеоновская летопись. — Санкт-Петербург, 1914.
132. ПСРЛ. — Т. 20. Львовская летопись. — Ч. 1–2. — Санкт-Петербург, 1910–1914 [Подробная летопись от начала России до Полтавской баталии / Изд. Н. А. Львова. — Санкт-Петербург, 1799].
133. ПСРЛ. — Т. 24. Типографская летопись. — Петроград, 1924.
134. ПСРЛ. — Т. 25. Московский летописный свод. — Петроград, 1927.
135. ПСРЛ. — Т. 27. Никаноровская летопись. Сокращенные летописные своды XV века / Отв. ред. А. Н. Насонов. — Москва-Ленинград, 1962 [Родословець рос. князів по рук. Бел. № 1512 та по рук. Арх. № 365].
135. ПСРЛ. — Т. 28. Летописный свод 1497 г. Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись) / Подгот. к печати К. Н. Сербиной. Указатели составлены Р. Б. Мюллер. Отв. ред. М. Н. Тихомиров. — Москва-Ленинград, 1963.
137. ПСРЛ. — Т. 29. Летописец начала царства царя и великого князя Ивана Васильевича. Александро-Невская летопись. Лебедевская летопись. — М., 1965.
138. ПСРЛ. — Т. 30. Владимирский летописец. Новгородская вторая (Архивская) летопись / Отв. ред. М. Н. Тихомиров. — М., 1965.
139. ПСРЛ. — Т. 32. Литовская и Жмоитская хроника. — Москва, 1978.
140. ПСРЛ. — Т. 34. Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы. — Москва, 1978.
141. ПСРЛ. — Т. 35. Летописи Белорусско-Литовские. — Москва, 1980.
142. ПСРЛ. — Т. 37. Устюжские и вологодские летописи XVI–XVIII вв. — Ленинград, 1982.
143. ПСРЛ. — Т. 38. Радзивилловская летопись. — Ленинград, 1989.
144. ПСРЛ. — Т. 39. Софийская первая летопись по списку И. Н. Царского / Под ред. В. И. Буганова и Б. М. Клосса. — Москва, 1994.
145. ПСРЛ. — Т. 41. Летописец Переяславца Суздальского (Летописец руських царей) / Отв. ред. Б. А. Рыбаков, зам. Отв. ред. В. И. Буганов. Состав. С. Н. Кистерев, Б. М. Клосс, Л. А. Тимошина, И. А. Тихонюк. — Москва, 1995.
146. Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв. / Изд. А. Л. Хорошкевич. — Москва, 1977.
147. Приселков М. Д. Троицкая летопись / Под ред. К. Н. Сербиной. — Москва-Ленинград, 1950.
148. Псковские летописи. — Вып. 1. — Москва-Ленинград, 1941.
149. Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской метрики. — Санкт-Петербург, 1887.
150. Пташицкий С. Л. Описание документов и бумаг, хранящихся в Моск. Архиве мин-ва Юстиции. — Кн. 21. — Москва, 1915.
151. Путешествия в восточные страны Платона Карпини и Рубрука. — Москва, 1950.
152. Разрядная книга 1475–1598 гг. / Подгот. текста, вводная статья и ред. В. И. Буганова. Отв. ред. М. Н. Тихомиров. — Москва, 1966.
153. Разрядная книга 1475–1605 гг. / Сост. Н. Г. Савич. — Москва, 1974.
154. Родословная книга князей и дворян российских и выезжих. — Ч. 1–2. — Москва, 1787.
155. Родословная книга по трем спискам // Временник Общества Истории и Древностей Российских..., — Москва, 1851. — Кн. 10. — С. 110–230.
156. [Родословные книги] // Редкие источники по истории России. — Вып. 2. — Москва, 1977.
157. Розов В. Южнорусские грамоты. — Киев, 1917.
158. Розов В. Украинские грамоты. — Киев, 1928.
159. Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией. [далі: РИБ] — Санкт-Петербург. Т. 2. — 1875; — Т. 3. — 1876; — Т. 8. — 1884; — Т. 9. — 1884; — Т. 10. — 1886; — Т. 11. — 1889; — Т. 12. — 1890.; — Т. 14. — Ч. 2. — 1894; — Т. 15. — 1894; — Т. 17. — 1896; — Т. 18. — 1898; — Т. 20. — 1900; — Т. 21. — 1907; — Т. 22. — 1908; — Т. 23. — 1904; — Т. 24. — 1906; — Т. 25. — 1908; — Т. 27. — 1910; — Т. 28. — 1912; — Т. 29. — 1913; — Т. 30. — 1914; — Т. 31. — 1914; — Т. 32. — Пг., 1915; — Т. 33. — Пг., 1916; — Т. 35. — Пг., 1917.
160. Русские достопамятности / Изд. Московским обществом истории и древностей российских. — Ч. 1–2. — Москва, 1815 — 1843.
161. Сага об Эйрике Красном / Пер. С. Н. Сыромятникова. — Санкт-Петербург, 1890.
162. Сапунов А. П. Сказания исландских или скандинавских саг о Полоцке // Полоцко-Витебская старина. — Т. 4. — Вып. 2–3. — Витебск, 1916. — С. 1–34.
163. Серебрянский Н. Древне-Русские княжеские жития. — Москва, 1915.
164. Синопис или краткое собрание различных летописцев о начале славяно-русского народа. — Киев, 1836.
165. Систематические списки боярам, околичным и думным дворянам с 1468 г. до уничтожения сих чинов / Сост. В. Н. Берх. — Санкт-Петербург, 1833.
166. Сказание о убиении в Орде князя Михаила Черниговского и его боярина Федора / Подг. текста, пер. и ком. Л. А. Дмитриева // Памятники

Розділ другий

- литературы Древней Руси. XIII век. — Москва, — 1981. — С. 228–235.
167. Скандинавская баллада / Отв. ред. М. И. Стеблин-Каменский. — Ленинград, 1978.
168. Славяно-Молдавские летописи XV–XVI вв. / Сост. Ф. А. Грекул. — Москва, 1976.
169. "Слово о полку Игореве" / Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. — Москва-Ленинград, 1960.
170. "Слово о полку Игореве" — памятник XII века / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Москва-Ленинград, 1962.
171. "Слово о полку Игореве". Древнерусский текст и переводы. — Москва, 1965.
172. Смоленские грамоты XIII–XIV веков / Подгот. к печати Т. А. Суминкова и В. В. Лопатин. Ред. Р. И. Аванесов. — Москва, 1963.
173. Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в государственной коллегии иностранных дел. — Ч. 1–2. — Москва, 1813–1819.
174. Собрание древних грамот и актов городов Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам с приложением трех литографированных рисунков. — Ч. 1. — Вильно, 1858.
175. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Підготовка тексту, передмова, коментарі Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. — Київ, 1992.
176. Список дворян внесенных в дворянские родословные книги Подольской губернии. — Каменец-Подольский, 1897.
177. Список дворян Волынской губернии. — Житомир, 1905.
178. Список дворян Киевской губернии. — Киев, 1903.
179. Список княжеских и графских фамилий, за которыми были признаны или утверждены титулы, пожалованные им иностранными государями или принадлежащие им по происхождению от древних титулованных или владетельных родов, а также тех, коим дозволено было присоединить к своим фамилиям титулы и фамилии их родственников. — Т. 1–2. — Санкт-Петербург, 1889.
180. Список Черниговских дворян 1783 года. — Чернигов, 1890.
181. "Стязание с латиною" митрополита Георгия (1062–1072 гг.) // Макарий. История русской церкви. — Т. 3. — Санкт-Петербург, 1868. — С. 347–352.
182. Субботник или помяник Супральского монастыря // Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. — Т. 9. — Вильно, 1878. — С. 451–459.
183. Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой орды. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1884.
184. Тысячная книга 1550 г. и Дворцовая тетрадь 50-х годов XVI в. / Подгот. к печати А. А. Зимин. — Москва, 1950.
185. Угличские акты (1400–1749 гг.). — Москва, 1899.
186. Устюжский летописный свод. / Под ред. К. Н. Сербиной. — Москва-Ленинград, 1950.
187. Хроника Быховца / Предисловие, комментарий и перевод Н. Н. Улащика. Отв. ред. М. Н. Тихомиров. — Москва, 1966.
188. Церковный устав митрополита Иоанна II // РИБ. — Т. 6. — Санкт-Петербург, 1908. — Стб. 1–20.
189. Шлихтинг А. Новое известие о России времени Ивана Грозного. — Ленинград, 1934.
190. Штаден Генрих. О Москве Ивана Грозного. Записки немца-опричника. / Перевод и вступ. статья И. И. Полосина. — Москва, 1925.
191. Шумаков С. А. Тверские акты. — Вып. 1. — Тверь, 1896.
192. Acta Alexandri regis Poloniae 1501–1506 / Ed. F. Papee. — Kraków, 1927.
193. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardynskiego we Lwowie w skutek fundacji sp. Alexandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego / Oprac. K. Łiske i A. Prochaska. — Lwów. — Т. 4. — 1873; — Т. 7. — 1878; — Т. 10. — 1884; — Т. 12. — 1891; — Т. 20. — 1911; — Т. 21. — 1914.
194. Acta Tomiciana. Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae Sigismundi I, reg. Pol. / Ed. T. Działyński. — Poznań. — Т. 1. — 1852; — Т. 2. — 1853; — Т. 3. — 1854; — Т. 4. — 1855; — Т. 5. — 1856; — Т. 6. — 1857; — Т. 7. — 1858; — Т. 8. — 1860.
195. Akta Unii Polski z Litwą 1385–1791 / Wyd. I. Daniłowicz i J. Sidorowicz. — Wilno. — Т. 1. — 1860; — Т. 2. — 1862.
196. Akta Unii Polski z Litwą 1385–1791 / Wyd. S. Kutszeba i W. Semkowicz. — Kraków, 1932.
197. Alberici monachi Trium fontium Chronicon, a monacho Novi monasterii hoiensis interpolate / Ed/ P. Scheffer-Boichorst // Monumenta Germaniae Historica [дали: MGH]. — Т. 24. — 1874. — P. 631–950.
198. Annales Bertiniani / Ed. G. H. Pertz. // MGH Scriptorum. — Т. 1. — 1826. — P. 419–515.
199. Annales Cracoviensis capituli / Ed. T. Kowalski // Monumenta Poloniae Historica [дали: MPH], Nowa Series. — Т. 2. — Kraków, 1946. — S. 779–816.
200. Annales Hildesheimenses / Ed. G. H. Pertz // MGH Scriptorum. — Т. 3. — 1839. — P. 22–116.
201. Annales Magdeburgenses / Ed. G. H. Pertz // MGH Scriptorum. — Т. 16. — 1859. — P. 105–196.
202. Annales Posonienses // Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stiris Arpadianae gestarum [дали: SRA] / Ed. I. Szentpétery. — V. 1. — Budapest, 1937. — P. 125–127.

Джерела і література

203. *Annales Quedlinburgenses* / Ed. G. H. Pertz // MGH — T. 3. — 1839. — P. 22–90.
204. *Annales Sigtunenses (1208–1288)* / Ed. C. Annerstedt // *Scriptores Rerum Suecicarum*. — T. 3. — Hannoverae, 1876. — P. 1–6.
205. *Annales Stadenses* / Ed. J. M. Lappenberg // MGH — T. 16. — 1859. — P. 271–279.
206. *Annalim Pragensium (1196–1278)* / Ed. R. Kopke // MGH — T. 9. — 1851. — P. 169–181.
207. *Annalista Saxo Chronicon (741–1139)* / Ed. G. Waitz // MGH — T. 6. — 1849. — P. 542–777.
208. *Anonymi Gesta Hungarorum* // SRA — V. 1. — Budapest, 1937. — P. 33–117.
209. *Apologia Henri IV* / Ed. M. Freher // *Rerum Germanicarum Scriptores*. — Frankfurt a. Main, 1600.
210. *Archivum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela, pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka*. — T. 1–7. — Lwów, 1886–1910.
211. *Arnoldi abbatis Lubecensis Chronica Slavorum*. Ed. J. M. Lappenberg // MGH. — T. 21. — 1868. — P. 101–250.
212. *Articuli Vladislao regi Poloniae a ducibus Masoviae traditi* / Ed. W. Kętrzyński // MPH. — T. 6. — 1849. — P. 631–637.
213. *Biblioteca Graeca medii aevi* / Ed. S. Sathas. — T. 5. — 1890.
214. [Bielski M.] *Kronika Marcina Bielskiego*. — T. 1–3. — Śanok, 1856 [Bielski M. *Kronika to jest historia świata na sześć wieków a cztery monarchie*. — Kraków, 1551, 1554, 1564; *Kronika Polska Marcina Bielskiego nowo przez Joahima Bielskiego, syna jego, wydana*. — Kraków, 1597].
215. *Boguphali Chronicon Poloniae* // MPH — T. 2. — Lwów, 1872. — P. 467–600.
216. *Bruvialarensis monasterii fundacio* / Ed. R. Kopke // MGH *Scriptores*. — T. 11. — 1854. — P. 394–408.
217. *Canonicus Wissegradensis Continuatio Cosmae* // *Fontes Rerum Bohemicarum*. — T. 2. — Praha, 1874. — P. 215–216.
218. *Choniatae Nicetae. Historia* / Rec. I. A. van Diäten. *Pars prior praefationem et textum continens*. — Berolini, 1975.
219. *Chronica Polonorum* / Ed. A. Szlachowski et R. Kopke // MGH *Scriptores*. — T. 9. — 1851. — P. 418–478.
220. *Cronica regni Hungariae* // SRA — Vol. 2. — Budapest, 1938. — P. 13–51.
221. *Chronici Hungarici composition saeculi XIV* // SRA / Ed. E. Szentpétery. — Vol. 1. — Budapest, 1937. — P. 217–506.
222. *Chronicon Monacense* // SRA / Ed. E. Szentpétery. — Vol. 2. — Budapest, 1938. — P. 58–86.
223. *Chronicon Polonorum mistra Wincenta Kadlubka* // MPH — T. 2. — Lwów, 1872. — S. 191–455.
224. *Cronica regni Hungariae* // SRA — V. 2. — Budapest, 1938. — P. 13–51.
225. *Фрагменти з магістра Акоша* // SRA — V. 1. — Budapest, 1937. — P. 284–287, 290, 310–311, 460–471.
226. *Chonicon Varadiense* // SRA — V. 1. — Budapest, 1937. — P. 203–215.
227. *Хроніка Яноша Кетґї* // *Historiae Hungaricae ontes Domesticici*. — V. 3. — Lipsiae, 1884. — P. 143–167.
228. *Текст Марка Кальті* // SRA — V. 1. — Budapest, 1937. — P. 239–243.
230. *Текст Яноша Туроці* // SRA — V. 1. — Budapest, 1937. — P. 165–170.
231. *Gesta Ungarorum* // SRA — V. 1. — Budapest, 1937. — P. 284–351.
- 231A. *Codex diplomaticus Arpadianus. Árpádkori oklevelek (1095–1301)* / Ed. F. Kubinyi. — Pest, 1876.
232. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Ed. G. Fejer. — T. 2. — 1829; — T. 3. — V. 1. — 1829; — T. 4. — V. 3. — 1832; — T. 6. — V. 2. — 1830; — T. 7. — 1832.
233. *Codex diplomaticus Lithuaniae (1255–1433)* / Ed. E. Raczyński. — Wrocław, 1845.
234. *Codex diplomaticus Lusatiae superioris*. — T. 3. — Görlitz, 1905.
235. *Codex diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis*. — T. 1 / Ed. J. K. Kochanowski. — Warszawa, 1919.
236. *Codex diplomaticus Prussicus (1148–1405)* / Ed. J. Voigt. — Königsberg. — T. 1. — 1836; — T. 2. — 1841; — T. 3. — 1847; — T. 4. — 1852; — T. 5. — 1858; — T. 6. — 1861.
237. *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducis Lithuaniae* / Ed. M. Dodieli. — Vilnae. — T. 1. — 1758; — T. 4. — 1762; — T. 5. — 1764.
238. *Codex dyplomacyjny Księstwa Mazowieckiego* / Wyd. T. J. Lubomierski. — Warszawa, 1863.
239. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* / Ed. A. Sokołowski, J. Szujski, A. Lewicki. — Kraków. — T. 1. — 1882; — T. 2. — 1876; — T. 3. — 1897.
240. *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430* / Col. opera A. Prochaska. — Kraków, 1882.
241. *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000–1526*. — T. 1. — Budapest, 1899.
242. *Cosmae Chronica Boemorum* / Ed. R. Kopke // MGH *Scriptores*. — T. 9. — 1851. — P. 1–132.
243. *Costachescu M. Documentele moldovenești înainte de Stefan cel Mare*. — Vol. 2. — Jassi, 1932.
244. *Costin M. Opere*. — București, 1958.
245. [Csarnkow] *Joannis de Charnkow. Chronicon Polonorum* // MPH — T. 2. — Lwów, 1872. — S. 619–758.
246. *Dagome iudex* // *Materiały źródłowe do historii Polski*. Wyd. G. Labuda. — T. 1. — Warszawa, 1954. — S. 206–209.
247. *Długosz J. Opera Omnia*. — Cracoviae. — T. 3–4. — 1865; — T. 9. — 1869.
248. [Długosz] *Długosza Jana Dziejów Polski ksiąg dwanastie, przekład K. Mecherzyńskiego*. — Warszawa. — T. 1. — 1867; — T. 2. — 1867; —

Розділ другий

- T. 3. — 1868; — T. 4. — 1869; — T. 5. — 1869; — T. 6. — 1870.
249. [Długosz] Długosza Jana Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. — Warszawa. — Ks. 1–2. — 1961; — Ks. 3–4. — 1972; — Ks. 5–6. — 1973; — Ks. 7–8. — 1974; Ks. 9. — 1976; Ks. 10–11. — 1982.
250. Documenta pontificum romanorum historiam Ucrainae illustrantia / Ed. F. Welikij. — Vol. 1. — Romae, 1953.
251. Documente privitore la istoria Romanilor, culese de L. Hurmuzaki. — Vol. 1. — București, 1882.
252. [Duneburg-Duńczewski S. J.] Herbarz wielu domów korony Polskiej i W. X. Litewskiego, dla niepełnego opisanja, albo opuszczenia, i wielu odmienności nieprzyzwoitych, za dawnych i późniejszych autorów, herby z rodowitością wyrażających, nie mało dotąd ukrzywdzonych, zebraniem wielu familii we dwa tomy, częściami rzecznościami przez zychliwego Oyczyznie syna M. Stasniława Jozefa A. Duneburg Dunczewskiego. — T. 1–2. — Kraków, 1757.
253. Düsburg P. Chronicon terrae Prussiae // Scriptorum rerum PRusisicarum [SRP]. — T. I. Ed. Hrcg. von T. Hirsch, M. Troppen, E. Strehle. — Leipzig, 1861. — S. 3–299.
254. Elektorowie królów Władysława IV, Michała Korybuta, Stanisława Leszczyńskiego i spis stronników Augusta III / Wyd. J. D. Borkowski i M. D. Wasowicz // Rocznik Heraldyczny [dalej: RH] — 1910. — I. — S. 24–42.
255. Epistola Brunonis Henricum regem // MPH. — T. 1. — Lwów, 1864. — P. 224–228.
256. Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen super destructione regni Hungariae // SRA. — Vol. 1. — Budapest, 1937. — P. 531–588.
257. Fontes Rerum Bohemiarum. — T. 2–3. — Praha, 1874–1875.
258. Genealogia Welforum // MGH — T. XIII. — 1881. — P. 733–734.
259. Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae opere ab I. Bekkero suppletus et emendatus. — T. 2. — Bonnae, 1839.
260. Gesta episcoporum Halberstadensium / Ed. G. H. Pertz // MGH Scriptorum. — T. 23. — 1874. — P. 73–129.
261. Guagnino A. Rerum Polonicarum libri tres. — Francofurti, 1584.
262. Gwanini Alexander. Omnium Regionum Moschoviae Monarchae subieatorum, morum et religionis descriptio et dasta tyrannisa Jahannis Basilidis Rerum Moscoviticarum autores varii: unum in corpus nunc primum congesti. — Francofurti, 1600.
263. Guagnino A. Kronika Sarmacyie Europejskiej. — Kraków, 1612.
264. Herbarz starodawnej szlachty podług heraldyków Polskich, z dopelnieniem do czasów obecnych. — Paris, 1858–1859.
265. Herbarz szlachty witebskiej / Wyd. F. Piekosiński // Herold Polski. — Kraków, 1899. — S. 108–132.
266. Herbordi Vita Ottonis babenbergensis / Ed. A. Bielowski // MPH. — T. 2. — Lwów, 1872. — S. 71–127.
267. Herburth J. Chronica Polonica siwe Regni Polonici descriptio. — Basil, 1571.
268. Hermannii de Wartbe Chronicon Livoniae // SRP. — T. 2. — Leipzig, 1863. — S. 38–96.
269. Index actorum saeculi XV. / Ed. A. Lewicki. — Kraków, 1888.
270. Inwentarz Metryki Koronnej. Księgi wpisów i dekretów Polskiej kancelarii królewskiej z lat 1447–1795 / Oprac. I. Sułkowska-Kuraśiowa i W. Wozniakowa. — Warszawa, 1975.
271. Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Lwówie. — Lwów, 1926.
272. [Jablonowski J. A.] Tabula Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum Slavicarum regni Poloniae etc. / Ed. J. A. Jablonowski. — Norimbergae, 1748.
273. Joanis Zonarae epitomae historiarum libri XIII–XVIII / Ed. Th. Butter-Wobst. — Bonnae, 1897.
274. Katalog rękopisów archiwum X. X. Sanguszków w Sławucie / Ułożył... Bronisław Gorczak. — Sławuta, 1902.
275. [Kadlubek] Magistri Vincentii Chronicon Polonorum // MPH. — T. 2. — Lwów, 1872. — P. 193–449.
276. Kadlubek W. Kronika polska / Przel. i oprac. B. Kurbis. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1992.
277. [Kadlubek] Mistra Wincentego zwanego Kadlubkiem Kronika polska / Wyd. wstępem i przypisami opatrzył M. Plezia. — Kraków, 1994.
278. Kalendarz krakowski // MPH. — T. 2. — Lwów, 1872. — P. 903–941.
279. Katalogi biskupów krakowskich // MPH. — T. 3. — Lwów, 1878. — P. 328–376.
280. Katona S. Historica Regum Hungariae. T. 6. — Buda, 1783.
281. КИНАМ // Akta et diplomata graeca medis sevi sacra et profana collecta / Ed. F. Miklosich, J. Muller. — Vindobonae, 1886. — T. 5. — P. 360–386.
282. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej / Wyd. F. Fijałek i W. Semkowicz. — T. 1 (1387–1507). — Kraków, 1948.
283. Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compedium czyli o klejnotach albo herbach. — Kraków, 1897.
284. Kozłowski S. A. Spis szlachty wylegitymowanej w gub. wileńskiej // Herold. — Z. 2. — 1931. — S. 138–169; — Z. 5. — 1932. — S. 147–184.
285. Kromeri M. De origine et rebus gestis Polonorum. — Libri XXX. — Basiliae, 1555, 1558, 1568.
286. Kromer Martyn. Kronika Polska. — T. 1–2. — Kraków, 1882.
287. Kronika Boguchwała i Godysława Paska // MPH. — T. 2. — Lwów, 1872. — P. 454–598.
288. Kronika Wielkopolska / Przetł. K. Abgarowicz, wstęp. i koment. opr. D. Kurbisówna. — Warszawa, 1965.

Джерела і література

289. Lambertus Schafnaburgensis. De rebus gestis Germanorum...// Struve B. G. Rerum Germanicarum scriptores. — T. 1. — Regensburg, 1726. — P. 306–424.
290. Lamberti Annales / Ed. L. F. Hosse // MGH Scriptores. — T. 5. — 1844. — P. 134–264.
291. Langebek J. Scriptores rerum Danicarum. — Hafniae. — T. 2. — 1774; — T. 6. — 1776.
292. Latopisiec Litwy i Kronika Ruska: z rękopisu słowiańskiego przepisane; wypisami z Wremiennika Sofijskiego pomnożone, przypiskami i objaśnieniami dla czytelników polskich potrzebnymi opatrzone / Staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza. — Wilno, 1827.
293. Leonis Diaconi Caloensis historiae libri decem e rec. C. B. Hasii. — Bonnae, 1828.
294. Lietuvos Metrika. Kniga 5 (1427–1506) / Parengė Egidijus Banionis. — Vilnius, 1995.
295. Lietuvos Metrika. Литовская метрика. Kniga 6 (1528–1547) / Sp. parengė S. Lazutka, I. Valikonyte, L. Steponavičienė, J. Kaspaviciene, I. Vidugiryte, N. Truskauskaitė, R. Sičienienė. — Vilnius, 1995.
296. Lietuvos Metrika. Литовская метрика. Kniga 8 (1499–1514) / Parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antonavičius. — Vilnius, 1995.
297. Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. — Bd. 6. — Riga-Revel, 1881.
298. Matricularum Regni Poloniae Summaria / Wyd. T. Wierzbowski. — Warszawa, 1919.
299. Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV–XVI w. — T. 1. Księga oznaczona nr. 333 z lat 1417–1429. — Warszawa, 1918.
300. Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV–XVI w. — T. 2. Księga oznaczona nr. 334 z lat 1429–1433. — Warszawa, 1930.
301. Metryka Litewska — księgi wpisów za lata 1516–1518 / Wyd. K. Pietkiewicz // Lituano-Slavica Posnaniensia. — T. 6. — 1994. — Poznań, 1995. — S. 159–199.
302. Miechovita M. Tractatus des duabus Sarmatus. Asiana et Europiana. — Cracoviae, 1517.
303. Miechovita Macej. Chronica Polonorum. — Cracoviae, 1519, 1521.
304. Monumenta medii aevi historica, res gestes Poloniae illustrantia. — Cracoviae. — T. 2. — 1876; — T. 12: Continet codicibus epistolariae saeculi decimi quinti tomum II 1382–1445 / Collectus opera A. Lewicki. — 1891; — T. 14. — 1894.
305. Monumenta Poloniae Historica [дали: MPH]. — Lwów. — T. 2. — 1872; — T. 3. — 1877; — T. 4. — 1884; — T. 5: Series nova / Wyd. Z. Kozłowska-Budkowa. — Kraków, 1978.
306. Marinius M. Kronika mistrzów pruskich / Wyd. i oprac. Z. Nowak. — Olsztyn, 1989.
307. [Niesiecki K.] Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego s.j. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. — Lipsk. — T. 1. — 1839; — T. 2. — 1839; — T. 3. — 1839; — T. 4. — 1839; — T. 5. — 1840; — T. 6. — 1841; — T. 7. — 1841; — T. 8. — 1841; — T. 9. — 1842; — T. 10. — 1845.
308. [Niesiecki K.] Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego s.j. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. — Wrocław, 1995.
309. Okolski S. Orbis Polonus in quo antiqua Sarmaturum gentilitia et arma delucidantur. — Cracoviae. — T. 1. — 1641; — T. 2. — 1643; — T. 3. — 1645.
310. Ortlibi Zwifaltensis Chronicon / Ed. O. Abel // MGH — T. 10. — 1852. — P. 64–92.
311. Ottonis episcopi Frisingensis Chronicon / Ed. R. Wilmans // MGH — T. 20. — P. 83–301; Ottonis episcopi Frisingensis Chronicon / Ed. Hofmeister-Lammers // Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters. — Bd. 16. — Berlin, 1960.
312. Pakulski J., Piechota R., Ryszewski B. Bibliografia archiwistyki polskiej do r. 1970 / Oprac. pod kierunkiem A. Tomczaka. — Warszawa-Lódź, 1984.
313. [Paprocki B.] Herby rycerstwa Polskiego, przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584. / Wyd. K. J. Turowskiego. — Kraków, 1858.
314. Petri Olai Chronica Rerum Danorum / Ed. J. Langebek // Scriptores Rerum Danicarum. — T. 1. — Hafniae, 1772 — P. 68–148.
315. Rocznik franciszkański krakowski // MPH. — T. 3. — Lwów, 1878. — P. 46–52.
316. Rocznik górnośląski // MPH. — T. 3. — Lwów, 1878. — P. 714–716.
317. Rocznik kapitulny krakowski // MPH. — T. 2. — Lwów, 1872. — P. 779–816.
318. Rocznik krakowski // MPH. — T. 2. — Lwów, 1872. — P. 826–852.
319. Rocznik krótki // MPH. — T. 2. — Lwów, 1872. — P. 792–815.
320. Rocznik kujawski // MPH. — T. 3. — Lwów, 1878. — P. 206–212.
321. Rocznik małopolski // MPH. — T. 3. — Lwów, 1878. — P. 140–202.
322. Rocznik sędziwoja // MPH. — T. 2. — Lwów, 1872. — P. 871–880.
323. Rocznik świętokrzyski dawny // MPH. — T. 2. — Lwów, 1872. — S. 779–816.
324. Rocznik świętokrzyski nowy // MPH. — T. 3. — Lwów, 1878. — S. 59–118.
325. Rocznik Traski // MPH. — T. 2. — Lwów, 1872. — P. 825–861.
326. Rocznik wielkopolski // MPH. — T. 3. — Lwów, 1878. — P. 7–42.
327. Russisch-Livländische Urkunden gesammelt von K. E. Napiersky. — Sankt-Peterburg, 1868.
328. Saxo Grammaticus. Die ersten neun Bücher der dänischen Geschichte / Uber von H. Jantzen. — Berlin, 1900.
329. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum reumque stirpis Arpadianae gestarum. — Vol. 1 / Ed. I. Szentpétery. — Budapest, 1937.
330. Silesiacarum Rerum Scriptores. Pars. 1. / Ed. F. W. Sommersberg. — Lipsiae, 1729.
331. Skarbec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, księcych i urzędów posługujących do

Розділ другий

- krytycznego wyjasnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów sluzającą / Zebrał... I. Danilowicz. — Wilno, 1860, t. 1. — 662 s.; t. 2. — 598 s.
332. [Starowolski S.] Szymona Starowolskiego Wojownicy sarmacy / Przełożył, wstępem poprzedził i przypisami opatrzył Jerzy Starnawski. — Warszawa, 1979.
333. Strykowski M. Kronika polska, litewska, Żmodska i wszystkiej Rusi etc., — Warszawa, 1846, cz. 1–2, — 934 s. [w Królewcu, 1582].
334. Supplementum ad historica Russiae monumenta, a Collegio Archeographico edita. — Санкт-Петербург, 1848 [p. 217–218: акти Зигмунта Кейстуовича від 15.10.1432 та Ягайла від 3.01.1433 про відновлення унії Польщі та Литви].
335. The TERATURGEMA of Afanasij Kal'nofojs'kyj // Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery. Harvard Library of Early krainian Literature. Texts. — V. 4. — Cambridge Mass., 1987. — P. 119–328.
336. Thietmar von Merseburg. Chronik. Neu übertragen und erläutert von Werner Trillmich. — Berlin, 1962.
337. Thormodi Torfari historia rerum Norvegicarum. T. 1. — Hafniae, 1711.
338. Vetera monumenta Historia Hungarum sacram illustrantia / Ed. A. Theiner. — T. 1. — Romae, 1859.
339. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae. — Romae, 1860.
340. Vincentii Pragensis ecclesiae canonici Chronicon Boemorum (1140–1167) // Fontes Rerum Austriacarum. — Abt. 1. — Bd. 5. — Wien, 1863. — P. 91–139.
341. Vita Santa Kinga // MPH — T. IV. — Lwów, 1884. — P. 678–726.
342. Vita S. Olavi. Ed. G. Storm // Monumenta Historica Norvegiae — Kristiania, 1880. — P. 123–144.
343. Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi, magni ducis Lithuaniae / Opr. i wyd. J. Ochmański. — Warszawa-Poznań, 1986.
344. Wapowski B. Dzieje korony Polskiej i Wielkiego ksiąstwa Litewskiego od roku 1380 do 1535 / Z języka łacinskiego przetłumaczył M. Malinowski. — T. 1–2. — Warszawa, 1847.
345. Wenzel G. Codex diplomaticus Arpadianus cont. // Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. — T. 9. — 1871.
346. [Wielądek W.] Heraldyka czyli opisanie rodziny przez W. Wielądkę. — Warszawa. — T. 1. — 1794; — T. 2. — 1795; — T. 3. — 1796; — T. 4. — 1797; — T. 5. — 1798.
347. Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych do dziejów Litwy (1387–1710) / Wyd. M. Krupowicz. — Wilno, 1858.
348. Zbiór praw Litewskich od r. 1389 do r. 1529 / Przez A. F. Działyńskiego. — Poznań, 1841.
349. Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce / Oprac. D. Kamulowa przy współdziałaniu K. Muszyńskiej. — Warszawa, 1988.
350. Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopolis illustrantur / Ed. C. Heck. — Leopoli, 1899.

ДОСЛІДЖЕННЯ:

351. Абрамов М. А. К проблеме авторства "Слова о полку Игореве" // "Слово о полку Игореве" и мировоззрение его эпохи. — Киев, — 1990. — С. 154–163.
352. Абрамович Г. В. Князя Шуйские и российский трон. — Ленинград, 1991.
353. Абрамович Д. Житие Бориса и Глеба // Памятники древнерусской литературы. — Петроград, 1916. — С. 34–69.
354. Авдусин Д. А. "Варяжский вопрос" по археологическим данным. Раскопки в Гнездове. — Москва, 1972.
355. Авдусин Д. А. Происхождение древнерусских городов (по археологическим данным) // Вопросы Истории. — 1980. — № 12. — С. 24–42.
356. Авдусин Д. А., Мельникова Е. А. Смоленские грамоты на бересте (из раскопок 1952–1968 гг.) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед., 1984 г. — М., — 1985. — С. 199–211.
357. Авдусин Д. А. Современный антинорманизм // Вопросы Истории. — 1988. — № 7.
358. Аверьянов К. А. Московское княжество Ивана Калиты. — Вып. 1–3. — Москва, 1993–1994.
359. Азбелев С. Н. Об истолковании двух известий Повести временных лет (К болгаро-русским отношениям в X в.) // Исследования в честь на Марин С. Дринов. — София, 1960. — С. 235–241.
360. Азбелев С. Н. Родовая сага в Древней Руси (К русско-скандинавским взаимосвязям) // Тезисы докладов Третьей науч. конф. по истории, экономике, яз. и лит-ре Скандинавских стран и Финляндии. — Тарту, 1966. — С. 166–167.
361. Айналов Д. В. Княгиня св. Ольга в Царьграде // Труды двенадцатого археологического съезда в Харькове. — Т. 3. — Москва, 1905.
362. Айналов Д. К вопросу о строительной деятельности св. Владимира // Сборник в память князя Владимира. — Петроград, 1917. — С. 38–57.
363. Айналов Д. Заметки к тексту "Слова о полку Игореве" // Труды Отдела Древнерусской Литературы — Т. 4. — 1940. — С. 152–156.
364. Акимова О. А., Гальперин Ч. Дж. Русь и Золотая Орда: монгольское влияние на русскую средневековую историю // Культура и общество Древней Руси (X–XVII вв.) (Зарубежная историография). — Ч. 1. — Москва, 1988.
365. Аксенов А. И. Очерк истории генеалогии в России // История и генеалогия. — Москва, 1977.
367. Александров Д. Н. Галицко-Волынская земля в XIII — первой четверти XIV вв. — Москва, 1997.

Джерела і література

368. Александров Д. Н. Феодальная раздробленность Руси. — Москва, 2001.
369. Александров Л. С., Володихин Д. Н. Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII–XVI вв. — Москва, 1994.
370. Александров-Липкинг Ю. А. Далекое прошлое соловьиного края. — Воронеж, 1971.
371. Александрович В. Джерела до історії монументального малярства та іконопису Волині XII–XVI століть // Родовід. Наукові записки до історії культури України. — Київ, 1994. — Ч. 8. — С. 20–25.
372. Александрович В. Українське малярство XIII–XV ст. (Студії з історії українського мистецтва. Т. 1). — Львів, 1995.
373. Александрович В. Українське малярство в Перемишлі XIII — початку XVII ст.: головні проблеми історії // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим товариством імені Т. Шевченка в Польщі 24–25 червня 1994 року у Перемишлі. — Перемишль; Львів, 1996. — С. 38–52.
374. Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. — Львів, 1999.
375. Александрович В. Архітектура і будівництво // Історія української культури. — Т. 2. Українська культура XIII — першої половини XVII століття. — Київ, 2001. — С. 256–275; 414–425; 629–653.
376. Александрович В. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво // Історія української культури. — Т. 2: Українська культура XIII — першої половини XVII століття. — Київ, 2001. — С. 275–302; 425–446; 654–701.
377. Александрович В. Холмська ікона Богородиці // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Історичні та культурологічні студії. — Вип. 1. — Львів, 2001.
378. Александрович В. Проблеми інтерпретації групового портрета княжої родини в головній наві Софійського собору // Проблеми та досвід вивчення, захисту, збереження і використання архітектурної спадщини. Матеріали Перших науково-практичних Софійських читань (м. Київ, 27–28 листопада 2002 р.). — Київ, 2003. — С. 14–16.
379. Алексеев Л. В. Полоцкая земля (Очерки истории Северной Белоруссии в IX–XIII вв.). — Москва, 1966.
380. Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества X–XIII вв. — Москва, 1975. — С. 202–239.
381. Алексеев Л. В. Смоленская земля в IX–XIII вв. — Москва, 1980.
382. Алексеев Ю. В. Статьи о "вдачестве" (Опыт терминологического анализа древнерусских юридических текстов) // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Т. 9. — Ленинград, 1978. — С. 158–165.
383. Алексеев Ю. В. Псковская судная грамота и ее время. — Ленинград, 1980.
384. Алешковський М. Х. "Повість временних літ" та її редакції // Український Історичний Журнал. — 1967. — № 3. — С. 37–47.
385. Алешковський М. Х. Социальные основы формирования территории Новгорода IX–XV вв. // Советская Археология. — 1979. — № 3. — С. 102–121.
386. Алпатов М. В. Гибель Святополка в легенде и живописи // Труды Отдела Древнерусской Литературы — Т. 22. — 1966. — С. 18–23.
387. Алпатов М. А. Русская историческая мысль и Западная Европа XII–XVII вв. — Москва, 1973.
388. Альшиц Д. Н. Легенда о Всеволоде — полемический отклик XVI в. на "Слово о полку Игореве" // Труды Отдела Древнерусской Литературы — Т. 14. — 1958. — С. 64–70.
389. Альшиц Д. Н. Обзор русских рукописей XI–XVII вв. в Эрмитажном собрании // Труды Государственной Публичной Библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Шедрина [далі: Труды ГПБ], — Т. 5 (8). — Ленинград, 1958. — С. 167–184.
390. Альшиц Д. Н. Разрядная книга московских государей XIV века (Официальный текст) // Проблемы источниковедения. — Т. 6. — Москва, — 1958. — С. 130–151.
391. Ангелов Д. История Византии. — Ч. 2. — София, 1963.
392. Андреев В. Очерк деятельности князя Курбского на защиту православия в Литве и на Волыни. — Москва, 1873.
393. Андреев В. Ф. О социальном составе новгородского веча // Генезис и развитие феодализма в России. — Ленинград, 1988. — С. 70–80.
394. Андрияшев А. Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст. — Киев, 1887. — 369 с.
395. Андрияшев А. Нарис історії колонізації Київської землі до кінця XV віку // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. — Київ, 1926. — С. 34–89.
396. Андрияшев О. Літописне Болохово і болохівські князі // Науковий збірник за рік 1929. Зап. істор. секції УАН [раніш Українського Наукового Т-ва в Києві]. — Т. 32. — Київ, 1930. — С. 20–31.
397. Андрияшев А. Нарис історії Переяславської землі до початку XVI віку // Зап. іст.-філ. відділу ВУАН — 1931. — Кн. 26. — С. 1–29.
398. Андрусяк М. Історія України. — Прага, 1941.
399. Андрусяк М. Останні Романовичі // Науковий збірник УВУ. — Мюнхен, 1948.
400. Андрусяк М. Вибрані проблеми з історії Княжої доби. — Мюнхен, 1951.
401. Андрусяк М. Унія з Римом і коронація Данила // Збірник матеріалів з наук. конференції НТШ. — Торонто, 1954. — С. 39–45.
402. Анічэнка У. В. Рэшткі аорыста у беларускай пісьменнасці XV–XVI ст. // Уч. зап. Беларус. гос. ун-та. — Минск. — 1958. — № 45. — Вып. 1. Труды по языкозн., — С. 49–67.

Розділ другий

403. Антонович В. Б. Исследование о городах Юго-Западной России по актам 1432–1798 // Архив Юго-Западной России. — Ч. 5. — Т. 1. — Киев, 1870. — С. 1–90.
404. Антонович В. Б. Монографии. Т. 1. — Киев, 1885.
405. Апанович Е. М. Рукописная светская книга XVIII в. на Украине. Исторические сборники. — Киев, 1983.
406. Ариньон Ж.-П. Международные отношения Киевской Руси в середине X в. и крещение княгини Ольги // Византийский Временник. — Т. 41. — 1980. — С. 113–124.
407. Артамонов М. И. Спорные вопросы древнейшей истории славян и Руси // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Т. 6. — 1940. — С. 3–14.
408. Артамонов М. И. Белая Вежа — русская колония в степях Подонья // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Т. 41. — 1951. — С. 41–44.
409. Артамонов М. И. Белая Вежа // Советская Археология. — Т. 16. — 1952. — С. 42–76.
410. Артамонов М. И. История хазар. — Ленинград, 1962.
411. Артамонов М. И. Воевода Свенельд // Культура древней Руси. — Москва, 1966. — С. 30–35.
412. Архангельский А. С. Борьба с католичеством и западнорусская литература конца XVI — первой половины XVII в. // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — 1888. — Кн. 1. — Ч. 1. — Приложения. — С. 1–166.
413. Арцыбашев Н. С. Повествование о России. — Т. 1. — Москва, 1838.
414. Арциховский А. В. Древнерусские миниатюры как исторический источник. — Москва, 1944.
415. Арциховский А. В. Археологическое изучение Новгорода // Материалы и исследования по археологии СССР. — № 55. — Москва, 1956. — С. 7–43.
416. Астафьева Л. А. Сюжет и стиль русских былин. — Москва, 1993.
417. Астахова А. М. Илья Муромец в русском эпосе // Илья Муромец. — Москва-Ленинград, 1958. — С. 35–98.
418. Аулих В. В. Историческая топография древнего Галича // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. — Киев, 1980. — С. 133–151.
419. Аулих В. Княжий Галич // Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. — Львів, 2001. — С. 139–153.
420. Багалея Д. История Льва Диякона как источник для русской истории // Сб. соч. студентов ун-та св. Владимира. — Кн. 1. — Вып. 10. — Киев, — 1880. — С. 2–29.
421. Багалея Д. И. История Северной земли до половины XIV столетия. — Киев, 1882.
422. Багалея Д. И. Удельный период и его изучение. — Киев, 1883.
423. Багалея Д. И. Магдебургское право на Лівобічній Україні // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. — Ч. 2. Руська історична бібліотека. — Т. 24. — Львів, — 1904.
424. Багалея Д. И. Русская история. — Т. 1. — Москва, 1914.
425. Базилевич К. В. Имущество Московских князей в XIV–XVI вв. // Труды Гос. Исторического Музея. — Вып. 3. — Москва, 1926.
426. Базилевич К. В. Ярлык Ахмед-хана Ивану III // Вестник МГУ, — 1948. — № 16. — С. 36–42.
427. Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. З історії дослідження Успенського собору в Галичі (Відкриття поховання галицького князя Ярослава Осмомисла) // Записки НТШ. — Т. 225. — 1993. — С. 400–405.
428. Банионис Е. Бояре Литвы и шляхта Польши в Городле в 1413 г. // Наш радавад. — Ч. 1. — Гродна. — 1993. — С. 143–145.
429. Бантыш-Каменский Д. Н. Словарь достопамятных людей Российской земли. — Ч. 1–3. — Санкт-Петербург, 1847.
430. Бантыш-Каменский Н. Н. Реестры делам Крымского ханства с 1474 по 1779 гг. — Симферополь, 1893.
431. Бантыш-Каменский Н. Н. Дипломатическое собрание дел меж Российским и Польским дворами с самого оных начала по 1700 год // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — 1860. — Кн. 4; — 1861. — Кн. 2; — 1862. — Кн. 4.
432. Баран В. Д. Княжий Галич в історії України // Український Історичний Журнал. — 2001. — № 4. — С. 67–75.
433. Барац Г. М. Критико-сравнительный анализ договоров Руси с Византией: Восстановление текста, комментарий и сравнение с другими правовыми памятниками, в частности с Русской Правдой. — Киев, 1910.
434. Барац Г. М. Происхождение летописного сказания о начале Руси. — Киев, 1913.
435. Барбанов Н. Д. Византия и Русь в начале XIV века. Некоторые аспекты отношений патриархата и митрополита // Византийские очерки. — Москва, 1991..
436. Баранович О. Панське місто за часів Польської держави. Старий Костянтинів. — Київ, 1928.
437. Барбашев А. Витовт и его политика до Грюнвальдской битвы. — Санкт-Петербург, 1885.
438. Барбашев А. И. Танненбергская битва // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1887. — № 12. — С. 151–193.
439. Барбашев А. Витовт, последние двадцать лет княжения. 1410–1430. — Санкт-Петербург, 1891.
440. Барвінський Б. Жигимонт Кейстутович, великий князь литовсько-руський (1432-1440). — Жовква, 1905.

Джерела і література

441. Барсов Н. П. Очерки русской исторической географии: География Начальной Летописи. — Варшава, 1873.
442. Барсуков А. П. Обзор источников и литературы русского родословия: По поводу книги Н. П. Петрова "История родов русского дворянства". — Санкт-Петербург, 1887.
443. Барсуков А. П. Сведения об Юхотской волости и ее прежних владельцах князьях Юхотских и Мстиславских. — Санкт-Петербург, 1894.
444. Барсуков Н. П. Жизнь и труды П. М. Строева. — Санкт-Петербург, 1878.
445. Барсуков Н. П. Источники русской агиографии. — Санкт-Петербург, 1882.
446. Бартошевич Ю. Князь Курбский на Волыни // Истор. Вестник. — 1881. — Сентябрь. — С. 65–85.
447. Батура Р. К. Борьба Литовского великого княжества против Золотой Орды. От нашествия полчищ Батгя до битвы у Синих вод / Автореф. дис. канд. ист. наук. — Вильнюс, 1972.
448. Батура Р. К., Пашуто В. Т. Культура Великого княжества Литовского // Вопросы Истории. — 1977. — № 4. — С. 110–120.
449. Батюшков П. Подолия. — Санкт-Петербург, 1891.
450. Баумгартен Н. Ярослав Святополкович и его семья // Изв. Русского имп. генеалогического об-ва. — Т. 3. — Санкт-Петербург, 1906. — С. 1–32.
451. Баумгартен Н. А. Прибыслава княгиня Померанская // Летопись историко-родословного об-ва. — Т. 2. — Москва, 1907. — С. 39–48.
452. Баумгартен Н. А. Родословные отрывки. — Москва, 1907–1912.
453. Баумгартен Н. А. Первая галицкая династия // Летопись историко-родословного об-ва. — Т. 3. — Москва, 1907. — С. 1–48.
454. Баумгартен Н. А. Кунегунда де Орламюнде // Летопись историко-родословного об-ва. — Т. 4. — Москва, 1908. — С. 15–24.
455. Баумгартен Н. А. Основатели второй династии в Галицкой земле // Изв. Русского имп. генеалог. об-ва. — Т. 9. — 1909. — С. 1–53.
456. Баумгартен Н. А. Евфросиния, княгиня Пинская // Изв. Русского имп. генеалог. об-ва. — Т. 12. — Москва, 1912. — С. 12–21.
457. Баумгартен Н. А. К происхождению князей Вяземских. — Москва, 1915.
458. Баумгартен Н. А. Ода Шгаденская, внучатая племянница папы Льва IX — невестка Ярослава Мудрого // Благовест. — Париж, 1930. — № 1. — С. 95–102.
459. Баумгартен Н. А. Добронега Владимировна, королева польская, дочь св. Владимира // Благовест. — Париж, 1930. — № 2–3. — С. 102–109.
460. Баумгартен Н. А. София русская — королева датская, а затем ландграфиня тюрингская // Seminarium Kondakovianum. — Veograd, 1931. — Т. 4. — С. 95–104.
461. Бахрушин С. В. Княжеское хозяйство XV и первой половины XVI в. // Сборник статей, посвященных В. О. Ключевскому — Москва, 1909. — С. 548–565.
462. Бахрушин С. В. Остяцкие и вогульские княжества в XVI–XVII вв. — Ленинград, 1935.
463. Бахрушин С. В. Основные моменты истории Крымского ханства // История в школе. — 1936. — Т. 3. — С. 29–61.
464. Бахрушин С. В. К вопросу о крещении Руси // Историк-марксист. — 1937. — № 2. — С. 40–77.
465. Бахрушин С. В. Некоторые вопросы истории Киевской Руси (Б. Д. Греков "Феодалные отношения в Киевском государстве" // Историк-марксист. — 1937. — № 3. — С. 165–175.
466. Бахрушин С. В. Держава Рюриковичей // Вестник Древней Истории. — 1938. — № 2. — С. 88–98.
467. Бахрушин С. В. К вопросу о достоверности Начального свода // Бахрушин С. В. Труды по источниковедению, историографии и истории России эпохи феодализма (научное наследие). — Москва, 1987. — С. 15–35.
468. Бевзо О. А. Феодосий Софонович та його "Кройника" // Український Історичний Журнал. — 1968. — № 8. — С. 101–104.
469. Безрогов В. Г. Раннесредневековые генеалогии знатных родов в системе этнического самосознания // Элита и этнос средневековья. — Москва, 1995. — С. 21–38.
470. Бейлис В. М. Ал-Масуди о русско-византийских отношениях в 50-х годах X в. // Международные связи России до XVII века. — Москва, 1961. — С. 21–31.
471. Бейлис В. М. Ал-Идриси (XII в.) о Восточном Причерноморье и юго-восточной окраине русских земель // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. И исслед. 1982 г. — Москва, 1984. — С. 208–228.
472. Бейлис В. М. Арабские авторы IX — первой половины X в. о государственном и племенном строе народов Европы // Древнейшие государства на территории СССР. 1985 г. — Москва, 1986. — С. 140–148.
473. Бейлис В. М. Ибн Фадлан о "двоевластии" у русов в 20-е гг. X века // Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы: Чтения памяти члена-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. — Москва, 13–15 апреля 1992 г. Тезисы докладов. — Москва, 1992. — С. 3–5.
474. Белецкий С. В. Начало русской геральдики (знаки Рюриковичей X–XI вв.) // У источника. Сборник статей в честь члена-корреспондента РАН С. М. Каштанова. — Ч. 1. — Москва, 1997.
475. Беликов В. Ю., Колычева Е. И. Документы о землевладении князей Воротыньских во второй половине XVI — начале XVII вв. // Архив Русской Истории. — Вып. 2. — Москва, 1992. — С. 93–121.
476. Беликов В. Ю., Сметанина С. М. Акты светского феодального землевладения Великого

Розділ другий

- княжества Рязанского // Советские Архивы. — 1991. — № 5.
477. Белов Г. А. Тысяча лет франко-русских отношений // Ист. архив. — 1960. — № 6. — С. 173–179.
478. Белов Е. А. Борьба великого князя киевского Святослава Игоревича с императором Иоанном Цимисхием // Журнал Министерства Народного Просвещения — Ч. 170. — 1873. — Декабрь. — С. 168–192.
479. Беляев И. Д. Отношение приднепровских городов к варяжским князьям, пришедшим из Новгорода, до взятия Киева в 1171 г. войсками Боголюбского. — Москва, 1848.
480. Беляев И. Д. Русская земля перед прибытием Рюрика в Новгород. — Москва, 1850.
481. Беляев И. Д. Русь в первые сто лет от прибытия Рюрика в Новгород. — Москва, 1852.
482. Беляев И. Д. О наследстве без завещания по древним русским законам до Уложения царя Алексея Михайловича. — Москва, 1858.
483. Беляев И. Д. Михаил Александрович, великий князь Тверской // Чтения в Об-ве Истории и Древностей Российских. — Т. 38. — № 3. — 1861.
484. Беляев И. Д. Очерк истории Северо-Западного края России. — Вильно, 1867.
485. Беляев Н. Т. Рорик ютландский и Рюрик Начальной летописи // Seminarium Kondakowianum. — Т. 3 — 1929. — С. 215–270.
486. Беляева Н. П. Материалы к указателю переводных трудов А. М. Курбского // Древнерусская литература. Источниковедение. — Ленинград, 1984. — С. 115–136.
487. Бережков М. Н. Елена Ивановна, великая княгиня Литовская и королева Польская. — Москва, 1897.
488. Бережков Н. О торговле Руси с Ганзой до конца XV в. — Санкт-Петербург, 1879.
489. Бережков Н. Г. Литовская метрика как исторический источник. Ч. 1. О первоначальном составе книг Литовской метрики по 1552 год]. — Москва-Ленинград, 1946.
490. Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. — Москва, 1963.
491. Бернадский В. Н. Новгород и Новгородская земля в XV в. — Москва-Ленинград, 1961.
492. Бертъе-Делагард А. Л. Как Владимир осаждал Корунь // Изв. Отдел. Русского Языка и Словестности [далі: Изв. ОРЯС]. — 1909. — Т. 14. — Кн. 1. — С. 39–74.
493. Бертъе-Делагард А. Л. Каламита и Феодоро // Известия Таврической ученой архивной комиссии. — Вып. 55. — Симферополь. — 1918. — С. 211–245.
494. Бертъе-Делагард А. Л. Исследование некоторых недоуменных вопросов средневековья в Тавриде // Известия Таврической ученой архивной комиссии. — Вып. 57. — Симферополь. — 1920. — С. 154–178.
495. Бессмертный Ю. Л. Сеньоральная и государственная собственность в Западной Европе и на Руси в период развитого феодализма // Социально-экономические проблемы российской деревни в феодальную и капиталистическую эпохи. — Ростов на Дону, 1980.
496. Бестужев-Рюмин К. Н. О составе русских летописей до конца XIV в. — Санкт-Петербург, 1868.
497. Бестужев-Рюмин К. Н. Русская история. — Т. 1-2. — Санкт-Петербург, 1872-1885.
498. Бестужев-Рюмин К. Н. Древняя Русская история. — Санкт-Петербург, 1879.
499. Бестужев-Рюмин К. Н. Биографии и характеристики. — Санкт-Петербург, 1882.
500. Быков П. Н. Князья Острожские и Волынь. — Москва, 1915; — 2-е изд. — Петроград, 1917.
501. Бычков А. Ф. Разбор сочинения Н. П. Ламбина "Опыт восстановления и объяснения Несторовой летописи": 1. "О Свенгелде и угличах" // Отчет о четырнадцатом присуждении наград графа Уварова. — СПб., — 1872. — С. 89–105.
502. Бычкова М. Е. Родословные книги середины XV века // Труды Моск. историко-архивного ин-та. — 1961. — Т. 16. История СССР, спец. истор. дисциплины. — С. 475–480.
503. Бычкова М. Е. Родословные книги XVI–XVII вв. как исторический источник. — Москва, 1975.
504. Бычкова М. Е. Первые родословные росписи литовских князей в России // Общество и государство феодальной России. — Москва, 1975. — С. 34–56.
505. Бычкова М. Е. Генеалогия в советской исторической литературе // Вспомогательные Исторические Дисциплины [далі — ВИД]. — Вып. 7. — 1976. — С. 56–68.
506. Бычкова М. Е. Родословие Глинских из Румянцевского собрания // Записки Отдела Рукописей Гос. библ. им. В. И. Ленина [ГРБ]. — Кн. 38. — Москва, 1977. — С. 54–92.
507. Бычкова М. Е. Из истории создания родословных росписей конца XVII в. и Бархатной книги // ВИД — Вып. 12. — Ленинград, 1981. — С. 39–64.
508. Бычкова М. Е. Деятельность Русского генеалогического общества // История СССР — 1982. — № 5.
509. Бычкова М. Е. Состав класса феодалов России в XVI в.: историко-генеалогическое исследование. — Москва, 1986.
510. Бычкова М. Е. Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV века до 1569 г. — Москва, 1996.
511. Бычкова М. Е., Смирнов М. И. Генеалогия в России: история и перспективы. — Москва, 2004.
512. Бибииков М. В. Новые данные Тактика Икономидиса о Северном Причерноморье и русско-византийских отношениях // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1975. — Москва, 1976. — С. 87–89.
513. Бибииков М. В. Источниковедческие проблемы изучения истории кочевников в Нижнем

Джерела і література

- Подунавье в XII в. // *Revue Roumaine d'Histoire*. — 1980. — Т. 19, — № 1. — Р. 47–52.
514. Бибииков М. В. Сведения Ипатьевской летописи о печенегах и торках в свете данных византийских источников XII в. // *Летописи и хроники* 1980 г. — Москва, —1981. — С. 27–42.
515. Бибииков М. В. Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII–XIII вв.) // *Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед.*, 1980 г. — Москва, 1982. — С. 68–77.
516. Бибииков М. В. Византийская историческая проза. — Москва, 1996.
517. Благоев Н. П. Царь Борис II // *Годишник на Софийския университет. Юридически факултет*. — Кн. 26. — София. — 1930. — С. 48–109.
518. Благоев Н. П. Критичень погледь върху известията на Лъв Дяконъ за българите // *Македонски преглед*. Списане за наука, литература и общественъ животь. — Година 6. — Кн. 1. — София. — 1930. — С. 59–93.
519. Блудова А. Д. Сказание о преподобном Феодоре князе Острожском. — Санкт-Петербург, 1871.
520. Бобринева С. Сведения источников о женских монастырях Киева и Юго-Западной Руси в XI–XIII вв. // *Четвертый міжнародний конгрес україністів*. — Одеса, 26–29 серпня 1999 р. — Історія. — Ч. 1. — Одеса-Київ-Львів. — 1999. — С. 39–44.
521. Богданова Н. М. О времени взятия Херсона князем Владимиром // *Византийский Временник*. — Т. 47. — 1986. — С. 39–46.
522. [Богданович Е. В.] Род князей Барятинских. Ист. очерки Е. В. Богдановича. — Санкт-Петербург, 1898.
523. Богуславский В. В., Бурминов В. В. Русь. Рюриковичи. Иллюстрированный исторический словарь. — Москва, 2000.
524. Богуславский С. А. К литературной истории "Памяти и похвалы князю Владимиру" // *Изв. Отделения Русского Языка и Словестности*. — Т. 29. — 1924. — С. 105–159.
525. Бодрухин В. М. До статусу Новгород-Сіверського княжіння // *Сіверянський літопис*. — 1997. — № 3. — С. 29–31.
526. Бодрухин В. М. Особливості розвитку Чернігівського князівства // *Сіверянський літопис*. — 1998. — № 2. — С. 28–30.
527. Бодрухин В. М. Утвердження династії Святославичів у Чернігові // *Сіверянський літопис*. — 1999. — № 3. — С. 35–37.
528. Бодрухин В. М. Ольговичі й Давидовичі // *Сіверянський літопис*. — 1999. — № 5. — С. 10–14.
529. Бодрухин В. М. Чернігівська земля-князівство. — Луганськ, 2002.
530. Бодрухин В. М. Українська державність удільної доби (XII — XIV ст.). — Луганськ, 2002.
531. Бодрухин В. М. Переяславщина за татарських часів // *Наукові записки з української історії*. — Вип. 14. — Переяслав-Хмельницький, 2003. — С. 9–15.
532. Бодрухин В. М. Політичні наслідки битви на р. Калці / *Історичні записки. Збірник наукових праць*. Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. — Вип. 2. — Луганськ, 2004. — С. 190–202.
533. Бодянский О. М. О поисках моих в Познанской публичной библиотеке // *Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских*. — 1846. — № 1. — С. 265–284.
534. Божилев И. Фамилията на Асеновци (1186–1460). Генеалогия и Просопография. — София, 1985.
535. Большакова С. А. Папские послания галицкому князю как исторический источник // *Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед.*, 1975 г. — Москва, 1976. — С. 122–129.
536. Бондаренко П. В. Чи орієнтувався у зовнішній політиці на Візантію Ярослав Осмомисл? // *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. — Вип. 2. — 1997. — С. 144–148.
537. Бондаренко П. В. До питання визначення історичних кордонів українського королівства наприкінці XI — початку XIV ст. // *Наукове пізнання*. — Вип. 3. — Одеса. — 1999. — С. 66–72.
538. Борзаковский В. С. История Тверского княжества. — Санкт-Петербург, 1876.
539. Борисов Н. С. Политика московских князей: Конец XIII — первая половина XIV в. — Москва, 1999.
540. Боровський Я. С. Походження Києва. Історіографічний нарис. — Київ, 1981.
541. Боровський Я. С. "Похвальне слово" Мойсея, ігумена Видубицького монастиря // *Літературна спадщина Київської Русі і українська література XIV–XVIII ст.* — Київ, 1981. — С. 54–58.
542. Боровський Я. С. Світогляд давніх киян. — Київ, 1992.
543. Борщак І. Анна Ярославна, королева Франції // *Стара Україна*. — Т. 6. — Львів, 1923. — С. 23–35.
544. Боряк Г. В. Акти адміністративних межувань кінця XIV — середини XVI ст. і реконструкція адміністративно-територіального поділу українських земель // *Історико-географічне вивчення природних і соціально-економічних процесів на Україні*. — Зб. наук. праць. — К., — 1988. — С. 79–98.
545. Боряк Г. В. Украинские акты Литовской метрики XV — середины XVI ст.: историко-географический аспект // *Литовская метрика: Тез. докл. межреспб. науч. конф.* — Вильнюс. — 1988. — С. 12–15.
546. Брайчевский М. Ю. К происхождению древнерусских городов // *Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры*. — Т. 41. — Киев, 1951. — С. 32–33.

Розділ другий

547. Брайчевский М. Ю. По поводу одного места из Константина Багрянородного // Византийский Временник. — Т. 17. — 1960. — С. 144–154.
548. Брайчевський М. Ю. Когда и как возник Киев. — Киев, 1964.
549. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. — Київ, 1968.
550. Брайчевский М. Ю. Антифеодалное восстание 945 года // Тез. докл. и сообщ. IX сес. симпоз. по аграрной истории Восточной Европы. — Таллин, 1966. — С. 76–79.
551. Брайчевський М. Ю. Повстання 1068–1069 рр. у Києві // Український історичний журнал. — 1973. — № 1. — С. 75–83.
552. Брайчевський М. Ю. К вопросу о правовом содержании первого договора Руси с греками (860–863) // Сов. ежегодник международного права (1982). — Москва, 1983. — С. 56–64.
553. Брайчевський М. Ю. Восточнославянские союзы племен в эпоху формирования Древнерусского государства // Древнерусское государство и славяне. — Минск, 1983. — С. 100–103.
554. Брайчевский М. Ю. Первое летописное упоминание Чернигова в связи с проблемой формирования города // Историко-археологический семинар "Чернигов и его округа в IX — XIII вв.". 15–18 апреля 1985 г. Тезисы докладов. — Чернигов, 1985. — С. 19–22.
555. Брайчевский М. Ю. "Русские" названия порогов у Константина Багрянородного // Земли Южной Руси в IX — XIV вв.: история и археология. Сборник научных трудов. — Киев, 1985. — С. 19–30.
556. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. — Київ, 1988.
557. Брайчевский М. Ю. Диархическая партийная система в древнерусском городе XII — начала XIII в. // Древняя Русь и Киевская Русь. — Київ, 1989. — С. 135–140.
558. Брайчевський М. Ю. Адміністративна реформа Володимира Святого (Оцінка проблеми за літописною статтею 988 року) // Записки НТШ. — Т. 225. — 1993. — С. 147–166.
559. Брайчевський М. Ю. Коментар до "Літопису Аскольда" // Книжник. — 1993. — № 1. — С. 31–34.
560. Брайчевський М. Ю. Конспект історії України. — Київ, 1993.
561. Брайчевський М. Ю. Галицько-Волинське королівство // Хроніка-2000. — Вип. 31–32. — Київ, 1999. — С. 84–101.
562. Бранденбург Н. Е. Род князей Мосальских (XIV — XIX ст.). — Санкт-Петербург, 1892.
563. Браун Ф. А. Варяги на Руси // Беседа. — Кн. 6–7. — Берлин, 1925. — С. 300–338.
564. Броднікова Н. Д. Формування осередку Чернігівської землі (X–XII ст.) // Вісник Східноукраїнського Державного Університету ім. В. Даля. — 2000. — № 2(24). — С. 8–12.
565. Броднікова Н. Д. Любецький з'їзд та формування території Чернігівської землі // Вісник Східноукраїнського Національного Університету ім. В. Даля. — 2001. — № 4 (38). — С. 17–21.
566. Броднікова Н. Д. Історичний портрет князя Михайла Всеволодовича Чернігівського // Вісник Луганського Державного Педагогічного Університету ім. Т. Шевченка. — 2001. — № 5 (49). — С. 24–34.
567. Броднікова Н. Д. До питання про походження назви "Сіверська земля" // До 80-річчя Східноукраїнського Національного Університету. Мат. конференції. — Луганськ, 2001. — С. 9–12.
568. Броднікова Н. Д. Святослав Всеволодович з династії Ольговичів: політик та дипломат // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. — Луганськ, 2001. — С. 11–14.
569. Броднікова Н. Д. Олег Гориславич: герой чи зрадник Чернігівської землі // Сіверянський літопис. — 2002. — № 3 — С. 12–15.
570. Броднікова Н. Д. Історичний портрет новгород-сіверського князя Ігоря Святославича // Історична наука: проблеми розвитку. Матеріали Міжнародної наукової конференції. — Т. 1. Секція "Давня та нова історія України". — Луганськ, 2002. — С. 21–25.
571. Брусилов Н. Историческое исследование о времени рождения В. к. Святослава // Вестник Европы. — Ч. 52. — № 15. — 1810. — С. 161–180.
572. Бруцкус Ю. Письмо хазарского еврея от X века // Еврейская мысль: Научно-литературный сборник. — Т. 1. — Петроград, 1922. — С. 31–71.
573. Брюсова В. Г. К вопросу о происхождении Владимира Мономаха // — Византийский Временник. — Т. 28. — 1968. — С. 127–135.
574. Брюсова В. Г. Русско-византийские отношения середины XI в. // Вопросы Истории. — 1972. — № 3. — С. 51–62.
575. Брянцев П. Д. История Литовского государства с древнейших времен. — Вильно, 1889.
576. Бубенок О. Етнічний склад осілого населення причорноморських степів наприкінці X — початку XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). — Вип. 2. — Київ, 2002. — С. 14–37.
577. Бубенок О. Б. Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI — начало XIII вв.). — Киев, 1997.
578. Бубенок О. Б. Аланы-Асы в Золотой Орде (XIII–XV вв.). — Киев, 2004.
579. Буганов В. И. Обзор списков разрядных книг последней четверти XV — начала XVII в. // Проблемы источниковедения. — Т. 6. — Москва, 1958. — С. 152–219.
580. Буганов В. И. Разрядная книга Д. М. Пожарского // Записки Отд. рукописей ГБЛ. — Вып. 20. — Москва, 1958. — С. 90–101.
581. Буганов В. И. Сокращенная редакция Разрядных книг 1559–1605 годов // Археографический ежегодник за 1957 год. — М., — 1958. — С. 88–101.

Джерела і література

582. Буганов В. И. "Государев разряд" 1584 г. по списку Библиотеки Академии наук СССР // Труды БАН и ФБОН. — Т. 5. — Москва-Ленинград, 1961. — С. 167–174.
583. Буганов В. И. Сокращенная редакция разрядных книг 1550–1636 гг. // Проблемы источниковедения. — Т. 9. — Москва, 1961. — С. 270–279.
584. Буганов В. И. Разрядные книги последней четверти XV – начала XVII в. / Отв. ред. М. Н. Тихомиров. — Москва, 1962.
585. Буганов В. И., Преображенский А. А., Тихонов Ю. А. Эволюция феодализма в России: Социально-экономические проблемы. — Москва, 1980.
586. Бугославский Г. Сокращенная литовская летопись начала XVI в. // Смоленская старина. — Смоленск. — 1911. — С. 169–194.
587. Бузескул В. П. Князь торопецкий Мстислав Мстиславич. — Ч. 1. — С. 221–269; — Ч. 2. — С. 240–287; — Ч. 3. — С. 188–220 / Окремі відбитки.
588. Бузескул В. П. О занятии Галича Мстиславом Удалым // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1881. — № 3. — С. 86–92.
589. Булкин В. А., Дубов И. В., Лебедев Г. С. Археологические памятники Древней Руси IX–XI веков. — Ленинград, 1978.
590. Булкин В. А., Зошенко В. Н. Среднее Поднепровье и неманско-днепровский путь IX–XI веков // Проблемы археологии Южной Руси: Материалы Историко-археологического семинара "Чернигов и его округа в IX – XIII вв.". Чернигов, 26–28 сентября 1988 г. — Киев, 1990. — С. 117–123.
591. Бутков П. О браках русских князей с грузинками и ясынями в XII веке // Северный архив. — Санкт-Петербург, 1825. — Т. 4. — С. 317–333.
592. Бутков П. Г. Оборона летописи русской Несторовой от навета скептиков. — Санкт-Петербург, 1840.
593. Бучинский Б. Кілька причинків до часів великого князя Свидригайла // Записки НТШ. — Т. 76. — С. 117–142.
594. Вайтовіч Н. Т. Баркулабаускі летапіс. — Менск, 1977.
595. Вароді-Штернберг Я. Анастасія Ярославна // Київ. — 1989. — № 2. — С. 154–157.
596. Василевский Т. Организация городской дружины и ее роль в формировании славянских государств // Становление раннефеодальных славянских государств. — Киев, 1972.
597. Васильев А. А. История Византии. — Т. 1–3. — Ленинград, 1923–1925.
598. Васильев А. А. Передача Андреем Палеологом своих прав на Византию французскому королю Карлу VIII / Сборник в честь Н. И. Кареева. — Петроград, 1914.
599. Васильевич С. Титулованные роды Российской империи. — Т. 1–2. — Санкт-Петербург, 1910.
600. Васильевский В. Г. Обращение Гедимина в католичество // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1872. — № 2 (159).
601. Васильевский В. Г. Древняя торговля Киева с Регенсбургом // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1888. — Июль.
602. Васильевский В. Г. Византия и печенеги // Васильевский В. Г. Труды. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1908. — С. 95–118.
603. Васильевский В. Г. К истории 976–986 годов // Васильевский В. Г. Труды. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1909. — С. 135–168.
604. Васильевский В. Г. Два письма византийского императора Михаила VII Дуки к Всеволоду Яролавичу // Васильевский В. Г. Труды. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1909. — С. 37–49.
605. Вахевич Б. А. Западнорусская летопись по списку Румянцевского музея. — Одесса, 1903.
606. Великий А. Г. Проблема коронації Данила Романовича // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. — Vol. 2 (8). — Fasc. 1–2. — Romae, 1954. — С. 95–104.
607. Великий А. Г. Проблема коронації Данила // Корона Данила Романовича (1253–1953) / Записки НТШ. — Т. 164. — Рим-Париж-Мюнхен, 1955. — С. 8–18.
608. Великий А. З літопису християнської України. — Т. 1. — Рим, 1968.
609. Величко Г. Політичні і торговельні взаємини Русі і Візантії в X і XI ст. // Записки НТШ. — Т. 6. — Кн. 2. — 1898. — С. 1–36.
610. Вернадский Г. В. Два подвига св. Александра Невского // Евразийский временник. — Т. 4. — Берлин, 1925. — С. 313–337.
611. Вернадский Г. В. Монгольское иго в русской истории // Евразийский временник. — Т. 5. — Париж, 1927. — С. 153–166.
612. Вернадский Г. В. Древняя Русь. — Тверь-Москва, 1996.
613. Вернадский Г. В. Киевская Русь. — Тверь, 1996.
614. Вернадский Г. В. Монголы и Русь. — Тверь, 1997.
615. Вернадский Г. В. Московское царство. — Ч. 1–2. — Тверь, 1997.
616. Веселовский Н. И. Хан из темников Золотой Орды. Ногай и его время. — Петроград, 1922.
617. Веселовский С. Б. Приказный строй управления Московским государством. — Киев, 1912.
618. Веселовский С. Б. Феодальное землевладение в Северо-Восточной Руси. Т. 1. — Москва-Ленинград, — 1947.
619. Веселовский С. Б. Последние уделы в Северо-Восточной Руси // Исторические Записки. — Т. 22. — 1947. — С. 113–117.

Розділ другий

620. Веселовский С. Б. Реформа 1550 г. и так называемая Тысячная книга // Веселовский С. Б. — Исследования по истории опричнины. — Москва, 1963. — С. 77–91.
621. Веселовский С. Б. Исследование по истории класса служилых землевладельцев. — Москва, 1969.
622. Высоцкий С. А. Граффито XI в. в Софии Киевской // Советская Археология. — 1959. — № 1. — С. 273–275.
623. Высоцкий С. А. Надписи в Софии Киевской времени княжения Святополка Изяславича // История СССР. — 1960. — № 6. — С. 139–146.
624. Высоцкий С. А. Древнерусские граффиты Софии Киевской // Нумизматика и эпиграфика. — Т. 3. — Москва, 1962. — С. 147–182.
625. Высоцкий С. А. Запись о саркофаге Всеволода Ярославича // Советская Археология. — 1963. — № 4. — С. 228–232.
626. Висоцький С. О. Граффіті та спорудження Київської Софії // Український Історичний Журнал. — 1966. — № 7. — С. 103–106.
627. Висоцький С. О. Літопис на стінах Київської Софії // Наука і суспільство. — 1966. — № 2. — С. 41–42.
628. Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв. Вып. 1 / Отв. ред. П. Н. Попов. — Київ, 1966.
629. Висоцький С. О. Про портрет родини Ярослава Мудрого у Софійському соборі у Києві // Вісник Київського університету. — Серія історії та права. — № 8. — 1967. — С. 41–45.
630. Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской XI–XVII вв. — Киев, 1976.
631. Висоцький С. О. Про що розповіли давні стіни. — Київ, 1978.
632. Высоцкий С. А. Живопись башни Софийского собора в Киеве // Новое в археологии Киева. — Киев, 1981. — С. 234–264.
633. Высоцкий С. А. Киевские граффиты и "Слово о полку Игореве" // "Слово о полку Игореве" и его время / Отв. ред. Б. А. Рыбаков. — Москва, 1985. — С. 200–217.
634. Высоцкий С. А. Киевские граффиты XI–XVII вв. — Київ, 1985.
635. Высоцкий С. А. О дате поездки посольства Ольги в Константинополь // Древние славяне и Киевская Русь. Сборник научных трудов. — Киев, 1989. — С. 154–161.
636. Высоцкий С. А. Светские фрески Софийского собора в Киеве. — Киев, 1989.
637. Висоцький С. О. Декілька зауважень до "Нотаток про давні київські граффіті" // Археологія. — 1998. — № 3. — С. 130–134.
638. Вихованець Т. Остання чоловіча генерація Острозьких — князі Олександровичі // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. — Вип. 2. — Біла Церква, 2001. — С. 33–48.
639. Вілкул Т. Давньоруське "чадь": до розуміння терміну і поняття // Український Історичний Журнал. — 1997. — № 4. — С. 68–76.
640. Вілкул Т. Віче в паралельних повідомленнях літописів // Український Історичний Журнал. — 1998. — № 4. — С. 70–81.
641. Вілкул Т. Літописні "бояри" і "чернь" на вічі (XII–XIII ст.) // Київська Старовина. — 2001. — № 3.
642. Вілкул Т. Новгородцы и русские князья в летописании XII века // Russia Mediaevalis. — Munchen, 2001.
643. Вілкул Т. Дружина-вече // Государство и общество. История, экономика, политика, право. — Санкт-Петербург — Ижевск, 2002. — № 1. — С. 13–38.
644. Вілкул Т. Дружина-віче: баланс абстракцій // Соціум. Альманах соціальної історії. — Вип. 1. — 2002. — С. 23–36.
645. Вілкул Т. Дати народження княжичей: старшіє і молодшіє Ярославичі // Ruthenica. — 2003. — С. 108–114.
646. Вілкул Т. Літопис Святослава Ольговича у складі Київського зводу XII століття // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 2. — Київ-Львів, 2004. — С. 63–74.
648. Вілкул Т. О смысле статей Любечского съезда (к истолкованию ошибки Повести временных лет) // "Істину встановлює суд історії". Збірник на пошану Ф. П. Шевченка. — Т. 2. — Київ, 2004. — С. 123–127.
649. Вілкул Т. "Вьсташа людье". Конфликты горожан с князем // Україна в Центрально-Східній Європі. — Вип. 4. — Київ, 2004. — С. 144–176.
650. Винклер П. П. фон. Родословная русского дворянства. — Санкт-Петербург, 1895.
651. Виноградов И. Новые данные по истории Тверского княжества. Княжение Бориса Александровича (1425–1465 гг.). — Тверь, 1908.
652. Владимирский-Буданов М. Ф. Немецкое право в Польше и Литве // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1868. — № 8. — С. 467–554; — № 9, — С. 720–806; — № 11, — С. 519–586; — № 12, — С. 772–833.
653. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. — Киев, 1886.
654. Власьев Г. А. Потомство Рюрика. Материалы для составления родословий. — Санкт-Петербург, 1906. — Т. 1. — Вып. 1, 2, 3; — Петроград, 1918. — Т. 2. — Вып. 2.
655. Власьев Г. А. Происхождение князей Острожских // Зап. имп. генеалог. об-ва. — Т. 2. — 1906. — С. 347–354.
656. Власьев Г. А. Князья Острожские и Друцкие // Изв. генеалог. об-ва. — Вып. 4. — Санкт-Петербург, — 1911. — С. 14–28.
657. Водовозов Н. В. Повесть о битве на реке Калке // Уч. зап. Московского гор. пед. ин-та им. В. М. Потемкина. — Т. 67. — Вып. 6. — 1957. — С. 59–67.
658. [Воейков Ю.] Поколенная роспись или Родословие князей Вадбольских, которое сочинил игумен Ювеналий Воейков. — Москва, 1792.

Джерела і література

659. Воейков Ю. Краткое родословное показание ныне здравствующих дворянских фамилий: Лопухиных, Волинских, Воейковых, Булгаковых, Коробановых, Кропотовых, Казаковых, Макаровых, Приклонских и Сабуровых. — Москва, 1798.
660. Возний І. П. Давньоруські міста і їх роль в охороні південного порубіжжя Галицько-Волинського князівства // Роль ранніх міських центрів у становленні Київської Русі. — Суми, 1993. — С. 39–41.
661. Войнар М. М. Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. — Vol. 2 (8). — Fasc. 1–2. — Roma, 1954. — С. 105–118.
662. Войнар М. М. Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу (Візантії) / Корона Данила Романовича (1253–1953) // *Записки НТШ*. — Т. 164. — Рим-Париж-Мюнхен, 1955. — С. 21–37.
663. Войнаровский В. Н. Работы Черновицкого музея // *Археологические открытия 1983 года*. — Москва, 1984. — С. 24.
664. Войнаровский В. Н. Раскопки на северной Буковине // *Археологические открытия 1984 года*. — Москва, 1985. — С. 224.
665. Войнаровский В. М. Чинбарські комплекси поселення Чорнівка-І на Буковині // *Населення Прутсько-Дністровського межиріччя в другій половині першого — на початку другого тисячоліття н. е.* — Чернівці, 1994. — С. 11–26.
666. Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів / АН УРСР, Археографічна комісія, Ін-т історії, Ін-т суспільних наук / Відп. ред. Я. Д. Ісаєвич. — Київ, 1990.
667. Войтович Л. В. Зоря князя Романа // *Літопис Червоної Калини*. — 1991. — № 2. — С. 32–35.
668. Войтович Л. В. Галицький князь Лев Данилович і його потомство // Київ. — 1991. — № 4. — С. 157–158.
669. Войтович Л. В. Белзькі князі // Київ. — 1991. — № 5. — С. 149–150.
670. Войтович Л. В. Історії далекий подих. Сторінки літопису древнього Степаня // *Сарненські новини (Сарни)*, 1991, 25.07, 27.07, 30.07, 1.08, 3.08.
671. Войтович Л. В. Болохівські князі // Київ. — 1991. — № 8. — С. 158–159.
672. Войтович Л. В. Київські князі з пугивльської династії // Київ. — 1991. — № 9. — С. 145–146.
673. Войтович Л. В. Волинська земля князівських часів (X–XII ст.) // *Проблеми історичної географії України*. — Київ: Ін-т історії України АН УРСР, 1991. — С. 10–22.
674. Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів / Відп. ред. Я. Д. Ісаєвич. — Київ, 1992.
675. Войтович Л. В. Дали йому замок Степань... // *Літопис Червоної Калини*. — 1993. — № 10–12. — С. 30–33.
676. Войтович Л. В. Удільні князівства на українських землях у другій половині XII — XV ст. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Вип. 2. — Львів, 1995. — С. 33–43.
677. Войтович Л. Родина князів Острозьких // *Записки НТШ*. — Т. 231: Праці Комісії спец. істор. дисциплін / Ред. Я. Дашкевич, О. Купчинський. — Львів, 1996. — С. 355–367.
678. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 1996.
679. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. [Таблиці] / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 1996.
680. Войтович Л. "Білі хорвати" чи "карпатські хорвати" // *Миколаївщина. Збірник наукових праць* / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Т. 1. — Львів, 1998. — С. 49–79.
681. Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. *Державність. Васалітет. Інкорпорація* // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. — Т. 5. ПРОСФΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. — Львів, 1998. — С. 153–168.
682. Войтович Л. В. Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі // *Волино-Подільські археологічні студії*. — Т. 1. Пам'яті І. К. Свешнікова (1915–1995). — Львів, 1998. — С. 286–294.
683. Войтович Л. Битва під Перемишлем у 1099 р. // *Український альманах. 1999 рік* / Відп. ред. С. Заброварний. — Варшава, 1999. — С. 105–110.
684. Войтович Л. Князівська верства в Галицькій землі // IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доп. та повід. / МАУ, НАН України, Одеський держ. університет ім. І. І. Мечнікова. — Історія. — Ч. 1. Від давніх часів до початку XX ст. — Одеса, 1999. — С. 79–86.
685. Войтович Л. "Teraturgema" Афанасія Кальнофойського як джерело з генеалогії князівських родин / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2000.
686. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2000. — 649 с.
687. Войтович Л. Рец.: Stanisław A. Sroka. *Genealogia Andegawenów węgierskich* // *Towarzystwo naukowe "Societas Vistulana"*. — Kraków, 1999. — 94 s. // *Записки НТШ*. — Т. 240. — 2000. — С. 710–711.
688. Войтович Л. Князівства карпатських хорватів // *Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Матеріали Міжнародної наукової археологічної конференції*.

Розділ другий

- Львів, 30–31 березня 2001 р. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2001. — С. 195–210.
689. Войтович Л. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Історичні та культурологічні студії. — Вип. 3. — Львів, 2001. — С. 13–30.
690. Войтович Л. Юрій Львович та його політика // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Історичні та культурологічні студії. — Вип. 3. — Львів, 2001. — С. 70–78.
691. Войтович Л. В. Торгівля і торговельні шляхи // Історія української культури. — Т. 2. XIII – середина XVII ст. / Відп. ред. Я. Ісаєвич — Київ, 2001. — С. 81–92.
692. Войтович Л. В. Військо і військова організація // Історія української культури. — Т. 2. XIII – середина XVII ст. / Відп. ред. Я. Ісаєвич — Київ, 2001. — С. 93–108.
693. Войтович Л. В. Міста та міська обрядовість // Історія української культури. — Т. 2. XIII – середина XVII ст. / Відп. ред. Я. Ісаєвич — Київ, 2001. — С. 160–170.
694. Войтович Л. Державні утворення на українських і суміжних з ними землях та їхні правителі XIII – першої половини XVII ст. // Історія української культури. — Т. 2. XIII – середина XVII ст. / Відп. ред. Я. Ісаєвич — Київ, 2001. — С. 809–818.
695. Войтович Л. Данило Галицький. Загадки і проблеми // Галицька брама. — 2001. — № 9–10. Король Данило та його син Лев. — С. 12–16.
696. Войтович Л. "Черв'яни" у працях І. Крип'якевича (До питання про початок державності) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т ім. І. Крип'якевича. — Т. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — Львів, 2001. — С. 818–822.
697. Войтович Л. Друга галицька династія. Загадки і проблеми // Семінарії "Княжі часи". — Львів, 2002. — С. 2–6.
698. Войтович Л. В. Доба удільних князівств // Історія України. — Вид. 3, перероблене і доповнене / В. Баран, Л. Войтович, Я. Грицак, О. Зайцев, Ю. Зайцев (керівник авторського колективу), Ф. Заставний, Я. Ісаєвич, К. Кондратюк, М. Литвин, О. Луцький, К. Науменко, Д. Павлів, І. Патер, В. Петегірич, І. Сварник, Б. Якимович. — Львів, 2002. — С. 95–111.
699. Войтович Л. Друга галицька династія. Загадки і проблеми досліджень // Пам'ять століть (Київ). — 2002. — № 5. — С. 35–48.
700. Войтович Л. Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // А се его сребро: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 161–164.
701. Войтович Л. Рец.: А. В. Майоров. Галицько-Волинская Русь. Почерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь. Бояре и городская община. — Санкт-Петербург, 2001. — 640 с. // Записки НТШ. — 243. — 2002. — С. 699–703.
702. Войтович Л. Рец.: Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. / Отв. ред. О. М. Медушевская. — Москва: Российский государственный гуманитарный ун-т, 2001 — 262 с. // Записки НТШ. — Т. 244. — 2002. — С. 705–708.
703. Войтович Л. Перемишльке князівство. Джерела державності // Перемишль і Перемишльська земля протягом віків. — Вип. 3. Інституції / Наукове товариство ім. Шевченка у Польщі; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Під ред. Степана Заброварного. — Львів, 2003. — С. 39–50.
704. Войтович Л. Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії / Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Громадський комітет для відзначення 800-літнього ювілею короля Данила. — Львів, 2003. — С. 24–29.
705. Войтович Л. Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації // Український історичний журнал. — 2003. — № 4. — С. 134–139.
706. Войтович Л. Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. 7. — Дрогобич, 2003. — С. 63–71.
707. Войтович Л. Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Київ-Львів, 2004. — С. 712–720.
708. Войтович Л. Белзькі князі // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. — Вип. 1. — Белз, 2004. — С. 74–77.
709. Войтович Л. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович // Вісник Національного Університету "Львівська політехніка". — № 502. Держава та армія. — Львів, 2004. — С. 13–18.
710. Войтович Л. В. Князь Олег Віщий: легенди і загадки // Історичні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет ім. В. Дала. — Вип. 2. — Луганськ, 2004. — С. 190–202.
711. Войтович Л. В. Нашадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. — Львів, 2004.
712. Войтович Л. В. Феодалізм в українських землях: проблеми існування і періодизації // Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. — Т. 2. Наукові студії. — Київ, 2004. — С. 385–394.

Джерела і література

713. Войтович Л. В. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). — Вип. 4. — Київ, 2004. — С. 105–132.
714. Волкайте-Куликаускене Р. К. Образование литовской народности // Советская Этнография. — 1979. — № 3. — С. 45–98.
715. Волконская Е. Г. Род князей Волконских / Материалы, собранные и обработанные кн. Е. Г. Волконской. — Санкт-Петербург, 1900.
716. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 р.) / Переклад, упорядкування і передмова І. Ворончук. — Київ-Старокосятинів, 2001.
717. Воробьев В. М., Дегтярев А. Я. Русское феодальное землевладение от "Смутного времени" до кануна Петровских реформ. — Ленинград, 1986.
718. Воронин Н. Н. Древнерусские города. Москва-Ленинград, 1945.
719. Воронин Н. Н. Древнее Гродно. — Москва, 1949.
720. Воронин Н. Н. К итогам и задачам археологического изучения древнерусского города // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Вып. 41. — 1951. — С. 5–29.
721. Воронин Н. Н. Андрей Боголюбский и Лука Хризоверг // Византийский Временник. — Т. 21. — 1962.
722. Воронин Н. Н. "Повесть об убийстве Андрея Боголюбского" и ее автор // История СССР. — 1963. — № 3.
723. Воронин Н. Н. "Житие Леотния Ростовского" и византийско-русские отношения второй половины XII в. // Византийский Временник. — Т. 23. — 1963.
724. Воронин Н. Н. К характеристике владимирского летописания 1158–1177 гг. // Летописи и хроники. 1976. — Москва, 1976. — С. 26–53.
725. Врублевский А. Сведения о Руси, встречающиеся в хронике польского летописца Мартина Галла // Университетские известия. — Киев, 1878. — № 9. — Прибавления. — С. 41–58
726. Всеволожский А. Н. Род Всеволожских. — Симферополь, 1886.
727. Гадло А. В. Южное Приазовье в период Хазарского каганата: Проблема Приазовской Руси и современные археологические данные о Южном Приазовье VIII–X вв. / Автореферат к. и. н. — Ленинград, 1969.
728. Гадло А. В. Восточный поход Святослава (К вопросу о начале Тмутараканского княжения) // Проблемы истории феодальной России. — Ленинград, 1971. — С. 59–68.
729. Гадло А. В. Этническая история Северного Кавказа IV – X вв. — Ленинград, 1979
730. Гадло А. В. К истории Тмутараканского княжества во второй половине XI в. // Историко-археологическое изучение Древней Руси: Итоги и основные проблемы славяно-русских древностей. — Вип. 1. — Ленинград, 1988. — С. 194–213.
731. Гадло А. В. Из истории контактов Северной Руси с восточноевропейским юго-востоком (или "Об исторической памяти поздних русских хронографов") // Исторический опыт русского народа и современность: Мавродинские чтения. Материалы и доклады. — Санкт-Петербург, 1994. — С. 24–27.
732. Газенвинкель К. Б. Князя Ростовского дома. — Тобольск, 1895.
733. Гарданов В. К. "Кормильство" в Древней Руси: К вопросу о пережитках родового строя в феодальной Руси IX–XIII вв. // Советская Этнография. — 1959. — № 6. — С. 43–59.
734. Гарданов В. К. "Дядьки" Древней Руси // Исторические Записки. — 1962. — Т. 71. — С. 236–250.
735. Гаркави А. Я. Крымский полуостров до монгольского нашествия в арабской литературе // Труды IV археологического съезда. — Т. 2. — Казань, 1891. — С. 241–256.
736. Гедеонов С. А. Варяги и Русь. — Ч. 1. — Санкт-Петербург, 1876.
737. Гейсман П. А. Польско-литовско-русский поход в Восточную Пруссию и сражение при Грюнвальде // Военный сборник. — 1910. — № 7. — С. 37–70.
738. Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства / Відп. ред. С. Чернецький. — Вип. 1. — Біла Церква, 2000.
739. Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис. (Процес складання, редакції і редактори) / Відп. ред. Д. Г. Бандрівський. — Київ, 1958.
740. Генсьорський А. І. Помилкова інтерпретація Длугошем деяких місць тексту Галицько-Волинського літопису // Дослідження і матеріали з української мови — Т. 3. — Київ, 1960. — С. 16–26.
741. Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис. — Київ, 1961.
742. Генсьорський А. І. Термін "Русь" та похідні в древній Русі і в період формування східнослов'янських народностей і націй // Дослідження і матеріали з української мови. — Т. 5. — Київ, 1962. — С. 16–30.
743. Генсьорський А. І. 3 коментарів до Галицько-Волинського літопису (волинські і галицькі грамоти XIII ст.) // Історичні джерела та їх використання. — Київ, — 1969. — Вип. 4. — С. 171–184.
744. Герасимов М. М. Андрей Боголюбский // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Вып. 2. — 1945. — С. 85–89.
745. Гиляров Ф. Предания русской начальной летописи. — Москва, 1878.
746. Гильфердинг А. Ф. Неизданное свидетельство современника о Владимире Святославиче Храбром // Русская беседа. — 1856. — Кн. 1. — С. 178–205.

Розділ другий

747. Гильфердинг А. История сербов и болгар // Гильфердинг А. Собрание Сочинений. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1868. — С. 3–280.
748. Гинзбург В. В. Об антропологическом изучении скелетов Ярослава Мудрого, Анны и Ингигерд // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Т. 7. — 1940.
749. Гісцова Л. Магнатські та шляхетські архіви // Нариси історії архівної справи в Україні / За ред. І. Матяш, К. Климова. — Київ, 2002. — С. 161–171.
750. Глазырина Г. В., Джаксон Т. Н., Мельникова Е. А. Древнескандинавские источники по истории Европейского региона СССР // Вопросы Истории. — 1985. — № 10. — С. 36–53.
751. Глазырина Г. В., Джаксон Т. Н. Из истории Старой Ладоги (на материалах скандинавских саг) // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 г. — Москва, 1986.
752. Глазырина Г. В. Свадебный дар Ярослава Мудрого шведской принцессе Ингигерд (к вопросу о достоверности сообщения Снорри Стурлусона о передаче Альдейгьюборга / Старой Ладоги скандинавам // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1991 г. — Москва, 1994.
753. Голицын Н. Н. Материалы для истории рода князей Прозоровских. — Москва, 1899.
754. Голицын Н. Н. Род князей Голицыных. — Санкт-Петербург, 1892.
755. Головин Н. Родословная роспись потомков великого князя Рюрика. — Москва, 1851.
756. Головкин А. Б. Политические отношения Руси и Польши в начале XI века // Вопросы истории СССР. — Вып. 26. — Харьков, 1981. — С. 106–112.
757. Головкин А. Б. Формування державної території Давньої Русі і древлянський союз племен // Друга республіканська конференція з історичного краєзнавства. — Київ, 1982. — С. 278–279.
758. Головкин А. Б. Земли Западной Руси и объединительная политика Киевского государства в X – первой половине XIII вв. // Киев и западные земли Руси в IX–XIII вв. — Москва, 1982. — С. 25–44.
759. Головкин А. Б. Объединительные процессы на Руси в первой половине XIII века // Вопросы истории СССР. — Вып. 28. — Харьков, 1983. — С. 111–116.
760. Головкин А. Б. К вопросу о роли "Червенских градов" в истории восточного и западного славянства в IX – первой трети XI в. // Древнерусское государство и славяне: Материалы симпозиума, посвященного 1500-летию Киева. — Минск, 1983. — С. 107–109.
761. Головкин А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. — Київ, 1988.
762. Головкин А. Б. Христианизация восточнославянского общества и внешняя политика древней Руси в IX – первой трети XIII века // Вопросы истории. — 1988. — № 9. — С. 59–67.
763. Головкин А. Б. "Ромейская империя" в представлениях древнерусских мыслителей // Славяне и их соседи. Этнопсихологические стереотипы в средние века. — Москва, 1990. — С. 82–94.
764. Головкин О. Б. Титулатура носіїв державної влади на Русі в контексті середньовічних імперських доктрин // Феодалізм на Україні. — Київ, 1990. — С. 42–52.
765. Головкин О. Б. Балтійські племена в політичних взаємовідносинах Давньоруської і Польської держав (X – перша третина XIII ст.) // Україна і Польша в період феодалізму. — Київ, 1991. — С. 23–34.
766. Головкин О. Б. Давньорусько-польські відносини на початку XIII ст. (про обставини загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича) // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. — Вип. 1. — Київ, 1991. — С. 7–10.
767. Головкин О. Б. Слов'яни Північного Причорномор'я доби Київської Русі і проблема витоків українського козацтва // Український Історичний Журнал. — 1991. — № 11. — С. 24–35.
768. Головкин О. Б. Роман Мстиславич і його доба: Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст. — Київ, 1991.
769. Головкин О. Б. Південна Русь і полівенький степ у політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича // Українська козацька держава: витоки і шляхи історичного розвитку / Матеріали других всеукраїнських історичних читань. — Черкаси, 1992. — С. 15–17.
770. Головкин О. Б. Польша в житті та політиці князя Романа Мстиславича // Польша-Україна: історична спадщина і суспільна свідомість. — Київ — Кам'янець-Подільський, 1992. — С. 16–17.
771. Головкин О. Б. Київська Русь на сторінках хроніки В. Кадлубека // Український Історичний Журнал. — 1993. — № 4–6. — С. 27–37.
772. Головкин О. Б. На чолі об'єднаного князівства: загадкові і невідомі сторінки біографії князя Романа Мстиславича // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. — Львів, 1993. — С. 93–95.
773. Головкин О. Б. Релігійний фактор у розвитку взаємовідносин Київської Русі з країнами Центральної і Західної Європи // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. — Вип. 3. — Київ, 1993. — С. 3–7.
774. Головкин О. Б. Слов'янське населення причорноморських степів XII – першої половини XIII ст. // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. — Вип. 1. — Київ, 1993. — С. 40–46.
775. Головкин О. Б. Русь у міжнародному житті Європи IX–X ст. — Київ, 1994.
776. Головкин О. З історії міжкнязівської війни 1015–1019 рр. на Русі // Україна в Центрально-Східній Європі: з історії XI – XVIII століть. — Київ, 2000. — С. 38–49.
777. Головкин О. Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. — Київ, 2001.

Джерела і література

778. Головки О. Давня Русь і хрестові походи // Східний світ. — 2001. — № 2. — С. 20–27.
779. Головки О. Торки в історії причорноморських степів (IX–XII ст.) // Етноп. До 80-річчя академіка О. Прицака (Східний світ. — 1999. — №1–2). — Київ, 2001. — С. 112–122.
780. Головки А. Б. Князь Роман Мстиславич // Вопросы истории. — 2002. — № 12. — С. 52–70.
781. Головки О. Б. Боярська "фронда" в Галичі // Пам'ять століть. — 2002. — № 5. — С. 49–60.
782. Головки О. Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). — Вип. 2. — Київ, 2002. — С. 59–76.
783. Головки О. Б. Держава Романовичів та Золота Орда (40–50-і рр. XIII ст.) // Український Історичний Журнал. — 2004. — № 6. — С. 3–16.
784. Головки О. Формування державних утворень у Східній Європі в IX – першій половині XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. — Вип. 4. — Київ, 2004. — С. 77–94.
785. Головки О. Б. Хазарія і печеніги в процесі становлення державності у слов'ян Східної Європи (VIII – XI ст.) // Хазарський альманах. — Т. 2. — Київ-Харків-Москва, 2004. — С. 19–33.
786. Голубев С. Т. По поводу двух сообщений о князе Костянтині Івановиче Острожском // Труды Киевской Духовной Академии. — 1877. — № 4. — С. 182–191.
787. Голубева Л. А. Киевский некрополь // Материалы и Исследования по Археологии СССР. — № 11. — 1949. — С. 103–118.
788. Голубева Л. А. Белозерская весь и ее западные соседи в X – начале XI вв. // Скандинавский Сборник. — Т. 8. — Таллин, 1964. — С. 285–295.
789. Голубева Л. А. Весь и славяне на Белом озере XII–XIII вв. — Москва, 1973.
790. Голубинский Е. Е. Краткий очерк истории православных церквей болгарской, сербской, румынской или молдаво-валахской. — Москва, 1871.
791. Голубинский Е. История Русской церкви. — Т. 1. Период первый, Киевский или Домонгольский. — Первая половина тома. — Москва, 1901; — Вторая половина тома. — Москва, 1904.
792. Голубовская Н. П. Владимир Святой, как великий князь киевский. — Симферополь, 1916.
793. Голубовский П. В. История Северной земли до половины XIV столетия. — Киев, 1881.
794. Голубовский П. В. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южно-русских степей IX–XII вв. — Киев, 1884.
795. Голубовский П. В. Об узах и торках // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1884. — Июль. — С. 132–174.
796. Голубовский П. В. Половцы в Венгрии. Исторический очерк. — Санкт-Петербург, 1889.
797. Голубовский П. В. Несколько соображений к вопросу о князе Туре. — Киев, 1891.
798. Голубовский П. В. История Смоленской земли до начала XV ст. — Киев, 1895.
799. Гольдберг А. Л. К истории рассказа о потомках Августа и о дарах Мономаха // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 30. — 1976. — С. 204–216.
800. Гольдберг А. Л. Идея "Москва — третий Рим" в цикле сочинений первой половины XVI в. // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 37. — 1983. — С. 139–149.
801. Гольденберг Я. Схеми, таблиці, джерела, думки істориків. — Ч. 1. Давня історія України. — Київ, 1999.
802. Горбенко С. О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. — Львів-Винники, 1996.
803. Гординський С. Слово про Ігорів полк. Український героїчний епос кінця XII століття. — Львів, 1936.
804. Гордиенко Н. С. Крещение Руси. — Ленинград, 1984.
805. Горский А. А. Дружина и генезис феодализма на Руси // Вопросы Истории. — 1984. — № 4.
806. Горский А. А. Феодализация на Руси: основное содержание процесса // Вопросы истории. — 1986. — № 8. — С. 74–88.
807. Горский А. А. Русско-византийские отношения при Владимире Мономахе и русское летописание // Исторические записки. — Т. 115. — 1987. — С. 308–328.
808. Горский А. А. Образ истории в памятниках общественной мысли Киевской Руси: На основе анализа "Слова о законе и благодати" Илариона и "Слова о полку Игореве" // Историко-философский сборник за 1987. — Москва, 1987. — С. 119–138.
809. Горский А. А. О переходном периоде от доклассового общества к феодальному у восточных славян // Советская Археология. — 1988. — № 2. — С. 116–131.
810. Горский А. А. Система государственной эксплуатации и социальная организация господствующего класса в Киевской Руси // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы феодальной государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой феодализм). Чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений. — Москва, 1988. — С. 112–118.
811. Горский А. А. От "племенных" центров к центрам феодальных княжеств // Взаимосвязи города и деревни в их историческом развитии. XXII сессия Всесоюзного симпозиума по изучению проблем аграрной истории. Минск, 11–14 октября 1989 г. Тезисы докладов и сообщений. — Москва, 1989. — С. 201–203.
812. Горский А. А. Древнерусская дружина: К истории генезиса классового общества и государства на Руси. — Москва, 1989.
813. Горский А. А. Проблемы изучения "Слова о погибели Рускыя земли" // Труды Отдела

Розділ другий

- Древнерусской Литературы. — Т. 43. — 1990. — С. 18–38.
814. Горский А. А. "Земли" и "волости": К вопросу о территориально-политической структуре Древнерусского государства // Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы. Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 13–15 апреля 1992 г. Тезисы докладов. — Москва, 1992. — С. 15–17.
815. Горский А. А. Русь в конце X – начале XII века: территориально-политическая структура ("земли" и "волости") // Отечественная история. — 1992. — № 4. — С. 154–161.
816. Горский А. А. Киевская Русь = "империя Рюриковичей"? // Славяне и их соседи: Имперская идея в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. Тезисы XIV конференции. — Москва, 1995. — С. 41–43.
817. Горский А. А. Кривичи и полочане в IX–X вв.: Вопросы политической истории // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1992–1993 гг. — Москва, 1995. — С. 50–65.
818. Горский А. А. Москва, Тверь и Орда в 1300–1339 гг // Вопросы Истории. — 1995. — № 4.
819. Горский А. А. Город и дружина в Киевской Руси // Феодалы в городе: Запад и Русь. — Москва, 1996. — С. 6–10.
820. Горский А. А. Русские земли в XIII–XIV веках. Пути политического развития. — Москва, 1996.
821. Горский А. А. О титуле "царь" в средневековой Руси. До середины XVI в. // Одиссей: Человек в истории. 1996. Ремесло историка на исходе XX века. — Москва, 1996. — С. 1986.
822. Горский А. А. Политическая борьба на Руси в конце XIII в. и отношения с Ордой // Отечественная История. — 1996. — № 3.
823. Горский А. А. Русские земли в XIII–XIV вв. Пути политического развития. — Москва, 1996.
824. Горский А. А. К вопросу о русско-византийском договоре 907 г. // Восточная Европа в древности и средневековье: Международная договорная практика Древней Руси. IX Чтения памяти В. Т. Пашуто. Мат. к конференции. — Москва, 1997.
825. Горский А. А. О "племенной знати" и "племенах" у славян // Florilegium. К 80-летию Б. Н. Флори. — Москва, 2000.
826. Горский А. А. О древнерусских "землях" // Отечественная история. — 2001. — № 1. — С. 144–150.
827. Гостев А. П. О возникновении удельного Городенского княжества и князьях городенских // Наш радавод. — Ч. 1. — Гродна, 1993. — С. 107–109, 164–167.
828. Гошко Т. Дискусійні питання історіографії магдебурзького права // Четвертий міжнародний конгрес україністів. — Одеса, 26–29 серпня 1999 р. —Доповіді і повідомлення. — Історія. — Ч. 1. — Одеса-Київ-Львів. — 1999. — С. 128–137.
829. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV — поч. XVII ст. — Львів, 2002.
830. Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. — Київ, 1976.
831. Гранстрем Е. Э. Описание русских и славянских пергаменных рукописей // Труды Отдела Рукописей ГПБ. — Ленинград, 1953. — С. 63–75.
832. Греков Б. Д. "Повесть временных лет" о походе Владимира на Корсунь // Известия Таврического об-ва истории, археологии и этнографии. — 3(60). — Симферополь, 1929. — С. 59–76.
833. Греков Б. Д. Очерки по истории феодализма в России // Изв. Гос. акад. Истории Материальной Культуры. — Вып. 72. — 1934. — С. 34–199.
834. Греков Б. Д. Феодалные отношения в Киевском государстве. — Москва-Ленинград, 1935.
835. Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая орда и ее падение. — Москва-Ленинград, 1950.
836. Греков Б. Д. Киевская Русь. — Киев, 1951.
837. Греков Б. Д. Избранные труды. — Т. 2. / Под ред. Л. В. Черепнина и В. Т. Пашуто. — Москва, 1959.
838. Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV–XVI вв. / Отв. ред. И. И. Смирнов. — Москва, 1963.
839. Греков И. Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды. — Москва, 1975.
840. Греков И. Б. К характеристике политики галицко-звенигородского князя Юрия Дмитриевича в 20-е годы XV в. // Древняя Русь и славяне. — Москва, 1978.
841. Гринев Н. Н. Легенда о призвании варяжских князей (об источниках и редакциях в Новгородской первой летописи) // История и культура древнерусского государства. — Москва, 1989. — С. 31–43.
842. Грицак П. Київщина по татарському погромі // "Розбудова Держави". — Ч. 2–3. — Клівленд, 1954.
843. Грицак П. Ще про Київщину після татарського погрому // "Розбудова Держави". — Ч. 17–20. — Клівленд, 1955.
844. Грицак П. Галицько-Волинська держава. — Нью-Йорк, 1958.
845. Грицкевич А. П. Слуцк. Историко-экономический очерк. — 2-е изд. — Минск, 1970.
846. Грицкевич А. П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVIII вв. // Соц.-экономич. исслед. истории городов. — Минск, 1975. — С. 76–118.
847. Грицкевич А. П. Задачи беларускay генаалогіі // Наш радавод. — Ч. 1. — Гродна, 1993. — С. 114–116.
848. Гронський Й. Нариси історії Белза. — Б. р.
849. Грушевский А. С. Пинское Полесье XIV–XVI в. Исторические очерки. — Киев, 1903.
850. Грушевский А. С. Города Великого Княжества Литовского в XIV – XVI вв. Старина и борьба за старину. — Киев, 1918.

Джерела і література

851. Грушевський М. С. К вопросу о Болохове // Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца при Киевском ун-те. — 1893. — Кн. 7. — Отд. 2. — С. 3–11.
852. Грушевський М. С. Галицьке боярство XII–XIII ст. // Записки НТШ. — Т. 20. — 1897. — С. 1–6.
853. Грушевський М. С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // Записки НТШ. — Т. 41. — 1901. — С. 1–72.
854. Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва? // Записки НТШ. — 1902. — Т. 43. — С. 1–22.
855. Грушевський М. Еще о грамотах князя Льва Галицкого // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — 1904. — Т. 9. — Кн. 1. — С. 268–283.
856. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. — Київ, 1991.
857. Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1991; — Т. 2. — Київ, 1992; — Т. 3. — Київ, 1993; — Т. 4. — Київ, 1993; — Т. 5. — Київ, 1994; — Київ, 1995.
858. Грушевський М. Історія української літератури. — Т. 2. — Київ, 1993; — Т. 3. — Київ, 1993; — Т. 4. — Кн. 1. — Київ, 1994; — Т. 5. — Кн. 1. — Київ, 1995. [примітки С. К. Росовецького з бібліографією проблеми].
859. Грушевський М. Барське старство. Историчні нариси XV–XVIII ст. / Післямова, примітки та покажчики М. Крикуна. — Львів, 1996.
860. Гудавичюс Э. "Литва Миндовга" // Проблемы этноса и этнической истории балтов. — Вильнюс, 1985. — С. 219–227.
861. Гудавичюс Э. По поводу так называемой "диархии" в великом княжестве Литовском // Feodalisms Baltijas reģiona. — Rīga, 1985. — I. 35–44.
862. Гудзий Н. К. К вопросу о составе "Летописной книги", приписываемой кн. М. М. Катыреву-Ростовскому // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 14. — Москва-Ленинград, 1958. — С. 290–297.
863. Гудзий Н. К. О сочинениях Феодосия Печерского // Проблемы общественнополитической истории России и славянских стран. — Сб. ст. к 70-летию акад. М. Н. Тихомирова. — Москва, 1963. — С. 61–69.
864. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. — Ленинград, 1990.
865. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая степь. — Москва, 1992.
866. Гумилев Л. Н. От Руси к России: очерк этнической истории. — Москва, 1992.
867. Гумилев Л. Н. Конец и вновь начало. — Москва, 1994.
868. Гумилев Л. Н. Черная легенда: Друзья и недруги Великой степи. — Москва, 1994.
869. Гуревич А. Я. О новых проблемах изучения средневековой культуры // Культура и искусство западноевропейского средневековья. — Москва, 1971. — С. 176–199.
870. Гуревич А. Я. История и сага. — Москва, 1972.
871. Гуревич А. Я. К истории гротеска: "верх" и "низ" в средневековой латинской литературе // Изв. АН СССР, сер. лит. и языка. — Т. 34. — 1975. — С. 81–103.
872. Гуревич А. Я. Мировая культура и современность // Иностранная литература. — 1976. — № 1. — С. 52–95.
873. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. — Изд. 2. — Москва, 1984.
874. Гуревич Ф. Д. Древний Новгородок. — Ленинград, 1981.
875. Гуржій І. Об'єднувач галицько-волинських земель // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). — Вип. 2. — Київ, 2002. — С. 392–416.
876. Гуслистий К. Данило Галицький. — Саратов, 1942.
877. Гушин О. Вступ Чернігівських Ольговичів у боротьбу за Галицько-Волинську спадщину: трагедія Ігоревичів // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. — Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. — Галич, 19–21 серпня 1993 р. — Львів, 1993. — С. 95–97.
878. Гушин О. Чернігівські Рюриковичі в системі давньоруських міжкнязівських відносин домонгольської доби (Генеалогічний аспект проблеми) // Другий міжнародний конгрес україністів. — Львів, 22–28 серпня 1993 р. — Історія. — Ч. 1. — Львів. — 1994. — С. 24–27.
879. Данилевський В. В. Олександр Невський. — Київ, 1945.
880. Данилевский И. Н. Замысел и название "Повести временных лет" // Отечественная история. — 1995. — № 5. — С. 101–110.
881. Данилевский И. Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.). — Москва, 1998.
882. Данилевский И. Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (XIII–XIV вв.). — Москва, 2001.
883. Данилова В. П. Житийные иконы митрополитов Петра и Алексия из Успенского собора в Кремле в связи с русской агиографией // Труды Отдела Древнерусской Литературы — Т. 23. — 1968. — С. 198–221.
884. Данилова Л. В. Сельская община в средневековой Руси. — Москва, 1994.
885. Данилович И. Летопись Литвы и Руси. — Киев, 1827.
886. Данилович И. О литовских летописях // Журнал Министерства Народного Просвещения — 1840. — № 11. — С. 70–114.
887. Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. — Киев, 1896.
888. Даркевич В. П. Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе. — Москва, 1966.

Розділ другий

889. Даркевич В. П. Путиями средневековых мастеров. — Москва, 1972.
890. Даркевич В. П. Светское искусство Византии. — Москва, 1975.
891. Даркевич В. П. Художественный металл Востока. — Москва, 1976.
892. Даркевич В. П. Аргонавты средневековья. — Москва, 1976.
893. Даркевич В. П. Народная культура средневековья, светская праздничная жизнь в искусстве IX–XVI вв. — Москва, 1988.
894. Дашкевич Н. П. Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям. — Киев, 1873.
895. Дашкевич Н. П. Болоховская земля и ее значение в русской истории // Труды III Археологического Съезда в Киеве. — Киев, 1876. — Т. 2. — С. 69–139.
896. Дашкевич Н. П. Новейшие домыслы о Болохове и Болоховцах // Университетские известия ун-та св. Владимира — Киев, 1884. — № 6. — С. 155–186.
897. Дашкевич Н. П. Переговоры пап с Даниилом Галицким об унии Юго-Западной Руси с католичеством // Университетские Изв. ун-та св. Владимира. — Киев, 1884. — № 8. — С. 35–49.
898. Дашкевич Н. П. Борьба культур и народностей в Литовско-Русском государстве в период династической унии Литвы с Польшею // Университетские Изв. Ун-та св. Владимира. — Киев, 1884. — № 10, 12.
899. Дашкевич Н. П. Заметки по истории Литовско-Русского государства. — Москва, 1885.
900. Дашкевич Н. П. Еще разыскания и вопросы о Болохове и болоховцах // Университетские Изв. ун-та св. Владимира. — Киев, 1899. — Кн. 1. — С. 56–69.
901. Дашкевич Н. П. Грамота князя Ивана Берладника 1134 г. // Сборник статей по истории права, посвященный М. Ф. Владимирскому-Буданову. — Киев, 1904. — С. 74–103.
902. Дашкевич Я. Р. Грамота Федора Дмитровича 1062 року (Нарис з української дипломатики) // Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. — Київ, 1962. — № 4. — С. 9–24.
903. Дашкевич Я. Р. Кам'янець-Подільський у вірменських джерелах XIV–XVI ст. // Архіви України. — 1970. — № 5. — С. 57–66.
904. Дашкевич Я. Р. Каменец — еще раз // *Russia Mediaevalis*. — Munchen. — 1984. — Т. 5. — Р. 1. — С. 8–11.
905. Дашкевич Я. Грамоты князя Льва Даниловича как исследовательская проблема // Историкографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. — Днепропетровск, 1985. — С. 133–139.
906. Дашкевич Я. Р. О достоверности публикаций материалов Литовской метрики по данным описи Киевского замка 1552 г. // Исследования по истории Литовской метрики. — Москва, 1989. — С. 158–184.
907. Дашкевич Я. Р. Большая граница Украины (Этнический барьер или этноконтрастная зона) // Этноконтрастные зоны в европейской части СССР (География, динамика, методы изучения). — Москва, 1989. — С. 7–21.
908. Дашкевич Я. Р. Спорные вопросы дипломатической практики Древней Руси // История СССР. — 1991. — № 4. — С. 100–111.
909. Дашкевич Я. Р. Основні етапи етнічної історії української нації // Родовід. — Черкаси, 1991. — С. 24–36.
910. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом // Записки НТШ. — Т. 221. — 1991. — С. 28–44.
911. Дашкевич Я. Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах // Україна у минулому. — Вип. 1. — Київ-Львів, 1992. — С. 7–13.
912. Дашкевич Я. Русь і Вірменія. Конфесійні і культурні контакти IX – першої половини XIII ст. // Записки НТШ. — Т. 225. — 1993. — С. 167–184.
913. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле та сучасне України. 1. Націогенез — національне відродження — національна свідомість українців на зламі XVI – XVII ст. // Україна. Наука і культура. — Вип. 26–27. — Київ, 1993. — С. 44–53.
914. Дашкевич Я. Нація і утворення Київської Русі // Матеріали до української етнології. — Вип. 1(4). — Київ, 1995. — С. 97–102.
915. Дашкевич Я. Україна на великому кордоні // Давня і середньовічна Україна (історико-археологічний збірник). — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 288–297.
916. Дашкевич Я. Українські землі в часах галицько-волинської державності // Пам'ять століть. — 2002. — № 5. — С. 3–21.
917. Дашкевич Я. Проблема державності на Галицько-Волинських землях (кінець X – середина XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.). — Львів, 2003. — С. 8–23.
918. Дашков С. Б. Императоры Византии. — Москва, 1997.
919. Дворниченко А. Ю. Русские дореволюционные историки о городском строе великого княжества Литовского // Генезис и развитие феодализма в России / Под ред. И. Я. Фроянова. — Ленинград, 1983. — С. 132–154.
920. Дворниченко А. Ю. О характере социальной борьбы в городских общинах Верхнего Поднепровья и Подвинья в XI–XV вв. // Генезис и развитие феодализма в России / Под ред. И. Я. Фроянова. — Ленинград, 1985. — С. 127–146.
921. Дворниченко А. Ю. Городская община средневековой Руси (к постановке проблемы) // Историческая этнография / Отв. ред. Р. Ф. Ито. — Вып. 3. — Ленинград, 1985. — С. 156–163.
922. Дворниченко А. Ю. Бояре западно-русских земель в XIII–XV вв. // Вестник ЛГУ. — Сер. 2. — Вып. 2. — 1986. — С. 56–89.

Джерела і література

923. Дворниченко А. Ю. Князь Свидригайло и западнорусские городские общины // Генезис и развитие феодализма в России / Под. ред. И. Я. Фроянова. — Ленинград, 1988. — С. 146–154.
924. Дворниченко А. Ю. Русские земли Великого Княжества Литовского. Очерки истории общины, сословий, государственности (до начала XVI в.). — Санкт-Петербург, 1993.
925. Дворниченко А. Ю. К проблеме восточнославянского политогенеза // Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности / Отв. ред. В. А. Попов. — Москва, 1995.
926. Дворянские роды Российской Империи. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1993; — Т. 2–4. — Москва, 1994–1998.
927. Де Витте Е. И. Комментарии к древним помяникам Киево-Печерской Лавры и Киево-Златоверхого Михайловского монастыря // Чтения Истор. Об-ва Нестора Летописца — Київ, 1910. — Кн. 21. — С. 56–98; — Кн. 22. — С. 48–95; — Кн. 23. — С. 101–158; — Кн. 24. — С. 51–102; — Кн. 25. — С. 65–128.
928. Державин Н. С. История Болгарии. — Т. 1–2. — Москва-Ленинград, 1945–1946.
929. Державина О. А. К истории создания "Летописной книги", приписываемой кн. Катыреву-Ростовскому // Уч. зап. Моск. гос. пед. ин-та. — Т. 48. — В. 5. — 1955. — С. 29–45.
930. Джаксон Т. Н. Бьярмия, Древняя Русь и "земля незнаемая" // Скандинавский сборник. — Т. 24. — 1979.
931. Диль Ш. История Византийской империи / Пер. А. Е. Рогинской. — Москва, 1948.
932. Димитриу А. К вопросу о договорах русских с греками // Византийский Временник. — Т. 2. — Вып. 4. — 1895. — С. 531–550.
933. Димнич Я. Н., Кучинко М. М., Сміян П. К. Історія Волині. 3 найдавніших часів до наших днів. — Львів, 1988.
934. Дімник М. Любецький з'їзд і пониження статусу Олега Гориславича // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі. — Чернігів, 1997. — С. 14–20.
935. Длугопольський А. Вишневец и его князя // Вестник Западной России. — 1868. — Кн. 6–8. — С. 54–92.
936. Дмитриев Л. А. История первого издания "Слова о полку Игореве". Материалы и исследования / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Москва-Ленинград, 1960. [фотокопія першого видання — С. 77–132, древньоруський текст — С. 257–266].
937. Дмитриев Л. А. Житийные повести русского севера как памятники литературы XII–XVII вв. Эволюция жанра легендарно-биографических сказаний. — Ленинград, 1973.
938. Дмитриева Л. А. Роль и значение митрополита Киприана в истории древнерусской литературы // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 19. — 1964. — С. 215–254.
939. Дмитриева Р. П. Сказание о князьях владимирских / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Москва-Ленинград, 1955.
940. Дмитриева Р. П. К истории создания "Сказания о князьях владимирских" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 17. — 1961. — С. 78–93.
941. Дмитриева Р. П. Библиография русского летописания / Отв. ред. Я. С. Лурье. — Москва-Ленинград, 1962.
942. Дмитриева Р. П. Волоколамские четьи сборники XVI в. // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 28. — Ленинград, 1974. — С. 205–212.
943. Дмитриева Р. П. О текстологической зависимости между разными видами рассказов о потомках Августа и о дарах Мономаха // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 30. — 1976. — С. 217–230.
944. Добриця О. Чернігівські князі. — Чернігів, 1992.
945. Добродомов И. Г. Тьмуторокань и Тамань // Рус. речь. — 1973. — № 5. — С. 130–133.
946. Довженко В. И. Сторожевые города на юге Руси // Славяне и Русь. — Москва, 1968. — С. 37–45.
947. Довнар-Запольский М. В. Очерк истории кривичской и дреговичской земель до начала XIII в. — Киев, 1891.
948. Довнар-Запольский М. В. Из истории литовско-польской борьбы за Волинь. Договоры 1366 г. — Киев, 1896.
949. Довнар-Запольский М. В. Политический строй Древней Руси. Вече и князь. — Москва, 1906.
950. Довнар-Запольский М. В. Баркулабовская летопись. — Киев, 1908.
951. Довнар-Запольский М. В. Русская история в очерках и статьях. — Т. 1. — Москва, 1909.
952. Довнар-Запольский М. В. История русского народного хозяйства. — Киев, 1911.
953. Доунар-Запольскі М. Гісторыя Беларусі. — Мінск, 1994.
954. Долгорукий Ф. Долгорукие, Долгоруковы и Долгорукие-Аргутинские. — Т. 1–2. — Санкт-Петербург, 1913.
955. Долгорукий Ф. Родословная книга владетельных домов. — Санкт-Петербург, 1913.
956. Долгорукий Ф. Родословный сборник. — Санкт-Петербург, 1913.
957. Долгоруков П. Сказание о роде князей Долгоруковых. — Санкт-Петербург, 1840.
958. Долгоруков П. В. Российский родословный сборник. — Кн. 1–4. — Санкт-Петербург, 1840–1841.
959. Долгоруков П. В. Российская родословная книга. — Т. 1–4. — Санкт-Петербург, 1854 — 1857.
960. Донской Д. В. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. (Середина IX — начало XIV вв.) / Под ред. Д. М. Шаховского. — Ренн, 1991.
961. Донской Д. В. Генеалогия Рюриковичей XI–XV вв. Исследования и материалы. — Москва, 1998.

Розділ другий

962. Дорн Б. Каспий. О походах древних русских в Табаристан, с дополнительными сведениями о других набегах их на побережье Каспийского моря // Записки Импер. Академии Наук — Т. 26. — Кн. 1. — Санкт-Петербург, 1875.
963. Дорошенко Д. Нарис історії України. — Т. 1. — Мюнхен, 1966.
964. Драганов П. Д. Библиография учено-литературных трудов В. И. Ламанского и материалов для его биографии // Новый сборник статей по славяноведению сост. и изд. учениками В. И. Ламанского. — Санкт-Петербург, 1905. — С. 10–21.
965. Дринов М. Д. Сочинения. — Т. 1. — София, 1909.
966. Дубенцов Б. И. "Повесть о Плаве" в "Летописце княжения Тверского" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 14. — Москва-Ленинград, 1958. — С. 176–182.
967. Дубенцов Б. И. Труд о ярославских рукописях // История СССР. — 1958. — № 6. — С. 183–185.
968. Дубов И. В. Северо-Восточная Русь в эпоху раннего средневековья: Историко-археологические очерки. — Ленинград, 1982.
969. Думин С. В. Татарские царицы в Великом княжестве Литовском (XV–XVI вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1987 г. — Москва, 1988. — С. 106–113.
970. Думин С. В., Турилов А. А. "Откуда есть пошла Русская земля"? // История Отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX — начала XX вв. — Москва, 1991. — С. 7–33.
971. Думин С. В. Другая Русь: Великое княжество Литовское и Русское // История Отечества. Люди, идеи, решения. — Минск, 1991.
972. Дьяконов М. А. Очерки общественного и государственного строя Древней Руси. — Москва, 1910.
973. Дьячан В. Участие народа в верховной власти в славянских государствах до изменения их устройства в XIV и XV вв. — Москва, 1882.
974. Экземплярский А. В. Угличские владетельные князья. — Ярославль, 1887.
975. Экземплярский А. В. Ярославские владетельные князья. — Ярославль, 1887.
976. Экземплярский А. В. Владетельные князья Белоозерские. — Ярославль, 1888.
977. Экземплярский А. В. Ростовские владетельные князья. — Ярославль, 1888.
978. Экземплярский А. В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1238 по 1505 г. — Т. 1–2. — Санкт-Петербург, 1889–1891.
979. Эммаусский А. В. Летописные известия о первом нашествии монголо-татар на Восточную Европу // Уч. зап. Кировского пед. ин-та. — 1958. — Вып. 17. — Т. 71. Фак. ист.-филолог., — С. 59–109.
980. Эмаусский А. В. Мстислав Удалой. Из истории Древнерусского государства накануне монголо-татарского завоевания. — Киров, 1998.
981. Евгений [митрополит]. Описание Киевско-Софийского собора и киевской иерархии. — Киев, 1825.
982. Евгений [митрополит]. История княжества Псковского. — Ч. 1–3. — Киев, 1931.
983. Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. — Москва, 1985.
984. [Екатерина II] Записки касательно российской истории. ч. 5. Родословник князей великих и удельных рода Рюрика. — Санкт-Петербург, 1793.
985. Еремин И. П. К истории общественной мысли на Украине второй пол. XVII в. // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 10. — 1954. — С. 123–158.
986. Еремин И. П. Волынская летопись 1289–1299 гг. как памятник литературы Древней Руси // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 13. — 1957. — С. 102–117.
987. Еремин И. П. Литература Древней Руси. (Этюды и характеристики) / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Москва-Ленинград, 1966.
988. Еремян С. Т. Юрий Боголюбский по армянским и грузинским источникам // Науч. труды Ереван. гос. ун-та. — Т. 23. — 1946. — С. 389–421.
989. Ермаловіч М. І. Старажытная Беларусь: Палацкі і новагародскі перыяды. — Мінск, 1994.
990. Ермолаев И. П. Прошлое России в лицах: IX – XVIII вв. Биографический словарь. — Казань, 1999.
991. Ермолаев И. П. Прошлое в лицах. Рюриковичи / Биографический словарь. — Москва, 2002.
992. Еропкина В. В. Еропкины // Русская Старина. — Т. 19. — 1866.
993. Ефименко А. Я. История украинского народа. — Киев, 1990.
994. Єфименко П. П., Богусевич В. А. Кріпость Ярослава Мудрого в Києві // Вісн. АН УРСР. — Ч. 12. — 1952. — С. 34–39.
995. Жаворонков П. И. Никейская империя и княжества Древней Руси // Византийский временник. — Т. 43. — 1982. — С. 81–89.
996. Ждан М. Перший напад татар на Україну // Визвольний шлях. — Лондон, 1961. — Ч. 7, 8, 9.
997. Ждан М. Україна і Золота Орда // Український Історик. — 1964. — Ч. 2–3. — С. 59–98.
998. Ждан М. Другий напад татарів на Україну // Визвольний шлях. — Лондон, 1965. — Ч. 6.
999. Ждан М. Битва над Калкою і другий напад татар на Україну та його наслідки в світлі "Історії України-Руси" М. Грушевського // Український Історик. — 1966. — Ч. 1–2. — С. 121–136.
1000. Ждан М. До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди // Український Історик. — Ч. 1–2. — 1967. — С. 34–65; Ч. 1–4 (17–20). — 1968. — С. 69–81.
1001. Ждан М. Романовичі і німецький хрестоносний Орден // Український історик. — 1973. — № 34 (39–40). — С. 54–68.

Джерела і література

1002. Жданов И. Василий Буслаевич и Волх Всеславьевич // Журнал Министерства Народного Образования. — 1894. — № 3. — С. 88–134.
1003. Жданов И. Н. Слово о законе и благодати и Похвала кагану Владимиру // Соч. И. Н. Жданова. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1904. — С. 1–30.
1004. Житецкий П. И. О пересопнической рукописи // Труды третьего Археологического съезда. — Т. 2. — Київ, 1878. — С. 221–230.
1005. Завадская С. В. О значении термина "княж тин" в XI–XIII вв. // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед., 1975 г. — Москва, 1976. — С. 157–168.
1006. Завадская С. В. "Болярин" — "боярин" в древнерусских письменных источниках // Там само. — 1985 г. — Москва, 1986. — С. 89–94.
1007. Завадская С. В. К вопросу о "старейшинах" в древнерусских источниках XI–XIII вв. // Там само. — 1987 г. — Москва, 1988. — С. 36–42.
1008. Завадская С. В. Термин болярин в Изборниках 1073 и 1076 годов // Восточная Европа в исторической перспективе: К 80-летию В. Т. Пашуто. — Москва, 1999.
1009. Завитневич В. Владимир Святой как политический деятель. — Киев, 1883.
1010. Завитневич В. З. Великий князь киевский Святослав Игоревич и историческое значение его богатырских подвигов. — Киев, 1888.
1011. Завитневич В. О месте и времени крещения св. Владимира и о годе крещения киевлян // Тр. Киевской Духовной Академии. — 1888. — Январь. — С. 135–149.
1012. Загарульскі Э. М. Заходня Русь: IX–XIII ст. — Мінск, 1998.
1013. Задорожній О. Нашадки Ігоря Святославича // Сіверянський літопис. — 1999. — № 2. — С. 42–50.
1014. Заїкін В. Християнство на Україні за часів князя Ярополка I (969–979) // Зап. чину Василя Великого. — Жовква. — Т. 3. — 1928. — Ч. 1–2. — С. 1–39; — Ч. 3–4. — С. 377–402.
1015. Заїкін В. Апостол слов'ян св. Адалберт на Русі // Поступ. — 10. — № 11–12. — Львів, 1930. — С. 222–234.
1016. Зайцев А. К. Черниговское княжество // Древнерусские княжества X–XIII вв. — Москва, 1975. — С. 57–117.
1017. Захаров В. А. К вопросу о подлинности Тмутараканского камня // История СССР. — 1969. — № 5. — С. 211–213.
1018. Захаров В. А. Тмутаракань и "Слово о полку Игореве" // "Слово о полку Игореве". Комплексные исследования / Отв. ред. А. Н. Робинсон. — Москва, 1988. — С. 203–221.
1019. Заходер Б. Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. — Т. 2. — Москва, 1967.
1020. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. — Львів, 2002.
1021. Зверев Ю. Ледовое побоище происходило на суше // Техника и оружие. — 1995. — № 1. — С. 20–22.
1022. Зверуго Я. Г. Верхнее Понеманье в IX–XIII в. — Минск, 1980.
1023. Зиборов В. К. К истории предания о смерти князя Рюрика в г. Кореле // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 36. — 1981. — С. 251–254.
1024. Зиборов В. К. Киевские граффити и дата смерти Ярослава Мудрого (источниковедческий анализ) // Генезис и развитие феодализма в России. — Ленинград, 1988. — С. 80–93.
1025. Зиборов В. К. О летописи Нестора. Основной летописный свод в русском летописании XI в. — Санкт-Петербург, 1995.
1026. Зимин А. А. О хронологии духовных и договорных грамот великих и удельных князей XIV–XV вв. // Проблемы источниковедения. — Вып. 6. — Москва, 1958. — С. 158–192.
1027. Зимин А. А. Состав Боярской Думы в XV–XVI вв. // Археографический Ежегодник за 1957 г. — Москва, 1958. — С. 174–211.
1028. Зимин А. А. О составе дворцовых учреждений конца XV и XVI вв. // Исторические Записки. — Т. 63. — Москва, 1958.
1029. Зимин А. А. Русские летописи и хронографы конца XV–XVI вв. / Отв. ред. А. Ц. Мерзон. — Москва, 1960.
1030. Зимин А. А. Реформы Ивана Грозного. — Москва, 1960.
1031. Зимин А. А. Список наместников Русского государства первой половины XVI в. // Археографический Ежегодник за 1960 г. — Москва, 1962. — С. 156–171.
1032. Зимин А. А. Память и похвала Иакова Мниха и житие князя Владимира по древнейшему списку // Краткие сообщения Ин-та славяноведения АН СССР. — Т. 37. — 1963. — С. 66–75.
1033. Зимин А. А. Опричнина Ивана Грозного. — Москва, 1964.
1034. Зимин А. А. Феодальная государственность и Русская Правда // Исторические Записки. — Т. 76. — 1965. — С. 230–275.
1035. Зимин А. А. Две редакции "Задонщины" // Труды Моск. историко-архивного ин-та. — Т. 24. — Вып. 2. — Вопросы источниковедения истории СССР. — Москва, 1966. — С. 17–54.
1036. Зимин А. А. Из истории феодального землевладения в Волоцком удельном княжестве // Культура Древней Руси. — Москва, 1966. — С. 71–78.
1037. Зимин А. А. Когда было написано "Слово"? // Вопросы литературы. — 1967. — № 3. — С. 135–152.
1038. Зимин А. А. События 1499 г. и борьба политических группировок при дворе Ивана III // Новое о прошлом нашей страны. Памяти М. Н. Тихомирова. — Москва, 1967. — С. 91–103.
1039. Зимин А. А. Источники по истории местничества в XV – первой трети XVI в. //

Розділ другий

- Археологический Ежегодник за 1968 г. — Москва, 1970. — С. 59–98.
1040. Зимин А. А. Холопы на Руси (с древнейших времен до конца XV в.). — Москва, 1973.
1041. Зимин А. А. Феодальная знать Тверского и Рязанского великих княжеств и московское боярство конца XV – первой трети XVI в. // История СССР. — 1973. — № 3. — С. 121–149.
1042. Зимин А. А. Дмитровский удел и удельный двор во второй половине XV – первой трети XVI в. // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 5. — 1973. — С. 79–108.
1043. Зимин А. А. Наместническое управление в Русском государстве второй половины XV – первой трети XVI в. // Исторические записки. — Т. 94. — 1974
1044. Зимин А. А. Служилые князья в русском государстве конца XV – первой трети XVI в. // Дворянство и крепостной строй России XVI–XVIII вв. — Москва, 1975. — С. 138–154.
1045. Зимин А. А. Суздальские и ростовские князья во второй половине XV – первой трети XVI в. // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 7. — 1976. — С. 51–76.
1046. Зимин А. А. Крупная феодальная вотчина и социально-политическая борьба в России XVI в. — Москва, 1977.
1047. Зимин А. А. Княжеская знать и формирование Боярской думы во второй половине XV – первой трети XVI в. // Исторические Записки. — Т. 109. — 1979. — С. 59–127.
1048. Зимин А. А. Дворцовая тетрадь 50-х XVI в. и формирование состава Боярской думы и дворцовых учреждений // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 11. — 1981. — С. 79–137.
1049. Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI ст. — Москва, 1988.
1050. Зимин А. А. Правда Русская. — Москва, 1999.
1051. Златарски В. Н. История на Българската държава през средните векове. т. I. Първо Българско царство. Ч. 2. — София, 1927.
1052. Знойко Н. О посольстве Калокира в Киев // Журнал Министерства Народного Просвещения. — Новая серия. — 1907. — Апрель. — С. 107–131.
1053. Знойко Н. О походах Святослава на Восток // Журнал Министерства Народного Просвещения. — Новая серия. — 1908. — Декабрь. — С. 258–299.
1054. Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892.
1055. Зоценко В. М. Экспорт зброї з Києва в Південно-Східну Прибалтику // Археологія. — Вип. 44. — 1983. — С. 47–61.
1056. Зубрицкий Д. И. Критико-историческая повесть временных лет Червонной или Галицкой Руси. — Москва, 1845.
1057. Зубрицкий Д. И. Летопись Львовского Ставропигиального братства // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1849. — № 4. — С. 123–156; — № 5. — С. 98–125; — № 6. — С. 89–121; — 1850. — № 5. — С. 77–98; — № 6. — С. 85–105; — № 7. — С. 81–109.
1058. Зубрицкий Д. И. История древнего Галичско-Русского княжества. Ч. 1 (с приложением родословной картины). Ч. 1–3. — Львов, 1852, 1853, 1855.
1059. Зубрицкий Д. И. История Галицко-Владимирской Руси. — Львов, 1863.
1060. Івакін Г. Ю. XII–XIII сторіччя: розвій чи занепад? // Наука і Суспільство. — 1981. — № 7. — С. 44–47.
1061. Ивакин Г. Ю. Киев в XIII–XV веках. — Киев, 1982.
1062. Івакін Г. Ю. Київ у другій половині XIII ст. // Старожитності Русі-України. — Київ, 1994. — С. 237–242.
1063. Иванишев Н. Д. Жизнь князя Курбского в Литве и на Волыни. — Т. 1–2. — Киев, 1849.
1064. Иванов П. А. Несколько слов по поводу сочинения А. Лонгинова "Князь Федор-Любарт Ольгердович" // Чтения в Историческом Об-ве Нестора Летописца. — Т. 8. — 1894. — С. 287–324.
1065. Иванов П. А. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в. — Одесса, 1895.
1066. Иванов С. А. Византийско-болгарские отношения в 966–969 гг // Византийский Временник. — Т. 42. — 1981. — С. 88–100.
1067. Иванов С. А. Болгары и русские в изображении Льва Дякона // Формирование раннефеодальных славянских народностей. — Москва, 1981. — С. 203–215.
1068. Иванов С. А. Полемиическая направленность "Истории" Льва Дякона // Византийский Временник — Т. 43. — 1982. — С. 74–80.
1069. Иванов С. А. Koironos ton Boulgaron: Иоанн Цимисхий и Борис II в 971 г. // Общественное сознание на Балканах в средние века. Международный тематический сборник. — Калинин, 1982. — С. 47–58.
1070. Иванов С. А. Роль христианизации в отношениях Византии со славянами // Славяне и их соседи: Международные отношения в эпоху феодализма. Сборник тезисов. — Москва, 1989. — С. 4–7.
1071. Иванов С. А. Восстание 930 г. в Болгарии и болгаро-византийские отношения // Славяне и их соседи: Международные отношения в эпоху феодализма. Сборник тезисов. — Москва, 1989. — С. 34–44.
1072. Иванов С. А. Прокопий Кесарийский о военной организации славян // Славяне и их соседи. — Вып. 6. Греческий и славянский мир в средние века и раннее новое время. Сборник статей к 70-летию академика Г. Г. Литаврина. — Москва, 1996. — С. 9–22.

Джерела і література

1073. Ивина Л. И. Крупная вотчина Северо-Восточной Руси конца XIV – первой половины XVI в. — Ленинград, 1979.
1074. Иконников В. С. Максим Грек и его время. Ист. исслед. — Киев, 1915.
1075. Иловайский Д. История Рязанского княжества. — Москва, 1858.
1076. Иловайский Д. И. История России. — Т. 1. — Ч. 1. Киевский период. — Москва, 1876; — Т. 1. — Ч. 2. Владимирский период. — Москва, 1880; — Т. 2. Московско-Литовский период или собиратели Руси. — Москва, 1884
1077. Иловайский Д. И. Вероятное происхождение св. княгини Ольги // Иловайский Д. И. Истор. соч. — Т. 2. — Москва, 1886. — С. 32–51.
1078. Иловайский Д. И. Становление Руси: История России (Периоды Киевский и Владимирский). — Москва, 1996.
1079. Иловайский Д. И. Вероятное происхождение св. княгини Ольги и новый источник о князе Олеге // Иловайский Д. И. Рязанское княжество. — Москва, 1997. — С. 253–261.
1080. Ильин А. А. Топография кладов древних русских монет X–XI вв. и монет удельного периода // Труды нумизматической комиссии. — Т. 5. — Ленинград, 1924. — С. 55–78.
1081. Ильин А. А. Классификация русских удельных монет. — Вып. 1. — Ленинград, 1940.
1082. Ильин М. А. Тверская литература XV в. как исторический источник // Труды Ист.-арх. ин-та. — Т. 3. — Москва, 1947. — С. 22–30.
1083. Ильин Н. И. Летописная статья 6523 года и ее источник. Опыт анализа. — Москва, 1957.
1084. Ильинский А. Г. К вопросу о происхождении названия Белая Русь // Slavia. — Praha, 1927. — Zes. 2/3. — S. 388–393.
1085. Інкін В. Ф. Чи є історична основа в фальсифікатах грамот князя Льва Даниловича? // Вісник Львівського університету. — 1988. — Вип. 24. — С. 60–68.
1086. Исаевич Я. Д. Гродские и земские акты — важнейший источник по аграрной истории Речи Посполитой XVI–XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. — 1961. — Рига, 1963. — С. 189–197.
1087. Исаевич Я. Д. До питання про розселення східнослов'янських племен у X ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — 1964. — № 6. — С. 84–87.
1088. Исаевич Я. Д. Исторична географія Угорщини та суміжних країв XI–XIV ст. // Архіви України. — 1967. — № 2. — С. 71–74.
1089. Исаевич Я. Д. Дослідження джерел про Польщу та її взаємини з сусідніми народами в X–XIII ст. // Архіви Архіви. — 1967. — № 2. — С. 77–78.
1090. Исаевич Я. Д. Джерела про західні межі української етнічної території в період феодалізму // Український Історичний Журнал. — 1968. — № 12. — С. 78–84.
1091. Исаевич Я. Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами // Торжество історичної справедливості. — Львів, 1968. — С. 81–91.
1092. Исаевич Я. Д. О происхождении названий Червен, Червенские города, Червонная Русь // Доклады и сообщения Львовского отдела Географического общества УССР за 1966 год. — Львов, 1969. — С. 135–138.
1093. Исаевич Я. Д. До питання про західний кордон Київської Русі // Історичні джерела та їх використання. — Вип. 6. — Київ, 1971. — С. 83–100.
1094. Исаевич Я. Д. Територія і населення "Червенських градів" (X–XIII ст.) // Український історико-географічний збірник. — Вип. 1. — Київ, 1971. — С. 71–83.
1095. Исаевич Я. Д. "Грады Червенские" и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными славянами (конец IX – начало XI в.) // Исследования по истории славян и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. — Москва, 1972. — С. 107–124.
1096. Исаевич Я. Д. Культура Галицко-Волынской Руси // Вопросы Истории. — 1973. — № 1. — С. 92–107.
1097. Исаевич Я. Д. Висляне и лендзяне в IX–X вв. // Формирование раннефеодальных славянских народностей. — Москва, 1981. — С. 156–170.
1098. Исаевич Я. Д. Древнепольская народность и ее этническое самосознание // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. — Москва, 1982. — С. 144–166.
1099. Исаевич Я. Д. "Королевство Галиции и Володимирии" и "Королевства Руси" // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. — 1985 г. — Москва, 1987. — С. 62–63.
1100. Исаевич Я. Д. Україна і Литва: сторінки взаємин // Жовтень. — 1987. — № 8. — С. 123–127.
1101. Исаевич Я. Д. Галицко-Волыньское княжество в конце XIII – начале XIV в. // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. — 1987 г. — Москва, 1989.
1102. Исаевич Я. Д. Этническое самосознание польской народности в XII–XIV вв. // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма. — М., — 1989. — С. 256–280.
1103. Исаевич Я. Д. Червенські гради // Волинь. — № 1. — 1991. — С. 15–20.
1104. Исаевич Я. Д. Дві династії // Войтович Л. Генеалогія династій Рюриковичів і Геди́миновичів. — Київ, — 1992.
1105. Исаевич Я. Д. Княжа доба (1. Українські землі в XI–XII ст.; 2. Князівства на території України у XII ст. і їх політика) // Щит народа. — Львів. — 1992, 2.06, 4.06, 6.06.
1106. Исаевич Я. Д. Українська культура в середньовіччі і на світанку нової доби // Україна:

Розділ другий

- культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 1. — Київ, 1992. — С. 31–48.
1107. Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава // Історія України: нове бачення. — Т. 1. — Київ, 1995. — С. 95–112.
1108. Ісаєвич Я. Українські землі XII–XIV ст. // Історія України / Керівник авт. колективу Ю. Зайцев. — Вид. 3. — Львів, 1996. — С. 78–94.
1109. Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава. — Львів, 1999.
1110. Ісаєвич Я. Галицько-Волинське князівство доби Данила Галицького та його нащадків // Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. — Львів, 2001. — С. 81–104.
1111. Исследования "Слова о полку Игореве" / Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Ленинград, 1986.
1112. История Византии / Отв. ред. акад. С. Д. Сказкин. — Москва, 1967.
1113. Історія української культури. — Т. 1. Під ред. П. П. Толочка. — Київ, 2000. — Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII ст. Під ред. Я. Д. Ісаєвича. — Київ, 2001.
1114. Історія Центрально-Східної Європи / За ред. Л. Зашкільняка. — Львів, 2001.
1115. Истрин В. М. Один только перевод Псевдокаллифена, а древнеболгарская энциклопедия X в. — мнимая // Византийский Временник. — Т. 10. — Вып. 1. — 1903. — С. 1–30.
1116. Истрин В. М. Летописные повествования о походах русских князей на Царьград. — Петроград, 1917.
1117. Истрин В. М. Хроника Георгия Арматоло в древнем славянорусском переводе. — Т. 2. — Петроград, 1922.
1118. Истрин В. М. Договоры русских с греками X в. // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 29. — Ленинград, 1924. — С. 383–393.
1119. Истрин В. М. Замечания о начале русского летописания. По поводу исследований А. А. Шахматова. — Ленинград, 1924.
1120. Каждан А. П. Загадка Комнинов // Византийский Временник. — Т. 25. — 1964.
1121. Казакова Н. А. Вассиан Патрикеев и его сочинения. — Ленинград, 1960.
1122. Казакова Н. А. Полоцкая земля и прибалтийские племена в X – начале XIII века // Проблемы истории феодальной России. — Ленинград, 1971. — С. 82–92.
1123. Калинец І. Студії над "Словом о полку Ігоревім". — Львів, 1999.
1124. Калинина Т. М. Волжская Булгария и Дунайская Болгария в трудах средневековых арабо-персидских географов // Проблемы социально-экономической и политической истории СССР. — Тезисы докладов. — Москва, 1975. — С. 155–157.
1125. Калинина Т. М. Сведения Ибн Хаукаля о походах Руси времени Святослава // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. — 1975. — Москва, 1976. — С. 90–98.
1126. Калинина Т. М. Древняя Русь и страны Востока в X в. (Средневековые арабо-персидские источники о Руси). АКД. — Москва, 1976. — С. 21–25.
1127. Калугин В. В. Когда родился князь Андрей Курбский // Архив Русской Истории. — Вып. 6. — Москва, 1995. — С. 241–242.
1128. Кальницька Н. Д. [Броднікова] До питання історіографії Чернігівсько-Сіверської землі давньоруського періоду (до початку XX ст.) / Історичні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. — Вип. 2. — Луганськ, 2004. — С. 99–103.
1129. Каменцева Е. И. Русская хронология / Отв. ред. А. А. Зимин. — Москва, 1960.
1130. Камінський І. Корона Данила в правно-політичній структурі Заходу // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. — Vol. 2 (8). — Fasc. 1–2. — Romae, 1954. — С. 119–125.
1131. Карамзин Г. Б. Битва при Грюнвальде. — Ленинград, 1961.
1132. Карамзин Н. М. История государства Российского. — Т. 1–3. — Москва, 1990–1991.
1133. Карамзин Н. М. История государства Российского. — Кн. 4 (Ключ П. Строева). — Санкт-Петербург, 1844 — Москва, 1988.
1134. Карасев А. В., Оськин Г. И. Дмитрий Донской. — Москва, 1950.
1135. Каргалов В. В., Сахаров А. Н. Полководцы Древней Руси. — Москва, 1986.
1136. Каргер М. К. Портреты Ярослава Мудрого и его семьи в Киевской Софии // Уч. зап. Ленинградского ун-та. — № 160. — Вып. 20. — 1954. — С. 175–178.
1137. Каргер М. К. К характеристике древнерусского летописца // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 11. — 1955. — С. 59–71.
1138. Каргер М. К. Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города. — Т. 1 / Отв. ред. А. Л. Монгайт. — Москва-Ленинград, 1958. [с. 11–22, 115–116 по літописах, с. 447 кийські рукописи, с. 508–514 літопис про облогу 1240 р. в світлі археологічних матеріалів].
1139. Карев Д. В. Отечественная генеалогия (Вехи пройденного пути) // Наш радавод. — Ч. 2. — Гродна, 1993. — С. 72–79.
1140. Карышковский П. О. Русско-болгарские отношения во время балканских войн Святослава // Вопросы Истории — 1951. — № 8. — С. 101–105.
1141. Карышковский П. О. О хронологии русско-византийской войны при Святославе // Византийский Временник. — Т. 5. — 1952. — С. 127–128.
1142. Карышковский П. О. К вопросу о первоисточниках по истории походов Святослава // Кр. сообщ. ин-та славяноведения. — 9. — 1952. — С. 53–61.
1143. Карышковский П. О. К истории Балканских войн Святослава // Византийский Временник. — Т. 7. — 1953. — С. 224–244.

Джерела і література

1144. Карышковский П. О. О мнимом болгарском источнике древнейших летописных сводов // Труды Одесского государственного университета. — Т. 144. Серия исторических наук. — Вып. 4. — Одесса, 1954. — С. 175–182.
1145. Карышковский П. О. К истории балканских походов Руси при Святославе // Краткие Сообщения Ин-та славяноведения АН СССР. — Вып. 14. — 1955. — С. 26–30.
1146. Карышковский П. О. Лев Диякон о Тмутараканской Руси // Византийский Временник. — Т. 17. — 1960. — С. 39–51.
1147. Каришковський П. О. Балканські походи Русі при Святославі у пізньому руському та слов'янському літописанні // Праці Одеського ун-ту. — 1962. — Т. 152. — Серія істор. наук. — В. 9. — С. 105–112.
1148. Каришковський П. О. "Повесть временных лет" про балканські походи Русі при князі Святославі // Там само. — С. 96–104.
1149. Карпов А. Ю. Владимир Святой. — Москва, 1997.
1150. Карпов Г. История борьбы Московского государства с Польско-Литовским, 1462–1508. — Москва, 1867.
1151. Карпов С. П. Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII–XV вв.: проблема торговли. — Москва, 1990.
1152. Карпов С. П. Маршруты черноморской навигации венецианских галей "линии" в XIV–XV вв. // Византия. Средиземноморье. Славянский мир. — Москва, 1991. — С. 82–97.
1153. Карпов С. П. Документы по истории венецианской фактории Тана во второй половине XIV в. // Причерноморье в средние века. — Москва, 1991. — С. 191–216.
1154. Карташев А. В. Очерки по истории Русской церкви. — Т. 1. — Париж, 1959 [унія Данила Романовича — с. 157–162].
1155. Касиков Х., Касиков А. Еще раз о Рюрике Новгородском и Рорике Датчанине // Скандинавский Сборник. — Т. 33. — Таллин, 1990.
1156. Кашкин Н. И. Родословные разведки / Под ред. В. Л. Модзалевского Т. 1–2. — Санкт-Петербург, 1912–1913.
1157. Каштанов С. М. Феодалный иммунитет в свете марксистско-ленинского учения о земельной ренте // Актуальные проблемы истории России эпохи феодализма. — Москва, 1970.
1158. Каштанов С. М. О процедуре заключения договоров между Византией и Русью в X в. // Феодалная Россия во всемирно-историческом процессе. Сборник статей, посвященных Л. В. Черепнину. — Москва, 1972. — С. 209–215.
1159. Каштанов С. М. Русские княжеские акты X — XIV вв. (до 1380 г.) // Археографический ежегодник. 1974 г. — Москва, 1975. — С. 94–116.
1160. Каштанов С. М. Интитуляция русских княжеских актов X — XIV вв.: Опыт первичной классификации // вспомога́тельные Исторические Дисциплины. — Т. 8. — 1976. — С. 69–83.
1161. Каштанов С. М. Русская дипломатика. — Москва, 1988.
1162. Каштанов С. М. Царский синодик 50-х годов XVI в. // Историческая генеалогия. — Вып. 2. — Екатеринбург-Париж, 1993. — С. 57–63.
1163. Каштанов С. М. О выражении "Ивановым написанием" в летописном тексте русско-византийского договора 911 г. // Восточная Европа в древности и средневековье: Спорные проблемы истории. Чтения памяти член-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. — Москва, 1993.
1164. Каштанов С. М. Была ли Ода Штаденская женой великого князя Святослава Ярославича? // Восточная Европа в древности и средневековье: Древняя Русь в системе этнополитических и культурных связей. Чтения памяти член-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 18–20 апреля 1994 г. Тезисы докладов. — Москва, 1994. — С. 16–19.
1165. Каштанов С. М. К вопросу о происхождении текста русско-византийских договоров X в. в составе Повести временных лет // Восточная Европа в древности и средневековье: Политическая структура Древнерусского государства. VIII Чтения памяти член-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Тезисы докладов. — Москва, 1996.
1166. Каштанов С. М. Об особенностях начальной части договора Святослава 971 г. // Восточная Европа в древности и средневековье: Международная договорная практика Древней Руси. IX чтения памяти член-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Материалы конференции. — Москва, 1997. — С. 18–22.
1167. Квашнин-Самарин Н. По поводу Любецкого синодика // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — Москва, 1874. — С. 219–284.
1168. Квашнин-Самарин Н. Д. Исследование об истории княжеств Ржевского и Фоминского. — Тверь, 1887.
1169. Кеннеди-Гримстед П. Неизвестная подокументная опись Русской метрики (1569–1673) из собрания ЦГАДА СССР // Исследования по истории Литовской метрики. — Москва, 1989. — С. 118–137.
1170. Кеннеді-Грімстед П. Руська метрика: Книги польської Коронної канцелярії для українських земель // Український Історичний Журнал. — 1989. — № 5. — С. 52–62.
1171. Кизилев Ю. А. Земли и княжества Северо-Восточной Руси в период феодальной раздробленности XII–XV вв. — Ульяновск, 1982.
1172. Кизилев Ю. А. Земли и народы России в XIII–XV вв. — Москва, 1984.
1173. Кирпичников А. Н. К литературной истории русских летописных сказаний // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — 1897. — Т. 2. — Кн. 1. — С. 54–59.
1174. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси. — Ленинград, 1976.

Розділ другий

1175. Кирпичников А. Н., Лебедев Г. С., Булкин В. А., Дубов И. В., Назаренко В. А. Русско-скандинавские связи эпохи образования Киевского государства на современном этапе археологического изучения // Кр. соооб. ин-та археологии. — 160. — 1980. — С. 24–38.
1176. Кирпичников А. Н. Куликовская битва. — Ленинград, 1980.
1177. Кирпичников А. Н., Дубов И. В., Лебедев Г. С. Русь и варяги: русско-скандинавские отношения домонгольского времени // Славяне и скандинавы / Пер. с немецкого. Отв. ред. Е. А. Мельникова. — Москва, 1986. — С. 189–297.
1178. Кирпичников А. Н. Ладога и Ладожская земля VIII–XIII вв. // Славяно-русские древности. — Вып. 1. — Ленинград, 1988. — С. 38–79.
1179. Кирпичников А. Н. К оценкам военного дела средневековой Руси // Древние славяне и Киевская Русь. — Киев, 1989. — С. 141–149.
1180. Кирпичников А. Н. Ледовое побоище 1242 г. Новое осмысление // Вопросы истории. — 1994. — № 5. — С. 162–166.
1181. Кирпичников А. Н. Сказание о призвании варягов: Легенды и действительность // Викинги и славяне. — Санкт-Петербург, 1998. — С. 31–55.
1182. Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской земли. — Одесса, 1912.
1183. Клепинин Н. А. Святой и благоверный великий князь Александр Невский. — Москва, 1994.
1184. Клосс Б. М. Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков. — Москва, 1980.
1185. Клосс Б. М., Корецкий В. И. В. Н. Татищев и начало изучения русских летописей // Летописи и хроники. — Сб. ст. — 1980 г. — Москва, 1981. — С. 5–13.
1186. Клюг Э. Княжество Тверское 1247–1485 гг. — Тверь, 1994.
1187. Ключевский В. О. Древнерусские жития как исторический источник. — Москва, 1871.
1188. Ключевский В. О. Боярская Дума древней Руси. Изд. 5. — Петроград, 1919.
1189. Книш Я. Внутрішня політика Святослава Ігоревича // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові (лютий 1992 р. – жовтень 1993 р.). — Львів, 1994. — С. 9–13.
1190. Книш Я. Чи віднайдеться Буський літопис? // Літопис Червоної Калини. — 1994. — № 4–6. — С. 15–16.
1191. Книш Я. Проблеми хронології перших київських князів // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. — Вып. 2 (1995–1997). — Львів, 1999. — С. 205–215.
1192. Книш Я. Фрагменти невідомого списку Іпатіївського літопису // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Історичні та культурні студії. — Вып. 3. — Львів, 2001. — С. 86–105.
1193. Книш Я. Основні періоди історії Белза // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. — Вып. 1. — 2004. — С. 66–73.
1194. Князь Федор Острожский // Виленский вестник. — 1870. — С. 35–38.
1195. Князький И. О. Высшая власть в Киевской и Московской Руси // Славяне и их соседи: Имперская идея в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. Тезисы XIV конференции. — Москва, 1995. — С. 61–62.
1196. Князький И. О. Русь и степь. — Москва, 1996.
1197. Князький И. О. Славяне, волохи и кочевники Днестровско-Карпатских земель (конец IX – середина XIII вв.). — Коломна, 1997.
1198. Князький И. О. Византия и кочевники южнорусских степей. — Коломна, 2000.
1199. Князь Ружинские // Киевская старина. — 1882. — 11. — Апрель. — С. 59–84.
1200. Кобеко Д. Ф. О разработке генеалогических данных в смысле пособия для русской археологии // Зап. Рус. археолог. об-ва. — Санкт-Петербург, 1897. — Т. 2. — Вып. 3. — С. 74–92.
1201. Кобеко Д. Ф. Дополнительная заметка о разработке генеалогических данных в смысле пособия для русской археологии // Там само. — Санкт-Петербург, 1898. — Т. 3. Вып. 2. — С. 62–79.
1202. Кобеко Д. Ф. Шереметевы и князья Урусовы. — Санкт-Петербург, 1900.
1203. Кобеко Д. Ф. Шереметевы и Полевы. — Санкт-Петербург, 1900.
1204. Кобеко Д. Ф. Родословные заметки о некоторых деятелях смутного времени. — Санкт-Петербург, 1908.
1205. Кобрин В. Б. Несколько документов по истории феодального землевладения XVI в. в Юрьев-Польском уезде. — Археографический Ежегодник за 1957 г. — Москва, 1958.
1206. Кобрин В. Б. Состав опричного двора Ивана Грозного // Археографический Ежегодник за 1959 г. — Москва, 1960. — С. 60–67.
1207. Кобрин В. Б. К вопросу о репрезентативности источников по истории феодального землевладения в Русском государстве XV–XVI вв // Источниковедение отечественной истории. — Вып. 1. — Москва, 1973. — С. 171–186.
1208. Кобрин В. Б. Землевладельческие права княжат в XV – первой трети XVI в. и процесс централизации России // История СССР. — 1981. — № 4. — С. 38–56.
1209. Кобрин В. Б. Опыт изучения семейной генеалогии (Протопоповы — Мезецкие — Пронские) // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 14. — 1983. — С. 159–173.
1210. Кобрин В. Б. Власть и собственность в средневековой России (XV–XVI вв.). — Москва, 1985.
1211. Кобрин В. Б. Иван Грозный. — Москва, 1989.

Джерела і література

1212. Кобрин В. Б., Юрганов А. Л. Становление деспотического самодержавия в средневековой Руси: К постановке проблемы // История СССР. — 1991. — № 4. — С. 52–65.
1213. Кобрин В. Б. Материалы генеалогии княжеско-боярской аристократии XV–XVI вв. — Москва, 1995.
1214. Коваленко В. П. Основные этапы развития древнего Чернигова // Историко-археологический семинар "Чернигов и его округа в IX–XIII вв.". Чернигов, 15–18 апреля 1985 г. Тезисы докладов. — Чернигов, 1985. — С. 14–16.
1215. Коваленко В. П. К исторической топографии Черниговского детинца // Проблемы археологии Южной Руси: Материалы историко-археологического семинара "Чернигов и его округа в IX–XIII вв." Чернигов, 26–28 сентября 1988 г. — Киев, 1990. — С. 15–23.
1216. Коваленко В. Чернігово-Сіверська і Галицько-Волинська землі у XII–XIII ст. (До питання про перші осередки української державності) // Другий міжнародний конгрес українців. — Львів, 22–28 серпня 1993 р. — Історія. — Ч. 1. — Львів, 1994. — С. 20–24.
1217. Коваленко В. П. Любецький з'їзд в історії Чернігово-Сіверської землі // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі. — Чернігів, 1997. — С. 24–34.
1218. Коваленко В. П. Місто і округа в Чернігово-Сіверській землі X–XIII ст. // Україна і Росія в панорамі століть. — Чернігів, 1998. — С. 24–33.
1219. Коваленко В. Київська Русь доби політичної роздробленості: пошук нової концепції // Четвертий міжнародний конгрес українців. — Одеса, 26–29 серпня 1999 р. — Історія. — Ч. 1. — 1999. — С. 59–66.
1220. Коваленко В. Чернігів і Галич // Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800 річчя з дня народження Данила Галицького. — Львів, 2001. — С. 154–164.
1221. Коваленко В. Політичне становище південноруських земель в XII – XIII ст. // Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). — Вип. 2. — Київ, 2002. — С. 77–101.
1222. Коваленко В. Скарб Ольговичів // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70 річчя. — Київ, 2002. — С. 117–138.
1223. Ковальский Н. П. Известия по истории и географии Украины XVI в. в "Хронике Сарматии Европейской" Александра Гваньини // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения". — Днепропетровск, 1972. — С. 108–115.
1224. Ковальский Н. П. Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. — Днепропетровск. Ч. 1–4, 1977–1979.
1225. Ковальский Н. П. Документальные коллекции Радзиминовского и Оссолинского как источник по истории Волыни XV–XVIII вв. // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. — Днепропетровск, 1978. — С. 25–34.
1230. Ковальский Н. П. Источники по истории Украины XVI–XVII вв. в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА. — Днепропетровск, 1979.
1231. Ковальский Н. П. Источники по социально-экономической истории Украины (XVI – первая пол. XVII века). — Днепропетровск, 1982.
1232. Ковальский Н. П. Вопросы изучения и использования Литовской метрики как важнейшего комплекса источников по социально-экономической и политической истории Украины XVI–XVII вв. // Литовская метрика: Тез. докл. межресп. науч. конф. — Вильнюс, 1988. — С. 7–9.
1233. Кожин В. Ольга и Святослав // Родина. — 1992. — № 11–12. — С. 16–23; — 1993. — № 4. — С. 23–31.
1234. Козак С. Християнізація Київської Русі і питання кирило-мефодіївської традиції // Варшавські українознавчі записки. — 3. 1. — Варшава, 1989. — С. 4–24.
1235. Козловський А. О. Історико-культурний розвиток Південного Подніпров'я в IX–XIV ст. — Київ, 1990.
1236. Козловський А. Населення Південного Подніпров'я в другій половині XIII – середині XV ст. // Ruthenica. — Т. 1. — Київ, 2002. — С. 128–134.
1237. Козловский И. П. Тмутаракань и Таматарха-Матарха-Тамань // Изв. Таврического об-ва истории, археологии и этнографии. — Т. 2. — Симферополь, 1928. — С. 58–72.
1238. Козляков В. Н. Служилый "город" Ярославского уезда в конце XVI – первой половине XVII века // Архив Русской Истории. — Вып. 6. — Москва, 1995. — С. 81–102.
1239. Козубовський Г. Які монети Вітовта карбувалися на час битви біля р. Ворскли? // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 171–176.
1240. Коковцев П. К. Новый еврейский документ о хазарах и хазаро-русско-византийских отношениях в X веке // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1913. — № 11. — С. 105–129.
1241. Коковцев П. К. Еврейско-хазарская переписка в X веке. — Ленинград, 1932.
1242. Коларов Х. Средневековната Българската държава (уредба, характеристика, отношения със съседните народы). — В. Търново, 1977.
1243. Колли Л. Исторические документы о падении Кафы // Известия Таврической ученой архивной комиссии. — Вып. 45. — Симферополь, 1911. — С. 65–98.

Розділ другий

1244. Колли Л. Кафа в период владения Банком св. Георгия // Известия Таврической ученой архивной комиссии. — Вып. 47. — Симферополь, 1912. — С. 74–121.
1245. Колли Л. Хаджи-Гирей и его политика (по генеалогическим источникам) // Известия Таврической ученой архивной комиссии. — Вып. 50. — Симферополь, 1913. — С. 46–91.
1246. Комарович В. Л. Литература Рязанского княжества XIII–XIV вв. // История русской литературы. — Т. 2. — Ч. 1. — Москва-Ленинград, 1945. — С. 75–77.
1247. Комарович В. Л. К литературной истории "Повести о Николе Зарайском" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 4. — 1947. — С. 57–72.
1248. Комарович В. Л. Культ рода и земли в княжеской среде XI–XIII вв. // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 16. — 1960. — С. 84–104.
1249. Конев С. В. Синодология. Ч. 1. Классификация источников // Историческая генеалогия. — Екатеринбург, 1993. — Вып. 1. — С. 3–45.
1250. Кондаков Н. П. Изображение русской княжеской семьи на миниатюрах XI века. — Санкт-Петербург, 1906.
1251. Коновалова И. Г., Перхавко В. Б. Древняя Русь и Нижнее Подунавье. — Москва, 2000.
1252. Копанев А. И. О "куплях" Ивана Калиты // Исторические Записки — Т. 20. — 1940. — С. 24–37.
1253. Копанев А. И. Землевладение Белозерского края XV–XVI вв. — Москва-Ленинград, 1951.
1254. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькому князівстві до половини XIII ст. // Записки НТШ. — Т. 32. — 1899. — С. 1–42.
1255. Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долиною Сяном // Записки НТШ. — Т. 138/140. — 1925. — С. 159–245.
1256. Кордуба М. Історія Холмщини і Підляшшя. — Краків, 1941.
1257. Кордуба М. Болеслав-Юрій II. — Краків, 1940.
1258. Корецкий В. И. Мазуринский летописец конца XVII в. и летописание Смутного времени // Славяне и Русь. — Москва, 1968. — С. 282–290.
1259. Корецкий В. И. "История Иосифа о разорении русском" — летописный источник В. Н. Татищева // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 5. — 1973. — С. 251–285.
1260. Корецкий В. И. К вопросу об источниках Латухинской степенной книги // Летописи и хроники. Сб. ст. — 1973 г. — Москва, 1974. — С. 328–337.
1261. Корецкий В. И. Первое письмо В. Н. Татищева о создании "Истории Российской" // Древняя Русь и славяне. — Москва, 1978. — С. 440–445.
1262. Коринный Н. Н. Переяславская земля X–первая половина XIII века. — Киев, 1992
1263. Корж І. Д. Золоті ворота в Києві // Архітектурні пам'ятники. — Київ, 1950. — С. 61–72.
1264. Королев А. С. История междукняжеских отношений на Руси в 40-е – 70-е годы X века. — Москва, 2000.
1265. Королюк В. Д. Грамота 1086 г. в хронике Козьмы Пражского // Краткие Сообщения Ин-та Славяноведения. — Москва, 1960. — С. 3–23.
1266. Королюк В. Д. Авары (обры) и дулебы русской летописи // Археографический ежегодник за 1962 г. — Москва, 1963. — С. 24–31.
1267. Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. — Москва, 1964.
1268. Корсаков Д. А. А. П. Волынский и его "конфиденты" // Корсаков Д. А. Из жизни русских деятелей XVIII в. — Казань, 1891. — С. 203–245.
1269. Корф С. А. История русской государственности. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1908.
1270. Корф С. Древлянский князь Мал // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1912. — Февраль. — С. 332–342.
1271. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. — Киев, 1989.
1272. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Кн. 1–3. — Санкт-Петербург, 1873–1888; Изд. 2. — Кн. 1–3. Москва, 1990–1992; Вибрані біографії з кн. 1–2 (під тою ж назвою). — Москва, 1991.
1273. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. — Москва, 1991.
1274. Костомаров М. І. Галарєя портретів. — Київ, 1993.
1275. Коструба Т. Заграничні зносини Ярослава Мудрого // Коструба Т. Нариси церковної історії X–XIII ст. — Львів. — 1933. — С. 73–79.
1276. Коструба Т. Князь Олег Віщий // Нова Зоря. — Ч. 10. — Львів, 1935. — С. 8–9.
1277. Коструба Т. Вік князя Святослава Хороброго // Життя і знання. — Ч. 12. — Львів, 1937. — С. 352–356.
1278. Коструба Т. Володимир Великий — будівничий Української держави. — Львів, 1938
1279. Котляр М. Ф. Стан і перспективи розвитку української нумізматики // Український Історичний Журнал — 1963. — № 11. — С. 121–126.
1280. Котляр Н. Ф. Проблемы и основные итоги исследований монет Червоной Руси // Нумизматика и Сфрагистика. — Т. 2. — 1965. — С. 65–72.
1281. Котляр Н. Ф. Монеты Червоной Руси в денежном обращении Польского государства в конце XIV и в XV в // Нумизматика и Эпиграфика. — Т. 5. — 1965. — С. 45–49.

Джерела і література

1282. Котляр М. Ф. Чи міг Роман Мстиславич ходити на половців раніше 1187? // Український Історичний Журнал. — 1965. — № 1. — С. 117–120.
1283. Котляр М. Ф. До питання про втечу візантійського імператора в Галич у 1204 р. // Український Історичний Журнал. — 1966. — № 3. — С. 112–117.
1284. Котляр М. Ф. Русь на Дунаї // Український Історичний Журнал. — 1966. — № 9. — С. 19–22.
1285. Котляр М. Ф. Загадка Святослава Всеволодовича київського // Український Історичний Журнал. — 1967. — № 6. — С. 104–109.
1286. Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. — Київ, 1968.
1287. Котляр Н. Ф. Половцы в Грузии и Владимир Мономах // Из истории украинно-грузинских связей. — Тбилиси, 1968. — С. 17–18.
1288. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. — Київ, 1971.
1289. Котляр М. Ф. Шукачі і дослідники скарбів. — Київ, 1971.
1290. Котляр М. Ф. Псевдочернігівські монети XIV ст. // Історичні джерела та їх використання. — 6. — 1971. — С. 175–187.
1291. Котляр М. Ф. Данило Галицький. — Київ, 1979.
1292. Котляр М. Ф. Військова справа у Галицько-Волинській Русі XII–XIII століття // Жовтень. — 1984. — № 1. — С. 95–97.
1293. Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. — Киев, 1985.
1294. Котляр М. Ф. Волинська земля: З історії складання державної території Київської Русі. — Київ, 1985. — С. 19–32.
1295. Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. — Киев, 1986.
1296. Котляр Н. Ф. Отражение в "Слове о полку Игореве" государственной структуры Руси эпохи феодальной раздробленности // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. — 1985 г. — Москва, 1986. — С. 64–70.
1297. Котляр Н. Ф. Города и генезис феодализма на Руси // Вопросы Истории. — 1986. — № 12. — С. 74–90.
1298. Котляр М. Ф. Примарна корона Данила Галицького // Жовтень. — 1987. — № 7. — С. 103–111.
1299. Котляр Н. Ф. Из исторического комментария к "Слову о полку Игореве" (Кто был Мстислав?) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. — 1987 г., — Москва, 1988. — С. 43–48.
1300. Котляр Н. Ф. К истории возникновения нормы частного землевладения в обычном праве Руси // Древние славяне и Киевская Русь. — Киев, 1989. — С. 147–153.
1301. Котляр М. Ф. Давньоруські попередники козацтва // Український Історичний Журнал. — 1990. — № 12. — С. 15–20.
1302. Котляр Н. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. — Киев, 1990.
1303. Котляр М. Ф. Загадковий Ізяслав з Галицько-Волинського літопису // Український Історичний Журнал. — 1991. — № 10. — С. 95–102.
1304. Котляр Н. Ф. Галицко-Волынская Русь и Византия в XII–XIII вв. (связи реальные и вымышленные) // Южная Русь и Византия. — Киев, 1991. — С. 20–33.
1305. Котляр М. Найдавніша повість про Данила Галицького // Київська старовина. — 1992. — № 1. — С. 75–78.
1306. Котляр Н. Ф. Север или юг: К вопросу о возникновении древнерусской государственности // Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы. Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 13–15 апреля 1992 г. Тезисы докладов. — Москва, 1992. — С. 29–32.
1307. Котляр М. Ф. Київська Русь як поліетнічна держава: Про витоки менталітету українців, їх здатність жити в злагоді з іншими народами // Відродження. — 1993. — № 5–6. — С. 58–61.
1308. Котляр М. Ф. Анна Руська, королева французька // Віче. — 1993. — № 6. — С. 136–140.
1309. Котляр М. Ф. Київська держава часів Аскольда й Олега (Аксіоми та сумніви) // Київська старовина. — 1993. — № 3. — С. 70–77.
1310. Котляр М. Ф. Анна Ярославна, Володимир Святославич, Ігор Старий, Олег Віщий, Святослав // Історія України в особах IX–XVIII ст. / Відп. ред. Ф. Шевченко. — Київ, 1993. — С. 68–73, 46–54, 27–33, 20–26, 39–46.
1311. Котляр М. Ф. Утворення Давньоруської держави. — Київ, 1993.
1312. Котляр М. Ф. Галицько-Волинський літопис XIII ст. — Київ, 1993.
1313. Котляр М. Ф. Галицько-Волинське князівство у європейській політиці XIII ст. // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наукова конференція. — Галич, 19–21 серпня 1993 р. — Тези доповідей і повідомлень. — Львів, 1993. — С. 11–13.
1314. Котляр М. Ф. Структура Галицько-Волинського літопису // Другий міжнародний конгрес українців. — Львів, 22–28.08.1993 р. — Історія. — Ч. 1. — Львів. — 1994. — С. 15–19.
1315. Котляр М. Ф. Війна Волинського князівства з Добжинським орденом // Середньовічна Україна. — Вип. 1. — Київ, 1994. — С. 17–28.
1316. Котляр Н. Ф. О социальной сущности Древнерусского государства IX – первой половины X в. // Древнейшие государства

Розділ другий

- Восточной Европы. Материалы и исследования. 1992–1993 гг. — Москва, 1995. — С. 33–49.
1317. Котляр М. Ф. До проблеми утворення Новгород-Сіверського князівства // Український Історичний Журнал. — 1995. — № 6. — С. 55–60.
1318. Котляр Н. Ф. Племенная знать в процессе формирования класса Южной Руси (на материале Болоховской Руси) // Элита и этнос средневековья. — Москва, 1995. — С. 98–104.
1319. Котляр М. Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. — Київ, 1996.
1320. Котляр М. Ф. Від Києва до Галича (Осередки державності у Південній Русі XII–XIII ст.) // Роль столиці у процесах державотворення. Історичний та сучасний аспект. — Київ, 1996. — С. 31–38.
1321. Котляр М. Ф. Дипломатичні відносини Галицько-Волинської Русі з Угорщиною в XIII ст. // Галич і Галицька земля. — Збірник наукових праць. — Київ-Галич, 1998. — С. 82–87.
1322. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. — Київ, 1998.
1323. Котляр Н. Ф. Древнерусская государственность. — Санкт-Петербург, 1998.
1324. Котляр М. Ф. Як і чому настала удільна роздробленість на Русі (XII–XIII ст.). — Київ, 1998.
1325. Котляр М. Ф. Триумвірат Ярославичів (1054–1073) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Т. 5. ПРОСФΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. — Львів, 1998. — С. 337–344.
1326. Котляр М. Ф. Дипломатія Галицько-Волинської Русі (Тенденції. Напрямки. Методика досліджень) // Четвертий міжнародний конгрес україністів. — Одеса. 26–29 серпня 1999 р. — Історія. — Ч. 1. — 1999. — С. 67–73.
1327. Котляр М. Ф. Данило Галицький. — Київ, 2001.
1328. Котляр М. Ф. Дипломатія Київської Русі // Нариси з історії дипломатії України. — Київ, 2001. — С. 9–53.
1329. Котляр М. Ф. Роман і Романовичі в історії та поезії // Український Історичний Журнал. — 2001. — № 4. — С. 57–67.
1330. Котляр М. Ф. Дипломатія Галицько-Волинської Русі // Нариси з історії дипломатії України. — Київ, 2002. — С. 54–77.
1331. Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. — Київ, 2002.
1332. Котляр М. Тмутороканське... князівство? // Київська Старовина. — 2002. — № 4. — С. 3–9.
1333. Котляр М. Ф. Історія давньоруської державності. — Київ, 2002.
1334. Котляр Н. Ф. Дипломатія Южноі Русі. — Санкт-Петербург, 2003.
1335. Кочетков И. А. Иконописец как иллюстратор жития // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 36. — 1981. — С. 329–345.
1336. Кочетов С. И. Троицкий пергаментный список летописи 1408 года // Археографический ежегодник за 1961 год. — Москва, 1962. — С. 18–27.
1337. Коцебу А. Ф. Свитригайло, великий князь литовский. — Санкт-Петербург, 1835.
1338. Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII – XV в.). — Киев, 1986.
1339. Крадин Н. Номады // Родина. — 1997. — № 3–4. — С. 15–26.
1340. Кралюк П. Роман Мстиславич, князь волинський і галицький. — Луцьк, 1999.
1341. Кралюк П. Західні орієнтири Романа Мстиславича // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Історичні та культурні студії. — Вип. 3. — Львів, 2001. — С. 31–37.
1342. Красюков Р. Г. Обзор русской советской литературы по генеалогии за 70 лет (1917–1987) // Известия Русского Генеалогического Общества. — Вип. 1. — Санкт-Петербург, 1994. — С. 55–80.
1343. Крауцевіч А. К. Наваградак і утварэнне Вялікага княства Літоўскага // Наваградскія чытанні. — Вип. 4. — Мінск, 1996. — С. 12–17.
1344. Крауцевіч А. К. Стварэнне Вялікага княства Літоўскага. — Мінск, 1998.
1345. Крапівін П. С. Паходжение назва "Русь", "Белая Русь", "Черная Русь" і "Черваная Русь" // Весці Акадэміі навук БССР. — Сер. грамадзкіх навук. — 1956. — № 3. — С. 53–67.
1346. Кривошеев Ю. В. Князь, бояре и городская община Северо-Восточной Руси в XII – начале XIII в. // Генезис и развитие феодализма в России. — Ленинград, 1988. — С. 111–123.
1347. Кривошеев Ю. В. О средневековой русской государственности (К постановке проблемы). — Санкт-Петербург, 1995.
1348. Кривошеев Ю. В. Русь и монголы. Исследования по истории Северо-Восточной Руси XII–XIV вв. — Санкт-Петербург, 1999.
1349. Крижанівський А. До питання генези руських монет Казимира III // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 185–198.
1350. Крижанівський А. Хронологія діяльності Львівського монетного двору в XIV–XV століттях // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Київ-Львів, 2004. — С. 663–674.
1351. Крикун М. Г. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // Проблеми слов'язнознавства. — Вип. 42. — Львів, 1990. — С. 24–32.
1352. Крикун М. Г. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в

Джерела і література

- XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. — Київ, 1993.
1353. Крикун М. Г. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // Записки НТШ. — Т. 228. — 1994. — С. 65–122.
1354. Крикун М. Г. Примітки // Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.). — Львів, 1996. — С. 474–576.
1355. Крип'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині // Записки Чину св. Василя Великого. — Т. 2. — Жовква, 1926. — С. 83–103.
1356. Крип'якевич І. П. Літописи XVI–XVIII ст. в Галичині // Історичні джерела та їх використання. — Вип. 1. — Київ, 1964. — С. 63–80.
1357. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. — Київ, 1984; — Вид. 2. — Львів, 1999.
1358. Крип'якевич І. Історія України / Відп. редактори Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. — Львів, 1990.
1359. Кром М. М. Между Русью и Литвой. Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в. — Москва, 1995.
1360. Крузе Ф. О происхождении Рюрика // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1836. — Январь.
1361. Кудряшов В. И. Гродно. — Москва, 1960.
1362. Кудряшов К. В. Половецкая степь. — Москва, 1948.
1363. Кудряшов К. В. Еще раз к вопросу о пути Игоря в Половецкую степь // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 14. — Москва-Ленинград, 1958. — С. 49–60.
1364. Куза А. В. Социально-историческая типология древнерусских городов // Русский город. Исследования и материалы. — Вип. 6. — Москва, 1983.
1365. Куза А. В. Города в социально-экономической системе древнерусского феодального государства X – XIII вв. // КСИА. — Вип. 179. — 1984.
1366. Кузнецов В. А., Медынцева А. А. Славяно-русская надпись XI в. из с. Преградного на Северном Кавказе // Краткие Сообщ. Ин-та Археологии. — 144. — 1975. — С. 11–17.
1367. Кузьмин А. В. Образ Польши и поляков в древнерусских источниках (до начала XIV в.) // Древняя Русь и Запад. — Москва, 1996. — С. 88–91.
1368. Кузьмин А. В. Генеалогия князей Северо-Восточной Руси в XIII – начала XIV в. Часть 1. Первая династия ярославских князей // Историческая генеалогия. — Вип. 8. — Екатеринбург-Париж, 1997. — С. 39–47.
1369. Кузьмин А. В. Опыт реконструкции древнерусского летописания XI века // Текст в гуманитарном познании. — Научная конференция молодых исследователей РГГУ. — Москва, 1997. — С. 64–67.
1370. Кузьмин А. Г. К вопросу о времени создания и редакциях Никоновской летописи // Археографический ежегодник за 1962 г. — Москва, 1963. — С. 111–120.
1371. Кузьмин А. Г. Летописные известия о разорении Рязани Батыем // Вестник МГУ — 1963. — Сер. IX. — История. — № 2. — С. 55–70.
1372. Кузьмин А. Г. Об источниковедческой основе "Истории Российской" В. Н. Татищева // Вопросы Истории. — 1963. — № 9. — С. 214–218.
1373. Кузьмин А. Г. Рязанское летописание. Сведения летописей в Рязани и Муроме до середины XVI века / Отв. ред. Н. Н. Улащик. — Москва, 1965.
1374. Кузьмин А. Г. К вопросу о происхождении варяжской легенды // Новое о прошлом нашей страны. Памяти М. Н. Тихомирова. — Москва, 1967. — С. 42–53.
1375. Кузьмин А. Г. Индикты начальной летописи: К вопросу об авторе Повести Временных Лет // Славяне и Русь. — Москва, 1968. — С. 305–313.
1376. Кузьмин А. Г. Хронология начальной летописи // Вестник МГУ. Сер. История. — 1968. — № 6. — С. 40–53.
1377. Кузьмин А. Г. Русские летописи как источник по истории Древней Руси. — Рязань, 1969.
1378. Кузьмин А. Г. Мнимая загадка Святослава Всеволодовича // Русская литература. — 1969. — № 3. — С. 104–109.
1379. Кузьмин А. Г. Две концепции начала Руси в Повести временных лет // История СССР. — 1969. — № 6. — С. 81–105.
1380. Кузьмин А. Г. "Слово о полку Игореве" о начале русской земли // Вопросы Истории. — 1969. — № 5. — С. 53–66.
1381. Кузьмин А. Г. К вопросу о "полочанам" Начальной Летописи // Материалы и Исследования по Археологии СССР. — № 176. — 1970. — С. 125–127.
1382. Кузьмин А. Г. Начальные этапы древнерусского летописания. — Москва, 1977.
1383. Кузьмин А. Г. Принятие христианства на Руси // Вопросы научного атеизма. — Вип. 25. — 1980. — С. 7–35.
1384. Кузьмин А. Г. Древнерусские имена и их параллели // "Откуда есть пошла Русская земля". Века VI–X / Сост. предисл., введения к документам, коммент. А. Г. Кузьмина. — Кн. 2. — Москва, 1986. — С. 639–654.
1385. Кузьмин А. Г. Падение Перуна. Становление христианства на Руси. — Москва, 1988.
1386. Кузьмин А. Г. Загадки летописей и споры о разгадках // Кузьмин А. Г. К какому храму ищем мы дорогу: История глазами современника. — Москва, 1989. — С. 259–296.
1387. Кузьмин А. Г. Хазарские страдания // Молодая гвардия. — 1993. — № 5–6. — С. 231–252.

Розділ другий

1388. Кузьмин А. Г. Владимир Святой // Великие государственные деятели России. — Москва, 1996. — С. 6–23.
1389. Кулаковский Ю. А. История Византии. — Т. 1–3. — Киев — Санкт-Петербург, 1910–1913.
1390. Кулинич Д. Д. Анна Ярославна, королева Франции // Вопросы Истории. — 1967. — № 2. — С. 217–221.
1391. Кумор Б. Питання єдності Церкви в Київській Русі з Католицькою Церквою до кінця XII століття // Варшавські українознавчі записки. — 3. 1. — Варшава, 1989. — С. 48–54.
1392. Куник А. А. О признании 1223 года временем битвы при Калке // Уч. зап. имп. АН по первому и третьему отд. — Т. 2. — Вып. 5. — 1854. — С. 779–782.
1393. Куник А. А. Объяснительное введение к грамотам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси в XIV в., с приложением подлинных текстов // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. — Сб. мат. и исслед. — Санкт-Петербург, 1907. — С. 148–159.
1394. Купчинський О. А. Дослідження і публікації грамот Галицько-Волинського князівства у XVIII – першій половині XIX ст. // Київська Русь: культура, традиції. — Київ, 1982. — С. 129–149.
1395. Купчинський О. Из спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII – першої половини XIV століть // Записки НТШ. — Т. 231. — 1996. — С. 44–108.
- 1395А. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004.
1396. Курбатов Г. Л. История Византии. — Москва, 1984.
1397. Куринний П. П. Реймська Євангелія — найдавніша пам'ятка письма Київської Русі // Збірник УВАН "Світання". — Авгсбург, 1947. — С. 35–39.
1398. Кучера М. П. Переяславское княжество // Древнерусские княжества X–XIII вв. — М., — 1975. — С. 118–143.
1399. Кучинко М. М. Південно-західні межі розселення східних слов'ян у IX–XIII ст. // Український Історичний Журнал. — 1973. — № 9. — С. 98–105.
1400. Кучинко М. М. Про племінну належність ранньосередньовічного населення Побужжя і Посання // Археологія. — 1975. — Вип. 16. — С. 77–83.
1401. Кучинко М. М. Средневековые города Побужья в свете летописных и археологических источников // Советское славяноведение. — 1978. — № 4. — С. 22–30.
1402. Кучинко М. М. Историко-культурный розвиток Західного Побужжя IX–XIV ст. — Луцьк, 1993.
1403. Кучинко М. М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині. — Луцьк, 1994.
1404. Кучинко М. М. Давньоруське городище Вал у Надстир'ї. — Луцьк, 1996.
1405. Кучкин В. А. Сказание о смерти митрополита Петра // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 18. — 1962. — С. 59–79.
1406. Кучкин В. А. Ростово-Суздальская земля в X – первой трети XIII в. // История СССР. — 1969. — № 2.
1407. Кучкин В. А. К спорам о В. Н. Татищеве // Проблемы истории общественного движения и историографии. — Москва, 1971. — С. 246–262.
1408. Кучкин В. А. Повести о Михаиле Тверском. — Москва, 1974.
1409. Кучкин В. А. Из истории генеалогических и политических связей московского княжеского дома в XIV в. // Исторические Записки. — 1974. — Вып. 94. — С. 29–38.
1410. Кучкин В. А. Нижний Новгород и Нижегородское княжество в XII–XIV вв. // Польша и Русь. — Москва, 1974. — С. 237–256.
1411. Кучкин В. А. Стародубское княжество и его уделы до конца XIV в. // Древняя Русь и славяне. — Москва, 1978. — С. 245–252.
1412. Кучкин В. А., Флоря Б. Н. О dokonчании Дмитрия Шемяки с нижегородско-суздальскими князьями // Актовое источниковедение. Сб. стат. — Москва, 1979. — С. 191–217.
1413. Кучкин В. А. Русские княжества перед Куликовской битвой // Куликовская битва. — Москва, 1980. — С. 26–112.
1414. Кучкин В. А. Победа на Куликовом поле // Вопросы Истории. — 1980. — № 8. — С. 2–16.
1415. Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X–XIV вв. — Москва, 1984.
1416. Кучкин В. А. "Слово о полку Игореве" и междукняжеские отношения 60-х годов XII века // Вопросы Истории. — 1985. — № 11. — С. 19–35.
1417. Кучкин В. А. Дмитрий Донской и Сергей Радонежский в канун Куликовской битвы // Церковь, общество и государство в феодальной России. Сб. стат. — Москва, 1990. — С. 101–121.
1418. Кучкин В. А. Монголо-татарское иго в освещении древнерусских книжников: XIII — первая часть XIV в. // Русская культура в условиях иноземных нашествий и войн: X – начало XX в. Сб. научных трудов. — Вып. 1. — Москва, 1990. — С. 21–65.
1419. Кучкин В. А. О территории Черниговского княжества в XII в. // Чернігівська земля в давнину і середньовіччі. — Славутич, 1994.
1420. Кучкин В. А. "Русская земля" по летописным данным XI – первой трети XIII в. // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования 1992–1993 гг. — Москва, 1995. — С. 74–100.

Джерела і література

1421. Кучкин В. А. Летописные рассказы о слободах баскака Ахмата // Средневековая Русь. — Вып. 1. — Москва, 1996. — С. 31–44.
1422. Кучкин В. А. Александр Невский. Государственный деятель и полководец средневековой Руси // Отечественная история. — 1996. — № 5.
1423. Кучкин В. А. Зачем митрополит Алексей в 1357 году ездил в Орду? // А се его серебро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 177–184.
1424. Кучкин В. А. Формирование и развитие государственной территории восточных славян в IX–XIII веках // Отечественная история. — 2003. — № 3. — С. 71–80.
1425. [Кушелева Е. Д.] Историческая и хронологическая поколенная роспись всех в России владеющих князей, царей, императоров и императриц, с показанием их супругов, потомков и свойства с прочими европейскими домами, служащая к введению в российскую историю. От части из российских историописателей выбрана, от части из французского на российский переведена Елизаветою Кушелевой, под руководством ее учителя Федора Габлицеля. — Санкт-Петербург, 1785.
1426. Лавровский П. А. Исследование о летописи Якимовской. — Санкт-Петербург, 1855.
1427. Лазарев В. Н. Новые данные о мозаиках и фресках Софии Киевской. Групповой портрет семейства Ярослава // Византийский Временник. — Т. 15. — 1959. — С. 148–169.
1428. Лазарев В. Н. Групповой портрет семейства Ярослава // Лазарев В. Н. Русская средневековая живопись. — Москва, 1970. — С. 28–39.
1429. Лазарев В. Н. Византийское и древнерусское искусство. — Москва, 1978.
1430. Ламбин Н. П. Действительно ли поход Олега на Царьград — сказка? (Вопрос г. Иловайскому) // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1873. — № 7. — С. 115–127.
1431. Ламбин Н. П. О Тмутараканской Руси // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1874. — № 1. — С. 58–95.
1432. Ламбин Н. П. О годе смерти Святослава Игоревича, великого князя киевского // О годе смерти Святослава Игоревича, великого князя киевского. Хронологические разыскания Н. Ламбина, А. Куника и В. Васильевского. — Санкт-Петербург, 1876. — С. 119–156.
1433. Ламбин Н. П. Славяне на Северном Черноморьи. II. Сказание о войне Свенгелда с угличами и его достоверность // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1877. — № 5. — С. 48–75; № 6. — С. 233–259; — 1879. — № 12. — С. 141–155.
1434. Лаппо И. И. Западная Россия и ее соединение с Польшею в их историческом прошлом. — Прага, 1924.
1435. Лаппо-Данилевский А. Печати последних галичско-владимирских князей и их советников // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. — Санкт-Петербург, 1907. — С. 241–244.
1436. Латышев В. В. Сборник греческих надписей христианских времен из Южной России. — Санкт-Петербург, 1896.
1437. Лашенко Р. Копні суди на Україні. Їх походження, компетенція і устрій // Збірник Правничої Комісії НТШ. — 1–2. — Львів, 1926. — С. 141–189.
1438. Лебедев Г. С. Путь из варяг в греки // Ветник Ленинградского Гос. Ун-та. — Т. 20. — Вып. 3. — 1975.
1439. Лебедев Г. С. Начало Верхней Руси по данным археологии // Проблемы истории и культуры Северо-Запада РСФСР. — Ленинград, 1977. — С. 90–95.
1440. Лебедев Г. С. Этногеография Восточной Европы по "Повести временных лет" // Проблемы археологии и этногеографии. Вып. 2. Историческая этногеография: традиции и современность. Межвузовский сборник. — Ленинград, 1983. — С. 103–112.
1441. Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе. Историко-археологические очерки. — Ленинград, 1985.
1442. Лебедев И. Войны Святослава I // Истор. журнал. — 1938. — № 5. — С. 47–61.
1443. Лебединцев П. Г. Какая местность в древности называлась Олеговой могилой? // Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца. — Кн. 1. — 1879. — С. 22–27.
1444. Лебединцев П. Г. Примечания к "Догадке" А. С. Павлова // Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца. — Кн. 11. — Отд. 2. — 1896. — С. 27–33.
1445. Левенок В. П. Надгробия князей Трубецких // Советская Археология — 1960. — № 1. — С. 45–60.
1446. Левина С. А. О времени составления и составителя Воскресенской летописи XVI в. // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 11. — 1955. — С. 104–127.
1447. Левина С. А. Воскресенская летопись XVI в. // Труды историко-архивного ин-та. — Т. 10. — Москва, 1957. — С. 52–97.
1448. Левицкий К. Нарис історії роду Острозьких // Державний архів Львівської обл. — Ф. 26. — Оп. 11. — Од. зб. 851.
1449. Левченко М. В. Взаимоотношения Византии и Руси при Владимире // Византийский Временник. — Т. 7. — 1953. — С. 98–169.
1450. Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений. — Москва, 1956.
1451. Леонид. Откуда родом была св. великая княгиня русская Ольга? // Русская старина. — 1888. — № 7. — С. 215–224.
1452. Леонид. Несколько замечаний к нашей статье: Откуда родом была св. великая княгиня

Розділ другий

- Ольга (в ответ Малышевскому) // Киевская Старина. — 1889. — Октябрь. — С. I–VIII.
1453. Леонтович Ф. Очерки истории Литовско-Русского права. Образование территории Литовского государства. — Санкт-Петербург, 1894.
1454. Леонтович Ф. Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства и его причины. — Санкт-Петербург, 1895.
1455. Леонтович Ф. Рада великих князей литовских // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1907. — № 9. — С. 107–138.
1456. Лимберг А. Предметы ведомства веча в княжеский период древней Руси. — Москва, 1877.
1457. Лимонов Ю. А. Ростово-Суздальское летописание середины XII в. (Летописец Юрия Долгорукого) // Исторические Записки. — Т. 72. — 1962. — С. 184–216.
1458. Лимонов Ю. А. О южнорусском источнике Московского летописного свода XV в. // Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран. — Сб. стат. к 70-летию М. Н. Тихомирова. — Москва, 1963. — С. 146–149.
1459. Лимонов Ю. А. Русские источники Яна Длугоша по истории Киевской Руси // Проблемы истории феодальной России. — Ленинград, 1971. — С. 76–81.
1460. Лимонов Ю. А. Ян Длугош и русские летописи // Лимонов Ю. А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. — Ленинград, 1978. — С. 6–96.
1461. Лимонов Ю. А. "Записки" Сигизмунда Герберштейна и летописи // Лимонов Ю. А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII вв. — Ленинград, 1978. — С. 149–167.
1462. Лимонов Ю. А. Русские летописи в сочинениях Рейнгольда Гейденштейна // Лимонов Ю. А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII вв. — Ленинград, 1978. — С. 168–199.
1463. Лимонов Ю. А. Владимиро-Суздальская Русь. Ленинград, 1987.
1464. Линниченко И. Известия о взаимоотношениях России и Польши // Зап. ун-та св. Владимира в Киеве. — 1882. — Кн. 9. — С. 219–229.
1465. Линниченко И. А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. Ч. 1. Русь и Польша до конца XII в. — Киев, 1884.
1466. Линниченко И. А. Вече в Киевской области. — Киев, 1885.
1467. Линниченко И. А. Критический обзор современной литературы по истории Галицкой Руси // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1891. — № 5. — С. 152–168; — № 6. — С. 141–169; — № 7. — С. 121–165.
1468. Линниченко И. А. Черты из истории сословий в Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV–XV в. — Москва, 1894.
1469. Линниченко И. А. Новоткрытое свидетельство о времени в. к. Изяслава Ярославича // Археологические известия и заметки, издаваемые имп. Моск. археологическим об-вом. — Вып. 2. — Москва, 1894. — С. 330–333.
1470. Линниченко И. А. Грамоты галицкого князя Льва и значение подлинных документов как исторических источников // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — 1904. — Т. 9. — Кн. 1. — С. 80–102.
1471. Липец Р. С. Отражение этнокультурных связей Киевской Руси в сказаниях о Святославе Игоревиче (X в.) // Этническая история и фольклор. — Москва, 1977. — С. 217–257.
1472. Липко С. А. Де був давній Болохов? // Український Історичний Журнал. — 1971. — № 4. — С. 99–104.
1473. Лисовой Н. Н. Под знаком Софии (к предистории идеи "Третьего Рима") // Римско-Константинопольское наследие на Руси: идея власти и политическая практика / IX Международный семинар исторических исследований "Щит Рима к Третьему Риму". — Москва, 1995. — С. 58–62.
1474. Литаврин Г. Г. Неизвестное свидетельство о Боспоре Киммерийском во время Алексея I Комнина // Тезисы докладов VII Всесоюзной сессии византинистов. — Тбилиси, 1965.
1475. Литаврин Г. Г. Пселл о причинах последнего похода русских под Константинополь в 1043 г. // Византийский Временник. — Т. 27. — 1967. — С. 71–84.
1476. Литаврин Г. Г. Русско-византийские отношения в IX–XII вв. // История Византии. — Т. 2. — Москва, 1967. — С. 226–358.
1477. Литаврин Г. Г. Война Руси против Византии в 1043 г. // Исследования по истории славян и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. — Москва, 1972.
1478. Литаврин Г. Г. О датировке посольства княгини Ольги в Константинополь // История СССР. — 1981. — № 5. — С. 173–183.
1479. Литаврин Г. Г. Путешествие русской княгини Ольги в Константинополь. Проблема источников // Византийский Временник. — Т. 42. — 1981. — С. 35–48.
1480. Литаврин Г. Г. Состав посольства Ольги в Константинополе и "дары" императора // Византийские очерки. — Москва, 1982. — С. 71–92.
1481. Литаврин Г. Г. Древняя Русь, Болгария и Византия в IX–X вв. // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. IX Международный съезд славистов. Киев, сентябрь 1983 г. Доклады советской делегации. — Москва, 1983. — С. 62–76.
1482. Литаврин Г. Г. Славинии VII–X вв. — социально-политические организации славян // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья: Лингвистика, история, археология. — Москва, 1984. — С. 193–203.

Джерела і література

1483. Литаврин Г. Г. К вопросу об обстоятельствах, месте и времени крещения княгини Ольги // Древнейшие государства на территории СССР. — 1985 г. — Москва, 1986. — С. 49–57.
1484. Литаврин Г. Г. Русско-византийские связи в середине X века // Вопросы Истории. — 1986. — № 6. — С. 41–52.
1485. Литаврин Г. Г. Византия и Древняя Русь в период между договорами 911 и 944 гг. // Внешняя политика Древней Руси: Юбилейные чтения, посвященные 70-летию со дня рождения члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 19–22 апреля 1988 г. Тезисы докладов. — Москва, 1988. — С. 38–42.
1486. Литаврин Г. Г. Реплика на статью А. В. Назаренко // Византийский Временник. — Т. 50. — 1989. — С. 83–94.
1487. Литаврин Г. Г. О юридическом статусе древних пленников в Византии в X столетии (Предварительные замечания) // Византийские очерки. — Москва, 1991. — С. 60–82.
1488. Литаврин Г. Г. Условия пребывания древних руссов в Константинополе в X в. и их юридический статус // Византийский Временник. — Т. 54. — 1993. — С. 81–92.
1489. Литаврин Г. Г. Патриарх Никифор о выкупе пленных ромеев у славян // Славяне и их соседи: Греческий и славянский мир в средние века и раннее новое время. Тезисы XIII конференции. — Москва, 1994. — С. 8–12.
1490. Литаврин Г. Г. Идея верховной государственной власти в Византии и Древней Руси домонгольского периода // Литаврин Г. Г. Византия и славяне. — Санкт-Петербург, 1999. — С. 470–477.
1491. Литаврин Г. Г. Русь и Византия в XII веке // Литаврин Г. Г. Византия и славяне. — Санкт-Петербург, 1999. — С. 496–517.
1492. Литаврин Г. Г. Византия и славяне. — Санкт-Петербург, 1999.
1493. Литаврин Г. Г. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX – начало XII в.). — Санкт-Петербург, 2000.
1494. Лихачев Д. С. "Устные летописи" в составе Повести временных лет // Исторические Записки. — Т. 17. — 1945. — С. 201–224.
1495. Лихачев Д. С. Национальное самосознание Древней Руси. — Москва-Ленинград, 1945.
1496. Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. — Москва-Ленинград, 1947.
1497. Лихачев Д. С. Летописные известия об Алексее Поповиче // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 7. — 1949. — С. 23–24.
1498. Лихачев Д. С. Когда было написано "Слово о полку Игореве"? // Вопросы литературы. — 1964. — № 8. — С. 132–160.
1499. Лихачев Д. С., Панченко А. М. "Смеховой мир" Древней Руси. — Ленинград, 1976.
1500. Лихачев Д. С. Исследования по древнерусской литературе. — Ленинград, 1986.
1501. Лихачев Д. С. Галицкая литературная традиция в житии Александра Невского // Лихачев Д. С. Исследования по древнерусской литературе. — Ленинград, 1986. — С. 217–226.
1502. Лихачев Д. С. "Устные летописи" в составе Повести временных лет // Исследования по древнерусской литературе. — Ленинград, 1986. — С. 113–136.
1503. Лихачев Н. П. Разрядные дьяки XVI в. — Санкт-Петербург, 1888.
1504. Лихачев Н. П. Новое родословие князей Голицыных. — Санкт-Петербург, 1893.
1505. Лихачев Н. П. "Государев родословец" и род Адашевых. — Санкт-Петербург, 1897.
1506. Лихачев Н. П. По поводу сборника А. И. Юшкова "Акты XIII–XVII вв., представленные в Разрядный приказ представителями служилых фамилий после отмены местничества". — Санкт-Петербург, 1898.
1507. Лихачев Н. П. "Государев родословец" и "Бархатная книга". — Санкт-Петербург, 1900.
1508. Лихачев Н. П. Заметки по родословию некоторых княжеских фамилий. — Санкт-Петербург, 1900.
1509. Лихачев Н. П. Инока Фомы слово похвальное о благоверном великом князе Борисе Михайловиче. — Санкт-Петербург, 1908.
1510. Лихачев Н. П. Документы о князьях Сицких // Известия Русского Генеалогического Об-ва. — Вып. 8. — Санкт-Петербург, 1909.
1511. Лихачев Н. П., Мятлев Н. В. Тысячная книга 7059–1500 года. — Орел, 1911.
1512. Лобанов-Ростовский А. Б. Русская родословная книга. — Т. 1–2. — Изд. 1. — Санкт-Петербург, 1873–1875. — Изд. 2. — Санкт-Петербург, 1895.
1513. Ловмянский Г. Рорик фрисландский и Рюрик новгородский // Скандинавский сборник. — 7. — 1963. — С. 221–249.
1514. Ловмянский Х. О происхождении русского боярства // Восточная Европа в древности и средневековье. — Москва, 1978.
1515. Ловмянский Х. Русь и норманны. — Москва, 1985.
1516. Лойка П. Вялікае Княства Літоўскае паміж Усходам і Захадам // Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў. — Ч. 1. — Мінск, 1993. — С. 58–60.
1517. Лонгинов А. В. Червенские города. Исторический очерк в связи с этнографией и топографией Червоной Руси. — Варшава, 1885.
1518. Лонгинов А. В. Грамоты малорусского князя Юрия II и вкладная запись князя Юрия Даниловича Холмского XIV в. // Чтения в Московском Обществе Истории и Древностей Российских. — Москва, 1887. — Кн. 2. — С. 179–201.

Розділ другий

1519. Лонгинов А. В. Князь Федор-Любарт Ольгердович и родственные связи русских князей с угорским домом. — Вильна, 1893.
1520. Лонгинов А. В. Договоры русских с греками, заключенные в X в. Историко-юридическое исследование. — Одесса, 1904.
1521. Лопарев Х. М. Русь и греки. — Санкт-Петербург, 1898.
1522. Лопатинский Л. Г. Мстислав Тмутараканский и Редедя по сказаниям черкесов // Известия Бакинского гос. ун-та. — 1–2. — 1921. — С. 197–203.
1523. Лудмер Я. И. Княжеские, графские и баронские фамилии прибалтийских губерний. Материалы для родословий. — Вып. 1. — Митава, 1902.
1524. Лукомський Ю. Архітектурна спадщина Давнього Галича. — Галич, 1991.
1525. Лукомський Ю. Невідомі церкви на Подолі княжого Галича // Записки НТШ — Т. 235. — 1998. — С. 570–598.
1526. Лукомський Ю. Воскресенська церква в Крилосі // Записки НТШ. — Т. 241. — 2001. — С. 275–298.
1527. Лукьянов В. В. Описание коллекции рукописей Государственного архива Ярославской области XIV–XX веков. — Ярославль, 1957.
1528. Лукьянов В. В. Краткое описание коллекции рукописей Ярославского областного краеведческого музея. Отв. ред. М. Г. Мейерович. — Ярославль, 1959.
1529. Лунин Б. В. В поисках древнего Тмутараканя // На подъеме. — Ростов-на-Дону. — 1935. — № 3. — С. 154–190.
1530. Лунин Б. В. Следы древнего Тмутараканя // Наука и жизнь — 1935. — № 3. — С. 57–58.
1531. Лунин Б. В. Подонье — Приазовье в V–XV вв. // История Дона с древнейших времен до Великой Октябрьской революции. — Ростов-на-Дону, 1965. — С. 56–93.
1532. Лурье Я. С. Из истории политической борьбы при Иване III // Уч. зап. Ленинградского гос. ун-та, серия исторических наук. — Вып. 10. — Ленинград, 1941. — С. 54–68.
1533. Лурье Я. С. О возникновении теории "Москва — третий Рим" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 16. — Москва-Ленинград, 1960. — С. 211–234.
1534. Лурье Я. С. Новонайденный рассказ о "стоянии на Угре" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 18. — Москва-Ленинград, 1962. — С. 289–293.
1535. Лурье Я. С. Критика источника и вероятность известия // Культура Древней Руси. — Москва, 1966. — С. 121–126.
1536. Лурье Я. С. Изучение русского летописания // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 1. — 1968. — С. 19–30.
1537. Лурье Я. С. Рассказ о боярине И. Д. Всеволожском в Медоварцевском летописце // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1977 г. — Москва, 1977. — С. 7–11.
1538. Лурье Я. С. История России в летописании и восприятии нового времени // Лурье Я. С. Россия древняя и Россия новая. Избранное. — Санкт-Петербург, 1997. — С. 11–172.
1539. Любавский М. Обласное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания первого литовского статута. — Москва, 1892.
1540. Любавский М. К. О распределении владений и об отношениях между великими и другими князьями Гедиминова рода в XIV и XV вв. // Изд. Истор. об-ва при Моск. ун-те. — Москва, 1896. — С. 68–97.
1541. Любавский М. К. Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. — Москва, 1901.
1542. Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. — Москва, 1910.
1543. Любавский М. К. Образование основной государственной территории великорусской народности. — Ленинград, 1929.
1544. Любимов С. В. Титулованные роды Российской империи: Опыт подробного перечисления всех титулованных российских дворянских фамилий с указанием происхождения каждой фамилии, а также времени получения титула и утверждения в нем. — Т. 1–2. — Санкт-Петербург, 1910.
1545. Любимов С. В. Опыт исторических родословий: Гундоровы, Жижемские, Несвицкие, Зотовы, Остерманы, Сибирские. — Кострома, 1915.
1546. Любимов С. В. Князя Тюменевы. — Ставрополь, 1915.
1547. Любимов С. В. Князя Костровы: Материалы для родословной. Мусоргские: Опыт поколенной росписи. — Псков, 1916.
1548. [Лявданський О. М.] Памяти А. Н. Лявданского // Советская Археология. — 1964. — № 1. — С. 165–168.
1549. Ляскоронский В. История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст. Изд. 2. — Киев, 1903.
1550. Ляскоронский В. Русские походы в степи в удельно-вечное время и поход великого князя Витовта на татар в 1399 году. — Санкт-Петербург, 1907.
1551. Ляскоронський В. Київський Вишгород в удільно-вічовий час. — Київ, 1913.
1552. Лященко А. Летописные сказания о смерти Олега Вещего // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 29. — 1925. — С. 274–288.
1556. Лященко А. Сага про Олафа Трюггвасона і літописні оповідання про Ольгу // Україна — 1926. — Кн. 4. — С. 3–23.
1557. Лященко А. Летописное сказание о месте Ольги древлянам (по поводу статьи проф. А. Брюкнера) // Известия Отделения Русского

Джерела і література

- Языка и Словестности. — Т. 2 — Кн. 1. — 1929. — С. 320–336.
1558. Мавродин В. В. Славяно-русское население нижнего Дона и Северного Кавказа в X–XIV веках // Уч. зап. Ленинградского гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена. — Факультет Исторических Наук. — 1938. — Т. 11. — С. 7–49.
1559. Мавродин В. В. Очерки истории Левобережной Украины с древнейших времен до второй половины XIV в. — Ленинград, 1940.
1560. Мавродин В. В. Образование древнерусского государства. — Ленинград, 1945.
1561. Мавродин В. В. Древняя Русь: Происхождение русского народа и образование Киевского государства. — Москва, 1946.
1562. Мавродин В. В. О появлении огнестрельного оружия на Руси // Вестник Ленинградского Гос. Ун-та. — 1946. — № 3. — С. 68–76.
1563. Мавродин В. В. Основные моменты развития Русского государства до конца XVIII в. // Вестник Ленинградского Гос. Ун-та. — 1947. — № 3. — С. 79–102.
1564. Мавродин В. В. Очерки по истории феодальной Руси. — Ленинград, 1949.
1565. Мавродин В. В. Русское мореходство на южных морях (Черном, Азовском и Каспийском) с древнейших времен и до XVI в. включительно. — Симферополь, 1955.
1566. Мавродин В. В. Происхождение названий "Русь", "русский", "Россия". — Ленинград, 1958.
1567. Мавродин В. В. Образование Древнерусского государства и формирование древнерусской народности — Москва, 1971.
1568. Мавродин В. В. О племенных княжениях восточных славян // Исследования по социально-политической истории России. — Ленинград, 1971.
1569. Мавродин В. В., Фроянов И. Я. "Старцы градская" на Руси X в. // Культура средневековой Руси: посвящается 70-летию М. К. Каргера. — Ленинград, 1974. — С. 29–33.
1570. Мавродин В. В. Тмутаракань // Вопросы Истории. — 1980. — № 11. — С. 177–182.
1571. Магнер Г. И. От дыма меч: Историческая основа легенды о полянской дани хазарам // Средневековая и новая Россия: Сборник научных трудов. К 60-летию проф. И. Я. Фроянова. — Санкт-Петербург, 1996. — С. 189–195.
1572. Мазур О. Князівська влада у галицьких волостях на зламі XI–XII ст. // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. — Історія. — Ч. 1. — Львів, 1994. — С. 9–14.
1573. Мазур О. Володислав Кормильчич: шлях до княжого столу // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. 6. — 2002. — С. 118–129.
1574. Мазур О. "Лотка князь руський, прибув до Вишеграда": гіпотетична ідентифікація особи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. 7. — 2003. — С. 72–79.
1575. Мазур О. Стосунки Белзьких князів Всеволодовичів з Романовичами // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. — Вип. 1. — 2004. — С. 78–80.
1576. Майков Л. Н. О былинах Владимирово цикла. — Санкт-Петербург, 1863.
1577. Майоров А. В. Воевода и земская община Древней Руси в XI– начале XIII вв // Исторический опыт русского народа и современность: Мавродинские чтения. Мат. и докл. 10–12 октября 1994 г. / отв. ред. И. Я. Фроянов. — Санкт-Петербург, 1994.
1578. Майоров А. В. Бояре и община Галича в событиях 50–70-х годов XII в. // Вестник СПбГУ. — Серия 2. — 1995. — Вып. 4.
1579. Майоров А. В. Александр Невский и Даниил Галицкий (К вопросу о взаимоотношениях русских князей с татарами) // Князь Александр Невский. Материалы научно-практических конференций 1989 и 1994 гг. / Отв. ред. Ю. К. Бегунов и А. Н. Кирпичников. — Санкт-Петербург, 1995.
1580. Майоров А. В. О составе участников древнерусского веча (по материалах Новгорода и других регионов Древней Руси) // Петербургские чтения — 96. Материалы Энциклопедической библиотеки "Санкт-Петербург — 2003" / Ред. совет: Т. А. Славина и др. — Санкт-Петербург, 1996.
1581. Майоров А. В. Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187–1190 гг. (к проблеме внутриобщинных отношений в домонгольский период) // Средневековая и новая Россия. Сб. науч. стат. К 60-летию проф. И. Я. Фроянова / Отв. ред. В. М. Воробьев, А. Ю. Дворниченко. — Санкт-Петербург, 1996.
1582. Майоров А. В. Внутриобщинные отношения и политическая борьба в Юго-Западной Руси в конце XI в. (в свете фольклорно-этнографических параллелей) // Вестник СПбГУ. — Серия 2. — 1997. — Вып. 3.
1583. Майоров А. В. Тысяцкий и городская община Древней Руси в XI– начале XIII в. (по материалам Новгорода и других регионов) // Петербургские чтения — 97. Петербург и Россия. Материалы Энциклопедической библиотеки "Санкт-Петербург — 2003" / Отв. ред. Ю. В. Кривошеев. — Санкт-Петербург, 1997.
1584. Майоров А. В. Об этапах развития внутриобщинных отношений в Древней Руси (на примере истории Юго-Западной Руси XI– начала XIII вв.) // Гуманитарное знание на пороге XXI века. Мат. международной науч. конференции. Тезисы докладов. — Ижевск, 1997.
1585. Майоров А. В. Бояре и община Юго-Западной Руси в XI– начале XIII в. К проблеме эволюции государственности и социально-политических отношений // Государство и общество. История. Экономика. Политика. Право. — Санкт-Петербург — Ижевск, 1999. — № 2.

Розділ другий

1586. Майоров А. В. Городские общины Галицко-Волынской Руси в первой половине XII в. Основные тенденции политического развития // Государство и общество. История. Экономика. Политика. Право. — Санкт-Петербург — Ижевск, 1999. — № 3-4.
1587. Майоров А. В. О некоторых психологических закономерностях традиционного сознания в Древней Руси (боярин Володислав Кормильчич, князь Игоревичи и городская община Перемишля в коллизиях начала XIII в.) // Историческая психология и ментальность, Эпохи. Социумы. Этноты. Люди / Ред. кол. Л. М. Шипицына и др. — Санкт-Петербург, 1999.
1588. Майоров А. В. Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 — начале 30-х годов XIII в. Ч. 1. Галицкая община и князь Даниил // Вестник СПбГУ. — Серия 2. — 1999. — Вып. 1.
1589. Майоров А. В. Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 — начале 30-х годов XIII в. Ч. 2. Галицкая община и королевич Андрей // Вестник СПбГУ. — Серия 2. — 2000. — Вып. 2.
1590. Майоров А. В. Генезис боярской думы, ее место и роль в политической жизни общины // Российская государственность: уровни власти. Историческая динамика. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Ижевск, 24–26 апреля 2001 г. / Отв. ред. В. В. Пузанов. — Ижевск, 2001.
1591. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. — Санкт-Петербург, 2001.
1592. Майоров А. В. Даниил Романович и галичане в канун татаро-монгольского нашествия // Исследования по русской истории. Сборник статей к 65-летию проф. И. Я. Фроянова / Отв. ред. В. В. Пузанов. — Санкт-Петербург-Ижевск, 2001.
1593. Майоров А. В. Оборона Чернигова от монголо-татар в 1239 г. (Из комментария к Галицко-Волынской летописи) / Историчні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. — Вип. 2. — Луганськ, 2004. — С. 202–222.
1594. Макарий, архиепископ Харьковский. История русской церкви. — Т. 4. — Санкт-Петербург, 1866.
1595. Макарий, архиепископ Харьковский. История христианства в России до равноапостольного князя Владимира, как введение в историю русской церкви. — Санкт-Петербург, 1868.
1596. Макарихин В. П. Великое княжество Нижегородское. — Горький, 1979.
1597. Макаров М. Заметки о землях Рязанских // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — Кн. 1. — 1846. — № 1. — Отд. 4. — С. 14–25.
1598. Макаручук С. Писемні джерела з історії України. — Львів, 1999.
1599. Маковский Д. П. Смоленское княжество. — Смоленск, 1948.
1600. Максимейко Н. Сеймы Литовско-Русского государства до унии 1569 г. — Харьков, 1901.
1601. Максимович М. А. Волынь // Киевлянин — 1842. — № 14. — С. 15–36.
1602. Максимович М. А. Письма о князьях Острожских // Максимович М. А. Собр. соч. — Киев, 1866. — Отд. 1. — С. 1–48.
1603. Максимович М. Письма о князьях Острожских к графине А. Д. Блудовой. — Киев, 1866.
1604. Малевская М. В. Архитектурно-археологические исследования в Львовской области // Археологические открытия за 1980 г. — Москва, 1981. — С. 278.
1605. Мальгин Т. С. Зерцало российских государей... — Санкт-Петербург, 1790.
1606. Мальшевский И. И. Происхождение русской великой княгини Ольги св. // Киевская Старина — 1889. — Июль. — С. 1–27; — Август. — С. 325–353.
1607. Малинин В. Старец Елиазарова монастыря Филофей и его послания. — Киев, 1901.
1608. Мальцев А. Н. Баркулабовская летопись // Археологический ежегодник за 1960 год. — Москва, 1962. — С. 370–393.
1609. Манько В. О. Русь і татари в XIII–XIV століттях // Пізні кочовики Східноєвропейського степу. — Луганськ, 2002. — С. 49–72.
1610. Маргер Г. І. Русько-угорський союз IX ст. у світлі літописів // Український Історичний Журнал. — 1969. — № 7. — С. 76–87.
1611. Маркевич О. Невідома грамота князя Льва Даниловича // Архіви України— 1968. — № 5. — С. 23–29.
1612. Маркович А. И. Ярославские князья в Московском государстве // Труды VII Археологического Съезда. — Т. 2. — Москва, 1891.
1613. Маркс Н. К тысячелетию договора Олега 911 года: Договоры русских с греками и предшествующие заключению их походы русских на Византию. — Ч. 1. Время Олега. — Москва, 1912; — Ч. 2. Время Игоря и Святослава. — Москва, 1912.
1614. Масан О. М. Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. — Чернівці, 1996. — Вип. 1. — С. 41–53; — Вип. 2. — С. 52–62.
1615. Масан О. Середньовічна Україна і німецький Орден: недосліджені проблеми взаємовідносин // Четвертий міжнародний конгрес україністів. — Одеса, 26–29 серпня 1999 р. — Історія. — Ч. 1. — 1999. — С. 73–78.

Джерела і література

1616. Масленникова Н. Н. Присоединение Пскова к Русскому централизованному государству. — Ленинград, 1955.
1617. Масленникова Н. Н. К истории создания теории "Москва — третий Рим" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 18. — Москва-Ленинград, 1962. — С. 123–139.
1618. Матузова В. И., Пашуто В. Т. Послание папы Иннокентия IV князю Александру Невскому // *Studia historica in honorem Hens Kruus*. — Tallin, 1971.
1619. Матузова В. И. Англо-нормандские повествовательные источники XII–XIII вв. о Руси // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед., 1975 г. — Москва, 1976. — С. 130–140.
1620. Матузова В. И. Английские средневековые источники IX–XIII вв. Тексты, перевод, комментарий. — Москва, 1979.
1621. Матузова В. И. Идейно-геологическая основа "Хроники земли Прусской" Петра из Дусбурга // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1982 г. — Москва, 1983. — С. 152–169.
1622. Матузова В. И. "Хроника земли Прусской" Петра из Дусбурга в культурно-историческом аспекте // Балто-славянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане. — Тезисы II Балто-славянской конференции. — Москва, 1983. — С. 34–35.
1623. Матузова В. И. Некоторые задачи изучения "Хроники земли Прусской" Петра из Дусбурга // Балто-славянские исследования. 1983 г. — Москва, 1984. — С. 63–66.
1624. Матузова В. И. Прусские нобили и Тевтонский орден (жалованные грамоты прусским нобилиям и эпизоды "Хроники земли Прусской" Петра из Дусбурга) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1987 г. — Москва, 1988. — С. 281–286.
1625. [Матузова В. И.] "Хроника земли Прусской" Петра из Дусбурга / Вступ. статья, перевод и комментарий В. И. Матузовой // Вопросы Истории. — 1986. — № 7. — С. 63–75.
1626. Матузова В. И. Русь в историографии Тевтонского ордена // Внешняя политика Древней Руси. — Юбилейные чтения, посвящ. 70-летию члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. — Москва, 1988. — С. 43–44.
1627. Махновец Л. И. Из дослідження "Слова о полку Ігоревім" // Рад. літературознавство. — Київ, 1958. — № 1. — С. 39–42.
1628. Мачинский Д. А. Миграция славян в I тысячелетии н. э. (По письменным источникам с привлечением данных археологии) // Формирование раннефеодальных славянских народностей. — Москва, 1981. — С. 31–52.
1629. Мачинский Д. А. О времени и обстоятельствах первого появления славян на Северо-Западе Восточной Европы по данным письменных источников // Северная Русь и ее соеди в эпоху раннего средневековья. Межвузовский сборник. — Ленинград, 1982. — С. 7–24.
1630. Мачинский Д. А. Ростово-Суздальская Русь в X в. и "три группы Руси" восточных авторов // Материалы к этнической истории Европейского Северо-Востока. Сборник статей. — Сыктывкар, 1985. — С. 3–23.
1631. Мачинский Д. А. Этносоциальные и этнокультурные процессы в Северной Руси (период зарождения древнерусской народности) // Русский Север: Проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики. — Ленинград, 1986. — С. 3–29.
1632. Мацяк В. Галицько-Волинська Держава 1290–1340 рр. у нових дослідях. — Авсбург, 1948.
1633. Мацяк В. Україна 14-го століття в зударях з ісламом // Українська думка. — Лондон, 1953. — ЧЧ. 31/281, 32/282, 33/283.
1634. Медынцева А. А. Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора. — Москва, 1978.
1635. Медынцева А. А. Тмутараканский камень. — Москва, 1979.
1636. Мейендорф И. Византия и Московская Русь. — Париж, 1990.
1637. Мейчик Д. М. Грамоты XIV–XV вв. Московского архива Министерства юстиции. — Москва, 1883.
1638. Мейчик Д. М. Русско-византийские договоры // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1915. — № 6. — С. 349–372; — № 10. — С. 292–317; — № 11. — С. 132–163; — 1916. — № 3. — С. 89–127; — № 11. — С. 57–82; — 1917. — № 5. — С. 26–46.
1639. Меликишвили Г. А. Политическое объединение феодальной Грузии и некоторые вопросы развития феодальных отношений в Грузии. — Тбилиси, 1973.
1640. Мельникова А. С. Псковские монеты XV в. // Нумизматика и Эпиграфика — Т. 4. — 1963. — С. 56–84.
1641. Мельникова Е. А. Древняя Русь в журнале "Scando-Slavica" // История СССР — 1974. — № 3. — С. 126–128.
1642. Мельникова Е. А. Древняя Русь в исландских географических сочинениях // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 141–156.
1643. Мельникова Е. А. История Древней Руси на страницах норвежской периодики 1900–1975 гг. // История СССР — 1976. — № 6. — С. 124–126.
1644. Мельникова Е. А. Сага об Ингваре путешественнике и поход русских на Византию 1043 г. // Скандинавский сборник. — Вып. 21. — Таллин, 1976. — С. 54–87.
1645. Мельникова Е. А. Восточноевропейские топонимы с корнем *gard-* в древнеисландской письменности // Скандинавский сборник. — Вып. 22. — Таллин, 1977. — С. 92–108.

Розділ другий

1646. Мельникова Е. А. Скандинавские рунические надписи. Тексты, перевод, комментарий. — Москва, 1977.
1647. Мельникова Е. А. Ранние формы торговых объединений в Северной Европе // VIII Всесоюз. конф. по изуч. истории, экономики, языка и литературы Скандинавских стран и Финляндии. — Ч. 1. — Петрозаводск, 1979. — С. 153–155.
1648. Мельникова Е. А. Скандинавия и Византия // Вопросы Истории. — 1979. — № 10. — С. 152–155.
1649. Мельникова Е. А., Седова М. В., Штыхов Г. В. Новые находки скандинавских рунических надписей на территории СССР // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1982 г. — Москва, 1983. — С. 182–188.
1650. Мельникова Е. А. Древнерусские лексические заимствования в шведском языке // Там само, — 1982 г. — Москва, 1983. — С. 62–75.
1651. Мельникова Е. А., Глазырина Г. В., Джаксон Т. Н. Древнескандинавские письменные источники по истории европейского региона СССР // Вопросы истории. — 1985. — № 10. — С. 36–53.
1652. Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. Начальные этапы урбанизации и становление государства (на материале Древней Руси и Скандинавии) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1985 г. — Москва, 1986. — С. 99–108.
1653. Мельникова Е. А., Носов Е. Н. Амулеты с рунической надписью с Городища под Новгородом // Там само, 1986 г. — Москва, 1987. — С. 210–222.
1654. Мельникова Е. А. Древнескандинавские географические сочинения (тексты, перевод, комментарий). — Москва, 1986.
1655. Мельникова Е. А. Христианизация Древней Руси и Скандинавии: типологические параллели и взаимосвязи // Введения христианства у народов Центральной и Восточной Европы. Крещение Руси. — Москва, 1987. — С. 21–23.
1656. Мельникова Е. А. Русско-скандинавские взаимосвязи в процессе христианизации (IX–XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1987 г. — Москва, 1988. — С. 260–267.
1657. Мельникова Е. А. Скандинавия во внешней политике Древней Руси // Внешняя политика Древней Руси. Юбилейные чтения, посвящ. 70-летию В. Т. Пашуто. — Москва, 1988. — С. 45–49.
1658. Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. Норманны и Варяги: Образ викинга на западе и востоке Европы // Славяне и их соседи: Этнопсихологические стереотипы в средние века. — Москва, 1990. — С. 54–65.
1659. Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. "Ряд" легенды о призвании варягов в контексте раннесредневековой дипломатии // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1990 г. — Москва, 1991. — С. 219–229.
1660. Мельникова Е. А. К типологии предгосударственных и раннегосударственных образований в Северной и Северо-Восточной Европе: Постановка проблемы // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1992–1993 гг. — Москва, 1995. — С. 16–33.
1661. Мельникова Е. А. Происхождение правящей династии в раннесредневековой историографии. Легитимизация иноэтничной знати // Элита и этнос средневековья. — Москва, 1995.
1662. Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. Легенда о "призвании варягов" и становление древнерусской историографии // Вопросы истории. — 1995. — № 2. — С. 44–57.
1663. Мельникова Е. А. Заглавие Повести временных лет и этнокультурная самоидентификация древнерусского летописца // Восточная Европа в древности и средневековье. — Москва, 1998. — С. 70–82.
1664. Мельникова Е. А. Формирование территории Древнерусского государства в конце IX – начале X в. // Четвертый міжнародний конгрес українців. — Одеса, 24–29.08.1999 р. — Доповіді та повідомлення. — Історія. — Ч. 1. — Одеса-Київ-Львів, 1999. — С. 13–20.
1665. Мельникова Е. А. Устная традиция в Повести временных лет: К вопросу о типах устных преданий // Восточная Европа в исторической ретроспективе. — Москва, 1999. — С. 150–160.
1666. Мельникова Е. А. Рюрик, Синеус и Трувор в древнерусской историографической традиции // Древнейшие государства Восточной Европы. — 1998 год. — Москва, 2000. — С. 142–159.
1667. Мельникова Е. А. Историческая память в устной традиции // Восточная Европа в древности и средневековье: Историческая память и формы ее воплощения. XII Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 18–20 апреля 2000 г. Материалы конференции. — Москва, 2000. — С. 3–12.
1668. Мец Н. Д. К вопросу о торках // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Вып. 23. — 1948. — С. 34–39.
1669. Мец Н. Д. Ярославские князья по нумизматическим данным // Советская археология. — 1960. — № 3.
1670. Мец Н. Д. Некоторые вопросы систематизации монет Суздальско-Нижегородского княжества // Историко-археологический сборник. — Москва, 1962. — С. 126–139.
1671. Мец Н. Д. Монеты Великого княжества Московского (1425–1462) // Нумизматический сборник. — Ч. 3. — Москва, 1974. — С. 4–29.

Джерела і література

1672. Милов Л. В. О причинах возникновения крепостничества в России // История СССР. — 1985. — № 3.
1673. Милов Л. В. О специфике феодальной раздробленности на Руси (по поводу книги А. В. Кучкина "Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X–XIV вв.") // История СССР — 1986. — № 2. — С. 140–146.
1674. Милов Л. В. Устав Ярослава (К проблеме типологии и происхождения) // Руско-български връзки през векове. — София, 1986.
1675. Милов Л. В. Общее и особенное российского феодализма (Постановка проблемы) // История СССР. — 1989. — № 2.
1676. Милов Л. В. Легенда или реальность: О неизвестной реформе Владимира и Правде Ярослава // Древнее право. — 1996. — № 1.
1677. Милотенко Н. И. Титулатура "князь" — "каган" — "царь" в Древней Руси // Образование Древнерусского государства: Спорные проблемы. Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 13–15 апреля 1992 г. Тезисы докладов. — Москва, 1992. — С. 41–44.
1678. Милотенко Н. И. Древлянская земля IX–X вв.: По летописным источникам // Старожитності Південної Русі. Матеріали III історико-археологічного семінару "Чернігів і його округа в IX–XIII ст.". — Чернігів, 1993.
1679. Мыщык Ю. А. Влияние "Кройники" Феодосия Софоновича на киевский "Синопис" // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. — Днепропетровск, — 1972. — С. 129–136; див. також: Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. — Київ, 1992. — С. 5–37.
1680. Мищик Ю. А., Кравченко В. М. Оригінальні звістки "Кройніки" Феодосія Софоновича // Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. — Київ, 1992. — С. 37–51.
1681. Мышко И. З. Культурно-исторические предпосылки возникновения книгопечатания на Украине // Федоровские чтения. 1983 г. — Москва, 1987. — С. 161–165.
1682. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). — Київ, 1990.
1683. Мицько І. Рід засновників Рогатина // Рогатинська земля. Історія та сучасність. — Львів-Рогатин, 1995. — С. 88–90.
1684. Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі. — Львов, 1998.
1685. Мицько І. Історія Святоуспенської Лаври в Уневі // Лавра. — 1998. — Ч. 1. — С. 5–34.
1686. Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // Лавра — 1998. — Ч. 2. — С. 51–53.
1687. Мицько І. Синодики монастирів, як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // Лавра. — 1999. — № 2(4). — С. 49–56.
1688. Мицько І. Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги) // Галицька брама. — № 9–10 (81–82). — Львів, 2001. — Вересень–жовтень. — С. 18–23.
1689. Михайлов Е. Българо-руските взаимоотношения от края на X до 30-те години на XIII в. в руската и българската историография // Годишник на Софийския университет. — Философско-исторически факултет. — Кн. 3. — История. — София, 1966. — С. 55–84.
1690. Мишанич О. Довкола "Слова": Нова ревізія автентичності видатної пам'ятки // Медієвістика. — Вип. 3. — 2002.
1691. Микаэлян В. К вопросу о грамоте князя Федора Дмитриевича // Археографический Ежегодник за 1964 г. — Москва, 1965. — С. 11–18.
1692. Миллер Г. Ф. О первом летописателе российском преподобном Несторе, о его летописи и о продолжателях оных // Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1755. — С. 275–298.
1693. Миллер Г. Ф. Сумнительства, касающиеся до российской истории // Там само. — С. 399–403.
1694. Миллер Г. Ф. Краткое известие о начале Новгорода и о происхождении российского народа, о новгородских князьях и знатнейших одного города случаях // Там само. — Т. 14. — Санкт-Петербург, 1761. — С. 1–50, 99–158, 195–240, 291–323.
1695. Милорадович Г. А. Любецкий синодик // Черниовские губернские ведомости. — 1860. — № 37; — 1886. — №№ 69–71.
1696. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства. — Т. 1–2. — Санкт-Петербург, 1901.
1697. Милуков П. Н. Официальные и частные редакции древнейшей разрядной книги // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — 1887. — Кн. 2. — С. 28–96.
1698. Милуков П. Н. К вопросу о составлении разрядных книг // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1889. — Май. — С. 216–234.
1699. Милуков П. Н. Древнейшая Разрядная книга официальной редакции. — Москва, 1901.
1700. Минорский В. Ф. История Ширвана и Дербента X–XI вв. — Москва, 1963.
1701. Минорский В. Ф. Куда ездили древние русы? // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. — Москва, 1964. — С. 16–34.
1702. Мисаил, архим. Святой благоверный князь Костянтин Муромский и Благовещенский монастырь, где почивают его мощи // Тр. Владим. учен. арх. ком. Владимир. — 1909. — Вып. 8. — С. 1–130.
1703. Моисеева Г. Н. Печатное "родословие" Феофана Прокоповича // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1978 г. — Ленинград, 1979. — С. 37–48.
1704. Молдован А. М. Слово о законе и благодати Илариона. — Киев, 1984.

Розділ другий

1705. Молчанов А. А. Знаки княжеской собственности в политико-административной и хозяйственной жизни Древней Руси / Автореф. канд. дисс. — Москва, 1976.
1706. Молчанов А. А. Подвески со знаками Рюриковичей и происхождение древнерусской буллы // *Вспомогательные Исторические Дисциплины*. — Вып. 7. — Ленинград, 1976.
1707. Молчанов А. А. Еще раз о Таманском бронзовом "брактеате" // *Советская Археология*. — 1982. — № 3. — С. 223–226.
1708. Молчанов А. А. Об атрибуции личнородовых знаков князей Рюриковичей X–XIII вв. // *Вспомогательные Исторические Дисциплины*. — Вып. 16. — 1985.
1709. Молчанов А. А. Древнескандинавский антропонимический элемент в династической традиции рода Рюриковичей // *Образование Древнерусского государства: Спорные проблемы. Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто*. Москва, 13–15 апреля 1992 г. Тезисы докладов. — Москва, 1992. — С. 44–47.
1710. Молчанов С. П. Из летописей города Новосила // *Тульские губернские ведомости*. — 1872. — №№ 31–34.
1711. Молчанов С. П. Из летописей города Одоева // *Тульские губернские ведомости*. — 1872. — №№ 43–49.
1712. Молчановский Н. В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года (преимущественно по летописям). — Киев, 1885.
1713. Мольнар Э. Проблема этногенеза и древней истории венгерского народа. — Будапешт, 1955.
1714. Монгайт А. Л. Муром. — Москва, 1947.
1715. Монгайт А. Л. Рязанская земля. — Москва, 1961.
1718. Монгайт А. Л. О границах Тмутараканского княжества в XI в. // *Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран*. — Москва, 1963. — С. 16–61.
1719. Моргайло В. М. Работа В. Н. Татищева над текстом Иоакимовой летописи // *Археографический ежегодник за 1962 г.* — Москва, 1963. — С. 260–268.
1720. Морозов Б. Н. Грамоты XIV–XVI вв. из копийной книги рязанского архиерейского дома // *Археографический ежегодник*. 1987 г. — Москва, 1988. — С. 298–311.
1721. Морозов В. В. От Никоновской летописи к Лицевому летописному своду (Развитие жанра и эволюция концепции) // *Труды Отдела Древнерусской Литературы*. — Т. 44. — 1990. — С. 246–268.
1722. Моця А. П., Сыромятников А. К. Княжеские тамги Святослава Игоревича как источник изучения истории древнерусских городов. — Киев, 1984. — С. 84–87.
1723. Моця А. П. Население Среднего Поднепровья IX–XIII вв. — Киев, 1987.
1724. Моця А. П. Погребальные памятники южнорусских земель XII–XIII вв. — Киев, 1990.
1725. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. — Київ, 1996.
1726. Мошин В. А. Варяго-русский вопрос // *Slavia*. — 10. — 1931. — С. 109–136, 343–379, 501–537.
1727. Мошин В. А. Начало Руси: Норманны в Восточной Европе // *Byzantinoslavica*. — R. 3. — Sv. 2. — Praha, 1931. — S. 285–306.
1728. Мошин В. А. Николай, епископ Тмутараканский // *Seminarium Kondakovianum*. — Т. 5. — Praha, 1932. — С. 47–62.
1729. Мошин В. А. Русь и Хазария при Святославе // *Seminarium Kondakovianum*. — Т. 6. — Praha, 1933. — С. 183–195.
1730. Мошин В. А. Хельгу хазарского документа // *Slavia*. — R. 15. — Sv. 2. — Praha, 1938. — S. 191–200.
1731. Мошин В. А. Христианство в России до св. Владимира // *Владимирский сборник в память 950-летия крещения Руси (988 – 1938)*. — Белград, 1938. — С. 1–18.
1732. Мошин В. А. Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI–XII вв. // *Byzantinoslavica*. — R. 9. — 1947–48. — S. 55–85.
1733. Мошин В. Послание русского митрополита Леона об опресноках в Орхидской рукописи // *Byzantinoslavica*. — R. 24. — 1963. — Z. 1. — С. 90–98.
1734. Мулюкин А. С. К вопросу о договорах русских с греками // *Журнал Министерства Юстиции*. — 1906. — № 7. — С. 92–104.
1735. Мутафчиев П. Русско-болгарские отношения при Святославе // *Seminarium Kondakovianum*. — Т. 4. — Praha, 1931. — С. 78–89.
1736. Мюле Э. К вопросу о начале Киева // *Вопросы Истории*. — 1989. — № 4. — С. 118–127.
1737. Мятлев Н. В. Родословные заметки. — Ч. 1–5. — Москва, 1906–1911.
1738. Мятлев Н. В. К родословию князей Мстиславских // *Летопись Историко-Родославного об-ва в Москве*. — Ч. 1–4. — Москва, 1915. — С. 300–312.
1739. Нагаєвський І. Кирило-Мефодіївське Християнство в Русі-Україні. — Рим, 1954.
1740. Назаренко А. В. Русь и татары в хронике сплитского архидьякона Фомы (XIII в.) // *История СССР* — 1978. — № 5. — С. 143–149.
1741. Назаренко А. В. События 1017 г. в немецкой хронике начала XII в. и в русской летописи // *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования*. 1980 г. — Москва, 1981. — С. 175–184.
1742. Назаренко А. В. Об имени "Русь" в немецких источниках IX–XI вв. // *Вопросы Языкознания* — 1980. — № 5. — С. 40–57.
1743. Назаренко А. В. Имя "Русь" и его производные в немецких средневековых актах (IX–XIV вв.). Бавария-Австрия // *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования*. 1982 г. — Москва, 1983. — С. 86–129.

Джерела і література

1744. Назаренко А. В. Докиевский период истории Восточной Европы в "Handbuch der Geschichte Russlands" (ФРГ) // Там само, 1983 г. — Москва, 1984. — С. 237–241.
1745. Назаренко А. В. О датировке Любечской битвы // Летописи и хроники. — Сборник статей. 1984 г. — Москва, 1984. — С. 13–19.
1746. Назаренко А. В. Родовой союзенитет Рюриковичей над Русью (X–XI вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 г. — Москва, 1986. — С. 149–157.
1747. Назаренко А. В. По поводу одной гипотезы о происхождении названия Киев // Там само, — С. 220–222.
1748. Назаренко А. В. Народы Севера, Восточной Европы и Волжский торговый путь в "Баварском географе" (нач. IX в.) // М. В. Ломоносов и Север / Тез. докл. Всесоюз. конф. — Архангельск, июнь 1986. — Архангельск, 1986. — С. 192–194.
1749. Назаренко А. В. Проблема христианизации Руси и русско-германские отношения второй половины X в. (до Владимира) // Введение христианства у народов Центральной и Восточной Европы. Крещение Руси. — Москва, 1987. — С. 24–26
1750. Назаренко А. В. Русь и Германия в 70-е годы X в. // *Russia Mediaevalis*. — Munchen, 1988. — Т. 6/1. — С. 38–89.
1751. Назаренко А. В. Русско-немецкие контакты периода древнерусской государственности (IX–X вв.) и их место в кругу международных связей Руси // Славяне и их соседи. Место взаимных влияний общественного и культурного развития. Эпоха феодализма. — Чтения памяти В. Д. Королюка. — Москва, 1988. — С. 47–49.
1752. Назаренко А. В. "Путь из немец в хазары" и первые века древнерусской истории // Внешняя политика Древней Руси / Юбилейные чтения, посвящ. 70-летию члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. — Москва, 1988. — С. 52–57.
1753. Назаренко А. В. Когда же княгиня Ольга ездила в Константинополь? // Византийский Временник. — Т. 50. — 1989. — С. 66–83.
1754. Назаренко А. В. Попытка крещения Руси при княгине Ольге в контексте международных отношений эпохи // Церковь, общество и государство в феодальной России. — Москва, 1990.
1755. Назаренко А. В. О русско-датском союзе в первой четверти XI в. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. — 1988–1989 гг. — Москва, 1990. — С. 167–189.
1756. Назаренко А. В. Русь и Германия при Святославе // История СССР. — 1990. — № 2. — С. 60–74.
1757. Назаренко А. В. Еще раз о дате поездки княгини Ольги в Константинополь // Образование Древнерусского государства: Спорные проблемы. Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 13–15 апреля 1992 г. Тезисы докладов. — Москва, 1992. — С. 47–49.
1758. Назаренко А. В. Неизвестный эпизод из жизни Мстислава Великого // Отечественная история. — 1993. — № 2. — С. 65–70.
1759. Назаренко А. В. Русь и Германия в IX–X вв // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1991 г. — Москва, 1994. — С. 5–138.
1760. Назаренко А. В. Киевская княгиня — внучка папы Льва IX (1049–1054) и императора Генриха III (1039–1056): Новые данные о внешней политике Руси в 70-х гг. XI в. // Восточная Европа в древности и средневековье: Древняя Русь в системе этнополитических и культурных связей. Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 18–20 апреля 1994 г. Тезисы докладов. — Москва, 1994. — С. 26–29.
1761. Назаренко А. В. О династических связях сыновей Ярослава Мудрого // Отечественная История. — 1994. — № 4–5.
1762. Назаренко А. В. Еще раз о дате поездки княгини Ольги в Константинополь: источниковедческие заметки // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1992–1993 гг. — Москва, 1995. — С. 154–168.
1763. Назаренко А. В. Идея империи и некоторые черты политического строя раннесредневековых государств Европы // Славяне и их соседи: Имперская идея в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. Тезисы XIV конференции. — Москва, 1995. — С. 38–41.
1764. Назаренко А. В. Некоторые соображения о договоре Руси с греками 944 г. в связи с политической структурой Древнерусского государства // Восточная Европа в древности и средневековье: Политическая структура древнерусского государства. VIII чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. — Москва, 17–19 апреля 1996 г. Тезисы докладов. — Москва, 1996. — С. 58–63.
1765. Назаренко А. В. Была ли столица в Древней Руси? Некоторые сравнительно-исторические и терминологические наблюдения // Столичные и периферийные города Руси и России в средние века и ранне Новое время: XI–XVIII вв. Тезисы докладов научной конференции. Москва, 3–9 декабря 1996 г. — Москва, 1996. — С. 68–73.
1766. Назаренко А. В. Городенское княжество и городенские князья в XII в. // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. — Москва, 2000. — С. 169–188.
1767. Назаренко А. В. Порядок престолонаследия на Руси X–XII вв.: наследственные разделы, сеньйорат и попытки десигнации (типологические наблюдения) // Из истории русской культуры. — Т. 1. Древняя Русь. — Москва, 2000. — С. 500–519.

Розділ другий

1768. Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. — Москва, 2001.
1769. Назаренко А. Черниговская земля в период киевского княжения Святослава Ярославича (1073–1076 гг.) // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 59–66.
1770. Назарко І. Доброніга — дочка св. Володимира // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. — Vol. 2 (8). — Fasc. 3–4. — Romae, 1956. — С. 319–324.
1771. Назарко І. Гість на дворі св. Володимира Вел. // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. — Vol. 2 (8). — Fasc. 3–4. — Romae, 1956; — Vol. 3 (9). — Fasc. 3–4. — Romae, 1960. — С. 489–491.
1772. Назаров В. Д. Тайна челобитной Ивана Воротынского // *Вопросы Истории* — 1969. — № 1. — С. 210–218.
1773. Назаров В. Д. О структуре "Государева двора" в середине XVI в. // *Общество и государство феодальной России*. — Москва, 1975.
1774. Назаров В. Д. Полюдь и система кормлений: Первый опыт классификации нетрадиционных источников // *Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии: Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (Ранний и развитый феодализм)*. Чтения посвященные памяти академика АН СССР Л. В. Черепнина. Тезисы докладов. — Москва, 1988.
1775. Намдаров Г. Недомовлені сторінки життя св. княгині Ольги // *Історія релігій в Україні*. — Тези повідомлень III круглого столу. — Київ-Львів, 1993. — С. 14–19.
1776. Нарбут А. Н. Из опыта работы с генеалогическими источниками // *Наш радавод*. — Ч. 1. — Гродна, 1993. — С. 80–90.
1777. Нарбут А. Н. Генеалогія Беларусі. — Москва. — Вып. 1. — 1995; — Вып. 2. — 1994; — Вып. 3. — 1995; — Вып. 4. — 1996.
1778. Нарбут А. Н. Генеалогія Беларусі: Станаўленне, перспектывы, першыя вынікі // *Беларусь паміж Усходам і Захадам*. — Ч. 2. — Мінск, 1997. — С. 66–68.
1779. Наркевич Н. И. Грюнфельде Танненберг 1410 г. — Рига 1710 г. // *Военно-исторический вестник*. — 1910. — № 7/8. — С. 5–35.
1780. Насевич В. Л. Працэс утварэння Вялікага княства Літоўскага (13–14 ст. ст.) // *Актуальныя пытанні гісторыі Беларусі ад старажытных часоў до нашых дзён*. — Мінск, 1992. — С. 54–63.
1781. Насевич В. Л. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы. — Мінск, 1993.
1782. Насевич В. Л. Генеалогічныя табліцы старадаўніх княжацкіх і магнацкіх родаў XII–XVIII ст. — Мінск, 1993.
1783. Насонов А. Н. Летописные памятники Тверского княжества. Опыт реконструкции тверского летописания с XIII до конца XV в. // *Изв. АН СССР*. — Сер. 7. Отд. гуманитар. наук. — Ленинград, 1930. — № 10. — С. 724–751.
1784. Насонов А. Н. Монголы и Русь. История татарской политики на Руси. — Москва-Ленинград, 1940.
1785. Насонов А. Н. Тмутаракань в истории Восточной Европы X века // *Исторические Записки*. — Т. 6. — 1940. — С. 79–99.
1786. Насонов А. Н. "Русская земля" и образование территории древнерусского государства. Историко-географическое исследование. — Москва, 1951.
1787. Насонов А. Н. О тверском летописном материале в рукописях XVII века // *Археологический ежегодник за 1957 год*. — Москва, 1958. — С. 26–40.
1788. Насонов А. Н. Начальные этапы киевского летописания в связи с развитием древнерусского государства // *Проблемы источниковедения*. — Т. 7. — Москва, 1959. — С. 416–462.
1789. Насонов А. Н. Об отношении летописания Переяславля-Русского к киевскому (XII век) // *Проблемы источниковедения*. — Т. 8. — Москва, 1959. — С. 466–494.
1790. Насонов А. Н. Московский свод 1479 г. и его южнорусский источник // *Проблемы источниковедения*. — Т. 9. — Москва, 1961. — С. 350–385.
1791. Насонов А. Н. Московский свод 1479 г. и Ермолинская летопись // *Вопросы социально-экономической истории и источниковедения периода феодализма в России*. Сборник статей. — Москва, 1961. — С. 218–222.
1792. Насонов А. Н. Малоисследованные вопросы ростово-суздальского летописания XII в. // *Проблемы источниковедения*. — Т. 10. — Москва, 1962. — С. 349–392.
1793. Насонов А. Н. Лаврентьевская летопись и владимирское великокняжеское летописание первой половины XIII в. // *Проблемы источниковедения*. — Вып. 11. — Москва, 1963. — С. 429–480.
1794. Насонов А. Н. История русского летописания XI–начала XVIII века. Очерки и исследования. — Москва, 1969.
1795. Наумов О. Н. "Летопись Историко-Родословного Общества в Москве": указатель содержания // *Историческая генеалогия*. — Вып. 1. — Екатеринбург, 1993. — С. 99–114.
1796. Наумов О. Н. "Известия Русского Генеалогического Общества": указатель содержания // *Историческая Генеалогия*. — Вып. 3. — Екатеринбург, 1994. — С. 65–79.
1797. Наумов О. Н. Л. М. Савелов и Историко-родословное общество в Москве // *Историческая генеалогия*. — Вып. 4. — Екатеринбург, 1994.
1798. Наумов О. Н. Журнал "Новик" и развитие русской генеалогии в эмиграции (1930-е — 1950-е гг.) // *Отечественные архивы*. — 1994. — № 6. — С. 7–16.

Джерела і література

1799. Наумов П. Об отношениях российских князей к монгольским и татарским ханам с 1224 по 1480 год. — Санкт-Петербург, 1823.
1800. Небелюк М. Анна Ярославна українська княжна на королівському престолі Франції в XI ст. — Париж, 1952.
1801. Некрасов А. И. Заметка о двух статьях в договоре Игоря с Греками 945 года // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 7. — Кн. 3. — 1902. — С. 77–88.
1802. [Нечахин И.] Исторический словарь российских государей, князей, царей, императоров и императриц, в котором описаны их деяния, кончина, места погребения, имена их супруг и детей, с приложением двух родословных с княжескими российскими гербами, из коих: первая начинается от Рюрика, первого российского князя, и оканчивается чрез 21 степень детьми Иоанна Васильевича Грозного. Вторая, от выехавшего в Россию литовского князя Гланда, то есть: от предка царя Михаила Федоровича Романова и донине благополучно царствующей имп. Екатерины II Великой и пресветлейшей ее фамилии. Собр. из разных рос. бытописаний и расположенный по азбучному порядку Иваном Нечахиным. — Москва, 1793.
1803. Никитенко Н. И. Княжеский групповой портрет в Софии Киевской и время создания собора // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1986 г. — Ленинград, 1987. — С. 237–244.
1804. Никитин А. "Аз, Святослав, князь русский..." // Наука и религия. — 1991. — № 9. — С. 40–45.
1805. Николаев В. Д. Свидетельство хроники Псевдо-Симеона о руси-дромитах и поход Олега на Константинополь в 907 г. // Византийский Временник. — Т. 42. — 1981. — С. 147–153.
1806. Николаева А. Т. Некоторые вопросы источниковедения в "Истории Российской" В. Н. Татищева // Труды Моск. историко-архивного ин-та. — Т. 17. Вопросы источниковедения истории СССР. — 1963. — С. 337–374.
1807. Никольская Т. Н. Вороты // Древняя Русь и славяне. — Москва, 1978. — С. 118–128.
1808. Никольская Т. Н. Земля вятичей: К истории населения бассейна верхней и средней Оки в IX–XIII вв. — Москва, 1981.
1809. Никольский В. О началах наследования в древнерусском праве. — Москва, 1859.
1810. Никольский Н. К. Материалы для повременного списка русских писателей и их сочинений (X–XI вв.). — Санкт-Петербург, 1906.
1811. Никон, иеромонах. Начало христианства на Руси // Вопросы Истории. — 1990. — № 6. — С. 52–53.
1812. Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI–IX вв. // Древнерусское государство и его международное значение. — Москва, 1965. — С. 255–419.
1813. Новосельцев А. П. К вопросу об одном из древнейших титулов русского князя // История СССР. — 1982. — № 4. — С. 150–159.
1814. Новосельцев А. П. Киевская Русь и страны Востока // Вопросы Истории. — 1983. — № 5. — С. 17–31.
1815. Новосельцев А. П. Некоторые черты древнерусской государственности в сравнительно-историческом аспекте: Постановка проблемы // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 г. — Москва, 1986. — С. 35–42.
1816. Новосельцев А. П. Древнерусско-хазарские отношения и формирование территории Древнерусского государства // Феодализм в России. — Москва, 1987. — С. 193–201.
1817. Новосельцев А. П. Принятие христианства Древнерусским государством как закономерное явление эпохи // История СССР. — 1988. — № 4. — С. 97–122.
1818. Новосельцев А. П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. — Москва, 1990.
1819. Новосельцев А. П. Образование древнерусского государства и первый его правитель // Вопросы истории. — 1991. — № 2–3. — С. 3–20.
1820. Новосельцев А. П. Внешняя политика Древней Руси во времена Олега // Восточная Европа в древности и средневековье: Международная договорная практика Древней Руси. IX Чтения памяти член-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Мат. к конференции. — Москва, 1997.
1821. Носов Е. Н. Городище и Новгород в IX–XII вв. (Замечания о социально-топографической структуре древнерусского города) // Генезис и развитие феодализма в России. — Ленинград, 1988. — С. 3–25.
1822. Носов Е. Н. Новгородское (Рюриково) городище. — Ленинград, 1990.
1823. Носов Е. Н. К грамоте Всеволода Мстиславича на Терпужский погост Ляховичи на р. Ловати: К вопросу о сложении феодальной вотчины // Новгородский Исторический Сборник. — Вып. 4 (14). — Санкт-Петербург — Новгород, 1993.
1824. Носов Е. Н. Первые скандинавы в Северной Руси // Викинги и славяне. — Санкт-Петербург, 1998. — С. 56–82.
1825. Носов Е. Н. Современные археологические данные по варяжской проблеме на фоне традиций русской историографии // Раннесредневековые древности Северной Руси и ее соседей. — Санкт-Петербург, 1999.
1826. Носов Е. Н. Речная сеть Восточной Европы и ее роль в образовании городских центров Северной Руси // Великий Новгород в истории Средневековой Европы. — Москва, 1999.
1827. Обнорский С. П. Язык договоров русских с греками // Язык и мышление. — Вып. 6–7. — Москва-Ленинград, 1936. — С. 75–85.

Розділ другий

1828. Оболенский Д. Связи между Византией и Русью в XI–XV вв. // XIII Международный конгресс исторических наук. Москва, 16–23 августа 1970. — Москва, 1970. — С. 1–16.
1829. Оболенский Д. К вопросу о путешествии русской княгини Ольги в Константинополь в 957 г. // Проблемы изучения культурного наследия. — Москва, 1985. — С. 36–47.
1830. Оглоблин О. Українська генеалогія та її значення для історичної науки // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. — Vol. 3 (9). — Fasc. 3–4. — Romae, 1960. — С. 321–347.
1831. Оглоблин О. Рюриковичі // *Энциклопедія Українознавства*. — Т. 7. — Париж-Нью-Йорк, 1973. — С. 2666–2667; — Табл. — С. 2668–2677.
1832. Орел В., Куник А. Заметки о древних киевских граффити // *Археологія*. — 1995. — № 1. — С. 124–132.
1833. Орешников А. В. Русские монеты до 1547 г. — Москва, 1896.
1834. Орлов А. С. "Слово о полку Игореве". — Москва, 1923.
1835. Орлов А. С. К вопросу об Ипатьевской летописи // *Известия Отделения Русского Языка и Словестности*. — Т. 31. — 1931. — С. 90–126.
1836. Орлов А. С. Переводные повести феодальной Руси и Московского государства XII–XVII вв. — Ленинград, 1934.
1837. Орлов А. С. Владимир Мономах. — Москва-Ленинград, 1946.
1838. Орлов А. С. О Галицко-Волынском летописании // *Труды Отдела Древнерусской Литературы*. — Т. 5. — 1947. — С. 15–35
1839. Осипова К. С. "История о великом князе Московском" Андрея Курбского в Голицынской сборнике // *Труды Отдела Древнерусской Литературы*. — Т. 33. — 1979. — С. 296–307.
1840. Острогорский Г. Византия и киевская княгиня Ольга // *To Honor of Roman Jakobson. The Naqae*. — Paris, 1967. — V. 2. — P. 1458–1473.
1841. Охотникова В. И. Повесть о псковском князе Довмонте (К вопросу об источниках и авторе Распространенной редакции) // *Труды Отдела Древнерусской Литературы*. — Т. 33. — 1979. — С. 261–278.
1842. Охотникова В. И. Пространная редакция Повести о Михаиле Тверском // *Древнерусская книжность. По материалам Пушкинского Дома*. — Ленинград, 1985. — С. 16–27.
1843. Охотникова В. И. Повесть о Довмонте. — Ленинград, 1985.
1844. *Очерки истории СССР. Период феодализма IX–XV вв. Ч. 2. (XIV–XV вв.) / Под ред. Б. Д. Грекова, Л. В. Черепнина, В. Т. Пашуто*. — Москва, 1953.
1845. Павленко С. О. Князь Михайло Чернігівський та його виклик Орді. — Чернігів, 1996.
1846. Павлов А. С. Два послания к великому князю Михаилу Ярославичу Тверскому константинопольского патриарха Нифонта I и русского инок Акиндина — о поставлении на мзде // *Православный собеседник*. — Ч. 2. — Казань, 1867. — С. 236–253.
1847. Павлов А. С. Догадка о происхождении древнерусского предания, которое называет первого русского митрополита Михаилом Сириным // *Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца*. — Кн. 11. — 1896. — Отд. 2. — С. 22–26.
1848. Павлов-Сильванский Н. П. Феодализм в России. — Москва, 1988.
1849. Павлучкова М. П. Русско-венгерские отношения до начала XIII века // *История СССР*. — 1959. — № 6. — С. 145–155.
1850. Пак Н. И. Некоторые исторические замечания к летописной "Повести о Михаиле Черниговском" // *Литература Древней Руси. Сб. научных трудов / Отв. ред. Н. И. Прокофьев*. — Москва, 1981. — С. 58–61.
1851. Палаузов С. Н. Ростислав Михайлович, князь Мачвы // *Журнал Министерства Народного Просвещения* — 1851. — № 8. — С. 27–49.
1852. Палацкий Ф. О русском князе Ростиславе, отце чешской королевы Кунгуты и роде его // *Чтения в Московском Обществе Истории и Древностей Российских*. — 1846. — № 3. — С. 11–16.
1853. Панас К. *Історія Української Церкви*. — Львів, 1992.
1854. Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образование Молдавского феодального государства. — Кишенев, 1981.
1855. Пархоменко В. О. Древнерусская княгиня святая равноапостольная Ольга (вопрос о крещении ея). — Киев, 1911.
1856. Пархоменко В. О. Начало христианства на Руси. Очерк из истории IX–X вв. — Полтава, 1913.
1857. Пархоменко В. О. Христианство Руси до Владимира // *Вера и Разум*. — Ч. 4. — 1913. — С. 35–42.
1858. Пархоменко В. О. Три момента начальной истории русского христианства (Игор Старый, Владимир, Ярослав) // *Известия Отделения Русского Языка и Словестности* — Т. 18. — 1913. — С. 51–89.
1859. Пархоменко В. А. К вопросу о хронологии и обстоятельствах жизни летописного Олега // *Известия Отделения Русского Языка и Словестности*. — Т. 19. — Кн. 1. — 1914. — С. 220–236.
1860. Пархоменко В. А. Почему Святослав посадил сыновей своих — Олега в Древлянской земле и Владимира в Новгороде // *Известия Отделения Русского Языка и Словестности*. — Т. 19. — Кн. 4. — 1914. — С. 139–142.
1861. Пархоменко В. О. У истоков русской государственности (VIII–XI вв.). — Ленинград, 1924.
1862. Пархоменко В. О. Олег та Ігор // *Записки Іст.-Філолог. Відділення ВУАН*. — Кн. 4. — 1924. — С. 23–41.

Джерела і література

1863. Пархоменко В. О. Вопрос о времени существования и месте нахождения Тмутаракани // Тез. докл. // Бюл. конф. археологов СССР в Керчи. — 1924. — № 4. — С. 4–7.
1864. Пархоменко В. О. Питання про початок історично-державного життя у східних слов'ян. — Київ, 1925.
1865. Пархоменко В. О. Князь Чорний // Збірник на пошану акад. Д. І. Багалія. — Київ, 1927. — С. 39–51.
1866. Пархоменко В. О. Святая княгиня Ольга. — Житомир, 1927.
1867. Пархоменко В. О. Новые толкования "Записки готского топарха" // Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии. — Т. 2 (59). — Симферополь, 1928. — С. 133–135.
1868. Пархоменко В. А. Когда жил Вещий Олег? // *Slavia*. — 1936–1937. — R. 14. — Z. 1/2. — S. 170–175.
1869. Пархоменко В. А. К вопросу о "норманском завоевании" и происхождении Руси // Историк-марксист — 1938. — № 4. — С. 107–110.
1870. Пархоменко В. А. К вопросу о Тмутаракани // Историк-марксист — 1939. — Кн. 1. — С. 195–197.
1871. Пархоменко В. А. К истории державы Рюриковичей (Обзор литературы за 1938 г.) // Вопросы Древней Истории. — 1939. — № 3. — С. 144–147.
1872. Пархоменко В. А. Характер и значение эпохи Владимира, принявшего христианство // Уч. зап. Ленинградского гос. ун-та. Сер. ист. Наук. — № 73. — Вып. 8. — 1941. — С. 203–214.
1873. Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття. — Львів, 2003.
1874. Пастернак Я. Саркофаг Ярослава Осмомисла // Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження в 1850–1943 рр. — Краків, 1944. — С. 134–140.
1875. Пашин С. С. Галицкое боярство XII–XIII вв. // Вестник ЛГУ. — Серия 2. — Вып. 4. — 1985. — С. 35–47.
1876. Пашин С. С. Червонорусские акты XIV–XV вв. и грамоты князя Льва Даниловича. — Тюмень, 1996.
1877. Пашин С. Перемышльская шляхта второй половины XIV – начала XVI века. Историко-генеалогическое исследование. — Тюмень, 2001.
1878. Пашуто В. Т. Киевская летопись 1238 г. // Исторические Записки. — Т. 26. — 1948.
1879. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — Москва, 1950.
1880. Пашуто В. Т., Черепнин Л. В. О периодизации истории России эпохи феодализма // Вопросы Истории. — 1951. — № 2. — С. 52–80.
1881. Пашуто В. Т. Александр Невский і боротьба руського народу за незалежність у XIII столітті. — Київ, 1953.
1882. Пашуто В. Т. Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в.). — Москва, 1956.
1883. Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. — Москва, 1959.
1884. Пашуто В. Т. Очерки истории СССР. XII–XIII вв. — Москва, 1960.
1885. Пашуто В. Т. Черты политического строя Древней Руси // Древнерусское государство и его международное значение. — Москва, 1965. — С. 11–76.
1886. Пашуто В. Т. Особенности структуры Древнерусского государства // Там само. — С. 77–127.
1887. Пашуто В. Т. Половецкое епископство // Ost und West in der Geschichte des Denkens und kulturellen Beziehungen. — Berlin, 1966. — С. 33–40.
1888. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968.
1889. Пашуто В. Т. Борьба народов Руси и Восточной Прибалтики с агрессией немецких, шведских и датских феодалов в XIII–XV веках // Вопросы Истории. — 1969. — № 6. — С. 8–42.
1890. Пашуто В. Т. Монгольский поход в глубь Европы // Татаро-монголы в Азии и Европе. — Москва, 1970. — С. 241–262.
1891. Пашуто В. Т. Русско-скандинавские отношения и их место в истории раннесредневековой Европы // Скандинавский сборник. — Вып. 15. — Таллин, 1970. — С. 51–61.
1892. Пашуто В. Т. Место Древней Руси в истории Европы // Феодалная Россия во всемирно-историческом процессе / Сб. ст., посвящ. Л. В. Черепнину. — Москва, 1972. — С. 18–34.
1893. Пашуто В. Т. Летописная традиция о племенных княжениях и норманский вопрос // Летописи и хроники. Сборник статей. 1973 г. — Москва, 1974. — С. 31–57.
1894. Пашуто В. Т. Историческое значение периода феодальной раздробленности на Руси // Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII–XIV вв. — Москва, 1974. — С. 59–78.
1895. Пашуто В. Т. Александр Невский. — Москва, 1974.
1896. Пашуто В. Т. К спорам о достоверности жития // История СССР — 1974. — № 6. — С. 51–89.
1897. Пашуто В. Т. Опыт периодизации истории русской дипломатии (ранний и развитой феодализм) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1982 г. — Москва, 1983. — С. 6–25.
1898. Пеленський Я. Боротьба за "київську спадщину" у 1155–1175 рр.: релігійно-церковна сфера // Археологія. — 1991. — № 3. — С. 33–46.
1899. Перенья Я. Взаимоотношения между венграми и восточнославянскими племенами // *Studia slavica*. — 1956. — № 2. — S. 9–24.

Розділ другий

1900. Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских при Московском ун-те. — 1847. — Кн. 4.
- 1900А. Перлштейн А. Луцк и его древности // Временник Общества Истории и Древностей Российских при Московском ун-те. — 1851. — Кн. 9.
1901. Перлштейн А. Несколько слов о княжестве Острогском // Временник Общества Истории и Древностей Российских при Московском ун-те. — 1852. — Кн. 14. Исследования. — С. 33–48.
1902. Перфецький І. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хронік Яна Длугоша // Записки НТШ — Т. 147. — 1927. — С. 35–121.
1903. Перхавко В. Б. Связи Древней Руси со славянскими странами. — Москва, 1987.
1904. Перхавко В. Б. Летописное предание о захвате князем Олегом Киева в 882 г. // Образование Древнерусского государства: Спорные проблемы. Чтения памяти члена-корреспондента АН СРСР В. Т. Пашуто. Материалы конференции. — Москва, 1992. — С. 56–60.
1905. Перхавко В. Б. Летописный Переяславец на Дунае // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1992–1993 гг. — Москва, 1995.
1906. Перхавко В. Б. Несколько комментариев к Руссо-византийским договорам X в. // Восточная Европа в древности и средневековье: Международная договорная практика Древней Руси. IX чтения памяти члена-корреспондента АН СРСР В. Т. Пашуто. Материалы конференции. — Москва, 1997. — С. 57–65.
1907. Петегирич В. М. Из истории экономических и культурных связей Галицко-Волынской Руси в X–XIII вв. // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. — Киев, 1980. — С. 151–163.
1908. Петегирич В. Початки Белза і Буська та формування їх соціально-топографічної структури в X–XIV ст. // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Історичні та культурологічні студії. — Вип. 3. — Львів, 2001. — С. 199–210.
1909. Петегирич В. Про час виникнення Белза // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. — Вип. 1. — 2004. — С. 18–23.
1910. Петрик А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. 6. — 2002. — С. 105–117.
1911. Петрик А. Бояри та церква Галичини й Волині крізь призму літописних та археологічних досліджень // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. 7. — 2003. — С. 80–102.
1912. Петрик А. Боярство Белзької землі в контексті суспільно-політичного розвитку Галицко-Волинської держави // Белз і Белзьке земля. Науковий збірник. — Вип. 1. — 2004. — С. 81–86.
1913. Петров А. В. К вопросу о внутривосточной борьбе в Великом Новгороде XII–начале XIII в. // Генезис и развитие феодализма в России / Под ред. И. Я. Фроянова. — Ленинград, 1985. — С. 51–69.
1914. Петров А. В. Княжеская власть на Руси в X–XII вв. в новейшей отечественной историографии (1970–1980) // Генезис и развитие феодализма в России. Проблемы историографии. Межвуз. сб.: К 75-летию со дня рождения проф. В. В. Мавродина / Отв. ред. В. А. Ежов, И. Я. Фроянов. — Ленинград, 1983.
1915. Петров Н. И. Две надгробные надписи конца XVII века Константину Ивановичу и Константину Константиновичу князьям Острожским // Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца. — 1879. — Кн. 1. — С. 79–81.
1916. Петров П. Н. История родов русского дворянства. — Т. 1–2. — Санкт-Петербург, 1885–1886.
1917. Петрухин В. Я. Три "центра" Руси: Фольклорные стоки и историческая традиция // Художественный язык средневековья. — Москва, 1982. — С. 143–158.
1918. Петрухин В. Я. К проблеме формирования "Русской земли" в Среднем Поднепровье // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1987 г. — Москва, 1989. — С. 26–30.
1919. Петрухин В. Я. Начало этнокультурной истории Руси IX–XI веков. — Смоленск-Москва, 1995.
1920. Петрухин В. Я. Походы Руси на Царьград: к проблеме достоверности летописи // Восточная Европа в древности и средневековье: Международная договорная практика Древней Руси. IX чтения памяти члена-корреспондента АН СРСР В. Т. Пашуто. Материалы конференции. — Москва, 1997. — С. 65–69.
1921. Петрухин В. Я., Раевский Д. С. Очерки истории народов России в древности и раннем средневековье. — Москва, 1998.
1922. Петрухин В. Я. Древняя Русь: Народ. Князь. Религия // Из истории русской культуры. — Т. 1. Древняя Русь. — Москва, 2000. — С. 13–412.
1923. Петрухин В. Я. "Русский каганат", скандинавы и Южная Русь: средневековая традиция и стереотипы современной историографии // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1999 г. — Москва, 2001. — С. 127–142.
1924. Петрушевич А. Пересмотр грамот князю Льву приписываемых // Галицкий исторический сборник — Вип. 2. — Львов, 1854. — С. 81–195.
1925. Петрушевич А. С. Обзор важнейших политических и церковных происшествий в

Джерела і література

- Галицком князстві с половини XII до конца XIII ст. // Галицкий исторический сборник. — Вып. 2. — Львов, 1854. — С. 50–76.
1926. Петрушевич А. С. Холмская епархия и святители ее по 1866 год. — Львов, 1867.
1927. Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1700 г. — Львов, 1874.
1928. Петрушевич А. Кем были Болоховские князья? — Львов, 1877.
1929. Петрушевич А. Материалы к истории рода кн. Острожских 1879 г. // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. — Відділ рукописів. — Ф. 77. — Ч. 703/п. 50–71.
1930. Петрушевич А. С. Тайные переговоры князя Данила Романовича с римским престолом и коронация того же на Галицкого короля // Исторические известия о церкви св. Пантелеймона близ города Галича. — Львов, 1881. — С. 52–68.
1931. Петрушевич А. С. Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. — Т. 1. — Львов, 1886.
1932. Петрушевич А. С. Описание портрета князя Владислава Опольского. — Львов, 1895.
1933. Петрушевич А. С. Дополнения к Сводной Галицко-русской летописи с 1600 по 1700 год. — Львов, 1896.
1934. Петрушевич А. С. Сводная летопись XVI века 1500–1533. — Львов, 1914.
1935. Пештич С. Л. "Синопис" как историческое произведение // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 15. — 1958. — С. 284–298.
1936. Пештич С. Л. Русская историография XVIII в. — Ч. 1. — Ленинград, 1961.
1937. Пештич С. Л. Русская историография XVIII в. — Ч. 2. — Ленинград, 1965.
1938. Писаренко Ю. "На одном ковче": про символ "братерства" князів на Русі // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 99–104.
1939. Пичета В. И. Белоруссия и Литва XV–XVI вв. (Исследования по истории социально-экономического, политического и культурного развития) / Под ред. З. Ю. Копыского, В. Д. Королюка, Н. Н. Улащика. — Москва, 1961.
1940. Платонов С. Ф. Летописный рассказ о крещении Ольги в Царьграде // Исторический Архив — Кн. 1. — Петроград, 1919. — С. 283–288.
1941. Платонов С. Ф. Иван Грозный. — Петроград, 1923.
1942. Плахонин А. Г. Князь Ростислав Володимирович і Волинь // Київська старовина. — 2000. — № 5. — С. 14–21.
1943. Плахонин А. Историческая память и почитание предка княжеской династии Волинской и Галицкой земель XIII в. // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 157–160.
1944. Плахонин А. Г. Потомство Владимира Ярославича и Волинь // Вестник Удмуртского университета. — 2003. — С. 98–106.
1945. Плахонин А. "Сего не бывало в руськы зеибли": вплив візантійського права та пережитки кровної помсти в князівському середовищі // Соціум. Альманах соціальної історії. — Вып. 3. — 2003. — С. 197–208.
1946. Плетнева С. А. Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях // Мат. и исслед. по археологии СССР. — № 68. — 1958. — С. 170–174.
1947. Плетнева С. А. Половецкая земля // Древнерусские княжества XI–XIII вв. — Москва, 1975. — С. 169–187.
1948. Плетнева С. А. Половцы. — Москва, 1990.
1949. Площанский В. Лавров село и монастырь в Самборском округе // Наук. сб. изд. Литературным об-вом Галицко-Русской матицы. — Львов, 1866. — С. 78–106.
1950. Площанский В. М. Буск, город и бывшее княжество т. им. на Галицкой Руси по данным из истории, топографии и статистики. — Львов, 1872.
1951. Повесть временных лет и Начальный свод (текстологический комментарий) // Труды Отдела Древнерусской Литературы — Т. 30. — 1976. — С. 17–21.
1952. Повстенко О. И. Катедра св. Софії у Києві. — Нью-Йорк, 1954.
1953. Погодин М. П. О договорах Русских князей Олега, Игоря и Святослава с Греками // Русский Исторический Сборник, издаваемый Обществом истории и древностей российских. — Москва, 1838. — Т. 1. — Кн. 4. — С. 98–137.
1954. Погодин М. П. Исследования, замечания и лекции о русской истории. — Т. 1. Период удельный (1054–1240). — Москва, 1846.
1955. Погодин М. П. Древняя русская аристократия // Москвитянин — 1847. — С. 2–89.
1956. Погодин М. П. Древняя русская история до монгольского ига. — Т. 1. — Москва, 1871; — Т. 2. — Москва, 1871; — Т. 3. — Москва, 1872.
1957. Половой Н. Я. Две ошибки древнейшего русского хрониста // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 14. — 1958. — С. 139–142.
1958. Половой Н. Я. О дате второго похода на греков и похода русских на Бердаа // Византийский Временник. — Т. 14. — 1958. — С. 138–147.
1959. Половой Н. Я. Русское народное предание и византийские источники о первом походе Игоря на греков // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 16. — 1960. — С. 105–111.
1960. Половой Н. Я. О русско-хазарских отношениях в 40-х годах X в. // Зап. Одесского

Розділ другий

- археологического об-ва. — Т. 1(34). — Одесса. — 1960. — С. 344–356.
1961. Половой Н. Я. К вопросу о первом походе Игоря против Византии (сравнительный анализ русских и византийских источников // Византийский временник. — Т. 18. — 1961. — С. 85–104.
1962. Половой Н. Я. О маршруте похода русских на Бердаа и русско-хазарских отношениях в 943 г. // Византийский Временник. — Т. 20. — 1961. — С. 90–105.
1963. Полонская Н. Д. К вопросу о христианстве на Руси до Владимира // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1917. — № 9. — С. 33–80.
1964. Полонська-Василенко Н. Митрополит Київський Іларіон // Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ. — Вип. 3. — Мюнхен, 1946. — С. 25–31.
1965. Полонська-Василенко Н. Велика княгиня українська Св. Ольга // Наша культура — Вінніпег, 1952. — № 4. — С. 31–35.
1966. Полонська-Василенко Н. Княгиня Романова Анна // Визвольний шлях — Кн. 3. — Лондон, 1954. — С. 21–28.
1967. Полонська-Василенко Н. Король Данило на тлі історичної доби // Визвольний шлях. — Кн. 9. — Лондон, 1954. — С. 27–32.
1968. Полонська-Василенко Н. Адельгейда-Євпраксія, княжна київська, імператриця німецька // Наше життя — 1959. — Ч. 8. — С. 7–9.
1969. Полонська-Василенко Н. Дочка Володимира Мономаха (Євфимія) // Наше життя — 1961. — Ч. 5. — С. 8–10.
1970. Полонська-Василенко Н. Пам'яті Домета Оляничина (6.VIII.1891 — 25.VI.1970) // Український Історик. — 1970. — С. 85–89.
1971. Полонська-Василенко Н. Історія України. — Т. 1. — Мюнхен, 1972; — Т. 2. — Мюнхен, 1976.
1972. Полонська-Василенко Н. Історія України. — Т. 1-2 — Київ, 1992 [там само генеалогічні і синхронні таблиці укр. та лит. князів, с. 270–290, 423–425].
1973. Пономарев А. Куманы-Половцы // Вестник Древней Истории. — 1940. — № 3-4. — С. 366–370.
1974. Пономарев А. Л., Сериков Н. И. 989 (6496) год — год крещения Руси: Филологический анализ текстов, астрология и астрономия // Причерноморье в средние века. — Вып. 2. — Москва, 1995. — С. 161–189.
1975. Пономаренко П. Князі Путивльські // Сіверянський літопис. — 1999. — № 5. — С. 3–9
1976. Полубояринова М. Д. Русские люди в Золотой Орде. — Москва, 1978.
1977. Поппэ А. В. Русские митрополии константинопольской патриархии в XI столетии // Византийский Временник. — Т. 28. — 1968. — С. 85–108.
1978. Поппэ А. Русско-византийские церковно-политические отношения в середине XI века // История СССР — 1970. — № 3. — С. 108–124.
1978. Поппэ А. В. Истоки церковной организации Древнерусского государства // Становление раннефеодальных славянских государств. — Киев, 1972. — С. 62–97.
1979. Поппэ А. В. Родословная Мстиши Свенельдича // Летописи и хроники. 1973 г. — Москва, 1974. — С. 64–91.
1980. Поппэ А. О причинах похода Владимира Святославича на Корсунь 988–989 гг. // Вестник Московского гос. Ун-та. Серия история. — 1978. — № 2.
1981. Поппэ А. Перші сто років християнства на Русі // Варшавські українознавчі записки. — 3. 1. — Варшава. — 1989. — С. 25–39.
1982. Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси // Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988 — 1237 гг.). — 2-е изд. — Санкт-Петербург, 1996. — С. 443–499.
1983. Поппэ А. Святослав Славний і Візантія // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 41–48.
1984. Пресняков А. Е. Княжое право в Древней Руси. — Петроград, 1909.
1985. Пресняков А. Е. Образование Великорусского государства. — Петроград, 1918
1986. Пресняков А. Е. Лекции по русской истории. — Т. 1. Киевская Русь. — Москва, 1938.
1987. Пресняков А. Е. Княжое право в Древней Руси. Лекции по русской истории: Киевская Русь. — Москва, 1993.
1988. Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. — Санкт-Петербург, 1913.
1989. Приселков М. Д. Ханские ярлыки русским митрополитам. — Петроград, 1916.
1990. Приселков М. Д. Нестор-летописец: Опыт историко-литературной характеристики. — Петроград, 1923.
1991. Приселков М. "Слово о полку Игореве" как исторический источник // Историк-марксист. — 1938. — Кн. 6. — С. 101–127.
1992. Приселков М. Д. Русско-византийские отношения X–XII вв. // Вестник Древней Истории — 1939. — № 3. — С. 98–109.
1993. Приселков М. Д. История Русского летописания XI–XV вв. — Ленинград, 1940. — Санкт-Петербург, 1996.
1994. Приселков М. Д. Летописание Западной Украины и Белоруссии // Уч. зап. ЛГУ — Сер. истор. — Вып. 7. — № 67. — 1941. — С. 11–21.
1995. Приселков М. Д. Киевское государство II половины X в. по византийским источникам // Уч. зап. ЛГУ — Сер. истор. — Вып. 8. — № 68. — 1941. — С. 215–246.
1996. Приселков Н. Д. Троицкая летопись. — Москва-Ленинград, 1950.

Джерела і література

1997. Присьолков М. Д. Початок літописання в Галицько-Волинській землі // *Мат. до вивчення історії української літератури.* — Т. 1. — Київ, 1959. — С. 96–101.
1998. Прицак О. Деремела — бродники // *International journal of slavic linguistic and poetics.* — 1965. — № 9. — Р. 84–96.
1999. Прицак О. Печеніги // *Український історик.* — 1970. — № 1–3 (25–27). — С. 95–101.
2000. Прицак О. Коли і де хрестилася Ольга? // *Записки НТШ.* — Т. 255. — 1993.
2001. Пришляк В. Середньовічні шляхи галицько-волинських земель в епоху Романовичів // *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького.* — Львів, 2001. — С. 221–228.
2002. Прозоровский Д. И. О родстве св. Владимира по матери // *Зап. имп. АН* — Т. 5. — 1898. — С. 17–26.
2003. Прохоров Г. М. Радзивилловский список Владимирской летописи по 1206 год и этапы владимирского летописания // *Труды Отдела Древнерусской Литературы.* — Т. 42. — 1989. — С. 53–76.
2004. Пташицкий С. Князя Пузины. Историко-генеалогические материалы. — Санкт-Петербург, 1898.
2005. Пушкарёва Н. Л. Женщины Древней Руси. — Москва, 1989.
2006. Пчелов Е. В. Легендарная и начальная генеалогия Рюриковичей // *Летопись Историко-Родословного общества в Москве.* — Вып. 2. — 1994. — С. 27–39.
2007. Пчелов Е. В. Происхождение династии Рюриковичей // *Труды Историко-Архивного Института.* — Т. 34. Сборник статей геральдического семинара ИАИ РГГУ. — Вып. 1. — Москва, 2000. — С. 139–183.
2008. Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. — Москва, 2001.
2009. Пшик В. Трагедія під Завихвостом 1205 року // *Республіканець.* — 1993. — № 3. — С. 22–28.
2010. Пятнов А. П. Борьба за киевский стол в 1148–1151 гг. // *Вестник МГУ. Серия историческая.* — 2003. — № 1. Январь–февраль. — С. 3–24.
2011. Ранчин А. М. Принцип "Translatio imperii" и Киевская Русь в историософской концепции "Москва — Третий Рим" // *Славяне и их соседи: Имперская идея в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. Тезисы XIV конференции.* — Москва, 1995. — С. 63–66.
2012. Рапов О. М. О некоторых аспектах княжеского землевладения в Киевской Руси // *Становление раннефеодальных славянских государств: Материалы научной сессии польских и советских историков. Киев, 1969 г.* — Киев, 1972. — С. 90–105.
2013. Рапов О. М., Ткаченко Н. Г. Документы о взаимоотношениях папской курии с великим киевским князем Изяславом Ярославичем и польским князем Болеславом II Смелым в 1075 г. // *Вестник МГУ — Серия 9.* — № 5. — 1975. — С. 84–87.
2014. Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. — Москва, 1977.
2015. Рапов О. М. О дате принятия христианства князем Владимиром и киевлянами // *Вопросы Истории.* — 1984. — № 6. — С. 89–105.
2016. Рапов О. М. Русская церковь в IX – первой трети XII в. Принятие христианства. — Москва, 1988.
2017. Рапов О. М. Еще раз о датировке взятия Корсуни князем Владимиром // *Византийский Временник.* — Т. 49. — 1988.
2018. Рапов О. М. Когда родился великий киевский князь Святослав Игоревич // *Вестник МГУ. Серия 8. История.* — 1993. — № 4. — С. 92–96.
2019. Раппопорт П. А. Города Болоховской земли // *Кр. сообщ. Ин-та ист. мат. культуры АН СССР — Вып. 57.* — Москва, 1955. — С. 52–60.
2020. Раппопорт П. А. Из истории Южной Руси в XI–XII вв. // *История СССР.* — 1966. — № 3.
2021. Расовский Д. А. О роли Черных Клобуков в истории Древней Руси // *Seminarium Kondakovianum.* — Т. 1. — 1927.
2022. Расовский Д. А. Печенеги, торки и берендеи на Руси и в Угрии // *Seminarium Kondakovianum.* — Т. 6. — 1933. — С. 16–58.
2023. Расовский Д. А. Половцы. Ч. 1. Происхождение половцев // *Seminarium Kondakovianum.* — Т. 7. — 1935. — С. 201–287.
2024. Расовский Д. А. Тльковины // *Seminarium Kondakovianum.* — Т. 8. — 1936. — С. 307–313.
2025. Ратич А. А. Исследования городища в с. Перемиль на Вольни в 1963–1964 гг. // *Мат. сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1964 г. в СССР.* — Баку, 1965. — С. 140–141.
2026. Ратич О. О., Нудьга Г. Л. Західно-українські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // *Торжество історичної справедливості.* — Львів, 1968. — С. 44–64.
2027. Редников Н. И. Княжество Феодоро и падение Готии / *Рукопись Бахчисарайского историко-археологического музея. Материалы Эски-Керменской экспедиции* // *Изв. Гос. академии истории материальной культуры.* — Вып. 117. — Москва, 1935. — С. 38–44.
2028. Резанов А. С. Хронологические и генеалогические таблицы по всеобщей и русской истории. — Санкт-Петербург, 1910.
2029. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси. — Москва, 1948.
2030. Рыбаков Б. А. Торговля и торговые пути // *История культуры Древней Руси. Домонгольский период.* — Т. 1. — Москва-Ленинград, 1948.

Розділ другий

2031. Рыбаков Б. А. Военное дело // История культуры Древней Руси. — Т. 1. — Москва, 1948. — С. 356–389, 521–562.
2032. Рыбаков Б. А. Князь Святослав Всеволодович (ок. 1125 – 1194 гг.). Опыт исторической характеристики // Материалы и Исследования по Археологии СССР. — № 11. — 1949.
2033. Рыбаков Б. А. Уличи: Историко-географические заметки // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Вып. 35. — 1950. — С. 3–17.
2034. Рыбаков Б. А. Русские земли по карте Идриси 1154 г. // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Вып. 43. — 1952.
2035. Рыбаков Б. А. Боевые порядки русских войск XI–XII вв. // Уч. зап. Моск. обл. пед. ин-та. — Т. 27. — Москва, 1954. — С. 3–24.
2036. Рыбаков Б. А. Начало Русского государства: представления летописцев о Руси VI–IX вв. // Вестник МГУ. — 1955. — № 5. — С. 57–77.
2037. Рыбаков Б. А. Запись о смерти Ярослава Мудрого // Советская Археология. — 1959. — № 4. — С. 245–249.
2038. Рыбаков Б. А. Спорные вопросы образования Киевской Руси // Вопросы Истории. — 1960. — № 9. — С. 18–26.
2039. Рыбаков Б. А. Исторический взгляд на русские былины // История СССР — 1961. — № 5. — С. 141–166; — № 6. — С. 80–96.
2040. Рыбаков Б. А. Обзор общих явлений русской истории IX – середины XIII века // Вопросы Истории. — 1962. — № 4. — С. 34–57.
2041. Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. — Москва, 1963.
2042. Рыбаков Б. А. Любеч — феодальный двор Мономаха и Ольговичей // Кр. сообщ. о докладах и полевых исслед. Ин-та археологии АН СССР. — Москва, 1964. — № 99. Средневековая археология. — С. 21–23.
2043. Рыбаков Б. А. Первые века русской истории. — Москва, 1964.
2044. Рыбаков Б. А. Русские датированные надписи XI–XIV веков. — Москва, 1964.
2045. Рыбаков Б. А. Владимировы крепости на Стугне // КСИА АН СССР — Вып. 100. — 1965. — С. 73–90.
2046. Рыбаков Б. А. Русь в эпоху "Слова о полку Игореве" // История СССР. С древнейших времен до наших дней. — Т. 1. — Москва, 1966. — С. 573–639.
2047. Рыбаков Б. А. Путь из Булгара в Киев // Материалы и Исследования по Археологии СССР. — № 169. — 1969. — С. 189–196.
2048. Рыбаков Б. А. Союзы племен и проблема генезиса феодализма на Руси (тезисы доклада) // Проблемы возникновения феодализма у народов СССР. — Москва, 1969. — С. 25–28.
2049. Рыбаков Б. А. Политическое и военное значение Южной "Русской земли" в эпоху "Слова о полку Игореве" // Историческая география России. Вопросы географии. — Т. 83. — 1970. — С. 73–78.
2050. Рыбаков Б. А. "Слово о полку Игореве" и его современники. — Москва, 1971
2051. Рыбаков Б. А. В. Н. Татищев и летописи XII в. // История СССР. — 1971. — № 1. — С. 91–109
2052. Рыбаков Б. А. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве". — Москва, 1972.
2053. Рыбаков Б. А. Русские карты Московии XV – начала XVI века. — Москва, 1974.
2054. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. — Москва, 1982.
2055. Рыбаков Б. А. Из истории культуры Древней Руси: Исследования и заметки. — Москва, 1984.
2056. Рыбаков Б. А. Мир истории. Начальные века русской истории. — Москва, 1984.
2057. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. — Москва, 1987.
2058. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. — Москва, 1994.
2059. Рыздзевская Е. А. К летописному сказанию о походе Руси на Царьград в 907 г. // Известия АН. — 4 серия. — Отделение общественных наук. — Ленинград, 1932. — № 6. — С. 471–479.
2060. Рыздзевская Е. А. Легенда о князе Владимире в саге об Олафе Трюгвасоне // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 2. — 1935. — С. 61–74.
2061. Рыздзевская Е. А. Сведения о Старой Ладоге в древнесеверной литературе // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Вып. 11. — 1945. — С. 51–65.
2062. Рыздзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв. — Москва, 1978.
2063. Рыкова О. В. Из истории создания дореволюционных генеалогических справочников // Наш радавод. — Ч. 1. — Гродна. — 1993. — С. 41–71.
2064. Рыкова О. В. Издания Ж. Феррана по истории, генеалогии и иконографии российского дворянства // Археографический ежегодник за 1995 г. — Москва, 1997. — С. 322–326.
2065. Ричка В. М. Південнобузька волость Київської землі (XI–XII століття) // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. Секція археології. — Кам'янець-Подільський, 1985. — С. 71–72.
2066. Ричка В. М. Про адміністративно-територіальний устрій давньоруських земель у XI–XII ст. // Український історичний журнал. — 1983. — №2. — С. 94–100.
2067. Ричка В. М. З історії формування державної території Давньої Русі // Український історичний журнал. — 1985. — № 9. — С. 82–91.
2068. Ричка В. М. Про історичну обумовленість утворення і розвитку давньоруських земель-князівств // Історичні

Джерела і література

- дослідження. Вітчизняна історія. — Вип. 12. — 1986. — С. 70–75.
2069. Ричка В. М. Рюрик Ростиславич в "Слове" и летописи // Тезисы докладов Черниговской науч.-метод. конференции, посв. 800-летию "Слова о полку Игореве". — Чернигов, 1986. — С. 36–37.
2070. Рычка В. М. Формирование территории Киевской земли (IX – первая треть XII в.). — Киев, 1988.
2071. Ричка В. М. Про еволюцію назви "Русь" в етнополітичній історії України // Український історичний журнал. — 1991. — № 2. — С. 84–89.
2072. Ричка В. М. Київська Русь. — Київ, 1994.
2073. Ричка В. М. Церква Київської Русі. — Київ, 1998.
2074. Ричка В. М. Ідея Києва — другого Єрусалима в політично-ідеологічних концепціях середньовічної Русі // Археологія. — 1998. — № 2. — С. 72–82.
2075. Ричка В. "День народження" Києва в середньовічній релігійно-церковній традиції // Четвертий міжнародний конгрес українців. — Одеса, 26–29 серпня 1999 р. — Доповіді та повідомлення. — Історія. — Ч. 1. — Одеса-Київ-Львів. — 1999. — С. 20–23.
2076. Ричка В. Київ і Новгород у ранній історії Русі та "справа її раціонального укладу" // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 67–70.
2077. Ричка В. М. Княгиня Ольга. — Київ, 2004.
2078. Ржигла В. Ф. Автор "Слова о полку Игореве" и его время // Археологический ежегодник за 1961 год. — Москва, 1962. — С. 3–17.
2079. Рогов А. И. Древнерусские переводы "Хроники" Стрыйковского // Археологический ежегодник за 1962 г. — М., — 1963. — С. 206–214.
2080. Рогов А. И. Известия по истории Киевской Руси в Хронике Мацея Стрыйковского и их источники // Кр. сообщ. Ин-та славяноведения АН СССР — 1964. — № 42. Из истории революционного движения польского народа. — С. 52–64.
2081. Рогов А. И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его Хроника). — Москва, 1966.
2082. Рогов А. И. Супраль как один из центров культурных связей Белоруссии с другими славянскими странами // Славяне в эпоху феодализма. — Москва, 1978. — С. 321–328.
2083. Рогов А. И. О понятии "Русь" и "Русская земля": по памятникам письменности XI – начала XII вв. // Формирование раннефеодальных славянских народностей. — Москва, 1981. — С. 151–156.
2084. Рогов В. А. К вопросу о развитии княжеской власти на Руси // Древняя Русь: проблемы права и правовой идеологии. — М., — 1984. — С. 51–75.
2085. Рогозинский А. "Кройника" Феодосия Сафоновича и ее отношение к "Киевскому синопсису" Иннокентия Гизеля // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 15. — Кн. 4. — 1910. — С. 32–58.
2086. Рождественская Т. К вопросу о лингвистическом изучении договоров Руси с греками X в. // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 33–41.
2087. Рожко М. Ф. Карпатські фортеці доби Київської Русі // Київська Русь: Джерела. Культура. Традиції. — Київ, 1982. — С. 12–20.
2088. Рожко М. Ф. Карпатські шляхи та їх оборона // Український Історичний Журнал. — 1990. — № 10. — С. 86–97.
2089. Рожко М. Ф. Тустань. Давньоруська наскельна фортеця. — Львів, 1996.
2090. Рожко М. Ф. Міста. Дерев'яне будівництво. Наскельні та оборонні споруди Карпат IX–XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. — Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 361–460.
2091. Рожко М. Ф. Оборонне будівництво Данила Галицького // Галицька брама. — № 9–10 (81–82). — С. 24–29.
2092. Рожко М. Ф. Празькі гроші на теренах міста Львова у першій половині XIV століття (За матеріалами археологічних розкопок) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Київ-Львів, 2004. — С. 619–636.
2093. Розанов С. П. Евпраксия-Адальгейда Всеволодовна (1071–1109) // Известия АН — VII серия. — Отд. гуманитар. Наук. — № 8. — Ленинград, 1929. — С. 617–648.
2094. Розанов С. П. Евфимия Владимировна и Борис Каломанович. Из европейской политики XII в. // Там само. — № 9. — Ленинград, 1930. — С. 649–671.
2095. Розен В. Р. Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхья Антиохийского. — Санкт-Петербург, 1883.
2096. Розов Н. П. Синаодальный список сочинений Илариона — русского писателя XI в. // Slavia — 1963. — Roc. 32. — Ses. 2. — S. 143–152.
2097. Розов Н. П. Книга в России в XV веке. — Ленинград, 1981.
2098. Розенкамф Г. А. Обзорение Кормчей книги в историческом виде. — Санкт-Петербург, 1839.
2099. Романов Б. А. Элементы легенды в жалованной грамоте великого князя Олега Ивановича рязанскому Ольгову монастырю // Проблемы источниковедения — Сб. 3. — Москва-Ленинград, 1940. — С. 205–224.
2100. Романов Б. А. Люди и нравы древней Руси (Историко-бытовые очерки XI–XIII вв.). — Ленинград, 1948.

Розділ другий

2101. Романов В. К. Статья 1224 г. о битве при Калке Ипатьевской летописи // Летописи и хроники. 1980 г. — Москва, 1981. — С. 79–103.
2102. Романовский Л. М. О Константине Ивановиче князе Острожском // Труды Третьего Археологического съезда в России. — Т. 2. — Киев, 1878. — С. 205–209.
2103. Рошко Г. Иннокентий IV и угроза татаро-монгольского нашествия (Послание Папы Римского Даниилу Галицкому и Александру Невскому) // Символ (Париж). — 1988. — № 20.
2104. Российское дворянство. История. Генеалогия. Геральдика. Каталог редких и ценных изданий из собрания библиотеки РГГУ / Сост. Е. А. Горбунова, О. Н. Наумов, Т. Н. Рыбина. — Москва, 1997.
2105. Рудаков В. Н. Поведение Дмитрия Донского в оценке автора "Повести о нашествии Тохтамыша" // Проблемы источниковедения истории книги. Межведомственный сборник научных трудов. — Вып. 1. — Москва, 1997.
2106. Рудаков В. Н. Восприятие монголо-татар в летописной повести о битве на Калке // Проблемы источниковедения истории книги. Межведомственный сборник научных трудов. — Вып. 2. — Москва, 1998. — С. 16–30.
2107. Руднев В. А. Слово о князе Владимире. — Москва, 1989.
2108. Рудницький С. Руські землі польської корони при кінці XV в. // Записки НТШ. — Т. 21. — 1899. — С. 67–98.
2109. Руммель В. В., Голубцов В. В. Родословный сборник русских дворянских фамилий. — Т. 1–2. — Санкт-Петербург, 1886–1887.
2110. Румянцева В. В. Деякі підсумки розвитку генеалогії // Український Історичний Журнал. — 1987. — № 3. — С. 89–99.
2111. Русина О. В. Формування і зміст топоніму "Сіверська земля" // Український Історичний Журнал. — 1990. — № 6. — С. 80–87.
2112. Русина О. До питання про київських князів татарської доби // Записки НТШ. — Т. 225. — 1993. — С. 194–203.
2113. Русина О. Київська виправа Гедиміна (текстологічний аспект проблеми) // Записки НТШ. — Т. 231. — 1996. — С. 147–157.
2114. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. — Київ, 1998.
2115. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою // Україна крізь віки. — Т. 6. — Київ, 1998.
2116. Руссев Н. Д. Молдавия в "темные века": Материалы к осмыслению культурно-исторических процессов // Stratum plus. — 1999. — № 5. Неславянское в славянском мире.
2117. Русская генеалогия. Энциклопедия / Под ред. М. Е. Бычковой. — Москва, 1999.
2118. Савелов Л. М. Опыт библиографического указателя по истории и генеалогии российского дворянства. — Москва, 1893.
2119. Савелов Л. М. Библиографический указатель по истории, геральдике и родословию российского дворянства. Изд. 2. — Острогжск, 1897.
2120. Савелов Л. М. Генеалогические редкости. Список редких замечательных изданий по русской генеалогии. — Москва, 1904.
2121. Савелов Л. М. Князя Пожарские. Родословие. // Летопись историко-родословного об-ва в Москве. 1906. Вып. 2–3.
2122. Савелов Л. М. Лекции по русской генеалогии, читанные в Московском Археологическом институте преподавателем института Л. М. Савеловым. — Т. 1–2. — Москва, 1908–1909. — Изд. 2. — Москва, 1994.
2123. Савелов Л. М. Родство потомков Владимира Святого с домом Пястов. — Москва, 1916.
2124. Самойловский И. М. Стародавній Коростень // Археологія — Т. 23. — 1970. — С. 191–197.
2125. Самоквасов Д. Заметки по истории русского государственного устройства и управления // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1869. — № 11. — С. 40–105.
2126. Самоквасов Д. Я. Свидетельства современных источников о военных и договорных отношениях славяноруссов к грекам до Владимира Святославича Равноапостольного // Варшавские Университетские известия. — 1886. — № 6. — С. 1–48.
2127. Сапунов Б. В. Книга в России в XI–XIII вв. — Ленинград, 1978.
2128. Сахаров А. Н. Кий: Легенды и реальность // Вопросы Истории. — 1975. — № 10.
2129. Сахаров А. Н. Поход Руси на Константинополь в 907 г. // История СССР — 1977. — № 6. — С. 52–91.
2130. Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси: IX – первая половина X в. — Москва, 1980.
2131. Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава. — Москва, 1982.
2132. Сахаров А. Н. Основные этапы внешней политики Руси с древнейших времен до XV века // История внешней политики России. Конец XV – XVII век. От свержения ордынского ига до Северной войны. — Москва, 1989. — С. 13–105.
2133. Сахаров А. Н. Политическое наследие Рима в идеологии Древней Руси // История СССР. — 1990. — № 3. — С. 71–83.
2134. Сборник статей, посвященных Л. М. Савелову. — Москва, 1915.
2135. Свенціцкий І. Питання про автентичність договорів Русі з греками в X в. // Питання слов'янського мовознавства. — Кн. 2. — Львів, 1949. — С. 23–29.
2136. Свердлов М. Б. К вопросу о летописных источниках "Повести о битве на Калке" // Вестник ЛГУ. — Сер. истории, языка и литературы. — 1963. — № 2. Вып. 1. — С. 141–144.
2137. Свердлов М. Б. Известия о русско-скандинавских связях в хронике Адама

Джерела і література

- Бременского // Скандинавский Сборник. — Вып. 12. — 1967.
2138. Свердлов М. Б. Дания и Русь в XI в. // Исторические связи Скандинавии и России IX–XX вв. — Ленинград, 1970.
2139. Свердлов М. Б. Відомості про Київ у хроніці Титмара Мерзебургського // Український Історичний Журнал. — 1971. — № 8. — С. 77–80.
2140. Свердлов М. Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X — начала XI в. // Исследования по истории славянских и балканских народов. Киевская Русь и ее соседи. — Москва, 1972. — С. 72–109.
2141. Свердлов М. Б. Политические отношения Руси и Германии X — первой половины XI в. // Проблемы истории международных отношений / Сб. стат. памяти акад. Е. В. Тарле. — Ленинград, 1972. — С. 283–296.
2142. Свердлов М. Б. Скандинавы на Руси в XI в. // Скандинавский сборник. — Вып. 19. — Таллин. — 1974. — С. 25–47.
2143. Свердлов М. Б. Известия о Руси в Хронике Титмара Мерзебургского // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 90–101.
2144. Свердлов М. Б. Древнерусский акт X–XIV вв. // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 8. — 1976.
2145. Свердлов М. Б. Генезис феодальной земельной собственности в Древней Руси // Вопросы Истории. — 1978. — № 8.
2146. Свердлов М. Б. Генеалогия в изучении класса феодалов на Руси XI–XIII вв. // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 11. — 1979
2147. Свердлов М. Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси. — Ленинград, 1983.
2148. Свердлов М. Б. Критерии прогресса в изучении общественного строя Древней Руси // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед., 1985 г. — Москва, 1986. — С. 43–48.
2149. Свердлов М. Б. Правовой обычай и закон в формировании феодального права в Киевской Руси // Там само. 1987 г. — Москва, 1988. — С. 19–25.
2150. Свердлов М. Б. От Закона Русского к Русской Правде. — Ленинград, 1988.
2151. Свердлов М. Б. Rörík (Hrögíkr) i Gordum // Восточная Европа в древности и Средневековье. — Москва, 1994. — С. 36–40
2152. Свердлов М. Б. Общественный строй Древней Руси в русской исторической науке XVIII–XX веков. — Санкт-Петербург, 1996
2153. Свердлов М. Б. "Корм — кормление": Становление феодального социально-политического института на Руси IX — XIII вв. // Studia Humanistica. — Санкт-Петербург, 1996.
2154. Свердлов М. Б. Государственно-юридическое регулирование правоотношений в международных договорах Руси X — первой трети XIII вв. // Восточная Европа в древности и средневековье: Международная договорная практика Древней Руси. IX Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Мат. к конференции. — Москва, 1997.
2155. Свердлов М. Б. Русский купец в Константинополе в первой половине X в. // Восточная Европа в древности и средневековье: Контакты, зоны контактов и контактные зоны. XI Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Материалы к конференции. — Москва, 1999.
2156. Свердлов М. Б. Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI — первой трети XIII вв. — Санкт-Петербург, 2003.
2157. Свідерський Ю. Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. — Київ, 1983.
2158. Седов В. В. Смоленская земля // Древнерусские княжества X–XIII вв. — Москва, 1975. — С. 240–259.
2159. Седов В. В. Восточные славяне в VI–XIII вв. — Москва, 1982.
2160. Седов В. В. Славяне в раннем средневековье. — Москва, 1995.
2161. Седов В. В. Русский каганат IX столетия // Древнерусская культура в мировом контексте: Археология и междисциплинарные исследования. — Москва, 2000.
2162. Седова Р. Д. Рукописная традиция "Жития Петра" в редакции митрополита Киприана // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 37. — 1983. — С. 256–268.
2163. Сендульский А. Преподобный Федор князь Острожский // Вольские епархиальные ведомости — 1871. — № 9. — С. 272–280.
2164. Сенютювич-Бережний В. Історичне місце князя Федька Несвізького // Літопис Волині — Ч. 4. — Вінніпег, 1958. — С. 31–46.
2165. Сенютювич-Бережний В. Родинні зв'язки князів Несвізьких з князями Острозькими // Український історик. — № 1–4 (17–20). — Мюнхен, 1968. — С. 124–127.
2166. Сербина К. Н. Из истории русского летописания конца XV в. (Летописный свод 1497 г.) // Проблемы источниковедения — Т. 11. — Москва, 1963. — С. 391–428.
2167. Сербина К. Н. Летописный свод 1518 г. // Труды Ленинградского Отд. Ин-та Истории СССР. — Вып. 5. — Вопросы историографии и источниковедения истории СССР. — Сб. стат. — Москва-Ленинград, 1963. — С. 166–172.
2168. Сергеевич В. И. Вече и князь: Русское государственное устройство и управление во времена князей Рюриковичей // Русские юридические древности — Т. 2. — Москва, 1867.
2169. Сергеевич В. И. Греческое и русское право в договорах с Греками в X веке // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1882. — № 1. — С. 82–115.

Розділ другий

2170. Сергеевич В. И. Первичные народные собрания у германцев и греков // Журнал мин. юст. — № 12. — 1907. — С. 156–168.
2171. Сергеевич В. И. Лекции и исследования по древней истории русского права. — Санкт-Петербург, 1910.
2172. Сердобольская Л. А. К вопросу о хронологии похода русских князей против татар и битвы при реке Калке // Сб. трудов Пятигорского гос. пед. ин-та. — Вып. 1. — Ставрополь, 1947. — С. 131–139.
2173. Серебряников С. Родословие ярославских владетельных князей. — Санкт-Петербург, 1841.
2174. Сыромятников С. Н. Древлянский князь Мал и варяжский вопрос // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1912. — № 7. — С. 120–139.
2175. Симсон П. История Серпухова в связи с Серпуховским княжеством и вообще с отечественной историей / Репринт с книги 1880 г. — Москва, 1992.
2176. Скрынников Р. Г. Начало Oprичнины. — Ленинград, 1966.
2177. Скрынников Р. Г. Oprичный террор. — Ленинград, 1969.
2178. Скрынников Р. Г. Переписка Грозного и Курбского. Парадоксы Эдварда Кинана. — Ленинград, 1973.
2179. Скрынников Р. Г. Иван Грозный. — Москва, 1980.
2180. Скрынников Р. Г. На страже московских рубежей. — Москва, 1986.
2181. Скрынников Р. Г. Войны Древней Руси // Вопросы истории. — 1995. — № 11–12. — С. 24–38.
2182. Скржинская Е. Ч. Греческая надпись из Тмутаракани // Византийский временник. — Т. 18. — 1961.
2183. Скржинская Е. Ч. Венецианский посол в Золотой Орде (по надгробию Якопо Корнаро, 1362 г.) // Византийский Временник. — Т. 35. — 1973.
2184. Скржинская Е. Ч. Половцы. Опыт исторического истолкования этникона // Византийский Временник. — Т. 46. — 1986. — С. 255–276.
2185. Скржинская Е. Ч. Русь, Италия и Византия в средневековье / Подготовка текста к печати М. В. Скржинской и Н. Ф. Котляра. — Санкт-Петербург, 2001.
2186. Славинский М. История України. Курс лекцій. — Подєбради, 1934.
2187. "Слово о полку Игореве" и его время. Сб. стат. / Отв. ред. Б. А. Рыбаков. — Москва, 1985.
2188. "Слово о полку Игореве". Комплексные исследования / Отв. ред. А. Н. Робинсон. — Москва, 1988.
2189. Сметанина С. М. Рязанские феодалы и присоединение Рязанского княжества к русскому государству // Архив Русской Истории. — Вып. 6. — Москва, 1995. — С. 49–80.
2190. Смирнов И. И. Очерки социально-политических отношений Руси XII–XIII веков. — Москва-Ленинград, 1963.
2191. Смирнов П. П. Образование русского централизованного государства в XIV–XV вв. // Вопросы Истории. — 1946. — № 2–3. — С. 55–90.
2192. Смирнов С. Судьбы Червонной или Галицкой Руси до воссоединения ее с Польшей 1387 г. — Москва, 1860.
2193. Соболева Н. А. Русские печати. — Москва, 1991.
2194. Соболевский А. И. В каком году крестился Владимир? // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1888. — Июнь. — С. 211–236.
2195. Соболевский А. И. Год крещения Руси // Чтения в Историческом Об-ве Нестора Летописца. — 1888. — Кн. 2. — С. 61–87.
2196. Соболевский А. И. Две замечательные рукописи XIII в. // Чтения в Историческом Об-ве Нестора Летописца. — Киев, 1898. — Кн. 12. — Прибавл. к отд. 2. — С. 3–12.
2197. Соболевский А. И. Поп Сильвестр и Домострой (о житии Ольги) // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 21. — Кн. 1. — 1929. — С. 198–202.
2198. Собчук В. Дениско Мукусійович і Денисовичі на півдні Волині в XV – другій третині XVI ст. // Четверта наукова геральдична конференція. — Зб. тез і пов. — Львів, 1994. — С. 69–71.
2199. Собчук В. Боговитиновичі: генеалогія і маєтки // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Київ-Львів, 2004. — С. 498–537.
2200. Соколов Б. М. Эпические сказания о женитьбе князя Владимира (Германо-русские отношения в области эпоса) // Уч. зап. Саратовского гос. ун-та — 1923. — Т. 1. — Вып. 3. — С. 96–99.
2201. Соколова В. К. Русские исторические предания. — Москва, 1970.
2202. Сокольский В. О договорах Олега с греками. — Киев, 1870.
2203. Соллогуб Е. Летописи историко-родословного об-ва в Москве 1905–1909. — Москва, 1912.
2204. Соловьев А. В. Заметки о договорах Руси с греками // Slavica — 1938. — R. 15. — S. 2–19.
2205. Соловьев А. В. Был ли Владимир Святой правнуком Свенелда? // Зап. русского научного ин-та в Белграде. — 16–17. — 1941. — С. 37–64.
2206. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. — Кн. 1. Т. 1–2; — Кн. 2. Т. 3–4. — Москва, 1988.
2207. Соловьев С. М. История отношений между русскими князьями Рюрикова дома // Соловьев С. М. Сочинения в 18-ти книгах. — Кн. 19 (доп.). — Москва, 1996. — С. 5–338.
2208. Солодкин Я. Г. Об адресате "Послания дворянина к дворянину" // Труды Отдела

Джерела і література

- Древнерусской Литературы. — Т. 39. — 1985. — С. 342–344.
2209. Солодкин Я. Г. По поводу атрибуций Пискаревского летописца // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 44. — 1990. — С. 387–396.
2210. Соневицкий Л. Український єпископат Перемиської і Хомської єпархій в XV–XVI ст. // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. — Vol. II (VIII). — Fasc. 3–4. — Romae, 1956. — С. 348–392.
2211. Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. — Москва, 1955.
2212. Спасский Г. Исследование Тмутараканского камня с русской надписью // Отечественные записки. — Т. 36. — Разд. 2. — 1846. — С. 233–246.
2213. Спиридов М. Г. Родословный российский словарь. — Ч. 1–2. — Москва, 1793 — 1794.
2214. Спиридов М. Г. Краткий опыт исторического известия о Российском дворянстве. Извлечен и сочинен из Степенных, статейных, Чиновных и других разных российско-исторических книг, с показанием родоначальников некоторых, в родословной, бархатной называемой книге показанных родов. — Москва, 1804.
2215. Спицын А. А. Расселение древне-русских племен по археологическим данным // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1899. — № 8. — С. 301–340.
2216. Спицын А. А. Тмутараканский камень // Записки Отд. русской и славянской археологии Русского Археологического Об-ва. — Т. 40. — Петроград, 1915. — С. 58–92.
2217. Срезневский И. И. Договоры с греками // Известия Имп. АН по Отделению русского языка и словестности. — Т. 3. — Санкт-Петербург, 1854.
2218. Срезневский И. И. Память и похвала князю Владимиру и его житие по списку 1494 г. — Санкт-Петербург, 1897.
2219. Срезневский И. И. О Малуше, милостице в. кн. Ольги, матери в. к. Владимира // Зап. имп. АН — Т. 5. — 1898. — С. 27–33.
2220. Срезневский И. И. Статьи о древних русских летописях (1853–1866). — Санкт-Петербург, 1903.
2221. Ставицкий В. Відомості про Русь з "Історії монголів" Плано Карпіні // Український Історичний Журнал. — 1986. — № 6. — С. 32–40.
2222. Ставицкий В. И. "Киевское княжение" в политике Золотой Орды (первая четверть XIV века) // Внешняя политика Руси. Юбилейные чтения памяти В. Т. Пашуто. Тезисы докладов. — Москва, 1988. — С. 95–99.
2223. Ставицкий В. И. О двух датах штурма Киева в 1240 г. по русским летописям // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 43. — 1990. — С. 282–290.
2224. Ставицкий В. Князь Данило Романович на київському столі // Галицко-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. — Львів, 1993. — С. 99–100.
2225. Станкевич Н. В. О причинах постепенного возвышения Москвы до смерти Иоанна III // Ученые зап. Моск. ун-та — Ч. 5. — 1834. — С. 29–55, 247–279.
2226. Стасів М. Корона Данила і татари // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. — Vol. 2 (8). — Fasc. 1–2. — Romae, 1954. — С. 137–152.
2227. Сторожев В. Н. Материалы для истории русского дворянства. — Т. 1–2. — Москва, 1908–1909.
2228. Стороженко А. О существовавших в г. Киеве римско-католических храмах // Сб. стат. в честь профессора М. П. Дашкевича. — Киев, 1906. — С. 242–245.
2229. [Стриттер И.] История Российского государства. — Ч. 1–3. — Санкт-Петербург, 1800–1802.
2230. Сумароков А. П. Родословие князей российских. — Москва, б. р.
2231. Сюзюмов М. Я. Об источниках Льва Дьякона и Скилицы // Византийское обозрение. — Т. 2. — Вып. 1. — Юрьев, 1916. — С. 77–109.
2232. Сюзюмов М. Я. Мирозрение Льва Дьякона // Античная древность и средние века. — 1971. — С. 131–144.
2233. Талис Д. Л. Из истории русско-корсунских политических отношений в IX–X вв. // Византийский Временник — Т. 14. — 1958. — С. 103–116.
2234. Талис Д. Л. Росы в Крыму // Советская археология. — 1974. — № 3. — С. 87–99.
2235. Тарановский Ф. В. Отзыв о сочинении В. И. Сергеевича "Древнее русское право". — Москва, 1911.
2236. [Татищев В. Н.] История Российская с самых древних времен, неуспынными трудами через тридцать лет собранная и описанная покойным советником и Астраханским губернатором Васильем Никитичем Татищевым. — Москва. — Кн. 1. — Ч. 1–2. — 1768–69; — Кн. 2. — 1773; — Кн. 3. — 1774; — Кн. 4. — Санкт-Петербург, 1784.
2237. Татищев В. Н. История Российская..., Т. 1–3. — Москва, 1962 — 1964.
2238. Татищев С. С. Род Татищевых 1400–1900. — Санкт-Петербург, 1900.
2239. Татищев Ю. В. Род князей Мезецких // Изв. имп. Русского генеалогического об-ва. — Вып. 2. — Санкт-Петербург, 1903. — С. 48–71.
2240. Таубе М. Рим и Русь в домонгольский период X–XIII вв. — Майнц, 1927.
2241. Творогов О. В. Повесть временных лет и Начальный свод (Текстологический комментарий) // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 30. — 1976.
2242. Творогов О. В. Древняя Русь. События и люди. — Санкт-Петербург, 1994.
2243. Тельберг Г. Несколько замечаний о междукняжеских снмах в Древней Руси //

Розділ другий

- Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1906. — № 6. — С. 332–338.
2244. Терещук К. І. До питання про локалізацію Болохівської землі // Дослідження з слов'яно-руської археології. — Київ, 1976. — С. 164–175.
2245. Терлецький О. Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 // Записки НТШ — 1896. — Т. 12. — С. 128–152.
2246. Терлецький О. Історія української держави. — Т. 1. Княжа доба. — Львів, 1923.
2247. Терлецький О. Історія України. — Львів, 1938.
2248. Терський В. Літописний Звенигород // Жовтень — 1965. — № 7. — С. 143–146.
2249. Терський С. Археологія доби Галицько-Волинської держави. — Львів, 2002.
2250. Тиандер К. Ф. Поездки скандинавов в Белон море. — Санкт-Петербург, 1906.
2251. Тиандер К. Скандинавское переселенческое сказание // Датско-русские исследования. — Т. 3. — Петроград, 1915. — С. 140–152.
2252. Титов А. А. Род ярославских князей Троекуровых // Русский Архив. — Т. 7. — 1895. — С. 377–382.
2253. Тихомиров Д. Историческое исследование о генеалогии князей Рязанских, Муромских и Пронских с приложением родословных росписей. — Москва, 1844.
2254. Тихомиров И. А. О сборнике, именуемом Тверской летописью // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1876. — № 12. — С. 279–282.
2255. Тихомиров И. А. О составе западнорусских, так называемых литовских, летописей // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1901. — № 3. — С. 128–165; — № 5. — С. 134–188.
2256. Тихомиров М. Н. Исследование о Русской Правде. — Москва-Ленинград, 1941.
2257. Тихомиров М. Н. О купеческих и ремесленных объединениях в Киевской Руси // Уч. зап. МГУ — Вып. 87. — 1946. — С. 22–37.
2258. Тихомиров М. Н. Древняя Москва (XII–XV вв.). — Москва, 1947.
2259. Тихомиров М. Н. Список русских городов дальних и ближних // Исторические Записки — Т. 40. — 1950. — С. 214–259.
2260. Тихомиров М. М. Київська Русь // Наук. зап. Ін-ту історії УРСР — 1950. — Т. 3. — С. 18–35.
2261. Тихомиров М. Н. Условное держание на Руси в XII в. // Академику Б. Д. Грекову ко дню семидесятилетия. — Москва, 1952.
2262. Тихомиров М. Н. Древнерусские города. — Москва, 1956.
2263. Тихомиров М. Н. Малоизвестные летописные памятники // Истор. Архив — Т. 7. — Москва, 1957. — С. 29–38.
2264. Тихомиров М. Н. Русские летописи. Вопросы их издания и изучения // Вестник АН СССР. — 1960. — № 8. — С. 23–54.
2265. Тихомиров М. Н. Начало русской историографии // Вопросы Истории. — 1960. — № 5. — С. 41–56.
2266. Тихомиров М. Н. Краткие заметки о летописных произведениях в рукописных собраниях Москвы. — Москва, 1962.
2267. Тихомиров М. Н. Русская культура X–XVIII вв. — Москва, 1968.
2268. Тихомиров М. Н. Походы Святослава в Болгарию // Тихомиров М. Н. Исторические связи России со славянскими странами и Византией. — Москва, 1969. — С. 43–89.
2269. Тихомиров М. Н. Исторические связи России со славянскими странами и Византией. — Москва, 1969.
2270. Тихомиров М. Н. Российское государство XV–XVII веков. — Москва, 1973.
2271. Тихомиров М. Н. Ольга // Рукописное наследие академика М. Н. Тихомирова. — Москва, 1974. — С. 159–161.
2272. Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1975.
2273. Тихомиров М. Н. Происхождение названия "Русь" и "Русская земля" // Русское летописание. — Москва, 1979. — С. 31–54.
2274. Тихомиров М. Н. Русское летописание. — Москва, 1979.
2275. Ткаченко М. Бібліографія праць В. Б. Антоновича // Антонович В. Б. Твори. — Київ, 1932. — Т. 1. — С. XLIII–LXXVIII.
2276. Ткаченко М. Повстання в Києві в 1068–1069 рр. // Наук. зап. Ін-ту історії і археології України — Кн. 1. — 1943. — С. 145–154.
2277. Толочко О. П. З історії політичної думки на Русі // Український Історичний Журнал. — 1988. — № 9. — С. 70–77.
2278. Толочко О. П. До питання про сакральні чинники становлення князівської влади на Русі у IX–X ст. // Археологія — 1990. — № 1. — С. 51–63.
2279. Толочко О. П. Особливості міжсеньйоріальних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII–XIII ст. // Феодалізм на Україні. — Київ, 1990. — С. 28–41.
2280. Толочко О. П. Петро Акеревич — гаданий митрополит всея Русі // Український Історичний Журнал. — 1990. — № 6. — С. 45–54.
2281. Толочко О. П. Польша і Русь: спроба створення моделі еволюції погестарних структур // Україна і Польша в період феодалізму. — Київ, 1991. — С. 10–23.
2282. Толочко А. П. "Порты блаженных первых князей": К вопросу о византийских политических теориях на Руси // Южная Русь и Византия. Сборник научных трудов (К XVIII конгрессу византинистов). — Киев, 1991.
2283. Толочко А. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. — Киев, 1992.

Джерела і література

2284. Толочко О. Коли перестала існувати "Київська Русь"? (Історіографічна доля одного терміну і поняття) // Київська Старовина. — 1992. — № 6. — С. 3–18.
2285. Толочко О. П. Русь: держава і образ держави. — Київ, 1994.
2286. Толочко О. П. "Князь-робочич" та "король-орач": східноєвропейські паралелі до давньоруських генеалогічних легенд // Старожитності Русі-України. — Київ, 1994. — С. 210–215.
2287. Толочко О. П. "Русь" очима "України" // Сучасність. — 1994. — № 1. — С. 111–117.
2288. Толочко О. П. Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження // Український історичний журнал. — 1995. — № 6. — С. 22–36.
2289. Толочко О. П. Про місце смерті Рюрика Ростиславича // Український історичний журнал. — 1997. — № 5. — С. 136–143.
2290. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. — Київ, 1999.
2291. Толочко О. П. К старым спорам о Тагищеве // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 245–248.
2292. Толочко А. П. Принимал ли Роман Мстиславич посольство папы Иннокентия III в 1204 г.? // Ruthenica. — Т. 2. — Київ, 2003. — С. 195–204.
2293. Толочко П. П. Вече и народные движения в Киеве // Исследования по истории славянских и балканских народов. — Москва, 1972. — С. 125–143.
2294. Толочко П. П. Черты общности и своеобразия исторического развития Руси и Польши XII–XIV вв. — Москва, 1974.
2295. Толочко П. П. Этническое и государственное развитие Руси XII–XIII вв. // Вопросы истории. — 1974. — № 4. — С. 52–62.
2296. Толочко П. П. Киевская земля // Древнерусские княжества X–XIII вв. — Москва, 1975. — С. 5–56.
2297. Толочко П. П. Киев — административно-политический центр Полянского княжества // Новое в археологии Киева. — Киев, 1981. — С. 51–61.
2298. Толочко П. П. Древний Киев. — Киев, 1976; 2 вид. — 1983.
2299. Толочко П. П. Торговые связи Киева VIII–X вв. // Новое в археологии Киева. — Киев, 1981. — С. 356–366.
2300. Толочко П. П. Древний Киев. — Киев, 1983.
2301. Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. — Киев, 1987.
2302. Толочко П. П. Киев и Чернигов в IX–XIII вв. // Чернигов и его округа в IX–XIII вв. Сборник научных трудов. — Киев, 1988. — С. 15–21.
2303. Толочко П. П. Древнерусский феодальный город. — Київ, 1989.
2304. Толочко П. П. Историчні портрети. Із історії давньоруської і європейської політики X–XII ст. — Київ, 1990.
2305. Толочко П. П. Спорные вопросы по истории Киевской Руси // Славяне и Русь. — Киев, 1990. — С. 99–121.
2306. Толочко П. П. Чи існувала давньоруська народність? // Археологія. — 1991. — № 3. — С. 47–57.
2307. Толочко П. П. Русь — Мала Русь — руський народ у другій половині XIII–XVII ст. // Київська старовина — 1993. — № 3. — С. 3–14.
2308. Толочко П. П. Пути становлення древнеруських городів // Проблемы славянской археологии. — Москва, 1997.
2309. Толочко П. П. Русские летописи и летописцы X–XIII вв. — Санкт-Петербург, 2002.
2310. Толочко П. П. Дворцовые интриги на Руси. — Санкт-Петербург, 2002.
2311. Толочко П. П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. — Санкт-Петербург, 2002.
2312. Толочко П. П. Про походження Ярослава Мудрого // А се его сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 49–54.
2313. Толочко П. П. Ярослав Мудрый. — Київ, 2003.
2314. Толочко П. П. К вопросу о хазарско-иудейском происхождении Киева // Хазарский альманах. — Т. 2. — Киев-Харьков-Москва, 2004. — С. 99–108.
2315. Толстой И. И. Древнейшие русские монеты Великого княжества Киевского. — Санкт-Петербург, 1882.
2316. Толстой И. И. Древнейшие русские монеты X–XI вв. — Санкт-Петербург, 1893.
2317. Томашівський С. Українська історія. Нарис 1: Старинні і середні віки. — Львів, 1919.
2318. Томашівський С. Предтеча Исидораю Петро Акеревич, незнаний митрополит руський (1241–1245) // Записки Чину св. Василя Великого. — Т. 2. — Вип. 3–4. — Жовква, 1927. — С. 277–285.
2319. Томашівський С. Боярин чи ігумен? (Причинки до питання про особу Петра Акеревича) // Записки Чину св. Василя Великого. — Т. 3. — Вип. 1–2. — Жовква, 1928. — С. 171–178.
2320. Томашівський С. Історія України. — Мюнхен, 1948.
2321. Томенчук Б. Некрополі княжого Галича // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції / Міжнар. наукова конфер. — Галич, 19–21 серпня 1993 р. — Тези доповідей та повідомлень. — Львів, 1993. — С. 50–52.
2322. Томенчук Б. Три періоди розвитку Галича // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII — XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр /

Розділ другий

- Міжнародна археологічна конференція — Львів, 27–29 вересня 1994 р. — Тези доповідей та повідомлень. — Львів, 1994. — С. 19–22.
2323. Томенчук Б. Прицерковні кладовища княжого Галича // Галич і Галицька земля. — Збірник наукових праць. — Київ-Галич, 1998. — С. 127–132.
2324. Томсен В. Начало русского государства. — Москва, 1891.
2325. Троицкий Д. И. Галицкое княжество. — Санкт-Петербург, 1905.
2326. Троневиц П. Луцкий замок. — Луцьк, 1998.
2327. Троневиц П. Волинь в сутінках української історії XIV–XVI ст. — Луцьк, 2003.
2328. Трубецкая Е. Э. Сказание о роде князей Трубецких. — Москва, 1891.
2329. Трусман Ю. И. О месте Ледового побоища в 1242 г. // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1884. — № 1. — С. 44–46.
2330. Тураева-Церетели Е. Французская генеалогия XVI–XVII вв. о русских государях // С. Ф. Платонову. Ученики, друзья и почитатели. — Санкт-Петербург, 1911. — С. 82–110.
2331. Тучемский М. К прославлению преп. Федора, князя Острожского в родном ему г. Остроге // Волинские епархиальные ведомости — 1907. — № 13–14. — С. 410–414; — № 20. — С. 594–597; — № 21. — С. 636–640; — № 22. — С. 661–668.
2332. Ужанков А. Н. Летописец Даниила Галицкого: редакции, время составления // Герменевтика древнерусской литературы. — Сборник 1 (XI–XIV вв.). — Москва, 1989. — С. 247–283.
2333. Улащик Н. Н. "Литовская и жмоитская кройника" и ее отношение к хроникам Быховца и Стрыйковского // Славяне и Русь. — Москва, 1968. — С. 374–411.
2334. Улащик Н. Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. — Москва, 1973.
2335. Улащик Н. Н. Открытие и публикации Супральской летописи // Летописи и хроники. — 1976 г. — Москва, 1976. — С. 203–214.
2336. Улащик Н. Н. Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания. — Москва, 1985.
2337. Ульяновський В. Пам'ятник Костянтину Острозькому в Києво-Печерській Лаврі // Український Історичний Журнал. — 1992. — № 2. — С. 112–121.
2338. Ульяновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького // Острозька давнина — Т. 1. — Львів, 1995. — С. 24–31.
2339. Успенский Б. А. Царь и император. Помазание на царство и семантика монарших титулов. — Москва, 2000.
2340. Успенский Ф. И. Образование Второго Болгарского царства. — Одесса, 1879.
2341. Успенский Ф. И. Русь и Византия в X веке. — Одесса, 1888.
2342. Успенский Ф. И. Византийские владения на северном берегу Черного моря в IX и X вв. // Киевская Старина. — Т. 25. — № 5–6. — 1889. — С. 253–294.
2343. Успенский Ф. И. Очерки по истории Трапезундской империи. — Ленинград, 1929.
2344. Успенский Ф. И. Значение походов Святослава в Болгарию // Вопросы Древней Истории. — 1939. — № 4(9). — С. 91–96.
2345. Успенский Ф. И. История Византийской империи. — Т. 1–5. — Москва, 2002.
2346. Устиянович К. Три цікаві загадки. — Чернівці, 1902.
2347. Федака С. Д. Мстислав Тьмутаранський, Мстислав Великий // Історія України в історичних портретах. — Ужгород, 1996. — С. 3–8, 30–32.
2348. Федака С. Д. Олег Святославович // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну. — Вип. 2. — Ужгород. — 1996. — С. 3–8.
2349. Федака С. Д. Любецький з'їзд князів 1097 року — контрпункт давньоруської історії // Історія України. — 1999. — № 15. — С. 4–6.
2350. Федака С. Д. Чернігівський князь Всеволод Ольгович // Сіверянський літопис. — 1999. — № 6. — С. 29–35.
2351. Федака С. Д. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). — Ужгород, 2000.
2352. Федака С. Д. Святослав III — князь "грізний великий кївський" // Сіверянський літопис. — 2000. — № 6. — С. 27–38.
2353. Федака С. Д. Літописні джерела з історії княжої і козацької України-Русі. — Ужгород, 2003.
2354. Федоров В. Г. Кто был автором "Слова о полку Игореве". — Москва, 1956.
2355. Федоров-Давыдов Г. А. Монеты Московской Руси (Москва в борьбе за независимое и централизованное государство). — Москва, 1981.
2356. Фенел Дж. Кризис средневековой Руси 1200–1304. — Москва, 1989.
2357. Фехнер М. В. Наконечник ножен меча из кургана близ Коростеня // Советская Археология. — 1982. — № 4. — С. 243–244.
2358. Филарет [Гумилевский] Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — Харьков-Москва. — Т. 1. — 1857; — Т. 2. — 1862; — Т. 3. — 1871; — Т. 4. — 1878; — Т. 5. — 1890.
2359. Филарет [Гумилевский] История русской церкви. Период первый. — Изд. 4. — Чернигов, 1862.
2360. Филарет [Гумилевский] Историко-статистическое описание Черниговской епархии. — Чернигов. — Т. 1. — 1870; — Т. 2. —

Джерела і література

- 1874; — Т. 3. — 1879; — Т. 4. — 1884; — Т. 5. — 1887; — Т. 6. — 1888.
2361. Филевич И. Борьба Польши, Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследство. — Санкт-Петербург, 1890.
2362. Филипчук М. А. Слов'янський період в історії Пліснеська // Галицко-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. — Тези міжнарод. конференції. — Львів, 1993. — С. 22–24.
2363. Филипчук М. Генезис прикарпатських городищ VIII–X ст. з позицій полісної структури суспільства // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. — Тези міжнар. конференції. — Львів, 1994. — С. 9–11.
2364. Филипчук М. Слов'янські поселення VIII–X ст. Українського Прикарпаття / Дисертація на здобуття наукового ступеня к. і. н. — Київ, 1996.
2365. Филипчук М. Слов'янські поселення Українського Прикарпаття у другій половині I тисячоліття н. е. Стільсько та його округу // Миколаївщина. Збірник наукових статей / Відп. ред. Л. Войтович. — Т. 1. — Львів, 1998. — С. 80–104.
2366. Филипчук М. Плісненський археологічний комплекс (Стан і перспективи дослідження) // Волино-Подільські археологічні студії. — Т. 1. — Львів, 1998. — С. 279–286.
2367. Филлист Г. М. Введение христианства на Руси: предпосылки, обстоятельства, последствия. — Минск, 1988.
2368. Филлист Г. М. История "преступлений" Святополка Окаянного. — Минск, 1990.
2369. Фирсов Н. Н. Содержание и характеристика Галицко-Волинской летописи. — Казань, 1891.
2370. Флоря Б. Н. Грюнвальдская битва. — Москва-Ленинград, 1962.
2371. Флоря Б. Н. О "Летописце Быховца" // Источники и историография славянского средневековья. Сб. стат. и мат. — Ленинград, 1967. — С. 135–144.
2372. Флоря Б. Н. Несколько замечаний о "Дворовой тетради" как историческом источнике // Археографический Ежегодник. 1973. — Москва, 1974. — С. 45–57.
2373. Флоря Б. Н. О путях политической централизации Русского государства (на примере Тверской земли) // Общество и государство феодальной России. — Москва, 1975. — С. 281–290.
2374. Флоря Б. Н. Великое княжество Литовское и Рязанская земля в XV в. // Славяне в эпоху феодализма. — Москва, 1978. — С. 182–189.
2375. Флоря Б. Н. Литва и Русь перед битвой на Куликовом поле // Куликовская битва. — Москва, 1980. — С. 142–173.
2376. Флоря Б. Н. Борьба московских князей за смоленские и черниговские земли во второй половине XV – начале XVI в. // Проблемы исторической географии России. — Т. 1. Формирование государственной территории России. — Москва, 1982.
2377. Флоря Б. Н. К генезису легенды о "дарах Мономаха" // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1987 г. — Москва, 1989.
2378. Флоря Б. Н. "Служебная организация" и ее роль в развитии феодального общества у восточных и западных славян // Отечественная история. — 1992. — № 2. — С. 52–64.
2379. Флоря Б. Н. К изучению церковного устава Всеволода // Россия в средние века и новое время. Сборник статей к 70-летию Л. В. Милова. — Москва, 1999.
2380. Фонт М. Политические отношения венгерского короля Гезы II с Русью // Hungaro-Slavica. — 1983. — С. 33–40.
2381. Фонт М. Венгры на Руси в XI–XIII вв. / А се его сребро. Збірник праць на пошану М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 89–98.
2382. Фортинский Ф. Я. Титмар Мерзебургский и его Хроника. — Санкт-Петербург, 1872.
2383. Фортинский Ф. Я. Крещение князя Владимира на Руси по западным известиям // Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца. — Кн. 2. — 1888. — С. 34–97.
2384. Франклин С., Шепард Д. Начало Руси. 750–1200. — Санкт-Петербург, 2000.
2385. Франчук В. Ю. Мог ли Петр Бориславич создать "Слово о полку Игореве" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 31. — 1976. — С. 77–93.
2386. Фриде Е. Н. Генеалогические таблицы главнейших средневековых династий и царей (царствующих домов). — Санкт-Петербург, 1913.
2387. Фроде Д. Рюриковичи. Биографические очерки. — Москва, 1990.
2388. Фроловский А. Каким летописным текстом пользовался Герберштейн? // Уч. зап. Высшей школы г. Одесса — Т. 2. — 1922. — С. 67–104.
2389. Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки социально-экономической истории. — Ленинград, 1974.
2390. Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории. — Ленинград, 1980.
2391. Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства в Древней Руси // Становление и развитие раннеклассовых обществ: город и государство. / Под ред. Г. Л. Курбатова, Э. Д. Фролова, И. Я. Фроянова. — Ленинград, 1986. — С. 198–311.
2392. Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства в Древней Руси. — Ленинград, 1988.
2393. Фроянов И. Я. Становление Новгородской республики и события 1136–1137 гг

Розділ другий

- // Вестник ЛГУ — Сер. 2. — 1987. — Вып. 1. — С. 3–13.
2394. Фроянов И. Я. Об отношениях Новгорода с князем Всеволодом и народных волнениях 1209 г. // Генезис и развитие феодализма в России. Проблемы истории города. — Ленинград, 1988. — С. 41–70.
2395. Фроянов И. Я. Начало христианства на Руси // Курбатов Г. Л., Фролов Э. Д., Фроянов И. Я. Христианство. Античность. Византия. Древняя Русь. — Ленинград, 1988.
2396. Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки отечественной историографии. — Ленинград, 1990.
2397. Фроянов И. Я. Исторические реалии в летописном сказании о призвании варягов // Вопросы истории. — 1991. — № 6. — С. 3–15.
2398. Фроянов И. Я. К истории зарождения Русского государства // Из истории Византии и византиноведения. Межвуз. сб. / Под ред. Г. Л. Курбатова. — Ленинград, 1991.
2399. Фроянов И. Я. Мятёжный Новгород. Очерки истории государственности, социальной и политической борьбы конца IX — начала XIII столетия. — Санкт-Петербург, 1992.
2400. Фроянов И. Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. — Москва — Санкт-Петербург, 1995.
2401. Фроянов И. Я. О возникновении монархии в России // Дом Романовых в истории России / Отв. ред. И. Я. Фроянов. — Санкт-Петербург, 1995.
2402. Фроянов И. Я. Рабство и данничество у восточных славян (VI–X вв.). — Санкт-Петербург, 1996.
2403. Фроянов И. Я. Киевская Русь. Главные черты социально-экономического строя. — Санкт-Петербург, 1999.
2404. Фроянов И. Я. Начала русской истории. Избранное. — Москва, 2001.
2405. Хавский П. В. Историческое исследование о родословиях Святого мученика князя Черниговского Михаила и российских великих князей, опочивающих в Московском Архангельском соборе. — Москва, 1862.
2406. Халанский М. Г. К истории поэтических сказаний об Олеге Вещем // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1902. — № 8. — С. 281–199.
2407. Халанский М. Г. Отношение былин об Илье Муромце к сказаниям об Олеге Вещем // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1911. — № 9. — С. 40–62.
2408. Хачатуров Р. Л. Мирные договоры Руси с Византией. — Москва, 1988.
2409. Хынку И. Г. К вопросу о расселении тиверцев и уличей в Поднестровье // Юго-Восточная Европа в средние века. — Т. 1. — Кишинев, 1972. — С. 159–175.
2410. Хлебников Н. Общество и государство в домонгольский период русской истории. — Санкт-Петербург, 1871.
2411. Хлевов А. А. Варяги на Руси: Научный спор и историческая реальность // Новый часовой. — № 5. — Санкт-Петербург, 1997. — С. 7–18.
2412. Хлевов А. А. Норманнская проблема в отечественной исторической науке. — Санкт-Петербург, 1997.
2413. Хмыров М. Д. Алфавитно-справочный перечень Государей Русских и замечательных особ их крови. — Санкт-Петербург, 1870.
2414. Хмыров М. Д. Алфавитно-справочный перечень удельных князей русских и членов царствующего дома Романовых. — Санкт-Петербург, 1871.
2415. Хойнацкий А. Ф. Преподобный Федор князь Острожский // Древняя и Новая Россия — 1876. — Т. 9. — С. 5–18.
2416. Холмський І. Історія України. — Мюнхен, 1948.
2417. Хома І. Східно-європейська політика Інокентія IV // *Analecta ordinis S. Basilii Magni* — Vol. 2 (8). — Fasc. 1–2. — Romae, 1954. — С. 126–136.
2418. Хорошкевич А. К истории издания и изучения Литовской метрики // *Acta Baltico-Slavica*. — 1973. — Т. 8. — С. 69–94.
2419. Хорошкевич А. Л. К взаимоотношениям князей Московского дома во второй половине XIV — начале XV в. // Вопросы Истории. — 1980. — № 6.
2420. Хорошкевич А. Л., Каштанов С. М. Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской метрики. — Вильнюс, 1985.
2421. Хорошкевич А. Л. Литовская метрика, состав и пути формирования // Исследования по истории Литовской метрики. — Москва, 1989. — С. 11–31.
2422. Хорошкевич А. Л., Плигунов А. И. Русь XIII столетия в книге Дж. Феннела // Феннел Дж. Кризис средневековой Руси 1200–1304. — Москва, 1989. — С. 4–16.
2423. Хронологические и генеалогические таблицы по всеобщей и русской истории / Сост. А. С. Резанов. — Санкт-Петербург, 1910.
2424. Хрущев И. П. О древне-русских исторических повестях и сказаниях: XI–XII столетия. — Киев, 1878.
2425. Хрущев И. П. Сказания о Васильке Ростиславиче // Чтения в Историческом Об-ве Нестора-Летописца. — 1879. — № 1. — С. 44–62.
2426. Чаев Н. С. "Москва — третий Рим", в политической практике московского правительства XVI в. // Исторические Записки. — Т. 17. — 1945. — С. 38–79.
2427. Чемярыцкі В. А. Да пытання аб раннім летапісанні Беларусі (XII–XIII ст. ст.) // *Весці АН БССР* — Мінск, 1965. — Сер. грамадскіх навук. — № 3. — С. 90–98.

Джерела і література

2428. Чемярыцкі В. А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Узнікненне і літаратурная історыя першых зводаў. — Менск, 1969.
2429. Чемярыцкі В. А. Летапісы беларускія // Беларус. Сов. Энци. — Т. 6. — Менск, 1972. — С. 344–345.
2430. Черепнин Л. В. Летописец Даниила Галицкого // Исторические Записки. — 1941. — № 12. — С. 228–253.
2431. Черепнин Л. В. Русские феодальные архивы XIV–XV веков. — Москва-Ленинград. — Ч. 1. — 1946. — Ч. 2. — 1951.
2432. Черепнин Л. В. Літописець Данила Галицького // Матеріали до вивчення історії української літератури. — Т. 1. — Київ, 1959. — С. 101–110.
2433. Черепнин Л. В. Образование Русского централизованного государства в XIV–XV вв. — Москва, 1960.
2434. Черепнин Л. В. У истоков архивоведения и актового источниковедения ("практической дипломатики") в России. Вотчинные архивы и судебная экспертиза документов в XV – начале XVI в. // ВА — 1963. — № 1. — С. 39–75.
2435. Черепнин Л. В. Русь. Спорные вопросы истории феодальной земельной собственности в IX–XV вв. // Новосельцев А. П., Пашуто В. Т., Черепнин Л. В. Пути развития феодализма. — Москва, 1972. — С. 132–148.
2436. Черепнин Л. В. К вопросу о характере и форме Древнерусского государства X – начала XIII в. // Исторические Записки. — Т. 89. — 1972. — С. 354–360.
2437. Черепнин Л. В. К вопросу о складывании сословнопредставительной монархии в России (XVI в.) // История СССР. — 1974. — № 5.
2438. Черепнин Л. В. Пути и формы политического развития русских земель XII – начала XIII вв. // Польша и Русь. — Москва, 1974. — С. 23–51.
2439. Черепнин Л. В. Еще раз о феодализме в Киевской Руси // Из истории экономической и общественной жизни России. — Москва, 1976.
2440. Черепнин Л. В. К вопросу о сравнительно-историческом методе изучения русского и западноевропейского феодализма в отечественной историографии // Черепнин Л. В. Вопросы методологии исторического исследования. Теоретические проблемы истории феодализма. — Сб. ст. — Москва, 1981. — С. 128–133.
2441. Чернов С. З. Волок Ламский в XIV – начале XVI в.: административно-территориальное устройство и структура землевладения // Архив Русской Истории. — Вып. 4. — Москва, 1994. — С. 51–102.
2442. Чертков А. Описание войны великого князя Святослава Игоревича против болгар и греков в 967–971 годах. — Москва, 1843.
2443. Чивилихин В. Память. — Кн. 1 // Роман-газета — 1985. — № 3–4; — Кн. 2. — Москва, 1984.
2444. Членов А. М. Древлянське походження князя Володимира // Український Історичний Журнал. — 1970. — № 9. — С. 62–89.
2445. Членов А. На родине Добрыни Никитича // Дружба народов — 1975. — № 8. — С. 234–247.
2446. Чоговец В. А. Преподобный Феодосий Печерский, его жизнь и сочинения. — Киев, 1901.
2447. Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. — Т. 123–124. — 1917. — С. 1–108.
2448. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. — Т. 1 (до р. 1353). — Рим — Нью-Йорк, 1965. [генеалог. табл. с. 776–780].
2449. Чукаева В. А. Русские княжества и Золотая Орда. 1243–1350 гг. — Днепропетровск, 1998.
2450. Цигилик В. Залізодобувний центр в с. Рудники на Прикарпатті на рубежі I та II тисячоліть н. е. // Миколаївщина. Збірник наукових статей / Відп. ред. Л. Войтович. — Т. 1. — Львів, 1998. — С. 39–48.
2451. Цукерман К. Русь, Византия и Хазария в середине X в.: проблемы хронологии // Славяне и их соседи. Вып. 6. Греческий и славянский мир в средние века и раннее новое время. Сборник статей к 70-летию академика Г. Г. Литаврина. — Москва, 1996. — С. 68–80.
2452. Шабульдо Ф. М. Включення київського князівства до складу литовської держави у другій половині XIV ст. // Український Історичний Журнал. — 1973. — № 6. — С. 79–88.
2453. Шабульдо Ф. М. Землі Юго-Западной Руси в составе Великого Княжества Литовского. — Київ, 1987.
2454. Шабульдо Ф. М. Русь в інтеграційних процесах XIII–XIV ст. // Другий міжнародний конгрес українців. — Львів, 22–28 серпня 1993 р. — Історія. — Ч. 1. — Львів, 1994. — С. 27–31.
2455. Шабульдо Ф. М. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. — Київ, 1998.
2456. Шабульдо Ф. М. Возвращаясь к синеводской проблеме: о некоторых результатах и последствиях антиордынской кампании Великого княжества Литовского в 1362 г. // Славяне и их соседи. Сборник тезисов XVII конференции памяти В. Д. Королюка. — Москва, 1998. — С. 145–146.
2457. Шабульдо Ф. М. Чи був ярлик Мамай на українські землі (До постановки проблеми) // Записки НТШ. — Т. 243. — 2002. — С. 301–317.
2458. Шайтан М. Э. Германия и Киев в XI в. // Летопись занятий постоянной историко-археологической комиссии за 1926 год. — Вып. 1 (34). — Ленинград, 1927.
2459. Шамбинаго С. К. Иоакимовская летопись // Исторические Записки. — Т. 21. — Москва, 1947. — С. 254–270.
2460. Шапиро А. Л. Проблемы социально-экономической истории Руси XIV–XVI вв. — Ленинград, 1977.

Розділ другий

2461. Шараневич И. И. История Галицкой и Владимирской Руси до 1453 г. — Львів, 1863.
2462. Шараневич И. И. Исследование на поле Отчественной географии и истории. — Львів, 1869.
2463. Шараневич И. Географічно-історичні статті. — Львів, 1875.
2464. Шараневич И. И. Где стоял первісний королем русским Данилом для сына своего престолонаследника Льва збудований Львів // Временник Ставропігійского інституту на рік 1876. — Львів, 1876. — С. 23–35.
2465. Шараневич И. Гальшка княгиня Острожска. Оповідання історичне. — Львів, 1880.
2466. Шарыпкин Д. М. Боян в "Слове о полку Игореве" и поэзия скальдов // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 31. — 1976. — С. 14–22.
2467. Шаскольский И. П. Норманнская теория в современной буржуазной науке. — Москва-Ленинград, 1965.
2468. Шаскольский И. П. Судьба государственного архива Великого Новгорода // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 4. — 1972. — С. 213–228.
2469. Шаскольский И. П. О начальных этапах формирования Древнерусского государства // Становление раннефеодальных славянских государств. — Киев, 1972.
2470. Шаскольский И. П. Когда же возник город Киев? // Культура средневековой Руси. Посвящ. 70-летию М. К. Каргера. — Ленинград, 1974. — С. 70–72.
2471. Шаскольский И. П. Образование древнерусского государства // Советская историография Киевской Руси. — Ленинград, 1978. — С. 128–141.
2472. Шаскольский И. П. Развитие древнерусской государственности в XI – первой половине XIII вв. // Советская историография Киевской Руси. — Ленинград, 1978. — С. 142–151.
2473. Шаскольский И. П. Антинорманизм и его судьба // Генезис и развитие феодализма в России. — Ленинград, 1983.
2474. Шаскольский И. П. Возникновение государства на Руси и в Скандинавии (Черты сходства) // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 г. — Москва, 1986. — С. 95–99.
2475. Шаскольский И. П. Борьба Руси против крестоносной агрессии на берегах Балтики в XII – XIII вв. — Ленинград, 1988.
2476. Шахматов А. А. Симеоновская летопись XVI в. и Троицкая начала XV века // Изв. Отделения Русского Языка и Словестности. — 1900. — Т. 5. — Кн. 2. — С. 161–175.
2477. Шахматов А. А. Записка о западнорусских летописях // ЛЗАК — Вып. 13. — Санкт-Петербург, 1901. — С. 71–89.
2478. Шахматов А. А. О Супральском списке западнорусской летописи // Там само. — С. 90–123.
2479. Шахматов А. А. Сказание о призвании варягов. — Санкт-Петербург, 1904.
2480. Шахматов А. А. Корсунская легенда о крещении Владимира. — Санкт-Петербург, 1906.
2481. Шахматов А. А. Как назывался первый русский христианин-мученик // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — 1907. — № 9. — С. 59–73.
2482. Шахматов А. А. Один из источников летописного сказания о крещении Владимира // Сб. ст. по славяноведению, посвящ. М. С. Дринову. — Харьков, 1908. — С. 35–53.
2483. Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908.
2484. Шахматов А. А. Мстислав Лютый в русской поэзии // Сб. Харьк. ист.-филол. об-ва — Т. 18. — 1909. — С. 75–93.
2485. Шахматов А. А. Несколько замечаний о договорах с греками Олега и Игоря // Записки нефилологического об-ва — Вып. 8. — Петроград, 1915. — С. 391–395.
2486. Шахматов А. А. Обзорение русских летописных сводов XIV–XVI вв. — Москва-Ленинград, 1938.
2487. Шахматов А. А. "Повесть временных лет" и ее источники // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 4. — 1940. — С. 135–187.
2488. Шахматов О. О. Літописи // Матеріали до вивчення історії української літератури. — Т. 1. — Київ, 1959. — С. 87–96.
2489. Шахматов А. Разыскания о русских летописях. — Москва, 2001.
2490. Шаховской Д. М. Общество и дворянство российское. — Т. 1–4. — Ренн, 1978–1986.
2491. Шацька Г. Галицько-Волинська держава і німці // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції / Тези міжнародної наукової конференції в Галичі 19–21.08.1993 р. — Львів, 1993. — С. 115–117.
2492. Шевченко Н. В. Білорусько-Литовська держава: нові концептуальні засади сучасної білоруської історіографії // Український Історичний Журнал. — 1997. — № 2. — С. 55–67.
2493. Шекера І. М. Київська Русь XI ст. у міжнародних відносинах. — Київ, 1967.
2494. Шилов И. И. Родословные таблицы к истории России с древнейших времен. — Москва, 1864.
2495. Шлецер А. Л. Нестор. Русские летописи на древнеславянском языке — Санкт-Петербург. — Ч. 1. — 1809; — Ч. 2. — 1809; — Ч. 3. — 1819.
2496. Шмидт С. О. Российское государство в середине XVI столетия. Царский архив и лицевые летописи времени Ивана Грозного. — Москва, 1984.

Джерела і література

2497. Шпилевский С. М. Об участии земщины в делах правления Ивана IV // Юридический журнал — 1861. — № 5. — С. 211–231.
2498. Штыхау Г. В. Пытанні Гістарычнай тапаграфіі Полоцка // Весці АН БССР — Менск, 1963. — С. 63–72.
2499. Штыхов Г. В. Древний Полоцк IX–XIII вв. — Минск, 1975.
2500. Штыхов Г. В. Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.). — Минск, 1978.
2501. Шульгин В. С. Ярославское княжество в системе Русского централизованного государства в конце XV – первой половине XVI в. // Науч. докл. высшей школы Истор. науки. — 1958. — № 4. — С. 10–21.
2502. Шумаков С. Акты Литовской метрики о князе Курбском и его потомках // Книговедение. — 1894. — № 7–8. — С. 17–20.
2503. Шушарин В. П. Русско-венгерские отношения в IX в. // Международные связи России до XVII века. — Москва, 1961. — С. 148–162.
2504. Шушарин В. П. Современная буржуазная историография древней Руси. — Москва, 1964.
2505. Шушарин В. П. Древнерусское государство в западно- и восточноевропейских средневековых памятниках // Древнерусское государство и его международное значение. — Москва, 1965. — С. 420–429.
2506. Шушарин В. П. Этническая история Восточного Прикарпатья в IX–XII вв. // Становление раннефеодальных славянских государств. — Киев, 1972. — С. 169–171.
2507. Шушарин В. П. Свидетельства письменных памятников Королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Прикарпатья первой половины XIII века // История СССР. — 1978. — № 2. — С. 38–53.
2508. Щавелева Н. И. Послание епископа краковского Матвея Бернарду Клервоскому об "обращении русских" // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 113–121.
2509. Щавелева Н. И. Киевская миссия польских доминиканцев // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1982 г. — Москва, 1983. — С. 139–151.
2510. Щавелева Н. И. О княжеских воспитателях в древней Польше // Там само. 1985 г. — Москва, 1986. — С. 123–130.
2511. Щавелева Н. И. Польки — жены русских князей (XI – середина XIII в.) // Там само. 1987 г. — Москва, 1988. — С. 50–58.
2512. Щавелева Н. И. Польские латиноязычные средневековые источники. — Москва, 1990.
2513. Щапов Я. Н. Смоленский устав князя Ростислава Мстиславича // Археографический ежегодник за 1962 г. — Москва, 1963.
2514. Щапов Я. Н. Церковь и становление Древнерусского государства // Вопросы Истории. — 1969. — № 11. — С. 55–64.
2515. Щапов Я. Н. О социально-экономических укладах в Древней Руси XI – первой половины XII в. // Актуальные проблемы истории эпохи феодализма. — Москва, 1970. — С. 45–82.
2516. Щапов Я. Н. Устав князя Ярослава и вопрос об отношениях к византийскому наследию на Руси в середине XI века // Византийский Временник. — Т. 31. — 1971. — С. 70–78.
2517. Щапов Я. Н. Русская правда в новых списках кормчих книг XVI–XVII вв. // Археографический ежегодник за 1969 год. — Москва, 1971. — С. 165–181.
2518. Щапов Я. Н. Княжеские уставы и церковь в древней Руси. XI–XIV вв. — Москва, 1972.
2519. Щапов Я. Н. Русские летописи о политических взаимоотношениях Древней Руси и Византии // Феодальная Россия во всемирно-историческом процессе. — Москва, 1972. — С. 201–208.
2520. Щапов Я. Н. Большая и малая семья на Руси в VIII–XIII вв. // Становление раннефеодальных славянских государств. — Киев, 1972. — С. 68–99.
2521. Щапов Я. Н. К характеристике некоторых летописных трудов XV в. // Летописи и хроники. Сб. ст. 1973 г. — Москва, 1974. — С. 254–278.
2522. Щапов Я. Н. Похвала Ростиславу Мстиславичу как памятник литературы Смоленска XII в. // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 28. — 1974. — С. 51–83.
2523. Щапов Я. Н. О функциях общины в Древней Руси // Общество и государство феодальной России. — Москва, 1975. — С. 38–57.
2524. Щапов Я. Н. Становление древнерусской государственности и церковь // Вопросы научного атеизма. — Вып. 20. — Москва, 1976. — С. 59–98.
2525. Щапов Я. Н. Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. — Москва, 1976.
2526. Щапов Я. Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. Кормчие книги. — Москва, 1978.
2527. Щапов Я. Н. Средневековая Русь // Вопросы Истории. — 1979. — № 8. — С. 161–164.
2528. Щапов Я. Н. Номоканон Иоанна Схоластика и Синтагма 14 титулов у славян в IX–X вв. // Beitrage zur Byzantinischen Geschichte im 9–11. Jh. — Praha, 1979. — S. 387–411.
2529. Щапов Я. Н. К истории Правды Ярославичей // Проблемы социально-экономической истории феодальной России. К 100-летию со дня рождения С. В. Бахрушина. — Москва, 1984. — С. 256–261.
2530. Щапов Я. Н. Формирование и развитие церковной организации на Руси в конце X–XII вв. // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1985 г. — Москва, 1986. — С. 58–61.
2531. Щапов Я. Н. О системах права на Руси в XI–XIII вв. // История СССР — 1987. — № 5. — С. 175–181.

Розділ другий

2532. Шапов Я. Н. "Закон русский" договоров Руси с Византией и "Правда русская" // Внешняя политика Древней Руси / Юбилейные чтения, посвящ. 70-летию В. Т. Пашуто. — Москва, 1988. — С. 122–123.
2533. Шапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв. — Москва, 1989.
2534. Шапов Я. Н. Политические концепции о месте страны в мире в общественной мысли Руси XI–XIV вв. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1987 г. — Москва, 1989.
2535. Щепкин В. Н. Новгородские надписи "граффити" // Древности. — Труды Моск. Археологического Об-ва. — Вып. 3. — Т. 19. — 1905. — С. 235–249.
2536. Щербатов М. М. История Российская от древнейших времен. — Санкт-Петербург. — Т. 1. — 1770; — Т. 2. — 1771; — Т. 3. — 1774; — Т. 4. — Ч. 1. — 1781; — Т. 4. — Ч. 2. — 1783; — Т. 4. — Ч. 3. — 1784; — Т. 5. — Ч. 1. — 1786; — Т. 5. — Ч. 2. — 1789; — Т. 5. — Ч. 3. — 1789; — Т. 5. — Ч. 4. — 1789; — Т. 6. — Ч. 1. — 1790; — Т. 6. — Ч. 2. — 1790; — Т. 7. — Ч. 1. — 1790; — Т. 7. — Ч. 2. — 1791; — Т. 7. — Ч. 3. — 1791.
2537. Щербатов М. М. Род князей Голицыных // Древняя российская вивлиофика или собрание разных древних сочинений..., — Ч. 4. — Май. — Санкт-Петербург, 1774. — С. 161–292; Изд. 2. — Ч. 17. — Москва, 1791. — С. 188–283.
2538. Щербатов М. М. Родословие князей Куракиных // Там само. — Ч. 4. — Сентябрь. — Санкт-Петербург, 1774. — С. 395–419; Изд. 2. — Ч. 17. — Москва, 1791. — С. 405–422.
2539. Щербатов М. М. Краткое историческое повествование о начале князей российских, происходящих от великого князя Рюрика. — Москва, 1785.
2540. Щербатов М. М. Родословная князей Щербатовых // Древняя российская вивлиофика..., — Ч. 9. — Москва, 1789. — С. 1–190.
2541. Щербатов М. М. Родословие княжеских родов Мосальских, Одоевских, Засекиных, Горчаковых, Щербатовых, Репниных, Солнцевых, Чернышевых и пр. // Древняя российская вивлиофика..., — Ч. 9. — Изд. 2. — Москва, 1789. — С. 4–73.
2542. Щербатов М. М. Род князей Репниных от князя Михаила Оболенского, праправнука князя Михаила Черниговского // Там само. — С. 190–204.
2543. Щербатов М. М. Род Сонцовых // Там само. — С. 205–224.
2544. Щербатов М. М. Род князей Мосальских // Там само. — С. 224–245.
2545. Щербатов М. М. Род князей Одоевских // Там само. — С. 226–262.
2546. Щербатов М. М. Род Шаховских // Там само. — С. 262–386.
2547. Щербатов М. М. Краткое историческое повествование о начале родов князей российских, происходящих от великого князя Рюрика // ГПБ им. М. Е. Салтыкова-Щедрина — Эрмитажное собрание — № 31.
2548. Юрасовский А. В. К вопросу о степени аутентичности венгерских грамот XII в. Ипатьевской летописи // Древнейшие государства та территории СССР. Мат. и исслед. 1981 г. — Москва, 1982. — С. 189–193.
2549. Юрганов А. Л. Политическая борьба в годы правления Елены Глинской (1533–1538). — Москва, 1987.
2550. Юрганов А. Л. У истоков деспотизма // История Отечества: Люди, идеи, решения. Очерки истории России IX – начала XX в. — Москва, 1991.
2551. Юрганов А. Л. О стародубском "уделе" М. И. Воротынского и стародубских вотчинах в завещании Ивана Грозного // Архив Русской Истории. — Вып. 2. — Москва, 1992. — С. 34–70.
2552. Юрганов А. Л. Удельно-вотчинная система и традиция наследования власти и собственности в средневековой России // Отечественная история. — 1996. — № 3. — С. 93–114.
2553. Юсупов Н. Б. О роде князей Юсуповых. Собрание жизнеописаний их, грамот и писем к ним российских государей с XIX в., и других фамильных бумаг, с присовокуплением поколенной росписи предков князей Юсуповых с XVI века. — Ч. 1–2. — Санкт-Петербург, 1866–1867.
2554. Юхо Я. Про назву Беларусь // Польмя — Минск, 1968. — № 1. — С. 175–182.
2555. Ючас М. Летопись великих князей литовских. — Вильнюс, 1957.
2556. Ючас М. А. Русские летописи XIV–XV вв. как источник по истории Литвы // Труды АН ЛитССР. — Вильнюс, 1958. — сер. А. — № 2 (5). — С. 69–82.
2557. Юшков С. В. Очерки по истории феодализма в Киевской Руси. — Москва-Ленинград, 1939.
2558. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. [Т. 1 Курса истории государства и права СССР] — Москва, 1949.
2559. Юшков С. В. К вопросу о политических формах Русского феодального государства до XIX в. // Вопросы Истории. — 1950. — № 1. — С. 72–74.
2560. Юшков С. В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. — Київ, 1992 [бібл. с. 334–338].
2561. Яйленко В. П. Тюрки, венгры в Киеве: к происхождению названия города // Этногенез, ранняя этническая история и культура славян. — Москва, 1985. — С. 40–42.
2562. Яковсон А. Л. Средневековый Херсонес XI–XIV вв. / Материалы и Исследования по Археологии СССР. — № 17. — Москва, 1950.

Джерела і література

2563. Якобсон А. Л. К истории русско-корсунских связей (XI–XIV вв.) // Византийский Временник. — Т. 14. — 1958. — С. 116–128.
2564. Яковенко Н. Н., Боряк Г. В. Родовая антропонимия Правобережной Украины как отражение социальной структуры общества (по актам конца XIV–XVI вв.) // ВИД — Вып. 19. — 1987. — С. 22–38.
2565. Яковенко Н. Н. Эволюция органов власти и управления Великого княжества Литовского и ее отражение в Литовских Статутах (на примере Киевской земли) // Третий Литовский Статут 1588 года / Мат. респб. конференции. — Вильнюс, 1689. — С. 127–134.
2566. Яковенко Н. М. До питання про реконструкцію складу кївських судово-адміністративних архівів кінця XVI – першої половини XVII ст. // Архіви України — 1990. — № 5. — С. 15–23.
2567. Яковенко М. Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993.
2568. Яковенко Н. М. Володимир Ольгердович, Костянтин Острозький, Омелько Володимирович, Семен Омелькович // Історія України в особах IX–XVIII ст. / Відп. ред. Ф. Шевченко. — Київ, 1993. — С. 114–147, 156–163, 152–156.
2569. Яковенко Н. М. У пошуках витоків: проблеми білоруської історіографії Великого князівства Литовського з перспективи 1991–1992 рр. // Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник (Статті, розвідки, замітки, есе). — Київ, 1996. — С. 112–137.
2570. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Київ, 1997.
2571. Яковенко Н. Політична культура еліт // Історія української культури. — Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Гол. ред. Я. Д. Ісаєвич. — Київ, 2001. — С. 359–372.
2572. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. — Київ, 2002.
2573. Якубовский А. Ибн Мискавейх о походе руссов в Бердаа в 322 = 943/4 г. // Византийский Временник. — Т. 24. — 1926. — С. 64–68.
2574. Якубовский А. Ю. Рассказ ибн ал-Биби о походе малоазиатских турок на Судак, половцев и русских в начале XIII в. // Византийский Временник. — Т. 25. — 1928. — С. 53–76.
2575. Якубовский А. Ю. О русско-хазарских и русско-кавказских отношениях в IX–X вв. // Известия АН СССР. — Серия истории и философии. — Т. 3. — 1946. — № 5. — С. 470–473.
2576. Янин В. Л. Древнейшая русская печать X века // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — 1955. — № 5. — С. 39–46.
2577. Янин В. Л. Из истории русской художественной и политической жизни XII в. // Советская Археология. — 1957. — № 1. — С. 122–126.
2578. Янин В. Л. Генеалогия и геральдика // Очерки истории исторической науки в СССР. — Т. 2. — Москва, 1960. — С. 3–26.
2579. Янин В. Л. О печатях Ратибора // Советская Археология. — 1960. — № 2. — С. 56–59.
2580. Янин В. Л. Междукняжеские отношения в эпоху Мономаха и "Хождение" игумена Даниила // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 16. — 1960. — С. 112–131.
2581. Янин В. Л. Новгородские посадники. — Москва, 1962.
2582. Янин В. Л., Литаврин Г. Г. Новые материалы о происхождении Владимира Мономаха // Историко-археологический сб. Артемию Владимировичу Арциховскому... — Москва, 1962. — С. 204–221.
2583. Янин В. Л. Русская княгиня Олисава-Гертруда и ее сын Ярополк // Нумизматика и Эпиграфика — 1963. — № 4. — С. 140–145.
2584. Янин В. Л. Печать Феофано Музалон // Нумизматика и Сфрагистика. — Т. 2. — 1965. — С. 76–90.
2585. Янин В. Л. Одиннадцатый таинственный век // Знание-Сила. — 1969. — № 3.
2586. Янин В. Л. XIII таинственный век // Знание-Сила. — 1969. — № 5. — С. 29–32.
2587. Янин В. Л. Таинственный XIV век // Знание-Сила. — 1969. — № 7. — С. 30–36.
2588. Янин В. Л. Таинственный XV век // Знание-Сила. — 1969. — № 8. — С. 30–35.
2589. Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. — Москва. — Т. 1–2. — 1970; — Т. 3. — 1999.
2590. Янин В. Л. Проблемы социальной организации Новгородской республики // История СССР — 1970. — № 1. — С. 48–54.
2591. Янин В. Л., Алешковский М. X. Происхождение Новгорода (к постановке проблемы) // История СССР — 1971. — № 2. — С. 23–56.
2592. Янин В. Л. Проблемы социальной организации Новгородской республики // Россия и Италия. — Москва, 1972. — С. 45–87.
2593. Янин В. Л. К вопросу о структуре княжеского аппарата в Новгороде на рубеже XIII–XIV вв. // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Ленинград, 1973. — С. 112–123.
2594. Янин В. Л., Колчин Б. А. Итоги и перспективы новгородской археологии // Археологическое изучение Новгорода. — Москва, 1978. — С. 42–49.
2595. Янин В. Л. К вопросу о происхождении Михаила Клонского // Археографический ежегодник за 1978 г. — Москва, 1979. — С. 48–59.
2596. Янин В. Л. Новгородская феодальная вотчина. — Москва, 1982.
2597. Янин В. Л. Социально-политическая структура Новгорода в свете археологических исследований // Новгородский исторический

Розділ другий

- сборник. — Вып. 1 (11). — Ленинград, 1982. — С. 79–95.
2598. Янин В. Л. Некрополь Новгородского Софийского собора. — Москва, 1988.
2599. Янин В. Л. Новгородские акты XII–XV вв.: Хронологический комментарий. — Москва, 1991.
2600. Янин В. Л. Основные исторические итоги археологического изучения Новгорода // Новгородские археологические чтения. — Новгород, 1994.
2601. Янин В. Л. Новгород и Литва: Пограничные ситуации XIII–XV вв. — Москва, 1998.
2602. Янин В. Л. У истоков новгородской государственности. — Великий Новгород, 2001.
2603. Ярушевич А. Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время. — Смоленск, 1896.
2604. Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. — Киев, 1889.
2605. Яценко Б. И. Солнечное затмение в "Слове о полку Игореве" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 31. — 1976. — С. 114–118.
2606. Яценко Б. И. Про Золоте Слово Святослава Київського // Радянське літературознавство. — 1976. — № 5. — С. 53–59.
2607. Яценко Б. И. Кто такой Борис Вячеславич "Слова о полку Игореве"? // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 31. — 1976. — С. 296–304.
2608. Яценко Б. И. Северские князья в "Слове о полку Игореве" // Русская литература — 1981. — № 3. — С. 108–109.
2609. Яценко Б. И. Князь Игор у "Слові о полку Игоревім" // Київська Русь. Культура. Традиції. — Київ, 1982. — С. 53–56.
2610. Яценко Б. И. Лаврентьевская повесть о походе Игоря Святославича в 1185 году // Русская литература — 1985. — № 3. — С. 31–42.
2611. Яценко Б. И. Черниговская повесть о походе Игоря Святославича в 1185 г. // Исследования "Слова о полку Игореве". — Ленинград, 1986. — С. 38–57.
2612. Яценко Б. И. О некоторых особенностях рукописи "Слова о полку Игореве" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 45. — 1992. — С. 351–363.
2613. Яценко Б. И. Димитрий Ростовский и "Слово о полку Игореве" // Русская литература. — 1996. — № 4. — С. 117–122.
2614. Яценко Б. И. Розвиток державного устрою України-Русі наприкінці XII ст. (Проект Романа Мстиславича і "Слово о полку Игоревім") // Український Історичний Журнал. — 1997. — № 3. — С. 113–114.
2615. Яценко Б. И. "Слово о полку Игоревім" та його доба. — Київ, 2000.
2616. Яценко Б. И. У полоні власних містифікацій (про статті Е. Кінана та Г. Грабовича) // "Слово і час". — 2002. — № 5. — С. 22–29 [той же текст — "Медієвістика" — Вып. 3. — 2002; "Русская литература" — 2002. — № 3].
2617. Яценко Б. И. ще про автентичність "Слова о полку Игоревім" // "Слово і час". — 2003. — № 7. — С. 30–34.
2618. Яшимирский А. И. Известия о св. Ольге в древнейшем русском летописном своде (по поводу "Разысканий" Шахматова) // Псковская старина — 1. — 1910. — С. 31–51.
2619. Abracham W. Organizacja kościoła w Polsce do połowy XIII wieku. — Lwów, 1893.
2620. Abracham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. — T. 1. — Lwów, 1904.
2621. Alef G. A reflections on the Boyar Duma in the Reign of Ivan III // Alef G. Rulers and Nobles in Fifteenth-Century Moscow. — London, 1983. — P. 102–125.
2622. A magyar nép története. 3 kot. — Budapest, 1896.
2623. Antanavicius V. Vytenis ir Gediminas 1293–1341. — Vilnius, 1921.
2624. Arbman H. Svear i österviking. — Stockholm, 1955.
2625. Arignon J.-P. Remarques sur le titre de kagan attribué aux princes russes d'après les sources occidentales et russes des IXe–XIe s. // Зборник радова Византинополошкогo института. — Т. 23. — Београд, 1984.
2626. Avizonis K. Die entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385. — Berlin, 1932.
2627. Backus O. P. Motives of West Russian Nobles in Deserting Lithuania for Moscow, 1377–1514. — Lawrence, Kansas, 1957.
2628. Backus O. P. The Problem of Unity in the Polish-Lithuanian State // Slavic Review. — Vol. 22. — 1963. — № 3.
2629. Backus O. P. A. M. Kurbsky in the Polish-Lithuanian State (1564–1583) // Acta Balto-Slavica. — 1969–1970. — V. 6. — P. 78–92.
2630. Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 1895; — Kraków, 2005.
2631. Balzer O. Królestwo Polskie 1295–1370. — T. 1. — Lwów, 1919.
2632. Banaszkiwicz J. Bolesław i Peredśława. Uwagi o uroczystości stanowienia władcy w związku z wejściem Chrobrego do Kijowa // Kwartalnik Historyczny [далі: КН] — 1990. — R. 92. — Z. 3–4. — S. 2–15.
2633. Bardach J. Historia państwa i prawa Polski. — T. 1. — Warszawa, 1965.
2634. Bardach J. Krew i Lublin. Z problemów unii polsko-litewskiej // КН. — 1969 — R. 76. — Z. 3. — S. 23–75.
2635. Bardach J. Złota Orda, Litwa i Ruś w XIV — początku XV wieku // КН. — 1977. — Z. 1. — S. 183–188.
2636. Bardach J. Miasto na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV do

Джерела і література

- połowy XVII stulecia // KH — 1800. — R. 87. — Z. 1. — S. 21–28.
2637. Bardach J. U związku Polski z Litwą — konrowersyjnje // KH — 1981. — R. 88. — Z. 4. — S. 1061–1066.
2638. Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. — Poznań, 1988.
2639. Bartha A. 9–10. századi magyar társadalom. — Budapest, 1968.
2640. Barwiński B. Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne. — 1909. — T. 1. — S. 99–130.
2641. Batura R. Lietuva tautu kovoje pries Aukso Orda. — Vilnius, 1975.
2642. Baumgarten N. Gènéaloges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle / Orientalia Christiana. — Roma, 1927. — № 35.
2643. Baumgarten N. Olaf Trygwison roi de Norvege et ses relations avec Saint Vladimir de Russie // Orientalia Christiana. — T. 24. — F. 73. — 1931.
2644. Baumgarten N. Saint Vladimir et la conversion de la Russie // Orientalia Christiana. — T. 27. — F. 73. — 1932.
2645. Baumgarten N. Gènéalogie des branches regnantes de Rurikides du XII-e au XVI-e siècle. — Roma, 1934.
2646. Baumgarten N. Halich et Ostrog // Orientalia Christiana. — Roma, 1937. — T. 3. — P. 161–177.
2647. Białkowski I. Urzędnicy ziemscy podolscy wieku XVI i początku XVII // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie. — Kraków, 1928. — T. 8. — S. 173–180.
2648. Bielowski A. Krolewstwo Galicji (o starem Księstwie Halickiem) // Biblioteka Ossolinskich — T. 1. — 1860. — S. 152–231.
2649. Bieniak J. Państwo Mieclawa. — Warszawa, 1963.
2650. Bieniak J. Polska elita polityczna XII wieku // Społeczeństwo Polski sredniowiecznej, cz. 1 w.: — T. 2. — Warszawa, 1982. — S. 12–87; cz. 2 w.: — T. 3. — Warszawa, 1986. — S. 32–124; cz. 3 w.: — T. 4. — Warszawa, 1990. — S. 13–107.
2651. Bieniak J. Mistrz Wincenty o współczesnych mu Piastach // Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. — Toruń, 1997. — S. 33–52.
2652. Bieniak J. Wygasnienie książąt halicko-włodzimierskich // у друці, 12 s.; скорочена версія: Беняк К. Вигаснення галицько-волинської княжої династії // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Історичні та культурологічні студії. — Вип. 3. — Львів, 2001. — С. 79–85.
2653. Biskup M., Labuda G. Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka. Społeczeństwo. Państwo. Ideologia. — Gdańsk, 1986.
2654. Błaszczuk G. Malżenstwa dynastyczne polsko-litewskie od XIII do XV wieku // Profesor Henryk Łowmiański — zycie i dzieło. — Poznań, 1995. — S. 98–115.
2655. Blondal S. The Last Exploits of Harald Sigurdsson in Greek Service // Classica et Mediaevalica. — V. 2. — Fasc. 1. — Copenhaque, 1939. — S. 1–26.
2656. Boak A. E. R. Earlist Russia Moves against Constantinople // Queen's Quarterly. — Vol. 55. — Kingston-Ontario, 1948. — № 3. — P. 315–316.
2657. Boer R. C. Über die Orvar-Odds saga // Arkiv for nordisk filologi — 1892. — Bd. 8. — H. 2. — S. 109–112.
2658. Bogucki A. Komes w polskich źródłach sredniowiecznych. — Warszawa-Poznań, 1972.
2659. Boniecki A. Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1883.
2660. [Boniecki A.] Herbarz Polski. — Część 1. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Uložyl i wydał A. Boniecki. — Warszawa. — T. 1. — 1898; — T. 2. — 1899; — T. 3. — 1900; — T. 4. — 1901; — T. 5. — 1902; — T. 6. — 1903; — T. 7. — 1904; — T. 8. — 1905; — T. 9. — 1906; — T. 10. — 1907; — T. 11. — 1907; — T. 12. — 1908; — T. 13. — 1909.
2661. Boutruche R. Seigneurie et Feodalite. Le premier age des lieux d'homme a homme. — Paris, 1968.
2662. Braun F. Das historische Russland im nordeschen Schriftum des X–XIV. Jahrhunderts // Festschrift Eugen Mogk zum 70. Geburtstag. — Hall, 1924. — S. 157–167.
2663. Brückner A. Rozdział z Nestora // Записки HTIII — T. 141–143. — 1925. — C. 4–28.
2664. Buczek K. Z badan nad organizacją grodową w Polsce wczesnofeudalnej. Problemy terytorialności grodów kasztelanskich // KH — R. 77. — Zesz. 1. — 1970. — S. 3–29.
2665. Burckhardt J. Weltgeschichliche Betrachtun gen Historische Fragmente / Hseg. von J. Wenzel. — Lejppzig, 1985.
2666. Cardini F. Wojownik i rycerz // Człowiek Sredniowiecza / Pod red. J. Le Goffa, tłumaczyła M. Radozycka-Pauletti. — Warszawa-Gdańsk, 1996. — S. 97–143.
2667. Chambers J. The Devil's Horsemen. The Mongol Invasion of Europe. — London, 1979.
2668. Charkiewicz W. "Scipion Ruski" Konstanty Iwanowicz książę Ostrogski. — Wilno, 1934.
2669. Chledowski K. Zygmunt Korybut // Biblioteka Warszawska — T. 3. — Warszawa, 1864. — S. 32–98.
2670. Chodyncki K. Ze studijow nad dziejopisarstwem Rusko-litewskim (T. z. Rękopis Rudański) // Ateneum Wileńskie — 1925/6. — R. 3. — S. 387–401.
2671. Chodyncki K. Geneza dynastji Giedymina // KH — 1926. — T. 40. — Z. 4. — S. 541–566.
2672. Czartoryscy. Trzydziesci szesć zyciorców. — Kraków, 1938.

Розділ другий

2673. Czyczynski A. Traktat książąt litewskich z Kazimierzem Wielkim z roku 1366 // KH — 1980. — Z. 3. — S. 510–534.
2674. Dąbrowski P. Urzędnicy kancelarii sądów ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce. — Lwów, 1918.
2675. Dąbrowska E. Królów polskich relikwiarz koronacyjny krzyża świętego // Kultura średniowieczna i staropolska / Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesiątecielecie pracy naukowej. — Warszawa, 1991. — S. 67–86.
2676. Dąbrowski D. Malżeństwo Wasylka Romanowicza. Problem mazowieckiego pochodzenia drugiej żony // Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. — Toruń. — 1997. — S. 221–233.
2677. Dąbrowski D. Malżeństwa Daniela Romanowicza (aspekt Genealogiczny i polityczny) // Venerabilibus nobilibus et honestis. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej / Prace ofiarowane prof. J. Bieniakowi. — Toruń, 1997. — S. 43–50.
2679. Dąbrowski D. Czy istniało dwóch synów Daniela Romanowicza o imieniu Mscisław? Przyczynek do Genealogii Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. — T. 4 (15). — 1999. — S. 101–135.
2680. Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. — Poznań-Wrocław, 2002.
2681. Dąbrowski D. Polityka koligacyjna Daniela i Wasylka Romanowiczów. Prolegomena // А се єго сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 139–156.
2682. Dąbrowski D. Romanowicze w rocznikach polskich // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Львів, 2004. — С. 487–497.
2683. Dąbrowski J. Z czasów Lokietka — studia nad stosunkami polsko-węgierskimi w XIV w. — Z. 1. — Kraków, 1916.
2684. Dąbrowski J. Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. — Kraków, 1918.
2685. Daniłowicz I. Wiadomość o właściwych litewskich latopisach // Ateneum Wileńskie — 1841. — № 6. — S. 13–62.
2686. Derker-Hauff H. Alexandra von Litauen die Grommutter Kaiser Friedridis des Dritten // Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik. — 1947–1949. — S. 67–84.
2687. Delimata M. Ucieczka z Polski I niemieckie losy królowej Rychezy (po 1031–1063) // Docendo Discimus. Studia historyczne ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Wielgoszowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin / Red. J. Kaczmarek i J. Nikodem. — Poznań, 2000. — S. 77–97.
2688. Dennistoun I. Memoires of the dukes of Urbino. — Vol. 1–3. London, 1909.
2689. Diakonu P. Les Coumans au Bas-Danube aux XI et XII s. — București, 1978.
2690. Dobrowolska W. Młodość Jerzego i Krzystofa Zbaraskich. — Przemyśl, 1926.
2691. Dobrowolska W. Książęta Zbarascy w walce z hetmanem Żolkiewskim. — Kraków, 1930.
2692. Dolgorukij P. Notice sur les principales familles de la Russie. — Berlin, 1859.
2693. Dománovsky Sándor. A magyar királykronika 14 századi folytatása // Emlékkönyv Berzeviczy Albert urnak. — Budapest, 1934. — 21–34 l.
2694. Dowiat J. Polska — państwem średniowiecznej Europy. — Warszawa, 1968.
2695. Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami // Sprawozdania Akademii Umiejętności. — T. 13. — Kraków, 1881.
2696. Dubowski J. Książęta Koreccy i zamek ich w Korcu. — Korzec, 1906.
2697. Duby G. Czasy katedr. Sztuka i społeczeństwo 980–1420. — Warszawa, 1991.
2698. Dundulis B. Lietuvos uzsienio politika XVI a. — Vilnius, 1971.
2699. Durczewski L. Stary Zamek w Grodnie w świetle wykopalisk, dokonanych w latach 1937–1939 // Nieman — 1939. — S. 29–36.
2700. Durye P. La Généalogie. — Paris, 1961.
2701. Dvornik F. The Making of Central Europe. — London, 1949.
2702. Dvornik F. The Slavs. Their arly History and Civilization. — Boston, 1956.
2703. Dvornik F. Byzantin political ideas in Kievan Russia // Dumbarton Oaks Papers — № 9/10. — 1956. — P. 58–123.
2704. Dworzaczek W. Genealogia. — Warszawa, 1959.
2705. Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. — Warszawa, 1959.
2706. Engel J. Geschichte von Halitsch und des Vladimir. — Wien, 1792.
2707. Engel P. Az ország Ujraegyesitese I. Károly küzdelmei az oligárchak ellen (1310–1323) // Századok — 1988. — 1–2 sz. — 89–146 l.
2708. Engels O. Zur Historiographie des Deutschen Ordens // Archiv für Kulturgeschichte. — Köln, 1966. — P. 336–363.
2709. Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów / Pod red. K. Zielinskiej-Melkowskiej. — Toruń, 1997.
2710. Ericsson K. The earliest conversion of the Rus to the Christianity // The Slavonic and East European Review — Vol. 44. — № 102. — 1966. — P. 159–203.
2711. Falkowski W. Elita władzy za panowania Kazimierza Jagiełłonczyka (1447–1492). Studium aspektów politycznych. — Warszawa, 1992.
2712. Fenczak A. Wokół początków bizantyńsko-słowiańskiego biskupstwa w Przemyślu. Kwestia istnienia organizacji diecezjalnej w Księstwie Przemyskim (koniec XI i pierwsza połowa XII wieku) // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. — T. 3. — Przemyśl, 1996. — S. 21–38.
2713. Fenell J. L. I. Ivan the Great of Moscow. — London, 1961.

Джерела і література

2714. Fijałek F. Wnuk Kiejstuta Jan książę drohiczyński, kustosz krakowski i sandomierski, drugi rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego // KH — 28. — 1914. — S. 181–197.
2715. Fischer M. Merwirdigere Schicksaie des Stiftes und der Stadt klosterneuburg aus Urkunden gezogen II (Urkundenbuch). — Wien, 1815.
2716. Font M. Politische Beziehungen zwischen Ungarn und der Kiever Rus' im 12. Jahrhundert // Ungarn-Jahrbuch. — Band 28. — München, 1991. — P. 1–18.
2717. Font M. Przedstawiciele drobnej szlachty na pograniczu polsko-węgierskim w XIII wieku I losy ich rodzin // Cracovia — Polonia — Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jezemu Wyrozumskiemu w szesćdziessiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej. — Kraków, 1995. — S. 427–439.
2718. Font M. Hungaro — Kieval political ties and cultural relations during the 12th century // Specimina nova universitatis quinqueecclesiensis XII. — 1996. — P. 139–149.
2719. Font M. Mittelalterliche Herrschaftsbildung in Ungarn und in der Kiever Rus' im Vergleich // Ungarn-Jahrbuch. — Band 24. — München, 2000. — P. 1–18.
2720. Font M. Grundris der osteruropäischen städte im fruhmittelalter // Mittelalterliche und Strasen in Mitteleuropa. Varia Archaeologica IX. — 2000. — P. 191–200.
2721. Font M. Ein Nachbarland (Urgarn) im Spiegel der altrussischen Chroniken // Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis 1. — Pécs, 2001. — P. 59–69.
2722. Forssman J. Die Beziehungen altRussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter. — Bern, 1970.
2723. Forst O. Genealogie. — Leipzig, 1914.
2724. Franklin S. Some Aposryphal sources of Kievan Russian History // Oxford Slavonic Papers. New Series. — Vol. 15. — 1982. — P. 3–18.
2725. Gąsiorowski A. Itinerarium krola Władysława Jagiełły 1386–1434. — Warszawa, 1972.
2726. Genealogia domu Ostrogkich. — Wilno, 1871.
2727. Gierszewski S. Obywatele miast Polski przedrozbiorowej. — Warszawa, 1973.
2728. Gorczak B. Rodowód ks. Sanguszków. — Sławuta, 1899.
2729. Górka O. Zagadnienie czarnomorskie w polskiej polityce średniowiecznej // Pszegład Historyczny [дали: PH] — 1933. — Z. 1/2. — S. 322–347.
2730. Grabowski J. W sprawie daty urodzin Kazimierza I Trojdenowicza. Ze studiów nad Genealogią Piastów Mazowieckich // Roczn. Pol. Tow. Heraldycznego. — R. 2. — 1995. — S. 173–176.
2731. Grabowski J. Miedzy Polską, Luksemburgami, Litwą a zakonem krzyzackim. Uwagi nad zholdowaniem Mazowsza przez Kazimierza Wielkiego // Europa srodkowa i wschodnia w polityce Piastów. — Toruń. — 1997. — S. 121–138.
2732. Grabski A. F. Boleslaw Chrobry. — Warszawa, 1964.
2733. Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mściławicza // Slavia Orientalis. — 1982. — S. 112–121.
2734. Grala H. Chrzestne imie Szwarna Daniłowicza. Ze studiów nad dyplomatyką południoworuską XIII i XIV w. // Słowiańszczyzna i dzieje powszechne. — Warszawa, 1985. — S. 196–208.
2735. Grala H. Tradycja dziejopisarska o pobycie władcy Bizancium w Haliczu // KH. — 1987. — № 33. — S. 639–661.
2736. Grala H. Rurikowicze na Balkanach w XII i XIII wieku // Balcanica Posnaniensia — T. 4. — Poznań, 1989. — S. 131–140.
2737. Grégoire H. La légende d'Oleg et l'expédition d'Igor // Bulletin de la classe des Letters et des Sciences, Morale et Politique de l'Académie royale de Belgique. — T. 23. — Bruxelles, 1937.
2738. Grégoire H., Orgeles P. La guerre Russo-byzantine de 941 // Bizantion. — T. 24. — Bruxelles, 1955. — P. 145–166.
2739. Grydiel J. Zycie i dzialalnost Zygmunta Korybutowicza // Prace Komisji Historycznej. — Ossolineum, 1988. — № 52. — S. 23–78.
2740. Grudziński T. Boleslaw Szczodry. Cz. 1 // Roczn. Tow. Nauk. w Toruńiu. — R. 57. — Z. 2. — S. 25–74.
2741. Grunwald C. Anne de Russie reine de France // Miroir de L'Histoire. — Paris, 1964. — № 174. — P. 674–680.
2742. Gudavičius E. Del Lietuvos Valstybes kurimosi centro ir laiko // Lietuvos TSR Mokslu Akademijos darbai. A seria. — Vilnius, 1983. — T. 2 (83). — P. 61–70.
2743. Gudavičius E. Bandydas lokalizuoti 13 a. lietuviu kunigaiksciu valdas // Lietuvos TSR Mokslu Akademijos darbai. A seria. — Vilnius, 1983. — T. 3 (88). — P. 69–79.
2744. Gudavičius E. Dei lietuviu zemių konfederacijos susidarymo laiko // Lietuvos TSR Mokslu Akademijos darbai. Istorija. — T. 24. — Vilnius, 1984. — P. 12–28.
2745. Gudavičius E. Kryziaus karai Pabaltijyje ir Lietuva 13 amziuje. — Vilnius, 1989
2746. Gudavičius E. Grunwald and Vytautas"Risk & What happend after the Battle of Grunwald? // Vilnius, 1995. — Winter. — S. 167–178.
2747. Gumowski M. Pieczęcie książat litewskich // Ateneum Wilenskie — 1930. — R. 7. — Z. 3–4. — S. 684–725.
2748. Györfy Gyorgy. Kronikáink és a magyar őstörténet. — Budapest, 1948.
2749. Györfy G. Az Árpád-kori Magyarorszag történeti földrajza. — I k. — Budapest, 1963.
2750. Györfy G. Zür Geshichte der Erberbung Ockiride durch Basileos II // artes du XII-e Congres

Розділ другий

- International das Etudes Byzantines. — T. 2. — Beograd, 1964. — P. 151–159.
2751. Hackins C. H. The renaissance of the XII-th century. — Cambridge, 1927.
2752. Halecki O. Ostatnie lata Swidrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiełlonczyka. — Kraków, 1915.
2753. Halecki O. Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569. — Kraków, 1915.
2754. Halecki O. O początkach szlachty i heraldyki na Litwie // KH — R. 29. — 1915. — S. 169–186.
2755. Halecki O. Geografia polityczna ziem ruskich Polski i Litwy 1340–1569 // Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. — Wydział 1 i 2. — R. 10. — Z. 8. — Warszawa, 1917. — S. 5–24.
2756. Halecki O. Z Jana Zamojskiego inwentarza archiwum koronnego // Archiwum Komisji Historycznej — 12. — 1919. — S. 50–59.
2757. Halecki O. Dzieje unii Jagiełłonskiej. — T. 1. — Kraków, 1919.
2758. Halecki O. Przyczynki Genealogiczne do dziejów układu krewskiego // Miesięcznik Tow. Heraldycznego [dalej: MH] — 1935. — 14. — S. 104–116.
2759. Halecki O. Koriatowicze i prodkowie Holszanskich i Czartoryskich // Rocznik Tow. Heraldycznego [dalej: RH] — 1939. — 18. — S. 139–148.
2760. Hallu R. Anne de Kiev, Reine de France. — Romae, 1973 [T. 9 Праць філософсько-гуманітарного ф-ту Українського католицького ун-ту ім. св. Климента].
2761. Heidenreich F. Hanbuch der praktischen Genealogie. — T. 1–2. — Leipzig, 1913.
2762. Herbarz starodawnej szlachty podług heraldyków Polskich, z dopelnieniem do czasów obecnych. — Paris, 1858.
2763. Herbst S., Walicki M. Obraz bitwy pod Orsza // Rozpr. Kom. Hist. Sztuki. — Warszawa, 1949.
2764. Hernas C. Zarys rozwoju literatury barokowej // Polska XVII wieku. Państwo. Społeczeństwo. Kultura. — Warszawa, 1973.
2765. Hodinka A. Documenta Koriatovicsiana et fundatio monasterii Munkacsensis // Analecta ordinis S. Basilii Magni — Vol. 2 (8). — Fasc. 1–2. — Romae, 1954. — C. 165–189.
2766. Hóman Balint. A Szent Laszló-kori Gesta Ungarorum és 12–13 századi Ieszármazoi. — Budapest, 1925.
2767. Horváth János ifj. Árpád-kori lainnyelvű irodalmunk stílusproblémái. — Budapest, 1954.
2768. Horwat J. Lew, książę halicki wobec wydarzeń w Polsce końca XIII wieku // Zesz. Nauk. WSP w Rzeszowie — № 12. — Ser. Spol. Pedagog. i Hist. — Historia. — Z. 4. — 1994. — S. 45–50.
2769. Horwat J. Grzymisława, księżniczka opolska // Roczn. Muzeum w Gliwicach — T. 7/8. — 1991/1992. — 1994. — S. 380–384.
2770. Ioninias I. Vytauto setmyna. — Kaunas, 1932.
2771. Ioninias I. Vytauto setmyna // Praeitis — T. 2. — 1933. — S. 183–244.
2772. Ioninias I. Jogaila didysis Lietuvos kunigaikstis ir Lenkijos kara ius // Zidynys — 1934. — № 8. — P. 124–165; — № 9. — P. 111–138; — № 10. — P. 115–149; — 1935. — № 5. — P. 137–158; — № 6. — P. 102–131; — № 7. — P. 130–165; — 1936. — № 2. — P. 98–127; — № 3. — P. 129–161.
2773. Isajewicz J. Uwagi w sprawie oceny prawnej istoty i społecznej treści miejskich jurydyk w dawnej Rzeczypospolitej // Czasopismo prawno-historyczne. — T. 2. — Zeszyt 1. — Warszawa, 1959. — S. 142–154.
2774. Isenburg K. W. Stammtafeln zur Geschichte der europaischen Staaten. I/II, 2 Aufl. — Marburg, 1953.
2775. Ivinskis Z. Primasis Lietuvos karalius Mindaugas ir jo palikimas. — Roma, 1965.
2776. Ivinskis Z. Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didziojo mirties. — Vilnius, 1991.
2777. Iwanczak W., Voicu S. J., Ziffer G. Une notice sur la Famille Czartoryski dans le VAT. GR 2630 // Byzantion — 1988. — T. 58. — F. 1. — Bruxelles, 1988.
2779. Jacquart J. La Genealogie moderne. Les foites Genealogiques. — Velence, 1914.
2780. Jądłowski J. Pieczęcie Ruskie z XI–XII wieku znalezione w Grodnie i Drohiczyne // PH — T. 37. — 1948. — S. 150–156.
2778. Jahns M. Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens. — Leipzig, 1957.
2781. Jakimowicz R. Tymczasowe sprawozdanie z wykopalisk w Dawid-gródku // Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności. — T. 42. — Kraków, 1937. — № 9. — S. 271–274.
2782. Jakubowski J. Czy istnieli kniaziewie Nieswizcy? // Ateneum Wilenskie. — 1923. — S. 187–202.
2783. Janeczek A. Osadnictwo pogranicza Polsko-Ruskiego. Wojewodstwo Belzkie od schyłku XIV do początku XVII w. — Warszawa, 1993.
2784. Jankowska E. Początek kariery dyplomatycznej księcia Władysława Opolczyka // Roczn. Muzeum w Głowicach — T. 7/8. — 1991/1992. — 1994. — S. 72–90.
2785. Jaroszewicz J. Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII. — T. 1–3. — Warszawa, 1844 — 1845.
2786. Jasiński K. Rodowód Piastów śląskich. T. 1. Piastowie Wrocławscy i legnicko-brzescy. — Wrocław, 1973.
2787. Jasiński K. Rodowód Piastów śląskich. T. 2. Piastowie swidniccy, ziebiccy, głogowscy, zaganscy i olesniccy. — Wrocław, 1975.
2788. Jasiński K. Rodowód Piastów śląskich. T. 3. Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy. — Wrocław, 1977.

Джерела і література

2789. Jasiński K. Rola Siemowita księcia dobrzyńskiego w stosunkach Polsko-Krzyżackich w 1308/1309 r. // *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*. — Seria A: Historia. 1978. — Wrocław, 1978. — S. 63–84.
2790. Jasiński K. *Rodowód pierwszych Piastów*. — Warszawa-Wrocław, 1988; — Warszawa, 1992.
2791. Jasiński K. *Genealogia księcia mazowieckiego Siemowita // Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. — Poznań, 1997. — S. 117–124.
2792. Jasiński K. *Rodowód Piastów Mazowieckich*. — Poznań-Wrocław, 1998.
2793. Jonsson J. R. *Svensh Balladtradition. I. Balladkallor och balladtyper*. — Stockholm, 1967.
2794. Jučas M. *Lietuvas metrasčiai*. — Vilnius, 1968.
2795. Kamiański A. *Z badan nad pograniczem polsko-rusko-jecwieskim w rejonie rzeki Sliny // Wiadomosci Archeologiczne* — T. 23. — Zesz. 2. — 1956. — S. 165–168.
2796. Kardaszewicz S. *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga*. — Warszawa-Kraków, 1913.
2797. Karsai Géza. *Névtelenség, névregyes és szerzőnev közepkori kronikáinkban // Századok* — 1963. — 2. — 321–346 L.
2798. Keenan Ed. I *The Kurbskii — Groznyi Apocrypha // Harvard University Press*. — Cambridge Mass., 1971.
2799. Kempa T. *Dzieje rodu Ostrogskich*. — Toruń, 2002.
2800. Kennedy-Grimsted P. *The Stefanyk Library of the Ukrainian Academy of Sciences: A Treasury of Manuscript Collections in Lviv // Harvard Ukrainian Studies*. — 1981. — Vol. 5. — № 2. — P. 195–229.
2801. Kennedy-Grimsted P. [with collaboration of I. Sułkowska-Karaśiowa]. "The Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. — Cambridge, Mass., 1984.
2802. Kennedy-Grimsted P. *Czym jest i czym była Metryka Litewska? (Stan i perspektywy odtworzenia zawartości archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego) // KH* — 1985. — R. 92. — Zesz. 1. — S. 55–85.
2803. Kennedy-Grimsted P. *A Missing Volume of the Ruthenian Metrica: Crown Chancery Documents for krainian Lands, 1609–1612, from the Kornik Library of the Polish Academy of Sciences // Harvard Ukrainian Studies*. — Cambridge, Mass., 1987. — Vol. 11. — № 3/4. — P. 487–520.
2804. Kennedy-Grimsted P. *Archives and Manuscript Repositories in the USSR: Ukraine and Moldavia*. — Princeton, New York, 1988. — P. 500–570.
2805. Kennedy-Grimsted P. *The Ruthenian (Volhynian) Metrica: Polish Crown Chancery Records for Ukrainian Lands, 1569–1673 // Harvard Ukrainian Studies*. — Cambridge, Mass., 1990. — Vol. 14. — № 1/2. — P. 7–83.
2806. Kętrzyński S. *Na marginesie "Genealogii Piastów" // Przegląd Historyczny*. — T. 29. — 1931. — S. 159–209.
2807. Klimas P. *Litwa starożytna*. — Wilno, 1921.
2808. Koczy L. *Związki małżeńskie Piastów ze Skandynawami // Slavia Occidentalis*. — T. 11. — 1932. — S. 42–71.
2809. Kończny F. *Jezy Semenowicz Ostrogski w Nowogrodzie 1458–1459 // Ateneum Wileńskie* — 1925. — T. 3. — S. 207–234.
2810. Korduba M. *Stosunki polsko-ukraińskie w wieku X–XIII // Sprawy narodowościowy*. — № 7. — Warszawa, 1933. — S. 749–760.
2811. Kotliar N. F. *Galician-Volhynian Rus' and Byzantium in the Twelfth-Thirteenth Centuries: Real and Imaginary Relations // Acts XVIII-th International Congress of Byzantine Studies. Selected papers: main and communications*. — Moscow, 1991. — V. I: History. — Shepherdstown. — WV, USA. — 1996. — P. 319–326.
2812. Kotzebue A. *Switrigal. Ein Beitrag zu den Geschichten von Lithauen, Russland, Polen, Preussen*. — Leipzig, 1820.
2813. Kozicki D. *Jeszcze raz w sprawie rodowodu xx. Sanguszków*. — Kraków, 1902.
2814. Krakowski S. *Korjatowicze i sprawa podolska w XIV w. w oświetleniu historiografii polskiej // Ateneum Wileńskie* — 1938. — R. 13. — Z. 1. — S. 250–74.
2815. Kryczyński S. *Początki rodu książąt Glińskich // Prace Hist. w 30-lecie działań prof. St. Zakszrewskiego*. — Lwów, 1934. — S. 235–254.
2816. Krzywicki L. *Żmudz starożytna*. — Warszawa, 1906.
2817. Krug Ph. *Forschunder in der alteren Gechichte Russland*. T. 12. — Sankt-Peterburg, 1848.
2818. Krupa K. *Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430–1471 // PH* — T. 84. — Z. 3. — 1993. — S. 289–306.
2819. Krupska A. *Moniwid // Polski słownik biograficzny [dalej: PSB]* — T. 21 — S. 658–659
2820. Kuczyński S. *Sine Wody. Rzec o wyprawie Olgierdowej 1362 r.* — Warszawa, 1935.
2821. Kuczyński S. *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy // Prace Ukraińskiego instytutu naukowego*. — T. 33. — Warszawa, 1936. — S. 360–412.
2822. Kuczyński S. M. *Nieznyany traktat polsko-ruski roku 1039 // Slavia Antiqua*. — T. 5. — Poznań, 1954–1956.
2823. Kuczyński S. M. *Stosunki polsko-ruski do schyłku wieku XII // Slavia Orientalis*. — R. 7. — 1958.
2824. Kuczyński S. *Wschodnia granica Państwa Polskiego // Początki Państwa Polskiego*. — T. 1. — Poznań, 1962.
2825. Kuczyński S. *Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVIII w.* — Wrocław-Warszawa, 1965.

Розділ другий

2826. Kuczyński S. M. O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom na podstawie wzmianki z 981 w Opowieści lat doczesnych // *Studia z dziejów Europy wschodniej X–XVIII w.* — Warszawa, 1965. — S. 33–118.
2827. Kuczyński S. Lubart Dymitr // *PSB.* — T. 17. — 1972. — S. 575–577.
2828. Kuczyński S. K. Pieczęcie książąt mazowieckich. — Wrocław, 1978.
2829. Kutszeba S. Sądy grodzkie i ziemskie w wiekach średnich // *Rozprawy Akademii Umiejętności w Krakowie.* — Wydział Historyczno-Filologiczny. — T. 40. — Kraków, 1901. — S. 75–236; — T. 52. — Kraków, 1902. — S. 333–386.
2830. Kutszeba S. Przywilej jedlnenski z r. 1430 i nadanie prawa polskiego Rusi. — Kraków, 1911.
2831. Łaguna S. Rodowód Piastów // *Kwartalnik Historyczny.* — T. 11. — 1897. — S. 745–788.
2832. Łowmiański H. Studia nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego. — T. 1–2. — Wilno, 1931 — 1932.
2833. Łowmiański H. Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r. // *Ateneum Wilenskie.* — R. 12. — 1937. — T. 1. — S. 56–69.
2834. Łowmiański H. Wykaz wywodów szlachectwa na Litwie, przeważnie z lat 1773–1799 // *MH* — 1939. — T. 18. — S. 131–168.
2835. Łowmiański H. Stosunki polsko-pruskie za pierwszych Piastów // *PH* — T. 41. — 1950. — S. 325–365.
2836. Łowmiański H. Zagadnienie roli Normanów w genezie państw słowiańskich. — Warszawa, 1957.
2837. Łowmiański H. Rurik // *Słownik słowiańskich starożytności [dali: SSS]* — Wrocław-Warszawa-Kraków. — T. 4. — Cs. 2. — 1967. — S. 577.
2838. Łowmiański H. Ruś. Dynastia panująca // *SSS* — T. 4. — Cz. 2. — 1968. — S. 577–583.
2839. Łowmiański H. Świętopełk w Brzesciu w r. 1019 // *Europa. Słowiańszczyzna. Polska / Studia ku uczczeniu K. Tymienieckiego.* — Poznań, 1970. — S. 229–244.
2840. Łowmiański H. Początki Polski. T. 5. — Warszawa, 1973.
2841. Łowmiański H. Anna // *PSB* — T. 1. — S. 121–122.
2842. Labuda G. Saga o Stryzbjornie, jorlu Jomsborga // *Slavia Antiqua.* — 4. — 1954. — S. 310–321.
2843. Labuda G. Uzupełnienia do genealogii Piastów, w szczególności śląskich // *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka.* — T. 18. — Z. 1. — 1963. — S. 1–13.
2844. Leib B. Rome, Kiev et Byzance a la fin du XI siecle. — Paris, 1924.
2845. Lelewel J. Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 r. zawartej. — Poznań, 1844.
2846. Lewicki A. Powstanie Swidrygajła. — Kraków, 1892.
2847. Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska. — Lwów, 1933.
2848. Lewicki K. Pochodzenie i działalność Ostrogskich w XIV i XV wieku. 1936–1939 // *Державний архів Львівської обл.* — Ф. 26. — Оп. 11. — Од. зб. 894. — Арк. 11–30.
2849. Lewicki K. Książęta Ostrogscy w służbie Rzeczypospolitej. — Równe, 1938.
2850. Lobanoff de Rostoff A. recueil de piece historique sur la reine Anne ou Agnes. — Paris, 1825.
2851. Lorenz H. Bertha und Praxedis die beiden Genhalinnen Heinrich IV. — Halle, 1911.
2852. Lund John. De ruskiske ageteskaber: dynasti-oy alliancepolitik i 1130 ernes Danske borgerkrig // *Historisk tidskrift (Kobenhavn).* — 92 (2). — 1992. — P. 225–263.
2853. Maanen J. van, Wetenschapplijke Genealogie. — Utrecht, 1901.
2854. Maleczyńska E. Książęta lenno mazowieckie 1351–1526. — Lwów, 1929.
2855. Maleszewski J. Książęta Bielscy h. Pogon. — Warszawa, 1929.
2856. Maleczyński K. Urzędnicy grodzcy i ziemscy Lwówscy w latach 1352–1783. — Lwów, 1938.
2857. Malingoudis J. Zur typologischen Struktur der byzantinisch-russischen Vorträge des 10. Jh. // *XVIII Международный конгресс византистов. Резюме сообщений.* — T. 2. — Москва, 1991. — С. 717–718.
2858. Mályusz Elemér. A Thuroczy-kroniká es forrásai. — Budapest, 1967.
2859. Marczali H. Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). — Budapest, 1896.
2860. Marszalska J. M. Szkic do Zarządu Dobr i Archiwum Rodzinnego Sanguszków w Gumniskach // *Roczn. Tarnowski* — R. 2. — 1994. — S. 183–195.
2861. Matijow J. Der polnisch-ungarische Streit um Galizien und Lodomerien // *Jahresbericht der K. K. II Obergymnasium im Lemberg für das Jahr.* — 1886. — S. 4–35.
2862. Meter von Klonau G. Jahrbucher des deutschen Reiches unter Heinrich IV und Heinrich V. — Leipzig, 1903.
2863. Mika N. Czy król Rusi Halickiej Daniel był obecny przy zawieraniu pokoju Wiedenskiego w 1261 roku? Z dziejów stosunków Rusko-Austriackich w średniowieczu // *KH.* — R. 55. — 1998. — № 2. — S. 3–15.
2864. Munch P. A. Det norske Folke Historial. — D. 2. — Cristiania, 1854.
2865. Narbutt T. Dzieje starożytne narodu Litewskiego. — Warszawa. — T. 1. — 1835; — T. 2. — 1836; — T. 3. — 1836; — T. 4. — 1837; — T. 6. — 1838.
2866. Nikodem J. Spory o koronacje wielkiego księcia Litwy Witolda w latach 1429–1430. cz. 1. "Burza koronacyjna" w relacji Jana Długosza // *Lituano-Slavica Posnaniensa.* — T. 6. — 1994. — Poznań, 1995. — S. 55–75.
2867. Nikzentaitis A., Gediminas. — Vilnius, 1989.
2868. Nikzentaitis A. Die friedliche Periode in den Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden und dem

Джерела і література

- Groossfurstentum Litauen (1345–1360) und das Problem der Christianisierung Litauens // *Jarbucher für Geschichte Osteuropas* — 41. — 1993. — Z. 1. — S. 178–211.
2869. Obolensky D. Le patriarcat byzantin et les Metropoles de Kiev // *Atti del VIII Congresso internazionale di Studi di Byzantini*. — 1951. — Vol. 1. — 1953. — P. 32–41.
2870. Obolensky D. The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500 — 1453. — New York-Washington, 1971.
2871. Obolensky D. The Baptism of Princess Olga of Kiev: The Problem of the Sources // *Obolensky D. Philadelphie et autres études*. — Paris, 1984.
2872. Obolensky D. Cherson and the Conversion of Rus': An Anti-Revisionist View // *Byzantine and Modern Greek Studies*. — Birmingham, 1989.
2873. Obolensky D. Olga's Conversion: The Evidence Reconsidered // *Harvard Ukrainian Studies*. — Vol. 12/13. — Cambridge Mass., 1990.
2874. Ochmański J. Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów Krymskich w XV–XVI wieku // *Studia i Mater. do Hist. Wojsk*. — Warszawa, 1960. — T. 5. — S. 349–398.
2875. Oljanczyn D. Zur Regierung des Grossfürsten Izjaslaw-Demeter von Kiev // *Jarbucher für Geschichte Osteuropas* — T. 8. — V. 4. — München, 1960. — P. 76–94.
2876. Olrik A. Kilderne til saksens oldhistorie. Bd. 2. — København, 1894.
2877. Ostrogorsky G. L'expédition du prince Oleg contre Constantinople en 907 // *Annales de l'Institut Kondakov* — SK. — Vol. 11. — 1939. — P. 47–61.
2878. Paculski K. Mazowie wobec walk o władzę w Polsce na przełomie XIII/XIV w. // *KH* — R. 85. — Z. 3. — 1978. — S. 585–604.
2879. Palczewski M. Walka Siemowita IV o tron Polski (1382–1385) // *Prace Nauk. WSP w Częstochowie* — Zesz. Hist. — Z. 1. — 1993. — S. 7–21.
2880. Panaitescu P. P. Introducere la istoria culturii Românești. — București, 1969.
2881. Paszkiewicz H. Ze studiów nad polityką polską, litewską i krzyżacką Bolesława Jezego ostatniego księcia Rusi halicko-włodzimierskiej // *Ateneum Wileńskie*. — 1924. — R. 56. — Z. 2. — S. 23–79.
2882. Paszkiewicz H. Polityka Ruska Kazimierza Wielkiego. — Warszawa, 1925.
2883. Paszkiewicz H. Z dziejów Podlasia w XIV wieku // *KH* — 1928. — T. 42. — S. 227–245.
2884. Paszkiewicz H. Jagiellonowie a Moskwa. t. 1, Litwa a Moskwa w XIII–XIV wieku. — Warszawa, 1933.
2885. Paszkiewicz H. O genezie i wartości Krewa. — Warszawa, 1938.
2886. Paszkiewicz H. The Origin of Russia. — London, 1954.
2887. Paszuto W. Rus, Litauen und Deutschland im 13 Jh // *Russisch-deutsche Beziehungen von der Kiever Rus bis zur Oktoberrevolution*. — Berlin, 1976. — S. 211–231.
2888. Peleński J. Inkorporacja ukraińskich ziem dawnej Rusi do Korony w 1569 roku: Ideologia i korzyści — próba nowego spojrzenia // *Przegląd Historyczny* — 1974. — T. 65. — Zesz. 1. — S. 243–262.
2889. Peleński J. The contest for the legacy of Kievan Rus'. — Boulder, 1998.
2890. Pętek Z. Prace Genealogiczne Wojciecha Wieladka (1744–1822) // *Genealogia* — R. 4. — 1993. — № 1/4. — S. 106–119.
2891. Perfecky E. Historia Polonica Jana Długosze a Ruski litopisectvi. — Praha, 1932.
2892. Persowski F. Studia nad pograniczem Polsko-Ruskim w X–XI wieku. — Wrocław-Kraków-Warszawa, 1962.
2893. Piekosiński F. O źródłach heraldyki Ruskiej // *Rozprawy wyd. hist.-filoz. AU*. — 1899. — T. 38. — S. 199–204.
2894. Pieradzka K. Władysław książę opolski 1330–1401. Monografia historyczna. Kraków, 1945 / *Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego* — Syng. WF II 122..
2895. Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellonczyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku. — Poznań, 1995.
2896. Pismiennictwo czasów Bolesława Chrobrego. — Warszawa, 1966.
2897. Polska Encyklopedia Szlachecka. — Warszawa. — T. 1. — 1935; — T. 2. — 1935; — T. 3. — 1935; — T. 4. — 1936; — T. 5. — 1936; — T. 6. — 1937; — T. 7. — 1937; — T. 8. — 1937; — T. 9. — 1937; — T. 10. — 1938; — T. 11. — 1938; — T. 12. — 1938.
2898. Poppe A. Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi. Zs. 1 // *PH* — R. 55. — Z. 3. — 1964. — S. 370–379.
2899. Poppe A. Kompozycja fundacyjna Sofii Kijowskiej. W pochukiwanu układu pierwotnego // *Biuletń historii sztuki*. — T. 30. — № 1. — 1968. — S. 20–28.
2900. Poppe A. Państwo i kościół na Rusi w XI wieku. — Warszawa, 1968.
2901. Por Á. Poppe A. O tytule wielkksiążęcym na Rusi // *PH* — 1984. — № 45. — Z. 3. — S. 423–439.
2902. Magyar-ruthen érintkezések. A magyar anjak igényei a légyel tronra // *Erdelyi nemzeti és régiségteréből muzeum*. — Kolozsvár, 1902. — 102–134 l.
2903. Por Á. Magyar-ruthen érintkezések a XIV századok. — Budapest, 1904.
2904. Powierski J. Polityczne tło małżeństwa Bolesława II mazowieckiego z córką Trojdena litewskiego Gaudemunda Zofia // *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*. — Toruń, 1997. — S. 63–82.
2905. Pritsak O. When and where was Ol'ga baptized // *Harvard Ukrainian Studies*. — Vol. 9. — a. 1–2. — Cambridge Mass., 1985.

Rozділ другий

2906. Pritsak O. Die Rus' — Deutshen Beziehungen zwischen den 9. und 14. Jhdt. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Т. 5. ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ. Историчні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. — Львів, 1998. — С. 517–534.
2907. Prochaska A. Ostatnie lata Witolda. — Warszawa, 1882.
2908. Prochaska A. Latopis Litewski. Rozbiór krytyczny. — Lwów, 1890.
2909. Prochaska A. Spor o mitre i pastoral w Rydze 1395–1397 // KH — 5. — 1891. — S. 628–639.
2910. Prochaska A. W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego // KH — 1892. — T. 6. — Z. 1. — S. 3–21.
2911. Prochaska A. O prawdziwości listów Giedymina // Rozprawy Akademii Umijętnosci. — Wydż. hist.-filozof. — Kraków. — 1895. — Ser. 2. — T. 7. — S. 231–245
2912. Prochaska A. Podole lennem Korony, 1352–1430. — Kraków, 1895.
2913. Prochaska A. Król Władisław Jagiełło. — T. 1–2. — Kraków, 1908.
2914. Prochaska A. Hold Fedka kniazia nieswieckiego // KH — 25. — 1911. — S. 243–245.
2915. Prochaska A. Czy możliwa jest identyczność kniazów Nieswizkich z Korybutowiczami // MH — 1912. — T. 5. — S. 12–19.
2916. Prochaska A. O kniazowskiem pochodzeniu szlachty Glińskich // MH — 1912. — T. 5. — S. 34–41.
2917. Prochaska A. O identyczności ks. Fed'ka Nieswizkiego z Fedorem Korybutowiczem // MH — 1913. — T. 6. — S. 34–41.
2918. Prochaska A. Dzieje Witolda Welkiego Księcia Litwy. — Wilno, 1914.
2919. Przędziecki A. Jagiełlonki polski. — Kraków. — T. 1. — 1868; — T. 2. — 1870; — T. 3. — 1872; — T. 4. — 1875; — T. 5. — 1878.
2920. Przybos K. Urzędnicy ziemscy wojewódstwa Ruskiego // Studia Historyczne. — Kraków. — 1985. — Zesz. 4. — S. 78–126.
2921. [Przybos K.] Urzędnicy wojewódstwa Ruskiego XIV–XVII wieku (Ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka): Spisy / Oprac. K. Przybos. — Wrocław, 1987.
2922. Pułaski K. Książęta Wisniowieccy w XVI W. // Przew. Nauk.-Liter., — 1877. — S. 233–265.
2923. Pułaski K. O rodzinie kniazów Kapustów // Przegląd Bibl.-Archiw., — Warszawa. — 1881. — № 2. — S. 134–142.
2924. Pułaski K. Książęta Holszancy // Szkice i poszukiwania historyczne. — T. 1. — Kraków, 1887. — S. 211–322.
2925. Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. — T. 1. — Brody, 1913.
2926. Puricelli-Guerra A. The glaive and the bill // Art, arma and atmour. An international anthology. — 1979–1980. — Vol. 1. — Chiasso, 1980. — P. 231–256.
2927. Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego // MH — 1911. — T. 4. — S. 41–82.
2928. Puzyna J. W sprawie Fed'ka Nieswizkiego // MH — 1912. — T. 5. — S. 56–99.
2929. Puzyna J. Nieco faktów do sprawy Fed'ka Nieswizkiego // MH — 1913. — T. 6. — S. 43–88.
2930. Puzyna J. Korybutowicze Nieswizcy. Moje ostatnie słowo w odpowiedzi prof. Semkowiczowi // MH — 1930. — T. 9. — S. 55–89.
2931. Puzyna J. Narymunt Gedyminowicz // MH — 1930. — T. 9. — S. 101–117.
2932. Puzyna J. Kiedy urodził się Witold i co wiemy o rodzinie jego matki // MH — 1930. — T. 9. — S. 125–136.
2933. Puzyna J. Korjat i Korjatowicze // Ateneum Wileńskie — 1930. — R. 7. — Z. 3–4. — S. 425–454.
2934. Puzyna J. Danilo, xs. Turowski, Ostrogski i Chelmski i jego potomstwo // MH — 1931. — T. 10. — S. 248–275.
2935. Puzyna J. Potomstwo Narymunta Gedyminowicza // MH — 1931. — T. 10. — S. 32–98; — 1932. — T. 12. — S. 57–125.
2936. Puzyna J. Jurij, książę belzki i chelmski // MH — 1932. — t. 10. — S. 99–125.
2937. Puzyna J. Kim był i jak naprawdy nazywalse Pukuwer, ojciec Giedymina // Ateneum Wileńskie — 1935. — R. 10. — Z. 1. — S. 1–43.
2938. Puzyna J. W sprawie pierwszych walk Litwinów z tatarami o Ruś w latach 1238–1243 // Przegląd historyczno-wojskowy. — 1937. — T. 9. — S. 345–400.
2939. Puzyna J. Pierwsze wystąpienia Koriatowiczów na Rusi Południowej // Ateneum Wileńskie — 1938. — R. 12. — Z. 2. — S. 1–67.
2940. Puzyna J. Sukcesorowie Trojdena // Ateneum Wileńskie — 1938. — R. 13. — Z. 1. — S. 1–31.
2941. Radziński Z. L. Słowo o namiestnikach Rusko-litewskich i marszałkach Wołyńskiej ziemi wywołane pracą p. Jozefa Wolffa "Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego", poprzedzone i zakończone uwagami i uzupełnieniami do nje // Przegląd Polski — 1885. — R. 20. — Kwartał 1 (Ogólnego zbioru t. 77). — S. 370–387.
2942. [Radziński Z. L.] Sprawa początków rodu Sanguszków / Opracowali Z. L. Radziński, B. Gorczak i D. Kozicki. — Lwów, 1901.
2943. Radziński Z. L. Wstępne słowo do monografii ks. Fedora Olgierdowicza Ratnenskiego i jego potomków. — Lwów, 1901.
2944. Radziński Z. L. Odpowiedz ks. D. Kozickiemu w sprawie Rodowodu xx. Sanguszków. — Lwów, 1901.
2945. [Radziński Z. L.] Monografia xx. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta Fedora Olgierdowicza x. Ratnenskiego, opracował Z. L. Radziński. — Lwów. — T. 1. — 1906; — T. 2. — 1910; — T. 3. — 1913.

Dжерела і література

2946. Radziwiński Z. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieswizkiego // MH — 1911. — T. 4. — S. 142–145.
2947. Radziwiński Z. L. Jeczcz w sprawie Fedka Nieswizkiego // MH — 1912. — T. 5. — S. 158–165.
2948. Radziwiński Z. L. Itinerarium ks. Fedora Korybutowicza i ks. Fed'ka Nieswizkiego // RH — T. 7. — 1926. — S. 1–156.
2949. Rossi M. I Montefeltro nel periodo feudale della loro signoria (1181–1375). — Urbana, 1957.
2950. Rowell S. C. Picus princesses or the daughters of Belial pagan Lithuanian dynastic diplomacy, 1279–1423 // Medieval Persopography — 15. — 1994. — № 1. — P. 231–269.
2951. Rulikowski E., Radziwiński Z. L. Kniaziowie na Ostrogu Ostrogy. — Kraków, 1880.
2952. Rulikowski E., Radziwiński Z. L. Kniaziowie i szlachta. — T. 1. — Kraków, s. a.
2953. Runciman S. A History of the First Bulgarian Empire. — London, 1930.
2954. Russ H. Das Reich von Kiev // Handbuch der Geschichte Ruslands. — Bd. 1. — Stuttgart, 1980. — S. 2–144.
2955. Russocki S. Monarchie stanowie środkowo-wschodniej Europy XV–XVI wieku // KH — R. 84. — Z. 1. — 1977. — S. 73–92.
2956. Rymar E. Rodowód książąt pomorskich — Genealogy of Pomeranian Dukes — Genealogie der Herzoge von Pommeren — Родословная поморских князей. — T. 1–2. — Szczecin, 1995.
2957. Ržrežabek J. Jiri II poslední knize veskere Male Rusi. — Praha, 1883.
2958. Saint Aymour C. Anne de Ryssie, reine de France et comtesse de Valois au XI-e siècle. — Paris, 1896.
2959. Sarnowska W. Wczesnohistoryczny kurhan z Korolewina pod Tahanczą w pow. kaniowskim // Swiatowit — 20. — 1948–49. — S. 232–296.
2960. Schneider A. Miasto Busk // Dziennik literacki — № 45. — Lwów. — 1886. — S. 705–745.
2961. Schneider B. Hamburg — Bremen und Nordost-Europa vom 9.–11. Jahrhundert. — Leipzig, 1918.
2962. Schuck H. Byzanc och Norden // Kulturhistoriska skizzer. — Stockholm, 1922. — S. 51–155.
2963. Semkowicz W. O ustroju chorągiewnym w bitwie pod Grunwaldem // MH — 1910. — T. 3. — S. 35–67.
2964. Semkowicz W. Korybutowicze i Nieswicz w swietle sfragistyki // MH — 1913. — T. 6. — S. 200–204.
2965. Semkowicz W. Losk i wygasniecie Korybutowiczów // RH — 1926. — 7. — S. 168–191.
2966. Seraphim A. Das Zeugenverhor des Fransiscus de Moliāno (1321). — Königsberg, 1912.
2967. Ševčenko I. Sviatoslav in Byzantine and Slavic Miniatures // Slavic Review — Vol. 24. — 1965. — № 4. — P. 709–713.
2968. Sewell W. H. Marc Bloch and the logie of comparative history // History and Theory — 1967. — V. 6. — № 2. — P. 345–389.
2969. Siarczyński F. Dzieje Księstwa niegdys Przemyslskiego // Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich — 1828. — № 2/3. — S. 28–69.
2970. Siarczyński F. Dzieje niegdys księstwa Bełzkiego i miasta Belza // Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich. — T. 2. — Z. 3. — 1829. — S. 14–56.
2971. Shepard J. Why did the Russians Attack on Byzantium in 1043? // Byzantinische-Neugriechischen Jahrbücher. — Bd. 22. — Athen, 1978.
2972. Shepard J. Some Remarks on the Sources for Conversion of Rus' // Le origini e lo sviluppo della christianita slavo-bizantina. — Roma, 1992.
2973. Shepard J. The Rhos Guests of Louis the Pious: whence and wherefore? // Early Medieval Europe. — 1995. — № 4.
2974. Skirtunt K. Dzieje Litwy. — Kraków, 1886.
2975. Skirtunt K. Mindow, król Litwy // Nad Niemnem i nad Bałtykiem. — Zesz. 3. — Warszawa. — 1909. — S. 35–109.
2976. Skrzypek J. Bitwa nad rzeką Świętą // Przegląd Historyczno-wojskowy. — 1938. — T. 10. — Z. 1. — S. 210–267.
2977. Smolka S. Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa Rusko-litewskiego. Rozbior krytyczny // Pamiętnik Akademii Umiejętnosci w Krakowie. — Wydział filologiczny i historyczno-filozoficzny. — Kraków, 1890. — T. 8. — S. 1–55.
2978. Sochaniewicz K. Przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich // MH — 1914. — T. 7. — S. 118–119.
2979. Sochaniewicz K., Wolff A. Urzędnicy wojewódstwa bełskiego do połowy XVI w. // MH — 1931. — T. 10. — № 1. — S. 8–24.
2980. Soloviev A. V. Die angebliche ungarische Herrschaft in Kiev im 9. Jahrhundert // Lunds niversitets Arsskrift — 8. — 1960. — P. 123–129.
2981. Soloviev A. V. Marie, fille de Constantin IX Monomaque // Byzantion — 33. — (1963). — S. 141–248.
2982. Sprlin I. Les Traités de Byzance avec la Russie au X-e siècle. II (partie) // Cahiers du monde Russe et Sovietique. — Vol. 2. — Paris, 1961. — № 4. — P. 35–72.
2983. Spuler B. Die Goldene Orde. Die Mongolen in Russland 1223–1502. — Lipsk, 1943.
2984. Sroka S. A. Kontakty Władysława Łokietka z Węgrami w swietle nowych dokumentów // Studia Hist., — R. 38. — Z. 3. — 1995. — S. 299–307.
2985. Sroka S. A. Piastówna polska Kunegunda klaryska na Węgrzech // Roczn. Muzeum w Clewicach — T. 9. [z r. 1993]. — 1994. — S. 35–43.
2986. Sroka S. A. Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century? // Harvard Ukrainian Studies — Vol. 16. — 1992. — № 3/4. — 1994. — S. 262–268.
2987. Sroka S. A. Opuli Laszló nádor scaládi Kapasolotairól // Baranya — R. 5/6. — 1992/1993. — 1994. 123–130 1.

Pozdił ɔpyzuŭ

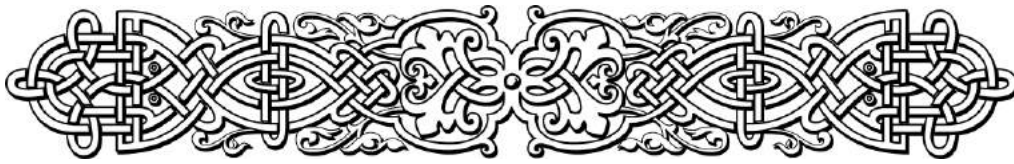
2988. Sroka S. A. W sprawie daty objęcia Rusi przez Władysława Opolczyka // *Roczn. Przemyski* — T. 29/30. — 1993/1994. — S. 307-310.
2989. Sroka S. A. Wokół mariażu Karla Roberta z Piastówną Śląską Marią // *Biul. Pol. Tow. Herald.*, — № 11. — 1994. — S. 1-5.
2990. Sroka S. A. Piastówna Śląska Maria, królowa Węgier // *Z dziejów stosunków Polsko-węgierskich w późnym średniowieczu*. — Kraków, 1995. — S. 29-48.
2991. Sroka S. A. Kariera Władysława Opolczyka na dworze węgierskim w drugiej połowie XIV wieku // *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*. — Toruń, 1997. — S. 265-274.
2992. Sroka S. *Genealogia Andegawenów węgierskich*. — Kraków, 1999.
2993. Stadnicki K. *Korijat Gedyminowicz i Korijatowicz*. — Kraków, b. r.
2994. Stadnicki K. *Synowie Gedymina: Monwid. Narymunt. Jawnuta. Korijat*. — Lwów, 1849.
2995. Stadnicki K. *Lubart xieże Wołyński*. — Lwów, 1853.
2996. Stadnicki K. *Bracia Władysława Jagiełły*. — Lwów, 1867.
2997. Stadnicki K. *Olgiard i Kiejstut. Synowie Gedymina i xięcia Litwy*. — Lwów, 1870.
2998. Stadnicki K. *Dodatki i poprawki do dzieła "Bracia Władysława Jagiełły" i "Olgiard i Kiejstut"*. — Lwów, 1873.
2999. Stadnicki K. *Synowie Gedymina*. — Kraków, 1875; — Lwów, 1881.
3000. Stecki T. J. *Książce gniazdo (Klewań)*. — Kraków, 1885.
3001. Stender-Petersen A. *Die Varagersage ale Quelle der altussischen chronik*. — Kopenhagen, 1934.
3002. Steenstrup J. *CHR. Normannerne*. Bd. 1. — Kopenhagen, 1876.
3003. Stokes A. D. *The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich* // *The Slavonic and East European Review*. — Vol. 40. — № 94. — London, 1961. — P. 44-57.
3004. Stokes A. D. *The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich* // *The Slavonic and East European Review*. — Vol. 40. — № 95. — London, 1962. — P. 466-496.
3005. Storm G. *Kritiske bidrag til vikingetidens historie*. — Cristiania, 1878.
3006. Swieżawski A. *Kilka uzupełnień do genealogii Piastów mazowieckich* // *Przegląd Historyczny*. — T. 63. — Z. 4. — 1972. — S. 669-674.
3007. Swieżawski A. *Tytułatura Ruska książąt mazowieckich*. — Częstochowa, 1994.
3008. Swieżawski A. *Wcielenie ziemi sochaczewskiej do korony w 1476 r.* // *Przegląd Historyczny*. — T. 67. — Z. 3. — S. 357-368.
3009. Szaraniewicz I. *O łacpisach i kronikach Ruskich XV-XVI wieku a zwłaszcza o "Łacpisie Wielikoho kniazstwa Litowskoho i Zomojtskoho"* // *Rozprawy i sprawozdania z posiedzen Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętnosci*. — T. 15. — Kraków, 1882. — S. 351-423.
3010. Szymański J. *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*. — Warszawa, 1993.
3011. Szweða A. *Sprawa najazdu litewskiego na Mazowsze w 1302 roku* // *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*. — Toruń, 1997. — S. 83-88.
3012. *Tabula Jablonoviae ex arboribus geneagis familiarum Slavicarum regni Poloniae etc.* / Ed J. A. Jablonowski. — Norimbergae, 1748. — 32 tab.
3013. Taube M. *Rom und Russland in X-XIII Jhd. // Ex Oriente*. — Berlin, 1927.
3014. Tęgowski J. *Zabiegi księcia kujawskiego Władysława Łokietka o tron Krakowski w latach 1288-1293* // *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie* — 6. — 1988. — S. 51-59.
3015. Tęgowski J. *O następstwie tronu na Litwie po śmierci Olgiarda* // *PH* — T. 84. — 1993. — Z. 3. — S. 43-49.
3016. Tęgowski J. *Kiedy zmarł Skirgiełło?* // *WSP* — Olsztyn. — 1994. — S. 59-64.
3017. Tęgowski J. *Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza* // *Rocz. Pol. Tow. Heraldycznego*. — T. 2. — 1995. — S. 177-182.
3018. Tęgowski J. *Sprawa Ruska w stosunkach Siemowita IV z Władysławem Jagiełłą* // *Prace Nauk. WSP w Częstochowie*. — *Zesz. Hist.* — Z. 2 [za r. 1994]. — 1995. — S. 115-127.
3019. Tęgowski J. *Chronologia urodzen dzieci Gedymina* // *Genealogia* — 5. — 1995. — S. 145-148.
3020. Tęgowski J. *Kniaz Iwan Żedewid (Przyczynek do Genealogii rodu Gedymina)* // *Studia Historyczne z XIII-XV wieku*. — *WSP*. — Olsztyn, 1995. — S. 131-136.
3021. Tęgowski J. *Małżeństwa Lubarta Gedyminowica. Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku* // *Genealogia* — 6. — 1995. — S. 17-26.
3022. Tęgowski J. *Pochodzenie kniazziow Iwana i Fiodora Nieswickich* // *Cenealogia* — 7. — 1996. — S. 125-135.
3023. Tęgowski J. *Który Konstany — Olgiardowicz czy Koriatowicz — był przodkiem kniazziow Czartoryskich?* // *Europa Orientalis*. — Toruń, 1996. — S. 53-59.
3024. Tęgowski J. *Małżeństwo Kazka Bogusławicza z Kenną Olgiardowną i jego rola w politycznych planach Kazimierza Wielkiego* // *Homines et societas*. — *Czasy Piastów i Jagiełlonów*. — Poznań, 1997. — S. 125-133.
3025. Tęgowski J. *Kilka uwag do Genealogii Gedyminowiczów* // *Studia źródłoznawcze*. — T. 36. — 1997. — S. 113-116.
3026. Tęgowski J. *Czy Kiejstut Gedyminowicz był dwukrotnie żonaty?* // *Przegląd Wschodni* — T. 5. — Z. 3 (19). — 1998. — S. 399-412.
3027. Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia Gedyminowiczów*. — Poznań-Wrocław, 1999.
3028. Tęgowski J. *Kontakty rodzinne dynastów poskich I ruskich w średniowieczu* // *Między sobą*.

Джерела і література

- Szkice historyczne polsko-ukraińskie / Red. T. Chynczewska-Hennel, N. Jakowenko. — Lublin, 2000. — S. 7–36.
3029. Tęgowski J. Polityczny aspekt małżeństwa księżniczki mazowieckiej Katarzyny Siemowitówny z Michałuszkiem synem Zygmunta Kiejstutowica // *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne*. — T. 13. — 2001. — S. 39–48.
3030. Tinnefeld F. Die russische Fürstin Olga bei Konstantin VII. Und des Problem der "purpurborenen Kinder" // *Russia Medievals*. — T. 7. — P. 1. — München, 1987.
3031. Thomsen V. Ancient Russia and Scandinavia and the Origin of the Russian State. — Oxford and London, 1877.
3032. Thomsen V. Samlede of handling. — Kobenhavn-Kristiania, 1919.
3033. Thornquist C. Studien uber die nordischen Lehnwörter im Russischen. — Upsala, 1949.
3034. Umiński I. Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. a papież Innocenty IV // *Rozprawy Historyczne Tow. Naukowego Warszawskiego*. — 1921–1922. — T. 1. — Zesz. 4–9. — S. 39–44.
3035. Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. Przy współdz. Adama Amilkara Kasińskiego. Wykonczony i uzyp. przez Aleksandra Włodarskiego. T. 1. — Warszawa, 1994; — T. 2–3. — Poznań, 1995.
3036. Urzędnicy województwa belskiego i ziemi helmskiej XIV–XVIII wieku: Spisy / Oprac. H. Gmiterek i R. Szczygiel. Pod red. A. Gašiorowskiego. — Kornik, 1992.
3037. Váradí G. Máramarosi emlékkönyv. — Máramaros-Sziget, 1901.
3038. Vasiliev A. A. The Second Russian Attack on Constantinople // *Dumbarton Oaks Papers* — Cambridge, 1955. — № 6. — P. 165–225.
3039. Vernadsky G. Ancient Russia. — New Haven, 1943.
3040. Vernadsky G. Relations byzantino-russes au XIII-e siècle // *Bizantion*. — 4. 1927–1928. — S. 260–279.
3041. Vernadsky G. The Origins of Russia. — Oxford, 1959.
3042. Vernadsky G. Kievan Russia. — New Haven-London, 1963.
3043. Vodoff W. Princes et principautés russes (Xe – XVIIe siècles). — Northampton, 1989.
3044. Vlasto A. P. The Entry of the Slavs into Christendom. An introduction to the medieval history of the Slavs. — Cambridge, 1970.
3045. Wagilewicz J. Genealogia książąt i królów polskich od roku 880–1195 // *Biblioteka Ossolińskich*. — T. 9. — Lwów, 1866. — S. 19–61.
3046. Wagner E., Drobna Z., Durdik J. Stroja, zbroja a zdrane doby predhusitske a Husitske. — Praha, 1956.
3047. Wasilewski T. Przyczynki źródłowe do stosunków Polski ze Słowiańszczyzną południową w wiekach XIII–XVI // *Studia Źródłoznawcze*. — T. 8. — 1963. — S. 117–124.
3048. Wasilewski T. L. Alekseev. Polockaja Ziemia // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. — R. 16. — № 2. — Warszawa, 1968. — S. 335–338.
3049. Wasilewski T. Helena księżniczka znojemska, żona Kazimierza Sprawiedliwego // *PH* — T. 69. — Z. 1. — 1978. — S. 115–120.
3050. Wasilewski T. Przemysł w X–XI wieku w świetle latopisów ruskich // *Rocznik Przemyski*. — T. 24–25. — 1988. — S. 307–314.
3051. Wasilewski T. Synowie Giedymina w. ks. Litwy a następstwo tronu po nim // *Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska. — Sectio F. Historia*. — 45. — 1990. — S. 124–137.
3052. Wasilewski T. Trzy małżeństwa wielkiego księcia Litwy Olgierda. Przyczynek do Genealogii Giedyminowiczów // *Kultura średniowieczna i staropolska / Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w 50-lecie pracy naukowej*. — Warszawa, 1991. — S. 673–682.
3053. Wasilewski T. Daty urodzin Jagiełły i Witolda. Przyczynek do Genealogii Giedyminowiczów // *Przegląd Wschodni* — T. 1. — Z. 1. — 1991. — S. 15–34.
3054. Wasilewski T. Pochodzenie i początek kariery domu Czartoryskich // *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku*. — Poznań, 1994. — S. 43–65.
3055. Wdowiszewski Z. Genealogia Jagiełłonów. — Warszawa, 1968.
3056. Wegener W. Die Přemysliden Stammtafel des nationalen böhmischen Herzogshauses cn. 850–1306. — Göttingen, 1964
3057. Wertner M. Az Árpádok czaládi története. — Nagybecskerek, 1892.
3058. Wertner M. A középkori Delszaw Uralkodók Genealógiái Története. — Budapest, 1893.
3059. Wertner M. Zur Genealogie der Piasten // *Der Deutsche Herold. Zeitschrift für Wappen-, Siegel- und Familienkunde*. — R. 26. — 1895. — Z. 2. — S. 16–18.
3060. Wilczyński W. Sprawa początków rodu xx. Sanguszków. — Kraków, 1902.
3061. Wilczyński W. W sprawie kniaziów Łukomskich // *PH* — 19. — 1915. — S. 145–167.
3062. Wiliński K. Walki polsko-ruski w X – XIII w. — Łódź, 1984.
3063. Winter E. Russland und Papsttum. Th. 1, Berlin, 1960.
3064. Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego. — Lwów, 1925.
3065. Włodarski B. Polityka Jana Luksemburczyka wobec Polski za czasów Władysława Łokietka. — Lwów, 1933.
3066. Włodarski B. Wołyń pod rządami Rurikowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza // *Rocznik Wołyński*. — Równe, 1934. — T. 3. — S. 105–148.
3067. Włodarski B. Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-Ruskich // *Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. — Dział 2. — Lwów, 1936. — T. 19. — Zecz. 2. — S. 33–109.
3068. Włodarski B. Alians Rusko-mazowiecki z drugiej pol. XIII wieku // *Studia Histor. ku czci*

Розділ дригуї

- St. Kutszeby. — T. 2. — Kraków, 1938. — S. 611–629.
3069. Włodarski B. Salomea, królowa halicka // *Nasza Przeszłość*. — 1957. — № 5. — S. 66–84.
3070. Włodarski B. Stanowisko Rusi halicko-wołyńskiej wobec akcji zjednoczeniowej Władysława Łokietka i jego powiązanie z utratą Pomorza Gdanskiego // *Zapiski Historyczne* — 27. — 1962. — Z. 3. — S. 219–238.
3071. Włodarski B. Polska i Ruś. 1194–1340. — Warszawa, 1966.
3072. Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego // *Zeszyty naukowe Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu, Nauki humanistyczno-społeczne*. — Zeszyt 20. Historia. — Toruń, 1966. — S. 37–57.
3073. Włodarski B. Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego // *KH*. — 1969. — № 1. — S. 5–18.
3074. Włodarski B. Sojuz dwóch seniorów. Ze studiów polsko-ruskich w XII w. // *Ewropa — Słowiańszczyzna — Polska. Studia ku uszczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego*. — Poznań, 1970. — S. 345–363.
3075. Włodarski B. Polityczne plany Konrada I księcia Mazowieckiego. — Toruń, 1971.
3076. Wojciechowski P. K. Ugrupowania polityczne w ziemiach Krakówskiej i sandomierskiej w latach 1280–1286 // *PH* — T. 70. — Z. 1. — 1979. — S. 57–72.
3077. Wolff J. O kniazich Kobryńskich // *Rozprawy i sprawozdania z posiedzen wydziału hist.-filoz. AU*. — Kraków, 1884. — T. 17. — S. 107–134.
3078. Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386–1795. — Kraków, 1885.
3079. Wolff J. Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgiard i Kiejstut", "Bracia Władysława Olgierdowicza Jagiełły" we Lwowie 1867. — Kraków, 1886.
3080. Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. — Kraków, 1895 [Warszawa, 1994].
3081. Wynar L. R. Mykhailo Hrushevs'kyi, 1866–1934. Bibliographie sources. — New York-Toronto, 1985.
3082. Wyrozumski J. Historia Polski do 1505 r. — Warszawa, 1973.
3083. Wyrozumski J. Litwa w polityce Piastów // *Acta Universitatis Nicolai Copernici*. — Historia. — 26. — 1992.
3084. Wyrozumski J. Polska — Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego // *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*. — Toruń, 1997. — S. 111–119.
3085. Zabiccy F., Zabiccy K. Genealogia xx. Światopółkow-Czetwertyńskich. — Łuck, 1793.
3086. Zajączkowski S. Przyczynki do hipotezy o pochodzeniu dynastji Gedymina ze Żmudzi // *Ateneum Wileński*. — 1927. — R. 4. — Z. 3. — S. 392–416.
3087. Zajączkowski S. W sprawie zajęcia Podlasia przez Gedymina // *Ateneum Wileński* — 1929. — R. 6. — Z. 1–2. — S. 1–7.
3088. Zajączkowski S. Dzieje Litwy pogańskiej do 1386 r. — Lwów, 1930.
3089. Zajączkowski S. Wołyń pod panowaniem Litwy // *Rocznik Wołyński*. — T. 2. — Równe. — 1931. — S. 1–25.
3090. Zakrzewski S. Bolesław Smiały // *Rocz. Pam. Uniwersytetu Lwówkiego* — 1901. — S. 31–54.
3091. Zakrzewski S. Wpływ sprawy Ruskiej na państwo Polskie w XIV w. — Zamość, 1922.
3092. Zdanie sprawy o Tatarach Litewskich przez jednego z tych tatarów złożone sułtanowi Sulejmanowi w r. 1558. / Z języka tureckiego przełożył i materiałami historycznymi uzupełnił A. Muchliński // *Teka Wileńska*. — Wilno. — 1858. — № 4. — S. 241–272; — № 5. — S. 121–179; — № 6. — S. 139–183.
3093. Zdrenka J. Annäherung Polens, Litauens und Pomerans un Jahre 1396 // *Baltische Studien*. — NF Bd. 72. — 1986. — S. 31–41.
3094. Zientara B. Henryk Brodaty i jego czasy. — Warszawa, 1975.
3095. Zientara B. Piastowie w dziejach Polski // *PH* — 1976. — T. 67. — Z. 4. — S. 888–895.
3096. Zientara B. Konrad Kędzierzawy i bitwa pod Studnicą // *PH* — 1979. — T. 70. — Z. 1. — S. 27–57.
3097. Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur. Ed. C. Heck. Leopoli, 1899.
3098. Znosko P. K. Knjaz Konstantin Ostrozkij. — Warszawa, 1933.
3099. Zubrzycki D. Rys do historii narodu Ruskiego w Galicji i hierarchii cerkiewnej w temże królestwie. — Lwów, 1837.
3100. Zubrzycki D. Historia miasta Lwowa. — Lwów, 1844.
3101. Zubrzycki D. Granica między rusińskią a polskią narodem w Galicji. — Lwów, 1849.
3102. [Zychliński T.] Złota księga szlachty Polskiej przez Teodora Zychlińskiego. — Poznań. — R. 1. — 1879; — R. 2. — 1880; — R. 3. — 1881; — R. 4. — 1882; — R. 5. — 1883; — R. 6. — 1884; — R. 7. — 1885; — R. 8. — 1886; — R. 9. — 1887; — R. 10. — 1888; — R. 11. — 1889; — R. 12. — 1890; — R. 13. — 1891; — R. 14. — 1892; — R. 15. — 1893; — R. 16. — 1894; — R. 17. — 1895; — R. 18. — 1896; — R. 19. — 1897; — R. 20. — 1898; — R. 21. — 1899; — R. 22. — 1900; — R. 23. — 1901; — R. 24. — 1903; — R. 25. — 1903.
3103. Zychliński T. Złota Księga szlachty polskiej. — Poznań. — R. 1–2. — 1993; — R. 3–4. — 1994; — R. 5. — 1995.
3104. Żmudzinas J. Commonwealth polono-lithuanien on l'Union de Lublin (1569). — Paris-La Haye-New York, 1978.
3105. Żygułski Z. Broń w dawnej Polsce. — Warszawa, 1975.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ. РЮРИКОВИЧІ. ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД.

Відомості про членів династії розміщені за принципом генеалогічних таблиць. Публіковані нами раніше таблиці за розгорненою та стовпчиковою схемами⁵³⁶ доповнені та уточнені. Для зручності користування довелося дещо відійти від загальноприйнятих схем.

Таблиці розбиті за гілками та регіональними династіями, які реальніше відбивають політичну роль тієї чи іншої групи династії Рюриковичів чи Гедиміновичів. Кожній особі в таблиці присвоєно порядковий номер, а через знаменник поставлений порядковий номер батька. Номери діда, прадіда і т. д. не ставилися, як того вимагають правила, через надто велику лічбу колін, для чого довелось би користуватися двох- і трьох- рядною нумерацією. Особи розміщені за родовим старшинством. Римськими цифрами позначені коліна, починаючи від Рюрика, Гедиміна або родоначальника для інших династій. Умовні позначення загальноприйняті:

- * — дата народження,
- † — дата смерті,
- ~ — шлюб або дата шлюбу,
- н — нешлюбний,
- NN — ім'я невідоме.

Першим іменем подається княже ім'я, другим — хрестильне (де воно відоме), наприклад: Ярослав-Георгій, Корибут-Дмитро. Чернечі імена подані тільки в коментарях. Якщо у князя було прізвисько ("Віщий", "Мудрий", "Косий" і т. д.), то воно стоїть після імен у квадратних дужках. У такому порядку проставлені імена і у алфавітному покажчику, поданому у кінці книги. Родові прізвиська та подвійні (хрестильні) імена на алфавітний порядок покажчика не впливають, хоча і приведені в ньому для окремих осіб.

У таблицях і в тексті вказані родоначальники і час відокремлення від дерева Рюриковичів або Гедиміновичів окремих князівських, а потім і дворянських родин. Приведені відомості про ці родини та подана література. Основна увага приділена особам малознаним і вперше введеним до подібних таблиць, а також дискусійним проблемам.

⁵³⁶ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. (Таблиці) — Львів, 1996 — 50 табл.; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. — Львів, 2000. — С. 113–366.

3.1. ДИНАСТІЯ РЮРИКОВИЧІВ

Табл. 1. Династія Рюриковичів

I

1. РЮРИК († 879)

Походження і діяльність князя Рюрика досліджується протягом останніх трьох століть і продовжує залишатися однією з найбільш дискусійних проблем.

Навколо походження князя Рюрика існує багато версій, аж до спроб довести його легендарність⁵³⁷. Навіть є думка про походження Рюриковичів з хазарського роду Ашина⁵³⁸. Найбільш детально розглянув всі версії Є. Пчолов⁵³⁹.

⁵³⁷ Крузе Ф. О происхождении Рюрика // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1836. — № 1. Январь. — С. 43–73. Июнь. — С. 513–517; Thomsen V. Ancient Russia and Scandinavia and the Origin of the Russian State. — Oxford and London, 1877; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1913. — С. 382, 398–400, 416, 420–422, 602–624; Барац Г. М. Происхождение летописного рассказа о начале Руси. — Киев, 1913; Тиандер К. Скандинавское переселенческое сказание // Датско-русские исследования. — Т. 3. — Петроград, 1915. — С. 140–152; Браун Ф. А. Варяги на Руси // Беседа. — Кн. 6–7. — Берлин, 1925. — С. 300–338; Беляев Н. Т. Рорик ютландский и Рюрик Начальной летописи // Seminarium Kondakowianum. — Т. 3. — 1929. — С. 215–270; Мошин В. А. Варяго-русский вопрос // Slavia. — Т. 10. — 1931. — С. 109–136; 343–379, 501–537; Stender-Petersen A. Die Varagersage ale Quelle der altussischen chronik. — Kobenhavn, 1934; Vernadsky G. Ancient Russia. — New Haven, 1943. — P. 333–339; Thornquist C. Studien uber die nordischen Lehnwörter im russischen. — Upsala, 1949. — S. 117–129; Ловмянский Г. Рорик фрисландский и Рюрик новгородский // Скандинавский сборник. — Вып. 7. — 1963. — С. 221–249; Шушарин В. П. Современная буржуазная историография древней Руси. — Москва, 1964; Шаскольский И. П. Норманнская теория в современной буржуазной науке. — Москва-Ленинград, 1965; Кузьмин А. Г. К вопросу о происхождении варяжской легенды // Новое о прошлом нашей страны. Памяти акад. М. Н. Тихомирова. — Москва, 1967. — С. 42–53; Його ж. Две концепции начала Руси в Повести временных лет // История СССР. — 1969. — № 6. — С. 81–105; Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в X – первой половине XIII вв. — Москва, 1978. — С. 166–168; Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. — Москва, 1982. — С. 286; Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе. — Ленинград, 1985. — С. 214; Толочко П. П. Древняя Русь. — Киев, 1987. — С. 20–21; Гринев Н. Н. Легенда о призвании варяжских князей // История и культура древнерусского государства. — Москва, 1989. — С. 31–43; Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. Название "Русь" в этнокультурной истории Древнерусского государства // Вопросы истории. — 1989. — № 8. — С. 24–38; Його ж. Норманны и варяги. Образ викинга на Западе и Востоке Европы // Славяне и их соседи. Этнопсихологические стереотипы в середине века. — Москва, 1990. — С. 54–65; Його ж. Скандинавы на Руси и в Византии в X–XI вв.: к истории названия "варяг" // Скандинавоведение. — 1994. — № 2. — С. 56–69; Його ж. Легенда о "призвании варягов" и становление древнерусской историографии // Вопросы истории. — 1995. — № 2. — С. 44–57; Фроянов И. Я. Исторические реалии в летописном сказании о призвании варягов // Вопросы истории. — 1991. — № 6. — С. 3–15; Мельникова Е. А. Происхождение правящей династии в раннесредневековой историографии. Легитимизация иноэтничной знати // Элита и этнос средневековья. — Москва, 1995. — С. 39–44; Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 15–17; Його ж. Князівські династії Східної Європи..., — С. 113–115; Молчанов А. И. Хлудова. Древнескандинавский антропологический элемент в династической традиции рода Рюриковичей: О роли отдельных компонентов в полиэтнической основе формирования Древнерусского государства // Образование Древнерусского государства: спорные проблемы. — Москва, 1992. — С. 44–47; Свердлов М. Б. Rōrik (Hrōgīkt) i Gordun // Восточная Европа в древности и средневековье. — Москва, 1994. — С. 31–42; Азбелев С. Н. Обзор источников о происхождении Рюрика и версия о его славянских предках // Известия Русского генеалогического об-ва. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1994. — С. 41–59; Його ж. О происхождении династии Рюриковичей // Россия и зарубежье: генеалогические связи. I Международный генеалогический колоквиум. — Москва, 1999; Хлевов А. А. Варяги на Руси. Научный спор и историческая реальность // Новый часовой. — № 5. — Санкт-Петербург, 1997. — С. 7–18; Його ж. Норманнская проблема в отечественной исторической науке. — Санкт-Петербург, 1997; Янсон И. Русь и варяги // Викинги и славяне. — Санкт-Петербург, 1998. — С. 25–29; Петрухин В. Я. Древняя Русь: народ, князь, религия // Из истории русской культуры. — Т. 1. Древняя Русь. — Москва, 2000. — С. 102–137; Сахаров А. Н. Рюрик, варяги и судьбы российской государственности // Сборник Русского исторического об-ва. — Т. 8 (156). Антиномизм. — Москва, 2003. — С. 9–17; Кузьмин А. Г. Облик современного норманизма // Там само. — С. 214–256; Фомин В. В. Варяжский вопрос: его состояние и пути разрешения на

Рюриковичі

Літописна розповідь про запрошення варязького князя зачіпала патріотичні почуття багатьох істориків, які намагалися її спростувати будь-якою ціною. Але, як правильно зауважив один з найбільших польських славістів Г. Ловмянський, "важко повірити аби пануюча династія в XI ст. у Києві не пам'ятала діда або прадіда Володимира І."⁵⁴⁰ Правда, цей же історик, не без впливу радянських колег, на підставі того, що у "Похвалі Володимиру" митрополита Іларіона серед предків князя згадано тільки Святослава та Ігоря, також відкинув зв'язок Рюрика з київською династією⁵⁴¹. Хоча сам Іларіон не ставив собі за мету викладати повну генеалогію князя Володимира, крім того він мав на увазі князів київських, а Рюрик не правив у Києві, його наступник Олег певно був тільки регентом, який узурпував владу, тому його могли і пропускати в рахунок князів. Відсутність згадки про Рюрика в Іларіона, а також у "Пам'яті і похвалі князеві Володимиру" Якова Мніха довгий час служив радянській історіографії (Б. Греков, Б. Романов, Д. Лихачов та ін.) доказом легендарності цього князя та всього з ним пов'язаного.

Згідно з традицією, збереженою літописами, Рюрик був запрошений у 862 р. в Ладогу, яка була тоді столицею князівства Славії. Новгород, про який говорять літописи, в той час ще не існував, що переконливо доведено археологічними дослідженнями останніх років. Славія була племінним союзом *словен*, частини *кривичів* та *чуді* (угро-фінських племен), пов'язаних із міжнародним транзитним шляхом із Каспійського моря через Волгу і її басейн до Балтійського моря, який у районі оз. Ільмень та р. Волхов виходив до землі *словен*⁵⁴². Участь у цій торгівлі скандинавів-вікінгів привела до появи з середини VIII – початку IX ст. їх факторій в окремих пунктах цього шляху, перш за все у Ладозі. Розквіт Ладого, яка з центру міжплемінного обміну виросла у місто — поліетнічний торговельний центр, не міг не зацікавити морських розбійників-вікінгів, жертвою яких вона і стала у середині IX ст. Виходячи з інформації Житія св. Анстарія, написаного Рімбертом, А. Кірпічніков пов'язував цю подію з походом шведського конунга Анунда з Данії на Бірку у 852 р.⁵⁴³

Тотальна пожежа Ладого бл. 860 р., зафіксована археологами на стику горизонтів E2 – E1, була, як вважають, наслідком усобиці між слов'янськими та чудськими (фінськими) племенами, які входили до складу Славії. Про цю усобицю напередодні запрошення Рюрика, повідомляють літописи. Отже у цьому питанні археологічні дослідження підвищують довір'я не тільки до самих подій, але й до традиційних дат⁵⁴⁴.

современном этапе // Там само. — С. 257–269; Носов Е. Н. Рюрик-Ладога-Новгород // Ладога и истоки российской государственности и культуры. Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 1250-летию Старой Ладого. 30 июня – 2 июля 2003 г. / Отв. Ред. А. Н. Кирпичников. — Санкт-Петербург, 2003. — С. 33–37; Седых В. Н. Северная Русь в эпоху Рюрика по данным археологии и нумизматики // Там само. — С. 84–96.

⁵³⁸ Иеромонах Никон. Начало христианства на Руси // Вопросы Истории. — 1990. — № 6. — С. 52–53.

⁵³⁹ Пчелов Е. В. Происхождение династии Рюриковичей // Труды Историко-Архивного Института. — Т. 34. Сборник статей геральдического семинара Историко-Архивного Ин-та Российского Государственного Гуманитарного Ун-та. — Вып. 1. — Москва, 2000. — С. 140–183; Його ж. Генеалогія древнерусских князей IX – начала XI в. — Москва, 2001. — С. 43–98.

⁵⁴⁰ Lowmiański H. Rurik // Słownik słowiańskich starożytności. — Т. 4. — Cz. 2. — 1967. — S. 577.

⁵⁴¹ Ловмянський Х. Русь и норманны. — Москва, 1985. — С. 127.

⁵⁴² Носов Е. Н. Новгородское (Рюриково) городище. — Ленинград, 1990. — С. 189.

⁵⁴³ Кирпичников А. Н. Ладога и ладожская земля VIII–XIII вв. // Историко-археологическое изучение Древней Руси: Итоги и основные проблемы. — Ленинград, 1988. — С. 47–48.

⁵⁴⁴ Кирпичников А. Н., Лебедев Г. С., Булкин В. А. и др. Русско-скандинавские связи эпохи образования Киевского государства на современном этапе археологического изучения // Кр. сооб. Ин-та археологии. — Вып. 160. — 1980. — С. 27; Кузьмин С. Л. Пожары и катастрофы в Ладозе: 1250 лет непрерывной жизни? // Ладога. Первая столица Руси. 1250 лет непрерывной жизни. Седьмые чтения памяти Анны Мачинской, 21–23 декабря 2002 г. / Науч. Ред. Д. А. Мачинский. — Санкт-Петербург, 2003. — С. 45–57.

Розділ третій

Висловлюються припущення ніби Рюрик був ободричем з поморського міста Реріка. Така версія має прихильників навіть серед відомих вчених⁵⁴⁵. Вона тісно пов'язана з версіями "західного" походження ільменських слов'ян, на підтвердження яких немає переконливих археологічних матеріалів. Важко повірити, що ободрицькі поселенці не залишили ніяких слідів на побережжі, а відразу зайшли далеко в глибину території, заселеної фінськими племенами, і перемогли їх, що без масового притоку з метрополії не було би можливим. Що ж стосується мови новгородських берестяних грамот, у якій лінгвісти знаходять близькість до мов західних слов'ян, то ця проблема лежить у зовсім іншій площині. Це проблема слов'янського етногенезу та походження *ільменських словен*, які поряд з *радимицями* та *вятчицями* могли мати західні корені. При приєднанні Новгороду до Москви не тільки новгородське боярство, але й інші верстви населення масово виселялися з Новгородської землі, а на їх місце прибували переселенці з Володимиро-Суздальської землі, що не могло не відбитися на формуванні місцевого діалекту.

С. Гедеонов, який першим висунув версію походження Рюрика з племені ободричів, вважав, що ім'я Рюрик похідне від "рарог" — "сокіл"⁵⁴⁶. Цю версію активно підтримав В. Вилінбахов, доводячи, що варяги — взагалі балтійські слов'яни⁵⁴⁷. Лінгвістичні докази цієї гіпотези відсутні. Тому ще С. Гедеонов запропонував як додатковий доказ свою інтерпретацію тризуба — як зображення сокола-реріка⁵⁴⁸. Цю ідею розвинув О. Рапов, який побачив у тризубі летячого вниз сокола і висловив здогад, що сокіл міг бути родовим тотемом Рюрика, при цьому зазначивши, що цей птах не був божеством ні слов'ян ні скандинавів⁵⁴⁹. "Ободрицька" версія отримала підтримку у цілому ряду авторів, які пов'язали символ сокола з мекленбурзькою легендою XVI–XVII ст. про князя ободричів Годлава, який нібито мав трьох синів: Рурика, Сивара і Трувара, які заснували князівську династію на Русі. Цю легенду приводили Б. Латом (поч. XVII ст.), І.-Ф. Хемніц (XVII ст.), Д. Франк (1753), К. Марм'є (1840) та Ф. Штадемунд (1848). Її підхопили прихильники відомого фальсифікату "Велесової книги" С. Лісний та С. Ляшевський, доводячи, що Гостомисл був старшим сином Годлава, який загинув у 844 р. Але проблема походження цієї легенди, яка не підтверджується іншими джерелами і могла бути простим використанням знаної версії походження династії Рюриковичів для прив'язки князів до своєї країни, як і інтерпретації тризуба далекі до свого вирішення⁵⁵⁰. Недавно свою версію тризуба як зображення якоря, символу мученицької смерті папи римського Климента, заступника давньої України, святого, особливо шанованого Західною і частиною Східної Церков, висунув львівський дослідник І. Мицько⁵⁵¹. При певній дискусійності ця нова версія також не залишає місця для "ободрицького" варіанту. Тим більше, що немає жодних доказів, що "тризуби" були княжими знаками Рюриковичів ще в часи самого Рюрика, адже перше безперечне їх зображення з'явилося на монетах Володимира Святославича. Чи існував подібний знак Святослава Ігоревича ще треба довести.

Скандинавське походження Рюрика має значно більше обґрунтування. Перш за все це стосується етимології імені Рюрик, яке важко зробити слов'янським, подібно до

⁵⁴⁵ Толочко П. П. Древняя Русь. — Киев, 1987. — С. 20–21.

⁵⁴⁶ Гедеонов С. А. Варяги и Русь. — Ч. 1. — Санкт-Петербург, 1876. — С. 191–194.

⁵⁴⁷ Вилінбахов В. Б. Волх и Рюрик — патронимы преданий и легенд новгородской земли // Русский фольклор. — Вып. 13. — 1972. — С. 23.

⁵⁴⁸ Гедеонов С. А. Варяги и Русь. — Ч. 2. — Санкт-Петербург, 1876. — С. XXXIV.

⁵⁴⁹ Рапов О. М. "Знаки Рюриковичей" и символ сокола // Советская Археология. — 1968. — № 3. — С. 66–

⁶⁹ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей. — С. 65–67.

⁵⁵¹ Мицько І. Давня історія Підгір'я в контексті українсько-чеських зв'язків // Слово "Просвіти" (Старий Самбір). — 2003. — Ч. 58. — С. 4.

Рюриковичі

інших імен осіб з близького оточення перших Рюриковичів, на що звернув увагу ще А. Куник, полемізуючи з антинорманістами⁵⁵². Ім'я "Рюрик" походить від "Hroerekr", що з лінгвістичної точки зору вважають доведеним практично всі скандинавісти⁵⁵³. Серед тих, хто заперечують цю етимологію, немає жодного знавця давньошведської мови.

У Ладозі, на урочищі Плакун, за даними, уточненими з урахуванням дендрохронології, проведеної М. Черних, у 850–925 рр. функціонувало окреме скандинавське кладовище, де були і жіночі поховання. Поховання скандинавських жінок виділяються по парних лускоподібних фібулах, які скріпляли бретельки спідниці. Матеріали кладовища на Плакуні більш ніж скромні і аж ніяк не відповідають матеріалам князівського двору або багатій торговельній факторії. Зате вони перегукуються з відомостями Никонівського літописного зведення, де говориться, що варяги, які прийшли на запрошення словен і чуді, "*едва избрашася*".

Цілий ряд скандинавських саг з циклу "саг про давні часи" ("Пергамен з плоского острова", "Сага про Хальвдана сина Естейна", "Сага про Стурлауга Працьовитого", "Сага про Хрольва Пішохода", "Сага про Тідрека Бернського"), "Пісня про Хюндла" з "Старшої Едди" і "Молодша Едда" Сноррі Стурлусона⁵⁵⁴, напевно, відбивають реальну версію вдалого нападу на Ладогу бл. 852 р. або дещо раніше. У ньому брали участь вожді Хальвдан Старий, його батько Естейн, тесть Еймунд, Стурлауг, його син Хрольв та товариш Фрамар. Можливо вони були противниками конунга Анунда і пішли на Ладогу проти волі, або конунгові вдалося відвернути увагу сильного датського війська від Бірки, спрямувавши його енергію на грабунок Ладоги⁵⁵⁵. Розповідь про ці події потрапила в сімейні легенди родів Хальвдана і Стурлауга, чії скальди виставили своїх героїв головними. Пізніші обробки, при яких наступні скальди отримували інформацію з двох різних напрямків, остаточно її заплутали.

Завоювання Ладоги було пов'язане із загибеллю місцевого князя Славії. У сагах його ім'я передано як Хергейр-Хреггвід-Хертніт. У пізнішому фальсифікаті Іоакимового літопису (вірогідність існування літопису, який був складений першим новгородським єпископом Іоакимом і, можливо, містив легендарну традицію історії Славії, залишається великою), що дійшов до нас через В. Татищева (скепсис до самого Татищева та його джерел⁵⁵⁶ ще потребує належного обґрунтування; ще Б. А. Клейбер зауважив, що одне з джерел, яке відносилось до кола "саг про давні часи", могло лягти в основу Іоакимового літопису, цю версію розвинув Г. Лебедев, звернувши увагу, що р. Кумень, на якій був розбитий князь Славії, це р. Куммене у Фінляндії, а ім'я "Адвінда" присутнє у

⁵⁵² Куник А. А. Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. — Ч. 2. — Санкт-Петербург, 1903. — С. 10.

⁵⁵³ Томсен В. Начало русского государства. — Москва, 1891. — С. 65; Беляев Н. Т. Рорик Ютландский и Рюрик Начальной летописи // Сборник статей по археологии и византиноведению. — Т. 3. — Прага, 1929. — С. 241–242; Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия., — С. 132; Ловмянский Х. Рорик Фрисландский и Рюрик "Новгородский" // Скандинавский сборник. — Т. 7. — Таллин, 1963. — С. 222; Pritsak O. The Origin of Rus'. — Vol. 1. — Cambridge Mass., 1981. — P. 155; Кирпичников А. Н., Дубов И. В., Лебедев Г. С. Русь и варяги // Славяне и скандинавы. — Москва, 1986. — С. 193; Мельникова Е. А. Скандинавские антропонимы в Древней Руси // Восточная Европа в древности и средневековье. — Москва, 1994. — С. 23; Ї ж. Источниковедческий аспект изучения скандинавских личных имен в древнерусских летописных текстах // У источника. — Вып. 1. — Москва, 1997. — С. 88; Пчелов Е. В. Скандинавские имена в династической традиции Рюриковичей домонгольского периода // Древнерусская культура в мировом контексте. — Москва, 1999. — С. 130–133.

⁵⁵⁴ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия..., — С. 69, 85–88.

⁵⁵⁵ Свердлов М. Б. Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. — Санкт-Петербург, 2003. — С. 102.

⁵⁵⁶ Пештич С. Л. Русская историография XVIII в. — Ч. 1. — Ленинград, 1961; Толочко А. П. К старым спорам о Татищеве // А се его серебро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 245–248.

Розділ третій

новгородському ономастиконі — одного з посадників звали "Отвіне"⁵⁵⁷), цей князь названий Буривоєм, що досить правдоподібно. Вікінги захопили Ладогу між 852 р., коли відбувся похід конунга Анунда і було започатковане кладовище на Плакуні, та 860 р., коли відбулась тотальна пожежа Ладоги. Згідно інформації, яку передали саги, бої за Ладогу відбувались за межами міста. Конунг-переможець Хальвдан чи Фрамар залишився у Ладозі і спочатку *"правив своїми володіннями, радячись з кращими людьми в тій країні"*, тобто з верхівкою місцевого віча. Проте невдовзі небагаті вікінги почали грабувати край, що привело до повстання, очоленого одним з лідерів місцевого віча Гостомислом, яке вимело пришельців з краю. "Іоакимів літопис" зв'язує Гостомисла з попередньою династією, що зрештою не виключено, але більш вірогідною залишається версія І. Фроянова, що "в особі Гостомисла" збереглася традиція про старійшин, які правили разом з князями до "закликання варягів"⁵⁵⁸. Хоча стосовно історичності самого Гостомисла також існують певні сумніви⁵⁵⁹, більшість дослідників з цим не погоджуються.

Подальша боротьба за владу (*"воста род на род и бысть межи ими рать велика и усобица"*) привели до ситуації, в якій група Гостомисла, не маючи сили справитись з противниками, могла запросити варязьку дружину, вождь якої був би ворожий Хальвдану та його компанії, що могла би скористатись з ослаблення князівства. Якщо Хальвдан і Фрамар різні особи (що більш вірогідно), і Фрамар був прогнаний з Ладоги, то логічно було звертатися до Хальвдана або його нащадків. Можливо, що землі, які раніше платили Славії данину, тепер перестали визнавати зверхність Ладоги. Тому виникла необхідність поставити гарнізони в Ізборську та на Білоозері, що і було зафіксовано в угоді з Рюриком. Такими виглядають передумови появи Рюрика у Ладозі в 862 р.

У зв'язку з цим по іншому виглядає здогадка Ф. Крузе, підтримана А. Стендер-Петерсеном та ін., яку потім нещадно критикували⁵⁶⁰. Він пропонував ототожнити Рюрика з відомим датським вікінгом Роріком († після 876 р. / до 882 р., коли він згаданий посмертно у Фульдських анналах), біографія якого добре встановлюється на підставі цілого ряду європейських джерел. Цей Рорік був родичем Хальвдана (сином або внуком) і з 837 р. разом з родичем Гаральдом Молодшим володів узбережжям Західної Ютландії та Фрісландії, контролюючи шлях з Північного моря по р. Айдер в Хедебю. У 840 р. Рорік втратив свої володіння і приєднався до датчан, з якими нападав на Гамбург та Північну Францію. У 850 р. він повернув собі частину старих володінь (Дорестад) і взяв участь у боротьбі за королівський престол. У 850-х рр. він був ймовірним організатором блокади Бірки⁵⁶¹. У 857 р. Рюрикові вдалося отримати частину Данії з виходом на Балтійське море⁵⁶². Як ворог шведських вікінгів (Фрамара) Рорік міг бути бажаним кандидатом для ладозької верхівки. Рорік двічі пробував повернути собі старі володіння. У 867–868 рр. він остаточно втратив Фрісландію, а відновив свою діяльність в Ютландії у 870–73 рр., владнавши стосунки з Карлом Лисим та Людовиком Німецьким. Саме за цей час його відсутності в Ладозі могла виступити опозиція на чолі з Вадимом Хоробрим. Повернувшись, Рюрик мусив вступити в боротьбу, яка закінчилась загибеллю

⁵⁵⁷ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей., — С. 62.

⁵⁵⁸ Фроянов И. Я. Мятёжный Новгород. Очерки истории государственности, социальной и политической борьбы конца IX – начала XIII столетия. – Санкт-Петербург, 1992. — С. 66.

⁵⁵⁹ Łowmiański H. Gostomysł posadnik nowgorodski w koncu X wieku // Łowmiański H. Studia nad dziejami słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich. — Poznań, 1986. — S. 457–464.

⁵⁶⁰ Беляев Н. Т. Рорик ютландский и Рюрик..., — С. 235–260; Stender-Petersen A. Die Varagersage..., — S. 121–128.

⁵⁶¹ Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе. — Ленинград, 1985. — С. 214.

⁵⁶² Касиков Х., Касиков А. Еще раз о Рюрике Новгородском и Рорике Датчанине // Скандинавський сборник. — Т. 33. — Таллин, 1990.

Рюриковичі

Вадима і втечею частини "мужів" в інші землі⁵⁶³. (І. Фроянов назвав Вадима Хороброго "словенським князем", якого підтримали "старійшини", з такою версією можна погодитися: за час відсутності Рюрика його суперника могли обрати князем⁵⁶⁴; заперечення з цього приводу М. Свердлова не виглядають переконливими, рівно ж як і висновок про легендарність особи Вадима⁵⁶⁵, бо залишається незрозумілим, що легендарного було у діяльності Вадима і кому та для чого його було вигадувати). Така рухливість вікінга зовсім у дусі часу.

Серед прихильників тотожності Роріка з Рюриком Ф. Крузе, А. Стендер-Петерсен, Б. Робаков, Г. Лебедєв, А. Кірпічников, Л. Гумильов, С. Азбелєв, М. Свердлов, О. Молчанов, Л. Войтович, Є. Пчолов та ін. Не суперечать цьому погляду і археологічні знахідки, зокрема фрізька кераміка у Ладозі та фрізькі гребені у білоозерському регіоні⁵⁶⁶. Серед противників цієї версії найбільш авторитетні О. Ридзевська та Г. Ловмянський. Всі можливі пов'язання Рюрика із скандинавськими династіями детально проаналізував Є. Пчолов⁵⁶⁷.

Традиція називає поряд з Рюриком двох братів: Синеуса і Трувора. А. Куник вважав, що це неправильний переклад епітетів Рюрика: "перемоги використовуючий" та "вірний" ("страж Тора")⁵⁶⁸. Його підтримали М. Беляєв та Г. Вернадський. Довгий час загальноприйнятою була версія Б. Робакова, ніби літописець не зрозумів шведського тексту, де повідомлялось, що Рюрик прийшов із своїм домом (сине-хус) та вірною дружиною (тру-вор)⁵⁶⁹. Проти прийняття цієї версії застерігав Г. Ловмянський: виходить, що перекладач двічі переклав фразу "з родом своїм і вірною дружиною", один раз відповідно до її справжнього значення, а другий раз (незрозуміло як) — прийнявши її за власні імена. Крім того, практично неможливо утворити ім'я "Трувор" з "thru varing"⁵⁷⁰. Цю суперечливість намагався усунути М. Гриньов, допустивши, що текст угоди з Рюриком був записаний рунами, які в XI ст. редактор не міг розібрати, що і привело до помилки⁵⁷¹. Його спробу також не можна назвати переконливою. Скандинавська етимологія імен Синеуса (Signjótr) і Трувора (Þorvarn чи Þorvarör) найбільш правдоподібна⁵⁷². Ці шведські імена відомі в рунічних написах з Упланда та Ісландії. В околицях Ізборська відомий курган, званий Труворою могилою, але це місце ніяк не пов'язується ні з місцевим фольклором ні з псковськими літописами⁵⁷³. Білоозерська легенда, зафіксована у XVI ст., пов'язує Синеуса не з Білоозером, а з Кістемою, що, на думку відомої дослідниці скандинавських джерел О. Ридзевської, підвищує її історичність⁵⁷⁴. Якщо врахувати трафаретність самої легенди, то цього буде замало,

⁵⁶³ Там само. — С. 214.

⁵⁶⁴ Фроянов И. Я. Мятёжный Новгород. — С. 100–103.

⁵⁶⁵ Свердлов М. Б. Домонгольская Русь. — С. 123–125.

⁵⁶⁶ Там само. — С. 108, 113.

⁵⁶⁷ Пчелов Е. В. Происхождение династии Рюриковичей // Труды Историко-Архивного Ин-та. — Т. 34. Сборник статей геральдического семинара ИАИ РГГУ. — Вып. 1. — Москва, 2000. — С. 158–173; Його ж. Генезис древнерусских князей. — С. 68–96.

⁵⁶⁸ Kunik A. Die Berufung der Schwedischen Rudszen durch den Finnen und Slawen. — Sent-Petersburg. — 1844. — S. 131–134.

⁵⁶⁹ Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества. — С. 286.

⁵⁷⁰ Ловмянський Х. Русь и норманны..., — С. 275.

⁵⁷¹ Гринев Н. Н. Легенда о призвании варяжских князей (об источниках и редакциях в Новгородской первой летописи) // История и культура древнерусского государства. — Москва, 1989. — С. 31–43.

⁵⁷² Томсен В. Начало русского государства. — Москва, 1891. — С. 65; Ридзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия. — С. 168; Schramm G. Die erste Generation der altrussischen Fürstendynastie. Philologische Argumenten für die Histoerizität von Rjurik und seine Brüdern // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. — Bd. 28. — 1980. — S. 321–333.

⁵⁷³ Ридзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия..., — С. 166–167.

⁵⁷⁴ Там само. — С. 168.

Розділ третій

щоби зачислити Трувора та Синеуса в число членів династії Рюриковичів⁵⁷⁵. Напевно можна погодитися з О. Мельниковою, що загадка Трувора і Синеуса належить до числа проблем, які остаточно не будуть вирішені ніколи⁵⁷⁶. Це могли бути справді брати Рюрика. Співставлення текстів з Іпатіївського та Никонівського списків на диво схоже, певно уже в XI ст. існував один з варіантів "Сказання про закликання варягів", хоча подібних рунічних текстів, тобто письмового тексту "Сказання" на давньоскандинавській мові не існувало⁵⁷⁷.

За традицією Трувор і Синеус померли у 864 р. Обидва могли бути просто командирами гарнізонів, які загинули, відновлюючи ладозьке панування на територіях, які відділились під час смути. Тоді етимологія імені Синеус може бути і слов'янською — для блондина-скандинава "синій вус" цілком ймовірно прізвисько. Конунги практикували ставити на чолі загонів своїх родичів, отже обидва теж могли бути родичами Рюрика, але не обов'язково його братами⁵⁷⁸. Проблема залишається відкритою.

За літописами Рюрик помер у 879 р. Звичайно, всі дати і події, пов'язані з Рюриком дискусійні і потребують дальшого вивчення. Один з літописів, писаних скорописом XVII ст., який має заголовок "Летописец о великих княжениях и о битвах, како же побеждали князь князя и колько который князь княжил на своем княжении", розповідає ніби Рюрик з Олегом воювали Лоп і Корелу і що у 879 р. Рюрик помер в Корелі. В іншому літописі XVII ст. також читаємо: *"Умре Рюрик в Кореле в воине тамо положен бысть в городе Кореле"*. Про те ж повідомляє і "Детальніша історія Государів Російських", опублікована М. Новіковим у 1791 р. в його "Вівлюфіці". В. Зіборов, вказуючи, що в останньому випадку ім'я Рюрика пов'язане з іменем новгородського боярина карельського походження Валіти, рід якого в XIV ст. займав високе положення в Новгородській землі, дійшов до висновку, що Рюрик був докомпонований до Валіти і Корели у 1592–1630 рр., коли російська дипломатія шукала доказів древності входження карельських земель в російські⁵⁷⁹. К. Бестужев-Рюмін, навпаки, не бачив нічого неймовірного в повідомленні про загибель Рюрика в Корелі⁵⁸⁰. Можливо, що він мав рацію: ім'я Рюрика лише раз пов'язане з Валітою і то в досить непевній публікації. Можна припускати, що смерть Рюрика була раптовою. Розповідь про передачу влади Олегу дуже схожа на пісню скальда про те, як вмираючий від рани вождь передає владу і сина родичеві і найближчому сподвижнику. Можливо, що така пісня про загибель Рюрика у Карелії-Бярмії ще існувала і у часи, коли російська дипломатія чіплялась за Валіту та епічні свідчення належності Корели до Новгорода.

Текст фальсифікату "Іоакимового літопису", схоже, спирався на багату місцеву традицію. Свідчить про це хоча б розповідь про Бярмію, про яку російський книжник XVII–XVIII ст. не міг нічого знати. Тому деякі відомості його заслуговують уваги. За цим "літописом" у Рюрика було багато жінок, але *"паче всіх любив Ефанду, доньку князя урманського і коли та роди сина Ингоря, дасть її обіцяний при морі град з Іжарою в віно... передаше княжіння і сина свого шурина своєму Ольгу варягу суцу, князю*

⁵⁷⁵ Мельникова Е. А. Происхождение правящей династии в раннесредневековой историографии. Легитимизация иноэтничной знати // Элита и этнос средневековья. — Москва, 1995. — С. 39–44; Ї ж. Рюрик, Синеус и Трувор в древнерусской традиции // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. — Москва, 2000. — С. 142–159.

⁵⁷⁶ Мельникова Е. А. Рюрик, Синеус и Трувор в древнерусской историографической традиции // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. Памяти чл.-кор. РАН А. П. Новосельцева / Отв. ред. Т. М. Калинина. — Москва. — 2000. — С. 143–158.

⁵⁷⁷ Там само. — С. 149–157.

⁵⁷⁸ Шлецер А.-Л. Нестор. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1876. — С. 202–205.

⁵⁷⁹ Зіборов В. К. О летописи Нестора: Основной летописный свод в русском летописании XI в. — Санкт-Петербург, 1995. — С. 56; Романовы и Рюриковичи. О родословной легенде Рюриковичей // Дом Романовых в истории России. — Санкт-Петербург, 1995. — С. 47–54.

⁵⁸⁰ Бестужев-Рюмин К. Н. Древняя русская история. — Санкт-Петербург, 1879. — С. 390.

Рюриковичі

урманському"⁵⁸¹. Скандинавське походження Олега і його родинні відносини з Рюриком підтверджують ПВЛ і Никонівське літописне зведення, опускаючи подробиці. Г.-З. Баєр (1694–1738) ототожнював Урманію з шведською областю Раумдалією. Можливо, що у всі ці звістки містять якесь раціональне зерно. Після розправи з Вадимом Хоробрим, намагаючись не втратити ютландські та фрісландські землі, а також залишитись у Славії, Рюрик мав бути зацікавленим в притоці свіжих сил вікінгів. Союз з шведським обласним конунгом дозволяв вирішити ці проблеми. Свояк Олег привів вікінгів, з якими Рюрик виступив в Корелу, щоб військовим успіхом підкріпити свою популярність серед слов'янських старійшин. В цьому поході він, можливо, отримав рану, від якої помер, і вся влада перейшла до свояка Олега, об'явленого регентом при племіннику. Звичайно, ця проблема також залишається дискусійною.

Здогадки ніби матір'ю Ігоря була слов'янка з роду Гостомисла, ймовірно, але не мають під собою жодної підстави. Чіткої інформації про походження матері князя Ігоря Рюриковича немає⁵⁸².

Дискусія навколо походження і діяльності князя Рюрика триває. З огляду на стан джерел до завершення її ще далеко. Але вже сьогодні можна стверджувати, що князь Рюрик, з походження скандинав, дуже вірогідно тотожний Рорікові Фризькому, існував, був бл. 862 р. запрошений вічем Славії і княжив у Ладозі бл. 862–879 рр. (дати дискусійні, але досить близькі до реальних). В часи князя Рюрика Новгороду ще не існувало, але на березі Ільмені він заложив місто (Рюрикові городище), за два кілометри від якого виник в середині X ст. Холмгард–Новгород⁵⁸³.

2. ОЛЕГ († 912/922) [Олег Віщій]

Князь Олег — найбільш легендарна і загадкова особа серед наших князів. Фактично наслідком його діяльності було утворення Київської Русі. Але далеко не всі дослідники погоджуються його вважати князем, не кажучи вже до віднесення до династії Рюриковичів. Останнім часом полеміка навколо цього діяча активізувалася, причому знову набули прихильників крайні версії від повної легендарності Олега до визнання його князем Тмутараканської Русі, до складу якої входили нібито землі у Приазов'ї та по Сіверському Дінці.

За літописами Олег був родичем Рюрика⁵⁸⁴. Він представлений то регентом, то воєводою Рюрика. Ще О. Шахматов допускав, що у Зведенні 1093 р. Олег називався князем⁵⁸⁵. Цілий ряд дослідників вважали його узурпатором. М. Грушевський навіть допускав, що Олег міг правити у Києві між Аскольдом та Діром, тобто десь між 860–880 рр., і належав до окремої київської династії. Він також допускав наявність двох Олегів, один з яких жив на початку X ст.⁵⁸⁶. Останню версію підтримував А. Новосельцев, виходячи з повідомлення ал-Масуді про царя ал-Дір сучасником якого був *"цар ал-Олванг, у якого багато володінь, обширні будови, велике військо і багате військове спорядження. Він воює з Румом, франками, лангобардами і іншими народами. Війни між ними ведуться з перемінним успіхом."* Дослідник вважав, що ці відомості ал-Масуді можна віднести до 40–80-х рр. IX ст., який зафіксував одночасне існування Діра і Олега перед їх сутичкою⁵⁸⁷. За версією Г. Ловмянського, Олег був смоленським князем, а

⁵⁸¹ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — Москва, 1963. — С. 41, 218, 227, 252–253, 305.

⁵⁸² Свердлов М. Б. Домонгольская Русь. — С. 126.

⁵⁸³ Носов Е. Н. Новгородское (Рюриково) городище. — Ленинград, 1990. — С. 190–199.

⁵⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 37; — Т. 9. — С. 15.

⁵⁸⁵ Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908. — С. 318.

⁵⁸⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1991. — С. 408–409.

⁵⁸⁷ Новосельцев А. П. Образование древнерусского государства и первый его правитель // Вопросы истории. — 1991. — № 2–3.

Розділ третій

його зв'язок з Рюриком — пізніша комбінація⁵⁸⁸. Останнім часом знову популярна версія і тмуараканського походження Олега.

Г. Лебедев висловив здогадку, що родичем Рюрика міг бути представник місцевих ноблів⁵⁸⁹. Однак за етимологією ім'я Олег скандинавського походження ("Helgi" — "священний")⁵⁹⁰. Можливо, що Олег був одним з шведських вождів, який вступив в союз з Рюриком, скріпивши його шлюбом Рюрика з своєю сестрою (так думав В. Татищев, вважаючи Олега братом Ефанди). Багато сучасних дослідників погоджуються з версією, що сестра Олега була матір'ю спадкоємця Рюрика⁵⁹¹. Після загибелі Рюрика, він спочатку став регентом при малолітньому племіннику, а потім фактично узурпував владу, усунувши Ігоря.

Вся політика Олега виглядає типовою для конунгів-вікінгів. Скорочення східної торгівлі і початок занепаду Волзько-Балтійського шляху грозили обірвати процвітання Славії, перетворити її на другорядний лісовий край. Торгівля була основним інструментом економіки князівства, лише повноцінний обмін північних товарів і реекспорт східних товарів могли забезпечити процвітання самої Ладоги і виживання жителів краю, так як місцеві продовольчі ресурси були невеликими, а для закупки їх, в першу чергу хліба, потрібні були кошти. І тоді Олег взявся оволодіти ключовими позиціями вздовж шляху "з варяг в греки", котрий у IX ст. відтіснив давній Волзько-Балтійський шлях. Головні пункти цього шляху контролювала Куявія, князь якої носив претензійний титул "кагана", щоби показати свою рівність з правителем хазар, якому раніше платив данину.

За літописами у Києві правила Аскольд і Дір, які нібито були "боярами" Рюрика. Спираючись на повідомлення арабського енциклопедиста Абу-л-Хасана Алі ібн ал-Хусейна ал-Масуді (кін. IX ст. — 956/957) про слов'янського царя ал-Діра, розповідь про хрещення русів патріарха Фотія та звістки ПВЛ, що обидва князі були поховані в різних місцях, можна з впевненістю говорити про різночасовість правління обох князів⁵⁹². Цей висновок не знімає і згадане вище повідомлення ал-Масуді, в якому розповідається про царя ал-Олванг (?), як прочитав це ім'я А. Новосельцев⁵⁹³. Їх одночасовість досить таки проблематична і безпосередньо з тексту не випливає, а скоріше схожа на механічне поєднання різних джерел. Тому більшість дослідників сходяться на тому, що Дір правив спочатку, а Аскольд був його наступником чи одним з наступників. На мою думку Дір був першим київським князем, який прийняв титул "кагана", демонструючи звільнення від хазарської залежності, і почав добиватися міжнародного визнання. Наслідком його діяльності було посольство до візантійського василевса Феофіла, зафіксоване Пруденцієм у Бертинських анналах під 839 р.⁵⁹⁴ Тому він зберігся у історичній пам'яті ("*а Дірова могила за святою Ориною*") та потрапив до книги ал-Масуді.

Аскольд був одним з його наступників. М. Брайчевський змалював переконливий портрет Аскольда, як діяльного і сильного правителя, який здійснив походи на Візантію у 860, 863 та 874 рр. та прийняв християнство⁵⁹⁵. Однак спроби представити Діра і

⁵⁸⁸ Ловмянський Х. Русь и норманны..., — С. 135–140.

⁵⁸⁹ Лебедев Г. С. Эпоха викингов..., — С. 245.

⁵⁹⁰ Томсен В. Начало русского государства. — Москва, 1891. — С. 65; Мельникова Е. А. Скандинавские антропонимы в Древней Руси., — С. 23.

⁵⁹¹ Свердлов М. Б. Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI — первой трети XIII вв. — Санкт-Петербург, 2003. — С. 127.

⁵⁹² Рапов О. М. Русская церковь в IX — первой трети XII в.: принятие христианства. — Москва, 1988. — С. 120.

⁵⁹³ Новосельцев А. П. Образование древнерусского государства и первый его правитель // Вопросы истории. — 1991. — № 2–3. — С. 13–14.

⁵⁹⁴ Annales de Saint-Bertin / Ed. F. Grant, J. Veillard, S. Clemencet. — Paris, 1964. — P. 30–31.

⁵⁹⁵ Брайчевський М. Ю. Когда и как возник Киев. — Киев, 1964. — С. 160–164; Його ж. Утвердження християнства на Русі. — Київ, 1988. — С. 37–76.

Рюриковичі

Аскольда слов'янами (ця версія спирається на Длугоша і виглядає достатньо наївною, як справедливо показав Є. Пчолов⁵⁹⁶) чи, навіть, прив'язувати їх до легендарної династії Кия⁵⁹⁷, навряд чи правильні.

Скандинавська етимологія їх імен (Hoskuldr та Dyrgr) досить переконлива⁵⁹⁸. Скандинави знали шлях з "варяг в греки" і, подібно до Славії, могли осісти і у інших регіонах (не підлягає сумніву скандинавське походження першої полоцької династії — князя Рогволода), допомагаючи, наприклад, звільнитися від хазарського впливу. Таким князем міг бути Дір, який привів з собою сильну дружину вікінгів і очолив боротьбу з хазарами. Чи був Аскольд його прямим нащадком? У "Gesta Danorum" Саксона Грамматика є розповідь про князя Hvitserkusa (Hvitserkta), сина Рагнара Ладброка, який володів Скіфією, завойованою Рагнаром. Після кількох невдалих спроб, місцевий геллеспонтський князь ввів у його столицю під виглядом купців своїх воїнів і переміг Гвітсеркра⁵⁹⁹. Про загибель на сході сина Рагнара Ладброка згадують і ісландські саги⁶⁰⁰. Звертаючи увагу на паралелі у розповіді ПВЛ про здобуття Києва Олегом і розповіді Саксона Грамматика про загибель Гвітсеркра (Гвіскарда-Аскольда?), Г. Сторм⁶⁰¹, І. Стеенструп⁶⁰² та А. Ольрік⁶⁰³ вважали текст Саксона Грамматика відгомном на здобуття Києва Олегом та загибель Аскольда ("Геллеспонт" — "Мрамурове море" як відбиття уяви про шлях з Балтики Західною Двиною і Дніпром до Чорного моря). Сказання про Рагнара Ладброка і його сина Гвітсеркра-Гвіскарда-Аскольда дозволяє допускати, що по смерті Діра у Києві могло дійти до переходу влади від однієї групи вікінгів (нащадки Діра) до іншої (Рагнар Ладброк та його син Аскольд). Такі події цілком у дусі часу.

Запровадження християнства, яке розпочав Аскольд, наштовхнулось на опозицію частини знаті, як місцевої так і прийшлої, скандинавської. Як сказано у фальсифікаті Іоакимового літопису "*Олег бе муж мудрый и воин храбрый, слыша от киевлян жалобы на Оскольда...*" Тобто противники християнства, напевно, встановили зв'язки з Олегом, сподіваючись з його допомогою звалити християнську партію при дворі кагана. Вони могли допомогти Олегові проникнути в Київ і убити Аскольда.

Не до кінця вивчені стосунки київського кагана з уграми. В першій чверті IX ст. хазари пропустили угрів в Леведію. Леведія — це скоріше всього область лісостепу на північ від Чорного моря по обох берегах Дону, між Києвом та Воронежем. Угорська експансія на Доні зупинила тут слов'янську колонізацію, що засвідчено археологічними пам'ятками. На думку Я. Перенї угорці брали данину з кривичів і сіверян, а з полянами вели війну. Г. Вернадський довіряв плутаним відомостям нотаря Аноніма і вважав можливим, що і Київ платив данину уграм. Як аргумент він приводив ім'я боярина Ольма (як похідне від Алмаша), котрий поставив ротонду св. Миколая на могилі Аскольда. Г. Маргер, навпаки, бачив в цьому імені сліди угорсько-руського союзу. В. Томсен та А. Соловйов вказували на можливу етимологію імені "Олма" від скандинавського "Holmi". В Олмі бачили навіть самого угорського вождя Алмаша,

⁵⁹⁶ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей., — С. 107–108.

⁵⁹⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — С. 408–410; Рыбаков Б. А. Мир истории. — Москва, 1987. — С. 33, 59–60; Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. — Киев, 1986. — С. 51–53.

⁵⁹⁸ Томсен В. Начало русского государства. — Москва, 1891. — С. 65; Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия., — С. 77, 174; Ловмянский Х. Русь и норманны., — С. 143–144, 271; Мельникова Е. А. Скандинавские антропонимы в Древней Руси., — С. 23.

⁵⁹⁹ Saxonis Grammatici Gesta Danorum / Hrsg. A. Holder. — Strassburg, 1886. — P. 211.

⁶⁰⁰ Volsunga saga ok Ragnar saga Ladbrókar / Und. M. Olsen. — København, 1906–1908. — P. 168–169.

⁶⁰¹ Storm G. Kritiske biarag til vikingetidens historie. — Christiania, 1878. — P. 94.

⁶⁰² Steenstrup J. CHR. Normannerne. — Bd. 1. — København, 1876. — P. 125.

⁶⁰³ Olrik A. Kilderne til Saksens oldhistorie. — Bd. 2. — København, 1894. — P. 129.

Розділ третій

забуваючи, що він не міг бути християнином, а, значить, не міг поставити церкви на могилі Аскольда.

Традиція не зберегла ніяких слідів залежності київської держави (Куявії) від угорців. В Леведії угорці самі були данниками хазарів, крім того весь час відчували натиск печенігів. Бл. 839 р. угорські загоны як союзники болгар з'являються на Дунаї. Крім того вони брали участь в хазарській усобиці. Напевно саме ця усобиця дозволила Куявії звільнитись від хазарської залежності за часів Діра. Але, ставши ворогом хазар, київський каган ставав і ворогом їх васалів угорців. Між серединою IX ст., коли в Леведії склався союз семи угорських племен, очолених Джилою (Дюлою), та 889 р., коли Алмаш повів угрів і кабарів на Низ Дніпра, Бугу, Дністра, Пруту, Серету і Дунаю, а потім за Карпати, вони musiли нападати на київські землі. Ці напади угрів на слов'ян засвідчені ібн Русте і Гардізі. Сліди цієї боротьби, яка підірвала сили Аскольда, можна бачити в повідомленні Никонівського зведення під 867 р. про війну Аскольда і Діра з печенігами, яких тоді ще в українських степах не було. Тому дуже правдоподібно виглядає здогадка Г. Маргера про союз Олега з уграми, який забезпечив успіх його політики в опануванні Київським каганатом⁶⁰⁴.

У 882 р. Олег здобув Київ, попередньо зайнявши Смоленськ (Гніздово) та Любеч. У 883 р. Олег змусив платити данину древлян, у 884–85 рр. — сіверян, у 885 р. — вів війну з тиверцями. Можливо, що у цих війнах йому допомагали угорці. Топоніми (с. Мажари в околицях Овруча, р. Кабарівка і с. Кабаровце у Зборівському повіті), угорське поховання на Крилосі свідчать скоріше, що перехід Арпада не був мирним, а у розповіді угорського Аноніма про війни з галицькими і волинськими князями є і доля правди. Анонім розповідає і про війну з Києвом. В ПВЛ під 898 р. сказано: *"идоша Угри мимо Кієвъ горою, еже нынѣ зовется Угорскою, и пришедше ко Днѣпру сташа веждами, быша бо ходяше яко и Половцы и пришедше отъ Востока и устремишася чрезъ горы великія, иже прозвашася горы Угорскія и почаца воевати на живуцаа ту"*⁶⁰⁵. Отже, вірогідно, що Олегу вдалось спрямувати союзні йому угорські орди на землі волинських і хорватських князівств.

Об'єднавши землі вздовж шляху "з варяг в греки", Олег мусив зіткнутися з Хазарським каганатом, котрий контролював шлях зі сходу через Нижню Волгу та Каспій.

У 909 р. 16 лодей (бл. 800 дружинників) прорвались через хазарські землі в Каспійське море, підплили до о. Абесгуна в Табаристані і спалили стоячий там торговельний флот. У 910 р. ті ж руси зайняли Сарі. На думку А. Новосельцева і В. Пашуто в такий спосіб Олег йшов на зближення з Візантією і ослаблював позиції халіфату⁶⁰⁶. На Кавказі в цей період йшла важка боротьба. Цар Смбаг I (892–914) з допомогою Візантії сподівався відродити сильну незалежну Вірменію. Ішхани, очолені Гагіком Арцруні, бачили вихід у вірній службі наміснику Ширвану і Вірменії Юсуфу ібн Абу-с-Садж, який хоча і платив данину в Багдад, фактично залишався незалежним володарем. Смбаг I потерпів поразку, був схоплений через зраду ішханів і страчений. Але, навряд чи вірно шукати зв'язків між походами русів на Каспій та політикою Смбага I, Візантії і Юсуфа. Так само мало шансів зв'язати експедиції русів з політикою Ісмаїла Саманіда (892–907), який володіючи Мавераннахром і Хорасаном, добився від халіфа передачі собі Табаристану і простягав руки до Ширвану. Скоріше всього це були

⁶⁰⁴ Маргер Г. І. Русько-угорський союз IX ст. у світлі літописів // Український Історичний Журнал. — 1969. — № 7. — С. 76–87.

⁶⁰⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 34.

⁶⁰⁶ Новосельцев А. П. Русь и государства Кавказа и Азии // Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 99–101; Його ж. Внешняя политика Древней Руси во времена Олега // Восточная Европа в древности и средневековье. — Москва, 1997. — С. 54–78.

Рюриковичі

просто спроби здобути якусь торгову факторію на Каспії, яка би дозволила обминути і хазарське і булгарське посередництво у східній торгівлі. Однак повне незнання ситуації прирікало всі ці спроби на невдачі.

912/13 р. за даними ал-Масуді руський флот на 500 лодях через Керченську протоку ввійшов в Азовське море. Це мав бути величезний ледунг в 15–20 тис. дружинників. Хазари дозволили русам пройти через Дон, звідки волоком лоді були перетягнені у Волгу і військо спустилося по ній у Каспійське море. Каган саме воював з печенігами, крім того вожді русів обіцяли йому половину здобичі. Результатом походу був розгром мусульманської торгівлі на Каспії, хоча масштаби його дозволяють припускати, що мова йшла все-таки про завоювання одного з портів і перетворення його в руську факторію. Коли ескадра повертала назад, руси погодилися віддати половину здобичі кагану. Але мусульманська гвардія кагана почала вимагати розправи. Каган скорився на вимогу гвардії, хоча і попередив вождів русів. Битва тривала три дні і закінчилась перемогою мусульман. Отже всі спроби Олега закріпитись на Каспії, якщо такі були, результатів не дали.

Вершиною його політики вважають похід на Константинополь і угоду з Візантією 911 р. М. Брайчевський, на основі реконструйованого ним Аскольдового літопису, приписав цю угоду Аскольду. Така версія досить вірогідна, хоча і дискусійна. Вона побіжно підтверджує належність Олега до династії Рюриковичів, яка була зацікавлена приписати собі успіхи попередників. Мовчання візантійських джерел стосовно походу русів 911 р. (нереальність походу 907 р., на мою думку, була переконливо доведена О. Шахматовим⁶⁰⁷, хоча дослідники продовжують дотримуватися різних версій з цього питання⁶⁰⁸, переважно вважаючи, що похід відбувся у 907 р., а угода була укладена остаточно у 911 р.⁶⁰⁹, що виглядає зовсім непереконливо) свідчить не на користь опонентів Брайчевського. Є також версія, що Олег не мав відношення до угоди 911 р., а його ім'я просто було вкомпоноване редактором літопису⁶¹⁰, але сумнівно щоби це можна було вважати доведеним фактом: якщо угода 911 р. існувала, то її уклав безсумнівно Олег, якщо ні — то йому редактори приписали угоду Аскольда з 874 р., як вважав М. Брайчевський. Це ще одна важлива і дискусійна проблема нашої давньої історії, яка залишається відкритою.

ПВЛ відносить смерть Олега до 912 р., вказуючи на його могилу на Щекавиці⁶¹¹. Там же приведено і відому версію про смерть князя від укусу змії. За Новгородським Першим літописом Олег помер 922 р. від укусу змії, але в околицях Ладоги, де і був похований. Ще О. Шахматов звернув увагу, що літописець Нестор пов'язав смерть Олега із поверненням з переможного походу та Києвом, а у Початковому зведенні було написано як і в Новгородському Першому літописі. Напевно все ж легенда про смерть Олега існувала у кількох варіантах, а Нестор для свого зведення просто вибрав найбільш багатий на події⁶¹². Літописець міг з політичних мотивів перенести події на 10 років назад, на час найвищого піднесення Олега, аби не показувати організатора Київської Русі у непривабливому для нього світлі.

У переписці кордовського міністра Хасдая ібн Шапрута з хазарським каганом Йосифом є розповідь про спробу візантійського імператора Романа Лакапіна (920–944) підбурити проти хазар "царя Русії" Хелгу. Цей князь зайняв Самцкерц Хазарський (за

⁶⁰⁷ Шахматов А. А. Разыскания о русских летописях. — Москва, 2001. — С. 211–244, 388–389, 458.

⁶⁰⁸ Горский А. А. К вопросу о русско-византийском договоре 907 г. // Восточная Европа в древности и средневековье: Международная договорная практика Древней Руси. IX Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Материалы к конференции. — Москва. — 1997. — С. 3–11.

⁶⁰⁹ Свердлов М. Б. Домонгольская Русь. — С. 135.

⁶¹⁰ Franklin S., Shepard J. The Emergence of Rus. 750–1200. — London — New York, 1996. — P. 106.

⁶¹¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 39; ПВЛ. — Ч. 1. — С. 88–89.

⁶¹² Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия., — С. 185.

Розділ третій

М. Артамоновим це Тамань, можливо, скоріше — Керч-Корчев), за що хазарський архонт Боспору захопив три візантійські міста. Потерпівши поразку від хазар, Хельгу нібито розпочав війну з Візантією, його флот було спалено грецьким вогнем і він пішов морем у Персію чи Фракію⁶¹³. Деякі історики побачили у цьому листі ремінісценції з походу русів на Каспій у 945 р. (чому не 912/913?) і пропонували докорінно змінити хронологію давньої історії⁶¹⁴. Інші звертали увагу, що Кембріджський документ міг бути помилково пов'язаний з василевсом Романом Лакапіном⁶¹⁵. Г. Вернадський пропонував бачити в Хельгу з хазарського документа старшого сина Ігоря та Ольги, мужа Предслави⁶¹⁶.

Популярною залишається версія про тмутараканського князя Хельгу⁶¹⁷, яка останнім часом була підкріплена аргументацією В. Первухіна. Справедливо вважаючи, що немає жодних підстав для перегляду хронології правління Олега, російський дослідник вирішив, що так само немає жодних підстав для ототожнення Хельгу з хазарської переписки з Олегом Віщим. Хельгу-Олег з хазарської переписки — це представник династії Рюриковичів, який був найбільш активним на хазарському напрямку. Такий князь міг правити у Чернігові. Частковий розгляд матеріалів розкопок знаменитої Чорної могили у Чернігові у 1996 р., зокрема заклепки від лоді, як і сам обряд поховання у лоді, вказують на скандинавські традиції: в центрі ритуального простору знаходився котел з м'ясом жертвовної тварини, над ним доспіхи — ритуал повторював обстановку Вальгалли — воїнського раю, куди потрапляли тільки герої. Чернігівський князь Хельгу-Олег міг у 941 р. здійснити самостійний похід на Тмутаракань, а звідти у 943/944 р. — на Берда⁶¹⁸. В останньому поході брав участь і знаменитий полководець Ігоря та Святослава — Свенелд⁶¹⁹.

Подібною була давня гіпотеза В. Мавродіна нібито князь чи воєвода Причорноморської Русі, який порвав з Києвом або взагалі не був з ним пов'язаний, а новгородський літописець сплутав його з Олегом і переніс події до близької йому Ладоги.

Всі ці версії залишаються дискусійними. У переписці могла відбитися реакція на похід Олега у 911 р.: успіхи противника виставлялися його поразкою (при умові помилковості версії М. Брайчевського щодо Аскольдового літопису). Цікаво, що хазари вважали Олега союзником Візантії, що логічно впливало би з угоди 911 р. чи більш давньої угоди Аскольда 874 р., порушувати яку Олегу не було потреби. Важко сказати наскільки в цьому документі відбито реальні події і до якого часу їх слід віднести. У той період Русь виступала союзником Візантії. У 912 р. Візантія почала війну з болгарським

⁶¹³ Коковцев П. К. Новый еврейский документ о хазарах и хазаро-руско-византийских отношениях в X веке // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1913. — № 11. — С. 120; Його ж. Еврейско-хазарская переписка в X в. — Ленинград, 1932; Голб Н., Прицак О. Хазарско-еврейские документы X века. — Москва-Иерусалим, 1997. — С. 117–149.

⁶¹⁴ Цукерман К. Русь, Византия и Хазария в середине X в.: Проблемы хронологии // Славяне и их соседи. — Вып. 6. — Москва, 1996. — С. 68–80.

⁶¹⁵ Новосельцев А. П. Образование древнерусского государства и первый его правитель // Вопросы истории. — 1991. — № 2–3.

⁶¹⁶ Вернадский Г. В. Киевская Русь. — Москва, 1996. — С. 41.

⁶¹⁷ Вестберг Ф. Записка готского топарха // Византийский временник. — Т. 15. — Вып. 2–3. — 1910; Мошин В. А. Хельгу хазарского документа // Slavia. — Рос. 15. — 1938; Скрынников Р. Г. Войны Древней Руси // Вопросы истории. — 1995. — № 11–12. — С. 28.

⁶¹⁸ Петрухин В. Я. Князь Олег, Хелгу Кембриджского документа и русский княжеский род // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. Памяти чл.-кор. РАН А. П. Новосельцева / Отв. ред. Т. М. Калинина. — Москва, 2000. — С. 222–229.

⁶¹⁹ Половой Н. Я. О русско-хазарских отношениях в 40-е гг. X в. // Записки Одесского археологического общества. — Т. 1 (34). — 1960. — С. 343–353; Артамонов М. И. История хазар. — Ленинград, 1962. — С. 380, 384; Його ж. Воевода Свенелд // Культура Древней Руси. — Москва, 1966. — С. 30–35.

Рюриковичі

каганом Симеоном. У 915 р. на кордонах Русі з'явилися печеніги, і з ними було укладено мир, спрямований проти Симеона. Близько 921 р. Олег міг бути втягненим у війну з хазарами на боці Візантії. Після перших перемог могли прийти поразки. А у Києві опозиція могла привести до влади таємного християнина Ігоря, до того ж і легітимного спадкоємця Рюрика. У результаті Олег міг закінчити своє життя у Ладозі, забутий всіма, а у Києві волхви в угоду новому володарю могли скласти легенду з традиційним мотивом вірності долі, можливо і не позбавлену якихось реалій.

Цікаво, що у норвезькому епосі є сага про Орвара-Одда, якому чаклунка пророкувала смерть від коня. Фінал саги однаковий з фіналом легенди про смерть Олега. Оповідання саги заплутане, простіший варіант пропонують норвезькі народні легенди⁶²⁰. К. Тиандер з цього приводу висловив припущення, що первинною була легенда про смерть Олега в Ладозі: вона послужила матеріалом для літописця Нестора і для автора саги. Тільки скальду довелося мати справу з уже обробленим і достатньо заплутаним матеріалом, тоді як літописець мав під руками легенду у чистому вигляді⁶²¹. Зворотній вплив саги можна побачити у версіях про від'їзд Олега за море. Взагалі-то смерть від власного коня, з черепа якого виповзає гадюка, і понуре віщунство співзвучні з мотивом відплати, з мотивом (однаково страшним як для вікінгів так і для слов'ян, що поклонялися Перуну-Одину) смерті від власного меча⁶²². Так Ігор і його двір могли відплатити Олегові за те, що він довго не допускав до управління державою законного спадкоємця Рюрика. А остаточно заплутало все редагування літопису за яким герой, який об'єднав землі вздовж дніпровського шляху, помер у zenіті слави після переможного походу 911 р.

Ще одна гіпотеза належить А. Лященку, який помилково вважав, що "Віщий" — це переклад скандинавського імені Олега. Велика література, присвячена організаторові Київської Русі, не тільки свідчить про його роль у нашій історії, але й демонструє наскільки важкими і дискусійними залишаються спроби відновити його біографію⁶²³.

⁶²⁰ Thormodi Torfari historia rerum Norvegicarum. — Т. 1. — Hafniae, 1711. — P. 266.

⁶²¹ Тиандер К. Ф. Поездки скандинавов в Белое море. — Санкт-Петербург, 1906. — С. 235–245.

⁶²² Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия.... — С. 60–61.

⁶²³ Про Олега див також: Шлецер А. Л. Нестор. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1809. — С. 5–8; — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1809. — С. 634, 641, 752–758; Лебединцев П. Г. Какая местность в древности называлась Олеговой могилкой // Киевские университетские известия. — 1876. — № 12. — С. 29–34; Steenstrup J. CHR. Normannerne. — Bd. 1. — København, 1876. — P. 120–128; Storm G. Kritiske bidrag til vikingetidens historie. — Cristiania, 1878. — P. 92–99; Boer R. C. Über die Orvar-Odds saga // Arkiv for nordisk filologi. — 1892. — Bd. 8. — H. 2. — P. 109–112; Olrik A. Kilderne til saksens oldhistorie. — Bd. 2. København, 1894. — P. 125–132; Кирпичников А. И. К литературной истории русских летописных сказаний // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — 1897. — Т. 2. — Кн. 1. — С. 54–59; Халанский М. Г. К истории поэтических сказаний об Олеге Вещем // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1902. — № 8. — С. 281–299; Тиандер К. Ф. Поездки скандинавов в Белое море. — Санкт-Петербург, 1906. — С. 235–245; Сергеевич В. И. Лекции и исследования по древней истории русского права. — Санкт-Петербург, 1910. — С. 626–628, 631–632, 635; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1913. — С. 235, 383, 405–406, 409–411, 413, 418–421, 429–437, 478–479, 585, 587; Коковцев П. К. Новый еврейский документ о хазарах.... — С. 115–128; Пархоменко В. А. К вопросу о хронологии и обстоятельствах жизни летописного Олега // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 19. — Кн. 1. — 1914. — С. 245–260; Иловайский Д. И. Вероятное происхождение св. кн. Ольги и новый источник о князе Олеге. — Москва, 1914; Шахматов А. А. Несколько замечаний о договорах с греками Олега и Игоря // Записки нефилологического об-ва. — Вып. 8. — Петроград, 1915. — С. 391–395; Thomsen V. Samlede of handlinger. Kobenhavn — Kristiania, 1919; Истрин В. М. Договоры русских с греками X в. // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 29. — Ленинград, 1924. — С. 386–387; Лященко А. Летописные сказания о смерти Олега Вещего // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 29. — 1925. — С. 274–276; Його ж. Сага про Олафа Трюгвасона і літописні оповідання про Ольгу // Україна. — 1926. — Кн. 4. — С. 3–23; Мещанинов И. И. Халдовы ворота // Язык и литература. — Ленинград, 1929. — Т. 3. — С. 59–69; Рыдзевская Е. А. К летописному сказанию о походе Руси на Царьград в 907 г. // Известия АН. — 7 серия: Отделение Общественных Наук. — Ленинград, 1932. — № 6. — С. 471–479; Обнорский С. П. Язык

Розділ третій

Так само неоднозначними залишаються оцінки діяльності князя Олега. Деякі з них грішать найвним патріотизмом, на зразок думки Б. Рибаківа, що Олег, знищивши слов'янську природну династію Кия, нащадками якого були Аскольд і Дір, зупинив самобутній розвиток і приніс тільки варязьку непримиренність та жорстокість⁶²⁴. Подібне протиставлення мирних і лагідних слов'ян із жорстокими варягами має давні корені ще з XVIII ст. Грішили цим і галицькі патріоти, зокрема Корнило Устиянович (1839–1903), історичні поеми і драми якого за це цілком справедливо критикував І. Франко.

II

3/1. ІГОР РЮРИКОВИЧ (* 877 ? † 945)

Народився у 865 р. згідно Никонівського зведення, що суперечить ПВЛ, де сказано, що у 882 р. малого Ігоря несли на руках. В. Татищев датував його народження 875 р. За будь-яких обставин син Рюрика не міг народитися пізніше 879 р. М. Тихомиров на підставі хронології родинних відносин Ігоря дійшов висновку, що він штучно пов'язаний

договоров русских с греками // Язык и мышление. — Вып. 6–7. — Москва-Ленинград, 1936. — С. 75–85; Пархоменко В. А. Когда жил Вещий Олег? // Slavia. — 1936–1937. — R. 14. — Sv. 1/2. — S. 170–175; Бахрушин С. В. Некоторые вопросы истории Киевской Руси // Историк-марксист. — 1937. — № 3. — С. 172–173; Пресняков А. Е. Лекции по русской истории. — Т. 1. Киевская Русь. — Москва, 1938. — С. 69; Соловьев А. В. Заметки о договорах Руси с греками // Slavia. — 1938. — R. 15. — Sv. 3. — S. 402–417; Мавродин В. В. Славяно-русское население Нижнего Дона и Северного Кавказа в X–XIV веках // Уч. зап. Ленинградского гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена. ФИН. — Т. 11. — 1938. — С. 244–249; Ostrogorsky G. L'expédition du prince Oleg contre Constantinople en 907 // Annales de Institut Kondakov — Seminarium Kondakovianum. — Vol. 11. — 1939. — P. 47–61; Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. Москва-Ленинград, 1947. — С. 162–165; Греков Б. Д. Киевская Русь. — Москва, 1949. — С. 449–450; Свенцицкий И. Питання про автентичність договорів Русі з греками в X в. // Питання слов'янського мовознавства. — Кн. 2. — Львів, 1949; Vasiliev A. A. The Second Russian Attack on Constantinople // Dumbarton Oaks Papers. — Cambridge Mass., — 1955. — № 6. — P. 216–221; Мольтар Э. Проблема этногенеза и древней истории венгерского народа. — Будапешт, 1955. — С. 112–118; Переньи Я. Взаимоотношения между венграми и восточнославянскими племенами // Studia slavica. — 1956. — Т. 2. — S. 9–24; Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений. — Москва, 1956. — С. 101–129; Павлуцкова М. П. Русско-венгерские отношения до начала XIII века // История СССР. — 1959. — № 6. — С. 145–155; Soloviev A. V. Die angebliche ungarische Herrschaft in Kiev im 9. Jahrhundert // LGO. — 8. — 1960. — P. 123–129; Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. — Москва, 1963. — С. 178–179; Bartha A. 9–10. szazadi magyar tarsadaiom. — Budapest, 1968; Повесть временных лет и Начальный свод (текстологический комментарий) // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 30. — Москва, 1976. — С. 17–21; Кузьмин А. Г. Начальные этапы древнерусского летописания. — Москва, 1977. — С. 330–337; Сахаров А. Н. Поход Руси на Константинополь в 907 г. // История СССР. — 1977. — № 6; Рыздзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в X – первой половине XIII вв. — Москва, 1978. — С. 176–179; Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. — Москва, 1980. — С. 80–89; Николаев В. Д. Свидетельство хроники Псевдо-Симеона о руси-дромитах и поход Олега на Константинополь в 907 г. // Византийский Временник. — Т. 42. — 1981. — С. 147–153; Брайчевський М. Ю. К вопросу о правовом содержании первого договора Руси с греками (860–863) // Советский ежегодник международного права (1982). — Москва, 1983; Його ж. Утвердження християнства на Русі. — Київ, 1988. — С. 77–83; Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев..., — С. 77–81; Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 17–18; Його ж. Князівські династії., — С. 113, 115–119, 368, 383, 387, 396; Перхавко В. Б. Летописное предание о захвате князем Олегом Киева в 882 г. // Образование Древнерусского государства: спорные проблемы. — Москва, 1992. — С. 52–60; Виролайнен М. Н. Загадки княгини Ольги: Исторические предания об Олеге и Ольге в мифологическом контексте // Русское подвижничество. — Москва, 1996. — С. 66–70; Глазырина Г. В. Исландские викингские саги о Северной Руси. — Москва, 1996. — С. 187–189; Петрухин В. Я. Походы Руси на Царьград: К проблеме достоверности летописи // Восточная Европа в древности и средневековье. — Москва, 1997. — С. 65–69; Його ж. Князь Олег, Хелгу Кембриджского документа и русский княжеский род // Древнейшие государства Восточной Европы. — 1998. — Москва, 2000. — С. 222–229; Пчелов Е. В. Генеалогія древнерусских князей., — С. 110–125.

⁶²⁴ Очерки истории СССР III–IX вв. — Москва, 1958. — С. 733–878.

Рюриковичі

з Рюриком⁶²⁵. Це найпростіша спроба розв'язання протиріч ранньої хронології Рюриковичів. Так само, як і думки, що між Олегом та Ігорем у Києві правив ще якийсь князь. Останнім часом цю версію підтримав Г. Намдаров⁶²⁶. У такому разі більш доцільно говорити про двох Ігорів: сина Рюрика, якого Олег відсунув від правління, та його тезку (можливо внука Рюрика і сина Ігоря Рюриковича), який дочекався свого часу по смерті Олега. Така версія цілком пояснює і пізнє народження Святослава. Мають місце і версії про напівлегендарність Ігоря, хоча нічого легендарного у його життєписі немає. Етимологія імені явно скандинавська: Ігор — від *Ingvarr* (цю ранню етимологію відбивають візантійські джерела та кремонський єпископ Ліутпранд), це ім'я було популярним в роді Інґлінґів, звідки походив Рорик Ютландський⁶²⁷. Олег став регентом Славії, коли Ігор був дитиною. Утвердившись у Києві, він не захотів уступати першості підростаючому родичеві. Навіть весілля Ігоря відбулося з ініціативи Олега і його дружина на честь узурпатора була названа Ольгою (якщо не була його дочкою).

До 912 чи 922 р. Ігор перебував у тіні Олега. *"Хожаше по Олзѣ и слушаше его"*⁶²⁸. З певними застереженнями його можна розглядати як співправителя Ігоря⁶²⁹. Його правління пройшло блідо. На початку він мусив приборкувати сепаратизм древлян та ладожан. Ладога погано мирилась з роллю провінції далекого Києва, і центр Славії було перенесено до Новгороду. З 925 р. завмирає варязьке кладовище в Ладозі. Варязький гарнізон, напевно, перейшов у новозаснований Новгород. На рубежі 930-х рр. Ігор включив до складу Київської держави землі дреговичів, які займали території переважно по лівому березі Прип'яті. Добре поінформований візантійський імператор Костянтин Багрянородний відзначив, що у середині X ст. Другувіти-Дреговичі платили данину Києву. Дреговичі не входили у державу Олега, Ольга не вела проти них військових дій, отже входження останніх у Київську Русь можна віднести до часів Ігоря. З входженням їх території в орбіту Києва, у дніпровську торгівлю через Прип'ять стали втягуватись і волинські племена і більш далекі польські племена Лендзян, котрих Костянтин VII теж вважав данниками Києва.

Не пізніше середини 930-х років розпочалась війна Ігоря з Уличами. Їх столиця Пересічен, стосовно локалізації якого триває дискусія, витримала трирічну облогу і бл. 940 р. здалась полководцю Ігоря Свенелду. Земля Уличів була віддана цьому полководцю в бенефіцій.

На початку 930-х рр. північні райони держави Ігоря терпіли від нападів норвезького конунга Ейріка Кривава Сокира, але відносини нормалізувалися при Хаконі Харальдсоні Добромудрому (934–961).

Спочатку нормально розвивались відносини і з Візантією. Руські підрозділи брали участь в операціях візантійської армії. У 934 р. в ескадрі патрикя Косьми, яка була відправлена в Лангобардію, з 18 кораблів 7 були руськими з екіпажами в 415 воїнів. Ці ж 7 лодей були в наступному 935 р. включені в ескадру протоспафарія Епіфанія, спрямовану до берегів Франції з посольством до провансальського графа Гуго. У 936 р. в експедиції на Крит брали участь 9 лодей з екіпажами в 629 чол. Участь руських підрозділів у головних виправах візантійської армії, навіть якщо у їх складі переважно були етнічні скандинави, безперечно свідчить про нормальні, скоріше союзні, стосунки між обома сторонами.

⁶²⁵ Тихомиров М. Н. Происхождение названия "Русь" и "Русская земля" // Русское летописание. — Москва, 1979. — С. 35.

⁶²⁶ Намдаров Г. Недомовлені сторінки життя св. княгині Ольги // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень III круглого столу. — Київ-Львів, 1993. — С. 14–19.

⁶²⁷ Пчелов Е. В. Генеалогія древнерусских князей. — С. 125.

⁶²⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 42.

⁶²⁹ Новосельцев А. П. Образование древнерусского государства и первый его правитель // Вопросы истории. — 1991. — № 2–3.

Розділ третій

Причини конфронтації з Візантією неясні. У 941 р. Ігор зібрав величезний ледунг чисельністю до 10 тис. воїнів і виступив на Константинополь. Кременський єпископ Ліутпранд, який в 949 р. був послом германського імператора в Константинополі, писав про 1000 людей, але це мабуть перебільшення. Перехід великого флоту не вдалось скрити. Спочатку стратиг Херсонесу, а потім болгари, повідомили імператора про небезпеку. Однак значна частина флоту Візантії в цей час була зосереджена для захисту Архіпелагу від арабів. Тому Ігор без перешкод ввійшов у Босфор і спробував прорватися до Константинополя. Але тут його зустріли дромони протовестіарія Феофана. У морській битві поблизу Іерона флот Ігоря потерпів поразку і поніс великі втрати. Успіх візантійців пояснюють приміненням "грецького вогню", що навряд чи повністю відповідає дійсності. Руси вже десятки літ служили на візантійському флоті і примінення "грецького вогню" не могло бути для них несподіванкою. Сам Ігор втратив управління, не зумів після бою зібрати більшість людей і з невеликими рештками вернувся до Києва. Одному з його соратників вдалось зібрати частину людей, які уцілили після поразки. З цими силами він висадився у Пафлагонії. Візантійці вважали, що висадилися головні сили. Проти них були кинуті домесник сходу Іоанн, патрикій Варда Фока з македонським військом та фракійський стратілат Федір. Літописець повідомляє, що тільки у домесника Іоана було 40 тис. воїнів, але це також навряд чи відповідає дійсності. Проте цих військ було достатньо, щоби розгромити десант в 3–5 тис. воїнів. Вертаючи назад флот князя Ігоря знову потерпів від протовестіарія Феофана, який чекав на нього при виході з Боспору.

Після цієї поразки Ігор готувався до повторного походу. Йому вдалося домовитися з Тиверцями, Печенігами та Уграми. Можливо, що удар Угрів по Візантії у 943 р. був погодженим з Києвом. У 944 р. рать Ігоря знову вирушила проти Візантії. Основні сили йшли берегом, а флот рухався вздовж нього на невеликій віддалі. Однак обидві сторони не спішили воювати і вже на Дунаї приступили до переговорів, котрі завершилися миром куди менш вигідним за мир 874 чи 911 рр. З тексту угоди 944 р. можна зробити висновок, що племінні князівства, які ввійшли до складу Київської держави, зберігали своїх "світлих князів" і їх послали разом з послом Ігоря брали участь в переговорах з візантійцями. Крім того члени родини Ігоря і його перший полководець Свенелд (в тексті ім'я спотворено як Сфірн) володіли окремими ленами. Можна стверджувати, що у Києві толерантно відносились до християн і частина оточення князя Ігоря була християнами⁶³⁰.

⁶³⁰ Дорн Б. Каспий. О походах древних русских в Табаристан, с дополнительными сведениями о других набегах их на побережье Каспийского моря. — Санкт-Петербург, 1875. — С. 15–29; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1913. — С. 239, 383, 405–406, 410–414, 418, 424, 437–446, 585; Schuck H. Byzanz och Norden // Kulturhistoriska skizzer. — Stockholm, 1922. — Р. 51–55; Истрин В. М. Договоры русских с греками X века // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — 1924 год. — Т. 29. — Ленинград, 1925. — С. 380–390; Grégoire H., Orgeles P. La guerre russo-byzantine de 941 // Bizantion. — Т. XXIV. — Bruxelles, 1955. — Р. 155–156; Половой Н. Я. О дате второго похода на греков и похода русских на Бердаа // Византийский Временник. — Т. 14. — 1958. — С. 138–147; Його ж. Русское народное предание и византийские источники о первом походе Игоря на греков // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 16. — 1960. — С. 105–111; Його ж. О русско-хазарских отношениях в 40-х годах X в. // Зап. Одесского археологического об-ва. — Т. 1(34). — Одесса, 1960. — С. 344–356; Його ж. К вопросу о первом походе Игоря против Византии // Византийский Временник. — Т. 18. — 1961. — С. 85–104; Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 99–103; Щапов Я. Н. Русская летопись о политических взаимоотношениях Древней Руси и Византии // Феодальная Россия во всемирно-историческом процессе. — Москва, 1972. — С. 201–208; Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в X – первой половине XIII вв. — Москва, 1978. — С. 186–194; Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси..., — С. 210–258; Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі..., — С. 83–88; Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 18–19; Його ж. Князівські династії..., — С. 113, 115, 117–119, 122, 368, 405; Каштанов С. М. К вопросу о происхождении текста русско-византийских договоров в составе Повести временных лет // Восточная Европа в древности и средневековье: Политическая структура Древнерусского

Рюриковичі

Згідно з відомостями Абу Алі Ахмада ібн Мухаммеда ібн Міскавейха (†1030) у 943 р. (перський історик А. Кесраві датує похід 945 р., його версію прийняв А. Новосельцев, вважаючи, що похід на Бердаа твердо можна датувати серпнем–вереснем 945 р. — часом смерті еміра Тузуна⁶³¹) руси здійснили похід на Бердаа. Військо вийшло з Чорного моря, пройшло Азовським морем, Доном, волоком перейшло на Волгу із своїми лодями, і по Каспію дійшло до гирла Кури, піднялось вверх по Курі та здобуло тодішню столицю Албанії — Бердаа. Взявши місто, прибульці "зробили об'яву, заспокоювали жителів його і говорили їм так: нема між нами і вами протиріччя у вірі. Єдине чого ми бажаємо — це влади. На нас лежить обов'язок добре відноситися до вас, а на вас — добре підкорятися нам"⁶³². Схоже, що тут мало місце продовження спроб отримати на Каспії власну факторію (з огляду на зростаючу роль східної торгівлі для Київської Русі⁶³³), а не спроба прорватися до Візантії через Кавказ (як вважали А. Куник, А. Новосельцев⁶³⁴, В. Пашуто⁶³⁵), і не наслідок союзу з Візантією проти хазар (А. Насонов⁶³⁶, Т. Калініна⁶³⁷) чи союзу з хазарами проти мусульман (М. Половой⁶³⁸). Малоімовірно бачити у цьому поході і не погоджений з Києвом виступ Тмутараканської Русі (С. Соловйов⁶³⁹). Спробу погодити всі версії здійснив А. Сахаров, але і він схиляється до спроби закріпитися на Каспії⁶⁴⁰. Окремо стоять думки М. Артамонова⁶⁴¹ та Б. Заходера⁶⁴², які розглядали цей похід як акцію варягів, які після миру 944 р. просто шукали здобичі, не будучи задоволені платою, яку їм надав Ігор. Правда, перший з них також звернув увагу на спробу закріпитися на Каспії. Похід закінчився невдало. Жителі Бердаа повстали, потерпіли поразку і були змушені платити контрибуцію. У подальшій

государства. VIII Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Тез. докл. — Москва. — 1996. — С. 40–42; Васильев М. А. Степень достоверности известия "Повести временных лет" о процедуре ратификации русско-византийского договора 944 г. в Киеве // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. Памяти чл.-кор. РАН А. П. Новосельцева / Отв. ред. Т. М. Калинина. — Москва, 2000. — С. 64–71; Королев А. С. История междукняжеских отношений на Руси в 40-е – 70-е годы X века. — Москва, 2000. — С. 30–128.

⁶³¹ Новосельцев А. П. Восток в борьбе за религиозное влияние на Руси // Введение христианства на Руси. — Москва. — 1987. — С. 55–77; Новосельцев А. П. Восток в борьбе за религиозное влияние на Руси // Введение христианства на Руси // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. Памяти чл.-кор. РАН А. П. Новосельцева / Отв. ред. Т. М. Калинина. — Москва, 2000. — С. 405–427.

⁶³² [Ібн Міскавейх] — The Eclipse of Abbasid Caliphate. Original Chronicles of the Fourth Islamic Century. The concluding Portion of the Experiences of the Nations by Miskawaihi. Arabic text / By H. F. Amedroz. — Vol. 1–2. — Oxford, 1920–1921; Trans. from Arabic / By D. S. Margoliouth. — Vol. 1–2. — Oxford, 1921; Якубовский А. Ибн Мискавейх о походе руссов в Бердаа в 322 = 943/4 г. // Византийский Временник. — Т. 24. — 1926. — С. 64–68.

⁶³³ Калинина Т. М. Заметки о торговле в Восточной Европе по данным арабских ученых IX–X вв. // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. Памяти чл.-кор. РАН А. П. Новосельцева / Отв. ред. Т. М. Калинина. — Москва, 2000. — С. 106–119.

⁶³⁴ Новосельцев А. П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. — Москва, 1990.

⁶³⁵ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 99–103.

⁶³⁶ Насонов А. Н. Тмутаракань в истории Восточной Европы. // Исторические Записки. — Т. 6. — 1940. — С. 86, 86–87.

⁶³⁷ Калинина Т. М. Древняя Русь и страны Востока в X в. (Средневековые арабо-персидские источники о Руси). АКД. — Москва, 1976. — С. 21–25.

⁶³⁸ Половой Н. Я. О дате второго похода на греков и похода русских на Бердаа // Византийский Временник. — Т. 14. — 1958. — С. 138–147; Його ж. О русско-хазарских отношениях в 40-х годах X в. // Зап. Одесского археологического об-ва. — Т. 1(34). — Одесса, 1960. — С. 344–356; Його ж. О маршруте похода русских на Бердаа и русско-хазарских отношениях в 943 г. // Византийский Временник. — Т. 20. — 1961. — С. 90–105.

⁶³⁹ Соловьев С. М. Сочинения. — Кн. 1. — Т. 1. — Москва, 1988. — С. 144.

⁶⁴⁰ Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси..., — С. 205–208.

⁶⁴¹ Артамонов М. И. История хазар. — Ленинград, 1962. — С. 376.

⁶⁴² Захoder Б. Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. — Т. 2. — Москва, 1967. — С. 157–162.

Розділ третій

боротьбі загинув вождь русів, вони були обложені в цитаделі, була спроба мусульманських жінок їх отруїти. Врешті після важких боїв з мусульманськими військами вони вночі прорвались до Кури, де стояли їх лоди, і вийшли в море. Албанський історик X ст. Мовсес Каланкатваці писав про жорстоку розправу русів з місцевими жителями. Про похід на Бердаа повідомляли і Перський Анонім "Худуд-ал-алам", Ібн Хаукаль, Ібн-ал-Асіра⁶⁴³. Підкріплює тезу про намір русів закріпитись на Каспії і натяк на алано-руський союз в пізній редакції єврейсько-хазарської переписки Іехуди Бен Барзіллая: "...вийшли різні народи: алани, слов'яни і лезги і дійшли до Азербайджану, взяли місто Бердаа..." Таким чином і тут Ігор був продовжувачем політики Олега.

Ігор загинув у 945 р. під час повстання древлян. У Льва Диякона, який завершив свою "Історію" бл. 990 р., описана загибель князя: древляни взяли Ігоря в полон, прив'язали до двох зігнутих дерев і відпустили їх. Князь був розірваний навпіл⁶⁴⁴. "И погребен был Игорь и есть его могила у Искоростеня в деревской земле и до сего времени... [Ольга — Л. В.] повеле людем своим насыпать великую могилу, и егда насыпали прикажи свершить тризну."⁶⁴⁵

Курган Ігоря ще у 1710 р. відвідав В. Татищев, коли його підрозділ з Києва йшов на Коростень. Перерізаний траншеями курган, званий "Могила князя Ігоря", бачив під час Першої світової війни відомий архітектор В. Барановський. Від місцевих жителів він довідався, що під час риття траншеї були знайдені останки та меч. Офіцер, який командував підрозділом, наказав віднести останки у каплицю, а меч забрав із собою. При огляді цих останків у каплиці с. Сингай В. Барановський знайшов багатий наконечник з піхов із плетеним орнаментом, характерним для оздоблення візантійської зброї⁶⁴⁶. Це може бути ще одним свідченням, що князь Ігор був таємним християнином, якого Ольга поховала наполовину по-християнськи.

На думку деяких дослідників у тексті угоди 944 р. між Ігорем та Акуном-Хаконом поміщені інші члени династії Рюриковичів: Владислав, Предслава, Сфандра, Турод, Фаст, а також Улеб-Гліб, який загинув під час антихристиянських репресій у 971 р. Виводять навіть логічний ряд родинних стосунків, основних осіб, від імені яких укладена угода: великий князь Ігор, його син та спадкоємець Святослав, дружина Ольга, племінник Ігоря Ігор, ще двоє синів — Улеб і Владислав, дружина спадкоємця Предслава, дружина іншого сина Сфандра і ще один племінник Акун⁶⁴⁷. Існують ще старі і нові гіпотези стосовно родинних стосунків цих осіб⁶⁴⁸. Вони всі залишаються

⁶⁴³ Hudud al-'Alam. "The Regions of the World". A Persian Geography 372 A. H. — 982 A. D. / translated and explained by V. Minorsky. With the preface by V. V. Bartold trans. from the Russian. — London, 1937; Худуд ал-алам. Рукопись Туманского с введ. и указ. В. В. Бартольда. — Ленинград, 1930; Vitae et regna: Descriptio ditionis moslemicae auctore Abu 'l-Kasim ibn Haukal / Ed. M. J. de Goeje. — Lugduni Batavorum. — 1873; Opus geographicum auctore Ibn Haukal (Abu 'l-Kasim ibn Haukal al-Nasiri) "Liber imaginis terrae" / Ed. collatio textu primae editionis aliisque fontibus adhibitis J. H. Kramers. — Lugduni Batavorum. — Fasc. 1–2. — 1938–1939; Ibn al-Athiri Chronicon quod perfectissimum inscribitur / Ed. C. Tornberg. Upsaliae et Lugduni Batavorum. — Vol. 1–16. — 1851–1876.

⁶⁴⁴ Лев Диякон. История. — Москва, 1988. — С. 57.

⁶⁴⁵ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 237; ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 44.

⁶⁴⁶ Фехнер М. В. Наконечник ножен меча из кургана близ Коростеня // Советская Археология. — 1982. — № 4. — С. 243–244.

⁶⁴⁷ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 142–144.

⁶⁴⁸ Полевой Н. А. История русского народа. — Т. 1. — Москва, 1829. — С. 135; Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси. — Москва, 1989. — С. 13.

здогадками, як і приведена нижче моя версія стосовно можливого народження Улеба-Гліба та Предслави не від Ольги, а від іншої дружини⁶⁴⁹.

4. ОЛЬГА-ОЛЕНА (* 893/894 ? † 11.07.969)

Походження княгині Ольги належить до тих загадок нашої історії, які, мабуть, так і залишаться нерозгаданими. Не кажучи вже про хронологію її життя, де безперечною датою можна вважати тільки точну дату смерті, зафіксовану церковним літописцем.

До 903 р. ПВЛ відносить шлюб Ольги та Ігоря. При цьому літописець не знав її походження (*"от Плескова", "... Неци же глаголють, яко Олгови дци бе Ольга"*⁶⁵⁰). Традиція, відбита у "Степенній книзі", зберегла легенду про селянську дівчину з с. Вибутіно, яка перевозила човном князя Ігоря. За Никонівським літописом с. Вибутіно належало Ользі⁶⁵¹. За "Іоакимовим літописом" Ольга була родом з Ізборська і походила з роду Гостомисла. Ім'я Ольга явно пов'язане з Олегом, тому версія про те, що вона була його дочкою, не позбавлена вірогідності⁶⁵², хоча, звичайно, саме ім'я ще нічого не значить: його могла прийняти на угоду узурпаторові представниця місцевої династії⁶⁵³.

Становище Ольги при київському дворі було винятковим: літопис зафіксував дату її шлюбу, у неї був окремий двір у Вишгороді, її посол на рівні послів "світлих" князів з місцевих династій брав участь у переговорах з Візантією у 944 р., полководці Ігоря одноставно визнали її регентшею, а юного сина Святослава спадкоємцем. Отже Ольга не могла бути дочкою посадника Пскова чи іншого боярина. Навряд чи вона була дочкою болгарського кагана Симеона, народженою бл. 896 р. у Плісці, яка принесла на Русь християнство і кириличне письмо. Стан відносин з Болгарією та джерела не дають простору для такої гіпотези. Походження Ольги залишається загадковим⁶⁵⁴, неможливо впевнено сказати і про її етнічне походження: слов'янка вона чи скандинавка⁶⁵⁵, не можна виключати, що вона була останнім нащадком Аскольда (його внучкою), чия сім'я могла бути вивезена у Псков. Тоді шлюб з нею міг мати важливе значення для закріплення династії у Києві та пояснював би її виключне положення в наступний період.

У 903 р. Ігор міг мати 25–26 років (при умові, що мужем Ольги був Ігор Рюрикович, а не Ігор Ігорович). Ольга могла мати 8–10 років (за Устюзьким літописним зведенням Ользі було 10 років, коли її привели до Ігоря, на підставі цього А.-Л. Шлецер датував її народження 893 р.; за "Проложним Житієм" св. Ольга померла у віці 75 років, тобто

⁶⁴⁹ Войтович Л. Рец.: Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. / Отв. ред. О. М. Медушевская. — Москва: Российский государственный гуманитарный ун-т, 2001 — 262 с. // Записки НТШ. — Т. 244. — 2002. — С. 705–708.

⁶⁵⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 17.

⁶⁵¹ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 35.

⁶⁵² Беляев Н. Т. Рорик ютландський..., — С. 264.

⁶⁵³ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия..., — С. 194–196.

⁶⁵⁴ Иловайский Д. И. Вероятное происхождение Ольги // Иловайский Д. И. Исторические сочинения. — Т. 2. — Москва, 1886; Мальшевский И. И. Происхождение русской великой княгини Ольги св. // Киевская Старина. — 1889. — Июль. — С. 1–27; — Август. — С. 325–353; Леонид. Несколько замечаний к нашей статье: Откуда родом была св. великая княгиня Ольга (в ответ Мальшевскому) // Киевская Старина. — 1889. — Октябрь. — С. I–VIII; Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908. — С. 108–118; Яцимирский А. И. Известия о св. Ольге в древнейшем русском летописном своде (по поводу "Разысканий" Шахматова) // Псковская старина. — 1910. — № 1. — С. 31–51; Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1913. — С. 424, 445–458, 467–469, 512–513; Серебрянский Н. Древнерусские княжеские жития (Обзор редакций и тексты). — Москва, 1915. — С. 24–41; Истрин В. М. Замечания о начале русского летописания. По поводу исследований А. А. Шахматова. — Ленинград, 1924. — С. 56–57; Соболевський А. И. Поп Сильвестр и Домострой (о житии Ольги) // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 21. — Кн. 1. — 1929. — С. 198–202; Намдаров Г. Недомовлені сторінки життя св. княгині Ольги // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень III круглого столу. К., -Льв., 1993; Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 128–130.

⁶⁵⁵ Пушкарёва Н. Л. Женщины Древней Руси. — Москва, 1989. — С. 214.

Розділ третій

народилася у 894 р.⁶⁵⁶). Дата народження бл. 893–894 рр. виглядає найбільш вірогідною⁶⁵⁷. Датування В. Татищева (887 р.) базується на твердженні, що під час хрещення у 955 р. їй було 68 років. Датування Б. Рібакова (920-і рр.) — на нелогічності пізнього народження Святослава. Обидві здогадки не мають твердої бази. Пізнє народження Святослава цілком вірогідне (матері вашого покійного слуги йшов сороковий рік, коли вона народила свого єдиного сина). Крім того у Ігоря та Ольги могли бути і інші діти, які померли до 945 р. Хоча немає переконливих доказів належності до Рюриковичів Гліба та Предслави (вони могли бути зведеними братом і сестрою Святослава від інших дружин), принаймні Предслава могла бути дочкою Ольги. Могли бути і інші дочки та сини, які померли до 945 р.

Літописна розповідь про помсту Ольги, напевно взята з епосу князівських скальдів, розповідає про пропозицію древлянського князя Мала одружитись з Ольгою. У всіх епізодах розповіді немає нічого легендарного, окрім хіба подробиць здобуття Іскоростеня. Звернемо увагу на один безперечний факт: очевидно, що лише через шлюб з Ольгою древлянський князь міг претендувати на київський престол. Весною 946 р. древлянське посольство у складі 20 мужів прибуло до Києва. Їх лоді пристали під Боричевом. Через весняну повінь Поділ було затоплено і люди перебрались на Гору. Здавалося, що боги відвернулись від Києва. Ольга прийняла пропозицію древлянських послів і як велику честь просила прийняти від киян — пронести послів в їх лоді від Боричева до княжого терему. Чи могли древлянські послі чекати більшого? Наступного дня кияни понесли послів у їх лоді до княжого терему. *"Нам неволя; князь наш убьен, а княгини наша хочет за ваш князь."* Поруч з княжим теремом була виконана глибока яма, куди і скинули разом з лодою древлянських послів. Над якою нахилилась Ольга: *"добра ли вы честь?"*, після чого древлянські послі були живцем засипані землею. Зрозуміло, що в цей час була знищена вся охорона і прислуга посольства.

Друге посольство древлян було спалене в лазні. Далі Ольга, прибувши у Древланську землю, запропонувала для примирення справити тризну по Ігорю, під час якої відбулась розправа над присутніми древланцями.

Лише тоді князь Мал і його оточення зрозуміли справжню ситуацію. В польовій битві військо древлян було розгромлено воєводою Свенелдом, після чого древлянські гради почали здаватись. Найдовше оборонялась столиця Іскоростень, де засів князь Мал. Місто було здобуте і спалене бл. 947 р., що засвідчено археологічними дослідженнями. Племенне князівство Древлан було ліквідоване. Дві третини їх данини віднесено до Києва, а третину — до Вишгорода, котрий був особистим леном Ольги. Всі стави і ловища, які належали древлянським князям, теж перейшли до Києва.

Дослідники продовжують сперечатися щодо епічного характеру розповіді та відповідним паралелям у скандинавському епосі⁶⁵⁸, але факт здобуття Іскоростеня і розправи з древланцями підтверджують археологічні матеріали, у світлі яких досить

⁶⁵⁶ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 130.

⁶⁵⁷ Литаврин Г. Г. О датировке посольства княгини Ольги в Константинополь // История СРСР. — 1981. — № 5. — С. 177.

⁶⁵⁸ Brückner A. Rozdział z Nestora // Записки НТШ. — Т. 141–143. — 1925. — С. 6–8; Лященко А. Сага про Олафа Трюгвасона і літописні оповідання про Ольгу // Україна. — Кн. 4. — 1926. — С. 3–23; Його ж. Летописное сказание о месте Ольги древланам (по поводу статьи проф. А. Брюкнера) // Известия Отделения Русского Языка и Словесности. — Т. 21. — Кн. 1. — 1929. — С. 320–336; Рязанская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия..., — С. 196–198; Топоров В. Н. К семантике троичности (слав. "trizna" и др.) // Этимология. 1977 г. — Москва, 1979; Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. — Киев, 1986. — С. 92–94; Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси. — Москва, 1989. — С. 13–14, 214; Гиндин Л. А. Обряд погребения Атилы и "тризна" Ольги по Игорю // Советское Славяноведение. — 1990. — № 2. — С. 65–67; Виролайнен М. Н. Загадки княгини Ольги. Исторические предания об Олеге и Ольге в мифологическом контексте // Русское подвижничество. — Москва, 1996. — С. 64–71; Королев А. С. История междукняжеских отношений на Руси в 40-е – 70-е годы X-века. — Москва, 2000. — С. 128–150.

Рюриковичі

правдоподібною виглядає здогадка М. Котляра про використання при штурмі древлянської столиці спеціальних запальних стріл, що у скальдів перетворилося у казковий мотив голубів, яким прив'язали запалені скалки⁶⁵⁹.

Можна припускати, що розправа з древлянами у 946–47 рр. справила велике враження на інших васалів Ольги і вже ніхто не ризикував проявити непокору. Тому, напевно осінню 947 – зимою 948 р. Ольга зайнялась державною реформою оподаткування. Досі щороку київський князь об'їздив території залежних племенних князівств, розбираючи спірні судові справи та збираючи данину-податок, розміри якого корегувалися на місці. Звалось це "полюддя". Рішення Ігоря під час "полюддя" зібрати додаткову данину привело до повстання древлян і загибелі самого князя. Вирушивши у чергове "полюддя", Ольга замінила цю систему збору державної данини на строго регламентований державний податок: *"устанавлиючи уставы и уроки"*. З часу її реформ замість "полюддя" з об'їздом княжої дружини, яку треба було кормити і утримувати, збір данини-податку покладався на спеціальних чиновників — тіунів, визначалися і місця збору — погости. Для широких кіл податного населення ці реформи були полегшенням, так як наперед був відомий розмір платежів і надлишковий продукт, що служило стимулом для розвитку господарства. На те, що населення сприйняло реформу позитивно, вказують не тільки літописні повідомлення про поїздку Ольги у Новгород, Ладогу і Псков. У районі рік Мста і Луга показували влаштовані нею погости, а у Пскові стояли сани, на яких тоді приїздила Ольга. Їх зберігали як реліквію. По Дніпру та Десні показували "перевесища" і "ловила", установлені Ольгою.

Для нормалізації відносин з Візантією Ольга особисто відвідала Константинополь і була прийнята імператором Костянтином VII Багрянородним. За ПВЛ це трапилось 955 р., візантійські джерела дозволяють датувати поїздку 957 р. Г. Літавін на підставі аналізу трактату Костянтина VII "Про церемонії" пробував довести, що подорож Ольги і переговори мали місце не в 957, а у 946 р. Його аргументація досить переконлива. Правда, в умовах незакінченої війни з древлянами така подорож виглядає мало не політичним безумством. Крім того під час прийому згадується невістка імператора і його син Роман. У 946 р. Роману було лише 7 років, заручена з ним Берта-Євдокія, донька Гуго II, яка померла в 949 р., навряд чи взагалі перебувала при візантійському дворі, не кажучи про участь в офіційних церемоніях (вона так і не стала невісткою), і лише близько 956 р. спадкоємець престолу одружився на доньці корчмаря Анастасії-Феофано. Крім того представники Святослава у посольстві поставлені на чотири ранги нижче представників Ольги, що було би навряд чи допустиме в 946 р., коли позиції регентші ще були непевні, і цілком могло відповідати 957 р., коли Святослав став прапором язичеської опозиції, а Ольга пробувала ввести християнство і *"требища бесовские сокрушила"*. Візантійський хроніст Скилиця та його компілятори не дотримувалися твердої хронології. Латинський анонім датує поїздку Ольги 959 р., його повідомлення дотримується Ж.-П. Ариньон. Г. Острогорський відстоював традиційну дату 957 р. Обидва вважали, що Ольга прибула у Візантію вже християнкою. Якщо Ольга походила з сім'ї Аскольда, то це було би цілком логічно. Питання датування посольства залишається дискусійним⁶⁶⁰.

⁶⁵⁹ Самойловський І. М. Стародавній Коростень // Археологія. — Т. 23. — 1970. — С. 191–197; Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев..., — С. 98.

⁶⁶⁰ Голубинский Е. Е. История русской церкви. — Т. 1. — Ч. 1. — Москва, 1901. — С. 74–81; Пархоменко В. А. О крещении св. княгини Ольги // Вера и разум. — Харьков, 1911. — № 10. — С. 430–443; Приселков М. Д. Очерки церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. — Санкт-Петербург, 1913. — С. 10–13; Його ж. Русско-византийские отношения IX–XII вв. // Вестник Древней Истории. — 1939. — № 3. — С. 101–102; Платонов С. Ф. Летописный рассказ о крещении Ольги в Царьграде // Исторический Архив. — Кн. 1. — Петроград, 1919. — С. 283–288; Острогорский Г. Византия и киевская княгиня Ольга // To Honor of Roman Jakobson. The Hague. — Paris. — 1967. — V. 2. — P. 1458–1473;

Розділ третій

Судячи з опису церемоній прийому Ольги і дарів імператорського двору, можна все ж зробити висновок, що обидві сторони були незадоволені результатами переговорів. Можливо імператор пробував змусити княгиню Ольгу добровільно визнати себе васалом Візантії і, отримавши ясну відмову, втратив інтерес до північної княгині, вирішивши, що змінювати угоду 944 р. немає ніякої потреби. Ольга твердо дотримувалась союзу з Візантією. У 949 р. в невдалій експедиції на Крит брали участь 9 руських людей з екіпажами в 629 воїнів. У 954 р. разом з болгарами і вірменами руські воїни взяли участь у битві з сирійським еміром Сайф ад-Даула біля ал-Хасада. У 960 р. вони були в числі війська доменника схол Никифора Фоки, який очолював експедицію на Крит. Після 7 місяців облоги у 961 р. було взято арабську столицю на острові Хандак. У 964 р. руські лоді були послані вже імператором Никифором II Фокою у складі ромейського флоту на Сицилію⁶⁶¹.

Можливо, що непоступливість Візантії змусила Ольгу звернутися до противника імперії німецького короля Оттона. У 959 р. Оттон I прийняв посольство київської княгині, яке просило допомоги у проведенні християнізації свого краю. Бременський архієпископ Вільгельм Могунцій отримав право опіки над новою паствою. Він призначив єпископом Русі монаха Лібіуса з Майнца. Лібіус помер у 961 р., так і не виїхавши до Києва. Новим єпископом був поставлений трірський монах Адальберт. Місія Адальберта закінчилась невдало. У Києві відбувся язичеський переворот. До влади прийшов князь Святослав. Єпископ мусив рятуватися втечею. У 962 р. він повернувся до Оттона I і незабаром був поставлений магдебургським єпископом⁶⁶².

Ольга залишилася у Києві, хоча владу з того часу міцно тримав її син. У 968 р. під час відсутності Святослава княгиня з онуками витримала облогу Києва печенігами.

Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 66–68; Рыздзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в X — первой половине XIII вв. М., 1978, с. 196–209; Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. IX — первая половина X в. — Москва, 1980. — С. 268–282; Кузьмин А. Г. Принятие христианства на Руси // Вопросы научного атеизма. — Вып. 25. — Москва, 1980. — С. 13; Ариньон Ж.-П. Международные отношения Киевской Руси в середине X в. и крещение княгини Ольги // Византийский Временник. — Т. 41. — 1980. — С. 113–124; Литаврин Г. Г. О датировке посольства княгини Ольги в Константинополь // История СРСР. — 1981. — № 5. — С. 173–183; Його ж. Путешествие русской княгини Ольги в Константинополь. Проблема источников // Византийский Временник. — Т. 42. — 1981. — С. 35–48; Його ж. Состав посольства Ольги в Константинополе и "дары" императора // Византийские очерки. — Москва, 1982. — С. 71–92; Його ж. К вопросу об обстоятельствах, месте и времени крещения княгини Ольги // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. — 1985 г. — Москва, 1986. — С. 49–57; Його ж. Русско-византийские связи в середине X в. // Вопросы истории. — 1986. — № 6; Його ж. Реплика на статью А. В. Назаренка // Византийский Временник. — Т. 50. — Москва, 1989. — С. 83–84; Оболенский Д. Д. К вопросу о путешествии русской княгини Ольги в Константинополь в 957 г. // Проблемы изучения культурного наследия. — Москва, 1985. — С. 36–47; Pritsak O. When and Where Was Ol'ga Baptized? // Yarvard Ukrainian Studies. — Vol. 9. — 1985. — P. 5–24; Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. — Київ, 1988. — С. 88–104; Рапов О. М. Русская церковь в IX — первой трети XII в.: принятие христианства. — Москва, 1988. — С. 161–172; Назаренко А. В. Когда же княгиня Ольга ездila в Константинополь? // Византийский Временник. — Т. 50. — Москва, 1989. — С. 66–83; Його ж. Уще раз о дате поездки княгини Ольги в Константинополь // Образование древнерусского государства: спорные проблемы. — Москва, 1992. — С. 47–49; Його ж. Еще раз о дате поездки княгини Ольги в Константинополь. Источниковедческие заметки // Древнейшие государства Восточной Европы. Мат. и исслед. 1992–1993 гг. — Москва, 1995. — С. 154–155; Його ж. Древняя Русь на международных путях. — Москва, 2001. — С. 219–310; Высоцкий С. А. О дате поездки посольства Ольги в Константинополь // Древние славяне и Киевская Русь. — Киев, 1989. — С. 154–161; Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 19; Намдаров Г. Недомовлені сторінки життя св. княгині Ольги // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень III круглого столу. Київ-Львів, 1993.

⁶⁶¹ Левченко М. В. Очерки по истории Руссо-византийских отношений. — Москва, 1956. — С. 217–236.

⁶⁶² Заїкін В. Апостол слов'ян св. Адальберт на Русі // Поступ. — Т. 10. — № 11–12. — Львів, 1930. — С. 222–234; Свердлов М. Б. Политические отношения Руси и Германии X — первой половины XI в. // Проблемы истории международных отношений. Сб. стат. памяти акад. Е. В. Тарле. — Ленинград, 1972. — С. 283–286.

Рюриковичі

Ольга померла 11.07.969 р. вже далеко не молодою⁶⁶³. Шануючи волю матері, Святослав дозволив поховати її за християнським звичаєм. При хрещенні княгиня отримала християнське ім'я Олена. За ПВЛ це ім'я було дане в честь св. Олени, матері василевса Костянтина Великого, чиї заслуги в утвердженні християнства безсумнівні. Діяльність Ольги-Олени у колах вчених печерських книжників цінувалася так само високо. Княгиня Ольга-Олена була канонізована церквою.

III

5/3. СВЯТОСЛАВ ІГОРЕВИЧ (* бл. 938 ? † 972)

Судячи з того, що у 946 р. Святослав уже сидів на коні і, навіть, пробував метнути списа, йому було тоді не менше 6–8 років. На Дунаї, за описом Льва Диякона, у 971 р. Святослав виглядав як муж 30–35 років. Це дає підстави припустити, що Святослав народився бл. 938 р. (за Т. Кострубою бл. 934 р.⁶⁶⁴, М. Брайчевським — бл. 935 р.⁶⁶⁵, Г. Литавріним — бл. 939–940 рр.⁶⁶⁶). Упорядники Никонівського зведення по суті визнали, що не знають дати народження князя: "*и остался у него сын Цветославль мал зело, а воевода у него Свенелд*"⁶⁶⁷. Версія В. Татищева стосовно 920 р. суперечить Льву Диякону, не довіряти якому немає підстав⁶⁶⁸. З тих причин не можна погодитися із здогадками Г. Філіста (919)⁶⁶⁹, А. Новосельцева (920)⁶⁷⁰, П. Толочка (930–932)⁶⁷¹ та інших.

Весною 946 р. Святослав номінально керував київським військом, яке нанесло поразку древлянам. Фактично військом командував Свенелд. Пестун вікінг Асмуд (Асмолд) вивіз свого вихованця перед рядами війська. Юний князь мав метнути списа в сторону противника, але спис, пройшовши між вухами коня, вдарив коневі в ногу. Такий невдалий початок зупинив військо в нерішучості. І тоді Свенелд закричав, що князь уже почав битву і пора дружині наступати за князем. Історики багато писали про цей звичай і його витоки. Очевидно, що подібний епізод справді мав місце і був покладений очевидцем скальдом в основу героїчної пісні, яку пам'ятали довго.

Добившись перемоги над древлянами і укріпившись на київському престолі, Ольга не спішила допускати сина Святослава до влади. Як свідчить василевс Костянтин VII у своєму трактаті "Про управління імперією", Святослав займав новгородський стіл. Можливо це була уступка верхівці Славії, зроблена Ольгою під час поїздки на північ у 946–47 рр. В Новгороді, куди з Ладоги перейшов центр Славії, Святослав перебував, напевно, зі своїм пестуном Асмудом. Асмуд виховав князя чисто в дусі традицій вікінгів, що підтверджує все життя Святослава. Напевно молодий князь був популярним серед варягів-командирів та дружинників.

⁶⁶³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 56.

⁶⁶⁴ Коструба Т. Вік князя Святослава Хороброго // Життя і знання. — 1937. — Ч. 12. — С. 354.

⁶⁶⁵ Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. — Київ, 1988. — С. 99–104, 110–111.

⁶⁶⁶ Литаврін Г. Г. О датировке посольства княгини Ольги в Константинополь // История СССР. — 1981. — № 5. — С. 179.

⁶⁶⁷ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 28.

⁶⁶⁸ Leonis Diaconi Caloensis historiae libri decem e rec. C. V. Hasii. — Bonnae, 1828. — Lib. 5. — Cap. 1–12; Багалей Д. История Льва Диякона как источник для русской истории // Сб. соч. студентов ун-та св. Владимира. — Вып. 10. — Кн. 1. — Киев, 1880. — С. 2–29; Сюзюмов М. Я. Об источниках Льва Дьякона и Скилицы // Византийское обозрение. — Т. 2. — Вып. 1. — Юрьев, 1916; Його ж. Мироззрення Льва Диякона // Античная древность и средние века. — 1971. — С. 141–144; Лев Диякон. История. Пер. М. М. Копиленко, стат. М. Я. Сюзюмова, Комент. М. Я. Сюзюмова, С. А. Иванова. — Москва, 1988.

⁶⁶⁹ Филист Г. М. Введение христианства на Руси: предпосылки, обстоятельства, последствия. — Минск, 1988. — С. 107–109.

⁶⁷⁰ Новосельцев А. П. Образование Древнерусского государства и первый его правитель // Вопросы Истории. — 1991. — № 2–3.

⁶⁷¹ Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. — Киев, 1987. — С. 44.

Розділ третій

Врешті, коли релігійна політика Ольги наштовхнулась на опір частини київської знаті, в першу чергу військової верхівки, серед якої одну з головних ролей продовжував відігравати Свенелд, у 961–962 рр. відбувся переворот і до влади в Києві прийшов Святослав⁶⁷².

Молодий 23–25 річний князь прагнув подвигів, які мали обезсмертити його ім'я. Він добився свого. Скальди склали про нього пісні. Одна з таких пісень потрапила до літопису: *"коли князь Святослав виріс і змужнів, став він воїнів збирати, багатьох і хоробрих, бо й сам був хоробрий і легкий. Ходячи, яко пардус, багато воєн він чинив. Возів же за собою він не возив, ні котла [не брав], ні м'яса [не] варив, але, потонку нарізавши конину, або звірину, або воловину на вуглях спікиши, він їв. Навіть шатра він [не] мав, а пітник слав і сідло у головах. Такими ж і всі інші вої його були. І послав він до [інших] земель, кажучи: "Хочу на вас іти"*⁶⁷³.

Аналізуючи відомості Ібн Хаукаля, який у 968/69 р. в Джурджані зустрів очевидця походу Святослава⁶⁷⁴, Ібн Міскавейха⁶⁷⁵, Ібн ал-Асіра⁶⁷⁶ і ал-Муккадасі⁶⁷⁷, та співставляючи їх з повідомленнями літописів, можна спробувати реставрувати події перших походів Святослава. У 964 р. Святослав провів своє військо через землю Вятичів, домовившись з ними про союз чи нейтралітет. Вятичі були данниками Хазар і Святослав, напевно, пообіцяв їм допомоги позбутись цієї залежності. Раптово з'явившись на Волзі, київський князь наніс удар по Великому Булгару і запалив місто, а потім вторгнувся у землю Буртасів (мордві). Угода з Вятичами та превентивний удар по Булгарах і Буртасах позбавили можливості цих данників кагана взяти участь в обороні Хазарії. Удар по Булгару був досить сильним, після нього столиця Волзької Булгарії перейшла у місто Біляр. Заперечення Т. Калініної факту походу на Булгар важко вважати доведеним⁶⁷⁸.

У наступному 965 році Святослав з'явився на кордонах Хазарії. Одночасно по Хазарії нанесли удар огузи. Каган звернувся по допомогу до Хорезму, але там поставили вимогу відмовитись від іудаїзму на користь ісламу. На це каган не рішився і йому довелось одному протистояти Святославу і огузам. У польовій битві хазарське військо було розгромлене. Святослав на лодях спустився по Волзі до Ітіля і здобув його. Населення дельти рятувалось на Тюленьчих островах і далекому Мангішлаку. Опір

⁶⁷² Королев А. С. История междукняжеских отношений на Руси в 40-е – 70-е годы X века. — Москва, 2000. — С. 151–173.

⁶⁷³ ПВЛ. — Ч. I. — С. 43–56.

⁶⁷⁴ Vitae et regna: Dasriptio ditionis moslemicae auctore Abu 'l-Kasim ibn Haukal / Ed. M. J. de Goeje. — Lugduni Batavorum. — 1873; Opus geographicum auctore Ibn Haukal (Abu 'l-Kasim ibn Haukal al-Nasiri) "Liber imaginis terrae" / Ed. collatio textu primae editionis aliisque fontibus adhibitis J. H. Kramers. — Lugduni Batavorum. — Fasc. 1–2. — 1938–1939.

⁶⁷⁵ The Eclipse of Abbasid Caliphate. Original Chronicles of the Fourth Islamic Century. The concluding Portion of the Experiences of the Nations by Miskawaihi. Arabic text / By H. F. Amedroz. — Vol. 1–2. — Oxford, 1920–1921; Trans. from Arabic / By D. S. Margoliouth. — Vol. 1–2. — Oxford, 1921; Шустер Б. Я. Место ибн Мисхавейха среди арабоязычных историков // Сб. раб. аспирантов Отд. общ. наук АН Узбек. ССР. — Вып. 2. — Ташкент, 1958. — С. 127–138.

⁶⁷⁶ Ibn al-Athiri Chronicon quod perfectissimum inscribitur / Ed. C. Tornberg. Upsaliae et Lugduni Batavorum. — Vol. 1–16. — 1851–1876.

⁶⁷⁷ Descriptio imperii moslemici auctore Schamso'd-din Abu 'Abdollah Mohammed ibn Achmed abi Bekr al-Banna al-Basschari al-Mokaddasi / Ed. M. J. Goeje. — Lugduni Batavorum. — 1906; Le Livre de la Creation de l'histoire de Motahhar d. Tahir al-Maqdisi attribue a Abou-Zeid Ahmed b. Sahr ei-Balchi / By Ch. Huart. — T. 1–6. — Paris, 1899–1919.

⁶⁷⁸ Калинина Т. М. Волжская Булгария и Дунайская Болгария в трудах средневековых арабо-персидских географов // Проблемы социально-экономической и политической истории СССР. Тезисы докладов. — Москва, 1975. — С. 155–157; Ї ж. Сведения Ибн Хаукаля о походах Руси времени Святослава // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 90–92.

Рюриковичі

вчинила тільки фортеця Саркел (Біла Вежа), яка була здобута і обсаджена руським гарнізоном.

Далі військо Святослава здобуло Семендер (Махачкалу), один із багатіших торговельних портів, залежних від хазар. Т. Калініна, виходячи з аналізу тексту Ібн Хаукаля, полемізує з В. Бартольдом та іншими сходознавцями, відносячи розорення Семендера та інших хазарських міст до 969 р.⁶⁷⁹. На її думку цей похід було здійснено силами варязько-руських дружин, які покинули візантійську службу, та печенігів, з якими князь Святослав заключив мир під Києвом. Слідом за В. Мінорським⁶⁸⁰ можна сумніватися у можливості спільного походу русів з печенігами у 969 р. після облоги Києва. Взагалі можливість походу на Каспій сильного руського війська в кінці літа — на початку осені 969 р. в умовах невизначеності становища у Болгарії виглядає більш ніж фантастично.

Пізніше даниною були обложені Яси (алани) і близькі до них Касоги (черкеси), які займали територію між Чорним морем і Каспієм до Терека, включаючи Маничську впадину, і межували з Тмутараканню⁶⁸¹. На зворотньому шляху у 966 р. було обложено даниною і Вятичів⁶⁸².

На думку В. Т. Пашуто, яка виглядає досить обґрунтованою у світлі "каспійської" політики його попередників, Святослав хотів не тільки розгромити Хазарію, але і "взяти в руські руки контроль над торговельними шляхами в Хорезм, Багдад, Константинополь по Волзі, Доні, на Керченській протоці, на Північному Кавказі, відкрити дорогу на Кавказ і міцною ногою встати в Криму."⁶⁸³

У 966 р. це, здавалось, було досягнуто. Але Святослав не зумів скористатися плодами цієї перемоги. Дозволивши втягнути себе у Балканську війну, він дав можливість швидко піднятися Волзькій Болгарії і упустив можливість закріпитися на Низу Волги. Рештки хазар, а потім і сам каган, прийняли мусульманство. В хазарських містах з'явилися хорезмійські гарнізони. Семендер і другі хазарські міста у Прикаспії були легко захоплені ширваншахом. Київ утримав за собою тільки Білу Вежу та землю Вятичів. Надто мізерним був результат такого блискучого походу.

Балканські війни Святослава мають величезну літературу⁶⁸⁴, хоча і тут з багатьох питань триває полеміка. Окрім літописної інформації багатий матеріал дають

⁶⁷⁹ Калинина Т. М. Сведения Ибн Хаукаля о походах Руси времени Святослава..., — С. 90–98; Мошин В. Русь и Хазария при Святославе // *Seminarium Kondakovianum*. — Т. 6. — Praha, 1933. — С. 193–195; Якубовский А. Ю. О русско-хазарских и русско-кавказских отношениях в IX–X вв. // *Известия АН СССР. Серия истории и философии*. — Т. 3. — 1946. — № 5. — С. 470–473; Бертольд В. В. Арабские известия о руссах // Бертольд В. В. Соч. — Т. 2. — Ч. 1. — Москва, 1963. — С. 840–856.

⁶⁸⁰ Минорский В. Ф. Куда ездили древние русы? // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы*. — Москва, 1964. — С. 16–34.

⁶⁸¹ Гадло А. В. Восточный поход Святослава (К вопросу о начале Тмутараканского княжения) // *Проблемы истории феодальной России*. — Ленинград, 1971. — С. 59–68.

⁶⁸² Мошин В. Русь и Хазария при Святославе // *Seminarium Kondakovianum*. — Т. 6. — Praha, 1933. — С. 193–195; Артамонов М. И. История хазар. — Ленинград, 1962. — С. 420–434.

⁶⁸³ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 90–94.

⁶⁸⁴ Чертков А. Описание войны великого князя Святослава Игоревича против болгар и греков в 967–971 годах. — Москва, 1843; Погодин М. П. Исследования, замечания и лекции. — Т. 1. — Москва, 1846. — С. 184–186; Його ж. Древняя русская история до монгольского ига. — Т. 1. — Москва, 1872. — С. 31–38; Гильфердинг А. История сербов и болгар // Гильфердинг А. Соч., — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1868. — С. 139–154; Белов Е. Борьба великого князя киевского Святослава Игоревича с императором Иоанном Цимисхием // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. — Ч. 170. — 1873, декабрь; Лонгинов А. В. Договоры русских с греками, заключенные в X в. — Одесса, 1904; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Львів, 1904. — С. 411–419; Иловайский Д. История России. — Т. 1. — Москва, 1906. — С. 36–42; Знойко Н. О посольстве Калокира в Киев // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. Новая серия. — Ч. 3. — 1907, апрель; Дринов М. Д. Съчинения. — Т. 1. — София, 1909. — С. 331–344; Довнар-Запольский М. В. История русского народного хозяйства. — Киев, 1911. — С. 82–97; Пархоменко В. А. У истоков русской государственности (VIII–XI вв.). — Ленинград, 1924. — С. 53–94; Його ж. К вопросу о

Розділ третій

візантійські джерела: "Історія" сучасника Льва Диякона⁶⁸⁵, "Огляд Історії, 811–1057 рр." Іоанна Скілиці (XI ст.)⁶⁸⁶, "Скорочені історії, від найдавніших часів до 1118 р." Іоанна Зонари († після 1159)⁶⁸⁷.

Які ж були причини втручання Святослава в конфлікт на Балканах? Як він міг покинути в момент найбільшого успіху дельту Волги і Каспійське побережжя, щоби вплутатися у незрозумілу війну, що навіть киян привело в замішання? Тут найбільш

"норманнском завоевании" и происхождении Руси // "Историк-марксист". — 1938. — № 4. — С. 107–110; Златарски В. Н. История на България държавата през средните векове. — Т. 1. Първо Българско царство. — Ч. 2. — София, 1927. — С. 569–639; Благоев Н. П. Царь Борис II // Годишник на Софийския университет. Юридически факультет. — Кн. 26. — София, 1930; Його ж. Критичен поглед върху известията на Лев Дякон за българите // Македонски преглед. Списание за наука, литература и обществен живот. — Година VI. — Кн. 1. — София, 1930; Runciman S. A History of the First Bulgarian Empire. — London, 1930; Мутафчиев П. Русско-болгарские отношения при Святославе // Seminarium Kondakovianum. — Т. 4. — Praha, 1931. — С. 78–89; Бахрушин С. В. Держава Рюриковичей // Вестник Древней Истории. — 1938. — № 2. — С. 91–96; Лебедев И. Войны Святослава I // Истор. Журнал. — 1938. — № 5. — С. 46–59; Успенский Ф. И. Значение походов Святослава в Болгарию // Вестник Древней Истории. — 1939. — № 4(9); Державин Н. С. История Болгарии. — Т. 1. — Москва-Ленинград, 1945. — С. 196–248; — Т. 2. — Москва, 1946. — С. 14; Boak A. E. R. Earliest Russia Moves against Constantinople // Queen's Quarterly. — Vol. 55. — Kingston-Ontario, 1948. — № 3. — P. 315–316; Vernadsky G. Kievan Russia. — New Haven-London, 1948. — P. 44–46; Його ж. The Origins of Russia. — Oxford, 1959. — P. 273–277; Греков Б. Д. Киевская Русь. — Москва, 1949. — С. 454–457; Dvornik F. The Making of Central Europe. — London, 1949. — P. 70–90; Його ж. The Slavs. Their early History and Civilization. — Boston, 1956; Snegarov I. Duchovno-kulturnite vrazki mezhdyy Bolgariya i Russiya prez srednite vekove (X–XV v.). — Sofia, 1950; Карышковский П. О. Русско-болгарские отношения во время балканских войн Святослава // Вопросы Истории. — 1951. — № 8. — С. 53–61; Його ж. К вопросу о первоисточниках по истории походов Святослава // Кр. сообщ. ин-та славяноведения. — Вып. 9. — 1952. — С. 53–61; Його ж. Балканські походи Русі при Святославі у пізньому руському та слов'янському літописанні // Праці Одеського ун-ту. — Т. 152. — Серія істор. наук. — Вып. 9. — Одеса, 1962. — С. 105–112; Його ж. "Повесть временных лет" про балканські походи Русі при князі Святославі // Там само. — С. 96–104; Paszkiewicz H. The Origin of Russia. — London, 1954. — P. 430–450; Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений. — Москва, 1956. — С. 251–290; Sprlin I. Les Traités de Byzance avec la Russie au X-e siècle. II (partie) // Cahiers du monde Russe et Sovietique. — Vol. 2. — Paris, 1961. — № 4; Stokes A. D. The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich // The Slavonic and East European Review. — Vol. 40. — London, 1962. — № 94; Його ж. The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich // Там само. — Vol. 40. — London, 1963. — № 95; Ангелов Д. История Византии. — Ч. 2. — София, 1963. — С. 82–89; Ševčenko I. Sviatoslav in Byzantine and Slavic Miniatures // Slavic Review. — Vol. 24. — 1965. — № 4. — P. 709–713; Михайлов Е. Българо-руските взаимоотношения от края на X до 30-те години на XIII в. в руската и българската историография // Годишник на Софийския университет. Философско-исторически факультет. — Кн. 3. История. — София, 1966; Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 69–74; Тихомиров М. Н. Походы Святослава в Болгарию // Тихомиров М. Н. Исторические связи России со славянскими странами и Византией. — Москва, 1969; Vlasto A. P. The Entry of the Slavs into Christendom. — Cambridge, 1970; Бибииков М. В. Новые данные Тактикона Икономидиса о Северном Причерноморье и русско-византийских отношениях // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 87–89; Коларов Х. Средневековната България държавата (уредба, характеристика, отношения със съседните народи). — В. Търново, 1977; Иванов С. А. Византийско-болгарские отношения в 966–969 гг // Византийский Временник. — Т. 42. — 1981. — С. 88–100; Його ж. Polemicheskaya napravlennost' "Истории" Льва Диякона // Византийский Временник. — Т. 43. — 1982. — С. 74–80; Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава. — Москва, 1982; Королев А. С. История междукняжеских отношений на Руси в 40-е–70-е годы X века. — Москва, 2000. — С. 174–197.

⁶⁸⁵ Leonis Diaconi Caloensis historiae libri decem e rec. С. В. Nasii. — Bonnae, 1828. — Lib. 5. — Cap. 1–12; Багалей Д. История Льва Диякона как источник для русской истории // Сб. соч. студентов ун-та св. Владимира. — Вып. 10. — Кн. 1. — Киев, 1880. — С. 2–29; Сюзюмов М. Я. Об источниках Льва Дьякона и Скилицы // Византийское обозрение. — Т. 2. — Вып. 1. — Юрьев, 1916; Його ж. Мирозрение Льва Диякона // Античная древность и средние века. — 1971. — С. 141–144; Лев Дякон. История. Пер. М. М. Копиленко, стат. М. Я. Сюзюмова, Комментар. М. Я. Сюзюмова, С. А. Иванова. — Москва, 1988.

⁶⁸⁶ Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae opera ed. I. Bekkero suppletus et emendatus. — Т. 2. — Bonnae, 1839.
⁶⁸⁷ Joannis Zonarae epitomae historiarum libri XIII–XVIII / Ed. Th. Butter-Wobst. — Bonnae, 1897. — P. 534–535.

Рюриковичі

вірогідним виглядає пояснення С. Іванова, який старався узгодити деталі візантійських хроністів із загальним політичним фоном⁶⁸⁸.

За угодою 927 р. Візантія вважалася союзником Болгарії і мусила платити останній трибут за оборону її кордонів від кочовиків. Це була звичайна візантійська практика, оскільки війна обходила імперію дорожче за сплату трибуту. Шляхом зближення з Болгарією Візантія хотіла добитися того, що їй не вдалося шляхом воєнним. Тому вона ревниво слідкувала за діяльністю царя Петра. Мирна угода з угорцями і дипломатичний зондаж в 965 р. в Марбурзі при дворі кайзера Оттона I насторожили її. У червні 967 р., інспектуючи пограничні фракійські фортеці, Никифор II Фока відправив царю Петру листа, в котрому жалівся, що болгары перепускають через свою територію угорців, які грабують візантійські володіння. Цар Петро відповів, що болгары просили допомоги проти тих самих угорців, а Візантія залилась глухою, а тепер, коли Болгарія вирішила забезпечити себе від кочовиків і уклала з ними угоду, ромеї знову хочуть їх посварити. Замкнутий, злопам'ятний імператор затаїв злобу за таку різку і зневажливу відповідь. Никифор II задумав витончений план перетворення Болгарії в слухняного виконавця візантійської політики.

Всі приготування тримались в глибокій таємниці. Візантія підкреслювала своє дружнє ставлення до Болгарії. 28.06.968 р. на трапезі у імператорському палаці болгарський посол був посаджений вище посла німецького короля. І, коли розгніваний кремоський єпископ Ліутпранд хотів покинути прийом, йому пояснили, що Візантія визнає за болгарським царем титул василевса (чого так добивався Оттон I) і тому його послам віддається перевага над послами інших володарів. 22.07.968 р. візантійська армія виступила проти арабів. А тим часом син херсонеського стратига Калокір, посвячений у плани імператора, прибув до Києва з завданням схилити князя Святослава до походу в Болгарію. Зрозуміло, що Никифор II не планував повний розгром Болгарії, яка тоді знаходилася в апогеї свого розвитку і виглядала могутньою. Коли у царя Петра виникнуть проблеми, він неминуче звернеться до Візантії і тоді з допомогою печенігів (як рекомендував в своєму трактаті Костянтин VII) руський напад буде відбито. Так імператор розраховував провчити болгар і відбити їм охоту шукати контакти з Оттоном, переконавши болгарську знать, що союз з Візантією єдиний правильний курс зовнішньої політики цього краю. За версією С. Іванова місія Калокіра відбулась в 968 р., що також виглядає найбільш вірогідним.

Версія А. Сахарова, ніби Никифор II намагався будь-якою ціною відвернути увагу Святослава від Криму, навіть ціною віддачі йому Подунав'я, погано враховує тодішню політичну кон'юнктуру. Функціонування грецьких портів у Криму було важливим для Київської Русі не менше ніж для Візантії. Святослав не мав сил аби закріпити за собою результати недавніх походів на Волгу. Війна з імперією та зупинка кримської торгівлі були для нього небажаними. Що ж до самої Болгарії, то після страшної поразки при Анхіалі (917 р.), Візантія не могла повірити, що ця сильна держава може так легко розсипатися. І вже ні в якому разі ніхто не збирався пускати на Балкани нового ще могутнішого суперника.

Патрикій Калокір задумав не просто виконати місію, а з допомогою Святослава самому стати василевсом. Він знав руську мову і зумів переконати київського князя, який як справжній вікінг дав втягнути себе в цю авантюру. 15 кентінаріїв золота (491,175 кг), привезених патрикієм, було використано для спорядження війська. Десь у кінці червня — на початку липня 968 р. Святослав форсував Дунай, під Доростолом розбив військо царя Петра і до кінця серпня зайняв Добруджу. Князь і його полководці Ікмар (Інгвар) та Сфенкел (Свенелд) діяли блискуче. Інгвар-Ігор, можливо, племінник

⁶⁸⁸ Іванов С. А. Византийско-болгарские отношения в 966–969 гг // Византийский Временник. — Т. 42. — 1981. — С. 88–100.

Розділ третій

князя Ігоря і двоюрідний брат Святослава, відомий з тексту угоди 944 р. Тому в тексті він і названий попереду Свенелда.

До кінця 968 р. Святослав зробився повним господарем Болгарії. 30.01.969 р. помер цар Петро, його спадкоємець Борис II мусив заgravати з київським князем, вдаючи свою готовність скоритися. А сам Святослав вже планував перенести свою столицю у Переяславець на Дунаї.

Отримавши інформацію про успіхи Святослава, Никифор II вислав у Болгарію Никифора Еротика і єпископа Феофіла, які не знайшли нічого загрозливого для інтересів імперії. Тому імператор не спішив надавати військову допомогу болгарам, яку в нього просили, а тільки обмежився посиленням фракійських гарнізонів. Перша частина його плану була успішно реалізована, пора була реалізувати другу.

Зимою 968/969 р. візантійські послы вирушили до печенігів. Весною 969 р. печеніги обложили Київ. Сіверський воєвода Претич прорвався до міста, де з юними онуками перебувала княгиня Ольга, і уклав з печенігами перемир'я. Але печенізька загроза тривала, і Святослав мусив покинути Болгарію та швидким маршем вертати до Києва. Він зумів домовитися з печенігами, мир з кочовиками був необхідним для забезпечення тилів у Болгарії.

Оголосивши про свій намір перенести столицю на Дунай, Святослав, напевно, зіткнувся з опозицією знаті, і мусив піти на поступки, посадивши своїх синів як удільних князів відповідно у Києві, Овручі та Новгороді. Київська знать мало співчувала болгарській авантюрі свого князя.

Візантія тим часом могла вважати свій план виконаним. Болгари з великими втратами тіснили руські гарнізони, виштовхуючи їх за Дунай, і візантійцям не було потреби втручатися.

28.10.969 р. візантійські полководці патрикій Петро і Михайло Вурце здобули Антіохію, яка була тоді одним з найбільших міст світу. Емір Алеппо став данником імперії. І в цей час найбільшого триумфу Никифора II його дружина Феофано і міністр Василь Ноф сприяли перевороту. Василевс був вбитий. Престол зайняв інший полководець Іоанн Цимісхій. Весною 970 р. новий імператор продовжив переможну війну в Сирії.

У Болгарії ж військо Бориса II підійшло до Переяславця. Довідавшись, що населення готує повстати проти руського гарнізону, воєвода Вовк покинув місто. Його військо, відступаючи з Болгарії, Святослав перехопив вже на Дністрі.

На початку літа 970 р. Святослав знову з'явився на Балканах. В ПВЛ ці події помилково датовані 971 р. *"Приде Святославъ в Переяславецъ и затворишася болгаре въ граде. И излезоша болгаре на сечю противу Святославу, и бысть сеча велика, и одоляху болгаре. И рече Святославъ во емъ своимъ: "Уже намъ сде пасти; потягнемъ мужьски, братья и дружино!" И къ вечеру одоле Святославъ, и взя градъ копьемъ..."*⁶⁸⁹ А. Сахаров звернув увагу на повідомлення Устюжського літопису. Склад джерел цього літопису не зовсім ясний. Цитована вище стаття ПВЛ тут має продовження: *"И рече: "сеи град мой", и казни в нем изменников смертию."*⁶⁹⁰ Отже, схоже, Святослав приступив до завоювання Болгарії.

Далі здалася болгарська столиця Великий Преслав, куди ввійшов гарнізон, очолений Свенелдом. Як здогадувався А. Стоукс, цар Борис II визнав себе ленником Святослава⁶⁹¹. Суверенітет Болгарії було ліквідовано, а становище царя фактично зведено до рівня руських племінних князів.

⁶⁸⁹ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 50.

⁶⁹⁰ Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава. — Москва, 1982. — С. 147.

⁶⁹¹ Stokes A. D. The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich // The Slavonic and East European Review. — Vol. 40. — London, 1963. — № 95.

Рюриковичі

Ставши сюзереном Болгарії, Святослав відправив посольство у Візантію. Частина дослідників допускає, що князь вимагав виплати трибуту, котрий раніше належав Болгарії. Можливо, що мова йшла перш за все про визнання Візантією завоювання Болгарії. Імператор Іоанн Цимісхій відмовився визнати таке становище. Святославу було запропоновано *"щоби він, отримавши обіцяну Никифором нагороду з нагоди походу проти мисян, вернув у свої володіння, до кіммерійського Боспору і залишив Місію."*

Тоді Святослав зрозумів, що війни не минути. Основні візантійські сили облягали Алеппо. Третій рік тривав голод в районі візантійської столиці і підвезення продовольства з Північного Причорномор'я ставало першорядним завданням. Тому Святослав вирішив скористатися проблемами Цимісхія і нанести удар першим. Крім того час працював проти нього. Не всі болгари погодилися з втратою незалежності. В Македонії ще зимою 970 р. нобілі Комітопули утворили Західно-Болгарське царство. Можна було чекати виступів і на зайнятій території. Іоанн Цимісхій теж враховував цю ситуацію і як міг затягував час. В кінці літа візантійці здобули Алеппо. Відвоювання Сирії було завершено. Але потрібен був час, щоби перекинути війська, крім того армії потрібен був певний перепочинок.

Наприкінці літа 970 р. Святослав обложив Філіппополь (Пловдив). Ця фортеця була здобута після впертого опору. Згідно візантійських відомостей, безперечно перебільшених, князь велів посадити на палі 20 тис. полонених болгар. Далі військо Святослава вторгнулось у Фракію. Напевно князь сподівався підписати мир під стінами візантійської столиці.

У битві під Адріаноподем авангард армії Святослава, в якому були і болгари, угорці та печеніги, зіткнувся з візантійцями. За даними Льва Диякона у магістра Варда Скліра було 10 тис., у русів — 30 тис. Це теж, напевно, перебільшення. Обидві сторони приписували собі успіх у цій зустрічній битві. Нам здається, що більшого успіху досягли візантійці. Руський наступ було зупинено, а командир авангарду, можливо двоюрідний брат Святослава — Ігор, загинув. Але битва при Адріанополі ще не дала відчутної переваги і Візантії.

Повстання Варда Фоки у Малій Азії змусило василевса перекинути сили Варда Скліра на його придушення. Обороняти Фракію залишився Іоанн Куркуас. Василевс міг підтримати його тільки спробою переговорів з Святославом, частини якого почали з'являтися не лише у Фракії, але й у Македонії. ПВЛ навіть повідомляє про мир, за яким імператор нібито погодився на виплату контрибуції на військо Святослава і болгарського трибуту. В цьому немає нічого фантастичного. В ході переговорів імператор міг обіцяти все — тільки б виграти час. Напевно це йому вдалося, бо осінь 970 р. і зима 970/971 рр. пройшли відносно спокійно. Весною 971 р. Святослав вислав до Цимісхія посольство, щоби розвідати ситуацію. Імператор за цей час вирішив проблему Варда Фоки і дав перепочити своїм військам. Візантійський флот числом майже 300 суден вже рухався вздовж берегів Болгарії, щоби ввійти у Дунай і загрожувати Переяславцю та Доростолу. Основні ж сили візантійців зосередилися у Фракії і раптово з'явилися під Преславою. Балканські проходи виявились незахищеними. Язичник Святослав ніяк не очікував виступу візантійської армії саме на Пасху. Болгарська столиця була взята в результаті дводенного жорстокого штурму.

Цар Борис II, скористався першою нагодою, щоби перейти у візантійський стан. Так само поступило і більшість його війська. Патрикій Калокір вночі втік з фортеці, а Свенелду вдалось вирватись з невеликим загonom. Слідом за Преславою добровільно здались грекам Пліска, Дінея та інші міста.

Невдачі прискорили розпад коаліції. Святослава покинули печеніги і угорці. Тоді київський князь вдався до жорстоких репресій. *"Бачачи, що мисяни відстають від його союзу і переходять на сторону василевса і знаючи, що якщо вони всі приєднаються до*

Розділ третій

нього, діла його закінчаться погано... скликав всіх знаменитих родом і багатством мисян, числом до трьохсот чоловік і звершив над ними жорстоке і нелюдське злодійство: наказав всім відрубати голови, а інших в оковах заключити в темниці." Скіліца повідомляє про 20 тис. в'язнів, що, зрозуміло, перебільшено. Не уникали репресій і християни з київського оточення князя, яких Святослав підозрівав у симпатіях до Візантії. У числі жертв був і його зведений брат Гліб.

Репресії не принесли успіху і Святослав мусив стягувати свої розкидані війська до Доростолу. 23 і 25.04.971 р. безрезультатними атаками він пробував відкинути військо Цимісхія, але врешті мусив відійти у Доростол. 28.04.971 р. візантійський флот блокував фортецю зі сторони Дунаю. В цей час князь думав лише про спасіння армії. Як писав Лев Диякон *"муж гарячий і відважний, хоробрий і діяльний... розумів, що головним завданням розсудливого полководця є спроба за будь-яку ціну врятувати своїх людей і ніколи не падати духом перед лицем нещастя, з якими би нездоланними бідами він не зіткнувся."* 65 днів тривала оборона Доростолу. 22.07.971 р. в жорстокій битві Святослав здійснив останню спробу вирватись. Цимісхію вдалося відрізати його від фортеці і оточити, але виняткова мужність дозволила русам знову пробитись до фортеці.

Оцінюючи мужність противника і вважаючи своє завдання виконаним далеко краще ніж було задумано його попередником, Цимісхій погодився на мир зі Святославом. В числі загиблих під Доростолом був, напевно, і Калокір, інакше Цимісхій став би вимагати його видачі. За умовами миру Святослав зобов'язувався не зачіпати візантійських земель, зокрема кримських володінь, Болгарії, а також мав допомагати Візантії проти її ворогів у випадку нападу останніх. Крім того він мав здати Доростол, відпустити полонених і негайно виступити до Києва. Імператор дозволив русам покинути Доростол на своїх судах і видав їм на дорогу по дві міри хліба на кожного воїна.

Скіліца розповідає, що Святослав ще просив допомоги по забезпеченню проході своїх військ до Києва, напевно, побоюючись печенігів. Цей же хроніст повідомляє, що Іоанн Цимісхій послав до печенігів єпископа Феофіла із завданням добитись підтвердження миру з Візантією і зобов'язання не нападати на Болгарію та пропустити військо Святослава. Печеніги згодні на всі умови окрім останньої.

Після підписання миру обидва володарі зустрілись. Цю зустріч описали Лев Диякон та Скіліца. На мініатюрі Мадрідського манускрипту хроніки Скіліци обидва розмовляють без свити, сидячи напроти один одного. Цимісхій в короні і з скіпетром, Святослав — простоволосий. Лев Диякон писав, що князь приїхав на зустріч у простій вишитій сорочці і без свити. Був то міцний широкоплечий русявий чоловік з сірими очима, який носив оселедець та вуса, подібно до пізніших запорожців.

Як і волзько-каспійські походи, балканські війни Святослава закінчилися для Києва безрезультатно. Балканські війни Святослава, які так блискуче починались, забрали багато засобів і жертв та тільки послабили Київську державу і допомогли Візантії анексувати Болгарію. Тактикон Ікономідіса, який датується 971–976 рр., не пізніше 979 р., дозволяє стверджувати, що наслідком цих війн стало також закріплення Візантії у північній та західній частинах Чорного моря. Так в Криму з'явилася нова фема Боспор з центром у Боспорі Кіммерійському (вона була ліквідована після здобуття Херсонесу у 989 р. Володимиром Святославичем), а на західному побережжі — фема Понту Евксінського з центром у Боспорі Фракійському.

Воєвода Свенелд пропонував провести військо до Києва по суші через землі Тиверців. Святослав вирішив йти на лодях по Дунаю і Дніпру. Можливо вони розділились на дві половини і тому Свенелд благополучно *"приде Києву кь Ярополку"*. Святослав поплив Дунаєм повз Переяславець, який він хотів зробити своєю столицею і

Рюриковичі

жителі якого, мстячи йому за репресії, послали до печенігів, закликаючи їх напасти на київського князя.

Зиму 971/972 рр. Святослав провів у Білобережжі, де були руські факторії, які згідно угоди 944 р. мали бути ліквідовані. З початком війни з Візантією їх відновили, але запасів тут ще було мало і військо голодувало. *"...и не бе у них брашна уже, и бе гладь великъ, яко по полузривне глава коняча, и зимова Святославъ ту. Весне же приспевши, в лето 6480 (972), поиде Святославъ в пороги. И нападе на нь Куря, князь печенежский и убиша Святослава, и взяша главу его, и во лбе съделаша чашю, оковавше лобъ его, и пяху из него..."*⁶⁹² Звичай цей був своєрідною кривавою модою, даниною часу. У 567 р. король лангобардів Альбоїн, розбивши короля гепідів Гунімунда і одружившись з його дочкою Розамундою, теж зробив з черепа Гунімунда чашу, з якої змусив пити і Розамунду.

Як язичник, Святослав мав гарем, але матерями його синів джерела називають тільки двох жінок: матір Ярополка та, ймовірно, Олега, незнану з імені та походження, і Малушу, дочку Марка Любечанина та ключницю княгині Ольги, яка була матір'ю Володимира. За В. Татищевим, перша була угорською принцесою і звали її Предславою⁶⁹³. Стосовно імені, то це, безперечно, помилковий висновок з тексту угоди 944 р. В іншому ж цілком вірогідно, що союз з Угорщиною міг бути скріплений шлюбом з дочкою угорського князя Такшоня.

Малушу слідом за О. Шахматовим вважали донькою древлянського князя Мала, ув'язненого чи посадженого в Любечі⁶⁹⁴. Тотожність Мала і Марка Любечанина більш ніж сумнівна. Разом з тим не можна виключати можливості зв'язків правлячої династії з місцевими. Як видно з числа дітей Володимира Святославича, діти від наложниць при визначенні спадкоємця престолу до уваги не брались, престол успадковували тільки діти від офіційних дружин. Малуша могла бути дочкою любецького династа, яка утримувалась як заложниця в Києві при дворі Ольги. У IX–X ст. Любеч згадується в угодах як центр лену. Походження Малуші, однак, залишається загадковим. Міг Володимир Святославич бути і бастардом, права якого признав Святослав. Такі випадки у спадковому праві при Рюриковичах траплялися, хоча не дуже і часто. Так права бастарда Олега, признаного батьком Ярославом Осмомислом, визнавалися його противниками.

"Останній вікінг" на київському престолі Святослав Ігорович, незважаючи на блискучі військові походи і уславлення в піснях скальдів, добився тільки загального ослаблення Київської Русі, наслідки якого випало виправляти його молодшому синові Володимирові.

IV

6/5. ЯРОПОЛК СВЯТОСЛАВИЧ († 11.06.980)

У 969 р., коли Святослав поставив Ярополка київським князем, йому було не менше 10 років. Батько розглядав Київське князівство лише як уділ, котрий мав коритися новій столиці у Переяславці на Дунаї. Польський хроніст Длугош, який можливо використав пізніше втрачене Перемишльське зведення, писав, що Святослав наказав кожному сину задовольнитись своїм уділом і не вмшуватись в територію сусіда⁶⁹⁵. Цю версію приймали М. Карамзін, Е. Перфецький⁶⁹⁶, М. Тихомиров⁶⁹⁷. Допускав її і О. Шахматов⁶⁹⁸.

⁶⁹² ПВЛ. — Ч. 1. — С. 53.

⁶⁹³ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 1. — Москва, 1962. — С. 118, 372.

⁶⁹⁴ Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908. — С. 119–133.

⁶⁹⁵ Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. — Ks. 1–2. — Warszawa, 1961. — S. 255.

⁶⁹⁶ Perfeckij E. Historia Polonica Jana Długosze a ruske letopisectvi. — Praha, 1932. — S. 106.

Розділ третій

Сумніваюся у правдивості цього повідомлення Ю. Лимонов⁶⁹⁹ Рішуче відкидав таку можливість тільки К. Бестужев-Рюмін⁷⁰⁰.

Зрозуміло, що навколо кожного з юних князів, які залишилися після загибелі Святослава Ігоревича, боролись за вплив різні придворні угруповання. За вплив на Ярополка йшла боротьба між язичниками і християнами, які склали давнє коло княгині Ольги, в якому виріс Ярополк. Юний київський князь мусив балансувати між ними⁷⁰¹. У т. з. Іоакимовому літописі, можливо, зберігся відгомін цієї боротьби: *"Ярополк же бе муж кроткий и милостивый ко всем, любяще христианы и асче сам не крестися народа ради, но никому не претяше"*⁷⁰².

Християнське оточення князя на початках, схоже, мало перевагу. Згідно з повідомленнями Ламберта Ашаффенбургського в 973 р. у Кведлінбурзі при дворі імператора Оттона I перебувало руське посольство з багатими дарами⁷⁰³. Тривала конфронтація з Візантією. У військових колах ще живою була версія Святослава про християн як про візантійських шпигунів. Тому київські християни мусили звертатися до противників Візантії. Але сама по собі спроба повернутися до політики часів Ольги (навіть якщо це був просто дипломатичний зондаж) симптоматична.

Загибель Святослава неминуче ставила перед київським князем завдання відновлення держави Рюриковичів. Частина святославових ветеранів на чолі з Свенелдом, яка повернулася до Києва, тепер штовхала юного Ярополка до боротьби за верховну владу. Християнській партії довелося відійти в тінь. Древлянська та славська знать, яка згуртувалася навколо ще молодших Олега та Володимира, також штовхала їх до непокори Києву. Укріпились за цей час і інші племінні князівства, чия залежність від Києва не була міцною. Оркейнські ярли запанували у Полоцьку, привівши з собою варязьку дружину. Така сама дружина з'явилася, напевно, в землі дреговичів. Очоловав її легендарний Тур. Коли запанували варязькі династії у Полоцьку та Турові (там не знайдено жодних скандинавських матеріалів, але й не проводилося серйозних археологічних досліджень, тому відкидати легенду також не можна) невідомо, але, скоріше це трапилося в часи відсутності Святослава або відразу по його смерті. Було зрозуміло, що племінні князі будуть очікувати чим закінчиться боротьба між Рюриковичами.

У 975 р., полюючи на звіра, син Свенелда Лют (версія О. Шахматова стосовно тотожності древлянського князя з сином Свенелда Містишою-Лютом⁷⁰⁴, не прийнята сьогодні більшістю дослідників) заглибився в древлянські ліси. В Овручі це розцінили як порушення суверенітету Древлянського князівства. Лют був оточений, схоплений і страчений. Скоріше всього між обома князівствами вже тривала напруженість і Олег тримав на кордонах військо. Лют був потрактований як розвідник, а може так воно і було

⁶⁹⁷ Тихомиров М. Н. Русский летописец в "Истории Польши" Яна Длугоша // Исторические связи России со славянскими странами и Византией. — Москва, 1969. — С. 229.

⁶⁹⁸ Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908. — С. 349.

⁶⁹⁹ Лимонов Ю. А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. — Ленинград, 1978. — С. 23–24.

⁷⁰⁰ Бестужев-Рюмин К. О составе руських летописей до конца XIV в. — Санкт-Петербург, 1868. — С. 72.

⁷⁰¹ Пархоменко В. А. Христианство в Киевской Руси при Ярополке, брате Владимира Святого. — Харьков, 1913.

⁷⁰² Татищев В. Н. История российская..., — Т. 2. — Москва-Ленинград, 1963. — С. 225.

⁷⁰³ Lambertus Schafnaburgensis. De rebus gestis Germanorum...// Struve B. G. Rerum Germanicarum scriptores. — Т. 1. — Regensburg, 1726. — P. 306–424.

⁷⁰⁴ Шахматов А. А. Мстислав Лютый в русской поэзии // Сб. Харьк. ист.-филол. об-ва. — Т. 18. — 1909; Соловьев А. В. Был ли Владимир Святой правнуком Свенелда? // Зап. русского научного ин-та в Белграде. — Т. 16–17. — 1941. — С. 37–64; Poppe A. Ze studiow nad najstarszym latopisarstwem ruskim. 1. Sweneld — ojciec Msciszy, czy Sweneld — ojciec zemsty? // St. z. — 16. — 1972. — S. 85–102.

Рюриковичі

насправді, а потім для оправдання своїх дій офіційний Київ висунув версію про полювання.

І все ж розправа з Лютом застала Київ зненацька. Інакше неможливо пояснити чому війна з древлянами розпочалася тільки у 977 р. Може цьому опирався Ярополк. Крім того тепер язичеська партія військових розділилася: за вплив на князя боролись між собою угруповання Свенелда та Блуда.

У 977 р. київська рать вторгнулась в древлянську землю. У битві під Овручем князь Олег Святославич загинув. В тісноті на мості через греблю до міських воріт, він був скинений своїми ж відступаючими воїнами. Древлянське князівство було повернене під київську зверхність⁷⁰⁵.

Такий розвиток подій викликав переполох у Новгороді. Наставник Володимира його вуй Добриня забрав свого князя і виїхав до двору шведського конунга Ейріка Сегерсселя. Але Ярополк не зміг послати рать на північ. У 978 р. йому довелося вести боротьбу з печенігами і навіть накласти на частину з них данину. У 979 р. до Києва прибув печенізький хан Ілдей⁷⁰⁶.

Після Древлянської війни зійшов з політичної сцени Свенелд. Старому полководцю було вже багато літ і він, напевно, просто помер⁷⁰⁷. В оточенні князя перше місце зайняв воевода Блуд. Можливо саме з його ініціативи було вирішено прийняти на службу частину печенігів, щоб з їх допомогою охороняти південні кордони від інших. Пізніше подібну практику широко застосовував Ярослав Володимирович.

У 979 р. намісник київського князя був посаджений і в Новгороді. Ярополк був на вершині свого успіху. Християнська партія в оточенні князя, напевно, вирішила, що наступив час діяти. Никонівське зведення під 979 р. повідомляє про переговори з Римом⁷⁰⁸.

Успіхи Ярополка не залишилися непоміченими і в Константинополі. В цьому ж році до Києва прибуло посольство з Візантії. Про це є повідомлення в Никонівському літописі, в незалежному від нього Воскресенському літописі і на полях Хронологічного списку V Новгородського літопису. У 979 р., можливо, було відновлено чинність угоди 944 р. або підтверджено угоду 971 р.

Але Добриня не склав зброї. До закінчення навігації 979 р., він з юним Володимиром та шведською допомогою з'явився в Новгороді і був прийнятий місцевими колами. Хитрий Добриня зав'язав відносини з Блудом і той переконав Ярополка не посилати проти Новгороду військ.

Готуючись до вирішального зіткнення з Ярополком, Добриня став добиватись союзу з полоцьким князем Рогволодом. На це відразу ж звернули увагу у Києві. Ярополк в свою чергу став пропонувати Полоцьку союз, скріплений шлюбом з Рогнедою Рогволодівною. Етимологія імені "Блуд" виводиться від англійського "blad" — "кров". Напевно він походив з вікінгів, які були пов'язані з Англією (як і виходець з оркнейських ярлів Рогволод). Тому вони легше могли знайти спільну мову. Крім того становище Ярополка було куди сильнішим від становища Володимира. Тому зимою 979/980 р. київський князь виграв переговори з Полоцьком. Рогнеда вибрала київського князя і в образливій формі, натякаючи на його бастардське походження, відмовила Володимирі: *"не хошу разути робичича, но Ярополка хошу"*⁷⁰⁹.

⁷⁰⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1991. — С. 478–479.

⁷⁰⁶ Клосс Б. М. Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков. — Москва, 1980. — С. 187.

⁷⁰⁷ Артамонов М. Н. Воевода Свенелд // Культура древней Руси. Сб. в честь Н. Н. Воронина. — Москва, 1966. — С. 30–35.

⁷⁰⁸ Заїкін В. Християнство на Україні за часів князя Ярополка I (969–979) // Записки чину Василя Вєдикого. — Т. 3. — Жовква, 1928. — Ч. 1–2. — С. 1–39; — Ч. 3–4. — С. 377–402.

⁷⁰⁹ Соколов Б. М. Эпические сказания о женитьбе князя Владимира (Германо-русские отношения в области эпоса) // Уч. зап. Саратовского гос. ун-та. — Т. 1. — Вып. 3. — 1923. — С. 97–98.

Розділ третій

Дискусія навколо датування цих подій 978, 979 чи, навіть 970 р. почалася давно⁷¹⁰ і триває досі. Різний підхід до літописних дат та свідчень житійних пам'яток не дозволяють без певних застережень віднесення подій до 970 р. (що явно невірно, виходячи з датування смерті Святослава) чи 978 р. або 980 р.

Зимою 980 р. раптовим ударом Добриня оволодів Полоцьком. Як було встановлено розкопками Г. Штихова місто було зруйноване і спалене⁷¹¹. Пізніше Ізяслав Володимирович переніс дитинець в гирло р. Полоти на більш високе і неприступне місце. Рогнеда була згвалтована на очах батька і братів, яких потім повісили. Ярополк не чекав такого розвитку подій. Він зачинився у Києві, до якого наближалась рать Володимира.

Добриня далі продовжував зноситися з Блудом. Останній переконав князя покинути столицю. Ярополк з дружиною втекли до замку Родень у гирлі р. Рось (нині городище поблизу с. Пекарі Канівського р-ну Черкаської обл.). Можливо, що кияни були невдоволені затяжною облогою і, як це пізніше не раз мало місце, послали претендентів вирішувати свої проблеми в полі. Іоакимовий літопис подає відомості, язичеська опозиція була невдоволена релігійною політикою Ярополка, що і використав Добриня. Це також досить вірогідно.

Володимир обложив Родень. Блуд радив піти на переговори, другий боярин Варяжко, навпаки, радив продовжувати боротьбу, спуститись по Дніпру і найняти печенігів. Ярополк послухав Блуда. Обидва брати мали зустрітися, але по дорозі на цю зустріч князь Ярополк був підступно вбитий. Сталося це 11.06.980 р.⁷¹² Ця дата, приведена Яковом Мніхом (останній писав власне про 11.06.978 р., але він виходив з невірного датування смерті Святослава Ігоревича 970 р., зазначаючи, що Ярополк княжив вісім років, а вісім років по смерті Святослава було у 980 р., що збігається з датою смерті Ярополка по ПВЛ; на ці неспівпадіння та ймовірність сонячного затемнення у 979 р. звернув увагу Є. Пчолов⁷¹³), безперечно, взята або з церковного синодика або з інших записів перших християн, що може бути додатковим свідченням належності Ярополка до християн.

У загибелі Ярополка Святославича однаково винні і Добриня, і Блуд. Останній пізніше зайняв видне місце при київському дворі і був кормильцем Ярослава Мудрого. Загинув він у 1018 р. в битві над Бугом.

У Канівському районі біля Таганчі в Королевіно, неподалік від літописного Роденя, був розкопаний курган X–XI ст. з раннім християнським похованням. Усередині кургану знайшли дерев'яну скриню-домовину із скелетом в золототканому одязі. На скелеті був медальйон з образом Христа, залізний позолочений нашійник, шолом-шишак із наносником, надбровниками і високою втулкою, а також кольчуга. У домовині були шабля, гострі стріли, срібні бляхи щита і сагайдака, золоті бляшки наруччя, чара на ніжці та берло-булава з кулею на кінці, яка, можливо, входила в інсигнії влади слов'янських князів. Біля домовини був знайдений скелет коня, залізні стремена та вуздечки. Є багато підстав вважати це поховання могилою Ярополка⁷¹⁴.

Статтю про перенесення останків Ярополка у Десятинну церкву (розповідь про "хрещення" цих останків, безперечно, дописана пізнішими редакторами⁷¹⁵) міг дописати благочестивий літописець у тому місці, де повідомлялось про перенесення останків

⁷¹⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — С. 571–572.

⁷¹¹ Штыгхау Г. В. Пытанні гістарычнай тапаграфіі Полоцка // Весці АН БССР. — Менск, 1963. — С. 67–68.

⁷¹² Голубинский Е. История русской церкви. — Т. 1. — Ч. 1. — Киев, 1901. — С. 245.

⁷¹³ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей... — С. 153–154.

⁷¹⁴ Samowska W. Wczesnohistoryczny kurgan z Korolewina pod Taganczą w pow. Kaniowskim // Swiatowit. — 20. — 1948–49. — S. 232–296.

⁷¹⁵ Браичевський М. Утвердження християнства на Русі. — Київ, 1988. — С. 107.

Рюриковичі

Олега. Ярополк був ініціатором братовбивчої війни, він організував загибель Олега і не личило ховати його поряд з останнім. Виступ Володимира проти Ярополка офіційно був помстою за смерть Олега і відновленням справедливості. Не дуже вірогідним виглядає перенесення останків Ярополка і в часи Ярослава Мудрого. Ярослав був вихований тим самим Блудом, який був одним з винуватців загибелі князя Ярополка. Зрештою і гробниця Ярополка в Десятинній церкві, якщо вона там була, могла бути просто кенотафом. Його могли таємно похоронити за ранньохристиянським звичаєм біля Таганчі в околицях Ротеня, а через 64 роки могли просто не знайти цієї могили.

Ярополк був одружений з грекинею "розстриженою черницею"⁷¹⁶. Вбачати у ній візантійську принцесу, як часом пропонують, принаймні абсурдно. Святослав вивіз цю дівчину з якогось болгарського монастиря, зрозуміло, не за її красу — вона, напевно, була пов'язана з якимось можновладним родом, представники якого відігравали певну роль у планах Святослава по організації дунайської імперії. Її видали за Ярополка, але цей шлюб після загибелі Святослава ніякого політичного змісту не мав. Хоча її, як християнку, могла поважно трактувати Ольга⁷¹⁷. Ярополк був християнином, хоча і не декларував цього відверто, особливо, коли при дворі в силі була військова язичеська партія. Але нічого дивного немає і в тому, що велися переговори про його шлюб з Рогнедою. Цей шлюб мав скріпити вигідний союз з Полоцьком напередодні вирішальної сутички з Володимиром, а матримоніальні справи князів завжди підпорядковувалися політиці.

Ярополк загинув, коли йому було трохи більше 30 років, а може і молодшим. Він так і не зумів вирватися з-під опіки різних партій, які боролися за вплив при його дворі, виконував їх волю і, зрештою, впавав жертвою їх підступу⁷¹⁸. Хоча, скоріше всього, доцентрові сили в Київській Русі рано чи пізно все одно зіткнули би братів.

7/5. ОЛЕГ СВЯТОСЛАВИЧ († 977)

Можливо, що Ярополк та Олег були синами Святослава від однієї дружини. Вона, правдоподібно, могла бути угорською принцесою, дочкою Такшоня. Олег був молодшим від Ярополка на рік-два.

Ставши князем древлянським (970–977), він потрапив під вплив місцевої знаті, яка прагнула позбутися зверхності Києва. У 975 р. Олег захопив в своїх лісах Люта, сина Свенелда, який на полюванні порушив кордони, а, може, і справді провадив розвідку. Син першого сановника Київської держави був страчений. Ця подія спричинилась до усобиці в результаті якої загинув Олег. Його військо потерпіло поразку під Овручем, а сам князь при відступі в тіснині на мосту через греблю до міських воріт був скинений до рову і розбився.

⁷¹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Москва, 1962. — С. 63, 66; Успенський сборник XII–XIII: — Москва, 1971. — С. 43.

⁷¹⁷ Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. — С. 105.

⁷¹⁸ Пархоменко В. А. Християнство в Киевской Руси при Ярополке, брате Владимира Святого. — Харьков, 1913; Полонская Н. К вопросу о христианстве Руси до Владимира // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1917. — Октябрь; Лихачев Д. С. Русские летописи. — Москва.-Ленинград, 1947. — С. 103–110; Łowmiański H. Zagadnienie roli Normanów w genezie państw słowiańskich. — Warszawa, 1957. — S. 106, 179; Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. — Москва, 1963. — С. 182–187; Тихомиров М. Н. Русский летописец в "Истории Польши" Яна Длугоша // Исторические связи..., — С. 228–231; Введение християнства на Руси / Отв. ред. А. Д. Сухов. — Москва, 1987. — С. 16, 30, 65, 70, 102–103, 244; Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 19–20; Його ж. Князівські династії Східної Європи..., — С. 95, 120–122, 368, 405.

Розділ третій

Версія О. Шахматова, який відносив діяльність Свенелда лише до епохи Ігоря і ототожнював князя Мала із Свенелдовим сином Містишою, а останнього з Лютом, має багато вразливих місць⁷¹⁹. Нині її вже ніхто не приймає.

У 1044 р. останки Олега були перепоховані у Десятинній церкві в Києві. Якщо відкинути пізнішу вставку літописця про "хрещення" костей князя, яка суперечить християнській догматиці, то можливо зробити висновок, що князь Олег Святославич був спочатку похований в кургані поблизу Овруча за християнським обрядом. Напевно він був охрещений ще дитиною⁷²⁰.

В часи Олега Дrevлянське князівство ще зберігало сильні традиції попереднього періоду і намаглося відірватися від Києва⁷²¹.

Відомості про сина Олега, відправленого у Чехію, приведені у Б. Папроцького чи розповідь Я. А. Коменського про князя Олега, брата Ольги, обраного королем Моравії у 939 р., у яких Є. Пчолов бачить відбиток реальних зв'язків Олега з Чехією⁷²², надто легендарні.

8/5. ВОЛОДИМИР-ВАСИЛЬ СВЯТОСЛАВИЧ († 15.07.1015) [Володимир Великий, Володимир Святий, Святий рівноапостольний князь Володимир, Володимир Красне Сонечко].

Народився не пізніше 963 р., бо близько 978–79 рр. у нього уже була дружина Олова. Походження його матері Малуші, дочки Марка Любечанина і ключниці княгині Ольги неясне. Версія О. Шахматова про тотожність Марка Любечанина з дrevлянським князем Малом не витримала перевірки часом і сьогодні немає прихильників. Так само мало ймовірно, що Малуша була дочкою місцевого любецького династа, взятою в заложницю Ольгою. Ключники, як і інші княжі дворяни, незважаючи на свій майновий стан, юридично належали до рядовичів або холопів. Тому виглядає, що Володимир був бастардом, права якого були визнані його батьком Святославом.

Діяльності Володимира Святославича присвячена величезна література⁷²³, але багато питань залишаються дискусійними.

⁷¹⁹ Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908. — С. 99–105, 173–175, 340–379; Його ж. Мстислав Лютый в русской поэзии // Сб. Харьк. ист.-филол. об-ва. — Т. 18. — 1909.

⁷²⁰ Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. — Київ, 1988. — С. 107, 111–112.

⁷²¹ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1991. — С. 478–479; Мавродин В. В. Образование древнерусского государства. — Ленинград, 1945. — С. 451–455; Греков Б. Д. Киевская Русь // Избр. тр. — Т. 2. — Москва, 1959. — С. 247, 372; Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. — Київ, 1988. — С. 111–112; Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 20; Його ж. Князівські династії..., — С. 95, 120–122, 368.

⁷²² Пчелов Е. В. Генеалогія древнерусских князей..., — С. 158.

⁷²³ Гильфердинг А. Ф. Незданное свидетельство современника о Владимире Святом и Болеславе Храбром // Русская беседа. — 1856. — Кн. 1; Майков Л. Н. О былинах Владимиров цикла. — Санкт-Петербург, 1863; Костомаров Н. И. Князь Владимир Святой // Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1873. — С. 1–7; Розен В. Р. Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхья Антиохийского. — Санкт-Петербург, 1883; Завитневич В. Владимир Святой как политический деятель. — Киев, 1883; Його ж. О месте и времени крещения св. Владимира и о годе крещения киевлян // Труды Киевской Духовной Академии. — 1888. — Январь; Соболевский А. И. В каком году крестился Владимир? // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1888. — Июнь; Його ж. Год крещения Руси // Чтения в Историческом Об-ве Нестора Летописца. — 1888. — Кн. 2; Фортинский Ф. Я. Крещение князя Владимира на Руси по западным известиям // Там само. — 1888. — Кн. 2; Бубнов Н. Сборник писем Герберта как исторический источник 983–997. — Т. 2. — Отд. 1. — Санкт-Петербург, 1889; Abraham W. Organizacja kościoła w Polsce do połowy XIII wieku. — Lwów, 1893. — S. 40–50; Павлов А. С. Догадка о происхождении древнерусского предания, которое называет первого русского митрополита Михаилом Сириным // Чтения в Историческом Об-ве Нестора Летописца. — 1896. — Кн. 11. — Отд. 2. — С. 22–26; Лебединцев П. Г. Примечания к "Догадке" А. С. Павлова // Там само. — С. 27–33; Срезневский И. И. Память и похвала князю Владимиру и его житие по списку 1494 г. — Санкт-Петербург,

1897; Величко Г. Політичні і торговельні взаємини Русі і Візантії в X і XI ст. // Записки НТШ. — Т. 6. — Кн. 2. — 1898. — С. 1–36; Лопарев Х. М. Русь и греки. Санкт-Петербург, 1898; Шахматов А. А. Корсунская легенда о крещении Владимира. Санкт-Петербург, 1906; Його ж. Как назывался первый русский христианин-мученик // Изв. Отделения Русского Языка и Словестности. — 1907. — № 9; Його ж. Один из источников летописного сказания о крещении Владимира // Сб. ст. по славяноведению, посвящ. М. С. Дринову. — Харьков, 1908; Його ж. Мстислав Лютый в русской поэзии // Сб. Харьк. ист.-филол. об-ва. — Т. 18. — 1909; Бертье-Делагард А. Л. Как Владимир осаждал Корунь // Изв. Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 14. — Кн. 1. — 1909; Васильевский В. Г. К истории 976–986 годов // Васильевский В. Г. Труды. — Т. 2. — 1909; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — Київ, 1913. — С. 485–538; Пархоменко В. О. Начало христианства Руси. — Полтава, 1913; Айналов Д. К вопросу о строительной деятельности св. Владимира // Сборник в память князя Владимира. — Петроград, 1917; Соколов Б. М. Эпические сказания о женитьбе князя Владимира (Германо-русские отношения в области эпоса) // Уч. зап. Саратовского гос. ун-та. — 1923. — Т. 1. — Вып. 3. — С. 96–99; Braun F. Das historische Russland im nordischen Schrifttum des X–XIV. Jahrhunderts // Festschrift Eugen Mogk zum 70. Geburtstag. — Hall, 1924. — S. 157–167; Греков Б. Д. "Повесть временных лет" о походе Владимира на Корсунь // Известия Таврического об-ва истории, археологии и этнографии. — III (60). — Симферополь, 1929; Baumgarten N. Olaf Trygvason roi de Norvege et ses relations avec Saint Vladimir de Russie // Orientalia Christiana. — T. 24. — F. 73. — 1931; Його ж. Saint Vladimir et la conversion de la Russie // Orientalia Christiana. — T. 27. — F. 73. — 1932; Korduba M. Stosunki polsko-ukrainiskie w wieku X–XIII // Sprawy narodowościowe. — T. 7. — Warszawa, 1933. — S. 749–760; Рыдзевская Е. А. Легенда о князе Владимире в саге об Олафе Трюгвасоне // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 2. — 1935; Бахрушин С. В. К вопросу о крещении Руси // Историк-марксист. — 1937. — № 2; Приселков М. Д. Русско-византийские отношения IX–XII вв. // Вестник Древней Истории. — 1939. — № 6. — С. 112–136; Пархоменко В. А. Характер и значение эпохи Владимира // Уч. зап. Ленинградского ун-та. — Сер. ист. Наук. — 1941. — № 8; Мошин В. А. Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI–XII вв. // Byzslavica. — T. 9. — 1947–48. — S. 55–85; Łowmiański H. Stosunki polsko-pruskie za pierwszych Piastów // Przegląd Historyczny. — T. 41. — 1950; Obolensky D. Le patriarcat byzantin et les Metropoles de Kiev // Atti del VIII Congresso internazionale di Studii Byzantini. — 1951. — Vol. 1. — 1953; Левченко М. В. Взаимоотношения Византии и Руси при Владимире // Византийский Временник. — Т. 7. — 1953; Labuda G. Saga o Stryzbjornie, jorlu Jomsborga // Slavia Antiqua. — T. 4. — 1954. — S. 310–312; Dvornik F. Byzantin political ideas in Kievan Russia // DOP. — № 9/10. — 1956; Kamiański A. Z badań nad pograniczem polsko-rusko-jecwieskim w rejonie rzeki Sliny // Wiadomości Archeologiczne. — T. 23. — Zesz. 2. — 1956. — S. 165–168; Астахова А. М. Илья Муромец в русском эпосе // Илья Муромец. — Москва-Ленинград, 1958; Талис Д. Л. Из истории русско-корсунских политических отношений в IX–X вв. // Византийский Временник. — Т. 14. — 1958; Якобсон А. Л. К истории русско-корсунских связей (XI–XIV вв.) // Византийский Временник. — Т. 14. — 1958; Persowski F. Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X–XI wieku. — Wrocław-Kraków-Warszawa. — 1962; Память и похвала Иакова мниха Владимиру / Изд. А. А. Зимин // Краткие Сообщения Ин-та Славяноведения. — Вып. 37. — Москва, 1963. — С. 66–75; Мошин В. Послание русского митрополита Леона об опресоках в Орхидской рукописи // Byzslavica. — Т. 24. — Z. 1. — 1963. — С. 90–98; Poppe A. Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi. — Zs. 1. // Przegląd Historyczny. — T. 55. — Z. 3. — 1964. — S. 370–379; Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. — Москва, 1964. — С. 73–108; Исаевич Я. Д. Грады Червенские и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX – начало XI в.) // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. — Москва, 1964; Рыбаков Б. А. Владимировы крепости на Стугне // Краткие Сообщения Ин-та Археологии АН СССР. — Вып. 100. — 1965; Ратич А. А. Исследования городища в с. Перемиль на Вольни в 1963–1964 гг. // Мат. сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1964 г. в СССР. — Баку, 1965. — С. 140–141; Kuczyński S. M. O wyprawie Włodzimierza I ku Lachóm na podstawie wzmianki z r. 981 w Opowiesci lat doczesnych // Studia z dziejów Europy wschodniej X–XVIII w. — Warszawa, 1965. — S. 33–118; Ericsson K. The earliest conversion of the Rus to the Christianity // SEER. — Vol. 44. — № 102. — 1966; Членов А. М. Древлянське походження князя Володимира // Український Історичний Журнал. — 1970. — № 9; Исаевич Я. Д. До питання про західний кордон Київської Русі // Історичні джерела та їх використання. — Вип. 6. — Київ, 1971; Поппэ А. В. Истоки церковной организации Древнерусского государства // Становление раннефеодальных славянских государств. — Киев, 1972; Свердлов М. Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XII вв. // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. — Москва, 1972. — С. 145–156; Членов А. На родине Добрыни Никитича // Дружба народов. — 1975. — № 8; Исаевич Я. Д. Висляне и лендзяне в IX–X вв. // Формирование раннефеодальных славянских народностей. — Москва, 1981. — С. 156–170; Гордиенко Н. С. Крещение Руси. — Ленинград, 1984; Рапов О. М. О дате принятия христианства князем Владимиром и киевлянами // Вопросы Истории. — 1984. — № 6; Богданова Н. М. О времени взятия Херсона князем Владимиром // Византийский Временник. — Т. 47. — 1986; Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. —

Розділ третій

У 970 р. Володимир був посаджений батьком у Новгороді, де від його імені управляв брат його матері Добриня. Останньому вдалося швидко порозумітись з місцевою знаттю і, навіть, розширити вплив Новгорода, поклавши початок завоювання естонських територій. Як свідчить "Хеймскрінгла" Сноррі Стурлусона, вікінг Сігурд Ейріксон, який був на службі у новгородського князя Володимира, збирав для нього данину в землі естів⁷²⁴.

Але повідомлення про загибель Олега і ліквідацію Древлянського князівства застало Добриню зненацька. Він втік з Володимиром у Швецію. Там він домовився про підтримку з одним з варязьких вождів і скріпив цю угоду шлюбом його доньки Олови з Володимиром. У кінці 979 р. Володимир повернувся до Новгорода. Розпочалася підготовка до війни з київським князем. Зимою 980 р. після невдалих переговорів про союз з полоцьким князем, котрий мав бути скріплений шлюбом Володимира з Рогнедою, Добриня виступив проти Полоцького князівства. Полоцьк було взято. Сім'я князя Рогволода була знищена, а нещасна Рогнеда стала дружиною Володимира. В такій спосіб було "узаконено" приєднання Полоцького князівства.

Схоже, що Добриня зумів використати невдоволення язичеської опозиції релігійною політикою Ярополка, а крім того переманив на свою сторону головного Ярополкового воєводу Блуда. Ярополк покинув Київ і зачинився в Родні. По дорозі на переговори з братом його було підступно вбито. Володимир залишився єдиним претендентом на київський престол. Варязька дружина хотіла поступити з Києвом як із завойованим містом, але Київ визнав Володимира і відчинив ворота. Тоді варяги зажадали викупу "*по 2 гривни з чоловіка*". Добриня спочатку спробував зібрати гроші за рахунок податку, а потім, розрахувавшись з старшою дружиною роздачею бенефіцій, найбільш буйні ватаги відіслав у Візантію на службу до імператора Василя II. Останнє означало, що нова київська влада продовжувала орієнтацію попереднього уряду на союз з Візантією.

Першими заходами Володимира і Добрині була спроба консолідувати племінні князівства навколо Києва. Спираючись на антихристиянську партію, яка сприяла їх перемозі, вони пробували зібрати в Києві пантеон головних язичеських племінних богів — Перуна, Хорса, Дажбога, Стрибога, Симаргла, Мокош, Велеса. Звичайно, головне місце зайняв Перун-Один, покровитель династії, боярства і дружини. Йому було встановлено величну статую зі срібною головою та золотими вусами. Подібне капище зводив у Новгороді Добриня. Приносилися і людські жертви, в першу чергу християни. У 983 р. загинули християни-варяги Іоанн та Федір⁷²⁵.

Рівночасно йшла розбудова міст, в першу чергу Києва та Новгорода. У Києві "град Володимира" зайняв площу майже 10 гектарів, тоді як старий "град Аскольда" мав площу бл. 3 га. Це будівництво продовжувалось до самої смерті Володимира досить інтенсивно⁷²⁶.

Київ, 1988. — С. 115–205; Руднев В. А. Слово о князе Владимире. — Москва, 1989; Толочко П. П. Володимир Святославич // Толочко П. П. Историчні портрети. — Київ, 1990. — С. 13–74; Котляр Н. Ф. Владимир "Красное Солнышко" // Котляр Н. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. — Київ, 1990. — С. 69–83; Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 20–21; Його ж. Князівські династії..., — С. 50, 65, 79, 83, 87, 93, 115, 120–128, 369, 372, 381–382, 387, 390, 396, 402, 405–406, 418, 420, 477, 501–503, 505.

⁷²⁴ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в IX–XIV вв. — Москва, 1978.

⁷²⁵ Мавродин В. В. Образование Древнерусского государства. — Ленинград, 1945. — С. 317; ПВЛ. — Т. 2. Лихачев Д. С. Комментарии. — Москва-Ленинград, 1950. — С. 324; Толочко П. П., Боровський Я. С. Язичеське капище в "городі" Володимира // Археологія Кєва. Дослідження і матеріали. — Київ, 1979; Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. — Київ, 1988. — С. 112–114; Боровський Я. С. Світгляд давніх киян. — Київ, 1992. — С. 19–29, 49–71.

⁷²⁶ Толочко П. П. Древний Киев. — Киев, 1976. — С. 32–54.

Рюриковичі

У 981 р. *"иде Володимир на Ляхи и взя грады их Перемышль, Червен и инья грады, иже есть под Русью"*⁷²⁷. Очевидно зібрані для боротьби з Ярополком потужні військові сили потребували примінення їх у дії. Крім того переможці спішили продемонструвати своїм прихильникам у Києві відродження завойовницької політики Святослава, яку підтримувала язичеська партія.

Польський князь Мешко I, якому, напевно, вдалося зробити своїми васалами частину хорватських та волинських племінних князівств, на той час в союзі з чеським королем Болеславом, баварським герцогом Генріхом, маркграфом Північної марки Дітріхом і датським конунгом Гаральдом Синьозубим повів війну проти германського кайзера Оттона II. Рівночасно польський князь воював проти лютичів. Володимир вступив в порозуміння з противниками поляків, або принаймні з одним із них, і розпочав наступ на Волинь і Сян.

У Іоакимовому літописі: *"Владимир имея с Месчем, князем ляхов и ленчан, войну и асче воеводи Владимири двократ победиша их, но он не престая воюя землю даже до Горыни. Сего ради Владимир шед сам и при реце Висе (мню Висле) тако победи, что Месч все воинство погуби, едва сам спасеся, а преднии его мужи все пленены быша, и Владимир вся грады ляцкия зяят. Месч же испроси мир у Владимира отдая ему пять градов. Владимир же даде ему мир и дань погодну на ляхи возложи."*⁷²⁸

Польська наука свого часу шалено атакувала фрагменти ПВЛ та повідомлення Длугоша про цю війну⁷²⁹. Була навіть спроба довести, що Перемишль сплутаний з Перемилем на Стирі, але розкопки О. Ратича у 1963–64 рр. спростували цю версію: Перемишль виник не раніше XI ст.⁷³⁰. Доводиться констатувати, що кампанія 981 р. закінчилась приєднанням до Києва земель в Побужжі, включаючи т. з. "Червенські гради", та Посанні⁷³¹, тобто племінних волинських князівств і хорватського Перемишльського князівства, а також, може, і хорватських князівств у Верхньому Придністров'ї, столиця одного з яких Стольсько була зруйнована київськими військами⁷³². Західний кордон у цьому регіоні співпав з малозаселеною смугою лісів, яка служила розділом між лехітськими і волинськими та хорватськими племенами⁷³³.

Успіх Володимира пов'язаний також з тим, що йому вдалося порозумітися з окремими з місцевих племінних князів. Про це свідчить поява серед його дружин двох "чехонь": Малфріди та Аделі. Для закріплення Волині тут була закладена фортеця Володимир, яка у 988 р. згадана як новий центр краю⁷³⁴.

⁷²⁷ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 84.

⁷²⁸ Татишев В. Н. История Российская..., — Т. 2. — Москва, 1964. — С. 245.

⁷²⁹ Korduba M. Stosunki polsko-ukraińskie w wieku X–XIII // Sprawy narodowościowe. — R. 7. — Warszawa, 1933. — Cz. 6; Kuczyński S. M. Wschodnia granica Państwa Polskiego w X wieku // Początki Państwa Polskiego. — Т. 1. — Poznań, 1962. — S. 240–254; Id., O wyprawie Włodzimerza I ku Lachom na podstawie wzmianki z r. 981 w Opowieści lat doczesnych // Studia z dziejów Europy wschodniej X–XVIII w. — Warszawa, 1965. — S. 33–118.

⁷³⁰ Ратич А. А. Исследования городища в с. Перемиль на Волини в 1963–1964 гг. // Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1963 г. в СССР. — Баку, 1965. — С. 140–141.

⁷³¹ Ратич О. О. Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості. Політичне становище // Торжество Історичної Справедливості. — Львів, 1968. — С. 44–50; Исаевич Я. Д. "Грады червенские" и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между западными и восточными славянами // Исследования по истории славянских и балканских народов. — Москва, 1972. — С. 107–124.

⁷³² Войтович Л. "Білі хорвати" чи "карпатські хорвати" // Миколаївщина. Збірник наукових праць / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Т. 1. — Львів, 1998. — С. 49–79.

⁷³³ Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долинін Сяном // Записки НТШ. — Т. 138–140. — 1925. — С. 159–245.

⁷³⁴ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 63.

Розділ третій

У 981–82 рр. Володимир повернув до залежності землі вятичів, які, напевно, скористались ослабленням Києва та знову стали незалежними.

У 983 р. київський князь почав війну з ятвягами. Окраїнна пруська земля Ятвягія (Судовія) займала простір між середньою течією р. Німан і верхів'ям р. Нарев. У X ст. її південні межі доходили до витоків Прип'яті і Берестейського Побужжя, де перехрещувались з слов'янською колонізацією. Ятвягія в X ст. була торговельним партнером Русі і, напевно, через Прип'ять пов'язувалась з дніпровською торгівлею. В 944 р. у складі посольства Русі був Ятвяг — посол Гуннара, одного з ленних володарів. Війна Володимира з ятвягами була війною за закріплення у Бузько-Німанському межиріччі і витоках Нареві. Ятвяги були розбиті і частина їх була змушена до сплати данини. Результатом цієї війни була поява фортеці Берестя, яка вже у XI ст. стала містом і центром волості⁷³⁵. Перемога над ятвягами була пишно відсвяткована в Києві і закінчилась язичеською оргією з людськими жертвами. Війна з ятвягами була також одним з ключових епізодів нової політики київської влади — розширення західних кордонів і закріплення на нових землях.

Досягнувши певних успіхів на Заході, київський уряд (який, після того, як Добрина залишився намісником у Новгороді, фактично очолював сам великий князь) зосередився на східних проблемах. У 984 р. Володимир послав військо проти радимичів. На р. Піщані воєвода Вовчий Хвіст розбив військо радимичів. Племінне князівство радимичів було ліквідоване. У подальшому земля радимичів як окрема політична одиниця вже не виступає.

У 985 р. Володимир Святославич виступив проти Волзької Булгарії. Це була потужна держава, через яку проходили основні торговельні шляхи з мусульманським світом та Далеким Сходом⁷³⁶. Схоже, що Володимир пробував справити помилку батька, який не скористався нагодою закріпитися у ключових пунктах, які контролювали східну торгівлю. Добрина привів новгородсько-ростовську рать. Війна тривала з перемінним успіхом і скоро обидві сторони погодились на мир. Умови його влаштували більше Булгар, бо булгари клялися, що *"тогда не буди между нами мира, егда камень начнет по воде плавати, а хмель погрузнуги"*⁷³⁷. Мир з Булгарією був скріплений черговим шлюбом Володимира Святославича. Волзька Булгарія, для якої транзитна торгівля між Сходом та Заходом була одним з найважливіших компонентів економіки, старалася ці стосунки укріпляти. Через рік з Булгара прибуло посольство з пропозицією обговорити можливість прийняття Київською Руссю мусульманства⁷³⁸. Однак певні непорозуміння, очевидно торговельні, між обома сторонами продовжували існувати, про що свідчать, збережені Никонівським літописом, повідомлення про військові походи у 994 та 997 рр.⁷³⁹, а також інформація В. Татищева про укладення у 1006 р. нової угоди, яка регламентувала болгарсько-руську торгівлю, захищаючи від конкуренції інтереси руських купців та забороняючи болгарським купцям роздрібну торгівлю на селах безпосередньо з тіунами, вірниками, огнищанами та смердами⁷⁴⁰. При цьому, як

⁷³⁵ Лысенко П. Ф. Работы Брестского отряда // Археологические открытия за 1972 г. — Москва, 1973. — С. 363–364; Його ж. К вопросу об исторической топографии древнего Бреста // Материалы IX конференции молодых ученых АН БССР. — Минск, 1965. — С. 82–87; Його ж. Берестье. — Минск, 1985; Брест. Энциклопедический справочник. — Минск, 1987.

⁷³⁶ Смирнов А. П. Волжские булгары. — Москва, 1951; Фахрутдинов Р. Г. Очерки по истории Волжской Булгарии. — Москва, 1984. — С. 8–45; Город Болгар. Очерки истории и культуры / Отв. ред. Г. А. Федоров-Давыдов. — Москва, 1987; Моця А. П. Новые сведения о торговом пути из Булгара в Киев // Земли Южной Руси в IX–XIV вв. — Киев, 1985.

⁷³⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 84; — Т. 9. — С. 42.

⁷³⁸ Фахрутдинов Р. Г. Очерки..., — С. 44.

⁷³⁹ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 65, 66.

⁷⁴⁰ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 2. — С. 88–89.

Рюриковичі

практикувалося у Візантії, купці обох сторін повинні були мати особливі грамоти з печатками, де були вказані міста, в яких їм дозволялося торгувати⁷⁴¹.

Після завершення війни з болгарамі у 985 р., спустившись вниз по Волзі, Володимир довершив розгром залишків Хазарського каганату. Але у гирлі Волги розпоряджався вже намісник хорезмшаха Абу Абдаллах Мухаммад, поволзькі хазари перейшли в мусульманство. Союзники Володимира огузи розорили частину хорезмійських факторій. Ігіль було повністю зруйновано, Семендер та інші міста спалено. Позиції хазарів на Дні переїшли до Тмутаракані⁷⁴², але у гирлі Волги та на берегах Каспія закріпитись не вдалося.

Завершуючи політичне об'єднання східнослов'янських племен, Володимир Святославич не міг не бачити невдачі спроби створення загально руського пантеону язических богів, який був покликаний служити ідеї духовного об'єднання. Культ Перуна-Одина, нав'язаний військовою партією як верховне божество пантеону, напевно, скоріше нагадував приєднаним до Києва племенам про поразку їх божеств. Тому київський князь все більше схилився до прийняття однієї з світових релігій. Християнство з часів Аскольда пустило глибокі корені у різних верствах київського населення.

Хорватські князівства, які раніше перебували в сфері впливу Великої Моравії, а також, можливо, частина волинських племен, були вже частково або повністю християнізовані. Верхівка Древлянського князівства теж була прихильною до християнства. Прийняттям християнства Володимир вводив Київську Русь в орбіту цивілізованих країн і вирішував проблеми стратегічно важливого союзу з Візантією. Підготовка до цієї реформи тривала у 986–987 рр. Володимир сподівався мирним шляхом добитись рівноправних відносин з Візантією. Скріплення такого союзу шлюбом з візантійською принцесою піднімало престиж київського князя і значно укріпляло його програму проведення релігійної реформи.

Язичники у Києві зберігали сильні позиції. Свого часу спроби запровадження християнства закінчилися втратою влади для Аскольда, Ольги і Ярополка. Жорстокі репресії проти християн у перші роки правління Володимира тільки укріпили язическу партію. Це теж мусив враховувати Володимир. Йому потрібен був вагомий зовнішньополітичний успіх — рівноправний союз з Візантією, якого так добивалися його попередники. Він послав на допомогу імператору Василю II 6-тисячний корпус, котрий в 988 р. у битві під Хрисополем допоміг розбити узурпатора Варда Фоку. Зволікання імперії у виконанні домовленості змусили Володимира до походу проти Херсонеса — головного опорного пункту Візантії у Криму. Здобуття сильно укріпленого Херсонеса влітку 988 р. при допомозі священника Анастаса (який, можливо брав участь у попередніх переговорах, де йшла мова про прийняття християнства), котрий пустив стрілу із запискою, у якій вказувалося розташування міського водогону, завершилось

⁷⁴¹ Соловьев С. М. История России с древнейших времен. — Кн. 1. — Т. 1–2. — Москва, 1988. — С. 180–181, 309.

⁷⁴² Артамонов М. И. Очерки древней истории хазар. — Ленинград, 1936; Його ж. История хазар. — Ленинград, 1962; Якубовский А. Ю. К вопросу об исторической топографии Итиля и Болгар в IX–XII вв. // Советская Археология. — 1948. — № 10; Рыбаков Б. А. Русь и Хазария (К исторической географии Хазарии) // Академику Б. Д. Грекову ко дню семидесятилетия. — Москва, 1952; Його ж. О роли Хазарского каганата в истории Руси // Советская Археология. — Т. 8. — 1953; Шахсаидов А. Р. О проникновении христианства и ислама в Дагестан // Уч. Записки Ин-та Истории Языков и Лит. — Дербент, 1957. — Т. 3; Литературы. Котович В. Г. Археологические данные к вопросу о местоположении Семендера // Древности Дагестана. — Махачкала, 1974; Магомедов М. Г. Древние политические центры Хазарии // Советская Археология. — 1975. — № 3; Його ж. Образование Хазарского каганата. — Москва, 1983; Плетнева С. А. Хазары. — Москва, 1978. — С. 70–71, 77; Її ж. На славяно-хазарском пограничье. — Москва, 1989; Гадло А. В. Этническая история Северного Кавказа IV–X вв. — Ленинград, 1979.

Розділ третій

союзною угодою, шлюбом Володимира з Анною, сестрою імператорів Василя II та Костянтина VIII⁷⁴³.

За новою мирною угодою стосунки між обома сторонами стали не тільки рівноправними, але й союзними. З того часу взаємини між обома землями, особливо у культурній та духовній сферах, були тісними аж до падіння самої Візантії. Можна стверджувати, що Русь з цього часу стала частиною Візантійської православної цивілізації⁷⁴⁴. Візантія отримала постійний 6-тисячний руський корпус, котрий у 991–995 рр. супроводжував Василя II у всіх походах. У 999 р. корпус особливо відзначився при взятті Шейзара, Рафаней і Едесси, що було відмічено арабським хроністом з Антіохії ібн Яхья. Відзначився корпус і при завершенні завоювання Болгарії.

Головним же результатом Херсонеської війни було прийняття християнства на Русі⁷⁴⁵.

Досі триває дискусія щодо першого митрополита Русі. На мій погляд найбільш аргументованою виглядає версія М. Брайчевського, що митрополити Михайло Сірін та Леон, які відкривають всі відомі списки, були поставлені за часів Аскольда. З того періоду Візантія постійно висвячувала київських митрополитів. В часи Ярополка цей престол займав Феофілакт Севастійський. Десять близько 990–992 р. митрополитом був поставлений Іоанн, при якому і був введений Церковний устав Володимира⁷⁴⁶. Схоже, що у 988–989 рр. Феофілакта вже не було і київська кафедра залишалась пустою. Інакше митрополит неминуче брав би участь у хрещенні країни. Здається, що тоді управляв справами церкви пресвітер Анастас Корсунянин, якому було довірено і Богородичну (Десятинну) церкву. Можна погодитися і з іншою здогадкою М. Брайчевського щодо існування на Русі до реформи Володимира кількох єпископських кафедр, зокрема у столиці (чи Переяславі), Новгороді, Ростові, а також, можливо, і у Білгороді, Чернігові та Володимирі-Волинському⁷⁴⁷. Щодо реальності існування новгородського єпископа

⁷⁴³ Линниченко И. А. Современное состояние вопроса об обстоятельствах крещения Руси // Труды Киевской Духовной Академии. — 1886. — № 12; Завитневич В. О месте и времени крещения св. Владимира и о годе крещения киевлян // Труды Киевской Духовной Академии. — 1888. — Январь; Фортинский Ф. Я. Крещение князя Владимира на Руси по западным известиям // Чтения в Историческом Об-ве Нестора Летописца. — Киев, 1888. — Кн. 2; Бертъе-Делягард А. Л. Как Владимир осаждал Корсунь // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 14. — Кн. 1. — 1909; Гриневиц К. Э. Стены Херсонеса Таврического // Херсонесский сборник. — Вып. 2. — 1927; Белов Г. Д. Херсонес Таврический. — Ленинград, 1948; Талис Д. Л. Из истории русско-корсунских политических связей в IX–X вв. // Византийский Временник. — Т. 14. — 1958; Рапов О. М. О дате принятия христианства князем Владимиром // Вопросы истории. — 1984. — № 6; Богданова Н. М. О времени взятия Херсона князем Владимиром // Византийский Временник. — Т. 47. — 1986; Гломозда К. Ю. Критика тлумачень причин християнізації Русі в буржуазній історіографії // Український Історичний Журнал. — 1987. — № 3; Абрамов А. И. Роль Византии и Болгарии в крещении Руси // Введение христианства на Руси / Отв. ред. А. Д. Сухов. — Москва, 1987. — С. 78–91.

⁷⁴⁴ Див.: Тойнби А. Дж. Постигание истории. — Москва, 1991.

⁷⁴⁵ Голубинский Е. История русской церкви. — Т. 1. — Ч. 1. — Москва, 1901; Пархоменко В. Начало христианства Руси. — Полтава, 1913; Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. — Санкт-Петербург, 1913; Бахрушин С. В. К вопросу о крещении Руси // Историк-марксист. — 1937. — № 2; Гордиенко Н. С. Крещение Руси. — Ленинград, 1984; Сухов А. Д. Социальные предпосылки и последствия крещения Руси // Введение христианства на Руси / Отв. ред. А. Д. Сухов. — Москва, 1987. — С. 8–20; Рапов О. М. Официальное крещение Руси в конце X в. // Там само. — С. 92–123; Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. — Київ, 1988. — С. 115–229; Котляр М. Ф. Насадження християнської ідеології урядом Київської Русі // Запровадження християнства на Русі. — Київ, 1988. — С. 34–94; Толочко О. П. Місце церкви у соціальному розвитку давньоруського суспільства // Там само. — С. 130–141.

⁷⁴⁶ Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. — Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. — С. 160–165.

⁷⁴⁷ Там само. — С. 163–165.

Рюриковичі

Іоакима (Якіма Корсунянина), який згадується у списках новгородських єпископів⁷⁴⁸ і смерть якого ці літописи датують 1030 р., сумнівів немає. Він міг бути і автором літопису, частина якого збереглася у пізнішому фальсифікаті. Фрагмент розповіді, писаний від першої особи (*"Мы же стояхом на Торговом стране, ходихом по торжисчам и улицам, учахом люди, елико можахом..."*⁷⁴⁹), яка містить живі і детальні подробиці насильного хрещення Новгороду намісником Добринею та київським тисяцьким Путятою, який привів ростовську дружину, очевидно, після попереднього походу в цю землю (про що також зберігся відгомін у пізніших джерелах), з іменами посадника Воробєя Стояновича, Угоня та інших досить образних ("Путята хрестив мечем, а Добриня вогнем") і вірогідний. Якщо ця розповідь не належала самому єпископу Іоакиму, то її автором був священник з його оточення. Певною мірою підтверджує її і Никонівське зведення в розповіді про дві спроби хрещення новгородців⁷⁵⁰. Під час першої спроби, напевно, було поставлено церкву Преображення, яку новгородці знищили⁷⁵¹. Поза сумнівами: утвердження християнства, особливо серед різноетнічного населення окраїн Київської Русі, відбувалося не без насильства.

Разом з трофеями з Херсонесу були вивезені мощі св. Климента і св. Фіва. Климент I був третім римським єпископом (88–97), якого заслали до Херсонесу, де він закінчив свої дні бл. 103 р. (нібито був прив'язаний до якоря і втоплений у морі). У IV ст. на його могилі була поставлена церква, яка в міру наступу моря опинилась на невеликому острові. З часом церква виявилась покинутою, а ім'я одного з перших римських пап забулося. Лише приїзд св. Кирила-Костянтина у 861 р. привів до урочистого перенесення останків св. Климента в головний храм. Процесію очолювали херсонітський архієпископ Георгій і стратиг Никифор. Саме завдяки творцю слов'янського алфавіту св. Кирилу і св. Климент став одним з найбільш шанованих святих у Києві. Його мощі загинули під час розгрому Десятинної церкви в 1240 р. (легенда про перенесення св. Кирилом останків Климента до Риму неправдоподібна)⁷⁵². Св. Фів був учнем св. Климента і одним з подвижників раннього християнства, який помер у Херсонесі. Деякі вчені сумніваються, що мощі св. Климента, які зберігалися у Десятинній церкві, справді належали одному з перших римських пап. Вони вказують на можливість заслання св. Климента у Херсонес Фракійський. Мені здається, що у більшості випадків, коли відсутні джерела, варто віддавати перевагу традиції.

Повернувшись з Криму, Володимир провів і реформу місцевого управління. Замість племінних князів в більшості земель були посаджені намісниками його сини. Із значних центрів князів-намісників не було тільки у Чернігові та Перемишлі. Можливо там на той час ще залишались князі з місцевих племінних династій. Ця реформа Володимира була спрямована на ліквідацію місцевих династій і перетворення Київської Русі на централізовану державу, очолену каганом-імператором з династії Рюриковичів. Тому нові адміністративні одиниці мали би не співпадати з кордонами колишніх племінних князівств, але в кінцевому результаті саме в цьому вона виявилася нерадикальною і по суті започаткувала роздроблення країни на удільні князівства на чолі з Рюриковичами⁷⁵³.

Прийняття християнства прискорило процес будівництва. Візантійські майстри принесли найсучаснішу для того часу техніку кам'яного зодчества, мистецтво мозаїки і фрески. Пішов широкий культурний обмін з Візантією, яка залишалась спадкоємицею

⁷⁴⁸ Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. — Москва-Ленинград, 1950. — С. 160, 163, 473, 551.

⁷⁴⁹ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 1. — Москва-Ленинград, 1962. — С. 112.

⁷⁵⁰ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 64.

⁷⁵¹ Соловьев С. М. История России с древнейших времен. — Кн. 1. — С. 308.

⁷⁵² Приселков А. Климент Римский и его Послания. — Санкт-Петербург, 1887.

⁷⁵³ Брайчевський М. Ю. Адміністративна реформа Володимира Святого (Оцінка проблеми за літописною статтею 988 року) // Записки НТШ. — Т. 225. — 1993. — С. 147–166.

Розділ третій

античних традицій. Значення цього обміну важко переоцінити. Крім будівництва Десятинної церкви, кам'яного княжого терему, установлення на Подолі квадриги коней і двох мідних статуй, вивезених з Херсонесу, зводились десятки храмів і новобудов, про які потім згадував Тітмар Мерзебурзький.

Рівночасно почалося широке будівництво укріплень, перш за все для захисту столиці з півдня, де її могли загрожувати кочовики. Почала будуватися Стугненська лінія оборони, за нею — Пороська. Київ прикрила сітка укріплених міст. У 989 р. було закладено Василів (назване на честь християнського патрона князя Володимира), в 990 р. — Білгород. Для оборони південних кордонів була організована система застав. Зберігся цілий епос про героїзм цих богатирських застав. В їх числі билини про Іллю Муромця, Олексія Поповича, Добриню Микитича (за яким можна бачити реального Добриню Марковича, дядька князя Володимира). В числі таких богатирів і Ян Усмошвець, який прославився при обороні Переяслава від печенігів у 992 р. За Никонівським літописом Ян Усмошвець за свій подвиг разом з Олексієм Поповичем були взяті в княжу дружину. У 1001 та 1004 рр. Ян двічі розбив печенігів. Не виключено, що знамениті Змієві вали, загадка яких не розкрита, почали споруджуватись при Володимирі.

Володимир почав довгий і складний процес заміни віча, як органу верховної влади, на Думу, схожу на візантійський синкліт. Дума, як і синкліт, включала вищих сановників держави і була дорадчим органом: "думала" разом з князем "о строи земленъм, и о ратех, и о уставъ земленъм". За візантійським прикладом Володимир включив в цей орган "старців градських", добиваючись злиття земельної і військової знаті. Але інститут віча, особливо в містах, залишився існувати і перетворити Київську Русь у монархію візантійського зразку не вдалося. Рудименти військової демократії тут збереглися надовго.

Утвердження християнства як офіційної релігії також стимулювало розвиток освіти, приток книг, появу скрипторіїв, а далі і письменства.

Лише у зовнішній політиці після утвердження християнства не відбулося суттєвих змін. У 992 р. Володимир виступив проти хорватів. Схоже, це були хорватські князівства на лівому березі Дністра з центром в Теревовлі та на Верхньому Пруті. Ці території не хотіли визнавати зверхність Києва і, як свідчать археологічні дослідження Б. Тимошука, більшість їх градів загинуло. Польські вчені висували версію ніби мова йшла про повторний похід на Перемишль. Але цій версії суперечить заповіт королеви Оди (992–996), де сказано, що Польща межує з землею Прусів, "usque in locum dicitur Russe et fines Russe extendente usque in Cracoa et eb ipsa Cracoa usque od flumen Oddere" ("до місця, яке зветься Русь, і по кордоні Русі, що простягається до Кракова, і від самого Кракова до ріки Одрі"). Так само малоімовірні версії стосовно походження Володимира у Закарпаття. Під час походу прийшло повідомлення про напад печенігів на Київщину і князь повернув військо назад. Із Закарпаття це було би нереально. Крім того напад печенігів могли організувати дністровські хорвати і друзні їм тиверці⁷⁵⁴.

Для економіки Київської Русі, після встановлення тісних зв'язків з Візантією, величезне значення мав транзитний шлях з Булгару через Київ на Перемишль-Краків-Прагу-Регенсбург. Князь Володимир кинув великі сили, щоб забезпечити безпеку цього шляху від розбійників. Проти них діяв навіть билинний Ілля Муромець, який знищив отамана розбійників, які, напевно, грабували купецькі каравани у муромських лісах

⁷⁵⁴ Войтович Л. Слідами білих хорватів // Літопис Червоної Калини. — 1993. — № 5–6. — С. 2–50; Його ж. "Білі" хорвати чи "карпатські" хорвати? // Миколаївщина. — Збірник наукових статей/ Відпов. ред. Л. Войтович. — Т. 1. — Львів, 1998. — С. 49–79; Його ж. Князівства Карпатських Хорватів // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. — Матеріали Міжнародної наукової конференції. 30–31 березня 2001 року. — Львів, 2001. — С. 195–210.

Рюриковичі

("Соловей Розбійник"). Як свідчать джерела, ватаги розбійників були розсіяні, а частина з них страчена.

Довго і вперто велась боротьба проти печенігів. З 990 р. печеніги почали активно шарпати руські границі. У 992 р. під Переяславом на Трубежі руська рать нанесла печенігам поразку. Але у 996 р. сам князь Володимир мало не потрапив в полон до печенігів і не розділив долю батька. У 997 р. печеніги облягали Білгород. У 1000 р. Олексій Попович розбив печенігів, помилково названих Никонівським літописом половцями. У 1001 р. військо, яке очолювали Олексій Попович і Ян Усмошець, розбило печенізького хана Радмана і взяло в полон трьох його синів. У 1004 р. княжа дружина прийшла на допомогу Білгороду. Печеніги відступили, у їх таборі почалась усобиця, хан Темір був вбитий родичами. У 1008 р. посланий польським королем Болеславом Хоробрим монах-місіонер Бруно рішився на проповідь християнства серед печенігів. Щоб забезпечити його безпеку був здійснений обмін заложниками, причому з київської сторони головним заложником був князь Святополк Володимирович. Однак вирішити печенізьку проблему до кінця Володимир так і не зміг⁷⁵⁵.

У 995 р. в Норвегії після загибелі ярла Хакона до влади прийшов Олаф Трюггвасон, нащадок Харальда Прекрасноволосого, якого пов'язують з князем Володимиром "Сага про Олафа Трюггвасона" монаха Одда сина Сноррі з Тінгейрарського монастиря в Ісландії (поч. XIII ст.), "Огляд саг про конунгів Норвегії" невідомого клірика з Тронхейма (бл. 1190), "Красивий пергамен" (бл. 1220). Саги розповідають романтичну історію як юний принц був проданий в рабство розбійниками, які захопили його лодь. Потім він потрапив на Русь, був викуплений своїм дядьком Сігурдом, який служив при дворі Володимира, коли той був ще новгородським князем. Коли хлопчик на торзі напав на свого мучителя і відкрився його походження, Володимир взяв його до свого двору. Олаф довго служив у київському війську, а потім брав участь у походах вікінгів у Данію, Грецію, Ірландію, Уельс і Шотландію, не раз вертав на Русь, де його приймали як дома. Ставши норвезьким конунгом, Олаф I здійснив спробу запровадити християнство. При ньому християнство прийняли і в Ісландії. Діяльність короля Олафа Трюггвасона (995–999), якому при допомозі бондів Треннегагу скинути узурпатора ярла Хакона, знайшла відбиток і у інших норвезьких джерелах⁷⁵⁶.

Союз Володимира з Олафом отримав протидію у Швеції. Син ярла Хакона Ейрік знайшов притулок при шведському дворі. При підтримці шведів Ейрік здійснив наскок на Ладогу, котру йому вдалося взяти і спалити "і робив він це з пімсти і ненависті до Олафа". Стривожений Володимир виступив з військом до Новгорода, але Ейрік відплив до о. Саарема, а далі поплив у напрямку до Данії. Союз датчан з шведами, який сформувався після шлюбу Свейна Роздвоєна Борода з шведською королевою Сігрід Гордячкою, був спрямований проти союзу Норвегії і Київської імперії.

Можливо у Швеції була особлива підстава для конфронтації з Володимиром. Збереглась легенда про шведського принца, який допоміг Володимирові здобути столицю волинян — Волинь. Під 1002 р. Никонівський літопис повідомляє про смерть Малфріда (Манфреда) Сильного⁷⁵⁷. Чому він потрапив в літописи? Може це був саме цей шведський претендент, який служив у київському війську? Датсько-шведський союз вирішив долю Олафа I. Він загинув у 1000 р. і ярли заволоділи Норвегією до 1016 р.

⁷⁵⁵ Голубовский П. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. — Киев, 1884; Расовский Д. А. Печенеги, торки и беренди на Руси и в Угрии // *Seminarium Kondakovianum*. — Т. 6. — Прага, 1933. — С. 1–64; Плетнева С. А. Печенеги, торки и половцы в южно-русских степях // *Материалы и исследования по археологии*. — № 62. — Москва, 1958.

⁷⁵⁶ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в IX–XIV вв. — Москва, 1978. — С. 29–41; История Норвегии / Отв. ред. А. С. Кан, авторы А. Я. Гуревич, И. П. Шаскольский и др. — Москва, 1980. — С. 102, 134, 135, 138, 586.

⁷⁵⁷ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 68.

Розділ третій

На початку XI ст. стали нормалізуватись відносини з Польщею. Сприяла цьому і місія проповідника Бруно (бл. 970 – 1009), який у 1008 р. пробував наVERTати у християнство печенігів⁷⁵⁸. Схоже, що тоді вдалося добитися угоди, скріпленої шлюбом Святополка Володимировича з донькою Болеслава Хороброго. Цікаво, що саме Святополк Володимирович був заложником у печенігів на час місії Бруно. З польською принцесою у Турів до двору Святополка прибув і колобжегський єпископ Рейберн. Деякі дослідники відносять цей шлюб до пізнішого часу, однак не пізніше 1012 р.⁷⁵⁹.

У 1013 р. Болеслав здійснив невдалий похід на Русь. Можливо, що це була реакція польського князя на перемену політики Володимира і його зближення з Германською імперією після 1012 р., що загрожувало Польщі. Болеслав став підтримувати сепаратистські настрої свого зятя. Тоді Володимир заарештував і ув'язнив Рейберна, а Святополка перевів у Вишгород, поближе до себе і подалі від Польщі. Після цього Болеслав вдався до союзу з конунгом Кнудом Сильним, який об'єднав під своєю владою Данію, Англію і Норвегію. В свою чергу Володимир вступив у союз з чеським князем Олдріхом (1012–1033, 1034). У 1014 р. Олдріх рішуче відмовив Болеславу Хороброму в допомозі проти німців і навіть затримав главу його посольства наслідного принца Мешка⁷⁶⁰. Дружні відносини склались у Володимира і з угорським королем Стефаном (1000–1038). Никонівський літопис повідомляє про угорське посольство в Київ у 1000 р. Цей союз був скріплений шлюбом дочки Володимира з двоюрідним братом короля герцогом Ласло Саром⁷⁶¹.

Проповідник Бруно, який прибув до Києва у 1008 р., був близьким ще й до двору германського імператора. Окрім місії польського короля він мав доручення і від Оттона III, чийм духівником був довший час. З того часу і почалося зближення у відносинах Володимира з Германською імперією. У 1012 р. овдовілий Володимир Святославич одружився з дочкою графа Куно фон Енінген. Її мати Рошліта (Рихлінг) була дочкою кайзера Оттона I⁷⁶². Остання дружина Володимира померла після 14.08.1018 р.⁷⁶³. Мовчання літописів про цей шлюб можна пояснити пізнішою правкою у візантійському православному дусі. Крім того літописне Зведення Володимира за сам кінець X – початок XI ст. залишилося незакінченим. Зближення Володимира з Германською імперією і стало, напевно, причиною загострення стосунків з Польщею. Ця версія була вперше висунена М. Баумгартенем⁷⁶⁴ і підтримана В. Королюком⁷⁶⁵, В. Пашуто⁷⁶⁶, М. Свердловим⁷⁶⁷ та Л. Войтовичем⁷⁶⁸. О. Назаренко пробував спростувати

⁷⁵⁸ Оглоблин Н. Письмо архиепископа Брунона к германскому императору Генриху II // Киевские университетские известия. — 1873. — № 8. — С. 1–15; Heine R. Der Heilige Bruno von Querfurt. — Berlin, 1877; Свердлов М. Б. Известие о Руси в Хронике Титмара Мерзебургского // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 102–112.

⁷⁵⁹ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 1895. — S. 69–70; Grabski A. F. Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI wieku // Slavia Orientalis. — Т. 6. — 1957. — S. 171–173; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — Warszawa-Wrocław, 1992. — S. 120–122.

⁷⁶⁰ Флоровский А. В. Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X – XVIII вв.). — Т. 1. — Прага, 1935. — С. 47; Fiala Z. Vztah Českého státu k německé říši do počátku 13 století // Sborník historický. — Т. 6. — 1959. — S. 50–59.

⁷⁶¹ Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. — Vol. 1 / Ed. I. Szentpétery. — Budapest, 1937. — P. 344.

⁷⁶² Thietmar von Merseburg. Chronik. Neu übertragen und erläutert von Werner Trillmich. — Berlin, 1962. — Lib. 7. — P. 285; Annalista Saxo Chronicon (741–1139) / Ed. G. Waitz // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. — Т. 6. — 1841. — P. 688.

⁷⁶³ Monumenta Germaniae Historica. — Т. 2. — 1829. — P. 796.

⁷⁶⁴ Baumgarten N. Le dernier mariage de Saint Vladimir // Orientalia Christiana. — Vol. 2. — № 61. — Roma, 1930. — P. 165–168.

⁷⁶⁵ Королук В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. — Москва, 1964. — С. 227.

⁷⁶⁶ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 122, 419.

Рюриковичі

цю версію, вважаючи, що дочка графа Куно, ототожненого зі швабським герцогом Конрадом, мала стати дружиною Ярополка Святославича⁷⁶⁹. На вразливість його гіпотези вказали А. Карпов⁷⁷⁰ та Є. Пчолов⁷⁷¹.

Володимир Святославич першим з київських князів став карбувати власні монети. Златник Володимира важив 4,2 г і був рівний по вартості візантійській номісмі та мусульманському динару. Це була високохудожня монета з гербом-тамгою тризубом, портретом князя і словесною легендою. На зворотній стороні було зображення Христа Спасителя. Такими ж були і ранні срібники з легендою *"Володимир на столі — а се його срібло"*. Пізніші срібники на звороті замість зображення Христа Спасителя мали тільки тризуб⁷⁷².

Значні проблеми мав Володимир з своїми синами. Виховані різними матерями вони рідко бачили і не любили батька. Розіслані по своїх уділах ще дітьми, вони потрапляли під вплив місцевих кіл і не дуже оглядались на Київ. Святополк під впливом тестя готовий був з польською допомогою виступити проти батька. Ярослав у Новгороді відмовлявся сплачувати данину на Київ. *"Требите путь и мосты мостите"* — наказав Володимир, але хвороба змусила його відмовитись від походу на Новгород. Зібрані війська з ростовським князем Борисом, якого батько викликав до Києва, були послані проти печенігів.

Можливо, що Володимир відчуваючи близьку смерть, хотів призначити своїм наступником Бориса і сподівався, що той перемогою над печенігами завоює авторитет у дружини. 15 липня 1015 р. великий князь Володимир-Василь Святославич помер у своїй приміській резиденції Берестові⁷⁷³. Останки Володимира були вночі таємно перевезені до Києва і захоронені в мармуровому саркофазі у збудованій ним Десятинній церкві. Саркофаг, за свідченням інформатора Тітмара Мерзебургського, який перебував у Києві в 1018 р., було встановлено поруч з саркофагом княгині Анни. Гробниці Володимира і Анни були зруйновані у 1240 р. разом з цим храмом. Канонізація св. Володимира відбулася не пізніше XIII ст.

До прийняття християнства Володимир утримував численні гареми. 300 наложниць у нього було у Вишгороді, 300 — у Білгороді, 200 — у Берестові. Але дітей від них у розрахунок не брали. Літописці фіксували лише "законні шлюби" князя і нащадків від них. Навколо цих численних шлюбів тривають дискусії.

Першою дружиною, за свідченням джерел, була дочка одного з вождів шведських вікінгів Олова, цей перший "шлюб" можна датувати зимою 978/979 рр. Від цього шлюбу народився найстарший син Володимира — Вишеслав. "Сага про Олафа Трюгвассона" згадує Аллогію чи Аурлогію, язичницю, яка була дружиною конунга Вальдамара-Володимира, тримала половину княжої дружини, а пізніше стала християнкою і схилила

⁷⁶⁷ Сverdlov M. B. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. // Проблемы истории международных отношений. — Ленинград, 1972. — С. 290–291; Його ж. Владимир Святославович Святой — князь и человек // Культура славян и Русь. — Москва, 1998. — С. 86.

⁷⁶⁸ Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів. — Київ, 1990. — С. 12.

⁷⁶⁹ Назаренко А. В. Русь и Германия в IX–X вв. // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1991 г. — Москва, 1994. — С. 104–113, 120; Його ж. Древняя Русь в свете зарубежных источников. — Москва, 1999. — С. 308–311.

⁷⁷⁰ Карпов А. Ю. Рецензия: Назаренко А. В. Русь и Германия... // Архив русской истории. — Вып. 6. — Москва, 1995. — С. 276–279; Його ж. Владимир Святой. — Москва, 1997. — С. 377–378.

⁷⁷¹ Пчелов Е. В. Генеалогія древнерусских князей..., — С. 155–157.

⁷⁷² Котляр М. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. — Київ, 1971; Зварич В. В. Нумізматичний словник. — Львів, 1972; Сотникова М. П., Спасский И. Г. Тысячелетие древнейших монет России: Сводный каталог русских монет X–XI вв. — Ленинград, 1983. — С. 81.

⁷⁷³ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 88–89.

Розділ третій

до цього мужа⁷⁷⁴. Дослідники саг вважали, що Аллогіє — це поетичне поєднання образів св. Ольги та Рогнеди, найбільш відомої з дружин Володимира дохристиянського періоду⁷⁷⁵. М. Баумгартен вважав, що Аллогія це Олова⁷⁷⁶, з чим, напевно, можна погодитися. Г. Глазиріна на підставі "Саги про Інгвара Мандрівника" висунула гіпотезу, що першою дружиною Володимира була дочка шведського конунга Еріка Переможця, батька Олафа Еріксона і діда Інггерди, дружини Ярослава Володимировича⁷⁷⁷. Згідно розповіді саги дочка конунга Еріка була видана за "конунга фолька зі сходу з Гардаріки", що умовно можна датувати періодом між 975–995 рр. і загалом добре вписується у історію шлюбу з Оловою⁷⁷⁸.

Зимою 980 р. після здобуття Полоцька Володимир взяв Рогнеду, дочку страченого полоцького князя Рогволода, "узаконивши" в такий спосіб приєднання Полоцького князівства. Етимологія імен "Рогволод — Rongvaldr" та "Рогнеда — Ragnheidr" без сумніву скандинавська⁷⁷⁹. Подібні імена зустрічаються у оркнейських ярлів та норвезьких Інглінгів, нащадків Гаральда Прекрасноволосого⁷⁸⁰. Епічна розповідь про гордовиту Рогнеду, яка відкинула Володимира як бастарда, також може свідчити про знатність роду Рогволода. Свідченням зв'язку Рогволода з оркнейськими ярлами також може бути його порозуміння з Блудом, котрий, напевно походив з "англійських" вікінгів ("blad" — англ. "кров"). Невідомо як і коли з'явилася у Полоцьку ця династія. Скоріше всього двинським (даугавським) відтинком шляху "з варяг у греки" і за умов схожих на появу Рюрика у Ладозі. Спроби видати Рогволода за слов'янина безпорадні⁷⁸¹. Володимир дав Рогнеді слов'янське ім'я Горислава⁷⁸². Зміст цього імені зовсім не відбиває гіркої долі княгині, його значення: "гори (палай) слава". Від неї у нього було кілька дітей (Ізяслав, Ярослав, Предслава, Всеволод, Прямислава, і, можливо, ще одна незнана з імені дочка), що досить незвично для жонолюбивого Володимира. Очевидно, що Володимир любив її більше за інших. Після прийняття християнства Рогнеда відмовилась скористатись своїм правом заміжжя. Вона жила під Києвом з дочкою Предславою у с. Предславині на Либеді⁷⁸³, а потім виїхала з старшим сином Ізяславом в родинну Полоцьку землю, яку йому було надано, і стала там черницею під іменем Анастасії⁷⁸⁴. Померла Рогнеда-Горислава-Анастасія у 1000 р.⁷⁸⁵.

З літа 980 р. третьою дружиною Володимира стала вдова Ярополка Святославича. Причини цього зв'язку неясні. Чи бастард Володимир у такий спосіб прагнув ще більше закріпити свої права, які після визнання його батьком і так були вагомими, чи просто переможець не міг втриматися від спокуси, чи вдова Ярополка справді була такою красивою? Коли від цього зв'язку народився Святополк, супротивники Володимира

⁷⁷⁴ Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе. — Т. 1. — Москва, 1993. — С. 133, 135, 147, 161, 174, 176–177, 179–182.

⁷⁷⁵ Рыздзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия..., — С. 212; Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги..., — С. 186.

⁷⁷⁶ Baumgarten N. Saint Vladimir et la conversion de la Russie // *Orientalia Christiana*. — Vol. 27. — Roma, 1932. — № 79. — P. 38–39.

⁷⁷⁷ Глазырина Г. В. О русско-шведском брачном союзе конца X в. // *Восточная Европа в древности и средневековье*. — Москва, 1988. — С. 16–21.

⁷⁷⁸ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 164.

⁷⁷⁹ Томсен В. Начало русского государства. — Москва, 1891. — С. 68; Мельникова Е. А. Скандинавские антропонимы в Древней Руси // *Восточная Европа в древности и средневековье*. — Москва, 1994. — С. 23.

⁷⁸⁰ Беляев Н. Т. Рорик Ютландский и Рюрик начальной летописи // *Сборник статей по археологии и византоведению*. — Т. 3. — Прага, 1929. — С. 264.

⁷⁸¹ Насонов А. Н. Русская земля и образование Древнерусского государства. — Москва, 1951. — С. 146; Алексеев Л. В. Полоцкая земля в IX–XIII вв. — Москва, 1966. — С. 238.

⁷⁸² Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 1. — Москва-Ленинград, 1962. — С. 113.

⁷⁸³ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 164

⁷⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 113.

⁷⁸⁵ Данилевич В. Е. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. — Киев, 1896. — С. 61.

Рюриковичі

говорили, що він "от двою отцю, от Ярополка и от Володимера"⁷⁸⁶. Подальша доля "грекині" невідома. В. Татищев подав її ім'я як Предслава⁷⁸⁷. Джерело цієї інформації незнане і не відомо наскільки можна йому довіряти.

В ході кампанії 981 р. серед жінок Володимира з'явилися дві "чехині": Малфріда і Аделя. Успіх в такий короткий термін такої грандіозної кампанії був би неможливим без союзів з місцевими племінними князями. Не тільки хорватські, але й волинські князівства перебували під впливом Великоморавської держави. У Перемишлі, можливо, і правила династія чеського походження. Малфріда, судячи з її скандинавського імені, була дочкою турівського князя, нащадком легендарного Тура. Сином Малфріди був, схоже, Святослав. Малфріда померла у 1002 р. Аделя, можливо, була донькою перемишльського князя. Найсильніше з хорватських князівств з центром у Стольську в 981 р. було розгромлене, про що свідчить руйнування і занепад цього центру. А землі на Середньому Дністрі та Пруті були завойовані тільки у 993 р. Вірогідним союзником Володимира у поході 981 р. міг бути найскоріше перемишльський князь. Ім'я Адель досить ймовірно для перемишльської княжни, яка дійсно могла бути моравського чи чеського походження. Синами Аделі були Мстислав, Станіслав та Судислав. О. Назаренко пробував доводити можливість одруження Володимира з чеською княжною в кінці 970-х років, пов'язуючи такий шлюб пошуком протидії Ярополку, який шукав союзу з німцями⁷⁸⁸. Йому справедливо заперечив Ю. Карпов, вказуючи на неприродність династичного зв'язку чеського князя-християнина з князем-язичником⁷⁸⁹. Володимир був бастардом, який тримав віддалену від Чехії область Русі, а його можливий успіх у боротьбі за Київ виглядав надто примарно.

У 985 р. Володимир Святославич черговий мир скріпив "шлюбом" з болгарською княжною. Від неї народилися Борис та Гліб.

Союз з Візантією у 989 р. було скріплено шлюбом з принцесою Анною⁷⁹⁰, дочкою імператора Романа II (959–963). Анна народилася у 1063 р. і померла у 1011 р.⁷⁹¹. Правдоподібно від Анни народилася Марія-Добронега.

Останній ймовірний шлюб Володимира Святославича відбувся у 1012 р. з родичкою кайзера Оттона I, дочкою графа Куно фон Енінген.

Відомості про інших можливих дітей Святослава, які нібито виступали противниками Володимира у боротьбі за київський престол у 1000 р. (Володар — за Никонівським літописом) чи у 1008 р. (Кальдимар — за "Сагою про Бйорна") надто легендарні⁷⁹².

V

9/8. ВИШЕСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (* бл. 980 † 1010?)

Народився близько 979 р. і не пізніше 980 р. від першої дружини Володимира варяжки Олови⁷⁹³. Відомості ПВЛ за якими матір'ю Вишеслава була "чехиня"⁷⁹⁴, напевно, слід вважати помилковими: як найстарший син він отримав престол у Новгороді, а перша "чехиня" могла з'явитися серед дружин Володимира тільки після Рогнеди та "грекині" і з тієї ж причини редактор ПВЛ назвав Вишеслава після дітей

⁷⁸⁶ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 254.

⁷⁸⁷ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 1. — С. 113

⁷⁸⁸ Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. — Москва, 2001. — С. 365–367.

⁷⁸⁹ Карпов Ю. В. Владимир Святой..., — С. 379.

⁷⁹⁰ Бибииков М. В. Русь и Византия: встреча культур (Обзор новейшей отечественной историографии) // Русь между Востоком и Западом: культура и общество: X–XIII вв. — Т. 3. — Москва, 1991. — С. 212–263.

⁷⁹¹ ПСРЛ. — Т. 33. — С. 30.

⁷⁹² Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 158.

⁷⁹³ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 1. — С. 113.

⁷⁹⁴ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 56.

Розділ третій

Рогнеди. Гіпотеза О. Назаренка стосовно можливості чеського шлюбу у кінці 970-х років непереконлива.

За В. Татишевим помер у 1010 р. в Новгороді⁷⁹⁵. Ця дата могла бути і пізнішою: 1013–1014 р. Як відомо на новгородському престолі його замінив Ярослав. Це могло статися лише якщо старші за Ярослава брати, які могли замінити Вишеслава в Новгороді, з різних причин були позбавлені цієї можливості: Ізяслав помер у 1001 р., а Святополк після 1013 р. був переведений у Вишгород під нагляд батька. Правда, останнього, як зятя польського володаря, вигідніше було залишити у Турові. За таких обставин поява Ярослава у Новгороді у 1010 р. була би логічною.

Можна розглядати і версію більш ранньої смерті Вишеслава. За "Степенною книгою" Вишеслав помер ще за життя Рогнеди (тобто до 1000 р.)⁷⁹⁶. Можна було відкинути свідчення цього пізнього джерела, але за сагами вдова конунга Швеції Ейріка († 993) Сігрід Гордячка відкинула сватання конунга з Гардаріки-Русі на ім'я Віссавальд і спалила його самого зі свитою в лазні після бенкету на честь зустрічі. Трапилось це бл. 995 р. Ф. Браун ототожнив Віссавальда з Всеволодом Володимировичем⁷⁹⁷. Але Всеволод отримав Волинь, для нього більш мотивованим був би шлюб з польською або мазовецькою (не можна відкидати вірогідність існування у кінці X – на початку XI ст. окремого Мазовецького князівства не зв'язаного з П'ястами) князівною. Згодки про можливий розрив з батьком не підкріплені нічим⁷⁹⁸. Крім того у 995 р. Всеволоду було тільки близько 11–12, максимум 13–14 років. На руку Сігрід, якій було близько 20 років, більше міг претендувати Вишеслав, якому тоді було 16–17 років і землі якого знаходилися по сусідству з Швецією. Для династичного шлюбу, яким скріпляли угоди, така різниця у віці не могла бути перепорою. Але Сігрід, а можливо її оточення, вибрали союз з Данією, скріплений шлюбом з конунгом Свейном Роздвоєна Борода († 1014)⁷⁹⁹.

Сігрід якийсь час правила від імені свого малолітнього сина Улофа. Союз Швеції і Данії був спрямований проти Володимира, успіхи якого, напевно, неоднозначно сприймалися сусідами. Приблизно у той же час ярл Ейрік, син норвезького ярла Хакона, що знайшов притулок при шведському дворі, захопив і спалив Ладогу. Щоправда, це було зроблено з ненависті до короля Олафа, якого підтримував Володимир, але при підтримці шведів. Отже хронологічний збіг тут навряд чи випадковий. Можливо, що разом з Вишеславом загинув Добриня Маркович, бо десь з того часу його ім'я зникає з джерел⁸⁰⁰.

О. Ридзевська пов'язувала легенду про Сігрід з впливом легенд про помсту Ольги і критично оцінювала її історичність⁸⁰¹. Є. Пчолов, критикуючи цю версію, звернув увагу, що скандинавські саги назвали б Вишеслава скоріше Віссалейв ніж Віссавальд⁸⁰². Загалом рання генеалогія містить більше запитань і загадок ніж відповідей і розв'язань цих загадок. Тому, погоджуючись, що "Віссавальд" ближче до "Всеволода" ніж до "Вишеслава", я ще відкинув можливість сватання волинського князя Всеволода Володимировича до Сігрід Гордячки бл. 994–995 рр.⁸⁰³. Те, що Сігрід Гордячка була

⁷⁹⁵ Татишев В. Н. История Российской., — Т. 1. — С. 113

⁷⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 21. — Ч. 1. — С. 128.

⁷⁹⁷ Braun F. Das historische Russland im nordischen Schrifttum des X–XIV. Jahrhunderts // Festschrift Eugen Mogk zum 70. Geburtstag. — Hall, 1924. — S. 157–167.

⁷⁹⁸ ПВЛ. — Ч. 2. — С. 343.

⁷⁹⁹ Jonsson J. R. Svensk Balladtradition. I. Balladkallor och balladtyper. — Stockholm, 1967.

⁸⁰⁰ Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів. — Київ, 1990. — С. 12–13; Його ж. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 21.

⁸⁰¹ Ридзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв. — Москва, 1978. — С. 197–200.

⁸⁰² Пчелов Е. В. Генеалогія древнерусских князей..., — С. 164–165.

⁸⁰³ Войтович Л. Рец.: Пчелов Е. В. Генеалогія древнерусских князей IX – начала XI в./ Отв. ред. О. М. Медушевская. — Москва: Российский государственный гуманитарный ун-т, 2001 — 262 с. // Записки НТШ. — Т. 244. — 2002. — С. 705–708.

Рюриковичі

дружиною конунга Ейріка, можливого батька Олови і діда Вишеслава, також не суперечить можливості подібного сватання. За віком Сігрід не могла бути матір'ю Олови, а для язичників мачуха не мала сакрального статусу матері як у християн.

Якщо Вишеслав загинув у 995 р., то його наступником у Новгороді міг бути **Мстислав**, згаданий у ПВЛ як другий син Рогнеди, старший за Ярослава. Існують поважні сумніви стосовно правдивості цієї згадки, але вірогідність існування Мстислава Старшого (відмінного від Мстислава-Костянтина Хороброго) не можна відкидати⁸⁰⁴. Віддавши Ізяславу та Рогнеді батьківщину їх діда і батька, Володимир міг по смерті Вишеслава перемістити в Новгород Мстислава Старшого (літописи зберегли епічну легенду про сутичку батька з сином), який помер там у 1010 р. або близько цієї дати. Отже питання дати смерті Вишеслава залишається дискусійним.

10/8. ІЗЯСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 981 † 1001) < табл. 2

Найстарший з дітей Рогнеди. Народився бл. 981 р., помер у 1001 р.⁸⁰⁵.

Пізні літописи зберегли легендарну розповідь, як Рогнеда пробувала вбити сонного Володимира, який за це хотів з нею розправитися, але малий Ізяслав вступився за матір, кинувшись на батька з мечем⁸⁰⁶, в чому дослідники вбачали вплив мотивів скандинавських саг⁸⁰⁷. Але щось подібне могло трапитися і насправді.

Ізяслав отримав дідівський полоцький престол (бл. 990–1001). Напевно спочатку регентшею при ньому була його мати Рогнеда. Повернення старої династії отримало підтримку місцевих нобілів. Напевно початково столицею став Ізяславль⁸⁰⁸, названий так на честь князя, будівництво якого літописи приписали Володимиру Святославичу, зазначивши, що місто він збудував для Рогнеди і її сина⁸⁰⁹. Про присутність там довгий час Рогнеди свідчать озеро Рогнедь в околицях та інформація про заснування княгинею під Ізяславлем монастиря, в якому вона стала черницею⁸¹⁰, очевидно, після одруження сина і закінчення терміну регентства (як це зробила пізніше мати галицько-волинського князя Данила Романовича), десь бл. 997–998 рр. Археологічні дослідження підтверджують існування Ізяславля в кінці X – на початку XI ст.⁸¹¹. Звідси, напевно, поширювалася християнізація Полоцької землі⁸¹², ініціатором якої був, судячи з характеристики у Никонівському літописі, двір князя Ізяслава Володимировича⁸¹³. Певною мірою про це свідчить і тамга Ізяслава Володимировича — тризуб з малесеньким хрестиком посередині⁸¹⁴.

Спираючись на підтримку місцевої еліти, Ізяслав з матір'ю поступово відбудували зруйновану стару столицю Полоцьк, перенісши її на більш високе і неприступне місце у гирлі р. Полоти, на її лівий берег⁸¹⁵, куди переїхав і двір. Певною мірою це був виклик великому князеві. Але Володимир не звернув на нього увагу, а по ранній смерті Ізяслава залишив у Полоцьку його маленького сина.

⁸⁰⁴ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 168–169.

⁸⁰⁵ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 88.

⁸⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 155–156; — Т. 38. — С. 107.

⁸⁰⁷ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв. — Москва, 1978. — С. 209–217.

⁸⁰⁸ Алексеев Л. В. Полоцкая земля в IX–XIII вв. — Москва, 1966. — С. 178.

⁸⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 299.

⁸¹⁰ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 113.

⁸¹¹ Шгыхов Г. В. Города Полоцкой земли. — Минск, 1978. — С. 87–90.

⁸¹² Рапов О. М. Русская церковь в X – первой трети XII в.: принятие христианства. — Москва, 1988. — С. 377.

⁸¹³ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 68.

⁸¹⁴ Янин В. Л. Древнейшая русская печать X века // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — 1955. — № 5. — С. 39–46.

⁸¹⁵ Шгыхау Г. В. Пытанні Гістарычнай тапаграфіі Полоцка // Весці АН БССР. — Менск, 1963. — С. 63–72.

Розділ третій

Ім'я і походження дружини Ізяслава Володимировича невідоме. По смерті мужа вона на довгий час залишилася регентшею Полоцького князівства. Це ще одна загадкова особистість, яка зіграла видатну роль в ранній історії Полоцького князівства.

11/8. СВЯТОПОЛК-ПЕТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 981 † після 1019) [Святополк Окаянний]

У ПВЛ Ярослав Мудрий поставлений попереду Святополка. Це неправильно. Чутки про народження Святополка від двох батьків дають підставу вважати, що він народився у 981 р., через 7–9 місяців після вступу Володимира до Києва. За часом народження між ним та Ізяславом Володимировичем було кілька тижнів або днів. У Новгородському Першому літописі Ярослав Мудрий займає четверту позицію, що мабуть відповідає дійсності.

Частина істориків продовжує вважати дискусійним походження Святополка. З них найбільш суттєвим є зауваження М. Котляра. На підставі тамги на монетах Святополка, він вважав, що сам князь декларував своє походження від Ярополка: тамга Святополка була двозуба, як і у Ярополка, тоді як Володимир та деякі його сини користувалися тризубцями⁸¹⁶. Ця аргументація отримала підтримку багатьох дослідників⁸¹⁷. О. Назаренко пробував знаходити підтвердження цієї версії у розповіді Тітмара Мерзебурзького про пропозицію Болеслава обміняти свою дочку і дружину Святополка на дружину, мачуху та сестер Ярослава, вбачаючи у цьому натяк, що сестри Ярослава могли не бути сестрами Святополка⁸¹⁸. Ця версія вражаюча: йшлося про дітей від різних дружин, які між собою погано контактували. Доньки Володимира від Рогнеди, особливо Предслава, однозначно підтримували найстаршого на цей час з дітей їх матері. Таку ж позицію займала і мачуха, як німецька принцеса вона була вороже настроєна до русько-польського союзу. Крім того у інших місцях Тітмар прямо зазначив, що дочка Болеслава була видана за сина "короля Володимира"⁸¹⁹. Писемні джерела не дозволяють вважати Святополка сином Ярополка (крім всього іншого він жив з "грекинею" не один рік, а син народився аж по його загибелі, коли мати стала дружиною іншого), вони тільки відбили можливі чутки або обмови цього князя. Ранні тамги вивчені чисто фрагментарно, двозубець був і на тамзі Мстислава Володимировича, знайдений на Тамані⁸²⁰, тому ця аргументація залишається дискусійною.

Святополк був одружений з дочкою польського князя Болеслава Хороброго. Вона народилася від третього шлюбу польського володаря з Емнільдою між 991–1001 рр.⁸²¹ (ближче до першої дати⁸²²) і померла після 14.08.1018 р.⁸²³. Більшість дослідників датували шлюб 1013–1014 рр., вважаючи, що він був наслідком миру, укладеного з Польщею після невдалого походу Болеслава. Однак поза увагою залишалася місія цистеріанця Бруно у 1008 р., яка могла закінчитися миром, скріпленням шлюбом. Святополк займав турівський престол десь з 990 р., його землі межували з Польщею і тому саме його обрав Володимир за кандидата на одруження з польською принцесою. Здається саме Бруно добився дозволу проповіді для західного кліру, внаслідок чого з

⁸¹⁶ Котляр Н. Ф. Святополк — "окаянный"? // Котляр Н. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. — Киев, 1990. — С. 85.

⁸¹⁷ Сотникова М. П. Древнейшие русские монеты X–XI вв. — Москва, 1995. — С. 193; Белецкий С. В. К вопросу о правовом статусе Святополка Ярополчича в годы великого княжения Владимира Святого // Восточная Европа в древности и средневековье. — Москва, 1998. — С. 7–10.

⁸¹⁸ Назаренко А. В. Немецкие латиноязычные источники..., — С. 141.

⁸¹⁹ Там само. — С. 139–143.

⁸²⁰ Молчанов А. А. Еще раз о Таманском бронзовом "брактеате" // Советская Археология. — 1982. — № 3. — С. 223–226.

⁸²¹ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 1895. — S. 69.

⁸²² Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — Warszawa-Wrocław, 1992. — S. 120–121.

⁸²³ Balzer O. Genealogia Piastów., — S. 70.

Рюриковичі

Болеславною прибув колобжезький єпископ Рейберн. Не випадково і заручником у печенігів під час проповідей Бруно був саме князь Святополк.

Участь Святополка у подіях 1013 р., які були пов'язані із небезпечним для Польщі зближенням Володимира з Германською імперією, привела до його усунення з Турова. Після походу Болеслава був заарештований Рейберн, який був по трактований як польський агент і помер у в'язниці. Тому і шлюб не можна відносити до періоду після 1012 р.⁸²⁴, скоріше всього він мав місце між 1008–1012 рр., ближче до першої дати⁸²⁵.

Святополк отримав турівський престол⁸²⁶, який на той час був третім за значенням (після Новгороду та Ізяславля чи Полоцька, так як у Чернігові, куди Володимир не посадив жодного з синів, напевно, продовжував правити князь з місцевої сіверської династії) і включав не тільки землі дреговичів, але й волинські та хорватські землі після смерті або вигнання Всеволода Володимировича, через що його землі межували з володіннями Болеслава. Турівське князівство контролювало також прип'ятський шлях⁸²⁷, однаково важливий для волинських, дреговицьких, древлянських земель, польських, мазовецьких та ятвязьких земель. Це також свідчить про те, що Володимир трактував Святополка як рідного сина, який по старшинству уступав тільки Вишеславу, Ізяславу і, можливо, Мстиславу Старшому (якщо останній існував).

Після походу Болеслава у 1013 р., який був організований як "підста" Володимирові (напевно за зближення з Германською імперією), підтриманий Святополком та печенігами (також, напевно чи без допомоги останнього), турівського князя не тільки змістили, але й навіть ув'язнили. Версії стосовно впливу Рейнберна на Святополка з метою нахилити до католицької церкви і підпорядкування Риму⁸²⁸, не витримують критики: розрив церков наступив значно пізніше, а ще пізніше на нього звернули увагу Рюриковичі, а папська курія почала проявляти інтерес до унії, в розумінні переходу православних держав під церковну юрисдикцію Риму, лише з рубежу XII–XIII ст.). Пізніше Святополк утримувався у Вишгороді. Деякі історики довіряють повідомленням Тітмара, яке не в'яжеться з літописами, що по смерті батька Святополк втік з ув'язнення до Болеслава⁸²⁹. Як вірно зауважив О. Назаренко у 1015–1016 рр. існували куди кращі умови для боротьби за київський престол ніж у 1017 р.⁸³⁰. Крім того Святополк був єдиним з спадкоємців Володимира, який на той час знаходився поблизу місця подій і при цьому мав найбільше прав на київський престол. О. Головко, намагаючись узгодити версію про втечу Святополка з іншими джерелами, спираючись на "Сагу про Еймунда", де розповідається про боротьбу за київський престол між Ярицлейвом (Ярославом) і Буріцлавом, ототожнив останнього з Борисом⁸³¹. Однак історики, які володіють скандинавськими мовами, вважають, що автори саги назвали Святополка Буріцлавом,

⁸²⁴ Jasiński K. *Rodowód pierwszych Piastów*. — Warszawa-Wrocław, 1992. — S. 120–121.

⁸²⁵ Roepell R. *Geschichte Polens*. — Bd. 1. — Hamburg, 1840. — S. 145; Zakrzewski S. *Boleslaw Chrobry Wielki*. — Lwów, 1925. — S. 260, 293; Rhode G. *Die Ostgrenze Polens*. — Bd. 1. — Köln-Graz, 1955. — P. 59; Grabski A. F. *Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI wieku* // *Studia Orientalis*. — T. 6. — 1957. — S. 173–178; Ильин Н. П. *Летописная статья 6523 года и ее источник*. — Москва, 1957. — С. 82; Vlasto A. *The Entry of the Slavs into Christendom*. — Cambridge, 1970. — P. 275; Щавелева Н. И. *Польки — жены русских князей // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования*. 1987 г. — Москва, 1989. — С. 51.

⁸²⁶ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 83.

⁸²⁷ Лысенко П. Ф. *Города Туровской земли*. — Минск, 1974. — С. 23.

⁸²⁸ Zakrzewski S. *Boleslaw Chrobry Wielki*. — S. 259–260; Рамм Б. Я. *Папство и Русь в X–XV вв.* — Москва-Ленинград, 1953. — С. 47–49.

⁸²⁹ Котляр Н. Ф. *Святополк — "окаянный"?* — С. 87–89.

⁸³⁰ Назаренко А. В. *О датировке Любечской битвы // Летописи и хроники*. 1984 г. — Москва, 1985. — С. 13–19.

⁸³¹ Головко А. Б. *Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.* — Киев, 1988. — С. 23–24.

Розділ третій

через те, що на його стороні виступав його більш знаменитий тесть Болеслав⁸³². Крім того автор Життя, як справжній християнин, ніколи б не ризикнув фальсифікувати події, коли про них ще пам'ятали, приписуючи вбивство іншій людині, як і не наважувалися б Ярославичі піти на канонізацію Бориса та Гліба, якби у їх загибелі був замішаний їх батько.

У літописах та Житті немає нічого нелогічного. Святополк був людиною дії. Довідавшись про смерть батька, він, не гаючи часу, щоб не здіймати зайвого галасу, вночі таємно перевіз останки батька у Десятинну церкву. Пишні похорони могли привернути увагу суперників і вибити з рук Святополка такий важливий козир, як фактор часу. Домовившись з митрополитом, він оголосив себе великим князем вже 16.07.1015 р., на що мав право як старший з живих синів Володимира Святославича⁸³³.

Зібравши київське боярство і патриціат міста, Святополк щедро обдарував їх із скарбниці батька. Але вся київська молодь була у війську, яке очолював Борис Володимирович. Військо стояло на р. Альті і могло тепер присягати Борису. Тому заява Святополка була прийнята без ентузіазму. Вночі Святополк виїхав у Вишгород, звідки вислав до табору Бориса своїх вірних прихильників Путшу, Тальця, Оловича і Ляшка. Загін Путші непомітно підкрався до табору Бориса, який ще вагався як поступати. Права Святополка були безперечні, але в його руках була дружина батька, яка прямо закликала його до походу на Київ. Однак крім Святополка були ще Святослав, Ярослав та Мстислав, які могли також взяти участь у боротьбі, залучивши на свій бік молодших Судислава і, можливо, Позвізда.

Над ранком люди Путші підкралась до шатра Бориса. Сплячий князь був поранений ударом списа, але схопив меч і вибіг з шатра. За ним вискочив його отрок Георгій Угрин і своїм тілом пробував прикрити Бориса. Обидва були заколені списами. На шії у Георгія блистіла подарована князем золота гривна. Вбивці спішили покинути табір, тому Георгію просто відрубали голову і забрали гривну⁸³⁴. Крім Георгія князю Борисові служили також Мойсей та Єфрем Угрини, які стали печерськими подвижниками, пам'ять про яких зберегла традиція⁸³⁵, що теж практично виключає можливість фальсифікації подій, зафіксованих різними джерелами. Нападникам не вдалося уникнути сутички з охороною Бориса. В цій сутичці загинули *"отроки многи"*. Отже 24.07.1015 р., через 9 днів по смерті Володимира, не стало його сина Бориса, якому він, можливо, хотів передати київський престол.

Загибель Бориса прискорила перехід його дружини на сторону Святополка. Тіло князя відвезли до Вишгорода і поховали у церкві св. Василя. Як звернув увагу М. Котляр, у пізнішому Тверському літописі збереглося повідомлення, що кияни відштовхнули лодь з тілом князя Бориса, якого думали спочатку поховати у Києві⁸³⁶.

Отримавши підтримку київських нобілів, Святополк не випускав ініціативу з рук. Відразу по загибелі Бориса Святополк послав гінця до Гліба. Гліб і Борис були синами Володимира від однієї матері. *"Приди вборзе, отеця зовет, нездравит велми"*.

Існує версія, повторена рядом літописів, ніби Предслава попередила Ярослава, а той встиг попередити Гліба, однак муромський князь продовжував покійно йти на смерть, як

⁸³² Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги как источник по истории Руси и ее соседей X–XIII вв. // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. — 1988–1989. — Москва, 1991. — С. 180.

⁸³³ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 48.

⁸³⁴ Ружа Д. К иконографии Георгия Угрини // Византийский Временник. — Т. 37. — 1976. — С. 219–227.

⁸³⁵ Абрамович Д. И. Патерик Киевского Печерского монастыря. — Санкт-Петербург, 1911. — С. 102; Ключевский В. О. Древнерусские жития святых как исторический источник. — Т. 1. — Москва, 1871. — С. 335 і далі.

⁸³⁶ Котляр Н. Ф. Святополк — "окаянный"? — С. 88.

Рюриковичі

і личить мученику⁸³⁷. Ця версія життійного походження Ярослава не міг фізично встигнути попередити Гліба. Нічого не підозріваючи, Гліб на лодях добирався до Києва. Історики давно звернули увагу на нелогічність шляху з Мурома до Києва через Смоленськ. Пояснити причини таких дій Гліба важко. Можливо, що війна з мурою, яка тривала в цьому краї, завадила скористатися коротшою дорогою, а, можливо, що Гліб, щось підозрюючи, хотів зустрітися із Ярославом або Судиславом. У понеділок 5.09.1015 р. біля Смоленська на Смядині князь був зарізаний власним кухарем Торчином, підкупленим Святополком⁸³⁸. Тіло Гліба привезли до Вишгорода і поховали поряд з братом.

Повідомлення Предслави прийшло до Ярослава вже після загибелі обох братів: *"Отец ти умерль, а братья ти избиенна"*⁸³⁹

В Овручі сидів князь Святослав. Довідавшись про загибель Бориса і Гліба, Святослав покинув Древлянську землю і став втікати в Карпати. На березі р. Опір, поблизу нинішнього Славська, воїни Святополка догнали древлянську дружину. Князь Святослав загинув в цьому бою.

Тим часом Ярослав мав серйозні проблеми в Новгороді, висвітлені у "Повісті про князя Ярослава та про мужів новгородських", яка потрапила до літопису⁸⁴⁰. Ці події практично виключали можливість його участі у боротьбі за батьківську спадщину на першому етапі. Для того, щоб зібрати сили, йому довелося піти на певні поступки новгородцям. В той же час Святополкові ніхто не заважав. Мстислав знаходився у далекій Тмутаракані, куди не скоро дійшли звістки про події на Русі, а псковський князь Судислав та юний полоцький князь Брячислав участі в усобиці не брали. Тесть Болеслав у 1015 р. переможно закінчив третю підряд війну з германським кайзером. Німці зав'язли у Бургундії та Лотарингії і не загрожували польським кордонам, що дозволяло польському володареві звернутися до східної політики. З печенігами у Святополка були давні контакти і він зумів залучити їх на допомогу.

І лише восени 1016 р. війська Святополка і Ярослава зустрілись на правому березі Дніпра біля Любеча. Уточнення О. Назаренко дозволяє говорити про дату битви з впевненістю⁸⁴¹. Всі версії щодо 1015 чи 1019 рр. не витримують жодної критики⁸⁴². Тітмар писав за чулками, зібраними у польському таборі. Втікати по смерті батька Святополкові не було ніякої потреби, бо він став паном ситуації, особливо після переходу на його сторону дружини Бориса. Ярослав довідався про загибель братів десь у жовтні. Треба було ще помиритися з новгородцями після сутички у "Поромини дворі", зібрати кошти, найняти варягів Еймунда, бо дружина Свейна понесла серйозні втрати у боях з новгородцями. Нове військо могло прибути тільки з початком навігації. Далі йому ще треба було пройти до Любеча. Є. Пчолов, детально розібравши тексти саг, де

⁸³⁷ ПСРЛ. — Т. 33. — С. 32.

⁸³⁸ Срезневський І. І. Сказание о св. Борисе и Глебе. Сильвестровский список XIV века. — Санкт-Петербург, 1860; Лихачев Н. П. Лицевое житие святых благоверных князей русских Бориса и Глеба (по рукописи конца XV столетия). — Москва, 1907; "Сказание о св. мучениках Борисе и Глебе" Нестора // Абрамович Д. И. Жития святых мучеников Бориса и Глеба и службы им // Памятники древнерусской литературы. — Вып. 2. — Петроград, 1916. — С. 1–66; Летописная повесть об убиении св. мучеников Бориса и Глеба // Там само. — С. 67–90.

⁸³⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 129.

⁸⁴⁰ Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. — Москва, 1963. — С. 201–202, 206; Куза А. В. "Повесть о князе Ярославле и о мужах новгородских" // Древняя Русь и славяне. — Москва, 1978. — С. 233–239.

⁸⁴¹ Назаренко А. В. События 1017 г. в немецкой хронике начала XI в. и в русской летописи // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. — 1980 г. — Москва, 1981. — С. 175–184; Його ж. О датировке Любечской битвы // Летописи и хроники. 1984 г. — Москва, 1985. — С. 13–19.

⁸⁴² Ильин Н. П. Летописная статья 6523 года и ее источник. — Москва, 1957; Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. — Москва, 1964. — С. 236.

Розділ третій

розповідається про боротьбу Ярослава із своїм суперником, та співставивши аргументацію істориків, також залишився на позиціях довіри до літописних текстів⁸⁴³.

За джерелами війська простояли три місяці, не рішаючись вступити у битву. Наступив кінець жовтня 1016 р. Старий воевода Володимира Вовчий Хвіст, задираючи противника, їздив по берегу і кричав до новгородців: *"пошто прийдете с хромичемъ тьмь, а вы плотници суше, а мы приставимъ вы хоромовъ рубить"*. Ярослав, як і деякі інші нащадки Рогнеди у наступних поколіннях, хворів на хворобу Пертеса, тазостегновий і колінний суглоби у нього були пошкоджені, внаслідок чого права нога була коротша за ліву і він кульгав, що підтвердила комісія Д. Рохліна і В. Гінзбурга після вскриття саркофагу у 1939 р. Ярослав не витримав і дав наказ переправляться. Були вже заморозки і вплав переплавитись було неможливо. Щоб не думати про відступ, новгородці відштовхнули від берега свої лоді. Табір Святополка був між двома озерами. Цілу ніч князь пиячив зі своєю дружиною. Ранковий удар новгородців був несподіваним. Озеро завадило печенігам прийти на допомогу київській дружині. А варяги Еймунда, які були у війську Ярослава, підкріпили удар новгородців і притиснули київську дружину до озера. Озеро вже було вкрите тонким шаром льоду і по ньому дружинники Святополка пробували рятуватись. Лід проламувався і холодні води поглинули немало киян. Святополк врятувався втечею⁸⁴⁴.

26.11.1016 р. Ярослав вступив у столицю. До рук йому потрапили дружина Святополка і весь його двір. Святополк засів у Бересті на Західному Бузі і чекав на польську допомогу⁸⁴⁵. Ярослав відразу ж встановив контакти з Мерзебургом, де перебував германський кайзер Генріх II. Обидві сторони домовились про спільні дії. Болеслав Хоробрий за будь-яку ціну намагався розрушити цей союз. Він навіть пропонував союз, скріплений шлюбом з Предславою, про що повідомляли Тітмар Мерзебургський та Галл Анонім⁸⁴⁶.

Кайзер Генріх II у середині липня форсував Ельбу і розпочав війну з поляками. Рать Ярослава Мудрого виступила тільки в серпні і лише у вересні оволоділа Берестям. Тим часом німці терпіли невдачі і на початку вересня 1017 р. відступили у Чехію. У жовтні 1017 р. в Мерзебурзі кайзер погодився на мир з поляками. *"І тільки тоді він дізнався, що король Русі як і обіцяв йому через свого посла, напав на Болеслава, але оволодівши містом, нічого там не зробив"*. Цим повідомленням Тітмара, безперечно, слід довіряти⁸⁴⁷.

Причиною такої повільності Ярослава були дії печенігів, які підтримували Святополка. Печеніги підступили під стіни столиці. Ярославу вдалося нанести їм поразку, на місці битви було закладено собор св. Софії. Дерев'яна церква св. Софії, збудована при Володимирі, була спалена печенігами, як і відзначив Тітмар⁸⁴⁸.

В результаті переговорів з німцями поляки добилися вигідного миру в Будищині 30.01.1018 р.⁸⁴⁹ Болеслав Хоробрий повернув собі лужицькі і мільчанські землі, крім того

⁸⁴³ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей... — С. 193–195.

⁸⁴⁴ Куза А. В. "Повесть о князе Ярославе...", — С. 238.

⁸⁴⁵ Łowmiański H. Swietopelk w Brzesciu w r. 1019 // Europa. Słowianszczyzna. Polska. Studia ku uczczeniu K. Tymienieckiego. — Poznań, 1970. — S. 229–244.

⁸⁴⁶ Thietmar von Merseburg. Chronik. Neu übertragen und erläutert von Werner Trillmich. — Berlin, 1962. — Lib. 8, 32. — P. 185; Галл Аноним. Хроника и деяния князей или правителей польских / Предисловие, перевод и прим. Л. М. Поповой. — Москва, 1961. — Кн. 1, 7; Врублевский А. Сведения о Руси, встречающиеся в хронике польского летописца Мартина Галла // Университетские известия ун-та св. Владимира. — Киев, 1878. — № 9. Прибавления, с. 41–58.

⁸⁴⁷ Свердлов М. Б. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. // Проблемы истории международных отношений. — Ленинград, 1972. — С. 291.

⁸⁴⁸ Поппе А. Заснування Софії Київської // Український Історичний Журнал. — 1965. — № 9.

⁸⁴⁹ Thietmar von Merseburg. Chronik. — Lib. 8, 1.

Рюриковичі

кайзер зобов'язався вислати на допомогу полякам 300 лицарів. На допомогу полякам прибув і загін угорців чисельністю 500 вершників⁸⁵⁰.

У липні 1018 р. обидві сторони зіткнулись на Західному Бузі. Згідно інформації Длугоша сам Ярослав перебував у Києві і наступ Болеслава та Святополка застав його зненацька. Військом Ярослава командував воєвода Блуд, який свого часу зрадив Ярополка, а потім був пестуном князя Ярослава. Блуд гострим словом зачепив Болеслава, який кинув своє військо в атаку. Повторилась у зворотному напрямку битва під Любечом. Військо Блуда не чекало такої стрімкої атаки, не встигло вишикуватися у бойові порядки і було розбите. Сам Блуд загинув⁸⁵¹. Ця битва відбулася 22.07.1018 р.

Міста одне за одним здавались Святополку і полякам. Ярослав з кількома прихильниками втік до Новгороду, а Святополк з тестем вступили у Київ 14.08.1018 р. У руки переможців потрапили бояри Ярослава і його двір, а скарбник грек Анастас, який свого часу допоміг Володимирі здобути Херсонес і користувався довірою в княжій родині, видав переможцям скарбницю Рюриковичів.

Польський король Болеслав, вступивши до Києва, став вести себе не як союзник зятя, а як завойовник. Перш за все він зробив своєю наложницею Предславу. Зі сторони Святополка це була також помста Предславі за попередження Ярослава. Митрополит знову встав на сторону переможців. Він погодився поїхати у Новгород, але не для того щоби помирити братів, а лише повів переговори про розмін дружини Святополка, яку Ярослав забрав з собою⁸⁵².

Політика Болеслава Хороброго у Києві, як перед тим у Празі, була оперта на організований грабунок і дала ті ж самі негативні результати. Дуже швидко безчинства польських гарнізонів привели до виступів населення і врешті до них приєднався сам Святополк. *"Елико же ляхов по городам, збивайте"*⁸⁵³. О. Шахматов відкидав ці літописні свідчення, вважаючи їх інтерполяцією з пізніших подій 1068–1069 рр.⁸⁵⁴ Його версію переконливо спростував М. Тихомиров⁸⁵⁵. Рятуючи свій престол, Святополк мусив виступити проти тестя.

Втікаючи з Києва, Болеслав захопив з собою Предславу і Ярославових бояр⁸⁵⁶. За повідомленням Галла Аноніма Болеслав пробув у Києві 10 місяців, тобто десь до середини червня 1019 р. Але німецький хроніст Титмар, який помер 1.12.1018 р., встиг записати в свою хроніку повідомлення про повернення військ польського короля⁸⁵⁷. Це значить, що Болеслав пробув у Києві від сили 2–3 місяці. Результатом його "допомоги" Святополку було включення до складу Польщі Червенської, Белзької, Перемишльської і, напевно, Берестейської земель.

Після поразки на Бузі, Ярослав думав втікати у Швецію, але новгородські нобілі на чолі з Коснятином Добриничем змусили його продовжити боротьбу. У 1019 р. становище новгородського князя сильно укріпилося. Союз з Швецією був скріплений шлюбом з дочкою конунга Олафа (Улофа) Ейріксона Інгігердою-Іриною. Родич шведського короля ярл Рагнвалд привів свою дружину.

Для Святополка тепер єдиним виходом залишався союз з печенігами та спроба заручитись підтримкою Візантії. У візантійській армії продовжував служити 6-тисячний

⁸⁵⁰ Назаренко А. В. О датировке Любечской битвы., — С. 17.

⁸⁵¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 131.

⁸⁵² Thietmar von Merseburg. Chronik. — Lib. 8, 33.

⁸⁵³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 132.

⁸⁵⁴ Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908. — С. 440–441.

⁸⁵⁵ Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1975. — С. 90

⁸⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 132.

⁸⁵⁷ Свердлов М. Б. Известия о Руси в Хронике Титмара Мерзебургского // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 109.

Розділ третій

київський корпус. У 1018 р. корпус відзначився в боях з арабами на Сіцилії і в Апулії у битві при Каннах, де були розбиті французькі норманни Мелоса⁸⁵⁸. Святополк вислав посольство до василевса Василя II, про наміри якого можна тільки здогадуватися. Візантійські хроністи Скіліца та Кедрін повідомляють, що дядько Святополка Саренг допомагав флоту імператора захопити хазарське князівство з центром у Судаку-Сугдеї. *"При першому ж натиску її архонта Георгія Тзулоса"* було захоплено в полон⁸⁵⁹. "Дядько", скоріше, не родич, а пестун-кормилець Святополка, який очолив цю експедицію в Крим, щоб забезпечити своєму вихованцю візантійську підтримку. Але то були марні сподівання. Візантії було не до усобиці за київський престол.

Тому десь у середині березня 1019 р. при наближенні новгородсько-шведського війська Святополк покинув Київ і виїхав до печенігів. Вирішальна битва відбулась на р. Альті, недалеко від того місця, де загинув Борис. *"И бысть сеча зла... и к вечеру одоле Ярослав, а Святополк побежа..."*⁸⁶⁰ Можливо, що в цій битві Святополк отримав рану, від якої помер. *"...и расслабишася кости его не можааше седети, несяхут и на носилех"*⁸⁶¹.

Святополк помер, напевно, в 1019 р. десь між Чехією та Польщею. В. Татищев датував його смерть 1020 р., але це скоріше здогадка історика⁸⁶².

У Києві він встиг випустити срібні монети, схожі на батьківські з легендою: *"Святополк на столе, а се его серебро"*⁸⁶³.

Ярослав Мудрий зробив все, щоби представити свого суперника сущим дияволом, але і народна пам'ять не простила Святополку братовбивства, через що він ввійшов в історію як Святополк Окаянний (скоріше від "як Каїн"⁸⁶⁴ ніж від "нешасний", "багатораждальний"⁸⁶⁵). Існують спроби істориків переглянути повідомлення джерел, заперечивши літописні тексти, виправдати Святополка, а вбивство Бориса і Гліба приписати Ярославу чи навіть Мстиславу Володимировичу⁸⁶⁶. На нашу думку вони не переконливі. Так само важко погодитися з І. Данилевським, що, порівнюючи Святополка з біблійним Авімелехом, літописець мав на увазі не тільки братовбивцю, але й царя, який двічі не згрішив, натякаючи таким чином на неоднозначність оцінки Святополка⁸⁶⁷. Якраз літописи та житія однозначно засудили Святополка, перш за все як братовбивцю, заслонивши його вчинки як політика.

12/8. СВЯТОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (* бл. 982 † між 15 і 24.07.1015)

Більшість дослідників вважають Святослава молодшим за Ярослава. Порядок старшинства синів Володимира Святославича залишається умовним. За ПВЛ матір'ю

⁸⁵⁸ Ademarum Cabennensis. Historia Francorum. — Lib. 3. — Cap. 55 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. — T. 4. Ed. G. Waitz. — 1841. — P. 205; Leo Marsicanus. Cronica monasterii Casinensis. — Lib. 2. — Cap. 31 // MGH. — T. 7. — 1850. — P. 652.

⁸⁵⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 2. — С. 35.

⁸⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 133.

⁸⁶¹ Алпатов М. В. Гибель Святополка в легенде и живописи // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 22. — 1966. — С. 18–23.

⁸⁶² Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей... — С. 196.

⁸⁶³ Толстой И. И. Древнейшие русские монеты Великого княжества Киевского. — Санкт-Петербург, 1882. — С. 47–56; Його ж. Древнейшие русские монеты X–XI вв. — Санкт-Петербург, 1893. — С. 22–23, 35–38, 54–56.

⁸⁶⁴ Котляр Н. Ф. Святополк — "окаянный"? // Котляр Н. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. — Киев, 1990. — С. 83–96.

⁸⁶⁵ Данилевский И. Н. Святополк Окаянный // Знание-сила. — 1992. — № 8. — С. 71–73.

⁸⁶⁶ Котляр Н. Ф. Святополк — "окаянный"? // Котляр Н. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. — Киев, 1990. — С. 83–96; Головкин А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X–первой трети XIII вв. — Киев, 1988. — С. 23–30.

⁸⁶⁷ Данилевский И. Н. Святополк Окаянный..., — С. 71–72.

Рюриковичі

Святослава була чешка⁸⁶⁸. В. Татищев називає її ім'я — Малфрід⁸⁶⁹. Якщо Святослав був сином Малфріди, яка, правдоподібно, була нащадком легендарного турівського князя вікінга Тура, то він найбільш вірогідно міг народитися у 982 р. Виходячи з цього, слідом за М. Баумгартеном⁸⁷⁰ і інші дослідники почали ставити Святослава вище Ярослава⁸⁷¹.

Близько 990 р. Святослав отримав Древлянське князівство. Втеча цього князя через Карпати, а також ім'я його сина Ян, дозволяють припускати, що його дружина могла бути донькою останнього Боржавського князя, який з допомогою такого союзу сподівався відстояти незалежність свого князівства. Загибель Святослава і боротьба за владу між синами Володимира Святославича позбавила останнього союзника це князівство карпатських хорватів і долини Боржави та Латориці були анексовані угорцями. Спадкоємець угорського престолу герцог Імре отримав титул *dux exercitur regis* Руської марки. Здогадки ніби дружиною Святослава була дочка угорського короля Стефана I не підкріплені джерелами⁸⁷².

Спроба В. Пашуто довести, що Руська марка це поселення королівської гвардії біля угорської столиці⁸⁷³, не витримує критики. Мова йде про поселення Оросвар (пізніше Оросфольво, нині Оросі) біля Вишеграда, де жили гвардійці-руси, які несли охорону королівського двірця, та їх нащадки. Ця гвардія могла з'явитись тут з часів Святослава Ігоровича, який був союзником угорців, подібно до того як руський корпус з'явився у Візантії. Але одне поселення гвардійців було замало для організації Руської марки і пишної титулатури спадкоємця трону. Руською маркою могли бути лише недавно завойовані князівства карпатських хорватів. Ужансько-Земплинське князівство Лаборця було розгромлене ще Арпадом на рубежі IX–X ст. На початку XI ст. ще зберігало своє існування тільки Боржавське князівство, про що свідчить система засік на угорських кордонах⁸⁷⁴. Саме анексія Боржавського князівства і могла привести до організації на землях Закарпаття, Пряшівщини і Ніршагу окремої Руської марки, яка була передана герцогу Імре⁸⁷⁵.

В. Шушарін⁸⁷⁶ та І. Шекера⁸⁷⁷ вважають, що Святослав Володимирович був одружений з дочкою угорського короля Стефана I, до якого і втік у 1015 р. В угорських джерелах підтверджені цій версії немає.

М. Котляр вважає відомості про втечу Святослава плутаними і сумнівається щодо їх вірогідності. На його думку Святослав мав би втікати до брата Ярослава на північ. З цим важко погодитися. Київ та Турівську землю контролював Святополк, тому їхати через ці території було небезпечно. Печеніги також були союзниками Святополка. Залишався один шлях — на захід. Тим більше, що там, напевно, була родина, на допомогу якої можна було би сподіватися.

У 1015 р., дізнавшись про загибель Бориса і Гліба, Святослав покинув свою столицю і став втікати в Карпати, де його наздогнали і вбили⁸⁷⁸. За переказами погоня

⁸⁶⁸ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 56–57.

⁸⁶⁹ Татищев В. Н. История Российской., — Т. 1. — С. 113.

⁸⁷⁰ Baumgarten M. de. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle., — P. 7–8.

⁸⁷¹ Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів., — С. 13; Пчелов Е. В. Генеалогія древнерусских князей..., — С. 196.

⁸⁷² Пашуто В. Т. Внешняя политика Киевской Руси. — Москва, 1968. — С. 51.

⁸⁷³ Там само. — С. 51.

⁸⁷⁴ Лелекач М. М. Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X–XI ст. // Наукові записки Ужгородського державного ун-ту. Історико-філологічна серія. — Ужгород, 1949. — С. 32.

⁸⁷⁵ Gyorffy G. // Szazadok. — № 92. — 1958. — S. 574–575; Id., Zur Geshichte der Eroberung Ockiride durch Basileos II // Artes du XII-e Congres International des Etudes Byzantines. — Т. 2. — Beograd, 1964. — P. 152–153.

⁸⁷⁶ Шушарин В. П. Русско-венгерские отношения в IX в. // Международные связи России до XVII века. — Москва, 1961. — С. 155.

⁸⁷⁷ Шекера І. М. Київська Русь XI ст. у міжнародних відносинах. — Київ, 1967. — С. 97–98.

Розділ третій

наздогнала князя на березі Опору поблизу нинішнього міста Сколе. Легенда розповідає про жорстоку битву між Сколе і Гребеновом. Вся долина вздовж Опору була вкрита тілами загиблих. Сили Святополка були більшими і він віддав наказ: "Сколить їх всіх". З цим епізодом легенда пов'язує назву міста Сколе. Князь Святослав загинув у цій битві, а його дружинники відмовилися перейти на службу до Святополка і осіли у Beskidi, поклавши початок Славську⁸⁷⁹. Загибель Святослава досить обґрунтовано відносять до періоду між 15 і 24.07.1015 р.⁸⁸⁰.

Топоніми Сколе, Славськ, Святослав (передмістя Сколе), Славки (притока Опору), Опір, урочище Святославле, потік Святославчик і Святославова могила свідчать на користь легенди. Розкопки кургану, званого Святославовою могилою, які провадила експедиція А. Ратича, при найкритичнішому підході до їх результатів, засвідчили, що це поховання знатного дружинника XI ст.⁸⁸¹. Напевно, що це був князь Святослав. Зараз на його могилі встановлюється пам'ятник роботи відомої львівської скульпторки Т. Бриж.

Бориса і Гліба, які загинули від убивць, посланих Святополком, було канонізовано. Про Святослава швидко забули, напевно через те, що його могила залишилися десь далеко в Карпатах. О. Рапов пробував пояснювати це тим, що Святослав брав участь у боротьбі за київський престол, спираючись на допомогу угорського короля, якому обіцяв деякі території, або римського папи, якому обіцяв підпорядкувати руську церкву⁸⁸². Така версія не підкріплена жодними джерелами і базується на застарілих ідеологічних постулатах.

13/8. ЯРОСЛАВ-ГЕОРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (* бл. 983 † 20.02.1054) [Ярослав Мудрий] < табл. 4

Ярослав-Георгій Володимирович був одним з найвидатніших князів Київської Русі. Але, незважаючи на те, що йому присвячена велика кількість досліджень⁸⁸³, багато питань з життя цього князя залишаються нез'ясованими або дискусійними.

⁸⁷⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 139; — Т. 2. — Стб. 126; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 6–7, 488, 502.

⁸⁷⁹ Устиянович К. Три цікаві загадки. — Чернівці, 1902. — С. 72–89.

⁸⁸⁰ Голубинский Е. Е. История Русской церкви. — Т. 1. — Ч. 1. — Москва, 1880. — С. 952.

⁸⁸¹ газ. "Прикарпатська правда" від 12.11.1964.

⁸⁸² Рапов О. М. Русская церковь., — С. 373.

⁸⁸³ Костомаров Н. Великий князь Ярослав Владимирович // Костомаров Н. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. — Отд. 1. — Вып. 1 Санкт-Петербург, 1888. — С. 9–22; Жданов И. Н. Слово о законе и благодати и Похвала кагану Владимиру // Соч. И. Н. Жданова. — Т. 1, — Санкт-Петербург, 1904. — С. 1–30; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 1–46; Никольский Н. К. Материалы для повременного списка русских писателей и их сочинений (X–XI вв.). — Санкт-Петербург, 1906, с. 77–90; Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908, с. 441–460; Приселков М. Д. Очерки по истории церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. — Санкт-Петербург, 1913. — С. 66–70; Мошин В. А. Николай, епископ Тмутараканский // Seminarium Kondakovianum. — 1932. — С. 47–62; Коструба Т. Заграничні зносини Ярослава Мудрого // Коструба Т. Нариси церковної історії X–XIII ст. — Львів, 1933. — С. 73–79; Приселков М. Д. Летописание Западной Украины и Белоруссии // Уч. зап. Ленинградского Гос. Ун-та. — № 67. — 1941. — Вып. 7. — С. 12–13; Полонська-Василенко Н. Митрополит Київський Іларіон // Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ. — Вып. 3. — Мюнхен, 1946; Мошин В. А. Русские на Афоне в XI–XII вв. // Byzantinoslavica. — Т. 9. — Praha, 1947. — S. 70–72; Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. — Москва-Ленинград, 1947. — С. 66–70; Мавродин В. В. Очерки по истории феодальной Руси. — Ленинград, 1949. — С. 148–150; Корж І. Д. Золоті ворота в Києві // Архітектурні пам'ятники. — Київ, 1950; Єфименко П. П., Богусевич В. А. Кріпость Ярослава Мудрого в Києві // Вісн. АН УРСР. — Ч. 12. — 1952; Повстенко О. І. Катедра св. Софії у Києві. — Нью-Йорк, 1954; Каргер М. К. Портреты Ярослава и его семьи в Киевской св. Софии // Уч. зап. Ленинградского Гос. Ун-та. — № 20. — 1960; Янин В. Л., Литаврин Г. Г. Новые материалы о происхождении Владимира Мономаха // Историко-археологический сборник. — Москва, 1962; Soloviev A. V. Marie, fille de Constantin IX Monomaque // Byzantion. — Т. 33 (1963). — S. 141–248; Литаврин Г. Г. Пселл о причинах последнего похода русских под Константинополь в 1043 г. // Византийский Временник. — Т. 27. — 1967. — С. 71–84; Його ж. Война Руси

Рюриковичі

Другий син Володимира та Рогнеди, враховуючи дату їх першого зближення, міг народитися не раніше кінця 982 р. – початку 983 р. (а, якщо існував Мстислав Старший, то — відповідно 983/984 р.). За ПВЛ на час смерті (1054 р.) Ярославові було 76 років⁸⁸⁴, тобто він народився у 978/979 р. Далі у різних літописах присутні протиречні вказівки на вік цього князя, з яких О. Рапов⁸⁸⁵ та Д. Донской⁸⁸⁶ зробили висновки, ніби Ярослав народився у 988 р. О. Рапов спирався також на висновки вчених, які досліджували скелет князя після вскриття його саркофагу (Д. Г. Рохлін⁸⁸⁷, В. В. Гінзбург⁸⁸⁸, М. М. Герасимов⁸⁸⁹) та власну гіпотезу про хрещення Русі у 990 р. Однак ці висновки досить приблизні (вік 60–70 років), а гіпотеза Д. Рохліна стосовно підвигу правого тазобедрового суглобу і як наслідок дворічної затримки нормального розвитку, була спростована С. Горбенком, який довів, що Ярослав Володимирович, як і інші нащадки Рогнеди у наступних поколіннях, були вражені спадковою хворобою Пертеса⁸⁹⁰. Тому дата народження Ярослава бл. 983 р. виглядає досить правдоподібною.

Близько 990 р. Ярослав отримав ростовський престол. Його присутність у Ростовській землі підтверджується знахідкою пряжки дружинника з тамгою-тризубцем Ярослава. Після смерті Вишеслава він був переведений в Новгород⁸⁹¹. Сталось це не раніше 995 р. і не пізніше 1013 р., скоріше ближче до останньої дати, бо тоді на "старший" новгородський стіл могли претендувати старші за Ярослава брати. Хоча в дійсності у нас немає впевненості, що вже реформа Володимира запровадила порядок заміщення престолів і успадкування київської корони. Правдоподібно, що це було зроблено самим Ярославом у його "Заповіті", котрий був внесений в ПВЛ у підредагованому виді при його наступниках.

У Новгороді Ярослав потрапив під вплив місцевої боярської олігархії, яку очолював Коснятин, син знаменитого Добрині. Десь бл. 1014 р. Ярослав зіткнувся з батьком з приводу розмірів податку-данини, яку він мав відправляти до Києва. Із 3 тис. гривен, які щорічно збирались у Новгородській землі, лише третина йшла на потреби новгородського князя і його дружини. Решта відправлялось до Києва, що не могло не викликати незадоволення місцевої еліти.

против Византии в 1043 г. // Исследования по истории славян и балканских народов. — Москва, 1972. — С. 178–222; Брюсова В. Г. К вопросу о происхождении Владимира Мономаха // Византийский Временник. — Т. 28. — 1968. — С. 127–135; Ї ж. Русско-византийские отношения середины XI в. // Вопросы Истории. — 1972. — № 3. с. 51–62; Poppe A. Państwo i kościół na Rusi w XI wieku. — Warszawa, 1968. — S. 69–130; Шапов Я. Н. Устав князя Ярослава и вопрос об отношении к византийскому наследию на Руси в середине XI в. // Византийский Временник. — Т. 31. — 1971. — С. 74–75; Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1975. — С. 86–99; Матузова В. И. Англо-нормандские повествовательные источники XII–XIII вв. о Руси // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 130–125; Висоцький С. О. Про що розповіли давні стіни. — Київ, 1978. — С. 93–119; Молдован А. М. Слово о законе и благодати Илариона. — Киев, 1984; Головкин А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. — Киев, 1988. — С. 32–46; Толочко П. П. Ярослав Мудрый. — Київ, 2004.

⁸⁸⁴ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 108.

⁸⁸⁵ Рапов О. М. Русская церковь..., — С. 131–132.

⁸⁸⁶ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1 (Середина IX – начало XIV в.) / Под ред. Д. М. Шаховского. — Ренн, 1991. — С. 20.

⁸⁸⁷ Рохлин Д. Г. Итоги анатомического и рентгеновского изучения скелета Ярослава Мудрого // Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры. — Вып. 7. — 1940. — С. 56.

⁸⁸⁸ Гинзбург В. В. Об антропологическом изучении скелетов Ярослава Мудрого, Анны и Ингигерд // Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры. — Вып. 7. — 1940. — С. 57.

⁸⁸⁹ Герасимов М. М. Опыт реконструкции физического облика Ярослава Мудрого // Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры. — Вып. 7. — 1940. — С. 72–76.

⁸⁹⁰ Горбенко С. О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. — Львів, 1996. — С. 70–77.

⁸⁹¹ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 83.

Розділ третій

Перші ж ознаки непокори Ярослава викликали реакцію батька. Схоже, що Володимир організував на новгородській території окреме князівство з центром у Пскові і послав туди сина Судислава. Напевне через це згодом Ярослав так жорстоко помстився Судиславові. Відомості саг⁸⁹², як і деякі висновки дослідників його останків⁸⁹³, дають підстави припускати, що Ярослав легко спалахував, був дратівливий і різкий у гніві. Він взагалі перестав посилати данину до Києва. Лише хвороба Володимира та активність печенігів завадили походу київської раті на Новгород⁸⁹⁴. Ярослав же почав готуватися до оборони.

Невідомо якого походження була його перша дружина Анна, мати найстаршого сина Іллі. Вона померла до 1019 р. (за версією О. Назаренка — восени 1018 р.⁸⁹⁵), пізніше її домовина була перенесена в новгородський собор св. Софії. В. Гінзбург, який досліджував її скелет у 1939 р., дійшов висновку, що це була жінка північноєвропейського типу, яка померла у віці 30–35 років⁸⁹⁶, тобто вона могла народитися десь близько 984–985 рр., тобто була десь ровесницею мужа⁸⁹⁷. Можливо, що Анна була норвежкою. І ці родинні зв'язки допомогли Ярославу найняти тисячу варягів. Схоже, що основу їх складав загін Свейна Хладаярла, який потерпів поразку від конунга Олафа II Товстого, про що згадує Fagrskinna⁸⁹⁸.

Варяги були розміщені у Поромони дворі. Навколо цього терміну триває наукова дискусія. В. Татищев вважав цей двір двором боярина Поромона (Парамона), приводячи факт загибелі у 1269 р. боярина з таким іменем⁸⁹⁹. Я. Міккола⁹⁰⁰ та Б. Клейбер⁹⁰¹, аналізуючи етимологію слова "поромон", дійшли висновку, що цей термін означав купецьку факторію. Пізніше Я. Міккола змінив свою думку, взявши за основу грецьку етимологію слова, звідки виходило, що цей термін означав особисту охорону князя. Отже "поромони двір" — це казарма гвардії. Таку версію прийняв і А. Стендер-Петерсен⁹⁰².

Проходив час, рать Володимира не підступала під стіни Новгорода, а присутність в місті великої кількості найманців почала давати негативні результати. Варяги з загону Свейна почали зачіпати жінок, що спровокувало збройну атаку новгородців на "поромони двір". Ярослав встав на захист своєї дружини і жорстоко придушив повстання. За відомостями саги у важкому бою загинув і вождь варягів ярл Свейн, узурпатор норвезького престолу в 1000–1015 рр.⁹⁰³. Вночі після цієї битви прибув гонець з листом Предслави. Тут було від чого взятися за голову!

Ярославу тепер залишалося або скоритися братові Святополку, визнавши його зверхність, або якось домовитися з новгородською елітою. Лідер новгородських бояр Коснятин Добринич зумів владнати протиріччя з новгородськими нобілями. Але князь мусив дарувати Новгороду спеціальний "устав" (статут) з якого розпочалось обмеження

⁸⁹² Рыдзевская Е. А. Ярослав Мудрый в древнесеверной литературе // Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры. — Вып. 7. — 1940. — С. 67–72.

⁸⁹³ Рохлин Д. Г. Итоги анатомического и рентгеновского изучения..., — С. 48–49.

⁸⁹⁴ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 88–89.

⁸⁹⁵ Назаренко А. В. О Русско-датском союзе в первой четверти XI в. // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1990 г. — Москва, 1991. — С. 185.

⁸⁹⁶ Гинзбург В. В. Об антропологическом изучении скелетов..., — С. 64.

⁸⁹⁷ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 173.

⁸⁹⁸ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв. — Москва, 1978. — С. 51–52.

⁸⁹⁹ Татищев В. Н. История Российской., — Т. 1. — С. 116.

⁹⁰⁰ Mikkola J. J. Fornry "Poromoni dvoru" fisl formadr // Arkiv for nordisk filologi. — Т. 23. — 1907.

⁹⁰¹ Клейбер Б. Поромань в Пскове и Поромони двор в Новгороде // Славянское языкознание. — Москва, 1959. — С. 120–124.

⁹⁰² Stender-Petersen A. Varangica // Aarhus. — 1953. — P. 118–121.

⁹⁰³ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия..., — С. 52.

Рюриковичі

князівської влади у Новгороді. Реконструкції О. Шахматова⁹⁰⁴, гіпотеза Б. Робакова стосовно "Повісті про князя Ярослава і про мужів новгородських"⁹⁰⁵ та її варіант у інтерпретації А. Кузи⁹⁰⁶, дозволяють прослідкувати процес збору армії Ярослава. Дружина князя налічувала 1 тис. воїнів, стільки ж було варягів, ще 2 тисячі спорядили новгородці. Для утримання війська новгородці зібрали продовольство і гроші. Прості бюргери вносили по 4 кун, старости — по 10 гривен (250 кун) (за Радзівіловим літописом лише по 5 гривен, що ближче до їх можливостей), бояри — по 18 гривен (2000 кун). Варязьку дружину очолював Еймунд, якого довелося найняти, бо дружина Свейна понесла значні втрати. З цими силами Ярослав виступив на Київ.

Це військо здобуло перемогу біля Любеча в кінці жовтня 1018 р.⁹⁰⁷. За цю перемогу рядові новгородці отримали по 1 гривні, а старости — по 10 гривен⁹⁰⁸. Літопис нічого не повідомляє про бояр, які в нагороду діставали бенефіції і нові уряди, пов'язані з доходами⁹⁰⁹.

Ярослав зайняв Київ 26.11.1016 р., до рук його потрапив двір Святополка і його жінка. Сам Святополк засів у Бересті, чекаючи на польську допомогу⁹¹⁰. Ярослав не любив військових походів, спадкова хвороба Пертеса не давала йому можливості безпосередньо брати участь у битвах. Але він був добрим дипломатом. Тому негайно уклав угоду з противником польського короля Болеслава Хороброго германським кайзером Генріхом II. Але виступу його раті завадили печеніги, з якими у Святополка був союз. Тому результатом цього походу було тільки здобуття Берестя. Керував цим походом, напевно, воєвода Блуд, колишній пестун Ярослава. Повільність та незначні результати дій київського міста спричинилися до укладення вигідного миру у Будищині 30.01.1018 р., який не тільки розв'язав руки польському королю, але й дозволив скористатися з допомоги німецького кайзера⁹¹¹.

Вдалося розгромити і печенігів⁹¹². На місці перемоги над печенігами (тоді у полі, за стінами "граду Володимира") у 1017 р. було закладено собор св. Софії, за свідченнями Першого Новгородського та пізнього Пискаревського⁹¹³ літописів (хоча кінцева редакція цього літопису була здійснена у 1640–1646 рр., його джерела далеко не вивчені і містять багато загадок⁹¹⁴). Собор було закінчено у 1036 р. Частина істориків (П. Лебединцев, М. Максимович, М. Петров, М. Каргер, Ю. Асеев та ін.) відстоювала 1037 р. як дату закладення собору, однак знахідка С. Висоцьким на стіні храму граффіті з повідомленням про народження Всеволода Ярославича (1030 р.) однозначно свідчить, що у 1030 р. храм уже функціонував⁹¹⁵.

⁹⁰⁴ Шахматов А. А. Разыскания..., — С. 499–507.

⁹⁰⁵ Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. — Москва, 1963. — С. 201–202, 206.

⁹⁰⁶ Куза А. В. "Повесть о князе Ярославе и о мужах новгородских" // Древняя Русь и славяне. — Москва, 1978. — С. 233–239.

⁹⁰⁷ Назаренко А. В. О датировке Любечской битвы // Летописи и хроники. 1984 г. — Москва, 1984. — С. 13–19.

⁹⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 132–133.

⁹⁰⁹ Куза А. В. "Повесть о князе Ярославе..." — С. 237.

⁹¹⁰ Łowmiański H. Swietopelk w Brzesciu w r. 1019 // Europa. Słowianszczyzna. Polska. Studia ku uczczeniu K. Tymienieckiego. — Poznań, 1970. — S. 229–244.

⁹¹¹ Свердлов М. Б. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. // Проблемы истории международных отношений. — Ленинград, 1972. — С. 291; Thietmar von Merseburg. Chronik. — Lib. 8, 1.

⁹¹² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 137.

⁹¹³ ПСРЛ. — Т. 34. — С. 60.

⁹¹⁴ Дианова Т. В. К вопросу о времени создания рукописи Пискаревского летописца // Летописи и хроники. 1976 г. — Москва, 1976. — С. 142–147.

⁹¹⁵ Поппе А. Заснування Софії Київської // Український Історичний Журнал. — 1965. — № 9.

Розділ третій

У серпні 1018 р. воєвода Блуд потерпів поразку на р. Західний Буг. З допомогою поляків Святополк повернув собі Київ. На цей раз в його руки потрапив двір Ярослава і його скарбниця, а також дружина, яка невдовзі померла у полоні. Ярослав втік до Новгороду і хотів втікати у Швецію, але Коснятин Добринич та новгородські бояри змусили його продовжити боротьбу⁹¹⁶. Тепер вже новгородці не хотіли втрачати переваг, які їм надав Статут Ярослава.

Ім'я першої дружини Ярослава — Анна встановлено на основі канонізації її останків у Новгороді у 1439 р. (саме ім'я названо вперше у джерелах XVI ст.⁹¹⁷). В. Янін поставив під сумнів існування Анни, вважаючи, що у кращому випадку це була дружина Володимира Ярославича — Олександра⁹¹⁸. Той факт, що перша дружина Ярослава напевно померла у Києві (що до кінця також невідомо, княгиня могла померти невдовзі після повернення з полону), не виключає можливості перевезення її тіла у Новгород. Так само мало ймовірно, щоби у Новгороді не пам'ятали імені княгині на час її канонізації. Анною називали княгиню М. Грушевський⁹¹⁹, Л. Войтович⁹²⁰, О. Назаренко⁹²¹ та інші історики. Проблема ця залишається дискусійною.

І час також працював на Ярослава. Невдала політика Болеслава Хороброго у Києві та така ж поведінка польських гарнізонів у інших містах, викликали повстання населення, до якого мусив приєднатись і сам Святополк⁹²².

Посилення Данії, союзником якої виступав Болеслав Хоробрий, змусило шведського короля також по іншому оцінити боротьбу за київський престол. За правління датського конунга Свена I Харальдсена Роздвоєна Борода (бл. 986–1014) Данія стала найсильнішою із скандинавських країн. Молодший син конунга Кнуд з 1010 р. громадив сили датських вікінгів для завоювання Англії. Залишки його таборів добре досліджені археологами. У 1013 р. Кнуд висадився в Англії. Підтримка скандинавського населення області Денло, а також смерть короля Еймунда Залізнобокого дозволили Кнуду у 1016 р. зайняти англійський престол. Еймунд Залізнобокий був сином короля Етельреда і королеви Ельфгіри. Щоби підкріпити свої права на англійський престол, Кнуд одружився з вдовою Етельреда, його другою дружиною Еммою. Але по смерті Еймунда залишились юні хлопчики Еймунд і Едуард (Еймунд Залізнобокий одружився у 1015 р.). Віддані покійному королю барони вивезли хлопчиків у Швецію, що вже було викликом Кнуду⁹²³. Шведський король Олаф Шетконунг (Улоф Ейріксон) намагався організувати шведсько-норвезький союз, але після того як норвезький король перейшов на сторону англо-датського короля, у нього не було ніякого іншого вибору окрім союзу з Ярославом. Тому король Олаф підтримав Ярослава і скріпив союз з ним шлюбом новгородського князя на своїй доньці Інгігерді-Ірині, яка була обіцяна норвезькому конунгу Олафу II Товстому⁹²⁴. З огляду на те, що результат боротьби за київський престол ще не був ясним, шведський король змусив Ярослава віддати Ладогу в уділ родичу Індігерді ярлу Рагнвалду Ульвсону. Як сказано у сазі *"це звання ярла давалось для того, щоби ярл захищав володіння конунга від язичників"*⁹²⁵. Ладозький уділ залишився у складі держави Ярослава, ярл Рагнвалд був його васалом. Крім того він

⁹¹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 131.

⁹¹⁷ Янін В. Л. Некрополь Новгородского Софийского собора. — Москва, 1988. — С. 138.

⁹¹⁸ Там само. — С. 139.

⁹¹⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 2. — Київ, 1992. — С. 32.

⁹²⁰ Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів. — Київ, 1990. — С. 14.

⁹²¹ Назаренко А. В. О русско-датском союзе..., — С. 185.

⁹²² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 132.

⁹²³ Матузова В. И. Англо-нормандские повествовательные источники XII–XIII вв. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 130–136.

⁹²⁴ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия..., — С. 42.

⁹²⁵ Там само. — С. 53.

Рюриковичі

привів дружину, яку було використано у боротьбі проти Святополка. По смерті Рагнвалда ладозький уділ успадкував його син Ейлів Рагнвалдсон, який правив Ладогою до своєї смерті у 1036/37 р. Лише після цього ладозький уділ було ліквідовано. Те, що Ярослав погодився передати ладозький уділ своєму новому родичу, свідчить про його винятково важке становище. Заперечення можливості такої ситуації грішить давніми стереотипами та надмірним патріотизмом⁹²⁶.

Шведський король Олаф не менше Ярослава був зацікавлений в перемозі новгородського князя і наступній його допомозі. Він сам побоювався Кнуда, який у 1018 р. успадкував і датський престол по смерті старшого брата Харальда II Свенсена (1014–1018). Тому він і переправив у Новгород обох англійських принців. Доля їх склалась не дуже вдало. У 1019 р. сини Еймунда Залізнобокого були перевезені в Угорщину. Старший з них Еймунд незабаром помер, а Едвард прожив на чужині близько 40 років, одружився з Агатою, ймовірно племінницею германського імператора Генріха II і продовжував претендувати на англійський престол. У 1057 р. англійський король Едуард Ісповідник (1042–1066), побоюючись за своє становище, заманив вигнанця до Англії, обіцяючи зробити своїм спадкоємцем. Едвард з Агатою, сином Едгаром і дочками Христиною та Маргаритою прибув на батьківщину і незабаром помер при непевних обставинах. З його дітей поталанило тільки Маргариті, яка стала королевою Шотландії⁹²⁷.

Шлюб Ярослава та Інгігерди приніс щастя Ярославу. Про красу Інгігерди і вплив княгині на мужа розповідають саги та легенди⁹²⁸. В честь її святої покровительки Ярослав збудував в столиці храм св. Ірини. Інгігерда-Ірина померла 10.11.1051 р.⁹²⁹. Ярослав наказав поховати себе в одному саркофазі з дружиною, щоб і після смерті їх тіла не розлучались. Це єдиний факт подібного поховання у Київській Русі.

Похід на Київ зимою 1019 р. зробив Ярослава господарем Русі. У березні 1019 р. Святополк потерпів поразку на Альті і скоро помер десь між Польщею та Чехією⁹³⁰. Тепер митрополит-грек, який раніше підтримував Святополка взяв рішуче сторону Ярослава. У 1020 р. Київська Русь отримала своїх перших святих. Вбиті Святополком князі Борис та Гліб були проголошені святими чудотворцями, над їх могилами була поставлена дерев'яна усипальниця, церква канонізувала їх скоріше ніж рівноапостольного князя Володимира і його бабусю Ольгу⁹³¹. Тінь Святополка стала символом зла.

Можна не сумніватися, враховуючи тогочасний менталітет і релігійність церковних кіл, що якби Ярослав хоча б якоюсь мірою був причетним до загибелі Бориса та Гліба, він би не наважився на їх швидку канонізацію.

Ярослав відразу показав своїм прибічникам, які допомогли йому оволодіти Києвом, що він не збирається бути іграшкою в їх руках. Юний князь Ілля Ярославич був посаджений в Новгороді, що сильно ослабило владу посадника Коснятина Добринича. Але у 1020 р. новгородський князь несподівано помер. Напевно його смерть стала

⁹²⁶ Глазырина Г. В. Свадебный дар Ярослава Мудрого шведской принцессе Ингигерд // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследование. 1991 г. — Москва, 1994. — С. 240–244.

⁹²⁷ Матузова В. И. Англо-нормандские..., — С. 135–136.

⁹²⁸ Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе. — Т. 2. — Москва, 1994. — С. 119, 174; Глазырина Г. В. Исландские викингские саги о Северной Руси. — Москва, 1996. — С. 99–100; Мельникова Е. А. Брак Ярослава и Ингигерд в древнескандинавской традиции: беллетризация исторического факта // XIII конференция по изучению истории, экономики, литературы и языка скандинавских стран и Финляндии. — Москва-Петрозаводск, 1997. — С. 151–153.

⁹²⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 155; — Т. 2. — Стб. 143.

⁹³⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 133.

⁹³¹ Приселков М. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII веков. — Санкт-Петербург, 1913. — С. 68–74, 99, 106–109.

Розділ третій

офіційним мотивом заслання Коснятина у Ростов, а потім в Муром, де у 1023 р. його було вбито з наказу Ярослава⁹³². Трапилось це в розпал боротьби Ярослава з Мстиславом. Може великий князь побоювався, що Коснятин виступить на підтримку його суперника Мстислава. Причини загибелі Коснятина Добринича, який стільки зробив для перемоги Ярослава у боротьбі за київський престол, неясні. Одні бачили тут спробу лідера новгородського боярства добитися ще більших поступок, інші — його реальну причетність до ранньої смерті князя Іллі Ярославича, треті — помсту Ярослава нащадкові Добрині, винного в насильстві над Рогнедою.

Другого свого прибічника вождя варягів Еймунда у 1020 р. Ярослав звільнив зі служби. Останнє не обійшлося для нього безслідно. У 1020 р. київський князь виступив проти племінника полоцького князя Брячислава Ізяславича. Полоцький князь не брав участі в усобиці, але використав цей час для того, щоби укріпити свою незалежність від Києва. Несподіваний похід Ярослава закінчився поразкою для племінника⁹³³. Але Брячислав відразу ж найняв дружину Еймунда, яка поверталася з Києва сильно невдоволена Ярославом. У 1021 р. полоцько-варязькі сили здобули і пограбували Новгород. Битва з київським військом на р. Судомирі, за повідомленнями літописів, закінчилась поразкою полочан, але мир був почесним для князя Брячислава Ізяславича. В обмін на визнання зверхності київського князя полоцький князь отримав Вітебськ і Усвят⁹³⁴.

Щоби отримати підтримку Візантії Ярослав, подібно до Святополка, мусив висилати військові контингенти до Візантії. У 1021 р. імператор Василь II розпочав війну проти абхазького царя Георгія I Багратіоні (1014–1027). Зимом 1021 р. київський корпус зосередився в Трапезунді, а пізньою весною вирушив на користь Візантії битву біля Ерзеруму⁹³⁵.

Тільки у 1022 р. Ярослав спромігся вислати військо під Берестя, зайняте поляками, але потерпів поразку⁹³⁶. Захоплені території повернути не вдалося. Навколо цієї події також триває полеміка. При цьому частина дослідників вважають, що цей похід був продовженням війни, яка тривала з 1019 р.⁹³⁷, інші вважають, що у літописі події 1017 р. перенесені під 1022 р.⁹³⁸, для чого відсутні будь-які підстави⁹³⁹.

Тим часом у 1023 р. в боротьбу за Київ втрутився тмутараканський князь Мстислав. Схоже, що він спирався на боярські кола, невдоволені явно невдалою політикою Ярослава у 1019–22 рр. Мстислав Володимирович міцно утримував своє князівство, змусив сусідні аланські племена платити данину, розгорнув кам'яне будівництво в своїй столиці⁹⁴⁰. Мстислав розраховував, що кияни без опору впусять його в столицю. Ярослав саме знаходився у Новгороді. Але велике військо Мстислава, до складу якого входили хозари, яси і косоги, налякало киян і вони не прийняли тмутараканського

⁹³² ПСРЛ. — Т. 5. — С. 134.

⁹³³ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 99.

⁹³⁴ ПСРЛ. — Т. 5. — С. 134.

⁹³⁵ Васильевский В. Г. Труды. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1908. — С. 212.

⁹³⁶ ПСРЛ. — Т. 34. — С. 62.

⁹³⁷ Корольок В. Д. Древнепольское государство. — Москва, 1957. — С. 48; Зінчук Я. П. Міжнародні відносини в період німецько-польської війни 1003–1018 рр. // Праці Одеського ун-ту. — Т. 152. — 1962. — С. 94; Łowmiański H. Swietopelk w Brzesciu w r. 1019 // Europa. Słowianszczyzna. Polska. Studia ku uczczeniu K. Tumienieckiego. — Poznań, 1970. — S. 229.

⁹³⁸ Ильин И. Н. Летописная статья 6523 года и ее источник: Опыт анализа. — Москва, 1957. — С. 121; Свердлов М. Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XII вв. // Исследования по истории славянских и балканских народов. — Москва, 1972. — С. 153; Кузьмин А. Г. Начало новгородского летописания // Вопросы истории. — 1977. — № 1. — С. 69.

⁹³⁹ Головки А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. — Киев, 1988. — С. 34.

⁹⁴⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 145.

Рюриковичі

князя⁹⁴¹. Тоді Мстислав відійшов на Лівобережжя і зробив своєю столицею Чернігів. Володимир не посадив нікого в землі сіверян. Напевне при ньому там ще залишався останній князь з місцевої династії. Тепер сіверяни признали своїм князем Мстислава⁹⁴².

А Ярослав зіткнувся з складними проблемами на півночі. У суздальській землі вибухнуло повстання. Б. Греков пов'язував його з боротьбою за київський престол⁹⁴³. У літературі переважає думка про його антифеодальний характер⁹⁴⁴. Навряд чи ці погляди вірні. У регіоні більшість складало тубільне угро-фінське населення, тривали складні асиміляційні процеси. Причиною повстання став неврожай та викликаний ним голод. Верхівка і слов'яни-колоністи ("стара чадь") наживались за рахунок спекуляції, скриваючи власний урожай ("гобіно") і отримуючи за допомогу від уряду по твердій ціні, яку потім продавали втридорога. Найбільше бідувало місцеве населення вепси ("весь"). Цим скористались волхви, які під прапором реставрації язичества повели вепсів на колоністів і місцеву адміністрацію. Можливо, що мали місце і ритуальні вбивства жінок, як здогадувався на підставі літописного тексту В. Мавродін⁹⁴⁵.

Лише придушивши повстання в суздальській землі⁹⁴⁶, Ярослав, під кінець літа 1024 р. добрався до Києва. Його військо очолював один із знатних шведських нобілів Хакон (Якун). Обидва війська зустрілися біля м. Листвена недалеко від Чернігова. Битва розпочалася атакою варязької піхоти ополчення сіверян, в яку поступово втягнулися всі сили Якуна. Ціною великих втрат сіверяни утримали поле битви, а атака хазарсько-касогської кінної дружини Мстислава, здійснена в той момент, коли здавалося, що перемагає військо Ярослава, закінчилась повним розгромом Якуна. Не заїжджаючи в Київ, Ярослав і Якун втекли в Новгород⁹⁴⁷.

Але неочікувано Мстислав не скористався зі своєї перемоги і не зайняв Києва. В Новгороді з'явилося посольство чернігівського князя, який закликав переможеного Ярослава *"сяди на своем столе в Киеве, занеже ты еси болши брат, а мне буди своя страна"*⁹⁴⁸. Але Ярослав не повірив в благородство Мстислава і два роки не ризикував повернутися до Києва. У 1026 р. під стіни Києва підступили печеніги. Надалі така ситуація не могла продовжуватися. Ярослав мусив піти на переговори з Мстиславом в Городці. Брати домовились про розділ земель по Дніпру при збереженні Псковського і Полоцького удільних князівств⁹⁴⁹. Ярослав подбав, щоби текст угоди не потрапив у літописи — напевно вона була продиктована Мстиславом. М. Тихомиров пояснював угоду в Городці консолідацією земель в боротьбі проти Польщі по смерті Болеслава Хороброго⁹⁵⁰. Схоже, що все-таки ініціатором відновлення єдності був Мстислав Володимирович.

У цей період у Ярослава з'явилися серйозні проблеми на Балтиці. Норвезький конунг Олаф Харальдсон (1015–1028) тісно зближився з Швецією і Ярославом Володимировичем. Запроваджуючи християнство, він реформував і основи держави, перетворюючи її з союзу автономних земель і общин в унітарну централізовану країну. Але запровадження регулярних податків, настроїло проти нього не лише хевдінгів, які правили областями, але і бондів, які складали автономні общини. Вікінги звикли підпорядковуватись лише волі тінга (загальних зборів), а конунга трактували як

⁹⁴¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 147; — Т. 2. — Стб. 134.

⁹⁴² Там само.

⁹⁴³ Греков Б. Д. Київська Русь. — Київ, 1951. — С. 252.

⁹⁴⁴ Тихомиров М. Н. Древняя Русь..., — С. 91.

⁹⁴⁵ Мавродін В. В. Очерки по истории феодальной Руси. — Ленинград, 1949. — С. 148–149.

⁹⁴⁶ ПСРЛ. — Т. 4. — Ч. 2. — С. 115.

⁹⁴⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 148–149; — Т. 2. — Стб. 135–136.

⁹⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 149; — Т. 2. — Стб. 137.

⁹⁴⁹ Там само.

⁹⁵⁰ Тихомиров М. Н. Древняя Русь..., — С. 95–97.

Розділ третій

військового вождя ледунгу (ополчення). Тому хевдінги звернулися до англо-датського конунга Кнуда Великого. Шведсько-норвезький похід у 1026 р. потерпів поразку, що полегшило Кнуду здобуття норвезького престолу. Прогнаний з Норвегії Олаф знайшов притулок в Новгороді. Ярослав і шведський конунг Анунд-Якоб допомогли йому зібрати рать для походу в Норвегію. Загроза появи імперії вікінгів Кнуда Великого не влаштувала обох. Однак Олаф був розбитий при Стікластадірі 29.07.1030 р. і загинув. Рештки його прихильників знайшли притулок при дворі Ярослава. В їх числі був і син Олафа Магнус.

Перебуваючи у Новгороді, Ярослав мусив вирішувати і регіональні проблеми. Для новгородської еліти одним з головних напрямків діяльності була експансія у сусідні естонські землі. У X ст. естонські землі почали об'єднуватися в племенні князівства. На початку XIII ст. на землях Естонії було вісім князівств (Уганді і Сакала на півдні, Вірумаа, Ярвамаа, Харьюмаа і Рявала — на півночі, Ляенемаа і Сааремаа — на заході) та шість кіхелькондів в центральних районах, очолені старшинами (Алемпойс, Нурмекунд, Миху, Вайга, Йогентагана, Соополіце). На початку XI ст. в Естонії було не менше 6 князівств (маакондів) та до 10 кіхелькондів. Вони ворогували між собою, що, звичайно, полегшувало підпорядкування цих територій. У 1030 р. Ярослав зайняв естонський порт Тарту і заложив тут фортецю Юр'єв⁹⁵¹, названу так в честь свого християнського патрона св. Георгія-Юрія. Християнське ім'я князя відоме з твору сучасника Іларіона⁹⁵².

Повернувшись до Києва, Ярослав змушений був втрутитися у польські проблеми. Завершення уособиці поставило на черзі повернення земель, окупованих Болеславом Хоробрим під час війни за київську спадщину. Тим часом король Мешко II (1025–1034) в союзі з угорським королем і Фрідріхом Лотарінгським виступив проти імператора Конрада II. Польські війська сильно спустошили Саксонію. Противники Польщі Чехія і Русь відразу підтримали германського імператора.

У 1030 р. військо Ярослава вернуло Белз⁹⁵³. У наступному році Конрад II заключив мир з Угорщиною. При дворі Ярослава з'явився один з двох суперників Мешка II — Бесприм. Рать Ярослава та Мстислава у 1031 р. легко зайняла Червенські гради і Перемишль⁹⁵⁴. Було відновлено старі кордони. Полонені поляки були поселені на степовому кордоні на р. Росі, де розбудовувалася оборона лінія проти печенігів. Центром її мав стати новозаснований град Юр'єв (Біла Церква).

Мешко II не мав сил протистояти ударам з усіх сторін і поспішив помиритися з імператором, якого вважав найсильнішим. Він уступив імператору значну частину Лужицької землі. Сподіваючись помиритися з чехами, король сам виїхав на переговори, але був підступно схоплений і кастрований⁹⁵⁵. На цей час союз Русі та Чехії був досить тісним. Князь Олдріх (1012–1033, 1034) у 1032 р. навіть дозволив заложити монастир св. Прокопа на Сазаві, який на довгі роки став центром чесько-руських контактів. Ярослав підтримав Бесприма, який отримав корону Польщі. Але з цим не погодився германський імператор, підтримавши другого претендента — Оттона. Відпущений чехами, Мешко II теж тепер шукав підтримки у Конрада II. Бесприм був вбитий змовниками. У 1033 р. за Мерзбургським миром Мешко II, який повернувся на престол, мусив відмовитися від королівського титулу, уступав імперії Лужицьку і Мільчанську

⁹⁵¹ НПЛ. — С. 183.

⁹⁵² Іларіон, митрополит киевський. Слово о законе и благодати // Памятники древнерусской церковно-учительной литературы / Под ред. А. И. Пономарева. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1894. — С. 74, 75.

⁹⁵³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 137.

⁹⁵⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 137–138.

⁹⁵⁵ Галл Аноним. Хроника и деяния князей или правителей польских / Предисловие, перевод и прим. Л. М. Поповой. — Москва, 1961. — С. 49.

Рюриковичі

марки, визнавав за братом Оттон Сілезію, а за братом Дітріхом — Західне Помор'я. Обидва маркграфі отримували свої землі як лени імперії⁹⁵⁶. З достойного противника імперії Польща почала перетворюватися у конгломерат слабих васальних князівств.

Незабаром Мешко II здійснив відчайдушну спробу відновити ситуацію. Оттон був вбитий у 1033 р., а Дітріх не втримався в Помор'ї. Але 10.05.1034 р., як записав хроніст Готфрід з Вітербо, власним мечником був вбитий і Мешко II. Польщу захлиснула хвиля анархії. Чашник Мешка II Моєслав захопив Мазовію і проголосив себе князем. Легенди зберегли згадки ще про князя Болеслава Забутого.

У цей час події склалися надзвичайно сприятливо для князя Ярослава. Його васал ладозький ярл Ульф-Ейлів (Улеб) здійснив успішний похід до Залізних воріт в землю Пермі⁹⁵⁷. У 1035 р. помер Кнуд Великий, імперія вікінгів розвалилася. Депутація хевдінгів сама з'явилася у Києві, пропонуючи Магнусу Олафсону норвезький престол. Його батько був проголошений святим і "вічним конунгом Норвегії". У посольстві було 12 виборних мужів, серед них і старі противники конунга Олафа — Ейнар та Кальв. Опікун Магнуса Рагнвалд Бруссон зажадав гарантій для юного принца. Хевдінги склали присягу перед Ярославом. Магнус вирушив в Норвегію, союз з якою було відновлено.

Зірка ж Мстислава почала гаснути. Не зовсім вдало закінчилася експедиція на Каспій у 1032–1033 рр. В цей час помер єдиний син Мстислава — Євстафій. А у 1036 р. на полюванні загинув і сам чернігівський князь⁹⁵⁸. Ярослав без проблем оволодів його землями. Відразу ж він ліквідував Псковське князівство. Князь Судислав був схоплений зненацька і ув'язнений в темниці⁹⁵⁹, де він просидів до 1058 р., коли його нарешті звільнили племінники. Псковська земля знову була об'єднана з новгородською. Новгородський уділ отримав Володимир Ярославич.

Залишався тісним і союз з Візантією. У 1030 р. київський корпус в битві з арабами під Алеппо врятував імператора Романа III. У 1031 р. ці воїни склали ядро війська домесника схол Георгія Маніака, яке облягало Едессу. В наступному 1032 р. цей важливий пункт в Сирії було здобуто. У 1034 р. корпус включили у військо патрикія Микити, яке діяло в районі Дергри на вірменській границі. 17.03.1041 р. київський корпус взяв участь у битві при Маларі⁹⁶⁰.

В такій ситуації Ярослав втрутився у польські справи. Звичайно, він не боявся поширення антифеодального бунту на своїй землі, як вважали деякі радянські історики⁹⁶¹. Так само нереально пов'язувати зближення Ярослава з Казимиром пошуками союзника після невдалого походу у Ятвягію у 1038 р. та появою литовсько-мазовецько-поморської коаліції⁹⁶². Не завоювання Ятвягів, яке не відбулося ні тоді, ні пізніше, а безпека власних земель була головною проблемою зовнішньої політики Ярослава. Рятуючи Польщу від розвалу, Ярослав не давав Германській імперії наблизитись до кордонів своєї держави. В 1038 р. чехи взяли Гнезно і Познань. Юний князь Казимир з матір'ю виїхали до Угорщини, де спадкоємець польського престолу потрапив у в'язницю. Але смерть угорського короля Стефана I у 1038 р. зробила Казимира вільним. Його мати Рихеза своїм коштом наwerbувала в німецьких землях 500 лицарів, з якими Казимир вирушив відвойовувати Польщу. І тут Ярослав підтримав польського князя. Угода 1042 р. зафіксувала союз Київської Русі і Польщі. Казимир повернув 800 полонених з числа захоплених його дідом Болеславом Хоробрим, визнав повернення

⁹⁵⁶ Пашуто В. Т. Внешняя политика..., — С. 38.

⁹⁵⁷ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 79.

⁹⁵⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 150; — Т. 2. — Стб. 138.

⁹⁵⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 151; — Т. 2. — Стб. 139.

⁹⁶⁰ Литаврин Г. Г. Пселл о причинах последнего похода русских под Константинополь в 1043 г. // Византийский Временник. — Т. 27. — 1967. — С. 71–84.

⁹⁶¹ Тихомиров М. Н. Древняя Русь..., — С. 97–98.

⁹⁶² Головки А. Б. Древняя Русь и Польша..., — С. 45–46.

Розділ третій

Ярославом прикордонних земель і відмовився від Ятвягії. Угоду скріпили шлюби Казимира з молодшою сестрою Ярослава Марією-Доброневою, та Ізяслава Ярославича з сестрою Казимира — Гертрудою.

Зближення Києва з Краковом викликало незадоволення при імператорському дворі. Там вірно оцінили успіхи політики київського князя. 30.11.1040 р. посольство Ярослава Володимировича з багатими дарами приймали в Альштедті (Тюрингія), але, коли 6.01.1043 р. Ярослав запропонував германському імператору Генріху III підтвердити союз, скріпивши його шлюбом з однією зі своїх доньок, йому було відмовлено. Імператор обрав Агнесу де Пуатьє, шлюб з якою приніс йому підпорядкування Лотарингії.

Тоді Ярослав став шукати зв'язків з впливовими князями імперії. Сліди цих зв'язків можна бачити в шлюбах його синів з сестрою трірського єпископа Бурхарта, дочкою графа Леопольда фон Штаде Одою і дочкою саксонського маркграфа Оттона Кунегундою. Така політика дозволяла йому стримувати активність німців на сході.

Війна на західних кордонах тривала у 1038–1047 рр. Військо Ярослава розгромило мазовецького князя Мосслава, який загинув у 1047 р., після чого Мазовія знову потрапила під зверхність Польщі. У 1038 р. без особливого успіху київське військо здійснило похід проти ятвягів⁹⁶³, а у 1040⁹⁶⁴ чи 1044⁹⁶⁵ рр. — похід у Литву.

Не даючи Германській імперії поглинути Польщу, Ярослав старанно слідкував за становищем в Угорщині. По смерті Стефана I угорська корона дісталася його племіннику Петру Орсеоло — сину сестри покійного короля і венеціанського дожа, який орієнтувався на Германську імперію. Ярослав відразу ж прийняв Андрія і Левенте, синів Васоя, іншого племінника Стефана I, якого осліпили ще за життя дядька. Обидва були в Києві у 1034–1036 рр., а потім повернулися знову, не знайшовши ніде притулку. Тим часом частина угорських магнатів висунула на трон шурина Стефана I — Шамуеля Абу (1041–1044). Однак політикою репресій Шамуель розтратив значну частину своїх прихильників. Петро Орсеоло визнав себе васалом Генріха III, отримав німецьку допомогу і розгромив Шамуеля Абу 5.06.1044 р. в битві при Менарі у комітаті Дьєр. Тоді противники Петра Орсеоло звернулися до принців Андрія і Левенте, які прибули з Києва в Угорщину. Королем був проголошений Андрій, за якого Ярослав видав свою дочку Анастасію⁹⁶⁶.

Велику популярність в боротьбі з найманцями Петра Орсеоло здобув молодший брат нового короля герцог Бейло, який очолював державне ополчення. В Києві відразу відреагували на таку ситуацію. За найстаршого з внуків Ярослава — Ростислава Володимировича була видана дочка герцога Бели. Союз з Угорщиною теж служив політиці стримування зовнішньополітичної активності Германської імперії.

В цьому контексті по іншому виглядають мотиви шлюбу Анни Ярославни з французьким королем Генріхом I у 1049 р. Союз з далекою Францією для обох сторін мав сенс лише у плані стримування амбіцій германських імператорів.

У війську Ярослава продовжував службу норвезький принц Гаральд Хоробрий. В числі київського корпусу він був посланий у Візантію. При імператорі Михайлі V київський корпус був перетворений в гвардію. Але у 1042 р. Михайло V був осліплений. Імператором став Костянтин IX Мономах, який одружився з 64-річною Зоєю, дочкою Костянтина VII. У 1043 р. в Італії підняв бунт відомий полководець Георгій Маніак.

⁹⁶³ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 103; Приселков М. Д. Летописание Западной Украины и Белоруссии // Ученые записки Ленинградского гос. ун-та. — №67. — Вып. 7. — 1941. — С. 12.

⁹⁶⁴ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 103.

⁹⁶⁵ НПЛ. — С. 181.

⁹⁶⁶ Штернберг Я. И. Анастасия Ярославна, королева Венгрии // Вопросы Истории. — 1984. — № 10. — С. 180–184.

Рюриковичі

Частини гвардії, які були в Італії, приєдналися до нього. Тоді новий імператор видав наказ розформувати решту гвардії в столиці. Принцу Гаральду з 500 воїнами вдалося вирватися і повернутися на Русь⁹⁶⁷. Ярослав звернув увагу на мужнього принца. Його турбувало те, що хевдінги тримали в руках конунга Магнуса Доброго. У 1045 р. за Гаральда була видана Єлизавета Ярославна, у яку він був закоханий давно. У 1046 р. Гаральд виїхав у Норвегію, де став співправителем Магнуса, а з 1047 р. по його смерті зайняв королівський престол як Гаральд III Суворий Правитель (1047–1066).

Повстання Георгія Маніака загострило відносини з Візантією. Сам полководець загинув у битві при Фессалоніках під час походу на столицю. В його спробі сучасники бачили мало не спробу Києва за допомогою свого корпусу здійснити переворот у Візантії. За інформацією Зонари навіть був убитий посол Ярослава. Пселл розповідає про вбивства київських купців⁹⁶⁸. На Афоні біля руського монастиря були пограбовані склади та причали⁹⁶⁹. Скоріше всього ці акції були свідомо сплановані урядом Костянтина IX. Ярослав не був готовим до такого розвитку подій. Літописи навіть не згадують причин походу⁹⁷⁰. Не сподівалися на швидку реакцію і у Константинополі, бо візантійські автори пізніше писали, що Русі тільки чекали приводу щоби вторгнутися в імперію⁹⁷¹.

На початку літа великий флот, очолений найстаршим на той час сином Ярослава новгородським князем Володимиром Ярославичем і воєводою Вишатою, виїшов у море. В його складі був і принц Гаральд з тими гвардійцями, які вирвалися з Константинополя. Скіліца оцінював флот Володимира Ярославича в 100 тис. чол., ближчий до реальності, мабуть, Атталіат, який писав про 400 лодей (16–20 тис. воїнів)⁹⁷².

Воєвода Вишата Остромирич хотів від гирла Дунаю рухатися суходолом, але перемогла думка Гаральда, Гардара та інших вікінгів, які радили на лодях ввійти в Мармурове море і відразу напасти на столицю. Флоту Володимира Ярославича вдалось без проблем дійти до Константинополя. За даними Пселла князь вимагав викуп по 1 тис. номісм на лодь⁹⁷³. Переговори результатів не дали, але дозволили візантійцям зібрати свої кораблі. Володимир позбувся вигоди маневру, підказаного Гаральдом. Два флоти стали один проти одного, причому Володимир та Вишата загородили вихід з бухти Золотий Ріг. Після довгого протистояння від візантійського строю відділились 2 чи 3 трієри під командою Василя Феодорокана⁹⁷⁴ і пішли на прорив, використовуючи металюну артилерію і "грецький вогонь". Їх однак відразу оточили лоді, почали балками пробивати високі борти, ламати весла і зближуватись до абордажного бою. Тоді імператор, який з берега спостерігав за битвою (у його світі був і Михайло Пселл, який описав цю битву), кинув на Володимира весь свій флот. Греки масово викидали через сифони запальну суміш. Крім того на допомогу їм прийшла і природа. Штормовий вітер підняв хвилі і погнав їх на лоді Володимира Ярославича. Стрій було порушено і легкі лоді почало кидати на скали⁹⁷⁵. Лодь князя Володимира Ярославича теж розбилася об скали і сам князь врятувався тільки дякуючи мужності командира однієї з лодей Івана

⁹⁶⁷ Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия..., — С. 68.

⁹⁶⁸ Литаврин Г. Г. Пселл о причинах последнего похода русских..., — С. 71–86.

⁹⁶⁹ Мошин В. А. Русские на Афоне в XI–XII вв. // *Bizantinoslavica*. — Т. 9. — 1947. — S. 70–72.

⁹⁷⁰ Брюсова В. Г. Русско-византийские отношения середины XI в. // *Вопросы Истории*. — 1972. — № 3. — С. 51–62.

⁹⁷¹ Там само. — С. 95.

⁹⁷² Литаврин Г. Г. Война Руси против Византии в 1043 г. // *Исследования по истории славян и балканских народов*. — Москва, 1972. — С. 178–222.

⁹⁷³ Пселл Михаил. Хронография / Перевод, статья и примечания Я. Н. Любарского. — Москва, 1978. — С. 95.

⁹⁷⁴ Ioannis Scyliteae Synopsis historiarum / Rec. I. Thurn. — Berlin-New York, 1973. — P. 431

⁹⁷⁵ Пселл Михаил. Хронография..., — С. 97.

Розділ третій

Творимирича. Про продовження битви вже не могло бути і мови. Частина екіпажів розбитих лодей опинилась на березі. Щоб зібрати їх і вивезти Вишата добровільно висадився слідом за ними. Володимир продовжив відступ морем. Костянтин IX послав навздогін йому 14 дромонів, але ця ескадра була розбита при зустрічі з флотом русів⁹⁷⁶. Рештки цього флоту князь Володимир Ярославович вивів назад. Воєвода Вишата зібрав екіпажі розбитих суден і рушив суходелом до Дунаю. Біля Варни його оточив стратиг Кекавмен. Сили були нерівні. Вишата і бл. 800 воїнів потрапили в полон. Їх привели в Константинополь і більшість осліпили⁹⁷⁷.

Конфронтація з Візантією тривала до 1046 р. і закінчилася новою угодою, скріпленою шлюбом Всеволода Ярославича з Марією, племінницею Костянтина IX. Імператор відпустив полонених. Було відновлено і чинність попередніх угод. Київський корпус знову з'явився у візантійському війську. В 1046–47 рр. з його допомогою було придушено бунт Льва Торніка. В 1047 р. корпус воював проти норманнів в Південній Італії, в 1050 р. захищав від печенігів Фракію і Македонію, а у 1053 р. вже брав участь у війні проти грузинського царя Баграта IV⁹⁷⁸.

Таким чином успіхи зовнішньої політики дозволили Ярославу Мудрому забезпечити стабільний і спокійний розвиток своїх земель. Було розгорнено величезне будівництво в столиці. Одні розміри укріплень "граду Ярослава" вражають масштабами проведених робіт. Сюди слід додати закінчення Десятинної церкви, будівництво соборів св. Софії, св. Ірини і св. Георгія, Золоті ворота, Княжий терем. Продовжувалось будівництво міст на Росі та Стугні, які двома рубежами закрили підступи до Києва. Можливо, що через це останній напад печенігів відбувся у 1032 р. (якщо не рахувати помилкового запису під 1036/1037 р.)⁹⁷⁹.

У 1035/37 – після 1046 рр. київським митрополитом був грек Феопемпт. При ньому Ярославу вдалось утвердити культ Бориса та Гліба, а також, можливо, канонізувати Ольгу та Володимира. Перенесення в Десятинну церкву мощей Олега і Ярополка (чи встановлення кенотафа останнього) теж, напевно, було підготовкою до їх канонізації. Була організована єпископська кафедра в Юр'єві із завданням поширювати християнство серед кочовиків, яких Ярослав почав селити на степових кордонах.

Феопемпта змінив Кирило I (1046? – 1051), про діяльність якого нічого не відомо. А у 1051 р. без згоди патріарха собором руських єпископів був поставлений митрополитом пресвітер княжої церкви на Берестові Іларіон. Цьому визначному діячу належить знаменита промова "Слово о законе и благодати...и похвала кагану нашему Влодимеру", яка була виголошена в Десятинній церкві з нагоди канонізації Володимира, як думав М. Приселков, або ж 26.03.1049 р. в церкві Благовіщення на Золотих воротах в честь завершення будівництва оборонних споруд граду Ярослава, як думав М. Розов. Основна тема "Слова" — перевага християнства над іудаїзмом, показана через перевагу Нового Завіту над Старим. Закон, по Іларіону, слуга і предтеча Благодаті, яка є слугою майбутнього нетлінного життя. Носієм благодаті є Христос. Саме хрещення Київської Русі було актом Благодаті, дарованої св. Володимиру через божественне натхнення. З великим запалом писав майбутній митрополит про рідну землю "яже вьдома и слішима есть всми конці земли". Іларіону належать ще "Молитва", "Ісповідання віри", Повчання священикам, з якого зберігся уривок та ще 11 творів, де його авторство

⁹⁷⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 154.

⁹⁷⁷ Пашуто В. Т. Внешняя политика..., — С. 80.

⁹⁷⁸ Янин В. Л., Литаврин Г. Г. Новые материалы о происхождении Владимира Мономаха // Историко-археологический сборник. — Москва, 1962; Soloviev A. V. Marie, fille de Constantin IX Monomaque // Bizantion. — Т. 33. — 1963. — Р. 241–248; Брюсова В. Г. К вопросу о происхождении Владимира Мономаха // Византийский Временник. — Т. 28. — 1968. — С. 127–135; Poppe A. Państwo i kościół na Rusi w XI wieku. — Warszawa, 1968. — S. 69–130.

⁹⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 79–80.

Рюриковичі

ймовірно, але не безперечно. Напевно брав він участь і у редагуванні "Уставу Ярослава" — основного юридичного церковного документу в якому багато положень відрізняються від грецьких номоканонів.

Чи було поставлення митрополитом Іларіона спробою Ярослава добитись автокефалії для Київської церкви? Іларіон поставив у 1052 р. тмутараканським єпископом Миколу. Майже немає сумнівів, що ці землі стали християнськими раніше за Київ і належали до сурозького митрополита. Ставлячи єпископа Миколу, київський митрополит підкреслював, що його юрисдикція поширюється на всі землі, підвладні Ярославу Володимировичу. Спроба Ярослава (якщо така була) добитись автокефалії Київської церкви закінчилась невдало. Іларіона не признав патріарх, а по смерті Ярослава його наступники відмовилися від цієї ідеї. Хоча до кінця невідомо як і коли помер Іларіон.

В Новгороді протікала діяльність єпископа Іоакима Корсунянина. Можливо, що він був одним з перших літописців, чие зведення дійшло до В. Татищева вже у фальсифікованому вигляді. Принаймні розповідь про хрещення Новгорода досить колоритна, дихає реалізмом і вказує на очевидця тих подій. Іоаким відкрив школу, де навчалось грамоті 300 хлопчиків. В 1030–1034 рр. новгородську кафедру займав його учень Єфрем, якого змінив Лука Жидята з Києва. В одній із проповідей, що збереглися, він закликав новгородців утримуватись від пияцтва, брання взятків та лайливих слів.

В часи Ярослава був заснований знаменитий Києво-Печерський монастир, який отримав свій офіційний статус у 1051 р. Його заснування пов'язане з іменем Антипа з Любеча, який ввійшов в нашу історію як св. Антоній Печерський (983 – 10.07.1078). З молодих літ захопили його ідеї подвижництва і з купцями вирушив він на Афон, де прийняв постриг в монастирі Есфімена. Там він жив самотньо в печері, але туга за рідною землею взяла верх і подвижник вернув над Дніпро, де на високій горі біля Києва знайшов одну з варязьких печер, котрі, можливо, належали переслідуваним християнам ще при Володимирі. Через два роки почалась братовбивча усобиця між синами Володимира, і Антоній знову на 15 років поїхав на Афон. Коли після 1030 р. він повернувся до Києва, то обрав собі печеру, куди любив приходити молитись і пресвітер Іларіон. Строгість і подвижництво дозволили Антонію зібрати навколо себе немало прихильників. Сюди стали приходити навіть бояри великого князя. Князь Ярослав та митрополит Іларіон вірно оцінили значення общини Антонія, надавши їй статус монастиря.

Можна говорити про літописання при дворі Ярослава, в Десятинній церкві та в соборі св. Софії. Ярослав сам читав книги⁹⁸⁰ і, можливо, втручався у роботу літописців. У соборі св. Софії була бібліотека та скрипторій, де перекладались і переписувались книги. Одним з таких перекладів був переклад "Іудейської війни" Йосифа Флавія з фрагментом про Ісуса Христа, який був втрачений в латинських перекладах. Мусили бути такі скрипторії і в інших містах, бо велика кількість церков потребувала немало книг. У Новгороді князь велів зібрати триста синів старост та священників та вчити їх грамоті.

Ярослав Володимирович карбував срібні монети. Ці монети мали на одній стороні зображення святого Георгія — патрона князя Ярослава, а на другій — тризуб з легендою "*Ярославле серебро*", на підставі чого дослідники вважають, що вони карбувались ще у новгородський період⁹⁸¹.

Останні роки життя Ярослав провів у Вишгороді. Щодо його заповіту, то в літописи потрапив, безперечно, його підредагований варіант. Ярослав поділив між синами землі і встановив порядок успадкування, який з незначними змінами діяв до кінця княжих часів.

⁹⁸⁰ ПСРЛ. — Т. 5. — С. 136.

⁹⁸¹ Зварич В. В. Нумизматический словарь. — Львов, 1975. — С. 118.

Розділ третій

У заповіті була, напевно, вказівка поховати його в одному саркофазі з Інгігердою, що і було виконано. Книжники Всеволода або Володимира Мономаха переробили це місце, надавши йому зовсім іншого значення. "...якщо Бог дасть тобі отримати стіл мій після братів своїх, по праву, а не насиллям, то коли Бог пошле тобі смерть, ляж де я ляжу, біля труни моєї, тому що люблю тебе більше братів твоїх."⁹⁸²

Помер Ярослав Мудрий 20.02.1054 р. у Вишгороді. Цю дату подали Іпатіївський, Лаврентіївський та Перший Новгородський літописи, зазначивши, що це сталося у суботу першого тижня Великого посту в день св. Федора⁹⁸³. Підтвердження цієї дати знайшов С. Висоцький, відкривши на стіні св. Софії у Києві граффіті з датою смерті "царя нашого", яка збігалася з датою Іпатіївського зведення. У 1054 р. субота і день св. Федора припадали на 19 лютого, що дало можливість Б. Рыбакову висунути версію за якою Ярослав помер в ніч з 19 на 20 лютого 1054 р.⁹⁸⁴. З цим датуванням погодився В. Зіборов, який після детального вивчення граффіті прийшов до висновку, що це трапилося 17.02.1052 р.⁹⁸⁵. Ця поправка не виглядає переконливою⁹⁸⁶.

Саркофаг Ярослава та Інгігерди і нині стоїть в соборі св. Софії. Його відкривали в 1936, 1939 та 1964 рр. і проводили не завжди кваліфіковані дослідження. Зріст князя був 172–175 см, княгиня була на 5–6 см нижчою. Права нога князя Ярослава була коротшою за ліву через пошкодження тазостегнового і колінного суглобів внаслідок хвороби Пертеса. Найдавніший з портретів великого князя був виконаний при його житті на відомій фресці з собору св. Софії⁹⁸⁷. На жаль частина фрески з портретами Ярослава та Інгігерди втрачена. Збереглась лише копія А. ван Вестерфельда, придворного живописця литовського гетьмана А. Радзівіла, зроблена у 1651 р. з цілої ще фрески⁹⁸⁸. Заперечення Н. Никитенко, яка пропонує у цих зображеннях бачити сім'ю Володимира Святославича, а саме будівництво собору також відносити до його часів⁹⁸⁹, не отримало підтримки фахівців. Реконструкція обличчя Ярослава була здійснена по черепу князя відомим скульптором-антропологом М. Герасимовим.

М. Приселков припускав, що у 1037 р. Ярослав прийняв титул імператора. Іларіон називав його каганом, в граффіті 1054 р. він названий царем.

14/8. МСТИСЛАВ-КОСТЯНТИН ВОЛОДИМИРОВИЧ (* бл. 983 † 1036)

Син Володимира Святославича від Аделі народився, ймовірно, у 983 р., трохи пізніше від Святослава та Ярослава.

⁹⁸² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 161–162.

⁹⁸³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 178; — Т. 2. — Стб. 181.

⁹⁸⁴ Рыбаков Б. А. Запись о смерти Ярослава Мудрого // Рыбаков Б. А. Из истории культуры Древней Руси. Исследования и заметки. — Москва, 1984. — С. 59–61.

⁹⁸⁵ Зіборов В. К. Киевские граффити и дата смерти Ярослава Мудрого (источниковедческий анализ) // Генезис и развитие феодализма в России. — Ленинград, 1988. — С. 80–93.

⁹⁸⁶ Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях..., — С. 368.

⁹⁸⁷ Каргер М. К. Портреты Ярослава Мудрого и его семьи в Киевской Софии // Уч. зап. Ленинградского ун-та. — № 160. — Вып. 20. — 1954. — С. 175–178; Висоцький С. О. Про портрет родини Ярослава Мудрого у Софійському соборі у Києві // Вісник Київського університету. — Серія історії та права. — № 8. — 1967. — С. 41–45; Його ж. Ктиторская фреска Ярослава Мудрого в киевской Софии // Древнерусское искусство. Художественная культура X – первой половины XIII в. — Москва, 1988 — С. 120–134; Лазарев В. Н. Групповой портрет семейства Ярослава // Лазарев В. Н. Русская средневековая живопись. — Москва, 1970. — С. 28–39; Poppe A. Kompozycja fundacyjna Sofii Kijowskiej. W poszukiwaniu układu pierwotnego // Biuletyn historii sztuki. — Т. 30. — № 1. — Warszawa, 1968. — С. 20–28; Дорофиенко И. П. О новом исследовании группового портрета семьи Ярослава Мудрого в Софийском соборе в Киеве // Древнерусское искусство. Художественная культура X – первой половины XIII в. — Москва, 1988. — С. 135–142.

⁹⁸⁸ Смирнов Я. И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе (1905). — Т. 2. — Москва, 1908. — С. 239–245.

⁹⁸⁹ Никитенко Н. И. Княжеский групповой портрет в Софии Киевской и время создания собора // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1986 г. — Ленинград, 1987. — С. 237–244.

Рюриковичі

Бл. 990/1010 р. він отримав Тмутараканське князівство⁹⁹⁰. Йому вдалося підпорядкувати приазовських хазарів. У 1022 р. він виступив проти касогів. Касоги були одним з племен адигів, яке займало територію в районі Маничського шляху, по якому йшов транзит каспійських товарів в обхід Волзького шляху, котрий контролювали Хорезм та Булгар. Коли обидва війська зустрілись, касогський князь Редедя викликав Мстислава на поєдинок. Цей поєдинок оспівали скальди князя Мстислава і літописець Никон записав його деталі у далекій Тамані. Він проходив за специфічними правилами даного регіону, можливо це був різновид національної адигської або аланської боротьби. Суперники боролись без зброї і лише поверженого дозволялось добити, як це і зробив Мстислав. На честь Богородиці, яку князь молив про допомогу перед битвою, Мстислав заложив кам'яний храм у своїй столиці⁹⁹¹, сліди якого виявлені при розкопках⁹⁹². Безперечно, що війна Мстислава з касогами була ланкою зовнішньої політики, спрямованої на розширення впливу Тмутараканського князівства і включення його через Маничський шлях до каспійської міжнародної торгівлі⁹⁹³.

У 1023 р. Мстислав вступив в боротьбу за Київ. Кияни злякалися його війська, до складу якого входили також хазари, адиги і, напевно, алани. Але у Чернігові, де, схоже, перед цим помер останній князь з сіверської династії, нащадок легендарного князя Чорного або сам князь Чорний⁹⁹⁴. Отримавши підтримку місцевого населення, Мстислав переміг військо Ярослава у битві під Листвином (1024), але не скористався результатами цієї битви і не пішов на Київ. Протистояння між братами закінчилося миром, укладеним у Городці 1026 р., за яким Лівобережжя Дніпра залишилося за Мстиславом⁹⁹⁵. Ярослав, напевно, зобов'язався також не пробувати позбавити князівств псковського князя брата Судислава, також сина Аделі, та полоцького князя племінника Брячислава. Сам мир та його збереження були доброю волею Мстислава і скоріше винятком ніж правилом у поведінці князів. У 1031 р. Мстислав допоміг Ярославові повернути Червенську землю. У своїй столиці Мстислав заложив величний кам'яний Спасо-Преображенський собор, певною мірою і у цьому конкуруючи з Києвом.

Ставши чернігівським князем, він не полишав увагою своїх володінь у Тмутаракані. У Никонівському літописі під 1029 р. повідомляється про переможний похід Ярослава на ясів⁹⁹⁶. Без сумнівів в першоджерелі йшлося про Мстислава. У 1031 р. русько-аланський флот з'явився на Каспійському морі. Було висаджено десант біля Баку, якому вдалось розбити військо ширваншаха. Піднявшись вгору по Курі, руси і алани вступили в землю Аррана. В Аррані тільки-но помер емір Фадл. Його престол успадкував син Муса, але інший син при підтримці ширваншаха сподівався відвоювати трон. Прибуле військо підтримало Мусу, обложило претендента в місті Байлакані і здобуло його. Після цього загін через Вірменію пішов у Візантію. В цій експедиції могло брати участь лише військо Мстислава. Можливо ціною підтримки Муси, Мстислав та його союзник аланський князь сподівались отримати факторію у гирлі Кури. В 1032 р. вони знову з'явилися в Аррані. Але ситуація змінилась. Муса одружився з дочкою ширваншаха і став його союзником. Емір Дербента Мансур теж приєднався до цього союзу. Мансур був одружений з дочкою царя Саріра (Аварії) Бухт-Шіше і сарірці, які традиційно

⁹⁹⁰ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 83.

⁹⁹¹ Там само. — С. 99; Лопатинский Л. Г. Мстислав Тмутараканский и Редедя по сказаниям черкесов // Известия Бакинского гос. ун-та. — Вып. 1–2. — 1921. — С. 197–203.

⁹⁹² Рыбаков Б. А. Отчет о работах Славянского отряда Таманской экспедиции 1955 г. // Архив Ин-та археологии РАН. — Р-1. — № 1417.

⁹⁹³ Гадло А. В. Поединок Мстислава с Редедей, его политический фон и исторические последствия // Проблемы археологии и этнографии Северного Кавказа. — Краснодар, 1988. — С. 95–96.

⁹⁹⁴ Пархоменко В. О. Князь Черный // Збірник на пошану Д. І. Багалія. — Київ, 1927.

⁹⁹⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 147–149; — Т. 2. — Стб. 135–136.

⁹⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 78–79.

Розділ третій

підтримували тмутаракансько-аланський союз, теж опинились у ворожому стані. Прибуле військо було атаковане об'єднаними силами дербентців, лезгинів і табарасанців. Прорватись через гори зумів тільки невеликий загін на чолі з аланським князем. У 1033 р. об'єднане русько-аланське військо пробувало відімести дербентцям, але без особливого успіху⁹⁹⁷. Можливо також, що під час цієї війни помер від рани або загинув єдиний син Мстислава — Євстафій.

Мстислав загинув на полюванні (чи отримав рану від якої помер) у 1036 р. і був похований в недобудованому соборі св. Спаса⁹⁹⁸. З Любецького синодика відомо, що хрестильним іменем Мстислава було Костянтин, а дружину звали Анастасією⁹⁹⁹. Можливо вона була аланкою.

Відомості про дочку, від шлюбу якої з сином Редеді виводили свій рід Сорокоумови, Глебови, Лопухіни, Ушакови та інші дворянські родини¹⁰⁰⁰, слід вважати легендарними¹⁰⁰¹. Так само дискусійною залишається інтерпретація одного із "знаків Рюриковичів", який приписують Мстиславу¹⁰⁰².

У літописах зберігся опис зовнішності князя Мстислава: могутній тілом, красивий, з виразними великими очима, хоробрий, милостивий, любив дружину¹⁰⁰³. Напевно це також було взято Никоном із пісень скальдів, які побутували у Тмутаракані. В історіографії також зберігся позитивний образ князя Мстислава Хороброго¹⁰⁰⁴.

15/8. ПРЕДСЛАВА ВОЛОДИМИРІВНА (* між 984/986 † після 1018/до 1042)

Дочка Володимира Святославича від Рогнеди, народилася між 984–986 рр., так як була старшою за інших дочок Рогнеди. Можливо, що за віком була найближчою із Ярославом, якого, враховуючи каліцтво, могла бути близькою приятелькою дитинства.

Попередила Ярослава про загибель братів¹⁰⁰⁵. За Печерським Патериком княжна Предслава поховала Мойсея Угриня, вірного сподвижника князя Бориса Володимировича.

За повідомленням польських джерел князь Болеслав Хоробрий хотів добитись руки Предслави. Ці повідомлення підтверджує Тітмар Мерзебурзький¹⁰⁰⁶. Третя дружина Болеслава Емгільда померла у 1017 р. Шлюб Болеслава з Одою, дочкою мейсенського маркграфа Еккегарда I відбувся 3.02.1018 р. Отже розмови про можливий шлюб Болеслава з Предславою могли йти у 1017 р., коли Ярослав вів переговори з германським імператором про союз проти Польщі¹⁰⁰⁷. На думку Є. Пчолова, враховуючи зауваження В. Назаренка стосовно непевності дати смерті Емгільди та повідомлення В. Татищева

⁹⁹⁷ Бартольд В. В. Соч. — Т. 2. — Москва, 1963. — С. 848–854; Новосельцев А. П. Восток в борьбе за религиозное влияние на Руси // Введение христианства на Руси. — Москва, 1987. — С. 72–73.

⁹⁹⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 150; — Т. 2. — Стб. 138.

⁹⁹⁹ Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 177.

¹⁰⁰⁰ Долгоруков П. В. Российская родословная книга. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1856. — С. 55; Федорченко В. Дворянские роды, прославившие отечество. — Москва, 2003. — С. 99, 245–246.

¹⁰⁰¹ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 199–200.

¹⁰⁰² Белецкий С. В. К вопросу о принадлежности новгородской подвески № 22-27-1181 // Восточная Европа в древности и средневековье: Политическая структура Древнерусского государства. — Москва, 1996. — С. 1–7.

¹⁰⁰³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 150; — Т. 2. — Стб. 138.

¹⁰⁰⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 17–22, 25–29, 314–315, 331–335, 347, 510.

¹⁰⁰⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 135; — Т. 2. — Стб. 122, 129.

¹⁰⁰⁶ Назаренко А. В. Немецкие латиноязычные источники..., — С. 142.

¹⁰⁰⁷ Корольков В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. — Москва, 1964. — С. 243; Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 36, 309; Головкин А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. — Киев, 1988. — С. 24–25.

Рюриковичі

про посольство Болеслава до Володимира у 1014 р., цю подію можна датувати періодом від 1014 до кінця 1017 р.¹⁰⁰⁸.

Ввійшовши в Київ Болеслав зробив Предславу своєю наложницею¹⁰⁰⁹. Зі сторони Святополка це була помста за допомогу Ярославу.

Відступаючи з Києва, Болеслав вивіз з собою і Предславу¹⁰¹⁰. Ода померла після 1018 р., можливо, що польський князь якийсь час жив з Предславою¹⁰¹¹. У 1042 р., коли поляки повернули 800 полонених, Предслави серед них уже не було. Очевидно, що вона померла у польському полоні до 1042 р.¹⁰¹².

16/8. ВСЕВОЛОД ВОЛОДИМИРОВИЧ (* між 983/985 † до 1015)

Молодший син Рогнеди. Народився між 983–986 рр., напевно ближче до першої дати. Він міг бути старшим від Предслави.

У ділі отримав Волинь з центром у Володимирі. Це місто вперше згадане під 989 р., очевидно воно було споруджене після приєднання волинських та частини хорватських земель внаслідок походу 981 р.

Згадувану гіпотезу Ф. Брауна про тотожність Всеволода з Віссавальдом, якого Сігрід Гордячка спалила в лазні¹⁰¹³, підтримали ряд дослідників¹⁰¹⁴. Браун вважав, що варязьке оточення підбило хлопчика на розрив з батьком і вивезло у Швецію, де він спробував посвататися до вдови конунга. На той час Всеволоду могло бути 11–12 років, шонайбільше 13–14 років. На Волинь він прибув у супроводі варязької дружини, в числі якої, безперечно, були шведи. Поблизу Володимира знаходилося с. Варяж, де розмішалась дружина, прислана з юним князем. Але на що могли розраховувати радники юного князя-ізгоя, сватаючи його до вдови шведського конунга? Таким чином тотожність Віссавальда з Всеволодом Володимировичем виглядає малоімовірною¹⁰¹⁵. Всі скандинавські саги ("Сага про Олафа Трюггвасона" монаха Олда, "Хеймскрингла", "Сага про Олафа Святого" Сноррі Стурлусона та ін.) в числі женихів Сігрід Гордячки, спалених нею у лазні, називають саме конунга Віссавальда з Гардарікі-Русі, що не може бути випадковим¹⁰¹⁶. О. Ридзевська, не підтримуючи гіпотези Ф. Брауна, вважала, що у скандинавському епосі згадується якийсь інший князь, незнаний літописам¹⁰¹⁷. Я пропонував ототожнити його із Вишеславом.

Дата смерті Всеволода також невідома. У 1008 чи 1013 р., коли Волинь ввійшла у володіння туровського князя Святополка Володимировича, його вже не було в живих. Але дискусійним залишається належність Волині після смерті князя Всеволода. За Житієм його змінив Борис Володимирович, якого батько замінив також, побоюючись за його сусідство із Святополком (тобто до 1013 р.). У будь-якому випадку Всеволод Володимирович помер раніше за батька до 1015 р.

¹⁰⁰⁸ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 179.

¹⁰⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 137–138.

¹⁰¹⁰ ПСРЛ. — Т. 5. — С. 132; — Т. 7. — С. 326.

¹⁰¹¹ Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — Warszawa-Wrocław, 1992 — S. 88–89.

¹⁰¹² ПСРЛ. — Т. 4. — С. 108, 109; — Т. 5. — С. 88.

¹⁰¹³ Braun F. Das historische Russland im nordischen Schrifttum des X–XIV. Jahrhunderts // Festschrift Eugen Mogk zum 70. Geburtstag. — Hall, 1924. — S. 157–167.

¹⁰¹⁴ Пресняков А. Е. Княжое право в Древней Руси. — Санкт-Петербург, 1909. — С. 31; Лихачев Д. С. Комментарии // ПВЛ. — Ч. 2. — С. 343; Ильин Н. Н. Летописная статья 6523 г. и ее источник. — Москва, 1957. — С. 104–105; Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. — Киев, 1984. — С. 43; Рыбаков Б. А. Мир истории. — Москва, 1987. — С. 158.

¹⁰¹⁵ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 177–178.

¹⁰¹⁶ Джексон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе. — Т. 1. — С. 141, 164, 211, 234, 236.

¹⁰¹⁷ Ридзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия..., — С. 197–200.

17/8. СТАНІСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (* бл. 985 ? † до 1015)

Судячи з імені був сином Аделі. Так як його поставили смоленським князем, то схоже, що він був наступним за Мстиславом-Костянтином сином Аделі, старшим за Судислава. Це дозволяє віднести народження Станіслава відносити до часу між 984–987 рр., ближче до 985 р.

Князь смоленський¹⁰¹⁸. Поставлений десь бл. 1010 р. Устюзьке літописне зведення взагалі повідомляє, що він разом з Судиславом та Позвіздом був залишений батьком при собі, так як був дуже малим¹⁰¹⁹.

Помер при житті батька до 1015 р.

18/8. СУДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (* бл. 986 ? † 1063)

Судячи з імені теж, напевно, був сином Аделі. У переліку синів Володимира поставлений завжди після Станіслава. Тоді він міг народитися між 985–988 рр., близько 986 р. Версія В. Татищева, що Судислав та Позвізд могли бути синами Олега Святославича, усиновленими Володимиром¹⁰²⁰, бездоказова. Джерела її невідомі.

У 1014 р., коли почалась сутичка Ярослава з батьком, Володимир виділив з Новгородського князівства Псковський уділ і віддав його Судиславу. За Никонівським зведенням виділення Псковського князівства наступило по смерті Вишеслава, коли Новгород отримав Ярослав¹⁰²¹. Тоді саме утворення на новгородських землях Псковського князівства могло стати причиною конфронтації Ярослава з батьком.

Судислав не брав участі в усобиці, але мав великі підстави побоюватись Ярослава. До 1019 р. йшла боротьба за Київ, потім Ярослав воював з Полоцьком, поляками і Мстиславом. Перемога Мстислава допомогла Судиславу зберегти свій уділ, що напевно було зафіксовано в Городоцькій угоді 1026 р. Городці. Ярослав же нічого не забув, Але мусив миритися з таким становищем та чекати. У 1036 р. по смерті Мстислава він раптово захопив Судислава і ліквідував Псковське князівство¹⁰²². Князь Судислав був заточений в темницю і пробув там до 1058 р. Звільнюючи дядька, племінники зажадали від нього відмови від права на київський престол¹⁰²³. Щоб більше не випробувати долю Судислав став ченцем у Київському Георгіївському монастирі, де і помер у 1063 р.¹⁰²⁴.

19/8. БОРИС-РОМАН ВОЛОДИМИРОВИЧ (* бл. 986 ? † 24.07.1015)

Народився бл. 986 р., напевно, від болгарської царівни¹⁰²⁵, дочки правителя Волзької Болгарії. Спроби вважати матір Бориса та Гліба царівною з Дунайської Болгарії базуються на помилці, внесеної В. Татищевим, який прочитав "*срібні болгар*" як "*серби та болгар*"¹⁰²⁶. Та підставі Тверського літопису¹⁰²⁷ деякі дослідники приймали, що матір'ю Бориса та Гліба була візантійська принцеса Анна, через що і Володимир хотів залишити старшого Бориса своїм наступником. Якщо б так було справді, то найдавніші літописи, а також Житіє, про це би обов'язково написали.

¹⁰¹⁸ ПСРЛ. — Т. 5. — С. 120; — Т. 7. — С. 313; — Т. 9. — С. 57; — Т. 16. — Стб. 260; — Т. 17. — С. 14; — Т. 26. — С. 30.

¹⁰¹⁹ ПСРЛ. — Т. 37. — С. 24.

¹⁰²⁰ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 1. — С. 372–373.

¹⁰²¹ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 57.

¹⁰²² ПВЛ. — Ч. 1. — С. 102.

¹⁰²³ Там само. — С. 109.

¹⁰²⁴ ПСРЛ. — Т. 5. — С. 140.

¹⁰²⁵ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 57.

¹⁰²⁶ Добродомов И. Г. К вопросу о "серебряных булгарах" // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1992–1993 гг. — Москва, 1995. — С. 149–154.

¹⁰²⁷ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 73.

Рюриковичі

Загинув 24.07.1015 р.¹⁰²⁸. Похований у Вишгороді у церкві св. Василя, у 1072 р. його останки були перенесені у церкву св. Бориса і Гліба, а 1.05.1115 р. — у новий кам'яний храм¹⁰²⁹. Канонізований церквою.

Хрестильне ім'я Роман вказане у Житті¹⁰³⁰.

Князь ростовський (з 1010 чи до 1013 р.?), за Житієм спочатку княжив на Волині, звідки батько перевів його з огляду на небезпечне сусідство із Святополком. За Житієм Борис-Роман виглядає канонічним святим мучеником, свідомим своєї місії¹⁰³¹. Реальний Борис, можливо розглядався батьком як спадкоємець. Сини Володимира від різних дружин не почували себе родиною, тоді як діти болгарки-мусульманки, звиклої до гаремів, могли у цьому відрізнятись від інших. На чолі батькового війська був посланий проти печенігів і у момент батькової смерті мав під рукою військову силу, якою не зумів скористатись. Поки він вагався і вичікував у таборі на р. Альті, Святополк підіслав убивців на чолі з боярином Варяжком, які вночі напали на намет князя і вбили його ударом списа, коли той намагався оборонятись¹⁰³².

О. Головко¹⁰³³, слідом за М. Ільїним¹⁰³⁴ та А. Грабським¹⁰³⁵, на підставі саги про Еймунда дуже сміливо відніс смерть Бориса до справи рук варягів, надісланих Ярославом Мудрим у 1017 р. Йому справедливо заперечував О. Назаренко¹⁰³⁶. Погоджуючись з останнім, слід звернути увагу також на християнський менталітет еліти XI ст. Ні сам Ярослав, ні його сини не ризикнули б добиватись негайної канонізації Бориса, якби його вбивцею був Ярослав. Ні у Києві, ні у Константинополі ні за які гроші ніхто не пішов би на таку фальсифікацію. А противники святості Бориса з числа грецького кліру неминуче би скористались таким сильним аргументом, як би він був у їх розпорядженні. Скористались би з цього і противники Ярослава у Візантії та в Германській імперії. Спроби датувати канонізацію 1072 р. теж непереконливі. Дерев'яна усипальниця Бориса і Гліба була збудована уже в 1020 р.

За Житієм Борис був одруженим ще до появи на Волині¹⁰³⁷, що цілком вірогідно. Відомостей про його родину не збереглося.

20/8. ГЛІБ-ДАВИД ВОЛОДИМИРОВИЧ (* бл. 987 ? † 15.09.1015)

Народився бл. 987 р. від тої самої матері, що і Борис, тобто від дочки правителя Волзької Болгарії. Бл. 1013 р. був поставлений муромським князем. За В. Татищевим спочатку княжив у Суздалі, а після того як Борис отримав Ростов був переведений у Муром¹⁰³⁸. Сам Муром утримували місцеві нобілі з угро-фінського племені Муром, тому князь прожив два роки в таборі під стінами своєї столиці¹⁰³⁹. Довідавшись про смерть батька, виїхав до Києва. Залишається загадкою чому він обрав шлях через Смоленськ, можливо, що муромські шляхи контролювали розбійники і довша дорога

¹⁰²⁸ Сказание о Борисе и Глебе / Подг. Князевская О. А., Демянова В. Г., Ляпон М. В., под ред. С. И. Коткова // Успенский сборник XII–XIII вв. — Москва, 1971. — С. 49.

ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 133–134; — Т. 2. — Стб. 120–121.

¹⁰²⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 181–182, 290; — Т. 2. — Стб. 171–172, 280.

¹⁰³⁰ Сказание о Борисе и Глебе..., — С. 43.

¹⁰³¹ Абрамович Д. Житие Бориса и Глеба // Памятники древнерусской литературы. — Петроград, 1916.

¹⁰³² Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 6–8.

¹⁰³³ Головко А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. — Киев, 1988. — С. 23–25, 28, 30.

¹⁰³⁴ Ильин Н. Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. Опыт анализа. — Москва, 1957. — С. 168

¹⁰³⁵ Grabski A. F. Bolesław Chrobry. — Warszawa, 1964. — S. 256–267.

¹⁰³⁶ Назаренко А. В. События 1017 г. в немецкой хронике начала XI в. и в русской летописи // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. — 1980 г. — Москва, 1981. — С. 175–184; Його ж. О датировке Любечской битвы // Летописи и хроники. 1984 г. — Москва, 1985. — С. 13–19.

¹⁰³⁷ Абрамович Д. Житие Бориса и Глеба..., — С. 6.

¹⁰³⁸ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — С. 70.

¹⁰³⁹ Серебрянский Н. Древнерусские княжеские жития. — Москва, 1915. — С. 100–107, 237–247.

Розділ третій

через Смоленськ була більш безпечною. Вбитий 5.09.1015 р. на Смядині біля Смоленська власним челядником поваром Торчиним, підкупленим Святополком¹⁰⁴⁰. Загибель Гліба, як і загибель Бориса М. Ільїн, А. Грабський, О. Головка та інші дослідники приписували Ярославу Володимировичу. На слабкість їх аргументації вказували О. Назаренко, а також Є. Пчолов¹⁰⁴¹.

Похований у Вишгороді разом з братом у церкві св. Василя. У 1072 р. їх останки були перенесені у церкву св. Бориса і Гліба, а 1.05.1115 р. — у новий кам'яний храм. Канонізований церквою, пам'ять його відзначається 24 липня в день загибелі брата Бориса.

21/8. ПРЯМИСЛАВА ВОЛОДИМИРІВНА (* бл. 987/988 † ?)

Дочка Рогнеди. Народилася, напевно, не пізніше 987–988 рр.

У 1018 р. була видана за герцога Ласло Сара ("Лисого")¹⁰⁴², двоюрідного брата угорського короля Стефана I, онука Такшоня. Ласло Сар помер у 1029 р.¹⁰⁴³. Нащадків у нього не було. Від його рідного брата Вазула народились угорські королі Андрій I і Бела I.

М. Баумгартен сплутав Ласло Сара з королем Ласло I, який доводився Прямиславі внуком¹⁰⁴⁴.

22/8. NN ВОЛОДИМИРІВНА

Незнана з імені дочка могла народитися не пізніше 988 р. [?]

Була видана за маркграфа Бернгарда II¹⁰⁴⁵, який володів Північною маркою Германської імперії у 1018–1044 рр. Він був сином маркграфа Бернгарда I та внуком маркграфа Дітріха фон Гальдеслебен. Їх родина була однією з найвпливовіших родин імперії. Цей шлюб, який правдоподібно відбувся у 1025 р.¹⁰⁴⁶, міг бути ланцюгом у стратегії Ярослава Мудрого через союзи з сильними князями імперії впливати на формування її політики. Не виключено також, що ця дочка Володимира Святославича була вивезена з Києва у 1018 р. Болеславом Хоробрим, а потім видана заміж польським королем.

Бернгард II помер 29.06.1059 р. Володимирівна, здається, була другою дружиною маркграфа. Старший її пасинок Вільгельм був маркграфом у 1045–1056 рр. і загинув в бою з велетами під Преславою разом з братом Конрадом. Рідний син Володимирівни Отто помер в червні 1057 р., так і не отримавши Північної марки, яка перейшла до графів фон Штаде¹⁰⁴⁷.

¹⁰⁴⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 136; — Т. 2. — Стб. 123; НПЛ — С. 173–174.

¹⁰⁴¹ Пчолов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 193–195.

¹⁰⁴² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV (- 1334)* / Ed. A. Domanowszky // *Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stiris Arpadiae gestarum* / Ed. E. Szentpétery. — Т. 1. — Budapestini, 1937. — P. 344.

¹⁰⁴³ Vajay Sz. de. *Grossfürst Geysa von Ungarn, Familie und Verwandtschaft* // *Süd-Ost Forschungen*. — Bd. 21. — München, 1962. — S. 69.

¹⁰⁴⁴ Baumgarten N. *Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles* // *Orientalia Christiana*. — Т. 9. — № 35. — Roma, 1927. — P. 7.

¹⁰⁴⁵ *Annalista Saxo. Chronicon (741–1139)* / Ed. G. Waitz // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. — Т. 6. — 1849. — P. 692.

¹⁰⁴⁶ *Sächsische Weltchronik* / Ed. L. Weiland // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, qui vernaculo lingus usi sunt*. — Т. 2. — 1877. — P. 199.

¹⁰⁴⁷ Isenburg K. W. *Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten*. — I/II. — 2 Aufl. — Marburg, 1953.

23/8. ПОЗВІЗД ВОЛОДИМИРОВИЧ (* до 988/989 † 1015 ?)

Народився не пізніше 988 р., тобто до прийняття християнства, про що свідчить і його ім'я (на думку М. Ломоносова так називався язичеський бог вітру та дощу¹⁰⁴⁸). У Рогозькому літописі замість Позвізда записаний Василько¹⁰⁴⁹ що дає підстави допускати, що хресним іменем князя справді було Василько¹⁰⁵⁰. За Густинським літописом мав володіння на Волині¹⁰⁵¹.

Час смерті невідомий, навряд чи можна вважати поважним джерелом запис у Синодальному списку Родовідної книги, що Позвізд помер за життя батька¹⁰⁵². Візантійський хроніст Микита Хоніат розповів, що під час усобиці по смерті Володимира у Візантії з'явився загін із 800 дружинників, очолених родичем покійного князя Хрисохіром (Золоторуким). Він пропонував прийняти його на службу. Візантійські власті про всяк випадок поставили вимогу скласти зброю і розпочати переговори. Хрисохір відмовився, силою прорвався до о. Авдос, розбив пропонтидського стратига, дійшов до о. Лемнос, де був оточений візантійським флотом. Там він знову відмовився здатись і загинув з більшістю своїх воїнів.

М. Баумгартен ототожнював Хрисохіра з Позвіздом¹⁰⁵³. Це досить вірогідно, Але це питання залишається відкритим.

24/8. ДОБРОНЕГА-МАРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА (* до 1011 † 1087)

Народилася не пізніше 1011 р., ймовірно, від Анни, сестри візантійських василевсів Василя II та Костянтина VIII. За іншою версією, докази до якої відсутні, вона була дочкою Бориса Володимировича. Так само маловірогідно народження Добронегі-Марії від останньої дружини Володимира, яке виводиться на підставі того, що вона не могла бути старшою за мужа¹⁰⁵⁴. Йшлося про політичний альянс, який мав врятувати Польщу. Тут різниця у 5–6 років не мала значення. Більшість джерел називають княгиню Добронегою, зазначаючи її християнське ім'я — Марія (в т. ч. і Краківські річники). За Длугошем¹⁰⁵⁵ та пізнім Густинським літописом¹⁰⁵⁶ княгиню звали Доброгнева.

Померла у 1087 р.¹⁰⁵⁷ і була похована у соборній церкві Кракова¹⁰⁵⁸.

Ярослав Мудрий видав її заміж за польського князя Казимира Відновника¹⁰⁵⁹, чим врятував Польщу від розвалу і підпорядкування Германській імперії. Датування шлюбу залишається дискусійним. За ПВЛ — це сталося у 1043 р., за Новгородським Четвертим літописом — у 1041 р. Частина дослідників, йдучи за Саксонським анналістом та Краківським річником (О. Назаренко пробував погодити їх з літописними датами), відносять шлюб до кінця 1038 — середини 1039 р.¹⁰⁶⁰. І. Линниченко датував шлюб

¹⁰⁴⁸ Ломоносов М. В. Древняя Российская история // Ломоносов М. В. Избранные произведения. — Т. 2. — Москва, 1986. — С. 106.

¹⁰⁴⁹ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 16.

¹⁰⁵⁰ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 204.

¹⁰⁵¹ ПСРЛ. — Т. 2. — С. 259.

¹⁰⁵² Синодальный список Родословной книги // Временник Московского Об-ва Истории и Древностей Российских. — Кн. 10. — Москва, 1851. — С. 6.

¹⁰⁵³ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 7.

¹⁰⁵⁴ Ильин Н. Н. Летописная статья 6523 года и ее источник..., — С. 114–115.

¹⁰⁵⁵ Ioannis Dlugossii. Annales seu Chronicae incliti regni Poloniae. — Lib. 4. — Varsavia, 1965. — P. 157.

¹⁰⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — С. 250, 267.

¹⁰⁵⁷ Rocznik kapituly Krakowskiej (- 1331) / Ed. A. Bielowski // Monumenta Poloniae Historica. — Т. 2. — 1872. — P. 796.

¹⁰⁵⁸ Ioannis Dlugossii. Annales seu Chronicae incliti regni Poloniae. — Lib. 4. — Varsavia, 1965. — P. 158.

¹⁰⁵⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 154–155, — Т. 2. — Стб. 142; Annalista Saxo. Chronicon., — P. 683.

¹⁰⁶⁰ Баумгартен Н. Добронегя Владимировна, королева польская, дочь св. Владимира // Благовест. — № 2–3. — Париж, 1930. — С. 102–109; Ильин Н. Н. Летописная статья 6523 года и ее источник..., — С. 115; Головкин А. Б. Древняя Русь и Польша..., — С. 43–45; Щавелева Н. И. Русские княгини в Польше // Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1988. — С. 117–118; Назаренко А. В. Житие Антония Печерского и

Розділ третій

періодом між 1041–1045 рр.¹⁰⁶¹. Спираючись на датування Длугошем дати народження старшого сина Добронеги-Марії Болеслава, я відносив цей шлюб до початку 1042 р. Польські генеалоги обґрунтовують правомірність дати 1041 р., зазначаючи, що найбільш сприятливим з огляду на політичну ситуацію та виходячи з аналізу різноманітних джерел був період між першою половиною 1040 р. та червнем 1042 р.¹⁰⁶², з чим загалом можна погодитися.

Казимир народився 25.07.1016 р. і помер 28.11.1058 р. В них було четверо синів: Болеслав (1042–1081), Владислав Герман (1043–1102), Мешко (1045–1065) і Отто (1046–1048) та дочка Святослава (1044–1126). Болеслав Щедрий був князем Польщі у 1058–1076 рр. і королем у 1076–1079 рр., Владислав I Герман був польським королем у 1080–1102 рр., а Святослава з 1062/63 р. була княгинею, а потім королевою Чехії. У перші роки правління Болеслава II Щедрого Марія-Добронега зберігала значний вплив на сина¹⁰⁶³.

ГІПОТЕТИЧНІ ВОЛОДИМИРОВИЧІ

У гаремі Володимира Святославича було сотні наложниць, частина з їх дітей могла бути адоптована батьком, тому точне число дітей князя неясне. Д. Донской¹⁰⁶⁴ відносить до Володимировичів ще **Болеслава** (згаданого у пізніших літописах¹⁰⁶⁵, можливо тотожного Бурицлаву із "Саги про Еймунда", тоді це також був би один з учасників боротьби за спадщину Володимира Святославича, але скоріше має рацію Є. Пчолов, вважаючи, що тут літописець мав на увазі Болеслава Хороброго¹⁰⁶⁶) та 9 незнаних з імені дочок (згаданих Тітмаром у 1018 р.¹⁰⁶⁷). Щодо дочок, то в їх числі була Предслава, а також, можливо, і незнана з імені дружина маркграфа Беренгарда II. Недаремно Ломперт Херсфельдський називав її шлюб "нерівним"¹⁰⁶⁸ (так би і виглядало, якщо б вона як полонянка Болеслава Хороброго була видана за маркграфа). Одну з цих дочок Длугош назвав Мстиславою, що викликало заперечення, ще у дослідників XIX ст.¹⁰⁶⁹.

Є. Пчолов¹⁰⁷⁰ додав до цього списку **Мстислава Старшого**, згаданого як другого сина Рогнеди (що, зрештою, могло бути і звичайною помилкою чи опискою), **В'ячеслава** (згаданого у В. Татищева та, напевно, запозичених у нього пізніми авторами, що могло бути плутаниною з Вишеславом, до якої історик долучив свою версію стосовно чернігівського столу, підхоплену Б. Яценком, сам Є. Пчолов до цих побудов ставить досить скептично) та **Родослава** (згаданого тільки у пізньому Супральському літописі на думку вченого помилково замість Святослава).

датировка русско-польского союза при Казимире I и Ярославе Мудром // Славяне и их соседи: международные отношения в эпоху феодализма. — Москва, 1989. — С. 19–21.

¹⁰⁶¹ Линниченко И. А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. — Ч. 1. — Киев, 1884. — С. 48–52.

¹⁰⁶² Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — Warszawa-Wrocław, 1992 — S. 128–143.

¹⁰⁶³ Баумгартен Н. Добронега Владимировна..., — С. 102–109; Назарко І. Добронега — дочка св. Володимира // *Analecta OSBM*. — Сер. 2. — Секц. 2. — Вип. 3–4. — Рим, 1956.

¹⁰⁶⁴ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. (Середина IX – начало XIV вв.) / Под ред. Д. М. Шаховского. — Ренн, 1991. — С. 22, 23.

¹⁰⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 73, 113.

¹⁰⁶⁶ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 201.

¹⁰⁶⁷ Thietmari Merseburgensis episcopi. Chronicon. — Lib. 8. — Cap. 32 // *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* / Herausgegeben von V. Buchner. — Bd. 9. — Darmstadt-Berlin, 1958. — P. 474.

¹⁰⁶⁸ Назаренко А. В. Русь и Германия в IX–X вв., — С. 137–138.

¹⁰⁶⁹ Semkowich A. Krytyczny rozbiór dziejów Polskich Jana Długosza. — Kraków, 1887. — S. 99.

¹⁰⁷⁰ Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей..., — С. 163–164, 200–201.

Рюриковичі

VI

25/12. ЯН СВЯТОСЛАВИЧ (* 1002 † до 1015 ?)

Народився у 1002 р.¹⁰⁷¹. Помер, напевно, до 1015 р.[?]. Був сином древлянського князя Святослава Володимировича і, можливо, дочки хорватського князя з Боржавського князівства на Закарпатті або угорської принцеси з роду Стефана I.

26/14. ЄВСТАФІЙ МСТИСЛАВИЧ († 1033)

Помер у 1033 р.¹⁰⁷². Ймовірно був тмутараканським князем у 1023–1033 рр. і загинув в поході на Кавказ або помер від рани, яку отримав у цьому поході.

¹⁰⁷¹ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 68.

¹⁰⁷² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 150; — Т. 2. — Стб. 138.

3.2. ІЗЯСЛАВИЧІ ПОЛОЦЬКІ

Полоцьке літописання до нас не дійшло. Короткі, часом суперечливі, відомості про Полоцьку землю, залишені авторами переважно вороже настроєними щодо полочан. Через це і генеалогія полоцьких князів найбільш спірна. Ускладнює її розв'язання й різноманітна інтерпретація життій полоцьких княгинь у яких вкрай заплутані їхні родинні зв'язки. Через відсутність надійних джерел багато загадок з генеалогії полоцької династії залишаються не розгаданими.

Табл. 2. Рюриковичі. Ізяславичі Полоцькі

V

1. ІЗЯСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 1001)

Див. 3.1, поз. 10.

VI

2/1. БРЯЧИСЛАВ ІЗЯСЛАВИЧ († 1044)

Помер в 1044 р.¹⁰⁷³. Князь полоцький (1001–1044). М. Баумгартен¹⁰⁷⁴ та О. Рапов¹⁰⁷⁵ вважали Брячислава молодшим сином Ізяслава Володимировича, але саме він, а не Всеслав, успадкував полоцький престол. Тому їх здогадка потребує додаткових аргументів¹⁰⁷⁶.

У молоді роки Брячислава Ізяславича, напевно, правили його мати та верхівка полоцького боярства. Продовжувалася відбудова Полоцька на новому місці, зводився собор св. Богородиці, у якому в 1007 р. було перепоховано брата князя. Коли, після смерті Володимира Святославича, почалася боротьба за київський престол, полоцький князь у неї не втручався. Схоже, що Полоцьке князівство спробувало стати незалежним від Києва. У 1020 р. Ярослав Володимирович виступив проти свого племінника. Цей похід київського війська застав полоцького князя зненацька і закінчився його поразкою¹⁰⁷⁷. Але Брячислав Ізяславич відразу ж прийняв на службу дружину варягів Еймунда, від послуг якого відмовився Ярослав. Дружина Еймунда поверталася з Києва сильно невдоволена Ярославом Володимировичем. Можливо, що саме Еймунд схилив князя до наступальних дій. У 1021 р. полоцько-варязькі сили здобули і пограбували Новгород. Важка битва з київським військом на р. Судомірі, за повідомленнями літописів, закінчилась поразкою полочан. Однак мир був почесним для полоцького князя. Він визнав зверхність київського князя, але отримав важливі волості Вітебськ та Усвят¹⁰⁷⁸.

Поразка Ярослава Володимировича у боротьбі з братом Мстиславом та наступний мир у Городці (1026 р.) забезпечили полоцькому князеві спокійне існування без опіки Києва аж до смерті Мстислава (1036 р.). Розправившись із братом Судиславом та ліквідувавши Псковське князівство, Ярослав залишив у спокої полоцького князя. Цікаво, що під 1068 р. згадується двір Брячислава у Києві. Можливо, що полоцький князь періодично їздив до Києва.

¹⁰⁷³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 155; — Т. 2. — Стб. 143; Т. 5. — С. 138.

¹⁰⁷⁴ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles // *Orientalia Christiana*. — Т. IX. — №35. — Roma, 1927. — P. 9.

¹⁰⁷⁵ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. — Москва, 1977. — С. 52.

¹⁰⁷⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 17–18, 28.

¹⁰⁷⁷ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 99.

¹⁰⁷⁸ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 111; — Т. 5. — С. 123.

Ізяславичі Полоцькі

3/1. ВСЕСЛАВ ІЗЯСЛАВИЧ († 1003)

Помер у 1003 р.¹⁰⁷⁹. Відомостей про життя і діяльність немає. У 1007 р. його останки перенесено у собор св. Богородиці у Полоцьку¹⁰⁸⁰.

VIІ

4/2. ВСЕСЛАВ БРЯЧИСЛАВИЧ († 14.04.1101)

Помер 14.04.1101 р.¹⁰⁸¹. О. Рапов відстоював дату 24.04.1101 р.¹⁰⁸², хоча більшість дослідників погоджується з літописними повідомленнями¹⁰⁸³. У ПВЛ внесена билинна легенда про народження Всеслава. На її підставі можна допускати, що у Брячислава довго не було спадкоємця і його дружина вдалася до допомоги волхвів-язичників. *"Цього Всеслава мати народила від волхвування, тому, що коли вона народила його, то була у нього пляма на голові, і волхви сказали їй: нав'яжи ти на язву чарівну пов'язку, котру хай носить він до смерті своєї; Всеслав точно носить її до сих пір, тому він такий кровожерний"*, — напевно так слід читати повідомлення ворожого Всеславу літописця¹⁰⁸⁴.

Найвидатніший з полоцьких князів (1044–1067, 1070, 1071–1101), займав і київський престол (14.09.1068 – сер. 04.1069). Він також пробував позбутися київської опіки¹⁰⁸⁵.

Всеслав продовжив політику попередніх полоцьких князів. У Полоцьку розгорнулося будівництво величного кам'яного собору св. Софії, що було своєрідним викликом Києву. У 1060 р. разом з старшими Ярославичами взяв участь у успішному поході на торків. Але вже у 1065 р. Всеслав спробував скористатися слабкістю великого князя Ізслава Ярославича. Він раптово напав на Псков¹⁰⁸⁶, а у 1066 р. — на Новгород, підпалив місто та пограбував новгородський храм св. Софії¹⁰⁸⁷. Ізяслав Ярославич зібрав київське військо, до якого долучилися дружини чернігівського князя Святослава Ярославича та переяславського князя Всеволода Ярославича, і, вторгнувшись на територію Полоцького князівства, здобув Мінськ. Зустрічна битва між обома військами сталася 3.03.1067 р. на р. Немізі при густому снігопаді. Всеслав був розбитий, а його військо покинуло поле бою. За В. Татищевим битва відбулася аж 10.03.1067 р., а до того суперники протягом семи днів стояли один напроти одного¹⁰⁸⁸. Але Всеслав зберіг військо, а його противники, розоривши частину Полоцької землі, відступили до Смоленська. Почалася весна з розливами рік, яка призупинила бойові дії. Завоювання Полоцької землі було справою нелегкою. Полоцька рать зосередилася біля Орші, прикриваючи шляхи на Правобережжя. Ярославичі почали переговори і дали клятву полоцькому князеві стосовно його недоторканості у випадку особистого приїзду. Всеслав повірив, прибув на переговори і 10.07.1068 р. був віроломно схоплений з двома синами, відвезений до Києва та посаджений у поруб¹⁰⁸⁹.

¹⁰⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 129; — Т. 2. — Стб. 114.

¹⁰⁸⁰ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 121.

¹⁰⁸¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 274; — Т. 2. — Стб. 250; Т. 7. — С. 18; — Т. 9. — С. 137; — Т. 15. — С. 188.

¹⁰⁸² Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 54.

¹⁰⁸³ Шахматов А. А. Повесть временных лет. — Т. 1. — Петроград, 1916. — С. 320, 390; Климишин И. А. Календарь и хронология. — Москва, 1985. — С. 285–286.

¹⁰⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 149.

¹⁰⁸⁵ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV ст. — Киев, 1896; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — С. 26, 53–62, 78, 100, 266; Алексеев Л. В. Полоцкая земля. — Москва, 1966; Його ж. Полоцкая земля // Древнерусские княжества X–XIII вв. — Москва, 1975. — С. 217–230.

¹⁰⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 5. — С. 8.

¹⁰⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 2.

¹⁰⁸⁸ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — Москва, 1962. — С. 403.

¹⁰⁸⁹ ПСРЛ. — Т. 6. — С. 67.

Розділ третій

Поразка Ярославичів у 1068 р. на р. Альті та неспроможність Ізяслава Ярославича організувати відсіч половцям, які вторгнулися в країну, привели до бунту серед киян, які визволили полоцького князя з тюрми, а після втечі Ізяслава — проголосили його великим князем 15.09.1068 р.¹⁰⁹⁰. Всеслав опинився у Києві без своїх бояр, дружини, під опікою київського віча. Крім того становище, яке склалося, відповідало інтересам полоцької династії, яка під впливом місцевої еліти проводила політику відриву Полоцької землі від Києва. Тому, коли у квітні 1069 р. Ізяслав Ярославич вирушив на Київ, Всеслав під Білгородом таємно покинув своє військо, у якому крім киян були також печеніги та волохи (скоріше чорні клобуки)¹⁰⁹¹.

Зайнявши Київ і розправившись з киянами, Ізяслав Ярославич надав своїм молодшим братам нові землі і з їх допомогою вторгнувся у Полоцьку землю, знову опановану Всеславом. Полоцький князь не встиг організувати опір цим силам і відступив у землі фінського племені Воді. Звідти він разом з ополченням воді вторгся у Новгородську землю. На р. Гзені (Гзі), притоці Колокші, 23.10.1069 р. новгородський князь Гліб Святославич не тільки розгромив Всеслава, але й взяв його у полон¹⁰⁹². І тут зіграли свою роль протиріччя між Ізяславом та його братом Святославом, батьком Гліба. Новгородський князь повернув у Св. Софію хрест Володимира Ярославича, взятий у 1066 р. Всеславом, та змусив його присягнути більше не нападати на Новгород, після чого відпустив разом з рештою дружини.

У 1071 р. Всеслав прогнав з Полоцька Святополка Ізяславича. У битві під Голотическом він знову потерпів поразку від київської дружини, очоленої Ярополком Святославичем. Але вже з 1072 р. Всеслав остаточно відновив своє панування у Полоцьку. Змінилася і ситуація у Київській Русі. Тепер Ізяслав Ярославич потребував допомоги полоцького князя проти молодших братів.

Зимом 1078–1079 рр. Всеслав, використовуючи сприятливу кон'юнктуру, яка склалася після загибелі Ізяслава Ярославича, спробував захопити Смоленськ. Більшість дослідників вбачають у полоцького князя просту схильність до авантюризму. Але Смоленськ, як і Псков, був частиною кривницького етнічного масиву, який, схоже, намагалася об'єднати під своїм пануванням полоцька династія. Саме тому, побоюючись, що смоляни здадуть місто полоцькому князеві, чернігівська дружина Володимира Мономаха, яка спішила на допомогу місту, йшла "о двою коню"¹⁰⁹³. Володимир Мономах не тільки змусив полоцького князя відступити від Смоленська, але й спустошив Лукомльську, Логойську та Друцьку волості і околиці Полоцька¹⁰⁹⁴.

Востаннє, схоже, полоцький князь пробував змінити стан речей на свою користь, скориставшись виступом князів-ізгоїв у 1084 р. Тоді Володимир Мономах здобув Мінськ і спустошив його околиці. Після цього Всеслав вже до самої смерті займався виключно полоцькими справами. При ньому Полоцька земля була розділена на князівства-волості, які по його смерті отримали сини.

VIII

5/4. ДАВИД ВСЕСЛАВИЧ († після 1130)

Народився між 1047–1057 рр., бо у 1067 р. на переговори з київським князем його батько взяв з собою двох синів, звичайно старших, яким не могло бути менше 10 років, а

¹⁰⁹⁰ Ткаченко М. Повстання в Києві в 1068–1069 рр. // Наукові записки Ін-ту історії і археології України. — Кн. 1. — 1943. — С. 147–152; Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1975. — С. 99–113.

¹⁰⁹¹ Бестужев-Рюмин К. О составе русских летописей до конца XIV века. — Санкт-Петербург, 1868. — Приложения. — С. 120.

¹⁰⁹² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 243.

¹⁰⁹³ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 159.

¹⁰⁹⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 248.

Ізяславичі Полоцькі

скоріше вони були вже зрілими мужами під 20 років. Помер після 1129 р. у вигнанні у Візантії¹⁰⁹⁵.

Старшинство синів Всеслава дискусійне. На думку В. Пичети Давид при розділі Полоцького князівства на уділи був обділений і зовсім не отримав володінь. О. Рапов вважав його третім сином Всеслава. Нам здається, що більшу рацію мали В. Данилович, М. Баумгартен та Л. Алексеев, які вважали Давида найстаршим¹⁰⁹⁶. Напевно він успадкував батькові у 1101 р. і був полоцьким князем до 1127 р., коли його прогнало полоцьке віче. Та й шлюб сина Давида з дочкою Мстислава Великого вказує на старшого з полоцьких князів. Син безземельного князя-ізгоя таких можливостей не міг мати. Крім того саме Давид Всеславич очолював полоцьку дружину в поході на половців у 1101 р., а у наступному році очолював полоцьку дружину у поході проти бунтівливого мінського князя. Тому видається безсумнівним, що саме Давид Всеславич був полоцьким князем у 1101–1127, 1128–1129 рр.

У 1106 р. Земгали відмовилися платити данину Полоцьку. Каральний похід завершився розгромом Всеславичів, які втратили 9 тисяч воїнів¹⁰⁹⁷.

Тенденції до сепаратизму полоцьких князів вирішив ліквідувати Мстислав Володимирович. У В. Татищева збереглися відомості, що похід Мстислава у 1127 р. був спровокований нападами Всеславичів на волості Мономаховичів¹⁰⁹⁸. Можливо, що мала місце спроба повернути собі Мінське князівство, анексоване Києвом в ході війни проти Гліба. Після здачі в полон Брячислава Давидовича, зятя Мстислава, полочани прогнали Давида, побоюючись, що він капітулює перед сватом, і запросили друцького князя Рогволода-Бориса¹⁰⁹⁹. Давид після смерті Рогволода на короткий час повернув собі престол, але не зумів оборонити Полоцьку землю під час другого походу Мстислава. Потрапив в полон і був висланий у Візантію¹¹⁰⁰. Помер у Константинополі і був похований у церкві св. Платона¹¹⁰¹.

6/4. РОГВОЛОД-БОРИС ВСЕСЛАВИЧ († 1128)

М. Баумгартен, слідом за М. Погодіним, вважав Рогволода і Бориса різними особами і поміщав їх серед молодших синів Всеслава. Цю версію підтримали і В. Данилович, М. Грушевський, Д. Донской. Версія Л. Алексеева, підтримана О. Раповим, що Рогволод-Борис це одна особа (Борис — хрестильне ім'я), яка була другим сином Всеслава Брячиславича¹¹⁰², виглядає більш обгрунтованою. Нашадки Рогволода володіли землями у басейнах Друті та Березіни, тобто займали другий по старшинству престол у Полоцькій землі, а також постійно претендували на Полоцьк. У 1102 р., повертаючись з походу на ятвягів, князь Борис заклав тут місто Борисов. Хрестильне ім'я Борис завжди стояло попереду імені Гліба. Гліб Всеславич у 1101 р. отримав Мінське князівство, яке в

¹⁰⁹⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 304.

¹⁰⁹⁶ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 43; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — С. 124; Очерки истории СССР (период феодализма IX–XV вв.). — Ч. 1. / Под ред. акад. Б. Д. Грекова. — Москва, 1953. — С. 385; Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 230–232; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 56.

¹⁰⁹⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 281.

¹⁰⁹⁸ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — С. 235.

¹⁰⁹⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 299.

¹¹⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 301; — Т. 2. — Стб. 293, 304.

¹¹⁰¹ [Антоний Новгородський]. Книга Паломник. Сказание мест святых во Царьграде Антония, архиепископа Новгородского в 1200 г. /Под ред. Х. М. Лопарева // Православный Палестинский Сборник. — Т. 17. — Вып. 3 (51). — Санкт-Петербург, 1899. — С. СXXXII–СXXXVII.

¹¹⁰² Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 45; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — С. 124, 589; Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles., — P. 9; Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 230–232; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 56; Донской Д. Справочник по генеалогии., — Ч. 1. — С. 41–42.

Розділ третій

Полоцькій землі було третім престолом по старшинству. Отже в 1101 р. Друцьке князівство отримав Рогволод-Борис. Як другий син Всеслава він народився не пізніше 1057 р.

Рогволод-Борис був друцьким (1101–1127) та полоцьким (1127–1128) князем. Схоже, що проганяючи у 1127 р. Давида і запрошуючи на старший престол Рогволода, як наступного по старшинству серед полоцьких князів, полочани поступали згідно права успадкування. Навряд чи Рогволод-Борис подобався Мстиславу Володимировичу більше за Давида. Вже саме ім'я "Рогволод" було викликом Києву. У Полоцькій землі ім'я Рогволода могло асоціюватися з боротьбою за незалежність. І він підтвердив його героїчною обороною Полоцька у 1127 р., яка завершилася недовготривалим миром¹¹⁰³.

Рогволод-Борис помер у 1128 р.¹¹⁰⁴, можливо, не без допомоги своїх ворогів. Правда, князю на той час було уже не менше 70 років.

7/4. ГЛІБ ВСЕСЛАВИЧ († 13.09.1119)

Народився у середині XI ст. в Полоцьку. Помер 13.09.1119 р. в ув'язненні у Києві¹¹⁰⁵. Амбітний мінський князь (1101–1119) також пробував позбутися як полоцької так і київської опіки. Можливо, що він пробував об'єднати під своєю владою землі кривичів та дреговичів, вважаючи, що старші брати менш придатні до реалізації цієї місії. Можливості його були великі. Лише Києво-Печерському монастиреві князь подарував 600 гривен срібла і 50 гривен золота. По його смерті вдова Гліба внесла в цей монастир ругу — 100 гривен срібла і 50 гривен золота¹¹⁰⁶.

Перша спроба Гліба у 1104 р. закінчилася облогою Мінська, куди на допомогу полоцькій раті прибуло київське військо, очолене воеводою Путятюю, а також сіверські та переяславські дружини. Гліб втримав облогу і, напевно, мусив присягнути сюзеренові¹¹⁰⁷. У 1106 р. він також, напевно, брав участь у невдалому поході на земгалів.

У 1116 р. в Полоцькій землі, схоже, вибухнула усобиця, з якою можна пов'язати вигнання з Ізяслава Романа Всеславича і його смерть у Муромі. Тоді ж, пробуваючи приєднати до Мінська землі дреговичів, підвладні безпосередньо Києву, Гліб спалив Слуцьк, чим викликав каральний похід київського війська, очоленого В'ячеславом та Ярополком Володимировичами і чернігівської раті з князем Давидом Святославичем. Схоже, що Гліба підтримали деякі інші брати (або він змусив їх до цього силою), бо київсько-чернігівська рать мусила здобувати Вітебськ¹¹⁰⁸ (хоча ці свідчення Густинського літопису не можна вважати надійними). Київська рать взяла приступом Друцьк, причому взяте у полон населення було вивезене Ярополком Володимировичем у Переяславське князівство і оселене у новзаснованому місті Желний¹¹⁰⁹. Були здобуті також Орша і Копис, а потім обложено Мінськ. Вперта оборона Мінська дозволила добитися компромісного миру. Але у Києві вирішили скористатися цими подіями і ослабити Полоцьку землю. Орша і Копис були передані Смоленську, а Мінське князівство стало безпосереднім васалом Києва. Допомогли Глібові також напад половців та виступ київського війська на допомогу візантійському самозванцеві, який видавав себе за Льва Діогена.

Гліб не змирився з таким становищем і у 1119 р. розпочав війну проти смоленських та новгородських волостей. Ці відомості В. Татищева¹¹¹⁰, якщо вони вірні, свідчать не

¹¹⁰³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 293.

¹¹⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 299; — Т. 2. — Стб. 293.

¹¹⁰⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 285.

¹¹⁰⁶ Алексеев Л. В. Полоцкая земля. — Москва, 1966. — С. 253–257.

¹¹⁰⁷ Там само. — С. 252.

¹¹⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — С. 291.

¹¹⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 283.

¹¹¹⁰ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — С. 133.

Ізяславичі Полоцькі

тільки про нову спробу мінського князя, але й про чергове підпорядкування ним своїх братів. Цікаво, що черговий виступ Гліба співпав із спробою на Волині Ярослава Святополковича. Проти Гліба виступив Мстислав Володимирович. На цей раз Гліб був розбитий, взятий у полон і ув'язнений у київській тюрмі, де дуже швидко помер.

Гліб був одружений з Анастасією Ярополківною (* 1074 † 8.01.1159), дочкою турівського і волинського князя Ярополка Ізяславича¹¹¹¹.

8/4. РОМАН ВСЕСЛАВИЧ († 1114 чи 1116)

Народився на початку другої половини XI ст. Помер у вигнанні за межами Полоцької землі. Згідно ПВЛ Роман помер в 1116 р. у Муромі¹¹¹². Никонівський літопис повідомляє, що Роман помер у Рязані в 1114 р.¹¹¹³, що може бути помилкою.

В. Янін висловив здогадку, що Роман був найстаршим сином Всеслава Брячиславича і його наступником. О. Рапов схилився до цієї версії, вважаючи, що Роман через усобицю міг втратити володіння і був змушений вмирати у вигнанні. За Л. Алексєєвим Роман був молодшим за Давида, Рогволода і Гліба, яких як старших пом'янув у Єрусалимі Данило Мніх¹¹¹⁴, що не викликає заперечень.

Вдова Романа по його смерті прийняла постриг, жила в келії при соборній церкві св. Софії у Полоцьку, переписувала книги, котрі потім продавала, а отримані гроші роздавала бідним.

Роман мусив мати якусь волость, найімовірніше Ізяслав, звідки його міг вигнати Гліб. Скоря смерть у вигнанні могла завадити його реставрації після подій 1116 р.

9/4. СВЯТОСЛАВ ВСЕСЛАВИЧ († після 1130)

Народився у другій половині XI ст. в Полоцьку. Помер після 1129 р. у вигнанні в Візантії.

Судячи з того, що його нащадки володіли Вітебським князівством, можна стверджувати слідом за О. Пресняковим¹¹¹⁵ та Т. Василевським¹¹¹⁶, що Святослав був вітебським князем у 1101–1129 рр. Заперечення Л. Алексєєва¹¹¹⁷, підтримані О. Раповим¹¹¹⁸, зводяться до того, що нібито Вітебське князівство належало до Смоленської землі. Останнє може бути справедливим тільки для короткого періоду в другій половині XII ст., коли смоленська династія переживала період найбільшого розквіту. І то, здається, що Давид Ростиславич, займаючи вітебський престол, принаймні номінально залишався васалом полоцького князя. Про це свідчать події 1167 р. Крім того у часи Всеслава Брячиславича та Давида Всеславича Вітебськ таки належав до Полоцька.

Ще одним підтвердженням того, що Святослав Всеславич був вітебським князем, служить повідомлення Іпатіївського зведення під 1180 р., де у розповіді про похід на Всеслава Васильковича, сказано, що дід його брав участь у поході на Новгород, взяв дарохранильницю і начиння служебне в соборі, а також один погост новгородський

¹¹¹¹ Грушевський М. Історія України-Руси.. — Т. 2. — С. 111–112, 270; Янін В. Л. Междукняжеские отношения в эпоху Мономаха и "Хождения игумена Даниила" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 16. — Москва, 1960. — С. 122; Алексєєв Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 230–232; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 55–56.

¹¹¹² ПВЛ. — Ч. 1. — С. 200–202.

¹¹¹³ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 143.

¹¹¹⁴ Грушевський М. Історія України-Руси.. — Т. 2. — С. 111–112, 270; Янін В. Л. Междукняжеские отношения..., — С. 122; Алексєєв Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 230–232; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 54–55.

¹¹¹⁵ Пресняков А. Е. Княжое право в древней Руси. — Санкт-Петербург, 1909. — С. 118.

¹¹¹⁶ Wasilewski T. L. Alekseev. Połockaja Ziemi // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. — R. 16. — № 2. — Warszawa., 1968. — S. 337.

¹¹¹⁷ Алексєєв Л. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 230–232.

¹¹¹⁸ Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 56.

Розділ третій

приєднав до своєї землі. Якщо це не ремінісценсії з походу Всеслава Брячиславича у 1065 р., коли було ограбовано собор св. Софії в Новгороді і частину населення Новгородської землі переселено в полоцькі землі (у такому випадку літописець помилково прадіда Всеслава Васильковича назвав дідом), то можна припускати, що між 1101–1129 рр. міг мати місце прикордонний конфлікт між Вітебським князівством і Новгородською землею. Такі сутички могли відбуватися і під час першого походу об'єднаних військ на Полоцьку землю у 1127 р.

Існує малоімовірна версія ніби його дружина Софія¹¹¹⁹ була тіткою імператора Іоанна II Комнена. Якщо вона правдива, то це був другий шлюб князя вже у Візантії і у віці близько 60 років. Можливо через допомогу нової родини син Святослава зумів утриматись у Полоцьку. Припускати, що один з молодших синів полоцького князя міг одружитись з візантійською принцесою ще на Русі, знаючи що шлюби були тільки скріпленням дипломатичних угод, просто несерйозно¹¹²⁰.

10/4. РОСТИСЛАВ-ГЕОРГІЙ ВСЕСЛАВИЧ (* 1170 ? † п. 1130)

Народився в 1070 р. у Полоцьку [?]. Помер після 1129 р. у вигнанні у Візантії. Схоже, що його хрестильне ім'я було Георгій¹¹²¹. Майже всі історики вважають його наймолодшим з синів Всеслава Брячиславича¹¹²². Володів якимсь уділом в Полоцькому князівстві. Напевно — Лукомським, бо цей уділ вважався старшим за логойський і борисовський, князі яких відомі у другій половині XII ст. А отже у Лукомлі повинен був бути окремий князь уже у першій половині XIII ст. Виходячи з усіх знаних князів полоцької династії ним міг бути тільки Ростислав Всеславич у 1101–1129 рр.

IX

11/5. БРЯЧИСЛАВ ДАВИДОВИЧ († після 1130)

Народився у кінці XI ст. Помер після 1129 р. у вигнанні в Візантії.

У 1127 р. був князем ізяславським і логозьким¹¹²³. Можливо, що він отримав цей уділ після 1116 р., коли ці землі було відібрано у Гліба, а їх попередній князь Роман помер у вигнанні. Напевно, тоді ж угода Києва з Полоцьком була скріплена шлюбом Брячислава з Ксенією, дочкою Мстислава Володимировича¹¹²⁴.

У 1127 р., довідавшись про удар основних сил Мстислава Володимировича на Логойськ, Брячислав покинув свою столицю, сподіваючись проскочити у Полоцьк та з'єднатися з основним полоцьким військом. Обминувши обложений Логойськ, не доходячи до Борисова, він наскочив на чернігівську рать та торків. Зрозумівши, що сам потрапив у пастку, ізяславський князь капітулював перед шурином Ізяславом Мстиславичем. Як тільки це стало відомо у Логойську, тамтешня залога також капітулювала. Через два дні полонений Брячислав був привезений під стіни Ізяслава, обложеного військами В'ячеслава та Андрія Володимировичів. Жителі міста та княгиня, дочка Мстислава, просили не давати міста на грабунок воїнам. Через турівського тисяцького Братислава та волинського тисяцького Іванка, які вели переговори, князі пообіцяли не чіпати міста, але дотримати обіцянку не змогли. Щоб врятувати свою племінницю Володимировичі мусили ледь не воювати зі своїми воїнами. Незважаючи на те, що він був зятем великого князя, Брячислав був відправлений у вигнання разом з іншими полоцькими князями у 1129 р.

¹¹¹⁹ Алексеев Л. Полоцкая земля. — Москва, 1966. — С. 229.

¹¹²⁰ Махновець Л. Літопис Руський. — Київ, 1989. — С. 185.

¹¹²¹ ПСРЛ. — Т. 31. — С. 207.

¹¹²² Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 71; Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 223–224, 231; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 56.

¹¹²³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 298.

¹¹²⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 298; — Т. 2. — Стб. 292.

12/6. РОГВОЛОД-ВАСИЛЬ РОГВОЛОДОВИЧ († після 1171)

Народився на початку XII ст. Помер після 1171 р. Князь друцький (1127–1129, 1140–1144, 1158, 1162 – після 1171) і полоцький (1144–1151, 1158–1162).

Напевно у 1127–1129 рр. був друцьким князем. З іншими полоцькими князями був відправлений у Візантію¹¹²⁵. У 1140 р., повернувшись із заслання¹¹²⁶, отримав знову Друцьке князівство, бо у 1143 р. одружився з дочкою Ізяслава Мстиславича, тоді переяславського князя і старшого з нащадків Мстислава Володимировича¹¹²⁷. Малоімовірно, що князь-ізгой міг претендувати на такий зв'язок. Цей шлюб допоміг йому у 1144 р. здобути полоцький стіл¹¹²⁸. Як старший в роді полоцьких князів Рогволод Рогволодович мав на це право, але не маючи жодного уділу, він не зміг би це право реалізувати. Дещо невдала політика об'єднання Полоцької землі привела у 1151 р. до бунту в Мінську, під час якого Рогволод був ув'язнений¹¹²⁹. Його звільнили за допомогою Юрія Довгорукого і він знайшов притулок при дворі союзника останнього сіверського князя Святослава Ольговича. Як ленник сіверського князя і з допомогою сіверян у 1158 р. Рогволод Рогволодович оволодів Друцьком¹¹³⁰, а потім і Полоцьком¹¹³¹. У 1162 р. після невдалої облоги Городця Мінського, що було продовженням попередньої політики суперництва з мінською гілкою полоцької династії, Рогволод-Василь, очевидно, втратив Полоцьк і залишився у Друцьку.

Востаннє Рогволод Рогволодович згаданий у 1171 р. в написі на валуні, знайденому поблизу Друцька: "В літо 6679 місяця мая в 7 день поставлений хрест сій, Господи, поможи рабу своєму Василю в хрещенні, іменем Рогволоду, сину Борисову."¹¹³²

13/6. ІВАН РОГВОЛОДОВИЧ († після 1140)

Народився на початку XII ст. Помер після 1172 р. [?]

Існують навіть сумніви щодо його історичності, але вони не дуже переконливі. Нібито повернувся із заслання у 1140 р., але, можливо, що у Візантії прийняв постриг під іменем Давида і там залишився¹¹³³.

14/6. ЗВЕНИСЛАВА РОГВОЛОДІВНА († 24.05. після 1173)

Народилася до 1127 р. Померла 24.05 після 1173 р.

Була з братами на засланні у Візантії, де під впливом двоюрідної сестри стала черницею Євпраксією. Разом з сестрою у 1172 р. вирушила на прощу до Константинополя та Єрусалиму. Канонізована православною церквою і вшановується 24 травня¹¹³⁴.

15/7. РОСТИСЛАВ ГЛІБОВИЧ († після 1162)

Народився в кінці XI – початку XII ст. Помер після 1161 р.¹¹³⁵. Князь мінський (1144?–1151, 1158 – після 1162) і полоцький (1151–1158).

¹¹²⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 303.

¹¹²⁶ Там само.

¹¹²⁷ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 167.

¹¹²⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 314.

¹¹²⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 445.

¹¹³⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 493.

¹¹³¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 494.

¹¹³² Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 82; Рыбаков Б. А. Русские датированные надписи XI–XV веков. — Москва, 1964. — С. 33; Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 231–234; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 59.

¹¹³³ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 84; Насонов А. Н. Московский свод 1479 г. и его русский источник // ПИ. — Т. 9. — 1961. — С. 373; Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 231–234; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 59.

¹¹³⁴ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles., — P. 34.

¹¹³⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 512.

Розділ третій

Напевно до 1144 р. був князем-ізгоєм. А. Сапунов, джерело якого невідоме, вважав, що у 1146 р. мінським князем був Ростислав. Воскресенський літопис під тим самим роком відмітив появу у Друцьку Гліба Рогволодовича. Але в 1146 р. не було підстав для перерозподілу столів у Полоцькій землі. Це могло відбутися тільки у 1144 р., коли полоцьким князем став Рогволод Рогволодович, або близько 1140 р., коли Всеволод Ольгович вернув полоцьких князів з вигнання. Виступив суперником дружцької гілки династії Всеславичів у боротьбі за першість у Полоцькій землі. У 1151–1158 рр. Ростиславу вдалось навіть оволодіти Полоцьком, але він не зумів там втриматись і повернувся у Мінськ¹¹³⁶.

Був одружений з Софією, дочкою волинського князя Ярослава Святополковича¹¹³⁷ (табл. 5, поз. 22).

16/7. ВОЛОДАР ГЛІБОВИЧ († після 1167)

Народився у кінці XI – на початку XII ст. Помер після 1167 р.¹¹³⁸. Князь мінський (1151–1158, після 1162 – після 1167), городецький (1158 – після 1162) і полоцький (1167).

Був мінським князем у 1151–1158 рр. (коли його старший брат Ростислав сидів у Полоцьку), городецьким князем (у 1162 р. під стінами своєї столиці Городця-Мінського розгромив полоцького князя Рогволода Рогволодовича), знову мінським князем (по смерті Ростислава після 1161 р. і після невдачі у Полоцьку у 1167 р.). У 1167 р. короткий час володів Полоцьком (після перемоги над військом Всеслава Васильовича і до невдалого походу на Вітебськ)¹¹³⁹.

17/7. ВСЕВОЛОД ГЛІБОВИЧ († після 1159)

У 1159 р. був ізяславським князем як васал найстаршого брата Ростислава¹¹⁴⁰. Під час наступу нового полоцького князя Рогволода Рогволодовича, на допомогу якому виступили Смоленські полки, очолені князями Романом і Рюриком Ростиславичами та воеводою Внездом, а також новгородські та псковські дружини, не став чинити опору, присягнув новому сюзерену. Але полоцький князь поміняв йому Ізяславське князівство на Стрижевське, таким чином розриваючи володіння мінських Глібовичів: Ізяславське князівство примикало до Мінського, а Стрижевське — знаходилося біля Полоцька. Його столиця — нині с. Стрижеве на р. Свічі.

Всеволод не брав участі у подіях 1162 та 1167 рр., які торкалися мінської гілки полоцької династії. Тому можна з певною долею вірогідності припускати, що він помер до 1162 р.¹¹⁴¹.

18/7. ІЗЯСЛАВ ГЛІБОВИЧ († 14.05.1134)

Помер 14.05.1134 р. як ізгой за межами Полоцької землі. В. Татищев називає його полоцьким князем¹¹⁴², але це скоріше виписка з якогось літопису, яка вказувала на належність до полоцької династії. На думку О. Рапова мав якийсь уділ у Полоцькій землі¹¹⁴³.

¹¹³⁶ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 84; Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 231–234; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 59.

¹¹³⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 491.

¹¹³⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 526.

¹¹³⁹ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 85; Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 231–234; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 58–59.

¹¹⁴⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 496.

¹¹⁴¹ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 85; Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 234–236; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 57–58.

¹¹⁴² Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — Москва-Ленинград, 1963. — С. 145.

¹¹⁴³ Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 58.

19/9. ВАСИЛЬКО СВЯТОСЛАВИЧ († 1144)

Помер у 1144 р. (остання згадка під 1143 р.¹¹⁴⁴, а у 1144 р. відбувся перерозподіл столів у Полоцькій землі, що було пов'язано, очевидно, з його смертю). Князь полоцький (1132–1144).

У 1132 р. став полоцьким князем¹¹⁴⁵. Його батько та нащадки володіли Вітебським князівством, на підставі чого можна припускати, що і він у 1130–1132 рр. мав володіти цим князівством. З невідомих причин його не вислали до Візантії. У 1132 р. він тримав Ізяславль¹¹⁴⁶, що могло послужити одним із чинників, який допоміг йому опанувати полоцький престол. М. Карамзін, П. Стросв і М. Погодін помилково вважали його сином Рогволода-Бориса Всеславича¹¹⁴⁷.

20/9. ВЯЧКО СВЯТОСЛАВИЧ († після 1167)

Помер після 1167 р.¹¹⁴⁸. Мав уділ з центром в Усвяті, на думку О. Рапова успадкував Вітебське князівство у 1162 р.¹¹⁴⁹.

М. Баумгартен на підставі Життя св. Єфросинії вважав Вячка сином Ростислава¹¹⁵⁰. Але його володіння знаходились в Вітебському князівстві, отже він скоріше був молодшим братом Василька¹¹⁵¹. Т. Василевський помилково ототожнив цього князя з іншим Вячком, який жив у XIII ст. і займав престол у латиському князівстві Кокнесе¹¹⁵². Цей князь загинув у 1224 р. і не міг бути братом св. Єфросинії Полоцької, на що справедливо вказав Л. Алексєєв¹¹⁵³.

Для св. Єфросинії Вячко був лише двоюрідним братом. Згідно житійної літератури у нього були дві доньки: Кирианна (в чернецтві Агафія) та Ольга (в чернецтві Євфимія).

21/10. ПРЕДСЛАВА РОСТИСЛАВНА († 23.05.1173)

Народилася до 1130 р. чи, може у вигнанні у Візантії і там прийняла чернецтво під іменем Єфросинії. Схилила до чернецтва рідну сестру Гордиславу, двоюрідну Звениславу і, напевно, двоюрідного брата Івана Рогволодовича. Останній в іноцтві носив ім'я Давида. Всі троє у 1172 р. вирушили на прощу до Константинополя та Єрусалиму. По дорозі в Константинополь вони зустріли імператора Мануїла I Комнена і були ним прийняті. Померла 23.05.1173 р. Канонізована православною церквою.

22/10. ГОРДИСЛАВА РОСТИСЛАВНА († після 1173)

Народилася до 1130 р.[?] Померла після 1173 р. У чернецтві Євдокія. у 1172–73 рр. з сестрою Предславою-Єфросинією та двоюрідним братом Іваном-Давидом була на прощі у Константинополі та Єрусалимі.

X

23/12. ГЛІБ РОГВОЛОДОВИЧ († після 1186)

Народився у першій третині XII ст. Помер біля 1186 р.¹¹⁵⁴.

¹¹⁴⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 310.; — Т. 2. — Стб. 313.

¹¹⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 302; — Т. 25. — С. 32.

¹¹⁴⁶ Там само.

¹¹⁴⁷ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 86; Алексєєв Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 234–237; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 59–60.

¹¹⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 14.

¹¹⁴⁹ Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 59–60.

¹¹⁵⁰ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 34.

¹¹⁵¹ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 62.

¹¹⁵² Wasilewski T. L. Alekseev. Połockaja Ziemia // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. — R. XVI. — № 2. — Warszawa, 1968. — S. 377.

¹¹⁵³ Алексєєв Л. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 231–232.

¹¹⁵⁴ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 34.

Розділ третій

Можна допускати, що Гліб був дружським князем у 1159–62 рр., коли його батько Рогволод Рогволодович займав полоцький престол. Після 1171 р. він знову князь дружський. Згаданий там під 1180 р.¹¹⁵⁵.

24/12. ВСЕСЛАВ РОГВОЛОДОВИЧ († після 1186 ?)

Помер після 1186 р. Можливо у 1186 р. успадкував Друцьке князівство¹¹⁵⁶. У 1160 р. очолював дружську дружину, послану на допомогу Ольговичам проти вщижського князя Святослава Володимировича.

25/15. ГЛІБ РОСТИСЛАВИЧ († після 1159)

Помер після 1159 р. М. Баумгартен помилково вважав Гліба сином Брячислава Давидовича¹¹⁵⁷.

За повідомленням Воскресенського літопису у 1146 р. Гліб приїхав у Друцьк з Рязані¹¹⁵⁸, де, напевно, перебував у вигнанні. Вище ми вже звертали увагу, що полоцькі події 1144 р. у цьому віднесені до 1146 р. Майже неймовірно, щоби для забезпечення підтримки мінської гілки в боротьбі проти вітебської, Рогволод Рогволодович передав Друцьк Глібові Ростиславичу у 1146 р. Вистачало повернення Мінська його батькові. Скоріше Гліб отримав Друцьк тільки у 1151 р., коли полоцький престол зайняв його батько мінський князь Ростислав Глібович. Не випадково у 1159 р. Рогволод Рогволодович прогнав Гліба з Друцька при допомозі сіверських князів.

26/16. ВОЛОДИМИР ВОЛОДАРЕВИЧ († після 1186)

Помер після 1182 р. Напевно вперше став мінським князем у 1167 р., коли його батько Володар Глібович перейшов в Полоцьк. По його смерті Володимир успадкував мінський престол. У 1182 р. як мінський князь претендував на Берестя у суперництві з дорогичинським князем Васильком Ярополчичем¹¹⁵⁹. Можливо, що він був одружений з незнаною з інших джерел волинською княжною.

27/16. ВАСИЛЬКО ВОЛОДАРЕВИЧ († після 1186)

Помер після 1186 р.¹¹⁶⁰. Був логойським князем.

М. Погодін, В. Данилович¹¹⁶¹ і М. Баумгартен¹¹⁶² безпідставно вважали Володимира і Василька Ростиславичами. О. Рапов вважав Василька старшим за Володимира¹¹⁶³, проте він займав молодший стіл в землі, тоді як Володимир був мінським князем.

28/19. ВСЕСЛАВ ВАСИЛЬКОВИЧ († бл. 1186)

Востаннє згадується у Друцьку у 1186 р. У 1132–1162, до 1175–1178, після 1180–1186 рр. був вітебським князем. У 1162–1167, 1167 – до 1175, 1178 – після 1180 рр. займав полоцький престол. Одружився з дочкою київського князя Ростислава Мстиславича, що забезпечило йому підтримку смоленської гілки Мономаховичів. З їх допомогою Всеслав Василькович утримував зверхність у Полоцькій землі, але для цього змушений був передати Вітебськ своєму шуруну Давиду Ростиславичу. Правда, цей

¹¹⁵⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 620.

¹¹⁵⁶ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 91, 101.

¹¹⁵⁷ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 34–35.

¹¹⁵⁸ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 100.

¹¹⁵⁹ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — Москва-Ленинград, 1964. — С. 127–128.

¹¹⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 403.

¹¹⁶¹ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 87–90.

¹¹⁶² Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 34–35.

¹¹⁶³ Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 61.

Ізяславичі Полоцькі

князь з смоленської династії, принаймні номінально, залишався васалом Всеслава Васильковича¹¹⁶⁴.

За версією В. Даниловича, яку ми приймаємо, у 1186 р. дружцьким князем став Всеслав Рогволодович. Це би могло означати, що Всеслав Василькович помер бл. 1186 або взагалі згодка 1186 р. відноситься до Всеслава Рогволодовича¹¹⁶⁵.

29/19. БРЯЧИСЛАВ ВАСИЛЬКОВИЧ († після 1181)

Помер після 1181 р. Князь ізяславський (1159–1160) та вітебський (1168 – до 1175, 1178 – після 1181).

30/19. ІЗЯСЛАВ ВАСИЛЬКОВИЧ († до 1185)

У "Слові о полку Ігоревім" згадується як князь городенський, який загинув в бою з литовцями¹¹⁶⁶. Сталось це до 1185 р. Городець на Березині — волость Мінського князівства, яка можливо була відірвана в період боротьби за Полоцьк¹¹⁶⁷.

31/19. МАРІЯ ВАСИЛЬКІВНА

У 1143 р. була видана за волинського князя Святослава Всеволодовича, старшого сина великого князя Всеволода Ольговича. Цей шлюб укріпив позиції Василька Святославича і дозволив йому зберегти полоцький стіл до своєї смерті. Пізніше Святослав Всеволодович підтримував вітебську гілку вже як чернігівський і київський князь.

32/19. ВОЛОДАР [ВОЛОДША] ВАСИЛЬКОВИЧ († після 1175)

Помер після 1160 р. Князь ізяславський (1159–1160) і, можливо, лукомський (у 1170-х).

33/19. ВСЕВОЛОД ВАСИЛЬКОВИЧ († після 1186 ?)

Згаданий у "Слові о полку Ігоревім". Здається, що у 1185 р. був ще живий¹¹⁶⁸.

XI

34/24. БОРИС ВСЕСЛАВИЧ († після 1222)

М. Баумгартен помилково писав про двох Борисів: В'ячеславича та Всеславича, хоча сам погоджувався з можливістю їх тотожності¹¹⁶⁹. Оскільки Борис у 1195 р. був дружцьким князем¹¹⁷⁰, то він належав до нащадків Рогволода Рогволодовича, тобто був Всеславичем.

Друцький престол він успадкував по смерті батька. Певно той же князь займав полоцький престол у 1222 р., вигравши боротьбу з князями вітебської гілки полоцької династії бл. 1215 р.

В. Татищев помилково вважав його Борисом Давидовичем, якого не існувало, і відносив до смоленської династії¹¹⁷¹.

Неспроможність князя Бориса стримати наступ литовців, про який є відомості у польського хроніста М. Стрийковського, чії джерела вивчені недостатньо, а також втрата впливу в землях латишів, привели до бунту полочан, відбитого в заплутаній

¹¹⁶⁴ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 34–35; Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 233–238; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 61–62.

¹¹⁶⁵ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 93.

¹¹⁶⁶ Слово о полку Игореве. / Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Москва-Ленинград, 1950. — С. 24.

¹¹⁶⁷ Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 62.

¹¹⁶⁸ Слово о полку Игореве. — С. 24; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 62.

¹¹⁶⁹ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 34–35.

¹¹⁷⁰ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 105; — Т. 10. — С. 28.

¹¹⁷¹ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — Москва-Ленинград, 1964. — С. 204–211.

Розділ третій

"Повісті про Святохну". Цим скористались смоленські князі. 17.01.1222 р. смоленський князь Мстислав Давидович здобув Полоцьк і посадив там свого племінника Святослава Мстиславича, сина тодішнього київського князя¹¹⁷².

За "Повістю" Святохна була дочкою Казимира Поморського. З поморських князів ним міг бути лише щещінський князь Казимир II Богуславич († 1219/1220). Поморсько-полоцький союз у першій чверті XIII ст. досить логічний: обидві сторони були зацікавлені у стримуванні активності хрестоносців у Прибалтиці.

35/24. ГЛІБ ВСЕСЛАВИЧ († після 1221)

Згаданий у Полоцьку у 1221 р.¹¹⁷³. Імовірно був молодшим братом Бориса Всеславича.

36/27. ОЛЬГА ВАСИЛЬКІВНА

В чернецтві Євдокія. За віком скоріше дочка Василька Володаревича, а не Василька Святославича, як і вважав М. Баумгартен¹¹⁷⁴.

37/28. ВОЛОДИМИР [ВОЛОДАР ?] ВСЕСЛАВИЧ († 1215)

Полоцький князь у 1186–1215 рр. При ньому були остаточно втрачені позиції Полоцької землі у Прибалтиці¹¹⁷⁵.

38/28. NN ВСЕСЛАВНА

3.02.1174 р. була видана за Ярополка Ростиславича¹¹⁷⁶, який тоді невдало претендував на один з головних престолів у Суздальській землі.

39/29. ВАСИЛЬКО БРЯЧИСЛАВИЧ († після 1209 ?)

У 1180 р. згаданий як вітебський князь¹¹⁷⁷. Тоді вітебським князем був його батько Брячислав Василькович, а Василько лише очолював вітебську дружину. По смерті батька зайняв вітебський престол. У 1209 р. з його дочкою одружився володимиро-суздальський князь Всеволод Велике Гніздо. Схоже, що на той час Василько був ще живим¹¹⁷⁸. Одружений з дочкою смоленського князя Давида Ростиславича.

40/29. ВСЕСЛАВ БРЯЧИСЛАВИЧ († після 1180)

У 1180 р. з полоцькою дружиною брав участь в поході на Друцьк¹¹⁷⁹. Тоді полоцьким князем був його дядько Всеслав Василькович.

41/32. NN ВОЛОДАРІВНА ?

За версією В. Даниловича¹¹⁸⁰, прийнятою М. Баумгартеном¹¹⁸¹, була матір'ю князя Ізяслава, згаданого у 1180 р. Можливо, що це помилка і Ізяслав був сином Микули Володаревича, а NN взагалі не існувала.

¹¹⁷² Алексеев Л. В. Полоцкая земля // Древнерусские княжества..., — С. 238–239; Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1975. — С. 184–194.

¹¹⁷³ НПЛ — С. 213.

¹¹⁷⁴ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 35–36.

¹¹⁷⁵ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 168–169; Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 36; Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. — Москва-Ленинград, 1938. — С. 179–185; Очерки истории СССР (период феодализма IX–XV вв). — Ч. 1. — С. 387–388; Алексеев Л. В. Полоцкая земля. — Москва, 1966; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 64.

¹¹⁷⁶ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 91.

¹¹⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 620.

¹¹⁷⁸ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 171–173; Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 36; Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 64.

¹¹⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 620.

¹¹⁸⁰ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 99.

Ізяславичі Полоцькі

42/32. МИКУЛА ВОЛОДАРЕВИЧ († до 1180)

У 1180 р. згадується його син логозький князь Всеслав¹¹⁸². Напевно Микула Володаревич на той час вже не жив.

43/32. АНДРІЙ ВОЛОДАРЕВИЧ († після 1180)

Згаданий в 1180 р. в зв'язку з походом на Друцьк¹¹⁸³.

ХІІ

44/34. ВЯЧКО БОРИСОВИЧ († 1224)

Народився близько 1175–80 рр. Загинув 1224 р. при обороні Юр'єва (Дерпта) від хрестоносців¹¹⁸⁴. О. Рапов помилково відносив його до смоленської династії¹¹⁸⁵. Через інтриги мачухи Святохни був змушений шукати щастя на стороні. Був князем латгальського князівства Кокнесе (до 1203 – 1208) і, при бездіяльності полоцьких князів, намагався завадити хрестоносцям підпорядкувати собі територію князівства. Переяслав-Заліський князь Ярослав Всеволодович вирішив використати досвід Вячка в боротьбі з хрестоносцями, поставивши його у 1223 р. у Юр'єві, де він проявив себе хоробрим полководцем¹¹⁸⁶.

45/34. ВСЕВОЛОД БОРИСОВИЧ († після 1225)

Між 1203–1206 рр. зайняв княжий престол в земгальському князівстві Герсіке [Ерсіке]. Не сподіваючись на допомогу полочан, звернувся до литовців. Союз з ними був скріплений шлюбом Всеволода з дочкою князя Довгирда [Daougueroute]. У 1208 р. мусив стати васалом ризького єпископа. Пробирав в союзі з литовцями відстояти князівство. Але у 1215 р. вся територія Герсіке була зайнята хрестоносцями. Князь Всеволод продовжував боротьбу до 1225 р., коли він востаннє згаданий в джерелах¹¹⁸⁷.

46/34. РОМАН БОРИСОВИЧ [?] († після 1216/1217)

У Длугоша під 1207 р. розповідається про похід на литовців смоленського князя Володимира Рюриковича з дружинами Романа Борисовича, Костянтина, Мстислава і Ростислава Давидовичів. У польського хроніста помилки в хронології, запозиченої з руських джерел, нерідкі. Володимир Рюрикович зайняв смоленський престол у 1212 р., цей похід міг відбутися у 1216–1217 рр. За В. Татищевим у Давида Ростиславича був син Борис, який нібито у 1217–1221 рр. займав полоцький престол. Ця версія була прийнята О. Раповим. Але, якби Роман Борисович належав до смоленської династії, то у переліку Длугоша він стояв би після своїх дядьків Давидовичів¹¹⁸⁸.

Найбільш певно, що В. Татищев сплутав Бориса Давидовича (котрого не існувало?) з Борисом Всеславичем, сином якого і був Роман. У джерелі, яким користувався Длугош, Роман поставлений попереду удільних смоленських князів як спадкоємець полоцького князя і командир полоцької дружини.

47/34. [РОГВОЛОД ?] ВАСИЛЬКО БОРИСОВИЧ († після 1218)

Згаданий у В. Татищева під 1218 р. як князь полоцький. В 1217 р. мав уділ у Двинській області, тобто на Даугаві. В. Татищев помилково відносив Василька

¹¹⁸¹ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 36.

¹¹⁸² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 620.

¹¹⁸³ Там само.

¹¹⁸⁴ Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. — Москва-Ленинград, 1938. — С. 123–127.

¹¹⁸⁵ Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 193.

¹¹⁸⁶ Генрих Латвийский..., — С. 179–199.

¹¹⁸⁷ Там само. — С. 127–128, 164.

¹¹⁸⁸ Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 193.

Розділ третій

Борисовича до смоленської династії¹¹⁸⁹. Цю версію прийняли М. Тихомиров та О. Рапов¹¹⁹⁰. Однак ще М. Баумгартен застерігав від можливої помилки історика XVIII ст.¹¹⁹¹. Полочани були дуже прихильні до нащадків Всеслава Брючиславича. Лише у 1222 р. смоленська рать здобула Полоцьк і посадила там на короткий час князя із своєї династії¹¹⁹².

48/34. ВОЛОДИМИР [ВОЙТЕХ ?] БОРИСОВИЧ († після 1218)

В. Татищев під 1217 р. згадує ще одного Борисовича — Володимира, теж відносячи його до смоленської династії¹¹⁹³. М. Тихомиров в цілому погоджувався з такою гіпотезою, але разом з цим вбачав у "Повісті про Святохну" відбиток реальних подій¹¹⁹⁴. Ми вважаємо версію М. Баумгартена¹¹⁹⁵ більш реальною, яка відповідає і ходу подій в Полоцькій землі, і практиці успадкування столів, тому відносимо всіх Борисовичів до дружської гілки полоцької династії. Щодо Бориса Давидовича, то ніяких доказів його існування не існує. Володимир Борисович найвірогідніше тотожний Войтеху "Повісті". Наймолодший з Борисовичів був сином Святохни для якого вона добивалась полоцького престолу, розганяючи пасинків¹¹⁹⁶.

49/39. БРЯЧИСЛАВ ВАСИЛЬКОВИЧ († після 1239)

У 1239 р. був полоцьким князем¹¹⁹⁷. Вітебська гілка полоцьких князів повернула собі старший стіл після 1232 р. Напевно до цього після 1209 – до 1232 р. Брючислав Василькович був вітебським князем.

50/39. ЛЮБАВА ВАСИЛЬКІВНА

У 1209 р. видана за володимиро-суздальського князя Всеволода Юрійовича Велике Гніздо. Противниками його в той час були князі смоленської династії, що само по собі виключає залежність Вітебська від Смоленська в цей період. Скоріше цим шлюбом Всеволод Юрійович скріплював свій союз з полоцькою династією скерований проти смоленських князів.

51/42. ВСЕСЛАВ МИКУЛИЧ († після 1181)

У 1180 р. згадується як логозький князь.

52/42. ІЗЯСЛАВ [МИКУЛИЧ ?] († після 1181)

Згадується в 1180 р. Напевно брат Всеслава Микулича. Вірогідно був борисівським князем.

XIII

53/?. ІЗЯСЛАВ [?] († після 1264)

За В. Даниловичем у 1264 р. був полоцьким князем¹¹⁹⁸. Може стара династія на короткий час повернула собі головний стіл у Полоцькій землі? Таку можливість припускав і М. Баумгартен. Тоді Ізяслав, напевно, належав до дружської гілки. Вітебська

¹¹⁸⁹ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — Москва, 1963. — С. 201–202, 212, 261.

¹¹⁹⁰ Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 192–194.

¹¹⁹¹ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 36.

¹¹⁹² Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 27.

¹¹⁹³ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — С. 201–202, 212, 261.

¹¹⁹⁴ Тихомиров М. Древняя Русь. — Москва, 1975. — С. 189–192.

¹¹⁹⁵ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 36.

¹¹⁹⁶ Рапов О. М. Княжеские владения..., — С. 192–194; Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 27.

¹¹⁹⁷ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 52; — Т. 4. — С. 34; — Т. 5. — С. 174; — Т. 7. — С. 144.

¹¹⁹⁸ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 199; Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siecles..., — P. 36.

Ізяславичі Полоцькі

гілка вигасла в боротьбі з литовцями, тому у Полоцьку та Вітебську одночасно з'явилися литовські династії. Друцька і мінська гілки залишались ще довший час в своїх землях.

54/47. ЄВПРАКСІЯ ВАСИЛЬКІВНА († 8.05.1243)

Була видана за псковського князя Ярослава Володимировича¹¹⁹⁹. Померла 8.05.1243 р.

55/49. ПАРАСКОВІЯ БРЯЧИСЛАВНА

У 1239 р. видана за переяслав-заліського князя Олександра Ярославича Невського¹²⁰⁰. Цим шлюбом скріплювався союз полоцько-вітебських князів з сездальською династією. Обидві групи князів ворогували з смоленськими князями.

56/?. ІЗЯСЛАВ [?] († після 1264)

У 1264 р. займав вітебський стіл¹²⁰¹. Чи не був цей князь тотожним Ізяславу (поз. 53)? Напевно це останній з князів вітебської гілки Рюриковичів.

XIV

57/53 чи 56?. ЯРОСЛАВ [?] († кінець XIII ст.)

За В. Даниловичем був полоцьким князем в кінці XIII ст.¹²⁰².

Відома грамота полоцького князя Ярослава Ізяславича Борисоглібському монастирю на даровизну млина на р. Бельчиці, датована 1396 р. Але тоді полоцьким князем був Вінгольт-Андрій Ольгердович. Правда, він титулувався великим князем полоцьким і тому можна припускати, що Ярослав Ізяславич у той час був удільним полоцьким князем, нащадком старої династії. Але не виключено, що при переписуванні грамоти була допущена помилка і цей документ датується 1296 р., коли на полоцькому престолі дійсно ще міг сидіти князь з старої династії. Тоді це був син князя Ізяслава (поз. 53 або 56).

XVI ?

58/?. ВАСИЛЬ († після 1326)

У 1326 р. згадується як мінський князь¹²⁰³. Був васалом Гедиміна. Напевно належав до мінської гілки Полоцьких Рюриковичів.

У XIV ст. князі старої полоцької династії зберігали за собою дрібніші уділи, ставши васалами Гедиміновичів. Крім Мінська Рюриковичі ще утримували Свислоцьке князівство¹²⁰⁴, яке була мінським уділом.

Першою дружиною Вітовта була Марія, дочка лукомського князя Андрія, який, напевно, був останнім лукомським князем з старої династії, котра найправдоподібніше походила від вітебської гілки. За М. Стрийковським ця гілка навіть володіла Полоцьком, але була прогнана князем Вінгольтом-Андрієм Ольгердовичем, який здобув і Лукомль. Пізніші князі Лукомські вели свій рід від сестри Ягайла Ольгердовича і не признавали дружину Вітовта своєю родичкою. Удільне Лукомське князівство існувало з середини XII ст. до кінця XIV ст., коли воно перейшло до Гедиміновичів, які утримували його аж до XVI ст.

Нез'ясоване походження князя городенського Давида Дмитровича. Невідомо котрий Городок був його столицею. Це міг бути князь з мінської гілки, чи з турівських князів, а

¹¹⁹⁹ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 54; — Т. 5. — С. 182; — Т. 7. — С. 152; — Т. 10. — С. 123.

¹²⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 52; — Т. 4. — С. 34; — Т. 5. — С. 174; — Т. 7. — С. 44.

¹²⁰¹ Данилович В. Е. Очерк истории Полоцкой земли..., — С. 199.

¹²⁰² Там само. — С. 199–200.

¹²⁰³ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 199.

¹²⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 6. — С. 215.

Розділ третій

також міг бути одним з молодших синів Любарта-Дмитра Гедиміновича, який тримав Давид-городок.

У XIV ст. у джерелах з'являються князі Друцькі. Як писав М. Баумгартен, спокусливо виводити цих князів від друцької гілки полоцької династії.

Г. Влас'єв помилково вважав, що князі Друцькі — нащадки белзького князя Олександра Всеволодовича, виводячи їх від Михайла, сина неіснуючого волинського князя Романа Олександровича¹²⁰⁵. Його версію приймав М. Хмиров¹²⁰⁶. Тому верхня частина таблиць друцьких князів Г. Влас'єва (покоління XIV–XVII) містить багато плутанини, яка не підкріплена джерелами.

Останні Друцькі князі з полоцької династії згадуються в джерелах в кінці XII ст. Правда, немає сумнівів в існуванні Друцького князівства до середини XIII ст. і панування в ньому князів друцької гілки полоцької династії. У 1339 р. друцький князь Іван взяв участь у поході татарської рати Товлубея на Смоленськ, організованому московським князем Іваном Калитою. З того часу Друцькі князі знову повертаються на сторінки літописів.

На користь версії про безперервність друцької династії говорить і повідомлення про друцьких князів Семена Михайловича та Дмитра, що збереглися в легендарній частині литовських літописів¹²⁰⁷, котрі, імовірно, відбивають реальні події другої половини XIII ст. — початку XIV ст. Друцький князь Семен Михайлович загинув у боротьбі з ординцями у XIII ст., а князь Дмитро нібито відродив Друцьке князівство, приїхавши сюди з Києва, зруйнованого Батием. Такий князь в інших джерелах не згадується. Традиція пов'язує його з Черніговом, але малоімовірно, щоби сильно роздроблені і ослаблені Ольговичі, відразу після монгольського розорення, могли запанувати в Друцькому князівстві, не зруйнованому ординцями. Але друцький князь Дмитро з різних причин справді міг перебувати у Сіверській землі, зв'язки якої з Друцьким князівством були традиційними. За М. Стрийковським друцький князь Дмитро був учасником коаліції князів проти Рингольта. До цієї коаліції входили київський князь Станіслав і володимирський [луцький] князь Лев. Коаліція була розгромлена біля Могильно¹²⁰⁸. Тут можна здогадуватися, що якимось джерелом, можливо і друцьким, зберегло відгомін боротьби друцьких князів з литовцями у XIII ст. (князем Рингольтом), яку сам М. Стрийковський спроектував на реалії походу Гедиміна на Київ близько 1323 р., взяті з інших джерел. При цьому битва біля Могильно могла передувати битві на р. Ірпені або ж відбулася десь у другій половині XIII ст. В обох подіях брали участь друцькі князі. Після поразки на Ірпені друцький князь нібито втік у Луцьк¹²⁰⁹. В обох випадках могли брати участь князі з іменем Лев. У першому випадку це був Лев Данилович, за часів якого після загибелі Войшелка тривалий час відбувалися протистояння і конфлікти з Литвою. Фактично Галицько-Волинська держава, утримуючи під своїм контролем Київ та турово-пінські князівства, протидіяла спробам Литви взяти під свій контроль дрібні князівства Рюриковичів. У другому випадку це був внук Лева Даниловича луцький князь Лев Юрійович.

На користь походження князів Друцьких від друцької гілки Полоцьких Рюриковичів свідчить і розпад цієї гілки на багато князівських родин, що було логічним для друцьких

¹²⁰⁵ Влас'єв Г. А. Князья Острожские и Друцкие // Изв. генеалог. об-ва. — Вып. 4. — Санкт-Петербург, 1911. — С. 14–28.

¹²⁰⁶ Хмиров М. Д. Алфавитно-справочный перечень удельных князей русских и членов царствующего дома Романовых. — Санкт-Петербург, 1871.

¹²⁰⁷ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 129, 146, 194.

¹²⁰⁸ Strykowski M. Kronika polska, litewska, zródzka i wszystkiej Rusi.. — Cz. 1. — Warszawa, 1846. — S. 252.

¹²⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 32. — С. 25.

Ізяславичі Полоцькі

князів, котрі протягом XIII–XV ст. дробили володіння Друцького князівства відповідно до практики успадкування.

Походження князів Друцьких від Гедиміновичів практично виключене. На користь цього свідчать і родові герби цих князів — "ліхтарі", які є скоріше різновидами тризуба ніж різновидами "колюми", не кажучи про "погоню". Не суперечить цьому і традиція князів Друцьких, які ніколи не вважали себе нащадками литовських князів.

Князі Друцькі приведені у табл. 3. Найвірогідніше вони були нащадками Рогволода-Василька Борисовича (поз. 47). Відлік колін для друцьких князів умовний, по аналогії з ровесниками князя Івана. Таблиця і коментарі складені на підставі літописів, пом'яників, хронік М. Стрийковського¹²¹⁰, М. Бельського¹²¹¹, праць Ю. Вольфа¹²¹², А. Бонсцого¹²¹³, М. Улащика¹²¹⁴ та Н. Яковенко¹²¹⁵.

Табл. 3. Рюриковичі. Князі Друцькі.

XVI

1/? ІВАН [?] († після 1339)

У 1339 р. друцький князь Іван брав участь у поході ординської раті Товлубея на Смоленськ, організованому московським князем Іваном Даниловичем Калитою¹²¹⁶. На той час Друцьке князівство було ординським васалом. З 1340 р. Друцьке князівство стало васалом Литви.

2/? МИХАЙЛО [?] (перша половина XIV ст.)

Батько друцьких князів Василя та Семена. Відомий з родоводів. За віком був сучасником князя Івана, згаданого під 1339 р., можливо, що його братом. Внесений до Києво-Печерського пом'яника в числі родини князя Дмитра Путятича.

3/? NN

Незнаний предок князів Одинцевичів, Тет та Плаксихів, які, судячи з розташування їх володінь, були відгалуженням князів друцьких.

Від князя Федора Одинцевича чи Одинця, який в числі прихильників Свидригайла Ольгердовича у 1432 р. в битві під Ошмянами потрапив в полон до Зигмунта Кейстутовича, походять **князі ОДИНЦЕВИЧИ**. Їх родовід досить заплутаний, одна версія відбиває модний в пізньому середньовіччі варіант виходу роду "з німець"¹²¹⁷. За цим родоводом князь Іван Одинець, який приїхав "з німець", отримав володіння у Друцькому князівстві. Він мав сина Михайла, у якого був син Андрій. Сином Андрія був князь Федір Одинець, засвідчений джерелами. Отчина Одинцевичів, які перейшли на московську службу, с. Репухово знаходилась в Друцькому князівстві. У 1461 р. Одинцевичі отримали с. Прихаби, давні володіння князя Костянтина Бабич-Друцького. Отже походження Одинцевичів від друцьких князів не викликає великих сумнівів. Вони могли походити від одного з молодших друцьких князів, який жив на початку XIV ст. За

¹²¹⁰ Strykowski M. Kronika polska, litewska, zmódzka i wszystkiej Rusi etc. — Cz. 2. — Warszawa, 1846. — S. 76.

¹²¹¹ Kronika Marcina Bielskiego. — T. 2. — Sanok, 1856. — S. 140.

¹²¹² Wolff J. Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł hr. K. Stadnickiego "Synowie Gedymina" etc. — Kraków, 1886. — S. 34; Id., Książowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 56–66.

¹²¹³ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkim księstwie Litewskim w XV–XVI wieku. — Warszawa, 1887. — S. 248, 322–324.

¹²¹⁴ Улащик Н. Н. Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания. — Москва, 1985. — С. 29–32.

¹²¹⁵ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 289–291.

¹²¹⁶ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 87.

¹²¹⁷ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 282–283.

Розділ третій

Ю. Вольфом Федір Одинець був сином князя Андрія Михайловича і внуком дружцького князя Івана (поз. 1)¹²¹⁸. Таке узгодження родоводу князів Одинцевичів з достовірними джерелами досить правдоподібно.

У Федора Одинцевича були брат Олександр та сестра, яку видали за Зигмунта Кейстутовича. Син Олександра — Григорій згадується у документі 1442 р. Князь Федір Одинцевич мав четверо синів (Дмитра, Івана, Богдана і Григорія) та дочку Марію.

Князь Дмитро Федорович († до 1508 р.) отримав невеличкий уділ з центром у Гольцові на південний захід від Орші. Його сини Василь, Іван Орехва та Андрій (який від'їхав з Глинським у Москву у 1508 р.) писалися **князями ГОЛЬЦОВСЬКИМИ**. Крім них Дмитро Федорович мав ще дочок Федьку і Анну († після 1527 р.).

Князь Іван Федорович засвідчений у документах 1486–1499 рр. Напевно йому належало невеличке Багриновське князівство, бо його нащадки писалися **князями БАГРИНОВСЬКИМИ**. Григорій Іванович Багриновський († 1559 р.) у 1507 р. одружився з Анною, походження якої невідоме. Його брат Василь († 1555 р.) зустрічається в документах від 1509 р. Нашадків у нього не було. Григорій Іванович мав сина князя Івана Багриновського († до 1559 р.) та двох дочок: Марину, видану за Яна Полуцького, та Аксинію, видану за Богдана Пашкевича. У Івана Григоровича були сини Семен (згад. у 1559 р.), Дмитро (згад. у 1595 р.) та дочки Таміла і Богдана. Останньою у родині князів БАГРИНОВСЬКИХ була Олександра Семенівна († 9.07.1622), одружена з Павлом Унховським.

Князь Богдан Федорович Одинцевич згадується у документах 1499–1528 рр. Його дружина була дочкою Сенка Дашковича. Єдиний син Семен († 1542 р.) згадується з 1506 р. Він був одружений з княжною Анастасією Сангушко-Каширською (* до 1510 † 1559). Їх син Андрій († 1566 р.) був господарським маршалком. Крім того у них було дві дочки: Марія (видана за Лева Образцова), та Анна (видана за князя Соломирецького, а потім вийшла за князя Федора Петровича Головню-Острожецького).

Князь Григорій Федорович Одинцевич згадується у документах 1486–1509 рр. Нашадків у нього не було¹²¹⁹.

Від дружцьких князів, напевне, походили і князі ТЕТИ та ПЛАКСИЧІ. Іван Тета брав участь у боротьбі Вітовта з Скіргайлом у 1390–91 рр. Його син Юрій Іванович Кожушно виступає як послух князя Дмитра Ольгердовича в документі 16.12.1388 р.¹²²⁰, а також у числі князів, які в 1392 р. ручилися за Гридка Костянтиновича князеві Скіргайлові¹²²¹. У переліку князів Тети стоять попереду Плаксичів. Лев та Русан Плаксичі та їх сини Іван Львович та Іван Русанич згадуються в літописах та актових документах¹²²². Їх володіння, схоже, були на межах Друцької та Смоленської земель. У 1388 р. вони були васалами Корибута-Дмитра Ольгердовича, а у 1390–92 рр. виступали на стороні Скіргайла Ольгердовича. Лев Плаксич у 1390 р. потрапив у полон до хрестоносців при обороні Вільна.

XVII

4/2. ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ

Князь дружцький. Жив у середині XIV ст.

¹²¹⁸ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 286–288.

¹²¹⁹ Іб., — S. 286, 94.

¹²²⁰ Розов В. Украинские грамоты. — Киев, 1928. — № 23. — С. 42–44.

¹²²¹ Там само. — № 25. — С. 46–47.

¹²²² Archivum książąt Lubartowiczów Sanguszków..., — T. 1. — Lwów, 1886. — № 9. — S. 8–9.

5/2. СЕМЕН МИХАЙЛОВИЧ

Князь друцький. Жив у середині XIV ст. Відомості легендарної частини литовських літописів про загибель друцького князя Семена Михайловича в боротьбі з ординцями, можливо, відносяться саме до цього князя. Тоді події помилково віднесені до XIII ст. Але, не виключено, що у XIII ст. жив інший друцький князь Семен Михайлович, який загинув у боротьбі з ординцями. На підставі Києво-Печерського пом'яника можна припускати, що хрестильним іменем князя було Данило.

6/? . ГЛІБ [?] († після 1380)

У 1380 р. очолював друцьку дружину в битві на Куликовому полі¹²²³. Це може свідчити, що Друцьке князівство або його уділи на той час продовжували залишатися незалежними, маневруючи між Литвою, Московською і Тверською державами.

XVIII

7/4. ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ († після 1372)

Князь друцький. Був одружений з Анастасією, дочкою великого рязанського князя Олега Івановича (табл. 7, поз. 77). Як союзник тверського князя Михайла Олександровича взяв участь в московсько-тверській війні у 1372 р. і підпалив Переяслав-Заліський¹²²⁴.

8/5. ДМИТРО СЕМЕНОВИЧ

Князь друцький. Реконструється з родоводів. Спроби виводити його синів, чия діяльність протікала на рубежі XIV–XV ст., від Бутава-Дмитра Ольгердовича не підкріплені джерелами і не пов'язані з попередніми друцькими князями. Залишається допускати, що у другій половині XIV ст. у числі друцьких князів був і другий Дмитро — Семенович, син князя Семена Михайловича. Записаний у Києво-Печерському пом'янику у числі родини князя Дмитра Путятича. Генеалогія друцьких князів з XIV ст. через брак джерел, напевно, завжди буде дискусійною.

9/? . ЛЕВ [?] († після 1384)

Князь друцький. Шурина великого князя литовського Вітовта Кейстутовича. Князь Лев був одружений з незнаною Кейстутівною або ж сестрою першої дружини Вітовта княжною Лукомською. У 1384 р. він разом з Вітовтом перебував у хрестоносців¹²²⁵. Спроби зробити з цього князя Гедиміновича непереконливі¹²²⁶. Єдиний поважний аргумент — опис печатки на документі 1384 р. нібито схожої на "погоню" — не відповідає відомим гербовим знакам князів Друцьких. Напевно печатка Лева переплутана з печаткою князя Судемунта, іншого шурина великого князя литовського.

XIX

10/7. АНДРІЙ ДМИТРОВИЧ († 12.08.1399)

Князь друцький. Загинув у 12.08.1399 р. в битві на Ворсклі¹²²⁷. Його нащадки вигасли до 1411 р.

¹²²³ ПСРЛ. — Т. 11. — С. 58.

¹²²⁴ Там само. — С. 49.

¹²²⁵ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 56; Wasilewski T. Daty urodzin Jagielły i Witolda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów // Przegląd Wschodni. — 1991. — Т. 1. — З. 1. — С. 26.

¹²²⁶ Tęgowski J. Kilka uwag do genealogii Giedyminowiczów // Studia źródłoznawcze. — Т. 36. — 1997. — S. 113–115.

¹²²⁷ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 65, 71–73.

Розділ третій

11/7. ВАСИЛЬ ДМИТРОВИЧ

Князь друцький. Жив у першій половині XV ст.

12/8. СЕМЕН ДМИТРОВИЧ († після 1422)

Князь друцький. Васал великого князя Вітовта Кейстуовича у 1401–1422 рр. Записаний у Києво-Печерському пом'янику у числі родини князя Дмитра Путятича.

13/8. ІВАН ДМИТРОВИЧ († після 1398)

Князь друцький. У 1398 р. в числі інших васалів Вітовта Кейстуовича підписав трактат Литви з Орденом¹²²⁸. Записаний у Києво-Печерському пом'янику у числі родини князя Дмитра Путятича.

14/8. МИХАЙЛО ДМИТРОВИЧ († 12.08.1399)

Князь підберезький. Загинув 12.08.1399 р. у битві на р. Ворсклі¹²²⁹. На думку Ю. Вольфа він був братом друцького князя Івана Дмитровича. З ним можна погодитися, що Михайло і Олександр Підберезькі, які загинули у 1399 р. в битві на Ворсклі, могли володіти Підберезою як друцьким уділом, але не мають нічого спільного з Ямонтовичами-Підберезькими¹²³⁰. Записаний у Києво-Печерському пом'янику у числі родини князя Дмитра Путятича, що підтверджує версію Ю. Вольфа.

15/8. ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ († 12.08.1399)

Князь підберезький. Загинув 12.08.1399 р. у битві на р. Ворсклі¹²³¹. Записаний у Києво-Печерському пом'янику у числі родини князя Дмитра Путятича.

16/8. ОЛЕКСАНДРА ДМИТРИВНА († 1426)

Померла у 1426 р. Видана заміж за вязанського князя Андрія Івановича Гольшанського з яким мала трьох доньок. По смерті мужа жила з дочками у Друцьку. Її середня дочка Софія у 1422 р. була видана за польського короля Владислава Ягайла. Старша дочка Василиса вийшла за князя Івана Бельського, а молодша Марія — за господаря Валахії Іллю.

XX

17/11. ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ († 1510)

Помер у 1510 р. Князь друцький. У 1508 р. старий князь Дмитро Васильович з синами Василем, Богданом, Андрієм і Юрієм та внуком Дмитром Юрійовичем присягнули великому князю московському, підтримавши повстання князя Михайла Глинського. На допомогу їм прийшли козаки Остапа Дашковича. Але невдовзі Друцьк і його волості були повернені до складу Литовської держави. Від нащадків Дмитра Васильовича, які залишилися у Московській державі, пішла *російська гілка князів ДРУЦЬКИХ*.

Син князя Василя Дмитровича — Олександр († після 1543) служив другим воеводою у Володимирі на Клязьмі (1527), а пізніше був намісником у Горохівці. У нього був єдиний син Юрій, який помер без нащадків. У молодшого сина Василя Дмитровича — Семена був син Юрій († після 1604 р.) зі смертю якого ця гілка вигасла.

У Богдана Дмитровича нащадків не було.

Князь Андрій Дмитрович († після 1543) служив третім воеводою у Костромі (1537), другим воеводою Передового полку в поході на Казань (1543). У нього було троє синів:

¹²²⁸ Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy..., — S. 56.

¹²²⁹ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 65, 71–73.

¹²³⁰ Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy..., — S. 61.

¹²³¹ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 97.

Ізяславичі Полоцькі

Данило, Михайло та Іван. Князь Данило Андрійович († після 1568) служив головою у Полку лівої руки у поході проти ординців (1560), при знамені у царському поході на Новгород (1568). Князь Іван Андрійович († після 1549) брав участь у поході на Казань у 1549 р. Данило Андрійович мав сина Дмитра († після 1602), який також займав незначні уряди, а Іван Андрійович — сина Богдана. Із смертю князя Дмитра Даниловича ця гілка вигасла.

Князь Юрій Дмитрович мав сина Дмитра († після 1533), який відзначився у боротьбі з ординцями. З його смертю і ця гілка вигасла¹²³².

18/12. ІВАН СЕМЕНОВИЧ († після 1436) [Іван Баба].

Помер після 1436 р. Його діяльність фіксується актами 1422–1436 рр. У 1431–1435 рр. підтримував Свидригайла Ольгердовича. Був одружений з княжною Євдокією Андріївною Мезецькою. Записаний у Києво-Печерський пом'яник в числі родини Дмитра Путятича. Від Івана Баби пішла родина *князів БАБИЧ-ДРУЦЬКИХ*

19/12. ІВАН СЕМЕНОВИЧ († після 1440) [Іван Путятя].

Князь Іван Путятя у 1424 р. був посланий великим князем Вітовтом в числі інших дружських князів на допомогу московській раті проти ординців до Одоєва¹²³³. З 1431 р. князь Іван Путятя був у числі близьких соратників Свидригайла Ольгердовича. Помер після 1440 р. Записаний у Києво-Печерський пом'яник. Одружився з Анастасією Федорівною Острозькою.

20/12. ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ († після 1448) [Василь Красний].

Помер після 1448 р. Був одним з лідерів серед білоруських і українських князів, які відстоювали незалежність від Польщі Великого Князівства Литовського. Входив до панів-ради. Записаний у Києво-Печерський пом'яник.

Одружений з незнаною з імені княжною Воротинською. Від цього шлюбу пішла родина *князів КРАСНИХ*. Князі Красних швидко вигасли. Князь Іван Васильович Красний помер після 1516 р., а його єдиний син Дмитро — ще при житті батька близько 1507 р.

21/12. ДМИТРО СЕМЕНОВИЧ († після 1432) [Дмитро Сокира].

Помер після 1432 р. Отримав уділ з центром у Зубревичах. На початку XV ст. був державцем Остра. Сподвижник великого князя Свидригайла Ольгердовича. Записаний у Києво-Печерський пом'яник. Від Дмитра Сокири походять *князі СОКИРИ-ЗУБРЕВИЦЬКІ*.

22/12. ГРИГОРІЙ СЕМЕНОВИЧ († після 1422)

Згаданий у джерелах під 1422 р.¹²³⁴. Записаний у Києво-Печерському пом'янику.

XIX

23/18. ФЕДІР ІВАНОВИЧ († після 1446) [Федір Бабич].

Князь дружський. Помер після 1446 р.

24/18. ІВАН ІВАНОВИЧ († після 1476) [Іван Бабич].

Князь дружський. Його діяльність засвідчена документами 1472–1476 рр. Нашадків не мав¹²³⁵.

¹²³² Разрядная книга 1475–1598 гг. — Москва, 1966; Кузнецов А. Б. К вопросу о борьбе Русского государства за воссоединение западно-русских земель в начале XVI в. // Труды НИИ языка и литературы. — Саранск, 1964.

¹²³³ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 197.

¹²³⁴ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 61.

Розділ третій

25/18. СЕМЕН ІВАНОВИЧ († 1445) [Семен Бабич].

Князь друцький. Загинув у бою з ординцями під Перевидськом на Оці у 1455 р. Потомства не залишив¹²³⁶.

26/18. КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ († до 1442) [Костянтин Бабич].

Помер до 1442 р. Отримав невеличкий уділ з центром у с. Прихабах. Від нього пішла родина **князів ПРИХАБСЬКИХ**. На підставі запису у Києво-Печерському пом'янику можна припускати, що його хрестильним іменем було Михайло. Його син князь Андрій Костянтинович Прихабський також був внесений до Києво-Печерського пом'яника у числі родини князя Дмитра Путятича, що означає, що цей князь помер до 1506 р.

27/18. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ († після 1485) [Василь Бабич].

Князь друцький. Помер після 1485 р. Його дочка вийшла за великого рязанського князя Івана Васильовича¹²³⁷. (Табл. 12, поз. 13). Василь Іванович перейшов на московську службу і отримав володіння у Новгородській землі. Старший його син Семен Васильович Бабич-Друцький помер у 1455 р. без нащадків. Його брати Юрій, Борис, Дмитро і Михайло, які залишилися на московській службі, стали називатися **князями БАБИЧЕВИМИ**. Князь Юрій Васильович († після 1496) був московським намісником у Пскові та Івангороді. Мав трьох синів: Федора, Михайла та Дмитра Колишку. У Бориса Васильовича було двоє синів: Андрій Більший і Андрій Менший. Від сина Дмитра Колишки — Івана († після 1598) походить дальша родина князів Бабичевих, які вигасли у другій половині XVII ст.

28/19. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ ПУТЯТИЧ [Василь Путятич].

Помер до 1496 р. Записаний у Києво-Печерський пом'яник. Від нього пішла родина **князів ДРУЦЬКИХ-ГОРСЬКИХ**. Столицею їх невеличкого уділу було с. Гори. Князь Василь Іванович мав чотирьох синів: Дмитра, Омелька і Михайла, згаданих під 1499 р. та Івана († до 1528 р.). Омелько не мав нащадків. Єдиний син Михайла — Федір востаннє згаданий під 1528 р. Князь Федір Дмитрович Друцький-Горський (згад. у 1530 р.) був одружений з княжною Анною-Василисою Андріївною Сангушко. Його сестра Марія у 1528 р. була дружиною Федора Подбип'ята. Григорій Федорович згадується під 1541 р., його брат Авраам — під 1551 р. (дружину його звали Василисою), сестра Олександра — під 1541 р. Григорій Федорович мав сина Федора (згад. під 1600 р.) та дочку Анну (у 1594 р. була дружиною Лаврина Ратомського). У Авраама Федоровича була дочка Дорота (згад. під 1570 р.) та син Юрій († 1609), овруцький замковий писар. Його дружиною була Богдана, дочка Філона Кміти-Чорнобильського. Зі смертю князя Юрія ця гілка родини вигасла¹²³⁸.

Князь Іван Васильович носив прізвисько Дуда. Столицею його уділу було с. Дудаковичі. **Князями ДУДАКОВСЬКИМИ** писалися його вдова Анастасія та син Федір. Нашадки Федора Дудаковського повернулися до старого прізвища і іменувалися **князями Друцькими-Горськими**¹²³⁹. У Федора Івановича були брати Володко (у 1515 р. намісник оршанський) та Іван (згад. під 1533 р.) та сестри Марина і Авдотія (видана за Богдана Хребтовича). Всі вони писалися Друцькими-Горськими. Відгалуженням князів Друцьких-Горських були **князі БУРНЕВЦІ** (нашадки Івана Івановича).

¹²³⁵ Іб., — S. 62.

¹²³⁶ Іб., — S. 63.

¹²³⁷ ПСРЛ. — Т. 6. — С. 237; — Т. 12. — С. 117; — Т. 28. — С. 151.

¹²³⁸ Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy..., — S. 91.

¹²³⁹ Іб., — S. 65.

29/19. ІВАН ІВАНОВИЧ († після 1516) [Іван Путятич].

Помер після 1516 р. Займав уряди луцького городничого (1474–1489), луцького підстарости (1493 р.), луцького ключника (1496 р.) та перемиського намісника (1506–1507). Від нього походить родина *князів ПУТЯТИЧІВ*. Ця родина вигасла із смертю правнучки Івана Путяти — княгині Анни Богданівни Путятич-Мосальської у 1576 р. Молодша гілка ПУТЯТИЧІВ перейшла на російську службу і стала називатися *князі ПУТЯТІНИ*. Нашадки князів ПУТЯТІНИХ дожили до другої половини ХХ ст. Князь Сергій Сергійович Путятін (7.12.1893 – 26.02.1966), капітан лейб-гвардії 4-го Стрілкового полку, був одружений двічі. Від першої дружини великої княгині Марії Павлівни (1890–1958) був син Роман (15.06.1918 – 29.07.1919). Після розводу з великою княгинею 29.04.1923 р., князь у 1931 р. одружився з Ширлі Меннінг (* 1908). Невідомо чи від цього шлюбу було потомство.

30/19. ДМИТРО ІВАНОВИЧ († 1505) [Дмитро Путятич].

Помер у 1505 р. Був київським воєводою у 1492–1505 рр. Потрапив у полон до ординців, де і помер. По його смерті розпорядник майна князь Михайло Глинський зробив вклади у Києво-Печерському монастирі, де було поховано князя Дмитра та частину його родини, та інших монастирів і кафедральних соборів, у синодики яких було вписано поминання родини Дмитра Путятича.

31/19. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ

Отримав уділ з центром у с. Толочині. Від нього пішла родина *князів ТОЛОЧИНСЬКИХ*. Діяльність членів цієї родини протікала у Білорусії в XVI–XVII ст.¹²⁴⁰.

32/22. ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ († після 1466)

Його діяльність відбита в актах за 1450–1466 рр.

XXII

33/23. СЕМЕН ФЕДОРОВИЧ († після 1466) [Семен Бабич-Соколинський].

Помер після 1466 р. Записаний у Києво-Печерський пом'яник. Столицею його уділу було с. Соколяня. Від нього пішла відома родина *князів ДРУЦЬКИХ-СОКОЛИНСЬКИХ*¹²⁴¹. Його син Михайло († до 1530 р.) і дочка Юліанія, видана за нетитулованого вельможу, та її діти були внесені до пом'яника Києво-Печерського монастиря. Молодший з шести синів князя Семена Бабич-Соколинського — князь Андрій († після 1566) перейшов на московську службу і став називатися *Бабичев-Соколинський*. Ця гілка обірвалася зі смертю його сина Івана († після 1572), який був воєводою в Івангороді у 1564–1565 рр.

34/23. ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ († до 1475) [Федір Конопля].

Помер до 1475 р. Від нього пішли *князі ДРУЦЬКІ-КОНОПЛИ*. Федір Федорович Конопля-Друцький, чия діяльність відноситься до 1495–1522 рр., був одружений тричі. Друга його дружина була дочкою князя Василя Лукомського. Старша дочка Федька Федорівна (* до 1475 † 1520) була дружиною Богдана Сапегі. Від трьох дружин Федір Федорович мав численне потомство: Іван († молодим); Костянтин (діяльність протікала у 1506–1528 рр., був одружений з княжною Анастасією Толочинською, яка † 1562 р.); Опранка [?] (згадана під 1546 р.); Марина; Лев († 1552 р.); Федір († молодим); NN

¹²⁴⁰ Іб. — S. 350.

¹²⁴¹ Іб. — S. 322–325.

Розділ третій

(† молодим) та Єлизавета. Богдана Костянтинівна Друцька-Конопля († 1584 р.) була єдиною представницею наступного покоління, з чією смертю ця родина вигасла¹²⁴².

35/23. ІВАН ФЕДОРОВИЧ († бл. 1506) [Іван Озерецький].

Помер після 1509 р.¹²⁴³. Правда, його запис у пом'янику Києво-Печерського монастиря дозволяє переглянути цю дату ближче до 1506 р. Центром його уділу було с. Озерці поблизу Толочина та Друцька. Від нього походили *князі ОЗЕРЕЦЬКІ*, головні володіння яких з XVI ст. були на Україні. Андрій Федорович († 1558 р.) мав брата Семена, діяльність якого засвідчена актами 1522–1528 рр. Семен не мав нащадків. У Андрія були сини Іван (згад. у 1548 р.), Василь († після 1562 р.), Богдан († бл. 1601 р.), Михайло († після 1561 р.) та дочка Марія († 1565 р.). Пізніші *князі ОЗЕРЕЦЬКІ* — нащадки Василя Васильовича († 1607 р.)¹²⁴⁴.

36/23. ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ († після 1466) [Василь Щербатий].

Згаданий у 1466 р. Помер без нащадків.

37/32. БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ († після 1488)

Помер після 1488 р. Нащадків не мав.

38/32. РОМАН ВАСИЛЬОВИЧ († після 1500) [Роман Любецький].

Помер після 1500 р. Його дружиною була Богдана Сапега († 1541 р.). Від цього шлюбу походить родина *князів ДРУЦЬКИХ-ЛЮБЕЦЬКИХ* та її відгалуження *князі ВИДЕНИЦЬКІ-ЛЮБЕЦЬКІ* та *ЗАГРОДЦІ-ЛЮБЕЦЬКІ*. Виденицькими першими стали писатися другий син Романа Васильовича — Дмитро († 1558 р.) та четвертий син — Іван († бл. 1567 р.). Виденицьким також писався їх племінник Іван Богданович († 1558 р.). Його дружиною була княжна Василіса Львівна Соломирецька. Їх нащадки князі Друцькі-Любецькі дожили у Білорусії до XIX ст. Князі Василь Романович († бл. 1536 р.) та Януш Романович († 1548 р.) нащадків не мали. Внук Івана Романовича — князь Павло Григорович Друцький-Любецький († після 1638 р.) був луцьким гродським суддею (1616–1627) та луцьким підстаростою (1630–1638). Ця гілка обірвалася із смертю Івана Павловича († після 1653 р.)¹²⁴⁵.

¹²⁴² Іб. — S. 172.

¹²⁴³ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 289.

¹²⁴⁴ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 360–364.

¹²⁴⁵ Іб., — S. 202–212.

3.3. ЯРОСЛАВИЧІ

Табл. 4. Рюриковичі. Ярославичі.

V

1. ЯРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 20.02.1054)

Див. 3.1 поз. 13.

VI

2/1. ІЛЛЯ ЯРОСЛАВИЧ († 1020)

Помер у 1020 р.¹²⁴⁶. Князь новгородський (бл. 1019–1020). Його мати Анна, незнана з походження, була першою дружиною Ярослава Мудрого. У 1018–1019 рр., створюючи антипольську коаліцію, великий князь Ярослав Володимирович, скріпив союз з Данією шлюбом Іллі з Естред, сестрою англійського короля Кнуда та датського короля Харальда. Цю версію переконливо обґрунтував О. Назаренко¹²⁴⁷.

Рання смерть Іллі дещо загадкова. Можливо, що заслання з Новгорода лідера місцевого боярства Коснятина Добринича, якому в значній мірі Ярослав Володимирович був зобов'язаний своїм успіхом у боротьбі за київський престол, якимсь пов'язане з смертю князя Іллі. Можливо Коснятина було звинувачено в тому, що "не доглядив" юного князя. Оскільки прямих доказів не існувало, Ярослав не рішився на розправу з популярним лідером. Це було зроблено пізніше. Причини розправи вбачають у тому, що Ярослав просто мстив сину Добрині за насильство над матір'ю Рогнедою і ганебну смерть діда Роголода. Рання смерть Іллі тільки послужила приводом для зведення старих рахунків. О. Назаренко допускає, що у смерті Іллі Ярославича справді могло бути винуватим оточення Коснятина Добринича¹²⁴⁸.

3/1. ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВИЧ (* 1020 † 4.10.1052)

Народився у 1020 р.¹²⁴⁹. Помер 4.10.1052 р.¹²⁵⁰. Похований у закладеному ним у 1044 р. новгородському соборі св. Софії. Князь новгородський (1034–1052).

У 1034 р. був посаджений у Новгороді. При юному князеві першою людиною був тисяцький Вишата. Рівночасно у 1034 р. з Києва прибув в Новгород новий єпископ Лука Жидята. У 1036 р. було ліквідоване Псковське князівство і його землі приєднані до Новгороду. По смерті ладозького ярла Ейліва Рангвалдсона в 1037 р. і цей уділ було повернено до складу Новгородської землі. Була продовжена політика просування новгородців в північні фінські землі. У 1042 р. кінна дружина Володимира Ярославича здійснила похід на землі Ємі заонезької, тобто на східнофінське плем'я, яке займало території північніше Онезького озера. Похід закінчився невдало через масовий падіж коней від якоїсь пошесті. У наступному 1043 р. Володимир так само невдало очолював похід великого флоту на Константинополь, був звинувачений в поразці і можливо це спричинилося до його ранньої смерті.

У 1044 р. заложив в Новгороді собор св. Софії, котрий, на щастя зберігся до наших днів. В собор було перенесено останки першої дружини Ярослава, а пізніше поховано і князя Володимира.

¹²⁴⁶ НПЛ. — С. 161; ПСРЛ. — Т. 15. — Вип. 1. — Стб. 16; — Т. 16. — Стб. 313; Карамзин Н. М. История государства Российского. — Т. 2–3. — Москва, 1991. — С. 200, 203.

¹²⁴⁷ Назаренко А. В. О Руссо-датском союзе в первой четверти XI в. // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1990 г. — Москва, 1991. — С. 167–190.

¹²⁴⁸ Там само. — С. 189.

¹²⁴⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 146; — Т. 2. — Стб. 133.

¹²⁵⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 160; — Т. 2. — Стб. 149; — Т. 9. — С. 85.

Розділ третій

Відомо, що один з синів Ярослава одружився в 1043 р. з Одою, дочкою графа Леопольда фон Штаде¹²⁵¹. Найпевніше, як і доводив М. Баумгартен¹²⁵², це був Володимир Ярославич. Графи фон Штаде були впливовими імперськими удільними володарями, які реально формували східну політику імперії. З 1056 р. вони стали спадковими маркграфами Північної марки. Цей шлюб був зовсім не випадковим. 6.01.1043 р. Ярослав Мудрий запропонував кайзеру Генріху III скріпити союз шлюбом з однією із своїх дочок. Кайзер відмовив. Він вибрав Агнесу де Пуатьє, шлюб з якою допоміг йому підпорядкувати Лотарингію. Крім того в Мерзебурзі були невдоволені політикою Ярослава Мудрого, який фактично врятував Польщу від розвалу і наступної анексії імперією. За таких обставин шлюб Володимира з Одою, а потім низка подібних союзів з впливовими німецькими князями, були покликані добитись балансу сил, а по можливості спрямувати німецьку активність на південь та захід, подальше від кордонів Київської держави. Не виключено, однак, що Ода була видана не за Володимира, а за В'ячеслава Ярославича чи, навіть Святослава Ярославича. Це питання залишається дискусійним¹²⁵³.

4/1. ІЗЯСЛАВ-ДМИТРО ЯРОСЛАВИЧ (* 1024 † 3.10.1078) < табл. 5

Народився 1024 р.¹²⁵⁴. Загинув 3.10.1078 р. у битві на Нежатиній Ниві¹²⁵⁵. Князь турівський (1042–1052), новгородський (1052–1054) і великий князь київський (21.03.1054 – 14.09.1068; 04.1069 – 22.03.1073; 15.07.1077 – 3.10.1078).

Успадкувавши київський престол, Ізяслав ще якийсь час продовжував попередню новгородську політику, спрямовану на опанування естонських земель. У 1054 р. посадник Остромир вторгнувся у землі сосолів, але не добився нічого крім великих втрат. Князь Ізяслав в наступному році з київською раттю вступив в естонські землі і змусив сосолів погодитись на виплату данини Новгороду. Сосоли повстали у 1059 р. і відложились від Новгороду. У 1060 р. велика рать Ізяслава знову вступила в Естонию. Сосоли були повторно завойовані і обкладені величезною даниною в 2 тис. гривен. Крім того було зайнято територію на захід від Чудського озера до району Вірумаа з виходом до моря та частину землі Уганда з центром у місті Отепя (Ведмежа голова). Воював Ізяслав і з коливанцями, які займали естонське побережжя Фінської затоки. Боротьба тривала з перемінним успіхом. Вже у 1061 р. естонці підняли повстання. Були вигнані збирачі данини, а ополчення сосолів напало на околиці Юр'єва і дійшло аж до Пскова, де було зупинене ціною великих втрат.

У середині XI ст. печеніги перестали складати загрозу для південних кордонів. Гузи, їх давні вороги, рушили на захід. Гузи були частиною сельджукського союзу, після перемог Святослава Ігоревича вони опанували північні прикаспійські степи, але намагання уникнути важкої влади сельджукських султанів та насильної ісламізації, змусило їх перейти в причорноморські степи. В союзі гузів гегемоном було плем'я торків. Другим по чисельності було близьке до них плем'я берендеїв. Входили до союзу також коуї і турпеї. Правда, С. Плетньова допускає, що берендеї були передовим племенем половецького союзу, але це малоймовірно, бо берендеї розділили історичну

¹²⁵¹ Annales Stadenses / Ed. J. M. Lappenberg // Monumenta Germaniae Historica. — Т. 16. — 1859. — Р. 319; Incerti auctoris Historia Archiepiscoporum Bremenoim (- 1414) / Ed. E. Lindenberg // Scriptorum rerum Germanicarum septentrionalium. — Fracofurti, 1609. — Р. 99–100.

¹²⁵² Баумгартен Н. А. Ода Штаденская, внучатая племянница папы Льва IX — невестка Ярослава Мудрого // Благовест. — № 1. — Париж, 1930. — С. 95–102.

¹²⁵³ Каштанов С. М. Была ли Ода Штаденская женой великого князя Святослава Ярославича? // Восточная Европа в древности и средневековье: Древняя Русь в системе этнополитических и культурных связей. Чтения памяти член-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 18–20 апреля 1994 г. Тезисы докладов. — Москва, 1994. — С. 16–19.

¹²⁵⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 149; — Т. 2. — Стб. 136.

¹²⁵⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 202; — Т. 2. — Стб. 193.

Ярославичі

долю гузів і потім мало не два століття воювали з половцями. Гузи відтіснили печенігів в Нижнє Подунав'я, але самі відкрили дорогу половцям, які тепер почали тіснити вже їх самих. У 1048 р. основна маса гузької орди, очолена ханами Кегеном і Тірахом, перейшла Дунай, а торки, берендеї, коуї і турпеї зайняли Середнє Подніпров'я. У 1060 р. на їх кочів'я накинулись війська всіх трьох Ярославичів, очолені Ізяславом Ярославичем. Значна частина кочовиків визнала зверхність київських князів і була розселена на Пороській лінії оборони. Їх головним центром став Торчеськ. Багато кочовиків загинуло в степу, не маючи змоги перезимувати. Прорив гузів в 1064 р. у Фракію та Македонію був останнім актом відчаю, але епідемія змусила їх повернути назад. У Причорномор'ї вони стали легкою здобиччю половців¹²⁵⁶.

Ізяслав Ярославич намагався продовжувати активну політику батька. Але для цього у нього не вистачало твердості, щоби приборкати братів, які намагалися ним керувати. Одним з головних завдань київської влади було зменшення кількості уділів та їх повне підпорядкування. З цією метою було вирішено виключити з числа спадкоємців нащадків померлих братів. Це започаткував ще Ярослав Мудрий. По смерті Володимира Ярославича його син не отримав ніяких володінь. Правда, В. Татищев розповідає, що Ростислав Володимирович тримав спочатку Суздаль, а потім Волинь, але ці відомості не підтвержені іншими джерелами і логікою наступних подій. Не було ніякого сенсу втікати з Волині в Тмутаракань. Крім того у ряді літописів розповідається, що Ростислав втік з Новгороду. Його оточення також складалось з частини новгородської дружини батька. Скоріше йому лише обіцяли дати Суздаль або Волинь. В 1057 р. помер у Смоленську В'ячеслав Ярославич. Ізяслав нічого не дав його сину Борису, а перевів з Волині у Смоленськ Ігоря Ярославича. Волинські землі були долучені до великокнязівського домену. Звідси у 1058 р. київський князь здійснив похід на Прусію і змусив платити данину галіндів [голядь] — сусіднє з ятвягами плем'я.

Але Святослав та Всеволод Ярославичі до 1059 р. практично підпорядкували собі старшого брата, що дало підстави ряду істориків писати про створення триумвірату, котрий мав вирішувати головні питання¹²⁵⁷. Насправді "триумвірату" не було. Ізяслав Ярославич і далі залишався київським князем, але всі основні рішення приймав під тиском братів. Першим таким рішенням "триумвірату" було звільнення з ув'язнення дядька Судислава Володимировича. Племінники були готові навіть повернути йому Псковське князівство (в деяких літописах записано, що Судислав "сед в Пскове"), тільки вимагали, щоб він дав присягу не домагатися великокнязівського престолу. Нещасний в'язень не став спокушати долю. Він прийняв чернецтво в Києві. У 1060 р. помер у Смоленську Ігор Ярославич і знову його потомство було вилучене з успадкування престолів.

Серед братів найсильнішою особою був Святослав. У Всеволода були свої складні проблеми. Вже у 1055 р. половці хана Блуша, переслідуючи торків, вийшли на кордони Переяславського князівства. Тоді все закінчилось миром. На початку 1061 р. половці з'явилися знову під стінами Переяслава. 2.02.1061 р. вони розбили військо Всеволода і обложили Переяслав. Ізяслав в цей час був зайнятий завоюванням Естонії і проблемам молодшого брата не надавав великого значення. Другою важливою для Києва проблемою стали угорські події. Угорський король Андрій І, свояк Ізяслава, мав

¹²⁵⁶ Голубовский П. В. Об узах и торках // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1884. — Июль; Расовский Д. А. Печенеги, торки и берендеи на Руси и в Угрии // Seminarium Kondakovianum. — Т. VI. — 1933; Мец Н. Д. К вопросу о торках // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — № 23. — 1948; Плетнева С. А. Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях // Мат. и исслед. по археологии СССР. — № 62. — 1958. — С. 170–174.

¹²⁵⁷ Котляр М. Триумвірат Ярославичів (1054–1073) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Т. 5. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. — Львів, 1998. — С. 337–344.

Розділ третій

ускладнення з герцогом Белою. Вихід він шукав в підтримці кайзера Генріха III, заручивши сина Шоломона з його дочкою Юдітою і запропонувавши йому Угорщину як лен імперії. Барони негайно підтримали Белу і проголосили його королем по смерті Андрія у 1060 р. Короля Белу I несподівано підтримали і в Києві. Анастасія Ярославна з сином не знайшла притулку на Волині і змушена була звернутися до сестри в Польщу. У 1061 р. Генріх III вислав посольство в Київ з пропозицією підтримати Шоломона. Це посольство добилось позитивного результату. Ізяслав змінив своє відношення до Бели I. Напевно тому зять угорського короля Ростислав Володимирович і не отримав обіцяного володіння на Волині. В 1063 р. Шоломон став королем Угорщини.

У 1064 р. Ростислав Володимирович силою захопив Тмутаракань, вигнавши тамтешнього князя Гліба Святославича. Ростислав був отруєний в 1067 р., але проблема князів-ізгоїв тільки починалася. Ростислав показав їм шлях вирішення їх проблем¹²⁵⁸.

У 1065 р. полоцький князь Всеслав Брячиславич несподівано напав на Псков. Полоцький князь будував державу кривичів і дреговичів, зв'язок яких дав пізніше білоруську націю. Залежність від Києва йому заважала. В 1066 р. полоцька рать захопила і пограбувала Новгород. Ізяслав Ярославич зібрав військо і 3.03.1067 р. розбив полоцьку рать, але через весняні повені наступні військові дії відновилися тільки в червні. Всеслав з двома синами був підступно схоплений на переговорах і відвезений до Києва. В Полоцьку посадили сина великого князя.

У 1068 р. величезне військо половців з'явилося на південних рубежах. На р. Альті рать Ярославичів потерпіла поразку. Святослав втік у Чернігів, а Ізяслав з Всеволодом — до Києва. Половці розтеклися по країні, загрожуючи самій столиці. Кияни звинувачували в поразці тисяцького Коснячка і вимагали роздачі зброї з княжих арсеналів для організації відсічі. Бездіяльність Ізяслава привела до бунту киян, в якому деякі історики побачили антифеодалне "селянське" повстання у столичному місті¹²⁵⁹. Ізяслав Ярославич мусив втікати з столиці, а великокнязівську владу віче передало князю Всеславу Брячиславичу, якого випустили з ув'язнення.

Отримавши допомогу від Болеслава II, весною 1069 р. Ізяслав вирушив до Києва. Всеслав покинув київське військо, однак віче постановило боронити місто перед поляками. Святослав та Всеволод виступили на переговорах як посередники. Вони в ультимативній формі зажадали, щоб Ізяслав відпустив польські полки. Було домовлено і про амністію для учасників бунту, інакше би кияни так легко не відчинили ворота. Але їх чекало розчарування. 2.05.1069 р. в столицю з княжою дружиною вступив Мстислав Ізяславич, старший син великого князя. Негайно розпочалась розправа. 70 киян було страчено, багато осліплено. В довершення всього карателі запалили Поділ. Навіть торг Ізяслав наказав перевести з Подолу на Гору.

Розправа з киянами підбурила проти Ізяслава майже всі верстви населення. Особливо проти князя виступали печерські монахи і їх ігумен Антоній (св. Антоній Печерський, 983 – 10.07.1073). Авторитет Антонія до того часу став особливо великим. Бл. 1055–56 рр. до Антонія прийшов другий подвижник — майбутній святий Феодосій Печерський (бл. 1036 – 3.05.1074). Феодосій народився у Василеві в сім'ї княжого тіуна. Коли батьків перевели в Курськ, юний тіуніч навчився грамоти і під впливом релігійної літератури захопився ідеєю подвижництва. Ходив до церкви, не пропускаючи жодної служби, працював разом з рабами. Коли він одного разу втік з дому з прочанами, мати веліла наздогнати його і в окопах повернути додому. Вихована батьками-язичниками, хрещеними в зрілому віці, як і більшість людей з служилих станів, вона вважала ідею подвижництва мало не безумством. Лише після довгої боротьби з матір'ю Феодосій

¹²⁵⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 34–70.

¹²⁵⁹ Ткаченко М. Повстання в Києві в 1068–1069 рр. // Наук. зап. Ін-ту історії і археології України. — Кн. 1. — 1943. — С. 147–150; Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1975. — С. 106–108, 129–131.

Ярославичі

з'явився перед Антонієм і попросив дозволу залишитись у нього послушником. "Сину, — сказав йому Антоній, — важко буде тобі жити зі мною в цій тісній печері, ти ще молодий". У 1062 р. Феодосій вже став ієромонахом. Під час бунту киян Антоній встав на їх сторону. Після розправи з киянами Антоній ще з більшою силою став виступати проти Ізяслава. Великий князь пригрозив, що велить розкопати печери монахів. Щоб не наражати своїх монахів на небезпеку, Антоній покинув Київ. З ним пішла частина братії. Деякі з них як св. Леонтій, св. Ісайя та св. Кукша стали проповідниками серед фінських народів і загинули як мученики. Никон, який зробив так багато для розвитку літописання, пішов у Тмутаракань і там заложив монастир. Антонія прийняли в Чернігові. Князь Святослав був готовий надати знаменитому подвижнику будь-яке місце, але той поселився в печері біля Єлецького монастиря. Враховуючи громадську думку, Ізяслав Ярославич мусив перепросити Антонія і умовив його повернутися до Києва. Вік Антонія наближався до 90 років. Монастир, на його погляд, був надто гомінливим. Він благословив ігуменом Варлаама, а сам викопав нову печеру на ближній горі. По смерті Варлаама бл. 1072 р. ігуменом став Феодосій. Феодосій взяв сторону Ізяслава і це дозволило йому значно піднести сам монастир. Число монахів зросло з 20 до 100. Було введено студийський статут, один з самих строгих статутів візантійського чернецтва, розроблений відомим вченим і подвижником Федором Студитом (759–826). Авторитет ігумена був настільки великий, що судді мусили переглядати свої рішення, якщо Феодосій вважав їх неправими¹²⁶⁰.

У 1071 р. голод в суздальській землі привів до чергового бунту. І знову волхви очолили місцевих фінських аборигенів. Один з волхвів ризикнув навіть проповідувати в Новгороді. Гліб Святославич приборкав бунт і розправився з волхвами. В той же час піднялись і вятичі, які навіть висунули туземного князя Ходоту. Для повторного завоювання вятичів проти них була спрямована рать князя Володимира Всеволодовича. Сам князь Ізяслав в 1071 р. воював проти полоцького князя Всеслава Брючиславича. Ця війна закінчилася компромісним миром.

19.08.1071 р. в битві при Манцикерті, де брали участь і союзні київські та переяславські війська, візантійський імператор Роман IV був розгромлений турками-сельджуками султана Алп-Арслана. Турки стали завойовувати Малу Азію. Манцикерт протверезив Ярославичів, протиріччя між якими загострювалися. Була здійснена остання спроба примирення. Князь Ізяслав організував урочисте перенесення мощів святих Бориса і Гліба в новозбудований храм-усипальницю. Митрополит Георгій (бл. 1062 – бл. 1080), вчений теолог, сумнівався у святості князів і був проти урочистостей, але мусив уступити¹²⁶¹. В торжествах взяли участь чернігівський єпископ Неофіт, переяславський Петро, білгородський Микита та юр'євський Михайло. Князі з'їхалися до Вишгорода із своїми тисяцькими і на снемі, який проходив під час урочистостей, прийняли нове зведення законів — "Правду Ярославичів" (1072) — першу кодифікацію руського права, яка дійшла до нас.

Але снем у Вишгороді і торжества були лише прикриттям боротьби між Ярославичами. Святослав та Всеволод звинуватили старшого брата в змові з Всеславом проти них. Молодших князів підтримав і митрополит. Посередництво в переговорах взяли на себе новгородський єпископ Феодор і печерський ігумен Феодосій. Останній

¹²⁶⁰ Костомаров Н. Преподобный Феодосий Печерский // Костомаров Н. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. — Отд. 1. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1873. — С. 23–38; Чоговец В. А. Преподобный Феодосий Печерский, его жизнь и сочинения. — Киев, 1901; Гудзий Н. К. О сочинениях Феодосия Печерского // Проблемы общественнополитической истории России и славянских стран. Сб. ст. к 70-летию акад. М. Н. Тихомирова. — Москва, 1963. — С. 65.

¹²⁶¹ "Стязание с латиною" митрополита Георгия (1062–1072 гг.) // Макарий. История русской церкви. — Т. 3. — Санкт-Петербург, 1868. — С. 347–352; Поппэ А. В. Русские митрополии константинопольской патриархии в XI столетии // Византийский Временник. — Т. 28. — 1968. — С. 85–108.

Розділ третій

гаряче підтримував великого князя. Але ситуація складалась не на його користь. В березні 1073 р. Ізяслав Ярославич з сім'єю та скарбницею покинули Київ вдруге.

Знову Ізяслав Ярославич звернувся до польського князя Болеслава II. Той охоче взяв у дядька більшу частину його скарбниці, але допомагати не спішив. Пізніше це дало підстави Ізяславу стверджувати, що його в Польщі обікрали. Більше того, в 1074 р. Болеслав II заключив вигідний для себе мир з новим великим київським князем Святославом Ярославичем за яким отримав допомогу проти Чехії.

Змушений покинути Польщу, Ізяслав звернувся до кайзера, який прийняв його у Майнці. Але послане імператором посольство було без проблем куплене Святославом. Тим більше, що посольство очолював пробст Трірського собору, а трірський єпископ був свояком київського князя. Ізяслав Ярославич знайшов притулок у Дедо II, маркграфа Східної марки (Нижніх Лужиць). У 1074 р. з його пасербицею Кунегундою-Іриною Орламюнде, дочкою графа Мейсенського, одружився Ярополк Ізяславич. Цей шлюб зафіксували ілюстрації знаменитого Трірського Псалтиря, котрий належав дружині Ізяслава Гертруді-Олісаві¹²⁶². З ініціативи нових родичів розпочалися переговори з римським папою Григорієм VII (1073–85). Папа виразив готовність підтримати колишнього київського князя і навіть коронувати його королівською короною в обмін на ленну присягу святому престолу. Сам Ізяслав не ризикнув поїхати до Риму. Туди з дружиною виїхав Ярополк, був прийнятий папою і з його рук отримав як лен Руське королівство. Про це була видана спеціальна булла папи від 17.04.1075 р. Вже 20.04.1075 р. папа писав польському князеві Болеславу II: *"...Беззаконно присвоївши собі скарбницю руського князя Ти порушив християнську добropорядність. Молю і закликаю тебе іменем Божим небесне, якщо не повернуть вкраденого."* Водночас папа натякав, що підтримка київського князя пов'язується ним з відновленням Гнезненського архієпископства. Болеслав II, однак, не спішив з допомогою Ізяславу, тим більше що до цього схилився його противник чеський король Вратислав II¹²⁶³.

27.12.1076 р. в Києві раптово помер Святослав Ярославич. Йому невдало розрізали фурункул і видаляли гній, що закінчилося зараженням крові. Київські монахи вбачали в цьому кару божу за незаконне зайняття престолу. Всеволод Ярославич вступив з братом, який нарешті отримав польську допомогу, в переговори і уступив йому Київ.

15.07.1077 р. Ізяслав Ярославич знову повернувся до Києва. Перш за все він вирішив прогнати синів Святослава із зайнятих ними престолів. В результаті загинув новгородський князь Гліб. Але проблеми князів-ізгоїв залишались не вирішеними. Син смоленського князя Борис В'ячеславич та Олег Святославич, син недавно померлого великого князя, з хазарами та половцями 25.08.1078 р. здобули Чернігів. Ізяслав Ярославич діждався волинських полків Ярополка, переяславців Всеволода Ярославича і смоленців його сина Володимира Мономаха і виступив проти ізгоїв. Князі Борис та Олег покинули Чернігів, але міщани вчинили опір і Всеволоду довелось брати приступом східні ворота. Ізгої відступали в степ. Олег радив їти на переговори, але Борис, який вже 22 роки був ізгоєм, не вірив нікому. Битва відбулась 3.10.1078 р. в урочищі Нежатино Нива поблизу Чернігова. Кіннота ізгоїв атакувала київську піхоту, в перших рядах якої знаходився великий князь Ізяслав Ярославич. Він був вбитий ударом списа. Одним з

¹²⁶² Линниченко И. А. Новооткрытое свидетельство о времени в.к. Изяслава Ярославича // Археологические известия и заметки, издаваемые имп. Моск. археологическим об-вом. — Вып. 2. — Москва, 1894. — С. 330–333; Кондаков Н. П. Изображения русской княжеской семьи в миниатюрах XI века. — Санкт-Петербург, 1906. — С. 84; Янин В. Л. Из истории русской художественной и политической жизни XII в. // Советская Археология. — 1957. — № 1. — С. 122–126.

¹²⁶³ Рапов О. М., Ткаченко Н. Г. Документы о взаимоотношениях папской курии с великим киевским князем Изяславом Ярославичем и польским князем Болеславом II Смелым в 1075 г. // Вестник МГУ. — Серия 9. — № 5. — 1975. — С. 84–87.

Ярославичі

перших під час цієї атаки загинув і князь Борис В'ячеславич. Розбита дружина Олега три дні втікала до Тмутаракані. Із загибеллю Ізяслава не вдалося реалізувати і спробу закріпити Київську Русь за однією гілкою династії шляхом зміни порядку успадкування. Сам Ізяслав та його син Ярополк не ризикнули обнародувати на Русі папський акт коронації.

Тіло Ізяслава було перевезено в Київ і поховано в мармуровій раці у Десятинній церкві. Його гробниця була зруйнована разом з храмом в 1240 р. Ізяслав-Дмитро загинув у віці 54 років. Він був високого зросту і могутньої будови, мав красиве обличчя і м'який незлобний характер.

У 1042 р. одружився з Гертрудою, дочкою польського короля Мешка II¹²⁶⁴. Гертруда-Олісава надовго пережила мужа. По його смерті вона жила у сина Ярополка на Волині, потім у другого сина Святополка в Турові. Разом з Святополком повернулася до Києва, де і померла у віці близько 80 років 4.01.1107 р.¹²⁶⁵. На стіні св. Софії у Києві С. Висоцький знайшов її граффіті: *"Господи помози рабі своїй Олісаві Святополчі матері, руський княгині."*¹²⁶⁶. Більшість дослідників підтримують тотожність Гертруди-Олісави¹²⁶⁷. Д. Донской вважає, що у Ізяслава було дві дружини: Гертруда, яка померла після 1085 р., та Єлизавета-Олісава, яка померла у 1108 р. Шлюб з першою він датує 1043 р., з другою — бл. 1047 р.¹²⁶⁸. Виходить, що князь був розведений до 1047 р., що не має підтверджень у джерелах, а також суперечить логіці його звернень по допомогу до поляків.

5/1. АНАСТАСІЯ ЯРОСЛАВНА († після 1074/до1094)

Померла після 1074 (остання згадка у Хроніці Я. Туроці) і до 1094 р. (в датованому цим роком документі про неї згадано як про покійну). За даними Хроніки Яноша Туроці вона похована в монастирі Адмунт [Агмунд] в Австрії (звідси версія її імені — Агмунда), що далеко не безперечно. Король Андрій і їх син Давид поховані у Тихані, де Давид був абатом¹²⁶⁹. С. Висоцький допускає, що там же похована і Анастасія¹²⁷⁰. В Угорщині королева заложила два монастирі східного обряду — в Тормові (комітат Біхар) і біля Вишеграду. Можливо, що вона похована в одному з них. Хоча, померши у вигнанні, Анастасія могла бути похована і за межами Угорщини.

У 1046 р. була видана заміж за угорського короля Андрія I (1046–1061). Ця дата прийнята більшістю дослідників і офіційною угорською історіографією¹²⁷¹. В. Королук та Я. Вароді-Штернберг, вважали за можливе датувати шлюб 1039–40 рр., беручи до уваги не зовсім певні відомості, що їх дочка Аделаїда (Адельгейда) народилась ще в Києві. Андрій з братом Левенте, покинувши Угорщину, спочатку шукали підтримки на Волині, потім серед печенігів, а вже пізніше потрапили до Києва. У 1046 р. угорська знать, незадоволена королем Петром Орсеоло, закликала герцогів на батьківщину. Безперечно, що приймаючи на службу угорських принців, Ярослав мав стосовно них певні політичні плани. Згідно І. Фесслера принц Андрій брав участь у походах проти печенігів, ятвягів і чуді. Але його шлюб із старшою дочкою Ярослава до 1046 р., поки

¹²⁶⁴ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 2005. — S. 169–170; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów., — S. 144–147.

¹²⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 282; Т. 2. — Стб. 259.

¹²⁶⁶ Висоцький С. О. Про що розповіли давні стіни. — Київ, 1978. — С. 42–44.

¹²⁶⁷ Янин В. Л. Русская княгиня Олисава-Гертруда и ее сын Ярополк // Нумизматика и эпиграфика. — Т. 4. — 1963. — С. 142–164.

¹²⁶⁸ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 25–26.

¹²⁶⁹ Вароді-Штернберг Я. Анастасія Ярославна // "Київ". — 1989. — № 2.

¹²⁷⁰ Висоцький С. О. Про що розповіли давні стіни..., — С. 99–100.

¹²⁷¹ Wertner M. Az Árpádok családi története. — Nagybeczkerek, 1892; Marczali H. Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). — Budapest, 1896; Györfy Gy. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. — I. k. — Budapest, 1963.

Розділ третій

шанси на угорський престол не стали реальними, навряд чи був можливим. Цей шлюб, безперечно, допоміг Андрієві утвердитися на угорському престолі. В джерелах не названо ім'я дружини короля. Вперше Анастасією назвав королеву угорський історик Д. Прай (1723–1801), цю версію прийняли М. Карамзін, С. Соловйов, М. Вертнер і М. Баумгартен. Останнього за це критикував Д. Расовський¹²⁷². Але, на мій погляд, немає жодних підстав не вірити педантичному і критичному джерелознавцю Праю, який зібрав тисячі документів з угорської історії.

Анастасія була помітною фігурою. У 1051–52 рр. Угорщина відстояла свою незалежність від Германської імперії. Ця перемога не залишилась непоміченою і у Візантії. Андрію I було прислано королівську корону. В 1052–53 рр. у королівській парі народилось двоє синів, названих Соломоном (Шоломоном) та Давидом. Імена королевичів свідчать про візантійську орієнтацію Андрія. Але в подальшому погляди короля змінились. Намагання герцога Бели використати свою популярність в боротьбі за престол, змусило Андрія I шукати контактів з Германською імперією. Одруживши Шоломона з Юдітою, дочкою кайзера Генріха III, король Андрій був готовий признати Угорщину леном імперії ціною забезпечення за сином успадкування престолу. Така позиція викликала незадоволення в Києві. Коли, по смерті Андрія в 1060 р., Анастасія стала шукати притулку на Волині, їй було відмовлено. Королева з дітьми мусила виїхати в Польщу, а потім — в Німеччину. Там вона вийшла заміж вдруге за графа Потто. Свого часу він був дипломатом Генріха III, але кайзер не простив йому підтримки угорців в подіях 1051–52 рр. і кар'єра графа обірвалась. Тепер змінилась позиція і самого Генріха III. Він не тільки підтримав претензії Шоломона, але й переконав Ізяслава Ярославича підтримати свого племінника. Під подвійним натиском король Бела I мусив погодитись зробити Шоломона своїм наступником при умові збереження за своїми синами герцогства. У 1063 р. вигнанці повернулись в Угорщину. Анастасія стала регентшею при юному Шоломоні. Але з часом король все більше рвався до абсолютної влади і все більше загострювались його відносини з синами Бели. Анастасія пробувала добитись компромісу, через що відносини її з сином загострились. Хроніка Туроці повідомляє, що у 1074 р. Шоломон підняв руку на матір, але був утриманий дружиною. Після цього відомостей про долю Анастасії немає. У 1074 р. Шоломон втратив престол і пізніше з допомогою половців невдало намагався його повернути¹²⁷³. Анастасія, напевно, теж розділила з ним вигнання.

6/1. СВЯТОСЛАВ-МИКОЛА ЯРОСЛАВИЧ (* 1027 † 27.12.1076) < табл. 7

Народився 1027 р.¹²⁷⁴. Помер 27.12.1076 р.¹²⁷⁵ Помер після невдалої операції фурункулу. Похований у Чернігові в соборі св. Спаса. С. Висоцький знайшов на стіні св. Софії граффіті з повідомленням про внесення руги за Святослава в березні 1077 р.¹²⁷⁶. Князь волинський (до 1054), чернігівський (1054–1073), київський (22.03.1073 – 27.12.1076).

Святослав був найактивнішим і найрішучішим з синів Ярослава Мудрого. До 1059 р. він змусив старшого брата Ізяслава погоджувати найважливіші рішення з ним та наступним братом Всеволодом. Більшість цих рішень проводилися в інтересах цієї

¹²⁷² Расовский Д. // Seminarium Kondakovianum. — Т. 8. — S. 374–375.

¹²⁷³ Ioannes de Thurocz. Chronica Hungarorum / Ed. J. G. Schwandtner // Scriptorum Rerum Hungaricarum. — N. 1. — Vindobonensis, 1766. — Pars. 2. — С. 133–138.

¹²⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 149; — Т. 2. — Стб. 137.

¹²⁷⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 199; — Т. 2. — Стб. 190.

¹²⁷⁶ Висоцький С. О. Про що розповіли давні стіни..., — С. 85–87.

Ярославичі

трійки старших Ярославичів. Деякі вчені навіть допускають, що брати добились утворення трьох окремих митрополій¹²⁷⁷.

Святослав взяв участь у війні проти полоцького князя в 1067 р. За В. Татищевим саме чернігівський князь порадив схопити на переговорах Всеслава Брячиславича та його синів. У 1068 р. після поразки від половців на р. Альті Святослав відступив в Чернігів. В умовах хаосу і паніки, коли кияни прогнали Ізяслава, а половці шарпали беззахисні поселення, Святослав один зберіг необхідну твердість. 1.11.1068 р. він зупинив половецьку рать біля Сновська. У чернігівського князя було лише 3 тис. воїнів, йому протистояло 12 тис. половців. Битва закінчилась його повною перемогою, напевно, через кращу організацію війська і потужніше озброєння. У 1069 р., коли Ізяслав Ярославич повернувся з польським військом, Святослав з братом Всеволодом змусили його відіслати поляків і дати гарантії амністії киянам, які брали участь у бунті. Під час конфлікту Ізяслава з печерськими монахами, Святослав встав на сторону останніх, сподіваючись завоювати прихильність церкви. Він прийняв св. Антонія, а його васал в Тмутаракані — Никона¹²⁷⁸.

Святослав був одним з учасників Вишгородського снему 1072 р., на якому було прийняте нове зведення законів "Правда Ярославичів". Вишгородські торжества і прийняття нового зведеного законодавства мали продемонструвати братерську єдність Ярославичів. Але наступним кроком, ініціатором якого був Святослав, стало звинувачення київського князя у змові з полоцьким князем, з допомогою якого Ізяслав нібито сподівався приборкати братів. Довести обґрунтованість звинувачень сьогодні неможливо, хоча така домовленість відповідала інтересам і Ізяслава і Всеслава. Ізяслав Ярославич був змушений вдруге покинути Київ. Святослав зайняв його місце і був визнаний всіма. Проти виступили лише печерські монахи.

Ізяслав в еміграції добився посилки спеціального посольства кайзера Генріха IV, який погодився стати арбітром у суперечці двох братів. Але навряд чи випадково посольство очолив пробст трірського собору Бурхард, підлеглий свояка князя Святослава. Посольство прибуло до Києва у 1075 р. Без особливих зусиль Святослав купив його багатими дарами. Хроніст Ламберт Герцфельдський відзначив у своїх "Анналах": *"Бурхард привіз королю стільки золота, срібла та дорогого вбрання, що ніхто не пам'ятає, щоб коли-небудь таке багатство ураз привозилося до німецької держави. Руський князь заплатив цими дарами королю за те, щоб він не допомагав його братові, якого він вигнав з держави"*. Німецький хроніст тут же додає, що у короля були зв'язані руки внутрішніми усобицями і Святослав міг би і не присилати таких багатих дарів¹²⁷⁹.

Ще раніше Святослав перетягнув на свою сторону польського князя Болеслава II, на допомогу якого Ізяслав розраховував. У 1074 р. з Польщею було заключено мир і Святослав послав дружини Володимира Мономаха і Олега Святославича на допомогу полякам проти Чехії. Союз скріплювався заручинами Болеслава II з дочкою Святослава Вишеславою.

Важче було з печерськими монахами. Правдивий і суворий аскет Феодосій, печерський ігумен, був на стороні Ізяслава. Св. Антоній помер 10.07.1073 р., отже розраховувати на його авторитет не було змоги. Тоді у 1073 р. Святослав заложив величний Успенський собор в Печерському монастирі і фінансував його подальше

¹²⁷⁷ Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси. — Санкт-Петербург, 1913. — С. 130–135; Поппэ А. В. Русские митрополии константинопольской патриархии в XI столетии // Византийский Временник. — Т. 28. — 1968. — С. 85–108.

¹²⁷⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 65–75.

¹²⁷⁹ Ламперт Герцфельдский. Анналы // Латиноязычные источники по истории Древней Руси / Сост., перевод, комментарий М. Б. Свердлова. — Москва-Ленинград, 1989. — С. 158–172.

Розділ третій

будівництво. Сам князь, взявши золотий пояс свого боярина Шимона, сина батьківського полководця Якуна [Хакона], виміряв ним розміри котловану. Щедрість князя однак не змінила позиції печерських відлюдників. В екстенях вони і далі поминали Ізяслава як великого князя. 3.05.1074 р. у віці менше 40 літ помер св. Феодосій, підірвавши своє здоров'я суворим подвижництвом. Ігуменом став його учень Стефан та відношення печерських монахів до Святослава не змінилося. Придворні нашіптували князю про непослух монахів, але він продовжував фінансувати будівництво. Успенський собор залишався прикрасою Києва і монастиря до 1941 р., коли його підірвали більшовики, помилково прийнявши словацького лідера Й. Тісо, який відвідав собор, за самого Гітлера.

Спроби Ізяслава через римського папу змусити Болеслава II виступити проти Святослава успіху не мали, хоча папа обіцяв відновити Гнезненське архієпископство. Сутейська угода з Святославом Ярославичем була вигідна Польщі.

У 1076 р. Всеслав Брячиславич здійснив чергову спробу перевірити на міцність свою залежність від Києва і напав на Новгород. Гліб Святославич відстояв місто. Із сторони Смоленська йому на допомогу виступив Володимир Мономах. Всеслав відступив в Полоцьк, приготувавшись до оборони. Раптова смерть Святослава врятувала його від цього.

Святослав помер у віці 53 років. У нього на тілі з'явився нарив, пухлину розрізали і випустили гній. Очевидно під час цієї операції було занесено інфекцію, яка привела до зараження крові і швидкої смерті. В Києві, не без допомоги печерських монахів, таку раптову смерть сприйняли як кару Божу за порушення заповіту Ярослава. Близькі навіть не ризикнули поховати князя у столиці. Святослав Ярославич був похований в Чернігові в усипальниці чернігівських князів соборі св. Спаса.

При Святославі дальший розвиток отримали київський та чернігівський скрипторії, чому свідченням два "Ізборники", впорядковані у 1073 і 1076 рр. на замовлення цього князя, які перейшли у бібліотеки нащадків чернігівських князів і вціліли до наших днів¹²⁸⁰. В "Ізборнику" 1073 р. збереглася мініатюра із зображенням сім'ї князя Святослава Ярославича¹²⁸¹.

Був одружений з дочкою графа Етелера, сестрою трірського архієпископа Бурхарда, одного з найбільших духовних князів імперії¹²⁸². З Любецького пом'яника відомо, що княгиню звали Киликія¹²⁸³. О. Назаренко висунув версію, що другою дружиною Святослава була Ода фон Штаде, названа у статті 1072 р. Санкт-Галленських анналів дружиною "короля Русі"¹²⁸⁴. Його версію піддав критиці С. Каштанов, підтримуючи традиційний погляд, що Ода була дружиною Володимира Ярославича¹²⁸⁵.

¹²⁸⁰ Моисеева Г. Н. Из истории "Изборника" 1076 г. // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 33. — Ленинград, 1979. — С. 369–375.

¹²⁸¹ Кондаков Н. П. Изображения русской княжеской семьи в миниатюрах XI века. — Санкт-Петербург, 1906.

¹²⁸² Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle // *Orientalia Christiana*. — IX. — № 35. — Roma, 1927. — P. 3–4.

¹²⁸³ Зотов Р. В. О Черниговских князях и о Черниговском княжестве в татарское время по Любецькому синодику. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 33.

¹²⁸⁴ Назаренко А. В. Киевская княгиня — внучка папы Льва IX (1049–1054) и императора Генриха III (1039–1056): Новые данные о внешней политике Руси в 70-х гг. XI в. // *Древняя Русь в системе этнополитических и культурных связей. Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В. Т. Пашуто*. Москва, 18–20 апреля 1994 г. Тез. Докл. — Москва, 1994. — С. 26–29.

¹²⁸⁵ Каштанов С. М. Была ли Ода Штаденская женой великого князя Святослава Ярославича? // *Древняя Русь в системе этнополитических и культурных связей. Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В. Т. Пашуто*. Москва, 18–20 апреля 1994 г. Тез. Докл. — Москва, 1994. — С. 16–19; Його ж. Царский синодик 50-х годов XVI в. // *Историческая генеалогия*. — Вып. 2. — Екатеринбург-Париж, 1993. — С. 57–63.

Ярославичі

7/1. ВСЕВОЛОД-АНДРІЙ ЯРОСЛАВИЧ (* 1030 † 13.04.1093) < табл. 10

Народився 1030 р.¹²⁸⁶. Помер 13.04.1093 р.¹²⁸⁷. 14.04.1093 р. у страшний четвер за три дні до Пасхи рака з його тілом була встановлена в соборі св. Софії поряд з саркофагом Ярослава та Інгігерди. Про це збереглося граффіті дружинника Дмитра, віднайдене С. Висоцьким¹²⁸⁸. Хрестильне ім'я — Андрій¹²⁸⁹. Князь переяславський (1054–1076), чернігівський (1077–1078) і великий князь київський (29.12.1076 – 15.07.1077; 3.10.1078 – 13.04.1093).

Отримавши за заповітом батька Переяслав, Всеволод відразу ж зустрівся з проблемами оборони південних кордонів. У 1055 р. він розбив торків. Вертаючи назад, біля Воїня зустрівся з половцями хана Блуша. Не ризикуючи із змученою дружиною вступати в бій, Всеволод пішов на переговори, які закінчились миром.

Підтримавши амбіції Святослава Ярославича, Всеволод добився разом з ним значного впливу на старшого брата Ізяслава, що значно послабило позиції великого князя. У 1060 р. при розділі Смоленської спадщини сам Смоленськ отримав Всеволод, землю вятчів — Святослав, а частка великого князя була незначною. В цьому ж році війська трьох старших Ярославичів розгромили торків. Цей похід, здійснений з ініціативи Всеволода, мав далеко не однозначні результати. Розгром гузів (торків, берендеїв, турпеїв і коуїв) відкрив південні кордони для більш сильних і чисельних половців. Вже 2.02.1061 р. Всеволод був розбитий половцями в полі і мусив оборонятись у своїй столиці.

У 1067 р. переяславська рать взяла участь в війні проти полоцького князя Всеслава Брячиславича. В наступному році після розгрому руських військ половцями на Росі, Всеволод з Ізяславом втекли до столиці. Так само пасивно поводився Всеволод під час київського бунту, а потім втік в Переяслав. Після повернення Ізяслава переяславський князь слідував політиці чернігівського князя, фактично підтримуючи всі його ініціативи. У 1071 р. переяславські війська взяли участь у битві при Манцикерті як союзники Візантії. У 1072 р. Всеволод був одним з учасників снему у Вишгороді, на якому була прийнята "Правда Ярославичів".

Позиція Всеволода забезпечила прихід до влади в Києві Святослава Ярославича. Не відповідає дійсності версія В. Мавродіна ніби Святослав купив лояльність Всеволода, передавши йому Чернігів. Жодне літописне джерело не підтверджує цього, а Нестор в "Житті св. Феодосія" свідчить прямо протилежне. Тому слід погодитися з М. Грушевським, Б. Грековим та А. Зайцевим, що у Всеволода була лише Переяславська, Суздальська землі і Смоленськ.

До самостійної політики Всеволода того періоду можна віднести хіба активну допомогу Візантії. У 1074 р. було підтримано похід візантійського війська у Грузію, а потім на прохання василевса Михайла VII Дуки придушено бунт Херсонесу, котрий фактично відложився від імперії в 1066 р. Причому рать тмутараканського князя Романа Святославича в цих подіях участі не брала.

Раптова смерть Святослава Ярославича відкрила Всеволоду дорогу до Києва. Але він не рішився силою утверджувати свої права і уступив старшому Ізяславу, отримавши в обмін Чернігів. Але втримати це нове князівство було не так просто. Князі-ізгої Борис В'ячеславич та Олег Святославич з половцями раптово з'явилися у Чернігівській землі. Половці сильно потріпали дружину Всеволода на р. Сожиці. Населення було проти

¹²⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 149; — Т. 2. — Стб. 137.

¹²⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 215–216; — Т. 2. — Стб. 207.

¹²⁸⁸ Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской. — Киев, 1966. — С. 23–24.

¹²⁸⁹ Лихачев Н. П. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. — Вып. 1 // Труды музея палеографии. — Т. 1. — 1928. — С. 87; Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — Москва, 1970. — С. 15.

Розділ третій

нового сюзерена і 25.08.1078 р. ізгої оволоділи Черніговом. Результатом їх виступу була битва на Нежатиній Ниві 3.10.1078 р. Безперечно, що єдиним переможцем в цій битві виявився Всеволод Ярославич. Ізяслав загинув, князі-ізгої були розбиті, а Всеволод здобув київський стіл як старший в роді згідно заповіту Ярослава. Крім того його попередник прогнав синів Святослава з їх столів. Отже Всеволод спокійно зміг передати Чернігів старшому синові Володимирові Мономаху.

Позиція його родини виглядала непохитною. Щоб якимось втихомирити Святославичів, згідно В. Татищева, Всеволод крім Тмутаракані надав їм також далекий Муром. Але Олег та Роман Святославичі з допомогою половців у 1079 р. спробували вернути батьківський Чернігів. Всеволод швидко домовився з половцями. Роман був вбитий, а Олега схопили і вислали у Візантію. В Тмутаракані став правити посадник Ратибор з Переяслава. Напевно за домовленістю з Святославичами на Смоленськ напав полоцький князь Всеслав Брючиславич. Дітинець тримався, а посади було здобуто. Смоленські кривичі могли домовитись з полоцькими. Тому чернігівська дружина йшла *"о дву коню"*. Володимир Мономах вторгся у Полоцьку землю, випалив села в Друцькій, Логозькій і Лукомльській волостях. Ця війна, напевно, закінчилася компромісним миром. Полоцький князь не мав сил для реалізації своїх планів, а Всеволод був зв'язаний на півдні. Витіснені з-над Дунаю торки знову з'явилися на південних границях. Пороські торки в свою чергу підняли бунт. Всеволоду вдалося справитись з цією проблемою, але значна частина торків відкочувала у Подоння, де визнала свою залежність від половців. Напади останніх на чернігівські і переяславські землі стали регулярними. Невдало закінчилися і спроби Всеволода втрутитися в боротьбу за візантійський престол. Претенденти потерпіли поразку. Київський корпус був розформований і з того часу вже не брав участі у візантійському війську. Відносини з Візантією однак залишилися дружніми.

У 1082 р. князі-ізгої Давид Ігоревич та Володар Ростиславич захопили силою Тмутаракань і ув'язнили посадника Ратибора. Всеволод звернувся по допомогу до Візантії. Візантійці відпустили Олега Святославича і допомогли йому утвердитись в Тмутаракані. Але там Олег повів самостійну претензійну політику і незабаром випустив з ув'язнення обох ізгоїв. Давид Ігоревич зібрав рештки своєї дружини і став грабувати купців у Білобережжі, а потім захопив Олешня — головну факторію Києва біля Дніпровського лиману. В той же час другий ізгой Рюрик Ростиславич силою захопив Перемишль, через який йшли основні потоки європейської торгівлі. До нього прибули брати Володар та Василько. Ростиславичі мали підтримку у сусідній Угорщині.

Захоплені ізгоями землі належали до уділу волинського князя Ярополка Ізяславича. Всеволод не міг не знати про те, що Ярополк отримав свого часу від папи королівський титул і тепер лише чекає на його смерть. Щоб послабити головного претендента на київську спадщину, Всеволод не тільки залишив Ростиславичів в Галицькій землі, але й надав погоринську волость з Дорогобужем Давиду Ігоревичу. Не стерпівши втрати більше половини своїх володінь, Ярополк Ізяславич кинувся по допомогу до поляків. Київська рать прибула на Волинь і допомогла Давидові Ігоревичу оволодіти Володимиром-Волинським. Ярополк мусив визнати всі рішення великого князя і на таких умовах повернув собі Волинь. Але тільки-но київська рать покинула волинські землі, Ярополк продовжив війну з Ростиславичами. Незабаром його підступно вбили і вся Волинь дісталась Давиду Ігоревичу. 5.12.1086 р. Ярополка урочисто похоронили в Києві. На похоронах були великий князь Всеволод з родиною і митрополит Іоанн II Продром (1080–1089). Ростиславичі, до яких втік вбивця Ярополка, відбулись легким переляком. Каральний похід 1089 р. був просто демонстрацією намірів.

Проблеми взаємин з Візантією перейшли в церковне русло. Митрополит Іоанн II Продром був енергійним і розумним проповідником, видним теологом та переконаним

Ярославичі

ортодоксом. Свої завдання він бачив у виправленні звичаїв у Київській державі, знищенні всіх слідів бувшого язичества і участі в боротьбі православ'я з католицизмом. Церковний статут Іоанна II надовго став взірцем для нашої церкви. Митрополит боровся проти багатоженства, позбутись якого київська знать не спішила, проти продажу рабів-православних євреям і латинникам та інших традицій попередньої епохи. Збереглися відповіді митрополита на запитання видного церковного письменника того часу печерського монаха Якова. Перу мніха Якова належать "Пам'ять і похвала князю руському Володимирі" та одна з "Повістей про Бориса і Гліба". Цього монаха не обрали печерським ігуменом лише по тій причині, що він прийняв постриг на р. Альті, а не у печерах. У відповідях митрополита кидаються в очі його гуманізм і передові для свого часу погляди. Так він погоджувався, що ослушників потрібно карати, але ні в якому разі не вбивати і не калічити (що було прийнято у Візантії). На запитання чи погана жінка (в перекладі на нинішні поняття — чи можна вважати жінку людиною?) митрополит давав відповідь, що жінка не є поганою. Іоанн II не вірив у святість Бориса і Гліба, а великому князю Всеволоду погрожував за шлюбні зв'язки з латинянами. Коли ж до нього через посланця єпископа звернувся антипапа Климент III, шукаючи підтримки в Києві, митрополит сухо порадив йому звернутись до константинопольського патріарха¹²⁹⁰.

Всеволод займав дещо іншу позицію, більш помірковану стосовно взаємин православних з католиками. Тому після Іоанна II до Києва був привезений з Візантії митрополит-скопєць Іоанн III "не книжен, но умом прост и просторен". Люди називали його трупом. Посланці митрополита Іоанна III взяли участь в Маларському соборі (10–15.09.1089), скликаному папою Урбаном II з метою примирення православних і католиків. Учасники цього собору були свідками освячення в м. Барі украденої італійськими купцями гробниці з мощами мірлікійського єпископа св. Миколая (280–343) і занесли до Києва славу про св. Миколая, яка зберігається і до нині. Іоанн III провів канонізацію св. Феодосія і урочисто переніс його мощі у церкву пресв. Богородиці. В церемоніях взяли участь юр'євський єпископ Антоній і волинський єпископ Стефан.

У 1089 р. Всеволод одружив свого внука Мстислава Володимировича на дочці шведського короля Христині. 4.08.1089 р. германський імператор Генріх IV видав маніфест про свій шлюб з дочкою Всеволода Євпраксією. У Києві не чекали такого успіху. В 1083 р. з великими дарами Євпраксія була відправлена до Німеччини, де після виховання в Кведлінбургському монастирі, у 1086 р. була видана за маркграфа Генріха Довгого фон Штадена. Скоро маркграф помер і юна вдова знову пішла до монастиря. Абатиною там була Адельгейда, сестра імператора. Генріх побачив Євпраксію під час відвідин монастиря і захопився нею.

Несподіваний успіх підбадьорив Всеволода і він знову втрутився у боротьбу за візантійський престол. Самозванець, який видавав себе за куропалата Льва Діогена, сина імператора Романа IV і Євдокії, що загинув у 1087 р. в битві з печенігами, після кількох поразок перебував якийсь час у половців. У Києві вирішили визнати його права і навіть видали за нього внучку Всеволода — Марину. Назрівав конфлікт з Візантією¹²⁹¹.

Всеволод Ярославич помер в zenіті своєї слави на 63 році життя. Він був високоосвіченим, тонким аристократом. Знав шість мов, серед них безперечно шведську (цю мову, без сумніву, знали всі діти Інгігерди та Ярослава, сина Рогнеди) та грецьку, а

¹²⁹⁰ Церковный устав митрополита Иоанна II // Русская Историческая Библиотека. — Т. 6. — Санкт-Петербург, 1908. — Стб. 1–20; Богуславский С. А. К литературной истории "Памяти и похвалы князю Владимиру" // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 29. — 1924. — С. 105–159.

¹²⁹¹ Литаврин Г. Г. Русско-византийские отношения в IX – XII вв. // История Византии. — Т. 2. — Москва, 1967. — С. 226–236, 347–353.

Розділ третій

також, можливо, латинь і німецьку¹²⁹². При ньому велось велике кам'яне будівництво в Переяславі — укріплення дитинця, церкви, княжий терем, терми. В Києві князь збудував Видубицький монастир і організував в ньому скрипторій. Незабаром цей монастир став достойним суперником Печерського.

Як політик Всеволод Ярославич був надто м'яким і не зумів протистояти процесу роздроблення, котрий при ньому почав виходити з-під контролю. У внутрішній політиці Всеволод Ярославич частіше діяв у інтересах своєї сім'ї ніж усієї Київської держави, забезпечуючи синові Володимиру Мономаху та онукам сильніші позиції в майбутньому. Ця його політика заложила основу звеличування Мономаховичів.

У 1046 р. одружився з родичкою візантійського імператора Костянтина IX Мономаха¹²⁹³. Їм'я її було Марія (згідно печатки)¹²⁹⁴ чи Анастасія (за Видубицьким пом'яником). Можливо одне з імен чернець (перед смертю княгиня могла прийняти чернецтво, як це тоді практикувалося). Марія-Анастасія була племінницею імператора або його дочкою від першого шлюбу, коли він ще не був імператором¹²⁹⁵. За версією Л. Махновця вона народилася від фаворитки Склірини, з якою Костянтин IX одружився по смерті імператриці Зої¹²⁹⁶. Марія-Анастасія померла у 1067 р.¹²⁹⁷. Другий шлюб відбувся в 1067 р.¹²⁹⁸. Другу дружину звали Анною¹²⁹⁹, походження її незнане. Вона померла 7.10.1111 р. і була похована у монастирі св. Андрія¹³⁰⁰.

8/1. ЄЛИЗАВЕТА ЯРОСЛАВНА (* бл. 1032 † п. 1067)

Народилася бл. 1032 р. Померла після 1067 р.

Єлизаветою захопився двоюрідний брат норвезького конунга Олафа — Гаральд Сігурдсон (1015–1066), сміливий полководець, поет-скальд, який в числі норвезьких вигнанців перебував при дворі Ярослава Мудрого. Гаральд не добився успіху в Києві, де не спішили видавати доньку великого князя за вигнанця, і був посланий в експедиційний корпус у Візантію. В складі цього корпусу Гаральд брав участь у походах в Малу Азію, Сицилію, Африку та Італію. У 1040 р при здобутті Пірея Гаральд розписався рунами на мармуровій фігурі лева. Того лева кондотьєр Морозіні у 1687 р. перевіз до Венеції, де він стоїть і досі. Принц Гаральд був також відомим скальдом, одну з балад якого, присвячену Єлизаветі Ярославні, переклав І. Франко. Кохання Гаральда до Єлизавети було справжнім, палким захопленням скальда-воїна, а не політичним розрахунком норвезького принца, про що свідчить текст балади, повний смутку і безнадії:

*Край Сіцилії далекої
Наш кораблик пролітав,
В тишних строях ми на покладі
Повставали, як і слід,
Живо біг носатий човник наш,
Гордий, що героїв ніс...
Гей, в кого не мужня душа,*

¹²⁹² Висоцький С. О. Про що розповіли давні стіни. — Київ, 1978. — С. 94–99.

¹²⁹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 160; — Т. 2. — Стб. 149.

¹²⁹⁴ Soloviev A. V. Marie, fille de Constantin IX Monomaque // Byzantion. Revue internationale des etudes Byzantines. — Т. 33. — 1963. — Fac. 1. — P. 241–248.

¹²⁹⁵ Янин В. Л., Литаврин Г. Г. Новые материалы о происхождении Владимира Мономаха // Историко-археологический сборник. — Москва, 1962. — С. 204–221.

¹²⁹⁶ Махновець Л. Літопис Руський. — Київ, 1989. — С. 98, 454.

¹²⁹⁷ Мошин В. А. Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI–XII вв. // Byzantinoslavica — Т. 9. — Praha, 1947. — С. 74.

¹²⁹⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 264; — Т. 2. — Стб. 238.

¹²⁹⁹ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 132.

¹³⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 273.

Ярославичі

Не посмів би плавать там.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Як ми з трандами зустрілися,
Більше їх було як нас,
Гей, то ж люта і завзятая
Почалася боротьба!
Впав в бою юний наш король, —
Я відбивсь від нього геть...
Гей, в кого не мужня душа,
Не встояв би в бою тім.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Раз, дівчинонько, шіснадцять нас
З чотирьох проломів враз
Морську воду черпать мусили —
Хвилі лютії ревли,
Заливали човен наш дотла, —
Та таки ми не дались!
Гей, в кого не мужня душа,
Не посмів би плавать там.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Знаю вісім штук: умію я
Вірші голосні складать,
Їздить на коні прудкому, як змія,
Плавать в пінявих валах
І на лижвах по снігу шмиглять,
Списом в оленя кидать,
Веслувать як досвідчений гребець,
Мечем, луком воювать.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Там на юзі жінка ні дівча
Не затаїть, а признасть,
Що ми вранці в южне місто те
Впали, наче звірі в снасть.
Там-то брязк йшов від наших зброй!
Там-то кров лилася з тіл!
Там-то я ім'я своє вписав
На свідоцтво своїх діл.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Я родився в Упланді, де люд
Славно луки натяга,

Розділ третій

*А тепер ненависні бондам,
Човни вольнії мої
То до берега причалють,
То йдуть в море, як чайки,
Як їх з берега позсовуєм,
Криють хвилі водяні.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.*

У 1042 р. василевс Візантії Михайло V був осліплений. А дочка василевса Костянтина VIII, якій було вже 64 роки, вийшла за свого давнього фаворита Костянтина Мономаха, який таким чином став василевсом-імператором. Відомий полководець Георгій Маніак у 1043 р. підняв в Італії бунт проти нового василевса. Його підтримала та частина київського війська, яка перебувала в Італії. Тоді Костянтин IX Мономах негайно роззброїв решту київського корпусу, котрий при Михайлі V виконував роль гвардії. Лише Гаральду з 500 воїнами вдалось втекти. У 1043 р. він взяв участь у невдалому морському поході на Візантію новгородського князя Володимира Ярославича. І на цей раз норвезькому принцу вдалось вціліти. У 1045 р. Ярослав Мудрий видав за Гаральда Єлизавету. Це значно зміцнило позиції норвезького принца. В 1046 р. він виїхав на батьківщину, де став співправителем конунга Магнуса Доброго, а по його смерті став конунгом Норвегії Гаральдом III Суворим Правителем (1047–1066). Цьому королеві вдалось придушити опір обласних правителів-хевдінгів та бондів, організувати регулярну державу зі збором податків та мит, повністю підпорядкувати королівській державі духовенств, яке стало його опорою. Торгівля перетворилась в один з основних важелів економіки. Було закладено Осло, котре швидко перетворилось в головний торгово-ремісничий центр країни. Почалось карбування срібної монети, якою король розплачувався з дружинниками.

Але мудрість правителя вживалась в Гаральда з духом авантюриста-вікінга. Слабкість Англійського королівства, яке недавно звільнилось з-під датської опіки, спонукала Гаральда III спробувати завоювати Англію. Норвезький дедунг висадився в північно-східній частині країни. В битві при Стамфордбріджі біля Йорка 25.09.1066 р. норвезьке військо було розбите досить слабким англійським ополченням, а сам Гаральд III загинув. Всього через півмісяця Англія стала легкою здобиччю нормандського герцога Вільгельма¹³⁰¹.

Син Гаральда III та Єлизавети Олаф Спокійний (Олаф Бонд) правив у 1066–1093 рр. При ньому було закладено Берген і продовжилось укріплення Норвезького королівства. В інтересах сина Єлизавети у 1067 р. вийшла за датського конунга Свена II Естрідсена (* бл. 1019 † 29.04.1076, правив 1047–1075). Цей шлюб укріпив становище Олафа Бонда в Норвегії. Єлизавета була третьою дружиною Свена II. Може серед його численного потомства були і її діти. Наприклад, невідомо хто був матір'ю Олени-Гунхільди, наймолодшої дочки Свена II. Син Свена Олаф I, король Данії у 1086–1095 рр., був одружений з дочкою Гаральда III та Єлизавети — Інгігердою, що забезпечило укріплення норвезько-датського союзу. Навряд чи тут обійшлося без впливу Єлизавети Ярославни, яка відмовилась від військової політики мужа на користь мирної політики батька, чим забезпечила синові непогані умови для процвітання Норвегії.

¹³⁰¹ Munch P. A. Det norske Folke Historie. — D. 2. — 1854. — S. 116–118; Blondal S. The Last Exploits of Harald Sigurdsson in Greek Service // Classica et Mediaevalica. — V. 2. — Fasc. 1. — Copenhagen, 1939. — S. 1–26.

Ярославичі

9/1. В'ЯЧЕСЛАВ-МЕРКУРІЙ ЯРОСЛАВИЧ (* між 1033/1036 † 1057)

Народився між 1033 і 1036 рр. [за Никонівським літописом — 1033 р.¹³⁰², за Іпатіївським — 1036 р.¹³⁰³, за В. Татищевим — 1034 р.¹³⁰⁴]. Помер 1057 р.¹³⁰⁵. Хрестильне ім'я Меркурій встановлене за печаткою¹³⁰⁶. Князь смоленський (1054–1057). Можливо, що саме його дружиною, а не Володимира Ярославича, була Ода фон Штаде.

10/1. АННА ЯРОСЛАВНА († після 1075)

Народилася 1032 р.¹³⁰⁷. Померла після 1075 р.

Ярослав Мудрий намагався союзами з Польщею, Угорщиною та рядом німецьких князів протистояти активності Германської імперії. Побоювалась імперії і Франція. Перші королі з династії Капетингів були слабші за багатьох феодалів свого королівства. Шлюб з дочкою одного з найбільших володарів Європи сильно підніс престиж короля Франції Генріха I (1031–1060). Для Ярослава союз з Францією мав сенс тільки стосовно посилення його позиції у відносинах з Германською імперією.

Ініціатива союзу належала Франції. В Київ прибуло посольство очолене шалонським єпископом Роже (за іншими даними — мосський єпископом Готье) та міністром двору Гюселеном де Шавіньяк. Допитливий прево Реймського собору Ольдарік просив у послів заодно вяснити там, на краю світу, чи існує місто Херсонес і чи повторюється чудо, коли море відступає аби дозволити прочанам добратись до могили святого Климента. Думка ніби Генріх I боявся одружитись з ким-небудь з родини, щоби подібно до свого батька Роберта II не бути відлученим від церкви (дружина Роберта II Берта була його родичкою в четвертому коліні), не переконлива. Залишалось немало принцес в Кастилії, Савойї та німецьких князівствах з якими Капетинги не перебували в родинних відносинах. Головну роль зіграли таки політичні мотиви.

Анна Ярославна виїхала з посольством через Перемишль, Краків, Прагу, Регенсбург, Трір на Париж. 14.05.1049 р. у кафедральному соборі в Реймсі Анна Ярославна обвінчалась з Генріхом I. Її вкладом в собор було Євангеліє, яке нині стало національною реліквією Франції. На Реймському євангелії присягали всі наступні королі Франції. Нині ця пам'ятка зберігається в Національній бібліотеці в Парижі.

У Анни і Генріха було троє синів: Філіп, Роберт та Гуго. В останні роки свого правління Генріх I сильно хворів і державні турботи лягли на плечі королеви. У 1059 р. папа Миколай, звертаючись до королеви, хвалив її за розум та добродієність, радив такими ж виховувати дітей і підтримувати короля в його турботах про державу.

Анна перш за все намагалася забезпечити майбутнє дітей. Філіп в 7 років, ще при житті батька, був коронований і проголошений співправителем. Правління старшого сина Анни Філіпа I (1060–1108) було для Франції періодом укріплення королівської влади. Роберт залишився в тіні старшого брата і нічим особливим не відзначився. Наймолодший син Гуго Великий граф де Крепі став одним з героїв Першого хрестового походу.

В Сенлісі, в 40 км на південний схід від Парижа, на честь народження Філіпа королева заложила монастир св. Вікентія. Сюди по смерті Генріха I переїхала вся королівська родина. Довший час Анна правила від імені малолітнього сина. Так на

¹³⁰² ПСРЛ. — Т. 9. — С. 74.

¹³⁰³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 139.

¹³⁰⁴ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — Москва, 1964. — С. 77.

¹³⁰⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 162; — Т. 2. — Стб. 151.

¹³⁰⁶ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — Москва, 1970. — С. 16.

¹³⁰⁷ Там само. — С. 77.

Розділ третій

грамоті Суассонському аббатству з 1063 р. стоїть її кириличний підпис "Ана рѣина", себто "Anna regina", тобто "королева". Поряд поставлений малолітнім Філіпом хрестик.

Регентство Анни закінчилось несподівано. В королеву закохався один з найбільших сеньйорів Франції, родич покійного короля Рауль II Великий, граф де Крепі і Валуа. Кохання було взаємним. Але у Рауля була жива дружина Альпора Брабантська. Незважаючи на це, обидва зважились кинути виклик всьому суспільству. Під час полювання в Сенліському лісі Рауль викрав королеву і взяв з нею шлюб. Ображена Альпора звернулася до римського папи. Папа проголосив шлюб недійсним і пригрозив обом коханцям відлученням від церкви. Але Анна залишалась у Валуа до самої смерті Рауля у 1074 р. Ніхто не наважився потривожити королеву-матір. Останній її підпис стоїть на документі 1075 р.¹³⁰⁸

Під час реставраційних робіт в Сенлісі в монастирі св. Вікентія, де ймовірно була похована Анна Ярославна, її встановлено пам'ятник: красива жінка в короні стоїть на повний зріст зі скіпетром в правій руці і моделлю монастиря — в лівій.

А. Кальнофойський у переліку ктиторів і опікунів монастиря Печерського згадує княжну Анну. Печерський монастир виник після від'їзду Анни, але якісь вклади від її імені мусили бути внесені на користь перших київських монахів (може перед від'їздом до Франції), раз про це пам'ятали ще у XVII ст.

11/1. ІГОР-КОСТЯНТИН ЯРОСЛАВИЧ (* 1036 † 1060)

Народився у 1036 р.¹³⁰⁹. Помер у 1060 р.¹³¹⁰. Хрестильне ім'я Костянтин встановлене за печаткою¹³¹¹. Князь волинський (1054–1057) і смоленський (1057–1060).

Дуже ймовірно, що його дружиною була Кунегунда, дочка саксонського маркграфа Оттона. По смерті мужа Кунегунда повернулася до Німеччини і вдруге вийшла за Конона, графа Бейхлінгенського¹³¹².

VII

12/3. РОСТИСЛАВ-МИХАЙЛО ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 1038 † 3.02.1067)

Народився у 1038 р.¹³¹³. Помер 3.02.1067 р. і був похований в соборі св. Богородиці у Тмутаракані¹³¹⁴. Князь тмутараканський (1064–1067).

Ярослав Володимирович запровадив зміни у практиці успадкування, згідно яких син князя, який помер при житті батька, втрачав право на успадкування престолу, тобто

¹³⁰⁸ Lobanoff de Rostoff A. Recueil de piece historigue sur la reine Anne ou Agnes. — Paris, 1825; Тимирязев В. А. Французская королева Анна Ярославовна // Исторический вестник. — Т. 55. — 1894. — С. 198–209; Saint Aymour C. Anne de Ryssie, reine de France et comtesse de Valois au XI-e siecl. — Paris, 1896; Боршак І. Анна Ярославна, королева Франції // Стара Україна. — Т. 6. — Львів, 1923; Курінний П. П. Реймська Євангелія — найдавніша пам'ятка письма Київської Русі // Збірник УВАН "Світання". — Авгсбург, 1947; Небелюк М. Анна Ярославна українська княжна на королівському престолі Франції в XI ст. — Париж, 1952; Белов Г. А. Тысяча лет франко-русских отношений // Ист. архив. — 1960. — № 6. — С. 173–179; Grunwald C. Anne de Russie reine de France // Miroir de L'Histoire. — Paris, 1964. — № 174. — P. 674–680; Висоцький С. О. Про портрет родини Ярослава Мудрого у Софіївському соборі у Києві // Вісник КДУ. — Сер. історії і права. — 1967. — № 8. — С. 35–54; Кулинич Д. Д. Анна Ярославна, королева Франції // Вопросы Истории. — 1967. — № 2. — С. 217–221; Hallu R. Anne de Kiev, Reine de France. — Roma, 1973 [Т. 9 Праць філософсько-гуманітарного ф-ту Українського католицького ун-ту ім. св. Климента]; Котляр Н. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. — Киев, 1990. — С. 113–117.

¹³⁰⁹ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — С. 77.

¹³¹⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 162–163; — Т. 2. — Стб. 151; Карамзин Н. М. История государства Российского..., — Т. 2. — С. 233.

¹³¹¹ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — Москва, 1970. — С. 33.

¹³¹² Висоцький С. О. Про портрет родини Ярослава Мудрого у Софіївському соборі у Києві // Вісник КДУ. — Сер. історії і права. — 1967. — № 8. — С. 35–54.

¹³¹³ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — С. 78.

¹³¹⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 166; — Т. 2. — Стб. 155.

Ярославичі

ставав князем-ізгоєм. Можливо, у такий спосіб він прагнув закріпити київський престол за своїми прямими спадкоємцями, виключивши перш за все полоцьких князів. Але першим відбилося це правило на його старшому внуку. Батько Ростислава помер при житті діда, а отже він втратив право на успадкування новгородського престолу. За літописами Ростислав Володимирович до 1064 р. був князем-ізгоєм. За В. Татищевим він успадкував в 1052 р. Новгород, взамін якого отримав Суздаль, звідки у 1060 р. його перевели у Володимир-Волинський, з якого він і втік в Тмутаракань, під загрозою втрати і цього престолу. У цьому повідомленні багато протиріч, які важко пояснити. Поряд з тим, виходячи вже з попередньої практики, засвідченої часами Володимира Святославича, Ярослав не міг, навіть на короткий час, надати старший новгородський стіл онукові: його мав отримати і отримав Ізяслав Ярославич. З іншого боку вже у 1057 р., по смерті В'ячеслава Ярославича, і у 1060 р., по смерті Ігоря Ярославича, їх потомство було усунене від успадкування. Тому малоімовірно, що, використовуючи це правило до синів молодших братів, Ярославичі не застосували би його до Ростислава Володимировича, який був старшим по родовому рахунку за їхніх дітей і, природно, завадив би їм претендувати на київський престол.

У 1064 р. Ростислав несподівано з'явився в Тмутаракані і прогнав князя Гліба Святославича. Його дружину очолювали новгородські бояри Порей і Вишата, син посадника Остромира. У 1065 р. чернігівська рать, очолена самим князем Святославом Ярославичем, прибула на Тамань. Не приймаючи бою, Ростислав відступив у кубанські степи. Але як тільки-но Святослав повернувся в Чернігів, як Ростислав знову захопив Тмутаракань і прогнав Гліба. У Києві не могли примиритися з тим, що один з ізгоїв силою оволодів княжим престолом. Можливо, що і сам Ростислав прискорив свою загибель, втрутившись у складні відносини в Кліматах. Катепан Херсонесу, який прибув на переговори в Тмутаракань, під час бенкету випив половину чаші, непомітно капнув туди отруту і передав князеві. Ростислав помер відразу. Коли ж херсонеський катепан об'явив про смерть Ростислава Володимировича, сподіваючись налякати його прихильників, несподівано вибухнув бунт місцевого плебсу. Катепан був побитий камінням, а фема Клімати на кілька років була відірвана від Візантії. Цим повідомленням можна довіряти, бо літописець Никон у 1061–1074 рр. був ігуменом одного з таманських монастирів.

Ростислав Володимирович був високого зросту і мав красиве лице. Никон записав, що князь був хоробрим воїном і милостивим до убогих.

Його дружина Ленка [Ілона] була дочкою герцога Бели [пізніше короля Бели І]¹³¹⁵. Цей союз допоміг їх синам пізніше утриматися в Галицькій землі. Після загибелі мужа великий князь Ізяслав Ярославич дозволив Ілоні виїхати в Угорщину. У 1099 р. вона була ще живою, бо перебувала з сином Володарем в обложеному Перемишлі¹³¹⁶.

13/9. БОРИС В'ЯЧЕСЛАВИЧ (* до 1058 † 3.10.1087)

Народився не пізніше 1058 р. Загинув 3.10.1078 р. у битві на Нежatinій Ниві¹³¹⁷. Князь чернігівський (4.05–12.05.1077). За В. Татищевим Борис був вщижським князем і сином Святослава Ярославича. Якщо перше ще ймовірно, то друге — явна помилка¹³¹⁸.

¹³¹⁵ Chronici Hungarici composition saeculi XIV (- 1334) / Ed. A. Domanovszky // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / Ed. E. Szentpétery. — Т. 1. — Budapestini, 1937. — Р. 423.

¹³¹⁶ Войтович Л. Битва під Перемишлем у 1099 р. // Український альманах. 1999 рік / Відп. ред. С. Заброварний. — Варшава, 1999. — С. 105–110.

¹³¹⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 201; — Т. 2. — Стб. 192.

¹³¹⁸ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. — Москва, 1977. — С. 199–200.

Розділ третій

По смерті батька не отримав ніяких володінь і став князем-ізгоєм. У травні 1077 р. на 8 днів захопив Чернігів. Коли до міста наблизилася рать Всеволода Ярославича, чернігівці не стали оборонятись і відчинили ворота. Борису В'ячеславичу довелося втікати в Тмутаракань. В кінці літа 1078 р. Борис разом з Олегом Святославичем при допомозі половців знову вирушили на Чернігів. Половці сильно потріпали дружину Всеволода Ярославича і 25.08.1078 р. князі-ізгої здобули Чернігів. Великий князь Ізяслав Ярославич, його син Ярополк, Всеволод Ярославич з сином Володимиром виступили проти них. Борис та Олег вийшли назустріч сильній раті чотирьох князів. На цей раз чернігівці зачинились в місті і Всеволоду Ярославичу довелося штурмувати Східні ворота. Олег Святославич був готовий іти на переговори, але Борис настояв на битві, яка відбулася 3.10.1078 р. на Нежатиній Ниві і закінчилася поразкою князів-ізгоїв. Борис В'ячеславич загинув під час кінної атаки бойових порядків піхоти противника.

14/11. ДАВИД ІГОРЕВИЧ (* бл. 1058 † 25.05.1112)

Народився бл. 1058 р. Помер 25.05.1112 р.¹³¹⁹. Князь тмутараканський (1082–1083), дорогобузький (1084–1086, 1100–1112), князь волинський (1086–1098). Останки князівського поховання, знайдені при розкопках Давид-Городка у 1937–1938 рр., могли належати Давидові Ігоревичу¹³²⁰, хоча за даними Єрмолинського списку та Першого Новгородського літопису Давида Ігоревича було поховано 29.05.1112 р. у Києві в церкві св. Богородиці Влахернської¹³²¹.

По смерті батька також не отримав володінь. У 1082 р. князі-ізгої Давид Ігоревич та Володар Ростиславич, зібравши дружину, силою захопили Тмутаракань і ув'язнили посадника Ратибора. Великий князь Всеволод Ярославич звернувся до Візантії. Було відпущено князя Олега Святославича, якого раніше туди заслали. З візантійською допомогою у 1083 р. він легко захопив Тмутаракань. Спочатку він тримав невдах-ізгоїв в ув'язненні, а потім, згадавши і свою долю, відпустив їх.

Давид Ігоревич тут же зібрав рештки своїх прихильників, став грабувати грецьких та руських купців і врешті захопив Олешня — важливу київську факторію в гирлі Дніпра, зупинивши всю торгівлю з Візантією. Рівночасно другий князь-ізгої Рюрик Ростиславич захопив Перемишль, через який проходила значна частина торгівлі із західними країнами. Великий князь вирішив скористатись з ситуації, яка склалась, і послабити головного претендента на великокняжий престол Ярополка Ізяславича. Він дав згоду на передачу Ростиславичам Галицької землі, а Давиду виділив уділ на Волині з центром у Дорогобужі.

Ярополк Ізяславич, який втратив частину володінь, звернувся по допомогу до польського короля Владислава-Германа. В Києві відповіли заявою про передачу Давидові Ігоревичу всієї Волині. На Волинь виступила рать Володимира Мономаха. Ярополк мусив скоритися, але незабаром розпочав війну з Ростиславичами, в ході якої був підступно вбитий. Давид Ігоревич отримав всю Волинь.

Згідно відомостей В. Татищева Ярослав Ярополчич зберіг уділ в Луцьку, а його брат В'ячеслав теж мав якісь володіння на Волині. Якщо це відповідає істині, то обидва змушені були стати васалами Ігоря.

Ставши союзником Волині, Давид Ігоревич не заспокоївся і вирішив повернути Галицьку землю, яка з часів завоювання Володимира Святославича управлялася з Володимира-Волинського. Давид зав'язав дружні відносини з новим краківським князем Мешком III. Через Давида поляки були втягнені у війну з Перемишльським князівством.

¹³¹⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 289; — Т. 2. — Стб. 273.

¹³²⁰ Jakimowicz R. Tymczasowe sprawozdanie z wykopalisk w Dawid-gródku // Spr. PAU. — Т. 42. — № 2. — 1937. — С. 272.

¹³²¹ Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. — Москва, 1963. — С. 45.

Ярославичі

У компілятивній хроніці, складеній перемишльським міщанином у XVI ст., під 1089 р. розповідається, що князь Василько Ростиславич з половцями вторгнувся в польські землі, спалив багато замків і захопив великий полон. У 1089 р. Мешко III був отруєний прихильниками Владислава-Германа і у Ростиславичів відпала польська проблема. Давид Ігоревич, однак не полишав своїх планів щодо Галицької землі. На цей раз він зблизився з турівським князем Святополком Ізяславичем, який був тепер офіційним спадкоємцем великого князя. Скоріше всього через поляків Давид допоміг Святополку зблизитись з угорським королем Ласло I. Цей союз був скріплений шлюбом доньки Ласло I з Ярославом Святополковичем бл. 1091 р. У 1092 р. Ростиславичі організували напад половців на Угорщину. В цьому ж році король Ласло I напав на їх землі. Але зближення Ростиславичів з Візантією стишило і цей конфлікт.

Давид був наполегливим у своїх домаганнях. Не зумівши розправитись з Ростиславичами з допомогою поляків і угорців, він вирішив зробити це з допомогою Святополка Ізяславича, який став на той час великим князем. Після закінчення Любецького снему 1096 р. він конфіденційно зустрівся з Святополком і, звинувативши теребовельського князя Василька Ростиславича у співучасті в вбивстві Ярополка Ізяславича, розповів про змову Ростиславичів з Володимиром Мономахом, нібито спрямовану проти великого князя і самого Давида. Хоча прямих доказів не було, язва підозри стала розвиватись у Святополка, особливо після того як Василько відмовився залишитись на іменини великого князя. Давид негайно зустрівся з Святополком і розповів йому про дальші наміри теребовельського князя оволодіти Турівською землею.

Святополк Ізяславич вагався. Навряд чи він був готовий порушити мир, який тільки-но було укладено з такими труднощами. Але підготовка до арешту теребовельського князя велась, бо один з його слуг попередив свого пана про небезпеку, однак Василько Ростиславич не звернув на це уваги. Виїжджаючи додому, Василько з невеликим почтом заїхав попрощатись з Святополком. Великий князь зустрів його особисто і запросив до столу, де вже сидів Давид. Великий князь знову почав переконувати теребовельського князя залишитись на його іменини. Василько відмовився і повідомив, що його обоз вже виступив на Теребовлю. Тоді Святополк встав, вибачився, що йому потрібно розпорядитися відносно прощального обіду, і залишив Василька з Давидом. Розмова не клеїлась. Нарешті Давид знайшов причину і вийшов слідом за Святополком. Це був умовний знак для його дружинників. Василька схопили, закували і приставили сторожу.

Оскільки Святополк все ще вагався, Давид добився видачі Василька в його руки. Вночі на возі зв'язаного князя привезли в Білгород, де йому викололи очі. Конюх Святополка Сновид Ізичевич та конюх Давида Дмитро вдвох не зуміли справитись зі зв'язаним теребовельським князем. Лише з допомогою інших дружинників вони зуміли повалити його на долівку. На груди Василька поклали дошку, на яку сіли Сновид Ізичевич та Дмитро. Потім принесли ще одну дошку, по краях якої сіли інші дружинники. Вівчар Давида торчин Берендій хотів відразу вдарити ножем в око лежачого теребовельського князя, але Василько сіпнувся і удар прийшовся в лице. Лише після цього торчину вдалося виколоти обидва ока. Князь втратив багато крові і впав в забуття. Напівживого теребовельського князя в закривавленій сорочці привезли у Вздвижень. Охорона з Васильком зупинилася у дворі священика і попада випрала сорочку нещасного полоненика. Далі його перевезли у Володимир і оточили охороною в 30 чоловік на чолі з Уланом та Клочком.

Тим часом звістка про страшний злочин сколихнула всі землі. На снемі у Городці Володимир Мономах та чернігівські князі стали вимагати покарати ослушника рішень Любецького снему. Святополк змушений був погодитись на це. Давид Ігоревич тим часом спішив скористатись з ситуації. Про всяк випадок він навіть розпочав переговори з

Розділ третій

полоненим Васильком, пропонуючи йому Всеволож, Щеполь або Перемиль. Звичайно, що Василько відмовився, але погодився вислати до Володимира Мономаха від свого імені володимирського боярина Кульмея.

Однак Давид і не думав посилати кудись боярина, якого обрав теребовельський князь. Він послав військо зайняти пограничні галицькі міста. Його послі домовились з половецькими ханами Боняком і Алтунопою, васалом старого хана Урусоби. Весною 1098 р. половці через Побужжя напали на Теребовельське князівство. Давид був впевнений, що він легко займе теребовельські землі і відріже перемишльського князя Володаря Ростиславича від інших земель. Оточений одними союзниками Давида перемишльський князь не мав би виходу.

Та під Бужеском [Бузьком] Давид несподівано зустрів рать всіх галицьких земель, очолену Володарем Ростиславичем. Не встоявши в польовій битві, Давид зачинився у Бужеску. Але оборонятись там довго не міг і мусив погодитися на звільнення Василька в обмін на вільний вихід з міста. Волинська дружина вийшла з міста, але Володар із сліпим Васильком продовжили наступ на Володимир. Тепер за злочин свого князя платили волиняни. Всеволож було взято штурмом і запалено. Коли жителі почали втікати, їх майже всіх перебили. Галицька рать обложила Володимир. Послі Володаря Ростиславича вимагали видачі бояр Туряка, Лазаря і Василя. Ці бояри приймали активну участь у трагедії з теребовельським князем. Давид вислав їх в Луцьк, звідки Туряк втік до Києва, а Лазар та Василь — до Турійська. Під загрозою здачі столиці Давид мусив видати Лазаря та Василя. Теребовельські дружинники повісили обох на видному місці і розстріляли з луків. Лише після того галицьке військо зняло облогу.

Нарешті і Святополк Ізяславич виступив проти Давида, бачачи, що Ростиславичі і самі можуть з ним впоратись. Великий князь домовився з поляками. Давид Ігоревич теж розраховував на Владислава-Германа і послав йому в дар 50 гривен золота. Але, коли київсько-чернігівські раті вступили на Волинь, Давид залишився один. Дорогобуж здався, а Володимир оборонявся 7 неділь. Тоді Святополк Ізяславич запропонував недавньому спільнику Червенське князівство. Давид мусив погодитись.

Розділивши Волинь з чернігівськими князями, Святополк Ізяславич раптово напав на Ростиславичів. Однак київська рать потерпіла поразку в битві на Рожни полі. Великий князь не заспокоївся. Він послав в Угорщину свого сина Ярослава, одруженого з донькою Ласло I. Новий король Калман Книжник зібрав велике військо і сам повів його на Перемишль. Спільна небезпека помирила непримиренних ворогів. Давид залишив заложниками в Перемишлі свою сім'ю, а сам з сотнею дружинників і трьома сотнями половців Боняка рішився атакувати угорське військо, яке стояло на р. Вагрі. Джерела називають фантастичну чисельність війська Калмана — 100 тис., польські хроністи М. Бельський та М. Стрийковський, які користувались, напевне, втраченим перемишльським літописом, називають більш реальну цифру — 8 тисяч. Молодий хан Алтунопа всього з 50 вершниками несподівано напав на угорський стан і почав відразу відступати. Угорці кинулись його переслідувати і були атаковані з тилу Боняком. Тоді і Алтунопа повернув своїх вершників і половці з Давидом перебили угорську кінноту. Поразка цього загону викликала паніку в угорському таборі, якою скористався Володар Ростиславич, здійснивши вилазку з Перемишля і розгромивши військо Калмана. Багато угорців загинуло, втопившись в Сяні та Вягрі.

Давид Ігоревич негайно зайняв Сутейськ і Червен, зібрав війська з Берестя, Пінська і Вигошева та обложив Володимир, який обороняв Мстислав Святополкович. Під час одного з приступів стріла пройшла через бійницю і ударила князя Мстислава під паху. Вночі він помер, але бояри затримали його смерть в таємниці. Нічого не підозрюючи, Давид розпочав переговори з луцьким князем Святославом Давидовичем. Останній прикинувся згідним на запропоновані йому умови, але коли до Луцька наблизилась

Ярославичі

київська рать, очолена тисяцьким Путятю Вишатичем, видав йому послів Давида. Київсько-луцька рать несподівано напала на табір Давида під Володимиром. Давид зумів вирватись лиш з незначним числом воїнів.

Однак силі волі цього князя можна було позаздрити. Він дочекався відходу Путяти Вишатича, отримав допомогу від Боняка і знову обложив Володимир, який тепер обороняв Святослав Давидович. Не діждавшись допомоги, цей князь з чернігівської гілки мусив здати Володимир Давиду. У 1100 р. Давид Ігоревич повернув собі Волинь.

Але у Витичеві зібрався снем князів, котрий вимагав суду над Давидом, як порушником рішень Любецького снему. Давид змушений був погодитися з рішеннями Витичівської угоди 10.08.1100 р. і прибути на снем. За осліплення Василька і розв'язання уособиці його позбавляли Волині, але залишали Бужеск і Острог, до яких великий князь додавав Дубно і Чорторийськ, а чернігівські князі та Володимир Мономах — по 200 гривен. Та проти передачі Бужеска і Острога рішуче виступили Ростиславичі. Після довгих дебатів уділ Давида був обмежений Дорогобужем, Дубном і Чорторийськом¹³²².

Після снему 1100 р. Давид відійшов від активної політичної діяльності. Однак малоімовірно, що останні 12 років він не пробував змінити ситуацію на свою користь. У низинах Горині, бл. 15 км від її впадіння у Прип'ять, він заснував неприступний Давид-городок. У круглому дитинці стояла церква, при розкопках якої у 1937–1938 рр. були знайдені останки з інсигніями влади — оздобленими дерев'яними булавами. Можливо це останки князя Давида Ігоревича. Правда, є думка, що Давид-городок був закладений князем туровської династії Давидом Дмитровичем у XV ст., який і похований там. Археологічний матеріал дозволяє відносити місто до XII ст. Напевно, Давид під кінець свого життя побоювався, що його проженуть з Волині і перейшов з Дорогобужа в Давид-городок.

15/11. ВСЕВОЛОД ІГОРЕВИЧ

Ім'я цього князя реконструйоване на підставі "Ходіння" Даниїла Мніха. Доля його невідома¹³²³.

VIII

16/12. РЮРИК РОСТИСЛАВИЧ († 1092)

Помер у 1092 р.¹³²⁴ Князь перемишльський (бл. 1084–1092).

Сини Ростислава Володимировича не отримали ніяких уділів. Рюрик перебував на службі у волинського князя Ярополка Ізяславича. До Волині тоді належала і пізніша Галицька земля. Можливо, що ще тоді він ввійшов в контакти із місцевою верхівкою, яка пам'ятала про незалежні хорватські князівства. Тому, коли Рюрик бл. 1084 р. несподівано захопив Перемишль, він отримав повну підтримку місцевого населення. До нього прибули брати Володар і Василько, яким Рюрик надав столи в Звенигороді та Теремовлі. Використовуючи власну відвагу і спритність, сприятливу кон'юнктуру, родинні зв'язки з угорською династією, Рюрик з братами зуміли утриматись в Галицькій землі.

Великий князь Всеволод Ярославич визнав за ізгоями захоплені ними землі. Але волинський князь Ярополк Ізяславич розпочав з ними війну. Однак Ростиславичі зуміли порозумітись з другим ізгоєм Давидом Ігоревичем, який тільки-но дістав Дорогобуж, теж розташований в межах колишніх земель волинського князя. З його допомогою Рюрик

¹³²² Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 69, 72–77, 91–100, 302, 317, 363–364, 385–386, 390–396, 408–413.

¹³²³ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle // Orientalia Christiana. — IX. — № 35. — Roma, 1927. — S. 9–10.

¹³²⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 278; — Т. 7. — С. 6; — Т. 15. — С. 182.

Розділ третій

навіть прогнав Ярополка з Володимира, однак мусив відступити, побоюючись реакції Києва. Та Ярополк звернувся по допомогу до поляків і в Києві в усьому звинуватили його, вирішили передати всю Волинь Давиду і послали туди рать Володимира Мономаха. Ярополк мусив погодитись на *status quo*, зважаючи на марні надії на польську допомогу.

Але тільки-но київські полки покинули Волинь, як Ярополк знову продовжив війну. Волинська рать обложила Звенигород зимою 1086 р., та успіху не добилась і вертала назад. Князь їхав в візку, можливо, що він був поранений. Версія, ніби він їздив у Звенигород на переговори надумана. Переговори мали би переходити на кордоні чи на нейтральній території. Скоріше Ростиславичі могли поїхати на Волинь до старшого князя ніж навпаки. На конях, поряд з повозкою, скакали його дружинники. Раптом один з них, Нерадець, вихопив з піхов шаблю і з розгону ввігнав її в лежачого князя. *"Ох, цей ворог мене докінчив!"*, — закричав Ярополк, витягуючи клинок з грудей. Судячи з цього крику, князь вже був поранений раніше. Удар Нерадця виявився смертельним. Сам вбивця скористався замішанням і втік у Перемишль. Офіційно Рюрика Ростиславича ніхто не звинувачував у загибелі Ярополка. Лише пізніше Давид Ігоревич прямо говорив про те, що Ростиславичі організували це вбивство. Смерть Ярополка була вигідна і Ростиславичам, і Києву, але найбільше від неї виграв Давид Ігоревич, який отримав всю Волинь. Спроби звинуватити у всьому Давида викликали посмішку ще в часи С. Соловйова. Все-таки, навряд чи Рюрик Ростиславич не був замішаним у загибелі Ярополка. Недаремно Нерадець втік саме у Перемишль, розраховуючи, що там йому дадуть притулок.

Незабаром Давид Ігоревич з союзника перетворився в підступного противника. Йому вдалося спровокувати польсько-перемишльську війну 1088–1089 рр. Зближення поляків з угорським королем Ласло I та союз останнього із спадкоємцем великого київського князя Святополком Ізяславичем бл. 1091 р., означало і зміну політики Угорщини стосовно Ростиславичів. Саме тому останні в 1092 р. організували напад половців на Угорщину, а Ласло I напав на Перемишль. Ця війна закінчилася безрезультатно. В цей період і помер князь Рюрик Ростиславич¹³²⁵.

17/12. ВОЛОДАР-ІВАН РОСТИСЛАВИЧ († 19.03.1124)

Помер 19.03.1124 р. і був похований у Перемишлі в збудованому ним соборі св. Іоанна¹³²⁶, що дозволяє припускати, що хрестильним іменем князя було Іван. Князь звенигородський (бл. 1086–1092) і перемишльський (1092–1124).

По смерті батька залишився ізгоєм і разом з братами перебував на службі у волинського князя Ярополка Ізяславича. У 1082 р. втік з іншим ізгоєм Давидом Ігоревичем на південь, де вони силою захопили Тмутаракань. Однак у 1083 р. в Тмутаракані з допомогою Візантії утвердився Олег Святославич, а князі-ізгої опинились у в'язниці. Незабаром, однак, Олег випустив обох невдах. Тим часом старший брат Володаря Рюрик опанував Перемишль. Володар з молодшим братом Васильком перебрались у Галицьку землю. Бл. 1086 р. Рюрик виділив Володарю в уділ Звенигородське князівство.

По смерті Рюрика Володар успадкував Перемишль. Обидва Ростиславичі підтримали рішення Любецького снему 1097 р., а Василько прийняв участь у роботі снему. Після снему з намови Давида Ігоревича він був схоплений і осліплений. Давид підбурих половців до нападу на Теребовельське князівство, а сам почав займати

¹³²⁵ Баумгартен Н. А. Первая галицкая династия // Летопись историко-родословного об-ва. — Т. 3. — Москва, 1907. — С. 1–48.

¹³²⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 293; — Т. 2. — Стб. 288–289.

Ярославичі

прикордонні фортеці. Володар зумів в короткі терміни зібрати військо, добився визволення брата і покарання безпосередніх виконавців злочину.

У 1098 р. Святополк Ізяславич з київськими та чернігівськими полками виступив на Волинь, щоб покарати ослушника рішень Любецького снему Давида Ігоревича. Але після капітуляції Давида, купивши лояльність чернігівських князів передачею Луцька Святославу Давидовичу, Святополк Ізяславич виступив проти галицьких князів. Обидва війська зустрілись на Рожни полі. М. Арцибашев локалізував його поблизу Володимира. По В. Татищеву битві передували переговори, де Ростиславичі заявили: *"Дід наш Володимир був старший брат батькові твоєму, а батько наш старійший тобі, і по смерті діда нашого Володимира батько твій з братією — Святославом і Всеволодом дали батькові нашому Володимир з усією Червенською землею, а собі взяли інші уділи більші ніж батькові нашому дали, і підтвердили ротою, як ми маємо батька твого грамоти. По смерті батька нашого ми хоч малі zostались, але батько твій і Святослав, пам'ятаючи до батька нашого роту, Володимира у нас не віднімали: але як батько твій помер, то брат твій Ярополк, порушивши батькову клятвену обіцянку і стрія свого Всеволода нагадування, нас Володимира позбавив, і ми вже задоволені були тим, що нам тоді дали і брат твій клятвено підтвердив. Ми більше того від тебе не вимагаємо, і коли ти своїм не задоволений і хочеш нас батьківського володіння позбавити, то залишаємо на суд Божий кому він захоче, тому дасть, а ми тобі не дамо ні села, але просимо покійно, пам'ятаючи клятвену обіцянку батька свого і свою, на з'їзді дану, роту залишити нас у спокої, а ми як тебе нічим не образили, а завжди тебе шануємо, як старійшого, то назавжди обіцяємо зберегти"*. Враховуючи явну тенденційність даної грамоти, можна вважати, що це свідчення могло бути взятим з перемишльського літопису, сліди якого шукав І. Перфецький в "Історії" Длугоша.

На початку битви Ростиславичі винесли хрест, який перед цим цілував великий князь. Сліпий Василько виїхав наперед війська і закричав до Святополка Ізяславича: *"Ось що ти цілував, спочатку ти забрав у мене очі, а тепер хочеш взяти і душу: так хай буде між нами цей хрест"*. Не треба говорити як подіяла ця агітація на галицьких дружинників. Військо великого князя потерпіло поразку.

Святополк втік у Володимир, але не заспокоївся і послав в Угорщину свого сина Ярослава, одруженого з донькою короля Ласло І. Велике військо угорського короля виступило на Перемишль. А на допомогу Володарю несподівано виступив Давид Ігоревич з половецьким ханом Боняком. Щоб йому повірили червенський князь видав свою сім'ю в заложники. Удар половців і дружини Давида Ігоревича по угорському табору виявився раптовим і вирішальним. Володар, в свою чергу, скористався замішанням в угорському таборі, здійснив вилазку і змусив угорців втікати.

На Витичівському снемі в 1100 р. Ростиславичі добились, щоби нові володіння Давида Ігоревича знаходились подалі від їх кордонів. Хоча Святополк Ізяславич і претендував на Тербовельське князівство, пропонуючи Володарю взяти Василька до себе, а потім навіть беручи на своє утримання сліпого тербовельського князя, ніхто не підтримав ці домагання. Тверда позиція Володаря зберегла за Ростиславичами всі галицькі землі.

Нова угода Святополка Ізяславича з Угорщиною у 1104 р. ще більше ускладнила становище Володаря, але він і в цій ситуації зберіг свої позиції. Шлюб дочки Володаря Ірини з сином візантійського імператора Олексія Комнена Ісааком скріпив союз з Візантією, не зважаючи на який Угорщина не могла. А у 1106 р. проти Калмана Книжника повстав зять Святополка Ізяславича герцог Алмош і, хоч в Києві його не підтримали, в Перемишлі могли перевести дух. У Святополка Ізяславича було багато проблем з половцями і він більше не чіпав Ростиславичів.

Розділ третій

З приходом до влади Володимира Мономаха ситуація змінилась. Союз Ростиславичів з великим князем був у 1114 р. скріплений шлюбом Романа Володимировича з дочкою Володаря Ростиславича. У 1117 р. перемишльська дружина взяла участь в облозі Володимира. У наступному році зять Володаря утвердився на Волині. Правда, у 1119 р. Роман помер, але закріплення Мономаховичів на Волині позбавило Володаря небезпечного сусіда.

Основним противником Володаря залишалась Польща. У 1122 р. Володар несподівано потрапив в руки полякам. Головну роль тут зіграв близький до Болеслава III Кривоустого нобіль Петро Властович. Одружений з чернігівською княжною, польський магнат зіграв роль ображеного Болеславом Кривоустим і об'явив себе ізгоєм. Володар прийняв його у себе. Заслуживши довір'я перемишльського князя, Петро Властович влаштував пастку і на полюванні захопив Володаря Ростиславича. Полоненого князя відправили до Кракова, а на Властовича чекали почесні, хоча в епоху лицарського кодексу честі його вчинок захоплення не викликав і у поляків. Може тому в 1145 р. на нього чекала така жорстока розправа. Поляки вимагали за Володаря Ростиславича фантастичну суму у розмірі 80 тис. гривен. Після важких переговорів його вдалось знизити до 20 тис. гривен. Сліпий Василько ціною великих зусиль зібрав і відправив у Польщу 12 тис. гривен. За решту він залишив у заставу в Кракові Ростислава Володаревича. 22.07.1122 р. Володар Ростиславич повернувся до Перемишля. За решту 8 тис. гривен брати віддали 50 срібних чаш і кубків грецької роботи.

Зменшення викупу було зумовлене зобов'язанням Ростиславичів взяти участь у поході Ярослава Святополковича на Волинь. Загибель цього князя на початку походу позбавила Ростиславичів необхідності воювати проти союзників.

У 1124 р., скориставшись з походу Болеслава III в Данію, Володар Ростиславич з племінниками вторгнувся в польські землі. Його військо дійшло аж до міста Беч. Це була помста за полон. Перемишльський князь збирав данину і брав полонених аби повернути заплачені за нього гроші. Болеслав III повернув назад і рушив йому назустріч. Під Велихувом Володар був розбитий. В цій битві загинули галицькі богатирі Навротник і Защитник. Володар виїхав в Галич збирати нове військо (може Длугош замість Перемишля випадково назвав Галич), а поляки спалили кілька сіл на кордоні. Похід у Польщу був останнім у житті Володаря. Він помер у Перемишлі 19.03.1124 р., а війну з польським князем завершили вже сини Володаря, прогнавши польську рать за Вислок і підписавши мир¹³²⁷.

За версією М. Баумгартена Володар був одружений з поморською княжною¹³²⁸.

18/12. ВАСИЛЬКО РОСТИСЛАВИЧ († 28.02.1124)

Помер у 28.02.1124 р.¹³²⁹. Князь тербовельський (бл. 1086–1124).

Як князь-ізгой знаходився на службі у волинського князя Ярополка Ізяславича. За Длугошем очолював дружину в прикордонному конфлікті з Польщею у 1081 р. Після того як його старший брат Рюрик утвердився у Перемишлі перейшов до нього і отримав Тербовельське князівство. Активно боровся за збереження за Ростиславичами Галицької землі. В ході польсько-галицької війни 1091–1092 рр. з допомогою печенігів та торків наніс ряд ударів полякам. У нього навіть був план зайняти частину Польщі. Про розміри його нападів можна судити з того, що сам князь у випадку, якби він потрапив в руки до поляків, пощади не чекав.

¹³²⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 69–73, 95–100, 112–115, 122, 395, 409–418; Войтович Л. Битва під Перемишлем у 1099 р. // Український альманах. 1999 рік / Відп. ред. С. Заброварний. — Варшава, 1999. — С. 105–110.

¹³²⁸ Баумгартен Н. А. Первая галицкая династия // Летопись историко-родословного об-ва. — Т. 3. — Москва, 1907. — С. 6.

¹³²⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 293; — Т. 2. — Стб. 288.

Ярославичі

Поклав початок освоєнню Пониззя Дністра. Зміна позиції Угорщини змусила Ростиславичів активно шукати допомоги і союзу у Візантії. 29.04.1091 р. на березі р. Маріці біля фортеці Хіріни візантійський імператор Олексій I Комнен з допомогою половецьких ханів Тугоркана і Боняка розгромив печенізьке військо. Після цієї події печеніги взагалі зникають з джерел. Дочка імператора Анна так писала про цю битву: *"В той день відбулося децю незвичайне: згинув цілий народ разом з жінками і дітьми, чисельність якого складала не 10 тисяч чоловік, а виражалась у величезних цифрах."* В числі учасників битви Анна називає 5 тисяч гірських жителів, які прибули на допомогу імператору¹³³⁰. Відомий візантист В. Васильєвський бачив в них дружину теребовельського князя¹³³¹. Дружина Василька Ростиславича рухалась по Серету і мусила переходити гори, йдучи на з'єднання з імператором, тому і потрапила в "горяни". Активний союз з Візантією дозволяв галицьким князям стримувати активність Угорщини, яка зблизилась з противниками Ростиславичів. Союз з Візантією сприяв також планам Василька щодо освоєння Пониззя Дністра.

Василько був учасником Любецького снєму 1097 р. Підступно схоплений і осліплений з намови волинського князя Давида Ігоревича. Завдяки "Повісті" священика Василя, який був свідком цих подій, зберігся опис докладного перебігу подій цієї трагедії. Це одна з кращих перлин, вставлених в Повість временних літ.

Сліпий Василько успішно правив своїм князівством у винятково складних обставинах. Особливо мужньо повівся Василько у битві на Рожни полі, а також у той період, коли поляки захопили в полон Володаря Ростиславича¹³³².

19/14. ВСЕВОЛОДКО ДАВИДОВИЧ († 1141)

Помер у 1141 р.¹³³³ Князь городенський (бл. 1113–1141). Давидовичем названий тільки у В. Татищева¹³³⁴.

По смерті батька став васалом волинського князя Ярослава Святополковича і, напевно, брав активну участь у війні з ятвягами в 1112–1113 рр. В результаті цієї війни виникло Городенське князівство з центром у Городні [Гродні] на Немані. Спроби пов'язати Городенське князівство і городенських князів з турівською або полоцькою династією, базуючись на неможливості шлюбів близьких родичів, непереконливі¹³³⁵. Коли йшла мова про політичну доцільність, заборони шлюбів з близькими родичами відступали у княжих родинах на другий план і вони знаходили можливість їх обійти. Впродовж всього XII ст. городенські князі залишалися васалами волинських князів і не брали участі у боротьбі між різними гілками полоцької династії і також не робили спроб опанувати Турів чи Пінськ.

У 1116 р. одружився з Агафією, дочкою Володимира Мономаха¹³³⁶, що допомогло йому утриматись на своєму столі після падіння Ярослава Святополковича і зміни політичної кон'юктури. Очевидно, що нащадки Давида Ігоревича були такими ж

¹³³⁰ Анна Комнена. Алексиада. — Москва, 1965. — С. 237.

¹³³¹ Васильевский В. Византия и печенеги // Васильевский В. Труды. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1908. — С. 101.

¹³³² Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 72–77, 90–101, 112–115, 122, 364, 376, 390–395, 400, 409–418; Перфецький Е. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хронік Яна Длугоша // Записки НТШ. — Т. 147. — 1927; Приселков М. Д. История русского летописания. — Москва, 1940. — С. 42–44.

¹³³³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 309; — Т. 2. — Стб. 309.

¹³³⁴ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 2. — С. 154.

¹³³⁵ Гостев А. П. О возникновении удельного Городенского княжества и князьях городенских // Наш радавод. — Ч. 1. — Гродна, 1993. — С. 107–109, 164–167; Назаренко А. В. Городенское княжество и городенские князья в XII в. // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. — Москва, 2000. — С. 169–188.

¹³³⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 284.

Розділ третій

міцними і впертими як він. При Всеволодку почалося економічне і культурне піднесення Городенської землі, відзначене археологами¹³³⁷. Дітинець (Старий замок) розміщався на високому (32 м) трикутному мисі при впадінні р. Городничанки в Німан. Фортеця, яка виникла тут у другій половині XI ст., загинула під час пожежі. Очевидно, це трапилось під час здобуття ятвяжського укріплення волинськими військами. Всеволодко звів тут потужні укріплення з цегляними вежами і зрубними стінами (зруби 3,4 x 3,4–4,4 м, заповнені землею), технологія яких нагадує технологію, застосовану при будівництві Давид-городка. В центрі дитинця до 1142 р. було збудовано шестистовпний храм з круглою вежею, з багатодекорованим фасадом і підлогою, викладеною різнокольоровими поливаними плитками. На протилежному березі Городничанки на підвищенні Коложі, де був один з посадів, було збудовано другий шестистовпний однокупольний храм св. Бориса і Гліба, розмірами 13 x 25 м.

20/14. ІГОР ДАВИДОВИЧ († після 1150)

У 1150 р. прийшов у Київ до Юрія Довгорукого¹³³⁸. Подальша доля невідома.

21/15. МСТИСЛАВ ВСЕВОЛОДОВИЧ († 1116)

Помер у 1116 р.¹³³⁹

Вперше згаданий під 1097 р. Був васалом Давида Ігоревича, для підтримки якого у 1100 р. здійснив спробу блокувати торгівлю з Візантією на морі. На підставі даних сфрагістики і виходячи з рішень Любецького та Витичівського снемів, В. Янін вважає Мстислава смоленським князем.

У 1103 р. Мстислав з дружиною брав участь в поході на половців, що означає, що він мав якесь князівство. Однак Л. Алексеев та О. Рапов звернули увагу на те, що у 1107 р. в Смоленську з сім'єю перебував Володимир Мономах. В. Янін, узгоджуючи це повідомлення з своєю гіпотезою, висунув версію, що на той час Мстислав вже був хворий або став ченцем. Тому князівство знову було передано Володимирі Мономаху. Це здогадка не виглядає переконливою, що залишає всю гіпотезу В. Яніна дискусійною¹³⁴⁰.

IX

22/17. РОСТИСЛАВ ВОЛОДАРЕВИЧ († 1128)

Помер у 1128 р. (за В. Татищевим у 1143 р.¹³⁴¹, що менш ймовірно, позаяк в подіях, які відбувалися після 1128 р. не приймав участі, так само явно помилкова згадка у Длугоша під 1159 р.). Князь перемишльський (1124–1128). Те, що Володимирко Володаревич отримав Звенигород, означає тільки одне: він був молодшим, а Ростислав був його старшим братом. У 1122 р. саме Ростислав був заложником за батька в Кракові, коли ще треба було віддати 8 тис. гривень викупу. У 1124 р., відразу по смерті батька, Ростислав очолив боротьбу проти польської рати, відтіснив її за Вислок і завершив війну

¹³³⁷ Jadcowski J. Grodno wczsnośredniowieczne w swietle prac wykopaliskowych dokonanych na Krolewskim Zamku Starym w Grodnie w latach 1932 i 1933 // Przegląd historyczno-wojskowy. — Т. 12. — З. 1. — Warszawa, 1934; Durczewski L. Stary Zamek w Grodnie w swietle wykopalisk, dokonanych w latach 1937–1939 // Nieman. — 1939; Воронин Н. Н. Древнее Гродно. — Москва, 1949; Кудряшов В. И. Гродно. — Москва, 1960; Малевская М. В. К реконструкции майоликового пола Нижней церкви в Гродно // Культура Древней Руси. — Москва, 1966.

¹³³⁸ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 3. — С. 15.

¹³³⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 284. — Т. 7. — С. 23.

¹³⁴⁰ Янин В. Л. Междукняжеские отношения в эпоху Мономаха и "Хождение игумена Даниила" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 16. — Москва, 1960. — С. 122; Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. — Москва, 1977. — С. 202–203; Алексеев Л. В. Смоленская земля в IX–XIII вв. — Москва, 1980. — С. 122.

¹³⁴¹ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 3. — С. 137–138, 158.

Ярославичі

миром. У 1125–1126 рр. йому довелося обороняти Перемишль в ході усобиці з Володимирком, але вже у 1126 р. він сам обложив Звенигород, і Володимирка врятувало тільки угорське військо. У 1127 р. бояри обох сторін на з'їзді у Щирці безуспішно пробували помирити князів¹³⁴².

Ростислав помер бездітним, бо Перемишльське князівство без проблем перейшло до Володимирка¹³⁴³.

23/17. ІРИНА ВОЛОДАРІВНА

20.07.1104 р. була видана за Ісаака Комнена, сина візантійського імператора Олексія I Комнена († після 1131)¹³⁴⁴. Це був перший випадок прямих контактів Візантії з окремим князівством, що можна розцінювати як великий успіх зовнішньої політики перемишльських князів.

24/17. ВОЛОДИМИРКО ВОЛОДАРЕВИЧ († 1153)

Помер у 1153 р.¹³⁴⁵. Князь звенигородський (1124–1128), перемишльський (1128–1141/46) і галицький (1141–1153).

Твердий і хитрий політик, якому вдалося об'єднати всю Галицьку землю.

Відомості про те, що Володимирко окрім Звенигородського князівства отримав ще й Белзьке князівство малоімовірні. Навіть якщо припустити, що Ростиславичі виторгували у Андрія Володимировича Белзьке князівство за допомогу проти Польщі, тоді важко повірити, що Володимирко міг втратити ці землі, утримавши немало захоплених волинських територій. Активно боровся за зверхність серед галицьких князів. Вступив в союз з двоюрідними братами Васильковичами, відкривши через свої землі дорогу на Угорщину, минаючи Перемишль. Всі троє зблизились з Угорщиною. Так у 1125 р. Ростислав-Григорій та Ігор-Іван Васильковичі і Володимирко Володаревич подарували монастирю в Савасентдеметрі (де напевно була їх факторія) щорічний дохід в розмірі 13 кантарів воску (кантар рівний 50,5 – 56,3 кг). Спираючись на підтримку двоюрідних братів Васильковичів та угорського короля Стефана II, Володимирко вже у 1125–1126 рр. повів боротьбу з старшим братом Ростиславом. Ця авантюра закінчилася під стінами Звенигорода. Виручило Володимирка угорське військо.

По смерті Ростислава Володаревича Володимирко приєднав Перемишльське князівство. Можливо суперництво за Белзьке князівство привело до конфронтації з волинськими князями, яка стала одним з основних напрямків політики Володимирка Володаревича. Уже у 1139 р. галицькі князі Володимирко Володаревич та Іван Василькович підтримали нового великого князя Всеволода Ольговича і нанесли удар по волинським землям. Галицькі дружини вторгнулись в Погориння і не дали Ізяславу Мстиславичу допомогти переяславському князю Андрію Володимировичу.

У 1141 р. помер галицький князь Іван Василькович і Володимирко об'єднав під своєю владою всю Галицьку землю. Свою столицю він переніс у Галич. За В. Татищевим у 1144 р. галицький князь воював з дунайськими болгарами та візантійцями за нижню течію Дунаю, що, напевно, відповідає дійсності.

Активність і зростаюча сила галицького князя занепокоїли Всеволода Ольговича. На Волині утвердився його син Святослав. Сусідство агресивного Володимирка Володаревича, якому вдалося об'єднати всі галицькі князівства, ставало для Святослава

¹³⁴² Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — Львів, 1999. — С. 96; Грабовецький В. В. Звенигород. — Львів, 1959. — С. 18–20.

¹³⁴³ Баумгартен Н. А. Родословные отрывки // Летопись историко-родословного об-ва в Москве. — Вып. 4 (16). — 1908. — С. 6–7.

¹³⁴⁴ Там само. — Вып. 5 (17). — 1909. — С. 11; Acta et diplomata graeca medis sevis sacra et profana collecta / Ed. F. Miklosich, J. Muller. — T. 5. — Vindobonae, 1886. — P. 375 [Кіннам, 115.18–19].

¹³⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 340; — Т. 2. — Стб. 463; — Т. 7. — С. 60; — Т. 9. — С. 196; — Т. 15. — С. 221.

Розділ третій

небажаним. У 1144 р. Всеволод Ольгович вирішив розв'язати конфлікт шляхом збройного вторгнення. Великий князь зібрав дружини братів Ігоря та Святослава Ольговичів, чернігівського князя Володимира Давидовича, турівського князя В'ячеслава Володимировича, смоленського князя Ростислава Мстиславича, переяславського князя Ізяслава Мстиславича, городенських князів Бориса і Гліба Всеволодовичів, юного Святослава Ростиславича та польську рать, яку прислав на допомогу Владислав II. Галицький князь міг розраховувати тільки на угорську підмогу.

План Всеволода Ольговича полягав в тому, щоби у генеральній битві розгромити Володимирка до підходу угорців. Тому, не витрачаючи часу на облоги потужних галицьких міст, його рать пройшла повз Теробовлю і рушила вздовж Серету до Звенигорода-на-Дністрі. Володимирко із своїми полками рухався протилежним берегом Серету. Скоріше всього його військо тільки-но вернулось з Пониззя Дунаю. В тилу у галицького князя знаходився Ізяслав Давидович з половцями, котрим вдалось здобути Ущицю. Володимирка відрізали від півдня, Галича та Перемишля, змушуючи прийняти бій з переважаючими силами.

Всеволод Ольгович навів гаті і переправився на другий берег Серету. Але Володимирко вже провадив таємні переговори з Ігорем Ольговичем, який розраховував на київський престол по смерті Всеволода. *"Якщо помириш мене з братом, по його смерті допоможу тобі сісти в Києві"*. Ігор не мав спадкоємців, допомога сильного галицького князя в майбутньому для нього значила більше ніж вигода амбітного племінника Святослава. Ігор звернувся до Всеволода Ольговича: *"Не хочеш ти мені добра, навіщо ти мені назначив Київ після себе, коли не даси друга знайти?"*. Всеволод Ольгович не дав би себе так легко вмовити, якби не усобиця в Польщі по смерті королеви-матері Саломеї. Він мусив послати на допомогу польському союзнику волинські полки Святослава Всеволодовича. Великий князь погодився на мир з Володимирком, повернув йому Ущицю і Микулин зайняті чернігівським військом. Володимирко дав зобов'язання підтримувати Ігоря Ольговича і виплатив контрибуцію 1400 гривен срібла.

Невдоволені твердим правлінням Володимирка Володаревича галицькі бояри зимою 1145–1146 рр. організували проти нього змову. Коли галицький князь виїхав на лови в Тисьменицю, бояри запросили із Звенигорода-на-Дністрі його племінника Івана Ростиславича. Як спадкоємець Васильковичів цей князь мав більше прав на Галич ніж його дядько — спадкоємець Володаревичів. Володимирко три тижні відчайдушно штурмував Галич. Йому допоміг випадок. Підчас вилазки вночі Іван Ростиславич, захопившись, сильно віддалився від міських стін і потрапив в оточення. Йому вдалося прорватись в степ, але Галич мусив відчинити ворота перед Володимирком.

Іван Ростиславич знайшов притулок у великого князя в Києві. Це розлютило Володимирка. Він сам першим напав на великокняжий домен і здобув Прилук. В тилу знову повстав Галич і князь мусив повернутися, щоб придушити цей виступ. Тоді Всеволод зібрав київські, чернігівські, новгородські полки, найняв половців і з цими силами виступив проти Володимирка Володаревича. Не приймаючи бою, галицький князь відступав на захід. Владислав II, незважаючи на власні проблеми, вислав польську допомогу.

Всеволод Ольгович підійшов до Звенигорода-на-Білці і вирішив здобути цю давню столицю Володимирка. В перший же день облоги його військо взяло укріплений посад. На другий день віче звенигородців вирішило здати місто. Але посадник Володимирка Іван Халдеевич схопив трьох городян, скарвав їх на смерть, а розсічені навпіл трупи велів скинути з стін міста. Городяни відчули рішучість гарнізону і стали оборонятися. На третій день Всеволод кинув все військо на приступ. Штурм тривав з ранку до вечора,

Ярославичі

метальною артилерією вдалось запалити місто в трьох кінцях, але звенигородці справились з пожежами. Звенигород вистояв.

Важка хвороба звалила з ніг Всеволода Ольговича. Він зняв облогу і почав відступати до Києва. Ця війна мала фатальні наслідки для Ігоря Ольговича, який у вирішальний момент в 1146 р. залишився без союзника наодинці зі своїми ворогами.

Прихід до влади в Києві Ізяслава Мстиславича змусив Володимирка змінити політику. Він зайняв нейтральну позицію, все більше схиляючись на сторону Юрія Довгорукого. У 1147–1148 рр. він не брав участі в усобиці, але великий князь постійно відчував загрозу з заходу, через що навіть був організований у Болохівській землі окремих уділ з центром в Котельниці. Посаджений там Ростислав Юрійович мав обороняти Київську землю від можливого удару Володимирка.

Навесні 1149 р. союз Володимирка Володаревича з Юрієм Довгоруком був скріплений шлюбом Ярослава Володимировича з Ольгою Юріівною. З другої половини 1149 р. боротьба перемістилася на Правобережжя. Союзники Ізяслава Мстиславича угорці та поляки виступили на допомогу великому князю, якого Юрій Довгорукий та Ольговичі відтіснили на Волинь. Війська союзників загрожували і Галицькому князівству. Однак Володимирко зимою 1149–1150 рр. сам вторгнувся на Волинь і обложив міста Шумської волості. Облога самого Шумська була довгою і безрезультатною.

Наприкінці зими 1150 р. Володимирко покинув позиції біля Шумська та виступив назустріч війську Ізяслава Мстиславича, який спішив на допомогу Луцьку, обложеному суздальськими та сіверськими військами. Але жодна з сторін не наважилась дати битву. Почались переговори. Володимирко взяв на себе роль посередника. Компромісний мир під Луцьком в березні 1150 р. фіксував визнання за Юрієм Довгоруком київського престолу, кордони Волині встановлювались по Горині. Звичайно, що сам Володимирко не спішив віддавати захоплені прикордонні волинські міста і фортеці.

Весною 1150 р. боротьба відновилась знову. Ізяслав Мстиславич отримав підмогу від угорців і, використовуючи невдоволення киян Юрієм Володимировичем, рушив до Києва. Мстислав Ізяславич з чорними клобуками блокував Переяслав. Ізяслав Мстиславич з угорцями тим часом прослизнув повз галицьку рать, здобув Білгород і, несподівано для Юрія Довгорукого, ввійшов у Київ. Володимирко Володаревич через Болохів та Мунарев спішив до Києва, наздоганяючи волинську рать. Ізяслав Мстиславич встиг домовитись з дядьком В'ячеславом і разом з союзниками та сином Мстиславом, який відступив з-під Переяслава, виступив проти галичан. Обидва війська зустрілися на р. Ольшанці. Чисельність полків Володимирка потрясла його противників. Першими злякалися половці, які повернули коней. За ними стали відступати кияни, далі — чорні клобуки. Ізяслав Мстиславич з угорцями мусив теж відступати до Києва, куди з чернігівськими полками вже підходив Юрій Довгорукий.

В'ячеслав Володимирович втік у Вишгород, а волиняни з угорцями, прикриваючись дружиною Мстислава Ізяславича, стали втікати на Волинь. 28.08.1150 р. Юрій Довгорукий та Володимирко вступили до Києва. В погоню за волинянами були послані Святослав Всеволодович та Борис Юрійович. Скоро до них приєднався і Володимирко. Він спішив зайняти якомога більше волинської території. Менше всього його цікавили вигоди свата Юрія Довгорукого, який безпечно бенкетував у Києві, святкуючи перемогу.

Простоявши 4 дні під Луцьком, галицьке військо обложило Белз. Лише коли угорський король Гейза II атакував галицькі кордони, Володимирко покинув обоз під стінами Белза і з одною кіннотою помчав до Перемишля. Угорський король тим часом здобув Санок і взяв в полон посадника Яша. Довший час Володимирко спирався на угорську допомогу, серед угорських магнатів у нього було немало друзів. Тепер він гарячково шукав їх допомоги, не шкодуючи грошей, а ще більше обіцянок. Він навіть

Розділ третій

послав до естергомського архієпископа посольство, обіцяючи перейти в католицьку віру і підпорядкувати йому галицьку та перемишльську кафедри. Все це дало свої результати. Угорці не пішли далі і, навіть, звільнили Санок.

Зиму 1150–1151 рр. Володимирко потратив на пошуки союзників у Польщі. Але це змагання виграв волинський князь, який через родинні зв'язки зміцнив свій союз з поляками. Володимирко тим часом прийняв берестейського князя Володимира Андрійовича, якому передав захоплений Бужеськ.

Весною 1151 р. до волинського князя підійшли війська з Городна та з Угорщини. Король Гейза II прислав майже 10 тисяч. Волинський князь негайно обложив Пересопницю і зайняв Мильськ. Володимирко слідкував за кожним його кроком і вислав на допомогу Андрію Боголюбському дружину бузького князя, за яким виступив сам. Ізяслав Мстиславич рішився продовжувати боротьбу. Залишивши частину сил для оборони Володимира і Луцька, він з угорцями та городенською дружиною продовжив марш на Київ. Володимирко пішов за ним. Дорогобуж і Корець здалися волинському князю.

Однак тим часом авангард Володимирка деблокував Пересопницю. Андрій Боголюбський з'єднався з Володимирком біля Мильська. Переправившись через Горинь, вони стали наздоганяти Ізяслава Мстиславича. Військо волинського князя перейшло Случ і через Чортів ліс досягло Ушеска. Перейшовши Ушу, Ізяслав Мстиславич став чекати поки переправляться всі його сили. Він готовий був дати бій галицькому князю. Але київські бояри, які були з ним, радили йти далі.

Володимирко підійшов до Случі, але тут його авангард напорівся на волинських лучників. Три години тривав бій. Володимирко підтягував сили, які розтягнулись на марші. Сутичка грозила перерости в генеральну битву. Від полоненого "язика" Ізяслав Мстиславич знав, що сили галичан сильно розтягнулись. Тому Володимирко не спішив починати битву. Ізяслав вирішив продовжити марш на Київ. Біля Мильська до Ізяслава приєдналась частина київського ополчення. Було вирішено йти на Білгород, а у випадку невдачі пробиватися до чорних клоків. Володимирко невідступно йшов слідом і по ночах сторожа волинян бачила вогні галицького війська.

Білгород обороняв Борис Юрійович. Нічого не підозрюючи, він спокійно пиячив з дружиною. Він був впевнений, що десь там в Пересопниці сторожить волинян Андрій Юрійович. Поява дружини Володимира Мстиславича, яка йшла в авангарді, була несподіваною. При звуках труб війська противника Борис втік, не приймаючи бою, хоча мостник вже розкидав міст, а така сильна фортеця як Білгород могла оборонятись довго.

Ізяслав Мстиславич залишив брата Володимира у Білгороді стерегти Володимирка, а сам рушив далі на Київ. Тим часом Борис, який прибіг в столицю, підняв паніку. Агенти і прихильники Ізяслава, в свою чергу, стали розповсюджувати чутки, що Андрій Боголюбський та Володимирко розгромлені. Юрій Довгорукий негайно залишив столицю і поспішив сховатися у Городці-Остерському. Ізяслав Мстиславич без бою вступив у Київ.

Розвідники доповіли галицькому князю про взяття Києва. Спересердя Володимирко докоряв Андрію Юрійовичу: *"Не розумію, як це княжить сват мій: рать іде на нього з Волині, як про це не дізнатись? І ви, сини його, сиділи в Пересопниці, а другий в Білгороді, — як же ви не устерегли? Якщо так княжите з батьком своїм, то управляйтесь самі як хочете, а я не можу один іти на Ізяслава: він хотів вчора зі мною битись, ідучи на вашого батька, а на мене обертаючись, тепер же в нього вся руська земля, я не можу один на нього їхати!"*

Галицька рать рушила назад. Обложивши Мическ, Володимирко Володаревич зажадав контрибуції. Жителі міста знімали свої гривни та скидали прикраси з жінок. Долю Мичеська розділили і інші волинські міста. Галицька рать відійшла досить далеко і

Ярославичі

Юрій Довгорукий не дочекався її повернення. 12.05.1151 р. в битві на р. Руті він потерпів велику поразку.

У серпні 1151 р. Юрій і його союзники прийняли всі умови запропоновані великим князем. Володимир Андрійович був прощений і отримав Дорогобуж. Коли до цього міста підійшов Мстислав Ізяславич з угорцями, які вертали додому, Володимир влаштував бенкет, а сам таємно попередив галицького князя. Коли угорська рать відпочивала після бенкету, Володимирко несподівано ввірвався в їх стан. Половина людей була перебита і взята в полон, а решта з Мстиславом Ізяславичем втекла в Луцьк.

Ця підступна перемога була політичною помилкою Володимирка. Поки угорський король Гейза II вів війну з Візантією, а Ізяслав Мстиславич виганяв Юрія Довгорукого з Городця-Остерського, галицький князь міг насолоджуватися своїм успіхом. У 1152 р. проти нього обрушились всі сили київського князя. Угорські союзні війська очолював сам Гейза II. Крім родинних стосунків з Ізяславом Мстиславичем, проти галицького князя угорського короля штовхав тісний союз останнього з Візантією, про що є свідчення Іоанна Кіннама в його хроніці за 118–1176 рр. Після недавньої поразки від війська василевса Мануїла I (1151) Гейза II був особливо чутливим до таких моментів.

Володимирко не зумів завадити з'єднанню військ противників під Ярославом і їх переправі через Сян. Слідом за волинянами і киянами у води ріки кинулася угорська кіннота. Стрімкий натиск вирішив битву на користь союзників. Галицький князь ледве не потрапив в полон до чорних клобуків. Сховавшись в Перемишлі, Володимирко прикинувся смертельно хворим і через своїх друзів в угорському таборі став вмовляти Гейзу II помирити його з Ізяславом. Київський князь переконував угорського короля не вірити клятвам людини, яка ними лише забавляється. Однак радники вмовили свого короля ще раз повірити Володимирку Володаревичу. Його змусили принести клятву на хресті св. Стефана. Угорці вірили, що саме на цьому хресті був розп'ятий Христос. Крім контрибуції і зобов'язання не допомагати Юрію, Володимирко мав повернути захоплені ним Бужеск, Шумськ, Тихомль, Вигошів та Гнойницю.

До клятв Володимирко справді відносився байдуже, вважаючи, що у політиці всі засоби придатні. *"Бог ангела перевіряти не пошле!"*. Тому він не пустив волинських посадників в міста, які мав повернути. Тим більше, що Ізяслав знову мусив виступити на лівий берег проти Юрія Довгорукого, який вже зібрав нові сили. Але, тим разом, Юрій Довгорукий, після того як його союзники половці були розгромлені, швидко відступив. Володимирко, який вже був під Божеском, мусив вертати назад у Галич.

Ізяслав Мстиславич прислав до нього боярина Петра Бориславича, який мав попередити галицького князя, що у випадку невиконання умов Перемишльського миру його чекає нове вторгнення і розправа без пощади. У відповідь Володимирко зухвало відповів, що він ще не поквитався з Ізяславом Мстиславичем за те, що той навів на його землі угорців. Тоді боярин пригадав князю його клятву на хресті св. Стефана. Володимирко зі сміхом пояснив, що такий малий хрестик його аж ніколи не злякає. Коли київський боярин покидав Галич, Володимирко Володаревич, все ще насміхаючись над його наївністю, пішов у двірцеву церкву. Але, повернувшись з церкви, галицький князь був раптово на місці скошений паралічем. Сподіваючись якось вернути до життя помертвілі органи, йому приготували купель з окропу.¹³⁴⁶ Але нічого не допомогло, до вечора князю стало гірше, а вночі він помер.

¹³⁴⁶ Кіннам, 115.18–19; Siarczyński F. Dzieje księstwa niegdyś Przemyślskiego // Czasopism naukowy Biblioteki im. Ossolińskich. — 1828. — № 2/3; Zubrzycki D. Rys do historii narodu ruskiego w Galicji i hierarchii cerkiewnej w temże krolestwie. — Lwów., 1837; Смирнов С. Судьбы Червонной или Галицкой Руси до воссоединения ея с Польшей 1387 г. — Москва, 1860; Bielewski A. Krolestwo Galicji (o starym księstwie Halickiem) // Biblioteka Ossolińskich. — 1860. — Т. 1; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 122–123, 142–144, 151–153, 162–175, 443–454, 474, 480; Ратич О. О., Нудьга Г. Л. Західноукраїнські землі в епоху

Розділ третій

Володимиркові Володаревичу вдалося створити потужне Галицьке князівство, яке провадило власну політику і намагалося впливати на боротьбу за київський престол. Правдоподібно, що близько 1117 р. Володимирко Володаревич одружився з дочкою угорського короля Калмана Книжника, що забезпечило йому постійну підтримку в Угорщині¹³⁴⁷. Він використав повною мірою вигоди цього шлюбу, особливо в часи, коли угорський престол займав її брат Стефан II (1114–1131).

25/17. NN ВОЛОДАРІВНА

1.09.1114 р. була видана за Романа Володимировича¹³⁴⁸ († 6.01.1119), сина Володимира Мономаха, який незабаром зайняв волинський престол (1117–1119). Цим шлюбом було скріплено союз галицьких князів з Володимиром Мономахом.

26/18. ІГОР-ІВАН ВАСИЛЬКОВИЧ († 1141)

Помер у 1141 р.¹³⁴⁹. Князь галицький (1124–1141).

Був старшим за брата, на що вказує шлюб з дочкою київського князя Всеволода Ольговича. Але старше Тербовельське князівство залишилося за братом. Можливо, що причини його переходу у Галич криються у повороті політики в сторону зближення з Угорщиною. Сліди цього видно і з вкладу до монастиря у Савасентдеметрі, зробленого Ігорем-Іваном у 1125 р. з братами Ростиславом-Григорієм та Володимирком. Можливо, що піднесення економічного і політичного значення Галича зумовило перехід старшого столу в це місто. Подібне трапилось при переході центра землі з Ростова в Суздаль, а потім з Суздаля у Володимир на Клязьмі. Володимирко Володаревич скористався з смерті Ігоря Васильковича, з яким перебував в дружніх відносинах, і об'єднав всю Галицьку землю. Столиця теж була перенесена в Галич¹³⁵⁰.

Вірною, на мій погляд, є здогадка відомого археолога Ю. Лукомського, що Ігор-Іван Василькович був похований в Галичі у монастирській церкві св. Івана Хрестителя на Царичинці і саме його останки були виявлені у саркофазі в південній наві церкві¹³⁵¹.

Одружився з Анною Всеволодівною, дочкою чернігівського князя Всеволода Ольговича¹³⁵².

27/18. РОСТИСЛАВ-ГРИГОРІЙ ВАСИЛЬКОВИЧ († між 1127/1141)

Помер між 1127 і 1141 р., ближче до першої дати¹³⁵³. Князь тербовельський (1124 – між 1127/1141). У 1134 р. його син Іван вже володів уділом в Пониззі Дністра.

Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Торжество історичної справедливості. — Львів, 1968. — С. 44–64; Бибииков М. В. Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII–XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1980 г. — Москва, 1981. — С. 76.

¹³⁴⁷ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 2. — С. 232.

¹³⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 276.

¹³⁴⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 308.

¹³⁵⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 122–123, 417–419; Баумгартен Н. А. Родословные отрывки // Летопись историко-родословного об-ва в Москве., — Вып. 4 (16). — 1908. — С. 7–8; Ратич О. О., Нудьга Г. Л. Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Торжество історичної справедливості. — Львів, 1968. — С. 44–64.

¹³⁵¹ Лукомський Ю. Невідомі церкви на Подолі княжого Галича // Записки НТШ. — Т. 235. — 1998. — С. 572, 590–591.

¹³⁵² Баумгартен Н. А. Родословные отрывки // Летопись историко-родословного об-ва в Москве. — Вып. 4(16). — 1908. — С. 6–7.

¹³⁵³ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 122–123, 417–419; Баумгартен Н. А. Родословные отрывки // Летопись историко-родословного об-ва в Москве., — Вып. 4 (16). — 1908. — С. 7–8.

Ярославичі

28/18. NN ВАСИЛЬКІВНА

У 1132 р. була видана за маркграфа Брненського Вратислава († 17.08.1156), сина Олдріха Брненського, представника бічної гілки чеської династії Пшемислідів. Вратислав повернув собі Брно тільки взимку 1130 р. Можливо, що роки вигнання він провів при галицькому дворі¹³⁵⁴.

29/19. БОРИС ВСЕВОЛОДОВИЧ († після 1169)

Князь городенський (1146 – після 1169). У 1151 р. допоміг своєму сюзеренові волинському князеві Ізяславу Мстиславичу опанувати Київ. Востаннє згаданий під 1169 р.¹³⁵⁵.

30/19. ГЛІБ ВСЕВОЛОДОВИЧ († після 1170)

Востаннє згаданий під 1170 р.¹³⁵⁶. Князь городенський (після 1169 – після 1170). Як і його брат Борис та батько Всеволодко Давидович залишався васалом волинських князів. Очолював городенську дружину ще при правлінні брата.

31/19. МСТИСЛАВ ВСЕВОЛОДОВИЧ († після 1183)

Востаннє згаданий під 1183 р.¹³⁵⁷. Князь городенський (після 1170 – після 1183).

32/19. NN ВСЕВОЛОДІВНА

У 1141 р. була видана за Володимира Давидовича¹³⁵⁸ († 12.05.1151), князя чернігівського (1139–1151). У 1151 р. після загибелі мужа в битві на р. Руті вийшла за половецького хана Башкорда, чим забезпечила допомогу половецьких військ своєму юному синові Святославу, який отримав Вщизьке князівство¹³⁵⁹.

33/19. NN ВСЕВОЛОДІВНА († 1190)

Остання згадка під 1190 р.¹³⁶⁰.

У 1144 р. була видана за князя з турівської династії Юрія Ярославича¹³⁶¹ († після 1166 / до 1168), який займав турівський престол у 1148 /1149–1150, 1151–1154, 1157 – після 1166 / до 1168). Тісні зв'язки турівської і городенської земель сприяли розвитку торгівлі і економічному піднесенню. Не випадково у містах Городенського князівства археологи знаходять сліди київського, візантійського і східного імпорту, які потрапляли туди через Турівщину. Можливо заслугою княгині було збереження спокою у Турівській землі під час послідовного правління у Турові її синів.

Х

34/24. ЯРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 1.10.1187) [Ярослав Осмомисл]

Помер 1.10.1187 р.¹³⁶². Князь галицький (1153–1187). Один з найвидатніших князів Київської Русі.

Після раптової смерті батька Володимирка Володаревича Ярослав затримав київського посла Петра Бориславича (якого Б. Рибаків вважав не тільки автором мало не всього київського літописання другої половини XII ст., а й автором "Слова о полку

¹³⁵⁴ Fontes Rerum Bohemicarum. — Т. 2. — Praha, 1874. — Р. 215.

¹³⁵⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 533.

¹³⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 550; Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. — Москва, 1963. — С. 182–183.

¹³⁵⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 631.

¹³⁵⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 317.

¹³⁵⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 501; — Т. 7. — С. 69.

¹³⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 672.

¹³⁶¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 317.

¹³⁶² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 656; Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. — Москва, 1963. — С. 203.

Розділ третій

Ігоревім"¹³⁶³). Він запевнив посла київського князя, що готовий бути сином його пана на рівні з Мстиславом. Але це була тільки тактична хитрість Ярослава і його бояр.

Врешті в Києві зрозуміли, що і новий галицький князь не збирається повертати захоплені волинські міста. Ізяслав Мстиславич у 1153 р. виступив на Галич. У поході взяли участь волинська дружина Святополка Мстиславича, дорогобузька дружина Володимира Мстиславича, пересопницька дружина Володимира Андрійовича і чернігівські та смоленські частини. Галицькі полки зустріли їх біля Теревовлі. Ярослав Володимирович у битві участі не брав. Головною причиною, напевно, була спадкова хвороба Пертеса, яка не дозволяла йому бути повноцінним воїном¹³⁶⁴.

Битва тривала цілий день. Київський князь розгромив лівий фланг галицького війська і взяв багато полонених, але лівий фланг його війська в свою чергу теж був розбитий галичанами і розсіяний. Тоді Ізяслав Мстиславич вирішив вдатись до хитрощів. Він підняв над своїм станом захоплені галицькі стяги і частина галичан, які повертались після переслідування розбитих волинян, потрапила в його руки. Становище київського князя, однак, залишалось важким. Волинські полки розбіглися, а кияни та чернігівці втратили так багато людей, що їх залишилось менше ніж полонених. З Теревовлі в будь-який час міг підійти Ярослав Володимирович. Тому Ізяслав Мстиславич у відчаї велів перебити більшість полонених, залишивши тільки самих визначних, і відступив назад.

Смерть Ізяслава Мстиславича в 1154 р. і швидке повернення до Києва Юрія Довгорукого, який доводився Ярославу тестем, зняло проблему київсько-галицьких стосунків. Літом 1155 р. Юрій Довгорукий доручив галицькому князю очолити війну проти Мстислава Ізяславича. Прогнаний турівськими полками з Пересопниці, Мстислав залишив у Луцьку брата Ярослава, а сам виїхав до Польщі по допомогу. Наляканий союзер Волині Володимир Мстиславич поспішив приєднатись до галицького князя. Але проти сподівань Ярослав не проявив активності під Луцьком і його позиція сприяла підписанню компромісного миру за яким Мстислав Ізяславич втратив тільки Корець. Цим галицький князь дав зрозуміти, що він не зацікавлений в остаточному розгромі волинських князів.

Мстислав Ізяславич негайно оцінив ситуацію. Звинувативши Володимира Мстиславича в зраді інтересів волинської династії, він здобув столицю Волині місто Володимир, захопив сім'ю дядька, а його самого змусив втікати до Угорщини. Юрій Довгорукий негайно відповів походом на Волинь. Ярослав мусив підтримати тестя. Юрій Володимирович не думав однак відновлювати на Волині Володимира Мстиславича, який підтримував його противника покійного Ізяслава. У нього був під рукою берестейський князь Володимир Андрійович, який вже не раз доводив свою непримиренність до Волинських Мономаховичів. Берестейський князь кинувся облягати Червен, але у відповідь на пропозицію здати місто черв'яни відкрили стрільбу зі стін і стрілою поранили князя в горло.

Ярослав з тестем 10 днів простояли під Володимиром. Успіху вони не добились. Навпроти, Мстислав здійснив вилазку і наніс галичанам значні втрати. Розчарувавшись у можливості швидкої перемоги, Юрій Довгорукий зняв облогу і рушив до Києва, посадивши по дорозі в Дорогобужі Володимира Андрійовича. Мстислав йшов за ним, але штурмувати Дорогобуж не наважився. Ярослав Володимирович легко міг вдарити в тил волинянам, але ще раз продемонстрував, що не зацікавлений в їх розгромі.

Смерть Юрія Довгорукого відкрила шлях до київського престолу чернігівському князю Ізяславу Давидовичу. Ярослав Осмомисл спочатку лояльно віднісся до цього діяча. Галицька дружина в 1157 р. навіть взяла участь в поході на Турів. Цей невдалий похід мав вирішити проблему миру Мономаховичів з Ольговичами і примирити між

¹³⁶³ Рыбаков Б. А. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве". — Москва, 1972.

¹³⁶⁴ Горбенко С. О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. Львів-Винники, 1996.

Ярославичі

собою старшу гілку Мономаховичів. Але вперта оборона Турова Юрієм Ярославичем не дозволила реалізувати плани передачі Турова Володимиру Мстиславичу.

В цей час почалося зближення Ярослава Володимировича з волинським князем Мстиславом Ізяславичем. Основою зближення стала нова небезпека розвалу Польщі і підпорядкування її земель Германській імперії, що було би однаково небезпечно для обох її сусідів. Але у Києві в союзі галицького і волинського князів побачили загрозу для себе. Ізяслав Давидович задумав приборкати Ярослава Володимировича з допомогою князя-ізгоя Івана Ростиславича, представника Васильковичів, який мав більші права на Галич, ніж син Володимирка Володаревича. Після невдалої спроби оволодіти Галичем в 1146 р., колишній звенигородський князь був прийнятий Всеволодом Ольговичем, потім служив послідовно у Святослава Ольговича, Ростислава Мстиславича і Юрія Довгорукого. Союз останнього з Володимирком Володаревичем закінчився трагічно для нещасного ізгоя. Його в оковах повезли з Суздаля в Київ, щоб там передати галицькому князю. Але митрополит Костянтин категорично виступив проти цієї акції. Івана Ростиславича знову повезли у Суздаль. Та по дорозі на конвой несподівано напали дружинники Ізяслава Давидовича. Готуючись до боротьби за Київ, чернігівський князь за всяку ціну хотів розірвати союз Юрія Довгорукого з галицьким князем. Ярослав Володимирович сподівався, що, ставши великим князем, Ізяслав Давидович відмовиться від підтримки колишнього звенигородського князя, а коли цього не сталося — організував коаліцію князів проти нього. В кінці 1157 р. посли Ярослава Осмомисла, волинського князя Мстислава Ізяславича, луцького князя Ярослава Ізяславича, дорогобузького князя Володимира Андрійовича, чернігівського князя Святослава Ольговича, сіверського князя Святослава Всеволодовича, смоленського князя Ростислава Мстиславича, угорського короля та польських князів зажадали видачі ізгоя. Це також свідчення політичної ваги галицького князя.

Ізяслав Давидович рішуче відмовив, але не ризикнув тримати далі у себе Івана Ростиславича. Він допоміг йому через половецькі землі добратися в Пониззя Дністра, де колись були його володіння. Галицькі "вигінці", які з різних причин змушені були покинути старі оселі, ремісники та смерди, яких вабили пустуючі землі, купці-промисловики, нечисленні гарнізони по містах, "бродники", які обслуговували переправи-броди та волоки, займались полюванням та рибальством, нащадки тиверців і гето-даків — утворили складну мозаїку "бирладників". Сильної влади князя та його васалів тут не відчувалося. Але все це населення потребувало постійного захисту від половців і тому окремий князь для цих земель був дуже бажаний.

Звичайно, населення Бирладі з радістю зустріло свого колишнього сюзерена, який колись княжив у Звенигороді на Дністрі. Галицькі посадники, безперечно, використовували свою службу в цих краях і для власного збагачення, вдалині від Галича зловживання були більшими. А з князем завжди пов'язувались спогоди про справедливість "старих" часів. Тому Іван Ростиславич у 1158 р. утвердився в Бирладі без особливих проблем.

В літературі досить різноманітних версій про те, що Пониззя Дністра було заселене одними бродниками, які були окремим племенем, близьким до чорних клобуків¹³⁶⁵, людьми неясного етнічного походження з яких потім пішли запорозькі козаки¹³⁶⁶, чи втікачами від кріпосного гніту — "сбродом"¹³⁶⁷. За археологічними матеріалами основне населення Пониззя Дністра складало нащадки тиверців і гето-даків [волохи]. "Вигінці" і

¹³⁶⁵ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 115–116; Бубенок О. Б. Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI – начало XIII вв.). — Киев, 1997.

¹³⁶⁶ Котляр М. Ф. Кто такі бродники // Український історичний журнал. — 1969. — № 5.

¹³⁶⁷ Тихомиров М. Н. Крестьянские и городские восстания на Руси XI–XIII вв. // Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1973. — С. 181.

Розділ третій

інші вихідці з галицьких земель переважно жили по містах. Бродники, скоріше, були корпорацією, яка обслуговувала броди, перевози і переволоки, стоянки біля порогів на низу Дністра, Пруту, Бугу і Дніпра. За свою роботу вони брали плату з купецьких караванів, а крім того, напевно, займались і мисливством та рибальством. Зимою бродники сходилися в міста, де проживали свій заробіток. Звичайно, що вони мусили мати якусь свою військову організацію для оборони від кочовиків. Їх старшини поповнювали ряди місцевих феодалів. Чисельність цієї корпорації, звичайно, була невеликою, але в джерела вони потрапили, оскільки відігравали в цих місцях помітну роль.

Такі корпорації, без сумніву, поповнювалися людьми різних станів. Але немає жодних підстав бачити у бродниках борців з феодалним устроєм, а Івана Бирладника представляти князем-революціонером. Немає підстав для висновку, що цей князь, як і його батько (!), "зв'язали свою політичну кар'єру з рухом народних мас, використовуючи їх в своїх цілях."¹³⁶⁸ Не було і не могло бути "великого селянського повстання" в подністровських містах, коли у 1158 р. до них підійшло 6-тисячне військо Івана Бирладника. Кучелмин здався своєму колишньому князеві, бо "рады были ему", а Ушиця вистояла, хоча майже 300 смердів, мобілізовані для підсилення гарнізону, через заборолу перебігли до свого колишнього князя.

Далі просування бирладського князя зупинилося. Гарнізони Ярослава Володимировича стояли твердо, крім того половці, яким Іван Бирладник, не дозволив грабувати здобуті міста, покинули його військо. В Галичі потуги колишнього звенигородського князя паніки не викликали. Ярослав Володимирович послав свої основні сили з волинськими полками на Київ. Очоловав їх талановитий полководець князь Мстислав Ізяславич. Його перемога над Ізяславом Давидовичем під Білгородом звільнила київський престол для найстаршого серед Мономаховичів — смоленського князя Ростислава Мстиславича. Іван Бирладник мусив кинути свою волость. Спочатку він захопив Одешшя, але вже у 1160 р. віддався в руки представника візантійської адміністрації. Його отруєння у Солуні [Фессалоніках] навряд чи відбулося без відома галицького князя¹³⁶⁹.

Галицький князь допоміг Ростиславу Мстиславичу утвердитись в Києві, але у конфлікті великого князя з його племінником Мстиславом Ізяславичем підтримав волинського князя. В результаті у 1163 р. Ростислав мусив повернути племіннику Білгород і Торчеськ, а за Трипіль віддати Канів.

У 1164 р. війна Угорщини з Візантією закінчилась миром. За умовами цього миру спадкоємець угорського престолу Бела мав прибути в Константинополь як почесний заложник. Василевс Мануїл Комнен відразу ж заручив з ним свою єдину дочку Марію. З'явилась ідея візантійсько-угорської унії, котра стала небезпечною для Галицького князівства. Тому Ярослав Володимирович, не вагаючись, підтримав претендента на візантійську корону брата василевса Андроніка Комнена. У 1164 р. Андронік втік з візантійської столиці. "...і лише він досяг кордону Галицької землі, де розраховував знайти притулок, як потрапив у пастку деяких мисливців народу волохів", які мало не передали його візантійським властям. Однак принц досяг Галича, де був прийнятий Ярославом Володимировичем. Пізніше, в пам'ять про перебування в Галицькій землі, Андронік прикрасив розписами палату, яку побудував у Константинополі біля храму Сорока мучеників. Ось як описує ці розписи один з кращих візантійських письменників Микита Хоніат: "Живопис представляв кінську їзду, полювання з собаками, крики птахів, гавкіт собак, погоню за оленями і травлю зайців, пробитого списом кабана і пораненого

¹³⁶⁸ Мавродин В. В. Почерки по истории феодальной Руси. — Ленинград, 1949. — С. 179–191.

¹³⁶⁹ Литаврин Г. Г. Русь и Византия в XII веке // Литаврин Г. Г. Византия и славяне. — Санкт-Петербург, 1999. — С. 507.

Ярославичі

зубра (цей звір більший казкового ведмеда і плямистого леопарда і водиться переважно у тавероскіфіє), сільське життя з його палатками, нашвидкуруч приготований обід із спійманої здобичі, самого Андроніка, що власними руками розрубав на частини м'ясо оленя або кабана і ретельно підсмажував його на вогні, і другі предмети в цьому ж роді, які свідчили про життя людини, у котрої вся надія на лук, меч і прудкого коня"¹³⁷⁰. Андронік Комнен був сином Ісаака Комнената Ірини Володарівни і не лише володів мовою, але і любив землю матері¹³⁷¹.

Вже у 1165 р. василевс Мануїл прислав в Галич двох митрополитів, які запропонували Андроніку в управління Кілікію. Ярослав Осмомисл послав з візантійськими послами галицького єпископа Кузьму. Посольство добилось гарантій безпеки для Андроніка Комнена і підтвердило союз з Візантією¹³⁷². Візантія розглядала галицького князя як *hypspondos*, що по візантійській вселенській термінології прирівнювалось до давнього — союзний Риму народ — *socii populi Romani*. Найбільше свідчень візантійських авторів відноситься до Галицького князівства, володар якого часом протиставляється володарю Києва і розглядається як цілком самостійний¹³⁷³. Можливо, що саме тих часів тісних зв'язків з Візантією стосується граффіті в Константинополі на мармуровій балюстраді хорів собору св. Софії: *"Матфъй попъ галичьскій"*¹³⁷⁴.

На цей період галицький князь був найсильнішим з усіх володарів у Київській Русі. Його князівство крім усього не було роздроблене на уділи. Не випадково автор "Слова" написав: *"Галычкы Осмомысле Ярославе высоко седиши на своемъ златокованнемъ столе... Грозы твоя по землям текут: отверяеши Киеву врата, стреляеши с огня злата стола Салтани за землями"*. Варфоломій Англійський (XIII ст.) взагалі ототожнював Галицьку землю зі всією Руссю: *"Галиція дуже обширна область, котра охоплює більшу частину Європи, дуже багата, деякими вона називається Руссю"*¹³⁷⁵. Видатний географ XII ст. Абу Абдаллах Мухаммед ібн Мухаммед ал-Ідрізі (1100–1165) у своїй географічній енциклопедії "Розваги втомленого в подорожах по областях", написаній при дворі сицилійського короля Рожера II (1130–1154), в країні ар-Русийя в числі 8 відомих йому міст називає Раміслі [Перемишль] та Галісія [Галич]¹³⁷⁶.

Однак могутність Галицької землі породила і могутність галицьких бояр, значна частина яких тримала володіння більші за волості окремих князів. Не завжди Ярославу Осмомислу вдавалось справитись зі своїми васалами. Продовжуючи політику зближення з Волинню, Ярослав допоміг сесті в Києві Мстиславу Ізяславичу. Очевидно ще до того було повернено волинському князеві частину його градів, захоплених свого часу Володимирком Володаревичем. Бо в 1168 р. у Бужеску помер князь Ярополк Ізяславич, який належав до волинської династії.

У 1169 р., скориставшись з конфлікту Мстислава Ізяславича з дрібними князями на Київщині і інтригами смоленських Ростиславичів, володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський здобув і пограбував Київ. Ярослав Осмомисл негайно послав на

¹³⁷⁰ История Никиты Хониата // Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1860. — С. 420.

¹³⁷¹ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси., — С. 195–196; Про знання мови див.: Niceta Choniata. De Manuele Comneno. — Lib. 4. — Cap. 2. — С. 172–173.

¹³⁷² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 524.

¹³⁷³ Бибиков М. В. Русь в византийских памятниках и Византия в древнерусских произведениях (к сравнительному изучению). // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1987 г. — Москва, 1989. — С. 168.

¹³⁷⁴ Welt der Slaven. — № 22. — 1977. — S. 86–88.

¹³⁷⁵ Матузова В. И. Английские средневековые источники IX – XIII вв. Тексты, перевод, комментарий. — Москва, 1979. — С. 74, 76–77, 83–85, 91.

¹³⁷⁶ Рыбаков Б. А. Русские земли по карте Идриси 1154 г. // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Вып. 43. — 1952.

Розділ третій

допомогу своєму союзникові рать, очолену боярином Костянтином Сірославичем. Ставленник Андрія Боголюбського його брат Гліб Юрійович мусив втікати з Києва. Але воевода Костянтин Сірославич заявив великому князю Мстиславу Ізяславичу, що йому дозволено стояти під Вишгородом не більше п'яти днів і, навіть, показав фальшиву грамоту свого князя. Це була неправда, Ярослав дав наказ допомагати Мстиславу до вигідного для обох миру. Зрада Костянтина Сірославича у 1170 р. обернулась для Мстислава Ізяславича новою втратою Києва.

Сучасники вважали, що галицького воеводу підкупив князь Давид Ростиславич. Однак причини зради були іншими. Костянтин Сірославич очолював боярську опозицію, яка орієнтувалася на спадкоємця престолу Володимира. У 1149 р. батько оженив Ярослава на Ользі Юрійівні, бо йому потрібен був союз з Суздальськими Мономаховичами проти Волинських Мономаховичів. Ярослав не лише порвав з політикою батька, але й розірвав з Ольгою. Могутній галицький князь став відверто жити з Настею з Чагрович, а її сина Олега вирішив зробити спадкоємцем. Близько 1171 р. боярська опозиція підняла бунт в Галичі. Ярослав з близькими потрапили в їх руки. Змовники хотіли посадити на престол Володимира, але побоялись щось зробити з Ярославом та Олегом. Зате Настя була звинувачена в чарах і спалена на вогнищі. З Польщі та з Волині вже спішили війська на допомогу Ярославу. Змовники мусили піти на компроміс — вони тільки зажадали присяги від Ярослава, що той буде жити з дружиною і не буде переслідувати вбивць Насті.

До 1173 р. Ярослав відновив порядок в своїй державі. Ольга з сином Володимиром та Костянтин Сірославич мусили втікати в Польщу. Через 8 місяців Мешко III, який сам шукав допомоги у Ярослава, вислав їх геть з Польщі. Нічого не добились вони і на Волині. Могутність галицького князя досягла вершини. Лише одних чуток про наближення раті галицького князя вистачило щоби розсіпати другу коаліцію Андрія Боголюбського проти Києва. Ярослав підтримував свого тезка волинського князя Ярослава Ізяславича, а пізніше союзом з чернігівським князем Святославом Всеволодовичем сприяв встановленню рівноваги в боротьбі за Київ. Цей союз був підтверджений шлюбом Ярославни з сіверським князем Ігорем Святославичем. Свого часу у 1167 р. він був започаткований шлюбом Володимира Ярославича з Болеславою Святославною. Реаліями цього союзу було стишення боротьби за Київ і останній період стабілізації Київської Русі.

У 1182 р. Андронік Комнен вміло скористався з невдоволення візантійців пролатинською політикою вдови Мануїла I Марії, дочки графа Тулузи і князя Антіохії Раймонда Сент-Жілля, та її фаворита протосеваста Олексія Комнена, які правили від імені юного Олексія II, і сам став регентом, а у 1183 р. захопив престол. Свого противника протосеваста він негайно вислав у Скіфію, тобто дунайські володіння галицького князя. Однак не без допомоги противників Ярослава протосеваст Олексій Комнен втік *"і як який-небудь крилатий змії перенісся в Сицилію"*. Андронік Комнен продовжив боротьбу, не зупиняючись перед репресіями непокірної знаті і одночасно продовжуючи війну з сицилійськими норманами. Невдачі у цій війні, в свою чергу, використали його вороги. У 1185 р. підбурений знаттю константинопольський натовп розтерзав василевса Андроніка¹³⁷⁷.

На ці події галицький князь відреагував посольством, про яке згадує Микита Хоніат. Стосунки між обома країнами різко погіршилися. Навесні 1186 р. брати Петро і Асеня підняли повстання у Болгарії, яка залишалася візантійською провінцією. Після перших же невдач болгарські вожді відступили за Дунай, а навесні 1187 р. продовжили боротьбу.

¹³⁷⁷ Успенский Ф. Император Алексей II и Андроник Комнен // Журнал Министерства Народного Просвещения. — № 212. — 1880. — С. 95–130; — № 214. — 1881. — С. 52–85; Його ж. Последние Комнины. Начало реакции // Византийский Временник. — Т. 25. — 1927–1928. — С. 1–23.

Ярославичі

З ними прийшли "кумани, народ досі вільний, негостинний і дуже войовничий, і ті, що походять з Вордони, які сміються з смерті, гілка руських, народ милий богу війни". "Вордона" може бути спотвореною назвою "бродників"¹³⁷⁸ або "Бирладі", і тоді це прямий доказ допомоги болгарам з боку Ярослава Осмомисла. Можливо, що сам галицький князь підштовхнув болгарських сепаратистів після загибелі Андроніка Комнена. Докладно аналізуючи аргументи противників версії Ф. Успенського, зокрема грецького історика Ф. Малінгудіса, які вважають, що болгарським повстанцям допомагали тільки кумани-половці, відомий візантист Г. Літаврін прийшов до беззаперечного висновку, що "восени 1186 р. у критичний момент розвитку повстання... військову підтримку повсталим разом з половцями надали руські"¹³⁷⁹.

Новий василевс Ісаак Ангел відразу ж вирішив задушити повстання болгар з двох сторін. Угоду з Угорщиною було скріплено шлюбом василевса з юною Маргаритою, дочкою Бели III. Король зайняв ворожу позицію щодо болгарських повстанців та їх союзників.

У "Слові" читаємо, що Ярослав "заступив королю шлях, замкнув Дунаю ворота". Це явне свідчення блокади проходів у Болгарію. Замкнути Дунаю ворота найкраще було в районі Залізних воріт, в ущелині, де Дунай, затиснутий відрогами Трансільванських Альп і, підступаючими до них з другого боку, горами Магоча. Тоді й фраза "меча бремени чрез облаки" означала певний реальний факт, спогади про який могли оживити у сучасників картину переправи катапульта і пороків, які разом з лучниками могли "замкнути" Залізні ворота¹³⁸⁰.

"...рища тропу Траяну чрез поля на гори" — також ремінісценція болгарської війни¹³⁸¹. За Д. Ангеловим "Троянів прохід" — гірський прохід від Пловдива, званий пізніше Василицею, добре відомий у болгаро-візантійських війнах XII–XIV ст.¹³⁸²

"По Дунаю гради укріпив, купцями населив, торгуючими через море во Греки..." — результати діяльності Ярослава в Нижньому Подністров'ї та Подунав'ї. Тоді, ймовірно, і розцвіли такі міста як Малий Галич (нині Галац) неподалік від впадіння Сирета у Дунай, згаданими у переліку "міст дальніх і ближніх". Як вважає Г. Літаврін, область у межиріччі Дністра та Серета і Нижнє Подунав'я були воротами між морем і Карпатами, через які у XI–XII ст. кочовики проникали на Балкани. Не маючи сил зайняти цей район, Візантія не заперечувала проти його опанування сильним галицьким князем, виділяючи стосунки з ним окремо від стосунків з Києвом¹³⁸³.

Помираючи, Ярослав заповів Галич Олегу, а Володимирі залишив тільки Перемишль, примусивши і синів і бояр скласти присягу, яка була тут же порушена. Прийнявши назад сина Володимира, він не допускав його до державних справ, але й не став заважати, коли той відкрито почав жити з одною попадею, муж якої був живий. Правда, його розсердило, коли у 1187 р. за сина Володимира від цієї попаді — Василька волинський князь Роман Мстиславич видав свою доньку. Він хотів бачити сильну Галицьку державу в руках у Олега Ярославича¹³⁸⁴.

¹³⁷⁸ Успенский Ф. И. Образование второго Болгарского царства. — Одесса, 1879. — С. 35–36.

¹³⁷⁹ Литаврин Г. Г. Два этюда о восстании Петра и Асеня // Литаврин Г. Г. Византия и славяне. — Санкт-Петербург, 1999. — С. 354–362.

¹³⁸⁰ Тихомиров М. Н. Киевская Русь // Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1975. — С. 33.

¹³⁸¹ Там само. — С. 34.

¹³⁸² Ангелов Д. Съобщително-операционни линии и осведомителна служба във войните и външно-политическите отношения между България и Византия през XII–XIV вв. // Известия на Българското Историческо Дружество. — Кн. 22–24. — София, 1948. — С. 219.

¹³⁸³ Литаврин Г. Г. Русь и Византия в XII веке // Литаврин Г. Г. Византия и славяне. — Санкт-Петербург, 1999. — С. 505–506.

¹³⁸⁴ Зубрицкий Д. История древнего Галичско-русского княжества. — Т. 1–3. — Львів, 1852–1855; Успенский Ф. Образование Второго Болгарского царства. — Одесса, 1879. — С. 35–39; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1907. — С. 151, 174, 179–189, 207–211, 428, 435–436, 474–480, 523;

Розділ третій

Ярослав Осмомисл помер в Галичі, де і був похоронений. Прізвисько "Осмомисл" свідчить про велику оцінку мудрості князя сучасниками. Останки Ярослава Осмомисла, знайдені при розкопках Успенського собору в Галичі Я. Пастернаком, вважалися втраченими. Недавно вони були віднайдені в крипті собору св. Юрія у Львові, де їх заховав Я. Пастернак, стараннями львівських археологів Р. Сулика, Ю. Лукомського, М. Бандрівського і др. Чи саркофаг, знайдений Я. Пастернаком, належав Ярославу Осмомислу? Твердої впевненості немає, хоча ймовірність дуже велика. По цих останках здійснена спроба реставрації обличчя князя. Ця спроба С. Горбенка та його методологія, на мій погляд, виглядають переконливими¹³⁸⁵.

У 1149 р. Ярослав Володимирович одружився з Ольгою († 4.07.1181), дочкою суздальського князя Юрія Довгорукого, який боровся за київський престол¹³⁸⁶. Фактично шлюб розпався близько 1165 р. Коханка князя Анастасія з Чагрович згинула у 1171 р.¹³⁸⁷.

35/24. МАРІЯ-АНАСТАСІЯ [?] ВОЛОДИМИРІВНА

За Длугошем, у 1151 р. Володимирко видав свою дочку Анастасію за краківського князя Болеслава Кучерявого. Анастасія народила двох синів — Болеслава (* 1156) та Лешка (* 1158). Коли вона померла, Болеслав не захотів знову одружитися і залишився вдівцем¹³⁸⁸. Однак добре відомо, що Болеслав Кучерявий був одружений двічі. Першою його дружиною була Верхуслава, дочка Всеволода Мстиславича, внучка Мстислава Володимировича. Цей шлюб відбувся у 1137 р., востаннє вона згадана у документі 15.04.1148 р., але син Болеслав народився від неї. Другу ж дружину краківського князя звали Марією¹³⁸⁹.

Е. Перфецький¹³⁹⁰ та Ю. Лимонов¹³⁹¹ бачили в повідомленні Длугоша сліди втраченого перемишльського кодексу і повністю довіряли цим свідченням. В. Пашуто відкинув цю гіпотезу як малоімовірну¹³⁹².

Але події 1151 р. підтверджують можливість такого союзу. В умовах волинсько-угорського альянсу, невдач і пасивності непопулярного в Києві Юрія Довгорукого, Володимирко Володаревич гарячково шукав союзників в Польщі. Точні дати народження Болеслава Болеславовича та його сестри, матір'ю яких була Верхуслава, невідомі. Ці дати мали б бути близькими до дати шлюбу Верхуслави. Отже, ймовірність шлюбу Марії і Болеслава досить висока. Можливо тому польські війська не допомагали Ізяславу Мстиславичу проти Володимирка у 1153 р.

36/24. NN [?] ВОЛОДИМИРІВНА

За Длугошем після весілля Анастасії відбулося весілля другої дочки Володимирка Володаревича Євдокії з братом Болеслава — Мешком Старим. Незабаром вона померла,

Пастернак Я. Старий Галич. — Львів, 1944; Грицак П. Галицько-Волинська держава. — Нью-Йорк, 1958; Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1975. — С. 33–34; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — Львів, 1999. — С. 7, 23, 27, 32, 42, 52, 54, 59, 89, 100–104, 111, 116, 156–157, 169, 178, 185, 187; Бибиков М. В. Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII–XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1980 г. — Москва, 1981. — С. 77; Войтович Л. В. Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. — 1991. — № 2. — С. 32–35.

¹³⁸⁵ Горбенко С. О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. Львів-Винники, 1996.

¹³⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 394.

¹³⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 2 — Стб. 564.

¹³⁸⁸ [Długosz J.] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. — Т. 2. — Кs. 5. — Kraków, 1868. — S. 35, 43, 49.

¹³⁸⁹ Balzer O. Genealogia Piastow. — Warszawa, 1895. — S. 155–161.

¹³⁹⁰ Perfeckij E. Historica Polonica Jana Długosze a ruske letopisectvi. — Praha, 1932.

¹³⁹¹ Лимонов Ю. А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. — Ленинград, 1978. — С. 63–64.

¹³⁹² Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси..., — С. 157, 332, 422.

Ярославичі

не залишивши потомства чоловічої статі¹³⁹³. Однак тут явна помилка: між 1151 та 1154 рр. Мешко Старий одружився з Євдокією, дочкою Ізяслава Мстиславича, з якою мав трьох синів. Але все ж можливо, що дочка Володимирка була видана за Мешка і померла відразу після весілля або ж її мужем був Генріх, брат Мешка, в якого не було потомства.

37/27. ІВАН РОСТИСЛАВИЧ († 1161) [Іван Берладник]

Помер в 1161 р. у Фессалоніках¹³⁹⁴. Князь звенигород-дністровський (до 1134–1146), галицький (1146), бирлад-дністровський (1158–1159).

Більшість істориків вважають його сином Ростислава Володаревича, що ніяк не в'яжеться з тим, що цей князь мав уділ у володіннях Васильковичів і користувався підтримкою тамтешнього населення. Відома його грамота мезибірським купцям від 20.05.1134 р., де згадуються його володіння в Пониззі Дністра та Дунаю¹³⁹⁵. Аутентичність грамоти визнавали П. Голубовський¹³⁹⁶, І. Богдан¹³⁹⁷, М. Дашкевич¹³⁹⁸, П. Мутафчієв, М. Грушевський¹³⁹⁹, В. Пашуто¹⁴⁰⁰, А. Насонов¹⁴⁰¹, М. Левченко¹⁴⁰², А. Фроловський¹⁴⁰³, О. Зимін¹⁴⁰⁴, В. Потін¹⁴⁰⁵, М. Браїчевський¹⁴⁰⁶, Р. Рабінович¹⁴⁰⁷, Л. Войтович¹⁴⁰⁸ та О. Майоров¹⁴⁰⁹. Прихильники версії щодо фальсифікату окрім загального скепсису поважних аргументів не висунули (О. Соболевський¹⁴¹⁰, П. Панаїтеску¹⁴¹¹, М. Мохов¹⁴¹², М. Котляр¹⁴¹³, П. Павлов¹⁴¹⁴, В. Спінеї¹⁴¹⁵).

¹³⁹³ [Długosz J.] Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. — Т. 2. — Кс. 5. — Kraków, 1868. — С. 35.

¹³⁹⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 519.

¹³⁹⁵ Памятники русского права. — Вып. 2. — Москва, 1953. — С. 26.

¹³⁹⁶ Голубовский П. В. Печениги, торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских стезей IX–XII вв. — Киев, 1884. — С. 207.

¹³⁹⁷ Богдан И. И. Грамота князя Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. // Труды VIII Археологического Съезда. — Т. 2. — Москва, 1895. — С. 173–176.

¹³⁹⁸ Дашкевич Н. П. Грамота Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. // Сб. стат. по истории права, посвящ. М. Ф. Владимировскому-Буданову его учениками и почитателями / Под ред. М. Н. Ясинского. — Киев, 1904. — С. 366–369.

¹³⁹⁹ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 421–422.

¹⁴⁰⁰ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — Москва, 1950. — С. 169–171; Його ж. Внешняя политика Древней Руси. — С. 194.

¹⁴⁰¹ Насонов А. Н. "Русская земля" и образование территории Древнерусского государства. — Москва, 1951. — С. 143.

¹⁴⁰² Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений. — Москва, 1956. — С. 437–438.

¹⁴⁰³ Фроловский А. В. Чешско-русские торговые отношения X–XII вв. // Международные связи России до XVII в. — Москва, 1961. — С. 75.

¹⁴⁰⁴ Зимин А. А. Историко-правовой обзор. Грамота Ивана Ростиславича Берладника // Памятники русского права. — Вып. 2. — Москва, 1966. — С. 30–31.

¹⁴⁰⁵ Потин В. М. Древняя Русь и европейские государства в X–XIII вв. — Ленинград, 1968. — С. 228–229.

¹⁴⁰⁶ Браїчевський М. Ю. Географічні межі Галицького князівства близько 1185 р. (з коментарів до "Слова о полку Ігоревім") // Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. — Київ-Галич, 1998. — С. 26–27.

¹⁴⁰⁷ Рабінович Р. А. Призрачная Берладь. О достоверности одной фальсификации // Stratum plus. — Санкт-Петербург-Кишинев-Одесса. — 1999. — № 5.

¹⁴⁰⁸ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, політична і суспільна роль. — Львів, 2000. — С. 152.

¹⁴⁰⁹ Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. — Санкт-Петербург, 2001. — С. 220–222.

¹⁴¹⁰ Соболевский А. И. Грамота кн. Ивана Берладника 1134 г. // Труды VIII Археологического Съезда. — Т. 2. — Москва, 1895. — С. 173–176.

¹⁴¹¹ Panaitescu P. P. Diploma barladeana din 1134 si hrisevul lui lung Koriatovici din 1347 // Revista istorica Romana. — 1932. — Т. 2. — V. 1.

¹⁴¹² Мохов Н. А. Молдавия эпохи феодализма. — Кишинев, 1964. — С. 82–83.

¹⁴¹³ Котляр М. Ф. Русь на Дунаї // Український Історичний Журнал. — 1969. — № 9. — С. 20–22.

Розділ третій

С. Каштанов¹⁴¹⁶, Б. Перхавко¹⁴¹⁷). У 1134 р. ще були живі Васильковичі і в їх володіннях не міг знаходитись уділ сина перемишльського князя. Це було би порушенням рішення Любецького снему 1097 р. Крім того ім'я Іван зафіксоване у Васильковичів. Як спадкоємець Васильковичів цей князь мав найбільше прав на Галицьку і Теревовельську волості. Через це і галичани у 1146 р. відчинили йому ворота столиці, а під час походу 1158 р. населення Подністров'я вітало свого давнього сюзерена. Навіть, якби грамота була датована 1144 р., як вважають деякі критики, то і у такому випадку надання уділу племінникові, який виступав спадкоємцем, безпосередньо поблизу візантійських володінь, враховуючи династичні контакти Васильковичів з Візантією, було би небезпечно. Іван Бирладник був сином Ростислава-Григорія Васильковича і отримав свій уділ за життя батька або по його смерті від дядька Ігоря-Івана Васильковича, на чию честь і отримав, напевно, своє ім'я. По смерті останнього він залишався законним претендентом на спадщину Васильковичів. Тому він був таким небезпечним для Ярослава Осмомисла. Таку версію приймав і О. Рапов¹⁴¹⁸. Уділ Івана Бирладника із центром у Звенигороді на Дністрі (а не Звенигороді на Білці) включав також Пониззя Дністра та Дунаю з містами Малий Галич (Галац), Бирлад і Текуч, згаданими у грамоті від 20.05.1134 р.

У 1146 р. після невдалої спроби утвердитись в Галичі, Іван Ростиславич знайшов притулок у великого князя Всеволода Ольговича. Це викликало таке незадоволення у Володимирка Володаревича, що він сам розпочав війну з великим князем. Після смерті Всеволода Ольговича Іван Ростиславич схоронився у Святослава Ольговича. В 1146 р., коли Давидовичі підтримали великого князя Ізяслава Мстиславича і почали наступати на Сіверську землю, Святослав Ольгович доручив Івану Ростиславичу обороняти кордони від наступу смоленського князя Ростислава Мстиславича. Але смоленське військо обложило Турів і тоді Святослав Ольгович наказав йому наступати на Смоленськ. За 200 гривен срібла і 12 гривен золота Іван Ростиславич зрадив свого сюзерена і перейшов на сторону смоленського князя. Але Ростислав не захотів тримати на службі васала, який уже раз зрадив свого сюзерена. Тоді Іван Ростиславич був прийнятий на службу Юрієм Довгоруком і без особливого успіху воював на новгородських рубежах.

Союз Юрія Довгорукого з галицьким князем, укладений у 1149 р., включав домовленість про видачу нещасного ізгоя його противникові. Івана Ростиславича спочатку ув'язнили у Суздалі, а потім в оковах повезли до Києва. Але митрополит Костянтин не дозволив видати Івана галицькому князю. Тоді його в оковах знову повезли в Суздаль. По дорозі чернігівський князь Ізяслав Давидович напав на конвой і визволив колишнього звенигородського князя. Готуючи коаліцію проти Юрія Довгорукого, він хотів мати можливість впливати на позицію його зятя Ярослава Осмомисла. Коли Ізяслав Давидович зайняв Київ, галицький князь спочатку лояльно до нього відносився. Та Ізяславу не дуже сподобався союз Ярослава з Волинню, і він вирішив тримати в руках галицького князя з допомогою Івана Ростиславича. Зрозуміло, що легітимний спадкоємець галицького престолу був для Ярослава Осмомисла небезпечнішим, ніж для його батька. Тому галицький князь зібрав коаліцію з волинських та чернігівських князів, до якої приєднались поляки та угорці. Коаліція заявила

¹⁴¹⁴ Павлов П. За руското присъствие на Долни Дунав и българо-руские връзки през XI–XII // Добруджа. — Сб. 3. — 1986. — С. 12–13.

¹⁴¹⁵ Spinei V. Moldova in secolele XI–XIV. — Chisinau, 1994. — P. 21.

¹⁴¹⁶ Каштанов С. М. Из истории русского средневекового источника. Акты X–XVI вв. — Москва, 1996. — С. 71–72.

¹⁴¹⁷ Перхавко Б. В. Князь Иван Берладник на Нижнем Дунае // Восточная Европа в древности и средневековье. Политическая структура Древнерусского государства. VIII Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. — Москва, 1996.

¹⁴¹⁸ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. — Москва, 1977. — С. 77.

Ярославичі

ультимативну вимогу видачі Івана Ростиславича у 1158 р. Ізяслав Давидович не прийняв ультиматуму, а з допомогою половців дав змогу Івану Ростиславичу зайняти Бирлад. Іван Ростиславич отримав підтримку в Пониззі Дністра та Дунаю, які раніше відносились до його уділу. Звичайно старий князь, нащадок Василька Ростиславича, який поклав початок освоєнню Пониззя Дністра і Дунаю, в очах населення був кращим за посадників сина Володимирка Володаревича, який узурпував галицький престол. Іван Бирладник зібрав 6-тисячне військо, з яким виступив на Галич.

Але ця підтримка закінчувалася вже при підході до корінних галицьких земель, де Ярослав Осмомисл та його намісники міцно утримували владу. Кучелмин здався, але далі Ушиці пройти не вдалося. Іван Ростиславич не дозволив половцям грабувати зайняті території і вони покинули його. Щоб якось допомогти Ізяславу Давидовичу, який втратив через нього Київ, Іван Бирладник захопив Олешшя. Але з Києва проти нього послали флотилію на чолі з Георгієм Нестеровичем та Якуном. Воеводи Ростислава Мстиславича переслідували Івана Бирладника аж до Дчина [Дечин на Дунаї]. Тут князь був змушений здатись візантійським властям.

Але і у Візантії Івана Бирладника дістала довга рука галицького князя. Колишній звенигородський князь був отруєний у Фессалоніках.

XI

38/34. ЄФРОСИНІЯ ЯРОСЛАВНА

Так реконструюється за Р. Зотовим ім'я Ярославни, героїні "Слова", дружини сіверського князя Ігоря Святославича¹⁴¹⁹. Автор "Слова" добре знав свою героїню, її палкий темперамент. "...прибіг в Новгород селянин того села і сказав княгині, що Ігор приїхав і хоча довго тому не вірили, але княгиня не могла більше витерпіти, відразу ж сівши на коня, поїхала до нього", — так описує, на підставі втраченого джерела, В. Татищев зустріч Ярославни з Ігорем після його повернення з подловецького полону. Цікаво також, що дочка галицького князя згадує Дунай як рідну ріку¹⁴²⁰.

39/34. NN ЯРОСЛАВНА († після 1167)

У 1167 р. була заручена з угорським принцом Белою, майбутнім королем Белою III. Шлюб цей не відбувся і, вірогідно, Ярославна була видана за Мстислава Ростиславича з смоленської гілки Мономаховичів († 13.06.1180). Їх син Мстислав Удатний після вгасання Першої галицької династії претендував на Галицьку спадщину. Позаяк його претензії були визнані всіма, немає сумніву, що його матір'ю була Ярославна¹⁴²¹.

Велика вірогідність, що саркофаг невідомої князівни, знайдений при розкопках Успенського собору в Галичі, належав саме їй, а не іншій, незнаній з джерел, дочці Ярослава Осмомисла¹⁴²².

40/34. ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВИЧ († 1199)

Помер у 1199 р.¹⁴²³. Князь галицький (1187–1188, 1190–1199). За В. Татищевим "*князь Володимир охотник був великий до пиття і потім не міг про розпорядок земський*

¹⁴¹⁹ Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 27.

¹⁴²⁰ Айналов Д. В. Заметки к тексту "Слова о полку Игореве" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 4. — 1940. — С. 152–153.

¹⁴²¹ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecles. — P. 15.

¹⁴²² Горбенко С. О. Ярослав Осмомисл..., — С. 122–127.

¹⁴²³ Зубрицкий Д. История древнего Галичско-Русского княжества. — Ч. 2. — Львов, 1854. — С. 13; Шараневич И. И. История Галицкой и Владимирской Руси до 1453 г. — Львов, 1868. — С. 62.

Розділ третій

радити і творити. По смерті же княгині єго Святославлеї доньки, взяв собі жінку у попа, з котрою родив два сина..."¹⁴²⁴.

Безхарактерний, з раних літ усунений батьком від державних справ, Володимир вже у 1170 р. шукав щастя на Волині, обіцяючи за допомогу повернути всі землі, захоплені свого часу його дідом Володимирком Володаревичем. У 1173 р. він втік з матір'ю до Польщі, пізніше виїхав у Луцьк, звідки перед загрозою походу війська Ярослава Осмомисла мусив втікати спочатку в Торчеськ до Михайла Юрійовича, а потім — у Чернігів. У 1184 р. він шукав притулку то у Романа Мстиславича та Інгваря Ярославича на Волині, то у турівського князя Святополка Юрійовича чи смоленського князя Давида Ростиславича та суздальського князя Всеволода Велике Гніздо. І лише свояк Ігор Святославич прийняв його в Новгороді-Сіверському.

За заповітом батька отримав Перемишль. Галицькі бояри посадили його в столиці, прогнавши Олега Ярославича. Не зумівши утриматись у Галичі, Володимир Ярославич звернувся до угорського короля Бели III. Угорці зайняли Галич, а нікчемного князя з коханкою та дітьми відвезли в Буду. Тут Володимир зумів проявити неабияку відвагу. На мотузці він спустився з високої вежі і втік з Будайського замку.

Германський імператор Фрідріх Барбаросса прийняв його, виступаючи в хрестовий похід. Володимир Ярославич негайно склав васальну присягу, зобов'язавшись щороку сплачувати трибут в розмірі 2 тис. срібних гривен. Скоря загибель германського імператора звільнила Галицьке князівство від наслідків цієї васальної залежності. Імператор встиг тільки змусити поляків допомогти Володимирові повернутись в Галич. Сприяла цьому і поведінка угорців у Галичі, які встигли настроїти проти себе всі верстви населення. Здобувши Галич, Володимир тут же написав до суздальського князя Всеволода Велике Гніздо: *"Батьку і пане! Утримай Галич піді мною, а я Божий і твій зі всім Галичем і в твоїй волі завжди"*. Через швидку зміну політичної кон'юнктури і ця васальна присяга не мала наслідків для Галицького князівства.

Ряд дослідників вважають Володимира Ярославича автором "Слова о полку Ігоревім"¹⁴²⁵.

У 1167 р. батько одружив його з Болеславою, дочкою чернігівського князя Святослава Всеволодовича, який згодом став київським князем¹⁴²⁶. Болеслава померла до початку 80-х рр. У 1188 р. згадується попадя, з якою жив князь¹⁴²⁷, але іще до цього за їх сина Роман Мстиславич видав свою дочку, тобто їх зв'язок почався значно раніше, десь невдовзі після шлюбу.

41/34. ВИШЕСЛАВА ЯРОСЛАВНА

Після 1187 р. видала за познанського і калішського князя Одона (1141/49 – 20.04.1194), старшого сина Мешка Старого¹⁴²⁸.

42/34. ОЛЕГ ЯРОСЛАВИЧ († 1187)

Помер у 1187 р.¹⁴²⁹. Син Ярослава Осмомисла і Насті з Чагрович ("Настас'їч"). Князь галицький (1187).

За заповітом батька отримав Галич. Легітимності його прав ніхто не заперечував. Але бояри, винні у загибелі його матері, побоювалися розправи. Тому при другій спробі утвердитися на галицькому престолі Олег був отруєний.

¹⁴²⁴ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — С. 145.

¹⁴²⁵ Махновець Л. Про автора "Слова о полку Ігоревім" — Київ, 1989.

¹⁴²⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 527; — Т. 7. — С. 79.

¹⁴²⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 659–660.

¹⁴²⁸ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 1895. — S. 194–196.

¹⁴²⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 657.

Ярославичі

Перший раз Олег не зміг втриматись у Галичі і шукав допомоги в Овручі при дворі Рюрика Ростиславича та в Кракові при дворі Казимира II. Останній надав йому допомогу. Певна частка боярства теж встала на його сторону. Володимир Ярославич з белзьким князем Всеволодом Мстиславичем виступили йому назустріч, але потерпіли поразку. Володимир втік в Угорщину, а Олег вступив у Галич.

43/37. РОСТИСЛАВ ІВАНОВИЧ († 1189)

Помер у 1189 р.¹⁴³⁰. Пораненим потрапив у полон до угорців при спробі оволодіти Галичем і був отруєний ними, оскільки його претензії на Галицьку спадщину були найбільш легітимними. Його, можливо, поховали у монастирській церкві св. Івана Хрестителя в Галичі¹⁴³¹.

Жив ізгоєм при дворі Давида Ростиславича в Смоленську. Коли угорці захопили Галич, з невеликою дружиною прибув у дідівську землю. Прикордонні міста визнали його князем. Але у битві за Галич дружина його була розбита, а сам князь пораненим потрапив в полон. Боячись, що галичани, яким сподобалась мужність цього князя, його визволять, угорці приклали до ран отруту і цим прискорили смерть Ростислава.

XII

44/40. ВАСИЛЬКО ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1218)

Син Володимира Ярославича від попаді. У 1187 р., ще за життя Ярослава Осмомисла, одружився з Феодорою, дочкою волинського князя Романа Мстиславича. Розлучився з нею, коли Роман захопив Галич. Разом з батьком у 1188 р. був вивезений в Угорщину, де залишався заложником.

У документі 1218 р. він і його молодший брат названі галицькими претендентами. І. Шараневич та М. Грушевський вважали, що дата документа помилкова і він стосується Василька і Володаря, але в документі ім'я брата Василька — Володимира-Івана важко сплутати з Володарем. Тому, схоже, правий М. Баумгартен, який вважав Василька і його брата синами Володимира Ярославича, яких угорці пробували використати у боротьбі за Галицьку спадщину¹⁴³².

45/40. ВОЛОДИМИР-ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1218)

Згаданий у документі 1218 р. разом з братом як галицький претендент в еміграції в Угорщині.

XIII

46/ нащадок 30. ГЛІБ [?] († після 1260)

У 1255–1260 рр. згадується як князь волковиський. Напевно належав до городенської династії¹⁴³³.

47/ нащадок 30-31?. ІЗЯСЛАВ [?] († після 1256)

У 1256 р. займав престол у Свислочі по сусідству з Глібом. Напевно, теж належав до городенської династії.

¹⁴³⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 663–665.

¹⁴³¹ Лукомський Ю. Невідомі церкви..., — С. 591.

¹⁴³² Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle // Orientalia Christiana. IX. № 35. — Roma, 1927. — P. 17.

¹⁴³³ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle..., — P. 31.

48/46. ОЛЕНА ГЛІБІВНА († після 1288)

Померла після 1288 р., коли була присутньою на похоронах свояка Володимира Васильковича¹⁴³⁴, але ця здогадка Л. Махновця може бути дискусійною. Княгиня Олена черниця могла бути і бабуся Володимира Васильковича — дружина Романа Анна.

Бл. 1255 р. була видана за Романа Даниловича († бл. 1261), тоді слонімського князя.

Цікаво, що польський князівський рід Любомирських виводив свій родовід від князя Давида Ігоревича та його нащадків. Піднесення роду Любомирських почалося десь з середини XVI ст. Себастьян Любомирський (бл. 1539–1613) у 1597 р. отримав титул графа Священної Римської імперії, а його син Станіслав Любомирський (1583–1649), який займав високі уряди воєводи руського (1628–1638), воєводи і старости краківського (1638–1649), добився у 1647 р. титулу князя Священної Римської імперії. До цього часу Любомирські князівським титулом не користувались. Але те, що переконані католики Любомирські своїм родоначальником назвали одного з дрібних князів династії Рюриковичів з досить непевною репутацією, все ж свідчить на користь ймовірності такої версії. Можливо, що з городенською династією вони були пов'язані лише по материнській лінії. Серед Любомирських найбільш відомі: сини Станіслава — Олександр Михайло († 1677), воєвода краківський (з 1668) та Єжі Себастьян (1616–1667), гетьман польний коронний (з 1658); сини останнього — Станіслав Геракліуш († 1702), маршалок великий коронний, та Ієронім Августин († 1706), мальтійський кавалер, фельдмаршал-лейтенант австрійської армії, коронний польний і великий коронний гетьман (1702), сподвижник короля Яна III Собеського; Станіслав (1704–1793), воєвода брацлавський і київський; Юрій (Єжі) (1817–1872), вчений, попечитель Оссолінеуму у Львові в 1847–1851, 1869–1872 рр.

¹⁴³⁴ Літопис Руський, Переклад і коментар Л. Махновця. — Київ, 1989. — С. 444.

3.4. ІЗЯСЛАВИЧІ ТУРІВСЬКІ

Для цієї гілки через брак джерел період XIII – першої половини XIV ст. реконструйований на підставі ряду гіпотез, збудованих на поодиноких згадках в джерелах у зіставленні з практикою успадкування престолів.

Табл. 5. Ізяславичі Турівські

VI покоління від Рюрика

1. ІЗЯСЛАВ-ДМИТРО ЯРОСЛАВИЧ († 1076)

Див табл. 4 поз. 4.

VII

2/1. МСТИСЛАВ ІЗЯСЛАВИЧ († 1069)

Помер 1069 р.¹⁴³⁵. Князь новгородський (1065–1067), полоцький (1067–1069).

Бастард, адоптований батьком. Виступав за придушення бунту киян у 1068 р. Після втечі князя Всеслава у квітні 1069 р. першим із своєю дружиною вступив у Київ і жорстоко розправився з киянами, застосувавши у великих масштабах страти та осліплення. Після перемоги над Всеславом Брячиславичем поставлений полоцьким князем. Його раптова смерть, можливо, наступила через отруєння.

3/1. ЯРОПОЛК-ГАВРИЇЛ-ПЕТРО ІЗЯСЛАВИЧ (* до 1050 † 22.11.1086)

Народився до 1050 р. Помер 22.11.1086 р., поранений дружинником Нерадцем, можливо підсланим перемишльським князем Рюриком Ростиславичем¹⁴³⁶. Тіло було привезено у Київ і 5.12.1086 поховано у патрональній церкві св. Петра в монастирі св. Дмитрія Солунського, закладеного його батьком, в присутності київського князя Всеволода Ярославича з синами та митрополита Іоанна II Продрома¹⁴³⁷. Князь полоцький (1071), вишгородський (1077–1078), турівський і волинський (1078–1086). Гавриїл — хрестильне ім'я, Петро — католицьке¹⁴³⁸.

Перебуваючи з батьком у вигнанні, знайшли притулок у сербо-лужицького маркграфа Дедо фон Веттіна (1046–1075). Другим шлюбом у 1069 р. маркграф одружився з Аделаїдою, дочкою Ламберта III, графа Лованіум, вдовою за маркграфом Отто фон Орламюнде, який тримав Мейсенську марку у 1062–1067 рр. Від першого шлюбу в Аделаїди було три доньки. Старша з них Кунегунда бл. 1075 р. була видана за Ярополка Ізяславича¹⁴³⁹. Цей шлюб зафіксований в ілюстраціях до відомого Трірського псалтиря, котрий був виготовлений для матері Ярополка — Гертруди-Олісави. Можливо під впливом матері та дружини Кунегунди-Ірини Ярополк погодився в обмін на підтримку папи Григорія VII перейти в католицьку віру. Склавши васальну присягу престолу св. Петра, Ярополк-Петро [католицьке хрестильне ім'я] та його дружина Кунегунда-Ірина були короновані як король і королева Русі *dono sancti Petri*. Про це була

¹⁴³⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 174; — Т. 2. — Стб. 163; Татишев В. Н. История Российская. — Т. 2. — Москва-Ленинград, 1963. — С. 68.

¹⁴³⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 206; — Т. 2. — Стб. 198; Смерть Ярополка Изяславича (в 1086 г.) // Современник. — Т. 16. — Отд. 2. — С. 1–32.

¹⁴³⁷ Карамзин Н. М. История государства Российского. — Т. 2–3. — Москва, 1991. — С. 248.

¹⁴³⁸ Янин В. Л. Русская княгиня Олисава-Гертруда и сын ее Ярополк // Нумизматика и эпиграфика. — Т. 4. — 1963. — С. 160, 145.

¹⁴³⁹ Annalista Saxo. Chronicon / Ed. G. Waitz // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. — Т. 6. — 1849. — P. 693, 737; Lamperti monachi Hersfeldensis Annales // Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters / Herausgegeben von R. Bucher. — Bd. 13. — Darmstadt-Berlin, 1955. — P. 262.

Розділ третій

видана спеціальна булла папи від 17.04.1075 р.¹⁴⁴⁰. На одній з мініатюр Трірського псалтиря зображено як Ярополк з Кунегундою простягають руки до апостола, а Гертруда цілує ногу св. Петра. На другій — Ярополк та Кунегунда вінчаються на королівство в присутності св. Петра самим Ісусом¹⁴⁴¹.

Повернувшись на Русь, вони не ризикнули обнародувати цей акт. Ярополк отримав Вишгородське князівство, а пізніше Турів і Волинь. Як спадкоємець київського престолу він був небезпечним для великого князя Всеволода Ярославича, через що останній не підтримав його у боротьбі з князями-ізгоями Ростиславичами, які відірвали від Волині пізнішу Галицьку землю, та Давида Ігоревича, який укріпився у східній частині Волині. Спроби Ярополка Ізяславича силою відновити становище наштотувалися на відвертий спротив Києва аж до погрози передачі всієї Волині Давидові Ігоревичу (1085–1086). Врешті волинський князь загинув під час чергової війни з Ростиславичами.

По смерті мужа Кунегунда-Ірина з юною дочкою виїхала у Саксонію. Там вона ще двічі виходила заміж. Другим її мужем був граф Куно фон Бейхлінген, який помер в 1103 р., третім (з 1110 р.) — Віпрехт фон Гройтзш († 22.05.1124). Кунегунда-Ірина востаннє згадується 20.11.1117 р.¹⁴⁴². За Д. Донським Кунегунда-Ірина народилася у 1060 р. і померла 11.06.1140 р.¹⁴⁴³.

4/1. ЄВДОКІЯ ІЗЯСЛАВНА († 1089)

У 1088 р. Мешко (* 12.04.1069 † 1089), син Болеслава II Сміливого, одружився з руською княжною¹⁴⁴⁴. Галл Анонім не знав її імені¹⁴⁴⁵. За Длугошем це була Євдокія, сестра князя київського Святополка Ізяславича. Муж Євдокії у 1089 р. був отруєний агентами короля Владислава-Германа та його сина Збігнева¹⁴⁴⁶. М. Карамзін вважав Євдокію дочкою Всеволода Ярославича. Слідом за ним взяв під сумнів повідомлення Длугоша і О. Бальзер¹⁴⁴⁷. Аргументація обох не переконлива. Її відкинув М. Баумгартен¹⁴⁴⁸. Але сучасні польські дослідники залишають це питання відкритим, вказуючи головним чином на близькі родинні зв'язки Євдокії та Мешка через Гертруду-Олісаву чи Добронегу-Марію¹⁴⁴⁹. Чи Євдокія була отруєна разом з мужем, що вірогідно з огляду її відсутності на похоронах Мешка, чи пережила мужа — не можна стверджувати через відсутність джерел. Дата її смерті (13.03.1103 р.), подана Д. Донським¹⁴⁵⁰, помилкова. Нащадків у Мешка та Євдокії не було.

¹⁴⁴⁰ Рапов О. М., Ткаченко Н. Г. Документи о взаимоотношениях папской курии с великим киевским князем Изяславом Ярославичем и польским князем Болеславом II Смелым в 1075 г. // Вестник МГУ. — Серия 9. — № 5. — 1975. — С. 84–87.

¹⁴⁴¹ Кондаков Н. П. Изображения русской княжеской семьи в миниатюрах XI века. — Санкт-Петербург, 1906; Янин В. Л. Русская княгиня Олисава-Гертруда и ее сын Ярополк // Нумизматика и эпиграфика. — Т. 4. — 1963. — С. 142–164.

¹⁴⁴² Баумгартен Н. А. Кунегунда де Орламюнде // Летопись Историко-родословного об-ва. — Москва, 1908.

¹⁴⁴³ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. (Середина IX – начало XIV в.) / Под ред. Д. М. Шахоского. — Ренн, 1991. — С. 32.

¹⁴⁴⁴ Rocznik dawny // Monumenta Poloniae Historica. — Т. 5. — P. 11; Rocznik kapituly krakowskiej // Ib., — S. 53.

¹⁴⁴⁵ Галл Аноним. Хроника. — Москва, 1961. — С. 60; Monumenta Poloniae Historica. — Т. 1. — P. 423.

¹⁴⁴⁶ Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. — Ks. 3–4. — Warszawa, 1969. — S. 237.

¹⁴⁴⁷ Balzer O. Genealogia Piastów. — Warszawa, 1895. — S. 113.

¹⁴⁴⁸ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle // Orientalia Christiana. — IX. — № 35. — Roma, 1927. — S. 11–12.

¹⁴⁴⁹ Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — Warszawa-Wrocław, 1992. — S. 181; Tęgowski J. Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / Pod red. prof. T. Chynczewskiej-Hennel i prof. N. Jakowenko. — Lublin, 2000. — S. 13.

¹⁴⁵⁰ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 34.

5/1. СВЯТОПОЛК-МИХАЙЛО ІЗЯСЛАВИЧ (* 8.11.1050 † 16.04.1113)

Народився 8.11.1050 р.¹⁴⁵¹. Помер 16.04.1113 р.¹⁴⁵², похований у Києві в церкві архангела Михаїла, що дозволяє припускати, що його хресне ім'я було Михайло¹⁴⁵³. Князь полоцький (1070–1071), новгородський (1078–1088), турівський (1088–1093) і великий київський (24.04.1093 – 16.04.1113).

"Сей великий князь був зростом високий, сухий, волосся чорняве і пряме, борода довга, зір гострий. Читач був книг і вельми пам'ятний, їв мало через слабкість здоров'я, і пив рідко, тільки для того щоб догодити іншим. До війни не був охочий і хоча на когось осердився, але скоро і забув. При цьому вельми сребролюбивий був і скутий..."¹⁴⁵⁴.

Слід зазначити, що київські літописи по його смерті були істотно перероблені у відповідному дусі Володимиром Мономахом та його сином Мстиславом. Через це з них випливає, що всі великі справи відбувалися за ініціативи та участі Володимира Мономаха, а всі невдачі і провали належали Святополку. До заслуг цього князя крім успішних походів проти половців слід занести проведення Любецького (1097 р.) та Витичівського (1100 р.) снемів, які стишили міжкнязівські протиріччя і зупинили розпад Київської Русі.

В часи його правління половці стали поважною небезпекою. Спочатку він пробував добитися миру з ними, скріпленого рядом шлюбних угод (1094). Не отримавши надійного результату, великий князь перейшов до політики великих походів об'єднаних військ руських князів у половецькі землі (1095, 1102, 1103, 1110, 1111), які змусили половців відмовитися від регулярних набігів на руські землі. Запровадив також практику вирішення найважливіших питань на князівських з'їздах-снємах. Про його продуману і успішну міжнародну політику свідчать також шлюби його дочок, якими були скріплені відповідні міжнародні угоди.

Фігура Святополка Ізяславича була складною і суперечливою. Значна доля його вини була у злочині Давида Ігоревича, безпринципним прагматиком він показав себе і у стосунках з Ростиславичами та своїми племінниками. Його адміністрація через зловживання настроїла проти себе і свого сюзерена населення Києва та Вишгорода. Обвинувачували князя і у торговельних махінаціях та потуранні єврейським купцям.

У Святополка було три дружини. Мати найстаршого сина спочатку була наложницею. Вона померла бл. 1094 р.¹⁴⁵⁵. У 1094 р. князь одружився з дочкою половецького хана Тугоркана¹⁴⁵⁶. Половчанка померла бл. 1103 р. У 1104 р. Святополк Ізяславич одружився втретє з візантійською принцесою Варварою Комнен, дочкою василевса Олексія I Комнена¹⁴⁵⁷. Вона померла в Турові 28.02.1125 р. і була похована у монастирі св. Варвари¹⁴⁵⁸.

VIII

6/2. РОСТИСЛАВ МСТИСЛАВИЧ († 1.10.1093)

Помер 1.10.1093 р.¹⁴⁵⁹. Був похований у Києві у Десятинній церкві.

¹⁴⁵¹ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 2. — С. 79.

¹⁴⁵² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 290; — Т. 2. — Стб. 275.

¹⁴⁵³ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 32–33.

¹⁴⁵⁴ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 2. — С. 98.

¹⁴⁵⁵ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle., — S. 11.

¹⁴⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 231; — Т. 2. — Стб. 221.

¹⁴⁵⁷ Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси в X–XII вв. — Санкт-Петербург, 1913. — С. 290.

¹⁴⁵⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 293; — Т. 2. — Стб. 289.

¹⁴⁵⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 225; — Т. 2. — Стб. 216.

Розділ третій

7/3. АНАСТАСІЯ ЯРОПОЛКІВНА (* 1074 † 8.01.1159)

Народилася 1074 р.¹⁴⁶⁰. Померла 8.01.1159 р.¹⁴⁶¹. Була видана за мінського князя Гліба Всеславича, який помер 13.09.1119 р. (табл. 2, поз. 7).

8/3. ЯРОСЛАВ ЯРОПОЛКОВИЧ († 11.08. чи 20.12.1102)

Помер 11.08.1102¹⁴⁶² чи 20.12.1102 р. у київській в'язниці¹⁴⁶³.

За В. Татищевим був луцьким князем з 1079 р. Можливо, що після Любецького снему змушений був уступити свої володіння Давиду Ігоревичу, хоча загалом це мало ймовірно. Не отримавши ніяких володінь пробував утриматися в Бересті (1101, 1102)¹⁴⁶⁴. Після другої спроби невдовзі помер у тюрмі, напевно, не без сторонньої допомоги.

9/3. NN ЯРОПОЛКІВНА (* бл. 1076 † п. 1087)

Народилася бл. 1076 р. Померла після 1091 р. Разом з матір'ю після загибелі батька виїхала у Саксонію. Після 1087 р. була видана за тюрінгського князя Гюнтера, засновника династії Шварцбургів. Від цього шлюбу народився граф Сіццо¹⁴⁶⁵. Гюнтер I († 1114), граф Кафенбурзький, був одружений двічі. Першою його дружиною була Анна фон Штольберг, другу дружину генеалоги Шварцбургів (граф Сіццо приєднав замок Шварцбург і у 1137 р. прийняв відповідний титул) називають Мехтільдою Святославівною Турівською¹⁴⁶⁶. Це, звичайно, помилка, на підставі якої Д. Донской назвав княжну Святославою¹⁴⁶⁷. Його здогадка досить правдоподібна. Можливо графиню звали Святославою-Мехтільдою (Мехтільдою була названа старша дочка Сіццо, графа Шварцбург-Кафенбурга, напевно на честь бабусі) і друге ім'я вона отримала в Тюрингії. Від Шварцбургів походять відомі князівські династії Шварцбург-Бланкенбургів (вигасли у 1605 р.), Шварцбург-Зондерсхаузен (вигасли у 1909 р.) та Шварцбург-Рудольфштадт (вигасли у 1971 р.).

10/3. В'ЯЧЕСЛАВ ЯРОПОЛКОВИЧ († 13.12.1104 чи 16.12.1105)

Помер 13.12.1104 р.¹⁴⁶⁸ чи 16.12.1105 р.¹⁴⁶⁹, або, навіть, у 1110 р.¹⁴⁷⁰.

У 1103 р. в поході на половців очолював власну дружину. За О. Раповим мав уділ на Волині¹⁴⁷¹. З цим важко погодитися. Святополк Ізяславич закріпив Волинь за сином Ярославом і слідкував, щоби цей уділ не перейшов у інші руки. Він нещадно розправився з старшим братом В'ячеслава за спробу утворити уділ у Бересті. Син Давида Ігоревича теж мусив служити волинському князеві, а не успадкував Дорогобужське князівство. Найбільш ймовірно, що ще у 1097 р. за рішенням Любецького снему Ярослав отримав Турів або уділ в Турівській землі. Там пізніше мали уділи його племінники.

¹⁴⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 492.

¹⁴⁶¹ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle., — S. 12.

¹⁴⁶² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 276; — Т. 2. — Стб. 252.

¹⁴⁶³ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 2. — С. 122.

¹⁴⁶⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 275; — Т. 2. — Стб. 250.

¹⁴⁶⁵ Eccardus J. G. Historia genealogica principis Saxoniae Superioris nec non originis serenissimae familiae Anhaltinae. — Lipsiae, 1722. — P. 243–244.

¹⁴⁶⁶ Apfelschedt F. Geschichte des schwarzburgen Hauses. — Sonderburg, 1856; Id., Das Haus Kavernburg-Schwarzburg. — Sondershausen, 1890; Vater O. Das Haus Schwarzburg. — Rudolfstadt, 1894; Erichsen J. Die Anfänge des Haus Schwarzburg. — Sondershausen, 1910; Семенов И. С. Христианские династии Европы. Генеалогический справочник. — Москва, 2002. — С. 461.

¹⁴⁶⁷ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 44.

¹⁴⁶⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 280; — Т. 2. — Стб. 256.

¹⁴⁶⁹ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 2. — С. 125.

¹⁴⁷⁰ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 136.

¹⁴⁷¹ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. — Москва, 1977. — С. 87.

Ізяславичі Турівські

11/5. МСТИСЛАВ СВЯТОПОЛКОВИЧ (* 1074 † 12.06.1099)

Народився у 1074 р. від наложниці¹⁴⁷². Загинув 12.06.1099 р. при обороні Володимира від війська Давида Ігоревича від випадкової стріли, коли оглядав війська противника із заборолу¹⁴⁷³. Князь волинський (1097–1099).

12/5. ЯРОСЛАВ-ІВАН СВЯТОПОЛКОВИЧ († 05.1123)

Загинув у травні 1123 р. при облозі Володимира¹⁴⁷⁴. Князь волинський (1100–1118). Хресне ім'я — Іван¹⁴⁷⁵.

У 1111 р. був учасником походу проти половців. У 1112–1113 рр. внаслідок переможної війни з ятвягами значно розширилися північні кордони Волині, де виникло Городенське князівство. Як спадкоємець київського престолу Ярослав Святополкович був небезпечним для Володимира Мономаха та його нащадків, через що вони, напевно, самі спровокували сутичку з ним і облягали протягом 60 днів його столицю Володимир (1117). Примирення було короточасним, у наступному 1118 р. волинський князь змушений був втікати в Угорщину. Спроби повернути собі втрачене князівство у 1121 та 1123 рр. не вдалися.

У 1091 р. одружився з дочкою угорського короля Ласло I, яка померла бл. 1106 р.¹⁴⁷⁶. Після 1106 р., по смерті першої дружини, взяв дочку краківського князя Владислава-Германа. Вона народилася після 1088, а померла невдовзі після 12.05.1112¹⁴⁷⁷. Третій шлюб було укладено 29.06.1112 р. з дочкою Мстислава Володимировича¹⁴⁷⁸. У 1117–1118 рр. цей шлюб розпався¹⁴⁷⁹. За В. Татищевим ім'я третьої дружини було Святолюба¹⁴⁸⁰.

13/5. АННА СВЯТОПОЛКІВНА († після 1136)

Померла після 1136 р.¹⁴⁸¹. Була видана за Святослава Давидовича, спадкоємця чернігівського князя, якому Святополк передав половину Волині з Луцьком. У 1107 р. Святослав Давидович став ченцем Києво-Печерського монастиря († 14.10.1143) і був канонізований як св. Микола Святоша.

14/5. ЗБИСЛАВА СВЯТОПОЛКІВНА († 1113)

Померла у 1113 р.¹⁴⁸² чи у 1114 р.¹⁴⁸³. Дата смерті 1108 р., подана Д. Донським з посиланням на Длугоша та Мальвіна¹⁴⁸⁴ — явна помилка. Сучасні польські дослідники на підставі логічних міркувань датують народження Збислави 1090 р.¹⁴⁸⁵, з чим можна погодитися.

У 1103 р. Збислава була видана за краківського князя Болеслава III Кривоустого (* 20.08.1086 † 28.10.1138)¹⁴⁸⁶. Оскільки обоє були в близьких родинних зв'язках, то

¹⁴⁷² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 270; — Т. 2. — Стб. 245.

¹⁴⁷³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 272; — Т. 2. — Стб. 247–248.

¹⁴⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 293; — Т. 2. — Стб. 288.

¹⁴⁷⁵ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — Москва, 1970. — С. 83.

¹⁴⁷⁶ Wertner M. Az Árpádok czaládi története. — Nagybeczkerek, 1892. — 205–210 l.

¹⁴⁷⁷ Balzer O. Genealogia Piastow. — Warszawa, 1895. — S. 105, 123–124.

¹⁴⁷⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 273.

¹⁴⁷⁹ Баумгартен Н. А. Ярослав Святополкович и его семья // Изв. Русского генеалогического об-ва. — Т. 3. — 1909.

¹⁴⁸⁰ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 2. — С. 287.

¹⁴⁸¹ НПЛ. — С. 24.

¹⁴⁸² Kętrzyński S. Na marginesie "Genealogii Piastów" // Przegląd Historyczny. — Т. 29. — 1931. — С. 196.

¹⁴⁸³ Bieniak J. Polska elita polityczna XII wieku. — Cz. 2. // Spółczesność Polski średniowiecznej. — Т. 3. — Warszawa, 1985. — С. 49; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — Warszawa-Wrocław, 1992. — С. 188–190.

¹⁴⁸⁴ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 46.

¹⁴⁸⁵ Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — С. 188.

¹⁴⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 276; — Т. 2. — Стб. 252.

Розділ третій

краківському єпископу довелося просити дозвіл на шлюб у папи Пасхалія II, мотивуючи "необхідність шлюбу для Вітчизни". По смерті Збислави, Болеслав III одружився вдруге із Саломеєю (* 1101 † 27.07.1144), дочкою графа Генріха фон Берга. Від шлюбу із Збиславою Святополківною у нього був син Владислав (* 1105 † 30.05.1159), який займав краківський і сілезький престол у 1138–1146 рр.; незнаний з імені син (* 1107/8 † після 1109), який помер немовлям, та незнана з імені дочка (* бл. 1111), яка у 1124 р. була видана за муромського князя Всеволода Давидовича¹⁴⁸⁷.

15/5. ПРЕДСЛАВА СВЯТОПОЛКІВНА († після 1104)

21.08.1104 р. була видана за герцога Алмоша (* бл. 1075 † бл. 1129), брата угорського короля Калмана Книжника¹⁴⁸⁸. Їх син Бела II зайняв угорський престол у 1131 р.¹⁴⁸⁹

16/5. БРЯЧИСЛАВ СВЯТОПОЛКОВИЧ (* 1104 † 28.03.1123)

Старший з синів Варвари Комнен. Народився 1104 р.¹⁴⁹⁰. Помер у 28.03.1123 р. у Турові¹⁴⁹¹ і був похований 5.04.1127 р. у Києві¹⁴⁹², що було своєрідною декларацією турівської династії своїх прав на Київ. Напевно, згідно права успадкування бл. 1110 р. Брячислав Святополкович отримав Турівське князівство, а не уділ у Турівській землі, як вважав О. Рапов¹⁴⁹³. В Турові залишилася і померла його мати.

17/5. ІЗЯСЛАВ СВЯТОПОЛКОВИЧ († 23.12.1123)

Помер 23.12.1123 р. у Турові¹⁴⁹⁴ і, подібно до старшого брата, був похований у Києві 24.12.1127 р.

Мав уділ у Турівській землі¹⁴⁹⁵, можливо, з центром у Клеческу, а по смерті брата Брячислава успадкував Турів.

18/5. МАРІЯ СВЯТОПОЛКІВНА [?] († після 1145)

Востаннє згадана під 1145 р.¹⁴⁹⁶. За М. Баумгартемом наймолодша дочка Святополка Ізяславича — Марія була видана за польського комеса Петра Властовича († 20.02.1153), відомого діяча першої половини XII ст.¹⁴⁹⁷. На думку В. Пашуто Петро Властович одружився з Марією, дочкою сіверського князя Олега Святославича¹⁴⁹⁸. Ця проблема залишається дискусійною.

IX

19/8. ЮРІЙ ЯРОСЛАВИЧ († після 1102)

Згаданий під 1102 р.¹⁴⁹⁹.

20/8. В'ЯЧЕСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ († після 1127)

У 1127 р. згаданий як князь клечеський¹⁵⁰⁰.

¹⁴⁸⁷ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 2005. — S. 218–223.

¹⁴⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 280; — Т. 2. — Стб. 256.

¹⁴⁸⁹ Wertner M. Az Árpádok családi története. — Nagybeczkerek, 1892. — 251 l

¹⁴⁹⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 280; — Т. 2. — Стб. 256.

¹⁴⁹¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 296.

¹⁴⁹² ПСРЛ. — Т. 9. — С. 154.

¹⁴⁹³ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси..., — С. 89.

¹⁴⁹⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 299; Т. 2. — Стб. 293.

¹⁴⁹⁵ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси..., — С. 89.

¹⁴⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 319.

¹⁴⁹⁷ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle., — S. 11.

¹⁴⁹⁸ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 152.

¹⁴⁹⁹ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 2. — С. 123.

¹⁵⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 297; — Т. 2. — Стб. 292.

Ізяславичі Турівські

Напевно отримав цей уділ у 1123 р., коли Ізяслав Святополкович перейшов у Турів. Старша гілка Ярославичів намагалася утриматися у Турівській землі, постійно декларуючи свої легітимні підстави для успадкування київського престолу. З другої чверті XII ст. у турівській династії виникли проблеми із збереженням вже Турівської землі.

21/12. ЮРІЙ ЯРОСЛАВИЧ († після 1166/до 1168)

Народився до 1112 р. (був сином Ярослава від другої дружини, дочки краківського князя Владислава-Германа)¹⁵⁰¹. Востаннє згаданий у 1166 р.¹⁵⁰². Князь пінський (бл. 1142–1148, 1154–1157), турівський (1148/1149–1150, 1151–1154, 1157 – після 1166/ до 1168).

Мав уділ у Турівській землі, напевно з центром у Пінську, у 1157 р. титулувався князем турівським і пінським¹⁵⁰³. У важких умовах, маневруючи між Юрієм Довгоруком і Волинськими Мономаховичами, зумів утримати Турівську землю для нащадків Святополка Ізяславича. У 1157 р. він втримав 10-тижневу облогу Турова військами великого київського князя Ізяслава Давидовича, луцького князя Ярослава Ізяславича, дорогобузького князя Володимира Андрійовича, галицької дружини, дружин Володимира Мстиславича та Рюрика Ростиславича, а також полоцьких військ і берендеїв, які пустошили Пінщину та інші землі князівства¹⁵⁰⁴.

У 1144 р. одружився з дочкою городенського князя Всеволодка Давидовича¹⁵⁰⁵ (табл. 4, поз. 33). Дружина Юрія Ярославича померла у 1190 р.

22/12. СОФІЯ ЯРОСЛАВНА († 1158)

Померла у 1158 р.¹⁵⁰⁶. Була видана за мінського князя Ростислава Глібовича¹⁵⁰⁷ (табл. 2, поз. 15).

23/12. ПРИБИСЛАВА ЯРОСЛАВНА (* 1106 † після 1158)

Народилася у 1106 р., померла після 1158 р.¹⁵⁰⁸.

Бл. 1136 р. була видана за західнопоморського князя Ратибора I († 7.05.1156). Їх син Богуслав був князем на Славні¹⁵⁰⁹. В. Дворжачек помилково вважав Прибиславу дочкою волинського князя Ярослава Ізяславича¹⁵¹⁰.

X

24/21. ІВАН ЮРІЙОВИЧ († після 1170)

Помер після 1170 р.¹⁵¹¹. Князь турівський (до 1168 р. – після 1170 р.). У 1168 р. вже займав турівський стіл¹⁵¹², а у 1166 р. востаннє згаданий його батько.

25/21. СВЯТОПОЛК ЮРІЙОВИЧ († 19.04.1190)

Помер 19.04.1190 р. у Турові¹⁵¹³. Похований у Києві у церкві архангела Михаїла.

¹⁵⁰¹ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle., — P. 11–12.

¹⁵⁰² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 527; — Т. 7. — С. 79.

¹⁵⁰³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 491.

¹⁵⁰⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Київ, 1992. — С. 122, 187–188, 302, 307–308.

¹⁵⁰⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 297.

¹⁵⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 491.

¹⁵⁰⁷ Баумгартен Н. А. Ярослав Святополкович и его семья..., — С. 12.

¹⁵⁰⁸ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 64.

¹⁵⁰⁹ Баумгартен Н. А. Прибыслава княгиня Померанская // Летопись историко-родословного об-ва. — Т. 2. — Москва, 1907. — С. 39–48.

¹⁵¹⁰ Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. — Warszawa, 1959. — Tabl. 18.

¹⁵¹¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 542.

¹⁵¹² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 541.

Розділ третій

У 1162 р. очолював турівське військо у поході на Слуцьк¹⁵¹⁴. У 1184 р. згадується як турівський князь¹⁵¹⁵. Напевно успадкував братові Івану турівський престол після 1170 р., а до того мав інший уділ у Турівській землі.

26/21. ЯРОСЛАВ ЮРІЙОВИЧ († після 1183/до 1190)

У 1183 р. згаданий як князь пінський¹⁵¹⁶. Помер до 1190 р., бо в цьому році пінським князем був вже його молодший брат Ярополк Юрійович¹⁵¹⁷.

Між 1154–1157 рр. одружився з Єфросинією († 1201), дочкою тодішнього турівського князя Бориса Юрійовича, внучкою Юрія Довгорукого.

Напевно по смерті Юрія Ярославича у Турівській землі залишалася в силі стара практика успадкування, коли по смерті старшого князя наступні переходили з уділу на уділ. Тоді, можливо, між 1166–1168 рр. Іван отримав Турів, Святополк — Пінськ, Ярослав — Клечеськ, Гліб — Дубровицю, а Ярополк — Городець. Ярослав мусив померти раніше за Святополка, якому успадкував Гліб-Михайло, а Пінськ у 1190 р. отримав відразу Ярополк, як найстарший після Гліба. Оскільки Ярослав у 1183 р. тримав престол, старший за престол, який займав Гліб, то він був старшим за Гліба.

27/21. ГЛІБ ЮРІЙОВИЧ († 1195)

Помер в березні 1195 р. у Турові¹⁵¹⁸, похований у Києві в Михайлівській церкві, де за традицією хоронили представників турівської династії. Схоже, що остання ніколи не забувала про свої права на Київ.

У 1182 р. згаданий як князь дубровицький¹⁵¹⁹. У 1190 р. успадкував турівський престол. За часів Гліба Юрійовича, напевно, для зупинки напруження серед турівських князів, на Турівську землю, яка сильно роздробилася, були поширені принципи, вироблені на Любецькому снемі 1097 р., тобто окремі уділи були закріплені за нащадками тих князів, які володіли ними у 1190–1195 рр. До такого висновку можна прийти, аналізуючи нечисленні згадки про турівських князів у XIII ст.

28/21. ЯРОПОЛК ЮРІЙОВИЧ († після 1190)

Помер після 1190 р. В 1190 р. був пінським князем і одружився з незнаною княжною¹⁵²⁰.

29/21. АННА ЮРІЇВНА († після 1205)

Померла після 1205 р.¹⁵²¹

Бл. 1172 р. була видана за овруцького князя Рюрика Ростиславича († 19.04.1212)¹⁵²², який активно боровся за київський престол на межі XII–XIII ст. У 1202 р. була разом з мужем силоміць пострижена в одному з київських монастирів зятем Романом Мстиславичем. По загибелі Романа у 1205 р. Рюрик покинув монастир і вернувся до політичної діяльності. Анна відмовилась від світського життя і залишилась у монастирі.

¹⁵¹³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 665.

¹⁵¹⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 521.

¹⁵¹⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 633.

¹⁵¹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 631.

¹⁵¹⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 672.

¹⁵¹⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 694.

¹⁵¹⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 631.

¹⁵²⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 672.

¹⁵²¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 426.

¹⁵²² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 658, 710.

30/21. МАЛФРІДА ЮРІЇВНА († після 1166)

У 1166 р. була видана за сина луцького князя Всеволода Ярославича¹⁵²³ († після 1209).

XI

31/24?. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ [?] († 1.06.1223)

У складі київського війська, яке виступило на Калку, було багато дрібних турівських князів. Схоже, що їх привів сюзерен Турівської землі, зв'язаний з київським князем родинними зв'язками. Другий зять Мстислава Романовича — Олександр був дубровицьким князем, отже, не міг бути сюзереном Турівської землі. Крім того серед зятів Андрій названий перед Олександром, що означає, що він займав старший престол. Найімовірніше, що Андрій був турівським князем, а отже нащадком одного з старших синів Юрія Ярославича Івана або Святополка, скоріше першого.

У Іпатіївському зведенні в числі учасників походу Ігоря Святославича на половців у 1184 р. названі князі *"Андрея з Романом"*¹⁵²⁴. У В. Татищева — *"Андрея з Романом Мстиславичем"*¹⁵²⁵. Напевно так було у джерелі, бо сам В. Татищев вважав обох князів Мстиславичами. Але Андрія Мстиславича джерела не знають. Другого Романа Мстиславича, окрім володимирського князя, — також. Тому Андрій — це турівський князь Андрій. Його батько Іван Юрійович згаданий востаннє під 1170 р., отже у 1184 р. Андрій спокійно міг мати 15–16 років і брати участь у поході. Турово-пінські князі брали участь у літньому поході 1184 р., очоленому Святославом Всеволодовичем (наприклад пінський князь Ярослав Юрійович з братом дубровицьким князем Глібом Юрійовичем). У весняному поході, очоленому молодшим з чернігівських князів Ігорем Святославичем, могли брати участь дружини турівського і володимирського князів. Обидва були васалами сюзеренів своїх земель, посланими відповідно Всеволодом Ярославичем (який витіснив Інгваря з Луцька) та турівським князем Святополком Юрійовичем. Неочікувано великий розлив рік перешкодив продовженню цього походу після сутички на р. Херей (Хорол). Тому військо було розпущене. У літньому поході ці дружини участі вже не брали, тому їх немає в переліку учасників цього походу.

Андрій здався монголам у полон і загинув 1.06.1223 р.¹⁵²⁶

32/25. ВОЛОДИМИР СВЯТОПОЛКОВИЧ († 1228 ?)

Як пінський князь згадується у 1206–1207 рр.¹⁵²⁷. За версією М. Баумгартена був сином Святополка Юрійовича і тримав пінське князівство до 1228 р.¹⁵²⁸

33/25. РОСТИСЛАВ СВЯТОПОЛКОВИЧ († після 1232)

Помер після 1232 р. У 1228–1232 рр. згадується як пінський князь¹⁵²⁹. Його претензії на волинські землі, можливо, базувалися на родинних зв'язках з Інгваревичами. Як один з старших турівських князів найвірогідніше був сином Святополка Юрійовича.

34/26?. СВЯТОСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ [?] († 1.06.1223)

Загинув на Калці 1.06.1223 р.

Князь яненський. Локалізація Янева неясна. Святослав згадується поряд з несівським князем та іншими удільними турівськими князями. Очевидно, що це був один

¹⁵²³ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 79.

¹⁵²⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 628–629.

¹⁵²⁵ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — Москва, 1964. — С. 130–131.

¹⁵²⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 446, 509; — Т. 21. — С. 260.

¹⁵²⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 720–721.

¹⁵²⁸ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle., — P. 13.

¹⁵²⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 754.

Розділ третій

з молодших внуків Юрія Ярославича. Позаяк Ярослав Юрійович не займав старшого турівського престолу, то його нащадки, навряд чи могли розраховувати на якісь більші уділи. Виходячи з цього, можна вважати Святослава сином Ярослава Юрійовича. Загалом це питання залишається відкритим.

35/27?. ОЛЕКСАНДР ГЛІБОВИЧ († 1.06.1223)

Загинув у битві на Калці 1.06.1223 р.

Князь дубровицький. Зять київського князя Мстислава Романовича. Виходячи з порядку успадкування престолів, М. Баумгартен вважав його сином Гліба Юрійовича¹⁵³⁰, з чим можна погодитись без застережень.

36/28?. ЮРІЙ ЯРОПОЛКОВИЧ († 1.06.1223)

Загинув у битві на р. Калці 1.06.1223 р.

Князь несвізький. Виходячи з переліку князів, був молодшим за Святослава Яневського, а отже і Несвіж був молодшим престолом від Янева. Звідси — найвірогідніше, що Юрій був сином Ярополка Юрійовича.

ХІІ

37/31. ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ [?]

Як турівський князь Юрій згадується у Любецькому пом'янику. З порядку запису можна припускати, що його діяльність відносилася до середини XIII ст., а отже він, напевно, був сином турівського князя Андрія (поз. 31). Те, що цього князя записали до Любецького пом'яника може означати, що його дружина була з Чернігівських Ольговичів або дочка вийшла за одного з Ольговичів.

38/32. ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ [?] († після 1229)

Помер після 1229 р. Згадується як пінський князь у 1228–1229 рр. На думку М. Баумгартена, з якою можна погодитися, цей князь не тотожний Володимирі, згаданому у 1206–1207 рр.¹⁵³¹. Тоді, виходячи з порядку успадкування, він міг бути сином цього Володимира (поз. 32) чи його брата Ростислава (поз. 33), скоріше першого.

39/32. МИХАЙЛО ВОЛОДИМИРОВИЧ [?] († після 1247)

У 1247 р. згадується як пінський князь¹⁵³². Міг бути сином Володимира або Ростислава.

40/35. ГЛІБ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Князь степанський (бл. 1223–1240/50 ?).

У 1289/90 р. помер його син степанський князь Іван Глібович. Степанське князівство було дубровицьким уділом. Можна не сумніватися, що Гліб був молодшим сином дубровицького князя Олександра Глібовича, який міг отримати свій уділ після загибелі батька у 1223 р. Незнаний з джерел старший син отримав Дубровицю. Ім'я Гліб у степанського князя непрямо підтверджує гіпотезу, що Дубровицьке князівство утримали за собою нащадки Гліба Юрійовича.

41/36. ЯРОСЛАВ ЮРІЙОВИЧ († 1.06.1223)

Загинув у битві на р. Калці 1.06.1223 р. (битва відбулася 31.05.1223 р., але більшість турівських князів здалися у полон і загинули наступного дня під час бенкету). Князь неговорський.

¹⁵³⁰ Baumgarten N. de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle., — P. 13.

¹⁵³¹ Іб., — P. 13–14.

¹⁵³² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 793.

Ізяславичі Турівські

ХІІІ

42/37. СЕМЕН ЮРІЙОВИЧ [?] (кінець ХІІІ – початок ХІV ст.)

Записаний у Любецький пом'яник як турівський князь. Порядок запису дозволяє віднести його діяльність до межі ХІІІ–ХІV ст., а, отже, і вважати його сином турівського князя Юрія, згаданого у цьому ж пом'янику. Напевно у ХІІІ – на початку ХІV ст. турівські князі були пов'язані шлюбними контактами з Ольговичами.

43/38. ФЕДІР ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1262)

У 1262 р. згадується як пінський князь¹⁵³³.

44/38. ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 1289/1290)

Помер у 1289/1290 р.¹⁵³⁴. Князь пінський (після 1262 – 1289/1290).

45/38. ДЕМИД ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1289/1290)

Князь пінський з 1289/1290 р.¹⁵³⁵.

46/40. ІВАН ГЛІБОВИЧ († 1289/1290)

Князь степанський (бл. 1240/50 – 1289/90).

Під 1292 р. (фактично 1289/1290) у Іпатіївському зведенні: *"Тої зими преставився степанський князь Іван, син Глібів. І плакали за ним усі люди од малого до великого, і став княжити замість нього син його Володимир"*¹⁵³⁶. Цей фрагмент свідчить на користь версії щодо наявності власного літописання у дрібних волинських та турівських князівствах. І. Мицько на одному із засідань наукового семінару "Княжі часи" у Львові в 2004 р. обгрунтував версію створення Іпатіївського зведення у Пінську на початку ХІV ст.

ХІV

47/44. ЯРОСЛАВ ЮРІЙОВИЧ († після 1289/1290)

Згаданий вперше під 1289/1290 р. як незнаний з імені син пінського князя Юрія Володимировича. На підставі Супрального пом'яника (поз. 2) можна вважати, що його звали Ярославом (популярне ім'я серед турівської династії), а його дружиною була Марія, дочка Романа Даниловича¹⁵³⁷.

48/44. NN ЮРІЙОВИЧ († після 1289/1290)

Незнаний з імені брат Ярослава, згаданий під 1289/1290 р.¹⁵³⁸.

49/46. ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ († після 1289/1290)

У 1289/1290 р. успадкував Степанське князівство.

ХV

50/47. ВАСИЛЬ ЯРОСЛАВИЧ [?]

За Супральським пом'яником (поз. 3) можна вважати його сином пінського князя Ярослава Юрійовича. Його дружину Василису, схоже, записано у тому ж пом'янику (поз. 11)¹⁵³⁹.

¹⁵³³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 856.

¹⁵³⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 938.

¹⁵³⁵ Там само.

¹⁵³⁶ Там само.

¹⁵³⁷ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець ІХ – початок ХVІ ст.). Склад, суспільна і політична роль. — Львів, 2000. — С. 69, 71–72.

¹⁵³⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 938.

¹⁵³⁹ Войтович Л. Князівські династії..., — С. 69, 71–72.

51/50. ОЛЕКСАНДР ЧЕТВЕРТНЯ († після 1388) < табл. 6

Згаданий у грамоті 10.10.1388 р.¹⁵⁴⁰.

Відповідно до родовідної легенди князь Святополк-Михайло, який мав синів Василя і Олександра, заложив Четвертню (над Стиром на межі турівсько-волинських земель)¹⁵⁴¹. Всі ж відомі родоводи князів Четвертинських, в т. ч. і родовід у А. Кальнофойського¹⁵⁴², виводили (з певними помилками і пропусками) Олександра Четвертню від київського князя Святополка Ізяславича¹⁵⁴³. Щоб підкреслити свою спорідненість з турівською династією вони навіть стали писатися Святополк-Четвертинськими. Це, зрештою, було прийнято К. Несецьким¹⁵⁴⁴ та Ю. Вольфом¹⁵⁴⁵.

Герб на генеалогічному дереві Четвертинських виключає Гедиміновичів. Теж саме можна сказати і про знаки на їх печатках. Вони скоріше є різновидом "тризуба" ніж "колюмни". Географія володінь також вказує на нащадків турівських князів. Таку ж версію прийняла і Н. Яковенко¹⁵⁴⁶. Правда, князь Олександр Четвертня потрапив до списку Острозьких¹⁵⁴⁷. На підставі запису князя Олександра Четвертні до блоку Острозьких в ряді пом'яників до відгалуження цієї родини пропонує віднести Четвертинських також І. Мицько¹⁵⁴⁸.

Напевно, варто віддавати перевагу традиції родини. Крім того, як би Четвертинські були відгалуженням Острозьких, вони б неминуче взяли участь у майнових суперечках щодо спадщини останніх. Але цього не сталося. З Супрального пом'яника випливає можливість того, що батьком Олександра Четвертні міг бути пінський князь Василь Ярославич. Цей князь був правнучатим племінником пінського князя Михайла (1247 р.). Обидва імені присутні у найдавнішій легенді про першого князя на Четвертні. Виходячи з цього, Олександр Четвертня по лінії бабусі Марії міг бути правнуком Романа Даниловича. Вже через це він міг бути внесений до блоку Острозьких. Крім того князь Олександра Четвертню могли записати у блоці Острозьких як зятя Федора Даниловича і мужа княгині Феодори, яка теж внесена до старшого з блоків Острозьких у Києво-Печерському пом'янику. Така спорідненість у четвертому коліні була цілком можливою з огляду на вигідність подібного зв'язку перш за все для Четвертинських. Супральный пом'яник дозволяє припускати, що хрестильним іменем князя було Федір, а його дружини Феодори — Олена¹⁵⁴⁹.

52/нащадок 48?. ЮРІЙ († після 1387)

Князь случський (? – після 1387).

У 1387 р. в числі інших князів ручився галицькому воєводі Бенедиктові у збереженні його володінь в обмін на здачу міста польському королеві¹⁵⁵⁰. Судячи з

¹⁵⁴⁰ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków., — Т. 1. — Lwów, 1886. — № 11. — С. 11.

¹⁵⁴¹ Wolff J. Książowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1885. — S. 35.

¹⁵⁴² Войтович Л. "Teraturgema" Афанасія Кальнофойського як джерело з генеалогії князівських родин. — Львів, 2000. — С. 3–7.

¹⁵⁴³ Zabiccy F., Zabiccy K. Genealogia xx. Swiatopelków-Czetwertyńskich. — Luck, 1793.

¹⁵⁴⁴ Niesiecki K. Herbarz Polski. — Т. 3. — Lipsk, 1837. — S. 259–272.

¹⁵⁴⁵ Wolff J. Książowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1885. — S. 35–37.

¹⁵⁴⁶ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 313–316.

¹⁵⁴⁷ Там само. — С. 276.

¹⁵⁴⁸ Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // Лавра (Львів). — 1999. — № 1. — С. 54.

¹⁵⁴⁹ Войтович Л. Князівські династії..., — С. 69, 72–73.

¹⁵⁵⁰ Wolff J. Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgiard i Kiejstut", "Bracia Władysława Olgiardowicza Jagielly" we Lwowie 1867. — Kraków, 1886. — S. 21–22.

Ізяславичі Турівські

географії Слуцького уділу, напевно, був нащадком незнаного з імені сина пінського князя Юрія Володимировича.

53/нащадок 49. СЕМЕН († до 1399)

Князь степанський (до 1387 – до 1399).

Разом з случьким князем Юрієм ручився у 1387 р. галицькому воєводі Бенедикту за недоторканість його володінь. Ю. Вольф, а за ним й інші історики пропонували вбачати в ньому молодшого брата пінського князя Василя Михайловича з династії Гедиміновичів¹⁵⁵¹. Але тоді волинський князь Федір Любартович навряд чи ризикнув би прогнати Семена із Степані у 1387 р. Так само важко було би Семенові повернутися назад після падіння Федора Любартовича, коли користувалися будь-якою нагодою для ліквідації уділів взагалі. Напевно Семен був останнім князем старої степанської династії, яка продовжувала правити у своєму уділі, визнавши на межі XIII–XIV століть зверхність волинських князів. У битві на р. Ворсклі у 1399 р. князя Семена вже не було. Напевне він помер до цього часу. До князів Гольшанських Степанське князівство перейшло після 1431 р., коли стара династія вигасла. Князь Семен найпевніше був внуком степанського князя Володимира Івановича.

54 /нащадок 28?. ДМИТРО († до 1388)

Про існування цього князя відомо з документів, в яких згадується його син. Можна припускати, що він був городецьким князем і жив до 1388 р. Якщо мова йде про Городець Турівський (що найбільш вірогідно), то цього князя можна вважати нащадком Ярополка Юрійовича. Яневський князь Святослав міг мати старшого брата, незнаного з джерел, від якого пішли городецькі князі. Дмитро записаний до пом'яника Києво-Печерської Лаври (поз. 35, у мініблоці городецьких князів).

55/нащадок 36. ЮРІЙ-ПЕТРО († до 1388)

Згадується до 1388 р. як несвізький князь. Оскільки немає жодних натяків на його зв'язок з наступними несвізькими князями Корибутовичами, можна вважати його нащадком попередньої династії¹⁵⁵², тобто нащадками князя Юрія Несвізького. На підставі Супральського пом'яника (поз. 7) можна допускати, що хресним іменем князя було Петро.

56/нащадок 36. ГРИГОРІЙ

Напевно брат Юрія-Петра. Несвізький князь до 1388 (?). Записаний у Супральському пом'янику (поз. 8).

XVII

57/53. ІВАН СЕМЕНОВИЧ (кін. XIV – поч. XV ст.)

Князь степанський (кін. XIV – поч. XV ст.), останній представник степанських Рюриковичів.

58/54. ДАВИД ДМИТРОВИЧ († до 1392)

Князь городецький і лукомський (?) (до 1388 – до 1392).

Одружився з Марією, дочкою великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича. В документі від 26.04.1388 р. стоїть попереду несвізьких князів, князя Русана Плаксиха та ін.¹⁵⁵³. Помер до 1399 р. (бо не брав участі у битві на р. Ворсклі), а скоріше до 1392 р., коли городецьким князем названий Іван. Записаний у Любецькому пом'янику з

¹⁵⁵¹ Wolff J. Rod Gedymina..., — S. 22.

¹⁵⁵² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 273–275.

¹⁵⁵³ Archivum książąt Lubartowiczów Sanguszków., — T. 1. — Lwów, 1886. — № 9. — S. 8–9.

Розділ третій

дружиною Марією (поз. 86) та у Києво-Печерському пом'янику (поз. 36). Князі Лукомські декларували своє походження від Марії Ольгердівни. Можливо, що Лукомське князівство було приданим Марії.

59/54. ІВАН ДМИТРОВИЧ († після 1392)

Згаданий у документі з 1392 р. як князь городецький¹⁵⁵⁴. Напевно був молодшим братом Давида Дмитровича.

60/54. ЮРІЙ ДМИТРОВИЧ († після 1392)

Згаданий з братом у документі з 1392 р.

XVIII

61/58. МИТКО ДАВИДОВИЧ († після 1432)

Князь городецький (до 1399 – після 1432).

Згаданий в документах 1412–1416, 1427 рр. Як племінник Свидригайла Ольгердовича (по сестрі Марії) підтримав його і у 1432 р. потрапив у полон до Зигмунта Кейстутовича¹⁵⁵⁵. З його смертю ця гілка вигасла.

Табл. 6. Рюриковичі. Четвертинські. Соколинські.

Родовід князів Четвертинських (починаючи від Олександра Четвертні) досить добре вивчений. Таблиця складена на підставі досліджень Ф. і К. Забіців та Ю. Вольфа з урахуванням уточнень Н. Яковенко. Дата смерті князя Яцька Андрійовича уточнена за А. Кальнофойським, у якого записано, що цей князь за Стефана Баторія у 1580 р. брав участь у поході під команду князя Януша Збарзького.

XVI покоління від Рюрика

ОЛЕКСАНДР ЧЕТВЕРТНЯ († після 1388)

Див. табл. 5 поз. 51.

XVII

2/1. ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ († після 1451)

Князь четвертинський.

3/1. МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Князь четвертинський.

XVIII

4/2. ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ († бл. 1495)

Князь четвертинський.

5/2. ЮРІЙ ІВАНОВИЧ († 1502)

Князь четвертинський, намісник володимирський.

6/2. ФЕДІР ІВАНОВИЧ († бл. 1507)

Князь четвертинський, намісник брацлавський і винницький (1492–1498).

7/3. ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ († після 1502)

Князь на Четвертні.

¹⁵⁵⁴ Розов В. Украинские грамоты. — Киев, 1928. — № 25. — С. 46–47.

¹⁵⁵⁵ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 135.

Ізяславичі Турівські

8/3. ФЕДІР МИХАЙЛОВИЧ († після 1488)

Князь на Вишкові (Вишковський-Четвертинський). Одружений з NN Кальницькою.

9/3. МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ < князі Сокольські

Князь на Соколі (Сокольський). Значних урядів не займали, свій мізерний уділ зберегли до вигаснення родини. У Михайла було троє синів: Юрій († бл. 1538), Василь († 1528) та Солтан († 1544), який займав уряд волинського хорунжого (бл. 1529 – 1544). Юрій нащадків не мав. У Василя було четверо синів: Андрій († до 1541), Юрій († до 1541), Максим († бл. 1580), Остафій († бл. 1579) та дочка Марія († після 1546), яка була видана за Ірика Лукавського. З них тільки Остафій займав уряд луцького підсудка. У Солтана було двоє синів: Василь († 1568), який одружився з Анною Іванівною Монтовтівною, та Марко († 1583) і дві дочки: Анна († після 1585), видана за Василя Борзобогатого-Красенського, та Олена († після 1569), видана за князя Івана Романовича Виденицького-Любецького. Нащадків мали тільки Максим Васильович та Марко Солтанович. Василь († після 1583) та Стефан († після 1583) Максимовичі померли, не залишивши нащадків. Стефан Маркович († після 1617) став ченцем Софронієм. Барбара Марківна († після 1614) була видана за князя Стефана Воронецького. Олександра Марківна († після 1640) була одружена двічі: з Криштофом Шимковичем-Шкленським та Криштофом Словицьким. Мар'яна Марківна вийшла за Вацлава Семашка. Таким чином у першій половині XVII ст. родина князів Сокольських вигасла.

XIX

10/7. ВАЦЛАВ ЮРІЙОВИЧ († до 1492)

Князь четвертинський.

11/7. АННА ЮРІЇВНА († після 1492)

~ Оношко Вітонізький

12/7. ФЕДЬКА ЮРІЇВНА

~ Іван Хребтович

13/8. ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ († до 1545)

Князь на Четвертні і Яровиці.

14/8. ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ († після 1529)

Князь на Четвертні і Боровичах.

~ Олена Федьківна Хребтович.

15/8. БОГДАНА ФЕДОРІВНА († до 1528)

~ Іван Андрієвич

16/8. NN ФЕДОРІВНА († після 1554)

~ князь Андрій Іванович Лукомський

17/8. СЕМЕН ФЕДОРОВИЧ († після 1510)

18/8. АНДРІЙ ФЕДОРОВИЧ († після 1522)

Князь на Четвертні і Галузю. ~ Марина Левківна Свищовська.

XX

19/13. ДАНИЛО ВАСИЛЬОВИЧ († до 1545)

Князь на Четвертні і Яровиці.

Розділ третій

20/13. МАТВІЙ ВАСИЛЬОВИЧ († 1563)

Справця Луцького староства (1562–1563). Був одружений двічі, другою дружиною була Овдотя Федорівна Вагановська.

21/14. МИХАЙЛО ФЕДОРОВИЧ († після 1555)

Князь на Четвертні і Боровичах.

22/14. ІВАН ФЕДОРОВИЧ († 1559)

Князь на Четвертні і Боровичах. Першу дружину звали Овдотя, вдруге він одружився з Мариною Киселівною.

23/14. ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ († після 1542)

Князь на Четвертні і Боровичах.

24/14. БОГДАНА ФЕДОРІВНА († після 1565)

~ князь Война-Тристенський

25/14. ОГРЕНИЦЯ ФЕДОРІВНА († після 1542)

26/18. ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ († після 1569)

Князь на Четвертні і Галузю.

27/18. ЛЕВ АНДРІЙОВИЧ († бл. 1562)

Князь на Четвертні і Галузю.

28/18. ЯЦЬКО АНДРІЙОВИЧ († після 1580)

Князь на Новій Четвертні. ~ Бокіївна.

29/18. ЯКІВ АНДРІЙОВИЧ († до 1616)

Пінський лісничий. Був одружений двічі: з Анною Гарайнівною та Анастасією Підгороденською.

30/18. ОСТАФІЙ АНДРІЙОВИЧ († після 1586)

Князь на Старій Четвертні.

XXI

31/20. ІВАН (ЯНУШ) МАТВІЙОВИЧ († бл. 1570)

Князь на Четвертні і Яровиці. ~ Богдана Василівна Семашківна.

32/20. АННА МАТВІЇВНА († 1581)

~ князь Януш Збараський.

33/21. ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА

~ князь NN Сангушко.

34/22. ФЕДІР ІВАНОВИЧ († після 1576)

Князь на Четвертні і Боровичах.

35/22. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ († до 1570)

Князь на Четвертні і Боровичах.

36/22. NN ІВАНІВНА († після 1568)

~ князь Богуш Мосальський.

37/28. КОСТЯНТИН ЯЦЬКОВИЧ († до 1606)

Князь на Новій Четвертні.

Ізяславичі Турівські

38/28. СТЕФАН ЯЦЬКОВИЧ († 1665)

Брацлавський підкоморій (1629–1665).

~ 1. Анна Бокіївна; 2. Анна Микулинська; 3. Катерина Лесньовська.

39/28. ФЕДІР ЯЦЬКОВИЧ († 1664)

~ Маруша Микулинська.

40/28. АННА ЯЦЬКІВНА († бл. 1633)

~ 1. Якуб Страдомський; 2. Ян Радовицький.

41/29. ФЕДІР ЯКОВИЧ († після 1631)

42/29. МАРУША ЯКІВНА († після 1631)

43/29. КАТЕРИНА ЯКІВНА

~ NN Злоба-Черчицький.

44/29. АНАСТАСІЯ ЯКІВНА († після 1631)

~ NN Хринницький.

45/29. СОФІЯ ЯКІВНА († після 1631)

~ 1. NN Лонцький; 2. NN Яновський; 3. Адам Прошицький.

46/29. ОВДОТЯ ЯКІВНА († до 1632)

~ Павло Орда

47/29. МАГДАЛИНА ЯКІВНА († після 1631)

~ Григорій Яревський

48/30. ГРИГОРІЙ ОСТАФІЙОВИЧ († 1651)

Луцький підкоморій (1638–1651). ~ Маруша Вкринська.

49/30. NN ОСТАФІВНА

Черниця.

XXII

50/38. ОЛЕКСАНДР СТЕФАНОВИЧ († 1628)

Князь на Новій Четвертні.

51/38. ІЛЛЯ СТЕФАНОВИЧ СВЯТОПОЛК-ЧЕТВЕРТИНСЬКИЙ (* 1606 † 1638)

52/38. ЯНУШ СТЕФАНОВИЧ († 1648)

~ Софія Чурилівна.

53/38. МИКОЛА СТЕФАНОВИЧ († 1659) > князі Святополк-Четвертинські

Каштелян мінський (1649–1659). ~ княжна Доміцелла Соломирецька. Писався Святополк-Четвертинським. Ця гілка дала кількох відомих діячів. Князь Гедеон Святополк-Четвертинський був луцьким і острозьким православним єпископом, а у 1685–1690 рр. — київським митрополитом. Саме він з гетьманом Іваном Самойловичем допомогли патріархові Іоакиму підпорядкувати Київську митрополію Московському патріархату. Сильвестр Святополк-Четвертинський († після 1710 р.) був єпископом Білоруським з 1707 р. та намагався об'єднати всі православні осередки у Білорусії та Литві після хаосу, котрий спричинився підпорядкуванням митрополита київського Москві. Був останнім з князів Четвертинських, який володів городком Стара Четвертня.

Розділ третій

При ньому ці володіння були втрачені і перейшли до шляхтича Горайна. Сильвестр зберіг тільки право патронату над чоловічим і жіночим монастирями у Старій Четвертні.

53А/38. СТЕФАН СТЕФАНОВИЧ († 1684) > князі Святополк-Четвертинські

~ Регіна Кашовська. Також писався Святополк-Четвертинським. Від нього походить середня гілка родини, яка вигасла у XVIII ст.

54/38. ПЕТРОНЕЛЛА СТЕФАНІВНА († після 1655)

~ 1. Адам Конєцпольський; 2. Ян Кашовський.

55/48. ЗАХАРІАШ ГРИГОРОВИЧ († 1649) > князі Святополк-Четвертинські

Луцький підсудок (1644–1649). ~ Раїна Хринницька. Також писався Святополк-Четвертинським. Ця гілка вигасла у XVIII ст.

56/48. ВАЦЛАВ ГРИГОРОВИЧ († 1694) > князі Четвертинські

~ Людовика Война-Ясеницька. Основні володіння Четвертинських через вдалі шлюби з XVII ст. перемістилися у Руське воєводство. Ця гілка поступово злилася з польською знаттю. Брацлавський підкоморій князь Олександр Четвертинський (†1769 р.) був одним з керівників Барської конфедерації 1768 р., а перемишльський каштелян князь Антон Станіслав Четвертинський (†1794 р.) — одним з організаторів Торговицької конфедерації 1792 р. Нащадки князів Четвертинських ще не вигасли. На польський лад з кінця XIX ст. вони пишуться Четвертенськими.

57/48. NN ГРИГОРІВНА

~ NN Патровський.

58/48. МАР'ЯНА ГРИГОРІВНА († після 1654)

~ Андрій Кашовський.

59/48. ОЛЕНА ГРИГОРІВНА († після 1654)

~ Зигмунт Вилежинський.

60/48. ТЕОФІЛА ГРИГОРІВНА († після 1654)

~ Владислав Немирич

3.5. СВЯТОСЛАВИЧІ. ЧЕРНІГІВСЬКІ, МУРОМСЬКІ І РЯЗАНСЬКІ КНЯЗІ

Нащадки Святослава Ярославича утримали Чернігівську землю і її колонію — Муромо-Рязанську землю. З відділенням і розпадом останньої розпалася і династія Святославичів на три гілки: Давидовичів, Ольговичів і Ярославичів. Давидовичі швидко вигасли. Ольговичі панували у Чернігівській землі, Ярославичі — Муромо-Рязанській.

Табл. 7. Рюриковичі. Святославичі Чернігівські. Муромські і рязанські князі

VI

1. СВЯТОСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ († 1076)

Див. 3.3 поз. 6.

VII

2/1. ГЛІБ СВЯТОСЛАВИЧ († 30.05.1078)

Загинув 30.05.1078 р.¹⁵⁵⁶, похований 23.07.1078 р. у Чернігові в соборі св. Спаса. Князь тмутараканський (1060–1064, 1067–1069) і новгородський (1069–1078).

Був діяльною особистістю і, за словами літописця, красивим мужчиною. Зовсім молодим був поставлений батьком у далеку Тмутаракань. У 1064 р. двічі проганявся князем-ізгоєм Ростиславом Володимировичем. Після загибелі Ростислава місцеві верхи через популярного печерського монаха Никона знову попросили назад Гліба Святославича. У 1792 р. на Таманському півострові було знайдено мармуровий камінь з написом: *"В лето 6576 индикту 6 [1068 р.– Л. В.] Глиб князь море по льоду від Тмутараканя до Корчева 14000 сажень"*¹⁵⁵⁷. Отримавши від великого князя Ізяслава Ярославича важливий новгородський стіл, відразу зіткнувся з проблемою захисту своєї території від набігів енергійного полоцького князя Всеслава Брячиславича. Розгромив дружину останнього 23.10.1069 р. на Гзені під Новгородом, але незабаром відпустив Всеслава, взявши з нього клятву не чіпати Новгородської землі. Цей поступок князя був скоріше в інтересах Новгородської землі ніж Києва. У 1071 р. при появі у Новгороді волхвів-агітаторів, які підбивали народ на повстання, в розпал релігійної дискусії між волхвами, підтриманими натовпом, та єпископом, князь Гліб запитав у волхва чи може він передбачити майбутнє, а коли той пообіцяв сотворити чудеса вже сьогодні, власноручно розсік сокирою йому голову, після чого натовп розійшовся¹⁵⁵⁸. Однак, прихильники волхвів цього епізоду князеві Глібу не забули. Як тільки-но раптово помер у Києві його батько, Гліб був прогнаний з Новгороду і відступив у Заволоччя (територія за Онезьким озером і Волоком у низов'ях Двини¹⁵⁵⁹), де загинув у сутичці з місцевими жителями.

¹⁵⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 199–200, — Т. 2. — Стб. 190–191; НПЛ, С. 18, 161, 201; ПСРЛ. — Т. 3. — С. 3; Т. 5. — С. 148; Т. 7. — С. 2.

¹⁵⁵⁷ Спасский Г. Исследование Тмутараканского камня с русской надписью // Отечественные записки. — Т. 36. — Разд. 2. — 1846; Спицын А. Тмутараканский камень // Зап. Отд. русской и славянской археологии Русского Археологического Об-ва. — Т. 40. — Петроград, 1915; Захаров В. А. К вопросу о подлинности Тмутараканского камня // История СССР. — 1969. — № 5. — С. 211–213; Мединцева А. А. Тмутараканский камень. — Москва, 1979.

¹⁵⁵⁸ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 120–121.

¹⁵⁵⁹ Куза А. В. Новгородская земля // Древнерусские княжества X–XIII вв. — Москва, 1975. — С. 192.

Розділ третій

3/1. РОМАН СВЯТОСЛАВИЧ († 2.08.1079) [Роман Красний]

Загинув 2.08.1079 р.¹⁵⁶⁰. Князь тмутараканський (1070–1079).

Знаменитий тмутараканський скальд Боян, судячи з "Слова о полку Ігоревім", оспівував тмутараканських князів "хороброго Мстислава Володимировича" і "красного [тобто красивого — Л. В.] Романа Святославича".

Після загибелі батька Святославичі змушені були боротися за збереження своїх престолів проти Києва. У 1077 р. Роман прийняв князя-ізгоя Бориса В'ячеславича і, очевидно, допоміг останньому організувати експедицію, яка завершилася короткочасним взяттям Чернігова¹⁵⁶¹. Прийняв до себе після невдачі під Черніговом молодшого брата Олега Святославича. Можливо, що під тиском останнього виступив разом з половцями проти Переяслава і дійшов до Воїня. Всеволод Ярославич зумів домовитися з половцями, які не тільки повернули назад, але й підступно вбили князя. Роман Святославич був похований в степу недалеко від Воїня.

4/1. ДАВИД СВЯТОСЛАВИЧ († 1123)

Помер 1123 р.¹⁵⁶². Похований в Чернігові у церкві св. Бориса і Гліба¹⁵⁶³, яку збудував. Можливо, що його хресне ім'я було Борис. Князь муромський (1076–1093), новгородський (1093), смоленський (1093–1097) і чернігівський (1097–1123).

По смерті батька, схоже, утримав північну колонію чернігівських князів — Муром. У 1093 р. отримав Новгород, Але за два тижні був прогнаний місцевою елітою. Тоді силою захопив Смоленськ. Витримав натиск військ великого князя Святополка Ізяславича та Володимира Мономаха. За компромісним миром зберіг Смоленськ. У Новгороді сів Мстислав Володимирович, а у Муромі — Ізяслав Володимирович. Під час першої феодальної війни 1094–1097 рр., розв'язаної братом Олегом Святославичем, не проявив активності. За рішенням Любецького снему 1097 р. отримав батьківський Чернігів. В подальшому виступав за збереження Любецьких домовленостей та внутрішню стабілізацію. У 1098 р. виступив одним з ініціаторів покарання Давида Ігоревича. Його війська взяли участь у поході на Волинь, а син Святослав Давидович отримав Луцьке князівство (1099). У 1100 р. на Витичівському снемі також виступав за скоріше врегулювання усобиці, додавши від себе Давидові Ігоревичу 100 гривень срібла як компенсацію за уступлені волості. Підтримав Володаря Ростиславича у 1101 р. проти поляків. Брав активну участь у боротьбі проти половців (битви біля Сутеня у 1103 р., на р. Хоролі у 1107 р., похід 1110 р., битви на протоці Дегея 24.03.1111 р. і на р. Сальниці 27.03.1111 р.). Як спадкоємець великокнязівського престолу мав по смерті Святополка Ізяславича сісти у Києві, але Володимир Мономах, використавши невдоволення киян адміністрацією покійного великого князя, провів своє "закликання" через київське віче. Давид не став боротися за владу і до смерті зберіг добрі стосунки з Володимиром Мономахом. Брав участь у поході на Друцьк у 1116 р. та на Волинь у 1117 р.

За Любецьким синодиком його дружину звали Феодосією¹⁵⁶⁴. Походження її незнане.

5/1. ОЛЕГ-МИХАЙЛО СВЯТОСЛАВИЧ († 1.08.1115) < табл. 8-12

Помер 1.08.1115 р.¹⁵⁶⁵, похований 2.08.1115 р. у Чернігові в усипальниці чернігівських князів соборі св. Спаса. Хресне ім'я Михайло¹⁵⁶⁶. Перед смертю прийняв

¹⁵⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 204; — Т. 2. — Стб. 196.

¹⁵⁶¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 199; — Т. 2. — Стб. 190.

¹⁵⁶² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 293; — Т. 2. — Стб. 286.

¹⁵⁶³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 518.

¹⁵⁶⁴ Зотов Р. В. О черниговских князях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 37.

¹⁵⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 282; НПЛ. — С. 20.

Святославичі. Чернігівські, муромські і рязанські князі

чернецтво як інок Гавриїл¹⁵⁶⁷. Князь волинський (1074–1077), тмутараканський (1083–1115?), чернігівський (1094–1096) і сіверський (1097–1115).

Від нього походить династія Ольговичів. "Гореславичем" назвав його автор "Слова о полку Ігоревім". Але чи заслуговував цей князь такої негативної оцінки, яку продовжують давати йому історики, спираючись на промономахівське літописання? Був це справді найбільш діяльний із синів Святослава Ярославича і найбільш схожий на батька. Від батька отримав Волинь, але по його смерті втратив цей престол і жив у Чернігові як князь-ізгой. Втік до брата у Тмутаракань, звідки з іншим ізгоєм Борисом В'ячеславичем здійснив дві спроби здобути Чернігів. Після поразки на Нежатиній Ниві (3.10.1078) знову втік до Тмутаракані, підбиваючи брата на похід проти Всеволода Ярославича. Брата вбили половці під Воїнем, а Олег потрапив в руки до хазар, які відправили його до Константинополя. Це була реалізація домовленості Всеволода Ярославича з Візантією. Олега чекало заслання на о. Родос. Але невдовзі Олег здобув довіру василевса Никифора III Воніата (1078–1081) і одружився з аристократкою Феофано Музалон¹⁵⁶⁸. Візантія вирішила використати цього князя для забезпечення своїх південнокримських володінь від кочовиків. У 1082 р., за згодою Києва, з візантійською допомогою Олег Святославич здобув Тмутаракань, прогнавши звідти ізгоїв-невдах Володаря Ростиславича та Давида Ігоревича. Він прийняв пишний титул "архонта Матрахи, Зіхії і всієї Хазарії", карбував власну монету, підкреслюючи свій суверенітет¹⁵⁶⁹.

З князем Олегом пов'язаний останній спалах активності на Каспії в р-ні Шарабана (область Куби) в часи правління ширваншаха Фарібурзі ібн Саларі (бл. 1063 – не раніше 1111)¹⁵⁷⁰. По смерті Феофано Музалон, Олег бл. 1090 р. одружився з дочкою половецького хана Осолука¹⁵⁷¹, що забезпечило йому підтримку половців.

Бачачи, що в Києві і далі не мають намірів рахуватися із синами Святослава Ярославича, а найстаршому Давидові ледве вдалося відстояти Смоленськ, Олег вирішив діяти силою і раптовим наскоком захопив Чернігів у 1094 р. Почалася перша феодальна війна на Русі. У суботу 3.05.1096 р. об'єднані війська Святополка Ізяславича та Володимира Мономаха змусили Олега покинути Чернігів¹⁵⁷². Він заперся у Стародубі, але не зміг втриматися і там¹⁵⁷³. Олег відступив до Смоленська у володіння брата, але той його не прийняв, побоюючись за свою долю. Тоді Олег кинувся до Мурому і здобув його. В цьому бою загинув його похресник муромський князь Ізяслав Володимирович¹⁵⁷⁴. Подальша війна розгорнулася в Ростовській землі, де Олег посадив своїх посадників. Володимир Мономах та його сини вдарили по ньому з півдня та північного заходу. Новгородський князь Мстислав Володимирович зайняв Ростовську землю, отримав допомогу, яку привів брат В'ячеслав, і витіснив Олега з Мурому. Той засів у Рязані і пробував боронитися до останнього, Але при підході Мстислава Володимировича втік у степ до половців.

¹⁵⁶⁶ Зотов Р. В. О черниговских князьях., — С. 34.

¹⁵⁶⁷ Милорадович Г. А. Любеч Черниговской губернии Городецкого узда — родина преподобного Антония Печерського. — Москва, 1871. — С. 31.

¹⁵⁶⁸ Янин В. Л. Печать Феофано Музалон // Нумизматика и сфрагистика. — Т. 2. — 1965. — С. 76–90.

¹⁵⁶⁹ Молчанов А. А. Знаки княжеской собственности в политико-административной и хозяйственной жизни Древней Руси // Автореф. дисс. к. и. н. — Москва, 1976. — С. 26–29.

¹⁵⁷⁰ Бейлис В. М. Ал-Масуди о русско-византийских отношениях в 50-х годах X в. // Международные связи России до XVII века. — Москва, 1961. — С. 21–31.

¹⁵⁷¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 329, 334.

¹⁵⁷² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 226; — Т. 2. — Стб. 217.

¹⁵⁷³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 220.

¹⁵⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 237; — Т. 2. — Стб. 227.

Розділ третій

Активність Олега привела до Любецького снему 1097 р. на якому руські землі були закріплені за різними гілками Рюриковичів. Святославичі отримали "батьківську" землю з її колоніями Муромом, Рязанню і Тмутараканню. Чернігів перейшов до старшого Давида, Олег отримав Новгород-Сіверський, очевидно, зберігши Тмутаракань, а Ярослав дістав Муром. За Іпатівським літописом його наділили землею вятичів, за В. Татищевим — Муромом. Тут залишаються певні дискусійні питання, але поза сумнівами, що саме діяльність Олега дозволила Святославичам залишитися однією з найголовніших гілок династії Рюриковичів.

В подальшому, загалом підтримуючи вірність любецьким принципам (він також підтримав виступ проти Давида Ігоровича), Олег пробував провадити власну політику. Він ухилився від участі у спільних походах проти половців, з якими підтримував союзні відносини. За В. Татищевим у 1113 р. Олег, невдоволений захопленням київського престолу Володимиром Мономахом (права на Київ по смерті Святополка Ізяславича мали Давид, Олег та Ярослав Святославичі, а вже після них Володимир Мономах), розв'язав чергову усобицю і закінчив свої дні у Тмутаракані¹⁵⁷⁵. Останнє сумнівно, бо Олег був похований у Чернігові у наступний день після смерті.

6/1. ВИШЕСЛАВА СВЯТОСЛАВНА († 11.03.1089)

Померла 11.03.1089 р.¹⁵⁷⁶.

За В. Татищевим у 1067 р. була видана за польського князя Болеслава II Сміливого (* 1039 † 21.03.1081)¹⁵⁷⁷. Цю версію приймали І. Линниченко¹⁵⁷⁸, М. Баумгартен¹⁵⁷⁹, Д. Донской¹⁵⁸⁰ та ін. Польські джерела не називають ні імені, ні походження дружини Болеслава II, через що польські історики цієї версії не сприймають¹⁵⁸¹.

За Я. Длугошем дружину Болеслава Сміливого звали Вишеславою і вона була єдиною дочкою руського князя. Ці відомості не суперечать джерелу В. Татищева. Збігається також час шлюбу польського князя (за О. Бальзером — 1069 р.). Тверду підтримку Святослава Ярославича можна пояснити не стільки вигодами Сутейської угоди, скільки родинними зв'язками. Слабо зреагував Болеслав II і на листа папи, який пропонував йому відновлення гнездинської архієпископії в обмін на допомогу Ізяславу Ярославичу. І це при тому, що рідна тітка Болеслава II — Гертруда була дружиною Ізяслава Ярославича, який допомагав його батькові.

7/1. ЯРОСЛАВ-ПАНКРАТІЙ СВЯТОСЛАВИЧ († 1129)

Помер у 1129 р.¹⁵⁸². Хресне ім'я — Панкратій¹⁵⁸³, за М. Квашніним-Самарініним — Костянтин¹⁵⁸⁴. Князь муромський (1097–1123, 1127–1129) і чернігівський (1123–1127).

¹⁵⁷⁵ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — Москва-Ленинград, 1963. — С. 130.

¹⁵⁷⁶ Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. — Libri 3–4. — Varsaviae, 1963. — P. 166.

¹⁵⁷⁷ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — С. 84.

¹⁵⁷⁸ Линниченко И. А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. — Т. 1. — Киев, 1884. — С. 53.

¹⁵⁷⁹ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle // Orientalia Christiana Iod. IX. — № 35, maio. — Roma, 1927. — P. 13.

¹⁵⁸⁰ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. (Середина IX – начало XIV в.) / Под ред. Д. М. Шаховского. — Пенн, 1991. — С. 36–37.

¹⁵⁸¹ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 2005. — S. 179–180; Zakrzewski S. Bolesław Smiały // Rs& Pam. Uniwersytetu Lwowskiego, 1901; Grudziński T. Bolesław Szczodry. cz. 1 // Roczn. ow. Nauk. w Toruniu. — R. 57. — Z. 2; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — Warszawa-Wrocław, 1992. — S. 155–156.

¹⁵⁸² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 301; — Т. 2. — Стб. 293.

¹⁵⁸³ Путешествие игумена Даниила по Святой земле в начале XII века /Под ред. А. С. Норова. — Санкт-Петербург, 1864. — С. 155.

¹⁵⁸⁴ Квашнин-Самарин Н. Д. По поводу Любецкого синодика // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских., 1873. — Кн. 1. — Ч. 5. — С. 216–217.

Святославичі. Чернігівські, муромські і рязанські князі

Підтримав похід брата Олега проти муромського князя Ізяслава Володимировича, який завершився перемогою під стінами Мурому 6.09.1096 р. Продовжуючи війну, брати здобули Ростов та Суздаль, Але невдовзі були розбиті новгородським князем Мстиславом Володимировичем та його братом В'ячеславом, який привів половців, і заперті у Рязані, звідки втекли у степ.

За рішенням Любецького снему отримав Муромську землю. Брав участь у переговорах з половцями (1101). За В. Татищевим у 1103 р. здійснив невдалий похід на мордву. У 1123 р. по смерті Давида, як найстарший з Святославичів, сів у Чернігові. Але не зумів там втриматися і був силою прогнаний племінником Всеволодом Ольговичем. Ярослав вернувся у Муром, де і помер. З того часу Муромська земля перестала бути чернігівським уділом, а перетворилася в окрему землю, де правили нащадки Ярослава Святославича.

Незнана з імені та походження дружина Ярослава померла у Чернігові в 1124 р.¹⁵⁸⁵.

8/1. ПРЕДСЛАВА СВЯТОСЛАВНА († 1116)

Померла монашкою у 1116 р.¹⁵⁸⁶. Л. Махновець, спираючись на те, що у В. Татищева Предслава названа королевою, висунув гіпотезу, що вона могла бути другою дружиною угорського короля Ласло I Святого, після смерті якого у 1095 р. повернулася на Русь і стала черницею¹⁵⁸⁷. Ця гіпотеза немає жодних джерельних обґрунтувань.

VIII

9/4. СВЯТОСЛАВ-ПАНКРАТІЙ ДАВИДОВИЧ († 14.10.1143) [св. Микола Святоша]

Помер 14.10.1143 р.¹⁵⁸⁸. Хрестильне ім'я Панкратій¹⁵⁸⁹. Князь луцький (1099–1100) і остерський (1106).

Нічим не проявив себе, очолюючи волинську дружину у поході проти Давида Ігоревича і не зумів утримати Луцьке князівство.

Був одружений з Анною, дочка Святополка Ізяславича (яка померла після 1136 р.) (табл. 5, поз. 13).

17.02.1107 р. став ченцем у Києво-Печерському монастирі. Перші три роки колишній князь, якому було трохи більше 26 років, провів на монастирській поварні, рубав дрова, які носив на плечах з берега Дніпра до трапезної. Потім три роки був на простих службах у трапезній та при монастирській брамі. На його кошти у 1107–1108 рр. була збудована Троїцька надбрамна церква, яка в дещо зміненому вигляді збереглася до нині. Після шести літ послушенства і фундації храму інок Микола Святоша перейшов жити в келію, при якій розвів сад, який сам доглядав до своєї смерті. Канонізований православною церквою як Микола Святоша¹⁵⁹⁰. Його авторитет використовував Всеволод Ольгович для примирення з братами (1142).

10/4. ВСЕВОЛОД ДАВИДОВИЧ († після 1124)

Князь муромський (1123 – після 1124).

Очевидно, що перейшовши до Чернігова, Ярослав Святославич поставив Всеволода, як старшого в родині після себе, муромським князем. У 1124 р. Всеволод одружився з

¹⁵⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 288.

¹⁵⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 284.

¹⁵⁸⁷ Літопис Руський. Переклад і коментар Л. Махновця. — Київ, 1989. — С. 176.

¹⁵⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 312.

¹⁵⁸⁹ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 50.

¹⁵⁹⁰ Николай Святоша // Христианство. — Т. 2. — Москва, 1995. — С. 209.

Розділ третій

дочкою польського князя Болеслава III Кривоустого¹⁵⁹¹. Наречений було 14–15 років¹⁵⁹². Дальша його доля невідома.

11/4. РОСТИСЛАВ ДАВИДОВИЧ († 1120)

Помер у 1120 р.¹⁵⁹³.

12/4. ВОЛОДИМИР ДАВИДОВИЧ († 12.05.1151)

Загинув 12.05.1151 р. у битві на р. Руті¹⁵⁹⁴. Похований в Чернігові в усипальниці чернігівських князів соборі св. Спаса¹⁵⁹⁵. Князь березійський (1127–1139) і чернігівський (1139–1151).

У 1139 р. допоміг Всеволоду Ольговичу відібрати Київ у В'ячеслава Володимировича. Намагаючись об'єднати всіх Святославичів у протистоянні Мономаховичам, Всеволод передав йому Чернігів, як найстаршому за родовим рахунком на той час. Це привело до конфронтації Володимира з Ігорем Ольговичем, який претендував також на Чернігів. У 1141 р. дійшло навіть до збройного конфлікту, який завершився миром. У 1142 р. і сам Володимир взяв участь у "фронді" Святославичів, які вимагали нових волостей у Всеволода Ольговича. І на цей раз все закінчилося компромісом, укладеним за участі найстаршого Давидовича — Миколи Святоші. За цим компромісом Володимир з братом Ізяславом отримали Берестя, Дорогичин, Вщиж та Орміну. Брав участь у походах Всеволода Ольговича проти галицького князя Володимирка Володаревича. У 1146 р. після втрати київського престолу Ігорем Ольговичем встав на сторону Мономаховичів. Повів активну боротьбу проти Сіверського князя Святослава Ольговича. У складних подіях 1147–1148 рр. встав спочатку на сторону Святослава Ольговича і його союзника Юрія Довгорукого, хоча й не допоміг Глібу Юрійовичу, обложеному у Переяславі. Юрій Довгорукий, в свою чергу, не допоміг йому, коли київська рать підступила під Чернігів. Знову присягнув Ізяславу Мстиславичу і був присутнім на Городецькому снемі, де було вирішено виступити проти суздальського князя. Але Володимир далі вагався і не пішов на з'єднання з Ізяславом на р. Медведиці, а залишився з Святославом Ольговичем у землі в'ятичів, вичікуючи чим закінчиться цей похід. У 1149 р. знову ухилився як від воєнних дій проти Юрія Довгорукого, так і від союзу з ним, і, тільки коли останній здобув Київ, визнав його великим князем. Після цього вже підтримував Юрія у 1150–1151 рр. і загинув у битві з Мономаховичами, на стороні яких виступав його рідний брат Ізяслав.

У 1144 р. одружився з дочкою городенського князя Всеволодка Давидовича (табл. 4, поз. 32).

13/4. ІЗЯСЛАВ ДАВИДОВИЧ († 6.04.1161)

Помер від ран на полі бою під Буличем 6.04.1161 р.¹⁵⁹⁶. Похований племінником Святославом Володимировичем у Чернігові в церкві Бориса і Гліба¹⁵⁹⁷. Князь гомельський [?] (1127–1146), стародубський (1147–1151), чернігівський (1151–1157) і великий князь київський (16.12.1154 – бл. 20.03.1155; 19.05.1157 – 21.12.1158; 12.02.1161 – 6.03.1161).

Первинний уділ Ізяслава дискусійний, але, судячи з того, що у критичні моменти він черпав сили із землі радимичів, можна припускати, що він спочатку був князем гомельським (гомійським). У 1139 р. разом з братом Володимиром допоміг Всеволоду

¹⁵⁹¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 288.

¹⁵⁹² Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 1895. — S. 137–138, 150.

¹⁵⁹³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 286.

¹⁵⁹⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 334; — Т. 2. — Стб. 438.

¹⁵⁹⁵ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 218.

¹⁵⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 518.

¹⁵⁹⁷ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 325.

Святославичі. Чернігівські, муромські і рязанські князі

Ольговичу утримати Київ. Пізніше у 1142 р. взяв участь у "фронді" Святославичів, добиваючись якоїсь соліднішої волості. Отримав з братом Берестя і Дорогичин та Вщиж і Орміну. Останні два володіння, можливо, були приєднані до Гомельського князівства. У 1146 р. встав на сторону Мономаховичів і активно воював з Святославом Ольговичем, але потерпів поразку, переслідуючи відступаючого з Новгород-Сіверського Ольговича. У 1147 р. Давидовичі перейшли на сторону Юрія Довгорукого, в союзі з яким виступав Святослав Ольгович. Це, зрештою, вирішило долю Ігоря Ольговича, розтерзаного київським натовпом. В ході цих подій Ізяслав Давидович став стародубським князем¹⁵⁹⁸. Обидва Давидовичі намагалися маневрувати в ході боротьби між Мономаховичами та Ольговичами і самими Мономаховичами між собою. Ізяслав Давидович тільки у 1150 р. присягнув Юрію Довгорукому, але вже незабаром знову опинився у протилежному таборі. В битві на р. Руті, де його було поранено, стародубський князь був з Мономаховичами. Їх перемога, а також загибель брата Володимира, який бився на стороні Юрія Довгорукого, відкрили Ізяславу дорогу до чернігівського престолу. У 1152 р. при допомозі смоленського князя Ростислава Мстиславича він відстояв Чернігів від війська Юрія Довгорукого. По смерті Ізяслава знову вступив в союз з Юрієм Довгоруком і не признав великим князем Ростислава Мстиславича. Брав участь у битві на р. Білоус, після чого вперше зайняв столицю, але невдовзі мусив уступити її Юрію Довгорукому. Після невдалих спроб знову вернутися до Києва мусив погодитися на мир, скріплений шлюбом єдиної дочки з Глібом Юрійовичем. Продовжував інтригувати проти Юрія, одночасно укріплюючи своє внутрішнє становище. У 1156 р. приборкав племінника Святослава Володимировича, який пробував силою захопити частину земель дядька і стати васалом Ростислава Мстиславича. Готуючись до боротьби за Київ, Ізяслав Давидович почав домовлятися з смоленським та волинським князями. Після раптової смерті Юрія Довгорукого, скориставшись із запрошення київського віча, він зайняв столицю 19.05.1157 р.¹⁵⁹⁹.

Намагаючись консолідувати всіх чернігівських князів, він уступив Чернігів Святославу Ольговичу, а Новгород-Сіверський — Святославу Всеволодовичу. Пробуючи досягнути компромісу з Мономаховичами, він розв'язав війну проти турівського князя Юрія Ярославича і безуспішно штурмував Турів з величезним військом коаліції князів, плануючи передати його Володимирові Мстиславичу. Серйозним противником залишався могутній галицький князь, але Ізяслав Давидович сподівався тримати його в руках з допомогою претендента на галицький престол Івана Ростиславича, якого перед тим відбив у Юрія Довгорукого. Це його і згубило.

У 1159 р. величезна галицько-волинська рать зайняла Білгород. Ізяслав Давидович з чернігівськими князями і союзними половцями виступив на зустріч. У вирішальній битві торки і берендеї перейшли на сторону противника. Іван Бирладник дійшов до середнього Дністра, але далі не пробився і відступив назад у Пониззя. Ізяслав Давидович втратив Київ і схоронився у Гомелі. Далі він метався у землі вятичів, захопив Вир і став вимагати курські волості. Ольговичі визнали великим князем Ростислава Мстиславича. Ізяслав почав грабувати смоленські волості, у відповідь Володимир Андрійович здобув і спалив Вир. Залишившись наодинці з своїми противниками, Ізяслав уклав союз з Андрієм Боголюбським, скріпивши його шлюбом племінника Святослава Володимировича з дочкою Андрія. Це повернуло йому прихильність Святослава Ольговича. У 1161 р. Ізяслав Давидович знову вирушив на Київ, обманувши противників невдалою облогою Переяслава. Ростислав відступив до Білгорода, куди вже рухалися волинські та галицькі полки і смоленська рать. Не наважившись на битву з переважаючими силами, Ізяслав почав відступати. З ним залишався тільки племінник Святослав Володимирович. Навіть

¹⁵⁹⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 342.

¹⁵⁹⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 490.

Розділ третій

зять Гліб Юрійович радив капітулювати. Ізяслав поніс значні втрати під Желанню, але остаточно був наздогнаний під Буличем, де хоробро оборонявся, але був поранений ударом шаблі по голові чорним клобуком Воїбором Генечевичем і ударом списа у стегно, впав з коня і потрапив в полон. Його принесли до переможців, які мучили вмираючого докорами. Він попросив пити, йому принесли вина, він випив трохи і відразу помер. Ростислав Мстиславич велів відвезти тіло до Києва у монастир св. Симеона, звідки Святослав Володимирович перевіз його до Чернігова.

Ізяслав Давидович був типовим відважним лицарем-авантюристом, але йому бракувало дару політика, тому його спроби стати сюзереном Русі мали таке трагічне закінчення. Ім'я і походження його дружини незнані.

14/7. ЮРІЙ ЯРОСЛАВИЧ († 1143)

Помер у 1143 р.¹⁶⁰⁰. Князь муромський (1129–1143).

15/7. СВЯТОСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ († 1145)

Помер у 1145 р.¹⁶⁰¹. Князь рязанський (1129–1143) і муромський (1143–1145).

За В. Татищевим був рязанським князем з 1127 р.¹⁶⁰², а за Воскресенським літописом ділив це князівство з братом Ростиславом¹⁶⁰³. Останнє доволі сумнівно. Під 1131 р. згадується пронський князь, котрим міг бути тільки Ростислав Ярославич. Хоча Д. Іловайський¹⁶⁰⁴ та Л. Монгайт¹⁶⁰⁵ вважали, що Святослав Ярославич княжив у Пронську до 1143 р., звідки перейшов у Муром. Напевно, як наступний після Юрія за родовим старшинством, Святослав отримав Рязань, де був змушений (відразу або через якийсь час до 1131 р.) виділити Пронське князівство наймолодшому братові Ростиславу.

16/7. РОСТИСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ († 1153)

Помер у 1153 р.¹⁶⁰⁶. Князь пронський (1129–1143), рязанський (1143–1145) і муромський (1145–1153).

У 1145 р., переходячи на старший стіл у Муромі, залишив у Рязані свого старшого сина Гліба, ігноруючи права племінників Святославичів. Пронський князь Давид Святославич підняв бунт і був позбавлений свого стола. З 1146 р. Святославичі вже шукали щастя у стані Ольговичів. Боротьба між обома гілками муромських князів тривала у 1147–1151 рр. в рамках загальної усобиці за київський престол. У ході цієї боротьби Ростислав втрачав значні частини своєї землі і, тільки після поразки Юрія Довгорукого на р. Руті у 1151 р., відновив сюзеренітет над всіма володіннями.

17/7. ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВИЧ [?]

За В. Татищевим був слецьким князем і одружився з дочкою великого київського князя Всеволода Ольговича¹⁶⁰⁷. З інших джерел невідомий.

ІХ

18/9. NN СВЯТОСЛАВНА († після 1136)

Востаннє згадана під 1136 р.¹⁶⁰⁸. У 1123 р. була видана за новгородського князя Всеволода Мстиславича, старшого сина Мстислава Володимировича¹⁶⁰⁹.

¹⁶⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 242.

¹⁶⁰¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 318.

¹⁶⁰² Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — С. 138–139.

¹⁶⁰³ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 244.

¹⁶⁰⁴ Иловайский Д. И. История Рязанского княжества. — Москва, 1858. — С. 25.

¹⁶⁰⁵ Монгайт А. Л. Рязанская земля. — Москва, 1961. — С. 358.

¹⁶⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 455; — Т. 9. — С. 197.

¹⁶⁰⁷ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — С. 160.

¹⁶⁰⁸ НПЛ. — С. 24, 209.

19/12. СВЯТОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 1167)

Народився бл. 1145 р. Помер у 1167 р.¹⁶¹⁰. Князь березійський (1156–1157), стародубський (1157–1160) і вщизький (1157–1167).

Рано втратив батька. Мати вийшла вдруге за половецького хана Башкорда, який допомагав пасинкові в скрутні моменти. У 1156 р. Святослав, підбурений батьківськими боярами, невдоволеними незначними володіннями (йому тоді було 10–11 років), силою захопив міста на Десні, Але змушений був не тільки залишити їх, але й, навіть, позбувся на короткий час Березія. При посередництві Святослава Ольговича Ізяслав Давидович заключив з племінником мир і з того часу розглядав його як свого спадкоємця. У 1157 р. він, навіть, пробував залишити Святослава у Чернігові. Врешті, зацікавлений у підтримці всіх чернігівських князів, Ізяслав передав Чернігів Святославу Ольговичу, а племіннику віддав Стародуб та Вщиж. Святослав Володимирович до кінця залишався з дядьком. За це у 1159 р., коли в Києві сів Ростислав Мстиславич, Святослав Ольгович з племінником Святославом Всеволодовичем та Рюриком Ростиславичем обложили Вщиж. Ізяслав Давидович звернувся до суздальського князя Андрія Боголюбського. Союз мав бути скріплений шлюбом Святослава з дочкою Андрія. Тесть вислав на допомогу майбутньому зятеві підмогу, очолену Ізяславом Андрійовичем. Облога була знята. Але в наступному році знову велике чернігівсько-київське військо обложило Вщиж. Після п'яти тижнів оборони Святослав капітулював. Він визнав себе васалом чернігівського князя і позбувся Стародубу. У 1161 р. Святослав, однак, знову підтримав виступ свого дядька Ізяслава.

Весілля з Ростиславою, дочкою Андрія Боголюбського, відбулося відразу після зняття облоги на початку 1160 р.¹⁶¹¹. Шлюб цей був бездітним і з смертю Святослава обірвалася гілка Давидовичів.

20/13. NN ІЗЯСЛАВНА

У 1155 р. видана за переяславського князя Гліба Юрійовича¹⁶¹².

21/15. ДАВИД СВЯТОСЛАВИЧ († 1147)

Загинув бл. 1147 р.¹⁶¹³. Князь пронський (1143–1146) і рязанський (1147).

22/15. ВОЛОДИМИР СВЯТОСЛАВИЧ († 1162)

Помер у 1162 р.¹⁶¹⁴. Князь муромський (1147–1151, 1153–1162).

У 1146 р. очолив допомогу сіверському князю Святославу Ольговичу, через що мусив втікати згодом з Муромо-Рязанської землі. У 1147 р. після загибелі брата, як старший з муромо-рязанських князів, оформив союз з Юрієм Довгоруком у Москві. З допомогою останнього у 1153 р. по смерті Ростислава Ярославича знову став союзником всієї землі. Джерела з історії Муромо-Рязанської землі практично відсутні. Можна тільки здогадуватися, що при цьому князі рязанська і муромська частини ще зберігали єдність, бо Володимир помер у Рязані.

23/15. ІГОР СВЯТОСЛАВИЧ († після 1147)

У 1147 р., по смерті Давида Святославича, зайняв рязанський престол¹⁶¹⁵. У 1148 р. Рязань була відвойована Ростиславом Ярославичем. Дальша доля Ігоря Святославича невідома.

¹⁶⁰⁹ НПЛ. — С. 19, 21, 203, 205.

¹⁶¹⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 482.

¹⁶¹¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 350; — Т. 2. — Стб. 509.

¹⁶¹² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 346; — Т. 2. — Стб. 482.

¹⁶¹³ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 172.

¹⁶¹⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 518–519.

¹⁶¹⁵ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 172.

Розділ третій

24/16. ГЛІБ РОСТИСЛАВИЧ († 30.06.1177)

Помер 30.06.1177 р. у в'язниці у Володимирі на Клязьмі¹⁶¹⁶. Князь рязанський (1145–1147, 1159–1177).

Посаджений батьком у Рязані, був прогнаний Ростиславом та Андрієм Юрійовичами. Зміг повернутися в Рязань з еміграції у Полоцькій землі лише у 1159 р. При ньому рязанська частина землі відділилася від муромської. Підтримав своїх шуринів Ростиславичів у боротьбі за Суздальську спадщину. Потрапив у полон після невдалої битви на р. Колокші (20.02.1177 р.) і, напевно, був вбитий у в'язниці.

Одружився з дочкою Ростислава Юрійовича, внучкою Юрія Довгорукого¹⁶¹⁷ († 1179)

25/16. АНДРІЙ-ГЕОРГІЙ РОСТИСЛАВИЧ († після 1147)

У 1147 р. втік до Чернігова з Єльця¹⁶¹⁸. Дальша його доля невідома. Напевно був сльєцьким князем. Сумніви щодо існування Єльця у середині XII ст. остаточно можуть розв'язати тільки археологи. Хоча В. Татищев ще раніше називав сльєцького князя Володимира Ярославича. Крім того за М. Карамзіним існував рідний брат Гліба Ростиславича з іменем Георгій¹⁶¹⁹. Скоріше, що Георгій — хрестильне ім'я Андрія Ростиславича. Це більш вірогідно, ніж допускати існування ще одного Ростиславича незнаного з джерел, який мав двох дорослих дітей, в одного з яких був свій уділ.

X

26/22. ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 19.01.1176)

Помер 19.01.1176 р.¹⁶²⁰ Князь муромський (1162–1176).

Напевно був васалом володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського. У 1164 р. брав участь у поході суздальських військ проти волзьких болгар.

27/24. РОМАН ГЛІБОВИЧ († 1216)

Помер у 1216 р. в суздальській в'язниці¹⁶²¹. Князь пронський (? – 1177) і рязанський (1178–1207).

Намагався протистояти підпорядкуванню Рязанської землі володимиро-суздальським князям. Вперше потрапив у полон до суздальців разом з батьком у 1177 р. Провів майже два роки в тюрмі і мусив прийняти васальну присягу. Його спробу приборкати своїх васалів пронських князів зупинив знову володимиро-суздальський князь Всеволод Велике Гніздо, який у 1180 р. змусив провести новий розділ Рязанського князівства. У 1186 р. здобув Пронськ, але після втручання Всеволода мусив повернути його попереднім власникам. У 1196 р. був змушений взяти участь у поході суздальського війська на Чернігів, а у 1205 р. — проти половців. У 1207 р. здійснив з своїми васалами успішний похід проти половців. В тому ж році за доносом пронських князів про укладення союзу з чернігівськими князями викликаний до Володимира на Клязьмі, де був підступно схоплений і ув'язнений. З тюрми так і не був відпущений.

Одружився до 1180 р. з дочкою великого київського князя Святослава Всеволодовича¹⁶²².

¹⁶¹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 606.

¹⁶¹⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 372; — Т. 2. — Стб. 595.

¹⁶¹⁸ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 173.

¹⁶¹⁹ Карамзин Н. М. История Российская.. — Т. 2–3. — Москва, 1991. — С. 528.

¹⁶²⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 365; — Т. 2. — Стб. 580.

¹⁶²¹ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 81; Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — Москва-Ленинград, 1964. —

С. 199.

¹⁶²² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 387; — Т. 2. — Стб. 611.

28/24. ІГОР ГЛІБОВИЧ († після 1194)

Помер після 1194 р.¹⁶²³. Був похований в Рязані у церкві св. Бориса і Гліба. У 1180–1194 рр. удільний рязанський князь.

Одружився з Аграфеною Ростиславною, дочкою великого князя київського Ростислава Мстиславича¹⁶²⁴.

29/24. NN ГЛІБІВНА († після 1180)

Померла після 1180 р. (бо була присутня на похоронах мужа). Бл. 1176 р. видана за торопецького князя Мстислава Ростиславича Хороброго¹⁶²⁵.

30/24. ВОЛОДИМИР ГЛІБОВИЧ († після 1195)

Помер після 1195 р.¹⁶²⁶. Князь пронський (1180 – після 1195). Намагався розширити свої володіння шляхом конфронтації з рязанськими князями та вірної служби суздальським князям. Спровокував суздальські інтервенції у 1180 та 1186 рр.

31/24. ВСЕВОЛОД ГЛІБОВИЧ († 1207)

Помер у 1207 р. в Пронську¹⁶²⁷. Князь пронський (1180–1207).

Щоб утримати свою частку у Пронському князівстві став васалом володимиро-суздальського князя Всеволода Велике Гніздо.

Одружився до 1185 р.¹⁶²⁸, але ім'я та походження його дружини невідомі.

32/24. СВЯТОСЛАВ ГЛІБОВИЧ († після 1218)

Помер після 1218 р.¹⁶²⁹. Князь пронський (1180–1207). У 1207–1218 рр. перебував у суздальському полоні. Дальша доля невідома.

33/24. ЯРОСЛАВ ГЛІБОВИЧ († після 1199)

У 1186 р. згаданий як удільний рязанський князь¹⁶³⁰. У 1199 р. одружився з Всеславою, дочкою великого київського князя Рюрика Ростиславича¹⁶³¹. Дальша доля невідома.

34/25. NN АНДРІЙОВИЧ [ГЕОРГІСВИЧ] († після 1176)

Очоловав у 1176 р. окрему дружину у битві проти шурина лопасненського князя Олега Святославича¹⁶³². Можливо, що був князем елецким.

35/25. ЄФРОСИНІЯ АНДРІЇВНА [ГЕОРГІЇВНА] († після 1176)

До 1176 р. видана за Олега Святославича († 1204), тоді князя лопасненського¹⁶³³.

XI

36/26. ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ († 18.12.1204)

Помер у 18.12.1204 р.¹⁶³⁴. Муромський князь (1176–1204).

¹⁶²³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 412.

¹⁶²⁴ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 100, 110.

¹⁶²⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 606.

¹⁶²⁶ ПСРЛ. — Т. 17. — С. 36.

¹⁶²⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 430.

¹⁶²⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 402.

¹⁶²⁹ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 81.

¹⁶³⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 404.

¹⁶³¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 708.

¹⁶³² Карамзин Н. М. История Российская. — Т. 2–3. — С. 528.

¹⁶³³ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 242.

¹⁶³⁴ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 39; Тихомиров Д. Историческое исследование о генеалогии князей рязанских, муромских, пронских с приложением росписей. — Москва, 1844.

Розділ третій

Як васал володимиро-суздальського князя у 1183 р. брав участь у поході на волзьких булгар. У 1186 р. був посланий до Пронська на допомогу Всеволоду і Святославу Глібовичам проти їх сюзерена, але спізнився і не встиг завадити здобуттю міста рязанським військом. У 1187 р. мусив взяти участь у поході на Рязань, а у 1196 р. — на Чернігів.

37/26. ДАВИД ЮРІЙОВИЧ († 1.04.1228)

Помер 1.04.1228 р.¹⁶³⁵. Похований у Муромі в Благовіщенському монастирі¹⁶³⁶. У чернецтві — Петро. Канонізований православною церквою. Муромський князь (1204–1228).

Брав участь у поході на Пронськ в 1185 р. Його присутність на весіллях членів суздальської династії (11.07.1186, 1195) — також свідчення залежності Муромського князівства від володимиро-суздальського князя Всеволода Велике Гніздо. У 1207 р. взяв участь у поході на Рязань, облягав і здобув Пронськ, за що у 1208 р. навіть отримав Пронське князівство, але через рік відмовився від нього під загрозою війни з рязанськими ізгоями. В усобиці Юрія Всеволодовича з братом Костянтином виступав на стороні першого. У 1220 р. вислав в похід проти волзьких булгар свого сина Святослава на допомогу володимиро-суздальським військам.

Дружину звали Єфросинією, в чернецтві Февронією¹⁶³⁷. Вона також канонізована. За Житієм св. Петра і Февронії, княгиня була дочкою простого бортника, яка двічі виликувала князя від страшних язв на тілі, за що він з нею одружився. Але бояри вимагали, щоб князь від неї відмовився і вони навіть покинули престол, але були запрошені знову, померли в один день і були поховані в одному саркофазі.

38/26. ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ († після 1219/ до 1228)

Помер після 1219 р. (бо у цьому році очолював муромську рать у поході на Волзьку Булгарію¹⁶³⁸) і до 1228 р. (бо Давидові успадкував його син Юрій).

39/28. РОМАН ІГОРЕВИЧ († 20.07.1217)

Загинув у 1217 р. на снемі біля с. Ісади, де Гліб Володимирович організував братовбивчу різню¹⁶³⁹. Князь рязанський (1212–1217).

40/28. ІНГВАР ІГОРЕВИЧ († 1235)

Помер у 1235 р.¹⁶⁴⁰. Князь рязанський (1217–1235).

У 1207–1212 рр. був у володимирському полоні. Під час снему в Ісадах був залишений братом Романом у Рязані, що врятувало йому життя. Відстояв Рязань від спроб Гліба Володимировича, а у 1219 р. розгромив його¹⁶⁴¹.

41/28. ЮРІЙ ІГОРЕВИЧ († 21.12.1237)

Вбитий 21.12.1237 р. при здобутті ординцями Пронська¹⁶⁴². Князь рязанський (1235–1237).

У 1207–1212 рр. був у суздальському полоні. Його, незнана з імені та походження, дружина також загинула при здобутті ординцями міста Пронська.

¹⁶³⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 450; — Т. 25. — С. 122.

¹⁶³⁶ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 135.

¹⁶³⁷ Там само. — С. 134.

¹⁶³⁸ ПСРЛ. — Т. 25. — С. 116.

¹⁶³⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 440–441; НПЛ. — С. 58.

¹⁶⁴⁰ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — С. 230.

¹⁶⁴¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 444.

¹⁶⁴² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 778; НПЛ. — С. 75, 287.

41А/28. ФЕОДОСІЯ ПОРЕВНА

Бл. 1218 р. видана за тоді переяслав-заліського князя Ярослава Всеволодовича сина Всеволода Юрійовича.

42/30. ГЛІБ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 1219)

Загинув у 1219 р.¹⁶⁴³. Удільний пронський князь (1207–1217).

У 1207 р., обмовивши стріїв, спровокував інтервенцію володимиро-суздальського князя Всеволода Велике Гніздо, яка привела до тимчасової окупації Рязанського князівства. У 1209 р. невдало намагався оволодіти Рязанню. У 1217 р. разом з рідним братом Костянтином на снемі в с. Ісади (за 6 км від Рязані) організував різно решти рязанських князів, які з'їхалися, щоби обговорити проблеми розподілу уділів. Сильно роздроблене Рязанське князівство, яке відчайдушно відбивалося від опіки володимиро-суздальських князів, першим вдалося до практики поділу дрібних князівств на частки. Після різни в Ісадах Гліб не зміг здобути Рязань і відступив у степ. З допомогою половців у 1219 р. намагався знову взяти Рязань, але був розбитий і загинув у степу. Одружений з дочкою смоленського князя Давида Ростиславича

43/30. ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ († до 1208)

Помер 1208 р. у Білгороді, де похований у церкві св. Спаса¹⁶⁴⁴. Удільний пронський князь (1207–1208).

44/30. КОСТЯНТИН ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1217 чи 1241?)

Співучасник по злочину Гліба Володимировича в Ісадах. Загинув "у половцях" після 1217 р. чи після 1241 р. (якщо Костянтин рязанський, який перебував на службі у претендента на галицький престол Ростислава Михайловича¹⁶⁴⁵, був тотожним цьому князеві; ним міг бути і боярин). Існує невелика доля вірогідності, що загадковий князь Костянтин, який помер у Муромі в 1223 р.¹⁶⁴⁶, був Костянтином Володимировичем, котрого докори сумління зробили християнським подвижником. Хоча в самому житті, складеному у другій половині XVI ст., відсутні будь-які "муромські" реалії, що робили би можливість якоїсь конкретизації або прив'язки особи князя Костянтина до певних історичних осіб¹⁶⁴⁷, як це зробив, наприклад, Д. Донской¹⁶⁴⁸, без застережень, оголосивши Костянтина старшим сином Святослава Ярославича (поз. 15). Найбільш ймовірно князь Костянтин Володимирович закінчив свої дні після 1241 р. десь на галицьких кордонах.

45/30. ІЗЯСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 20.07.1217)

Загинув в Ісадах 20.07.1217 р.¹⁶⁴⁹.

46/31. МИХАЙЛО ВСЕВОЛОДОВИЧ († 20.07.1217)

Загинув в Ісадах 20.07.1217 р. Князь пронський (1207–1217).

За Любецьким пом'яником його дружину звали Віра-Олена¹⁶⁵⁰. Вона була дочкою київського князя Всеволода Святославича Чермного, а шлюб відбувся до 1208 р.¹⁶⁵¹.

¹⁶⁴³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 444; — Т. 7. — С. 243.

¹⁶⁴⁴ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 137.

¹⁶⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 793.

¹⁶⁴⁶ Серебрянский Н. Древнерусские княжеские жития. — Москва, 1915. — С. 100–107, 237–247.

¹⁶⁴⁷ Ключевский В. О. Древнерусские жития святых как исторический источник. — Москва, 1871. — С. 268–288; Мисаил. Святой благоверный князь Костянтин Муромский и Благовещенский монастырь, где почивают его мощи // Труды Владимирской ученой архивной комиссии. — Вып. 8. — Владимир, 1909. — С. 1–130.

¹⁶⁴⁸ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 70–71.

¹⁶⁴⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 440–441.

Розділ третій

47/32. СВЯТОСЛАВ СВЯТОСЛАВИЧ († 20.07.1217)

Загинув в Ісадах 20.07.1217 р.¹⁶⁵².

48/32. РОСТИСЛАВ СВЯТОСЛАВИЧ († 20.07.1217)

Загинув в Ісадах 20.07.1217 р.¹⁶⁵³. Одружився з дочкою смоленського князя Давида Ростиславича.

XII

49/37. СВЯТОСЛАВ ДАВИДОВИЧ († 1228)

Помер у 1228 р.¹⁶⁵⁴.

50/37. ЮРІЙ ДАВИДОВИЧ († 12.1237)

Загинув у битві з монголами на р. Воронеж у грудні 1237 р.¹⁶⁵⁵. Князь муромський (1228–1237).

У 1219 р. брав участь у війні з Волзькими Булгарами як васал володимиро-суздальського князя.

51/37. ЄВДОКІЯ ДАВИДІВНА († після 1228)

До 1228 р. була видана за переяславського князя Святослава Всеволодовича († 3.02.1252). У 1228 р. стала черницею¹⁶⁵⁶.

52/38. ОЛЕГ ЮРІЙОВИЧ († 1237)

Вперше згаданий під 1219 р.¹⁶⁵⁷. Удільний князь муромський з 1220 р. Загинув у битві з монголами в 1237 р.

53/40. ІНГВАР-КУЗЬМА ІНГВАРЕВИЧ († 1237)

Загинув у 1237 р. Згаданий у родовідних книгах та "Повісті про розорення Рязані"¹⁶⁵⁸. А. Кузьмін не довіряв цьому джерелу¹⁶⁵⁹, хоча дослідники відзначають архаїчність "Повісті", її близькість до літописних текстів і можливість укладення основного тексту у XIII ст.¹⁶⁶⁰.

54/40. РОМАН-ГЛІБ ІНГВАРЕВИЧ († 1237)

Помер бл. 28–30.12.1237 р. невдовзі після поразки під Коломною¹⁶⁶¹. Князь коломенський (1217–1237).

Учасник снему рязанських князів при обговоренні ультиматуму Батія. А. Кузьмін вважав, що коломенський князь був васалом володимиро-суздальського князя. Але в

¹⁶⁵⁰ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. — Львів, 2000. — С. 31.

¹⁶⁵¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 431.

¹⁶⁵² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 440–441.

¹⁶⁵³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 440–441.

¹⁶⁵⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 450–451.

¹⁶⁵⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 514.

¹⁶⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 450–451.

¹⁶⁵⁷ ПСРЛ. — Т. 25. — С. 116.

¹⁶⁵⁸ Повесть о разорении Рязани Батием в 1237 г. / Подг. текста, перевод и коммент. Д. С. Лихачева // Воинские повести Древней Руси. — Москва-Ленинград, 1949. — С. 5–29, 119–142, 244–266, 284–295.

¹⁶⁵⁹ Кузьмин А. Г. Рязанское летописание. — Москва, 1965. — С. 158

¹⁶⁶⁰ Водовозов Н. В. Повесть о разорении Рязани Батием // Ученые записки Московского гос. пед. ин-та им. В. П. Потемкина. — Т. 48. — Вып. 5. — 1955. — С. 3–27; Лихачев Д. С. К истории сложения Повести о разорении Рязани Батием // Археографический Ежегодник за 1962 год. — 1963. — С. 48–51; Евсеева И. А. "Повесть о разорении Рязани Батием" в Хронографической редакции XVI в. // Древнерусская литература. Источниковедение. — Ленинград, 1984. — С. 156–171.

¹⁶⁶¹ Кузьмин А. Г. Рязанское летописание. — С. 121.

Святославичі. Чернігівські, муромські і рязанські князі

такому випадку важко пояснити його присутність на снемі в Рязані, де рязанські князі прийняли рішення боронити свою землю перед монголами.

55/40. ЮРІЙ ІНГВАРЕВИЧ [?] († 1237)

Певна плутанина в іменах рязанських князів, внесена пізнішими редакторами "Повісті про розорення Рязані", не дозволяє з певністю відтворити цей трагічний та героїчний період рязанської історії¹⁶⁶². О. Рапов вважав, що Юрій Інгваревич був старшим рязанським князем у 1235–1237 рр.¹⁶⁶³, але це було би достовірно лише у випадку, коли б Юрій Ігоревич (поз. 41) та Інгвар Інгваревич (поз. 53) померли раніше 1235 р. Юрій Інгваревич, напевно, був удільним рязанським князем, який розділив долю братів під час навали Батия.

56/40. ОЛЕГ ІНГВАРЕВИЧ († 20.03.1258) [Олег Красний]

Помер 20.03.1258 р.¹⁶⁶⁴. Князь рязанський (1252–1258).

За "Повістю" — єдиний з рязанських князів, який потрапив в полон. Батий, зачарований його красою, запропонував йому дружбу і зміну віри, але Олег з гнівом відкинув цю пропозицію і помер від ран. Насправді Олег Інгваревич пробув у монгольському полоні до 1252 р. і був відпущений на рязанське князівство¹⁶⁶⁵. При ньому почалось відродження сильно розореного монголами Рязанського князівства.

57/40. ДАВИД ІНГВАРЕВИЧ [?]

За "Повістю" — муромський князь. Скоріше всього редактори просто допустили помилку: Давид Інгваревич не існував, а його сплутали з муромським князем Давидом Юрійовичем, який помер у 1228 р.

58/40. НАДІЯ ІНГВАРІВНА († 1278).

Померла у 1278 р. в Угличі і була похована там у церкві св. Спаса¹⁶⁶⁶. В чернецтві Євдокія. У 1232 р. була видана за Володимира Костянтиновича († 27.12.1249), князя углицького¹⁶⁶⁷.

59/41. ФЕДІР ЮРІЙОВИЧ [?] († 1237)

За "Повістю" старший з рязанських князів Юрій послав свого сина Федора з багатими дарами до Батия. Монгольський хан дізнався про його красуню-дружину Євпраксію і захотів її бачити. Але Федір відповів, що християни не показують своїх жінок поганим язичникам, за що тут же був вбитий. Коли про це довідалася Євпраксія, вона з малолітнім сином кинулась вниз з вежі дитинця їх удільного центру (Зарайск або Заразеск)¹⁶⁶⁸. Інша давня "Повість про перенесення чудотворного образу Миколи в Рязанську землю" розповідає про перенесення ікони в Зарайськ ще у 1225 р.¹⁶⁶⁹. Навколо міста немало пам'яток XII ст. У "Списку городів ближніх і дальніх" Зарайськ не згадується, що нашоєхує на думку, що легенда про Євпраксію правдива і Зарайськ носив ще свою первісну назву — Новгородок на Осетрі. Назва "Заразеск", напевно,

¹⁶⁶² Монгайт А. Л. Рязанская земля. — Москва, 1961. — С. 358–359.

¹⁶⁶³ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. — Москва, 1977. — С. 132.

¹⁶⁶⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 475; — Т. 18. — С. 71; — Т. 10. — С. 141; Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. — Москва, 1963. — С. 113

¹⁶⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 473.

¹⁶⁶⁶ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 156; — Т. 18. — С. 76; — Т. 25. — С. 152.

¹⁶⁶⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 459.

¹⁶⁶⁸ Воинские повести Древней Руси. — Москва-Ленинград, 1949. — С. 252–253.

¹⁶⁶⁹ Комарович В. Л. К литературной истории "Повести о Николе Зарайском" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 4. — 1947. — С. 57–72.

Розділ третій

пов'язана з самогубством Євпраксії¹⁶⁷⁰. Реальний Федір Юрійович загинув 21.12.1237 р. при обороні Рязані¹⁶⁷¹.

60/44. ОСТАФІЙ КОСТЯНТИНОВИЧ († 1264)

Як ізгой загинув у Литві під час усобиці по смерті Міндовга¹⁶⁷².

61/46. ВСЕВОЛОД МИХАЙЛОВИЧ († 12.1237)

Загинув у грудні 1237 р.¹⁶⁷³. За "Повістю про розорення Рязані" — пронський князь, який загинув в бою з монголами. Напевно став пронським князем у 1217 р. після загибелі батька в Ісадах.

XIII

62/50. ЯРОСЛАВ ЮРІЙОВИЧ († після 1238)

Князь муромський (1238 – ?). Про його діяльність нічого не відомо.

63/56. РОМАН ОЛЬГОВИЧ († 1270)

Князь рязанський (1258–1270).

У 1270 р. загинув мученицьки в Золотій Орді. Ханові Менгу-Тимуру (1267–1282) донесли, що князь Роман Ольгович погано відзивався про іслам, недавно прийнятий монгольською верхівкою. Хан наказав захитати князеві Роману рота, розрізати на шматки по суглобах, а голову настромити на списа, здерши з неї шкіру¹⁶⁷⁴. Князь Роман Ольгович канонізований церквою як мученик за віру.

64/59. ІВАН ФЕДОРОВИЧ [?] († 1237)

Загинув у грудні 1237 р. разом з матір'ю Євпраксією, яка кинулась з ним з вежі дитинця Новгородка на Осетрі (Зарайська)¹⁶⁷⁵.

XIV

65/62. МАРІЯ ЯРОСЛАВНА

У 1248 р. видана за ростовського князя Бориса Васильковича (* 24.07.1231 † 16.09.1277)¹⁶⁷⁶.

66/62. ВАСИЛЬ ЯРОСЛАВИЧ († 1345)

Князь муромський (? – 1345 ?). Помер у 1345 р. і похований у монастирі на Уші¹⁶⁷⁷.

Якщо його батьком був Ярослав Юрійович (народився не раніше 1218 р., у 1248 р. видав доньку заміж, але при ролі шлюбів як запоруки політичних угод дівчат видавали і у 10 років), то обом доля відпустила довгий вік. Князя поховали у монастирі, то може з огляду на похилий вік він жив там як схимник. Але не виключено, що існував ще й Ярослав Ярославич, який був сином Ярослава Юрійовича і батьком Василя.

67/63. ФЕДІР РОМАНОВИЧ († 1294)

Помер у 1294 р. Князь рязанський (1270–1294)¹⁶⁷⁸.

¹⁶⁷⁰ Монгайт А. Л. Рязанская земля..., — С. 238.

¹⁶⁷¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 515.

¹⁶⁷² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 861.

¹⁶⁷³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 780.

¹⁶⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 176.

¹⁶⁷⁵ Воинские повести Древней Руси. — Москва-Ленинград, 1949. — С. 252–253.

¹⁶⁷⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 471.

¹⁶⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 217.

¹⁶⁷⁸ Иловайский Д. И. История Рязанского княжества. — Москва, 1858. — С. 137–143.

Святославичі. Чернігівські, муромські і рязанські князі

68/63. ЯРОСЛАВ РОМАНОВИЧ († 1299)

Помер у 1299 р. Князь пронський (1270–1294) і рязанський (1294–1299).

69/64. КОСТЯНТИН РОМАНОВИЧ († 1301)

Помер після 1301 р. у московському полоні¹⁶⁷⁹. Князь пронський (1294–1299) і рязанський (1299–1301). З початку XIV ст. і до кінця існування Рязанського князівства його основним суперником залишалася Москва, домовитися з князями якої було значно важче ніж з ханами Золотої Орди.

XV

70/66. ГЛІБ ВАСИЛЬОВИЧ († після 1345)

Князь муромський (до 1345 – ?). Напевно змінив на муромському престолі старого Василя Ярославича.

71/68. ІВАН ЯРОСЛАВИЧ († 1326)

Загинув у 1326 р. в Орді через інтриги московського князя¹⁶⁸⁰. Князь пронський [?] (1299–1308) і рязанський (1308–1326).

У Никонівському зведенні помилково сплутаний з Василем Костянтиновичем, убитим у 1308 р.¹⁶⁸¹. За Любецьким синодиком його дружиною була Василиса з династії Ольговичів.

72/68. МИХАЙЛО ЯРОСЛАВИЧ

Д. Гловайський відшукав грамоту, де згадувалося ім'я цього князя¹⁶⁸². Можливо, що він був пронським князем, коли його брат Іван займав рязанський престол.

73/69. ВАСИЛЬ КОСТЯНТИНОВИЧ († 1308)

Князь рязанський (1301–1308). Загинув у Орді внаслідок московських інтриг у 1308 р.¹⁶⁸³.

XVI

74/70. ФЕДІР ГЛІБОВИЧ († після 1354)

Напевно останній представник муромської гілки Ярославичів. Втратив муромський престол і якийсь час перебував на службі у московського князя Семена Гордого. Як його посол їздив в Орду в 1348 р. З допомогою московського князя у 1354 р. захопив Муром і отримав ярлик від хана Джанібєга. Муромський князь Юрій Ярославич був йому виданий і закатований. Найімовірніше це був син пронського князя Ярослава Олександровича. Якщо б існував Ярослав Ярославич, а Юрій був би його сином, то тоді його права були би більшими ніж права Федора Глібовича або його батька. Крім того йому не треба було би приїжджати зі сторони у запущений Муром. Після Федора Глібовича, який був московським васалом, окремі муромські князі в джерелах не згадуються. У 1392/93 р. московський князь Василь Дмитрович отримав ярлик на Муром. З 1408 р. у Муромі постійно сиділи московські намісники.

75/71. ІВАН ІВАНОВИЧ КОРОТОПУЛ († до 1343) [Іван Коротопул]

Князь рязанський (1326–1342). Загинув не пізніше 1343 р. У 1339 р. взяв участь у поході ординського війська, очоленого беглер-беєм Товлубеєм, на Смоленську землю.

¹⁶⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 137.

¹⁶⁸⁰ НПЛ. — С. 98.

¹⁶⁸¹ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 30.

¹⁶⁸² Иловайский Д. И. История Рязанского княжества..., — С. 163.

¹⁶⁸³ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 176.

Розділ третій

Повертаючись назад, зустрів обоз двоюрідного брата пронського князя Олександра Михайловича, який пробував встановити прямі зв'язки з Ордою. Він пограбував обоз і ув'язнив Олександра. Прибувши у свою столицю Переяслав-Рязанський, Іван Коротопол наказав вбити пронського князя¹⁶⁸⁴. У 1342 р. син вбитого Ярослав з допомогою ординців розорив Рязанське князівство і прогнав Івана Коротопола.

76/72. ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ († 1339)

Князь пронський (? – 1339). Загинув у темниці в Переяславі-Рязанському, вбитий за наказом рязанського князя Івана Коротопола. Напевно його дружина була з Ольговичів, бо його ім'я внесено у Любецький пом'яник.

XVII

77/75. ОЛЕГ ІВАНОВИЧ († 5.07.1402)

Помер 5.07.1402 р.¹⁶⁸⁵. Великий князь рязанський (1349–1402).

На думку А. Екземплярського був сином Івана Олександровича, якого у літописі помилково назвали Василем¹⁶⁸⁶. Ця помилка виправлена вже в таблицях О. Зиміна¹⁶⁸⁷. Олег був сином Івана Івановича Коротопола.

Олег Іванович, чия діяльність відбита у літописах з 1353 р., був одним з найвизначніших рязанських князів, при якому Рязанське князівство досягло найбільшого розвитку. Він намагався зберегти Рязанську землю в умовах постійного тиску зі сторони Золотої Орди та Москви, вести власну політику, поширюючи свій вплив на частину верховських князівств та використовуючи суперечності між Литвою, Москвою та Тверю. Безпідставні звинувачення князя Олега в тому, що він не приєднався до війська Дмитра Івановича і не взяв участі у Куликовській битві. Москва була найбільш небезпечним суперником Рязані ще з рубежу XIV ст., а саме Рязанське князівство безпосередньо межувало з ординськими кочовищами. В своїх вчинках князь Олег керувався інтересами рязанськими.

Дружину його звали Єфросинія. Походження її незнане. Вона померла 5.12.1405 р.¹⁶⁸⁸.

За пізнішою родовідною легендою до великого князя Олега Івановича в Рязань у 1371 р. перейшли на службу два брати-ординці — мурзи Салахміри. Одного з них пізніше вбили ординці, а другий прийняв християнство, став Іваном Мирославичем, одружився із сестрою Олега Анастасією (не znana з джерел) і від цього шлюбу пішли відомі дворянські родини *Крюкових*, *Вердеревських*, *Дуванових*, *Ратаєвих*, *Апраксіних* та *Ханикових*. Навряд чи це більше ніж легенда, хоча ординське походження цих родин рязанського дворянства майже безсумнівне.

Крюкови виводили своє походження від праправнука мурзи Салахміра Тимофія Крюка. Серед представників родини переважно військові. У XVI і XVII вв. шістнадцять Крюкових полягли на полі бою, п'ятеро померли у полоні, але тільки троє були воєводами¹⁶⁸⁹. Родина Крюкових була внесена до родовідних книг Тульської та Московської губерній.

Вердеревські походять від рязанського боярина Григорія Григоровича, правнука мурзи Салахміра, який володів Вердеревом. Його сини займали воєводські уряди: Роман

¹⁶⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 235.

¹⁶⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 102; — Т. 4. — С. 105–106, 144; — Т. 5. — С. 252; — Т. 6. — С. 123.

¹⁶⁸⁶ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1238 по 1505 г. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1891. — С. 582.

¹⁶⁸⁷ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI в. — Москва, 1988. — С. 114.

¹⁶⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 316.

¹⁶⁸⁹ Крупин Е. И. Генеалогия рязанского дворянства // Рязанский родословец. — Кн. 1. — Рязань, 1995.

Святославичі. Чернігівські, муромські і рязанські князі

у Брянську (1543), Клементій — у Данкові (1569), Гурій — в Михайлові (1584), Пронську (1588), Болхові (1590) та Воронежі (1591). Впродовж XVII ст. представники родини займали воєводські уряди, а Василь Петрович Вердеревський був думним дворянином в часи Івана та Петра Олексійовичів. Найбільш відомим представником уряду був контр-адмірал Дмитро Миколайович (1875–1946), начальник штабу і командуючий Балтійським флотом (1917) і останній морський міністр дорадянської Росії (12.09.1917 – 7.11.1917)¹⁶⁹⁰.

Дуванови були дворянською родиною, представники якої не піднімалися вище дітей боярських та обер-офіцерів. Назва родини походить від татарського "дуван" — відкрите підвишене місце, де ділили здобич. Цей термін від них перейняли донські козаки.

Ратаєви походять від правнука Салахміра Степана Івановича Кончєєва на прізвисько "Ратай". Представники цієї родини служили головами, стольниками, стряпчими, а пізніше обер- і штаб-офіцерами.

Апраксіни походять від правнука Салахміра Андрія Івановича Опраксу. Представники родини були військовими, дипломатами та адміністраторами. Стольник Василь Петрович у 1645 р. їздив до Копенгагена з повідомлення про коронацію Олексія Михайловича. У 1682 р. цар Федір Олексійович одружився з дочкою стольника Матвія Васильовича — Марфою (1664–1715). Її брати зробили великі кар'єри: Петро Матвійович (1659–1728) — стольник, окольничий, боярин, воєвода в Новгороді, Астраханський та Казанський губернатор, сенатор (з 1717), президент Юстиц-колегії (з 1722) і дійсний таємний радник (з 1725), граф; Федір Матвійович (1661–1728) — стольник, ближній стольник, воєвода у Двинську, Архангельський губернатор, глава Адміралтейського приказу (1700–1706), адмірал (1707), генерал-адмірал (1708), намісник Естляндії, Інгерманландії, Карелії і Фінляндії (1712–1723), президент Адміралтейств-колегії (1717–1728), граф; Андрій Матвійович (1663–1731), генерал-майор і обер-шенк, граф (з 1722). Члени родини графів Апраксіних служили в генеральських чинах. З них найбільш відомий генерал від кавалерії генерал-ад'ютант граф Степан Федорович (1792–1862). З гілок дворян Апраксіних найбільш відомі генерал-фельдмаршал Степан Федорович (1702–1758) та його син генерал від кавалерії Степан Степанович (1747–1827)¹⁶⁹¹.

Ханикови походять від правнука Салахміра Тимофія Костянтиновича Ханіка. Вони були стольниками, воєводами, морськими офіцерами та вченими. Найбільш відомі з них адмірал Петро Іванович (1743–1813); адміністратор та картограф Яків Володимирович (1818–1862); відомий арабіст, географ і етнограф Микола Володимирович (1822–1878)¹⁶⁹².

З цих родин вигасли тільки Дуванови.

78/76. ЯРОСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1344)

Помер у 1344 р. Князь пронський (1340–1342) і рязанський (1342–1344).

Виклопотав ярлик в Орді та прогнав з Рязані Івана Івановича Коротопола¹⁶⁹³. А. Екземплярський об'єднав Ярослава з сином Дмитром як Ярослава-Дмитра¹⁶⁹⁴. Ту ж версію прийняв О. Зимін¹⁶⁹⁵. Очевидно це помилка. У 1351 р. у розореному Муромі утвердився князь Юрій Ярославич, явно не муромської династії. З інших князів це міг бути тільки син Ярослава Олександровича (враховуючи близькість муромських і

¹⁶⁹⁰ Федорченко В. Дворянские роды, прославивши отечество. Энциклопедия дворянских родов. — Москва, 2003. — С. 76.

¹⁶⁹¹ Бороздин К. М. Опыт исторического родословия Апраксиных. — Санкт-Петербург, 1841.

¹⁶⁹² Федорченко В. Дворянские роды..., — С. 403.

¹⁶⁹³ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 217.

¹⁶⁹⁴ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 628.

¹⁶⁹⁵ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 114

Розділ третій

рязанських князів, а також збіг імен). Якби не існувало Дмитра Ярославича, Юрій Ярославич успадкував би Пронське князівство і розорений Муром не був для нього привабливим.

79/76. ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1349/чи 1351 ?)

Помер у 1349 чи 1351 р.? Князь пронський (1342–1344) та рязанський (1344–1349)¹⁶⁹⁶. По його смерті Рязанське князівство перейшло до спадкоємців Івана Коротопола.

80/76. ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1351)

Помер у 1351 р.¹⁶⁹⁷. Князь пронський (1344–1351).

XVIII

81/77. ОЛЕНА ОЛЕГІВНА († до 1404)

Була видана за великого князя смоленського Юрія Святославича († після 1420)¹⁶⁹⁸. Союз Великого князівства Смоленського з Великим князівством Рязанським укріплює позиції обох держав у їх непростих взаєминах з Великим князівством Володимирським (Московським), Великим князівством Литовським та Золотою Ордою.

82/77. АГРИПИНА ОЛЕГІВНА

У 1377 р. була видана за козельського князя Івана Титовича¹⁶⁹⁹.

83/77. ФЕДІР ОЛЬГОВИЧ († 10.1427)

Помер 10.1427 р.¹⁷⁰⁰. Великий князь рязанський (1402–1408, 1409–1427).

Намагався зберегти рівність у с відносинах з Москвою, однак вже в угоді 1402 р. мусив визнати себе молодшим братом (тобто васалом) московського князя. Щоправда, у 1408 р., коли його прогнав з Рязані пронський князь Іван Володимирович, Федір отримав московську допомогу і, незважаючи на поразку на р. Смядві, у 1409 р. повернув собі престол.

У 1387 р. одружився з Софією, дочкою великого князя московського Дмитра Донського¹⁷⁰¹.

84/77. РОДОСЛАВ [ЯРОСЛАВ ?] ОЛЬГОВИЧ († 1407)

Помер у 1407 р.¹⁷⁰². У 1402 р. під час походу на Брянськ був розбитий Лугвенієм-Семеном Ольгердовичем та Олександром Патрикеевичем і потрапив у полон. Його відпустили тільки у 1405 р. за викуп у 3000 крб.

85/77. АНАСТАСІЯ ОЛЕГІВНА

Одружена з друцьким князем Дмитром Васильовичем (табл. 3, поз. 7), потім з Корибутом-Дмитром Ольгердовичем

86/78. ДМИТРО ЯРОСЛАВИЧ [?] († до 1365)

Можливо, що тотожний з Ярославом Олександровичем, як вважав А. Екземплярський. Але, скоріше, тримав Пронське князівство (1351 – до 1365). Схоже, що у цей період наступив повний відрив Пронського князівства від Рязані.

¹⁶⁹⁶ Соловьев С. М. Соч., — Кн. 2. — Т. 3. — Москва, 1988. — С. 243.

¹⁶⁹⁷ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 629.

¹⁶⁹⁸ Там само. — С. 586.

¹⁶⁹⁹ Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 297.

¹⁷⁰⁰ Иловайский Д. И. История Рязанского княжества. — Москва, 1858. — С. 138.

¹⁷⁰¹ ПСРЛ. — Т. 8. — С. 51; — Т. 15. — С. 480.

¹⁷⁰² ПСРЛ. — Т. 6. — С. 135.

87/78. ЮРІЙ ЯРОСЛАВИЧ († 1354)

Загинув у 1354 р.¹⁷⁰³.

У 1351 р. отримав Муром. Приїхавши у це опустіле місто, відновив укріплення та старий княжий двір. За його прикладом у Муром почали переїжджати купці та ремісники¹⁷⁰⁴. У 1354 р. в Орді ярлик на Муром отримав нащадок старої муромської династії Федір Глібович. Жителі Муром розділилися. Юрій вирішив добиватися прав в Орді, але програв, був виданий супернику і загинув.

XIX

88/83. ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ († 1407)

Помер у 1407 р.¹⁷⁰⁵.

89/83. ІВАН ФЕДОРОВИЧ († 1456)

Помер у 1456 р.¹⁷⁰⁶. Великий князь рязанський (1427–1456).

Вперше згаданий у васальній угоді з великим князем литовським Вітовтом, яка найвірогідніше датується 1427 р.¹⁷⁰⁷. Був у запрошений у Луцьк на коронацію Вітовта у 1430 р. За угодою 1434 р. Іван Федорович визнав Василя Косого та його братів рівними собі, що можна розглядати для Рязані як успіх. У 1447 р. заключив угоду з Москвою проти Литви. В угоді Москви з Литвою 1449 р. рязанський князь названий васалом Москви. У 1452 р. Казимир Ягеллончик скаржився Іванові Федоровичу на напади рязанців на литовські землі. Помираючи, Іван Федорович змушений був залишити опікуном сина московського князя.

90/83. ВАСИЛИСА ФЕДОРІВНА

У 1401 р. була видана за Івана Володимировича († 1422), сина серпухівського князя, другого серед московських князів¹⁷⁰⁸.

91/86. ВОЛОДИМИР ДМИТРОВИЧ († 1372)

Помер у 1372 р. Великий князь пронський (до 1365–1372).

Першим прийняв титул великого князя пронського, очевидно підкреслюючи рівність з великим князем рязанським. У 1365 р. здійснив похід на мордву. Підтримав Москву у боротьбі проти Рязані. У 1371 р. після поразки Олега Івановича від московської рати на короткий час захопив Рязань. Але його противник швидко опанував ситуацію. Володимир Дмитрович потрапив у полон і мусив скласти васальну присягу рязанському князеві¹⁷⁰⁹. Пронське князівство знову на короткий час повернулося до складу Великого князівства Рязанського, але його старші князі зберегли титул "великих", а також тенденцію до відриву. Цим протистоянням рязанських та пронських князів вміло користувалися московські князі.

XX

92/89. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ (* 1448 † 1483)

Народився у 1448 р. Помер у 1483 р.¹⁷¹⁰. Великий князь рязанський (1456–1483).

¹⁷⁰³ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 216–217, 244.

¹⁷⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 60; — Т. 7. — С. 215.

¹⁷⁰⁵ Карамзин Н. М. История государства Российского. — Т. 5. — Санкт-Петербург, 1842. — Прим. 254.

¹⁷⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 147; — Т. 5. — С. 271; — Т. 6. — С. 181; — Т. 7. — С. 244; — Т. 8. — С. 147.

¹⁷⁰⁷ Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археологическою экспедициею имп. АН. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1836. — № 25. — С. 17–18; РГАДА. — Ф. 147. Lieferung. — VII. — № 161.

¹⁷⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 6. — С. 131; — Т. 8. — С. 75.

¹⁷⁰⁹ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 630.

¹⁷¹⁰ ПСРЛ. — Т. 28. — С. 114, 117, 149.

Розділ третій

У 1456 р. був вивезений у Москву, а в Рязані його іменем стали правити намісники московського князя. Перша його грамота після повернення у Рязань датована 10.03.1463 р.¹⁷¹¹.

28.01.1465 р. одружився з сестрою великого князя московського Івана Васильовича — Анною¹⁷¹², яка померла у 1501 р.

93/89 ФЕОДОСІЯ ІВАНІВНА († після 1456)

У 1456 р. разом з братом була вивезена в Москву. Дальша доля її невідома.

94/91. ДАНИЛО ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1378)

Великий князь пронський (1372 – після 1378).

У 1378 р. у битві на р. Вожі очолював пронську дружину¹⁷¹³. За Д. Іловайським у Володимира Дмитровича було двоє синів: Іван та Федір¹⁷¹⁴. Князя Федора А. Екземплярський та інші дослідники в джерелах не знайшли¹⁷¹⁵. Можливо, що Данило був помилково названий Федором, або одне з імен хресне чи чернече.

95/91. ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ († бл. 1430)

Помер бл. 1430 р. Великий князь пронський (після 1378 – бл. 1430), великий князь рязанський (1408–1409).

У 1401 р. як рязанський васал взяв участь у поході на Смоленськ. У 1408 р. разом з ординцями раптово напав на Переяслав-Рязанський і прогнав Федора Ольговича. Московську допомогу було розбито на р. Смядві. Але у 1409 р Іван Володимирович мусив уступити. У 1416 р. видав свою дочку за сина великого князя московського Василя Дмитровича — Івана, що свідчить про зрослу політичну вагу Великого князівства Пронського¹⁷¹⁶.

XXI

96/92. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ (* 14.04.1467 † 29.05.1500)

Великий князь рязанський (1483–1500).

Народився 14.04.1467 р. Помер 29.05.1500 р.¹⁷¹⁷.

9.06.1483 р. мусив підписати угоду з Москвою, у якій визнав себе молодшим братом великого князя московського¹⁷¹⁸. Не без впливу Москви виділив уділ молодшому брату Федору, з яким 19.09.1494 р. була підписана угода, в якій Федір Васильович визнав себе молодшим і васалом великого князя рязанського¹⁷¹⁹. У 1485 р. Іван Васильович одружився з Аграфеною, дочкою князя Василя Бабиць-Друцького¹⁷²⁰.

¹⁷¹¹ Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в. — Т. 3. — Москва, 1964. — № 355.

¹⁷¹² ПСРЛ. — Т. 4. — С. 149; — Т. 5. — С. 274; — Т. 6. — С. 183; — Т. 7. — С. 244; — Т. 8. — С. 150–151.

¹⁷¹³ Соловьев С. М. Соч., — Кн. 2. — Т. 3. — С. 274.

¹⁷¹⁴ Иловайский Д. И. История Рязанского княжества. — Москва, 1858. — С. 183.

¹⁷¹⁵ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 630.

¹⁷¹⁶ Там само. — С. 631.

¹⁷¹⁷ ПСРЛ. — Т. 6. — С. 44; — Т. 8. — С. 238.

¹⁷¹⁸ Собрание государственных грамот и договоров. — Ч. 1. — Санкт-Петербург, 1813. — № 115–116. — С. 279–287; Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. — Москва-Ленинград, 1950. — № 76. — С. 283–286.

¹⁷¹⁹ Собрание государственных грамот и договоров., — Ч. 1. — № 115–116. — С. 279–287; Духовные и договорные грамоты..., — № 76. — С. 283–286.

¹⁷²⁰ ПСРЛ. — Т. 6. — С. 237.

Святославичі. Чернігівські, муромські і рязанські князі

97/92. ФЕДІР ВАСИЛЬОВИЧ (* 1483 † 1503)

Народився у 1483 р. Помер у 1503 р.¹⁷²¹. Отримав від брата третину у Переяславі-Рязанському, Перевитеск і Стару Рязань. За угодою 19.08.1494 р. визнав себе васалом великого князя рязанського. У порушення цієї угоди передав свій уділ безпосередньо московському князеві, чим прискорив ліквідацію Рязанського князівства і приєднання його до Москви.

97/92. АННА ВАСИЛІВНА

Близько 1498 р. видана за князя Федора Івановича Бельського¹⁷²².

98/95. ФЕДІР ІВАНОВИЧ

99/95. ІВАН ІВАНОВИЧ [Іван Нелюб]

99А/95. NN ІВАНІВНА

~ Іван Васильович, син великого князя московського Василя Дмитровича.

100/95. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ [Андрій Сухорукий]

Федір Іванович, Іван Іванович Нелюб та Андрій Іванович Сухорукий відомі з родоводів. Пронські князі згадуються в угодах 1442, 1447 та 1483 рр. без зазначення імен. Безперечно, що йдеться про синів Івана Володимировича. Десь між 1459 та 1483 рр. довголітнє суперництво Рязані та Пронська закінчилось на користь першої. Пронське князівство було ліквідоване і приєднане до Рязані, а пронські князі змушені були поступити на московську службу або виїхали у Литву¹⁷²³.

101/95. NN ІВАНІВНА

У 1416 р. видана за сина великого князя московського Василя Дмитровича — Івана¹⁷²⁴.

XXII

102/96. ІВАН ІВАНОВИЧ (* 1496 † бл. 1534)

Народився у 1496 р.¹⁷²⁵. Помер бл. 1534 р. в Литві¹⁷²⁶. Останній великий князь рязанський (1500 – бл. 1520).

До 1501 р. фактичним правителем князівства була його бабуса Анна Василівна, сестра великого князя московського, а потім мати. Угодою 1508 р. Москва змусила короля Сигізмунда визнати свої права на Рязань. З 1509 р. московські намісники сиділи у Перевитеску. Московський натиск обурював широкі кола рязанської знаті та купецтва, які штовхали молодого князя на рішучі дії. Переговори з кримським ханом Мухаммед-Гіреєм у 1518–1519 рр.¹⁷²⁷, у яких йшлося про союз, скріплений шлюбом рязанського князя з кримською принцесою¹⁷²⁸, були використані Москвою як підстава для арешту Івана Івановича. Остання його грамота датується 4.06.1519 р.¹⁷²⁹. Через зрадника боярина Семена Короб'їна князя заманили в Москву, де він був заарештований у травні 1520 р.¹⁷³⁰. Потім насильно була пострижена у черниці його мати¹⁷³¹. Під час набігу

¹⁷²¹ Эжемплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 643.

¹⁷²² ПСРЛ. — Т. 6. — С. 244; — Т. 8. — С. 234.

¹⁷²³ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 116.

¹⁷²⁴ Эжемплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 631.

¹⁷²⁵ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 251; — Т. 28. — С. 233.

¹⁷²⁶ Эжемплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 608.

¹⁷²⁷ Сб. РИО. — Т. 95. — С. 527, 640.

¹⁷²⁸ Сигизмунд Герберштейн. Записки о Московии. — Москва, 1988. — С. 136.

¹⁷²⁹ Акты социально-экономической истории..., — Т. 3. — № 388.

¹⁷³⁰ Иловайский Д. И. История Рязанского княжества..., — С. 229–232.

Розділ третій

кримського хана в серпні 1521 р. Іванові Івановичу вдалося втекти, однак всі спроби повернути собі Рязанське князівство закінчилися невдачею. Нелегко далось приєднання Рязані і Москві. Рязанці були впертими і їх масово переселяли в інші області¹⁷³².

103/98. ЮРІЙ ФЕДОРОВИЧ < князі Пронські

До 1479 р. емігрував у Литву. Там був прийнятий з почестями і отримав значні маєтності на Україні і у Білорусії. Був одружений двічі: з незнаною з імені княжною Слуцькою, дочкою Олелька Володимировича, та незнаною з імені княжною Соломирецькою¹⁷³³. Від нього походить литовська гілка *князів Пронських*. Юрій Федорович мав двох синів: Івана († 1480 у Литві¹⁷³⁴) та Гліба († 1513), який отримав землі Василя Микулинського у Троцькому повіті, був намісником бобруйським і одружився з незнаною з імені Подбип'ятівною¹⁷³⁵; та незнану з імені дочку († після 1519), яка була дружиною Данила Дівовича-Трипольського¹⁷³⁶. Іван Юрійович нащадків не мав. У Гліба Юрійовича було двоє синів та три доньки.

Андрій Глібович († бл. 1557) був черкаським і канівським намісником (1540–1543) і житомирським старостою (1553–1557). Він забороняв козакам ставити укріплення на р. Орелі та обох Тясминах¹⁷³⁷. Був одружений з Анною Михайлівною Сапегою.

Семен-Фрідріх Глібович († 1555), похоронений на березі р. Стир поблизу Берестечка на Волині¹⁷³⁸, першим з Пронських перейшов у католицьку віру і отримав значні володіння на Україні. Староста житомирський (1538–1539), брацлавський і вінницький (1540–1541), чорнобильський державця (1549–1555). Воєвода київський (1554–1555). Був одружений з Федорою Богушівною Боговитиною.

Анастасія Глібівна († після 1562) була одружена двічі: з Яном-Миколою Юр'євичем та з Федором Жуком¹⁷³⁹. Анна Глібівна († після 1553) була одружена з Миколою Нарбутом¹⁷⁴⁰, а Марія Глібівна — з Яном Юрійовичем Зенов'євичем¹⁷⁴¹.

У Семена-Фрідріха було двоє синів та дві дочки. Єжі помер дитиною. Олександр († 1595) був старостою луцьким (1580–1591), стольником Великого князівства Литовського (1576–1588), каштеляном троцьким (1591–1595). Він одружився із княжною Федорою Романівною Сангушко¹⁷⁴². Марухна померла дитиною, а Гальшка була дружиною Яна Зборовського. В Олександра було двоє синів: Юлій († 1613)¹⁷⁴³ та Олександр-Октявіан († після 1638)¹⁷⁴⁴, зі смертю якого литовська гілка князів Пронських вигасла.

104/99. ІВАН ІВАНОВИЧ († після 1513) [князь І. І. Пронський]

Був на московській службі.

¹⁷³¹ Сигизмунд Герберштейн. Записки о Московии..., — С. 136.

¹⁷³² Иловайский Д. И. История Рязанского княжества..., — С. 231–233.

¹⁷³³ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku, — Warszawa, 1895. — S. 402.

¹⁷³⁴ Id., — S. 403.

¹⁷³⁵ РГАДА. — Ф. 389. Литовська метрика. — Кн. 8. — Л. 369.

¹⁷³⁶ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 311.

¹⁷³⁷ Архив Юго-Западной России..., — Ч. 7. — Т. 2. — Киев, 1891. — № 17. — С. 372.

¹⁷³⁸ Костомаров Н. И. Исторические произведения. — Киев, 1989. — С. 472.

¹⁷³⁹ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 403.

¹⁷⁴⁰ Id., — S. 403.

¹⁷⁴¹ Id., — S. 403.

¹⁷⁴² Id., — S. 403.

¹⁷⁴³ Id., — S. 403.

¹⁷⁴⁴ Id., — S. 403.

105/100. ДМИТРО АНДРІЙОВИЧ [князь Д. І. Пронський]

Жив на межі XV–XVI ст. Початково був на литовській службі, а потім перейшов на службу в Московську державу. Володіння, надані йому у Литві, перейшли до віленського конюшого О. Дрожжа¹⁷⁴⁵.

XXIII

106/104. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ († після 1538) [князь В. І. Нелюб-Пронський]

Був на московській службі.

107/105. ЮРІЙ ДМИТРОВИЧ († після 1533) [князь Ю. Д. Пронський]

Московський боярин з 1529 р. Князь-намісник у Пскові (1522) та Смоленську (1527–1530)¹⁷⁴⁶. Мав чотирьох синів: Федора Рибу, Івана Озея Бараняча Голова, Андрія Кураку († 1541) та Дмитра. Син Федора Риби — Василь Рибин-Пронський та дочка Івана Озея — Марія загинули під час репресій у 1570 р. і ця гілка князів Пронських обірвалася.

108/105. ІВАН ДМИТРОВИЧ († після 1514) [князь І. Д. Пронський]

На московській службі з 1505 р. Під Оршею у 1514 р. потрапив в полон, звідки не повернувся. Був одружений з дочкою Івана Головіна, родоначальника відомого російського дворянського роду¹⁷⁴⁷.

109/105. ФЕДІР ДМИТРОВИЧ († до 1543/1544) [князь Ф. Д. Пронський]

Помер до 1543/1544 рр. у московській в'язниці. На службі з 1511 р. У 1513/14 рр. отримав уділ Федора Васильовича (третину Переяслава-Рязанського, Перевитеск та Стару Рязань), що, фактично, було викликом рязанському князеві. Тому у Москві порахували, що перейшли через край, або уступили рязанським вимогам і після травня 1515 р. як удільний князь Федір Дмитрович більше не згадується. Ображений, він перейшов на службу до старицького князя, де у 1524 р. став боярином. У 1537 р. був посланий у Москву, де його схопили і ув'язнили¹⁷⁴⁸. Мав сина Костянтина († після 1537), який перебував на службі у старицького князя. З трьох його синів Андрія, Василя Пронського-Шиша († 1588), московського полководця, та Романа нащадки були тільки у наймолодшого. Ця гілка якимсь чином зберегла володіння у Рязанській землі з уділу Федора Дмитровича. У 1678 р. боярин Іван Петрович Пронський, нащадок Костянтина Федоровича, ще мав ці мастки¹⁷⁴⁹.

110/105. ДАНИЛО ДМИТРОВИЧ († 1555/56) [князь Д. Д. Пронський]

Служив московським князям, боярин з 1547 р.¹⁷⁵⁰

У нього було четверо синів, двом з яких вдалося зробити кар'єру: Петро Данилович († 1577) спочатку служив старицькому князю Володимирові Андрійовичу, а у 1573 р. став боярином в опричній Думі¹⁷⁵¹; Андрій Данилович; Семен Данилович († 1584), опричний боярин з 1573 р. та земський боярин з 1576 р.; Василь Данилович служив по Юр'єву¹⁷⁵². Всі вони нащадків не мали.

¹⁷⁴⁵ Леонтович Ф. И. Акты Литовской метрики. — Т. 1. — Вып. 1. — Варшава, 1896. — С. 92; Акты Литовско-Русского государства. — Т. 1. — Вып. 2. — Варшава, 1897. — С. 67.

¹⁷⁴⁶ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 116.

¹⁷⁴⁷ Сб. РИО. — Т. 35. — С. 654, 657.

¹⁷⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 28. — С. 356; Сб. РИО. — Т. 95. — С. 89–94, 129.

¹⁷⁴⁹ Кобрин В. Б. Власть и собственность в средневековой России. — Москва, 1985. — С. 157–158.

¹⁷⁵⁰ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 117.

¹⁷⁵¹ Кобрин В. Б. Состав опричного двора Ивана Грозного // Археологический Ежегодник за 1959 г. — Москва, 1960. — С. 60–67.

¹⁷⁵² Тысячная книга 1550 г. и дворянская тетрадь 50-х годов XVI в. — Москва-Ленинград, 1950. — С. 151.

111/106. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ († після 1549) [князь І. В. Пронський-Шемяка] < князі Пронські-Шемякіни

Служив московським князям, боярин з 1549 р. Від нього походить родина *князів Пронських-Шемякіних*. Мав трьох синів: Юрія, Івана та Микиту. Нашадки були тільки у Івана. Юрій (†1555), боярин з 1554 р., був одним з найкращих полководців Івана Грозного. У 1542–1552 рр. брав участь у завоюванні Казані, у 1554 р. командував походом на Астрахань¹⁷⁵³. Юрій та Іван Пронські-Шемякіни мали володіння у Тарусі¹⁷⁵⁴.

112/108. ІВАН ІВАНОВИЧ [князь І. І. Пронський-Турунтай] < князі Пронські-Турунтаї

Московський боярин з 1547 р. Один з лідерів аристократичної опозиції в Думі. Після загибелі А. Шуйського у 1543 р. потрапив в опалу. Під час повстання проти Глинських намагався втекти до Литви, за що в нього конфіскували частину вотчин. Хоча у 1553 р. підтримав кандидатуру Володимира Старицького, у 1555 р. увійшов до складу Ближньої Думи¹⁷⁵⁵. Від нього походить родина *князів Пронських-Турунтаїв*. Вони вигасли у XVII ст.

¹⁷⁵³ Зимин А. А. Реформы Ивана Грозного. — Москва, 1960. — С. 373.

¹⁷⁵⁴ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 116, 121.

¹⁷⁵⁵ Зимин А. А. Реформы Ивана Грозного..., — С. 250, 266–270, 303, 309–317, 319, 412.

3.6. ОЛЬГОВИЧІ. ЧЕРНІГІВСЬКІ І СІВЕРСЬКІ КНЯЗІ

Джерела з історії Чернігівської землі XIII–XIV ст. практично відсутні. Жодна інша територія не мала таких втрат. Тому для дослідження генеалогії Ольговичів і виявлення персонального складу династії необхідно використовувати будь-які знахідки, перш за все пом'яники. Коли не було можливості встановити в якому князівстві правив той чи інший князь, за основу брався порядок успадкування. Внаслідок цього багато питань залишаються дискусійними.

Табл. 8. Рюриковичі. Ольговичі

VII

1. ОЛЕГ СВЯТОСЛАВИЧ († 1115)

Див.: 3.5 поз. 5

VIII

2/1. ВСЕВОЛОД-КИРИЛО ОЛЬГОВИЧ († 1.08 чи 30.07.1146)

Помер 1.08 чи 30.07.1146 р.¹⁷⁵⁶ у Вишгороді і був там похований у церкві св. Бориса і Гліба. Хресне ім'я — Кирило¹⁷⁵⁷. Князь сіверський (1115–1127), чернігівський (1127–1139) і великий князь київський (5.03.1139–1.08.1146).

За В. Татищевим Всеволод до приходу в Чернігів займав тмутараканський престол¹⁷⁵⁸. Наступ половців привів до розриву зв'язків Тмутаракані з метрополією. У 1117 р. гарнізон та населення покинули Білу Вежу (Саркел)¹⁷⁵⁹. Тмутараканська земля скоротилась до клаптика в гирлі Дону і володінь на Таманському та Керченському півостровах, населення яких схилилося до візантійської опіки. На підставі відомостей Мануїла Ставрамана про придбання Олексія Комнена "на Боспорі Кімерійському" Г. Литаврін припускає, що у цей час князівство було приєднане до Візантії. Тмутаракань могла перейти під протекторат Візантії, зберігши власного архонта. Але і це далеко не безсумнівно. Анна Комнен, яка детально описала діяльність батька, ніде не згадувала про похід на північ Чорного моря. Всеволод був рішучий князь, не боявся ризикувати, раптовими і сміливими діями здобув і утримав Чернігів і Київ. Йому під силу було утримати і Тмутаракань. У 1112 р. брав участь у поході на половців, значить вже володів якимось уділом.

Перед тим, як стати чернігівським князем, Всеволод Ольгович, напевно тримав батьківський уділ у Новгороді-Сіверському¹⁷⁶⁰. Чернігів захопив силою, прогнавши дядька Ярослава. Коли ж Мстислав Володимирович, намагаючись відновити справедливість, зібрав війська та з'єднався з братом Ярополком, Всеволод відступив за Вир і закликав половців Селюка і Сиваша (7 тис.), рівночасно почавши переговори. Мономаховичі зайняли Курське Посем'я. Літо пройшло в сутичках. З Мурома, зібравшись з силами, вернувся Ярослав Святославич. Але Мстислав, готуючись до великого походу проти полоцьких князів, все більше схилився до компромісу. Напевно

¹⁷⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 313; — Т. 2. — Стб. 321; — Т. 5. — С. 159; — Т. 23. — С. 32; — Т. 25. — С. 37; — Т. 28. — С. 113.

¹⁷⁵⁷ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 2. — Москва, 1970. — С. 71.

¹⁷⁵⁸ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — Москва, 1964. — С. 138.

¹⁷⁵⁹ ПСРЛ. — Т. 11. — С. 8.

¹⁷⁶⁰ Зайцев А. К. Черниговское княжество // Древнерусские княжества. X–XIII вв. — Москва, 1975. — С. 110.

Розділ третій

Всеволод пішов на певні поступки Ярославові та Давидовичам, але зберіг за собою Чернігів. Чернігівські князі допомагали Мстиславові в обох походах у Полоцьку землю.

По смерті Мстислава Володимировича Всеволод двічі (зимою 1134–1135 рр. та у 1138 р.) пробував на міцність великого князя Ярополка Володимировича. У 1139 р. йому повезло. В'ячеслав Володимирович виявився слабшим і Всеволод оволодів Києвом. Митрополит Михайло II встав на його сторону і, шануючи право успадкування, порушене Мономаховичами, умовив В'ячеслава Володимировича уступити столицю. У свою чергу Всеволод передав Чернігів старшому в роді Святославичів — Володимирові Давидовичу. Він намагався зберегти від роздроблення Чернігівську землю, а заодно і розширити володіння Ольговичів, витіснивши Мономаховичів з Волині та Переяслава. Перше йому частково вдалося, а друге наштовхнулося на впертий опір в особі переяславського князя Андрія Володимировича, який йому не вдалося зламати. Підривали його зусилля і молодші брати та Давидовичі, які вимагали розширення своїх волостей. Часом ця "фронда" набувала загрозливих форм і Всеволод мусив уступати. Волинська політика привела його до втручання у польські справи. Зимою 1145/1146 р. він послав значні сили на допомогу Владиславу II Вигнанцю.

Намагання утвердити свого сина Святослава Всеволодовича на Волині скінчилися конфронтацією з потужним галицьким князем Володимирком Володаревичем. Восени 1144 р. Всеволод повів велике військо на захід до Тербовлі. Володимирко з угорцями зустрів їх на Сереті. Противники неділю рухалися протилежними берегами ріки, не вступаючи у битву. Тим часом Ізяслав Давидович з половцями зайняв Ущицю і Микулин. Нарешті Всеволод по гатях перейшов ріку і підступив до Звенигорода (очевидно Звенигорода на Дністрі, а не на Білці), на оболоні якого стояв Всеволод з полками. Через багна та тісноту знову не дійшло до битви і тоді великий князь обійшов Володимира, займаючи пагорби навколо міста. Захвилювалися галицькі воїни, побачивши, що вони відрізані від Галича та Перемишля. Але хитрий Володимирко вже навів контакти через Ігоря Ольговича, обіцяючи останньому підтримку по смерті Всеволода. Компромісний мир обійшовся йому у 1200 гривень срібла.

Всеволод, однак, не заспокоївся. Він не вірив Володимирові. Після невдачі Івана Ростиславича він прийняв до себе колишнього звенигородського князя. І тоді не витримав Володимирко. Він виступив першим і здобув Прилук. У 1146 р. військо великого князя виступило проти Володимирика Володаревича. Пославши за угорською допомогою, галицький князь почав повільно відступати. Весна була ранньою і дороги розвезло, що також було на його користь. Стійкість Звенигорода, який обороняв посадник Іван Халдеевич, дозволила Володимирові дочекатися угорської допомоги. Але загострення хвороби Всеволода змусило останнього відложити галицькі справи. Він відступив до Києва, де перед смертю мусив вирішувати проблеми утвердження брата Ігоря на київському престолі.

Ворожий до Ольговичів київський літописець залишив таку характеристику Всеволода, передану В. Татищевим: *"Сей великий князь зростом був велик муж і вельми товстий, власів мало на голові мав, борода широка, очі не малі, ніс довгий. Мудрий був у радах і судах — для того, кого хотів, того міг оправдати або звинуватити. Багато наложниць мав і більше у веселоцах ніж розправах вправлявся. Через сіє киянинам від нього тягість була велика. Як вмер, то навряд чи хто по ньому, крім баб любимих, заплакав, а більше були раді"*¹⁷⁶¹.

Всеволод одружився з Марією († після 6.08.1179/ до кінця 1179), дочкою Мстислава Володимировича, внучкою Володимира Мономаха¹⁷⁶². Була похована в Києві в закладеному нею монастирі св. Кирила¹⁷⁶³.

¹⁷⁶¹ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 142.

¹⁷⁶² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 309.

3/1. ІГОР-ГЕОРГІЙ ОЛЬГОВИЧ († 19.08.1147)

Загинув 19.08.1147 р.¹⁷⁶⁴, був похований 20.09.1147 р. в монастирі св. Симеона, а 5.06.1150 р. перепохований у Чернігові в усипальниці Святославичів соборі св. Спаса¹⁷⁶⁵. Хресне ім'я — Георгій¹⁷⁶⁶. У чернецтві — Гавриїл¹⁷⁶⁷. Князь путивльський (1127–1142), берестейсько-дорогичинський (1142–1146) і великий князь київський (2.08.1146–12.08.1146). У 1144–46 рр. в його володіння входили уділи з центрами у Юр'єві, Городці-Остерському та Рогачові.

По смерті Всеволода, коли Ігор мав його заступити в Києві, йому було вже за 60 років. Досі він не мав ні великих володінь, ні великої популярності. Кияни не були задоволені адміністрацією Всеволода. *"Ратша розорив Київ, а Тудор — Вишгород"*¹⁷⁶⁸. Поки на Ярославовому дворі дружина і знать у присутності митрополита присягали новому Святославу, кияни зібрали віче на Подолі біля Турової божниці. Туди негайно виїхав Святослав Ольгович і від імені брата дав клятву ставити городових тиунів за погодженням віча і зобов'язати останніх дотримуватися у судах княжих статутів не брати вір, вищих ніж передбачені статутами¹⁷⁶⁹. Виборні від віча поїхали з Святославом Ольговичем до Ігоря і він підтвердив клятву брата, поцілувавши хрест. Трохи заспокоєний Ігор вирушив на бенкет¹⁷⁷⁰. Вічники розійшлися, але частина з них кинулася зводити рахунки, вбачаючи у поступках слабкість нової влади. Почався грабунок дворів Ратші та інших дворян із старої адміністрації. Ігор послав Святослава наводити порядок. Останній зумів зробити це однією демонстрацією без пролиття крові. Але невдоволенням киян спішили скористатися прихильники Мономаховичів. Тисяцький Улеб і боярин Іван Войтишич послали "запрошення" самому відважному з Мономаховичів — Ізяславу Мстиславичу, який сидів у Переяславі. Подібно до діда Володимира Мономаха у нього не було жодних прав на київський престол, але він, не вагаючись, вступив у боротьбу. При наближенні переяславських військ та чорних клобуків, кияни перейшли на їх сторону, дружина Ігоря була розсіяна, а сам князь ввійманий у болотах і ув'язнений переможцем¹⁷⁷¹.

Довідавшись про невдачу спроб брата і племінника волинського князя Святослава Всеволодовича відновити його на престолі, Ігор Ольгович занепав духом і попросився у монастир. Йому дозволили прийняти чернецтво у Київському Федорівському монастирі.

Влітку 1147 р., в розпалі боротьби Ольговичів з Мономаховичами, в яку втрутився Юрій Довгорукий, підтриманий першими, через боярина Улеба Ізяслав Мстиславич довідався про зраду Давидовичів. Пославши на київське віче Володимира Мстиславича, він розпустив чутки, що чернігівське військо рухається на Київ. Розлючений натовп зажадав розправи з Ігорем Ольговичем. Даремно митрополит Клим Смолятич та тисяцький Лазар намагалися зупинити натовп, який рухався до монастиря. Володимир Мстиславич здійснив відчайдушну спробу врятувати Ігоря, вирвавши його з рук натовпу і сховавши у дворі своєї матері. Але натовп не зупинило нічого. Ігоря схопили на сходах терему вдови Мстислава Володимировича. Мертвого вже, в чернечій рясі, його

¹⁷⁶³ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 2005. — S. 454.

¹⁷⁶⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 317–318; — Т. 2. — Стб. 352–354.

¹⁷⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 408.

¹⁷⁶⁶ Лихачев Н. П. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. — Вып. 2. — Ленинград, 1930. — С. 40; Рыбаков Б. А. Печать Георгия и Софии // Краткие сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. — Вып. 29. — 1948. — С. 106–108.

¹⁷⁶⁷ Филарет [Гумилевский]. Жития святых, чтимых православной церковью. — Санкт-Петербург, 1885. — 22.06.

¹⁷⁶⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 322–323.

¹⁷⁶⁹ Тихомиров М. Н. Древняя Русь. — Москва, 1975. — С. 148.

¹⁷⁷⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 322–323.

¹⁷⁷¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 323–324.

Розділ третій

поволокли до Десятинної церкви, де вкинули на воза і відвезли на Поділ "на торговище"¹⁷⁷².

4/1. МАРІЯ ОЛЕГІВНА († після 1146)

За неї був просватаний відомий палатин Болеслава Кривоустого — Скарбимир. Але у 1117 р. він повстав проти свого сюзерена і Болеслав послав на Русь нового палатина Петра Властовича, який отримав руку Марії¹⁷⁷³. Злет Петра Властовича розпочався з підступного захоплення в полон перемишльського князя Володаря Ростиславича, причому палатин не зупинився перед порушенням кодексу лицарської честі. У 1146 р. його кар'єра обірвалася. Петро Властович був звинувачений у державній зраді. Його осліпили, вирвали язик та відібрали всі маєтки. Пізніше сім'я палатина з великим ескортом була відправлена на батьківщину його дружини¹⁷⁷⁴. Немає, однак, повної впевненості, що Марія була дочкою Олега Святославича.

5/1. ГЛІБ ОЛЬГОВИЧ († 1138)

Помер зимою 1138 р. у Новгороді Великому, можливо від рани, отриманої під Псковом, куди він був посланий до допомоги братові Святославу¹⁷⁷⁵. Князь курський (12.01.1136–01.1138).

6/1. СВЯТОСЛАВ-МИКОЛА ОЛЬГОВИЧ († 15.02.1164)

Помер 15.02.1164 р.¹⁷⁷⁶. Похований в усипальниці чернігівських князів соборі св. Спаса. Хресне ім'я — Микола¹⁷⁷⁷, чернече — Гавриїл¹⁷⁷⁸. Князь новгородський (1136–1138, 1139–1141, 1142–1144), стародубський і білгородський (1141–1146), сіверський (1146–1157) і чернігівський (1157–1164).

Був одним з найбільш діяльних і активних князів, який зумів врятувати династію Ольговичів, яка стояла на грані загибелі під час усобиці 1146–1152 рр. Як вмілий політик зарекомендував себе ще під час бурхливих новгородських подій. Системою компромісів, скріплених шлюбами своїх дочок, використовуючи протиріччя між різними гілками Мономаховичів, зумів укріпити позиції Чернігівської землі в подальшому і консолидувати її.

У 1107 р. одружився з дочкою половецького хана Аепи¹⁷⁷⁹. У 1136 р. він одружився вдруге з Катериною († 1166), дочкою новгородського посадника Петрила¹⁷⁸⁰.

7/1. ІВАН ОЛЬГОВИЧ († 1148)

За пізнім Никонівським літописом помер у 1148 р. у Новгороді-Сіверському¹⁷⁸¹

IX

8/2. СВЯТОСЛАВ-МИХАЙЛО ВСЕВОЛОДОВИЧ (* після 1116 † 25.07.1194)

Народився після 1116 р., але не пізніше 1125 р. Цим роком приблизно Б. Рибаків датував народження Святослава, виходячи з того, що той у 1140 р. вже займав самостійний престол у Новгороді, що після новгородських подій у 1130-х рр. було

¹⁷⁷² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 317.

¹⁷⁷³ Monumenta Poloniae Historica. — Т. 2. — Р. 2; — Т. 3. — Р. 629.

¹⁷⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 321.

¹⁷⁷⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 305; — Т. 25. — С. 33.

¹⁷⁷⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 524.

¹⁷⁷⁷ Карамзин Н. М. История государства Российского. — Т. 2–3. — Москва, 1991. — С. 297.

¹⁷⁷⁸ Зотов Р. В. О Черниговских князях и о Черниговском княжестве в татарское время по Любецкому синодику. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 39.

¹⁷⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 283; — Т. 2. — Стб. 259; — Т. 7. — С. 21.

¹⁷⁸⁰ НПЛ. — С. 24, 209; Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 142.

¹⁷⁸¹ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 177.

Ольговичі. Чернігівські і сіверські князі

справою далеко не простою. Помер 25.07.1194 р.¹⁷⁸². Похований в Києві у монастирі св. Кирила. Хресне ім'я — Михайло¹⁷⁸³. Князь новгородський (1140), турівський (1142, 1154–55), волинський (1142–1146), бузький (1146), сновський [?] (1151–1154), стародубський [?] (1155–1157), сіверський (1157–1164), чернігівський (1164–1177) і великий князь київський (6.09.1173 – 18/19.12.1173; 03.1174 – 04.1174; 20.07.1176 – кінець 07.1176; 08.1176 – 01.1181; літо 1181 – 25.07.1194).

Святослав Всеволодович був одним з найвидатніших князів, якому вдалося загальмувати розпад Київської Русі, після багатьох років нещадної боротьби за київський престол стримати апетити смоленської та суздальської гілок Мономаховичів, зупинити половецький натиск і досягнути стабілізації під кінець XII ст.¹⁷⁸⁴. Рівночасно йому вдалося шляхом розумних компромісів вберегти Чернігівську землю від розпаду на власне Чернігівську і Сіверську.

У 1143 р. одружився з Марією, дочкою полоцького князя Василька Святославича¹⁷⁸⁵.

9/2. АННА ВСЕВОЛОДІВНА

Була видана за галицького князя Ігоря-Івана Васильковича (†1141)¹⁷⁸⁶.

10/2. ЗВЕНИСЛАВА ВСЕВОЛОДІВНА († до 1163)

Померла до 1163 р.¹⁷⁸⁷. У 1142 р. видана за сілезького князя Болеслава Високого (* бл. 1135 † 7.12.1207), старшого сина сюзерена Польщі Владислава II¹⁷⁸⁸. Цим шлюбом Всеволод Ольгович скріпляв союз з Польщею, який мав забезпечити його синові Святославу утвердження на Волині. Владислав використав його для відновлення власних позицій¹⁷⁸⁹.

11/2. ЯРОСЛАВ-ПРОКОПІЙ ВСЕВОЛОДОВИЧ (* 1139 † 1196)

Народився у 1139 р.¹⁷⁹⁰. Хресне ім'я — Прокопій¹⁷⁹¹, у чернецтві — Василь¹⁷⁹². Помер у 1198 р. і був похований у соборі св. Спаса у Чернігові¹⁷⁹³. Князь ропеський (бл. 1157–1160), стародубський (1160–1180), і чернігівський (1180–1198).

Був в тіні старшого брата, підтримував і виконував його задуми, часто жертвуючи своїми інтересами заради компромісу. Двічі уступав чернігівський престол, який повинен був зайняти згідно права успадкування.

Дружину звали Іриною¹⁷⁹⁴. Походження її незнане.

¹⁷⁸² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 1. — Стб. 412; — Т. 2. — Стб. 680.

¹⁷⁸³ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — Москва, 1970. — С. 106.

¹⁷⁸⁴ Рыбаков Б. А. Князь Святослав Всеволодович (ок. 1125–1194). Опыт исторической характеристики // Материалы и Исследования по Археологии СССР. — 1949. — № 11; Його ж. "Слово о полку Игореве" и его современники. — Москва, 1971; Броднікова Н. Д. Святослав Всеволодович з династії Ольговичів: політик та дипломат // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. — Луганськ, 2001. — С. 11–14.

¹⁷⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 310; — Т. 2. — Стб. 313.

¹⁷⁸⁶ Баумгартен Н. А. Родословные отрывки // Летопись историко-родословного об-ва в Москве. — Вып. 4 (16). — Москва, 1908. — С. 6–7.

¹⁷⁸⁷ Jasiński K. Rodowód Piastów śląskich. — Т. 1. — Wrocław, 1973. — S. 46.

¹⁷⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 296; — Т. 2. — Стб. 308.

¹⁷⁸⁹ Bieniak J. Obóz obrońców statutu Bolesława Krzywoustego // Genealogia — Polska elita polityczna w wiekach średnich na tle porównawczym \ Pod red. J. Wroniszewskiego. — Toruń, 1993. — S. 20–21; Tęgowski J. Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / Pod red. prof. T. Chynczewskiej-Hennel i prof. N. Jakowenko. — Lublin, 2000. — S. 17–18.

¹⁷⁹⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 415; — Т. 2. — Стб. 707–708.

¹⁷⁹¹ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 123.

¹⁷⁹² Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 40.

¹⁷⁹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 415; — Т. 2. — Стб. 707–708.

¹⁷⁹⁴ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 40, 268.

Розділ третій

12/2. СБИСЛАВА ВСЕВОЛОДІВНА ?

За версією І. Шараневича була другою дружиною краківського князя і сюзерена Польщі Владислава II Вигнанця (*1105 †30.05.1159)¹⁷⁹⁵. Версія ця досить правдоподібна, тим більше, що у Іпатіївському зведенні Владислав названий зятем Всеволода Ольговича¹⁷⁹⁶. Це важко віднести до того, що його син Болеслав Високий одружився із Звениславою. Тому заперечення О. Бальзера далеко не переконливі¹⁷⁹⁷. За Д. Донським шлюб відбувся у 1141 р.¹⁷⁹⁸, але повідомлення Іпатіївського зведення про відправлення до Польщі однієї з дочок Всеволода Ольговича, подане під цим роком, скоріше, як правильно вважав О. Бальзер, відноситься до Звенислави. Шлюб Сбислави Всеволодівни міг відбутися трохи пізніше, коли союз з київським князем був йому більш необхідним, ніж спочатку Всеволодові, тобто десь у 1143–1144 рр. Конфронтація з галицьким князем також могла бути наслідком цього союзу.

13/5. ІЗЯСЛАВ ГЛБОВИЧ († 14.05.1134)

Помер 14.05.1134 р.¹⁷⁹⁹.

14/5. РОСТИСЛАВ ГЛБОВИЧ († після 1144)

У 1144 р. брав участь у поході на галицького князя Володимирка Володаревича¹⁸⁰⁰. Дальша доля невідома.

15/6. ОЛЕГ СВЯТОСЛАВИЧ († 18.01.1180)

Народився бл. 1137 р. Помер 18.01.1180 р.¹⁸⁰¹. Князь путивльський (1157–1159), курський (1159–1164), сіверський (1164–1178) і чернігівський (1178–1180).

Агресивною політикою і спробою силою захопити Чернігів у 1164 р. добився компромісного рішення, за яким отримав Новгород-Сіверський. Так само в порушення прав Ярослава-Прокопія Всеволодовича отримав чернігівський престол.

У 1150 р. одружився з Оленою († до 1165), дочкою Юрія Довгорукого¹⁸⁰². 29.06.1165 р. він одружився вдруге з Агафією († до 1166), дочкою великого князя київського Ростислава Мстиславича¹⁸⁰³. Третьою його дружиною була незнана з імені дочка суздальського князя Андрія Боголюбського († 1166)¹⁸⁰⁴.

16/6. NN СВЯТОСЛАВНА († після 1170)

У джерелах не згадується. В 1972 р. у Софіївському соборі в Києві було знайдено граффіті 307: *"Володимиря. Се была многочечальная Андреева сноха, Олега сестра и Игоря и Всеволода. Написал Ванко-поп человек владыки..."* С. Висоцький блискуче довів, що йдеться про дочку Святослава Ольговича, одружену з дорогобузьким князем Володимиром Андрійовичем¹⁸⁰⁵. Святославною назвав її і В. Татищев, який користувався нині втраченими літописами. У світлі цього стає зрозумілою послідовна, ворожа щодо Мстиславичів, позиція Володимира Андрійовича під час боротьби за Київ у 1149–1152 рр., а також у 1169–1170 рр.

¹⁷⁹⁵ Szaraniewicz I. Die Hypatios Chronik als Quellen-Beitrag zur Osterreichischen Geschichte, — Lemberg, 1872. — P. 16, 25–26.

¹⁷⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 308.

¹⁷⁹⁷ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 2005. — S. 241–242.

¹⁷⁹⁸ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. (Середина IX – начало XIV вв.). — Ренн, 1991. — С. 65–66.

¹⁷⁹⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 295.

¹⁸⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 525.

¹⁸⁰¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 613.

¹⁸⁰² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 394.

¹⁸⁰³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 524–525.

¹⁸⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 527.

¹⁸⁰⁵ Висоцкий С. А. Киевские граффиты XI–XVII вв. — Київ, 1985. — С. 25–30.

Ольговичі. Чернігівські і сіверські князі

17/6. NN СВЯТОСЛАВНА († після 1180)

Востаннє згадана під 1180 р.¹⁸⁰⁶. 9.01.1149 р. видана за спадкоємця смоленського князя Романа Ростиславича († 14.06.1180)¹⁸⁰⁷.

18/6. МАРІЯ СВЯТОСЛАВНА (* 1149 † 1189)

Народилася 1149 р.¹⁸⁰⁸. Померла у 1189 р.¹⁸⁰⁹. У 1166 р. була видана за бузького князя Ярополка Ізяславича¹⁸¹⁰. Ім'я встановлено Р. Зотовим за Любецьким синодиком¹⁸¹¹.

19/6. ІГОР СВЯТОСЛАВИЧ (* 2.04.1151 † 29.12.1202)

Народився 2.04.1151 р.¹⁸¹². Помер 29.12.1202 р.¹⁸¹³. Хресне ім'я князя — Георгій¹⁸¹⁴. У Любецькому синодику записано загадкового чернігівського князя Феодосія з дружиною Єфросинією. Версії Філарета та Р. Зотова стосовно цього князя розбіжні і поверхово обгрунтовані¹⁸¹⁵, можливо Феодосій — чернече ім'я Ігоря Святославича¹⁸¹⁶. Це питання залишається дискусійним. Князь путивльський (1161–1164), курський (1164–1178), сіверський (1178–1198) і чернігівський (1198–1202).

Завдяки "Слову" Ігор став одним з найпопулярніших князів про якого написано достатньо багато¹⁸¹⁷. Одна з кращих книг — роман-есе "Пам'ять" В. Чивіліхіна (1928–1984), який вважав князя Ігоря автором "Слова"¹⁸¹⁸. З подібною версією важко погодитися, але в цій великій і гарно написаній праці багато цінних спостережень та зауважень автора, який зумів відчутти епоху та її дійових осіб.

Однією з найбільших заслуг Ігоря Святославича була угода 1190 р., скріплена шлюбом дочки Ігоря з Давидом Ольговичем. Цією угодою була зупинена конфронтація між старшою (Всеволодовичами) та молодшою (Святославичами) гілками Ольговичів і збережена єдність Чернігівської землі.

Бл. 1183 р. одружився з Єфросинією, дочкою галицького князя Ярослава Осмомисла¹⁸¹⁹. Це був другий шлюб, бо у Ігоря вже було троє синів: Володимир (народився у 1171 р.), Олег (народився у 1175 р.) та Святослав (народився у 1177 р.). З Любецького синодика (поз. 13) відомо, що перед смертю князь Ігор прийняв чернецтво під іменем Феодосія.

¹⁸⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 617–618.

¹⁸⁰⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 368.

¹⁸⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 376.

¹⁸⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 78.

¹⁸¹⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 525.

¹⁸¹¹ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 271.

¹⁸¹² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 422.

¹⁸¹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 417.

¹⁸¹⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 416.

¹⁸¹⁵ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 42–43.

¹⁸¹⁶ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи..., — С. 31.

¹⁸¹⁷ Орлов А. С. Слово о полку Игореве. — Москва, 1946; Федоров В. Г. Кто был автором "Слова о полку Игореве" и где находится река Каяла. — Москва, 1956; Логвин Г. Н. Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль. — Москва, 1965; Лихачев Д. С. "Слово о полку Игореве" и культура его времени. — Ленинград, 1985; "Слово о полку Игореве" и его время. — Москва, 1985; Гетманец М. Ф. Тайна реки Каялы. — Харьков, 1989; Рыбаков Б. А. Петр Бориславич. Поиск автора "Слова о полку Игореве". — Москва, 1991; Броднікова Н. Д. Историчний портрет новгород-сіверського князя Ігоря Святославича // Исторична наука: проблеми розвитку. Матеріали Міжнародної наукової конференції. — Т. 1. Секція "Давня та нова історія України". — Луганськ, 2002. — С. 21–25.

¹⁸¹⁸ Чивіліхін В. Память. — Кн. 1 // Роман-газета. — 1985. — № 3–4; — Кн. 2. — Москва, 1984. — 574 с.

¹⁸¹⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 633.

Розділ третій

20/6. ВСЕВОЛОД СВЯТОСЛАВИЧ († 17.05.1196) [Буй-Тур Всеволод]

Помер 17.05.1196 р.¹⁸²⁰. Князь трубчевський (1164–1196), путивльський (1164–1185) і курський (1185–1196).

Одружився з Ольгою, дочкою переяславського князя Гліба Юрійовича¹⁸²¹. По його останках здійснена скульптурна реконструкція М. Герасимовим. Його красу та хоробрість відзначили літописці та автор "Слова".

Х

21/8. ОЛЕГ-КОСТЯНТИН СВЯТОСЛАВИЧ († 1204)

Помер у 1204 р.¹⁸²². Хресне ім'я — Костянтин¹⁸²³. Р. Зотов вагався з цього приводу, пропонуючи версію — Феодосій¹⁸²⁴. Князь лопасненський (1176), вирський (1185), стародубський (1190–1198), сіверський (1198–1202) і чернігівський (1202–1204).

До 1176 р. одружився з Єфросинею, дочкою елецького князя Андрія-Георгія Ростиславича (табл. 7, поз. 35)¹⁸²⁵.

22/8. ВСЕВОЛОД-ДАНИЛО СВЯТОСЛАВИЧ († 1212 чи 09.1215) [Всеволод Чермний]

Хресне ім'я — Данило¹⁸²⁶. Прізвисько "Чермний" означає "світловолосий, рудий". Помер у 1212 р.¹⁸²⁷ чи 09.1215 р.¹⁸²⁸. Останнє менш вірогідне. Князь козельський (? – до 1198), стародубський (?) (1198–1202), сіверський (1202–1204), чернігівський (1204–1206, 1208–1210) і великий князь київський (08.1206 – 11.1206, 04.1207 – 10.1207, бл. 05.1210 – бл. 15.07.1212). Якщо помер у 1215 р., то, ймовірно у 1212–1215 рр. знову тримав Чернігівське князівство.

Вся його політика зводилася до боротьби за Київ та гегемонію на Русі, де його суперниками виступали Мономаховичі із смоленської та суздальської гілок. У 1210 р. купив компроміс, передавши престол у Чернігові Рюрикові Ростиславичу. Це унікальний випадок у практиці Ольговичів. Між 11.11–24.12.1179 р. одружився з дочкою краківського князя Казимира Справедливого (* 1164)¹⁸²⁹. За Любецьким пом'яником княгиню звали Анастасія¹⁸³⁰. Д. Донской, слідом за В. Татищевим, невірно зрозумів літописну статтю 1179 р., яка відносилася до Марії, вдови Всеволода Ольговича, померлої в кінці 1179 р. і похованої в заснованому нею монастирі св. Кирила, а також не звернув увагу на тлумачення О. Бальзера, і відніс смерть княгині до 1179 р.¹⁸³¹.

23/8. ВОЛОДИМИР-БОРИС СВЯТОСЛАВИЧ († 1201)

Помер у 1201 р.¹⁸³². Хресне ім'я — Борис¹⁸³³, інша версія — Андрій базується на довільних припущеннях¹⁸³⁴. Князь новгородський (1180–1181) і вщизький [?] (після 1181 – 1201).

¹⁸²⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 696.

¹⁸²¹ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 271.

¹⁸²² ПСРЛ. — Т. 10. — С. 37; — Т. 18. — С. 39; — Т. 25. — С. 104.

¹⁸²³ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи..., — С. 31.

¹⁸²⁴ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 41–42, 272.

¹⁸²⁵ Карамзин Н. М. История государства российского. — Т. 2–3. — Москва, 1991. — С. 528.

¹⁸²⁶ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 44.

¹⁸²⁷ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 118; — Т. 25. — С. 109.

¹⁸²⁸ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 192.

¹⁸²⁹ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 2005. — S. 454.

¹⁸³⁰ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 44.

¹⁸³¹ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 93.

¹⁸³² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 416.

¹⁸³³ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 70.

¹⁸³⁴ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 117.

Ольговичі. Чернігівські і сіверські князі

У 1178 р. одружився з Пребраною, дочкою володимиро-суздальського князя Михайла Юрійовича¹⁸³⁵. За Любецьким пом'яником хресне ім'я княгині було Євдокія¹⁸³⁶.

24/8. ГЛІБ-ПАХОМІЙ СВЯТОСЛАВИЧ († 1216 ?)

Хресне ім'я — Пахомій¹⁸³⁷. Помер у 1216 р. [?]. Востаннє згаданий під 1215 р.¹⁸³⁸. Князь коломенський (1179), канівський (1182–1190), переяславський (1190–1194), стародубський (1202–1204), сіверський (1204–1212) і чернігівський (1212 – 1216?).

У 1182 р. одружився з дочкою Рюрика Ростиславича¹⁸³⁹. За Любецьким пом'яником княгиню звали Анастасія¹⁸⁴⁰.

25/8. МСТИСЛАВ-ПАНТЕЛЕЙМОН СВЯТОСЛАВИЧ († 31.05.1223)

Загинув 31.05.1223 р. у битві на Калці¹⁸⁴¹. Хресне ім'я — Пантелеймон¹⁸⁴². Князь козельський (1201–1216) і чернігівський (1216 ? – 1223).

У 1182 р. одружився з яською (аланською) княжною, сестрою дружини Всеволода Велике Гніздо¹⁸⁴³. Цей шлюб — свідчення актуальності для чернігівських князів зв'язків з аланами і в останній чверті XII ст.. За Любецьким пом'яником ім'я княгині — Марія¹⁸⁴⁴.

26/8. NN СВЯТОСЛАВНА

Видана за рязанського князя Романа Глібовича (†1216)¹⁸⁴⁵. Д. Донской помилково датував цей шлюб часом до 1130 р.¹⁸⁴⁶.

27/8. БОЛЕСЛАВА СВЯТОСЛАВНА

Померла десь на початку 1170-х рр.

У 1167 р. була видана за Володимира, сина галицького князя Ярослава Осмомисла¹⁸⁴⁷. Цим шлюбом була скріплена угода, спрямована на встановлення балансу сил і протидії смоленським та суздальським Мономаховичам у боротьбі за Київ.

28/8. NN СВЯТОСЛАВНА

До 1176 р. видана за трипільського князя Мстислава Володимировича († після 1205), сина Володимира Мстиславича¹⁸⁴⁸.

29/11. РОСТИСЛАВ-ІВАН ЯРОСЛАВИЧ (* 24.07.1173 † після 1214)

Народився 24.07.1173 р.¹⁸⁴⁹. Хресне ім'я — Іван¹⁸⁵⁰. Помер після 1214 р.¹⁸⁵¹. Князь сновський (1198 – після 1203) і вишгородський (1210–1214).

11.08.1187 р. одружився з Веславою († після 1206), дочкою володимиро-суздальського князя Всеволода Велике Гніздо¹⁸⁵².

¹⁸³⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 612.

¹⁸³⁶ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 70, 272.

¹⁸³⁷ Там само. — С. 66.

¹⁸³⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 438.

¹⁸³⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 625.

¹⁸⁴⁰ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 66.

¹⁸⁴¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 446.

¹⁸⁴² Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 69.

¹⁸⁴³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 625.

¹⁸⁴⁴ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 69.

¹⁸⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 611.

¹⁸⁴⁶ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 94.

¹⁸⁴⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 527.

¹⁸⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 604; Карамзин Н. М. История государства российского. — Т. 2–3. — С. 529.

¹⁸⁴⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 568.

¹⁸⁵⁰ Там само.

¹⁸⁵¹ НПЛ. — С. 53, 252.

¹⁸⁵² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 405.

Розділ третій

30/11. ЯРОПОЛК-ГАВРИІЛ ЯРОСЛАВИЧ († після 1214)

Помер після 1214 р.¹⁸⁵³. Хресне ім'я — Гавриїл¹⁸⁵⁴. Князь новгородський (1196–1197) і вишгородський (1210–1214).

За Любецьким пом'яником його дружину звали Василисою¹⁸⁵⁵.

31/11. ЗАБАВА ЯРОСЛАВНА

8.11.1179 р. видана за переяславського князя Володимира Глібовича († 18.04.1187)¹⁸⁵⁶. Ім'я — за В. Татищевим¹⁸⁵⁷.

32/15. СВЯТОСЛАВ-БОРИС ОЛЬГОВИЧ (* 1166 † після 1196)

Народився у 1166 р.¹⁸⁵⁸. Хресне ім'я — Борис¹⁸⁵⁹. Помер після 1191 р.¹⁸⁶⁰. Князь рильський (до 1185 – після 1191).

За Любецьким пом'яником ім'я дружини — Анастасія¹⁸⁶¹.

33/19. ВОЛОДИМИР-ПЕТРО ІГОРЕВИЧ (* 8.10.1171 † після 1211)

Народився 8.10.1171 р.¹⁸⁶². Хресне ім'я — Петро¹⁸⁶³. Помер після 1211 р.¹⁸⁶⁴. Князь путивльський (1185 – після 1211) і галицький (1206–1207; 1210–1211).

Учасник нещасливого походу на половців у 1185 р. У 1188 р. одружився з дочкою половецького хана Кончака¹⁸⁶⁵. У вересні 1211 р. вона була повішена галицькими боярами разом з полоненими братами Володимира.¹⁸⁶⁶

По загибелі Романа Мстиславича як пасинок Ярославни з братами виступив претендентом на Галицьку землю. Ці претензії були підтримані рештою Ольговичів на снемі у 1206 р. в обмін на прийняття Любецьких принципів у взаєминах між Ольговичами. За підтримку в боротьбі за Галицьку спадщину Ігоревичі відмовлялися від прав на старші престולי, залишаючи за собою тільки Путивльське князівство. Здобувши Галич, Володимир зіткнувся з претензіями молодшого брата Романа, який як син Ярославни заявив свої претензії на найстарший у землі престол, та місцевими боярськими партіями. Вдавшись до розправи з галицькими боярами, Ігоревичі отримали потужний спротив, який закінчився поразкою і загибеллю братів Володимира. За Любецьким пом'яником (поз. 23) можна вважати, що Володимир закінчив свої дні як чернець Антоній¹⁸⁶⁷. Це відповідає логіці подій. Після втрати престолу, загибелі братів і дружини, Володимир міг стати ченцем.

Д. Донской без застереження приймає гіпотезу Р. Зотова, вважаючи, що Антоній — хрестильне ім'я (у пом'яниках хрестильні і чернечі імена рідко розділяються, порядок імен не був встановленим, через що він непевний) і на цій підставі подає двох синів Ігоря Святославича з однаковим іменем: Володимира-Петра і Володимира-Антонія¹⁸⁶⁸. Думаю, що це помилка. Доказів існування двох Володимирів немає. Старші сини були від

¹⁸⁵³ НПЛ. — С. 53, 252.

¹⁸⁵⁴ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 73.

¹⁸⁵⁵ Там само. — С. 73, 275.

¹⁸⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 613.

¹⁸⁵⁷ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 122.

¹⁸⁵⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 526.

¹⁸⁵⁹ Там само.

¹⁸⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 701.

¹⁸⁶¹ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 72.

¹⁸⁶² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 562.

¹⁸⁶³ Там само.

¹⁸⁶⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 723.

¹⁸⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 659.

¹⁸⁶⁶ ПСРЛ. — Т. 0. — С. 63.

¹⁸⁶⁷ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 73.

¹⁸⁶⁸ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. — С. 96–97.

Ольговичі. Чернігівські і сіверські князі

першого шлюбу, через що Роман, як син Ярославни, і домагався галицького (дідівського) престолу. Першого хрестили Петром, наступного — Павлом.

34/19. ОЛЕГ-ПАВЛО ІГОРЕВИЧ (* 1175 † 1205)

Народився у 1175 р.¹⁸⁶⁹. Хресне ім'я — Павло¹⁸⁷⁰. Помер у 1205 р.¹⁸⁷¹.

35/19. СВЯТОСЛАВ-АНДРІЯН ІГОРЕВИЧ (* 1177 † 09.1211)

Народився у 1177 р.¹⁸⁷². Хресне ім'я — Андріян¹⁸⁷³. Повішений галицькими боярами разом з братом у вересні 1211 р.¹⁸⁷⁴. Князь волинський (1206–1207) і перемишльський (1209, 1210–1211). Як старший за Романа отримав більш престижний волинський (володимирський) престол.

У 1187 р. був одружений з Ярославою, дочкою овруцького князя Рюрика Ростиславича¹⁸⁷⁵. Вона була повішена у 1211 р. разом з чоловіком¹⁸⁷⁶.

36/19. РОМАН ІГОРЕВИЧ (* до 1184 † 09.1211)

Народився до 1184 р.¹⁸⁷⁷. Був сином Єфросинії Ярославни і внуком Ярослава Осмомисла. У вересні 1211 р. повішений галицькими боярами, які помстилися за розправу над їх лідерами¹⁸⁷⁸. Князь звенигородський (1206–1207, 1210–1211) та галицький (1207–1209).

37/19. РОСТИСЛАВ ІГОРЕВИЧ [?] († 09.1211)

Повішений галицькими боярами разом з братами у вересні 1211 р.¹⁸⁷⁹. Князь тербовельський (1210–1211).

На підставі аналізу літописних текстів були висловлені сумніви в існуванні князя Ростислава¹⁸⁸⁰. Це питання залишається дискусійним.

38/19. NN ІГОРЕВНА

1190 р. видана за Давида Ольговича († після 1196), сина Олега Святославича¹⁸⁸¹. Цим шлюбом був скріплений компроміс між старшою (чернігівською) і молодшою (сіверською) гілками Ольговичів.

39/20. СВЯТОСЛАВ ВСЕВОЛОДОВИЧ († після 1232)

Як трубчевський князь згаданий під 1232 р.¹⁸⁸². За Р. Зотовим, версію якого приймають більшість дослідників, можна вважати, що трубчевський князь Святослав був сином трубчевського князя Всеволода Святославича¹⁸⁸³.

¹⁸⁶⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 600.

¹⁸⁷⁰ Там само.

¹⁸⁷¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 712.

¹⁸⁷² ПСРЛ. — Стб. 604.

¹⁸⁷³ Там само.

¹⁸⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 727.

¹⁸⁷⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 659.

¹⁸⁷⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 727.

¹⁸⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 625.

¹⁸⁷⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 727.

¹⁸⁷⁹ Там само.

¹⁸⁸⁰ Гушин О. Вступ Чернігівських Ольговичів у боротьбу за Галицько-Волинську спадщину: трагедія Ігоревичів // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. Галич, 19–21 серпня 1993 р. — Львів, 1993. — С. 95–97.

¹⁸⁸¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 668.

¹⁸⁸² НПЛ. — С. 71, 280.

¹⁸⁸³ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 277–278.

40/21. ДАВИД ОЛЬГОВИЧ

Востаннє згаданий під 1196 р.¹⁸⁸⁴. У 1190 р. одружився з дочкою сіверського князя Ігоря Святославича¹⁸⁸⁵ (поз. 38 даної табл.).

41/22. МИХАЙЛО ВСЕВОЛОДОВИЧ (* 1179 † 20.09.1246) < табл. 9

Народився у 1179 р.¹⁸⁸⁶. Замучений в Орді 20.09.1246 р.¹⁸⁸⁷. Князь переяславський (1206–?), чернігівський (1223–1246) і великий князь київський (бл. 03.1238 – бл. 07/08.1239). У 1210–1223 рр. тримав якесь князівство із центром поблизу Чернігова.

Продовжуючи політику Ольговичів, боровся за київський престол, одночасно і за галицьку спадщину проти Романовичів — зведених братів своєї дружини, вважаючи свого старшого сина "по кужелю" законним спадкоємцем Романа Мстиславича.

Одружений з Оленою († після 1241), дочкою галицько-волинського князя Романа Мстиславича від першого шлюбу¹⁸⁸⁸.

Разом з боярином Федором, який також був замучений 20.09.1246 р., канонізовані православною церквою як мученики за віру.

42/22. АНДРІЙ ВСЕВОЛОДОВИЧ († 1262)

Помер у 1262 р.¹⁸⁸⁹. Князь чернігівський (1246–1262).

У 1259 р. одружився з Ольгою, дочкою волинського князя Василька Романовича. Р. Зотов вважав це першим шлюбом Андрія Всеволодовича і тому вирішив, що його батьком був сновський князь Всеволод-Лаврентій Ярополкович¹⁸⁹⁰. Версію Р. Зотова прийняли М. Баумгартен та ряд інших дослідників. З цим погодитися, однак, неможливо. При наявності більше десятка князів, які за родовим рахунком були старші за Всеволода Ярополковича, нащадок цього дрібного князя ніколи не зміг би зайняти чернігівського престолу. По смерті мужа Ольга Васильківна повернулася на Волинь, жила у брата Володимира, а у 1288 р. оплакувала його разом з дружиною та бабусею. Цей шлюб чернігівського князя легко пояснити пошуками антимонольського союзу, активними ініціаторами якого в той час виступали Данило і Василько Романовичі, тому різниця у віці істотної ролі не відігравала. Крім того для чернігівського князя це був, напевно, не перший шлюб.

43/22. АГАФІЯ ВСЕВОЛОДІВНА († 7.02.1238)

Загинула 7.02.1238 р. під час взяття монголами Володимира на Клязьмі¹⁸⁹¹.

10.04.1211 р. була видана за володимиро-суздальського князя Юрія Всеволодовича († 4.03.1238)¹⁸⁹².

44/22. ВІРА-ОЛЕНА ВСЕВОЛОДІВНА

Після 1208 р. видана за пронського князя Михайла Всеволодовича († 1217)¹⁸⁹³.

¹⁸⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 691.

¹⁸⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 668.

¹⁸⁸⁶ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 121.

¹⁸⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 471; — Т. 2. — Стб. 795; НПЛ. — С. 298.

¹⁸⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 782–783.

¹⁸⁸⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 848.

¹⁸⁹⁰ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 25, 278.

¹⁸⁹¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 465; — Т. 2. — Стб. 779.

¹⁸⁹² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 435.

¹⁸⁹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 431.

45/23. ПИЛИП ВОЛОДИМИРОВИЧ

Записаний у Любецькому синодику (поз. 26) з дружиною Анастасією. Р. Зотов, слідом за Філаретом розглядав версії ототожнення цього князя з Ізяславом, вважаючи його сином Володимира Ігоровича¹⁸⁹⁴. Ці складні побудови зовсім непереконливі. Скоріше Пилип — хресне ім'я найстаршого з синів Володимира Святославича. Напевно у 1201 р., по смерті батька, отримав Вщизьке князівство і помер ще до монгольської навали.

46/23. БОРИС ВОЛОДИМИРОВИЧ

47/23. ДАВИД ВОЛОДИМИРОВИЧ

48/23. АНДРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

49/23. СВЯТОСЛАВ-ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ († 1239 ?)

Борис, Давид, Андрій і Святослав-Дмитро Володимировичі записані у Любецькому синодику (поз. 32, 33, 34, 35)¹⁸⁹⁵. Можливо володіли Вщизьким князівством після 1201 – до 1237 р. Останній з них Святослав-Дмитро, напевно, загинув при обороні Вщижа, який після розорення монголами так і не був відбудований.

50/24. МСТИСЛАВ-ФЕДІР ГЛІБОВИЧ († 1239)

Загинув у 1239 р.¹⁸⁹⁶. Хресне ім'я — Федір¹⁸⁹⁷.

Вперше згаданий у 1234 р.¹⁸⁹⁸. Р. Зотов помилково вважав Мстислава Глібовича чернігівським князем у 1235–1239 рр. Однак цей князь тільки прийшов на допомогу Чернігову, обкладеному монголами. У 1235–1239 рр. чернігівським князем залишався Михайло Всеволодович, а у періоди його відсутності, в часи боротьби за Галич і Київ, напевно, його брат Андрій. Старшими за Мстислава були також вщизькі Володимировичі. Найбільш вірогідно, виходячи з ситуації, яка склалась після снесу 1206 р., Мстислав у 1212–1239 рр. був сіверським князем.

51/24. ЄВФИМІЯ ГЛІБІВНА

У 1194 р. видана за Олексія Ангела (* 1183 † 8.02.1204), сина імператора Ісаака Ангела (1185–1195)¹⁸⁹⁹. Після осліплення і усунення батька, Олексій знайшов притулок у римського папи, а потім разом з дожем Венеції Енріко Дандоло підбив вождів хрестоносців до нападу на Константинополь. У липні 1203 р. з допомогою хрестоносців проголошений імператором Олексієм IV. Скинаний 25.01.1204 р. Шлюб Євфимії і візантійського принца може бути свідченням особливих інтересів сіверських князів у Причорномор'ї. Можливо, що, як напіввасали Візантії, одна з гілок цих князів утримувала ще колишню Тмутаракань і впливала на події в Криму.

52/24. NN ГЛІБІВНА († 7.02.1238)

Загинула 7.02.1237 р.¹⁹⁰⁰. У 1215 р. видана за переяславського князя Володимира (* 25.10.1193 † 6.12.1237), сина Всеволода Велике Гніздо¹⁹⁰¹.

53/24. АНТОНІЙ ГЛІБОВИЧ

54/24. МИХАЙЛО ГЛІБОВИЧ

¹⁸⁹⁴ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 76–80.

¹⁸⁹⁵ Там само. — С. 86–87.

¹⁸⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 782.

¹⁸⁹⁷ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 76.

¹⁸⁹⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 772.

¹⁸⁹⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 680.

¹⁹⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 465.

¹⁹⁰¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 438.

55/24. АНИКЕМ ГЛІБОВИЧ

56/24. РОМАН ГЛІБОВИЧ

57/24. ІВАН ГЛІБОВИЧ

Антоній, Михайло, Анікем, Роман (чернець) та Іван (з дружиною Феодосією) записані у Любецькому пом'янику (поз. 37, 38, 39, 40, 41). Імена хресні або і чернечі. За Р. Зотовим були синами Бориса Святославича¹⁹⁰², але цей князь, мабуть, не існував. У пом'янику було записано рильського князя Святослава-Бориса Ольговича († після 1196). Враховуючи порядок запису, цих князів можна вважати Глібовичами. Але ця реконструкція, зрозуміло, гіпотетична.

Ці князі могли мати якісь уділи у Сіверському князівстві і загинути у 1239–1240 рр. Не виключено також, виходячи з відомих подій навколо Сугдеї (Судаку) бл. 1221 р.¹⁹⁰³, що Ольговичі, може як візантійські васали чи напіввасали, ще утримували Тмутараканське князівство. Тільки з кінця XIII – початку XIV ст. руське населення Тамані асимілювалось. Як і в інших удільних князівствах, у Тмутаракані князівське правління могло чергуватися з управлінням посадників. В часи Святослава Всеволодовича безпосереднє князівське правління тут могло відродитися. Може антиполовецька активність в останній чверті XII ст. пояснюється саме цим. Тмутараканське князівство було одночасно васалом сіверських князів, отже тут могли бути нащадки Гліба Святославича. Срібні монети із зображенням архангела Михайла та легендою: "Господи, помози Михаилу", які вважаються монетами Олега-Михайла Святославича з кінця XI ст. могли належати і князеві Михайлові Глібовичу з початку XIII ст. Тмутараканське князівство могло проіснувати до монгольського розгрому.

58/25. ВАСИЛЬКО-ДМИТРО МСТИСЛАВИЧ († 30.05.1223)

Загинув 31.05.1223 р. у битві на Калці разом з батьком¹⁹⁰⁴. За В. Татищевим його звали Васильком. За Любецьким пом'яником (поз. 42) хресне ім'я його було Дмитро, а дружину звали Мамелфою¹⁹⁰⁵.

Василько-Дмитро Мстиславич був тільки сином чернігівського князя, а не чернігівським князем¹⁹⁰⁶, скоріше був козельським князем у 1216–1223 рр., успадкувавши батьківський уділ після переходу батька до Чернігова.

59/25. АНДРІЙ МСТИСЛАВИЧ [?] († 1245)

За М. Карамзіним згаданий Пано де Карпіні князь Андрій Мстиславич, який загинув у 1245 р., був сином чернігівського князя Мстислава Святославича¹⁹⁰⁷. Цю версію прийняло багато дослідників. Але у 1238 р. козельським князем був зовсім юний князь Василь, що було би досить дивним при житті дорослого Андрія Мстиславича. Андрій Мстиславич, син чернігівського князя, (поз. 59), напевно, не існував, а згаданий папським дипломатом князь Андрій Мстиславич був сином Мстислава-Федора Глібовича (поз. 76).

¹⁹⁰² Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 278.

¹⁹⁰³ Якубовский А. Ю. Рассказ ибн ал-Биби о походе малоазийских турок на Судак, половцев и русских в начале XIII в. // Византийский Временник. — Т. 25. — 1928. — С. 53–76.

¹⁹⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 446.

¹⁹⁰⁵ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 89.

¹⁹⁰⁶ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle // Orientalia Christiana Iod. IX, — № 35. — Maio. — Roma, 1927. — P. 89.

¹⁹⁰⁷ Карамзин Н. М. История государства Российского. — Т. 4. — Прим. 62.

Ольговичі. Чернігівські і сіверські князі

60/25. ІВАН МСТИСЛАВИЧ († бл. 1238 ?)

Відомий з сіверських пом'яників¹⁹⁰⁸. Напевно був козельським князем у 1223 – до 1238 рр.

61/25. ГАВРИЇЛ МСТИСЛАВИЧ

Відомий з сіверських пом'яників¹⁹⁰⁹.

62/30. ВСЕВОЛОД-ЛАВРЕНТІЙ ЯРОПОЛКОВИЧ († після 1259)

Помер після 1259 р.¹⁹¹⁰. Хресне ім'я — Лаврентій¹⁹¹¹.

Записаний у Любецькому синодику (поз. 27) з дружиною Анастасією. Напевно був сновським князем (? – після 1259).

63/32. ОЛЕГ-ГЕОРГІЙ СВЯТОСЛАВИЧ († після 1228)

Помер після 1228 р.¹⁹¹². Хресне ім'я — Георгій¹⁹¹³. О. Рапов сплутав його з племінником і відніс смерть князя до 1284 р.¹⁹¹⁴. Князь курський (до 1206 – після 1228).

Учасник битви на Калці в 1223 р.¹⁹¹⁵. У 1226 р. потерпів поразку при спробі добитися перемир'я рішень чернігівського снему 1206 р.

64/32 МСТИСЛАВ СВЯТОСЛАВИЧ († 1241)

Загинув у 1241 р.¹⁹¹⁶. Князь рильський (до 1206 – 1241).

65/33. ІЗЯСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 1189 † 30.05.1223 ?)

Народився бл. 1188 р. Помер у 1223 р.¹⁹¹⁷, можливо, що загинув в битві на р. Калці. Князь теребовельський (1210–1211) і путивльський (після 1212–1223).

66/33. ВСЕВОЛОД-СЕМЕН ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1211)

Помер після 1211 р.¹⁹¹⁸. У 1206 р., коли Ігоревичі рушили завойовувати галицькі престоли, залишився у Путивлі¹⁹¹⁹. У 1211 р. був посланий в Угорщину на переговори. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 29).

67/35. АГАФІЯ СВЯТОСЛАВНА († після 31.08.1247)

Померла після 31.08.1247 р., бо була присутня на похоронах мужа. У 1209 р. видана за мазовецького князя Конрада Казимировича (* 1187/88 р. † 31.08.1247 р.)¹⁹²⁰.

68/36. ІВАН РОМАНОВИЧ

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 52)¹⁹²¹. Князь путивльський (1223 ? – ?).

69/36. КОСТЯНТИН РОМАНОВИЧ

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 53). Можливо, що саме він був тим князем Костянтином, який помер у Муромі у 1223 р., приїхавши сюди з сім'єю з Києва

¹⁹⁰⁸ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 281.

¹⁹⁰⁹ Там само.

¹⁹¹⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 848.

¹⁹¹¹ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 80.

¹⁹¹² Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle..., — P. 19–20.

¹⁹¹³ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 99–101.

¹⁹¹⁴ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. — Москва, 1977. — С. 124.

¹⁹¹⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 744.

¹⁹¹⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 470.

¹⁹¹⁷ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 236.

¹⁹¹⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 723.

¹⁹¹⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 716.

¹⁹²⁰ Monumenta Poloniae Historica. — Т. 3. — P. 357; Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 1895. — S. 267–268.

¹⁹²¹ Зотов Р. В. О Черниговских князях..., — С. 103–104.

Розділ третій

після невдалих спроб добитися якогось уділу, і відзначившись спорудженням храму Благовіщення та наверненням язичників, заслужив на вшанування¹⁹²². Для Путивльських Ольговичів, які на той час тримали невелике Путивльське князівство, це більш ніж вірогідно.

70/36. МИХАЙЛО РОМАНОВИЧ († 1238 ?)

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 54). Загинув у Литві. Може під час походу Михайла Всеволодовича у 1238 р.?

71/39. ВАСИЛЬ СВЯТОСЛАВИЧ

Записаний з дружиною Феклою у Любецькому пом'янику (поз. 28). Судячи з місця запису належав до молодшої (сіверської) гілки Ольговичів. Можливо це один з синів трубчевського князя Святослава Всеволодовича?

72/39. АНДРІЙ-БОРИС СВЯТОСЛАВИЧ

Князь трубчевський¹⁹²³. Як Борис записаний у Любецькому пом'янику (поз. 24).

XII

73/40. ВОЛОДИМИР ДАВИДОВИЧ ?

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 36). За Р. Зотовим був сином Давида Ольговича¹⁹²⁴. Міг бути також сином Володимира Святославича. Можливо, що був князем стародубським.

74/40. МСТИСЛАВ-ФЕДІР ДАВИДОВИЧ (* 1193 † ?)

Народився у 1193 р. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 50) з дружиною Мотроною¹⁹²⁵. Без сумнівів правий Р. Зотов, який прийняв читання імені князя як Мстислав-Федір, а не Федір Мстиславич¹⁹²⁶. Князь сіверський (напевно з 1245, а до того був стародубським князем).

75/40. КОСТЯНТИН ДАВИДОВИЧ

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 50)¹⁹²⁷. Князь стародубський і сіверський. Жив у першій половині XIII ст.

76/50. АНДРІЙ МСТИСЛАВИЧ († 1245)

Загинув у 1245 р. у Монголії¹⁹²⁸. Князь сіверський. Дружину звали Олена¹⁹²⁹.

77/50. NN МСТИСЛАВИЧ (* 1233 † 1245)

Народився у 1233 р., загинув з братом Андрієм у Монголії в 1245 р.

78/54. КОСТЯНТИН МИХАЙЛОВИЧ

Відомий тільки з списку Любецького пом'яника, приведенного Філаретом¹⁹³⁰.

¹⁹²² Ключевский В. О. Древнерусские жития как исторический источник. — Москва, 1871. — С. 286–288; Серебрянский Н. Древне-Русские княжеские жития. — Москва, 1915. — С. 100–107, 237–247; Мисаил, архим. Святой благоверный князь Костянтин Муромский и Благовещенский монастырь, где почитают его мощи // Труды Владимирской ученой архивной комиссии. — Вып. 8. — Владимир, 1909. — С. 1–130.

¹⁹²³ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 283.

¹⁹²⁴ Там само. — С. 284.

¹⁹²⁵ Там само. — С. 102, 284.

¹⁹²⁶ Там само. — С. 284.

¹⁹²⁷ Там само.

¹⁹²⁸ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 31; Иоанн де Плано Карпини. История монголов. Вильгельм де Рубрук. Путешествие в восточные страны / Пер. А. И. Малеин, ред., вступительная статья и прим. Н. П. Шастиной. — Москва, 1957. — Кн. 3. — § 6–39

¹⁹²⁹ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 91–94.

Ольговичі. Чернігівські і сіверські князі

79/58. МИХАЙЛО ВАСИЛЬКОВИЧ [ДМИТРОВИЧ]

Записаний з дружиною Марфою у Любецькому пом'янику (поз. 43)¹⁹³¹. Запис його як великого князя чернігівського, звичайно, помилковий (цей титул міг належати тільки Михайлові Всеволодовичу, очевидно його вніс хтось із переписувачів). Жив у першій половині XIII ст.

80/58. ФЕДІР ВАСИЛЬКОВИЧ [ДМИТРОВИЧ]

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 44)¹⁹³². Жив у першій половині XIII ст.

81/60. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ († 1238)

Князь козельський. Загинув при облозі Козельська монголами весною 1238 р. Був малим хлопцем, який втопився в крові (так образно відбита літописцем загибель всього населення Козельська при чотирьохтижневій обороні міста)¹⁹³³. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 45)¹⁹³⁴.

82/62. АНДРІЙ ВСЕВОЛОДОВИЧ

З дружиною Феодорою записаний у Любецькому пом'янику (поз. 64). Князь сновський (друга половина XIII ст.)¹⁹³⁵.

83/63. ЮРІЙ ОЛЬГОВИЧ

Як князь Георгій Курський записаний у Любецькому пом'янику (поз. 49)¹⁹³⁶. Князь курський (після 1228 – ?).

84/63. МАРІЯ ОЛЕГІВНА († 1.03.1279)

Померла 1.03.1279 р. у Ярославлі¹⁹³⁷.

У 1228 р. видана за Всеволода Костянтиновича († 4.03.1238), князя ярославського¹⁹³⁸.

85/63. ДМИТРО ОЛЬГОВИЧ

Записаний у Любецькому пом'янику з дружиною Феодорою (поз. 62)¹⁹³⁹. Князь курський (середина XIII ст.).

86/64. АНДРІЙ МСТИСЛАВИЧ

З дружиною Оленою записаний у Любецькому пом'янику (поз. 46). Князь рильський¹⁹⁴⁰.

87/64. NN МСТИСЛАВИЧ [?]

Незнаний з джерел батько липицьких князів Святослава і Олександра. Липицьке князівство, схоже, виділилося з Рильського¹⁹⁴¹. Здогадка В. Татищева, що центром князівства було с. Липець Орловської губернії збудована на співзвучності назв. Батько

¹⁹³⁰ Филарет [Гумилевский]. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. — Кн. 5. — Чернигов, 1874. — № 25; Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 87–89.

¹⁹³¹ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 90.

¹⁹³² Там само.

¹⁹³³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 552; — Т. 2. — Стб. 780.

¹⁹³⁴ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 90–91.

¹⁹³⁵ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи..., — С. 35.

¹⁹³⁶ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 99–101.

¹⁹³⁷ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 77.

¹⁹³⁸ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 134; — Т. 25. — С. 122.

¹⁹³⁹ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи..., — С. 35.

¹⁹⁴⁰ Там само. — С. 33.

¹⁹⁴¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 482.

Розділ третій

липицьких князів мусив походити з рильської гілки і за віком мав би жити у середині XIII ст., що підходить для сина Мстислава Святославича.

88/64. ОЛЕГ МСТИСЛАВИЧ († 1285)

Загинув під час усобиці з липицькими князями у 1285 р.¹⁹⁴². Князь рильський і воргольський (князь Воргольського князівства, яке було уділом Рильського князівства).

89/66. СВЯТОСЛАВ-ФЕДІР ВСЕВОЛОДОВИЧ († 1238 ?)

З дружиною Євфимією записаний у Любецькому пом'янику (поз. 29)¹⁹⁴³. Загинув у Литві. Може під час походу Михайла Всеволодовича у 1238 р.?

90/68. ІВАН ІВАНОВИЧ († 1239 ?)

Князь путивльський. Убитий ординцями. Напевно під час завоювання Чернігівської землі у 1239 р. Записаний у Любецькому (поз. 65)¹⁹⁴⁴ та Києво-Печерському (поз. 24)¹⁹⁴⁵ пом'яниках.

91/72. МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ

Князь трубчевський (друга половина XIII ст.). Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 67).

XIII

92/74. ДМИТРО МСТИСЛАВИЧ

З дружиною Марією записаний у Любецькому пом'янику (поз. 63). Князь сіверський (друга половина XIII ст.).

93/75. ТИМОФІЙ КОСТЯНТИНОВИЧ

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 51). Князь сіверський [?].

94/83. ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ

Записаний (як Георгій) у Любецькому пом'янику (поз. 49). Князь курський [?].

95/85. ВАСИЛЬ ДМИТРОВИЧ

З дружиною Анастасією записаний у Любецькому пом'янику (поз. 62). Напевно останній курський князь, вбитий ординцями (до 1285 р.). Після нього у Курську княжив баскак Ахмат.

96/86. ФЕДІР АНДРІЙОВИЧ

Князь рильський (друга половина XIII ст.) [?]¹⁹⁴⁶.

97/87. СВЯТОСЛАВ [NN] († 1285)

Князь липицький. Загинув у 1285 р. під час усобиці з воргольським князем Олегом Мстиславичом¹⁹⁴⁷.

98/87. ОЛЕКСАНДР [NN] († після 1285)

Князь липицький з 1285 р.¹⁹⁴⁸. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 55). Можливо закінчив як схимник Василь Чорноризець.

¹⁹⁴² Там само.

¹⁹⁴³ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 81–82.

¹⁹⁴⁴ Там само, — С. 115–120.

¹⁹⁴⁵ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи..., — С. 50–51.

¹⁹⁴⁶ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 295.

¹⁹⁴⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 482.

¹⁹⁴⁸ Там само.

Ольговичі. Чернігівські і сіверські князі

99/88. ДАВИД ОЛЬГОВИЧ († 1285)

Загинув у 1285 р. в усобиці з липицьким князем Олександром.

100/88. СЕМЕН ОЛЬГОВИЧ († 1285)

Загинув у 1285 р. в усобиці з липицьким князем Олександром.

101/90. ВОЛОДИМИР-ІВАН ІВАНОВИЧ

Записаний у Сіверському пом'янику (Спасо-Преображенського Новгород-Сіверського монастиря)¹⁹⁴⁹. Князь київський¹⁹⁵⁰. М. Грушевський відносив його правління до першої чверті XIV ст.¹⁹⁵¹. Путивльська династія отримала Київ з допомогою хана Токти бл. 1300/1301 р.¹⁹⁵². Князь Володимир Іванович записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 22).

102/90. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ

Записаний у Сіверському пом'янику. Князь овруцький (перша чверть XIV ст.)¹⁹⁵³.

103/90. ЄВСТАФІЙ ІВАНОВИЧ [?]

У переліку "ктиторів і опікунів монастиря Печерського" А. Кальнофойського записаний князь Євстафій перед князем Станіславом. З огляду на рідкість обох імен для Рюриковичів, що саме по собі свідчить проти можливого фальсифікату чи помилки, можна допустити, що між князем Володимиром-Іваном та Станіславом Івановичем київський престол займав їх брат Євстафій. Він міг бути і овруцьким князем¹⁹⁵⁴.

104/90. СТАНІСЛАВ-ТЕРЕНТІЙ ІВАНОВИЧ († після 1323)

Князь київський (? – 1323)¹⁹⁵⁵. Терентій — хресне ім'я¹⁹⁵⁶.

За литовсько-білоруськими літописами бл. 1323 р. (напевно таки до смерті луцького князя Льва Юрійовича) був розбитий великим князем литовським Гедиміном на р. Ірпін' і втратив київський престол¹⁹⁵⁷. Всі сумніви щодо існування Станіслава¹⁹⁵⁸ безпідставні. Сам князь записаний у переліку "ктиторів і опікунів монастиря Печерського" А. Кальнофойського, а його син — у Любецькому пом'янику. Такі потрібні збіги просто виключені.

105/90. ФЕДІР-ГЛІБ ІВАНОВИЧ († після 1362)

Князь київський (до 1331–1362).

У 1331 р. разом з татарським баскаком і загоном у 50 чоловік напав на обоз новгородського владики Василя, поставленого митрополитом Феогностом¹⁹⁵⁹. За повідомленням Густинського літопису втратив Київ у 1362 р.¹⁹⁶⁰. Спроби ототожити

¹⁹⁴⁹ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 115–118, 207, 295.

¹⁹⁵⁰ Русина О. До питання про київських князів татарської доби // Записки НТШ. — Т. 225. — 1993. — С. 194–203.

¹⁹⁵¹ Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. — Київ, 1991. — С. 466.

¹⁹⁵² Войтович Л. В. Київські князі з путивльської династії // "Київ". — 1991. — № 8. — С. 149–150; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1995. — С. 159.

¹⁹⁵³ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 115–118, 207, 295.

¹⁹⁵⁴ Войтович Л. "Teraturgema" Афанасія Кальнофойського як джерело з генеалогії князівських родин. — Львів, 2000. — С. 10–11.

¹⁹⁵⁵ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle..., — P. 91.

¹⁹⁵⁶ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 115–116, 118, 207, 296.

¹⁹⁵⁷ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 95–96, 152–153, 180, 184, 200–201, 221.

¹⁹⁵⁸ Русина О. Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми) // Записки НТШ. — Т. 231. — 1996. — С. 182–188.

¹⁹⁵⁹ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 75–76.

¹⁹⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — С. 350.

Розділ третій

Федора з Ольгімантом Міндовговичем Гольшанським¹⁹⁶¹ невірні: за Києво-Печерським пом'яником хресне ім'я Ольгіманта було Михайло. Непевною виглядає і версія про брата Гедиміна — Федора¹⁹⁶², існування якого більш ніж проблематичне. Він згадується тільки в описі майна померлого митрополита Феофіла, зробленому у 1330/1331 р. канцелярією митрополита Феоноста під час перебування останнього на Волині. Там Федір навіть не названий князем, а тим більше київським. Сама поведінка київського князя Федора ніяк не схожа на поведінку литовського васала, на що звернув увагу ще М. Грушевський¹⁹⁶³. Ольгімант-Михайло Гольшанський зайняв київський престол бл. 1323 р., але до 1331 р. путивльська династія могла повернути собі князівство з допомогою ординців¹⁹⁶⁴. І тільки у 1362 р. Гедиміновичі утвердилися у Київській землі¹⁹⁶⁵. Такої ж думки був і М. Баумгартен¹⁹⁶⁶. На підставі запису у Києво-Печерському пом'янику (поз. 25) можна вважати, що хресне ім'я князя було Гліб.

106/90. ОЛЕНА ІВАНІВНА

Сестра Володимира-Івана Івановича, записана у Сіверському пом'янику¹⁹⁶⁷.

107/91. МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ [?]

На підставі запису у Любецькому пом'янику (поз. 94) трубчевського князя Івана Михайловича, виходячи з порядку поколінь, можна припускати, що між Михайлом Андрійовичем та Іваном Михайловичем був князь Михайло Михайлович, який жив у першій пол. XIV ст.

XIV

108/92. ІВАН ДМИТРОВИЧ

Князь переяславський.

Дружину звали Марією¹⁹⁶⁸. Напевно отримав Переяслав у 1300/1301 р. від Токти¹⁹⁶⁹.

109/92. ОЛЕГ ДМИТРОВИЧ [?] († 1323)

Князь переяславський (? † 1323). Загинув в битві на р. Ірпінь¹⁹⁷⁰.

Якщо існування князя Станіслава безсумнівне — відпадають підстави для сумнівів у існуванні князя Олега. Напевно він доводився братом Іванові Дмитровичу. Ця гілка Ольговичів могла утримувати Переяславське князівство до походу Ольгерда у 1362 р., залишаючись васалами Золотої Орди (власне Мамає)¹⁹⁷¹.

¹⁹⁶¹ Дашкевич Н. П. Заметки по истории Литовско-Русского государства. — Киев, 1898. — С. 42–64; Любавський М. К. Очерки истории Литовско-Русского государства. — Москва, 1910. — С. 23; Рогов А. И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его "Хроника"). — Москва, 1966. — С. 156–157; Батура Р. Борьба Литовского великого княжества против Золотой Орды. От нашествия полчищ Батыя до битвы у Синих вод / Автореф. канд. дис. — Вильнюс, 1972. — С. 21.

¹⁹⁶² Шабульдо Ф. М. Включення Київського князівства до складу Литовської держави у другій половині XIV ст. // Український Історичний Журнал. — 1973. — № 6. — С. 82; Його ж. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — Київ, 1987. — С. 29–30.

¹⁹⁶³ Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі..., — С. 486–487.

¹⁹⁶⁴ Квашин-Самирин Н. По поводу Любецкого синодика // Чтения в Московском Об-ве Истории и Древностей Российских. — Кн. 4. — Москва, 1874. — С. 224.

¹⁹⁶⁵ Антонович В. Б. Монографии..., — Т. 1. — Київ, 1885. — С. 127–128.

¹⁹⁶⁶ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle..., — P. 91.

¹⁹⁶⁷ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 115, 296.

¹⁹⁶⁸ Там само. — С. 113–114, 297.

¹⁹⁶⁹ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., с. 163.

¹⁹⁷⁰ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 95, 152, 180, 184, 201, 221.

¹⁹⁷¹ Шабульдо Ф. М. Включення Київського князівства до складу Литовської держави..., — С. 84–85.

Ольговичі. Чернігівські і сіверські князі

110/96. ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ [?]

У Любецькому пом'янику (поз. 73) записаний князя Василь Рильський. З огляду на порядок запису це скоріше Василь Іванович Шемячич. Але не виключено, що це останній рильський князь з династії Ольговичів, який міг жити у першій половині XIV ст.

111/102. ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ

Князь путивльський (перша половина XIV ст.), згідно запису у Сіверському пом'янику загинув у Путивлі¹⁹⁷². Можливо записаний і у Києво-Печерському пом'янику (поз. 21).

112/104. ІВАН СТАНІСЛАВИЧ

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 91)¹⁹⁷³. Можливо був овруцьким князем у першій половині XIV ст.

113/107. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 94). Князь трубчевський (перша половина XIV ст.). Можливо останній з нащадків Всеволода Святославича.

XV

114/111 чи 112? ДМИТРО [?] († після 1372)

Згаданий у 1372 р.¹⁹⁷⁴. Князь овруцький. Міг бути сином путивльського князя Василя Андрійовича або Івана Станіславича.

115/111 чи 112? ОЛЕКСІЙ [?]

Батько путивльського князя Федора Олексійовича. Путивльський князь в останній третині XIV ст. Син путивльського князя Василя Андрійовича, Івана Станіславича чи внук Федора Івановича? Можна тільки стверджувати, що він належав до Путивльських Ольговичів.

XVI

116/115. ФЕДІР ОЛЕКСІЙОВИЧ († після 1408)

У 1408 р. був путивльським князем¹⁹⁷⁵.

117/ нащадок 112? ІВАН БОРИСОВИЧ († 12.08.1399)

Загинув у битві на р. Ворсклі 12.08.1399 р.¹⁹⁷⁶.

Записаний у числі загиблих на р. Ворсклі київський князь Іван Борисович (на той час київським князем був Іван Ольгімантович Гольшанський), був удільним київським князем з Путивльських Ольговичів. За відсутності свого сюзерена він очолював київську дружину у цій нещасливій битві¹⁹⁷⁷. Літописці могли назвати його київським і через те, що він був нащадком київського князя Станіслава (внук Івана Станіславича?) або його брата Федора. Насправді, скоріше, Іван Борисович був овруцьким князем. Не виключено також, що це був син Бориса Корятовича, який поступив на службу до Івана Ольгімантовича¹⁹⁷⁸.

¹⁹⁷² Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 299.

¹⁹⁷³ Там само. — С. 167.

¹⁹⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 37, С. 34, 74 106.

¹⁹⁷⁵ ПСРЛ. — Т. 37. — С. 168.

¹⁹⁷⁶ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 65, 71, 72.

¹⁹⁷⁷ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 161–162.

¹⁹⁷⁸ Таку версію висунув Ф. Шабульдо ще у 1994 р. у дискусії на конференції у Тракаї.

3.7. ОЛЬГОВИЧІ. ГІЛКА МИХАЙЛОВИЧІВ

Нащадки Михайла Всеволодовича виявилися найбільш численною гілкою Юриковичів, пагінці якої дожили до наших днів.

Табл. 9. Ольговичі. Гілка Михайловичів

XI

1. МИХАЙЛО ВСЕВОЛОДОВИЧ († 1246)

Див. 3.6 поз. 41.

XII

2/1. ЄФРОСИНІЯ-ФЕОДУЛА МИХАЙЛІВНА (* бл. 1212 † 25.09.1250)

Народилася бл. 1212 р. Померла 25.09.1250 р. Була заручена з старшим братом Олександра Невського Федором Ярославичем. Після його раптової смерті стала черницею¹⁹⁷⁹.

3/1. РОСТИСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ (* бл. 1219 † після 15.07.1264)

Народився бл. 1219 р. (у 1230 р. вже займав князівський престол). Востаннє згаданий у документі від 15.07.1264 р.¹⁹⁸⁰. Князь новгородський (1230–1231), галицький (1237–1238) і луцький (1240), жупан земплинський і березький (бл. 1244–1247), бан Славонії (з 2.06.1247 р.) і Мачви (з 28.06.1254 р.).

Довший час виступав претендентом на Галицько-Волинське князівство, яке його батько, очевидно, розглядав як спадщину матері — дочки Романа, вважаючи молодших Романовичів бастардами (Роман одружився з Анною за життя дружини, яку вже після народження Данила насильно постригли у черниці). Боротьба ця тривала з перемінним успіхом у 1238–1245 рр.¹⁹⁸¹.

У 1244 р. одружився з Анною († після 1271), дочкою угорського короля Бели IV¹⁹⁸², який підтримав його претензії на галицький престол, надав володіння у Закарпатті, де Ростислав зумів набрати дружинників, прислав допомогу з воєводою Фільнієм та схилив до участі в поході краківського князя. Але після розгрому Ростислава та його союзників у битві під Ярославом (1245), угорський король поступово охолов до ідеї силового вирішення проблеми. Надавши Ростиславу Славонію (2.06.1247)¹⁹⁸³, він продемонстрував свою готовність до переговорів з Данилом Романовичем. Після того, як союз Угорщини з Галицько-Волинською державою був скріплений шлюбом Лева Даниловича та Констанції Белівни і став стабільною реальністю, Ростислав отримав 28.06.1254 р. Мачву поблизу болгарських кордонів¹⁹⁸⁴.

¹⁹⁷⁹ Baumgarten N. de Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle // *Orientalia Christiana*. — Vol. IX.-1. — № 35. — Maio. — Roma, 1927. — P. 54–55.

¹⁹⁸⁰ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. — Т. 4. — V. 3. — Buda, 1832. (dok. 15.07.1264).

¹⁹⁸¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 777, 783; — Т. 3. — С. 44–45; — Т. 4. — С. 29; — Т. 10. — С. 99–102; — Т. 15. — С. 351–352.

¹⁹⁸² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 794; Wertner M. Az Árpádok czaládi története. Nagybeczkerek, 1892, 463–475 l.

¹⁹⁸³ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. — Т. 4. — V. 1. — Buda, 1832. — P. 447, 454.

¹⁹⁸⁴ Палацкий Ф. О русском князе Ростиславе, отце чешской королевы Кунгуты и роде его // Чтения в Московском Об-ве Истории и Древностей Российских. — 1846. — № 3. — С. 11–16; Палаузов С. Н. Ростислав Михайлович, князь Мачвы // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1851. — № 8. — С. 27–49.

Ольговичі. Гілка Михайловичів

Австрійські джерела повідомляють про участь "короля Русі" у битві на р. Лейте 15.06.1246 р., де нібито від його руки загинув австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг¹⁹⁸⁵. З огляду на те, що угорський королевич Калман, який носив титул короля галицького помер невдовзі після 11.04.1241 р., цим "королем Русі" міг бути тільки претендент на галицький престол князь Ростислав Михайлович.

4/1. МАРІЯ МИХАЙЛІВНА († 7.12.1271)

Померла 7.12.1271 р.¹⁹⁸⁶. Похована в Ростові у церкві св. Спаса в Княгининому монастирі¹⁹⁸⁷. 10.02.1227 р. була видана за ростовського князя Василька Костянтиновича¹⁹⁸⁸, який був вбитий монголами у Шерінському лісі після битви на р. Сіті 4.03.1238 р.

5/1. РОМАН МИХАЙЛОВИЧ [Роман Старий] († після 1288)

За всіма родоводами син і спадкоємець Михайла Всеволодовича¹⁹⁸⁹. Помер після 1288 р. (традиція Свинського монастиря на Десні приписувала його заснування у 1288 р. князеві Романові¹⁹⁹⁰). За родоводами загинув в Орді, але цю звістку не приймали до уваги Р. Зотов, М. Грушевський та інші дослідники. Ця звістка не відбита у джерелах, в т. ч. і у Любецькому пом'янику (поз. 30), де він названий великим князем чернігівським. Напевно був князем Брянським (1246? – 1263) і великим князем чернігівським (1263–1288). Титул великих князів чернігівські князі прийняли, підкреслюючи, очевидно, свою незалежність від великих князів володимирських та королів Русі (галицько-волинських володарів), а також особливі стосунки з Золотою Ордою, прямими вассалами якої вони стали після загибелі Михайла Всеволодовича.

Дружину князя звали Анною¹⁹⁹¹.

6/1. СЕМЕН МИХАЙЛОВИЧ

За родоводами — князь глухівський. Жив у середині XIII ст. Напевно отримав Глухівське князівство по смерті батька у 1246 р.

7/1. МСТИСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ

За родоводами — князь карачевський. Жив у середині XIII ст. Напевно отримав Карачевське князівство по смерті батька у 1246 р. Збірник Діонісія і деякі пізніші пам'ятки ставлять його вище Семена. Помилка тут очевидна: нащадки Семена — князі Воротинські та Одоєвські завжди стояли вище за нащадків Мстислава — Мосальських, як старші серед Ольговичів.

8/1. ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ

За родоводами — князь таруський. Жив у середині XIII ст. Напевно отримав Таруське князівство по смерті батька у 1246 р.

¹⁹⁸⁵ Annales Millicensium continuatio Sancrucensis tertia / Ed. W. Wattenbach // MGH SS. — Т. 9. — Hannoverae, 1851. — P. 559; Annales sancti Rudberti Salisburgenses a. 1–1286 / Ed. W. Wattenbach // MGH SS. — Т. 9. — Hannoverae, 1851. — P. 789; Annales Waldemarianis / Ed. G. Waitz // MGH SS. — Т. 29. — Hannoverae, 1892. — P. 179.

¹⁹⁸⁶ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1238 по 1505 г. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1891. — С. 21.

¹⁹⁸⁷ Донской Д. справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1. (Середина IX – начало XIV в.) / Под ред. Д. М. Шаховского — Ренн, 1991. — С. 165.

¹⁹⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 450; — Т. 7. — С. 133–134.

¹⁹⁸⁹ Бычкова М. Е. Состав класса феодалов России в XVI в. — Москва, 1986. — С. 74–77.

¹⁹⁹⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 3. — Львів, 1905. — С. 178

¹⁹⁹¹ Зотов Р. В. О Черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 310.

Розділ третій

XIII

9/3. МИХАЙЛО РОСТИСЛАВИЧ (* бл. 1245 † 1269)

Народився бл. 1245 р., бо був названий на честь діда Михайла Всеволодовича, коли ще була реальна надія повернутися у Русь. Помер у 1269 р. З 1264 р. бан Мачви. У 1259 р. одружився з Марією, дочкою болгарського царя Івана II Асеня¹⁹⁹².

10/3. NN РОСТИСЛАВНА († після 1257)

Нар. бл. 1245–46 рр. У 1252 р. видана за болгарського царя Михайла Асеня (1246–1256). Після його смерті вдруге видана заміж у 1257 р. за його наступника Коломана I, який помер у тому ж році¹⁹⁹³.

11/3. БЕЛА РОСТИСЛАВИЧ (* 1250 † 1272)

Народився у 1250 р., названий на честь іншого діда — угорського короля Бели IV, коли вже Ростислав Михайлович остаточно вирішив залишитися в Угорщині. Помер у 1272 р. У 1270–72 рр. — бан Мачви¹⁹⁹⁴.

12/3. МАРГАРИТА РОСТИСЛАВНА (* 1250 † після 1290)

Народилася у 1250 р. Померла після 1290 р. Посвячена в монастир у 1254 р., прийняла чернецтво у 1278 р., клариска, абатиса¹⁹⁹⁵.

13/3. КУНЕГУНДА РОСТИСЛАВНА († 9.09.1285)

Померла 9.09.1285 р.
25.10.1261 р. була видана за чеського короля Пшемисла-Оттокара II, який помер 26.08.1278 р. Була його другою дружиною і мала з ним трьох дітей: Кунегунду (01.1265 – 27.11.1321), Агнесу (5.10.1269 – 17.05.1296) та Вацлава (17.09.1271 – 21.06.1305). Вацлав II був чеським королем з 1278 р. (фактично з 1283 р.), князем краківським (1291–1300), польським королем (з 1300 р.) і претендував на угорський престол (у 1301 р. проголошений королем) як правнук Бели IV по материнській лінії. У червні 1284 р., по закінченні регентства, Кунегунда вдруге вийшла за чеського магната Завішу Розенберга¹⁹⁹⁶.

14/3. АГРИПИНА РОСТИСЛАВНА († після 26.01.1303 / до 1309)

Померла після 26.01.1303 р. і до 1309 р. У 1265 р. була видана за краківського князя Лешка Чорного († 30.09.1288 р.), з яким розлучилася між 1271–1274 рр.¹⁹⁹⁷.

15/5. МИХАЙЛО РОМАНОВИЧ († бл. 1264) < князі ОСОВИЦЬКІ

У 1264 р. згаданий як князь брянський. Напевно у 1263 р. він отримав цей уділ від батька, який перейшов до Чернігова. У тому ж 1264 р. як брянський князь згадується його брат Олег. Напевно Михайло помер бл. 1264 р., за життя батька, бо його нащадки втримали тільки невелику брянську волость Осовик (на межі Чернігівської і Смоленської земель). Вона залишилась за ними і після переходу Брянського князівства до князів смоленської династії.

¹⁹⁹² Wertner M. Az Árpádok családi..., 473 l.

¹⁹⁹³ Baumgarten N. de Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle..., — P. 54–55.

¹⁹⁹⁴ Katona S. Historica Regum Hungariae. — Т. 6. — Buda, 1783. — P. 626.

¹⁹⁹⁵ Wenzel G. Codex diplomaticus Arpadianus cont. // Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. — Т. 9. — P. 519.

¹⁹⁹⁶ Wertner M. Az Árpádok családi..., 527–536 l.; Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. — Warszawa, 1959. — Tabl. 82.

¹⁹⁹⁷ Monumenta Poloniae Historica. — Т. 2. — P. 339; — Т. 3. — P. 171, 177, 696; Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 2005. — S. 581–583.

Ольговичі. Гілка Михайловичів

Від Михайла Романовича вели свій рід **князі ОСОВИЦЬКІ**¹⁹⁹⁸. Князь Михайло Романович Осовицький згадується бл. 1300 р. (найвірогідніше — внук брянського князя Михайла Романовича, що дозволяє припускати існування Романа Михайловича Осовицького, який жив у останній третині XIII ст.). Наступний князь — Іван Михайлович Осовицький згадується під 1482 р., він міг бути правнуком Михайла Романовича Осовицького. Його син Михайло Іванович († після 1550 р.) виступає в документах з 1488 р., власник Юрової на Уборті (1512–1533), був одружений з княжною Аграфеною Андріївною Лукомською († бл. 1555 р.). Після втрати князівства, яке перейшло під контроль Московської держави, князь М. І. Осовицький отримав володіння на Вітебщині та Брацлавщині. Нащадків не залишив¹⁹⁹⁹.

16/5. ОЛЕГ-ЛЕОНТІЙ РОМАНОВИЧ († після 1288)

Помер після 1288 р. Князь брянський (1264 – після 1274/1288 ?) і великий князь чернігівський (1288– ?).

У 1274 р. брав участь у поході Лева Даниловича і Ногая у Литву²⁰⁰⁰. У Любецькому пом'янику (поз. 30): "...і сина його князя Олега Романовича, великого князя чернігівського, Леонтія, зоставившого дванадцять туменів людей і прийнявшого ангельський образ, в іноках Василя"²⁰⁰¹. З цього запису випливає, що хресним іменем Олега було — Леонтій, він успадкував чернігівський престол за батьком і перед смертю став ченцем під іменем Василя. Під час правління Олега Романовича ординці, схоже, переписали населення Великого князівства Чернігівського, яке складало приблизно 12 туменів ("тьма") людей (але не 120 тис. всього²⁰⁰², а 120 тис. мужчин, не рахуючи жінок, дітей і рабів, тобто десь бл. 300 тис. чол). Можливо, що у нього була тільки дочка, через шлюб з якою Брянське князівство отримав один із смоленських князів. Можливо смоленські князі добились на це князівство заповіту від Олега Романовича, підкріпленого ханським ярликом.

17/5. ОЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ [?]

У Любецькому пом'янику (поз. 47) записано великого князя чернігівського Михайла Олександровича. Його батько Олександр міг бути тільки сином Романа Старого, інакше чернігівський престол перейшов би до глухівських князів. Олександр Романович був великим князем чернігівським у кінці XIII – на початку XIV ст.²⁰⁰³.

18-20/5. NN РОМАНІВНИ

Три незнані з імені дочки Романа Михайловича згадуються під 1263 р.²⁰⁰⁴.

21/5. ОЛЕНА РОМАНІВНА († після 10.12.1288)

Померла після 10.12.1288 р. (востаннє згадується на похоронах мужа). У 1263 р. була видана за волинського князя Володимира Васильковича²⁰⁰⁵.

¹⁹⁹⁸ Boniecki A. Poczet zrodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1887. — S. 229.

¹⁹⁹⁹ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 341–342; Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 317.

²⁰⁰⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 3. — С. 178.

²⁰⁰¹ Зотов Р. В. О Черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 82–86.

²⁰⁰² Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 3. — С. 178.

²⁰⁰³ Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів у XII–XVI ст. — Львів, 1995. — С. 165.

²⁰⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 815.

²⁰⁰⁵ Там само.

22/6. МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ

Відомий за родоводами. Князь глухівський (друга половина XIII – початок XIV ст.). Записаний також у Любецькому пом'янику (поз. 57). Тому його існування не підлягає сумніву. У О. Зиміна Михайло Семенович пропущений і Роман Одоєвський названий сином Семена Михайловича²⁰⁰⁶. Помилка легко спростовується хронологією: Семен почав княжити у 1246 р., а Роман помер після 1402 р. Ця помилка, запозичена з окремих списків родовідних книг, була виправлена вже у реєстрах Р. Зотова та Г. Влас'єва.

23/6. ОЛЕКСАНДР СЕМЕНОВИЧ († 15.08.1326)

Вбитий в Орді 15.08.1326 р.²⁰⁰⁷. Князь новосильський (друга половина XIII ст. – 1326).

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 58). Новосильське князівство з центром у м. Новосиль на правому березі р. Зуша (нині районний центр Орловської області Росії), вперше згаданому під 1155 р., виділилося з Глухівського князівства. Це було велике князівство, яке включало землі пізнішого Воротинського, Одоєвського і Белевського князівств.

24/6. ВСЕВОЛОД СЕМЕНОВИЧ

Записаний у Єлецькому пом'янику. Князь устівський (друга половина XIII – початок XIV ст.). Устівське князівство, як східна частка Глухівського князівства, було, напевно, виділене по смерті Семена Михайловича. Локалізація м. Устя неясна.

25/7. ТИТ МСТИСЛАВИЧ

Відомий з родоводів. Князь карачевський (кінець XIII – початок XIV ст.).

26/7. СВЯТОСЛАВ МСТИСЛАВИЧ († 1310)

Убитий у 1310 р. брянським князем Василем Олександровичем²⁰⁰⁸. Князь карачевський. Можливо карачевська гілка Ольговичів пробувала повернути Брянське князівство, яке перейшло до Смоленських Мономаховичів?

27/7. ПАНТЕЛЕЙМОН МСТИСЛАВИЧ

Відомий з родоводів. Князь карачевський (кінець XIII – початок XIV ст.).

28/7. АНДРІЙ-АНДРІЯН МСТИСЛАВИЧ († 1339)

Загинув 23.07.1339 р.²⁰⁰⁹. Князь звенигородський (кінець XIII ст. – 1339) і козельський (? – 1339). Убитий племінником Василем Пантелеймоновичем. Причини і перебіг цієї усобиці невідомі.

Був одружений з дочкою литовського князя Гаманта (Ольгіманта Міндовговича Гольшанського?)²⁰¹⁰. У джерелах, на відміну від родоводів, Андріян названий Андрієм. Г. Влас'єв, узгоджуючи це протиріччя, вирішив, що існували два різні князі: Андрій Мстиславич, який загинув у 1339 р. та Андріян Титович, який одружився з Оленою Гамантівною²⁰¹¹. Сином Тита вважав Андріяна і М. Баумгартен²⁰¹². Напевно, доцільно

²⁰⁰⁶ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV — первой трети XVI в. — Москва, 1988. — С. 130.

²⁰⁰⁷ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 200.

²⁰⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 11. — С. 107.

²⁰⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 34. — С. 109.

²⁰¹⁰ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 50.

²⁰¹¹ Влас'єв Г. А. Потомство Рюрика. Материалы для составления родословий. — Т. 1. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1906. — Приложение, табл. 11.

²⁰¹² Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle. *Orientalia Christiana*. — № 35. — Roma. 1927. — P. 92.

віддати перевагу версії родоводів: рідке ім'я Андріян було хресним іменем Андрія Мстиславича.

29/8. СЕМЕН ЮРІЙОВИЧ < князі КАНІНСЬКІ і СПАСЬКІ

Помер за життя батька (друга половина XIII ст.), бо його нащадки успадкували незначне Канінське князівство, з якого виділилося Спаське князівство. Від нього походять родини *князів Канінських* і *Спаських*. Іван-Мстислав Спаський загинув 8.09.1380 р. на Куликівському полі і був записаний до Любецького пом'яника (поз. 88). Князі Спаські вигасли на межі XV ст. зі смертю Бориса і Михайла Мстиславичів. Останній з князів Канінських – Костянтин Іванович помер десь в середині XV ст. Незнана з імені княгиня Канінська, напевне його дочка, володіла частиною уділу (с. Городище Морткіне з 7 сільцями та пустошею) в першій чверті XVI ст. Традиція князів Волконських долучила спаських і канінських князів до нащадків Івана Меншого Товста Голова, звідки це перекочувало до наукових видань²⁰¹³. Звідси і певна плутанина (у Р. Зотова, Г. Влас'єва та ін.), коли походження Канінських і Спаських ведеться від Семена, а самі ці князі записуються серед Волконських. У літописах удільні таруські князі записані просто таруськими без конкретизації уділу.

30/8. ВСЕВОЛОД ЮРІЙОВИЧ [Всеволод Орехва]

Відомий з родоводів. Князь таруський (друга половина XIII – початок XIV ст.).

31/8. МИХАЙЛО ЮРІЙОВИЧ [Михайло Мишецький] < князі МИШЕЦЬКІ

Відомий з родоводів. Князь мишецький (друга половина XIII – початок XIV ст.).

Уділ з центром у Мишезі був утворений, напевно на межі XIII–XIV ст. Мишецькі князі втратили свої володіння до кінця XV ст. (за заповітом московського князя Івана Васильовича це князівство переходило до його спадкоємця Василя, тобто залишалося у складі великокнязівського домена) і почали шукати щастя на службі у інших землях. Напевно вони служили Новгороду, потім брали активну участь у його підпорядкуванні Москві, бо основні володіння князів Мишецьких у XVI–XVIII ст. лежали у новгородських п'ятинах²⁰¹⁴. У 1612 р. князь Борис Олександрович Мишецький не захотів присягати шведам і переселився в глухі райони Помор'я. Його нащадок Андрій Денисов (1674–1730) став знаменитим вождем виговського об'єднання старообрядців. Князь Семен Іванович Мишецький у 1736–1740 рр. служив в Україні і написав "Історію про козаків запорозьких..."²⁰¹⁵.

32/8. ІВАН ВЕЛИКИЙ ЮРІЙОВИЧ

Відомий з родоводів.

33/8. КОСТЯНТИН ЮРІЙОВИЧ [Костянтин Оболенський]

Князь оболенський (друга половина XIII – початок XIV ст.).

Оболенське князівство виділилося з Таруського у другій половині XIII ст. Його столицею було м. Оболенськ при впадінні р. Протви в Оку.

У Никонівському зведенні, де говориться про вбивство Костянтина великим литовським князем Ольгердом Гедиміновичем у 1363 р.²⁰¹⁶, оболенський князь переплутаний із своїм онуком Костянтином Івановичем. У 1363 р. Костянтинові

²⁰¹³ Волконская Е. Г. Род князей Волконских. — Санкт-Петербург, 1900. — Поз. 4, 5, 8, 9.

²⁰¹⁴ Воробьев В. М., Дегтярев А. Я. Русское феодальное землевладение от "Смутного времени" до кануна Петровских реформ. — Ленинград, 1986. — С. 116–120.

²⁰¹⁵ Мятлев Н. В. Князья Мышецкие // Известия Русского Генеологического Об-ва. — Вып. 4. — Отд. 1. — Санкт-Петербург, 1911. — С. 93–107.

²⁰¹⁶ ПСРЛ. — Т. 11. — С. 11.

Юрійовичу було би не менше 120–130 років. Цю помилку О. Зимін переніс у свою схему²⁰¹⁷.

34/8. ІВАН МЕНШИЙ ЮРІЙОВИЧ [Іван Менший Товста Голова] < князі Волконські

Князь волконський (друга половина XIII – початок XIV ст.).

Волконське князівство із столицею у м. Волкона виділилося з Таруського князівства у другій половині XIII ст. Син Івана Меншого волконський князь Федір Іванович (записаний як таруський князь) загинув 8.09.1380 р. у Куликовській битві. Від його онуків Костянтина, Івана та Федора (загинув у 1437 під Белевом) Федоровичів походять три гілки **князів Волконських**²⁰¹⁸.

До початку XVI ст. Волконські втратили свої уділи і служили старицьким князям. Князь Іван Васильович Потул Волконський у 1533 р. був біля "місця" на весіллі князя Андрія Івановича Старицького з княжною Хованською, а князь Іван Волконський у 1555 р. ніс каравай на весіллі Володимира Андрійовича Старицького і княжни Одоєвської²⁰¹⁹. Через це князі Волконські з другої половини XVI ст. опинилися у числі середнього дворянства і несли військову службу в перших рядах. Багато з них загинули на полі бою. Михайло Волконський загинув у 1578 р. під Кесеєю, Іван — у 1656 р. при штурмі Смоленська, Данило і Тимофій — у 1659 р. в битві під Конотопом.

Піднесення родини наступило з кінця XVI – початку XVII ст. Особливо відзначився князь Григорій Костянтинович Волконський на прізвисько "Кривий" († 1634). У 1591 р. він висунувся у війні проти шведів, 1598 р. був воєводою у Мценську та Белеві, при Борисі Годунові — у Білгороді. Був послом у Крим (1601–1602 рр.), за що йому повернули вотчину на Волконі, раніше конфісковану при Івані Грозному. У боярському списку 1602/1603 рр. він числився по Перемишлю з вотчиною у 500 четей. Йому доручили очолити допомогу урядовим військам проти Лжедмитрія I, послану у Брянськ. За самозванця був приставом при польських послах. Очолив посольство у Польщу у 1606–1607 рр., за що його оклад збільшили до 700 четей. У січні 1608 р. служив у Великому полку у поході до Брянська і у Болхов. Потім був у Передовому полку, який діяв проти польських козаків Лісовського, з весни 1609 р. з Д. І. Шуйським обороняв Калужькі ворота столиці. Влітку 1610 р. очолював похід під Псков з боярином В. Т. Долгоруким. У 1614 р. очолював посольство у Крим. Окольнічий з 1615 р. Очололював війська, скеровані проти гетьмана П. Сагайдачного у 1618 р., але не зумів завадити козацькій армії підійти до Москви²⁰²⁰.

Відзначився також князь Волконський Федір Федорович (бл. 1600–1665). Стряпчий, учасник оборони Москви (1618), стольник (з 1621). Програвши місництво з князями Пожарськими і Ромодановськими мусив покинути столицю (1627), служив воєводою у Лівнах (1629–1631), другим воєводою у Калусі (1633), начальником гарнізону у Білій (з початку 1631 р.), де витримав 59-денну облогу війська королевича Владислава, за що отримав чин окольнічого і зайняв місце при дворі. У 1634–37, 1640–1643, 1657, 1659,

²⁰¹⁷ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI в. — Москва, 1988. — С. 45, 148.

²⁰¹⁸ Волконская Е. Г. Род князей Волконских..., поз. 5, 6, 7; Кобеко Д. Ф. К родословию князей Волконских // Известия Русского Генеалогического Об-ва. — Вып. 2. — Отд. 2. — Санкт-Петербург, 1903. Прилож. — С. 1–9; Власьев Г. А. Потомство Рюрика. Материалы для составления родословий. — Т. 1. — Вып. 3. — Санкт-Петербург, 1906. — С. 327–328; Богданов А. П. Сказание о Волконских князьях. — Москва, 1989.

²⁰¹⁹ Бычкова М. Е. Состав класса феодалов России в XVI в. — Москва, 1986. — С. 118, 128.

²⁰²⁰ Солодкин Я. Г. Об адресате "Послания дворянина к дворянину" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 39. — Ленинград, 1985. — С. 343–344; Документи російських архівів з історії України. — Т. 1. Документи до історії запорозького козацтва 1613–1620 рр. / Упорядники Л. Войтович, Л. Заборовський, Я. Ісаєвич, Ф. Сисин, А. Турилов, Б. Флоря. — Львів, 1968. — Док. 11, 17, 20, 22, 78–79, 81–86, 88, 90–105, 130, 178, 180–183.

Ольговичі. Гілка Михайловичів

1661–1662 рр. заміщав царя на Москві під час його відсутності, намісник калужський (з 1634 р.), муромський (з 1639 р.), олонецький (з 1648 р.), суддя Чолобитного (1634–1643), Розшукового (1639, 1642, 1662), Казанського (1640–1645), Литовського і Збору ратних людей (1648–1649) приказів. Брав участь у переговорах з іноземними посольствами з 1636 р., посол у Польщі (1652–1653, 1658, 1660), був на виборах гетьмана, приводив до підданства ногайських і татарських мурз (1643–1646). У 1662 р. виступив у похід проти башкірів, після повернення з якого помер. Автор біографічного літописця, три статті з якого збереглися у Літописці 1686 р.²⁰²¹

За першу чверть XVII ст. на військовій службі було 34 Волконських²⁰²², п'ятеро з них брали участь в обороні Москви від тушинців (Григорій Костянтинович Кривий, Іван Федорович Лось, Михайло Костянтинович Хромий, Федір Іванович Мерин, Федір Федорович Меринок). 1682 р. околицьним став Федір Федорович († 11.05.1707), у 1692 р. — його двоюрідний брат Володимир Іванович (також з першої гілки). У 1685 р. чин околицьного отримав князь Федір Львович (з другої гілки). З другої гілки походив і князь Григорій Семенович Волконський († 15.08.1721), одним з перших кавалерійських генералів Петра I. Він відзначився у битвах під Лісною, під Полтавою, де командував шістьма драгунськими полками та при Тавастгусті (22.09.1713). З наступних поколінь князів Волконських найбільш відомі генерал-аншеф князь Семен Григорович Волконський (1703–1768), учасник Семирічної війни; генерал-аншеф князь Михайло Микитович Волконський (1713–1788), військовий і дипломат; генерал від кавалерії князь Григорій Семенович Волконський (1742–1824), військовий та адміністратор; генерал від інфантерії князь Микола Сергійович Волконський (1753–1821), прообраз старого князя Болконського з роману Л. М. Толстого "Війна і мир"; генерал-фельдмаршал князь Петро Михайлович Волконський (1776–1862), начальник Головного штабу з 1813 р.; генерал від кавалерії князь Микола Григорович Волконський-Репнін (1778–1845), декабрист генерал-майор князь Сергій Петрович Волконський (1788–1865). Син останнього обер-гофмейстер князь Михайло Сергійович Волконський (1832–1909) у 1882–1896 рр. був товаришем міністра народної освіти, а з 1896 р. — сенатором. Його старший син гофмейстер князь Сергій Михайлович (1860–1937) був директором імператорських театрів, а також відомим критиком та істориком культури. Його брат Петро Михайлович (1861–1947) був істориком церкви. Олександр Михайлович (1866–1934) — священик, дипломат, публіцист і письменник. Всі троє братів померли на еміграції: Сергій та Петро — в Парижі, а Олександр — в Римі. Зараз родина князів Волконських живе у Франції.

35/8. КСЕНІЯ ЮРІЇВНА († 1313)

Померла у 1313 р. У 1265 р. була видана за тверського князя Ярослава Ярославича. Прийняла чернецтво як інокія Марія²⁰²³. У А. Екземплярського княгиня помилково названа дочкою новгородського боярина Юрія Михайловича²⁰²⁴.

XIV

36/9. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ (ІВАН III АСЕНЬ) († 1280)

Помер у 1280 р.

²⁰²¹ Волконская Е. Г. Род князей Волконских. — Санкт-Петербург, 1900. — С. 115–137.

²⁰²² Там само. — С. 25–26, 29–36, 42–72, 75–90, 94–111, 113, 115–134 Кормленая книга Костромской чети 1613–1627 / Сообщил А. Н. Зерцалов. — Санкт-Петербург, 1894. — С. 111, 116; Сторожев В. Материалы для истории русского дворянства. — Т. 2. — Москва, 1908. — С. 91.

²⁰²³ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 295.

²⁰²⁴ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1238 по 1505 г. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1891. — С. 453.

Розділ третій

Був висунений провізантійськими колами болгарських феодалів як претендент на царський престол у протипагу вождеві повсталих плебеїв Івайлові. Коронований як цар Болгарії Іван III Асень, правив у 1279–1280 рр. Бл. 1278 р. візантійський імператор Михайло VII Палеолог видав за нього дочку Ірину²⁰²⁵.

37/17. МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Великий князь чернігівський. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 47).

38/22. СЕМЕН МИХАЙЛОВИЧ († до 1375)

Відомий за родоводами та Любецьким пом'яником (поз. 57). Князь глухівський (перша половина XIV ст. – до 1375).

39/23. СЕМЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Відомий за родоводами та Любецьким пом'яником (поз. 59). Князь новосильський [?], очевидно успадкував за батьком це князівство. Вбитий ординцями. Можливо загинув невдовзі після батька у 1326–1327 рр., коли в Орді загинуло кілька інших князів. Обидва Олександровичі не мали нащадків. Новосильське князівство перейшло до дітей глухівського князя Семена Михайловича.

40/23. СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 61). Князь новосильський [?]. Вбитий ординцями. Загинув, напевно, невдовзі після брата.

41/24. МИХАЙЛО ВСЕВОЛОДОВИЧ

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 60). Князь устівський [?] (перша половина XIV ст.). Устівське князівство, очевидно, успадкував за батьком. Виходячи із місця запису у Любецькому пом'янику, можна гіпотетично вважати, що він помер після Семена Олександровича (після 1326–1327) і перед Сергієм Олександровичем. Спадкоємців не мав і Устівський уділ повернувся до складу Новосильського князівства.

42/25. СВЯТОСЛАВ ТИТОВИЧ († після 1377)

Князь карачевський (перша половина XIV ст. – після 1377 р.).

У 1377 р. одружився з Феодорою, дочкою великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича²⁰²⁶, що може бути свідченням збереження на той час сильного і нероздробленого Карачевського князівства.

43/25. ВАСИЛЬ ТИТОВИЧ († 1338)

Загинув у 1338 р. в бою. Князь карачевський.

44/25. ФЕДІР ТИТОВИЧ († до 1371)

Відомий з родоводів. Князь козельський (перша пол. XIV ст.). Напевно після смерті або загибелі Василя Пантелеймоновича Козельське князівство відійшло до старшої гілки карачевських Михайловичів. Помер до 1371 р., бо у цьому році його молодший брат як князь козельський став васалом Литви.

45/25. ІВАН ТИТОВИЧ († після 1371)

Князь козельський. У 1371 р. мусив визнати себе васалом Литви. Одружився з Агрипиною, дочкою великого князя рязанського Олега Івановича²⁰²⁷. За записом у Любецькому пом'янику (поз. 80) перед смертю став ченцем.

²⁰²⁵ Хмыров М. Д. Алфавитно-справочный перечень государей русских и замечательных особ их крови. — Санкт-Петербург, 1870. — С. 938.

²⁰²⁶ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 50; Татищев В. Н. История Российская. — Т. 4. — Москва-Ленинград, 1965. — С. 240.

46/27. ВАСИЛЬ ПАНТЕЛЕЙМОНОВИЧ († після 1339)

У 1339 р. вбив свого дядька Андрія-Андріяна Мстиславича. Подробиці цієї усобиці і дальша його доля невідомі. Напевно оволодів Козельським князівством, але не зумів його втримати.

47/28. ФЕДІР АНДРІЙОВИЧ († після 1377)

Князь звенигородський. У 1377 р. Федір Андрійович (Андріянович) був литовським васалом. За Любецьким пом'яником (поз. 75) дружину звали Софією.

48/28. ІВАН АНДРІЙОВИЧ [Іван Болх] < князі Болховські

Князь звенигородський-болховський (друга половина XIV ст.).

Родоначальник *князів Болховських*. Їх невеликий уділ у Звенигородському князівстві проіснував до початку XVI ст., коли вони за московську службу отримали помістя в інших регіонах. Родовід Болховських (за родовідними книгами) виглядає так: Іван Болх — Іван — Олександр — Василь — Роман — Іван, Василь, Юрій, Ілля, Михайло. За Любецьким пом'яником (поз. 87) хресне ім'я Олександра було Дмитро, а його дружину звали Анастасією. Напевно Роман був останнім удільним князем болховським.

Старший з Романовичів — Іван згадується у 1521 р. Мав трьох синів: Дмитра, Василя та Леонтія († 1572). Князь Дмитро Іванович Болховський († після 1586) служив у рангах другого воєводи і голови у 1579–1586 рр. в Аллатирі та Курмиші. Мав також трьох синів: Семена, Петра та Івана. Старший Семен Дмитрович († 1584) очолював рать, послану царем прийняти зайняті Єрмаком городки сибірських татар, і загинув в околицях Іскера від цинги і голоду. Мав чотирьох синів: Василя, Михайла, Федора і Микиту. Василь Семенович Болховський († після 1598) служив з 1581 р., нащадків не мав. Федір Семенович Болховський († після 1586), служив з 1584 р. Також нащадків не мав. Михайло Семенович мав сина Василя, а Микита Семенович — сина Семена. Князь Семен Микитович, діяльність якого припадає на 1627–1677 рр., у 1648–1649 рр. був хотимизьким воєводою і вів дипломатичне листування з гетьманом Б. Хмельницьким. Князь Петро Дмитрович Болховський мав двох синів: Федора та Афанасія, а Іван Дмитрович помер, не залишивши нащадків. Василь Іванович помер бездітним. У Леонтія Івановича були сини Григорій та Данило. Григорій мав синів Данила та Федора. У Федора був єдиний син Яків. Всі вони служили у рангах дітей боярських і голів. Василь та Михайло Романовичі нащадків не мали. У Юрія Романовича був один син Василь, із смертю якого обірвалася і ця гілка князів Болховських.

Ілля Романович мав синів Івана, Петра і Федора. Петро помер бездітним. Іван мав єдиного сина Федора, який також не мав нащадків. Федір Ілліч мав синів Микиту, Андрія, Романа та Івана. Микита мав сина Семена, Андрій — синів Василя і Дмитра, Іван — синів Андрія, Федора, Григорія та Дмитра. Князь Іван Дмитрович, син останнього, загинув у битві під Конотопом у 1659 р.

49/30. ВСЕВОЛОД ВСЕВОЛОДОВИЧ [Всеволод Орехва]

Відомий з родоводів. Князь таруський (XIV ст.).

Великий князь володимирський отримав ханський ярлик на Тарусу ще у 1392 р., але в угоді з Рязанню у 1402 р. він зобов'язує великого рязанського князя помириться з таруським князем. Як і припускав С. Соловйов, це могло означати тільки васальну залежність таруських князів від Москви²⁰²⁸.

²⁰²⁷ Зотов Р. В. О Черниговских князьях.... — С. 297.

²⁰²⁸ Соловьев С. М. История России с древнейших времен. — Кн. 2. — Т. 4. — Москва, 1988. — С. 645.

Розділ третій

50/33. ІВАН КОСТЯНТИНОВИЧ

Відомий з родоводів. Князь оболенський (перша половина XIV ст.).

XV

51/37 РОМАН МИХАЙЛОВИЧ († 1401)

Загинув у 1401 р. під час смоленського бунту²⁰²⁹. Князь брянський (1359 ? – 1369 ?, 1399–1401), великий князь чернігівський (середина XIV ст. – 1401) і намісник смоленський (1401)²⁰³⁰. Великим князем чернігівським титулується у Любецькому пом'янику (поз. 48) і у листі Вітовта Кейстутовича²⁰³¹.

52/38. ІВАН СЕМЕНОВИЧ († після 1371 /до 1372)

Помер після 1371 р. і до 1372 р., коли його брат Роман титулувався як "великий князь". Князь новосильський.

До 1371 р. одружився з дочкою великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича, яка у цьому році потрапила у московський полон²⁰³². Отже, безперечно, на той час був найстаршим з глухівських князів. Напевно, об'єднавши всі землі Глухівського князівства і, перенісши столицю у Новосиль, Іван Семенович прийняв титул "великого князя", підкреслюючи свою незалежність від великого князя чернігівського.

53/38. РОМАН СЕМЕНОВИЧ († після 1402)

Помер після 1402 р. (востаннє згаданий в угоді Москви та Рязані у 1402 р.²⁰³³). Згадується під 1375 та 1385 рр. як князь новосильський²⁰³⁴. У литовсько-московській угоді 1372 р. виступає як союзник Дмитра Донського з титулом "великого князя новосильського"²⁰³⁵. Восени 1375 р. ординці Мамаєв здобули Новосиль²⁰³⁶. Князь Роман Семенович "від насилля татарського переселився з Новосиля в Одоєв"²⁰³⁷.

54/42. ФЕДІР СВЯТОСЛАВИЧ

Відомий з родоводів. Князь карачевський (після 1377 – кінець XIV ст.).

55/42. ВАСИЛЬ СВЯТОСЛАВИЧ

Відомий з родоводів. Князь карачевський (після 1377 – кінець XIV ст.).

У кінці XIV ст. Карачевське князівство отримав Патрикій Наримунтович. Напевно він був одружений з дочкою Василя або Федора Святославичів.

56/42. ЮРІЙ СВЯТОСЛАВИЧ

Відомий з родоводів. Князь мосальський (після 1377 – кінець XIV ст.). Традиція Мосальських зафіксувала Юрія Святославича як першого мосальського князя²⁰³⁸. Мосальське князівство з центром у м. Мосальську, виділилося з Карачевського

²⁰²⁹ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 52, 72, 121.

²⁰³⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 4. — Київ-Львів, 1907. — С. 450–452; Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 165–167.

²⁰³¹ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 471.

²⁰³² РИБ. — Т. 6. — 2-е изд. — Санкт-Петербург, 1908. — Стб. 135–136.

²⁰³³ Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. — Москва-Ленинград, 1950. — № 12. — С. 33–37.

²⁰³⁴ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 110–113, 217.

²⁰³⁵ Духовные и договорные грамоты..., — № 6. — С. 22.

²⁰³⁶ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 113.

²⁰³⁷ Редкие источники по истории России. — Вып. 2. — Москва, 1979. — С. 112.

²⁰³⁸ Бранденбург Н. Е. Род князей Мосальских (XIV–XIX). Санкт-Петербург, 1892.

Ольговичі. Гілка Михайловичів

князівства і займало територію у басейнах р. Снополь, верхньої течії р. Болва та верхів'ях р. Угра²⁰³⁹.

57/42. МСТИСЛАВ СВЯТОСЛАВИЧ

Відомий з родоводів. Жив, можливо, у другій половині XIV – на початку XV ст. Напевно мав якийсь уділ у Карачевському князівстві.

58/42. СВЯТОСЛАВ СВЯТОСЛАВИЧ

Відомий з родоводів. Жив, можливо, у другій половині XIV – на початку XV ст. Напевно мав якийсь уділ у Карачевському князівстві.

59/44. ТИТ-ЮРІЙ ФЕДОРОВИЧ († після 1365)

Князь козельський (? – після 1365). У 1365 р. він виступив на допомогу рязанським князям і взяв участь у розгромі ординців Тогая²⁰⁴⁰.

60/44. ІВАН ФЕДОРОВИЧ [Іван Шонур] > Сатіни-Шонурови

Відомий з родоводів. Князь козельський (друга половина XIV ст.).

Мав чотирьох синів: Костянтина, Давида, Івана та Романа Шонурових-Козельських. Костянтин Іванович Шонур-Козельський та його брати Давид і Роман перейшли на московську службу вже без князівського титулу і отримали боярські чини. Іван не мав нащадків, а гілка Романа обірвалася на його сині Матвії Шонурові.

Костянтин Шонур-Козельський мав сина боярина Андрія Костянтиновича Шонурова, який загинув у битві з Улуг-Мухаммедом під Белевом у 1437 р. Залишив двох синів Олександра Чорта і Смола, які писалися Шонурови-Козельські. Олександр Чорт Шонуров-Козельський мав синів Михайла Брюхатого, Дмитра та Бориса. Дмитро Олександрович Шонуров мав трьох синів. Старший з них син боярський Григорій Дмитрович Сатін-Судок († після 1537) служив при дворі удільного старицького князя Андрія Івановича. Мав трьох синів Андрія Айду, Івана і Аксена, від яких походить дворянський рід **Сатіних**. Молодші Дмитро Дмитрович та Іван Дмитрович Сатіни нащадків не мали.

Давид Шонуров-Козельський мав синів Михайла і Матвія. У старшого було троє синів: Григорій, Федір і Михайло. Федір Михайлович Шонуров був воеводою галицького князя Дмитра Шемяки і у 1446 р. невдало діяв проти війська князів Ряполовських і Оболенських. Він не встиг на з'єднання з воеводою В. Вепревим біля гирла р. Молога, через що останній був розбитий. Дітей у нього, як і у старшого брата Григорія не було. Наймолодший Михайло мав чотирьох синів: Олександра, Андрія, Данила і Василя. У Олександра і Данила дітей не було. Василь мав синів Івана та Афанасія з якими ця гілка також обірвалася. Андрій Михайлович Шонуров мав чотирьох синів: Івана, Захарія Постника, Андрія Злобу та Григорія. Іван, Андрій Злоба та Григорій померли без нащадків. Захарій Шонуров-Постник перебував на московській службі у 1528–1534 рр. Залишив чотирьох синів: Микиту, Андрія, Федора і Олександра. Андрій та Олександр були страчені за наказом царя Івана IV Грозного у 1561 р.

61/45. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ [Василь Зазрпка]

Відомий з родоводів. Жив, можливо, на межі XIV–XV ст. Князь перемишль-козельський. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 95).

²⁰³⁹ Шеков А. В. Верховские княжества. Кратный очерк политической истории XIII – середина XVI вв. — Тула, 1993.
²⁰⁴⁰ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 233.

62/45. РОМАН ІВАНОВИЧ

Відомий з родоводів. Жив, можливо, на межі XIV–XV ст. Князь козельський і звенигородський. Схоже, що після того як у 1408 р. звенигородський князь Олександр Федорович виїхав на московську службу, його князівство було передано Романові Івановичу.

63/45. ФЕДІР ІВАНОВИЧ († 1395) < князі Єлецькі

Помер після 1395 р. Князь елецький (до 1380 – після 1395). Учасник Куликовської битви, один з воевод Засадного полку. У 1395 р. Тамерлан (Тимур Кульгавий) здобув Єлець і захопив князя Федора Івановича в полон.

Від нього походять князі Єлецькі. Іван Федорович († 1414), мав сина Юрія, від синів якого Івана та Семена походять дві гілки цього роду²⁰⁴¹.

Іван Юрійович мав трьох синів Івана Кокора, Юрія Кривого та Семена Бика. Юрій Кривий нащадків не мав. Іван Кокор мав синів Івана Селезня, Петра, Дмитра, Семена та Івана Меншого Кокорева. Семен Бик — сина Григорія. Іван Селезень мав трьох синів Михайла та Івана Селезньових і Петра. Син Михайла Селезньова — Іван був останнім з цієї гілки. У Петра Івановича був син Михайло, який мав сина Григорія, із смертю якого ця гілка також обірвалася. У Івана Кокорева було троє синів Василь († 1567), Степан і Семен. Василь мав сина Івана († 1634), Степан — синів Олексія і Данила, а Семен — сина Григорія. Григорій Семенович мав синів Богдана та Івана. У Богдана були сини Семен і Василь. Єлецькі зберігали власні частки князівства ще в першій третині XVI ст., будучи на московській службі²⁰⁴². Старша гілка князів Єлецьких обірвалася у середині XVII ст., коли померли дочки Михайла Федоровича.

Семен Юрійович мав синів Василя, Андрія та Івана Сльозку. У Василя нащадків не було. Андрій Семенович мав синів Григорія, Івана Великого, Петра, Андрія, Івана Меншого і Бориса. Іван Семенович Сльозка мав трьох синів — Андрія († 1579), Семена та Василя (помер у 1562 р. як інок Вассіан).

Григорій Андрійович мав синів Івана та Микиту. Син Івана Григоровича — Василь був останнім в цій гілці. Петро Андрійович мав єдиного сина Дмитра Бороду. Князь Дмитро Петрович Єлецький († 1586), окольничий, був керівником посольства Івана Грозного, яке у 1582 р. підписало в Ямі-Запольському мир з поляками²⁰⁴³. Одружився з княжною М. В. Ноздроватою-Звенигородською, яка по його смерті вийшла за князя В. Т. Долгорукого. Нащадків не мав. Андрій Андрійович мав синів Федора та Івана, Борис Андрійович — сина Федора. Андрій Іванович мав єдиного сина Івана Копиря.

У Василя Івановича (інока Вассіана) було троє синів Матвій, Федір та Андрій. Семен Федорович загинув у 1611 р., Федір Федорович помер у 1638 р. Він був останнім з молодшої гілки князів Єлецьких²⁰⁴⁴.

64/47. ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ († після 1408)

Князь звенигородський. У 1408 р. разом з своїм сюзереном Свидригайлом Ольгердовичом виїхав на московську службу і залишився там²⁰⁴⁵. У літописах та родоводах названий Олександром. У Любецькому пом'янику (поз. 75) записаний як Олег. Тоді Олександр — хрестильне ім'я Олега, а може Олег — брат Олександра, який помер дитиною?

²⁰⁴¹ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 275.

²⁰⁴² Кобрин В. Б. Власть и собственность в средневековой России (XV–XVI вв.). — Москва, 1985. — С. 50.

²⁰⁴³ РГАДА. — Ф. 79. — Кн. 14. — Л. 1–34, 262 об.–290.

²⁰⁴⁴ Власьев Г. А. Потомство Рюрика..., — Т. 1. — Вып. 1. — Приложение. — Табл. 10.

²⁰⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 25. — С. 237.

65/49. ДМИТРО ВСЕВОЛОДОВИЧ [Дмитро Шутиха] († після 1440)

Помер після 1440 р. Князь торуський.

За деякими списками родоводів — молодший син Всеволода Орехви. Однак його брат Андрій Шутиха був тільки мезецьким князем. За Дмитра Шутихи Таруське князівство залежало від Литви, бо за наказом Вітовта князь Дмитро відвозив до Воротинська Марію Корибутівну. У 1422 р. разом з братом виступив на допомогу Одоеву проти ординців. Напевно Дмитро Всеволодович був останнім таруським князем, який старався утриматися, балансує на протиріччях між Москвою та Литвою. Після поразки Свидригайла, він, напевно, став московським васалом і по його смерті Таруса, як виморочний уділ, відійшла до Москви. Її тримали молодші московські князі: дмитровський князь Юрій Васильович, вологодський князь Андрій Менший Васильович, а потім князівство відійшло до домену великих московських князів²⁰⁴⁶.

66/49. АНДРІЙ ВСЕВОЛОДОВИЧ ШУТИХА († після 1422)

Князь мезецький (? – після 1422). За Любецьким пом'яником (поз. 89) дружину звали Євпраксія.

67/50. КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ [Костянтин Оболенський] († 1363)

У 1363 р. вбитий Ольгердом Гедиміновичем в Оболенську²⁰⁴⁷.

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 69). У Никонівському зведенні переплутаний з дідом Костянтином Юрійовичем²⁰⁴⁸. У Холмогорському літописі під 1375 р. ім'я його сина Семена Костянтиновича перекинуто у Костянтина Семеновича²⁰⁴⁹. Від нього походять численні гілки князів Оболенських²⁰⁵⁰.

XVI

68/51. СЕМЕН РОМАНОВИЧ

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 48) з дружиною Марією Корчевською (Карачевською?). Напевно помер до 1401 р.

69/53. ВАСИЛЬ РОМАНОВИЧ († до 1402) < князі Белевські

Записаний у родовідних книгах. Жив в XIV ст. Князь белевський.

Його нащадки тримали Белевське князівство. Белевське князівство виділилося з Новосильського. Воно займало територію у верхів'ях Оки. Василю це князівство було виділено ще за життя батька і він помер раніше від Романа Семеновича (тобто до 1402 р.), бо його спадкоємці отримали тільки "молодший" белевський престол. Василь мав сина Михайла, знаного з родоводів, який тримав Белевське князівство у першій половині XV ст. У Михайла було двоє синів: Федір († після 1459), вбитий ординцями у Клещені, та Василь († після 1459), одружений з Єфросинією, дочкою князя Василя Івановича Косого-Оболенського. Обое володіли Белевським князівством по частках. Великий князь московський Василь Васильович Темний позбавив їх князівства і обидва жили на Волоці. Потім повернули собі батьківщину. Напевно обидва стали васалами одоевського князя Івана Юрійовича, як старшого серед князів глухівської гілки.

²⁰⁴⁶ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 177

²⁰⁴⁷ ПСРЛ. — Т. 8. — С. 16; — Т. 15. — С. 429.

²⁰⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 11. — С. 11.

²⁰⁴⁹ ПСРЛ. — Т. 33. — С. 87.

²⁰⁵⁰ Кобрин В. Б. Князья Оболенские // Кобрин В. Б. Материалы генеалогии княжеско-боярской аристократии XV–XVI вв. — Москва, 1995. — С. 95–137.

Розділ третій

У 1459 р. разом з ним склали васальну присягу великому князеві литовському Казимирові Ягеллончику²⁰⁵¹.

Василь Михайлович мав трьох синів. Старший Іван († 1523), який був князем белевським (після 1459 – 1523), у кінці 1489 р. перейшов на московську службу і зберіг за собою Белевське князівство²⁰⁵². У 1492 р. литовська сторона жалілась на те, що він силою змусив перейти під московський протекторат свого брата Андрія. У 1512 р. був воєвода Полку правої руки на р. Угрі, у 1513 р. перший воєвода Передового полку у другому смоленському поході. З 1514 р. московський боярин. Середній Андрій († після 1516) тримав частку Белевського князівства (після 1459 – після 1516). У 1490 р. змушений був під натиском брата перейти на московську службу. У 1512 р. в раті князя М. І. Оболенського очолював Передовий полк. У 1516 р. очолював Сторожовий полк на Вошані в раті князя В. С. Одоєвського. Пізніше був відпущений до себе у Белев. Наймолодший Василь († після 1492) тримав частку Белевського князівства (після 1459 – після 1492). У 1490 р. перейшов на московську службу, але незабаром повернувся у Литву. У 1492 р. знову перейшов на московську службу²⁰⁵³.

Діти були тільки у Івана Васильовича. Семен Іванович Белевський відомий тільки з родоводів. Князь Іван Іванович Белевський помер у 1558 р. (за Г. Влас'євим²⁰⁵⁴) чи до 1555 р. (за С. Веселовським²⁰⁵⁵). Тримав Белевське князівство (1523–1555). Ув'язнений та засланий у Вологду, де і помер. Белевське князівство було приєднане до Москви, у 1557–1559 рр. ним володів князь Дмитро Іванович Байда-Вишневецький. За заповітом Івана Грозного у 1572 р. воно мало перейти до його сина Івана. Був одружений з Анною Петрівною Захар'їною.

70/53. ЛЕВ РОМАНОВИЧ († після 1402)

Знаний з родоводів. Князь новосильський і одоєвський.

Напевно після 1402 р. успадкував від Романа Семеновича старший престол у глухівській гілці Михайловичів. За версією Р. Зотова²⁰⁵⁶ та Г. Влас'єва²⁰⁵⁷ був батьком Федора, від якого пішли князі Воротинські. В історичній літературі перевага віддається версії П. Долгорукого, за якою Федір Воротинський був сином молодшого брата Льва Романовича — Юрія Чорного²⁰⁵⁸. Її підтримали О. Лобанов-Ростовський²⁰⁵⁹ та Б. Рыбаков²⁰⁶⁰, вважаючи Лева Романовича бездітним на підставі Збірника Діонісія та "Історії" князя Андрія Курбського²⁰⁶¹. Перевірити обидві версії важко через брак джерел. На користь Р. Зотова та Г. Влас'єва свідчить те, що старші князі цієї гілки з наступного покоління тримали Воротинське князівство, тоді як "старше" — Одоєвське дісталось молодшим. Це могло статися, коли по смерті Лева старший стіл перейшов до його молодших братів, а його спадкоємцям залишилось тільки Воротинське князівство, виділене їм по смерті батька.

²⁰⁵¹ Лобанов-Ростовский А. Б. Русская родословная книга. — Т. 1. — Изд. 2. — Санкт-Петербург, 1895. — С. 92–93; Веселовский С. Б. Последние уделы..., — С. 113–117; Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 133–135; Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 58–60; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 170–172.

²⁰⁵² ПСРЛ. — Т. 28. — С. 319; Сб. РИО. — Т. 35. — С. 47–51, 58.

²⁰⁵³ Сб. РИО. — Т. 35. — С. 152, 262.

²⁰⁵⁴ Влас'єв Г. А. Потомство Рюрика..., — Т. 1. — Вып. 2. — С. 47.

²⁰⁵⁵ Веселовский С. Б. Последние уделы..., — С. 121.

²⁰⁵⁶ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 310.

²⁰⁵⁷ Влас'єв Г. А. Потомство Рюрика..., — Т. 1. — Вып. 1–2.

²⁰⁵⁸ Долгорукий П. Российская родословная книга. — Ч. 1. — Санкт-Петербург, 1854. — № 38.

²⁰⁵⁹ Лобанов-Ростовский А. Б. Русская родословная книга. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1895. — С. 118.

²⁰⁶⁰ Рыбаков Б. А. Русские карты Московии XV — начала XVI вв. — Москва, 1974. — С. 99.

²⁰⁶¹ Курбский А. М. История о великом князе Московском. — Санкт-Петербург, 1913. — С. 130–131.

71/53. СЕМЕН РОМАНОВИЧ († після 1402)

Помер після 1402 р. Князь новосильський.

Згаданий в угоді великого князя володимирського і московського Василя Дмитровича з великим рязанським князем Федором Ольговичем у 1402 р.²⁰⁶². Тоді Новосильське князівство ще зберігало незалежність.

72/53. ДАНИЛО РОМАНОВИЧ († після 1402/до 1424)

Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 171). Жив у кінці XIV – на початку XV ст. Князь новосильський. Помер до 1424 р. (інакше був би згаданий у зв'язку з ординським нашестям Куїдадата).

73/53. ЮРІЙ РОМАНОВИЧ [Юрій Чорний] († після 1424) < князі Одоєвські

Помер після 1424 р. Князь новосильський і одоєвський.

Напевно прожив найдовше з синів Романа Семеновича і успадкував найстарший престол серед князів глухівської гілки. У 1424 р. великий князь литовський Вітовт допоміг йому відбити нашестя на Одоїв ординців царевича Куїдадата²⁰⁶³.

Мав синів Івана, Василя, Федора і Семена.

Іван Юрійович Одоєвський († 1459) тримав Одоєвське князівство (після 1424 – 1459). 21.04.1459 р. з племінниками белевськими князями Федором та Василем Михайловичами підписали перемир'я з великим литовським князем Казимиром Ягеллончиком, фактично визнавши себе литовськими васалами. Згідно тексту грамоти великого князя московського Івана III (1490 р.) Іван Юрійович з братом Семеном служили по обидві сторони, тобто маневрували між Литвою і Московією²⁰⁶⁴. Князь Василь Юрійович Одоєвський († 9.12.1432) загинув у битві під Ошмянами (48), підтримуючи великого князя литовського Свидригайла Ольгердовича²⁰⁶⁵. Князь Федір Юрійович Одоєвський († після 1424 ?) відомий з родоводів. Жив у XV ст. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 172). Князь Семен Юрійович Одоєвський († 1474), напевно, при розподілі отримав незначну частку або був прогнаний братами. Тому він першим з чернігівських князів перейшов на московську службу і незабаром загинув при розоренні Любутська²⁰⁶⁶.

У Івана Юрійовича були сини Михайло († 1497), князь одоєвський (1459–1497); Федір та Василь Кривий. Федір Іванович († 1497) тримав частку Одоєвського князівства у 1459–1492 рр. У 1492 р. двоюрідні брати Іван Васильович та Петро Семенович захопили його скарбницю та половину Одоєва, а також ув'язнили матір. Федір мусив шукати щастя в Москві. У 1497 р. був намісником і воеводою в Муромі. Одружився з дочкою князя Ярослава Васильовича Оболенського. Василь Іванович Кривий-Одоєвський († після 1489) у 1489 р. виступив проти Литви як московський васал і був розбитий.

Князь Семен Юрійович володів половиною Одоєва, яку успадкували Іван Семенович Сухорук-Одоєвський († після 1508), Василь Семенович Швих-Одоєвський († 1534) та Петро Семенович Одоєвський († до 1525). У 1492 р. вони захопили ще і частку Федора Івановича та перейшли на московську службу. У 1494 р. Литва признала

²⁰⁶² ПСРЛ. — Т. 6. — С. 132; — Т. 8. — С. 22.

²⁰⁶³ РГАДА. — Ф. 147. — Lief. VI. — № 147.

²⁰⁶⁴ Долгорукий П. Российская родословная книга. — Ч. 1. — С. 54–58; Веселовский С. Б. Последние уделы в Северо-Восточной Руси // Исторические Записки. — Т. 22. — 1947. — С. 113–117; Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 133–135; Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 58–60; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 170–172.

²⁰⁶⁵ РГБ. — Ф. 113. — Д. 661. — Л. 456 об.; ПСРЛ. — Т. 4. — С. 206; — Т. 5. — С. 27, Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 4. — С. 213.

²⁰⁶⁶ ПСРЛ. — Т. 28. — С. 136.

Розділ третій

перехід одоєвських князів до Москви. У 1502 р. князь Іван Сухорук очолював Передовий полк у війську Семена Стародубського та Василя Шемячича в поході на Литву. У 1508 р. він був другим воєводою Великого полку. Василь Швих у поході 1502 р. очолював Полк правої руки. Влітку 1507 року відбивав татар між Одоєвом та Белевом. Пізніше був намісником у Великих Луках. У кінці 1512 р. під час першого смоленського походу йшов у Великому полку до Браслава. В 1515 р. у Тулі очолював Великий полк. Під час наскоку Мухаммед-Гірея на Москву в червні 1521 р. очолював московські війська на р. Угрі. Потім був перекинутий у Серпухов. У 1525 р. знаменитий московський полководець князь Іван Михайлович Воротинський отримав дві великокнязівські виморочні частки та частку Петра Семеновича в Одоєві. Василь Швих з племінниками також претендували на ці частки. Чим закінчився цей конфлікт невідомо. Влітку 1527 р. Василь Швих очолював військо в Коломні, восени — в Ростиславлі, влітку 1528 р. — знову в Коломні. Ще до 1504 р. за свою службу отримав володіння у Можайському князівстві. Можливо з 1506 р. був московським боярином. Князь Петро Семенович Одоєвський († до 1525) був на московській службі з 1492 р. В поході на Литву у 1508 р., відзначився при взятті Дорогобужа. По смерті його частка Одоєвського князівства перейшла до великого князя московського, який передав її князю І. М. Воротинському.

Князь Іван Семенович Сухорук мав синів Федора Великого (помер дитиною), Михайла (відомий тільки з родоводів), Федора Меншого († 1547), який тримав Одоєвське князівство (після 1508–1547), перебуваючи з 1512 р. на московській службі воєводою різних полків князя М. І. Воротинського, боярин з 1528 р., член Думи з 1533 р., у 1537–1538 рр. намісник у Муромі; та Романа. Роман помер у 1536 р. (за Г. Влас'євим) чи 1541 р. (за О. Зимінім). У 1526–1533 рр. також служив воєводою у полках князя І. М. Воротинського. З 1533 р. московський боярин.

Князь Василь Семенович Швих мав сина Семена († 1545), який тримав частку Одоєвського князівства (1534–1545), дружину його звали Анна, та дочку Марію, видана за московського вельможу Петра Івановича Головіна.

Роман Іванович мав сина Микиту, останнього одоєвського князя (1536/1541 – 1573), опричного боярина (з 1571 р.), страченого за наказом Івана IV Грозного у 1573 р., та дві дочки: Євдокію († 1570), видану заміж 28.04.1555 р. за двоюрідного брата Івана Грозного старицького князя Володимира Андрійовича, що була вимушена випити отруту разом з свекрухою черницею Єфросинією та двома синами в присутності Івана Грозного, і Анну, видану за князя Бориса Івановича Мезецького. Від князя Микити Романовича пішов подальший рід **князів Одоєвських**. Князь Іван Більший Микитович († 1616), відзначився в обороні Москви від ординців у 1591 р. та обороні Новгороду у 1610–1614 рр. Князі Микита Іванович († 12.02.1689) та Яків Микитович († 1697) були першими боярами Думи. Генерал-поручик князь Іван Іванович Одоєвський (1742–1806) був учасником російсько-турецьких війн. У багатьох війнах відзначився генерал-майор князь Іван Сергійович Одоєвський (1769–1839). Його син, корнет лейб-гвардії Кінного полку поет-декабрист Олександр Іванович (26.11.1802–10.10.1839) загинув на Кавказі. Видним філософом, письменником та музикальним критиком був гофмейстер князь Володимир Федорович Одоєвський (1803–1869), із смертю якого обірвалося чоловіча частина роду Оболенських. Спадкоємниця роду Софія Іванівна, яка вийшла за штабс-ротмістра М. М. Маслова, у 1878 р. добилася для старших у своїй родині титулу князів **Одоєвських-Маслових**. Генерал від кавалерії, генерал-ад'ютант князь Микола Миколайович Одоєвський-Маслов командував кавалерійською дивізією, а у 1905–1907 рр. був наказним отаманом Війська Донського. Дітей у нього не було.

Князь Семен Васильович мав синів Михайла (бл. 1559 р. вбитий братом Федором), Федора († після 1559 р.) та Данила († після 1556). Вони мали ще якісь частки в Одоєвському князівстві. Нашадків не залишили.

74/53. СТЕФАН РОМАНОВИЧ

Жив на межі XIV–XV ст. Князь новосильський²⁰⁶⁷.

75/56. ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ [Володимир Мосальський] († після 1450) < князі Мосальські (Браславська і Волковийська гілки)

Після втрати Мосальського князівства отримав від Казимира Ягеллончика волость Недоход і село Ощитеск. Мав двох синів: Тимофія та Олехна. Тимофій Володимирович († 1505 р.) був намісником дубровенським, у 1487–88 та 1499 рр. він очолював литовське посольство до великого князя московського Івана Васильовича. Був одружений з Анною Семенівною Сапіжанкою. Олехно Володимирович († після 1500 р.) після переходу Мосальська до Московської держави отримав володіння біля Волковиська. Від нього пішла Волковийська гілка князів Мосальських²⁰⁶⁸. Тимофій мав чотирьох синів, які залишились у Литві: Олександра, Петра († до 1561 р.), Юрія († до 1561 р.) та Івана († після 1561 р.). Їх володіння були в центральних білоруських землях. Близько 1508 р. землі Петра у Мінському повіті перейшли до А. Дрождича.

Петро Тимофійович був одружений двічі — з Духною, дочкою князя Матвія Головчинського та Оленою, дочкою князя Андрія Сангушка-Каширського, володіння якого були на Волині та Турівщині. Напевно тоді він продав або обміняв свої мінські землі. Він мав двох синів: Івана († 1569 р.), одруженого з княжною Овдотею Андріївною Лукомською, та Андрія († 1571 р.), одруженого з княжною Анною Богданівною Путятич-Друцькою. Іван мав дочку Богдану (згадана у 1569 р.), Андрій — дочку Марину (згадана у 1571–1576 рр.). З їх смертю цей пагінець князів Мосальських вигас.

Юрій Тимофійович був одружений з княжною Анною Іванівною Друцькою-Соколинською. У них був син Іван († 1558 р., не залишивши нащадків) та дві дочки: Василиса і Марина, які померли у другій пол. XVI ст. Цей пагінець також вигас.

Від Івана Тимофійовича пішла Браславська гілка **князів Мосальських**. Вони ще писалися Мосальські на Друї. Володіння цієї гілки були у Білорусії. Син Івана Тимофійовича — Василь († після 1617 р.) був брацлавським підкоморієм. Ця гілка Мосальських обірвалась в кінці XVIII ст.

76/56. ВАСИЛЬ ЮРІЙОВИЧ [Василь Мосальський] († після 1470)

Князь мосальський (? – після 1470). Дружину звали Анною.

77/56. СЕМЕН ЮРІЙОВИЧ [Семен Клубок-Мосальський] > князі Клубкови-Мосальські > князі Горбаті-Мосальські

Відомий з родоводів. Князь мосальський (перша половина XV ст.).

Від нього походили **князі Клубкови-Мосальські**. Його сини Андрій та Іван Семеновичі у 1485 р. отримали в подарунок від короля Казимира відповідно коня і постав сукна. У 1496 р., по смерті Андрія Семеновича, його племінники Дмитро та Семен Івановичі виступили з протестом, що дядько залишив весь свій уділ їх братові Федорові, і спадщина Андрія Семеновича була розділена на третини. Це рідкісний випадок, коли заповіт було порушено. Можливо, що заповіт не було належно оформлено. Навесні 1500 р. Дмитро і Семен Івановичі з князями Трубецькими, які на той час, напевно, були їх сюзеренами, перейшли на московську службу. Дуже дрібні уділи Кольцови-Мосальські ще зберігали в XVI ст. За заповітом Івана Грозного третина Мосальська переходила безпосередньо до його сина, але князі Мосальські мали служити зі своїми вотчинами.

²⁰⁶⁷ Зотов Р. В. О Черниговских князьях..., — С. 306.

²⁰⁶⁸ Бранденбург Н. Е. Род князей Мосальских (XIV–XIX вв.). — Санкт-Петербург, 1892.

Розділ третій

Від наймолодшого сина Семена Івановича Клубкова-Мосальського — Івана Горбатого пішла родина *князів Горбати́х-Мосальських*, яка обірвалася у 1607 р. Останній з нащадків Дмитра Івановича — Семен Васильович Клубков-Мосальський помер у 1661 р. З ним обірвалася ця гілка родини князів Мосальських.

78/57. ІВАН МСТИСЛАВИЧ [Іван Хотет] > князі Хотетовські

Відомий з родоводів. Князь хотетовський (перша половина XV ст.). Хотетовський уділ (столиця — Хотетово), який виділився з Карачевського князівства, у той час був васалом Литви. Його син Михайло († після 1408) у 1408 р. разом з Свидригайлом Ольгердовичем виїхав у Москву, де залишився. Від Івана Михайловича пішла *старша гілка князів Хотетовських*. Вона обірвалася у 1793 р. зі смертю Ірини Онисимівни, яка вийшла за Нарішкіна. Від Данила Михайловича пішла *молодша гілка князів Хотетовських*. Вона згасла зі смертю князя Федора Федоровича, який згадується у 1676–1700 рр. Брат Івана та Данила Ларіон Михайлович Бунак за родоводами жив у XV ст. У кінці XVII ст. дворяни *Бунакови* представили в Розрядний приказ до комісії князя В. В. Долгорукого грамоту Василя Темного Ларі Бунаку княж Михайлову сину Хотетовському від 9.10.1461 р. на два села Вяземського повіту²⁰⁶⁹. Комісія прийняла версію Бунакових щодо їх походження від князів Хотетовських. Цієї ж версії дотримувалися Р. Зотов, Г. Влас'єв та ін. В. Кобрин вважав грамоту вдалою підрубкою на базі подібних автентичних грамот. У 1461 р. Вяземське князівство належало до Литви, а Можайськ, князів якого дозволялось "перезивати", навпаки входив у володіння Василя Темного²⁰⁷⁰. Однак аргументація В. Кобріна теж не безперечна. В середині XV ст. прикордонні княжата часто змінювали своїх сюзеренів, твердо говорити про межі не можна. Комісія В. В. Долгорукого була досить суворою, самі Бунакови в той період зазнали переслідувань з боку глави уряду князя В. В. Голіцина. Тоді ще були живі князі Іван Степанович, Онисим Іванович, Федір і Гаврило Федоровичі Хотетовські. Ніхто з них не протестував проти грамоти Бунакових. Отже їх походження від князів Хотетовських досить вірогідне.

79/59. ГРИГОРІЙ ТИТОВИЧ [Григорій Огонь]

Відомий з родоводів. Князь козельський (перша половина XV ст.).

80/59. ВОЛОДИМИР ТИТОВИЧ [Володимир Пузир]

Відомий з родоводів. Князь козельський (перша половина XV ст.).

За версією П. Долгорукого — родоначальник княжої родини *Пузин*²⁰⁷¹. Більш обґрунтованою виглядає версія Ю. Вольфа²⁰⁷² та С. Пташицького²⁰⁷³, яку приймали Г. Влас'єв²⁰⁷⁴, Н. Яковенко²⁰⁷⁵ та інші. За цією версією Пузини (як і Огінські) походили від Григорія Огня.

81/62. АНДРІЙ РОМАНОВИЧ < князі Горчакови

Відомий з родоводів. Князь перемишльський-козельський (кінець XIV – початок XV ст.). Від нього походять *князі Горчакови*.

²⁰⁶⁹ Акты XIII–XVII вв., представленные в Разрядный приказ представителями служилых фамилий после отмены местничества. Собр. и изд. А. Юшков. — Ч. 1. — Москва, 1898. — № 15; Акты социально-экономической истории..., — Т. 3. — Москва, 1964. — № 179.

²⁰⁷⁰ Кобрин В. Б. Власть и собственность в средневековой России..., — С. 19–20.

²⁰⁷¹ Долгорукий П. Российская родословная книга. — Ч. 1. — Санкт-Петербург, 1854. — № 48–49.

²⁰⁷² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 288, 410.

²⁰⁷³ Пташицкий С. Л. Князя Пузины. Историко-генеалогические материалы. — Санкт-Петербург, 1898, —

С. 9.
²⁰⁷⁴ Влас'єв Г. А. Потомство Рюрика..., — Т. 1. — Вып. 1. — С. 306–307.

²⁰⁷⁵ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 312.

Ольговичі. Гілка Михайловичів

1-а гілка князів Горчакових походить від старшого сина князя Володимира Андрійовича. Він тримав перемишль-козельський уділ у першій половині XV ст. Перемишльський уділ разом з іншими частками Козельського князівства у 1494 р. увійшов до складу Московської держави. Старшим з козельсько-перемишльських князів був Іван Михайлович, який востаннє згаданий в 1503 р. Прізвище "Горчакови" походить від його правнука — Івана Федоровича Горчака (служив у 1538–1564 рр.). Його єдиний син Петро Іванович († 1610) помер в полоні після участі в героїчній обороні Смоленська (1608–1610), де він служив під командою боярина М. Б. Шеїна. Найвідомішими представниками цієї гілки родини, нащадки якої живуть нині, були: шурина О. В. Суворова генерал від інфантерії Іван Романович Горчаков (1716–1801), командуючий військами на Дунаї; командуючий військами у Криму в часи Кримської війни генерал від артилерії Михайло Дмитрович Горчаков (1793 – 18.05.1861) та канцлер Олександр Михайлович Горчаков (4.07.1798 – 27.02.1883), видатний політик і дипломат.

2-а гілка князів Горчакових походить від Мокія Володимировича, нащадки якого стали називатись Горчаковими від Юрія Івановича (межа XVI–XVII ст.), слідом за старшою гілкою. Із смертю дочок Федора Савича Горчакова (1692–1740) ця гілка обірвалась.

3-я і 4-а гілки князів Горчакових походять від Євстафія Володимировича. Третя гілка родини князів Горчакових обірвалась у 1709 р. із загибеллю 23-річного князя Петра Михайловича Горчакова. Ірина, дочка Микити Григоровича Горчакова, останнього з четвертої гілки, згадується у 1740 р.²⁰⁷⁶.

82/62. ГРИГОРІЙ РОМАНОВИЧ

Відомий з родоводів. Князь перемишльський-козельський (кінець XIV – початок XV ст.).

83/64. ГЛІБ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († до 1408 ?)

Відомий з родоводів. Князь звенигородський (кінець XIV – початок XV ст.). У 1408 р., коли його батько і молодші брати виїхали на московську службу, серед них Гліба не було. Його нащадки служили удільним тверським князям, а Звенигородське князівство перейшло до Романа Івановича. Це дозволяє припускати, що Гліб помер до 1408 р.

84/64. ФЕДІР ОЛЕКСАНДРОВИЧ [Федір Катлече] († після 1408)

Разом з батьком у 1408 р. переїхав в Московську державу. За Любецьким пом'яником (поз. 99) загинув в бою з татарами.

85/64. ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ († після 1466)

Помер після 1466 р.²⁰⁷⁷. Московський боярин з 1447 р. За збірником Діонісія (який сам був з родини звенигородських князів) у Олександра було тільки двоє синів: Гліб та Іван. У різних редакціях родоводу згадуються Іван Великий та Іван Малий. У літописній редакції названі Гліб, Іван і Євлах²⁰⁷⁸. У числі князів, які виїхали разом з Свидригайлом Ольгердовичем був Федір Катлече²⁰⁷⁹. О. Зимін у своїй версії родоводу Звенигородських називав Федора Катлече Іваном Малим²⁰⁸⁰. Схоже, що Діонісій вніс до родоводу тільки

²⁰⁷⁶ Харламов І. Н. Дома князей Горчаковых. — Санкт-Петербург, 1997.

²⁰⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 28. — С. 111; Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в. — Т. 1. — Москва, 1952. — № 201. — С. 144; — Т. 2. — Москва, 1957. — № 496. — С. 545.

²⁰⁷⁸ Акты феодального землевладения и хозяйства XIV–XVI вв. — Ч. 2. — Москва, 1956. — № 2.

²⁰⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 11. — С. 204; — Т. 25. — С. 237.

²⁰⁸⁰ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 57.

Розділ третій

тих синів Олександра Федоровича, у яких були нащадки, бо Федір Катлече надійно засвідчений літописом і записом у Любецькому пом'янику.

86/64. ЄВЛАХ ОЛЕКСАНДРОВИЧ [?]

Відомий з літописної редакції родоводу. Р. Зотов вирішив погодити всі редакції, він вважав, що у Олександра Федоровича було 5 синів: Гліб, Федір Катлече, Іван Великий, Іван Малий та Євлах. Можливо, що він був правий. Частина з синів звенигородського князя могли померти дітьми.

87/66. ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ БОРЯТИНСЬКИЙ < князі Борятинські

Князь борятинський (середина XV ст.).

Борятинське князівство було виділено з Мезецького ще за життя Андрія Шухти. Олександр помер раніше батька і його нащадкам залишився тільки Борятин. У Олександра було четверо синів: Григорій, Дмитро, Федір і Лев. Вони перейшли на московську службу, що було підтверджено угодою 1494 р.²⁰⁸¹. За духовною московського князя Івана Васильовича Борятин було передано бежецькому князеві Семенові Івановичу як одну з козельських волостей. У Тисячній книзі князі Борятинські записані по Коломні, Каширі, Калузі, Боровську, Вязьмі, Ярославлю, Суздалю і тільки один — по Тарусі, що свідчить про втрату ними практично всіх родових володінь²⁰⁸². У 1678 р. бояри Іван Петрович та Юрій Микитович Борятинські були майже єдиними Рюриковичами у Боярській Думі, які не мали володінь в родових гніздах. Найбільш відомі з російської гілки князів Борятинських (з XVIII ст. вони писалися Баратинськими): поет Олександр Петрович (1815–1879) та генерал-фельдмаршал Олександр Іванович (1815–1879)²⁰⁸³.

Князь Іван Львович Борятинський († до 1537 р.) у 1509 р. втік у Литву. Його дружину затримали і Сигізмунд Старий у 1512 р. просив її відпустити. Іван Львович отримав уряд перемишльського хорунжого. Він відзначився у багатьох військових походах. Здобув перемогу під Полоцьком (1518 р.). Ш. Старовольський вніс його у число видатних сарматських полководців²⁰⁸⁴. У нього було четверо синів (Іван, Богдан, Микола, Ясько) та три дочки (старшу Овдотю видали у 1533 р. за князя Тимофія Юрійовича Друцького-Соколинського)²⁰⁸⁵. Князь Юрій Борятинський був одним з лідерів магнатської опозиції Зигмунту Августу у середині XVI ст. Ця гілка спольщилася і у XVIII ст. втратила князівський титул. Нашадки її ще живуть.

Один з представників польської гілки Іван Петрович Борятинський у середині XVII ст. перейшов на російську службу, прийнявши православ'я. Серед його нащадків генерал-лейтенант Абрам Андрійович (1767–1810), віце-адмірал Богдан Андрійович (1769–1820), контр-адмірал Ілля Андрійович (1776–1837), генерал-лейтенант Іраклій Абрамович (1802–1859) та поет Євген Абрамович (1800–1844)²⁰⁸⁶.

88/66. ФЕДІР АНДРІЙОВИЧ († до 1484) < князі Мезецькі (старша гілка) < князі Мезецькі-Говдиревські і князі Кокубякіни-Власови

Князь мезецький (після 1422 – до 1484). Володів Мезецьким князівством по частках з молодшими братами. Мав п'ятеро синів: Михайла, Федора Сухого, Петра, Василя Кокубяку та Івана Говдиревського (тримав невеличкий Говдиревський уділ, він і його сини склали гілку *князів Мезецьких-Говдиревських*). За московсько-литовською угодою 1484 р. Мезецьк перебував у спільному володінні Федора Сухого, Василя Кокубяки,

²⁰⁸¹ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 7–8.

²⁰⁸² Кобрин В. Б. Власть и собственность..., — С. 80.

²⁰⁸³ Богданович Е. В. Род князей Барятинских. — Санкт-Петербург, 1898.

²⁰⁸⁴ Szymona Starowolskiego Wojownicy sarmaccy. — Warszawa, 1978. — S. 196.

²⁰⁸⁵ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 10.

²⁰⁸⁶ Боратынский М. А. Род дворян Боратынских. — Москва, 1910.

Ольговичі. Гілка Михайловичів

Михайла Романовича і синів Івана Говдиревського: Василя і Федора. У 1492 р. Петро Федорович був захоплений двоюрідним братом Михайлом Романовичем, який перейшов на московську службу. За угодою 1494 р. Петро Федорович разом з Федором Сухим залишились литовськими васалами. У 1498 р. Михайло і Петро Федоровичі померли без нащадків. У Федора Сухого був син Іван († після 1562), у Василя Кокубяки — Іван Влас та Михайло († 1552). У 1503 р. всі мезецькі князі перейшли на московську службу²⁰⁸⁷. Іван Васильович виміняв їх столицю на с. Олексин у Стародубі-Ряполовському, причому "суд і дань" з цього села залишилися за великокнязівською скарбницею²⁰⁸⁸.

У Росії **князі Мезецькі** зійшли до рівня середнього дворянства. Іван Федорович мав синів Бориса († після 1596), який служив з 1570 р. на воеводських посадах, та Семена. Обоє не мали нащадків²⁰⁸⁹. Сини Івана Власа Мезецького: Василь, Дмитро († після 1579) і Микита († після 1556) утворили окрему гілку **князів Кокубякіних-Власових**. Дмитро Іванович Кокубякін-Власов мав п'ятеро синів: Дмитра, Фому Більшого, Фому Меншого, Андрія і Романа. Ця гілка вигасла у середині XVII ст. Михайло Васильович мав синів Івана, Юрія Копито, Михайла і Василя. Ця гілка також вигасла до середини XVII ст.

89/66. РОМАН АНДРІЙОВИЧ († до 1484) < князі Мезецькі (молодша гілка)

Князь мезецький (після 1422 – до 1484). Володів часткою Мезецького князівства.

У 1470 р. видав дочку Олену за углицького князя Андрія Васильовича²⁰⁹⁰. Його син Михайло у 1492 р. перейшов на московську службу, захопивши з собою старшого брата Семена († після 1513) та двоюрідного брата Петра і оволодівши їх частками Мезецька. Михайло з сином Андрієм загинули під Казанню у 1552 р.

Сини Семена: Андрій († після 1513 р.), Іван Семейка († до 1539 р.), Петро († після 1512 р.), Федір († після 1531 р.) та Василь († після 1535 р.) займали другорядні воеводські посади в прикордонних військах. Вони мали незначні маєтки у суздальських волостях²⁰⁹¹. Андрій, Петро та Федір Семеновичі померли без нащадків. Іван Мезецький-Семейка мав синів Івана, Михайла Кушника та дочку, яку видали за одного з князів Шемякіних-Пронських. Василь Семенович мав синів Михайла († після 1618), Андрія († 1572) та Михайла. Роман та Микита Михайловичі були останніми з цієї гілки князів Мезецьких.

Михайло Романович крім Андрія мав ще синів Василя, Івана Більшого Шапцу-Мезецького, Петра Гнуса-Мезецького, Семена та Івана Меншого. Семен мав дочок Марію, видану за князя Коврова, та Феодосію, видану за князя Пожарського. Сини були тільки у Івана Більшого: Юрій та Данило († 1629). Микита Данилович був останнім з молодшої гілки князів Мезецьких.

90/66. ІВАН АНДРІЙОВИЧ [Іван Мезецький] († до 1484)

Володів часткою Мезецького князівства. Від Казимира Ягеллончика отримав частину доходів від смоленського та путивльського мит²⁰⁹². Не маючи спадкоємців, продав свою частку Мезецька племіннику Петрові Федоровичу²⁰⁹³.

91/66. ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ [Василь Сліпий]

Відомий з родоводів.

²⁰⁸⁷ Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy..., — S. 260.

²⁰⁸⁸ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 135.

²⁰⁸⁹ Татищев Ю. В. Род князей Мезецких // Изв. имп. Русского генеалогического об-ва. — Вып. 2. — Санкт-Петербург, 1903. — С. 48–71; Кобрин В. Б. Опыт изучения семейной генеалогии (Протопоповы — Мезецкие — Пронские) // Вспомогательные Исторические Дисциплины. — Вып. 14. — 1983. — С. 50–58.

²⁰⁹⁰ ПСРЛ. — Т. 33. — С. 120.

²⁰⁹¹ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 135–136.

²⁰⁹² РИБ. — Т. 27. — Стб. 322–324.

²⁰⁹³ Сб. РИО. — Т. 35. — С. 147.

Розділ третій

92/66. МАРІЯ АНДРІЇВНА [М. А. Мезецька]

Відома з родоводів.

93/66. АКСИНІЯ АНДРІЇВНА [А. А. Мезецька]

Видана за князя Федора Одинцевича.

94/66. ЄВДОКІЯ АНДРІЇВНА [Є. А. Мезецька]

Видана за князя Івана Семеновича Бабу Друцького

95/67. ІВАН КОСТЯНТИНОВИЧ [Іван Оболенський] († після 1375)

Згаданий під 1375 р. як князь таруський²⁰⁹⁴. Це, скоріше, свідчення, що на той час ще Оболенське князівство було уділом Таруського князівства.

96/67. СЕМЕН КОСТЯНТИНОВИЧ [Семен Оболенський] († після 1380)

Князь оболенський (1363 – після 1380). Васал великого князя володимирського і московського Дмитра Донського, був у складі його війська у поході на Твер²⁰⁹⁵. У Куликовській битві брав участь у складі Сторожового полку.

97/67. АНДРІЙ КОСТЯНТИНОВИЧ [Андрій Оболенський]

Князь оболенський (остання чверть XIV ст.)²⁰⁹⁶. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 84).

XVII

98/70. ВАСИЛЬ ЛЬВОВИЧ [Василь Воротинський] († після 1427)

Жив в першій половині XV ст. Записаний у Слезькому синодику, також, схоже, і у Києво-Печерському (поз. 170). Воротинське князівство, залежне від Литви, згадується у 1427 р.²⁰⁹⁷.

99/70. ФЕДІР ЛЬВОВИЧ († після 1455) < князі Воротинські

Помер після 1455 р. Титулувався князем новосильським, одоєвським і воротинським, що дозволяє припускати, що він був старшим серед князів глухівської гілки у середині XV ст.

В одній з грамот називав себе Львовичем, а не Юрійовичем, що підтверджує версії Р. Зотова та Г. Влас'єва. 20.02.1442 р. склав васальну присягу великому князю литовському Казимиру Ягеллончику²⁰⁹⁸. Грамотою від 5.02.1448 р. великий князь литовський надав йому намісництво в Козельську. Казимир Ягеллончик гарантував воротинському князю допомогу в обмін на допомогу його зятєві князеві Іванові Андрійовичу Можайському у боротьбі за московський престол²⁰⁹⁹. 28.03.1455 р. Казимир Ягеллончик видав грамоту на отчини воротинського князя: Демену і Городечну, Ковилну, Крайшино, по обидві сторони Васи ріки, Кцин, Озереск, Перемиль і Логінеск²¹⁰⁰.

²⁰⁹⁴ ПСРЛ. — Т. 33. — С. 87.

²⁰⁹⁵ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 70; — Т. 6. — С. 233; — Т. 8. — С. 22.

²⁰⁹⁶ Влас'єв Г. А. Потомство Рюрика. Материали для составления родословий. — Т. 1. — Вып. 2. — Санкт-Петербург, 1906. — С. 251–252.

²⁰⁹⁷ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 201; Monumenta medii aevi historica reg. gest. Poloniae illustrandi. — Т. 6. — Kraków, 1882. — Р. 779.

²⁰⁹⁸ РИБ. — Т. 27. — Стб. 52; Рождественский С. В. Служилое землевладение в Московском государстве XVI в. — Санкт-Петербург, 1897. — С. 195–206; Назаров В. Д. Тайна челобитной Ивана Воротынского // Вопросы Истории. — 1969. — № 1. — С. 210–218.

²⁰⁹⁹ Акты, относящиеся к истории к истории Западной России. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1846. — № 48.

²¹⁰⁰ Там само. — № 57.

Ольговичі. Гілка Михайловичів

Одружився з Марією, дочкою сіверського князя Корибута-Дмитра Ольгердовича. Обоє записані у Києво-Печерському пом'янику (поз. 168–169). Від нього походить знаменита родина **князів Воротинських**.

Мав трьох синів: Михайла, Дмитра та Семена. Михайло Федорович відомий з родоводів. Жив у XV ст. Дружину звали Єфросинією. Вона померла у 1483 р.²¹⁰¹

Дмитро Федорович Воротинський († після 1496) володів третиною князівства. З братом Семеном та племінником Іваном Михайловичем 10.03.1483 р. присягнув Казимирові Ягеллончику. У грудні 1489 р. перейшов на московську службу²¹⁰². 22.12.1489 р. прислав з московськими послами прохання про зняття хресного цілування, яким було скріплено васальну присягу. У 1490 р. король вимагав за порушення присяги віддати Серенськ та Бишковичі. У 1492 р. Дмитро та Семен Федоровичі були послані московським князем воювати з Мосальським князівством. У 1494 р. великий князь литовський Олександр Казимирович визнав службу воротинських князів Московській державі²¹⁰³. В архіві були договірні грамоти воротинських князів з литовськими князями та інші дипломатичні документи, які свідчили, що ці князі балансували між Литвою та Москвою, намагаючись зберегти свій суверенітет. У 1496 р. Дмитро Федорович був воєводою у Передовому полку у поході на шведів. Одружився з Анною, дочкою князя Костянтина Бабич-Друцького. По смерті Дмитра його третина Воротинська відійшла не до племінника Івана, а до московського князя Івана Васильовича, який скористався новою московською практикою успадкування сюзереном уділів при відсутності прямих спадкоємців. У заповіті Івана Васильовича ця третина Воротинська віддана синові Юрію Івановичу.

Князь Семен Федорович Воротинський († 1496)²¹⁰⁴ володів третиною Воротинська, Мосальськом, Серпейськом, Залідовом, Городечною, Лучином і Опаковом²¹⁰⁵. У 1492 р. останнім з Воротинських перейшов на московську службу²¹⁰⁶. У листі до свого в минулому сюзерена мотивував свій перехід тим, що Литва не захистила його володіння. У 1493 р. з племінником зайняли Серпейськ та Мещовськ. В 1496 р. через хворобу не зміг вже взяти участь у шведському поході. Був одружений двічі: з дочкою можайського князя Івана Андрійовича та з дочкою ярославського князя Івана Васильовича. Прямих нащадків не мав і його володіння (крім Мосальська) теж перейшли до московського князя.

Князь Іван Михайлович Воротинський († 21.07.1534), по смерті батька отримав Перемишльський уділ (столиця місто Перемишль на р. Оці південніше Воротинська), виділений з Воротинського князівства та батьківську третину Воротинська. У 1483 р. присягнув Литві. З 1487 р. перейшов на московську службу. При московському дворі займав особливе становище напівнезалежного володаря. У військових діях брав участь тільки тоді, коли доводилося захищати південні і західні кордони, пов'язані безпосередньо з його уділом. У 1496 р. розбив татар під Козельськом. У 1500 р. був воєводою Передового полку у литовському поході. Здобув перемогу під Мстиславлем, очолював полк в битві при Ведроші. У 1502 р. знову очолював Передовий полк в поході на Литву. Влітку 1507 р. обороняв Воротинське і Одоевське князівства від татар, а

²¹⁰¹ Матеріали по князях Воротинських взяті: Лобанов-Ростовский А. Б. Русская родословная книга. — Т. 1. — Изд. 2. — С. 118–119; Веселовский С. Б. Последние уделы..., — С. 113–117; Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 133–135; Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 58–60; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 170–172.

²¹⁰² ПСРЛ. — Т. 28. — С. 154; Сб. РИО. — Т. 35. — С. 39–40, 232–234.

²¹⁰³ Духовные и договорные грамоты..., — № 83. — С. 330.

²¹⁰⁴ Разрядная книга 1475–1605 гг. / Сост. Н. Г. Савич, под ред. В. И. Буганова. — Т. 1. — Ч. 1. — Москва, 1977. — С. 27.

²¹⁰⁵ Сб. РИО. — Т. 35. — С. 136.

²¹⁰⁶ Сб. РИО. — Т. 35. — С. 80–84.

Розділ третій

восени був другим воєводою Передового полку в армії князів Василя Семеновича стародубського і Василя Шемячича. У травні 1508 р. знову очолював Передовий полк в армії того ж Василя Шемячича. Восени 1508 р. поступився місцем першого воєводи князю В. В. Шуйському. У 1510–11 рр. очолював Великий полк в Тулі. Влітку 1512 р. в поході на Угру знову воєвода Передового полку. В поході з Козельська до Калуги очолював Великий полк. У кінці цього року в поході на Смоленськ був тільки третім воєводою (після стародубського князя Василя Семеновича та князя В. В. Шуйського). У поході 1514 р. очолив цей полк в армії князя О. В. Ростовського. У 1515–19 рр. був першим воєводою Великого полку при обороні південних кордонів. У 1521 р. під час походу Мухаммед-Гірея знаходився у Тарусі, а потім — в Серпухові. Разом з іншими воєводами звинувачений у зраді та заарештований 17.01.1522 р. Тільки у лютому 1525 р. був звільнений, дав запис вірності і був прощений. Як компенсацію він отримав дві третини Одоєвського князівства і частку Петра Семеновича в тому ж Одоєві. У 1527 р. очолював полки в Одоєві, в 1529 р. — у Почепі, а потім у Серпухові. У 1530 р. — в полках князя Д. Ф. Бельського, в січні 1531 р. — в Козельську, у лютому — в Тулі, влітку — в Одосві як воєвода Великого полку. Влітку 1532 р. служив у Серпухові, однак в 1534 р. при поході великої княгині Олени в Коломну був поставлений тільки четвертим воєводою Великого полку. Йому не довіряли, тому не доручали самостійних операцій і посилали в походи тільки з московськими воєводами. Причиною було становище удільного князя, який тримав третину Воротинського князівства, Перемишльське князівство і значну частину Одоєвського князівства із Старим Одоєвом та Новосилем. У серпні 1534 р. його заарештували у зв'язку з втечею у Литву С. Ф. Бельського і вислали на Білоозеро, де він незабаром помер, можливо не без сторонньої допомоги. Доля одного з кращих московських полководців добре ілюструє методи, з допомогою яких великі московські князі добивалися ліквідації удільних князівств. Іван Михайлович був одружений двічі: з Анастасією Іванівною Захар'їною († 2.03.1522) з родини відомих московських бояр, та княжною Анною Василівною Шестуновою-Ярославською.

У нього було троє синів та дочка Катерина († після 17.09.1537). Князь Володимир Іванович Воротинський († 27.09.1558) був одним з видних московських полководців. У 1534 р. разом з батьком потрапив у тюрму, по його смерті був відпущений з поверненням уділу. Одружився з княжною Марією Федорівною Телепнєвою-Оболєнською († 25.12.1588), яка по смерті мужа стала черницею під іменем Олександри і була похована поряд з мужем у Кирило-Білоозерському монастирі.

Князь Михайло Іванович Воротинський (* 1510 † 12.06.1573) був останнім воротинським князем (1534–1573). Був одним з найвидатніших московських полководців, автор Статуту станичної та сторожової служби (1570), розгромив військо кримського хана біля Серпухова та Молоді на р. Лопасні (1572). У 1534 р. перебував з батьком та старшим братом у московській тюрмі. В червні 1573 р. був схоплений за доносом слуги як чаклун, підданий жорстоким тортурам, звинувачений у зносінах з Кримом і відправлений в Білоозеро. Помер по дорозі.

Князь Олександр Іванович Воротинський († 1565) був московським боярином. У 1534 р. перебував з батьком і братами у тюрмі. 20.04.1563 р. мусив дати поручний запис і заставу в 15 тис. карбованців. Перед смертю став ченцем Арсенієм. Дружину його звали Марфою.

Після анексії Воротинського князівства *князі Воротинські* зберегли свої місце серед найвищої московської знаті. Цей рід обірвався у 1679 р. зі смертю князя Івана Олексійовича, єдиний син якого Михайло помер у 1677 р. ще за життя батька, а

Ольговичі. Гілка Михайловичів

наймолодша з трьох дочок Анастасія, яка була одружена з князем П. О. Голіциним, померла у 1691 р.²¹⁰⁷.

99А/71. УЛЯНА СЕМЕНІВНА

~ 1404 р. Василь Володимирович (* 1394 † 1427), князь перемишльський.

99Б/71. NN СЕМЕНІВНА

~ 1404 р. Семен Володимирович († 1426), князь боровський.

100/76. СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ († після 1495)

Помер після 1495 р. Князь мосальський²¹⁰⁸.

101/76. МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ († після 1495)

Помер після 1495 р. Князь мосальський. Його дружину звали Тетяною.

За Києво-Печерським пом'яником (поз. 233) закінчив як схимник Мисаїл.

102/76. ФЕДІР ВАСИЛЬОВИЧ († після 1495) > князі Мосальські (Волинська гілка)

Помер після 1495 р. Князь мосальський.

Мав трьох синів. Ім'я старшого невідоме. Василь († після 1493 р.) та Іван († після 1562 р.) утримували свої частки в Мосальському князівстві. Після переходу частини мосальських князів під московський протекторат вони залишилися у Литві. Іван Федорович мав єдиного сина Федора, який помер після 1583 р. без нащадків. Від Василя Федоровича пішла Волинська гілка *князів Мосальських*. Вони вигасли у XVIII ст.

103/79. ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ [Василь Глазін] († після 1486)

Князь козельський (середина XV ст. – після 1486). Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 98). Залишався у Литві.

104/83. ВАСИЛЬ ГЛІБОВИЧ [Василь Звенигородський]

Відомий з родоводів. Жив у середині XV ст. Мав володіння в Русі. Служив удільним тверським та московським князям. Записаний у Синодику Йосифа Волоцького.

105/83. ІВАН ГЛІБОВИЧ [Іван Смотра] († після 1494)

Згадується у документах 1477–1494 рр.²¹⁰⁹. Служив волоцькому князеві Борисові Васильовичу.

106/83. ВАСИЛЬ ГЛІБОВИЧ [Василь Шист] > князі Шистови-Звенигородські

Жив у другій пол. XV ст. Служив дорогобузькому князеві. Від нього походять *князі Шистови-Звенигородські*. Мав синів Дмитра і Богдана. Ця гілка вигасла у XVI ст. із смертю князя Івана Дмитровича²¹¹⁰.

107/85. ІВАН ІВАНОВИЧ [Іван Звенець] († після 1496) > князі Звенцови-Звенигородські

Помер після 1496 р. у Криму, куди був посланий з посольством. З 1468 р. згадується в документах спочатку на військовій, а потім дипломатичній службі у московського

²¹⁰⁷ Никольская Т. Н. Воротынский // Древняя Русь и славяне. — Москва, 1978. — С. 118–128; Беликов В. Ю., Документы о землевладении князей Воротынских во второй половине XVI – начале XVII вв. // Архив русской истории. — Вып. 2. — 1992.

²¹⁰⁸ Матеріали по князях Мосальських подані за: Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 230–259; Бранденбург Н. Е. Род князей Мосальских. — Санкт-Петербург, 1898.

²¹⁰⁹ Акты феодального землевладения и хозяйства XIV–XVI вв. — Ч. 2. — Москва, 1956. — № 2.

²¹¹⁰ Там само. — № 72.

Розділ третій

князя Івана Васильовича²¹¹¹. Від нього пішли *князі Звенцови-Звенигородські*. Ця гілка обірвалася у XVI ст.

108/85. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ [Василь Ноздроватий] († після 1509) > князі Ноздроваті-Звенигородські

Помер після 1509 р. Як і брат служив при дворі Івана Васильовича (з березня 1484 р. згадується у документах). З 1509 р. окольничий²¹¹². Від його молодшого сина Петра пішла гілка *князів Ноздроватих-Звенигородських*. Останнім з них був Микита Борисович, який згадується у 1649–1651 рр.

109/95 МИКИТА ІВАНОВИЧ [Микита Оболенський]

Жив на межі XIV–XV ст.

110/95. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ [Василь Косий Оболенський] († після 1462)

Помер після 1462 р. Князь оболенський.

Приблизно з 1440-х рр. перейшов на московську службу. У 1443 р. як московський воєвода перемиг царевича Мустафу. У 1445 р. взяв в полон мурзу Бегича. У 1450 р. як великий воєвода завдав вирішальної поразки Дмитрові Шемяці²¹¹³. Перед смертю прийняв чернецтво як інок Варсофоній²¹¹⁴. Був одружений двічі: з Марією Федорівною Всеволож-Заболоцькою, а по її смерті — з княжною Євпраксією Михайлівною Белевською²¹¹⁵.

111/95. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ

Князь оболенський (XIV ст.).

112/95. СЕМЕН ІВАНОВИЧ [Семен Оболенський] († після 1452)

Князь оболенський (початок XV ст. – після 1452) і брянський (1446–1448).

У 1446 р. після осліплення свого сюзерена московського князя Василя Темного разом з серпуховсько-боровським князем Василем Ярославичем втекли до Литви, де обоє отримали Брянськ²¹¹⁶. У 1447 р. з Брянська виступили на допомогу Василеві Темному.

113/95. ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

Князь оболенський (XV ст.). Одружився з дочкою Федора Дмитровича Турика.

114/95. ГЛІБ ІВАНОВИЧ († 1436)

Князь звенигородський (? –1436). У 1436 р. був убитий звенигородським князем Василем Косим²¹¹⁷.

115/96. ДМИТРО СЕМЕНОВИЧ

Відомий з родоводів. Князь оболенський (після 1375 – ?).

116/97. ІВАН АНДРІЙОВИЧ [Іван Довгорукий] < князі Долгорукі < князі Долгорукови

Відомий з родоводів. Жив у першій пол. XV ст.

Отримав дуже незначну частку і перейшов на московську службу.

²¹¹¹ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии.... — С. 56.

²¹¹² Там само, — С. 56–57.

²¹¹³ ПСРЛ. — Т. 8. — С. 111; — Т. 28. — С. 110; Акты феодального землевладения и хозяйства XIV–XVI вв. — Ч. 1. — Москва, 1951. — № 103, 126.

²¹¹⁴ Зотов Р. В. О Черниговских князьях.... — С. 313.

²¹¹⁵ Власьев Г. А. Потомство Рюрика.... — Т. 1. — Вып. 2. — С. 253.

²¹¹⁶ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 125.

²¹¹⁷ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 62.

Ольговичі. Гілка Михайловичів

Від нього походять *князі Долгорукі*, молодша гілка яких з XVII ст. стала писатися *Долгоруковими*. Син Івана Долгорукого Володимир та внуки Семен і Федір згадуються бл. 1496–1498 рр. у акті на малоярославецькі землі²¹¹⁸.

Родовід Долгоруких відносно добре вивчений²¹¹⁹. З цієї родини найбільш відомі: боярин князь Юрій Олексійович Долгоруков († 1682 р.), який придушив повстання С. Разіна; визначні дипломати петровської доби Григорій Федорович Долгорукий (1656–1723) та Василь Лукич Долгорукий (1670–1739); політик та адміністратор Яків Федорович Долгорукий (1639–1720); генерал-фельдмаршал Василь Васильович Долгоруков (1667–1746) та письменник-мемуарист Іван Михайлович Долгорукий (1746–1824), історик-генеалог Петро Володимирович Долгоруков (1816–1868).

З роду Долгоруких походив і претендент на королівський престол України Олексій (Олелько) II. Його прадід генерал від кавалерії князь О. Долгоруков був Головнокомандуючим Української Армії у 1918 році при гетьмані П. Скоропадському і лідером військово-монархічної партії, яка стояла за утворення української монархії. Після зречення гетьмана він виїхав в Одесу. Активно протидіяв Добровольчій Армії. Монархісти вважали його, після зречення гетьмана, претендентом на українську корону. У 1919 р. він був захоплений більшовиками і розстріляний в Києві. Його син Микола коронувався 27.10.1938 р. в Хусті як король України-Руси. Микола Олексійович Долгоруков мав двох дочок: Ольгу-Беату та Юлію. Від шлюбу Ольги-Беати з герцогом Л. д'Анжу-Дураццо з бічної гілки Анжуйської династії народився принц Олексій. Актом титулярного короля Миколи I від 4.05.1969 р. він був адоптований і проголошений спадкоємцем. Титулярний король Олексій II жив у Мадриді і декларував легітимність своїх претензій. Він помер у 1997 р. У нього залишився син Микола Олексійович. В останні роки свого життя Олексій-Олелько висував фантастичні версії своїх прав на спадщину Романових і російський імператорський трон.

117/97. **ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ [Василь Щербатий] († після 1495) < князі Щербатови**

Помер після 1495 р. Власного уділу не мав. Його син Василь, схоже, служив старицьким князем. Василь Васильович мав 6 синів: Івана, Михайла, Олександра, Василя, Григорія та Сильвестра. Від них походять гілки численної родини *князів Щербатових*²¹²⁰. Найвідоміший з них історик Михайло Михайлович Щербатов (1733–1790). Цікаво, що саме у князів Щербатових уціліли фрагменти бібліотеки чернігівських князів — "Ізборники" XI ст., написані на замовлення князя Святослава Ярославича.

²¹¹⁸ Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в. — Т. 1. — Москва, 1952. — № 609.

²¹¹⁹ Долгоруков П. В. Сказание о роде князей Долгоруковых. — Санкт-Петербург, 1842; Лихачев Н. П. К родословию князей Долгоруких // Известия Русского Генеалогического Об-ва. — Вып. 1. — Отд. 1. — Санкт-Петербург, 1900. — С. 162–163; Долгорукий А. В., Шпилевская Н. С. Долгорукие, Долгоруковы и Долгорукие-Аргутинские. — Ч. 1–2. — Санкт-Петербург, 1869–1913; Власьев Г. А. Потомство Рюрика..., — Т. 1. — Вып. 3. — С. 3–208; Мельцын М. О. "Крымская" ветвь князей Долгоруковых в XIX–XX вв. // Из глубины времен. — Вып. 9. — Санкт-Петербург, 1997. — С. 139–160; Його ж. Род князей Долгоруковых у XVIII – начале XX века: демократический аспект // Проблемы социального и гуманитарного знания. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1999. — С. 43–94.

²¹²⁰ Щербатов М. М. Родословие княжеских родов Мосальских, Одоевских, Засекиных, Горчаковых, Щербатовых, Репниных, Солнцевых, Чернышевых и пр. // Древняя российская вивлиофика. — Ч. 9. — Изд. 2. — Москва, 1789. — С. 4–73; Його ж. Родословная князей Щербатовых // Там само. — Ч. 9. — Москва, 1789. — С. 1–190; Його ж. Краткое историческое повествование о начале родов князей российских, происходящих от великого князя Рюрика // ГПБ им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Эрмитажное собрание. — № 31; Савелов Л. М. Князья Щербатовы по Белоозеру в XVII в. // Известия Русского Генеалогического Об-ва. — Вып. 4. — Отд. 1. — Санкт-Петербург, 1911. — С. 51–58; Абросова Е., Федоров А. Родословие князей А. Г. Щербатова и А. А. Щербатова — последних владельцев Васильевского // Марьино. — Вып. 1. — Москва, 1996. — С. 40–66.

Розділ третій

118/97. ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ [Олександр Тростенський] < князі Тростенські

Жив у XV ст. Князь тростенський.

Центром уділу Олександра Андрійовича була невелика волость Тросна у звенигородському повіті. Від нього походять родина *князів Тростенських*. Його сини Тимофій, Андрій Голодний та Іван Колишевський згадуються на московській службі на межі XV–XVI ст. Бл. 1496–1498 рр. у одному акті по Малоюрославцю згадується князь Данило Олександрович, якого В. Кобрин пропонує теж вважати сином Олександра Андрійовича²¹²¹.

Тимофій Олександрович мав п'ятеро синів: Петра, Федора, Йосипа, Василя та Івана. Петро мав помістя у новгородській землі. Федір служив у 1527–1531 рр. Йосип був намісником (1527) та воєводою (1534). Іван згадується в розрядних записах за 1519 р.

Андрій Голодний мав трьох синів: Федора, Івана і Тимофія. Іван Колишевський мав тільки одного сина Івана. У 1552 р. під Казанню загинув старший з правнуків Олександра — князь Федір Петрович Тростенський. У 1565 р. князь Іван Іванович Козлина-Тростенський був воєводою. Родина князів Тростенських вигасла до 1651 р. зі смертю княгині Дарії Афанасівни Тростенської²¹²².

XVIII

119/101. ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ [Василь Литвин Мосальський] († після 1521) < князі Литвинови-Мосальські

Князь мосальський (? – 1494). Згадується у 1500–1521 рр. Перейшов на московську службу і отримав земельні володіння як компенсацію за втрачені волості. Повернувшись у Литву, отримав звання королівського дворянина.

Від нього пішла гілка *князів Литвинових-Мосальських*. Його старший син Василь († 1577) у 1534 р. втік в Москву. Внук Василь Васильович у 1584 р. очолював Розбійний приказ. Останній з Литвинових-Мосальських князь Андрій Федорович помер у 1664 р.

120/101. СЕМЕН МИХАЙЛОВИЧ [Семен Старий] († після 1508) < князі Кольцови-Мосальські

Князь мосальський (? – 1494). Залишався в Литві.

Його сини Василь Кольцо († після 1554) Андрій († після 1572), Роман († після 1551) та Петро († після 1557) виїхали на московську службу. Від Василя Кольцо пішла родина *князів Кольцових-Мосальських*. Князь Володимир Васильович Кольцов-Мосальський командував урядовими військами в невдалій битві на р. Лопасні восени 1606 р. Генерал-поручик Ф. М. Кольцов-Мосальський на початку XVIII ст. здійснював будівництво Кам'яного Затону і других фортець на землях Запорозької Січі. Рід обірвався зі смертю генерал-лейтенанта Олександра Олександровича Кольцова-Мосальського (1826–1875).

121/101. ПЕТРО-ЛЕВ МИХАЙЛОВИЧ († 1496)

Помер у 1496 р. Князь мосальський.

Від тітки отримав володіння на Чернігівщині, підтвержені великим князем литовським Олександром Казимировичем. Можливо, що його хресним іменем було Лев (поз. 225 Києво-Печерського пом'яника) і він був зятем князя Матвія Микитовича Головчинського. Тоді його дружину звали Феодосією (поз. 226).

²¹²¹ Кобрин В. Б. К вопросу о репрезентативности источников по истории феодального землевладения в Русском государстве XV–XVI вв // Источниковедение отечественной истории. — Вып. 1. — Москва, 1973. — С. 171–186.

²¹²² Власьев Г. А. Потомство Рюрика..., — Т. 1. — Вып. 3. — С. 302–335.

122/101. ФЕДІР МИХАЙЛОВИЧ († після 1509) > князі Мосальські (Перша Гродненська гілка)

Князь мосальський. Залишився у Литві. У битві на Ведроші в 1500 р. потрапив у московський полон. Повернувся тільки у 1509 р.

Одружений з Анастасією Язловецькою. Від нього пішла *Перша Гродненська гілка князів Мосальських (Мосальські на Олекшичах)*. Ця гілка вигасла у ХІХ ст.

123/101. БОРИС МИХАЙЛОВИЧ († після 1516) > князі Мосальські (Друга Гродненська гілка)

Помер після 1516 р. Князь мосальський. Залишався у Литві. Отримав компенсацію за володіння, які відійшли до Москви.

Від нього пішла *Друга Гродненська гілка князів Мосальських (Мосальські на Сипіжишках і Рачках)*. Мав двох синів: Івана († 1577), який одружився з княжною Оленою Федорівною Сангушко, та Михайла († після 1554). Серед його нащадків кілька видатних діячів литовсько-білоруської історії: Андрій Мосальський († 1651) — брестський каштелян (1627), мінський (1643) та брестський (1645) воєвода; Михайло Йозеф Мосальський († 1768) — мстиславський воєвода (1737), каштелян троцький (1742), каштелян віленський і гетьман польний литовський (1744.), гетьман великий литовський (1762). Останій з цієї гілки Мосальських — Ксаверій Йосифович (1787 р.). Нашадками Михайла Борисовича Мосальського є нинішні князі Мосальські, які претендують на український трон.

124/103. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ [Іван Глазинич] († після 1494)

Помер після 1494 р. Князь козельський. Тримав волость Мстиславець на межі Смоленської землі²¹²³. Перед 1492 р. покинув Литву і переїхав на московську службу.

125/103. ОЛЕХНО ВАСИЛЬОВИЧ [Олехно Глазиня] († після 1500)

Відзначився у війні з хрестоносцями у 1458 р. Після переходу Козельського князівства під зверхність Московської держави залишився у Литві. Отримав володіння у Смоленській землі.

126/104. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ [Іван Рюма] > князі Рюміни-Звенигородські

Жив на межі XV–XVI ст. Служив молодшим князям московської династії. Мав володіння найвірогідніше в Рузі. Від нього пішли *князі Рюміни-Звенигородські*. Ця гілка згасла після 1576 р. зі смертю князя Івана Афанасійовича Рюміна-Звенигородського.

127/104. ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ > князі Звенигородські

Жив на межі XV–XVI ст. Мав невеликі володіння в Рузі. Його сини Григорій Угрим, Василь, Іван Великий, Федір, Іван Менший та Григорій Голова були дрібними вотчинниками. Від них пішли *князі Звенигородські*, які несли службу у чинах дітей боярських, стряпчих та голів. Ця гілка вигасла у XVII ст.

128/104. СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ > князі Звенигородські

Жив на межі XV–XVI ст. Його нащадки вигасли до початку ХІХ ст.

129/104. ДАНИЛО ВАСИЛЬОВИЧ [Данило Лупа] († 1538)

Прийняв чернецтво у Волоколамському монастирі під іменем Діонісія. Автор Збірника Діонісія — родоводу нащадків Михайла Всеволодовича Чернігівського²¹²⁴.

²¹²³ Власев Г. А. Потомство Рюрика..., — Т. 1. — Вып. 1. — С. 306.

²¹²⁴ Бычкова М. Е. Состав класса феодалов России в XVI в. — Москва, 1986. — С. 74–77; Дмитриева Р. П. Волоколамские четьи сборники XVI в. // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 28. — Ленинград, 1974. — С. 206–207.

Розділ третій

130/104. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ [Василь Нечика] († після 1510)

Князь рузько-волоцький.

131/105. ІВАН ІВАНОВИЧ [Іван Бараш] > князі Барашови-Звенигородські

Жив на межі XV–XVI ст.²¹²⁵. Від нього пішли *князі Барашови-Звенигородські*, які вигасли на початку XVII ст. зі смертю його внука Івана Недаша.

132/105. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ [Михайло Сплячий] († після 1516) > князі Сплячі-Звенигородські

Помер після 1516 р.²¹²⁶. Від нього пішли *князі СПЛЯЧІ-ЗВЕНИГОРОДСЬКІ*. Ця гілка втратила князівський титул і першу частину прізвища. Рід дворян Звенигородських продовжується далі.

133/108. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ [Іван Токмак] > князі Токмакови-Звенигородські

Жив на межі XV–XVI ст. Родина *князів ТОКМАКОВИХ-ЗВЕНИГОРОДСКИХ* вигасла у 1590 р. зі смертю Юрія Івановича Чорного²¹²⁷.

134/109. ВАСИЛЬ МИКИТОВИЧ [В. М. Оболенський] († 1501) < князі Курлятеви, Чорні-Оболенські, Оболенські (старша гілка), Хромі-Оболенські

Помер у 1501 р. У 1474 р. перейшов на службу до углицького князя Андрія Васильовича. Від імені свого сюзерена в 1479 р. вів переговори з великим князем Іваном Васильовичем. Бл. 1480 р. перейшов на московську службу. У 1487 р. брав участь у поході на Казань²¹²⁸.

Мав трьох синів: Івана Курлю, Михайла і Микиту Хромого. Від старшого сина походить рід *князів Курлятєвих*. Князь Іван Курля служив в Угличі. У 1507 р. він командував нарядом у війську князя Дмитра Жилки. В нього було троє синів: Михайло, Костянтин, Дмитро. Костянтин з середини XVI ст. вже був боярином. Дмитро отримав боярство у 1549 р. Він був воєводою під час Казанської і Лівонської воєн, учасником Вибраної ради. У 1562 р. разом з сином його насильно змусили прийняти чернецтво, а потім, напевно, стратили. Князь Володимир Костянтинович Курлятев був воєводою у 1565 р.²¹²⁹.

Середній син Василя Микитовича — Михайло († після 1551) мав трьох синів: Федора Чорного († після 1563 р.), Андрія († після 1563 р.) та Василя. Від Федора Чорного походить родина *князів Чорних-Оболенських*, яка вигасла вже в наступному поколінні. Від Василя Михайловича — старша гілка нині живучих *князів Оболенських*²¹³⁰. Серед них відомий історик-архівіст Михайло Оболенський (1805–1873) та історик-візантолог Дмитро Оболенський (1.04.1918–23.12.2001)²¹³¹.

Наймолодший син Василя Микитовича — Микита Хромий-Оболенський († після 1540) був на службі у великого князя московського з 1500 р., боярин з 1540 р. Очолював різні полки, був намісником Новгород-Сіверського князівства (1524–1530). Дружину звали Анна. Походження її незнане. Їх син князь Данило Хромий-Оболенський нащадків не мав і ця гілка вигасла²¹³².

²¹²⁵ Акты феодального землевладения..., — № 30.

²¹²⁶ Там само. — № 72.

²¹²⁷ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 57.

²¹²⁸ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 44.

²¹²⁹ Там само. — С. 45–46.

²¹³⁰ Сахаров И. В. Князья Оболенские // Дворянская семья: Из истории дворянских фамилий в России. — Санкт-Петербург, 2000.

²¹³¹ Оболенский Д. Д. Византийское содружество наций. Шесть византийских портретов. — Москва, 1998.

²¹³² Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 47–48.

135/109. АНДРІЙ МИКИТОВИЧ [А. М. Ніготь-Оболенський] († після 1493) < князі Ногтеви-Оболенські

Помер після 1493 р. З 1480 р. на службі у московських князів. Від нього походять *князі Ногтеви-Оболенські*. Мав сина Василя та внука Дмитра, на якому ця гілка обірвалася²¹³³.

136/109. ІВАН МИКИТОВИЧ [І. М. Смола-Оболенський] († 1504)

Помер у 1504 р. Був боярином у дмитровського князя Юрія Васильовича. Близько 1471 р. перейшов на московську службу. У 1493 р. разом з братом був у Полку правої руки в поході на Литву²¹³⁴.

137/109. ПЕТРО МИКИТОВИЧ († 1499)

Помер у 1499 р. Вперше згадується в 1477 р. Був на службі у московського удільного князя Бориса Волоцького. У 1479 р від його імені вів переговори з великим князем Іваном Васильовичем. Навесні 1491 р. вже був на московській службі, очолював допомогу кримському хану Менглі-Гірею проти Великої Орди. У 1493–1495 рр. брав участь у походах на Литву та на Виборі²¹³⁵.

138/109. ДАНИЛО МИКИТОВИЧ [Д. М. Собака-Оболенський] († після 1487)

Був на московській службі.

139/110. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ [І. В. Стрига-Оболенський] († 1478) < князі Стригини-Оболенські

Помер у 1478 р. На московській службі з 1446 р. У 1446–1449 рр. активно підтримував Василя Темного проти Дмитра Шемяки. У 1456 р. здобув Стару Руссу, розбивши новгородців. Князь-намісник Пскова (1461–1462), намісник Ярославля (бл. 1463–1468) та Новгородца (1478). Одружився з Степанидою, дочкою Івана Костянтиновича Морозова.

Від нього походить родина *князів Стригиних-Оболенських*. Іван Стрига мав шестеро синів: Василя (у чернецтві Вассіан, тверський єпископ у 1477–1508 рр.), Івана Слиха (мав маєток під Суздалем, нащадків не залишив), Федора Гузея (був одружений з Євдокією, дочкою І. Г. Чорта-Куріцина, нащадків не залишив), Івана Щетину (боярин з 1527 р., учасник походів 1505–1532 рр., як новгородський намісник підписав угоду з Швецією у 1524 р., мав сина Романа та дочку Марію), Василя Шиха (служив воєводою у 1485–1525 рр., мав дочку Єфросінію) та Олександра (козельський намісник у 1507 р., стародубський у 1525–1526, 1528, 1531, псковський — 1536 р., його сини Петро та Іван Пуговка померли без нащадків)²¹³⁶.

140/110. ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ [О. В. Оболенський] († 20/21.11.1501)

Загинув 20/21.11.1501 р. у поході на Лівонію²¹³⁷. Московський боярин ще до 1475 р. Його єдиний син Володимир (?) прийняв чернецтво як інок Варлаам у Троїцькому монастирі.

²¹³³ Там само. — С. 44.

²¹³⁴ Там само. — С. 44.

²¹³⁵ ПСРЛ. — Т. 6. — С. 213, 223; — Т. 28. — С. 155; Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 44.

²¹³⁶ Там само. — С. 48–49.

²¹³⁷ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 275.

141/110. ЯРОСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ [Я. В. Оболенський] († 1487) < князі Ярославови-Оболенські

Помер у 1487 р. Князь-намісник Пскова (1473–1477, 1481–1482, 1484–1487) і Новгород (1478–1481). Був одружений з дочкою М. Ф. Сабурова.

Від нього походять **князі Ярославови-Оболенські**. Його син Костянтин був псковським князем у 1487–1488 рр., супроводжував у 1495 р. дочку Івана Васильовича Олену у Литву. Останній з Ярославових-Оболенських правнук Ярослава Васильовича — Олександр, син Івана Глупого, був воєводою у 1565 р.²¹³⁸.

142/110. ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ [Петро Нагий-Оболенський] († після 1509) < князі Нагі-Оболенські

Помер після 1509 р. На московську службу перейшов ще до 1468 р., боярин з 1498 р.²¹³⁹. Від нього походять **князі Нагі-Оболенські**. Мав двох синів: Андрія Лапу і Василя. Василь Петрович помер бездітним. Єдиний син Андрія — Іван теж не мав нащадків.

143/110. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ [Василь Телепень-Оболенський] († після 1494) < князі Німого-Оболенські, Лопатини-Оболенські, Телепньови-Оболенські

Помер після 1494 р. Був на московській службі. Мав чотирьох синів: Івана Німого, Федора Лопату, Василя Телепньова та Федора Овчину-Телепньова.

Від Івана Німого походять **князі Німого-Оболенські**. Був на службі у 1516–1530 рр., боярин з 1526 р., з його дочкою одружився князь М. Л. Глинський. Мав трьох синів: Петра Одолба, Дмитра і Федора. Дмитро Іванович був боярином в часи Івана Грозного.

Від Федора Лопати походять **князі Лопатини-Оболенські**. Федір Васильович розгромив литовців під Опочкою у 1517 р. Він загинув у 1530 р. під час погоні за Сафа-Гіреєм. Його син Василь служив у середині XVI ст.

Василь Телепньов-Оболенський нащадків не мав.

Федір Овчина-Телепньов-Оболенський був на військовій службі з 1521 р. У 1535 р. потрапив у литовський полон і загинув. У нього був син Василь Помяс²¹⁴⁰.

144/110. ФЕДІР ВАСИЛЬОВИЧ [Ф. В. Телепень-Оболенський] († 1508) < князі Овчини-Оболенські, Овчини-Телепньови-Оболенські

Загинув у 1508 р. під час облоги Мстиславля. У 1492–1508 рр. займав різні воєводські уряди у війську великого московського князя. Дружину звали Оленою. Мав двох синів: Бориса, який помер молодим, та Івана Овчину. Князь Іван Федорович Овчина-Телепньов-Оболенський († 1539), боярин (з 1534 р.), голова двірцевого відомства — конюший, фаворит і фактичний правитель держави при регентші великій княгині Олені Глинській (1533–1537), провів ряд реформ по централізації Московської держави, придушив спробу бунту князя Андрія Старицького, спрямовував всю зовнішню політику. Став жертвою боярських заздрощів: по смерті регентші був ув'язнений, звинувачений у державній зраді і страчений. Його єдиний син Федір був страчений у 1547 р.²¹⁴¹.

²¹³⁸ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 45, 50.

²¹³⁹ Там само. — С. 50.

²¹⁴⁰ Власьев Г. А. Потомство Рюрика..., — Т. 1. — Вып. 2. — С. 238–241.

²¹⁴¹ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 51–52; Сигизмунд Герберштейн. Записки о Московии. — Москва, 1988. — С. 88, 192; Юрганов А. Л. Политическая борьба в годы правления Елены Глинской (1533–1538) — Москва, 1987.

145/111 АНДРІЙ ВЕЛИКИЙ МИХАЙЛОВИЧ [Андрій Великий Дурний] († після 1520)

146/111. БОРИС МИХАЙЛОВИЧ [Борис Туреня-Оболенський] († 1503) < князі Туреніни

Помер у 1503 р. На московській службі з 1477 р., з 1498 р. — окольничий.

Від нього походять *князі Туреніни*. Мав шестеро синів: Василь Більший (помер молодим), Василь Менший, Володимир (на службі у 1493–1501 рр.), Федір Гвоздь, Іван Гобос (на службі у 1521–1524 рр.) і Микита (служив з 1512 р., намісник Рязані у 1530–1533 рр.)²¹⁴². Окольничий князь Іван Самсонович Туренін († після 1594) у 1586 р. охороняв у в'язниці князів Шуйських, а 16.11.1588 р. задушив димом І. П. Шуйського. Князь Дмитро Михайлович Туренін у 1606 р. потрапив в полон до самозванця, став членом його Думи, де отримав чин окольничого. У першій половині XVII ст. ця родина вигасла.

147/111. ІОАСАФ МИХАЙЛОВИЧ († 1489)

Помер у 1489 р. Прийняв чернецтво у Ферапонтовому монастирі. Архієпископ ростовський у 1481–1489 рр.²¹⁴³.

148/111. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ [І. М. Репня-Оболенський] († після 1513) < князі Репніни

Помер після 1513 р. На московській службі з 1491 р., боярин з 1512 р., князь-намісник у Пскові у 1508–1509 рр.

Від нього походить родина *князів Репніних*. Старший син Івана Репні Василь Великий став ченцем Вассіаном у Кирилівському монастирі, Петро служив у 1510–1537 рр., а Василь Менший — у 1518–1537 рр. Син Петра — боярин і воєвода Михайло відзначився при здобутті Полоцька у 1563 р., а через рік з наказу Івана Грозного був схоплений у церкві і вбитий прямо на вулиці. З його дочкою Оленою першим шлюбом одружився князь В. І. Шуйський. Родина князів Репніних займала високе становище. Борис Олександрович Репнін († 1670 р.), боярин з 1639 р., був одним з керівників Думи при царі Олексії Михайловичу. Боярин Іван Борисович Репнін у 1672 р. ще утримував залишки прадідівського уділу в оболенському повіті. Його син генерал-фельдмаршал Микита Іванович Репнін (1668–1726) брав участь практично у всіх походах і битвах часів Петра І. Генерал-фельдмаршолом був і другий представник родини — Микола Васильович Репнін (1734–1801). Після його смерті за указом Павла І від 12.07.1801 р. прізвище Репніних прийняв генерал-лейтенант Микола Григорович Волконський, син його дочки Олександри. Нинішні Репніни — його нащадки²¹⁴⁴.

149/111. АНДРІЙ МЕНШИЙ МИХАЙЛОВИЧ († після 1513)... 27 < князі Пенінські

Князь пенінський (? – після 1513).

З 1500 р. васал великого московського князя. Від нього походить родина *князів Пенінських*. Його три сини: Іван, Юрій Більший і Юрій Менший служили старицькому

²¹⁴² Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 52–53.

²¹⁴³ ПСРЛ. — Т. 6. — С. 233, 238.

²¹⁴⁴ Щербатов М. М. Родословие княжеских родов Мосальских, Одоевских, Засекиных, Горчаковых, Щербатовых, Репниных, Солнцевых, Чернышевых и пр. // Древняя российская вивлиофика. — Ч. 9. — Изд. 2. — Москва, 1789. — С. 4–73; Його ж. Род князей Репниных от князя Михайла Оболенского, праправнука князя Михаила Черниговского // Там же. — Ч. 9. — С. 190–204; Його ж. Краткое историческое повествование о начале родов князей российских, происходящих от великого князя Рюрика // ГПБ им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. — Эрмитажное собрание. — № 31; Власев Г. А. Потомство Рюрика..., — Т. 1. — Вып. 2. — С. 268–271.

Розділ третій

князеві Андрію. Як наближені до старицького князя Пенінські були репресовані у 1537 р. і надалі родина не змогла піднятися²¹⁴⁵.

150/112. КОСТЯНТИН СЕМЕНОВИЧ [К. С. Оболенський] < князі Горенські, Глазаті-Оболенські, Тюфякіни-Оболенські, Оболенські (дві молодші гілки)

Мав якусь частку в Оболенському князівстві (кінець XV ст.). Всі його 12 синів пішли на службу до великих князів московських.

Найстарший син Василь Великий Краса помер після 1515 р.

Іван Глухий помер після 1549 р., не залишивши нащадків.

Від Василя Середнього Горенського походить родина *князів Горенських*. Його син Іван в середині XV ст. став боярином, а внук Петро — кравчим. Петро Іванович Горенський був страчений у 1565 р.

Михайло Сухорукий не мав нащадків.

Від Юрія Глазатого походять *князі Глазаті-Оболенські*.

Від Бориса Тюфяки походить родина *князів Тюфякіних-Оболенських*.

Дмитро Великий Куличка помер після 1549 р.

Петро помер після 1549 р.

Борис відомий тільки з родоводів.

Дмитро Менший Корольок мав синів Осипа і Федора від яких походять *дві молодші гілки князів Оболенських*.

Василь Менший Білий помер після 1551 р.

Іван Менший відомий тільки з родоводів.

У XVI ст. Оболенські, включаючи всіх нащадків Костянтина Івановича, в один час налічували понад сотню чоловік. Більшість гілок цієї родини вигасли під час репресій Івана Грозного²¹⁴⁶.

151/112. ДМИТРО СЕМЕНОВИЧ [Д. С. Щепан-Оболенський] († після 1497) < князі Золоті-Оболенські, Срібні-Оболенські, Щепіни-Оболенські

Помер після 1497 р. З 1482 р. на московській службі. Мав вісім синів:

Іван Золотий († після 1515), від якого походили *князі Золоті-Оболенські* (вигасли до кінця XVI ст.)

Семен Срібний († після 1535), боярин з 1526 р., дворецький великого князя московського. Від нього походять *князі Срібні-Оболенські*. Його сини Василь та Петро підтримали князя Володимира Старицького у 1553 р. Василь був звільнений під заставу та продовжив активну політичну діяльність. Його син талановитий полководець князь Борис Васильович Срібний-Оболенський, який у 1547 р. розгромив татар під Нижнім Новгородом, загинув під час репресій Івана Грозного.

Данило Щепін помер після 1540 р.

Борис Щепін помер після 1540 р.

Микита Щепін помер після 1544 р. Його син князь Петро Микитович Щепін-Оболенський загинув під Казанню в 1552 р.

Петро Цигор нащадків не мав.

Федір Шевир помер після 1531 р.

Наймолодший Дмитро помер після 1535 р.²¹⁴⁷.

²¹⁴⁵ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 53.

²¹⁴⁶ Власев Г. А. Потомство Рюрика..., — Т. 1. — Вып. 2. — С. 272–298; Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 53–54; Кобрин В. Б. Власть и собственность..., — С. 66; Плешко Н. Д. Князья Оболенские. Родословие. — Нью-Йорк, 1959; Його ж. Князья Оболенские. Родословие (дополнения к 31–34-му поколениям). — Париж, 1976.

²¹⁴⁷ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 46, 54.

152/113. ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ [Іван Лико-Оболенський] († після 1497) < князі Ликови, Лико

Помер після 1497 р. З 1479 р. був на службі у волоцького князя Бориса.

Від Івана Володимировича походять *князі Ликови-Оболенські*, пізніше просто *Ликови*. Його сини (Василь, Михайло, Федір, Іван Желай, Іван Білоглаз) служили старицьким князям. Нашадки були тільки у Василя та Івана Білоглаза. Старші онуки Васильовичі залишилися у Московській державі. Князь Борис Михайлович Ликов перейшов на бік Лжедмитрія I і отримав від нього чин підчашого. У 1620-х рр., разом з князем Кашиним, він утримував частину прадідівського уділу в оболенському повіті — с. Спаське-Загір'я.

Син Івана Білоглаза — Іван Іванович Білоглазов емігрував у Литву. Мав п'ятеро синів. Старші Федір та Борис нащадків не мали. Від Олександра Лико (згаданий у 1607 р.) та Івана Лико (згаданий бл. 1616 р.) походять дві гілки білоруських *князів Ликових*. Ці гілки вигасли у XVIII ст. Наймолодший Семен Іванович Лико († 1621) був намісником князів Вишневецьких у Лубнах (1620), овруцьким (1612–1615) та черкаським (1621) підстаростою. Він одружувався тричі: з Христиною Коленицькою, Катериною Каменською (згадана у 1616 р.) та Луцею Федорівною Митьковичівною (згадана у 1618 р.). Він та його нащадки склали родину *князів Лико*. Син Михайло Лико помер до 1630 р. Він був одружений з Марушею Святською. Син Михайла — Матвій Лико згаданий у 1630 р. Із його смертю ця гілка вигасла²¹⁴⁸.

153/113. ВАСИЛЬ ВОЛОДИМИРОВИЧ [Василь Каша] († після 1498) < князі Кашини-Оболенські

Помер після 1498 р.²¹⁴⁹

Від нього походять *князі Кашини-Оболенські*. Син Іван Глухий у 1527 р. виступав поручником за князя М. Л. Глинського. Його брат Олександр служив князеві Семенові Калузькому, а потім — московським князям. Був намісником рязанським (1527–1529) і стародубським (1525–1526, 1531). Його син боярин Юрій Іванович Кашин-Оболенський відзначився при здобутті Полоцька у 1563 р. Загинув разом з братом Іваном в часи терору Івана Грозного у 1564 р.²¹⁵⁰. У 1606 р. князь М. Ф. Кашин-Оболенський був одним з небагатых, хто залишився вірним урядові царя Федора Борисовича Годунова.

XIX

154/124. ЮРІЙ ІВАНОВИЧ [Юрій Глушонок]

Згадується під 1496 р.²¹⁵¹

155/124. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ [М. І. Глушонок-Глазинич] († 1500)

У битві над Ведрошою у 1500 р. потрапив у московський полон, де, напевно, загинув²¹⁵².

156/124. ДМИТРО ІВАНОВИЧ [Дмитро Глушонок] († до 1510) > князі Огінські

Помер до 1510 р. Залишився в Литві після переходу Козельського князівства до Москви. Згадується в актах 1468–1488 рр. Отримав від великого князя Олександра привілей на Огінти у Жижморському повіті і став писатися Огінським²¹⁵³. Діяльність

²¹⁴⁸ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 317.

²¹⁴⁹ Акты социально-экономической истории..., — Т. 1. — № 609.

²¹⁵⁰ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 46, 54–55.

²¹⁵¹ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 312.

²¹⁵² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 93.

²¹⁵³ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 289.

Розділ третій

його сина Богдана Дмитровича Огінського відноситься до 1510–1549 рр. Від нього пішов князівська *родина Огінських*. Видатну роль в польсько-литовській історії зіграли такі представники роду як Богдан Федорович († після 1601), Богдан Матвійович († 1625), Богдан Григорович († 1658), Олександр Богданович († 1667), Михайло Богданович († після 1712). До молодшої гілки роду, яка втратила княже достоїнство, належав відомий польський композитор М. А. Огінський (1765–1833). З XVII ст. Огінські мали володіння на Україні.

157/124. ІВАН ІВАНОВИЧ [І. І. Пузина] († 1515) < князі Пузини

Помер у 1515 р. Після переходу Козельського князівства до Москви залишився у Литві і отримав володіння у Максимовському повіті на Смоленщині. Від нього пішли *князі Пузини*. Його син Василь († після 1522) отримав володіння у Мельниківському повіті на Волині. Він був одружений з Анною Гриньківною Солтанівною. Нашадків вони не мали. Рід Пузин продовжили нащадки молодшого сина — Тимофія († бл. 1560). Цей рід дав ряд визначних діячів української, литовської і польської історії. Серед них господарський маршалок Богдан Тимофійович Пузина († 1571), луцький і острозький православний єпископ Афанасій (з 1634 р.) (Олександр Юрійович Пузина) († 1650), володимирський підкоморій Юрій Юрійович Пузина († 1648) та ін.²¹⁵⁴.

158/124. ЛЕВ ІВАНОВИЧ

Відомий із списку князів і бояр смоленських кінця XV ст.²¹⁵⁵.

159/124. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ

Відомий із списку князів і бояр смоленських кінця XV ст.

²¹⁵⁴ Id., — S. 405; Пташицкий С. Л. Князья Пузины. Историко-генеалогические материалы. — Санкт-Петербург, 1899.

²¹⁵⁵ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 93.

3.8. ВСЕВОЛОДОВИЧІ. МОНОМАХОВИЧІ

Табл. 10. Рюриковичі. Всеволодовичі. Мономаховичі

VI

1. ВСЕВОЛОД-АНДРІЙ ЯРОСЛАВИЧ († 1093)

Див. 3.3 поз. 7.

VII

2/1. ВОЛОДИМИР-ВАСИЛЬ ВСЕВОЛОДОВИЧ [Володимир Мономах] (*1.01.1054 † 19.05.1125)

Народився 1.01.1054 р.²¹⁵⁶. Помер 19.05.1125 р.²¹⁵⁷. Хресне ім'я — Василь²¹⁵⁸. Князь смоленський (1076–1093, 1093–1103, 1107–1112), чернігівський (1078–1094), переяславський (1093–1113) і великий князь київський (20.04.1113 – 19.06.1125).

Полководець, політик, письменник, "...був красивий лицем, очі у нього були великі, волосся рудувате й курчаве, чоло високе, борода широка. Зростом він не був особливо високий, але міцний тілом і дуже сильний"²¹⁵⁹. На схилі своїх років Володимир Мономах із задоволенням згадував: "От коли я жив у Чернігові, я своїми руками стриножив у лісових пушах десятки три диких коней, та ще й доводилося їздити по стегу, то також власноручно ловив їх. Два рази тури піднімали мене разом з конем на роги, олень бив мене рогами, лось ногами топтав, а другий колов, дикий вепр зірвав у мене із стегна меч, ведмідь укусив коліно, а рись один раз, скочивши мені на стегна, звалила разом із конем..."²¹⁶⁰. Ніби на підтвердження правдивості цих спогадів, у 1821 р. у лісах під Черніговом було знайдено важкий зміювик вартістю у 100 гривень кун, загублений князем під час однієї з мисливських пригод або шаленої скачки до Києва ("А з Чернігова я сотні разів скакав до батька у Київ за один день до вечірні").

Про Володимира Мономаха написано багато²¹⁶¹. У більшості досліджень переважає апологетика. Реальний Володимир Мономах був твердим і послідовним політиком, який добивався збільшення свого впливу та територій, які би знаходилися під його контролем. Ця його політика була однією з причин великої феодальної війни, у розв'язанні якої пізніше звинуватили Олега Святославича. Любецький снем 1097 р., Витичевський снем 1100 р., консолідація сил в обороні південних кордонів проти половців, які Сильвестр,

²¹⁵⁶ Кучкин В. А. "Поучение" Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60–70-х годов XI века // Советское славяноведение. — 1971. — № 2. — С. 26.

²¹⁵⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 293; — Т. 2. — Стб. 289.

²¹⁵⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 240.

²¹⁵⁹ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — Москва, 1963. — С. 112.

²¹⁶⁰ Літопис Руський. Переклад і комент. Л. Махновця. — Київ, 1989. — С. 461.

²¹⁶¹ Лашнюков И. В. Владимир Мономах и его время // Лашнюков И. В. Пособие к изучению русской истории критическим методом. — Вып. 2. — Киев, 1874; Ляскоронский В. Г. Владимир Мономах и его заботы о благе Русской земли. Исторический очерк. — Киев, 1892; Воскресенский В. А. Поучение детям Владимира Мономаха. — Санкт-Петербург, 1893; Шляков Н. В. О поучении Владимира Мономаха // Журнал Министерства Народного Образования. — 1900. — Ч. 329. — Май. — С. 96–138, — Июнь. — С. 209–258; — Ч. 330. — Июль. — С. 1–21; Иванов И. М. Князь Владимир Мономах и его Поучение. Ч. 1. Поучение детям; Письмо к Олегу и отрывки. — Москва, 1901; Приселков М. Д. История русского летописания XI–XV вв. — Ленинград, 1940. — Гл. 2–3; Комарович В. Л. Поучение Владимира Мономаха // История русской литературы. — Т. 1. — Москва-Ленинград, 1941. — С. 289–297; Орлов А. С. Владимир Мономах. — Москва-Ленинград, 1946; Будовниц И. У. Владимир Мономах и его военная доктрина // Исторические записки. — Т. 22. — 1947; Лихачев Д. С. Сочинения князя Владимира Мономаха // Великое наследие. Классические произведения литературы древней Руси. — Москва, 1979. — С. 141–161; Шайкин А. А. "Се повести временных лет...": от Кия до Мономаха. — Москва, 1989; Сахаров А. Н. Владимир Мономах. — Москва, 1989.

Розділ третій

сам Володимир Мономах та його син Мстислав (обидва князі, без сумнівів, корегували літописи), приписували в основному Володимирові Мономаху, були також заслугою і великого князя Святополка Ізяславича. По смерті останнього, Володимир Мономах, використовуючи власний авторитет, невдоволення киян адміністрацією попередників, провів давно забуте "закликання князя" вічем і, в порушення діючого права успадкування великокнязівського престолу став князем київським. При ньому Київська Русь пережила один з останніх своїх злетів, навіть пробувала посадити свого ставленника на візантійський престол, але захоплення ним київського престолу привело до довголітньої боротьби між Мономаховичами та Ольговичами, яка стала стрижнем міжкнязівських відносин і припинилася тільки після монгольської навали.

Бл. 1070 р. одружився з Гітою, дочкою англійського короля Гаральда II, який загинув у битві з норманами при Гастінгсі (14.10.1066 р.). Гіта (* бл. 1060) була вивезена близькими у Швецію, а звідки потрапила на Русь²¹⁶². Вона померла 7.05.1107 р. у Смоленську²¹⁶³. Версії, що це була друга дружина, незнана з імені, а Гіта Гаральдівна померла раніше, виглядають бездоказовими²¹⁶⁴. У 1107 р. Володимир Всеволодович одружився з дочкою половецького хана Аєпи²¹⁶⁵, яка померла 11.06.1126 р.²¹⁶⁶. Здається у нього була ще коханка, яка померла у 1103 р.²¹⁶⁷. М. Баумгартен вважав її матір'ю Юрія Довгорукого²¹⁶⁸.

3/1. ЯНКА ВСЕВОЛОДІВНА (* бл. 1068 † 3.11.1113)

Народилася близько 1068 р. Померла 3.11.1113 р.²¹⁶⁹. Канонізована православною церквою.

У 1074 р. була заручена з візантійським царевичем Костянтином Дукою, пізнішим номінальним співправителем Олексія Комнена. Царевич загинув у битві з норманами при Діррахії у 1081 р.²¹⁷⁰. Шлюб не відбувся, Янка повернулася з Візантії черницею. Всеволод Ярославич збудував для дочки окремий Андріївський (Янчин) монастир, де її було поховано. У 1089 р. з Янкою приїхав з Візантії митрополит-скопєць Іоанн III.

4/1. РОСТИСЛАВ ВСЕВОЛОДОВИЧ (* 1070 † 26.05.1093)

Народився у 1070 р.²¹⁷¹. Загинув при переправі через р. Стугну під час походу на половців 26.05.1093 р.²¹⁷². Був похований у соборі св. Софії поряд з батьком. Князь переяславський (1078–1093).

Літописці бачили у загибелі князя кару за вбивство ченця Григорія, вчинене юним князем майже з розваги. У 1961 р. у Софійському соборі в усипальниці князів серед інших останків знайдено череп із залізним наконечником стріли. Напевно він належав князеві Ростиславові, який був смертельно поранений і тому так раптово став топитися на очах у брата²¹⁷³.

²¹⁶² Langebek J. Scriptorum rerum Danicarum. — Т. 2. — Hafniae, 1774; Munch P. A. Det Norske Folks Historial. — Т. 2. — Cristiania, 1854. — Р. 147. — Tabl. 4; Иванин И. М. Князь Владимир Мономах и его поучение..., — С. 207–212.

²¹⁶³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 281; — Т. 2. — Стб. 258.

²¹⁶⁴ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle. Orientalia Christiana. — № 27. — Roma. 1927. — P. 22.

²¹⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 293; — Т. 7. — С. 26.

²¹⁶⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 296; — Т. 2. — Стб. 290.

²¹⁶⁷ Погодин М. Исследования, замечания и лекции по русской истории. — Т. 6. — Москва, 1855. — С. 50.

²¹⁶⁸ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle..., — P. 24.

²¹⁶⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 289; — Т. 2. — Стб. 273–274.

²¹⁷⁰ Bibliotheca Graeca medii aevi. d. S. Sathas. — Т. 5. — 1890. — № 143, 144.

²¹⁷¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 174; — Т. 2. — Стб. 164.

²¹⁷² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 220–221; — Т. 2. — Стб. 211–212.

²¹⁷³ Літопис Руський..., — С. 135.

5/1. ЄВПРАКСІЯ-АДЕЛЬГЕЙДА ВСЕВОЛОДІВНА (* бл. 1071 † 9.07.1109)

Народилася бл. 1071 р. Померла 9.07.1109 р. і була похована у Києво-Печерському монастирі біля південних воріт²¹⁷⁴.

У 1083 р. була заручена з Генріхом фон Штаде (* бл. 1055 † 28.06.1087), сином маркграфа Південної Саксонії. Її відправили у Саксонію з пишним посольством, в якому були навіть погоничі з верблюдами, навантаженими дорогими тканинами та іншими предметами розкоші. До 1086 р. виховувалася у монастирі у Кведлінбурзі, де абатисою була Адельгейда, сестра кайзера Генріха IV. Шлюб був коротким. Маркграф Генріх Довгий помер у 1087 р.²¹⁷⁵.

Вдова знову повернулася у монастир, де її невдовзі побачив імператор Генріх IV (* 11.11.1050 † 7.08.1106). У 1088 р. він заручився з нею, а у 1089 р. взяв шлюб у Кельні. При коронації Євпраксія отримала ім'я Адельгейди на честь абатиси — сестри кайзера. Спочатку вона супроводжувала чоловіка у Бамберг та у італійському поході 1090–1092 рр. Противники звинувачували Генріха IV у належності до секти миколаїтів з їх тасмними оргіями. Принаймні оргії кайзер любив справді, примушуючи брати у них участь молоду дружину. Для вихованої у монастирі Євпраксії це була трагедія. Її проблеми вміло використали політичні противники Генріха IV. Герцог Баварії Вельф II та його дружина тосконська маркграфиня Матильда допомогли імператриці втекти з Верони. У березні 1094 р. на соборі у Констанці була обговорена її грамота із скаргою на мужа. Папа Урбан II вмовив імператрицю виступити ще на соборі у П'янченці (березень 1095 р.) у присутності 4 тис. кліриків та 30 тис. мирян. Кайзера у черговий раз осудили, а його дружину навіть звільнили від епитимії. Однак у 1097 р. Генріх IV помирився з Вельфами. Адельгейда стала непотрібною²¹⁷⁶. Вона повернулася на Русь і 6.12.1106 р. стала черницею у переяславському монастирі²¹⁷⁷.

6/1. NN ВСЕВОЛОДІВНА († 1089)

Померла у 1089 р.²¹⁷⁸.

7/1. КАТЕРИНА ВСЕВОЛОДІВНА († 11.07.1108)

Була черницею. Померла 11.07.1108 р.²¹⁷⁹.

VIII

8/2. МСТИСЛАВ-ГАРАЛЬД-ФЕДІР ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 1.06.1076 † 15.04.1132)

Народився 1.06.1076 р.²¹⁸⁰. Помер 15.04.1132 р.²¹⁸¹, похований у Києві в патрональному монастирі св. Федора. Князь новгородський (1088–1117), білгородський (1117–1125) і великий князь київський (20.05.1125 – 15.04.1132).

Один з найвидатніших київських князів, у давній історіографії названий Мстиславом Великим. Твердою рукою провадив політику батька. Переведений у Білгород продовжував правити Новгородом, практично не рахуючись з новгородським

²¹⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 283; — Т. 2. — Стб. 260.

²¹⁷⁵ Розанов С. П. Евпраксия-Адельгейда Всеволодовна, 1071–1109 // Изв. АН. — Отд. гуманитарных наук. — 1929. — № 8. — С. 617–648.

²¹⁷⁶ MGH SS. — Т. 6. — P. 207, 721; Krug Ph. Forschunder in der alteren Gechichte Russland. — Т. 12. — Sankt-Peterburg, 1848 / — S. 578–618; Meter von Klonau G. Jahrbucher des deuten Reiches unter Heinrich IV und Heinrich V. — Leipzig, 1903; Lorenz H. Bertha und Praxedis die beiden Genhalinnen Heinrich IV. — Halle, 1911; Leib B. Rome, Kiev et byzance a la fir du XI siecle. — Paris, 1924. — P. 164–166.

²¹⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 287–288; — Т. 3. — С. 133; — Т. 9. — С. 140–141; — Т. 16. — С. 639.

²¹⁷⁸ НПЛ. — С. 202.

²¹⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 288.

²¹⁸⁰ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 2. — С. 91; ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 190.

²¹⁸¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 301; — Т. 2. — Стб. 294.

Розділ третій

вічем. Ставши великим князем, слідом за батьком, порушивши спадкове право, силою намагався утвердити панування династії Мономаховичів. Намагався зупинити тенденцію до роздроблення. В ході двох війн розгромив полоцьких князів і вислав більшість з них у Візантію. Його несподівана смерть перервала цей напрямок внутрішньої політики великих князів київських. Його наступники вже не пробували силою зупинити тенденції до феодалізації країни, обмежуючись тільки спробами сповільнення темпів цих процесів і пошуками шляхів управління ними. Подібно до батька Мстислав намагався впливати на різні сторони суспільного життя, включаючи безпосередню участь у редагуванні літописів²¹⁸².

Був одружений двічі: у 1095 р. з Христиною, дочкою шведського короля Інґа Стейкельсона, яка померла 18.01.1122 р. в Новгороді²¹⁸³, та у 1122 р. з дочкою новгородського посадника Дмитра Завидича²¹⁸⁴, яка померла після 1169 р.²¹⁸⁵.

9/2. ІЗЯСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 6.09.1096)

Загинув 6.09.1096 р. під Муромом²¹⁸⁶. Князь курський (1095), ростовський і муромський (1095–1096).

10/2. СВЯТОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 16.03.1114)

Помер 16.01.1114 р. у Переяславі, де похований у церкві арх. Михаїла²¹⁸⁷. Князь смоленський (1112–1113) і переяславський (1113–1114).

11/2. РОМАН ВОЛОДИМИРОВИЧ († 6.01.1119)

Помер 6.01.1119 р.²¹⁸⁸. Князь волинський (1117–1119). 11.09.1114 р. одружився з дочкою перемишльського князя Володаря Ростиславича²¹⁸⁹.

12/2. ЯРОПОЛК ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 1082 † 18.02.1139)

Народився у 1082 р.²¹⁹⁰. Помер 18.02.1139 р.²¹⁹¹. Князь переяславський (1114–1132) і великий князь київський (15.04.1132 – 18.02.1135).

Добрый і відважний полководець, Ярополк Володимирович, однак, не зумів справитися з потоком суперечностей і протиріч, які викликали порушення права успадкування престолу батьком і старшим братом. Системою угод і компромісів він намагався стишити протиріччя серед самих Мономаховичів, а також сповільнити процеси феодалізації та формування окремих земель в межах Київської Русі.

У 1116 р. одружився з Оленою, дочкою яського (аланського) князя²¹⁹². Вона померла після 1146 р.²¹⁹³. С. Плетньова вважає, що це була дочка дрібного князя одного з алансько-половецьких міст (Шаруканя, Сугрова чи Балина)²¹⁹⁴. Ця версія виглядає не переконливо. У 1116 р. орді Шарукана було завдано страшного удару. Його син Отрок відразу прийняв пропозицію грузинського царя Давида Будівника і 45 тис. половців

²¹⁸² Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 2. — Київ, 1992. — С. 49, 78, 89, 99, 101, 108, 111–113, 116–117, 120–127, 131, 134, 136, 150, 179, 265, 418, 533; Греков Б. Д. Київська Русь. — Київ, 1951. — С. 488–493; Рыбаков Б. А. Первые века русской истории. — Москва, 1964. — С. 138–144.

²¹⁸³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 292; — Т. 2. — Стб. 286; Langebek J. Scriptores..., — Т. 2. — P. 160.

²¹⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 286.

²¹⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 537.

²¹⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 237; — Т. 2. — Стб. 227.

²¹⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 290; — Т. 2. — Стб. 277.

²¹⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 292; — Т. 2. — Стб. 285.

²¹⁸⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 295.

²¹⁹⁰ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 2. — С. 374.

²¹⁹¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 306; — Т. 2. — Стб. 302.

²¹⁹² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 291; — Т. 2. — Стб. 284.

²¹⁹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 312; — Т. 2. — Стб. 319.

²¹⁹⁴ Плетнева С. А. Половецкая земля // Древнерусские княжества XI–XIII вв. — Москва, 1975. — С. 270–271.

Всеволодовичі. Мономаховичі

переселилися у Грузію. Аланія пропустила їх через свої землі. Союз Києва і Аланії, обох зацікавлених у зменшенні половців у Подонні, скріплений шлюбом Ярополка і Олени, міг змусити Отрока погодитися на пропозиції грузинського царя²¹⁹⁵.

13/2. В'ЯЧЕСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 12.1154)

Помер 12.1154 р.²¹⁹⁶. Похований в Києві у церкві св. Софії. Князь суздальський (1096–1107), смоленський (1113–1125), турівський (1125–1132, 1132–1142, 1142–1147), переяславський (1132, 1133, 1142), пересопницький (1147–1149), вишгородський (1150–1151) і київський (22.02.1139 – 4.03.1139, 04.1151 – 12.1154).

Слухняний виконавець чужої волі, непоганий адміністратор у "тихих" волостях, на зразок Турівського князівства, він став іграшкою в руках молодшого брата Юрія та племінників Мстиславичів, які використовували його "права" на Київ. Спритнішими виявилися племінники, але для цього їм довелося визнати В'ячеслава великим князем.

14/2. МАРИНА ВОЛОДИМИРІВНА († 19.01.1147)

Померла 19.01.1147 р.²¹⁹⁷.

У 1089 р. у Візантії з'явився самозванець Лжедіоген, який видавав себе за куропалата Льва Діогена, сина Романа IV і Євдокії. Справжній Лев Діоген загинув у 1087 р. у битві з печенігами²¹⁹⁸. Самозванець, якого ув'язнили в Херсонесі, зумів втекти, пробрався до половців і з допомогою Тугоркана у 1092 р. рушив на Візантію. При облозі Адріанополя його підступом захопили в полон і осліпили²¹⁹⁹. Йому знову пощастило втекти і добратися до Русі, де його визнали спадкоємцем престолу і видали за нього Марину²²⁰⁰. Володимир Мономах вирішив спробувати посадити на візантійський престол свого сателіта. Похід руського війська, яке номінально очолював В'ячеслав Володимирович, із самозванцем закінчився на Дунаї. 15.08.1116 р. Лжедіоген загинув при облозі Доростола²²⁰¹. Від цього шлюбу народився син — Василь "Маринич"²²⁰², доля якого невідома.

15/2. ЄВФИМІЯ ВОЛОДИМИРІВНА († 4.04.1139)

Померла 4.04.1139 р. і похована у церкві св. Спаса на Берестові²²⁰³.

У 1112 р. була видана за угорського короля Калмана Книжника (* бл. 1065 † 4.02.1114)²²⁰⁴. Уже у 1113 р. він звинуватив її у невірності і відіслав на Русь, де вона народила сина Бориса. Борис, який у 1129 р. одружився з родичкою імператора Іоанна II Комнена, брав активну участь у боротьбі за угорський престол у першій половині XII ст.²²⁰⁵.

16/2. АГАФІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

У 1116 р. видана за городенського князя Всеволодка Давидовича († 1141)²²⁰⁶.

²¹⁹⁵ Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. — Москва, 1963. — С. 89–91.

²¹⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 344; — Т. 2. — Стб. 472–473.

²¹⁹⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 314–315.

²¹⁹⁸ Анна Комнена. Алексиада. — Москва, 1965. — С. 210.

²¹⁹⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 226–227.

²²⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 291; — Т. 2. — Стб. 283.

²²⁰¹ Рыбаков Б. А. Древняя Русь..., — С. 108–111.

²²⁰² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 298.

²²⁰³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 305; — Т. 2. — Стб. 301.

²²⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 273.

²²⁰⁵ Wertner M. Az Árpádok czaládi története. — Nagybeczkerek, 1892 — 222–223 l.; Розанов С. П. Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики XII в. // Известия АН. Серия 7. Отделение гуманитарных наук. — Ленинград, 1930. — № 8. — С. 585–599; — № 9. — С. 649–671.

²²⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 284.

Розділ третій

17/2. ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ [Юрій Довгорукий] (* 1090 † 15.05.1157) < табл. 16

Народився у 1090 р.²²⁰⁷. Помер 15.05.1157 р. внаслідок отруєння на бенкеті у київського осьменика Петрилі²²⁰⁸. Князь суздальський (1108–1135, 1136–1149, 1151–1155), переяславський (1134–1135) і великий князь київський (2.09.1149 – 20.08.1150, 28.08.1150 – бл. початку 04.1151, 20.03.1155 – 15.05.1157). Згідно запису у Любецькому пом'янику (поз. 4) перед смертю став іноком Гавриїлом. Похований у церкві Спаса на Берестові.

Його прізвисько повністю відповідало його суті. Все життя він боровся за розширення впливу і владу. Як тільки-но з'явилася можливість поборотися за київський престол, він присвятив цій боротьбі решту свого життя. Але як правитель не зумів себе проявити навіть після смерті свого основного суперника. Наслідком цього стала його смерть від отруєння.

12.01.1108 р. одружився з дочкою половецького хана Аепи²²⁰⁹. Здається, що у нього була і друга дружина, яку Андрій Боголюбський вислав у Візантію з молодшими братами. М. Карамзін слушно заперечував проти її тотожності з візантійською принцесою Оленою, дочкою василевса Мануїла I Комнена²²¹⁰, якої не існувало²²¹¹.

18/2. АНДРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ [Андрій Добрий] (* 11.07.1102 † 22.01.1142)

Народився 11.07.1102 р.²²¹². Помер 22.01.1142 р.²²¹³. Князь волинський (1119–1135) і переяславський (1135–1142).

Хоробрий воїн і вмілий полководець. Оборонив Переяслав від Юрія Довгорукого та його союзників. Успішно очолював оборону півдня від половців.

У 1117 р. одружився з внучкою половецького хана Тугоркана²²¹⁴.

IX

19/8. ВСЕВОЛОД-ГАВРІІЛ МСТИСЛАВИЧ († 10.02.1138)

Помер 10.02.1138 р.²²¹⁵. Похований у Пскові в церкві св. Трійці. Хресне ім'я — Гавриїл²²¹⁶. Князь новгородський (1117–1132, 1133–1136), переяславський (1132–1133), вишгородський (1136–1137) і псковський (1137–1138). На час його діяльності припали процеси трансформації Новгороду у боярсько-бюргерську республіку з обмеженням князівської влади. Намагання Всеволода-Гавриїла протистояти цим тенденціям закінчилися повною його поразкою.

У 1123 р. одружився з дочкою Святослава Давидовича, внучкою чернігівського князя Давида Святославича²²¹⁷.

20/8. ІНГЕБОРГ МСТИСЛАВНА († після 1131)

Бл. 1120 р. видана за датського принца, сина короля Ейріка I, герцога Шлезвігу Кнуда II Лаварда (* 12.03.1091 † 6.01.1131), який після вигаснення нащадків Мстивою успадкував "по кужелю" королівський трон ободричів (1129–1131). В умовах боротьби за

²²⁰⁷ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 2. — С. 96.

²²⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 348; — Т. 2. — Стб. 489.

²²⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 283; — Т. 2. — Стб. 259.

²²¹⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 521.

²²¹¹ Карамзин Н. М. История государства Российского. — Т. 2–3. — Москва, 1991. — С. 345.

²²¹² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 252; — Т. 15. — Стб. 188.

²²¹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 309; — Т. 2. — Стб. 309.

²²¹⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 285.

²²¹⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 305; — Т. 2. — Стб. 300.

²²¹⁶ НПЛ. — С. 558.

²²¹⁷ Зотов Р. В. О Черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 266.

Всеволодовичі. Мономаховичі

датську корону Кнуд став небезпечним для інших претендентів, крім того можливість датсько-ободрицької унії не влаштувала сили, які орієнтувалися на Германську імперію. У 1131 р. Кнуда застрелили з засідки на датсько-ободрицькому кордоні. Інґеборґ, яка залишилася з маленьким Вольдемаром, не зуміла утриматися на ободрицькому троні, однак пізніше її син став одним з найвидатніших королів Данії²²¹⁸.

21/8. МАЛФРІДА МСТИСЛАВНА († після 1134)

Бл. 1120 р. була видана за норвезького короля Сігурда I Хрестоносця (* бл. 1090 † 26.03.1130), який займав престол у 1103–1130 рр. У 1128 р. король розвівся з Малфрідою, яка залишилася у Норвегії. У 1132 р. Малфріда вийшла за датського принца Ейріка-Еймунда Еріксона († 18.09.1137), який жив у Норвегії у вигнанні. Цей шлюб і підтримка могутнього київського князя допомогли йому повернутися на датський престол (Ейрік II Достопам'ятний, 1134–1137)²²¹⁹.

22/8. NN МСТИСЛАВНА († після 1118)

У 1112 р. її видали за волинського князя Ярослава Святополковича²²²⁰. Бл. 1118 р. вони розлучилися²²²¹.

23/8. МАРІЯ МСТИСЛАВНА († після 6.08.1179)

Померла після 6.08.1179 р.²²²². Між 1116–1125 рр. вийшла за сіверського князя Всеволода Ольговича († 1.08 чи 30.07.1146 р.)²²²³, який пізніше став чернігівським та великим київським князем.

24/8. ІЗЯСЛАВ-ПАНТЕЛЕЙМОН МСТИСЛАВИЧ (* бл. 1096 † 13.11.1154) < табл. 11–13

Народився бл. 1096 р.²²²⁴. Помер 13.11.1154 р.²²²⁵. Хресне ім'я — Пантелеймон²²²⁶. Князь курський (1127–1130), полоцький (1130–1132), мінський (1132), переяславський (1132–1133, 1142–1146), волинський (1135–1142, 1149–1152) і великий князь київський (13.08.1146 – 23.08.1149, 20.08.1150 – 27.08.1150, бл. 6.04.1151 – 13.11.1154).

Був блискучим помічником і соратником батька та дядька Ярополка. Помітивши нездатність дядька В'ячеслава Володимировича утримати завоювання Мономаховичів, сам очолив боротьбу з Ольговичами, але наштовхнувся на протидію іншого дядька — Юрія Довгорукого. Успішно протистояв коаліції Юрія Довгорукого, Ольговичів та галицького князя Володимирка Володаревича, підтриманих Візантією. Проявив себе мудрим політиком, поставив собором руських ієрархів митрополита Кліма Смолятича, використав угорську та польську допомогу, зробив дядька В'ячеслава великим князем, усунувши "легітимність" претензій Юрія Довгорукого, і став його співправителем. Був добрим полководцем і реформатором військової справи, вперше застосував прикриті палуби на лодях і двостороннє стерування.

Першою дружиною Ізяслава була незнана з імені німецька принцеса, родичка кайзера Фрідріха I, яка померла у 1151 р.²²²⁷. У 1154 р. одружився з Русудан, дочкою

²²¹⁸ Langebek J. *Scriptores rerum Danicarum*, — Т. 6. — Hafniae, 1776. — P. 42; Schneider B. *Hamburg — Bremen und Nordost-Europa vom 9. — 11. Jahrhundert*. — Leipzig, 1918. — P. 318–330.

²²¹⁹ Langebek J. *Scriptores...*, — Т. 6. — P. 250; Helle K. *Norge blir en stat, 1130–1319*. Bergen-Oslo-Tromse, 1974. — S. 34.

²²²⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 273.

²²²¹ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 192.

²²²² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 612.

²²²³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 309; — Т. 2. — Стб. 309.

²²²⁴ Татищев В. Н. *История Российская*. — Т. 3. — Москва, 1964. — С. 48.

²²²⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 341–342; — Т. 2. — Стб. 469.

²²²⁶ Янин В. Л. *Актовые печати Древней Руси*. — Т. 1. — Москва, 1970. — С. 103.

²²²⁷ МРН. — Т. 2. — P. 526; ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 336; — Т. 2. — Стб. 446.

Розділ третій

грузинського царя Деметрія I та сестрою царя Георгія III²²²⁸. Після смерті мужа Русудан повернулася у Грузію і ще відіграла помітну роль при дворі²²²⁹.

24А/8. ЯРОПОЛК МСТИСЛАВИЧ († після 1149)

У 1149 р. згадується як пороський князь²²³⁰.

25/8. СВЯТОПОЛК МСТИСЛАВИЧ († 1154)

Помер у 1154 р.²²³¹ Князь полоцький (1132), псковський (1133–1139), берестейський (1140), новгородський (1142–1148), волинський (1148–1149, 1150, 1152–1154) і луцький (1150–1151, 1151–1152).

Був вірним соратником брата Ізяслава, успішно обороняв Волинь у складних умовах боротьби за київський престол, коли проти нього діяли з'єднані сили Юрія Довгорукого та галицького князя Володимирка Володаревича.

Між 13.12.1143 та 6.01.1144 р. одружився з Євфимією, дочкою оломоуцького герцога Оттона II²²³².

26/8. ПРИНА-ДОБРОНЕГА МСТИСЛАВНА († після 28.11.1142)

У 1122 р. видана за кесаря Олексія Комнена († 28.11.1142), сина василевса Іоана II Комнена²²³³. Цим шлюбом було скріплено відновлення миру і союзу з Візантією, порушеного Володимиром Мономахом, коли він пробував посадити на візантійський трон самозванця, який видавав себе за Льва Діогена.

27/8. КСЕНІЯ МСТИСЛАВНА († після 1130)

До 1127 р. була видана за ізяславського князя Брячислава Давидовича²²³⁴. Заради політики Мстислав-Гаральд не пощадив зятя. Ксенія розділила долю чоловіка. У 1130 р. їх було вислано у Візантію, звідки вони не повернулися. Антоній (Добриня Ядрійкович), архієпископ новгородський, який був у Константинополі у 1200 р., згадав ім'я княгині і вказав місце її поховання — церкву Даниїла Стовпника у Константинополі²²³⁵.

28/8. РОСТИСЛАВ-МИХАЙЛО МСТИСЛАВИЧ († 14.03.1167) < табл. 14–15

Помер 14.03.1167 р.²²³⁶ Князь смоленський (1125–1154, 1154–1159, 1161) і великий князь київський (8.12.1154 – 15.12.1154, 12.04.1159 – 12.02.1161, 6.03.1161 – 14.03.1167).

Перетворив Смоленську землю у одне з найпотужніших князівств, утримавши її від роздроблення. Після безперервної боротьби за київський престол (1146–1161) його недовге правління було періодом стабілізації і пройшло в консолідації сил руських князівств проти половецької загрози.

²²²⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 341; — Т. 2. — Стб. 468.

²²²⁹ Еремян С. Т. Юрий Боголюбский по армянским и грузинским источникам // Научные труды Ереванского гос. ун-та. — Т. 23. — 1946. — С. 400.

²²³⁰ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 180.

²²³¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 341; — Т. 2. — Стб. 468.

²²³² НПЛ. — С. 27, 213; Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle // Orientalia Christiana. — № 35. — Roma, 1927. — P. 25.

²²³³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 286; Лопарев Х. М. Брак Мстиславны (1122 г.) // Византийский Временник. — Т. 9. — Вып. 3–4. — 1902. — С. 418–445; Пападимитриу С. Д. Брак русской княгини Мстиславны Доброеи с греческим царевичем Алексеем Комниным // Византийский Временник. — Т. 9. — Вып. 1–2. — 1904. — С. 73–98.

²²³⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 298; — Т. 2. — Стб. 292.

²²³⁵ Антоний Новгородский. Книга Паломник. Сказание мест святых во Царьграде Антония, архиеп. Новгородского в 1200 г. / Под ред. Х. М. Лопарева // Православный Палестинский Сборник. — Т. 17. — Вып. 3 (51). — 1899. — С. 36, 66, 92.

²²³⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 353; — Т. 2. — Стб. 531–532.

29/8. РОГНЕДА МСТИСЛАВНА († після 1175)

Померла після 1175 р.²²³⁷. У її селі Рогнедино (Смоленська земля) помер Ростислав-Михайло Мстиславич²²³⁸.

30/8. ЄФРОСИНІЯ МСТИСЛАВНА (* бл. 1130 † після 1175)

Народилася бл. 1130 р. Померла після 1175 р.

У 1146 р. була видана за угорського короля Гейзу II (* бл. 1115 † 31.05.1162). Енергійна і честолюбива Єфросинія мала великий вплив на чоловіка і всю угорську політику середини XII ст., спрямовану на підтримку Мстиславичів у боротьбі за київський престол. По смерті чоловіка залишилася регентшою, була противницею зближення з Візантією. Бела III, намагаючись усунути матір від влади, спочатку ув'язнив її у фортеці Бранічево, а пізніше змусив стати черницею у єрусалимському монастирі іоаннітів. 2.10.1187 р. Єрусалим здобув Салах-ед-дін. Згідно традиції монастиря Лаври св. Феодосія Єфросинія померла у 1193 р. у монастирі св. Сави і була похоронена у церкві Теотокаса при Лаврі св. Феодосія, але гробниця її пуста, бо тіло перенесено на Русь. Насправді Єфросинія похована в Угорщині в Альбенському монастирі²²³⁹.

31/8. ВОЛОДИМИР-ДМИТРІЙ МСТИСЛАВИЧ (* 1132 † 30.05.1171)

Народився у 1132 р.²²⁴⁰. Помер 30.05.1171 р.²²⁴¹. Князь остерський (1147), луцький (1149), дорогобузький (1152–1154, 1170–1171), волинський (1154–1158), случський (1161), трипільський (1162–1168), котельницький (1169) і великий князь київський (бл. 20.03.1167 – 9.05.1167, 17.02.1171 – 30.05.1171).

Залишався в тіні старших братів, яким віддано служив. Пізніше намагався закріпити за собою хоча б незначний уділ на зразок Слуцького або Трипільського. Врешті добився найвищого престолу у Києві, де невдовзі помер.

У 1150 р. одружився з Оленою, дочкою бана Хорватії Бейлуша (1141–1157). Брат Бейлуша Урош II Молодший був великим жупаном Зети. Сестра Бейлуша та Уроша була матір'ю Гейзи II, а брати виступали його опікунами, через що мали вплив на угорську політику у наступні роки²²⁴².

32/13. МИХАЙЛО В'ЯЧЕСЛАВИЧ († 1130)

Помер у 1130 р.²²⁴³.

33/18. ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ († 28.01.1170)

Помер 28.01.1170 р.²²⁴⁴. Похований 21.02.1170 р. у Андріївському монастирі у Києві.

Князь волинський (1146–1148), білгородський (1150), дорогобузький (1150–1152, 1156–1170), пересопницький (1152–1154) і берестейський (1154–1156). Був одружений з дочкою Святослава Ольговича, яка померла після 1170 р.²²⁴⁵. Через неї постійно займав ворожу позицію щодо Мономаховичів, претендуючи на всю Волинську землю, як спадщину за батьком. Був учасником походу на Київ у 1169 р. коаліції князів, за якою стояв Андрій Боголюбський. Через це його дружинники навіть не рішилися супроводжувати його труну до столиці.

²²³⁷ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — С. 83.

²²³⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 531.

²²³⁹ Wertner M. Az Árpádok czaládi története. — Nagybeczkerek, 1892. — 311–315 l.; Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 168–180.

²²⁴⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 294.

²²⁴¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 567.

²²⁴² Wertner M. A magyar nemzetségek a XIV század közepig. — 1. k. — Temesvár, 1891. — 101 l.

²²⁴³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 301; — Т. 9. — С. 156.

²²⁴⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 362; — Т. 2. — Стб. 546–548.

²²⁴⁵ Высоцкий С. А. Киевские граффити XI–XVII вв. — Киев, 1985. — С. 25–30

Розділ третій

34/18. ЯРОПОЛК АНДРІЙОВИЧ († до 1170)

Помер до 1170 р., тобто раніше за брата. Згадується у 1157–1159 рр.²²⁴⁶.

Х

35/19. ІВАН ВСЕВОЛОДОВИЧ († 16.04.1128)

Помер 16.04.1128 р.²²⁴⁷.

36/19. ВОЛОДИМИР-ІВАН ВСЕВОЛОДОВИЧ († бл. 1141)

Помер бл. 1141 р. Хресне ім'я — Іван²²⁴⁸. Князь новгородський (1136).

Бл. 1136 р. одружився з Ріксою, дочкою польського князя Болеслава III. Після його смерті вона вдруге вийшла за шведського короля Сверкера I († після 1155 р.)²²⁴⁹.

37/19. ЯНКА ВСЕВОЛОДІВНА († 10.04.1128)

Померла 10.04.1128 р.²²⁵⁰.

38/19. МСТИСЛАВ ВСЕВОЛОДОВИЧ († 1168)

Помер у 1168 р.²²⁵¹.

40/19. ВЕРХУСЛАВА ВСЕВОЛОДІВНА († 15.03.1167)

Померла 15.03.1167 р. Після 1136 р. була видана за Болеслава IV († 3.04.1173), князя мазовецького, куявського і краківського²²⁵².

41/31. РОСТИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1202)

Помер після 1202 р.²²⁵³. Князь канівський (1163–1169) і трипільський (1191–1202).

42/31. МСТИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1205)

Помер після 1205 р.²²⁵⁴. Князь дорогобузький (1171–1173), трипільський (1173 – після 1183) і канівський (1194–1203). У 1203 р. потрапив у полон до Ольговичів і був ув'язнений у Сновську²²⁵⁵. Одружився з дочкою чернігівського князя Святослава Всеволодовича

43/31. ЯРОСЛАВ-ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1207)

Помер після 1207 р.²²⁵⁶. Хресне ім'я — Іван²²⁵⁷. Князь новгородський (1182–1184, 1187–1196, 1197–1199), торжоцький (1196–1197) і вишгородський (1203 ? – 1205).

Був одружений з Оленою, аланкою, сестрою дружини Всеволода Велике Гніздо, яка померла 22.12.1200 р.²²⁵⁸.

44/31. СВЯТОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 24.02.1221)

Згаданий у 1192–1202 рр. Загинув 24.03.1221 р. у битві під Галичем²²⁵⁹.

²²⁴⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 491, 510.

²²⁴⁷ НПЛ. — С. 22, 206; ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 196.

²²⁴⁸ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — Москва, 1970. — С. 110.

²²⁴⁹ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle..., — P. 25.

²²⁵⁰ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 5; — Т. 4. — С. 3.

²²⁵¹ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 235.

²²⁵² Balzer O. Genealogia Piastów. — Warszawa, 1895. — S. 150–151, 158.

²²⁵³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 417; Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle..., — P. 25.

²²⁵⁴ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 41.

²²⁵⁵ Погодин М. Исследования, замечания и лекции по русской истории. — Т. 6. — Москва, 1855. — С. 233.

²²⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 429.

²²⁵⁷ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 8.

²²⁵⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 416–417; Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. — Москва, 1963. — С. 208.

45/32. РОМАН МИХАЙЛОВИЧ († до 1168)

Помер до 1168 р. [?] У 1165 р. Ростислав Мстиславич *"Романови, Вячеславу внуку, да... Васильєв і Красн"*²²⁶⁰. Не можливо не погодитися з П. Толочком, що цей уділ був у Київській землі біля міст Василева та Красна²²⁶¹. Версія Л. Алексеєва, щодо Смоленської землі, непереконлива²²⁶². Волость Мирятичі, де він розміщає уділ Романа Михайловича, давала тільки 10 гривень малої дані і не могла утримати князя з хоча б десятком бояр та службовців і кількома десятками дружинників. Крім того політика Ростислава Мстиславича була спрямована на недопущення роздроблення Смоленської землі.

XI

46/36. СОФІЯ ВОЛОДИМИРІВНА (* 1141 † 1198)

Народилася у 1141 р. Померла у 1198 р.²²⁶³.

У 1154 р. була видана за короля Данії Вольдемара I († 12.05.1182), сина Кнуда Лаварда та Інгеборг Мстиславни. У скандинавському епосі збереглися балади про те, як Софія спалила у лазні свою суперницю²²⁶⁴. Бл. 1186 р. вдруге вийшла за тюрінгського маркграфа Людовика V Тихого (* 1152 † 1190)²²⁶⁵. Цей другий шлюб був розірваний у 1187 р.

47/43. NN ЯРОСЛАВНА (* 1189 † ?)

Народилася у 1190 р.²²⁶⁶. Дальша доля невідома.

48/43. ІЗЯСЛАВ-МИХАЙЛО ЯРОСЛАВИЧ (* 1190 † 1199)

Народився у 1190 р.²²⁶⁷. Помер у 1199 р. від пошесті²²⁶⁸. Князь великолуцький (1197–1198).

49/43. РОСТИСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ (* 1193 † 1199)

Народився у 1193 р.²²⁶⁹. Помер у 1199 р. від пошесті²²⁷⁰.

50/43. СВЯТОСЛАВ [Ярославич?] († 30.05.1223)

Незваний з імені брат Ростислава та Ізяслава Ярославичів був трипільським князем у 1207 р.²²⁷¹. М. Баумгартен ототожнив цього князя з шумським князем Святославом²²⁷². Але це помилка. Шумськ, як волинську волость, утримували представники гілки Волинських Мономаховичів — нащадки Ізяслава-Пантелеймона Мстиславича. Нашадки Володимира Мстиславича утримували дрібні володіння у Пороссі. Братом Ростислава та Ізяслава найпевніше міг бути канівський князь Святослав, який загинув у битві на р. Калці 30.05.1223 р.

²²⁵⁹ Літопис Руський / Переклад і комент. Л. Махновця. — Київ, 1989. — С. 292, 347, 351, 361, 378.

²²⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 525.

²²⁶¹ Толочко П. П. Киевская земля // Древнерусские княжества XI–XIII вв. — Москва, 1975. — С. 33.

²²⁶² Алексеєв Л. В. Смоленская земля в IX–XIII вв. — Москва, 1980. — С. 128–129.

²²⁶³ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle..., — P. 25.

²²⁶⁴ Скандинавская баллада. — Ленинград, 1978. — С. 42–47, 250.

²²⁶⁵ МГН. — Т. 29. — Р. 205.

²²⁶⁶ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 20; НПЛ. — С. 39.

²²⁶⁷ НПЛ. — С. 39.

²²⁶⁸ НПЛ. — С. 44, 237; ПСРЛ. — Т. 3. — С. 22, 24; — Т. 5. — С. 171; — Т. 7. — С. 106.

²²⁶⁹ НПЛ. — С. 41.

²²⁷⁰ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 22, 24; — Т. 5. — С. 171.

²²⁷¹ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 114.

²²⁷² Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle..., — P. 25.

3.9. ВОЛИНСЬКА ГІЛКА МОНОМАХОВИЧІВ

Волинська гілка Мономаховичів, особливо Романовичі, досліджується давно (М. Щербатов, М. Карамзін, П. Строев, Д. Зубрицький, І. Шараневич, М. Грушевський, М. Баумгартен, Л. Войтович Д. Домбровський та ін.), але можна погодитися з польським дослідником Д. Домбровським, що генеалогія цієї гілки розроблена поверхово і багато проблем ще можна розв'язати, головним чином завдяки залученню західних джерел²²⁷³.

Табл. 11. Рюриковичі. Мономаховичі. Волинська гілка

ІХ

1. ІЗЯСЛАВ-ПАНТЕЛЕЙМОН МСТИСЛАВИЧ († 1154)

Див. 3.8 поз. 24

Х

2/1. МСТИСЛАВ-ФЕДІР ІЗЯСЛАВИЧ († 13.08.1170)

Помер 13.08.1170 р. у Володимирі на Волині, де похований у соборі св. Богородиці²²⁷⁴. Хресне ім'я — Федір²²⁷⁵. Князь переяславський (1146–1149, 1151–1154), пересопницький (1155–1156), волинський (1156–1170) і великий князь київський (15.05.1167 – 12.03.1169, 22.02.1170 – 13.04.1170).

Талановитий полководець і політик. Допомогав батькові в боротьбі за київський престол, беручи участь у всіх походах і боях на самих відповідальних і небезпечних місцях. Утримався на Волині по його смерті. Допоміг Ростиславові Мстиславичу завоювати і утримати київський престол. На момент смерті Ростислава боротьбу за Київ і першість на Русі готовий був вести потужний володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський. Палац і замок у Боголюбові, Золоті ворота з надбрамною церквою у Володимирі, перебудова володимирського дитинця і, нарешті, спроба утворення окремої володимирської митрополії, незалежної від Києва, тільки неповний перелік заходів Андрія Юрійовича, які демонстрували його наміри. Не маючи легітимних прав на Київ, володимиро-суздальський князь був готовий посадити там свого сателіта. Протистояти йому міг тільки шурин — галицький князь Ярослав Осмомисл. Розірвавши з дружиною Ольгою, сестрою Андрія Боголюбського, він також не був зацікавлений у розширенні впливу останнього. Найстарший з Мономаховичів за родовим рахунком Володимир Мстиславич тримав незначне Трипільське князівство у Київській землі. Розуміючи, що йому не втриматися у Києві, він, разом з Рюриком та Давидом Ростиславичами і дорогобузьким князем Володимиром Андрійовичем, запропонував Мстиславу зайняти Київ. Кожен з князів мав свої плани. Володимир Мстиславич сподівався отримати Торческ і з допомогою чорних клобуків у майбутньому поборотися за щось солідніше. Ростиславичі хотіли зберегти свої волості біля Києва, як плацдарм для майбутньої боротьби за столицю, а дорогобузький князь завжди хотів бути сюзереном Волині. Про амбітні плани його союзників Мстислава повідомив торчеський князь Василько Ярополкович. Але волинський князь і так не думав сідати в Києві з ласки дрібних князів. Він зумів домовитися з Ярославом Осмомислом. Волинська рать з луцьким та городенськими князями, з польською допомогою і військом галицького князя рушила на Київ. По дорозі до них приєднався Володимир Андрійович. Ростиславичі з Володимиром Мстиславичем зачинилися у Вишгороді, але швидко капітулювали. Трипільський князь

²²⁷³ Див.: Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. — Toruń, 1997. — S. 390.

²²⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 362; — Т. 2. — Стб. 314.

²²⁷⁵ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — Москва, 1970. — С. 94, 103.

ще пробував плести інтриги, однак його видав недавній союзник Давид Ростиславич, і Мстислав відправив дядька у Котецьницю. Нова спроба організувати змову привела до його повного вигнання. Володимир Мстиславич мусив втікати аж у Рязань²²⁷⁶. Мстислав, навіть, прогнав з Києва свою нерідну бабусю — матір Володимира Мстиславича, яка інтригувала на користь сина.

Перші успіхи Мстислава Ізяславича в Києві, підтримка зі сторони митрополита Костянтина II, якому вдалося подолати опір печерських монахів і запровадити візантійську практику постів, відразу ж дали результати. Новгородці відіслали Святослава Ростиславича, і, незважаючи на протидію Андрія Боголюбського, запросили Романа Мстиславича. У 1168 р. Мстислав Ізяславич здійснив успішний похід у половецький степ, а пізніше оголосив збір загальноруського війська у Каневі. Туди підійшли кияни, полки волинського князя Ярослава Ізяславича, дорогобузького князя Володимира Андрійовича, Ростиславичів, дружини чернігівських князів з Святославом Всеволодовичем, рязанська дружина Гліба Ростиславича²²⁷⁷, турівська Святополка Юрійовича. Повторний похід у степ також завершився успіхом.

Тим часом, невдоволені твердою політикою великого князя, противники Мстислава не полишали надій на продовження боротьби проти нього. До цього долучалося і невдоволення релігійною політикою митрополита Костянтина II. Ініціаторами і надалі виступали дядько Володимир Мстиславич, овруцький князь Рюрик Ростиславич та його брати вишгородський князь Давид Ростиславич і трипільський Мстислав Ростиславич, дорогобузький князь Володимир Андрійович. Ця група висувала на київський престол старшого з Ростиславичів — смоленського князя Романа. Однак сам Роман не спішив вступати в конфлікт з Мстиславом. У Андрія Боголюбського, до якого звернулися змовники, були свої плани. Він вирішив посадити у Києві молодшого брата переяславського князя Гліба Юрійовича, а самому правити із Володимира на Клязьмі. З Глібом до коаліції мали долучитися Всеволод Юрійович, який тримав невеличку волость у Пороссі, та племінник Андрія — Мстислав Ростиславич, якому Андрій надав Городець-Остерський, що залишався суздальською базою ще з часів Юрія Довгорукого. Пороський князь Михайло Юрійович не повірив в успіх змовників і залишився вірний Мстиславові. Старші Ольговичі також не піддалися на запрошення до коаліції, але сіверський князь Олег Святославич та його брат курський князь Ігор Святославич самовільно приєдналися до змовників. Сил цих було недостатньо і Андрій Боголюбський прислав їм на допомогу суздальські та муромські дружини на чолі з сином Мстиславом та воеводою Жирославом. Війська коаліції зібралися біля Вишгорода. Одночасно суздальські війська виступили проти Новгороду.

Мстислав Ізяславич недооцінив загрози. Він більше хвилювався за сина. Тому він вислав йому на допомогу чорних клобуків з князем Михайлом Юрійовичем, але це військо було перехоплене Ростиславичами і торки перейшли на бік коаліції. З Волині спішили полки Ярослава Ізяславича на підмогу брату. На підході була галицька та польська допомога. Військо коаліції стало на Дороговичі біля церкви св. Кирила і три дні безуспішно пробувало штурмувати столицю. Далі їх спроби захлинулися і протягом трьох тижнів відбувалися тільки незначні сутички. Однак не витримали нерви у групи київських бояр (Петро Борисович, Нестор Жирославич, Яків Дигеневич та ін.), які вступили в переговори з Давидом Ростиславичем і вказали на слабкі місця в обороні. Лише тоді, побоюючись підходу волинської раті, Гліб Юрійович рішився на ризик. Він кинув дружини князів на Гору, де оборонявся Мстислав, а сам з чорними клобуками та суздальцями пройшов ровом навколо і був впущений боярами-зрадниками у столицю²²⁷⁸.

²²⁷⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 537.

²²⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 234.

²²⁷⁸ ПСРЛ. — Т. 9. — С. 237.

Розділ третій

Дружинники силою змусили Мстислава припинити опір і прориватися. Під час відступу загинуло або потрапили в полон багато соратників великого князя, серед них воевода Дмитро, двірський Олександр, суддя Родіон, Собислав Жирославич, Іванко Творимирич та інші. Мстислав відступив до Василева, куди вже підходили волинські полки.

8.03.1169 р. коаліція князів, якою фактично розпоряджався Андрій Боголюбський, здобула Київ і розправилася з ним як з ворожим містом²²⁷⁹. Берендеї навіть запалили Печерський монастир²²⁸⁰. В історичній літературі часто зустрічається твердження ніби Київ свідомо намагалася знищити суздальська рать в ході чи не першого серйозного російсько-українського протистояння. Це не зовсім так, адже у цих подіях брали участь дружини перелічених південноруських князів, які склали, звичайно, більшу половину війська, та чорні клобуки. Ініціаторами коаліції також виступали місцеві князі, Андрій Боголюбський тільки їх використав для реалізації своєї програми. Так само не відповідає реаліям і "звичайна схема російської історії", яка слідом за володимирським літописанням, препарованим ідеями і програмою Андрія Боголюбського, вважала 1169 р. переломним, коли центр Русі перемістився з Києва у Володимир на Клязьмі²²⁸¹. Ця схема зараз реставрується у новітніх працях багатьох російських істориків. Центр Русі нікуди з Києва не переміщався і боротьба за нього, як боротьба за великокнязівський престол, продовжувалася аж до розгрому столиці монголами у 1240 р. Реальний вплив (а не влада!) Андрія Боголюбського та його наступників за межами Суздальської землі сягав Муром і, у певні періоди, — Рязані. Володимиро-суздальські князі боролися за Новгород (їх молодші сини також періодично займали там престол, але під контролем віча, яке так само періодично їх проганяло), за Переяслав Південний та Київ. Безперечно, їх вплив по внутрішню, і, почасти, зовнішню політику Русі був великим, але стати сюзеренами Русі вони змогли тільки у своїх мріях та планах, викладених володимирськими придворними літописцями, а потім підшліфованими московськими книжниками, які обіграли нову версію "перенесення центру з Володимира на Клязьмі у Москву".

Велика суздальська рать, очолена сином Андрія Боголюбського Мстиславом та воеводою Борисом Жирославичем, на допомогу якій прийшли смоленські полки Романа та Мстислава Ростиславичів потерпіла під Новгородом поразку. Юний Роман Мстиславич залишився новгородським князем. Глибокою осінню 1169 р. Мстислав виступив з Луцька з братом Ярославом, городенським князем Глібом Всеволодовичем та галицькою допомогою. Це потужне військо зайняло Дорогобузьке князівство і обложило його столицю²²⁸². 28.01.1170 р. у Дорогобужі помер князь Володимир Андрійович. Нашадків у нього не було. В місті знаходився Володимир Мстиславич, який після здобуття Києва перебрався у Полонний, сподіваючись отримати владу від Гліба Юрійовича, а перед загрозою походу Мстислава втік у Дорогобуж. Йому вдалося домовитися з дружинниками покійного, пообіцяв він також обороняти інтереси і вдови, але тут же прогнав її разом з тілом покійного мужа²²⁸³. Мстислав, тим часом, не витрачаючи часу на блокаду Дорогобужа, підійшов до Василева. Торки і коуї перейшли на його сторону. Гліб Юрійович спішно покинув столицю і виїхав до Переяслава, куди вже підходили половці. Ціною великих зусиль йому вдалося їх зупинити²²⁸⁴. Мстислав без зусиль зайняв столицю.

²²⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 544–545.

²²⁸⁰ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 3. — С. 90.

²²⁸¹ Соловьев С. М. История..., — Кн. 1. — Т. 2. — С. 591–592.

²²⁸² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 546–547.

²²⁸³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 547.

²²⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 555–556.

Волинська гілка Мономаховичів

Ростиславичі зачинилися у Вишгороді, який блокували волинські, городенські та турівські полки. Гліб вислав з Переяслава берендеїв з своїм тисяцьким. Мстислав з киянами та галицькою раттю виступив йому назустріч. Але тут галицький полководець Костянтин Сірославич, пов'язаний з оточенням Ольги Юрїївни і підкуплений суздальською партією²²⁸⁵, заявив Мстиславові, що він може залишатися не більше п'яти днів, а потім показав фальшиву грамоту свого князя. Мстислав не розраховував на такий перебіг подій — у нього була домовленість з Ярославом Осмомислом тримати його війську до повної перемоги і вигідного для обох миру. Після відходу галицького війська він відступив до Києва і хотів дати битву під Золотими воротами, але кияни умовили його не наражати ще раз столицю на небезпеку.

Боротьба ще не була закінчена, але в кінці літа 1170 р. волинський князь, якому було десь біля 50 років серйозно захворів. Відчуваючи близьку смерть, Мстислав домовився з братом Ярославом, що той залишить Західну Волинь з Володимиром його сином. Фактично на Волинську землю було поширено принципи Любецького снему 1097 р. Центр Волині перейшов у Луцьк, а старшинство — до Ярослава Ізяславича і його нащадків, князі престолу залишилися за певними гілками і, таким чином, було збережено єдність Волинської землі²²⁸⁶.

*"Сей князь зросту не вельми великого, але широкий плечима і міцний, як його лук ледве хто натягнути міг, лицем красивий, волосся кучеряве і коротке носив, мужнім був у битві, любитель правди, хоробрості його заради всі князі його боялись і шанували, хоча часто і з жінками і з дружиною веселився, але ні жінки, ні вино ним не володіли. Він завжди до розправи і розпорядку був готовий, для того мало спав, а багато книг читав, і у радах про розправу з вельможами вправлявся, і дітей своїх сумлінно в тому наставляв, кажучи їм, що честь і вигода князя полягає у правосудді, розправі і хоробрості"*²²⁸⁷.

Черговий польсько-руський союз було скріплено шлюбом Мстислава Ізяславича та Агнешки, дочки Болеслава Кривоустого, яка народилася у 1137 р.²²⁸⁸, що не викликає сумнівів. Тому шлюб можна датувати 1151 р.²²⁸⁹, коли молода, за тодішніми традиціями, була вже у віці, коли можна народжувати дітей²²⁹⁰. К. Яси́нський навіть допускає можливість цього шлюбу у 1149 р.²²⁹¹. Д. Домбровський, який, довіряючи інформації В. Кадлубка, вважає Романа другим сином Мстислава Ізяславича та Агнешки, погоджується з можливістю його народження бл. 1152 р.²²⁹², тобто датує шлюб 1149–1150 рр., що, зрештою, відповідає політичним реаліям підтримки польськими князями Ізяслава Мстиславича.

3/1. NN ІЗЯСЛАВНА

У 1143 р. видана за друцького князя Рогволода Рогволодовича († після 1171)²²⁹³.

4/1. ЄВДОКІЯ ІЗЯСЛАВНА († 1177)

У 1151 р. видана за Мешка III Старого († 15.03.1202), сина Болеслава III Кривоустого, на той час познанського князя²²⁹⁴.

²²⁸⁵ Татищев В. Н. История Российская., — Т. 3. — С. 165–175.

²²⁸⁶ Соловьев С. М. История..., — Кн. 1. — Т. 2. — С. 537–539.

²²⁸⁷ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — Москва-Ленинград, 1964. — С. 176.

²²⁸⁸ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 1895. — Tabl. 3. — P. 21; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — Warszawa-Wrocław, 1992. — S. 262.

²²⁸⁹ Balzer O. Genealogia Piastów. — S. 183.

²²⁹⁰ Jasiński K. Rodowód Piastów śląskich. — Т. 1. — Wrocław, 1973. — S. 25.

²²⁹¹ Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — S. 262–263.

²²⁹² Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. — Poznań-Wrocław, 2002. — S. 23–

²²⁹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 311; — Т. 2. — Стб. 314.

Розділ третій

5/1. ЯРОСЛАВ-ІВАН ІЗЯСЛАВИЧ († 1180)

Помер бл. 1180 р.²²⁹⁵. Хресне ім'я — Іван²²⁹⁶. Князь турівський (1146–1148), новгородський (1148–1154), луцький (1154–1180) і великий князь київський (12.1173 – кінець 02.1174, початок 03.1174 – кінець 06.1174).

Був надійним співробітником батька і брата, стійким воїном. У 1170 р. з метою консолідації волинських князів пішов на угоду з братом, залишивши за його дітьми Західну Волинь. Його обидві спроби закріпитися в Києві припали на пік конфронтації між різними гілками Мономаховичів. У 1149 р. одружився з дочкою († після 1173) чеського короля Владислава II²²⁹⁷.

6/1. ЯРОПОЛК-СТЕФАН ІЗЯСЛАВИЧ († 7.03.1168)

Помер 7.03.1168 р.²²⁹⁸. Хресне ім'я — Стефан²²⁹⁹. Князь шумський і бузький (1157–1168).

У 1166 р. вдруге одружився з Марією (1149–1189), дочкою чернігівського князя Святослава Ольговича²³⁰⁰.

XI

7/2. РОМАН-БОРИС МСТИСЛАВИЧ (* бл. 1152 † 19.06.1205)

Першою загадкою, навколо якої триває дискусія, залишається загадка дати народження князя Романа. І. Лінниченко²³⁰¹ та М. Баумгартен²³⁰² вважали, що він міг народитися між 1155 та 1162 рр. Але шлюб відбувся на початку 1151 р.²³⁰³, чи, навіть, у 1149 р.²³⁰⁴. Д. Домбровський, який, довіряючи інформації В. Кадлубка, вважає Романа другим сином Мстислава Ізяславича, погоджується з можливістю його народження бл. 1152 р.²³⁰⁵. Крім Д. Домбровського тільки Б. Влодарський вважав Святослава старшим сином Агнешки²³⁰⁶. Більшість погоджується, що Святослав був бастардом. О. Головка, який відносить шлюб Мстислава та Агнешки до зими 1152/1153 рр., відповідно датує народження Романа близько 1153 р., справедливо зауважуючи, що з огляду участі у складних подіях 1169–1170 рр. він вже не міг бути дитиною, бо навіть його молодший брат займав окремих княжий престол²³⁰⁷. П. Кралюк відносить народження Романа до волинського періоду діяльності батька і датує другою половиною 50-х років, але сам хитається в остаточному висновку²³⁰⁸. Новгородський перший літопис, розповідаючи про події лютого 1170 р., зазначає, що Роман був ще тоді

²²⁹⁴ МРН. — Т. 2. — Р. 379; — Т. 3. — Р. 479, 634; Balzer O. Genealogia Piastów. — S. 165–167.

²²⁹⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 366; — Т. 2. — Стб. 579; Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. — Москва, 1963. — С. 190.

²²⁹⁶ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 104.

²²⁹⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 384, 579.

²²⁹⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 539.

²²⁹⁹ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 104.

²³⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 525.

²³⁰¹ Линниченко И. А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. — Ч. 1. Русь и Польша до конца XII века. — Киев, 1884. — С. 63.

²³⁰² Баумгартен Н. Вторая ветвь князей галицких. Потомство Романа Мстиславича // Летопись Историко-Родословного Об-ва в Москве. — Вып. 1 (17). — 1909. — С. 5.

²³⁰³ Balzer O. Genealogia Piastów. — S. 183.

²³⁰⁴ Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. — S. 262–263.

²³⁰⁵ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. — Poznań-Wrocław, 2002. — S. 23–25.

²³⁰⁶ Włodarski B. Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego // Kwartalnik Historyczny. — 1969. — № 1. — S. 15.

²³⁰⁷ Головка О. Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. — Київ, 2001. — С. 50–51

²³⁰⁸ Кралюк П. Роман Мстиславич, князь волинський і галицький. — Луцьк, 1999. — С. 15.

Волинська гілка Мономаховичів

"детеск"²³⁰⁹. Це зауваження літописця нібито свідчить на підтримку більш пізньої дати народження Романа. Однак "детські", подібно до "отроків" та "гридів" — тільки ступені лицарської науки, через які мусили переходити і князі та їх діти²³¹⁰. Отже літописець тільки зазначив, що у Романа не було жодного військового досвіду. Як звернув увагу О. Головка, так само в описі битви на Калці охарактеризовано князя Данила Романовича, який тоді мав близько 22 років і, принаймні номінально, брав до того участь у військових походах²³¹¹. Таким чином, враховуючи всі ці зауваження, можна стверджувати, що Роман-Борис Мстиславич народився бл. 1152 р. у Переяславі, де тоді княжив його батько²³¹². Загинув 19.06.1205 р. під Завихвостом²³¹³. Князь новгородський (1168–1170), володимирський (1170–1187, 1188–1205), галицький (1187–1188, 1199–1205) і великий князь київський (початок – середина 02.1204).

Дитячі і юнацькі роки Роман провів на Волині. При батьковому дворі в цей період перебував відомий книжник київський митрополит Климент Смолятич. З огляду на любов до книг у Романового батька, цей освічений ієрарх міг впливати на формування світогляду і Романа. Мати була полькою, з польськими проблемами був пов'язаний батько, і немає жодного сумніву, що Роман та його брати володіли польською мовою. В. Кадлубек та "Великопольська хроніка" згадують про перебування Романа в дитинстві у діда при польському дворі²³¹⁴. Незважаючи на суперечливість самого повідомлення (дідом Романа був Болеслав Кривоустий, який помер до його народження, Казимир був тільки дядьком), повністю виключати таку можливість не можна, як і надавати її великого значення.

Політичну діяльність Роман Мстиславич розпочав зазедве у 17 років. Святослав Ростиславич, який сидів у Новгороді, підтримав братів в їх інтригах проти великого князя Мстислава Ізяславича. Розрив Святослава з новгородським вічем назрівав давно. Верхівка Новгорода не була зацікавлена в участі у князівських усобицях навколо київського престолу: стрімко падав вплив новгородців у естонських та фінських землях, зіткнувшись з активністю шведів. Взимку 1168 р. Святослав Ростиславич втік з Новгорода у Великі Луки. Не отримавши підтримки від братів, він звернувся до Андрія Боголюбського. Той негайно захопив Торжок і перейняв новгородську торгівлю. Це підбадьорило смоленського князя і він прислав братові допомогу. У відповідь новгородці розправилися з вождями смоленської партії посадником Захарією та боярами Неревиним і Нездою. Посланці нового посадника Якуна зажадали у Мстислава сина. Через Городно на Німані, князі якого залишалися волинськими васалами, і Полоцьк юний Роман діставав Новгород і поринув у вир боротьби. Посилаючи військо на Київ, Андрій Боголюбський спрямував і 7-тисячне військо для ліквідації новгородських факторій у Двинській волості. Данислав Лазутинич, який колись очолював посольство, яке запросило Романа, раптово напав на це військо всього з чотирма сотнями. Йому вдалося розбити суздальців. Новгородські літописці записали, що противник втратив 1300 воїнів, а новгородці — тільки 15. Після здобуття Києва, Андрій Боголюбський кинув на

²³⁰⁹ Новгородская первая летопись старшего и младшего извода / Под ред. А. Н. Насонова. — Москва-Ленинград, 1950. — С. 33.

²³¹⁰ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склав, суспільна і політична роль. — Львів, 2000. — С. 414.

²³¹¹ Головка О. Б. Князь Роман..., — С. 50.

²³¹² Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів. — Київ, 1990. — С. 113; Його ж. Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. — 1991. — № 2. — С. 32; Його ж. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Історичні та культурологічні студії. Вип. 3. — Львів, 2001. — С. 13; Його ж. Князівські династії..., — С. 223.

²³¹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 426–427; МРН. — Т. 2. — 1872. — Р. 838.

²³¹⁴ "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. — Москва, 1987. — С. 131.

Розділ третій

Новгород велике військо, очолене князем Мстиславом Андрійовичем та воєводою Жиросявом, якому на допомогу прибули смоленські дружини. Та Роман разом з посадником Якуном вистояли. Погода та масовий падіж коней змусили суздальців відступати. При відступі значна частина суздальців потрапила в полон — ціна на рабів на новгородському торзі впала до двох ногат за людину. Погода і блокада відбилася і на переможцях, запаси хліба і сіна скінчилися, почався голод. Але тільки смерть батька змусила Романа покинути Новгород²³¹⁵.

Ставши володимирським князем (причому на Західній Волині були виділені ще Белзьке, Берестейське і Дорогичинське князівства), Роман Мстиславич, як васал дядька Ярослава Ізяславича, у складі волинського війська брав участь у походах на Київ у 1173–1174 рр. Десь у цей період, між 1170–1180 рр. одружився з Предславою, дочкою овруцького князя Рюрика Ростиславича²³¹⁶. Цей шлюб був також спробою отримати підтримку смоленської гілки Мономаховичів, щоб піднятися над рівнем удільного волинського князя. І вже на кінець 1180-х рр., на думку І. Крип'якевича, Роман став сюзереном принаймні Західної Волині²³¹⁷. По смерті берестейського князя Святослава він приєднав це князівство. За В. Татищевим це сталося у 1172 р.²³¹⁸, а за В. Кадлубком — у 1193 р.²³¹⁹. Претендував на Берестя і дорогичинський князь Василько Ярополкович, представник наймолодшої гілки волинських князів. Цей князь провадив свою окрему політику, спираючись на скріпленій шлюбом союз з мазовецькими князями²³²⁰. За В. Кадлубком він взагалі зберіг дорогичинський престол тільки ціною васальної присяги і передачею його по смерті Польщі. Тенденційність польського хроніста не потребує коментарів. Дорогичинський князь Василько Ярополчич помер у 1182 р. Йому успадкував син (ім'я його незнане) і лише після смерті останнього у 1192 р. Дорогичинське князівство було приєднане до володінь Романа. Принаймні його спадкоємці без проблем володіли Дорогичином. І сам Роман Мстиславич після вигаснення молодшої гілки був найбільш легітимним спадкоємцем. Претендували на Дорогичин та Берестя і мінські князі, які, можливо, були пов'язані з дорогичинським князем через шлюби. Можливо, що до боротьби за ці землі були залучені ятвяги та литовці. Принаймні про перемоги над останніми, а також *Деремелою* [?], розповідав, прославляючи Романа, автор "Слова о полку Ігоревім":

*А ты, буй Романе, и Мстиславе!
Храбрая мысль носитъ вашъ умъ на дѣло.
Высоко плаваеши на дѣло въ буести,
Яко соколь на вѣтрехъ ширяся,
Хотя птицю въ буйстве одолѣти.
Суть бо у ваю желѣзныи напорзи
под шеломи латиньскыи.
Тѣми тресну земля, и многы страны —
Хинова, литва, ятвязи, деремела и половци —
Сулицы своя повръгоша, а главы своя подклониша
Под тыи мечи харалужныи.*

Інтерпретація цього фрагменту залишається дискусійною. М. Котляр вважає, що такий незначний князь як пересопницький князь Мстислав Німий не міг бути героєм

²³¹⁵ Войтович Л. Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. — 1991. — № 2. — С. 32–33.

²³¹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 696, 704.

²³¹⁷ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — Львів, 1999. — С. 109.

²³¹⁸ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 2. — Москва, 1963. — С. 96.

²³¹⁹ МРН. — Т. 2. — Р. 408–409, 412.

²³²⁰ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 427; Balzer O. Genealogia Piastów. — Warszawa, 1895. — S. 188.

"Слова" і відносить це звернення до Мстислава Удатного²³²¹. Таким чином і час написання твору переноситься на першу половину XIII ст. Одним з аргументів служить також впевненість, що Роман не міг ходити на половців до 1187 р.²³²². Напевно варто піддати сумніву ці висновки, усвідомлюючи, що стан джерел ще надовго залишить ці проблеми дискусійними. По перше *"мечі харалужні"* дозволяють стверджувати, що мова йде про волинське військо. Харалужні мечі — мечі, які виготовлялися у с. Харалуг на Волині²³²³. З огляду на брак металу відповідної якості більшість мечів, судячи з археологічних знахідок, були предметами імпорту. Харалужні мечі волинян мали свою специфіку, зрозумілу професіоналам, що автор "Слова" вважав за необхідне підкреслити (доречі як і шоломи "латинські", напевно також характерні переважно для волинського війська). *"Мечі харалужні"* — поважний аргумент і супроти тих, хто вважає пам'ятку фальсифікатом кінця XVIII ст.: в цей період жоден вчений не міг здогадуватися про існування металургійного комплексу у Харалугу на Волині. Принаймні один з названих князів — Мстислав Німий брав участь у поході проти Кобяка у 1183 р. разом з городенським князем Мстиславом Всеволодовичем²³²⁴. А Роман Мстиславович з турівським князем Андрієм Івановичем брав участь у поході на половців весною 1184 р. Цей невдалий похід очолював Ігор Святославович.

До кінця неоднозначне і повідомлення Суздальського літопису про похід на половців у 1204 р.²³²⁵. "Мстиславичем" міг бути син Мстислава Андрійовича — Василь, який народився у 1170 р. і доля якого невідома. Він міг знаходитися у цьому війську як васал Всеволода Юрійовича. І було би природно для суздальського літописця з числа інших князів виділити свого земляка. Зрозуміло, що хоча з 1194 р. трипільським князем був Ростислав Володимирович, це не виключає можливості участі і Мстислава Удатного у поході на половців у 1204 р., але це припущення також належить до гіпотетичних. У зв'язку з гіпотезою М. Котляра цікаве також зауваження М. Абрамова, що після смерті Ярослава Осмомисла Роман став ворогом Ігоревичів, як претендент на Галицьку спадщину і через це не міг удостоїтися такої похвали у автора "Слова"²³²⁶. Не торкаючись проблеми авторства, яке за М. Абрамовим, належить Єфросинії Ярославні, дружині Ігоря Святославича, дочці Ярослава Осмомисла, вважаю саме зауваження слухним, хоча й не вирішальним: якщо "Слово" складене відразу після подій (а саме так творили князівські скальди), то тоді ніхто не міг знати про реальні спроби Романа оволодіти галицьким престолом. У другій половині 1180-х років володимирський князь Роман Мстиславич, якому вдалося об'єднати Західну Волинь, разом із своїм союзником переспоничьким князем Мстиславом Німим могли відзначитися у походах проти перелічених народів (загадка "деремела" могла бути як серед пруських племен, так і у Причорномор'ї²³²⁷).

Галицько-волинське зближення, яке намітилося у часи Мстислава Ізяславича, продовжувало розвиватися. У 1184 р. Роман Мстиславич відмовився від підтримки спадкоємця галицького престолу Володимира Ярославича, який шукав тут притулку,

²³²¹ Котляр Н. Ф. Из исторического комментария к "Слову о полку Игореве" (Кто был Мстислав) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1987 г. — Москва, 1988. — С. 43–49.

²³²² Котляр М. Ф. Чи міг Роман Мстиславович ходити на половців раніше 1187? // УІЖ. — 1965. — № 1. — С. 117–120.

²³²³ Савка М. Т., Тимчишин Я. Д. До історії виробництва "мечів харалужних" // УІЖ. — 1965. — № 10. — С. 123–125.

²³²⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 631.

²³²⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 420.

²³²⁶ Абрамов М. А. К проблеме авторства "Слова о полку Игореве" // "Слово о полку Игореве" и мировоззрение его эпохи. — Киев, 1990. — С. 154–163 (власне С. 162).

²³²⁷ Прицак О. Деремела — бродники // International journal of slavic linguistic and poetics. — 1965. — № 9. — Р. 84–96.

Розділ третій

щоби не завадити цьому зближенню. Однак у 1187 р. Роман, не задумуючись, видав дочку Феодору за старшого сина Володимира Ярославича, якого той прижив з попадею. Бастард Василько Володимирович при тогочасному праві успадкування міг розраховувати на галицький престол. Тому Василько та Володимир-Іван Володимировичі ще у 1218 р. утримувалися в Угорщині як можливі претенденти на галицький престол²³²⁸. І сам Ярослав Осмомисл був незадоволений цим шлюбом, побоюючись підступів волинського князя²³²⁹.

Смерть Ярослава Осмомисла, загибель Олега Ярославича, якому батько хотів залишити Галицьке князівство, непопулярність Володимира Ярославича, який нібито побоюючись за долю своєї коханки, котру бояри грозили спалити як матір Олега Настю з Чагрович, покинув Галич і втік в Угорщину, дозволили прихильникам Романа запросити його у Галич. Вирушаючи у нову столицю у 1188 р., Роман Мстиславич ще не був готовим до об'єднання обох земель. Західну Волинь він залишив братові Всеволоду Мстиславичу. Тим часом угорський король Бела III зі своїм військом вже виступив проти Романа. Формально він підтримував легітимного спадкоємця Володимира Ярославича, який їхав в його обозі. Серед галицьких бояр було немало тих, які були не проти угорського сюзеренітету. Будучи спадковими власниками земельних ленів, галицькі бояри охоче сприймали ідеологію угорського баронства, яка їм була близькою перш за все трактуванням короля чи князя як першого серед рівних. Разом з прихильниками Володимира і противниками Романа ця група склала опозицію новому князеві. Можливо, що змовники пропустили угорців через карпатську лінію оборони і Роман був заскочений зненацька. Бела III без проблем вступив у Галич і, сам заскочений легкістю перемоги, посадив на галицький трон сина Андрія, взявши з собою для його безпеки князя Володимира та заложників з сімей видних бояр.

Проблеми Романа на цьому не закінчилися. Брат Всеволод не тільки не надав йому допомоги, але й не пустив до Володимира. Тоді Роман звернувся до тестя Рюрика Ростиславича. Той вислав допомогу, очолену брягінським князем Ростиславом Рюриковичем. Але військо Романа та Ростислава було розбите під Пліснеском²³³⁰. Роман став вигнанцем, однак Рюрик Ростиславич надав йому Білгород, а потім добився передачі Торчеська з Богуславом, Корсунем, Каневом і Триполем. Це були землі "чорних кlobуків", з яких князі черпали військо для участі в своїх усобицях, що дозволило Романові невдовзі помиритися з братом і повернути собі Володимирське князівство.

Угорці не змогли втриматися у Галичі. Бела III зберіг за собою тільки титул гех Galiciae, який він прийняв першим з угорських королів²³³¹. У 1190 р. Володимир Ярославич повернувся у Галич при підтримці імператора і поляків. Для більшої гарантії власної безпеки він ще звернувся до суздальського князя. Зрозуміло, що галицько-волинські відносини стали досить напруженими. Правда, волинський князь був у дружніх відносинах з Польщею. У 1190 р. він допоміг Казимирові Справедливому зайняти Краків і міг тепер розраховувати на польську допомогу.

У 1194 р. київським князем став Рюрик Ростиславич. В обмін на визнання суздальський князь Всеволод Велике Гніздо зажадав від Рюрика "наділу" у Руській землі, а саме п'ять градів у Пороссі (Торчеськ, Трипіль, Корсунь, Богуслав і Канів), які тримав Роман Мстиславич. Рюрик піддався цьому тиску і погодився. Всеволод, у свою чергу, зробив жест доброї волі і передав Торчеськ Ростиславові Рюриковичу. У такий спосіб суздальський князь руйнував союз тестя з зятем: київського князя з волинським.

²³²⁸ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle. — Roma, 1927 (Orientalia Christiana, vol. IX-1). — P. 17.

²³²⁹ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 145, 285.

²³³⁰ Войтович Л. Зоря князя Романа., — С. 33.

²³³¹ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. — Т. 2. — Buda, 1829. — S. 247.

І з того часу між зятем і тестем почалася поки-що прихована боротьба, яка переросла згодом у війну.

Роман був готовий разом з чернігівськими князями виступити проти союзу Рюрика з Всеволодом. Але його увагу відвернула польська усобиця. Смерть Казимира Справедливого 5.05.1194 р. розпалила війну між його спадкоємцями. Син Мешка Старого Болеслав зайняв Куяви, але краківські вельможі, очолені біскупом Пелькою та воєводою Миколаєм, проголосили краківським князем Лешка Білого. Мешко Старий зібрав своїх синів Болеслава і Владислава Ляскононого та послав за союзниками — Мешком Плосконогим та опольським князем Ярославом. Військо краків'ян з юним Лешком Білим та воєводою Миколаєм йшло на з'єднання з волинянами. Щоби виграти час до підходу сілезьких князів, Мешко Старий запропонував Романові виступити посередником на переговорах. Роман відкинув цю пропозицію. Тоді Мешко розпочав битву, сподіваючись випередити противників (волинські війська вступили у битву мало не на марші). 15.09.1195 р. під Мозгавою відбулася одна з найжорстокіших битв за часів феодальних усобиць у Польщі. Мешко Старий втратив сина Болеслава і половину війська, а сам був поранений. Не менші втрати понесли і переможці²³³². В числі поранених був і Роман Мстиславич. Перемога під Мозгавою зробила Лешка Білого сюзереном Польщі.

Повернувшись з Польщі, Роман Мстиславич мусив через митрополита просити миру у Рюрика Ростиславича. Останній і сам готовий був піти на компроміс. Він запропонував Романові як компенсацію за пороські міста частину Болохівської землі з Полонним та половиною Торчеська²³³³.

У Києві були задоволені цим компромісом і, коли Роман Мстиславич у 1196 р. виступив проти ятвягів²³³⁴, зайняли більш тверду позицію на переговорах з Ольговичами. Несподівано для Рюрика Ростиславича стала позиція зятя, який у 1197 р. підтримав Ольговичів і навіть почав тривожити київські землі з Полонного²³³⁵. Київський князь вирішив покарати зятя за таку політику і звернувся до Володимира Ярославича, а щоби галицький князь почувався впевненіше, послав до нього торопецького князя Мстислава Мстиславича (молодого Мстислава Удатного). З півночі на Волинь мали нанести удар Ростислав Володимирович з братами. Але дії підступного союзника Всеволода Велике Гніздо у Переяславській землі змусили Рюрика відмовитися від великої війни із зятем. Зрештою останнє вже ставало питанням часу. Стосунки Романа з дружиною Предславою різко погіршилися. За В. Татищевим бл. 1198 р. волинський князь фактично розлучився з Предславою Рюриківною і відіслав її до батька²³³⁶. Це повідомлення частково підтверджує присутність княгині з батьками 24.09.1199 р. на торжествах у Видубичах²³³⁷.

Роман Мстиславич у 1197–1198 рр. продовжував закріплення за Волинню Болохівської землі. Звідти він здійснив свої походи проти половців, які підняли його авторитет.

У Польщі знову відбулися перемири. Невдоволена правлінням біскупа Пельки і його партії мати Лешка Білого сама звернулася до Мешка Старого. У 1198 р. було досягнуто компромісу. Мешко повернув Куяви в обмін на Краків. Але він також не міг терпіти влади краківської кліки і обмежився титулом та присутністю свого гарнізону у столиці. Лешко Білий отримав Сандомирське князівство, а його брат Конрад — Мазовецьке. Обое тепер повністю орієнтувалися на Романа. Волинський князь зумів також налагодити

²³³² Samsonowicz H. Leszek Biały // Poczec krolów i ksiąząt Polskich. — Warszawa, 1980. — S. 119–120.

²³³³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 688.

²³³⁴ Котляр М. Ф. Данило Галицький. — Київ, 1979. — С. 18.

²³³⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 697.

²³³⁶ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 167.

²³³⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 709–710.

Розділ третій

союз з угорським королем Андрієм II, який після перемоги над своїм суперником королем Імре біля Мачека (1197 р.) контролював більшу половину королівства.

Володимир Ярославич помер у 1199 р. Два його сини-бастарди залишалися в Угорщині. Найбільше легітимних прав на Галицьку спадщину мали по жіночій лінії ("по кужелю") внуки Ярослава Осмомисла: торопецький князь Мстислав Удатний та Ігоровичі. Пізніше, вже по загибелі Романа, вони реалізували це право, а у 1199 р. всі претенденти були далеко від місця подій і не були готовими до такої боротьби.

Обставини об'єднання Галицької і Волинської земель точно не відомі. Можливо вони були описані у літописці Романа. За В. Кадлубком Романа поставив галицьким князем Лешко Білий²³³⁸. Це більш ніж нереально, хоча можна не сумніватися, що у поході на Галич з волинянами йшла і дружина сандомирського князя, який сам тоді дорозжив підтримкою Романа. З цього ж джерела маємо повідомлення і про бій під Галичем. І. Крип'якевич звернув увагу, що партія прихильників Романа була численною і окремі бояри пішли за ним навіть у еміграцію²³³⁹. Міг Роман сподіватися і на підтримку угорського короля Андрія II²³⁴⁰. У 1199 р. об'єднання Волинської і Галицької земель стало політичною реальністю.

Опозицію серед галицьких бояр вдалося приборкати. Кадлубек розповідає про жорстоку розправу з галицьким боярством, відгомін чого зафіксований Галицько-Волинським літописом у розповіді про вигнання бояр Кормильчичів. Напевно можна констатувати, що на цей раз Романові вдалося усунути найбільш активних опозиціонерів і взяти у свої руки правління Галицькою землею²³⁴¹, що виявилось певною несподіванкою для інших претендентів.

Ставши галицьким князем, Роман перебрав і традиційну галицьку політику, перш за все у стосунках з Візантією. За повідомленням візантійського письменника Микити Хоніата у 1200 р. столицю імперії врятувала від половців "богом призвана фаланга" Романа Мстиславича²³⁴². У середині 1200 р. Добриня Ядрійкович бачив у Константинополі галицько-волинське посольство у складі Твердяти Остромирича, Недана, Домажира і Негвара²³⁴³. Напевно це посольство врегулювало галицько-візантійські протиріччя, які виникли внаслідок підтримки Ярославом Осмомислом болгарського повстання. Новий союз, правдоподібно, був скріплений другим шлюбом Романа Мстиславича²³⁴⁴ про який більш детально далі. Союз з Візантією не тільки підняв престиж Романа, але й сприяв його закріпленню на галицькому престолі.

Однак противники Романа не думали миритися з його успіхами. Рюрик Ростиславич спішив домовитися з Ольговичами і готував похід проти Романа Мстиславича. Війська Ігоря Святославича та Володимира Святославича прибули для участі у цьому поході. Роман діяв блискавично і випередив суперників. Пославши посольство до суздальського князя із жалобою на Рюрика, він з волинськими і галицькими дружинами вторгнувся у Київську землю. Чорні клобуки перейшли на його сторону, а кияни відчинили ворота у Копировому кінці. Галицько-волинські полки зайняли Поділ²³⁴⁵. На переговорах чернігівським князем було запропоновано покинути столицю. Рюрик Ростиславич мав

²³³⁸ МРН. — Т. 2. — С. 437–440.

²³³⁹ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство..., — С. 110.

²³⁴⁰ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 152–153.

²³⁴¹ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство..., — С. 110–111.

²³⁴² Nicetas Choniates. Historia / Ed. I. Bekker. — Bonn, 1835. — P. 691–692.

²³⁴³ Літопис Руський / Переклад і коментар Л. Махновця. — Київ, 1989. — С. 369; Vernadsky G. Relations byzantino-russes au XIII-e siecle // Bizantion. — 4. — 1927–1928. — S. 269–279; Dąbrowska E. Krolów polskich relikwarz koronacyjny krzyża świętego // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej. — Warszawa, 1991. — S. 85.

²³⁴⁴ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle, — P. 26.

²³⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 418.

Волинська гілка Мономаховичів

повернутися в Овруч, а київським князем мав стати сюзерен Волині луцький князь Інгвар Ярославич. Переможені мусили на це погодитися²³⁴⁶. І тут, здається, Роман проявив велику політичну мудрість, яка дозволила йому консолідувати волинських князів. Він зберіг вірність угоді 1170 р., яка передавала старшинство Ярославу Мстиславичу і його нащадкам. Тому не Роман, а Інгвар у липні 1201 р. став київським князем. У подібній ситуації більшість князів тримались би за київський престол. Тим більше, що сюзеренітет Інгваря Ярославича доводилося відразу захищати збройною рукою. Ще літом 1201 р. Роман мусив знову виступити проти половців, напевно закликаних Рюриком на допомогу. Всеволод Велике Гніздо також поспішив послати сина Ярослава у Переяслав²³⁴⁷, демонструючи тим самим своє невизнання змін у Києві. Рюрик Ростиславич встановив контакти з Ольговичами і половцями. 16 лютого 1202 р. він штурмом оволодів Києвом, піддаючи його погрому, схожого на погром 1169 р.²³⁴⁸. Інгвар Ярославич зумів вирватися, а у полон потрапив його васал князь Мстислав Володимирович.

Роман негайно відреагував походом на Київ. Рюрик втік в Овруч. Кияни пропонували Романові зайняти столицю. Але галицько-волинський князь хотів миру. Він змусив Рюрика відмовитися від союзу з Ольговичами. Гарантом компромісу мав виступати Всеволод Велике Гніздо. *"Отче і брате, — писав йому Роман Мстиславич, — я спокою ради в Руській землі уступив Київ паки Рюрику, взяв від нього грамоту хресну, котру до тебе послаю, а в іншому на твою волю зоставляю"*²³⁴⁹.

Але не тільки на Русі, але й у Візантії, добре розуміли хто реальний господар. Візантійці титулювали Романа Мстиславича "ігеґон", тоді як Рюрика Ростиславича тільки "діерол"²³⁵⁰. У 1203 р. Рюрик Ростиславич мусив взяти участь у поході проти половців, у якому взяли участь також полки Романа Мстиславича та переяславського князя Ярослава Всеволодовича²³⁵¹. Але і у поході, і після нього київський князь продовжував інтригувати проти колишнього зятя. Тому у лютому 1204 р. волинський воєвода В'ячеслав за наказом князя Романа зайняв Київ. Рюрик, його дружина Анна і колишня дружина Романа Предслава були насильно змушені прийняти чернецтво²³⁵². Київським князем знову став Інгвар Ярославич.

Фактично під егідою Романа опинилася величезна територія, якої не мав на той час жоден з монархів Європи. "Відновлення політичної єдності Південноруських земель від Карпат і Дунаю до Дніпра було видатною подією у державному житті Русі, хоча й не було для Романа кінцевою метою його широкої політичної програми"²³⁵³.

Така програма — "добрий порядок" у Романа Мстиславича була. *"Ви, братія, знаєте, — звертався він до князів, — про те, що Київ є найдавніший престол у всій Руській землі і належить на оному бути старійшому і мудрійшому у всіх князях руських, щоб міг мудро управляти і землю Руську звідусіль обороняти, а в братії, князях руських, добрий порядок утримувати, щоб один одного не міг образити і на чужі області наїжджати і розоряти. нині ж бачимо все тому противне. Захоплюють престол молодші і не розумні, котрі не можуть не тільки іншими розпоряджатися і братію у*

²³⁴⁶ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 167.

²³⁴⁷ Ляскоронский В. История Переяславской земли. — Киев, 1897. — С. 433–435.

²³⁴⁸ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 168.

²³⁴⁹ Там само. — С. 168–169.

²³⁵⁰ Сказание архиепископа новгородского Антония (1200) // Палестинский сборник. — Т. 51. — Санкт-Петербург, 1899. — С. 15; Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. — Москва, 1950. — С. 193; Оболенский Д. Связи между Византией и Русью в XI–XV вв. // XIII Международный конгресс исторических наук (Москва, 16–23 августа 1970). — Москва, 1970. — С. 5–6.

²³⁵¹ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 169.

²³⁵² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 418.

²³⁵³ Толочко П. П. Древняя Русь. — Київ, 1987. — С. 155.

Розділ третій

незгодах розводити, але самі себе оборонити не в стані; часто встає війна у братії, приводять поганих половців і розоряють землю Руську, чим найпаче і в других неприязнь всівають. Того ради і Рюрик виявився винний, і я позбавив його престолу, щоби спокій і тишу Руської землі добути, поки всі князі руські, подумавши про порядок руського правління, згідно положать і утвердять, про що прошу від кожного ради, хто як найкраще придумає. Моя ж думка, якщо прийняти хочете, коли в Києві великий князь помре, то негайно місцеві князі суздальський, чернігівський, галицький, смоленський, полоцький і рязанський, домовившись, виберуть старішого і достойнішого собі великим князем і утвердять хресним цілуванням, як то в інших добропорядних державах чиниться. Молодших же князів до цих виборів не потрібно, але вони повинні слухати, що інші скажуть. Коли ж великий князь на київський престол буде вибраний, повинен старшого сина лишити на уділі своєму, а молодших наділити від оного ж або в Руській землі від Гориня і за Дніпро, скільки городів здавна до Києва належало. Якщо хто з князів почне війну і напад учинить на область іншого, то великий князь, домовившись із місцевими князями, пошле допомогу від всієї держави, скільки треба. А щоби місцеві князі не ослабли в силах, не належить їм областей своїх дітям ділити, а бути оним під владою їх старшого брата. А буде в кого син не залишиться, тоді віддати братові старішому по ньому або хто і старіший по лінії у роді його, щоб Руська земля в силі не зменшувалася. Ви бо відаєте добре, коли небагато князів у Русі було і старішого єдиного слухали, тоді всі навколишні їх боялися і шанували, не сміючи нападати на кордони руські, як то сьогодні бачимо. Якщо вам по норозу з'їхатися на раду до Києва або де пристойно, щоб про се внятніше розсудити і статут твердий учинити, то прошу про це згодитись і всіх сповістити²³⁵⁴.

Програма Романа Мстиславича була досить реалістичною²³⁵⁵, відповідала вимогам часу і настроям частини еліти, зокрема по'язаній з Священною Римською імперією, де ця програма саме в цей час наближалася до своєї реалізації. Відносини у сусідній Германській (Священній Римській) імперії, де право майорату не давало роздроблюватися землям і князівствам, могли служити Романові добрим взірцем. З XII ст. германські королі обиралися на імперських з'їздах князів (рейхстагах). З XIII ст. число князів, які обирали короля, почала зменшуватися і згодом сягнула чотирьох світських (король Чехії, герцоги Саксонії, Бранденбургу і Пфальцу) та трьох духовних (архепископи Майнца, Тріра і Кельна) володарів. Права і привілеї "курфюрстів" (від "kur" — "вибір" та "furst" — "князі") були оформлені Золотою буллою Карла IV у 1356 р.²³⁵⁶. Є доволі підстав стверджувати, що крім торговельних інтересів, галицько-волинську еліту з німецькою елітою поєднували і інтереси політичні. Роман Мстиславич, можливо, зустрічався особисто з королем Філіпом IV Гогенштауфеном, який, схоже, був його свояком (про це далі). Не випадково ж князь Роман Мстиславич пожертвував на честь св. Петра монастирю бенедиктинців у Ерфурті 20 гривень срібла, за що був зарахований до фундаторів цього монастиря²³⁵⁷. Власне ландграф Тюрінгії Герман, один з прихильників Гогенштауфенів, столицею якого був Ерфурт, мав спільні інтереси з Романом, вони разом виступали у підтримку угорського короля Андрія проти Імре.

²³⁵⁴ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 169–170.

²³⁵⁵ Кралуко П. М. Идея политического объединения Руси "Слово о полку Игореве" и проект государственного устройства Романа Волынского // "Слово о полку Игореве" и мировоззрение его эпохи / Отв. ред. В. С. Горский. — Киев, 1990. — С. 117–122.

²³⁵⁶ Lintzel M. Die Entstehung des kurfürstenkollegs. — Berlin, 1952.

²³⁵⁷ Шацька Г. Галицько-Волинська держава і німці // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези міжнародної наукової конференції в Галичі 19–21.08.1993 р. — Львів, 1993. — С. 116.

Ландграф Герман був також учасником Третього хрестового походу у Палестину²³⁵⁸, у якому, на думку М. Котляра, брали участь галицькі воїни. Співкування з Гогенштауфенами і тими колами німецької знаті, які відстоювали принципи виборності кайзера, могли підштовхнути Романа до ідеї "доброго порядку" – зміни практики успадкування та виборності київського князя²³⁵⁹.

Дискусія стосовно довіри до В. Татищева як до історичного джерела, яка періодично відновлюється, незважаючи на високий рівень та вражаючу ерудицію її учасників, залишає цю проблему спірною. Щодо самої пропозиції Романа сумніви виникли ще у М. Грушевського²³⁶⁰, недавно вони були підтримані новою аргументацією О. Головка²³⁶¹. Однак і аргументи прихильників вірогідності проекту Романа: Б. Рибакова,²³⁶² М. Котляра,²³⁶³ П. Толочка,²³⁶⁴ Л. Войтовича,²³⁶⁵ О. Головка²³⁶⁶ та інших також досить вагомі. Авторство грамоти Романа приписується Хрущову, від якого власне цей текст і потрапив до Татищева. Залишаючи поза увагою стиль викладу документу, який міг бути перероблений пізніше, відкритим є найважливіше питання: для чого було Татищеву чи Хрущову, чій родині сотні літ служили московській династії, виставляти далекоглядним політиком і героєм якогось там галицько-волинського князя і демонструвати обмеженість та егоїзм володимиро-суздальського князя Всеволода Велике Гніздо, від якого походила московська династія? Татищеві, крім всього вели своє походження від смоленських князів, предок яких Рюрик Ростиславич був ворогом Романа. Дискусія ще дуже далека від завершення.

Програма "доброго порядку" не тільки пояснює чому такий амбітний князь як Роман Мстиславич не захотів стати київським князем (як князь галицький затверджений снемом він би отримав це право цілком легітимно), але й вписується в контекст інших подій з життя цього князя.

Прийняття пропозиції Романа залежало насамперед від позиції володимиро-суздальського князя Всеволода Велике Гніздо. Досі Роман вмilo домагався угоди з ним і їх згода підтримувала хитку рівновагу. Роман і на цей раз розраховував на порозуміння. Може з цієї причини і суздальський князь був названий першим серед князів-електорів. Але Всеволод, який *"боявся старійшинство іншому дати, ні сам хочачи в Києві бути"*, відповів: *"Того здавна не було, і я не хочу ламати звичаю древнього, але бути, як було за батьків і дідів наших"*²³⁶⁷.

На переговорах Всеволод Велике Гніздо запропонував залишити у Києві свого зятя Ростислава Рюриковича. Роман погодився на цю пропозицію. Це була фігура тимчасова і скоріше номінальна. Північні літописці, пишучи про мир Романа з Всеволодом, навіть не

²³⁵⁸ Мосан О. Середньовічна Україна і Німецький орден: недосліджені проблеми взаємовідносин // Четвертий міжнародний конгрес україністів (Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. — Ч. 1. — Одеса-Київ-Львів, 1999. — С. 75–76.

²³⁵⁹ Войтович Л. Зоря князя Романа..., — С. 35.

²³⁶⁰ Грушевський М. С. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. — Киев, 1891. — С. 267.

²³⁶¹ Толочко О. П. Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження // Український історичний журнал. — 1995. — № 6. — С. 22–36

²³⁶² Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. — Москва, 1963. — С. 163.

²³⁶³ Котляр М. Ф. Данило Галицкий. — Київ. — 1979. — С. 21–22; Його ж. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII веков. — Киев, 1985. — С. 120–121.

²³⁶⁴ Толочко П. П. Киев и Киевская земля в период феодальной раздробленности XII–XIII веков. — Киев, 1980. — С. 182–183.

²³⁶⁵ Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів. — С. 114; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів., — С. 30, 51, 56; Його ж. Князівські династії..., — С. 377–378.

²³⁶⁶ Головка О. Б. Князь Роман Мстиславич..., — С. 167–168.

²³⁶⁷ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 170.

Розділ третій

згадують імені цього князя²³⁶⁸. "Ростислав, зобов'язаний Романові ротою, що без волі його нічого не робити, а на тестя свого Всеволода не можши надії мати, жив у Києві вельми несміло, ніби ніякої влади не маючи"²³⁶⁹.

У другій половині 1204 – на початку 1205 р. було укладено троїсту угоду про взаємодопомогу з сусідами: угорським королем Андрієм II та польським князем Лешком Білим²³⁷⁰. Поряд із союзом з візантійським та германським імператорами ця угода була одним з головних успішно реалізованих напрямків західної політики князя. Адже у 1203 р. хрестоносці, переважна більшість яких була з Фландрії та Франції, підбиті на авантюру дожем Венеції Енріко Дандоло та візантійським претендентом, сином Ісаака Ангела Олексієм, здобули Константинополь. За Длугошем, який спирався на незнане латинське джерело²³⁷¹, та Густицьким літописом імператор Олексій III Ангел втік у Галич до Романа Мстиславича²³⁷². Аналіз джерел, що збереглися, не дозволяє зовсім відкинути таку версію²³⁷³. Для візантійського володаря, безперечно, був сенс шукати допомоги проти латинян у найпотужнішого з православних правителів, яким був на той час Роман. Папа простив "пілігримів" за штурм християнської столиці і санкціонував утворення Латинської імперії²³⁷⁴. В нових реаліях на унію з Римом пішла болгарська церква²³⁷⁵. Курія спішила використати переваги несподіваного успіху і радо роздавала балканським православним правителям королівські корони. У світлі цих подій зовсім не фантастичними виглядають відомості В. Татищева про переговори Романа Мстиславича з послом римського папи Інокентія III і його відмову від унії з Римом та королівської корони²³⁷⁶. Не тільки підтримка папою ліквідації Візантійської імперії могла послужити загостренням стосунків з Римом. Релігійні мотиви тут ролі не зіграли — Рюриковичі до кінця XIII ст. не підтримували конфронтації православ'я з католицизмом. Мати Романа та польська родина були католиками. Пропозиція папи була доволі вигідною. Тому, приймаючи до уваги слушні зауваження П. Кралюка щодо тенденційності зображення Романа як захисника православ'я в протизагаді його синові Данилу²³⁷⁷, не можна повністю відкидати можливість подібних переговорів. Мотивованою виглядає і відмова Романа: вороги папи Ангела та Гогенштауфени були його союзниками і, напевно, родичами.

Проблема другого шлюбу Романа Мстиславича належить до однієї з найскладніших, розв'язання якої дозволило би пояснити багато загадкових моментів як із життя і діяльності самого Романа, так і з політичної історії. Польський дослідник Д. Домбровський чи не єдиний, хто підійшов до цієї проблеми за всіма правилами, детально розібравши аргументи всіх сторін, перед тим, як визначитися самому. Він виділяє з цього питання чотири концепції²³⁷⁸. Їх можна звести тільки до двох концепцій:

²³⁶⁸ ПСРЛ. — Т. 33. — С. 37.
²³⁶⁹ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 170.
²³⁷⁰ Котляр М. Дипломатія Галицько-Волинської Русі (Тенденції. Напрямки. Методика досліджень) // Четвертий міжнародний конгрес україністів..., — С. 69–70.
²³⁷¹ Semkowicz A. Krytyczny rozbiór dziejów Jana Długosza. — Kraków, 1887. — S. 203.
²³⁷² Котляр М. Ф. До питання про втечу візантійського імператора в Галич у 1204 р. // УІЖ. — 1966. — № 3. — С. 112–117.
²³⁷³ Kotliar N. F. Calician-Volhynian Rus` and Byzantium in the Twelfth-Thirteenth Centuries: Real and Imaginary Relations // Act XVIIIth International Congress of Byzantine Studies. selected papers: main and communications. Moscow, 1991. — Shepherdstown, 1996. — P. 319–326.
²³⁷⁴ Заборов М. А. Папство и захват Константинополя крестоносцами в начале XII века // Византийский временник. — Т. 5. — 1952.
²³⁷⁵ Василевский В. Г. Обновление болгарского патриаршества при царе Иоанне-Асене II в 1235 г. // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1885. — Ч. 238, март–апрель. — С. 1–56, 206, 233.
²³⁷⁶ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 173.
²³⁷⁷ Кралюк П. Роман Мстиславич..., — С. 5–6.
²³⁷⁸ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. — Poznań-Wrocław, 2002. — S. 34–35.

Волинська гілка Мономаховичів

волинського боярського і візантійського походження, інші дві концепції з певними застереженнями є різновидами цих двох.

Джерела не дозволяють однозначно встановити походження другої дружини Романа. Тому частина істориків не наважилася пробувати це зробити. До цієї групи Д. Домбровський відніс С. Соловйова, М. Грушевського, С. Томашівського, О. Преснякова, В. Ісенбурга, І. Крип'якевича, Г. Штокля та Н. Пушкарьову²³⁷⁹, з чим можна погодитися, однак звернувши увагу, що М. Грушевський, С. Томашівський та І. Крип'якевич підкреслили, що вдова Романа доводилася "ятрівкою", тобто братовою, угорському королеві Андрію II, крім того перший називав її ще й "католицькою принцесою"²³⁸⁰. До цієї групи польський дослідник відніс також П. Грицака, який писав, що княгиня Романова була споріднена з угорською, польською та візантійською династіями і у жодному випадку не могла походити з волинського боярства²³⁸¹. Останнє підкреслив і Я. Беняк²³⁸², також віднесений до цієї групи. Крім С. Соловйова, В. Ісенбурга та Г. Штокля, яких ця проблема глибоко не цікавила, інші дослідники просто вагалися до якої іноземної династії віднести другу дружину Романа.

До другої групи Д. Домбровський включив О. Яблоновського, В. Татищева, І. Шараневича, Л. Дробу, В. Абрахама, Б. Влодарського та Ю. Форсманна²³⁸³, які сходилися на тому, що друга дружина Романа мала бути католичкою, так як вона доводилася ятрівкою Андрієві II та Лешку Білому²³⁸⁴. Роман Мстиславич і Лешко Білий, як прямі внуки Болеслава Кривоустого, були двоюрідними братами, спілкувалися разом і довгий час були союзниками. Дружина Романа була братовою краківського князя і при краківському дворі це добре пам'ятали. Родинні відносини з угорським королем були віддаленіші. Роман та Андрій II були правнуками Мстислава Володимировича, вони не контактували, а, навпаки, були противниками. І цих далеких родинних зв'язків було явно замало, щоби угорський король прийняв Романову вдову і її сина Данила "яко милого сина свого". Угорські королі на той час самі претендували на Галицьке князівство (титул короля Галицької землі "*rex Galicie*", судячи з грамоти від 2.05.1189 р., був признаний папою за королем Белою III²³⁸⁵, далі Угорщина при кожній нагоді намагалася об'єднати Галицьку землю з Угорщиною на підставі особистої унії, визнаної галицьким боярством, як це їй вдалося з Хорватією²³⁸⁶, "королем Галиції" титулувався і Андрій II у 1205 р. з

²³⁷⁹ Соловьев С. М. История России с древнейших времен. — Т. 1–2. — Москва, 1988. — С. 717; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Київ, 1992. — Табл. 5. — С. 593; — Т. 3. — Київ, 1993. — С. 10, 568–569; Томашівський С. Українська історія. — Т. 1. Старинні і середні віки. — Львів, 1919. — С. 90; Пресняков А. Е. Лекции по русской истории. — Т. 2. — Москва, 1939. — С. 32; Isenburg W. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. — Т. 2. — Marburg, 1956. — Табл. 93; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — Львів, 1999. — С. 114; Stökl G. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien // Handbuch der Geschichte-Russlands. — Т. 1 / Ed. M. Hellman — Stuttgart, 1981. — С. 506 Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси. — Москва, 1989. — С. 38, 43, 199, 240.

²³⁸⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 3. — Київ, 1993. — С. 72.

²³⁸¹ Грицак П. Галицько-Волинська держава. — Нью-Йорк, 1958. — С. 55.

²³⁸² Bieniak J. Roman // Słownik starożytności słowiańskich. — Т. 4. — 1970. — С. 534–536.

²³⁸³ Tabulae Jablonovianae ex Arboribus Genealogicis Familiarium Slavicarum Regni Poloniae nec non extraneorum ab iis prognatorum tum cum iis cognatorum colectae. — Norimbergae, 1748. — Табл. 14; Татищев В. Н. История российская. — Т. 4. — Москва-Ленинград, 1964. — С. 332; Szaraniewicz I. Die Nypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichische Geschichte. — Lemberg, 1872. — С. 42; Droba L. Stosunki Leszka Bialego z Rusią i Węgrami // Rozprawy Akademii Umiejęści. Wydział Historyczno-Filozoficzny. — Т. 13. — 1881. — С. 377; Abraham W. Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi. — Т. 1. — Lwów, 1904. — С. 98; Włodarski B. Polska i Ruś 1194–1340. — Warszawa, 1996. — С. 24–25; Forssman J. Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter. — Bern, 1970. — С. 139.

²³⁸⁴ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów., — С. 35–36.

²³⁸⁵ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. — Т. 2. — Buda, 1829. — P. 247.

²³⁸⁶ Шушарин В. П. Складывание и оформление феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII вв.) // История Венгрии. — Т. 1. — Москва, 1971. — С. 143.

Розділ третій

моменту вступу на престол), а права на це князівство Романа Мстиславича були менш вагомими ніж права угорських королів: Ярослав Осмомисл був внуком короля Калмана, а його син Володимир — правнуком. Двоє синів останнього (бастардів, визнаних батьком) Василько і Володимир-Іван утримувалися угорською стороною як можливі претенденти ще у 1218 р., про що вже говорилося. За умов вигаснення першої галицької династії Арпадовичі потрапляли в число легітимних спадкоємців. Тому у 1189 р. був отруєний Ростислав Іванович, син нещасного Івана Бирладника, чії права на галицьку спадщину були найбільш вагомими²³⁸⁷. Тому і вдова Романа могла розраховувати на допомогу і співчуття Андрія II тільки, коли б він доводився їй близькою родиною і не зі сторони мужа. Та й з Лешком не все було однозначно — він був винен у загибелі Романа, який весь час його підтримував. Аргументацію щодо можливого прямого польського чи угорського походження дружини Романа досить переконливо відкинув М. Котляр²³⁸⁸. Однак дружина Романа могла була родичкою угорського короля не по прямій лінії і не по мужу, а по лінії родичів Андрія II з інших династій. В такому випадку, зрозуміло, вона аж ніяк не могла бути дочкою волинського боярина.

У третю групу, за класифікацією Д. Домбровського, включені прихильники руського походження другої дружини Романа Мстиславича. З їх числа відрізняється версія М. Чубатого, який вважав її дочкою чи внучкою Святослава Мстиславича або Інгваря Ярославича²³⁸⁹. Обидва були братами Романа Мстиславича і для такого порушення церковних канонів необхідні були надзвичайно серйозні політичні підстави. Святослав помер до початку цих подій у 1172/1183 рр., не залишивши нащадків "по мечу" і Берестейське князівство і так було прилучене до володінь Романа²³⁹⁰, а луцький князь Ігнвар Ярославич залишався старшим із волинських князів, тому союз з ним не потрібно було укріплювати ніякими угодами, а ще для цього розриваючи союз з київським князем Рюрикком Ростиславичем. Такий шлюб взагалі був би позбавлений сенсу.

В. Пашуто²³⁹¹ та Н. Полонська-Василенко²³⁹² висунули версію про походження другої дружини Романа Мстиславича з волинських бояр. Вони виходили з того, що вдова Романа та її сини отримали повну підтримку у середовищі волинського боярства. Як і ряд інших дослідників, вони погоджувалися, що княгиню звали Анна. У 1289 р. на її могилі у Володимирі внук Мстислав Данилович спорудив каплицю, освятивши її іменами Іоакима та Анни, що не полишає сумнівів, що його бабусю звали Анною. Найбільш послідовно версію боярського походження Анни підтримує М. Котляр²³⁹³. Позаяк ця версія не спирається на жодні джерела, історик збудував її оборону на критиці

²³⁸⁷ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. — Львів, 2000. — С. 153.

²³⁸⁸ Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. — Київ, 2002. — С. 79–80; Його ж. Дипломатія Южної Русі. — Санкт-Петербург, 2003. — С. 99–100.

²³⁸⁹ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. — Т. 1. До р. 1353. — Рим-Нью-Йорк, 1965. — С. 567.

²³⁹⁰ Войтович Л. Князівські династії..., — С. 224; Його ж. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Історичні та культурологічні студії. — Вип.3. — Львів, 2001. — С. 14–15.

²³⁹¹ Пашуто В. Т. Почерки по истории Галицко-Волынской Руси. — Москва, 1950. — С. 194.

²³⁹² Полонська-Василенко Н. Княгиня Романова Ганна // Визвольний шлях. — 1954. — Кн. 3. — С. 57–64; Її ж. Ukraine-Rus and Western Europe in 10th – 13th centuries. — London, 1954. — S. 40; Її ж. Історія України. — Т. 1. — Київ, 1992. — С. 195.

²³⁹³ Котляр М. Ф. До питання про візантійське походження матері Данила Галицького // Археологія. — 1991. — № 2. — С. 48–58; Його ж. Галицко-Волынская Русь и Византия в XII–XIII веках (связи реальне и вымышленные) // Южная Русь и Византия. — Киев, 1991. — С. 95–97; Його ж. Галицько-Волинська Русь. — Київ, 1998. — С. 161–162; Його ж. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. — Київ, 2002. — С. 77–88; Його ж. Дипломатія Южної Русі. — Санкт-Петербург, 2003. — С. 97–102.

Волинська гілка Мономаховичів

прихильників візантійського походження княгині Анни, полемізуючи головним чином з Г. Гралью, на чому ми зупинимося трохи далі. Крім обережних аргументів своїх попередників, він висунув ще три: на Русі в кінці XII ст. не було жодної гілки Рюриковичів, союз з якою скріплений шлюбним зв'язком, міг би бути вигідний Романові (з певними застереженнями з цим можна було би погодитися); шлюб з представницею волинського боярства можна трактувати як забезпечення його підтримки напередодні боротьби за галицький престол, що допомагало йому зміцнити власні позиції в опанованому Галичі (з цією тезою можна сперечатися: на відміну від галицького, волинське боярство цілком залежало від свого князя, будучи зобов'язане йому своїми бенефіціями, воно не мало глибоких коренів на Волині, мандруючи до Києва і назад слідом за дідом та батьком Романа; володіння Романа включало Берестейське та Дорогичинське князівства, які до цього мали інших володарів, отож між групами боярства, напевно, не було єдності, за таких умов перевага однієї групи не веде до консолідації, а, навпаки, посилює протистояння, як це демонструють новгородські приклади: крім того на Волині ще були князівства, які належали іншим гілкам і союз з однією групкою володимирських бояр взагалі не мав ніякого сенсу, особливо на фоні розводу з дочкою київського князя; такий союз міг тільки підірвати позиції князя у Галичі, але аж ніяк не зміцнити їх, бо галицькі бояри, тримаючи дідівські феоди, слідом за угорськими баронами і так вважали князя просто першим серед рівних, його дітей від простої боярині, яка вийшла за князя після сумнівного розводу, і при не менш сумнівних правах на престол їх батька, вони б взагалі не брали до уваги — досить згадати як трактували кияни Володимира Мстиславича та його матір, дочку новгородського боярина, а галицькі бояри були потужнішими за київських і Мстислав Володимирович був сильнішим князем за Романа і одружився він після смерті першої дружини); про походження княгині нібито свідчить вперте мовчання галицького літописця (чи був хоч один з авторів галичанином, всі інформатори, названі поіменно — волинського походження, автори просто не сприймали менталітету галичан, виставляючи їх зрадниками, все волинське вони підносили і навпаки; і чи багато княгинь удостоїлися навіть стількох згадок у літописах). М. Котляр також висунув версію, що пестун Романовичів боярин Мирослав міг бути близьким родичем чи навіть братом Анни. Як справедливо з цього приводу зауважив Д. Домбровський, цій версії суперечить повна мовчанка літописців, яку важко пояснити²³⁹⁴. Тут якраз волинським інформаторам та авторам літопису не було підстав мовчати. Ще раніше Г. Граля звернув увагу на те, що боярське походження дружини Романа сильно би зашкодило її контактам з сусідніми володарями, до яких у першу чергу звернулася княгиня. Польський дослідник звернув також увагу на рідкість шлюбів Рюриковичів з представниками боярства²³⁹⁵. У підкріплення цієї тези можна додати, що із 250 відомих шлюбів Рюриковичів, укладених протягом IX–XIII ст. тільки 7 припадають на боярських дочок, якщо виключити звідси зв'язок Святослава Ігоровича з Малушею та шлюб Мстислава Володимировича з дочкою новгородського боярина Дмитра Завидича, які могли собі дозволити все, що завгодно, всі інші випадки — це шлюби новгородських князів, молодших в роді, які мали слабкі надії на уділ у володіннях династії і тому йшли на союз з лідерами боярсько-бюргерської олігархії, щоб мати можливість утриматися на новгородському престолі²³⁹⁶.

Версія про походження княгині Анни з волинських бояр без висунення додаткової аргументації також прийнята О. Головком²³⁹⁷ та іншими дослідниками.

²³⁹⁴ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów., — S. 37.

²³⁹⁵ Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mściślawowicza // Slavia Orientalis. — 1982. — S. 117.

²³⁹⁶ Войтович Л. Князівські династії..., — С. 378–379.

²³⁹⁷ Головко О. Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. — Київ, 2001. — С. 141–142.

Розділ третій

Першим версію візантійського походження княгині висунув Й. Майлат²³⁹⁸, але розгорнув та обґрунтував її М. Баумгартен²³⁹⁹. Він вважав, що вона була родичкою василевсів Ісаака II та Олексія III Ангелів, найпевніше дочкою Ісаака II від першого шлюбу, яку його друга дружина Маргарита-Марія, дочка угорського короля Бели III, разом з Олексієм III Ангелом, що узурпував трон, видала за галицько-волинського князя. Маргарита-Марія була сестрою короля Андрія II і останній розглядав її пасербицю як свою племінницю. За таких умов виглядає логічним звернення Анни в першу чергу до Андрія II і прийом королем Данила Романовича, "яко милого сина свого". Версію М. Баумгартена прийняли В. Дворжачек²⁴⁰⁰, Д. Швенніке²⁴⁰¹, Л. Махновець (який висунув здогадку, що Анна могла бути дочкою Ісаака II від його другого шлюбу з Маргаритою-Марією²⁴⁰², у такому разі Олексій III мав ще більше підстав видавати її за Романа, а Андрій II та Лешко Білий поважно трактувати княгиню і призначатися до родинних зв'язків з нею; Марія-Маргарита була видана за Ісаака II восени 1185 р., Анна могла народитися вже у 1187 р., у 2000 р. бути виданою за Романа, а у 1201 р. народити сина Данила), А. Свежавський²⁴⁰³, Л. Войтович²⁴⁰⁴ (на мій погляд версія М. Баумгартена з поправкою Л. Махновця дозволяє пояснити практично всі загадкові моменти пізніших подій: стає яснішою причина загибелі Романа — похід на допомогу німецькому королеві Філіпові IV Гогенштауфену, який був одружений з Іриною, старшою дочкою Ісаака II Ангела, тобто сестрою Анни; з цим узгоджуються повідомлення цистеріанського абата Альберіка, а також гіпотези С. Томашівського, М. Кордуби, В. Пашуто, Л. Махновця та ін.; вони могли зустрічатися особисто в Ерфурті при дворі ландграфа Германа і погодити спільні проблеми; через ці контакти могли народитися ідеї "доброго порядку": зміни системи успадкування князівських престолів; визнання княгині Анни військом, боярством, угорським королем Андрієм II та краківським князем Лешком Білим; її, незвична як для жінки, висока роль, яку можна порівняти хіба зі св. Ольгою, легко пояснити імператорським походженням; це могло бути і причиною спроб княгині правити самій, що, зрештою, і привело до її усунення на вимогу галицького боярства у 1211 р. і, напевно, схилило до чернецтва у 1219 р.), Е. Горанін²⁴⁰⁵ та М. Фонт²⁴⁰⁶. Не заперечував проти нього і О. Каждан, зауваживши тільки, що версія М. Баумгартена

²³⁹⁸ Mailath J. Geschichte der Magyaren. — Т. 1. — Wien, 1828. — S. 178.

²³⁹⁹ Баумгартен Н. Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича // *Летопись Историко-Родословного об-ва в Москве*. — 1909. — Вып. 1 (17). — С. 3–45; Baumgarten N. Généaloges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle // *Orientalia Christiana*. — N. 35. — Roma, 1927. — P. 23, 26, 47.

²⁴⁰⁰ Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. — Warszawa, 1959. — Tabl. 27.

²⁴⁰¹ Schwennicke D. Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte europäischen Staaten. Neue Folge. — Т. 2. — Marburg, 1984. — Tabl. 136.

²⁴⁰² *Літопис Руський / Переклад і коментар Л. Махновця*. — Київ, 1989. — С. 369.

²⁴⁰³ Świeżawski A. Ziemia belzka. Zarys dziejów politycznych do roku 1462. — Częstochowa, 1990. — S. 31.

²⁴⁰⁴ Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів. — Київ, 1990. — С. 114; Його ж. Зоря князя Романа // *Літопис Червоної Калини*. — 1991. — № 2. — С. 32–35; Його ж. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — С. 86; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 37; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Таблиці. — Львів, 1996. — Табл. 17; Його ж. Князівські династії..., — С. 67, 71–72, 224, 376, 380–381, 402; Його ж. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства, — С. 22–23; Його ж. Друга галицька династія. Загадки та проблеми досліджень // *Пам'ять століть*. — 2002. — № 5. — С. 37–38; Його ж. Король Данило Романович. Загадки і проблеми // *Король Данило Романович і його місце в українській історії*. — Львів, 2003. — С. 24–25.

²⁴⁰⁵ *Latopis kijowski 1159–1198 / Przeł. i opra. E. Goranin*. — Wrocław, 1988. — Tabl. 8.

²⁴⁰⁶ Font M. Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezelek a keleti szlávok korai történetéből. — Pécs, 1995. — 73 l.

Волинська гілка Мономаховичів

залишається гіпотезою²⁴⁰⁷, правда, як слушно зауважив Д. Домбровський, російський візантист не був знайомий з аргументацією Г. Гралі²⁴⁰⁸.

Г. Грала, підкріпивши новими аргументами сторону прихильників візантійського походження дружини Романа, вважав, що другою дружиною Романа була Марія із знатного візантійського роду Каматерос (Єфросинія Каматерос була дружиною імператора Олексія III Ангела)²⁴⁰⁹. Є зміст ще раз розглянути його аргументацію, як це зробив Д. Домбровський²⁴¹⁰, в контексті заперечень М. Котляра, опублікованих в його новіших працях:

1. Візантійській владі залежало на союзі з Романом Мстиславичем через загрозу половецько-болгарської коаліції. У похвалі князеві Романові, якою починається Галицько-Волинський літопис, останній прославляється перш за все за свої подвиги у боротьбі з половцями, його заслуги ставляться на один щабель з заслугами Володимира Мономаха. Олексій III Ангел, який вів війну з іонійським султаном, якому погрожували кайзер Генріх VI, вимагаючи передачі земель від Діррахія до Фессалонік, венеціанський дож і папа Інокентій III, болгар та їх союзники половці, просто не мав більше до кого звернутися окрім Романа, так як, скинувши брата Ісаака II, він розірвав союз з Угорщиною. Шлюб Романа з дочкою Ісаака II не тільки давав Візантії надійного союзника проти половців, але й нормалізував її стосунки з Угорщиною. Цей шлюб міг бути наслідком угоди, укладеної посольством у складі Твердяти Остромирича, яке у середині 1200 р. бачив у Константинополі Добриня Ядрійкович, пізніший перемишльський єпископ. Сам факт цієї угоди Візантії з Романом сумнівів не викликає. Не заперечує її і М. Котляр, вважаючи, що така угода могла бути укладена навіть у 1197 чи 1198 рр.²⁴¹¹, що не можна виключати з огляду на намагання Романа оволодіти Галицьким князівством. Після успіхів Романа у боротьбі з половцями та здобуття Галича наступна угода про союз у 1200 р. вже була скріплена шлюбом.

2. Після здобуття Галича, на який претендували угорці, Роман мусив і сам шукати тісних контактів з Візантією. Шлюб з дочкою Ісаака II та Маргарити-Марії Бейлівни найкраще вирішував цю проблему.

3. У 1198–1206 рр. константинопольським патріархом був Іоанн X Каматерос, сам Олексій III Ангел був одружений з Єфросинією Каматерос, родинні стосунки галицько-волинського князя з патріархом мали би вплинути на позицію київського митрополита, враховуючи, що київський князь Рюрик Ростиславич був одружений з половецькою і спирався на союз з половцями. Цей основний аргумент Г. Гралі досить хиткий. Справді, розвід Романа з Предславою Рюриківною був сумнівним з точки зору канонічних правил. Але патріарх Іоанн X, як родич василевса Олексія III, виходячи з інтересів імперії, і так би надав князеві дозвіл на такий розвід і вплинув би на позицію київського митрополита. Крім того, польський дослідник вважав, що княгиню звали Марією, а Анна — її чернече ім'я. Але дослідження пом'яників, зокрема Супральського, дозволяє припускати, що чернечим іменем княгині було ім'я Олена²⁴¹². І Мстислав Данилович скоріше мав на увазі хрестильне світське ім'я своєї бабусі²⁴¹³.

²⁴⁰⁷ Každan A. Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries // Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine / Red. O. Pritsak, I. Ševčenko / Harvard Ukrainian Studies. — Т. 12–13. — 1988–1989. — С. 424.

²⁴⁰⁸ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — С. 38.

²⁴⁰⁹ Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mściślawowicza // Slavia Orientalis. — 1982. — С. 116–123.

²⁴¹⁰ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — С. 38–39.

²⁴¹¹ Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі..., — С. 82.

²⁴¹² Войтович Л. Князівські династії..., — С. 69, 71–72; Його ж. Друга галицька династія. Загадки та проблеми досліджень // Пам'ять століть. — 2002. — № 5. — С. 37–38.

²⁴¹³ Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі..., — С. 83.

Розділ третій

4. Ще одним аргументом на користь Марії Каматерос Г. Граля вважав підтримку матері у справі коронації Данила Романовича з рук папи, бо серед прихильників візантійсько-римської унії були логофет Василь та друнгарій вігли Андронік Каматероси. Коронація Данила як короля Русі з рук папи була актом перш за все політичним: після невдачі спроби відродити Київську Русь як васала Золотої Орди, Данило Романович звернувся до Заходу за допомогою якого сподівався звільнити Русь від монгольської залежності. В такій ситуації, будучи непересічним політиком, Анна не могла не підтримати сина, незалежно від позиції своєї родини.

5. Візантійський письменник Микита Хоніат, який не дуже цікавився руськими справами, напевно черпав свої відомості про події на Русі від логофета Василя Каматероса. Так могло бути, але це нічого не доводить на користь Марії Каматерос. Микита Хоніат просто не міг не звернути увагу на князя, чия *"богом призвана фаланга"* врятувала столицю імперії²⁴¹⁴.

6. Микита Хоніат титулує Романа Мстиславича титулом "igemon", тоді як київського князя Рюрика Ростиславича тільки "diepon". Але це тільки аргумент на користь версії шлюбу Романа з візантійською принцесою. В. Пашуто на підставі цього фрагменту вважав, що у Візантії визнали Романа Мстиславича великим князем²⁴¹⁵, як визнали його великим князем у Новгороді²⁴¹⁶.

7. На нехарактерні для Рюриковичів грецькі імена у дітей і внуків Романа (Данило, Саломея, Іраклій, Лев), першим звернув увагу М. Баумгартен. Г. Граля, слідом за ним підкреслив, що в родині Каматеросів були імена Василь, Роман, Лев, Іван, Михайло і Федір (ці імена зустрічаються у наступних поколіннях династії Романовичів). Це сильний аргумент, перш за все на користь візантійського походження Анни, позаяк інакше можливо пояснити звідки раптом з'явилися серед Рюриковичів типово грецькі імена Данило, Саломея, Іраклій та Лев (появу інших імен ще можна пояснити). Це визнав і М. Котляр²⁴¹⁷.

8. Мовчання літописів можна пояснити тим, що Галицько-Волинський літопис, за 1199–1200 рр. не зберігся, а візантійські хроністи не виділяли шлюбів осіб, які не входили безпосередньо до складу династій василевсів (у даному випадку Марії Каматерос). Стосовно мовчання наших літописів Г. Граля почасти прав: київське літописання цього періоду, яке знаходилося під патронатом Рюрика Ростиславича, відомості про Романа не подавало. Якщо у Романа був власний літописець, то він втрачений і від нього уціліла тільки похвала цьому князеві у складі Галицько-Волинського літопису. Вона не містить навіть побіжно подробиць діяльності князя, бо редактори цього не потребували. Попередній текст, звідки, напевно, брали інформацію джерела В. Татищева, про це розповідав. З різних причин цей текст не потрапив до Іпатієвського зведення²⁴¹⁸. Бурхлива епоха Ангелів, які привели Візантію до латинського завоювання, також дуже бідна на писемні пам'ятки.

Польська дослідниця Е. Домбровська, яка погоджується з версією Г. Грала, серед польських коронаційних регалій знайшла речі візантійського походження, які могли туди потрапити після пограбування Казимиром III королівської скарбниці у Львові у 1340 р. У свою чергу ці речі могли прибути у Галицько-Волинську державу з Візантії разом з

²⁴¹⁴ Nicetae Choniatae historia / Ed. I. Bekker. — Bonnae, 1835. — P. 691–692.

²⁴¹⁵ Пашуто В. Т. Очерки..., — С. 193.

²⁴¹⁶ Сказание архиепископа новгородского Антония (1200) // Палестинский сборник. — Т. 51. — Санкт-Петербург, 1899. — С. 15.

²⁴¹⁷ Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі..., — С. 83.

²⁴¹⁸ Войтович Л. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства., — С. 13.

Волинська гілка Мономаховичів

дружиною Романа²⁴¹⁹. Це також аргумент тільки на користь візантійського походження дружини Романа. Ще одним аргументом можна вважати появу у Белзі ікони Богоматері візантійської роботи, яка нині відома як Матір Божа Ченстоховська — відома польська реліквія.

Отже можна констатувати, що Г. Граля тільки підсилив версію візантійського походження другої дружини Романа, а його здогадка стосовно Марії Каматерос не виглядає переконливою. Так завершує свій огляд Д. Домбровський²⁴²⁰. Тут з ним не можна не погодитися, як не можна погодитися, що "гіпотеза про візантійське походження матері Данила Галицького не витримує наукової критики"²⁴²¹.

Дискусія продовжується, і поки не буде знайдено пояснення звідки взялася ціла група грецьких імен у нащадків Романа, звідки ще могли потрапити до коронаційних регалій візантійські речі, чому одним з ранніх гербів Галицько-Волинської держави був двоголовий орел, виставлений на вежі в Холмі (на що першим звернув увагу Я. Дашкевич), а також цілий ряд інших збігів, випадковий характер яких був би фантастичним, найбільш вірогідним виглядає візантійське походження Анни. Найпевніше вона була дочкою василевса Ісаака II Ангела та його другої дружини Маргарити-Марії, дочки угорського короля Бели III.

Маргарита-Марія народилася у 1175 р., восени 1185 р. вона була видана за василевса Ісаака II Ангела²⁴²². Це була красива і активна жінка, яка після осліплення та ув'язнення мужа у 1195 р. не зійшла з політичної арени і Олексій III Ангел, який скинув брата, мусив з нею рахуватися. Ісаак II помер у кінці січня 1204 р., повернувшись на трон у 1203 р. 2.06.1204 р. Маргарита-Марія вийшла заміж вдруге за одного з вождів хрестоносців Боніфация, маркграфа Монферрату, який при розділі Візантії отримав Фессалоніки, але прагнув здобути імператорську корону, однак загинув на війні з болгарським королем Калояном у 1207 р. Анна (якщо вона не була дочкою Ісаака II від першого шлюбу) могла народитися вже у 1187 р., але сумнівно, що це трапилося пізніше 1189 р. Г. Граля датував її шлюб з Романом 1199 р., навряд чи цей шлюб відбувся пізніше 1200 р. Анна, як і її мати, була жінкою активною. Навіть у монастирі, куди вона пішла у 1219 р., можливо під тиском бояр, княгиня не переставала приймати участь у політичному житті. Монастир, у якому схоронилася вдова Романа, очевидно, знаходився у тодішній столиці її сина Володимирі. У кінці 1253 р., коли коронувався її син, княгиня ще була живою і підтримувала свого сина у цій справі. Княгиня Олена, черниця, яка була на похоронах Володимира Васильковича у 1288 р. і яку Л. Махновець вважав вдовою Романа Даниловича²⁴²³, напевно, була Анною-Оленою. Виходячи з цього можна датувати її смерть 1289 р., коли внук Мстислав і поставив на її могилі каплицю Іоакима та Анни²⁴²⁴. Тоді матері короля Данила було б 100–102 роки. З огляду на те, що її сини та онуки прожили багато років, у цьому немає нічого неможливого. Д. Домбровський, виходячи з останньої згадки про дружину Романа, датує її смерть часом після 1253 р.,²⁴²⁵ що також в принципі вірно. В нашій історії ця жінка, безперечно, відіграла видатну роль.

²⁴¹⁹ Dąbrowska E. Królów polskich relikwiarz koronacyjny Krzyża Świętego // *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej.* — Warszawa, 1991. — S. 81–83.

²⁴²⁰ Dąbrowski D. *Rodowód Romanowiczów...*, — S. 40.

²⁴²¹ Котляр М. Ф. *Історія дипломатії Південно-Західної Русі...*, — С. 88.

²⁴²² Успенский Ф. И. *История Византийской империи.* — Т. 4. — Москва, 2002. — С. 389–390; Дашков С. Б. *Императоры Византии.* — Москва, 1997. — С. 263.

²⁴²³ Літопис Руський / Переклад і коментар Л. Махновця. — Київ, 1989. — С. 444.

²⁴²⁴ Войтович Л. *Князівські династії...*, — С. 224; Його ж. *Друга галицька династія. Загадки та проблеми досліджень...*, — С. 37–38.

²⁴²⁵ Dąbrowski D. *Rodowód Romanowiczów...*, — S. 43–44.

Розділ третій

Загадка загибелі Романа Мстиславича під Завихвостом 19.06.1205 р.²⁴²⁶ залишається відкритою²⁴²⁷. На той час в Германській імперії розгорнулася кривава усобиця за королівський і імператорський трон. Проти Романового свояка Філіпа Гогенштауфена боровся Оттон IV Вельф, син знаменитого Генріха Лева, якого підтримували курія, угорський король Імре та чеський король. Приєднався до цього союзу і Лешко Білий, який по смерті Мешка Старого († 13.02.1203 р.) став сюзереном Польщі і потребував підтримки курії. У цьому, на мій погляд, і криється загадка загибелі Романа Мстиславича. Згідно хроніки абата Альберіка з Триум Фонціум Роман *"хотів через Польщу перейти у Саксонію і як мнимий християнин поруйнувати церкви"*²⁴²⁸. Це джерело заслуговує на довіру з огляду на добру і точну інформованість автора про події у тогочасній Польщі²⁴²⁹. Зіставлення розповіді Лаврентійського та Іпатіївського зведень, джерела В. Татищева і польських хроністів Кадлубека та Длугоша дають можливість, з достатньою вірогідністю, реставрувати події, пов'язані з смертю Романа. Його військо йшло через Польщу як через союзну державу. Довідавшись, що польські князі стали на бік Вельфів, Роман попросив контрибуцію і в заставу Люблін, як гарантію від удару у спину. Отримавши відмову, галицько-волинський князь обложив Люблін. Лешек Білий і Конрад виступили на допомогу обложеним. У плани Романа війна з польськими князями, яким він стільки допомагав і з якими недавно підтвердив союз, не входила. Він був переконаний, що легко з ними домовиться. Тому він зняв облогу і відступив до Завихвоста. Тут було укладено перемир'я і почалися переговори про пропуск галицько-волинського війська у Саксонію. Роман проявив безпечність, і від'їхав від війська з малою дружиною (скоріше всього просто на полювання — адже йшли переговори), був оточений поляками і загинув. Можливо, що Лешка намовив так поступити Володислав Кормильчич, що і відбито у Галицько-Волинському літописі. Роман Мстиславич був похований у Володимирі²⁴³⁰. Зрозуміло, що викладена версія залишається дискусійною. Її обґрунтували та підтримали В. Абрагам²⁴³¹, М. Чубатий²⁴³², Л. Черепнін²⁴³³, С. Томашівський²⁴³⁴, Т. Коструба²⁴³⁵, І. Гуржій²⁴³⁶, В. Пашуто²⁴³⁷, Г. Роде²⁴³⁸, П. Грицак²⁴³⁹, Б. Рамм²⁴⁴⁰, Б. Відера²⁴⁴¹, Н. Щавелева²⁴⁴², Ю. Свідерський²⁴⁴³,

²⁴²⁶ МРН. — Т. 2. — Р. 440, 555; Dlugosz J. Opera Omnia. — Т. 9. — Cracoviae, 1869. — Р. 172–176; Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — С. 173–174

²⁴²⁷ Найновіше дослідження цього питання, в якому зроблено огляд всіх джерел, в т. ч. і вторинних та маловідомих, а також проаналізовано аргументації істориків, належить О. Головку, там обґрунтована і цікава авторська версія; ця праця в друці в черговому томі "Записок НТШ".

²⁴²⁸ MGH. — Т. 16. — Р. 885.

²⁴²⁹ Мосан О. Середньовічна Україна і Німецький орден..., — С. 75.

²⁴³⁰ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство..., — С. 113.

²⁴³¹ Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. — Т. 1. — Lwów, 1904. — С. 101–102.

²⁴³² Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII ст. у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. — Т. 123–124. — 1917. — С. 9–10.

²⁴³³ Черепнін Л. В. Летописец Даниила Галицкого // Исторические записки. — Т. 12. — 1941. — С. 286.

²⁴³⁴ Томашівський С. Історія України: старинні і середні віки. — Мюнхен, 1948. — С. 81.

²⁴³⁵ Коструба Т. Вибрані твори. — Т. 2. — Торонто, 1956. — С. 153–154.

²⁴³⁶ Гуржій І. Об'єднувач галицько-волинських земель // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVII ст.) — Вип. 2. — Київ, 2002. — С. 413 [стаття 1948–1949 рр.].

²⁴³⁷ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. — Москва, 1950. — С. 193; Його ж. Героическая борьба русского народа за независимость (XIII век). — Москва, 1956. — С. 76; Його ж. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 165.

²⁴³⁸ Rhode G. Die Ostgrenze Polens. — Bd. 1. — Köln-Graz, 1955. — Р. 102.

²⁴³⁹ Грицак П. Галицько-Волинська держава. — Нью-Йорк, 1958. — С. 56 Його ж. Берло Романа Мстиславича // Літопис Червоної Калини. — 1996. — № 1. — С. 351.

²⁴⁴⁰ Рамм Б. Я. Папство и Русь в X–XIII вв. — Москва-Ленинград, 1959. — С. 136.

²⁴⁴¹ Widera B. 400 Jahre politische Beziehungen zwischen der Rus und Deutschland in der Zeit vor dem Mongoleneinfall // Ost und West in der Geschichte des Denkens und der Kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag. — Berlin, 1966. — Р. 30–31.

Волинська гілка Мономаховичів

Д. Феннел²⁴⁴⁴, М. Котляр²⁴⁴⁵, Л. Войтович²⁴⁴⁶, В. Грабовецький²⁴⁴⁷, О. Масан²⁴⁴⁸, А. Сахаров²⁴⁴⁹, О. Назаренко²⁴⁵⁰, Д. Александров²⁴⁵¹, В. Коваленко²⁴⁵² та С. Василенко²⁴⁵³.

Частина дослідників слідом за Длугошем дотримується версії загибелі Романа в боротьбі за Люблінську землю як компенсацію за участь в битві під Мозгавою (З. Шамбелян²⁴⁵⁴, В. Пшик²⁴⁵⁵, О. Толочко²⁴⁵⁶), інші вважають, що він взяв участь в польській усобиці на стороні Владислава Ляскононого проти Лешка Білого (О. Андріяшев²⁴⁵⁷, Б. Влодарський²⁴⁵⁸, Я. Поверський²⁴⁵⁹, О. Головка²⁴⁶⁰, П. Ясеніца²⁴⁶¹ та С. Щур²⁴⁶²) чи на стороні опольського князя Мешка Плоскононого проти Лешка Білого (І. Горват²⁴⁶³).

Роман Мстиславич "...на зріст хоч не вельми великий, але широкий і надмірно сильний, лицем красний, очі чорні, ніс великий з горбком, волосся чорне і коротке, вельми яр був у гніві, косен язиком, коли сердився, не міг довго слова вимовити; багато веселився з вельможами, але п'яним ніколи не бував. Багато жінок любив, але ні одна

²⁴⁴² Шавелева Н. И. Древнерусские известия Великопольской хроники // Летописи и хроники. 1976 г. — Москва, 1976. — С. 61–62.

²⁴⁴³ Свідерський Ю. Ю. Борьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. — Київ, 1983. — С. 78.

²⁴⁴⁴ Феннел Дж. Кризис средневековой Руси. 1200–1304. — Москва, 1989. — С. 65–66.

²⁴⁴⁵ Котляр М. Ф. До питання про візантійське походження матері Данила Галицького // Археологія. — 1991. — № 2. — С. 48–58; Його ж. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. — Київ, 2002. — С. 103.

²⁴⁴⁶ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст.. — Львів, 1996. — С. 30.

²⁴⁴⁷ Грабовецький В. Галич — столиця Ростиславичів і Романовичів у міжнародних відносинах XII–XIII ст. // Галич і Галицька земля. — Київ-Галич, 1998. — С. 83.

²⁴⁴⁸ Масан О. Середньовічна Україна і Німецький Орден: недосліджені проблеми взаємовідносин // IV Міжнародний конгрес українців. — Одеса, 26–29 серпня 1999. — Ч. 1. — Одеса-Київ-Львів, 1999. — С. 75–76.

²⁴⁴⁹ Сахаров А. Н. Основные этапы внешней политики Руси с древнейших времен до XV века // История внешней политики России. Конец XV–XVII век (от свержения ордынского ига до Северной войны). — Москва, 1999. — С. 58.

²⁴⁵⁰ Назаренко А. В. Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII вв.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований // Славяно-германские исследования. — Т. 1–2. — Москва, 2000. — С. 25.

²⁴⁵¹ Александров Д. Н. Феодалная раздробленность Руси. — Москва, 2001. — С. 45–47.

²⁴⁵² Коваленко В. Політичне становище південно-руських земель в XII–XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVII ст.). — Вип. 2. — 2002. — С. 92.

²⁴⁵³ Василенко С. Геополітичні традиції Київської Русі і Галицько-Волинської держави // Людина і політика. — 2002. — № 5. — С. 109.

²⁴⁵⁴ Szambelan Z. Najazdy ruskie na ziemię Sandomierską XIII wieku // Acta universitatis łodziensis. Filia historica. — Т. 36. Studia z dziejów feudalizmu. — Łódź, 1989. — S. 9.

²⁴⁵⁵ Пшик В. Про похід Романа Мстиславича на Польщу 1205 р. // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наукова конференція. — Галич, 19–21 серпня 1993 р. — Львів, 1993. — С. 97–98.

²⁴⁵⁶ Толочко А. Принимал ли Роман Мстиславич посольство папы Иннокентия III в 1204 г.? // Ruthenica. — Т. 2. — 2002. — С. 195–204.

²⁴⁵⁷ Андріяшев А. М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV в. — Киев, 1887. — С. 150

²⁴⁵⁸ Włodarski B. Polityka Ruska Leszka Białego. — Lwów, 1925. — S. 21–24.

²⁴⁵⁹ Powerski J. Stosunki polsko-pruski do 1230 r. Ze szczególnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego. — Toruń, 1968. — S. 133.

²⁴⁶⁰ Головка А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII в. — Киев, 1988. — С. 88; Його ж. Давньорусько-польські відносини на початку XIII ст. (Про обставини загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 1. — Київ, 1991. — С. 9–10.

²⁴⁶¹ Jasionica P. Polska Piastów. — Warszawa, 1990. — S. 180.

²⁴⁶² Szczur S. Historia Polski: średniowiecze. — Kraków, 2002. — S. 258–259.

²⁴⁶³ Horwat I. Mieszko I Płatonogi, książę raciborski, opolski oraz krakowski 1131–1211 // Cracovia-Polonia-Europa. Studia z dziejów Śofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin I czterdziestolecie [racy naukowej. — Kraków, 1995. — S. 218–220.

Розділ третій

ним не володіла. Воїн був хоробрий і хитрий на шикування полків, що наочно продемонстрував, коли угрів велике військо з малим своїм розбив. Все життя своє у війнах провадив, многи перемоги отримав, а єдиною переможений був"²⁴⁶⁴.

У віках збереглася пам'ять про "великого князя Романа, самодержця бувша всієї Руської землі, одолівша всіх поганих язиків, розуму мудрістю ходяща по заповідях Божих, устремив бо ся б'яше на поганих, яко і лев, сердит же бисть, яко и рись, и губяше, яко і коркодил і прехожаще землю їх, яко і орел, храбр бо бе, яко і тур, ревноваше бо дідові Мономаху..."²⁴⁶⁵. Традиція про Романа була колись дуже багатою і трималася довго²⁴⁶⁶, її можна порівнювати хіба що з традицією таких князів як Володимир Красне Сонечко чи Володимир Мономах.

8/2. СВЯТОСЛАВ МСТИСЛАВИЧ († 1172/1183)

Помер у 1172 р. в Бересті (за В. Татишевим)²⁴⁶⁷ чи у 1193 р. (за В. Кадлубком)²⁴⁶⁸, що більш вірогідно. Князь берестейський (з 1170 р.).

Слідом за В. Кадлубком більшість дослідників вважають Святослава бастардом²⁴⁶⁹, адоптованим батьком. Б. Влодарський вважав Святослава старшим сином Мстислава та Агнешки²⁴⁷⁰. Цю думку підтримав Д. Домбровський²⁴⁷¹.

9/2. ВСЕВОЛОД МСТИСЛАВИЧ († 04.1195)

Помер у квітні 1195 р. і був похований у Володимирі в соборі Богоматері²⁴⁷². Князь белзький (бл. 1180 – 1195) і володимирський (1187–1188). Запис у Києво-Печерському пом'янику (поз. 261) дозволяє припускати, що його хресним іменем було Дмитро. Всеволод був амбітним і активним князем, якому вдалося перетворити невелике Белзьке князівство в одне з найсильніших волинських князівств.

10/2. ВОЛОДИМИР МСТИСЛАВИЧ († 1170)

Помер у 1170 р.²⁴⁷³. Князь берестейський (? – 1170).

11/5. ІНГВАР ЯРОСЛАВИЧ († бл. 1220)

Помер бл. 1220 р. Князь луцький (1180 – бл. 1220) і великий князь київський (07.1201 – 16.01.1202; середина 01.1203 – 16.02.1203; друга половина 02.1204).

У 1183 р. у суперечці з братом Всеволодом втратив Луцьк²⁴⁷⁴. До 1186 р. не тільки повернув собі верховенство на Волині, але й прогнав Всеволода і тримав Дорогобуж. Як сюзерен Волині і старший з волинських князів висувався Романом Мстиславичем на київський престол. У 1205 р. намагався утримати Володимир²⁴⁷⁵.

12/5. ВСЕВОЛОД ЯРОСЛАВИЧ († після 1209)

Помер після 1209 р.²⁴⁷⁶. Князь дорогобузький (1180–1186 ?) і луцький (1183).

²⁴⁶⁴ Татишев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 174–175.

²⁴⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 715–716.

²⁴⁶⁶ Грушевський М. Історія української літератури. — Т. 3. — Київ, 1993. — С. 198–200, 228; — Т4. — Кн. 1. — Київ, 1994. — С. 61, 122–126.

²⁴⁶⁷ Татишев В. Н. История Российская. — Т. 3. — С. 96.

²⁴⁶⁸ МРН. — Т. 2. — Р. 408–409, 412.

²⁴⁶⁹ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X e au XIII e siecle.,- P. 23, 26.

²⁴⁷⁰ Włodarski B. Śsiedstwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego // Kwartalnik Historyczny. — 1969. — № 1. — S. 15.

²⁴⁷¹ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. — Poznań-Wrocław, 2002. — S. 23–25.

²⁴⁷² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 682–683.

²⁴⁷³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 562.

²⁴⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 630–631.

²⁴⁷⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 721.

²⁴⁷⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — С. 330–332.

Волинська гілка Мономаховичів

Намагався захопити старшинство на Волині і, напевно, після 1186 р. був вигнаний за межі землі. У 1209 р. перебував при чернігівському дворі, тоді ворожому до волинських князів.

У 1166 р. одружився з Малфрідою, дочкою турівського князя Юрія Ярославича²⁴⁷⁷.

13/5. ІЗЯСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ († 02.1195)

Помер у лютому 1195 р.²⁴⁷⁸ і був похований у Києві в монастирі св. Федора, який служив усипальницею для нащадків Мстислава Володимировича. Напевно був шумським князем з 1180 р.²⁴⁷⁹.

14/5. МСТИСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ [Мстислав Німий] († 1226)

Помер у 1226 р.²⁴⁸⁰. Князь пересопницький (1180 – бл. 1220) і луцький (бл. 1220 – 1226).

Вперше згаданий під 1173 р.²⁴⁸¹. Був вірним соратником Романа Мстиславича, брав участь у багатьох військових виправах, один з героїв битви на Калці (1223). Претендував на Галич (1212), був сюзереном Волині у 1220–1226 рр.

15/6. ВАСИЛЬКО ЯРОПОЛЧИЧ (* бл. 1151 † 1182)

Народився бл. 1151 р. Помер у 1182 р. Князь михайлівський (1168?–1170), шумський (1170–1180) і дорогичинський (1180–1182).

Мужньо тримався у Пороссі серед ворожого оточення. Після здобуття військами Гліба Юрійовича Михайлова, отримав дозвіл на виїзд до Чернігова. Претендував на Берестя (1181), після невдачі втік у Польщу і, можливо, присягнув Лешкові Білому²⁴⁸². Відомості В. Кадлубека ніби Василько заповів своє князівство Польщі не відповідають дійсності — після нього у Дорогичині сидів його син. Був зятем мазовецького князя, напевно, Болеслава IV Кучерявого²⁴⁸³.

XII

16/7. ФЕОДОРА РОМАНІВНА († після 1256)

Померла після 1256 р.²⁴⁸⁴. У 1187 р. видана за Василька, внука Ярослава Осмомисла, сина Володимира Ярославича від попаді²⁴⁸⁵. У 1188 р. останній розлучився з нею на вимогу галицького боярства і свого батька через претензії Романа на галицький престол²⁴⁸⁶. Прийняла чернецтво в одному з київських монастирів.

17/7. ОЛЕНА РОМАНІВНА († після 1241)

Померла після 1241 р.²⁴⁸⁷. Видана за чернігівського князя Михайла Всеволодовича бл. 1188 – 1190 рр., але не пізніше 1211 р.²⁴⁸⁸. Приймаючи версію Г. Гралі, Д. Домбровський вважає Олену дочкою Романа від другого шлюбу і датує її народження 1199/1201 рр., а шлюб — відповідно 1211/1212 р.²⁴⁸⁹.

²⁴⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 131.

²⁴⁷⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 690.

²⁴⁷⁹ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 56.

²⁴⁸⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 750.

²⁴⁸¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 579; Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. — С. 190.

²⁴⁸² Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — С. 127–128.

²⁴⁸³ Balzer O. Genealogia Piastów. — S. 188.

²⁴⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 844.

²⁴⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 660.

²⁴⁸⁶ Там само.

²⁴⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 791.

²⁴⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 782–783.

²⁴⁸⁹ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 51–59.

18/7. ДАНИЛО-ІВАН РОМАНОВИЧ (* 1201 † 1264)

Народився у 1201 р.²⁴⁹⁰. Питання дати народження, однак, залишається дискусійним (1201/1204)²⁴⁹¹. Помер у 1264 р.²⁴⁹². Похований в Холмі у соборі св. Богородиці. Хресне ім'я — Іван, засвідчене папською грамотою від 3.05.1246 р.²⁴⁹³. На честь святого патрона було названо і храм у Холмі. Князь галицький (1205–1206, 1211–1212, 1230–1232, 1233–1234), 1238–1264, володимирський (1205–1208, 1215–1238), великий князь київський (зима 1239/1240 – 6.12.1240), галицько-волинський (1238–1264), король Русі (з 1256).

У складних умовах "зібрав" спадщину Романа Мстиславича (до 1239 р.), здобув Київ, а пізніше зумів організувати і відстояти потужну Галицько-Волинську державу²⁴⁹⁴. Блискучий полководець і реформатор армії, який ввів бронювання коней і наситив армію метальною артилерією, в т. ч. і мобільною²⁴⁹⁵. З усіх епізодів біографії короля Данила найбільш дискусійними залишаються: прийняття королівського титулу і його політика стосовно монголів. Безперечно, ці епізоди тісно пов'язані між собою. Спочатку Данило Романович, як і інші князі, пробував домовитися з монголами і за їх згодою залишитися великим князем київським. З цим, значною мірою, була пов'язана поїздка Данила Романовича в ставку Батия після перемоги у 1245 р. під Ярославом над претендентом на галицький престол Ростиславом Михайловичем, якого підтримувала Угорщина. Але "князю бувшому великому, володівшому Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем"²⁴⁹⁶ не вдалося отримати від монгольського владика ярлика на столицю. Не випадково князівський літописець записав: "Ой, гірше зла честь татарська". Галицького князя приймали значно краще за інших і не зачепили його основних володінь, але "його ж отець був цезарем у Руський землі... син того не дістав честі"²⁴⁹⁷. Батий відмінив рішення улусбека Мауці²⁴⁹⁸, який послав Данилові Романовичу вимогу

²⁴⁹⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 717.

²⁴⁹¹ Войтович Л. Данило Галицький. Загадки і проблеми // Галицька брама. — 2001. — № 9–10. Король Данило та його син Лев. — С. 12–16; Його ж. Друга галицька династія. Загадки і проблеми // Семінарії "Княжі часи". — Львів, 2002. — С. 2–6; Його ж. Друга галицька династія. Загадки і проблеми досліджень // Пам'ять століть (Київ). — 2002. — № 5. — С. 35–48; Його ж. Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії / Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Громадський комітет для відзначення 800-літнього ювілею короля Данила. — Львів, 2003. — С. 24–29.

²⁴⁹² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 862.

²⁴⁹³ Regesta Pontificum Romanorum / Ed. A. Potthast. — Т. 1. — Berolini, 1874. — № 12097; Большакова С. А. Папские послания галицкому князю как исторический источник // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 123–124.

²⁴⁹⁴ Дашкевич Н. П. Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. — Киев, 1873; Його ж. Переговори пап с Даниилом Галицким об унии Юго-Западной Руси с католичеством // Университетские изв. ун-та св. Владимира. — 1884. — № 8; Черепнин Л. В. Летописец Даниила Галицкого // Исторические Записки. — 1941. — Т. 12; Гуслицкий К. Данило Галицкий. — Саратов, 1942; Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — Москва, 1950; Котляр М. Ф. Данило Галицкий. — Київ, 1979; Його ж. Рожденный в кольчуге (Даниил Галицкий) // Котляр Н. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. — Киев, 1990. — С. 97–110; Його ж. Данило, король руський // Котляр М. Ф. Полководці Давньої Русі. — Київ, 1991; Його ж. Данило Галицький. — Київ, 2001; Ісаєвич Я. Князь і король Данило та його спадкоємці // Львівська брама. — 2001. — № 9–10 (81–82). — С. 2–5; Рожко М. Оборонне будівництво Данила Галицького // Там само. — С. 24–29; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 60–77; Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст. — Львів, 2003; Полек В. Корона і коронація Данила Галицького. — Івано-Франківськ, 2003.

²⁴⁹⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 784; Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси. — Ленинград, 1976. — С. 7–10; Його ж. К оценке военного дела средневековой Руси // Древние славяне и Киевская Русь. — Киев, 1989. — С. 145.

²⁴⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 807–808.

²⁴⁹⁷ Там само. — Стб. 808.

²⁴⁹⁸ Про нього див.: Войтович Л. Нашадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. — Львів, 2004. — С. 99–101.

"Дай Галич", але дав зрозуміти, що монголи не бажають відродження Київської Русі навіть як васальної держави. Пізніше, надаючи ярлик на Київ Олександрові Невському, який цього добивався, він поставив старшим серед володимиро-суздальських князів його молодшого брата, підкресливши тим самим не тільки падіння значення Києва, але й ліквідацію імперії Київська Русь. Тепер з кожною із земель колишньої Київської Русі монголи хотіли мати свої стосунки, відмінні від інших. Старші з володимиро-суздальських і рязанських князів стали безпосередніми васалами хана, очевидно у подібних стосунках мали перебувати сюзерени Смоленської землі та Великий Новгород, які не були завойовані, а піддалися добровільно. Переяславська земля була віддана ординцям, в околицях Переяслава була ставка Куремси. Чернігівські князі стали васалами Мауці, а дрібні князі з Київської землі разом з болохівськими князями — його васала Куремси. Васалами Мауці (чи навіть Куремси?) мали бути, напевно, і галицько-волинські князі. Турово-пінські князі, визнавши ординську зверхність, стали волинськими васалами. І тільки Полоцька земля, не піддавшись Орді, відкрила обійми для литовських династій, які опанували її головні престолі²⁴⁹⁹. О. Толочко, який першим звернув увагу на ці спроби Данила Романовича, датував його поїздку в Золоту Орду 1250 р.²⁵⁰⁰. Напевно, все ж правими були М. Грушевський та інші, які відносили цю поїздку до 1246 р.²⁵⁰¹. І хоча різкий поворот у політиці Данила Романовича у сторону тісних контактів із Західною Європою і боротьба із ординською зверхністю наступили дещо пізніше,²⁵⁰² — галицький князь мусив рахуватися з реаліями політики, — саме тоді почалося гарячкове укріплення міст і перенесення столиці у Холм на західному кордоні. Одночасно велися пошуки союзників проти Орди. У 1251 р. такий союз було скріплено шлюбом дочки Данила з володимиро-суздальським князем Андрієм Ярославичем, який незабаром виступив проти ординців²⁵⁰³. Вже у 1246 р. почалося листування з римським папою, в якому понтифік титулував галицько-волинського князя королем. Але відкритий виклик Золотій Орді було зроблено, коли наступив відповідний момент — хвороба Батия і загострення стосунків між претендентами на його трон. У 1253 р. Данило Романович прийняв від римського папи Інокентія IV королівську корону²⁵⁰⁴. Цей акт міг означати тільки одне: повну відмову від ординської залежності. Сумніватися у ньому не доводиться: папські булли надійно підтверджують інформацію літописця. Папа оголосив хрестовий похід проти Орди. Його буллу отримав навіть князь Олександр Невський. Відразу ж після цього у 1254 р. почалися походи проти Бакоти, де старшина Милій став ординським намісником, та болохівських князів, які залишилися васалами Куремси. Ці заходи викликали війну з Коренцюю (Куремсою), яка закінчилася перемогою короля Данила. Батий був ханом (королем) улусу Джучі (Золотої Орди), тоді як каан (імператор) Монголії був його сюзереном. Поки улус Джучі входив до складу Монгольської імперії його хани навіть не карбували власних монет. З Каракоруму на території, підвладні Джучидам, присилали спеціальних чиновників для перевірки правильності нарахування податків, частка з яких відправлялася у столицю імперії. Прийняття королівської корони васалом без згоди сюзерена і не із його рук могло означати тільки одне: розрив васальних відносин. Васал став на один рівень із сюзереном. Батий в цей момент хвилювали інші проблеми — боротьба за трон каана і власне здоров'я. Тому він негайно не втрутився у цю боротьбу, а Куремса міг розраховувати тільки на власні сили —

²⁴⁹⁹ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 82–88, 190–194.

²⁵⁰⁰ Толочко О. Коли перестала існувати "Київська Русь"? Історіографічна доля одного терміну і поняття // Київська старовина. — 1992. — № 6. — С. 15.

²⁵⁰¹ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 253.

²⁵⁰² Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — Львів, 1999. — С. 128.

²⁵⁰³ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 137–138.

²⁵⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 827.

Розділ третій

незабаром почалася боротьба за трон самого Батия. Чому Мауці не брав особисто участі у війні з Данилом Романовичем сказати важко. Може він був просто нерішучим і розніженим царевичем, а може отримав рану у попередніх війнах, яка заважала йому самому брати участь у війні (Д. Плато де Карпіні подає його в числі тих вождів, які не брали участі в походах). Отже, приймаючи титул "короля Русі", а не "короля Галиції" (такий титул носили деякі угорські королі), Данило Романович не тільки розривав із зверхністю Золотої Орди, але й ставив перед собою завдання відновлення Київської Русі. Після приходу до влади Берке (1257–1267) внаслідок походів Бурундая монголи у 1259–1260 рр. відновили своє панування. Король Данило перебував в еміграції в Угорщині і тільки у 1262 р. повернувся, коли Орда втягнулася у довгу і виснажливу боротьбу за Азербайджан, що перетворилася у протистояння Джучидів з Хулагуїдами. Помер король Данило незалежним володарем²⁵⁰⁵.

Данило Романович був одруженим двічі: у 1219 р. з Анною, дочкою Мстислава Удатного († до 1252 р.)²⁵⁰⁶ та до 1252 р. з дочкою литовського князя Довспрунка, сестрою Товтивіла, племінницею Міндовга²⁵⁰⁷. Д. Домбровський перший шлюб відносить до липня 1217 р., а другий датує періодом між 1242–1245 рр. Так як польський дослідник погоджується з гіпотезою М. Грушевського, яку підтримав Б. Влодарський, що шлюб відбувся невдовзі після здобуття Мстиславом Галича, то стосовно першої дати розбіжностей немає. Слідом за М. Грушевським, І. Крип'якевичем та М. Котляром цю подію слід датувати 1219 р., не приймаючи поправки Л. Махновця. Дата другого шлюбу залишається невідомою. Вона залежала, перш за все від дати смерті Анни Мстиславни (яка неznана), а не від кон'юнктури галицько-литовських стосунків. За М. Грушевським остання згадка про княгиню Анну Мстиславну відноситься до 1252 р.²⁵⁰⁸.

19/7. ВАСИЛЬКО РОМАНОВИЧ (* бл. 1203 † 1269)

Народився бл. 1203 р.²⁵⁰⁹. Ця дата прив'язана до дати народження Данила Романовича і тому залишається дискусійною. Помер у 1269 р.²⁵¹⁰. Д. Домбровський вагається щодо цієї дати і відносить смерть князя до періоду між 1268–1271 рр.²⁵¹¹. Похований у Володимирі в усипальниці волинських князів — соборі св. Богородиці. Князь белзький (1207–1211), берестейський (1208–1210, 1219–1228), перемиський (1209–1219), пересопницький (1225–1229), луцький (1229–1238) і волинський (1238–1269).

Був вірним соратником Данила Романовича. Деякі історики навіть на тій підставі пишуть про дуумвірат. У часи еміграції короля Данила 1259–1262 рр. взяв на себе налагодження не простих стосунків з ординцями. По смерті короля не зміг втримати його спадщину і зупинити конфронтацію між Даниловичами.

Проблема шлюбів Василька Романовича залишається дискусійною. Першою його дружиною була дочка володимиро-суздальського князя Юрія Всеволодовича. Шлюб цей відбувся у 1226 р.²⁵¹². Перша дружина ніяк не могла бути у третій ступені родинних зв'язків з Васильком Романовичем (булла папи Іннокентія IV від 5.12.1247 р. узаконює

²⁵⁰⁵ Войтович Л. Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Т. 7. — Дрогобич, 2003. — С. 63–71.

²⁵⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 732.

²⁵⁰⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 862.

²⁵⁰⁸ Грушевський М. С. Хронологія подій Галицько-волинської літописи // Записки НТШ. — Т. 41. — 1901. — С. 35, 67; ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 815.

²⁵⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 717.

²⁵¹⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 869.

²⁵¹¹ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 77–98.

²⁵¹² ПСРЛ. — Т. 2. — С. 336.

Волинська гілка Мономаховичів

саме такий шлюб)²⁵¹³, що виключає її тотожність з Дубравкою, названою у цьому документі. Тому видається переконливою версія Д. Домбровського, згідно якої до 1247 р. Василько Романович одружився вдруге з Дубравкою, дочкою мазовецького князя Конрада Казимировича²⁵¹⁴. Ця версія не суперечить міркуванням М. Баумгартена, які прийняті також іншими дослідниками²⁵¹⁵: Олена († 1265), дочка краківського князя Лешка Білого, була третьою дружиною волинського князя, шлюб з якою відбувся бл. 1248 р.²⁵¹⁶.

20/7. САЛОМЕЯ-ЄФРОСИНІЯ РОМАНІВНА

Вважалося, що у 1228 р. за східнопоморського князя Святоплука († 10.02.1266) була видана Саломея Данилівна²⁵¹⁷. У джерелі з XVI ст. Саломея названа дочкою Романа, що було прийнято М. Баумгартеном²⁵¹⁸. За новішими польськими дослідженнями гданський князь Святоплук був одружений двічі: бл. 1223 р. з Єфросинією, яка померла 23.08.1235 р., та Ірмінгардою, згаданою в документі від 5.04.1252 р.²⁵¹⁹. Хресте ім'я Саломеї могло бути Єфросинія. Тоді вона була дочкою Романа від Анни-Олени і народилася бл. 1204–1205 р. або між Данилом та Васильком.

21/9. ОЛЕКСАНДР ВСЕВОЛОДОВИЧ († після 1234)

Помер після 1234 р., напевно, у галицькій в'язниці²⁵²⁰. Князь белзький (1195–1208, 1215–1233) і володимирський (1208, 1209–1215).

Амбітний інтриган, намагався оволодіти всією спадщиною Романа Мстиславича і постійно знаходився в опозиції до племінників. Був одружений з дочкою Володимира Рюриковича²⁵²¹.

22/9. ВСЕВОЛОД ВСЕВОЛОДОВИЧ († після 1215)

Помер після 1215 р.²⁵²². Князь червенський (1207–1212) і белзький (1211–1215).

23/9. ОЛЕНА ВСЕВОЛОДІВНА [?]

За Длугошем, версію якого приймають ряд істориків, Олена Всеволодівна у 1163 р. була видана за польського князя Казимира Справедливого († 5.05.1194 р.)²⁵²³. У 1163 р. Всеволод Мстиславич не міг мати дочки, бо він сам народився не раніше 1155 р. Тому О. Бальзер вважав дружину Казимира дочкою Ростислава Мстиславича, а М. Баумгартен взагалі не вірив в її існування. С. Кентшинський висунув досить правдоподібну версію,

²⁵¹³ Тургенев А. И. Акты исторические, относящиеся к России. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1841, № 76; Большакова С. А. Папские послания галицкому князю как исторический источник // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 128–129.

²⁵¹⁴ Dąbrowski D. Małżeństwa Wasyłka Romanowicza. Problem mazowieckiego pochodzenia drugiej żony // Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. — Toruń, 1997. — S. 221–233.

²⁵¹⁵ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 48–49; Forssman J. Die Beziehungen altrussischer Furstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter. — Bern, 1970. — Tabl. VII, XIX, S. 139.

²⁵¹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 863.

²⁵¹⁷ Silesiacarum Rerum Scriptores. — Pars. 1 /Ed. F. W. Sommersberg. — Lipsiae, 1729. — P. 505; Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — Москва, 1968. — С. 423. Посилання В. Пашуто на польські джерела помилкові, там не згадується Саломея Данилівна. На цю помилку люб'язно звернув нашу увагу Д. Домбровський. Сам польський дослідник вважає, що княгиня Саломея не існувала (Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 265–270).

²⁵¹⁸ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle, — P. 48–49.

²⁵¹⁹ Rymar E. Rodowód książąt pomorskich. — Т. 1. — Szczecin, 1995. — S. 269–275.

²⁵²⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 771.

²⁵²¹ Там само.

²⁵²² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 729.

²⁵²³ Siarczynski F. Dzieje księstwa Belzkiego. — Lwów, 1829. — S. 14–19.

Розділ третій

що Олена була другою дружиною Казимира з якою він одружився бл. 1185 р.²⁵²⁴. Заперечення цієї версії Т. Василевським досить суттєві, але повністю її не спростовують²⁵²⁵. На цей час Олена могла мати бл. 14 років, а те, що вона була близькою родичкою Казимира могло відступити на другий план з огляду на політичні вигоди цього шлюбу. На користь версії С. Кентшинського свідчать тісний союз белзьких князів з поляками, а також місцева традиція, яка приписує Олені заснування монастиря поблизу Плісеська.

24/11. ІЗЯСЛАВ ІНГВАРЕВИЧ († 31.05.1223)

Загинув 31.05.1223 р. у битві на р. Калці²⁵²⁶. Князь дорогобuzький (бл. 1220–1223).

25/11. СВЯТОСЛАВ ІНГВАРЕВИЧ († 31.05.1223)

Загинув 31.05.1223 р. у битві на р. Калці. Князь шумський (бл. 1220–1223). У літописі згаданий без батькового імені, однак, враховуючи, що Шумське князівство залишалось волинським уділом, можна не сумніватися, що Святослав був сином Інгвара Ярославича.

26/11. ЯРОСЛАВ ІНГВАРОВИЧ († після 1229)

Помер після 1229 р.²⁵²⁷. Князь перемиський (бл. 1220 ?–1223, 1228–?), шумський (1223–1227), луцький (1227–1228) і меджибізький (1228 – ?).

Не зумів утримати батьківську спадщину Інгваревичів і був відтіснений Романовичами у Болохівську землю. Одружений з дочкою смоленського князя Романа Ростиславича²⁵²⁸.

27/11. ГРЕМИСЛАВА ІНГВАРИВНА († після 13.06 – до 24.12.1258)

Померла після 13.06 – до 24.12.1258 р. Похована у Кракові в катедрі. У 1207 р. видана за краківського князя Лешка Білого († 23.11.1227 р.). Була регентшою в молоді роки сина Болеслава Соромязливого і активно підтримувала волинських князів²⁵²⁹.

28/11. ВОЛОДИМИР ІНГВАРЕВИЧ († після 1229)

Згаданий під 1229 р.²⁵³⁰. Напевно володів якимсь уділом у Болохівській землі.

29/14. ІВАН МСТИСЛАВИЧ († 1227)

Помер у 1227 р.²⁵³¹. Князь луцький і чорторийський (1226–1227). За його заповітом чи заповітом його батька Романовичі зайняли Східну Волинь з Луцьком, залишивши Інгваревичам, які мали її успадкувати, тільки Болохівську землю.

30/15. NN ВАСИЛЬКОВИЧ († 1192)

Помер у 1192 р. Князь дорогичинський (1182–1192).

XIII

31/18. ІРАКЛІЙ ДАНИЛОВИЧ (* бл. 1221/1225 † до 1240)

Народився бл. 1221/1225 р.²⁵³². Помер до 1240 р.²⁵³³.

²⁵²⁴ Kętrzyński S. Na marginesie "Genealogii Piastów" // Przegląd Historyczny. — Т. 29. — 1931. — S. 200–209.

²⁵²⁵ Wasilewski T. Helena księżniczka znojemska, żona Kazimierza Sprawiedliwego // Przegląd Historyczny. — Т. 69. — Z. 1. — 1978. — S. 115–120.

²⁵²⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 446.

²⁵²⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 753.

²⁵²⁸ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 60.

²⁵²⁹ Balzer O. Genealogia Piastów..., — S. 388; МРН. — Т. 2. — P. 552, 803, 836–839, 876, 938; — Т. 3. — P. 46, 162–169, 677, 715; — Т. 4. — P. 776.

²⁵³⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 759.

²⁵³¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 750.

32/18. ЛЕВ-ОНУФРІЙ ДАНИЛОВИЧ (* бл. 1225/1229 † бл. 1301)

Народився бл. 1225/1229 р. Більшість дослідників датують його народження 1225 р.²⁵³⁴ чи 1228 р.²⁵³⁵. Але варто погодитися з Д. Домбровським, що джерела дозволяють датувати народження князя між 1225 та 1229 рр.²⁵³⁶. Хресне ім'я — Онуфрій (про це свідчать патрональні храми і монастирі у Львові та Лаврові, причому у Лаврівському монастирі знаходилася частина мощей св. Онуфрія²⁵³⁷, вивезена з Візантії матір'ю Лева²⁵³⁸, монастир у Лаврові розбудовувався у XIII ст. і перебував під постійною опікою князя, який вирішив тут закінчити свої дні²⁵³⁹). Д. Домбровський не зрозумів доказів цієї гіпотези, сплутавши хресне ім'я з чернечим (яке залишилося невідомим)²⁵⁴⁰. Помер бл. 1301 р. (з цією датою, запропонованою Й. Х. Енглем (1796 р.) та М. Карамзіним, і підтриманою Д. Зубрицьким, І. Шараневичем, В. Антоновичем та ін. пов'язані поважні сумніви, які стосуються грамот князя за 1299–1302 рр., признаних фальсифікатами; остання безсумнівна згадка про нього відноситься до зустрічі з чеським королем Вацлавом II у Брно у 1299 р.; Д. Домбровський датує смерть князя 1299/1300 рр.²⁵⁴¹; але різка зміна політики припадає вже на період після загибелі Ногая у битві у місцевості Куканлик 15.09.1300 р., у якій брали участь і галицькі війська, після цього Лев ще прожив якийсь час у монастирі; І. Мицько, на підставі запису у рукописному Євангелії Спаського монастиря від 16.03.1301 р. "*здравь же княже буди*" у присвяті князю Леву, датує його смерть часом після 16.03.1301 – до 1302 р.²⁵⁴²). За традицією на схилі літ Лев Данилович став ченцем і помер у монастирі св. Онуфрія у Лаврові. Однак каплиця, до якої традиція прив'язувала його могилу, виявилася будовою XVII–XVIII ст.²⁵⁴³. Розповідь про віднайдення у 1767 р. багатой гробниці князя, срібло з якої пішло на відновлення монастиря, напевно, відноситься до гробниці молдовського господаря Стефана Петричейку († 1675), який разом з дружиною був тут похований, а князя Лева як ченця похоронили у звичайному одязі та звичайній домовині²⁵⁴⁴. Князь перемишльський (бл. 1240–1269), белзький (після 1245 – 1269) і галицький (1264 – бл. 1301), претендував на литовську (1269 р.) та польську (1289 р.) спадщину, здобув володіння на Закарпатті та Люблінську землю.

²⁵³² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 732; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 99–101.

²⁵³³ ПСРЛ. — Т. 2. — С. 160, 333.

²⁵³⁴ Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 3. — С. 568; Stökl G. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien // Handbuch der Geschichte Russlands. — Т. 1 / Red. M. Hellman. — Stuttgart, 1981. — S. 527; Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. — Київ, 1998. — С. 225.

²⁵³⁵ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., p. 47–49; Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. — Warszawa, 1959. — Tabl. 27; Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів. — Київ, 1990. — С. 112, 117; Його ж. Князівські династії..., — С. 227.

²⁵³⁶ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 101–103.

²⁵³⁷ Тихомиров М. Список русских городов дальних и ближних // Исторические записки. — Т. 40. — 1952. — С. 223, 224.

²⁵³⁸ Мицько І. Найдавніші християнські святині краю // Старосамбірщина. — Т. 2. — 2002. — С. 96.

²⁵³⁹ Мицько І. Про початки Святоонуфрійського монастиря у Лаврові // Лавра (Львів). — Т. 6. — 1999. — С. 31–34; Рожко М. Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині // Лавра (Львів). — Т. 1. — 1999. — С. 42–44; Вуйцік В. Храм XIII ст.. Спаського монастиря біля Старого Самбора // Там само. — С. 50–55.

²⁵⁴⁰ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 102.

²⁵⁴¹ Id., — S. 103–107.

²⁵⁴² Мицько І. Де ж могила князя Лева? // Старосамбірщина. — Т. 2. — 2002. — С. 46.

²⁵⁴³ Площанский В. Лавров село и монастырь в Самборском округе // Наук. сб. изд. Литературным об-вом Галицко-Русской материцы. — Львов, 1866; Малевская М. В. Архитектурно-археологические исследования в Львовской области // Археологические Открытия за 1980 г. — Москва, 1981. — С. 278.

²⁵⁴⁴ Мицько І. Де ж могила князя Лева? // Старосамбірщина. — Т. 2. — 2002. — С. 46–48.

Розділ третій

Практично все життя провівши у сідлі з мечем в руках, "князь думен и хоробор на рати, немало бо показа мужьство свое во многих ратех"²⁵⁴⁵, "винахідник машин для здобування фортець"²⁵⁴⁶, Лев Данилович впродовж XV–XIX століть був дуже популярним серед різних верств українського населення, особливо на землях своїх колишніх князівств, про що свідчать багата традиція та численні фрагменти і підробки грамот князя Лева. Життя і діяльність князя Лева Даниловича досліджені тільки фрагментарно²⁵⁴⁷. Лев Данилович брав участь майже у всіх походах свого батька, починаючи з участі у боротьбі з галицьким претендентом Ростиславом Михайловичем у 1244 р. Пізніше йому доводилося воювати майже до кінця життя: 1244 р. — похід проти претендента на галицький престол князя Ростислава Михайловича і невдала битва на р. Січниці, лівій притоці Вишні у Перемишльській землі; 1245 р. — участь у знаменитій битві під Ярославом, де Лев командував полком, який зіграв у цій битві одну з вирішальних ролей; 1249 р. — похід на Слонім в ході участі галицько-волинських військ в литовській усобиці на стороні Товтивила; 1251–1252 рр., зима — участь у поході проти литовських військ на підтримку Товтивила з пінськими князями, битви на оз. Зьяті та р. Щар'ї; 1253 р. — активна участь у чеському поході на підтримку брата Романа в ході війни за Австрійську спадщину; 1253–1254 рр., зима — похід у ятвязьку землю проти князя Стекинта, в ході цієї війни з наказу короля Данила швидким маршем перекидує військо до Бакоти і приводить до покори боярина Милія, який став ординським баскаком; 1254–1255 рр., зима — каральний похід у Болохівську землю, князі якої як ординські данники підтримали Куремсу (Коренцу) у верхів'ях Південного Бугу; 1255–1256 рр., зима — похід до Новгородка на допомогу братові Романові та війна з ятвягами; 1256 р., літо — осінь — похід до Возв'язля у ході війни проти болохівських князів; 1258 р. — оборона східних кордонів проти ординців; 1269 р. — невдала спроба оволодіти литовським престолом; 1272–1273 рр. — участь у польській усобиці на

²⁵⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 935.

²⁵⁴⁶ Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur / Ed. C. Heck. — Leopoli, 1899. — Р. 54.

²⁵⁴⁷ Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти князя Лева // Записки НТШ. — Т. 45. — 1902. — С. 1–22; Линниченко И. А. Грамоты Галицкого князя Льва и значение подложных документов как исторического источника // Известия Отделения Русского Языка и Словесности. — Т. 9. — Кн. 1. — 1904. — С. 80–102; Генсборский А. И. 3 коментарів до Галицько-Волинського літопису (волинсько-галицькі грамоти XIII ст.) // Історичні джерела та їх використання. — Т. 4. — Київ, 1964. — С. 171–184; Маркевич О. Невідома грамота князя Льва Даниловича // Архіви України — 1968. — № 5. — С. 23–29. Купчинський О. А. Дослідження та публікації грамот Галицько-Волинського князівства у XVIII ст. // Київська Русь: Культура, традиції. — Київ, 1982. — С. 129–149; Інкін В. Чи є історична основа в фальсифікатах грамот Льва Даниловича? // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 24. З історії стародавності і середньовіччя. — Львів, 1988. — С. 60; Войтович Л. Удільні князівства..., — С. 89–97; Його ж. Князівські династії..., — С. 26, 62, 90, 98, 185, 227, 230, 284–288, 376, 417–418, 425, 438, 441–442, 445–446, 450, 454, 457, 467, 499, 514; Його ж. Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Київ-Львів, 2004. — С. 712–720; Його ж. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". — № 502. Держава та армія. — 2004. — С. 13–18; Мицько І. Про початки Святооуфрїївського монастиря у Лаврові // Лавра (Львів). — Т. 6. — 1999. — С. 31–34; Його ж. Історія Галицько-Волинської держави у генеалогічних сюжетах // Знак (Львів). — Ч. 20. — 2000. — С. 2–3; Його ж. Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги) // Галицька брама. — 2001. — № 9–10 (81–82). — С. 18–23; Його ж. Де ж могила князя Лева? // Старосамбірщина. — Т. 2. — 2002. — С. 46–48; Його ж. Найшановніші християнські святі краю // Там само. — С. 86–109; Його ж. Край обителів // Там само. — С. 120–144; Його ж. Феномен грамот князя Лева // Там само. — С. 187–194; Роман, юрм. Могила князя Лева і Лаврський некрополь // Лавра. — Т. 4. — 1999. — С. 44–47; Dąbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r. // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурологічні студії. — Т. 3. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. — Львів, 2001. — С. 42–69; Ib., Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 101–114; Ib., Romanowicze w rocznikach polskich // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Т. 1. — Львів, 2004. — С. 487–497.

Волинська гілка Мономаховичів

стороні свояка Болеслава Соромязливого, походи на ятвягів; 1275 р. — похід з ординцями на Литву у відповідь на здобуття великим литовським князем Тройденом Дорогичина; 1276 р. — похід на Слонім; 1277 р. — похід з ординцями на Литву; 1279 р. — війна за Польську спадщину по смерті Болеслава Соромязливого; 1280 р. — похід на Польщу з ординцями; 1281 р. — приєднання жупи Березька та інших володінь на Закарпатті; 1282 р. — похід з Ногаєм в Угорщину; 1285 р. — похід з ординцями в Угорщину, війна проти Польщі в союзі з Литвою; 1287 р. — похід з ординцями у Польщу; 1289 р. — участь у польській усобиці; 1290 р. — участь у польсько-чеській війні, зустріч з чеським королем в Опаві; 1292 р. — приєднання Люблінської землі; 1299 р. — зустріч в Брно з королем Вацлавом II²⁵⁴⁸. Вміло використовуючи васально-союзницькі стосунки з Ногаєм (через що Лев Данилович, якого західні джерела титулювали "королем", так і не прийняв королівської корони), князь Лев не тільки об'єднав Галицько-Волинську державу, яка роздробилася знову по смерті короля Данила, але й значно розширив її межі.

Десь у 1270-х роках з допомогою Ногая Лев Данилович приєднав Київську і, напевно, Переяславську землі. І ці землі знаходилися у складі його держави (можливо з васальними князями в Овручі та Пороссі — нащадками Володимира Рюрикoviча) аж до 1300–1301 рр., коли Київ з допомогою хана Токти отримала путивльська династія в особі князя Володимира-Івана Івановича²⁵⁴⁹. У "Книзі знань", відомій за трьома манускриптами і датованій близько 1350 р., де описані подорожі кастильського монаха-францисканця, за Польщею поставлене "королівство Льва", до складу якого входив Київ, і подано його прапор — зелене полотнище з червоним хрестом²⁵⁵⁰.

Були здогадки, що Лев Данилович отримав Закарпаття як віно за дружиною Констанцією і вже з 1251 р. володів принаймні Березькою жупою. Ця проблема залишається дискусійною. Хоча у 1271 р., підписуючи угоду з чеським королем, Стефан V включив у неї і "зятя нашого Льва руського князя" ("*Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem*"). Але у цьому ж році Стефаном V був наданий привілей м. Ломпертсасу (Берегову), що було би порушенням прав сюзерена, якби жупа належала Левові Даниловичу. У 1281 р. Лев Данилович здійснив похід у сусідню жупу Угочу аж до Вишкова, що дозволяє припустити, що князь мав вже території за Карпатами. У 1283 та 1285 рр. зустрічаються звістки про походи Льва Даниловича в Ужанську жупу (другий раз з татарами). В 1291 р. у війні угорців з Австрією, галицькі війська допомагали королеві Андрію III²⁵⁵¹. І, нарешті, в документі 1299 р. наджупан березький Григорій названий "урядником Льва князя руського" ("*Nos Gregorius comes de Beregh officialis Leu ducis Ruthenorum et quatuor iudices nobelium de eodem damus pro memoria*"²⁵⁵²). Під 1307 р.

²⁵⁴⁸ Войтович Л. Удільні князівства..., — С. 89–90.

²⁵⁴⁹ Войтович Л. В. Київські князі з путивльської династії // Київ. — 1991. — № 8. — С. 149–150; Його ж. Удільні князівства Рюрикoviчів і Гедиміновичів у XII–XV ст. — Львів, 1996. — С. 159.

²⁵⁵⁰ Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка-2000. — Київ, 2000. — Вип. 35–36. — С. 106; Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави (XIII — поч. XIV ст.). — Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.). — Львів, 2003. — С. 133; Книш Я. Б. Львівське королівство // Поступ (Львів). — 2003. — № 129; більш детально це було висвітлено у доповіді Я. Книша "Держава Романовичів за короля Юрія і утворення Галицької митрополії" на Міжнародній конференції, присвяченій 750-річчю коронації короля Данила і 700-річчю встановлення Галицької митрополії (Львів, 8–9.11.2003 р., матеріали у друці).

²⁵⁵¹ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 3. — Львів, 1905. — С. 98–100

²⁵⁵² Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. — Т. 6. — Vol. 2. — Budae, 1830. — P. 216–217.

Розділ третій

цей достойник згаданий вдруге²⁵⁵³. Зрозуміло, що цей надзупан Григорій (а не Георгій) не міг бути тотожним з князем Юрієм Львовичем, як це допускає С. Федака²⁵⁵⁴.

Отже можна не сумніватися, що принаймні десь з 1280 р. частина Закарпаття, включаючи Березьку жупу і ще якісь володіння, були під сюзеренітетом Галицької держави. Герб м. Ломпертсас (Берегово), яке з 1271 р. було центром жупи Берег, повністю співпадає з раннім гербом Львова. Цей герб міг бути наданим князем Левом Даниловичем центру своїх володінь у Закарпатті²⁵⁵⁵. Цікаво, що в угорському документі з 1277 р. вказувалося, що ліс Кобили південніше м. Бардієва знаходиться "біля засік нашого королівства і королівств Польщі та Русі"²⁵⁵⁶. А за автором "Польсько-угорської хроніки" біля Солоного граду у Словаччині сходилися кордони "між угорцями, русинами і поляками"²⁵⁵⁷.

Деякі історики схильні вважати, що крім жупи Берег до складу закарпатських володінь галицьких королів належали і марамороські землі з Хустом,²⁵⁵⁸ але для цього немає доказів. Так само брак доказів стосовно версії Ю. Хименця ніби територія комітату Спіш приєдналася до Галицько-волинської держави у 1286 р. внаслідок повстання у срібних копальнях, підтриманого місцевими "руськими магнатами", яке було спровоковане будівництвом німецькими колоністами своїх храмів та монастирів²⁵⁵⁹. Більш аргументовано виглядає здогадка М. Трояна про приєднання внаслідок походу 1283 р. західної частини Закарпаття "від нинішнього Берегова до гори Маковиця"²⁵⁶⁰, бо з листа короля Карла Роберта випливає, що замок *Mackk* у жупі Шарош до початку 1320-х рр. належав руським князям²⁵⁶¹. Але це могло статися і раніше (судячи з документа 1277 р.) і пізніше (у період боротьби за спадщину Арпадовичів у 1301–1321 рр.) та тривати недовго.

Лев Данилович зумів зберегти і значну частину володінь у Пониззі Дністра та Дунаю. Напевно, що не тільки Білгород (археологічний матеріал незаперечно свідчить про піднесення та інтенсивну забудову міста в кінці XIII ст., характер цього будівництва і знайдені матеріали не полишають сумнівів щодо його схожості з іншими ординським поліетнічними містами²⁵⁶², правда, у місті було присутнє слов'янське населення і більшість знахідок зброї або її елементів руського походження²⁵⁶³, ординські монети, знайдені у місті, масово починаються з епохи хана Узбека (1313–1339), на портоланах Маріно Сануда (1321),²⁵⁶⁴ Піцігані (початок 1330-х)²⁵⁶⁵ та Весконте (1327)²⁵⁶⁶ місто Маврокастро зображено з прапором на якому джучидська тамга і півмісяць, можна припускати, що процес переходу міста під пряме ординське панування почався в часи Ногая і завершився при Узбеку), але й інші міста колишньої Дністровсько-Бирладської

²⁵⁵³ Іб., — Р. 213–214, 239–240.

²⁵⁵⁴ Федака С. Галицько-Волинська держава і Закарпаття // Король Данило Романович і його місце в українській історії. — Львів, 2003. — С. 71.

²⁵⁵⁵ Пачовський В. Срібна земля. — Ужгород, 1993. — С. 41.

²⁵⁵⁶ Wenzel G. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. — Pest, 1811. — Р. 166–167.

²⁵⁵⁷ Ставровський О. Словацько-польсько-угорське прикордоння до XVIII ст. — Пряшів, 1967. — С. 14, 377.

²⁵⁵⁸ Вегеш М. Лев Данилович // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну. — Вип. 2. Ужгород, 1996. — С. 34–39.

²⁵⁵⁹ Хименець Ю. Закарпаття — земля української держави. — Ужгород, 1991. — С. 17.

²⁵⁶⁰ Троян М. Мукачівський замок. — Ужгород, 1982. — С. 9.

²⁵⁶¹ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. — Т. 8. — Vol. 2. — Budae, 1834. — Р. 326.

²⁵⁶² Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. — Москва, 1985. — С. 79–82; Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV в.). — Киев, 1986.

²⁵⁶³ Кравченко А. А. Средневековый Белгород..., — С. 83–84.

²⁵⁶⁴ Popescu-Spineni M. România în istoria cartografică până la 1600. — Vol. 1. — București, 1938. — Р. 74.

²⁵⁶⁵ Егоров В. Л. Историческая география..., — С. 136, 139.

²⁵⁶⁶ Nordenskiöld A. E. Periplus. — Stockholm, 1897. — Р. 33. — Taf. VII.

Волинська гілка Мономаховичів

волості, поступово переходили під пряму ординську зверхність. Можливо, що певний час зберігалася подвійна підпорядкованість, а деякі частини цієї волості залишалися в складі Галицько-Волинської держави до початку XIV ст. Так, таке досить правдиве джерело, як "Flos historiarum Terrae Orientis", відзначило: "*Русь — величезна країна, межує з Грецією, Болгарією; ця країна... тепер платить данину татарам, а князем її Лев.*"²⁵⁶⁷. У 1292 р. було приєднано Люблін та Люблінську землю.

Бл. 1246/1251 рр. Лев Данилович одружився з Констанцією, дочкою угорського короля Бели IV²⁵⁶⁸. Цим шлюбом, якого Данило Романович добивався ще у 1240 р., було скріплено угоду з Угорщиною, яка завершила довготривалу конфронтацію, пов'язану з боротьбою за Галицьку спадщину. Констанція померла трохи раніше мужа. З її іменем також пов'язано багато легендарного²⁵⁶⁹. Іменем Лева названо місто Львів, яке було засноване князем Левом (в чому не сумнівалися хроністи Груневег, Кроммер, Альнпек, Зіморевич, поети XVI–XVII ст. і про що свідчив латинський напис на Галицькій брамі: "*Князь Лев поклав мені підвалини. Нащадки дали ім'я Леонтополіс*") і стало столицею Галицького королівства ще в останній чверті XIII ст.²⁵⁷⁰.

33/18. ПЕРЕЯСЛАВА ДАНИЛІВНА († 12.04.1283)

Померла 12.04.1283 р. Бл. 1248 р. була видана за мазовецького князя Земовита I († 23.06.1262)²⁵⁷¹.

34/18. NN ДАНИЛІВНА

У 1251 р. видана за володимиро-суздальського князя Андрія Ярославича²⁵⁷². Цим шлюбом підтверджувався союз північних і південних Мономаховичів, які ще сподівалися спільними зусиллями звільнитися від ординців. Д. Домбровський, слідом за Т. Нарбутом, який використав таке непевне джерело, як *Родовід князів вітебських*, вважає, що ім'я княгині було Анастасія²⁵⁷³.

35/18. СОФІЯ ДАНИЛІВНА

У 1259 р. видана за графа Генріха V Бланкенбург-Шварцбурга († 1285)²⁵⁷⁴. Через цю родину йшло зближення Галицько-Волинської держави з Тевтонським Орденом.

36/18. РОМАН ДАНИЛОВИЧ (* бл. 1230 † бл. 1261)

Народився бл. 1230 р. Помер бл. 1261 р. Д. Домбровський датує його народження 1230/1232 рр., а смерть відносить до 1258/1259 рр.²⁵⁷⁵, через брак джерел вказати точні дати неможливо. Герцог Австрії (1252–1254), князь новгородський (1251–1256 ?) і холмський [?] (? – бл. 1261).

²⁵⁶⁷ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — Москва, 1950. — С. 302.

²⁵⁶⁸ Wertner M. Az Árpádok családi története. — Nagybecskerek, 1892. — 485–488 l; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. — Т. 7. — Buda, 1832. — P. 216.

²⁵⁶⁹ Шишка О. Констанція — дружина чи мачуха Лева? // Львівська брама. — 2001. — № 9–10 (81–82). — С. 17.

²⁵⁷⁰ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 90–96; Могитич Р. Будівництво Львова у XIII ст. (повертаючись до дискусії) // Львівська брама. — 2001. — № 9–10 (81–82). — С. 6–8.

²⁵⁷¹ Balzer O. Genealogia Piastów..., — S. 313–320; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 139–147.

²⁵⁷² ПСРЛ. — Т. 10. — С. 137–138.

²⁵⁷³ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 147–153.

²⁵⁷⁴ Balzer O. Genealogia Piastów..., — S. 345; Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 49; Archiv für sippenforschung, XVIII jahr..., — № 6. — Gorlitz, 1941. — P. 19; Isenburg K. W. Stammtaffeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. — Т. 1, Marburg, 1953. — Tafel. 157; Масан О. Середньовічна Україна і Німецький Орден: недосліджені проблеми взаємовідносин // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. — Ч. 1. — Одеса-Київ-Львів, 1999. — С. 75; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 155–166.

²⁵⁷⁵ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 115–139.

Розділ третій

Не зумів утриматися в Австрії та на Чорній Русі, але і обставини складувалися не на його користь. Був одружений двічі: 27.06.1252 р. з Гертрудою Бабенберг (* 1226 † 24.04.1288), племінницею останнього австрійського герцога з династії Бабенбергів Фрідріха II, який загинув у битві на Лейті у червні 1246 р., вдовою за чеським королем Владиславом II та баденським герцогом Германом. Під час війни за Австрійську спадщину, рятуючи Романа від полону, Гертруда добровільно погодилася на розрив шлюбу²⁵⁷⁶. Бл. 1255 р. одружився з Оленою, дочкою волковиського князя Гліба²⁵⁷⁷. Можливо, що саме її, а не вдову Романа Мстиславича, згадано під 1288 р. в описі похорон волинського князя Володимира Васильковича²⁵⁷⁸. Д. Домбровський, на думку якого існувало двоє Мстиславів Даниловичів, дочку половецького хана Тейгака вважає першою дружиною Романа²⁵⁷⁹. Запис у Києво-Печерському пом'янику (поз. 263) дозволяє припускати, що хресне ім'я князя було Тимофій.

37/18. МСТИСЛАВ ДАНИЛОВИЧ († після 1292)

Помер після 1292 р.²⁵⁸⁰. Князь луцький (1264 – після 1292) і володимирський (1288 – після 1292).

Противник Лева Даниловича, пробував об'єднати Волинь під своїм правлінням, але, схоже, що до кінця XIII ст. всі волинські землі опинилися під владою Лева Даниловича.

Бл. 1253 р. одружився з дочкою половецького хана Тейгака²⁵⁸¹. Недавно Д. Домбровський висунув версію щодо існування двох Мстиславів, перший з яких був сином від Анни Мстиславни і помер молодим, а другий народився від дочки Довспрунка²⁵⁸². Незважаючи на ряд оригінальних думок, ця версія залишається гіпотезою. Хоча діяльність Мстислава до 1271 р. не знайшла відбитку у літописах, це ще нічого не доводить. Про багатьох князів взагалі не збереглося жодних відомостей у тих літописах, які до нас дійшли. Що ж стосується гіпотези про існування молодшого сина Мстислава Даниловича — Володимира (чи його внука), то вона, очевидно, помилкова²⁵⁸³.

38/18. ШВАРН ДАНИЛОВИЧ († 1269)

Помер у 1269 р.²⁵⁸⁴. На думку Г. Грали хресним іменем князя було Юрій²⁵⁸⁵, Але ця версія не знайшла визнання²⁵⁸⁶. Князь холмський (1264–1269) і великий князь литовський (1264–1269).

У 1253–1255 р. завоював Болохівську землю і готував похід на Київ. У 1255 р. одружився з дочкою Міндовга і сестрою Войшелка, який у 1264 р. уступив йому литовський престол²⁵⁸⁷.

²⁵⁷⁶ Fischer M. Merkwürdigere Schicksaie des Stiftes und der Stadt klosterneuburg aus Urkunden gezogen II (Urkundenbuch). — Wien, 1815. — № 60; Fontes Rerum Bohemicarum. — Т. 2. — Praha, 1874. — Т. 2. — P. 289; — Т. 3. — Praha, 1875. — P. 312; — MGH. — Т. 9. — P. 599.

²⁵⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 831.

²⁵⁷⁸ Баумгартен Н. Основатели второй династии в Галицкой земле // Летопись ист.-род. об-ва. — Вып. 9. — 1909. — С. 1–53.

²⁵⁷⁹ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 123–124.

²⁵⁸⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 938–939.

²⁵⁸¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 818.

²⁵⁸² Dąbrowski D. Czy istniało dwóch synów Daniela Romanowicza o imieniu Mscisław? Przyczynek do genealogii Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. — Т. 4 (15). — 1999. — S. 176–187; Ib., Rodowód Romanowiczów..., — S. 153–154; 174–180.

²⁵⁸³ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 84.

²⁵⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 868.

²⁵⁸⁵ Грала Н. Чресне ім'я Шварна Даниловича. Ze studiów nad dyplomatyką oludniowo-ruską XIII i XIV w. // Słowiańszczyzna I dzieje powszechne. Studia ofiarowane Profesorowi L. Bazylowowi w siedemdziesiąt rocznicę Jego urodzin. — Warszawa, 1985 — S. 197–220.

²⁵⁸⁶ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 167–168.

39/18. NN ДАНИЛОВИЧ († бл. 1253)

Помер бл. 1253 р. немовлям²⁵⁸⁸.

40/18. NN ДАНИЛІВНА († бл. 1253)

Померла бл. 1253 р. немовлям²⁵⁸⁹.

41/19. ВОЛОДИМИР-ІВАН ВАСИЛЬКОВИЧ († 10.12.1288)

Народився після 1247 р. і до 1249 р.²⁵⁹⁰. Помер 10.12.1288 р.²⁵⁹¹. Князь волинський (1269–1288).

Намагався протидіяти політиці Лева Даниловича, тому, помиряючи, заповів своє князівство Мстиславі. Був одним з найосвіченіших людей свого часу. Визначний книжник (особисто переписав по меншій мірі два Євангелія апракос і Апостол; відчувається його участь у редагуванні літописів) та будівничий. Збудував багато храмів, у які вкладав дорогі ікони та книги у дорогій оправі. Тільки в церкву св. Георгія у Любомлі було вкладено 34 книги²⁵⁹².

У 1263 р. одружився з Оленою, дочкою брянського князя Романа Михайловича²⁵⁹³.

42/19. ОЛЬГА ВАСИЛЬКІВНА (* після 1247 † після 1288)

Народилася після 1247 р. На думку Д. Домбровського була старшою за Володимира та народилася бл. 1246/1247 р.²⁵⁹⁴. Померла після 1288 р.

У 1259 р. видана за чернігівського князя Андрія Всеволодовича († 1262 р.)²⁵⁹⁵.

43/21. ВСЕВОЛОД ОЛЕКСАНДРОВИЧ († після 1245)

Помер після 1245 р. (учасник битви під Ярославом)²⁵⁹⁶. Князь белзький (1241 – після 1245).

44/21. АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

Між 1244–1247 рр. видана за мазовецького князя Болеслава I († 25.02.1248), який володів Сандомирським та Серадзським князівствами. Після його смерті вийшла за угорського магната Дмитра, надвірного суддю²⁵⁹⁷.

45/21. NN ОЛЕКСАНДРІВНА

Видана за польського магната Петра з Кракова²⁵⁹⁸.

46/26. БОРИС ЯРОСЛАВИЧ († після 1234) < князі Звягольські, князі Деревинські?

У 1234 р. згаданий як князь меджибізький²⁵⁹⁹.

²⁵⁸⁷ Баумгартен Н. Родословные отрывки // Летопись ист.-род. об-ва. — Вып. 1 (17). — Москва, 1900. — С. 16–27; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 166–174.

²⁵⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 732.

²⁵⁸⁹ Там само.

²⁵⁹⁰ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 187–188.

²⁵⁹¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 918.

²⁵⁹² Орлов А. С. О Галицко-Волынском летописании // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 5. — 1947. — С. 26–31; Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — Москва, 1950. — С. 109–130.

²⁵⁹³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 861; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 190.

²⁵⁹⁴ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 180–186, 190.

²⁵⁹⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 848.

²⁵⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 798–799.

²⁵⁹⁷ Balzer O. Genealogia Piastów..., — Tabl. VI; Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 58.

²⁵⁹⁸ Id., — P. 58.

²⁵⁹⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 774.

Розділ третій

Меджибіж був одним з центрів Болохівської землі, яку отримали Інгваревичі, втративши Луцьк та інші уділи Східної Волині. Навколо проблеми походження болохівських князів триває дискусія²⁶⁰⁰. Їх вважали туземними князями на зразок Кондудвдя, асимільованими половцями (версія Д. Зубрицького, підтримана І. Шараневичем, Н. Молчановським та ін., повністю спростована археологічними дослідженнями, які не залишають сумнівів, що Болохівська земля була густо заселена нащадками полян, древлян та уличів); боярами, які виступали проти об'єднаної політики Данила Романовича (версія М. Котляра); сільськими князями-суддями, аналогічними підкарпатським у селах на волоському праві (версія А. Петрушевича, як і попередня не зовсім узгоджується з джерелами, адже Болеслав прямо звернувся до Данила: "це не твої воїни, вони є окремими князями", "братією" називав їх і київський князь Ізяслав Мстиславич, крім того літописці ніколи не плутали бояр з князями, а у пом'яниках титул "князь" іноді переписаний сотні раз); Ольговичами, які вціліли тут після трагедії 1211 р. (М. Карамзін, М. Арцибашев, М. Квашнін-Самарін, Р. Зотов). Помилка останніх полягала у тому, що вони вважали князя Ізяслава Мстиславича, який у 1235 р. захопив Київ і вимагав у Данила Романовича повернути свою "братію"— болохівських князів, Ольговичем, тоді як цей князь був Смоленським Мономаховичем. Враховуючи цей факт М. Баумгартен справедливо вважав болохівських князів нащадками Інгвара Ярославича, які зберегли тільки цю частину його володінь. На його думку у Бориса було ще два брати, які тримали Болохів²⁶⁰¹. Справді, Волинські Мономаховичі були "братією" для Смоленських Мономаховичів. Справедливо вважаючи, що їх права на Луцьк і Східну Волинь вагоміші від прав Данила Романовича, ці князі і їх нащадки могли бути в опозиції до короля Данила. Крім того безпосереднє сусідство з ординцями змушувало їх до співпраці з ними. Болохівські князі, як і вважав М. Баумгартен, були братами або нащадками князя Бориса Ярославича.

Під час каральних експедицій Шварна та Лева Даниловичів була знищена значна частина Болохівської землі, Але князі Болохівські, напевно, вціліли, принаймні деякі з них. Їх нащадком міг бути подільський князь Дмитро († після 1368), який разом з Хаджибеєм та Кутлубугою потерпів поразку на Синіх Водах (1362), а пізніше тримав якісь володіння на Бирладському плато, Верхньому Пруті чи, навіть Нижньому Дунаї (документ угорського короля Людовика Анжуйського з 1368 р., де згадується "татарський князь Деметрій" і його взаємини з брашівськими купцями, не дозволяє

²⁶⁰⁰ Дашкевич Н. П. Болоховская земля и ее значение в русской истории // Труды III Археологического съезда в Киеве. 1874 г. — Т. 2. — Киев, 1876. — С. 69–139; Його ж. Новейшие домыслы о Болохове и Болоховцах // Киевские Университетские Известия. — 1884. — Кн. 6. — С. 155–186; Його ж. Еще разыскания и вопросы о Болохове и болоховцах // Там само. — 1899. — Кн. 1. — С. 1–63; Петрушевич А. С. Кем были Болоховские князья? — Львов, 1877; Молчановский Н. Очерк известия о Подольской земле до 1434 г.: преимущественно по летописным источникам. — Киев, 1885. — С. 102–143; Грушевский М. С. К вопросу о Болохове // Чтения в Историческом Об-ве Нестора Летописца. — 1893. — Кн. 7. — Отд. 2. — С. 3–11; Його ж. Історія України-Руси. — Т. 3. — Київ, 1993. — С. 155–161, 535–536; Андріяшев О. Літописне Болохово і болохівські князі // Науковий збірник за рік 1929. Зап. істор. секції УАН, раніш Українського Наукового Т-ва в Києві. — Т. 32. — Київ, 1930. — С. 20–31; Раппопорт П. А. Города Болоховской земли // Кр. сообщ. Ин-та истории мат. культуры АН СССР. — Вып. 57. — Москва, 1955. — С. 52–60; Липко С. А. Де був давній Болохов? // Український Історичний Журнал. — 1971. — № 4. — С. 99–104; Терещук К. І. До питання про локалізацію Болохівської землі // Дослідження з слов'яно-руської археології. — Київ, 1976. — С. 164–175; Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. — Київ, 1984. — С. 25–26, 55–56; Войтович Л. В. Волинська земля князівських часів (X–XII ст.) // Проблеми історичної географії України. — Київ, 1991. — С. 17–18; Його ж. Болохівські князі // "Київ". — 1991. — № 8. — С. 158–159; Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. — Київ, 1998.

²⁶⁰¹ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 60–62.

Волинська гілка Мономаховичів

точно локалізувати володіння цього князя)²⁶⁰². На думку Ф. Шабульдо Дмитро був ханом Ямболукської орди²⁶⁰³, але існування цієї орди у XIV ст. більш ніж проблематично, для цього періоду також не зафіксовано жодного Чингізида-християнина. Відсутній Дмитро і у всіх "геналогіях" Чингізидів. Більш правдоподібно, що подільський князь Дмитро був васалом Хаджібея, який тримав Подільський улус.

У XIX ст. архімандрит вірмено-католицької церкви Мінас Медічі (Бжкянц) віднайшов латинську копію грамоти, датованої 1062 р., зроблену у 1641 р.: "Ось від великого князя Федора Дмитровича косогацьким вірменам. [Ti], які схочуть сюди прийти [i] придуть мені на допомогу, я дам волю на три роки, а коли будете підмною, хто де захоче, там вільно поселиться". У суперечці В. Мікаеляна з Я. Дашкевичем стосовно датування грамоти, безперечно, правий останній²⁶⁰⁴. Грамота не могла бути видана в XI ст., коли не існувало князя Федора Дмитровича. У XIV ст. у Солхаті (Судаку) була значна вірменська колонія ("косохатським вірменам" Я. Дашкевич пропонує читати як "ко солхатським вірменам", що не викликає заперечень). При датуванні грамоти за вірменським григоріанським календарем (1062 р. приблизно відповідає 1362 р.) у латинській копії можна було легко допустити помилку. **Князь Федір Дмитрович** міг бути сином подільського князя Дмитра, який залишився на Поділлі після відступу батька з ординцями по поразці на Синіх Водах і послав у Крим свій заклик по допомогу перед загрозою наступу Корятовичів.

На початку XV ст. згадується **князь Борис Звягольський**. Н. Яковенко відносить родину **князів Звягольських**, які володіли невеликим уділом з центром у Звяголі на краю Болохівської землі, до нащадків Ольгерда Гедиміновича²⁶⁰⁵. Це не виключено: як прихильники Любарта або Свидригайла вони могли отримати там якийсь уділ. Але, скоріше, більш природно бачити в них нащадків давніх болохівських князів, які утримали свій уділ. Може саме тому після вигаснення родини Звягольських їх уділ було передано Острозьким, як найближчій родині²⁶⁰⁶. Ім'я Борис також характерне для цієї гілки Волинських Мономаховичів. Князь Борис мав синів Івана († після 1461)²⁶⁰⁷ та Семена († після 1446)²⁶⁰⁸. Семен Борисович Звягольський записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 285). Семен мав синів Андрія та Василя, які померли до 1499 р.²⁶⁰⁹ і ця родина вигасла.

На початку XV ст. жив **князь Дмитро Деревинський**, який записаний у Києво-Печерському пом'янику під поз. 1. У Болохівській землі було м. Деревич (Деревин?), вперше згадане під 1241 р.. Від нього могло походити прізвище цих князів, які теж могли бути нащадками болохівських князів. Зрозуміло, що це тільки гіпотеза і походження цих князів залишається не встановленим. У Києво-Печерському пом'янику (поз. 2) в числі родини **князя Михайла Івановича Деревинського** після Дмитра записаний **князь Іван**.

²⁶⁰² Kuczyński St. Sine wody. Rzecz o wyprawie Olgerdowej 1362 r. // Kuczyński St. M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVIII w. — Wrocław-Warszawa, 1965; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 106–107.

²⁶⁰³ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого Княжества Литовского. — Киев, 1987. — С. 71–72.

²⁶⁰⁴ Дашкевич Я. Грамота Федора Дмитровича 1062 р. Нарис з української дипломатики // Архіви України, 1962. — № 4. — С. 4–18; Мікаелян В. К вопросу о грамоте князя Федора Дмитриевича // Археографический Ежегодник за 1964 г. — Москва, 1965. — С. 11–18.

²⁶⁰⁵ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 296.

²⁶⁰⁶ Archivum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela, pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. — T. 1. — Lwów, 1887. — S. 118.

²⁶⁰⁷ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 296.

²⁶⁰⁸ Там само. — С. 296.

²⁶⁰⁹ Там само. — С. 296.

Розділ третій

Очевидно, що Іван був сином Дмитра і батьком Михайла. Після Михайла записані нетитуловані особи. Напевно у князя Михайла Івановича була дочка, яка вийшла за нетитулованого шляхтича, чия родина також була внесена у блок *князів Деревинських*. Князь Михайло Іванович Деревинський жив у кінці XV – на початку XVI ст.²⁶¹⁰.

XIV

47/32. ЮРІЙ ЛЬВОВИЧ (* 24.04.1252 (1254 ?) † 24.04.1308)

Народився 24.04.1252 р. (чи 1257?)²⁶¹¹. Д. Домбровський датує народження князя більш широким діапазоном 1247/1254, але найбільш правдоподібним вважає варіант 23.04.1254 р.²⁶¹². Помер 24.04.1308 р.²⁶¹³. Слідом за І. Шараневичем²⁶¹⁴ частина дослідників, відкидаючи свідчення Я. Длугоша, на підставі неясних свідчень білорусько-литовських літописів та деяких старопольських джерел, вважають, що король Юрій загинув на війні з Гедиміном у 1315 чи 1316 р.²⁶¹⁵. Князь белзький (бл. 1269–1301), король Росі і князь володимирський 1301–1308).

Добився окремої галицької митрополії. Намагався консолідувати державу і відстояти її від експансії Золотої Орди. Можливо через це не пішов на конфронтацію з польськими князями через Люблінську землю (1302) та не взяв участі у боротьбі за угорську спадщину²⁶¹⁶.

У 1282 р. одружився з дочкою тверського князя Ярослава Ярославича († бл. 1286 р.). У 1287 р. одружився вдруге з Євфимією, дочкою куявського князя Казимира Конрадовича († 18.03.1308 р.)²⁶¹⁷.

48/32. СВЯТОСЛАВА ЛЬВІВНА († 1302)

Померла у 1302 р. у монастирі кларисок у Старому Сончі²⁶¹⁸, де перебувала і її тітка Кінга.

49/32. АНАСТАСІЯ ЛЬВІВНА († 12.03.1335)

Померла 12.03.1335 р. Перед 1301 р. видана за добжинського князя Земовита († 1306 р.). При своїх синах Лешку (1302–1316), Владиславі (1303–1352/1357), Казимиру

²⁶¹⁰ Там само. — С. 333.

²⁶¹¹ Balzer O. Genealogia Piastów..., — S. 347; Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 3. — С. 114, 522.

²⁶¹² Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 197–203.

²⁶¹³ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 2005. — S. 607–608; Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 50; Dworzaczek W. Genealogia. Tablicy. — Warszawa, 1959. — Tabl. 27; Schwennicke D. Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte europäischer Staaten. Neue Folge. — Т. 2. — Marburg, 1984. — Tabl. 136; Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси., — С. 12; Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів., — С. 88; Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава. — Львів, 1999. — Табл. Романовичі; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 204 (вважає найпевнішою датою 21.04.1308).

²⁶¹⁴ Шараневич И. История галицко-володимирской Руси от найдавейших времен до року 1453 — Львов, 1863. — С. 127.

²⁶¹⁵ Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар галицько-волинської держави з нагоди 600-річчя його смерті // Минувле і сучасне. — Ч. 7. — Краків, 1940. — С. 28; Stökl G. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien // Handbuch der Geschichte Russlands. — Т. 1. Red. M. Hellmann. — Stuttgart, 1981. — S. 529 [помер 1308 чи 1315]; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — Київ, 1984. — С. 109; Font M. Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezelek a keleti szlávok korai történetéből. — Pécs, 1995. — 152; Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. — Київ, 1998. — С. 227 [дожив перелому літ 1314–1315].

²⁶¹⁶ Исаевич Я. Д. Галицко-Волынское княжество в конце XIII – начале XIV в. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1987 г. — Москва, 1988. — С. 71–77; Войтович Л. Юрій Львович і його політика // Галичина та Волинь в добу середньовіччя. Історичні та культурологічні студії. — Вип. 3. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. — Львів, 2001. — С. 70–78.

²⁶¹⁷ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 205–217.

²⁶¹⁸ Линниченко И. Известия о взаимоотношениях России и Польши // Зап. ун-та св. Владимира в Кieve. — 1882. — Кн. 9. — С. 223.

Волинська гілка Мономаховичів

(1304–1316) і Болеславі (1305–1326/1329) була регентшею. Владислав у 1323 р. претендував на Галицьку спадщину²⁶¹⁹. За версією Д. Домбровського Анастасія була дочкою Мстислава Даниловича²⁶²⁰.

50/32. ОЛЕНА ЛЬВІВНА ? (* бл. 1260/1262 † після 12.06.1304/ до 24.08.1323)

За згодкою К. Ясінського²⁶²¹, яку підтримали Є. Сперка²⁶²², Я. Тенговський²⁶²³ та Д. Домбровський²⁶²⁴, дружиною битомського князя Казимира II Владиславича († 1312) була дочка Лева Даниловича — Олена, з якою він одружився бл. 1274/1278 р. Ця версія досить гіпотетична. Сам К. Ясінський вважав можливість такого шлюбу чи не найбільшою загадкою серед п'ятівських шлюбів. Щоби дати політичне обґрунтування такого шлюбу Д. Домбровський проявив блискучу ерудицію і знання взаємин між монархами Центральної Європи, але його спроба довести факт переорієнтації Лева Даниловича і його відмови від союзу з Угорщиною на користь союзу з Чехією залишається контрверсійною²⁶²⁵.

51/32. МАРІЯ ЛЬВІВНА ? († до 1308)

У 1988 р. угорський історик Дюла Кріштов висунув гіпотезу, що першою дружиною угорського короля Карла Роберта була галицька княжна. Він спирався на грамоту Карла Роберта магістрові Стефанові від 7.02.1326 р., де король, пригадуючи угорсько-чеське суперництво з початку XIV ст., пише про свій похід на Русь за першою дружиною ("*in rutheniam, quo cum quibusdam baronibus regni nostri fidelibus pro adducenda prima consorte nostra accesserimus*")²⁶²⁶. Автентичність цього документу не викликала підозр. Підтвердження цього факту угорський історик знайшов у іншому джерелі, відомому під умовною назвою "Anonymi Descriptio Europae Orientalis", яке датується дослідниками першою половиною 1308 р. Там є фрагмент про потужного володаря на ім'я Лев, дочку якого взяв за дружину угорський король Карл ("*Loco imperatoris habet unum ducem permaximum vivorum, qui vocatur dux Leo, filiam huius Leonis duxit nunc in uxorem rex Ungarie Karulus*").²⁶²⁷

Виходячи з дати народження Льва Даниловича, Д. Кріштов вирішив, що мова йшла про дочку його внука Лева Юрійовича. Сам шлюб він спочатку відносив до 1307–1308 рр., а потім переніс на 1306 р.²⁶²⁸ Перший відомий документ угорської королеви Марії датується 23.06.1306 р.²⁶²⁹

На вразливі сторони цієї гіпотези звернув увагу польський дослідник С. Срока. На його думку королева Марія за віком не могла бути дочкою ні дочкою Лева Даниловича ні дочкою його внука Лева Юрійовича (з останнім важко не погодитися). Заперечуючи гіпотезу Д. Кріштова, С. Срока висунув власну гіпотезу. Він вважав, що у Anonymi Descriptio Europae Orientalis (автентичність пам'ятки також не викликала застережень)

²⁶¹⁹ Balzer O. Genealogia Piastow..., — S. 345–347.

²⁶²⁰ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 205–217.

²⁶²¹ Jasiński K. Rodowód Piastów śląskich. — Т. 3. — Wrocław, 1977. — S. 35–38.

²⁶²² Sperka J. Kazimierz // Książa i księżne Górnego Śląska / Red. A. Barciak. — Katowice, 1995. — S. 71.

²⁶²³ Tęgowski J. Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / Pod red. T. Chynczewskiej-Hennel i N. Jakowenko. — Lublin, 2000. — S. 29.

²⁶²⁴ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 217–226.

²⁶²⁵ Домбровський Д. Матримоніальна політика князя Лева Даниловича // Записки НТШ. — Т. 240. — 2000. — С. 200–201.

²⁶²⁶ Kristó Gy. Károly Robert első felesége // Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef nominatae. Acta Historica. — Т. 86. — 1983. — 27–30 l; Угорський державний архів у Будапешті. — DF 265464.

²⁶²⁷ Anonymi Descriptio Europae Orientalis / Ed. O. Górká. — Cracoviae, 1916. — S. 40.

²⁶²⁸ Kristó Gy. Aba Sámuel és Károly Robert szaládi kopcsolatairól // Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef nominatae. Acta Historica. — Т. 96. — 1992. — 25–30 l.

²⁶²⁹ A zichy és vasenkeoi gróf Zichy-család idős agának okmánytára / Codex diplomaticus domus seniuris comitum Zichy de Zichy et Vasenkeu. — Т. 1. — Pesten, 1871. — № 126.

Розділ третій

помилково написано "filiam" замість "perthem", тобто "дочка" замість "внучка". Досить переконливо виглядала версія К. Ясінського, що Карл Роберт був одружений з Марією, дочкою битомського князя Казимира,²⁶³⁰ автор якої спирався на солідну джерельну базу²⁶³¹. Погоджуючись з цим, Д. Кріштов вважав Марію Казимирівну другою дружиною Карла Роберта. Ця битомська княжна Марія, правдоподібно, була внучкою Лева Даниловича²⁶³². Шлюб дочки незначного битомського князя, який 10.01.1289 р. склав у Празі васальну присягу Вацлаву II, який був суперником Карла Роберта в боротьбі за угорську корону, мав зміст тільки тоді, коли б вона була правнучкою Бели IV, спорідненою ще з Романовичами²⁶³³. С. Срока, відстоюючи свою гіпотезу, писав, що Марія могла виховуватися при дворі свого дядька короля Юрія Львовича, куди за нею, як впливало з тексту грамоти, міг піти Карл Роберт. Але в ході полеміки польський дослідник переконливо довів, що у лютому–березні 1308 р., коли з'явилася пам'ятка Anonymi Descriptio Europae Orientalis, король Юрій Львович ще був живий, а отже мова не могла йти про дочку його сина Лева.

Угорський дослідник не погоджуючись з висновками свого опонента, пробував вдатися до версифікації, припускаючи, що Лев Юрійович міг народитися від невідомої дружини значно раніше і міг мати дочку у 1306 р., але, усвідомлюючи непереконливість і бездоказовість подібних міркувань, Д. Кріштов зазначив, що стосовно батька Марії потрібно бути обережним²⁶³⁴.

С. Срока також відмовився від своєї попередньої версії "внучки" і відшукав можливу іншу помилку в цитованому документі ("Rutheniam" замість "Poloniam"). Автором подібної версії був ще видавець Anonymi Descriptio Europae Orientalis О. Гурка. У такому вигляді гіпотеза виглядала більш правдоподібно: Карл Роберт хотів одружитися з галицькою принцесою, але з невідомих причин той шлюб не відбувся²⁶³⁵. Проте така версія не тільки прямо суперечить текстові "Anonymi Descriptio...", але і не в'яжеться з грамотою від 7.02.1326 р.

Слідкуючи за цією полемікою²⁶³⁶, я прийшов до висновку, що джерела, на які спирається Д. Кріштов, та аналіз політичної ситуації, коли Карлу Роберту, який воював з чеським та баварським претендентами, зближення з галицьким королем було першочерговим завданням, а Юрію Львовичу, який мав проблеми з ординцями, подібний союз також був вигідним, роблять існування Марії Львівни дуже правдоподібним. Шлюб з галицькою князівною був для Карла Роберта настільки політично вигідним, що задля цього він міг одружитися із значно старшою від себе князівною. Такі приклади добре відомі. Марія Львівна могла народитися близько 1270–1275 рр. Тоді самій Констанції було близько 38–43 роки, що не виключає можливості народження дочки.

Зближення короля Юрія з баварським герцогом Отто III, суперником Карла Роберта у боротьбі за угорський трон, також можна пояснити. У 1308 р. герцог Отто втік у Баварію через Галицько-Волинську державу. Рифмована хроніка Оттокара Штірійського

²⁶³⁰ Jasiński K. Rodowód Piastów śląskich. — Т. 3. — Wrocław, 1977. — S. 35–38.

²⁶³¹ Домбровський Д. Матримоніальна політика князя Лева Даниловича // Записки НТШ. — Т. 240. — 2000. — С. 201–202.

²⁶³² Sroka S. Wokół mariażu Karola Roberta z Piastówną śląską Marią // Bieletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. — № 11. — 1994. — S. 1–5.

²⁶³³ Jasiński K. Rodowód Piastów śląskich..., — S. 38; Домбровський Д. Матримоніальна політика..., — С. 200–201.

²⁶³⁴ Kristó Gy. Orosz Hercegnő volt-e Károly Robert első felesége? // Aetas. — 1994. — № 1. — 194–199.

²⁶³⁵ Sroka Stanisław A. Genealogia Andegawenów węgierskich. — Kraków, 1999. — S. 21–28.

²⁶³⁶ Войтович Л. Stanisław A. Sroka. Genealogia Andegawenów węgierskich // Towarzystwo naukowe "Societas Vistulana". — Kraków, 1999. — 94 s. // Записки НТШ. — Т. 240. — 2000. — С. 710–711; Його ж. Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // А се его сребро... Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — Київ, 2002. — С. 161–164.

Волинська гілка Мономаховичів

відзначила теплу зустріч герцога з королем Юрієм²⁶³⁷. Існують навіть підстави вважати, що союз короля Юрія Львовича і герцога Отто III міг бути скріплений шлюбом Льва Юрійовича з незною з імені сестрою Агнеси, дружини Отто III (про це трохи нижче). Можливо, що, одружившись з політичних мотивів з галицькою князівною, Карл Роберт не зміг жити із старшою за себе Марією Львівною, чи, навіть знущався над нею, що прискорило її смерть і у 1308 році відносини обох держав переросли у відверту конфронтацію. Це також одна з версій. Тому загадка королеви Марії Львівни залишається дискусійною.

52/36. МАРІЯ РОМАНІВНА (* 1253/54 † ?)

Народилася 1253/54 р. Виховувалася у матері Гертруди в Австрії. Згідно хроніки Іоанна з Вікрінгу була видана за загребського бана Стефана IV²⁶³⁸. Деякі дослідники вважають, що її мужем бл. 1263/1270 рр. став Іоаким Гуткелед²⁶³⁹.

53/36. ВАСИЛЬКО РОМАНОВИЧ (* 1256/60 † поч. XIV ст.) < князі Острозькі (табл. 12) і князі Заславські (табл. 17)

Василько, князь слонімський, згадується під 1281 р., а також серед князів руських у трактаті від 14.07.1271 р., який закінчував угорсько-чеську війну. Від нього, враховуючи традицію князів Острозьких М. Баумгартен виводив родину князів Острозьких²⁶⁴⁰.

Проблема походження князів Острозьких і пов'язана з нею полеміка²⁶⁴¹

²⁶³⁷ Monumenta Germaniae Historica. — Т. 5. — Hannoverae, 1893. — Р. 1152–1154.

²⁶³⁸ Johannis abbas Victorienis Liber certarum historiarum. — Т. 1. — Hannoverae et Lipsiae, 1909. — Р. 97, 169, 203.

²⁶³⁹ Meier H. Gertrud Herzogin von Osterreich und Steiermark // Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark. — Т. 23. — 1927. — З. 1–4. — С. 20–21; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — С. 230–231.

²⁶⁴⁰ Баумгартен Н. Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича // Летопись Историко-Родословного Об-ва в Москве. — 1909. — Вып. 1 (17). — С. 34–37.

²⁶⁴¹ Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego, zebrane i wydane r. p. 1584 / Wyd. K. Turowski. — Kraków, 1858. — С. 448; Niesiecki K. Herbarz Polski. — Т. 7. — Lipsk, 1841. — С. 175–194; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения в Московском Об-ве Истории и Древностей Российских. — 1847. — Кн. 4. — С. 137–142; Його ж. Несколько слов о княжестве Острожском // Временник Московского Об-ва Истории и Древностей Российских. — 1852. — Кн. 14. — С. 33–48; Максимович М. А. Письма о князях Острожских // Максимович М. А. Собр. соч., — Т. 1. — Киев, 1866. — С. 1–7; Князь Федор Острожский // Виленский вестник, 1870; Genealogia domu Ostrogskich. — Wilno, 1871; Блудова А. Д. Сказание о преподобном Феодоре князе Острожском. — Санкт-Петербург, 1871; Сендульский А. Преподобный Федор князь Острожский // Волинские епархиальные ведомости. — 1871. — № 9. — С. 272–280; Хойнацкий А. Ф. Преподобный Федор князь Острожский // Древняя и Новая Россия. — Т. 9. — 1876. — С. 5–18; Голубев С. Т. По поводу двух сообщений о князе Костянтине Ивановиче Острожском // Труды Киевской Духовной Академии. — 1877. — № 4. — С. 182–191; Романовский Л. М. О Константине Ивановиче князе Острожском // Труды Третьего Археологического съезда в России. — Т. 2. — Киев, 1878. — С. 205–209; Петрушевич А. Материалы к истории рода кн. Острожских 1879 г. // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. — Ф. 77. — Ч. 703/. — Л. 50–71; Петров Н. И. Две надгробные надписи конца XVII века Константину Ивановичу и Константину Константиновичу князьям Острожским // Чтения в Историческом Об-е Нестора Летописца. — 1879. — Кн. 1. — С. 79–81; Rulikowski E., Radziwiński Z. L. Książowie na Ostrogu Ostrogcy. — Kraków, 1880; Id., Książowie i szlachta. — Kraków, s. a., — Т. 1. — С. 3–40; Bonecki K. Poczet rodów w Koronie i W. Ks. Litewskim XVI wieku. — Warszawa, 1887. — С. 229–239; Wolff J. Książowie Litewsko-Ryscy od konca XIV wieku. — Warszawa., 1895. — С. 342–351; Ярушевич А. Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время. Смоленск, 1896; Власьев Г. Происхождение князей Острожских // Записки имп. генеалогического об-ва. — Т. 2. — 1906. — С. 341–358; Його ж. Князья Острожские и Друцкие // Известия Русского генеалогического об-ва. — 1911. — Вып. 4. — С. 3–30; Його ж. Потомство Рюрика. — Т. 2. — Вып. 1. — Петроград, 1918. — С. 1–50; Тучемский М. К прославлению преп. Федора, князя Острожского в родном ему г. Остроге // Волинские епархиальные ведомости. — 1907. — № 13–14. — С. 410–414; — № 20. — С. 594–597; — № 21. — С. 636–640; — № 22. — С. 661–668; Баумгартен Н. А. Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича // Летопись Историко-Родословного Об-ва в Москве. — 1909. — Вып. 1 (17). — С. 1–53; Id., Halich et Ostrog // Orientalia Christiana Periodica. Roma, 1937. — Т. 3. — Р. 164–167; Kardaszewicz S. Dzieje

Розділ третій

розглядалася мною у ряді досліджень²⁶⁴². Фамільна традиція родини, яку зафіксували сучасники Б. Папроцький (1584 р.), І. Потій (1598 р.), З. Копистенський та Г. Смотрицький, десятки панегіриків, прийнята пізніше К. Стаднічком, Д. Зубрицьким, Г. Влас'євим, М. Баумгартеном та іншими, на мій погляд, відповідає дійсності: князі Острозькі походять від Василька Романовича, який народився між 1256–1260 рр., а помер на початку XIV ст., тримав Слонімське князівство (1281 – після 1282) і, можливо, Острозьке князівство (початок XIV ст.). Версія Радзімінського про походження Острозьких від незаних конунгів вікінгів, які осіли на Волині мало не в часи Рюрика, виключається хоча б відсутністю там варязьких матеріалів. Версія Ю. Пузини, за якою Данило Острозький був внуком Наримунта Гедиміновича, не підтверджена поважними аргументами і заперечується фрагментами Холмського пом'яника. Дошкульні місця версії М. Максимовича щодо походження Острозьких від турівських Ізяславичів виявлені давно. Ретельні дослідження пом'яників привели І. Мицька також до висновку, що Острозькі походять від Волинських Мономаховичів²⁶⁴³. Правда, він вважає, що князь Данило Острозький був внуком Мстислава Даниловича, а не Романа Даниловича. У такому випадку Василько Мстиславич виступав би спадкоємцем волинського престолу, а князі Острозькі — першими спадкоємцями Андрія та Лева Юрійовичів. Незважаючи на цю незначну розбіжність, дослідження І. Мицька не тільки підкріпило мої попередні висновки, але й повністю спростувало версії М. Максимовича та Ю. Пузини, які ще мали прихильників. Заперечення версії походження Острозьких від Василька Романовича Д. Домбровського залишаються дискусійними²⁶⁴⁴. На мій погляд йому не вдалося спростувати аргументацію М. Баумгартена.

54/36. МАРІЯ РОМАНІВНА

Запис у Супральському пом'янику (поз. 10) дозволяє припускати, що у Романа Даниловича та Олени Глібівни була дочка Марія, яка вийшла за турівського князя Ярослава Юрійовича.

55/37. ДАНИЛО МСТИСЛАВИЧ († після 1280)

Востаннє згаданий під 1280 р.²⁶⁴⁵. Напевно помер при житті батька, бо у 1301 р. Юрій Львович вже титулувався володимирським князем.

dawniejsze miasta Ostroga. — Warszawa-Kraków, 1913; Быков П. Н. Князья Острожские и Вольнь. — Москва, 1915; 2-е изд. — Петроград, 1917; Kończny F. Jezy Semenowicz Ostrogski w Nowogrodzie 1458–1459 // Ateneum Wilenski. — Т. 3. — 1925; Puzyna J. Danilo, ks. turowski, ostrogski, chelmski i jego potomstwo // Miesięcznik Heraldyczny. — 1931. — R. 10. — S. 251–274; Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska. — Lwów, 1933; Id., Książęta Ostrogscy w służbie Rzeczypospolitej. — Równe, 1938; Id. Pochodzenie i działalność Ostrogskich w XIV i XV wieku. 1936–1939 // Державний архів Львівської обл., — Ф. 26. — Оп. II. — Од. зб. 894. — Арк. 11–30; Його ж. Нарис історії роду Острозьких // Там само. — Од. зб. 851; Znosko P. K. Knjaz Konstantin Ostrozkij. — Warszawa, 1933; Charkiewicz W. "Scipion Ruski" Konstanty Iwanowicz książę Ostrogski. — Wilno, 1934; Herbst S., Walicki M. Obraz bitwy pod Orszą // Rozpr. Kom. Hist. Sztuki. — Warszawa, 1949. — S. 33–66; Ochmański J. Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów Krymskich w XV–XVI wieku // Studia i Mater. do Hist. Wojsk., — Т. 5. — Warszawa, 1960. — S. 349–398; Dundulis B. Lietuvos uzsienio politika XVI a. — Vilnius, 1971. — S. 15, 64–66, 219; Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 88–90, 276–277; Ульяновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького // Острозька давнина. — Т. 1. — Львів, 1995. — С. 24–31; Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich — Toruń, 2002.

²⁶⁴² Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів. — Київ, 1990. — С. 122–123; Його ж. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1993. — С. 90–92; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 123–127; Його ж. Родина князів Острозьких // Записки НТШ. — Т. 231. — 1996. — С. 355–367; Його ж. Князівські династії..., — С. 232 і ін.

²⁶⁴³ Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // Лавра (Львів). — 1999. — № 2. — С. 49–56.

²⁶⁴⁴ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 271–275.

²⁶⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 881.

56/41. ІЗЯСЛАВА ВОЛОДИМИРІВНА († після 1288)

Померла після 1288 р. Адоптована дочка Володимира Васильковича і Олени Романівни, дальша доля якої неznана.

57/43. ГРЕМИСЛАВА ВСЕВОЛОДІВНА

Видана за опольського князя Болеслава († 14.05.1314)²⁶⁴⁶. Її внук князь Владислав Опольський († 8.05.1401) займав галицький престол у 1372–1387 рр. (з перервами) як "вічний дідич".

XV

58/47. МИХАЙЛО ЮРІЙОВИЧ (* 1283 † 1286)

Народився у 1283 р. Помер у 1286 р.²⁶⁴⁷.

59/47. АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ (* бл. 1289 † до 25.05.1323)

Народився бл. 1289 р. Помер до 21.05.1323 р. (дата листа Владислава Локетка до папи Іоанна ХХІІ з повідомленням про смерть Андрія та Лева) при незнаних обставинах, можливо у боротьбі з ординцями²⁶⁴⁸. Князь галицький і володимирський (1308–1323). У фальсифікаті грамоти Лева Даниловича (1301 р.) титулований князем Ярославським.

60/47. ЛЕВ ЮРІЙОВИЧ († до 25.05.1323)

Помер до 21.05.1323 р. Князь луцький (1308–1323).

У 1308 р. дійшло до союзу короля Юрія Львовича і баварського герцога Отто ІІІ. Цей союз міг бути скріплений шлюбом Льва Юрійовича з незнаною з імені сестрою Агнеси, дружини Отто ІІІ. Я. Яблоновський, посилаючись на Кромера, назвав дружину Любарта Гедиміновича (дочку Льва Юрійовича) Бушою, що може бути скороченням від Богуслави. Від Яблоновського це ім'я запозичили Т. Нарбут та М. Карамзін, бо у Кромера імені княгині не приведено, а Зіморович назвав її Євфимією. Це останнє ім'я засвідчене і пом'яниками. Отже дружиною Льва Юрійовича, напевно, була полька (тому і його дочка мала польське ім'я) — сестра Агнеси. Останнє дозволило її братам глоговським князям Генріху ІІ та Яну претендувати у 1323 р. на Галицько-Волинську спадщину, причому їх претензії були визнані папою²⁶⁴⁹. Тобто вони мусили мати якісь династичні підстави, а не просте бажання. Запис у Києво-Печерському пом'янику (поз. 262) дозволяє припускати, що хрестильним іменем князя Лева було Дмитро.

Після того як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава, напевно, слід сприймати і відомості про участь князя Лева у війні київського князя проти Гедиміна. Напевно мир, укладений після цієї війни був скріплений шлюбом дочки Лева Юрійовича з Любартом-Дмитром Гедиміновичем.

²⁶⁴⁶ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 58–59.

²⁶⁴⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 895; Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописі // Записки НТШ. — Т. 41. — 1901. — С. 53.

²⁶⁴⁸ Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 3. — С. 120–121, 527–529; Куник А. А. Объяснительное введение к грамотам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси в XIV в., с приложением подлинных текстов // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. — Санкт-Петербург, 1907. — С. 152; Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — Москва, 1987. — С. 22–23; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 98–99; Беняк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурні студії. — Вип. 3. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. — Львів, 2001. — С. 79–85.

²⁶⁴⁹ Войтович Л. Князівська верства в Галицькій землі // Четвертий міжнародний з'їзд українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді і повідомлення. Історія. — Ч. 1. — Одеса-Київ-Львів, 1999. — С. 83.

Розділ третій

61/47. МАРІЯ ЮРІЇВНА (* до 1293 † 11.01.1341)

Народилася до 1293 р. Померла 11.01.1341 р. Бл. 1301 р. видана за сохачевського і черського князя Тройдена Болеславича († 13.03.1341 р.)²⁶⁵⁰. Їх син Болеслав-Юрій успадкував галицький престол у 1323 р.

XVI

62/60. ЄВФІМІЯ (БУША ?)-АГРИПИНА ЛЬВІВНА († до 1349)

Померла до 1349 р. Бл. 1321/23 рр. видана за Любарта-Дмитра Гедиміновича († 1383 р.)²⁶⁵¹. Частина дослідників відкидає таку версію, не довіряючи білорусько-литовським літописам. М. Андрусак пропонував вважати першою дружиною Дмитра-Любарта внучку степанського князя Володимира Івановича або дочку Данила Васильковича Острозького²⁶⁵². Версію стосовно Дмитра Острозького, на честь якого Любарт прийняв хресне ім'я, підтримав Г. Граля²⁶⁵³. З певними застереженнями цю версію прийняв Я. Тенговський²⁶⁵⁴. Д. Домбровський залишив це питання відкритим²⁶⁵⁵.

63/61. БОЛЕСЛАВ-ЮРІЙ ТРОЙДЕНОВИЧ († 1340)

Син Марії Юріївни і сохачевсько-черського князя Тройдена Болеславича. Помер у 1340 р. Галицько-волинський князь (1323–1340). У 1331 р. одружився з Офкою-Евфимією, дочкою Гедиміна († 5.02.1342)²⁶⁵⁶.

Табл. 12. Рюриковичі. Мономаховичі. Острозькі²⁶⁵⁷

XIV

1. ВАСИЛЬКО РОМАНОВИЧ († початок XIV ст.)

Див. табл. 11 поз. 53.

XV

2/1. АННА-ЄЛИЗАВЕТА ВАСИЛЬКІВНА († бл. 1345)

В середині 1320-х – на початку 1330-х рр. видана за неznаного з імені пінського князя. В кінці 1330-х вийшла вдруге за Наримунта-Гліба Гедиміновича († 1345), який через цей шлюб отримав Пінське князівство. Записана у Холмському (поз. 1) та Києво-Печерському (поз. 91 та поз. 303 — як інокія Єлизавета) пом'яниках.

3/1. ДАНИЛО ВАСИЛЬКОВИЧ († після 1366/ до 1370)

Князь острозький (до 1340 – після 1366/ до 1370) і холмський (до 1352 – бл. 1366). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 81, 264), з дружиною Василисою (поз. 92, 304).

²⁶⁵⁰ Balzer O. Genealogia Piastów..., — S. 453; МРН. — Т. 5. — Р. 880–881.

²⁶⁵¹ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 98–100.

²⁶⁵² Андрусак М. Останні Романовичі (нащадки Мстислава і Романа Даниловичів) // Науковий збірник Українського Вільного Університету. — Т. 5. — Мюнхен, 1948. — С. 4.

²⁶⁵³ Grala H. Chrzestne imię Szwarna Daniłowicza. Ze studiów nad dyplomatyką oludniowo-ruską XIII i XIV w. // Słowiańszczyzna I dzieje powszechne. Studia ofiarowane Profesorowi L. Bazyłowowi w siedemdziesiątą rocznicę Jego urodzin. — Warszawa, 1985 — S. 201, 204–208.

²⁶⁵⁴ Tęgowski J. Małżeństwa Lubarta Gedyminowicza. Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku // Genealodia. Studia i materiały historyczny. — Т. 6. — 1995. — S. 17–26.

²⁶⁵⁵ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów..., — S. 281–284.

²⁶⁵⁶ Wolff J. Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgierd i Kiejstut", "Bracia Władysława Olgierdowicza Jagiełły" we Lwowie 1867. — Kraków, 1886. — S. 7–8; Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар галицько-волинської держави з нагоди 600-річчя його смерті // Минуле і сучасне. — Ч. 7. — Краків, 1940. — С. 23–30.

²⁶⁵⁷ Табл. 12–13 перевірені і відкореговані при любязній допомозі В. Собчука.

4/1. ІВАН ВАСИЛЬКОВИЧ

Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 265).

XVI

5/3. ЮРІЙ-АНДРІЙ ДАНИЛОВИЧ († бл. 1377)

Князь холмський (після 1370 – 1377). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 85, 269, 316).

6/3. МИХАЙЛО ДАНИЛОВИЧ († 12.08.1399)

Князь холмський [?] (1383–1387).

7/3. ДМИТРО ДАНИЛОВИЧ († 12.08.1399)

8/3. ІВАН ДАНИЛОВИЧ

9/3. АНАСТАСІЯ ДАНИЛІВНА

Видана за князя Івана Олександровича Глинського. Записана в Києво-Печерському пом'янику (поз. 310)

10/3. ФЕДІР ДАНИЛОВИЧ (* бл. 1365 † після 1437)

В чернецтві Феодосій. Був одружений з Агафією-Агрипиною Чурилівною Бродовською. Князь острозький (після 1366 – після 1435). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 82, 266 — "*в иноцех Феодосія*", 277) разом з дружиною (поз. 93, 305 — "*в иноцех Агрипину*").

11/3. ОЛЕКСАНДР-ОЛЕКСІЙ ДАНИЛОВИЧ

Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 83–84, 268).

12/3. NN ДАНИЛІВНА

Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 288). Була одружена з Романом Федоровичем († після 1416), князем кобринським і ратненським(?).

XVII

13/5. СЕМЕН ЮРІЙОВИЧ († 1376)

Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 87, 275).

14/5. ІВАН ЮРІЙОВИЧ († 12.08.1399)

Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 88, 276).

15/10. ФЕОДОРА-ОЛЕНА ФЕДОРІВНА

Була одружена з князем Олександром Четвертнею(?). Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 94, 306), Її муж князь Олександр Четвертня — також записаний у блоці князів Острозьких (поз. 89).

16/11. ДАШКО ФЕДОРОВИЧ († бл. 1420)

Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 271), з дружиною (у чернецтві — Марфа) (поз. 308). Одружився з Анастасією Романівною Кобринською.

17/11. ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ († 1448/1450)

Князь острозький (після 1435 – бл. 1450). У 1428 р. одружився з Ганкою, дочкою князя Івана Ямонтавича-Підберезького. Обое записані у Києво-Печерському пом'янику (поз. 270, 309).

Розділ третій

18/11. АНАСТАСІЯ ФЕДОРІВНА

Видана за князя Івана Семеновича Путятю.

19/11. ФЕДІР-ВАЦЛАВ ФЕДОРОВИЧ (* після 1422 † після 1459)

XVIII

20/17. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ († після 1465)

Князь острозький (бл. 1450 – після 1465). Записаний у Києво-Печерському (поз. 289) і Супральському (поз. 48) пом'яниках, у каталозі ктиторів Києво-Печерського монастиря А. Кальнофойського (поз. 36); його дружина Марія — у Києво-Печерському пом'янику (поз. 318).

21/17. АГРИПИНА-КАТЕРИНА ВАСИЛІВНА

Була одружена тричі: з Іваном Кгойчевичем, з Михайлом Нацовичем і Войтехом Яновичем. В чернецтві Єфросинія, записана у Києво-Печерському пом'янику під поз. 320.

22/17. ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ († бл. 1500) < князі Заславські (табл. 13)

Князь заславський (бл. 1450 – бл. 1500). Був одружений з Анною-Софією, дочкою Юрія Семеновича, кн. турівського (?). Записані з дружиною у Києво-Печерському пом'янику (поз. 284, 319).

XIX

23/20. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ († 1501)

Князь острозький (після 1465 – 1501), староста луцький, маршалок Волинської землі (1500–1501). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 288) з дружиною Феодорою (поз. 311).

24/20. КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ (* 1460 † 1530)

Князь острозький (1501–1530), брацлавський і вінницький намісник (1497–1500, 1507–1516, 1518–1530), староста луцький і маршалок Волинської землі (1507–1522), каштелян віленський (1511–1522), троцький воєвода (1522–1530), гетьман великий литовський (1497–1500, 1507–1530). Один з найвидатніших полководців свого часу. Був одружений двічі: з княжною Тетяною Семенівною Гольшанською († 1522) та княжною Олександрою Семенівною Слуцькою († після 1556). Записаний у Супральському пом'янику (поз. 47), його дружина кн. Тетяна Семенівна — у Києво-Печерському пом'янику (поз. 307). Похований в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря. Його надгробок — один з шедеврів українського ренесансу (можливо роботи львівського скульптора С. Чешека) загинув під час вибуху собору у 1941 р.

25/20. КСЕНІЯ-МАРІЯ ІВАНІВНА († після 1506)

Була одружена з князем Андрієм Олександровичем Сангушком. Записана у Києво-Печерському (поз. 312) і Супральському (поз. 69) пом'яниках.

XX

26/23. РОМАН-ГЕОРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ ? († 1516)

Засвідчений автором Острозького літописця і Ш. Старовольським, який вніс його до числа найвидатніших "сарматських" полководців. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 290). Існують сумніви в його існуванні (Ю. Вольф, наприклад, вважав

Волинська гілка Мономаховичів

його сином Ксенії-Марії Іванівни та князя А. О. Сангушка²⁶⁵⁸, але він не звернув уваги на Ш. Старовольського). Про цього князя немає жодної згадки і в актових матеріалах.

27/24. ІЛЛЯ КОСТЯНТИНОВИЧ (* 1510 † 1539)

Князь острозький (1530–1539), брацлавський і вінницький намісник (1530–1539). У 1539 р. одружився з Беатою Костелецькою (* 1515 † 1576).

28/24. КОСТЯНТИН-ВАСИЛЬ КОСТЯНТИНОВИЧ (* 1526 † 1608)

Князь острозький (1539–1608), староста володимирський, маршалок Волинської землі (1550–1608), воєвода київський (1559–1608). У 1553 р. одружився з Софією Тарновською (* бл. 1534 † 1571).

29/24. СОФІЯ-МАВРА КОСТЯНТИНІВНА († після 1531)

Записана у каталозі ктиторів Києво-Печерського монастиря А. Кальнофойського (поз. 42).

XXI

30/27. ГАЛЬШКА ІЛЛІВНА (* 1539 † 1582)

Формально була одружена тричі: з князем Дмитром Федоровичем Сангушко, з князем Семеном Юрійовичем Слуцьким та Лукашем Гуркою. Можливо, записана у каталозі ктиторів Києво-Печерського монастиря А. Кальнофойського (поз. 43) під хрестильним іменем Євдокії.

31/28. ЄЛИЗАВЕТА-ПЕЛАГІЯ КОСТЯНТИНІВНА († 1599)

До 1575 р. була видана за Яна Кішку († 1591), у 1593 р. вийшла за князя Криштофа Радзивіла († 1603). Записана у каталозі ктиторів Києво-Печерського монастиря А. Кальнофойського (поз. 44).

32/28. КАТЕРИНА КОСТЯНТИНІВНА († 1579)

У 1578 р. видана за князя Криштофа Радзивіла († 1603).

33/28. ЯНУШ КОСТЯНТИНОВИЧ (* 1554 † 1620)

Староста білоцерківський, богуславський, черкаський, канівський, переяславський, воєвода волинський (1585–1593), каштелян краківський (1593–1620). Одружувався тричі: у 1582 р. з Сюзанною Середі (* 1566 † 1596), у 1597 р. з Катериною Любомирською, у 1612 р. з Теофілею Тарло (* бл. 1595 † 1635).

34/28. КОСТЯНТИН КОСТЯНТИНОВИЧ († 1588)

Староста володимирський (1579–1588), переяславський (1585–1588), крайчий коронний (1579–1588), підчаший коронний (1588). У 1583 р. одружився з Олександром Тишкевич († після 1593).

35/28. ОЛЕКСАНДР КОСТЯНТИНОВИЧ (* 1571 † 1603)

Воєвода волинський (1593–1603). У 1592 р. одружився з Анною Костою (* 1571 † 1635).

36/28. МАРІЯ КОСТЯНТИНІВНА

Записана у молодшій редакції Києво-Печерського пом'яника на стор. 101 (конспект А. Кальнофойського).

²⁶⁵⁸ Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy., — S. 429.

Розділ третій

XXII

37/33. ЕЛЕОНОРА ЯНУШІВНА († 1618)

Була одружена з Ієронімом Язловецьким, по його смерті у 1609 р. вийшла вдруге за князя Януша Радзивіла († 1625).

38/33. ЄФРОСИНІЯ ЯНУШІВНА († 1628)

Видана за князя Олександра Заславського († 1629). До їх дітей перейшла Ординація Острозьких, утворена князем Янушем Костянтиновичем у 1620 р.

39/33. ЯН-ВОЛОДИМИР ЯНУШОВИЧ (* 1617 † 1618)

40/35. ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1607)

41/35. АДАМ-КОСТЯНТИН ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1618)

42/35. ЯНУШ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1619)

43/35. КРИШТОФ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1606)

44/35. ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1605)

45/35. СОФІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА († 1622)

У 1613 р. видана за Станіслава Любомирського († 1649).

46/35. АННА-АЛОЇЗА ОЛЕКСАНДРІВНА (* 1600 † 1654)

У 1620 р. видана за великого гетьмана литовського Яна-Карла Ходкевича (* 1561 † 1621).

47/35. КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА († 1642)

У 1620 р. видана за Томаша Замойського (* 1594 † 1638).

Табл. 13. Рюриковичі. Мономаховичі. Заславські

Родина князів Заславських вивчена далеко не повно²⁶⁵⁹. Так князі Юрій, Лев, Іван, Сергій, Йосиф, Родіон і Олександр Юрійовичі записані у Києво-Печерському (поз. 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301) та Дерманському пом'яниках. З них тільки про Івана є згадки у інших документах. Всі вони, (крім Івана, який помер бл. 1514/1516 рр., напевно, загинули у 1516–1527 рр. у період інтенсивних нападів ординців на Волинь або померли молодими.

XVIII

1. ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ЗАСЛАВСЬКИЙ († бл. 1500)

Див. табл. 12, поз. 22.

XIX

2/1. АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ († бл. 1535)

Князь заславський (бл. 1500 – бл. 1535).

3/1. ІВАН ЮРІЙОВИЧ († бл. 1514/16)

Одружився з Оленою Федорівною († після 1545 р.).

²⁶⁵⁹ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy*, — С. 605–618; Войтович Л. *Генеалогія династії Рюриковичів*, — С. 122–123; Його ж. *Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів*, — С. 90, 93; Його ж. *Удільні князівства*, — Табл. 19; Його ж. *Князівські династії*, — С. 235–236; Яковенко Н. М. *Українська шляхта*, — С. 88–90, 94–104, 278–279.

4/1. NN ЮРІЇВНА

Видана за Семена Олізаровича.

5/1. ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ († 1516/1527 ?)

6/1. ЛЕВ ЮРІЙОВИЧ († 1516/1527 ?)

7/1. СЕРГІЙ ЮРІЙОВИЧ († 1516/1527?)

8/1. ЙОСИФ ЮРІЙОВИЧ († 1516/1527?)

9/1. РОДІОН ЮРІЙОВИЧ († 1516/1527?)

10/1. ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ († 1516/1527?)

XX

11/3. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ († бл. 1530)

~ Софія Андріївна Сангушко.

11А/3. МАРІЯ ІВАНІВНА

~ Князь Богдан Федорович Глинський-Путивльський.

12/3. КУЗЬМА ІВАНОВИЧ († 1556)

Князь заславський (бл. 1535 – 1556). До початку 1529 р. одружився з княжною Анастасією-Богданою Дубровицькою-Гольшанською († 1561).

XXI

13/12. АННА КУЗЬМІВНА († 1582)

У 1547 р. видана за князя Івана Федоровича Чорторийського († 1566/67 р.).

14/12. ЯНУШ КУЗЬМОВИЧ († 1562)

Князь заславський (1556–1562). Його незнана з імені дружина походила з Кирдеїв.

XXII

15/14. СОФІЯ ЯНУШІВНА († після 1618)

Двічі виходила заміж: за Олександра Загоровського і, після його смерті, у 1588 р. за Фрідріха Тишкевича († після 1621).

16/14. ЯНУШ ЯНУШОВИЧ († 1629)

Староста житомирський (1595–1606), переяславський (1620–1629), воєвода підляський (1591–1604), волинський (1604–1629). Бл. 1577 р. одружився з княжною Олександрою Романівною Сангушко († 1602 р.), а після 1609 р. вдруге з Мар'яною Лещинською (* 1574 † 1642).

17/14. МИХАЙЛО ЯНУШОВИЧ († 1587)

XXIII

18/16. ЕЛЬЖБЕТА

Двічі виходила заміж: за Яна Щасного Гербурга († 1616) і Максиміліана Пшерембського.

19/16. СОФІЯ

Бл. 1603 р. видана за Яна Остророга (* 1547 † 1622).

Розділ третій

20/16. ОЛЕКСАНДР († 1629)

Староста житомирський (1606–1629), каштелян волинський (1605–1615), воєвода брацлавський (1615–1628) і київський (1628–1629). Одружився з княжною Єфросинією Янушівною Острозькою (†1628).

21/16. КОСТЯНТИН († 1615)

Був одружений з Анною Потоцькою.

22/16. ЮРІЙ (* 1592 † 1636)

Староста володимирський (1635–1636).

XXIV

23/20. ФРАНЦИСК († 1622)

1-й Острозький ординат (1620–1622).

24/20. ВЛАДИСЛАВ-ДОМЕНІК († 1656)

2-й Острозький ординат (1622–1656), староста луцький (1636–1656), конюший коронний (з 1636), воєвода сандомирський (1645–1649), краківський (1649–1656). Був одружений двічі: з Софією Лігезою та Катериною Собеською.

25/20. КАРОЛЬ († після 1618)

26/20. КОСТЯНТИН-ОЛЕКСАНДР (* 1620 † 1642)

27/20. ЯНУШ-ІСИДОР (* 1622 † 1649)

28/20. КОНСТАНЦЯ († 1630)

Видана за графа Фердинанда Мишковського.

29/20. СЮЗАННА († до 1628)

XXV

30/24. ОЛЕКСАНДР-ЯНУШ († 1673)

3-й Острозький ординат (1656–1673).

31/24. ТЕОФІЛЯ-ЛЮДВІКА († 1709)

У 1671 р. видана за князя Дмитра Вишневецького (* 1631 † 1682), по його смерті у 1683 р. вийшла за князя Йозефа Кароля Любомирського († 1702).

32/24. ЄФРОСИНІЯ († до 1656)

3.10. СМОЛЕНСЬКА ГІЛКА МОНОМАХОВИЧІВ

Табл. 14. Рюриковичі. Мономаховичі. Смоленська гілка

ІХ

1. РОСТИСЛАВ МСТИСЛАВИЧ († 1167)

Див. 3.8 поз. 28.

Х

2/1. РОМАН-БОРИС РОСТИСЛАВИЧ († 14.06.1180)

Помер 14.06.1180²⁶⁶⁰. Хресне ім'я — Борис²⁶⁶¹. Князь новгородський (1154), смоленський (1154, 1159–1161, 1161–1171, 1173–1174, 1177–1180) і великий князь київський (1.07.1171 – середина 02.1173, кінець 1174 – бл. 19.07.1176).

Молодшими братами активними інтриганми Рюриком та Давидом був залучений до боротьби за київський престол²⁶⁶², але особливої твердості при цьому не проявив. Більш наполегливо проводив політику підпорядкування Смоленську Новгородської та Полоцької земель. Одружився 9.01.1149 р. з дочкою Святослава Ольговича²⁶⁶³, яка померла після мужа²⁶⁶⁴.

3/1. ОЛЕНА РОСТИСЛАВНА [?] († до 1185 чи до 1207?)

У 1163 р. Казимир II Справедливий (* 1138 † 5.05.1194), наймолодший з синів Болеслава III Кривоустого, згодом князь краківський, одружився з княгинею Оленою²⁶⁶⁵. За Длугошем це була дочка белзького князя, що виключено з огляду на час народження останньої. Тому О. Бальзер вважав, що Казимир одружився з Оленою Ростиславною, яка померла до 1207 р.[?] ²⁶⁶⁶. За версією С. Кентшинського, Олена Всеволодівна була другою дружиною Казимира, з якою той одружився бл. 1185 р.²⁶⁶⁷. Узгоджуючи ці версії можна припускати, що Олена Ростиславна померла до 1185 р. За версією Т. Василевського дружиною Казимира була Олена, дочка зноємського князя Конрада III²⁶⁶⁸. Ця проблема залишається відкритою.

4/1. СВЯТОСЛАВ-ІВАН РОСТИСЛАВИЧ († 1170)

Помер у 1170 р.²⁶⁶⁹ в Новгороді, Але був похований у Смоленську в княжій усипальниці — Успенському соборі. Князь новгородський (1157–1160, 1161–1168). У 1161 р. одружився з незнаною з імені та походження княжною²⁶⁷⁰.

5/1. РЮРИК-ВАСИЛЬ РОСТИСЛАВИЧ († 19.04.1212)

Помер 19.04.1212 р.²⁶⁷¹. Хресне ім'я — Василь²⁶⁷². Князь вишгородський (1161–1168), овруцький (1168–1173, 1173–1180, 1182–1194, 1202–1203, 1206–1207, 1207–1208),

²⁶⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 616–617, 655.

²⁶⁶¹ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — Москва, 1970. — С. 93.

²⁶⁶² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 568, 600.

²⁶⁶³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 368.

²⁶⁶⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 616–617.

²⁶⁶⁵ МРН. — Т. 2. — Р. 21–22, 834; — Т. 3. — Р. 915.

²⁶⁶⁶ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 1895. — S. 184–186.

²⁶⁶⁷ Kętrzyński S. Na marginesie "Genealogii Piastów" // Przegląd Historyczny. — Т. 29. — 1931. — S. 200–209.

²⁶⁶⁸ Wasilewski T. Helena księżniczka znojemska, żona Kazimierza Sprawiedliwego // Przegląd Historyczny. — Т. 69. — Z. 1. — 1978. — S. 115–120.

²⁶⁶⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 550.

²⁶⁷⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 510–511.

²⁶⁷¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 438.

²⁶⁷² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 707.

Розділ третій

новгородський (1170–1171), чернігівський (1210–1212) і великий князь київський (24.03.1173–6.09.1173, кінець 07.1176 – початок 08.1176, 09.1180–07.1181, 26.07.1194–06/07.1201, 16.02.1203 – початок 02.1204, бл. 25.06.1205 – середина 08.1206, 02.1207–04.1207, 10.1207–05.1210). У 1204 р. насильно пострижений у ченці, у 1205 р. після загибелі Романа Мстиславича покинув монастир і повернувся до політичної діяльності. Інтриган, жадібний до влади, майже все життя провів в боротьбі навколо київського престолу, а, коли, нарешті позбувся суперників, мусив невдовзі добровільно уступити синові свого основного конкурента Святослава Всеволодовича і закінчити днів в цитаделі Ольговичів — Чернігові. У 1202 р. з половцями здобув і нещадно розграбував Київ. Але видубицькі монахи, пам'ятаючи його вклади в монастир та ремонтні роботи, прославили діяльність Рюрика Ростиславича у Київському літописі.

Був одружений двічі: у 1162 р. з дочкою половецького хана Блука²⁶⁷³, яка померла до 1172 р.; та у 1172 р. з Анною, дочкою турівського князя Юрія Ярославича²⁶⁷⁴. Анна Юрївна у 1204 р. також була насильно змушена прийняти чернецтво, але у 1205 р. відмовилася покинути монастир.

6/1. АГАФІЯ РОСТИСЛАВНА († до 1166)

16.05.1165 р. була видана за сіверського князя Олега Святославича († 18.01.1180)²⁶⁷⁵.

7/1. ДАВИД-ГЛІБ РОСТИСЛАВИЧ (* 1140 † 23.04.1197)

Народився у 1140 р.²⁶⁷⁶. Хресне ім'я — Гліб²⁶⁷⁷. Помер 23.04.1197 р.²⁶⁷⁸. Князь новгородський (1154–1155), торжоцький (1158–1160), вітебський (1164–1167), вишгородський (1168–1180, 1195–1197), смоленський (1180–1197).

Був близьким соратником старшого брата Рюрика і активним учасником його авантур. Як смоленський князь продовжив політику зміцнення князівства і розширення його впливу на чужі землі, чим заслужив похвалу літописця. Його дружина, незнана з імені і походження, після смерті чоловіка прийняла чернецтво²⁶⁷⁹.

8/1. АГРАФЕНА РОСТИСЛАВНА († 12.1237)

Загинула у грудні 1237 р. Була дружиною рязанського князя Ігоря Глібовича († 1194)²⁶⁸⁰.

8А/1. NN РОСТИСЛАВНА

Дружина вітебського і полоцького князя Всеслава Васильковича († бл. 1186).

9/1. МСТИСЛАВ-ФЕДІР РОСТИСЛАВИЧ [Мстислав Хоробрий] († 14.06.1180)

Помер 14.06.1180²⁶⁸¹ у Новгороді, похований у соборі св. Софії. Хресне ім'я — Федір²⁶⁸². Князь білгородський (1160–1163, 1171–1173), торопецький (1164–1180), трипільський (1169–1173), новгородський (1178–1180).

Хоробрий полководець, обороною Вишгорода і своєю твердістю зірвав плани Андрія Боголюбського підпорядкувати собі Смоленських Мономаховичів. Постійно підтримував старших братів і боровся за інтереси смоленської династії.

²⁶⁷³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 521–522.

²⁶⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 658, 710.

²⁶⁷⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 524–525.

²⁶⁷⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 706.

²⁶⁷⁷ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 93–94.

²⁶⁷⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 414; — Т. 2. — Стб. 702–703.

²⁶⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 615, 702–703.

²⁶⁸⁰ Карамзин Н. М. История государства Российского. — Т. 2–3. — Москва, 1991. — С. 638 (прим. 358).

²⁶⁸¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 609.

²⁶⁸² Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 114.

Смоленська гілка Мономаховичів

Першою його дружиною була дочка Ярослава Осмомисла. Цю версію, вперше висунену М. Костомаровим, переконливо обґрунтував С. Горбенко²⁶⁸³. Впливає вона також і з практики успадкування князівських престолів, через що їх син Мстислав Удатний і мав найбільше прав на Галицьку спадщину. Після 1176 р. Мстислав Хоробрій одружився вдруге — з дочкою рязанського князя Гліба Ростиславича, яка пережила мужа²⁶⁸⁴.

XI

10/2. ЯРОПОЛК РОМАНОВИЧ († після 1177)

Помер після 1177 р.²⁶⁸⁵. Князь смоленський (1171–1173, 1174), трипільський (1177).

11/2. МСТИСЛАВ-БОРИС РОМАНОВИЧ († 1.06.1223)

Загинув 1.06.1223 р. після битви на р. Калці (князів, що здалися, ординці роздали, розклавши на їх тілах бенкетний стіл)²⁶⁸⁶. Хресне ім'я — Борис²⁶⁸⁷. Князь псковський (1178–1179), смоленський (1197–1214), білгородський (1206) і великий князь київський (бл. 07.1212–2.06.1223).

12/2. NN РОМАНІВНА

Була видана за перемиського князя Ярослава Інгваровича († після 1229)²⁶⁸⁸.

13/5. АНАСТАСІЯ РЮРИКІВНА

У 1182 р. видана за Гліба Святославича († після 1216?), тоді князя канівського²⁶⁸⁹.

14/5. ПРЕДСЛАВА РЮРИКІВНА († після 1204)

Була одружена з Романом Мстиславичем, тоді князем володимирським²⁶⁹⁰. Фактично шлюб розпався бл. 1198 р. і Предслава перебувала при дворі батька²⁶⁹¹. У 1204 р. була змушена прийняти чернецтво.

15/5. ЯРОСЛАВА РЮРИКІВНА († 09.1211)

У 1187 р. була видана за Святослава Ігоревича, тоді князя рильського²⁶⁹².

16/5. РОСТИСЛАВ-МИХАЙЛО РЮРИКОВИЧ (* 5.04.1172 † 3.03.1218)

Народився 5.04.1172 р.²⁶⁹³. Хресне ім'я — Михайло²⁶⁹⁴. Помер у 1218 р.²⁶⁹⁵. Князь брянський (1188–1190), торчеський (1190–1194, 1195–1198), білгородський (1195–1197), вишгородський (1198–1203, 1205–1207, 1208–1210), овруцький [?] (бл. 1210–1218) і великий князь київський (бл. 02.1204 – 07.1205).

На київському престолі був перехідною фігурою як тимчасовий компроміс між Романом Мстиславичем та Всеволодом Велике Гніздо. 15.06.1187 р. одружився з Верхуславою, дочкою володимиро-суздальського князя Всеволода Велике Гніздо²⁶⁹⁶.

²⁶⁸³ Горбенко С. О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. — Львів-Винники, 1996. — С. 81–83, 110–127.

²⁶⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 606.

²⁶⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 604.

²⁶⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 446.

²⁶⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 608.

²⁶⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 608–609.

²⁶⁸⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 625.

²⁶⁹⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 696, 704.

²⁶⁹¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 412–413.

²⁶⁹² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 659.

²⁶⁹³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 567.

²⁶⁹⁴ Там само.

²⁶⁹⁵ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 125; — Т. 25. — С. 115.

²⁶⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 407; — Т. 2. — Стб. 658.

Розділ третій

17/5. ВСЕСЛАВА РЮРИКІВНА

У 1199 р. видана за рязанського князя Ярослава Глібовича († після 1199)²⁶⁹⁷.

18/5. ВОЛОДИМИР-ДМИТРО РЮРИКОВИЧ (* 1187 † 3.03.1239)

Народився у 1187 р.²⁶⁹⁸. Хресне ім'я — Дмитро²⁶⁹⁹. Помер 3.03.1239 р.²⁷⁰⁰. Князь переяславський (1206–1214), смоленський (1214–1219), овруцький (1219–1223, 1235–1239) і великий князь київський (16.06.1223 – бл. 05.1235, бл. 07.1236 – бл. 02.1238).

Був останнім великим київським князем, якому реально підпорядковувалися більшість земель і який пробував проводити загальнодержавну політику.

19/7. ІЗЯСЛАВ ДАВИДОВИЧ († після 1185)

Згадується під 1185 р.²⁷⁰¹.

20/7. МСТИСЛАВ ДАВИДОВИЧ († 05.1189)

Помер у травні 1189 р.²⁷⁰² у Вишгороді, похований у Києві в усипальниці Мономаховичів — монастирі св. Федора. Князь новгородський (1184–1187), вишгородський (1187–1189). У 1184 р. одружився з дочкою половецького хана Толгя²⁷⁰³.

21/7. NN ДАВИДІВНА

До 1195 р. була видана за пронського князя Ростислава Святославича († 20.07.1217)²⁷⁰⁴.

22/7. NN ДАВИДІВНА

До 1196 р. була видана за пронського князя Гліба Володимировича († 1219)²⁷⁰⁵.

23/7. NN ДАВИДІВНА

Була видана за вітебського князя Василька Брячиславича († після 1209).

24/7. КОСТЯНТИН ДАВИДОВИЧ († 12.12.1218)

Помер 12.12.1218 р.²⁷⁰⁶. Князь пороський (1197–1218 ?)

25/7. МСТИСЛАВ-ФЕДІР ДАВИДОВИЧ (* 1193 † 03.1230)

Народився у 1193 р.²⁷⁰⁷. Хресне ім'я — Федір²⁷⁰⁸. Помер у березні 1230 р.²⁷⁰⁹. Князь смоленський (1219–1230).

26/9. МСТИСЛАВ-ФЕДІР МСТИСЛАВИЧ [Мстислав Удатний] (* до 1176 † 1228)

Народився до 1176 р., бо був сином Ярославни. Хресне ім'я — Федір²⁷¹⁰. Помер у 1228 р.²⁷¹¹ у Торчеську, похований у Києві в церкві Воздвиження св. Хреста. Князь

²⁶⁹⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 708.

²⁶⁹⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 657.

²⁶⁹⁹ Там само.

²⁷⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 28; — Т. 5. — С. 173; — Т. 7. — С. 132.

²⁷⁰¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 394; — Т. 2. — Стб. 631.

²⁷⁰² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 654–655.

²⁷⁰³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 396.

²⁷⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 27.

²⁷⁰⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 691.

²⁷⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 25. — С. 115.

²⁷⁰⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 679.

²⁷⁰⁸ Там само.

²⁷⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 29; — Т. 5. — С. 173; — Т. 7. — С. 137.

²⁷¹⁰ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 114.

²⁷¹¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 450; — Т. 2. — Стб. 752.

Смоленська гілка Мономаховичів

трипільський (1193–1194), торчеський (1207–1208, 1226–1228), торопецький (1208–1212?), новгородський (1208–1214, 1216–1218), галицький (1219–1220, 1221–1226).

Як внук Ярослава Осмомисла мав найбільше прав на Галицьку спадщину, але, будучи посереднім політиком, на галицькому престолі перетворився на іграшку в руках боярських партій. Блискучий полководець, переможець суздальського війська у Липицькій битві (21–22.08.1216), був надміру закоханий у власну славу, через що, значною мірою, спричинився до поразки від монголів на р. Калці (30.05–01.06.1223).

Був одружений з дочкою половецького хана Котяна²⁷¹². Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 266).

27/9. ДАВИД-ГЛІБ МСТИСЛАВИЧ († 9.02.1226)

Загинув 9.02.1226 р. в бою з литовцями²⁷¹³. Князь торопецький (бл. 1212 – 1226).

28/9. ВОЛОДИМИР МСТИСЛАВИЧ († 1226/1233)

Помер між 1226–1233 рр. Князь псковський (1208–1211, 1211–1213, 1214–1226), торопецький (1211). Одружився з дочкою брата ризького єпископа Дітріха фон Буксгевдена²⁷¹⁴.

ХІІ

29/10. ВИСЛАВА ЯРОПОЛКІВНА († 1240)

Поморський (щецінський) князь Богуслав II (* бл. 1178 † 23.01.1220) був одружений з Виславою (Вячеславою?) Ярополківною, яка померла у 1240 р. і була похована у Щеціні в церкві св. Якова. Розглядаючи версії, чиєю дочкою вона була — буського, суздальського чи смоленського Ярополка, М. Баумгартен схилився на користь останнього²⁷¹⁵. З цим варто погодитися.

30/11. [АГАТА?] МСТИСЛАВНА († 24.01.1221)

Померла 24.01.1221 р.²⁷¹⁶, похована у Ростові в Успенському соборі. 15.10.1195 р. видана за Костянтина Всеволодовича († 1218), князя ростовського²⁷¹⁷.

31/11. СВЯТОСЛАВ-СЕМЕН МСТИСЛАВИЧ († 1238 ?)

Помер у 1238 р.[?]. Хресне ім'я — Семен²⁷¹⁸. Князь новгородський (1218–1219), полоцький (1222–1232), смоленський (1232–1238 ?).

32/11. NN МСТИСЛАВНА

Видана за турівського князя Андрія Івановича (п. 31 в табл. 5) († 1223).

33/11. NN МСТИСЛАВНА

Видана за дубровицького князя Олександра Глібовича († 1223) (п. 35 в табл. 5).

34/11. ІЗЯСЛАВ МСТИСЛАВИЧ († бл. 1239)

Помер бл. 1239 р.[це питання дискусійне, можливо, що саме він згаданий під 1252 р.²⁷¹⁹] Князь вишгородський [?] (бл. 1232–1235, 1236–1239 ?) і київський (05.1235 – бл. 03.1236, 10.04.1236 – 05.1236).

²⁷¹² ПСРЛ. — Т. 4. — С. 129.

²⁷¹³ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 42; — Т. 4. — С. 28; — Т. 5. — С. 173; — Т. 7. — С. 137.

²⁷¹⁴ Генрих Латвійський. Хроника Ливонии / Введ., перев. и коммент. С. А. Аннинского. — Москва-Ленинград, 1938. — XV, 13; XVI, 7; XVII, 6; XVIII, 1.

²⁷¹⁵ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle // *Orientalia Christiana*. — № 35. — Roma, 1927. — P. 41–42.

²⁷¹⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 445.

²⁷¹⁷ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 36; — Т. 25. — С. 95.

²⁷¹⁸ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 94.

Розділ третій

35/11. ВСЕВОЛОД-ПЕТРО МСТИСЛАВИЧ († після 1239)

Помер після 1239 р.²⁷²⁰. Князь псковський (1214), новгородський (1219–1221), смоленський (1238–1239, 1239 – ?).

36/11. РОСТИСЛАВ МСТИСЛАВИЧ († після 1240)

Помер після 1240 р.²⁷²¹. Князь смоленський (1230–1232, 1239) і великий князь київський (бл. 10.1239 – бл. 02.1240).

37/16. СМАРАГД-ЄФРОСИНІЯ РОСТИСЛАВНА (* 1198 † ?)

Народилася у 1198 р.²⁷²². Хресне ім'я — Єфросинія²⁷²³.

38/18. РОСТИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1242)

Помер після 1242 р.²⁷²⁴. Князь овруцький [?] (бл. 1223–1235).
Д. Донской сплутав його з Ростиславом Михайловичем, зробивши претендентом на галицький престол у 1235 та 1240 рр.²⁷²⁵.

39/18. МАРИНА ВОЛОДИМИРІВНА († 7.02.1238)

Загинула 7.02.1238 р. у Володимирі на Клязьмі²⁷²⁶. 14.04.1230 була видана за Всеволода Юрійовича († 7.02.1238), сина володимиро-суздальського князя²⁷²⁷.

40/18. NN ВОЛОДИМИРІВНА

Видана за белзького князя Олександра Всеволодовича († після 1234 р.)²⁷²⁸.

41/18. АНДРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ [Андрій Довгорукий] († після 1300) < князі Вяземські, князі Жилинські

Помер після 1300 р.²⁷²⁹. Князь вяземський (1239 ? – після 1300 р.).
Від нього походять *князі Вяземські*²⁷³⁰. Вони були васалами смоленських князів, на межі XIV–XV ст. стали незалежними володарями, з 1402 р. — васалами Литви, а з 1492 р. — Москви.

Відомості про удільних вяземських князів у джерелах практично не збереглися. Більшість з них відомі з родоводів. У Андрія Довгорукого було троє синів: Василь, Федір та Іван Жилка. Їх діяльність можна віднести до другої половини XIII – початку XIV ст. Федір Андрійович мав одного сина Костянтина, який успадкував Вяземське князівство у першій половині XIV ст. У нього було двоє синів Юрій та Іван, які володіли цим князівством у середині XIV ст. Їх сини Михайло Юрійович, Михайло та Іван Івановичі тримали вже частки Вяземського князівства. Михайло Юрійович мав синів Івана, Данила і Олександра, Михайло Іванович — Тимофія та Данила, Іван Іванович — Івана. Це покоління можна віднести до кінця XIV – початку XV ст. Нащадків не мав тільки Тимофій Михайлович. У серпні–жовтні 1492 р. князь Андрій Юрійович Вяземський

²⁷¹⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 3. — С. 37, 68.
²⁷²⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 469.
²⁷²¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 782.
²⁷²² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 708.
²⁷²³ Там само.
²⁷²⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 788–789.
²⁷²⁵ Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. — Ч. 1 (Середина IX – начало XIV в.) / Под ред. Д. М. Шаховского. — Ренн, 1991. — С. 175.
²⁷²⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 462; — Т. 2. — Стб. 780.
²⁷²⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 453–454.
²⁷²⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 771.
²⁷²⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 485.
²⁷³⁰ Родословная книга по трем спискам // Временник Московского Об-ва Истории и Древностей Российских. — 1851. — Кн. 10. — С. 200; Баумгартен Н. А. К происхождению князей Вяземских // Летописи Историко-родословного об-ва в Москве. — № 44. — 1915.

Смоленська гілка Мономаховичів

(з найстаршої гілки) від'їхав з вотчиною на службу у Москву. Його прийняли як васала і залишили на княжінні. До кінця вересня 1492 р. московське військо здобуло м. Хлепень, яке належало іншому вяземському князеві — Михайлові Дмитровичу. Взимку 1492–1493 рр. була взята Вязьма і решту вяземських князів привезли до Москви, де вони склали присягу і отримали свої частки вже як васали. За угодою Москви з Литвою у 1494 р. Литва визнала приєднання Вяземського князівства до Москви. Уже у 1492 р. князь Михайло Дмитрович був засланий на Двину, де і помер "у залізі". У 1495 р. у Вязьму був поставлений московський намісник, а в кінці 1503 р. Іван III Васильович заповів Вязьму своєму синові Василю²⁷³¹. Вяземські князі поповнили ряди московського дворянства. Вони займали незначні посади. Так Михайло Чорний (з наймолодшої гілки) у 1519 р. служив у сторожовому полку "на березі". Афанасій Іванович Вяземський († 1569) був оружничим Івана Грозного і одним з відомих опричників. Його стратили за доносом Г. Ловчикова. З наступних поколінь Вяземських найбільш відомі: юрист, фінансист і політик дійсний тасмний радник князь Олександр Олексійович (1727–1793), генерал-поручик князь Андрій Іванович (1746–1807), поет, літературний критик і фінансист тасмний радник князь Петро Андрійович (1792–1878), композитор, автор опери "Княгиня Острозька" князь Григорій Миколайович (1823–1882), генерал від кавалерії князь Леонід Дмитрович (1848–1909)²⁷³².

Василь Андрійович Вяземський нащадків не мав.

Від Івана Андрійовича Жилки пішли **князі Жилинські**, які володіли невеликим уділом з центром у с. Жиліно Рославського повіту. Після переходу території князівства до Москви, князь Семен Федорович Жилинський у 1500 р. повернувся у Литву. Його син Василь у 1516 р. був кричевським намісником. Дочка Василя — Анастасія була видана за кн. Федора Михайловича Вишневецького, а після його смерті у 1535 р. вийшла за князя Олександра Сангушка-Каширського. Син Василя — Іван востаннє згаданий у документі з 1541 р.²⁷³³ Його нащадки у XVII–XVIII ст. мали володіння у Білорусії і займали незначні уряди. З XVIII ст. Жилинські втратили князівський титул. Відприском цієї родини був генерал від кавалерії Яків Григорович Жилинський (1853–1918), начальник Генштабу Росії у 1911–1914 рр.

42/26. ВАСИЛЬ МСТИСЛАВИЧ († 1218)

Помер у 1218 р.²⁷³⁴ Князь торжоцький (1217–1218).

43/26. РОСТИСЛАВА-ФЕОДОСІЯ МСТИСЛАВНА († 4.05.1244)

Померла в Новгороді 4.05.1244 р. і була похована у монастирі св. Георгія²⁷³⁵. Хресне ім'я — Феодосія²⁷³⁶, чернече — Єфросинія²⁷³⁷. Після 1210 р. видана за переяслав-заліського князя Ярослава Всеволодовича. В. Кучкін датує цей шлюб 1213 р.²⁷³⁸. У 1216 р. розлучилася з чоловіком через суперництво між ним та батьком за Новгородську землю²⁷³⁹. Напевно після цього невдовзі стала черницею в одному з новгородських монастирів.

²⁷³¹ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV — первой половине XVI в. — Москва, 1988. — С. 136–137.

²⁷³² Беляев И. С. Остафьево. Материалы о пружних владельцах и к родословию князей Вяземских. — Москва, 1906.

²⁷³³ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 621.

²⁷³⁴ НПЛ. — С. 57, 257–258.

²⁷³⁵ НПЛ. — С. 79, 298.

²⁷³⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 477.

²⁷³⁷ НПЛ. — С. 79, 298.

²⁷³⁸ Кучкин В. А. К биографии Александра Невского // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1985 г. — Москва, 1986. — С. 74–80.

²⁷³⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 501–502.

Розділ третій

44/26. АННА МСТИСЛАВНА († до 1252)

Померла до 1252 р. За М. Грушевським остання згадка відноситься до 1251 р.²⁷⁴⁰. У 1219 р. видана за волинського князя Данила Романовича († 1264 р.)²⁷⁴¹. Цей шлюб підкріпив легітимність претензій Данила на Галицьку спадщину.

45/26. ОЛЕНА-МАРІЯ МСТИСЛАВНА († після 1221)

У 1221 р. видана за угорського принца Андрія († 1233), який у 1226–1230, 1232–1233 рр. займав галицький престол як герцог галицький Андрій II²⁷⁴².

46/26. ЮРІЙ-[СЕМЕН ?] МСТИСЛАВИЧ († після 1231)

У 1231 р. отримав від Данила Романовича Торчеське князівство²⁷⁴³. У 1232 р. був псковським князем²⁷⁴⁴. На підставі запису у Києво-Печерському пом'янику (поз. 267) можна вважати, що хресним або чернечим іменем князя було Семен.

47/26. МСТИСЛАВ МСТИСЛАВИЧ († після 1231)

У 1231 р. разом з братом отримав від Данила Романовича Торчеське князівство²⁷⁴⁵.

48/28. ЯРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1245)

Помер після 1245 р.²⁷⁴⁶. Князь псковський (1233 р.) і торжоцький (1245 р.). Вдруге був одружений з полоцькою княжною Євпраксією († 8.05.1243).

XIII

49/36. ГЛІБ РОСТИСЛАВИЧ († 1278)

Помер у 1278 р. Князь смоленський (після 1239 – 1278). Брав участь у поході ординців на Литву у 1274 р., а після цього походу за наказом ординців воював проти галицького князя Лева Даниловича²⁷⁴⁷.

50/36. МИХАЙЛО РОСТИСЛАВИЧ († 1279)

Помер у 1279 р. Князь мстиславський [?] (бл. 1260 – 1278) і смоленський (1278–1279)²⁷⁴⁸.

51/36. ФЕДІР РОСТИСЛАВИЧ [Федір Чорний] († 19.09.1299) < табл. 15. Ярославська гілка Рюриковичів

Помер у 19.09.1299 р. Князь можайський (бл. 1250 – до 1299), смоленський (1279–1297) і ярославський (1293–1299).

У 1278 р. одружився з єдиною спадкоємицею ярославського князя Василя Всеволодовича — Марією. У цьому ж році був змушений взяти участь у поході Менгу-Тимура проти алан і ясів та експедиції в Болгарію. У 1279 р. успадкував Смоленське князівство. Близько 1280 р. дружина померла, а теща, яка правила від імені його малолітнього сина Михайла, не пустила зятя в Ярославль. У 1281 р. Федір Ярославич виїхав в Золоту Орду за відповідними ярликами та допомогою, але пробув там до 1292 р. В Орді він одружився з дочкою Ногая, яка при хрещенні прийняла ім'я Анни. Довгі роки

²⁷⁴⁰ Грушевський М. С. Хронологія подій Галицько-волинської літописи // Записки НТШ. — Т. 41. — 1901. — С. 35, 67; ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 815.

²⁷⁴¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 732.

²⁷⁴² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 748; Wertner M. Az Árpádok czaládi története. — Nagybeczkerek, 1892. — 452–455 l.

²⁷⁴³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 766.

²⁷⁴⁴ НПЛ. — С. 72, 281.

²⁷⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 457.

²⁷⁴⁶ Погодин М. Исследования..., — Т. 6. — С. 363.

²⁷⁴⁷ Голубовский П. В. История Смоленской земли до начала XV ст. — Киев, 1895. — С. 310–315.

²⁷⁴⁸ Там само. — С. 315.

Смоленська гілка Мономаховичів

Федір Ростиславич провів при дворі Ногая. Брав участь у походах ординського війська. З допомогою Орди здобув ярославський престол і як князь ярославський брав активну участь в усобиці між синами Олександра Невського, виступаючи на стороні Андрія Олександровича. Однак у 1297 р. його несподівано прогнав із Смоленська племінник Олександр Глібович, а спроба повернути Смоленськ у 1298 р. закінчилася невдало²⁷⁴⁹. Від нього походить Ярославська гілка Рюриковичів (табл. 15).

52/36. ЯРОСЛАВ РОСТИСЛАВИЧ [Ярослав Чорний]

Відомий тільки з родоводів.

53/36. КОСТЯНТИН РОСТИСЛАВИЧ

Відомий тільки з родоводів²⁷⁵⁰.

53А/38. ЮРІЙ [РОСТИСЛАВИЧ ?] († після 1289)

Під 1289 р. згаданий пороський князь Юрій як васал волинських князів²⁷⁵¹. Найбільш правдоподібно він був відприском Смоленських Ростиславичів, які до 1240 р. володіли дрібними уділами у Київській землі, а саме сином Ростислава Володимировича. Останній, схоже, пережив монгольську навалу і, напевно, залишався там і після 1240 р.

54/48. NN ЯРОСЛАВИЧ († 1243)

Помер у 1243 р.²⁷⁵².

XIV

55/49. ОЛЕКСАНДР ГЛІБОВИЧ († 1313)

Князь мстиславський (1278–1297), смоленський (1297–1313). Перебував у Смоленську у періоди регулярної відсутності дядька Федора Ростиславича. У 1285 р. відбив спробу брата Романа здобути Смоленськ. У 1297 р. і сам Олександр, спираючись на місцеві сили, захопив смоленський престол і у 1298 р. відстояв столицю під час облоги військ Федора, якому допомагали ординці. У 1300 р. був поранений під Дорогобужем під час війни із вяземським князем Андрієм Довгорукиком.

56/49. РОМАН ГЛІБОВИЧ († після 1301/ до 1313)

Князь новгородський (? – 1293), мстиславський (1281 – після 1301). У 1285 р. пробував захопити смоленський престол. Як служилий новгородський князь у 1293 р. здійснив похід проти Швеції. Поранений під час усобиці смоленських князів під Дорогобужем²⁷⁵³. Розпочав боротьбу за Брянськ (можливо, що мав якісь підстави через матримоніальні зв'язки. Помер до 1313 р., бо не брав участі у боротьбі за смоленський престол.

57/49. СВЯТОСЛАВ ГЛІБОВИЧ († 1310)

Князь Можайський (до 1299 – 1303 ?), брянський (1309–1310). У 1301 р. був захоплений в полон московськими військами під час походу на Можайськ²⁷⁵⁴. У 1309 р.

²⁷⁴⁹ ПСРЛ. — Т. 21. — С. 306–314; — Т. 31. — С. 79–80; Ключевский В. О. Древнерусские жития как исторический источник. — Москва, 1871. — С. 171–174, 354; Экземплярский А. В. Ярославские владетельные князья. — Ярославль, 1887; Серебрянский Н. Древнерусские княжеские жития. — Москва, 1915. — С. 222–234; Горский А. А. Политическая борьба на Руси в конце XIII века и отношения с Ордой // Отечественная История. — 1996. — № 3.

²⁷⁵⁰ Власьев Г. А. Потомство Рюрика. Материалы для составления родословий. — Т. 1. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1906. — Табл. А. — С. 27. — Прим. 9.

²⁷⁵¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 993–994.

²⁷⁵² ПСРЛ. — Т. 3. — С. 54; — Т. 5. — С. 182; — Т. 7. — С. 152; — Т. 10. — С. 128.

²⁷⁵³ Феннел Д. Кризис средневековой Руси. 1200–1304. — Москва, 1989.

²⁷⁵⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 486; — Т. 7. — С. 183; — Т. 10. — С. 178.

Розділ третій

прогнав із Брянська племінника Василя Олександровича. Той у наступному році з'явився під стінами Брянська з ординською допомогою. Митрополит Петро Ратенський, який перебував у Брянську проїздом, вмовляв князя поділитися з племінником волостю і не вступати у битву. Князь не послухав. Брянці зрадили і Святослав загинув.

58/53. ЮРІЙ КОСТЯНТИНОВИЧ

Відомий тільки з родоводів.

59/53. ФЕДІР КОСТЯНТИНОВИЧ

Відомий тільки з родоводів.

XV

60/55. ВАСИЛЬ [ВОЛОДИМИР ?] ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1314)

Князь брянський (? – до 1309, 1310–1313), смоленський [?] (1313–1314).

Силою відстояв Брянське князівство, розбивши дядька Святослава Глібовича і, відбивши, у тому ж 1310 р. спробу карачевського князя Святослава Мстиславича, який загинув у бою.

61/55. ІВАН ВЕЛИКИЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1359)

Князь смоленський (1314 ? – 1359). Продовжив політику укріплення Смоленського князівства і його зовнішньої експансії. У 1340 р. відмовився платити ординську данину-вихід і витримав натиск ординського війська, яке підтримували рязанські, суздальські, ростовські, юр'євські, друцькі, фомінські князі та московська дружина²⁷⁵⁵.

62/55. ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ († після 1333)

Князь брянський (1314 ? – 1333 ?). У 1333 р. з допомогою ординців пробував здобути Смоленськ.

63/55. ІВАН МЕНШИЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Відомий тільки з родоводів.

64/56. ДМИТРО РОМАНОВИЧ († 1356)

Князь новгородський (? – після 1311), брянський (після 1311 – 1356). У 1311 р. з новгородськими військами здійснив успішний похід у фінську Тавастгуську область²⁷⁵⁶.

65/56. ВАСИЛЬ РОМАНОВИЧ († 1356)

66/57. ГЛІБ СВЯТОСЛАВИЧ († 1340)

У 1340 р. убитий у Брянську, можливо, при спробі там утвердитися.

67/57. ФЕДІР СВЯТОСЛАВИЧ († 1345)

У 1326 р. з литовським посольством приїхав до Новгороду. Тоді не мав жодного уділу. Князь можайський (1340? – 1345).

68/58. ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ [Олександр Нетша] < Нетшини < Данилови, Дмитриєви, Дмитриєви-Мамонови

Мав чотирьох синів: Івана, Михайла, Дмитра і Семена, які писалися *Нетшинами*. З них найвідомішим був московський боярин Іван Дмитрович († після 1432), який відстоював в Орді права Василя Васильовича. Від його старшого сина боярина волоцького князя і окольничого великого князя московського Данила Івановича Нетшина († 1501) походить дворянська родина *Данилових*, від молодшого сина

²⁷⁵⁵ Маковский Д. Смоленское княжество. — Смоленськ, 1948.

²⁷⁵⁶ Карамзин Н. М. История государства Российского. — Т. 4. — Москва, 1988. — С. 397.

Смоленська гілка Мономаховичів

Дмитра — дворянська родина *Дмитрієвих*. Іван Дмитрович мав старшого брата Андрія, від молодшого сина якого окольничого Григорія Мамона († бл. 1510) походить дворянська родина *Дмитрієвих-Мамонових*. З інших Нетшиних відзначився також Семен Григорович Нетшин-Внук († після 1531), воевода і намісник рязанський (1531)²⁷⁵⁷.

З усіх цих родин найвищого положення досягли *Дмитрієви-Мамонови*. Генерал-аншеф Іван Ілліч (1680–1730) одружився з царівною Парасковією Іванівною (1695–1731), сестрою імператриці Анни Іванівни. Генерал-поручик Олександр Матвійович (1758–1803), один з фаворитів імператриці Катерини II у 1788 р. отримав від австрійського цесаря Йосифа II графський титул, а у 1797 р. Дмитрієвих-Мамонових було внесено в число графських родин Російської імперії. Серед графів Дмитрієвих-Мамонових письменник бригадир Федір Іванович (1727–1805), який писав під псевдонімом "Дворянин-філософ" і талановитий художник-портретист Емануїл Олександрович (1824–1880)²⁷⁵⁸.

69/59. ЮРІЙ ФЕДОРОВИЧ

XVI

70/61. СВЯТОСЛАВ ІВАНОВИЧ († 29.04.1386)

Великий князь смоленський (1359–1386).

При ньому Смоленська земля досягла найбільшого розквіту. Використовуючи протиріччя між Москвою та Литвою, Святослав Іванович намагався розширити і укріпити власну державу. Москва, добиваючись ізоляції Великого князівства Тверського, була зацікавлена у підтримці смоленського князя, особливо, коли у 1159–1160 рр. той намагався повернути до Смоленська — Мстиславль. Але смоленський князь провадив більш гнучку політику і у 1367 р. його дружини взяли участь у поході на Москву, причому військо Ольгерда Гедиміновича було пропущено через Смоленську землю. Москва відповіла наскоками на пограничні території силами васального волоцького князя. У 1370 р. смоленське військо знову взяло участь у поході на Москву. Митрополит Алексій добився церковного відлучення для великого князя Святослава. Але останній у 1372 р. уклав нову угоду з Литвою, де виступав рівним Ольгердові партнером. Це не завадило йому у 1375 р. допомагати Москві проти Твері. Литва тут же відповіла наскоком на смоленські кордони. У Куликовській битві рать великого смоленського князя участі не брала: справи ординські вже були дещо поза інтересами Смоленська. По смерті Ольгерда, Святослав Іванович продовжував цю політику і далі, рахуючись тільки з політичними вигодами Смоленська. У 1386 р. він з великими силами знову рушив відвоювати Мстиславське князівство, де сидів князь Коригайло-Василь Ольгердович. Смоляни обложили місто і приступили до руйнування стін, Але через десять днів були несподівано атаковані литовсько-білоруським військом Скіргайла-Івана Ольгердовича, куди входили сіверська рать Корибута-Дмитра Ольгердовича, городненські та волинські дружини Вітовта Кейстуовича та дружина Лугвенія-Семена Ольгердовича. У битві на р. Вехрі під Мстиславлем 29.04.1386 р. смоленська рать була розбита, а князь Святослав загинув²⁷⁵⁹.

²⁷⁵⁷ Онучин А. Н. Потомки Нетши. — Пермь, 1995.

²⁷⁵⁸ Пчелов Е. В. Дмитриевы-Мамоновы — потомки смоленских князей // Смоленское дворянство. — Вып. 1. — Москва, 1997; Федорченко В. Дворянские роды, прославивши отечество. — Красноярск-Москва, 2003. — С. 135–136.

²⁷⁵⁹ Соловьев С. М. История России с древнейших времен. — Кн. 2. — Т. 3–4. — Москва, 1988. — С. 253, 262, 265, 296; Кучкин В. А. Русские княжества и земли перед Куликовской битвой // Куликовская битва / Отв. ред. Л. Г. Бескровный. — Москва, 1980. — С. 49–50, 74–75, 78, 89–90, 100–103; Прохоров Г. М. Повесть о Митяе. Русь и Византия в эпоху Куликовской битвы. — Ленинград, 1978; Широкопад А. Б. Русь и Литва: Рюриковичи против Гедиминовичей. — Москва, 2004. — С. 127–128.

Розділ третій

71/61. ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ († після 1376)

Князь дорогобузький [?] (1359 – після 1376).

72/61. МСТИСЛАВ ІВАНОВИЧ († до 1386)

Князь дорогобузький [?] (після 1376 – до 1386). Напевно помер до 1386 р., бо не брав участі у мстиславській війні 1386 р. та наступних подіях.

73/61. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ († 1370) < князі Селеховські

Князь селеховський (?–1370).

Отримав уділ з центром у с. Селехові. Брав участь у поході на Москву, був поранений під Волоком-Ламським, після чого прийняв чернецтво і помер²⁷⁶⁰. Від нього походить родина *князів Селеховських*. Василь Іванович мав двох синів: Василя († після 1386) та Івана († 1386). Нащадки були тільки у Івана. Василь Іванович після загибелі батька у 1386 р. в нещасливій битві під Мстиславлем, змушений був шукати щастя на службі у московських князів. Іван Іванович Калита нащадків не мав. Сини старшого Василя Івановича: Іван, Федір Бутора та Іван Гладиш служили великому князю Василю Дмитровичу. Федір Бутора мав синів Михайла та Данила, який загинув при взятті Казані²⁷⁶¹. Іван Гладиш — Григорія, Володимир, Іван (Семен), Микита, Федір Михайловичі та Василь і Іван Даниловичі служили синами боярськими та головами. Іван Семенович Селеховський потрапив в полон під Оршею у 1514 р. і повернувся тільки на початку 1552 р.²⁷⁶². Нащадків у нього не було. Його брат Федір мав сина Василя і внука Івана, у якого були сини Семен, Петро († після 1601), Федір та Михайло. Князь Олексій Селеховський загинув у битві під Конотопом у 1659 р.²⁷⁶³. Родина вигасла у XVII ст.

73A/61. ОЛЕНА ІВАНІВНА

У 1329 р. видана за Василя Михайловича, пізніше великого князя тверського.

74/62. ІВАН ДМИТРОВИЧ [Іван Всеволож] († після 1433) < Всеволожські

Перейшов на московську службу і зробив кар'єру боярина. Хоча Іван Всеволож не вживав титулу князя, він сподівався видати дочку Феодосію за великого князя. У 1431 р. представляв великого князя Василя Васильовича на третейському суді між ним та дядьком галицьким князем Юрієм Дмитровичем в Орді. Лякаючи хана Кічі-Мухаммеда можливим союзом Юрія з великим князем литовським Свидригайлом, він добився вирішення справи на користь Василя Васильовича²⁷⁶⁴. Але після повернення з Орди його чекала не подяка, а звинувачення у зраді за незначну поступку Юрію. Софія Вітовтівна не захотіла взяти за невістку дочку боярина Всеволожського²⁷⁶⁵. Ображений Іван Дмитрович від'їхав до князя Костянтина Дмитровича в Углич, з Углича у Твер, а звідти до галицьких князів. За Єрмолинським літописом він допоміг князю Юрію Дмитровичу захопити Москву і брав безпосередню участь в осліпленні Василя Васильовича у 1433 р.²⁷⁶⁶. Але на справді осліплення великого князя Васильовича сталося у 1446 р. вже без участі І. Д. Всеволожського. Тверський збірник під 1434 р. подає повідомлення про осліплення боярина Всеволожського князем Василем²⁷⁶⁷. За Медоварцевським літописом

²⁷⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 11 — С. 11.

²⁷⁶¹ Бычкова М. Е. Состав класса феодалов России в XVI в. — Москва, 1986. — С. 177.

²⁷⁶² ПСРЛ. — Т. 35. — С. 169, 234.

²⁷⁶³ Бычкова М. Е. Состав класса феодалов России в XVI в. — Москва, 1986. — С. 188.

²⁷⁶⁴ Лурье Я. С. Рассказ о боярине И. Д. Всеволожском в Медоварцевском летописце // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник. 1977 г. — Москва, 1977. — С. 7–11.

²⁷⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 17.

²⁷⁶⁶ ПСРЛ. — Т. 23. — С. 148.

²⁷⁶⁷ ПСРЛ. — Т. 15. — С. 490.

Смоленська гілка Мономаховичів

це сталося ще раніше²⁷⁶⁸. Володіння, які він отримав у Бежецьку, були конфісковані. На думку С. Веселовського, на фоні безликих образів Московської Русі Іван Всеволож виглядає якимось велетнем настільки яскравим і характерним, що сам по собі кидає світло на час і людей, серед яких він жив²⁷⁶⁹.

Старша дочка І. Д. Всеволожського була видана у 1421 р. за старицького князя Івана Івановича, рідного брата Анни, яка з 1430 р. стала дружиною Свидригайла Ольгердовича. **Всеволожські** вигасли з смертю внуків Івана Дмитровича — Івана Бздиха та Андрія Китиха, дітей наймолодшого сина Семена²⁷⁷⁰.

75/62. ФЕДІР ДМИТРОВИЧ [Федір Турик]

Мав двох синів: Федора та Микиту, які не залишили нащадків та дочку, яка вийшла за князя В. І. Оболенського²⁷⁷¹.

76/63. ІВАН ІВАНОВИЧ МОЛОДИЙ < Заболоцькі (старша гілка), Всеволож-Заболоцькі, Всеволожські

Старша гілка **Заболоцьких** були середнім московським дворянством. Іван Іванович мав трьох синів: Лева, Гаврила та Дмитра Боту. З чотирьох синів Лева: Григорія, Остафія Трегуба, Микити та Василя єдиного сина Петра мав тільки Григорій. Син Петра — Іван помер бездітним. Гаврило Іванович мав двох синів Івана та Микулу Ярого. Іван мав синів Василя Бражника, Семена Лапу та Івана Кувшина. Єдиний син Василя Бражника — Тимофій Васильович Бражніков-Заболоцький, дипломат, чия діяльність припадала на 1533–1541 рр. нащадків не мав. Не мали нащадків і Василь та Іван Семеновичі і Петро Іванович. Іван Іванович, син наближеного до великого князя Івана III Васильовича Івана Микулина-Заболоцького, втік у Литву²⁷⁷². Його нащадки осіли на Волині (з 1560-х рр.) як **Московитини-Заболоцькі**²⁷⁷³.

Дмитро Бота мав чотирьох синів: Володимира Дурного, Івана, Олександра та Івана Козлю. Середні сини нащадків не мали. Валодимир Дурний мав сина Федора Дурного Ківера та внука Микиту Благого. Від старшого сина Івана Козлі Федора походили **Всеволож-Заболоцькі**, які з XVI ст. стали писатися **Всеволожськими**. Найбільш відомі з цієї родини генерал-майор Олексій Матвійович (1761–1813), який брав участь у турецьких та наполеонівських війнах, дипломат таємний радник і обер-гофмейстер Іван Олександрович (1835–1909) та віце-адмірал Дмитро Андрійович (1815–1893)²⁷⁷⁴.

77/63. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ [Василь Губастий] < Губасті-Всеволожські < Губастови

Перебував на московській службі вже без княжого титулу. Мав двох синів Данила і Микиту Горбатого Трясоголова, які писалися **Губастими-Всеволожськими**. Данило мав синів Івана та Олександра. Із смертю його внуків Василя Івановича Услюма та Івана і Степана Олександровичів ця гілка вигасла. Микита Горбатий Трясоголов мав п'ятьох синів: Андрія Більшого Німого (сини якого Гліб, Василь і Дмитро нащадків не мали), Андрія Ригу (помер без нащадків), Володимира Ригу (єдиний син якого Семен також не мав нащадків), Івана та Андрія Меншого. Іван мав чотирьох синів: Петра, Терентія, Тимофія та Ушака, від дітей яких походить дворянський рід **Губастових**. Ігнатій Ушаков

²⁷⁶⁸ Лурье Я. С. Рассказ о боярине И. Д. Всеволожском..., — С. 9–10.

²⁷⁶⁹ Веселовский С. Б. Исследование по истории класса служилых земледельцев. — Москва, 1969.

²⁷⁷⁰ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV — первой трети XVI в. — Москва, 1988. — С. 224.

²⁷⁷¹ Там само. — С. 224–225.

²⁷⁷² Там само.

²⁷⁷³ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 242.

²⁷⁷⁴ Всеволожский А. Н. Род Всеволожских. — Симферополь, 1886.

Розділ третій

Губастий-Всеволожський († після 1559), голова, був посланий у січні 1558 р. на Хортицю на підмогу князеві Дмитрові Байді-Вишневецькому. Андрій Менший мав трьох синів Василя, Володимира та Івана, які мали володіння під Новгородом²⁷⁷⁵.

78/63. ГЛІБ ІВАНОВИЧ [Гліб Шукаловський] < Шукаловські

Гліб Іванович мав синів Володимира (його діти Дмитро Шугур та Михайло Шукол нащадків не мали), Дмитра Шапку, Михайла Чорта та Данилу (має єдиного сина Михайла Шукула, який помер без нащадків). Від старшого сина Дмитра Шапки походять наступні покоління *Шукаловських*, які ще не вигасли. Михайло Чорт мав двох синів: Василя Шукаловського-Чортеня († після 1514), голову, який у 1490–91 рр. описував Ростов, а у 1508–1514 рр. був переяславським намісником разом з князем М. В. Шуйським і сторожив дітей углицького князя Андрія Васильовича, та Івана. Іван не мав дітей, а з синів Василя (Федора, Івана, Василя, Івана Вусатого і Федора Тучка) діти були тільки у найстаршого²⁷⁷⁶.

79/63. ЮРІЙ ІВАНОВИЧ [Юрій Кислєвський] < Кислєвські < Кисловські

Юрій Іванович виїхав у 1417 р. із Смоленської землі у Велике князівство Тверське, де отримав звання конюшого. Його нащадки *Кислєвські* отримали володіння у Шелонській п'ятині в Новгородській землі та біля Переяславля-Заліського. Згодом їх прізвище трансформувалося у *Кисловські*. Вони були служилими дворянами середньої руки до 1917 р. Напевно родина ще не вигасла. Найбільш відомий з них таємний радник Григорій Матвійович (1692–1756), двоюрідний брат О. В. Потьомкіна, в домі якого виховувався майбутній генерал-фельдмаршал світліший князь Г. О. Потьомкін²⁷⁷⁷.

80/63. СЕМЕН ІВАНОВИЧ [Семен Рожественський] < Рожественські

Ця родина, також, ще не вигасли. Найбільш відомим з них був віце-адмірал Зиновій Петрович Рожественський (1848–1909), ескадра якого була розбита японцями під Цусімою у 1905 р.

81/63. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ [Василь Заболоцький] < Заболоцькі (молодша гілка)

Молодша гілка *Заболоцьких* писалася переважно *Всеволож-Заболоцькі*. Її представники перебували на досить високих службових посадах. Найзначнішим з них був новгородський намісник Григорій Васильович, який отримав великі володіння у переяславській волості, мав сильних васалів²⁷⁷⁸. Його нащадки з XVIII ст. стали писатися як *Заболоцькі*. Найбільш відомий з них російський поет Микола Олексійович Заболоцький (1903–1958), один з кращих перекладачів Лесі Українки.

82/67. ОСТАФІЙ ФЕДОРОВИЧ († 1357)

Князь ізборський (? – 1357)²⁷⁷⁹.

XVII

83/70. ГЛІБ СВЯТОСЛАВИЧ († після 1399)

Великий князь смоленський (1395). У 1386 р. під Мстиславлем потрапив у полон і був затриманий при литовському дворі як заложник. Після повернення з Литви претендував на смоленський престол. У 1395 р., віддавшись на третейський суд Вітовта

²⁷⁷⁵ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии.... — С. 226.

²⁷⁷⁶ Там само. — С. 226, 246.

²⁷⁷⁷ Федорченко В. Дворянские роды, прославивши отечество. — Красноярск-Москва, 2003. — С. 105–106.

²⁷⁷⁸ Алексеев Ю. Г. Аграрная и социальная история Северо-Восточной Руси XV–XVI вв. — Москва-Ленинград, 1966. — С. 46–48.

²⁷⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 228; — Т. 15. — С. 65.

Смоленська гілка Мономаховичів

Кейстуовича, фактично допоміг останньому здобути Смоленськ. Після 1386 р., перебуваючи при литовському дворі, одружився з дочкою Кейстута Гедиміновича.

83А/70. NN СВЯТОСЛАВНА

Видана за Бориса Михайловича († 19.07.1395), сина Михайла Олександровича, великого князя тверського та володимирського

84/70. ЮРІЙ СВЯТОСЛАВИЧ († після 1420)

Великий князь смоленський (1386–1395, 1401–1404), князь порховський [?] (1404 – до 1410).

Через інтриги старшого брата позбувся престолу у 1395 р. Литва скористалася з такої ситуації і окупувала Смоленське князівство. У 1401 р. з допомогою тестя, великого князя рязанського, Юрій Святославич повернув собі престол. У 1404 р. виїхав в Москву на переговори про допомогу проти Литви, чим скористалися пролитовські настроєні бояри, які здали Смоленськ. Не отримавши допомоги у Москві, князь Юрій виїхав у Новгород²⁷⁸⁰. Якийсь час, напевно, тримав удільне Порховське князівство, пізніше був намісником великого князя володимирського у Торжку. Традиція зберегла переказ, за яким, перебуваючи у Торжку, князь Юрій захопився Уляною, дружиною двоюрідного брата, колишнього дорогобузького князя Семена Мстиславича. Впавши у шаленство, він вбив Семена, а потім порубав княгиню Уляну, яка вчинила йому опір. Спочатку князь втік в Орду, а пізніше закінчив свої дні у Рязанській землі у пустельника Петра²⁷⁸¹.

Був одружений з дочкою великого князя рязанського Олега Івановича († до 1404)²⁷⁸².

85/70. АННА СВЯТОСЛАВНА († 1.08.1418)

Була другою дружиною Вітовта-Олександра Кейстуовича, великого князя литовського († 1430)²⁷⁸³.

86/70. ЮЛІАННА СВЯТОСЛАВНА

Видана за Товтивіла-Конрада Кейстуовича, молодшого брата Вітовта²⁷⁸⁴.

86А/70. АГРИПИНА СВЯТОСЛАВНА

Видана за Івана Ольгімантовича Гольшанського.

87/70. ОЛЕКСАНДР СВЯТОСЛАВИЧ [Олександр Дашек] († 1408) < князі Дашкови

Князь Олександр Дашек у 1404 р. після приєднання Смоленського князівства до Литви виїхав у Москву, де невдовзі помер. У нього був єдиний син Михайло Зяло, четверо синів якого (Костянтин, Дмитро, Роман і Михайло) писалися *князями Дашковими*, а наймолодший Іван — Василевським. У Дмитра Дашкова були сини Андрій, Семен та Іван, у Романа — син Федір. З них всіх тільки Іван Дмитрович Дашков мав сина Андрія. Андрій Іванович мав двох синів Івана та Петра. Родина князів Дашкових вигасла на початку ХІХ ст. Найбільш відомою з них була невістка — політик, вчений і письменниця Катерина Романівна Дашкова (з дому Воронцова) (1743–1810), яка очолювала Перербурзьку АН у 1783–1794 рр.

²⁷⁸⁰ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 107; — Т. 17. — С. 50.

²⁷⁸¹ Соловьев С. М. История..., — Кн. 2. — Т. 4. — С. 603.

²⁷⁸² Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 629.

²⁷⁸² Экземплярский А. В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1238 по 1505 г. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1889. — С. 586.

²⁷⁸³ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи., — С. 341–342.

²⁷⁸⁴ Там само. — С. 342–343.

Розділ третій

Більшу роль відіграли дворяни Дашкови. Відповідно до їх сімейного літопису "*муж честен Дашек*" виїхав з Золотої Орди на службу до Василя Івановича, батька Івана Грозного²⁷⁸⁵. Дашек хрестився під іменем Данила. Його внуки Іван та Лука Васильович у 1540 р. брали участь у поході на Коливань (Таллін). З цієї родини, яка не вигасла досі, але не пов'язана з князями Дашковими, вийшло немало відомих діячів, серед них дипломат таємний радник Олексій Іванович († 1733), одружений з сестрою князя О. Д. Меншикова; генерал він інфантерії Аполлон Андрійович (1753–1808) та освітній діяч і меценат гофмейстер Василь Андрійович (1819–1896), який ініціював Музей російської етнографії²⁷⁸⁶.

88/70. ІВАН СВЯТОСЛАВИЧ († до 1442) < князі Порховські

Князь порховський (1412 – до 1442), отримав князівство за заповітом племінника Федора Юрійовича. Від нього походить родина *князів Порховських*. Мав двох дочок: старша вийшла за звенигородського князя Юрія Дмитровича († 1434), а молодша († до 1430) була першою дружиною Свидригайла Ольгердовича († 1452), тоді князя сіверського, та двох синів: Андрія († після 1450), князя порховського (до 1442 – після 1442?) та Семена († після 1442), від яких походять дві гілки наступних князів Порховських. Андрій та Семен Івановичі повернулися до Литви, де і далі писалися Порховськими. Андрій був васалом мстиславського князя Лугвенія-Семена Ольгердовича. Семен у 1442 р. виїхав з Литви знову на московську службу. Його нащадки ще жили у XVII ст.²⁷⁸⁷.

89/70. ФЕДІР СВЯТОСЛАВИЧ († після 1433)

Князь волоцький (? – після 1433)

90/70. ВАСИЛЬ СВЯТОСЛАВИЧ († після 1413)

Після анексії Смоленського князівства Литвою у 1413 р. шукав підтримки у чеського короля (лист великого магістра Тевтонського Ордену до Вацлава IV від 23.07.1413 р.)²⁷⁸⁸. Востаннє згаданий в документі від 12.08.1413 р.²⁷⁸⁹.

91/72. СЕМЕН МСТИСЛАВИЧ († 1420)

Князь дорогобузький (до 1386 – 1395 ?), торжоцький (? – 1420). Разом з дружиною Уляною вбитий двоюрідним братом, колишнім великим князем смоленським Юрієм Святославичем.

92/72. ВОЛОДИМИР МСТИСЛАВИЧ († до 1403)

XVIII

93/83. ДМИТРО ГЛІБОВИЧ († після 1433)

94/83. ІВАН ГЛІБОВИЧ < князі Коркодівови

Іван Глібович, відомий з родоводів, мав сина Юрія Коркоду (від "коркота" — "кашель, спазми"), який згадується в документі з 1487 р. Син Юрія Івановича — Іван Коркодівов помер після 1514 р., перейшовши на московську службу²⁷⁹⁰. Мав чотирьох

²⁷⁸⁵ Белоброва О. А., Богданов А. П. Дашков Андрей Яковлевич. — Исследовательские материалы для "Словаря книжников и книжности Древней Руси" // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 39. — 1985. — С. 32–33.

²⁷⁸⁶ Федорченко В. Дворянские роды, прославивши отечество. — Красноярск-Москва, 2003. — С. 127–128.

²⁷⁸⁷ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 391–392.

²⁷⁸⁸ Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430 / Col. opera A. Prochaska. — Kraków, 1882. — № 555. — S. 265.

²⁷⁸⁹ Codex diplomaticus Lusatiae superioris. — Т. 3. — Görlitz, 1905–1910. — S. 680.

²⁷⁹⁰ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 179–180.

Смоленська гілка Мономаховичів

синів: Семена († 1581), який з 1559 р. служив в ранзі голови, а пізніше воєводи, у 1574–1576 рр. був намісником у Новгороді-Сіверському, а у 1581 р. загинув під Новосилем; Івана, Микиту і Григорія († після 1583), який помер у польському полоні. Іван та Микита дітей не мали. У Григорія Юрійовича був єдиний син Семен, на якому молодша гілка обірвалася. Князь Семен Іванович Коркодінов мав трьох синів: Гаврила († 1607), який займав воєводські уряди з 1591 р. і був вбитий у Путивлі прибічниками Лжедмитрія I; Федора та Івана. Родина *князів Коркодінових* вигасла до початку XVII ст.

95/84. ФЕДІР ЮРІЙОВИЧ († 1412 ?)

Князь дорогобузький (1401 ? – 1404), порховський (1410–1412).

96/84. КОСТЯНТИН ЮРІЙОВИЧ

Князь березуйський (після 1386 – початок XV ст.).

97/89. ЄВПРАКСІЯ ФЕДОРІВНА

~ 1) Семен Гордий († 1352), великий князь володимирський (розведена до 1333 р. через безплідність); 2) після 1333 р. Федір Костянтинович, князь фомінський.

98/90. ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ [Дмитро Кропотка] († 1407) < князі Кропоткіни, князі Кропотки, князі Кропотки-Єловицькі

Сини Дмитра Васильовича Кропотки — Олександр та Іван утримували ще своє князівство, яке було уділом Можайського князівства. Їх нащадки з середини XVI ст. служили старицьким князям. Від них пішли російські гілки *князів Кропоткіних*. З цього роду найбільш відомі генерал-лейтенант князь Олексій Іванович (1816–1903), знаменитий революціонер і теоретик анархізму князь Петро Олексійович Кропоткін (1842–1921), курляндський, пізніше ліфляндський віце-губернатор, дійсний статський радник і церемоніймейстер князь Микола Дмитрович (1872–1937) та командир Східно-Сибірської стрілецької бригади генерал-майор князь Дмитро Олексійович (1864–1914).

У Литві залишилися нащадки наймолодшого з синів Дмитра Васильовича — Дмитра Дмитровича, які писалися як *князі Кропотки*. Вони отримали землі на Волині. Федір Дмитрович Кропотчинич, який згадується у 1487–1488 рр. нащадків не мав. Його молодший брат Іван Кропотка († після 1496) мав єдиного сина Василя Кропотку-Єловицького († після 1542). Василь і його нащадки писалися як *князі Кропотки-Єловицькі*. Яків Васильович († 1564) мав семеро дочок, що привело до вигаснення цієї гілки²⁷⁹¹.

XIX

99/93. ІВАН СТАРШИЙ ДМИТРОВИЧ [Іван Дах] († середина XV ст.) < князі Жижемські

Іван Дах мав сина Михайла Жижемського (який тримав невеличкий уділ з центром у с. Жижма над р. Жижмою у повіті Лідському), чия діяльність відноситься до 1482–1528 рр. Він був васалом мстиславського князя. Мав п'ятеро синів: Дмитра, Данила, Василя, Тимофія та Богдана і двох дочок: Анну († 1532 р.) та Анастасію. Данило († до 1554), Тимофій († після 1542) і Богдан († бл. 1542) залишилися у Литві. Їх володіння, завдяки шлюбним зв'язкам, з середини XVI ст. були в Україні. Анну видали за князя Федора Івановича Корецького, а Анастасію — за князя Володимира Богдановича Глинського-Путивльського. Дмитро та Василь у 1508 р. виїхали на московську службу. Дмитро мав сина Олександра († 1552), Василь — синів Михайла та Петра († після 1564). Їх нащадок Семен у 1557 р. був на службі у князя Дмитра Байди-Вишневецького. Данило Михайлович мав сина Андрія (згаданий у 1589 р.) та внука Олександра († після 1595),

²⁷⁹¹ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 308–309.

Розділ третій

одруженого з Мариною Гостомською, чії нащадки вигасли на початку XVII ст. Єдиний син Богдана Михайловича — Петро помер у 1551 р. без нащадків. У Тимофія Михайловича був син Іван († 1565) та дочка Томіла (згадана у 1551 р.). Старший син Івана — Ярош († 1597) був королівським ротмістром і річицьким старостою (з 1576 р.), його дружиною була княгиня Богдана Друцька-Горська. Молодший син Сильвестр займав уряд кобринського лісничого. Він помер після 1599 р., не залишивши нащадків. Їх сестра Мирослава у 1610 р. ще жила. Петро Ярошович († бл. 1616) був одружений з княгинею Христиною Соломирецькою. Він тримав річицьке староство з 1597 р. Мав трьох синів: Криштофа († 1633), мінського підсудка, одруженого з княжною Оленою Андріївною Сангушко; Адама († бл. 1640), мозирського хорунжого і мозирського підкоморія; та Яна († після 1645). Наймолодший нащадків не мав. Від двох старших пішли мозирські гілки Жижемських, які згасли у XVIII ст. Ярош (Ієронім) Ярошович († бл. 1640) був справцею мозирського староства, мозирським войським і мозирським підкоморієм. Його дружиною була Гальшка Войтехівна Радзимінська. Від них пішла мінська гілка князів Жижемських. Іван Ярошович († 1601) був черкаським підстаростою (1600–1601). Його дружиною була княжна Ядвіга Кириківна Ружинська. Дітей вони не мали²⁷⁹².

100/93. ІВАН МОЛОДШИЙ ДМИТРОВИЧ [Іван Шах] < Татищєви, князі Соломирецькі

Іван Шах тримав Соломирецьке князівство (центр уділу Соломиреце над р. Соломерічею, притокою Вячи недалеко від Мінська). Його старший син Юрій мав сина Василя Татища. Його нащадки служили московським князям²⁷⁹³. З цього роду найбільш відомі історик Василь Микитович (1686–1750); генерал від інфантерії Микола Олексійович (1739–1823), який у 1801 р. отримав спадковий графський титул; воєнний міністр у 1823–1827 рр. генерал від інфантерії Олександр Іванович (1763–1833), також удостоєний у 1826 р. графського титулу; дипломат таємний радник Дмитро Павлович (1767–1845); генерал від інфантерії граф Іван Дмитрович (1830–1913); дипломат і історик Сергій Спиридонович (1846–1906); генерал-лейтенант і генерал-ад'ютант граф Ілля Леонідович (1859–1918), який добровільно супроводив сім'ю Миколи II в Тобольськ і був вбитий більшовиками.

Від молодших синів Івана Шаха — Федора та Семена походять *князі Соломирецькі*²⁷⁹⁴. Володіння князів Соломирецьких були у Білорусії, але родина була пов'язана шлюбами з князями Гольшанськими та волинськими магнатськими родинами. Через це князі Соломерецькі записані у волинських пом'яниках. Останній з князів Соломерецьких пінський маршалок Ян Владислав помер у 1641 р.

101/95. БОРИС ФЕДОРОВИЧ < Полєви

Мав сина — Олександра Поле, син якого Дмитро Олександрович та його нащадки писалися *Полєви*. Вони служили волоцьким князям. Федір Дмитрович з сином Василем Темним згаданий у духовній волоцького князя Бориса Васильовича. Старший син Василя Темного — Никифор служив рузьким князям, а між 1504–1509 рр. став ченцем Нілом у Йосифо-Волоколамському монастирі. Сини Василя Більшого Темного та Афанасія

²⁷⁹² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 632; Любимов С. В. Опыт исторических родословий. Гундоровы, Жижемские, Несвицкие, Сибирские, Зотовы и Остерманы. — Петроград, 1915; Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 310–311.

²⁷⁹³ Татищев С. С. Род Татищевых 1400–1900. Историко-генеалогическое исследование — Санкт-Петербург, 1900.

²⁷⁹⁴ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 493.

Смоленська гілка Мономаховичів

Федоровичів потомства не залишили. Іван Федорович Баран нащадків не мав²⁷⁹⁵. Нині живучі Полеви — нащадки наймолодшого з Федоровичів — Василя Меншого.

102/95. ОСТАФІЙ ФЕДОРОВИЧ < Єропкіни

Мав сина Івана Єропку. Афанасій Іванович та його нащадки писалися Єропкіними. **Єропкіни** брали активну участь у політичному житті Московської держави XV – початку XVI ст. Найпомітнішою фігурою того часу серед них був придворний і дипломат Михайло Степанович Кляпик (діяльність між 1482–1511 рр.)²⁷⁹⁶. З наступних поколінь найбільш відомий архітектор і політик Петро Михайлович Єропкін, страчений разом з А. П. Волинським у 1740 р. Родина Єропкіних ще не вигасла.

103/96. ФЕДІР ВЕЛИКИЙ КОСТЯНТИНОВИЧ [Федір Красний] < Осокіни, Скрябіни, Травіни, Вепреви

Князь фомінський (друга половина XIV ст.)²⁷⁹⁷. Після 1333 р. одружився з Євпраксією, дочкою волоцького князя Федора Святославича. **Осокіни, Скрябіни** і **Травіни** походять від другого сина фомінського князя Федора Красного — Івана Собаки. Його старший син Семен Трава мав двох синів Григорія та Івана. Нашадки старшого сина Григорія Семеновича — Івана Осоки писалися **Осокіними**, середнього сина — Тимофія Скряби — **Скрябіними**, молодшого сина Салмана Григоровича та нащадки Івана Федоровича — **Травіними. Вепреви** походять від третього сина Федора Великого Красного — Бориса Вепра. Представники цих дворянських родин видних місць не займали²⁷⁹⁸. Спочатку помітнішими були Травіни, пізніше — Скрябіни. З-поміж них найбільш відомий композитор Олександр Миколайович Скрябін (1871–1915).

104/96. ФЕДІР СЕРЕДНІЙ КОСТЯНТИНОВИЧ [Федір Сліпий] < Бокееви, Карпови, Внукови, Резанови, Монастирєви, Судакови, Аладьїни, Циплятеви, Мусоргські

Князь фомінський (поч. XV ст.).

Бокееви і **Карпови** походять від правнуків фомінського князя Федора Середнього Сліпого — Семена Бокія та Карпа. Їх батько Федір Андрійович виїхав на службу до тверських князів. Бокееви і Карпови перейшли на московську службу. З них найзначнішою фігурою був дипломат Федір Іванович Карпов († 1540)²⁷⁹⁹. Обидві родини у XVI–XVII ст. сильно розрослися, від них пішли **Внукови, Резанови, Монастирєви, Судакови, Аладьїни, Циплятеви, Мусоргські**. З останніх походить композитор Модест Петрович Мусоргський (1839–1881).

105/96. ФЕДІР МЕНШИЙ КОСТЯНТИНОВИЧ

Князь березуйський (початок XV ст.).

XX

106/105. ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ < князі Козловські

Князь березуйський (перша половина XV ст.).

Від його сина Івана, який отримав від батька Козловське князівство, пішли **князі Козловські**. Син Івана Васильовича — козловський князь (Козловське князівство — уділ на межі Вяземського князівства) Роман Іванович згаданий в угоді Казимира Ягеллончика

²⁷⁹⁵ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 231–232.

²⁷⁹⁶ Там само. — С. 231–233.

²⁷⁹⁷ Квашнин-Самарин Н. Д. Исследование об истории княжеств Ржевского и Фоминского. — Тверь, 1887.

²⁷⁹⁸ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 230, 232.

²⁷⁹⁹ Там само. — С. 263–266.

Розділ третій

з московським князем Василем Васильовичем у 1449 р.²⁸⁰⁰. Його молодший брат Лев тримав Козлов у 1470 р.²⁸⁰¹. Балансування між Литвою та Московією привело до захоплення останньої території князівства. Князь Іван Романович у 1494 р. вийшов у Литву і московський князь Іван Васильович вимагав його видачі. У 1508 р. Іван Романович повернувся у Москву разом з князями Глинськими²⁸⁰². Його нащадки служили московським князям і російським царям. Родина князів Козловських внесена до Києво-Печерського пом'яника (поз. 115–121). З наступних поколінь найбільш відомі генерал-поручик Олексій Семенович (1707–1776), обер-прокурор Синоду у 1758–1763 рр.; поет, драматург, перекладач і моряк Федір Олексійович († 1770) і дипломат камергер Петро Борисович (1783–1840).

107/105. ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ < Ржевські

Князь ржевський (перша половина XV ст.).

Ржевські втратили князівський титул вже у наступному поколінні. Князь Федір Федорович змушений був перейти на службу до волоцьких князів. Його сини Василь Кобила, Семен і Олександр займали досить високі посади. Їх нащадки поповнили ряди московського дворянства. Матвій Іванович Дяк, намісник чернігівський, рильський і рязький, допомагав князеві Дмитрові Байді-Вишневецькому в поході на Крим у 1557 р., був послом у Крим у 1576 р. З інших Ржевських найбільш відомі генерал-поручик Степан Матвійович (1732–1782), письменник, член АН Олексій Андрійович (1737–1804) та гофмейстер Сергій Дмитрович, який у 1899–1902 рр. був тамбовським губернатором²⁸⁰³.

108/105. ІВАН ФЕДОРОВИЧ [Іван Толбуга] < Толбузіни

Толбузіни також починали із служби волоцьким князям. З цього роду походили Семен Іванович Толбузін, який у 1475 р. їздив із дипломатичною місією до Венеції, а також герой оборони Албазина у 1685–1686 рр. — воєвода А. Л. Толбузін.

Табл. 15. Ярославська гілка Смоленської династії

Ярославська гілка — відгалуження Смоленської гілки Мономаховичів походить від Федора Ростиславича Чорного та його нащадків. Таблиця складена на підставі досліджень А. Екземплярського²⁸⁰⁴, з урахуванням праць В. Кучкіна²⁸⁰⁵ та В. Кобрини²⁸⁰⁶.

XIII

1. ФЕДІР РОСТИСЛАВИЧ ЧОРНИЙ († 1299)

Див. табл. 14 поз. 51.

XIV

2/1. МИХАЙЛО ФЕДОРОВИЧ († бл. 1292 чи 1287/88?)

Князь ярославський (бл. 1281 – 1292).

²⁸⁰⁰ Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. Москва-Ленинград, 1950. — № 53. — С. 161.

²⁸⁰¹ РИБ. — Т. 27. — Стб. 66–67.

²⁸⁰² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 184.

²⁸⁰³ Телетова И. К. История рода Ржевских // Род и предки А. С. Пушкина. — Москва, 1995.

²⁸⁰⁴ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1238 по 1505 г. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1891. — С. 73–125.

²⁸⁰⁵ Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X–XIV вв. — Москва, 1984. — С. 283–304.

²⁸⁰⁶ Кобрин В. Б. Князья Ярославские // Кобрин В. Б. Материалы генеалогии княжеско-боярской аристократии XV–XVI вв. — Москва, 1995. — С. 19–94.

Смоленська гілка Мономаховичів

3/1. ДАВИД ФЕДОРОВИЧ († 1321)

Князь ярославський (1299–1321).

4/1. КОСТЯНТИН ФЕДОРОВИЧ

Чернець.

4А/1. NN ФЕДОРІВНА

У 1278 р. видана за білоозерського князя Михайла Глібовича.

XV

5/3. ВАСИЛЬ ДАВИДОВИЧ [Василь Грізні Очі] († 1345)

Великий князь ярославський (1321–1345). До 1339 р. одружився з Євдокією († 1342), дочкою великого володимирського і московського князя Івана Калити.

6/3. МИХАЙЛО ДАВИДОВИЧ († 1361)

Князь торжоцький (1340), володимирський (1341–1345), великий князь ярославський (1345–1361).

XVI

7/5. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ († до 1391)

Великий князь ярославський (1361 – до 1391).

8/5. ГЛІБ ВАСИЛЬОВИЧ

Князь касто-їтський.

9/5. РОМАН ВАСИЛЬОВИЧ († після 1380)

Князь романівський (? – після 1380).

10/6. ФЕДІР МИХАЙЛОВИЧ († 6.04.1408)

Князь володимирський (бл. 1360 – 1408). У 1362 р. одружився з дочкою Василя Михайловича, князя кашинського.

11/6. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ († 1380)

Князь шуморовський (? – 1380).

12/6. ЛЕВ МИХАЙЛОВИЧ († 1369)

XVII

13/7. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ († 1426)

Великий князь ярославський (бл. 1391 – 1426).

14/7. ФЕДІР ВАСИЛЬОВИЧ († після 1435/до 1436)

Великий князь ярославський (1426 – після 1435/до 1436).

15/7 СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ († до 1463 /1468?) < князі Новленські, князі Юхотські

Князь новленський (бл. 1400 – до 1463/1468?). *Князями Новленськими* були власне Семен Васильович, його син Данило, які володіли Новленським князівством, з центром в одному з сіл Новленське у Пошехонні (за А. Екземплярським) чи у с. Нова в Юхотській волості (за В. Кучкіним), та дочка Анна (у 1407/1409 р. видана за боровського князя Ярослава Володимировича). Від сина Данила Семеновича князя Івана Юхотського походять *князі Юхотські*. Іван Данилович мав єдиного сина Федора († після 1509/1510),

Розділ третій

який мав синів Івана та Дмитра († після 1495) та внука Івана Дмитровича, останнього з князів Юхотських²⁸⁰⁷.

16/7. ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ († після 1440) < князі Заозерські, Кубенські

Князьзаозерський (до 1420 – після 1440). Дружину звали Марією.

Князі Заозерські: Дмитро Васильович та його сини Андрій (1452 р. став ченцем Спасокам'яного монастиря, † 1457), Семен та Федір, дочка Софія (видана за князя Дмитра Шемяку). Від Семена Дмитровича походять **князі Кубенські**. Заозерсько-Кубенське князівство відійшло до Москви у 1447 р. Син Семена Дмитровича князь Іван Більший Кубенський († після 1527) служив при московському дворі. Його обидва сини Іван († 1546) та Михайло († після 1541) стали московськими боярами. Нашадків вони не мали.

17/7. ВОЇН ВАСИЛЬОВИЧ

18/8. ІВАН ГЛІБОВИЧ

19/8. ФЕДІР ГЛІБОВИЧ

Князь касто-ітський.

20/8. КОСТЯНТИН ГЛІБОВИЧ [Костянтин Шах] < князі Шаховські

Князь шаховський (до 1392 – ?)

Нашадки Костянтина Глібовича Шаха ще довго зберігали своє князівство (Шахов локалізується в районі с. Хінове у верхів'ях р. Шіголості). Сини Костянтина Шаха – Андрій та Юрій ще у 1460–1470 рр. тримали свій уділ. На початку XVI ст. сини Андрія Костянтиновича Олександр Драниця та Олександр Шемяка мусили визнати московську зверхність. Олександр Шемяка перейшов на службу до вологодського князя. Усі шестеро його синів отримали володіння у Новгородській землі. З **князів Шаховських** найбільш відомі: генерал-аншеф Олексій Іванович (бл. 1690–1737), який у 1734–1737 рр. був правителем України; генерал від інфантерії і генерал-ад'ютант Іван Леонтійович (1776–1846), який відзначився у війнах проти Наполеона; письменник і драматург Олександр Олександрович (1777–1846); декабрист Федір Петрович (1796–1829); генерал від інфантерії Олексій Іванович (1821–1900); генерал від кавалерії і генерал-ад'ютант Федір Федорович (1826–1894); громадський діяч, міністр торгівлі і промисловості у 1915–1917 рр. Всеволод Михайлович (1874–1954), від якого походять нині живучі за межами Росії князі Шаховські; політик і вчений-літературознавець Дмитро Іванович (1861–1939), який повернувся з еміграції і загинув під час сталінських репресій²⁸⁰⁸.

21/9. ІВАН РОМАНОВИЧ [Іван Неблагословенний Свистун]

Князь романівський.

22/9. ДМИТРО РОМАНОВИЧ

23/9. ДАНИЛО РОМАНОВИЧ

24/10. ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ

Князь моложський (1408 – ?).

24A/10. NN ФЕДОРІВНА

У 1397 р. видана за Олександра Івановича, пізніше великого князя тверського.

²⁸⁰⁷ Барсуков А. П. Сведения об Юхотской волости и ее прежних владельцах князьях Юхотских и Мстиславских. — Санкт-Петербург, 1894.

²⁸⁰⁸ Шумков А. А. Князья Шаховские // Дворянская семья: Из истории дворянских фамилий России. — Санкт-Петербург, 2000.

25/10. СЕМЕН ФЕДОРОВИЧ [Семен Сіцький] < князі Сіцькі

Князь сіцький (початок XV ст.).

Сіцьке князівство розташовувалося по р. Сіті, притоки р. Молога Семен Федорович мав двох синів: Бориса († 1455 під стінами Казані у складі московського війська) та Петра, останнього удільного сіцького князя. Єдиний син Петра — Федір Кривий († після 29.08.1535) потрапив в полон при здобутті Стародуба литовсько-українськими військами у 1535 р. Мав семеро синів: Олександра († до 1549), Семена († після 1549 р., у 1535 р. з батьком потрапив у полон у Стародубі), Андрія († до 1549), Юрія Більшого († до 1549), Федора, Івана Конона († 1568) та Юрія Меншого († після 1565). Старший з наступного покоління князь Василь Андрійович († 22.10.1578), боярин і воевода, одружений з Анною Романівною Юр'євою-Захар'їною, рідною сестрою першої дружини Івана Грозного, став жертвою терору свого шурина — він загинув під Венденом, не покинувши облогової артилерії разом з князем Михайлом Васильовичем Тюфякіним-Оболєнським. Його двоюрідні брати Іван та Федір Юрійовичі, Юрій та Василь († 1564) Івановичі дітей не мали. Син Юрія Меншого — Данило мав двох синів, які служили стольниками: Андрія († 1644), який став ченцем, прийнявши ім'я Авраама, та Івана. Обидва дітей не мали. У боярина Василя Андрійовича було шестеро синів: Юрій Косой († після 1559/60), Конон († до 1571/72), Василь († 1568), Федір († до 1571/72), боярин Іван († 1608), боярин Андрій Жукла († 1629) та дочка Степанида († 13.06.1591). У XVII ст. князі Сіцькі займали місце серед верхівки московської знаті. Олексій Юрійович († 1644) був боярином. Василь Іванович († 1608) загинув разом з батьком, заарештований у 1601 р. з наказу Бориса Годунова (його мати Ольга-Євфимія Микитівна Романова († 8.04.1602) була тіткою майбутнього царя Михайла Романова). Юрій Андрійович († 1674) також був боярином, Андрій Андрійович помер молодим. Обидва дітей не мали. **Князі Сіцькі** вигасли у кінці XVII ст. із смертю Федора Олексійовича²⁸⁰⁹.

26/10. ДМИТРО ФЕДОРОВИЧ [Дмитро Перина] < князі Моложські (Периніни-Моложські)

Князь молодзький (перша половина XV ст.).

Його син Петро Дмитрович був останнім молодзьким князем. Іван III Васильович передав Мологу своєму синові Дмитрові Жилці, а князь Борис Петрович Моложський († після 1502 р.) перебував на його службі і у 1495 р. супроводжував княжну Олену Іванівну у Литву²⁸¹⁰. Останнім в роді **князів Моложських (Периніних-Моложських)** був внук Бориса Петровича — Василь Андрійович († після 1565).

27/10. ІВАН ФЕДОРОВИЧ < князі Прозоровські, князі Прозоровські-Голіцини, князі Судські

Князь прозоровський (перша половина XV ст.).

Князі Прозоровські (столиця с. Прозорово на р. Редмі) зберігали свої удільні володіння та права ще у XVII ст. Родина належала до російської еліти: вихователь царевича Івана Олексійовича боярин Петро Іванович († до 1718); генерал-аншеф Іван Андрійович († 1786) — тесть О. Суворова; генерал-фельдмаршал Олександр Олександрович (1732–1809). Прозоровські вигасли у 1870 р., Але внук фельдмаршала син Анни Олександрівни та князя Ф. С. Голіцина — генерал-майор князь Олександр Федорович Голіцин 10.11.1854 р. отримав дозвіл писатися **князем Прозоровським-**

²⁸⁰⁹ Лихачев Н. П. Документы о князьях Сицких // Известия Русского Генеалогического Об-ва. — Вып. 3. — Санкт-Петербург, 1909. — С. 217–221; Кобрин В. Б. Состав опричного двора Ивана Грозного // Археографический Ежегодник за 1959 г. — Москва, 1960; Зимин А. А. Опричнина Ивана Грозного. — Москва, 1964.

²⁸¹⁰ Сборник РИО. — Т. 35. — С. 164.

Розділ третій

Голіциним. Його син генерал-лейтенант Олександр Олександрович (1853–1914) не мав синів і ця родина також вигасла²⁸¹¹.

Іван Федорович мав двох синів Юрія та Андрія. У старшого Юрія також було двоє синів: Федір Судський та Андрій Баклашка. Від Федора походять **князі Судські** (р. Судка впадає зліва у р. Стеблю, праву притоку р. Мологи; с. Судка лежало у гирлі р. Судка недалеко від с. Прозорова). Іван Федорович Судський [було двоє братів Іван Більший та Іван Менший, невідомо кому належить ця грамота] ще зберігав удільні права у 1545–1546 рр. і, не маючи синів, заповів свій уділ по частках Іванові IV, дружині та дочкам Орині (с. Судки з присілками) та Федорі, Троїце-Сергієвському монастиреві та дворянину І. С. Зинов'єву, якому був винен 40 крб.²⁸¹².

28/11. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ

Князь шуморовський (1380 – ?).

29/11. ГЛІБ ІВАНОВИЧ < князі Шуморовські, князі Шаміни, князі Голигини

Князь шуморовський (1380 – ?).

Князі Шуморовські (уділ Моложського князівства з центром у с. Шуморове) — це також старший брат Гліба Івановича — Андрій та син останнього Семен, який помер без нащадків. Гліб Іванович мав чотирьох синів: Бориса, Семена Хромого, Михайла Шаміна та Івана Голигу. Шуморовськими писалися сини Бориса (Олександр Мамот і Василь) та Семена Хромого (Іван Ходиря, Леонтій і Дмитро), які померли без нащадків.

Від Михайла Шаміна походять **князі Шаміни**. Мав трьох синів: Івана († після 1520/21), Федора та Андрія. Дмитро і Роман Івановичі втекли "у турки", а Федір та Андрій Михайловичі померли бездітними.

Від Івана Голиги походять **князі Голигини**. Мав трьох синів: Леонтія, Федора та Ушака. Сини були тільки у Леонтія: Іван та Григорій. Старший з них мав п'ятеро синів: Петра († після 1568), який разом з братом Степаном володів с. Андріївським та 7 дрібнішими селами, утримуючи ще стареньких батька і матір (все, що залишилося від уділу князів Шаміних); Степана († після 1568), Данила, Олександра та Івана. Їх сліди губляться у XVI ст.

30/11. ФЕДІР ІВАНОВИЧ [Федір Ушатий] < князі Ушати, князі Чулкові

Федір Ушатий перейшов на московську службу і одружився з дочкою московського боярина Якова Казака. Його нащадки **князі Ушати** були московськими служилими князями. Всі сини Федора Ушатого (Василь Ушатий, Костянтин, Іван Ляпун, Іван Бородатий, Юрій, Петро) перебували у московському війську. Від найстаршого внука Василя Васильовича Чулкова († бл. 1548 р.) походять **князі Чулкові**. Ця родина втратила князівський титул у XVII ст. Найбільш відомий з Чулкових — історик, письменник і економіст Михайло Дмитрович (1744–1792).

31/12. АНДРІЙ ЛЬВОВИЧ [Андрій Дуло] < князі Дулови

Князь Андрій Дуло виїхав на службу до тверських князів. Тому його нащадки **князі Дулови** не мали ніяких володінь у Ярославському князівстві. Дулови втратили князівський титул у XVI ст.

32/12. БОРИС ЛЬВОВИЧ

²⁸¹¹ Голицын М. М. Материалы для истории рода князей Прозоровских. — Москва, 1899.

²⁸¹² Лихачев Н. П. Сборник актов, собранных в архивах и библиотеках. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1895. — № 5. — С. 15–18.

33/13. РОМАН ІВАНОВИЧ

Удільний ярославський князь.

34/13. ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ († 1455)

Удільний ярославський князь.

35/13. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ [Василь Воїн] < князі Шестунови, князі Велико-Гагіни, князі Бахти [?]

Удільний ярославський князь.

Князь Василь Воїн мав чотирьох синів: Юрія, Данила (загинув у 1469 р. в поході на Казань), Василя Шестуна († після 1494/95) та Федора. Василь Шестун став московським боярином (з 1485 р.) і родина *князів Шестунових*, яка від нього походить, залишалася серед московської еліти. Його старший син Петро Великий († після 1510) був дворецьким Івана III в чині окольничого. Наступні сини Бахтеяр, Дмитро Зимниця, Семен Кривий, Іван, Данило Бах, Дмитро Кнут і Василь Керту та їх нащадки згадуються у різних документах до середини XVII ст. ще з князівським титулом.

Князі Велико-Гагіни [спочатку писалися Великого Гагіни] походять від Василя Гаги, внука Петра Великого Васильовича. Вони втратили князівський титул у XVII ст.

Від Данила Васильовича Баха, можливо, походять *князі Бахти*. Іван Бахта у 1488 р. був на службі у воротинських князів. Його син Василь Бахта у 1508 р. отримав королівську данину у 8 кіп, а у 1514 р. його дружина Юліанна — привілей на пустош біля Новгород-Сіверського. Далі сліди князів Бахтів губляться²⁸¹³.

36/13. ДАВИД ІВАНОВИЧ

37/13. ЯКІВ ІВАНОВИЧ († 1455) [Яків Воїн]

Князь курбський (? – 1455).

38/13. СЕМЕН ІВАНОВИЧ < князі Курбські

Князь курбський (середина XV ст.).

Князі Курбські (центр уділу був у с. Курба на р. Курбі, правій притоці р. Пахри) зберігали своє князівство до початку XVI ст., хоча Федір Семенович († після 1483) та Дмитро Семенович († після 1500 р.) і були московськими воєводами. Нашадки Дмитра Семеновича вигасли у середині XVII ст. З трьох синів Федора Семеновича: Михайла Караміша († 1506), Семена († 1528) і Романа († 1506) діти були тільки у найстаршого. Михайло Михайлович († після 1544) одружився з дочкою боярина Михайла Тучкова-Морозова. Він ще зберігав статус удільного князя. Його брат Володимир Чорний († 1521) нащадків не мав. Єдиним сином Михайла був видний політик і письменник Андрій Михайлович (1528–1583). Після його від'їзду у Литву рештки родових володінь були конфісковані. У Литві Андрій Михайлович отримав Ковельське князівство на Волині (1564–1583), Смідинську волость (з 1567 р.) та креське староство (з 1566 р.). Після загибелі своєї першої дружини Андрій Курбський вдруге одружився з княгинею Марією Юрївною Гольшанською-Дубровицькою, а після її смерті — з Олександрєю Петрівною Семашківною. Від останнього шлюбу народилося двоє дітей: Маруша (1580–?) та Дмитро-Миколай (1582–1649). Дмитро Андрійович тримав Ковельське князівство у 1583–1590 рр. Далі він та його нащадки тримали володіння у Білорусії. З допомогою

²⁸¹³ Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy..., — S. 1.

Розділ третій

князя В. В. Голіцина у середині 1680-х рр. Курбські повернулися у Росію. Рід вигас у XVIII ст.²⁸¹⁴.

39/13. МАРІЯ ІВАНІВНА

~ 17.11.1411 Олександр Федорович, кн. микулинський.

39А/13. NN ІВАНІВНА

~ Семен Федорович Воротинський

40/14. ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ [Олександр Брюхатий] († 17.04.1471) < князі Пенкови

Великий князь ярославський (після 1435/до 1436 – 1463, форм. до 1471).

Мав єдиного сина Данила Пенка, від якого походили *князі Пенкови*. Данило Олександрович, який зберіг володіння у Закубенні, з 1490 р. займав високі уряди у Московській державі, а у 1500 р. став боярином. Він мав трьох синів: Олександра (загинув у 1506 р. під Казанню), Василя († бл. 1530) та Івана Хом'яка († бл. 1540), який був боярином ще до 1534 р., у 1527 р. одружився з родичкою великого князя Василя III Івановича. Двоє молодших князів Пенкових відзначилися як полководці. Діти були тільки у Василя Даниловича. Його син Іван Васильович († до 1563), московський боярин, був останнім з князів Пенкових.

41/19. СЕМЕН ФЕДОРОВИЧ [Семен Щетина] († після 1430/1440) < князі Щетиніни, князі Темносині, князі Сандирєви, князі Засекіни (старша гілка)

Князі Щетиніни походили від старшого сина Семена Щетини — Василя Щетиніна. Його троє синів Семен, Іван та Лев дали численну родину Щетиніних.

Від молодшого сина Семена Щетини — Володимира Темносинього походять *князі Темносині*. Василь Семенович мав трьох синів: Василя (його нащадки продовжили рід князів Темносиніх, який вигас у XVI ст.), Дмитра Сандира (від нього походять *князі Сандирєви*, які втратили князівський титул у XVI ст.) та Петра Засіку (від нього походить старша гілка *князів Засекіних*).

42/19. ІВАН ФЕДОРОВИЧ [Іван Засєка] († після 1430/1440) < князі Засекіни (молодша гілка), князі Сосунови-Засекіни, князі Солнцєви-Засекіни, князі Жирові-Засекіни

Від його старшого сина Івана Бородатого Дурака походить молодша гілка *князів Засекіних*. Старший з синів Івана Бородатого Дурака — Іван Іванович у 1524–1526 рр. їздив з посольством до імператора Карла V. Молодший син Івана Бородатого Дурака — Іван Сосун дав початок родині *князів Сосунових-Засекіних*.

Князі Солнцєви-Засекіни походять від другого сина Івана Засєки Дмитра Засєки-Сонце (у 1495 р. перебував у свиті Івана III).

Князі Жирові-Засекіни походять від третього сина Івана Засєки — Івана Молодшого Жирового. Наймолодший з синів Івана Засєки — Давид — дав початок наймолодшій гілці *князів Засекіних*.

Всі ці гілки до початку XVIII ст. втратили князівські титули і писалися просто Засекіними, Сосуновими, Солнцєвими, Жировими.

43/19. ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ

²⁸¹⁴ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 90–92; Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 321.

44/21. ФЕДІР ІВАНОВИЧ [Федір Мортка] < князі Морткіни, князі Бельські-Морткіни

Федір Мортка служив тверським князям і його нащадки *князі Морткіни* володіння у Ярославському князівстві не мали. Дмитро Федорович († після 1440/1450) мав синів Михайла та Андрія. Старший з синів Михайла Андрій залишився у Московській державі, нащадки його вигасли у XVII ст.; Іван Михайлович виїхав у Литву; Петро Михайлович та Іван Менший Михайлович дітей не мали.

Від Івана Михайловича походили *князі Бельські-Морткіни*. Він мав четверо синів: Василя († після 1563/1564), який повернувся у Московську державу і отримав помістя у Бежецькому верху; Льва, який разом з матір'ю Анною тримав с. Сузем'є під Тверю, а з княгинею Канінською — с. Городище Морткіне з 7 сільцями та пустошею; Григорія Горчака († після 1604), вдова якого Фотинія виставляла 11 кінних воїнів, та Петра. У Василя Івановича було троє синів: Самійло, Іван та Федір, у Григорія Івановича Горчака також троє синів: Дмитро († після 1603), Микита та Іван, у Петра Івановича двоє синів: Тимофій († до 1578) та Григорій († після 1596/1597). Ця родина також вигасла в у XVII ст.

Андрій Дмитрович Морткін мав двох синів: Івана та Юрія (помер ченцем). Андрій Іванович (згаданий у 1549 р.) був опричником, Олександр та Юрій Івановичі, Іван († після 1602/1603) та Семен († після 1575/1576) Юрійовичі згадуються у різних документах. Іван Андрійович († після 1589/1590) служив Семену Бекбулатовичу. Данило та Андрій Олександровичі, Іван та Андрій Юрійовичі мали нащадків, які вигасли до початку XVIII ст.

45/21. АФНАСІЙ ІВАНОВИЧ < князі Шехонські

Князь шехонський (перша половина XV ст.).

Князі Шехонські володіли уділом по р. Шексні з центром в с. Усть-Шексна. Афанасій Іванович та його сини Семен і Василь до середини XV ст. зберігали суверенні права володарів. Наступне покоління Шехонських стало служебними московськими князями. Семен Афанасійович мав синів: Афанасія Адаша Кривого, Олександра Сома та Федора Дубовий Ніс; Василь Афанасійович — синів Петра та Олександра. З наступних поколінь найбільш помітними були Василь Юрійович († після 1557), внук Афанасія Адаша Кривого, воєвода, який будував нові укріплення Путивля у 1557 р., та Борис Якович († 1588), найстарший внук Олександра Сома, голова, учасник карального походу на Казань (1583/1584) та служби на рубежах. Князі Шехонські вигасли у XVII ст.

46/22. ІВАН ДМИТРОВИЧ [Іван Дей] < князі Дееви

Князі Дееви мали якісь володіння по р. Кубені²⁸¹⁵. За нашою картотекою, яку не можна вважати вичерпною, Дееви ще жили у 1921 р., хоча князівський титул родина втратила у XVI ст.

47/22. ВАСИЛЬ ДМИТРОВИЧ

48/23. ЛЕВ ДАНИЛОВИЧ [Лев Зубатий] < князі Зубаті, князі Векошини < князі Львови (старша гілка), князі Будинови, князі Луговські < князі Львови (молодша гілка)

Князь шексенський (перша половина XV ст.).

Князі Зубаті — Лев Зубатий та його троє синів: Дмитро Векоша (від нього походять *князі Векошини*), Василь (від'їхав у Литву, від нього походять *князі Будинови*) та Андрій Лугвиця (від нього походять *князі Луговські*). Векошини та Луговські з XVI ст. стали писатися як *князі Зубаті-Львови*, а пізніше просто *князі*

²⁸¹⁵ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии.... — С. 94.

Розділ третій

Львови, утворивши дві гілки одного роду. З них найбільш відомі Сергій Петрович (загинув у 1659 р. у битві під Конотопом); письменник Володимир Володимирович (1804–1856); його дочка драматург і письменник Єлизавета Володимирівна (1853 – ?); директор Московського училища живопису, скульптури і зодчества у 1896–1917 рр. гофмейстер Олександр Євгенович (1850–1937); його брат голова перших двох кабінетів Тимчасового уряду Георгій Євгенович (1861–1925); лідер "прогресистів" і партії мирного оновлення в Думі Микола Миколайович (1867–1944).

49/23. ВАСИЛЬ ДАНИЛОВИЧ < князі Охлябіни, князі Охлябініни, князі Хворостиніни

Князь ухорський (перша половина XV ст.).

Князі Охлябіни походили від старшого сина Василя Даниловича Ухорського Федора Охлябіна. Його уділ лежав по р. Ухрі, лівій притоці р. Шексни. У XVI ст. Охлябіни стали писатися як *князі Охлябініни*. Василь Ухорський мав ще четверо синів: Микиту, Олександра, Ярослава та Михайла Хворостину. Від останнього походять *князі Хворостиніни*. Найбільш відомий з них Іван Андрійович († 1625), кравчий Лжедмитрія I, автор блискучих спогадів про Смутні часи та церковно-полемічних трактатів.

XIX

50/33. ФЕДІР РОМАНОВИЧ († після 1478) < князі АЛАБИШЕВИ, князі АЛЬОНКІНИ

Удільний ярославський князь. Дружину звали Анастасією.

Князі АЛАБИШЕВИ походили від старшого сина Федора Романовича — Федора Алабишева, який разом з сином Семеном утримував уділ поблизу Ярославля у кінці XV – на початку XVI ст.²⁸¹⁶.

Федір Романович мав ще двох синів: Василя Мамона та Олександра Альонку († після 1511/1512). Від останнього походили *князі АЛЬОНКІНИ*.

51/33. ЛЕВ РОМАНОВИЧ < князі Троєкурови

Князь туношенський.

Лев Романович мав уділ у басейні р. Туношни, правої притоки Волги. У нього було троє синів: Василь, Петро і Михайло Троєкур, від якого походили *князі Троєкурови*. Іван Михайлович Троєкуров став боярином у 1554 р. Його нащадки трималися на вищих щаблях службової драбини до початку XVIII ст. Найбільш відомий з них Іван Борисович, боярин з 1681 р., суддя Стрілецького приказу у 1689–1700 рр. У деяких родовах невірно виводять князів Тюменських від Семена Михайловича Троєкурова, який мав прізвисько Тюмень. Князі Тюменські були Чингізидами, а не Рюриковичами.

52/33. ПЕТРО РОМАНОВИЧ

53/33. СЕМЕН РОМАНОВИЧ († після 1501) < князі Сісєєви

Князь левашовський і красненський, псковський (1489–1491), московський боярин (з 1495), намісник новгородський (1495–1497). *Князі СІСЄЄВИ* були нащадками старшого сина Семена Романовича — Костянтина Сісея, який зберіг частину батьківських володінь між річками Солоницею та Чорною з центром у с. Левашові. У нього було два брати: Петро Кривий та Іван Семейка (згинув у 1514 р. під Оршею, не залишивши нащадків). Сісєєви втратили князівський титул у XVI ст.

²⁸¹⁶ Шульгин В. С. Ярославское княжество в системе Русского централизованного государства в конце XV – первой половине XVI в. // Науч. докл. высшей школы. Истор. науки. — 1958. — № 4. — С. 11.

3.11. МОНОМАХОВИЧІ. ЮРІЙОВИЧІ. РОСТОВСЬКА, СУЗДАЛЬСЬКА, МОСКОВСЬКА І ТВЕРСЬКА ГІЛКИ

Табл. 16. Рюриковичі. Мономаховичі. Юрійовичі.

VIII

1. ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ [Юрій Довгорукий] († 1157)

Див. табл. 10, поз. 17.

IX

2/1. РОСТИСЛАВ-ЯКІВ ЮРІЙОВИЧ († 6.04.1151)

Помер 6.04.1151 р.²⁸¹⁷. Хресне ім'я — Яків²⁸¹⁸.

Князь новгородський (1138–1142, 1145), котельницький (1148–1149), переяславський (1149–1151). Його дружина, незнана з імені і походження, ще була жива у 1176 р., коли їх діти претендували на Суздальську спадщину²⁸¹⁹.

3/1. ІВАН ЮРІЙОВИЧ († 24.02.1147)

Помер 24.02.1147 р.²⁸²⁰. Князь курський (1146–1147).

4/1. ОЛЬГА ЮРІЇВНА († 4.07.1181)

Померла 4.07.1181 р. у Володимирі на Клязьмі і похована в Успенському соборі²⁸²¹. У 1150 р. видана за спадкоємця галицького князя Ярослава Володимировича Осмомисла († 1.10.1187)²⁸²². Цей шлюб фактично розпався у середині 1160-х рр. У 1171 р. Ольга з сином втекла у Польщу, звідки перебралася на Волинь. Після загибелі Насті з Чагрович у листопаді 1171 р. вона повернулася у Галич, але вже у 1173 р. їм довелося знову втікати у Луцьк, звідки вони перебралися до Торчеська. Далі Ольга виїхала у Володимир на Клязьмі. Тут 25.10.1179 р. хрестила племінницю Збиславу-Пелагію. Пізніше стала черницею під іменем Єфросині²⁸²³.

5/1. АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ [Андрій Боголюбський] († 29.06.1174)

Загинув 29.06.1174 р. внаслідок змови бояр Кучковичів у власній резиденції в Боголюбіві, похований 4.07.1174 р. в Успенському соборі у Володимирі на Клязьмі²⁸²⁴. Князь вишгородський (1149–1150, 1155–1156), пересопницько-турівський (1150–1151), володимиро-суздальський (1156–1174).

Амбітний і сильний князь. Намагався відірвати Суздальську землю, у якій ліквідував уділи, від Києва, утворити окрему митрополію, і, навіть, ставити у Києві власних васалів. Організував розгром Києва у 1169 р., скориставшись із змови проти великого князя Мстислава Ізяславича. Великі плани Андрія Боголюбського не були реалізовані. Претендент на володимиро-суздальського митрополита єпископ Федір загинув мученицькою смертю, був отруєний у Києві Гліб Юрійович і за головний

²⁸¹⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 330; — Т. 2. — Стб. 418.

²⁸¹⁸ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — Москва, 1970. — С. 120.

²⁸¹⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 377.

²⁸²⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 339.

²⁸²¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 389; — Т. 2. — Стб. 624.

²⁸²² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 394.

²⁸²³ Літопис Руський / Пер. і комент. Л. Махновець. — Київ, 1989. — С. 229, 305, 308, 327, 330.

²⁸²⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 367–371; — Т. 2. — Стб. 580–594.

Розділ третій

престол повели боротьбу знову Ольговичі та Смоленські Мономаховичі. Андрієві вдалося тільки підпорядкувати собі Муромо-Рязанську землю, але спроби повноправно розпоряджатися у Новгороді чи завоювати Волзьку Булгарію провалилися. При ньому значно піднялася Володимиро-Суздальська земля, проводилися великі будівельні роботи, запрошувалися кращі майстри²⁸²⁵. Його придворні літописці, а також літописці його молодшого брата і продовжувача Всеволода Велике Гніздо, виконуючи княжу волю, внесли в тексти літопису політичну програму князя Андрія, народивши легенду про перенесення столиці Русі у Володимир на Клязьмі і підпорядкування йому решти земель²⁸²⁶, яка лягла в основу "звичайної схеми російської історії" і досі експлуатується частиною істориків.

Був одружений двічі. Відомостей про першу дружину немає. За легендою друга дружина Оліта була дочкою боярина Кучка²⁸²⁷. Більш вірогідною виглядає гіпотеза, висунена свого часу П. Бутковим²⁸²⁸, яку підтримали М. Баумгартен²⁸²⁹ та Ю. Лимонов²⁸³⁰. Напевно друга дружина Андрія була аланкою-осетинкою або половчанкою із задонських половців. Сюди, до родичів матері, втік Юрій Андрійович після загибелі батька. Звідси він перебрався у Грузію. Останки князя були вийняті з могили і досліджені в середині 1930-х рр.²⁸³¹. За черепом М. Герасимов відтворив скульптурний портрет Андрія Боголюбського.

6/1. ОЛЕНА ЮРІЇВНА († до 1165)

Померла до 1165 р., бо у цьому році її чоловік одружився вдруге. У 1150 р. видана за Олега Святославича († 1180), старшого сина сіверського князя²⁸³².

7/1. СВЯТОСЛАВ ЮРІЙОВИЧ († 11.01.1174)

Помер 11.01.1174 р. і був похований в Успенському соборі у Володимирі на Клязьмі²⁸³³.

8/1. ЯРОСЛАВ ЮРІЙОВИЧ († 12.04.1166)

Помер 12.04.1166 р. і був похований в Успенському соборі у Володимирі на Клязьмі²⁸³⁴.

9/1. NN ЮРІЇВНА

Видана за боярина²⁸³⁵.

²⁸²⁵ Воронин Н. Н. Андрей Боголюбский и Лука Хризовберг. Из истории русско-византийских отношений XII века // Византийский Временник. — Т. 21. — 1962; Його ж. Владимир. Боголюбово. Суздаль. Юрьев Польський. — Москва, 1965; Повесть об убиении Андрея Боголюбского // Пам'ятники літератури Древній Русі. XII век. — Москва, 1980; Лимонов Ю. А. Владимиро-Суздальская Русь. — Ленинград, 1987.

²⁸²⁶ Дмитриева Р. П. Сказание о князьях владимирских. — Москва-Ленинград, 1955.

²⁸²⁷ Карамзин Н. М. История государства Российского. — Т. 2–3. — Москва, 1991. — С. 310–312 (Т. 2. — Прим. 301).

²⁸²⁸ Бутков П. О браках русских князей с грузинками и ясынями в XII веке // Северный архив. — Т. 4. — Санкт-Петербург, 1825. — № 4. — С. 317–333.

²⁸²⁹ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle // Orientalia Christiana. — № 35. — Roma, 1927. — P. 28.

²⁸³⁰ Лимонов Ю. А. Владимиро-Суздальская Русь. — Ленинград, 1987. — С. 95.

²⁸³¹ Рохлин Д. Г., Майкова-Сырочанова В. С. Рентгеноантропологическое исследование скелета Андрея Боголюбского // Проблемы истории докапиталистических обществ. — Москва, 1935. — С. 9–10.

²⁸³² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 394.

²⁸³³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 365, 368; — Т. 2. — Стб. 579.

²⁸³⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 353; — Т. 2. — Стб. 525.

²⁸³⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 658.

10/1. ГЛІБ-ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ († 20.01.1171)

Помер 20.01.1171 р., отруєний киянами²⁸³⁶. За Любецьким пом'яником (поз. 3) хресне ім'я князя — Олександр. Князь городець-остерський (1147, 1151–1152), переяславський (1151, 1154–1169), великий князь київський (12.03.1169 – 20.02.1170, 13.04.1170 – 20.01.1171). Був добрим полководцем, енергійним і вмілим політиком, здатним маневрувати між різними таборами.

Перша дружина, неznана з імені та походження, померла у Суздалі в 1154 р.²⁸³⁷. Вдруге одружився у 1155 р. з дочкою чернігівського князя Ізяслава Давидовича²⁸³⁸.

11/1. БОРИС ЮРІЙОВИЧ († 2.05.1159)

Помер 2.05.1159 р., похований в церкві св. Бориса і Гліба на Нерлі²⁸³⁹. Князь білгородський (1149–1151), турівський (1154–1157), кідекшенський (1157–1159). Дружину звали Марією²⁸⁴⁰. Вона померла у 1201 р.²⁸⁴¹.

12/1. МСТИСЛАВ-ФЕДІР ЮРІЙОВИЧ († після 1161)

У 1161 р. висланий у Візантію, де і помер²⁸⁴². Хресне ім'я Федір²⁸⁴³. Князь пересопницький (1150), новгородський (1156–1157). У 1155 р. одружився з дочкою новгородського боярина Петра Михалковича²⁸⁴⁴.

13/1. ВАСИЛЬКО ЮРІЙОВИЧ († після 1161)

У 1161 р. висланий Андрієм Боголюбським у Візантію, де отримав чотири міста на Дунаї²⁸⁴⁵. Дальша доля невідома. Князь суздальський (1149–1151), пороський (1155–1161).

14/1. МИХАЙЛО ЮРІЙОВИЧ († 20.06.1176)

Помер 20.06.1176 р.²⁸⁴⁶. Князь торчеський (1155–1159, 1169–1174), михайлівський (1159–1169), володимиро-суздальський (1174–1175, 1176), великий князь київський (12.06.1171 – 1.07.1171). Його дружина Февронія померла 5.08.1202 р.²⁸⁴⁷. Можливо вона походила з волинської гілки Мономаховичів, бо Михайло був єдиним Юрійовичем, який у 1169 р. підтримав Мстислава Ізяславича.

15/1. ВСЕВОЛОД-ДМИТРО ЮРІЙОВИЧ [Всеволод Велике Гніздо] (* 19.10.1154 † 12/15.04.1212)

Народився 19.10.1154 р.²⁸⁴⁸. Хресне ім'я — Дмитро²⁸⁴⁹. Помер 12.04.1212 р.²⁸⁵⁰, 13.04.1212 р.²⁸⁵¹, 14.04.1212 р.²⁸⁵² чи 15.04.1212 р.²⁸⁵³. Князь остерський (1169 – бл. 1172),

²⁸³⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 363; — Т. 2. — Стб. 563–564.

²⁸³⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 341; — Т. 2. — Стб. 468.

²⁸³⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 346; — Т. 2. — Стб. 482.

²⁸³⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 349; — Т. 2. — Стб. 493.

²⁸⁴⁰ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 28.

²⁸⁴¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 417.

²⁸⁴² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 521.

²⁸⁴³ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 121.

²⁸⁴⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 346; — Т. 2. — Стб. 482.

²⁸⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 521.

²⁸⁴⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 379.

²⁸⁴⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 602.

²⁸⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 60; — Т. 15. — Стб. 221.

²⁸⁴⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 436.

²⁸⁵⁰ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 3. — Москва, 1963. — С. 187.

²⁸⁵¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 436.

²⁸⁵² ПСРЛ. — Т. 4. — С. 19.

²⁸⁵³ ПСРЛ. — Т. 25. — С. 109.

Розділ третій

великий князь володимиро-суздальський (1176–1212), великий князь київський (18.02.1173 – 23.03.1173).

Намагався продовжити реалізацію програми Андрія Боголюбського наслідуючи йому у всьому (від розбудови міст, спровадження майстрів білокам'яного будівництва, до ідеологічного контролю за літописанням), але йому вдалося тільки триматися незалежно від великих князів київських. Навіть у Муромо-Рязанській землі місцеві князі фактично добилися розриву васальних відносин у рязанській частині. Так само невдало скінчилися спроби підпорядкувати Новгород²⁸⁵⁴. Протидіяв спробам Романа Мстиславича реформувати практику успадкування київського престолу. Перша дружина Марія, аланка з походження, померла 19.03.1206 р., прийнявши чернецтво²⁸⁵⁵. У 1209 р. одружився з Любавою, дочкою вітебського князя Василька Брячиславича²⁸⁵⁶.

Х

16/2. МСТИСЛАВ-ІВАН РОСТИСЛАВИЧ († 20.04.1178)

Помер 20.04.1178 р.²⁸⁵⁷. Хресне ім'я — Іван²⁸⁵⁸. Князь новгородський (1160, 1175–1176, 1177–1178), городець-остерський (1169–1171), суздальський (1175–1176). Перша дружина, незнана з імені, походила із смоленської гілки Мономаховичів, бо тільки втручання смоленських князів врятувало її життя. У 1176 р. вдруге одружився з Олександрою, дочкою новгородського боярина Якуна Мирославича²⁸⁵⁹.

17/2. ЯРОПОЛК-ФЕДІР РОСТИСЛАВИЧ († після 1196)

Померпісля 1196 р.²⁸⁶⁰. Хресне ім'я — Федір²⁸⁶¹. Князь пороський (1170–1173), володимирський (1175–1176), торжоцький (1177–1178, 1180–1181). 3.02.1174 р. одружився з дочкою вітебського князя Всеслава Васильковича²⁸⁶².

18/2. NN РОСТИСЛАВНА († 1179)

Померла у 1179 р.²⁸⁶³.

До 1174 р. видана за рязанського князя Гліба Ростиславича († 30.06.1177)²⁸⁶⁴.

19/5. ІЗЯСЛАВ АНДРІЙОВИЧ († 28.10.1165)

Загинув у поході на Волзьку Булгарію 28.10.1165 р.²⁸⁶⁵.

20/5. МСТИСЛАВ АНДРІЙОВИЧ († 28.03.1173)

Помер 28.03.1173 р.²⁸⁶⁶. Очолював суздальське військо у поході на Київ у 1169 р.

21/5. ГЛІБ АНДРІЙОВИЧ († 24.07.1174)

Помер 24.07.1174 р.²⁸⁶⁷.

²⁸⁵⁴ Дмитриева Р. П. Сказание о князьях владимирских. — Москва-Ленинград, 1955; Лимонов Ю. А. Владимиро-Суздальская Русь. — Ленинград, 1987; Феннел Д. Кризис средневековой Руси. 1200–1304. — Москва, 1989.

²⁸⁵⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 602.

²⁸⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 117; — Т. 25. — С. 108.

²⁸⁵⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 387.

²⁸⁵⁸ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 119.

²⁸⁵⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 380; НПЛ. — С. 35, 224.

²⁸⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 699.

²⁸⁶¹ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 119.

²⁸⁶² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 374; — Т. 2. — Стб. 598.

²⁸⁶³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 612.

²⁸⁶⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 372; — Т. 2. — Стб. 595.

²⁸⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 354; — Т. 2. — Стб. 524.

²⁸⁶⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 365; — Т. 2. — Стб. 566.

²⁸⁶⁷ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 29.

22/5. РОСТИСЛАВА АНДРІЇВНА

У 1159 р. видана за вщизького князя Святослава Володимировича († 1167)²⁸⁶⁸.

23/5. ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ († після 1191)

Цар Грузії (бл. 1185 – 1187, 1189/1190). По загибелі батька знайшов притулок, імовірно, у Аланії. У сусідній Грузії після смерті царя Георгія III престол зайняла його дочка Тамара (1184–1213). За вплив при її дворі боролися дві партії: еміра Тбілісі Абуласана та братів ерїставів Захарія та Івана Мхарадзелі, яких підтримувала тітка Тамари — Русудан, вдова Ізяслава Мстиславича. Перемогла партія еміра Абуласана, який влаштував шлюб Тамари з Юрієм. Але невдовзі виявилось, що Юрій захопився гомосексуалізмом і за згодою духовенства Тамара розлучилася з ним, відправивши з багатими дарами у Візантію. Але партія еміра повернула Юрія назад, а частина ерїставів проголосила царем. Тоді брати Мхарадзелі та Русудан влаштували другий шлюб Тамари з аланським князем Давидом Сослані, родичем дружини Всеволода Велике Гніздо. Військо Давида розгромило прихильників Юрія, а сам він загинув²⁸⁶⁹. Виклад грузинських джерел не викликає заперечень. Версія ніби Юрій виступив проти сил, які хотіли роздробити Грузію, явно надумана²⁸⁷⁰. М. Баумгартен вважав, що Юрій загинув до 1180 р., а сам шлюб відбувся бл. 1177 р.²⁸⁷¹, з чим погодитися не можна. Шлюб відбувся вже по смерті Георгія III, коли Тамара була царицею. Розлучення сталося через два роки, а шлюб Тамари з Давидом також ще через два роки, тобто бл. 1189 р. Отже Юрій загинув не раніше 1189 р., десь невдовзі після 1191 р. і був похований в Тбілісі у церкві св. Георгія²⁸⁷².

23А/5. NN АНДРІЇВНА († 1166)

~ Олег Святославич, князь сіверський

24/10. ВОЛОДИМИР ГЛБОВИЧ († 18.04.1187)

Загинув 18.04.1187 р.²⁸⁷³. Князь переяславський (1169–1187). 8.11.1179 р. одружився з Забавою, дочкою чернігівського князя Ярослава Всеволодовича²⁸⁷⁴.

25/10. ІЗЯСЛАВ ГЛБОВИЧ († 1183)

Загинув у 1183 р. під час походу на Волзьку Булгарію²⁸⁷⁵.

26/10. ОЛЬГА-МАРІЯ ГЛБІВНА

Видана за трубчевського князя Всеволода Святославича († 1196). За Любецьким пом'яником (поз. 24) її хресне ім'я — Марія.

27/11. ЄФРОСИНІЯ БОРИСІВНА († 1202)

Померла у 1202 р.²⁸⁷⁶. Між 1154–1157 рр. видана за пінського князя Ярослава Юрійовича († до 1190)²⁸⁷⁷.

²⁸⁶⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 350; — Т. 2. — Стб. 509.

²⁸⁶⁹ Картліс цховреба. — Т. 2. — С. 36.

²⁸⁷⁰ Меликишвили Г. А. Политическое объединение феодальной Грузии и некоторые вопросы развития феодальных отношений в Грузии. — Тбилиси, 1973. — С. 155–158.

²⁸⁷¹ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 29.

²⁸⁷² Еремян С. Т. Юрий Боголюбский по армянским и грузинским источникам // Научные труды Ереванского гос. ун-та. — Т. 23. — 1946. — С. 389–421.

²⁸⁷³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 406; — Т. 2. — Стб. 652–653.

²⁸⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 613.

²⁸⁷⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 390; — Т. 2. — Стб. 625–626.

²⁸⁷⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 417.

²⁸⁷⁷ Баумгартен Н. А. Евфросиния, княгиня Пинская // Изв. рус. генеалог. об-ва. — Москва, 1912.

Розділ третій

28/12. ЯРОСЛАВ-ГАВРИЇЛ МСТИСЛАВИЧ [Ярослав Красний] († 1199)

Помер 1199 р. у Переяславі Південному²⁸⁷⁸. Хресне ім'я — Гавриїл²⁸⁷⁹. Князь переяслав-заліський (1176), новгородський (1176–1177), волоцький (1177–1178), переяславський (бл. 1196 – 1199).

29/14. ПРЕБРАНА МИХАЙЛІВНА

У 1178 р. видана за сина чернігівського князя Володимира Святославича († 1201)²⁸⁸⁰.

30/15. СБИСЛАВА-ПЕЛАГЕЯ ВСЕВОЛОДІВНА (* 26.10.1178 † ?)

Народилася 26.10.1178 р.²⁸⁸¹. Хресне ім'я — Пелагея²⁸⁸². Її хресною матір'ю була тітка Ольга Юріївна, галицька княгиня.

31/15. ВЕРХУСЛАВА-АНАСТАСІЯ ВСЕВОЛОДІВНА (* 1179 † після 1189)

Народилася 1179 р.²⁸⁸³. 26.04.1189 р. видана за сина овруцького князя Ростислава Рюриковича († 3.03.1218)²⁸⁸⁴.

32/15. ВСЕСЛАВА ВСЕВОЛОДІВНА († після 1206)

Померла після 1206 р.²⁸⁸⁵. 15.06.1187 р. видана за сновського князя Ростислава Ярославича († після 1214)²⁸⁸⁶.

33/15. КОСТЯНТИН ВСЕВОЛОДОВИЧ (* 18.05.1185 † 2.02.1218)

Народився 18.05.1185 р.²⁸⁸⁷. Помер 2.02.1218 р.²⁸⁸⁸. Князь ростовський (1207–1216), великий князь володимиро-суздальський (1216–1218). 15.10.1195 одружився з Агатою [?], дочкою смоленського князя Мстислава Романовича²⁸⁸⁹. Філософ і книжник.

34/15. БОРИС ВСЕВОЛОДОВИЧ (* 2.05.1186 † 1188)

Народився 2.05.1187 р.²⁸⁹⁰. Помер 1188 р.²⁸⁹¹.

35/15. ГЛІБ ВСЕВОЛОДОВИЧ († 29.09.1189)

Помер 29.09.1189 р.²⁸⁹². Напевно був близнюком з братом Борисом.

36/15. ЮРІЙ-ГЕОРГІЙ ВСЕВОЛОДОВИЧ (* 26.11.1188 † 4.03.1238)

Народився 26.11.1188 р.²⁸⁹³. Хресне ім'я — Георгій²⁸⁹⁴. Загинув у битві на р. Сіті 4.03.1238 р.²⁸⁹⁵. Великий князь володимиро-суздальський (1212–1216, 1218–1238), князь городецький (1216), суздальський (1216–1218). Пробивав продовжувати політику батька

²⁸⁷⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 415.

²⁸⁷⁹ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 121–122.

²⁸⁸⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 612.

²⁸⁸¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 613.

²⁸⁸² Там само.

²⁸⁸³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 658.

²⁸⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 407; — Т. 2. — Стб. 658.

²⁸⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 28. — С. 161.

²⁸⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 405.

²⁸⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 396–397.

²⁸⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 442.

²⁸⁸⁹ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 36.

²⁸⁹⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 404.

²⁸⁹¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 406.

²⁸⁹² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 407.

²⁸⁹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 406; — Т. 2. — Стб. 659.

²⁸⁹⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 408.

²⁸⁹⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 465; — Т. 2. — Стб. 779.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

і дядька Андрія Боголюбського. 4.04.1211 р. одружився з Агафією († 7.02.1238), дочкою київського князя Всеволода Святославича²⁸⁹⁶.

37/15. ОЛЕНА ВСЕВОЛОДІВНА († 30.12.1205)

Померла 30.12.1205 р.²⁸⁹⁷.

38/15. ЯРОСЛАВ-ФЕДІР ВСЕВОЛОДОВИЧ (* 8.02.1191 † 30.09.1246) < табл. 18–20

Народився 8.02.1191 р.²⁸⁹⁸. Хресне ім'я — Федір²⁸⁹⁹. Помер 30.09.1246 р., отруєний в Каракорумі²⁹⁰⁰. Князь переяслав-заліський (1212–1236), новгородський (1214–1216, 1223, 1225–1228, 1231–1232, 1233–1236), великий князь київський (бл. 03.1236 – 10.04.1236, бл. 01.1238 – бл. 10.03.1238, бл. 04/05.1243 – 30.09.1246), великий князь володимирський (1238–1246). Одружувався тричі: у 1205 р. з дочкою половецького хана Юрія Кончаковича²⁹⁰¹; після 1210 р., правдоподібно у 1213 р. — з Ростиславою, дочкою Мстислава Удатного²⁹⁰² (розвелися 1216 р. через політичне протистояння зятя з тестем²⁹⁰³), бл. 1218 р. — з Феодосією, дочкою рязанського князя Ігоря Глібовича²⁹⁰⁴.

39/15. ВОЛОДИМИР-ДМИТРО ВСЕВОЛОДОВИЧ (* 25.10.1193 † 6.12.1227)

Народився 25.10.1193 р.²⁹⁰⁵. Хресне ім'я — Дмитро²⁹⁰⁶. Помер 6.12.1227 р.²⁹⁰⁷. Князь юр'євський (1212–1214), переяславський (1215–1217), стародубський суздальський (1217–1227). Був одружений з дочкою Гліба Святославича († 7.02.1238)²⁹⁰⁸.

40/15. СВЯТОСЛАВ-ГАВРИЇЛ ВСЕВОЛОДОВИЧ (* 27.03.1196 † 3.02.1252)

Народився 27.03.1196 р.²⁹⁰⁹. Хресне ім'я — Гавриїл²⁹¹⁰. Помер 27.03.1252 р.²⁹¹¹. Князь юр'євський (1214–1228), переяславський (1228 – до 1234?), стародубський суздальський (1234–1238), суздальський (1238–1246), великий князь володимирський (1246–1252). Його дружина Євдокія, дочка муромського князя Давида Юрійовича, з 1228 р. стала черницею²⁹¹².

41/15. ІВАН ВСЕВОЛОДОВИЧ (* 28.08.1198 † після 1246)

Народився 28.08.1198 р.²⁹¹³. Помер після 1246 р.²⁹¹⁴. Князь стародубський суздальський (1238 – після 1246).

²⁸⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 435; — Т. 15. — Стб. 310.

²⁸⁹⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 421.

²⁸⁹⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 408.

²⁸⁹⁹ Там само.

²⁹⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 471.

²⁹⁰¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 426.

²⁹⁰² Кучкин В. А. К биографии Александра Невского // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1985 г. — Москва, 1986. — С. 74–80.

²⁹⁰³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 501–502.

²⁹⁰⁴ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle., — P. 45.

²⁹⁰⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 412; — Т. 2. — Стб. 674.

²⁹⁰⁶ Там само.

²⁹⁰⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 450.

²⁹⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 438.

²⁹⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 412.

²⁹¹⁰ Там само.

²⁹¹¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 473.

²⁹¹² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 450–451.

²⁹¹³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 414; — Т. 2. — Стб. 707.

²⁹¹⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 471.

42/16. СВЯТОСЛАВ-АГАФОНІК МСТИСЛАВИЧ († після 1174)

У 1174 р. разом з батьком був у Новгороді²⁹¹⁵. Дальша доля невідома. Хресне ім'я — Агафонік²⁹¹⁶.

43/20. ВАСИЛЬ МСТИСЛАВИЧ (* 1170 † ?)

Народився 1170 р.²⁹¹⁷. Дальша доля невідома.

44/33. ВАСИЛЬКО КОСТЯНТИНОВИЧ (7.12.1208 † 4.03.1238) < табл. 17

Народився 7.12.1208 р.²⁹¹⁸. Загинув 4.03.1238 р. у монгольському полоні після битви на р. Сіті²⁹¹⁹. Князь ростовський (1217–1238). 10.02.1227 р. одружився з Марією († 7.12.1271), дочкою чернігівського князя Михайла Всеволодовича²⁹²⁰.

45/33. ВСЕВОЛОД-ІВАН КОСТЯНТИНОВИЧ (* 18.04.1210 † 4.03.1238)

Народився 18.04.1210 р.²⁹²¹. Хресне ім'я — Іван²⁹²². Загинув 4.03.1238 р. у битві на р. Сіті²⁹²³. Князь углицький і ярославський (1218–1238), переяславський (1227–1228). У 1228 р. одружився з Марією, дочкою курського князя Олега Святославича²⁹²⁴.

46/33. ВОЛОДИМИР-ДМИТРО КОСТЯНТИНОВИЧ (* 1214 † 27.12.1249)

Народився у 1214 р.²⁹²⁵. Хресне ім'я — Дмитро²⁹²⁶. Помер 27.12.1249 р.²⁹²⁷. Князь углицький (бл. 1218 ? – 1249). Батько заповів йому Білоозерське князівство²⁹²⁸, але столицею цього князя був Углич. У 1232 р. одружився з Євдокією (Надією?) († 1278), дочкою рязанського князя Інгваря Ігоровича²⁹²⁹.

47/36. ВСЕВОЛОД-ДМИТРО ЮРІЙОВИЧ (* 23.10.1212 † 7.02.1238)

Народився 23.10.1212 р.²⁹³⁰. Хресне ім'я — Дмитро²⁹³¹. Загинув 7.02.1238 р.²⁹³². Князь новгородський (1222–1223), торжоцький (1224–1225). 14.04.1230 р. одружився з Мариною († 7.02.1238), дочкою великого князя київського Володимира Рюриковича²⁹³³.

48/36. NN ЮРІЇВНА († до 1247)

У 1226 р. видана за волинського князя Василька Романовича († 1269)²⁹³⁴. Померла до 1247 р., бо була папи Іннокентія IV від 5.12.1247 р. узаконює шлюб Василька

²⁹¹⁵ НПЛ. — С. 34, 223.

²⁹¹⁶ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 1. — С. 119.

²⁹¹⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 362; — Т. 2. — Стб. 551.

²⁹¹⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 434–435.

²⁹¹⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 466.

²⁹²⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 450.

²⁹²¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 435.

²⁹²² Там само.

²⁹²³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 465.

²⁹²⁴ ПСРЛ. — Т. 25. — С. 122.

²⁹²⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 438.

²⁹²⁶ Там само.

²⁹²⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 472.

²⁹²⁸ Татищев В. Н. История Российская..., — Т. 3. — С. 206.

²⁹²⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 459; — Т. 7. — С. 138.

²⁹³⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 438.

²⁹³¹ Там само.

²⁹³² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 462–463.

²⁹³³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 453–454.

²⁹³⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 336.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

Романовича з Дубравкою, яка була у третій ступені родинних зв'язків з Васильком Романовичем²⁹³⁵, що не могло відноситися до дочки Юрія Всеволодовича²⁹³⁶.

49/36. МСТИСЛАВ ЮРІЙОВИЧ (* 1218 † 7.02.1238)

Народився 1218 р.²⁹³⁷. Загинув 7.02.1238 р.²⁹³⁸. Князь суздальський (1236–1238). У 1236 р. одружився з Марією, походження якої невідоме²⁹³⁹. Вона, напевно, загинула 7.02.1238 р. у Володимирі на Клязьмі.

50/36. ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ († 3/6.02.1238)

Між 3 та 6.02.1238 р. взятий монголами у полон та вбитий під стінами обложеного Володимира на Клязьмі²⁹⁴⁰. Князь московський (1237–1238). У 1236 р. одружився з Христіною († 7.02.1238), походження якої невідоме²⁹⁴¹.

51/36. ФЕОДОРА ЮРІЇВНА (* 21.09.1229 † 7.02.1238)

Народилася 21.09.1229 р.²⁹⁴². Загинула у Володимирі 7.02.1238 р.²⁹⁴³.

52/40. ДМИТРО СВЯТОСЛАВИЧ (* до 1228 † 1269)

Народився до 1228 р. (коли стала черницею його мати). Помер 1269 р.²⁹⁴⁴. Князь юр'євський (1252–1267). У 1267 р. став ченцем, прийнявши постриг у ростовського єпископа Ігнатія.

53/41. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ († після 1281)

У 1281 р. із стародубською дружиною брав участь у поході на Переяслав-Заліський²⁹⁴⁵. Очевидно був князем стародубським ((після 1246 – після 1281).

XII

54/45. ВАСИЛЬ ВСЕВОЛОДОВИЧ (* до 1229 † 8.02.1249)

Народився не пізніше 1229 р. 8.02.1249 р. був похований єпископом Кирилом в Успенській Золотоверхій церкві у Ярославлі²⁹⁴⁶. Князь ярославський (1239–1249). Не пізніше 1245 р. одружився з Ксенією, незнаною з походження²⁹⁴⁷.

55/45. КОСТЯНТИН ВСЕВОЛОДОВИЧ († 1255/57)

Відомий з Життя та місцевих переказів. Очолити повстання проти монголів, загинув у битві на Тугій горі за р. Коротостю. Похований в Успенському соборі поруч з братом. Канонізований. Життя князя написано між 1526–1533 рр. У 1744 р. під час

²⁹³⁵ Тургенев А. И. Акты исторические, относящиеся к России. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1841. — № 76; Большакова С. А. Папские послания галицкому князю как исторический источник // Древнейшие государства на территории СССР. 1975 г. — Москва, 1976. — С. 128–129.

²⁹³⁶ Dąbrowski D. Małżeństwa Wasyłka Romanowicza. Problem mazowieckiego pochodzenia drugiej żony // Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. — Toruń, 1997. — S. 221–233.

²⁹³⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 441.

²⁹³⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 464.

²⁹³⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 460.

²⁹⁴⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 464.

²⁹⁴¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 460.

²⁹⁴² ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 451.

²⁹⁴³ ПСРЛ. — Т. 15. — Стб. 368–369.

²⁹⁴⁴ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 73.

²⁹⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 78.

²⁹⁴⁶ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 472.

²⁹⁴⁷ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 173; — Т. 21. — С. 307–308.

Розділ третій

пожежі собору останки князя сильно постраждали²⁹⁴⁸. Загибель князя можна віднести до 1255–1257 рр. Напевно він був князем ярославським (1249 – 1255/57).

56/46. АНДРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ († 1261)

Помер 1261 р.²⁹⁴⁹. Князь углицький (1249–1261).

57/46. РОМАН ВОЛОДИМИРОВИЧ († 3.02.1285)

Помер 3.02.1285 р.²⁹⁵⁰. Князь углицький (1261–1285). Збудував 15 храмів, притулки для бідних. Канонізований церквою.

58/52. ЯРОСЛАВ ДМИТРОВИЧ († до 1340)

Помер до 1340 р.²⁹⁵¹. Князь юр'євський (1267 – до 1340).

59/53. ІВАН-КАЛІСТРАТ МИХАЙЛОВИЧ († 1315)

Помер 1315 р.²⁹⁵². Князь стародубський (після 1281 – 1315).

XIII

60/54. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ († до 1249)

Помер малим за життя батька.

61/54. МАРІЯ ВАСИЛІВНА (* бл. 1246/47 † до 1281)

Коли помер батько її було не більше трьох років, отже вона народилася бл. 1246/1247 р. Регентшою була мати Ксенія, яка бл. 1260 р. видала її за можайського князя Федора Ростиславича Чорного († 1299). Марія померла до 1281 р., коли муж перебував в Орді.

62/58. ІВАН ЯРОСЛАВИЧ († після 1340)

У 1340 р. брав участь у поході на Смоленськ²⁹⁵³. Князь юр'євський (до 1340 – після 1340). З його смертю ця гілка вигасла.

63/59. ФЕДІР-ЯРОСЛАВ ІВАНОВИЧ [Федір Благовірний] († 1330)

Вбитий в Орді 1330 р.²⁹⁵⁴. Князь стародубський (1315–1330).

XIV

64/63. ДМИТРО ФЕДОРОВИЧ († 1354)

Помер влітку 1354 р.²⁹⁵⁵. Князь стародубський (1330–1354).

65/63. ІВАН ФЕДОРОВИЧ († після 1363)

Князь стародубський (1354–1363). Позбавлений престолу великим князем володимирським Дмитром Донським за підтримку нижегородського князя Дмитра Костянтиновича.

66/63. АНДРІЙ ФЕДОРОВИЧ († після 1380)

Учасник Куликовської битви. Князь стародубський (1363 – після 1380).

²⁹⁴⁸ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1238 по 1505 г. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1891. — С. 72–73.

²⁹⁴⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 476.

²⁹⁵⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 526; — Т. 5. — С. 201; — Т. 7. — С. 178.

²⁹⁵¹ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 238–239.

²⁹⁵² ПСРЛ. — Т. 18. — С. 88; — Т. 25. — С. 160.

²⁹⁵³ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 56; — Т. 7. — С. 205; — Т. 15. — С. 421.

²⁹⁵⁴ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 89.

²⁹⁵⁵ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 9.

67/64. СЕМЕН ДМИТРОВИЧ [Семен Кропива] († 1368)

Загинув 1368 р. у битві з військом Ольгерда Гедиміновича²⁹⁵⁶. Перебував на московській службі, напевно, програвши боротьбу за стародубський престол²⁹⁵⁷.

68/66. ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ († після 1380 ?) < князі Пожарські

У родовах Василь поставлений попереду Федора, отже він був старшим. Але Федір успадкував Стародуб, отже Василь помер при житті батька, а його нащадки успадкували тільки Пожарське князівство з центром в с. Пожар чи Погар²⁹⁵⁸. Подальше роздроблення князівства перетворило *князів Пожарських* уже в XV ст. на дрібних вотчинників, які ревниво оберігали суверенні права. З цього роду найбільш відомий вождь ополчення 1612 р. князь Дмитро Михайлович Пожарський (1.11.1578 – 20.04.1642). Князь Семен Романович загинув 28.06.1659 р. в битві під Конотопом з козаками гетьмана І. Виговського, поклавши через свою запальність цвіт московської кінноти. Рід *князів Пожарських* обірвався до 1682 р. із смертю князя Юрія Івановича²⁹⁵⁹.

69/66. ФЕДІР АНДРІЙОВИЧ († після 1410) < князі Кривоборські, князі Ляловські, князі Коврови, князі Осиповські, князі Неучкіни, князі Голибісовські, князі Небогаті, князі Гагаріни, князі Гагаріни-Струдзи, князі Ромодановські, князі Ромодановські-Ладигенські

Князь стародубський (після 1380 – після 1410). За його правління ординці у 1410 р. здобули Стародуб. Внесений до Києво-Печерського пом'яника (поз. 217). Мав п'ятеро синів: Федір, Іван Морхіна, Іван Менший Лапа Голибісовський, Петро і Василь Ромодановський.

Федір Федорович успадкував Стародубське князівство. Він мав семеро синів: Володимира (був стародубським князем), Івана Кривоборського (від нього пішла родина *князів Кривоборських*, його старший син Іван ще у 1488 р. утримував невеличке Кривоборське князівство), Костянтина Ляло (від нього пішла родина *князів Ляловських*, яка вигасла у 1514 р.), Андрія Ковра (від нього походили *князі Коврови*, які вигасли у 1531 р.²⁹⁶⁰), Петра Осиповського (*князі Осиповські* вигасли із смертю його правнука Василя Сліпого), Семена Білу Гузиця (від нього пішли *князі Неучкіни*, які вигасли із смертю його внука Андрія) та Івана Вівцю (помер ченцем).

Від Івана Меншого пішли *князі Голибісовські*. Від синів Івана Меншого Василя Голиці та Михайла Гагари пішли князі *Небогаті* і *Гагаріни*. Михайло Гагара мав п'ятеро синів, нащадки найстаршого вигасли у XVIII ст., наступного — у XVI ст., а двох інших — живуть досі. З них найбільш відомі: сибірський губернатор Матвій Петрович († 1721); поет, учасник турецьких війн генерал-поручик Павло Сергійович (1747–1789); учасник завоювання Кавказу генерал-лейтенант Олександр Іванович (1801–1857); голова Комітету міністрів і активний учасник реформ Олександра II дійсний таємний радник 1-го класу Павло Павлович (1789–1872); поет, перекладач і дипломат таємний радник

²⁹⁵⁶ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 89.

²⁹⁵⁷ Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X–XIV вв. — Москва, 1984. — С. 246–247.

²⁹⁵⁸ Там само. — С. 248.

²⁹⁵⁹ Минюшский Ф. Д. О роде князей Пожарских // Труды Рязанской ученой архивной комиссии. — Т. 10. — Вып. 1. — 1895. — С. 97–100; Савелов Л. М. Князья Пожарские // Летопись историко-родословного об-ва в Москве. — Вып. 2–3. — 1906. — С. 1–88; Назаров В. Д. Князья Пожарские и Ряполовские по новым документам из архива Суздальского Спасо-Ефимовского монастыря // Историческая генеалогия. — № 4. — 1994. — С. 74–79.

²⁹⁶⁰ Савелов Л. М. Князья Ковровы // Сборник статей в честь М. К. Любавского. — Петроград, 1917. — С. 286–296.

Розділ третій

Григорій Іванович (1782–1837); відомий колекціонер, член Академії мистецтв шталмейстер Сергій Сергійович (1832–1890); художник, віце-президент Академії мистецтв у 1859–1872 рр., генерал-майор і обер-гофмейстер Григорій Григорович (1810–1893); талановитий інженер і вчений Андрій Григорович (1855–1921). Князь Григорій Євгенович Гагарін (1840–1903), син княгині Марії Олександрівни Струдзи, у 1848 р., у зв'язку із вигасненням по чоловічій лінії родини матері, отримав право носити прізвище **князь Гагарін-Струдза**. Його син інженер-поручик флоту Григорій Григорович (1876–1905) загинув під Цусімою²⁹⁶¹.

Від Василя Федоровича пішли **князі Ромодановські**. Центром їх уділу було с. Ромоданово, родовий цвинтар знаходився в с. Мстері неподалік В'язників. Ромодановські займали високе становище протягом XVII – початку XVIII ст. Боярин князь Григорій Григорович († 1682) керував російськими військами на Україні у третій чверті XVII ст. під час Руїни. Ромодановські записані у Києво-Печерському пом'янику (поз. 317–318). Князь Федір Юрійович (1640–1717) був одним з найближчих соратників Петра I, очолював його таємні служби і носив титул князя-кесаря. Цей титул успадкував його єдиний син Іван Федорович († 1730), одружений з рідною сестрою цариці Парасковії — Анастасією Федорівною. Його внук сенатор Микола Іванович Ладигенський у 1798 р. отримав дозвіл іменуватися **князем Ромодановським-Ладигенським**. Ця гілка вигасла у 1871 р.

70/66. ІВАН АНДРІЙОВИЧ [Іван Ногавиця] < князі Ряполовські, князі Хілкові, князі Татєви, князі Головчинські

Князь ряполовський (кін. XIV – поч. XV ст.).

Князі Ряполовські першими із стародубських князів ще в часи Дмитра Донського перейшли на московську службу. Зберігаючи статус суверенних володарів у своїх малесеньких князівствах, вони висунулися у лідери серед московської знаті, зайнявши перші місця при дворі²⁹⁶². Цю блискучу кар'єру перервала страта князя Семена Івановича Ряполовського у 1499 р.

У старшого з його двоюрідних братів Федора Хрипуна було троє синів: Михайло (згаданий під 1517 р.), Іван Хілок (згаданий під 1517 р., від нього пішла родина **князів Хілкових**, представники якої були видними дипломатами, урядовцями і адміністраторами аж до початку XX ст., в тому числі петровський дипломат Андрій Якович (1676–1718), генерал-лейтенант Степан Олександрович (1786–1854), міністр шляхів сполучення у 1895–1905 рр. дійсний таємний радник Михайло Іванович (1843–1909) — людина незвичної долі і не пересічних здібностей, при якому було збудовано залізницю до Владивостока через Харбін) та Іван Тать (служив у 1517–1537 рр., дав початок родині **князів Татєвих**)²⁹⁶³.

З княгинею Оленою Іванівною, нареченою великого князя Олександра Казимировича у Литву прибув князь Матвій Микитич († після 1539). Його нащадки, які осіли в Литві стали писатися князями Головчинськими (від центру володінь у м. Головчині поблизу Орші), а у XVII ст. ще й Ряполовськими (Рапаловськими). З огляду на це, а також, враховуючи становище князів Ряполовських при дворі Івана III, можна

²⁹⁶¹ Гагарин А. П., Шумков А. А. Князья Гагарины // Дворянский календарь. Справочная родословная книга российского дворянства. — Тетрадь 4. — Санкт-Петербург, 1997; Краско А. В. Князья Гагарины // Дворянская семья. Из истории дворянских фамилий России. — Санкт-Петербург, 2000.

²⁹⁶² Бенцианов М. М. Княжеские родовые корпорации в Дворцовой тетради 50-х годов XVI в. (Князья Оболенские, Ростовские, Суздальские, Ярославские, Стародубские, Мосальские в середине XVI в. // Историческая генеалогия. — № 8. — 1995. — С. 4–22; Безродное В. С. Новое о князьях Стародубских // Рождественские чтения. — Вып. 3. — Ковров, 1996. — С. 3–7.

²⁹⁶³ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV — первой половине XVI в. — Москва, 1988. — С. 41–42.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

вважати **князів Головчинських** відгалуженням від стародубських князів, власне бічною гілкою Ряполовських. Хоча, звичайно, це питання залишається дискусійним. Князь Матвій Микитич, перша дружина якого Фетинія померла у 1509 р., в Литві одружувався ще двічі: з Людмилою Духнич та княжною Томілою Заславською († 1555). Від цих шлюбів залишилися численні нащадки, але тільки син Ярослав (* 1520 † 1567) продовжив рід князів Головчинських. Головчинські були в родинних зв'язках з князями Заславськими, Мосальськими, Крошинськими, Сангушками, а також з Ходкевичами, Тишкевичами, Мелешками та іншими знатними родами. Рід вигас у 1658 р. після смерті князя Миколи Костянтиновича, хорунжого оршанського²⁹⁶⁴. Ряполовські та Головчинські (як нащадки Матвія Микитовича) записані у Києво-Печерському пом'янику (поз. 218–224, 226–232), а останні і у Супральському пом'янику (поз. 49–54).

71/66. ДАВИД АНДРІЙОВИЧ [Давид Палиця] < князі Палицькі-Палецькі, князі Пестрі-Палецькі, князі Гундорови, князі Тулупові

Князь палецький (кін. XIV – поч. XV ст.). Центром його володінь було с. Палех. Від нього пішла родина **князів Палицьких-Палецьких**.

Старший син князь Федір Давидович Пестрий, від якого походили **князі Пестрі-Палецькі**, був одним з найвидніших московських полководців. Він служив у 1429–1472 рр., зберігаючи за собою Палецьке князівство. Мав шестеро синів: Івана Великого Гундора, Федора Пеструху, Андрія Великого Гундора, Івана Меншого Образця, Андрія Меншого та Бризгала Гундора. Різні гілки родини **князів Гундорових** походять від Івана Великого Гундора, Андрія Великого Гундора і Андрія Меншого. Всі вони вигасли у XVII ст.²⁹⁶⁵.

Другий син Олександр Давидович помер бездітним.

Від третього сина Дмитра Давидовича Тулупа пішли **князі Тулупові**. Василь Дмитрович († після 1486) був воєводою Івана III і брав участь у поході на Казань у 1486 р. Його брат Іван Дмитрович († 1539) також був воєводою і загинув у битві з казанськими татарами. Василь мав єдиного сина Івана Німого, а Іван — двох синів: Василя та Семена. У Івана Німого були сини Данило, Володимир і Давид († 1552). Єдиний син останнього окольничий Борис, один з керівників першого післяопричного уряду, з сином був замучений у 1575 р. (посаджений на палю). У цьому ж році трохи раніше загинули князь Володимир Васильович та його трое синів: Микола, Андрій та Іван. Пізніше у вигасненні князів Тулупових звинувачували Бориса Годунова, з яким князь Борис Давидович програв місницьку суперечку напередодні свого арешту і якому було віддано одну з вотчин Тулупових. Наймолодший з синів Іван Давидович продовжив рід **князів Палецьких**. За ними залишилося і с. Палех. Останній з князів Палецьких Андрій Дмитрович загинув на війні з Стефаном Баторієм у 1579 р.²⁹⁶⁶.

Табл. 17. Рюриковичі. Мономаховичі-Юрійовичі. Ростовська гілка

XI

1. ВАСИЛЬКО КОСТЯНТИНОВИЧ († 4.03.1238)

Див. табл. 16, поз. 44.

²⁹⁶⁴ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku*. — Warszawa, 1895. — S. 116–131.

²⁹⁶⁵ Любимов С. В. *Опыт исторических родословий. Гундоровы, Жижемские, Несвицкие, Сибирские, Зотовы и Остерманы*. — Петроград, 1915.

²⁹⁶⁶ Эжемплярский А. В. *Великие и удельные князья...*, — Т. 2. — С. 195.

Розділ третій

XII

2/1. БОРИС ВАСИЛЬКОВИЧ (* 24.07.1231 † 16.09.1277)

Народився 24.03.1231 р.²⁹⁶⁷. Помер 16.09.1277 р. під час походу хана Менгу-Тимура на алан²⁹⁶⁸, похований в Ростові в Успенському соборі 13.11.1277 р.²⁹⁶⁹. Князь ростовський (1238–1277). У 1248 р. одружився з Марією († 1296), дочкою муромського князя Ярослава Юрійовича²⁹⁷⁰.

3/1. NN ВАСИЛЬКІВНА († 1238)

Загинула під час монгольського розгрому зимою 1238 р.

4/1. ГЛІБ ВАСИЛЬКОВИЧ (* 1237 † 13.12.1278)

Народився 1237 р.²⁹⁷¹, помер 13.12.1278 р. у Ростові²⁹⁷². За Никонівським зведенням отримав Білоозеро у 1238 р. (може до 1251 р. його іменем правили посадники). Князь білоозерський (1251–1277), ростовський (1277–1278). У 1256 р. одружився з Феодорою († 20.12.1273), дочкою Сартака, внучкою Батія²⁹⁷³.

XIII

5/2. ДМИТРО БОРИСОВИЧ (* 11.09.1253 † 1294)

Народився 11.09.1253 р.²⁹⁷⁴. Помер у 1294 р. Князь ростовський (1278–1294). У 1279 р. відібрав Білоозеро у двоюрідного брата Михайла, а у 1285 р. приєднав виморочне Углицьке князівство. У 1286 р., після розподілу земель з братом Костянтином, отримав тільки Углич та Білоозеро. Але вже у 1288 р. знову став ростовським князем, а Костянтин — углицьким. У 1276 р. одружився з невідомою за іменем та походженням княжною²⁹⁷⁵.

6/2. КОСТЯНТИН БОРИСОВИЧ (* 30.07.1255 † 1307)

Народився 30.07.1255 р. Помер 1307 р. Князь углицький (1289–1293), ростовський (1286 ? – 1288 ?, 1294 – 1307). Перша його дружина, незнана з імені та походження, померла 1299 р. Друга дружина була ординкою з роду Чингізидів²⁹⁷⁶.

7/2. ВАСИЛЬ БОРИСОВИЧ (* 16.04.1268 † ?)

Народився 16.04.1268 р.²⁹⁷⁷. Дальша доля невідома.

8/4. ДЕМ'ЯН ГЛБОВИЧ (* 1.07.1263 † ?)

Народився 1.07.1263 р.²⁹⁷⁸. Дальша доля невідома.

9/4. МИХАЙЛО ГЛБОВИЧ (* 1263 † 1293)

Народився 1263 р. Помер 1293 р. в Орді. Князь білоозерський (1277–1279, 1286–1293). У 1278 р. одружився з дочкою ярославського князя Федора Ростиславича²⁹⁷⁹.

²⁹⁶⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 457.

²⁹⁶⁸ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 174.

²⁹⁶⁹ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 75.

²⁹⁷⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 471, 528.

²⁹⁷¹ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 70.

²⁹⁷² ПСРЛ. — Т. 18. — С. 76.

²⁹⁷³ ПСРЛ. — Т. 1 — Стб. 474; — Т. 18. — С. 74.

²⁹⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 38; — Т. 7. — С. 160.

²⁹⁷⁵ Эжземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 33–34.

²⁹⁷⁶ Там само. — С. 33–34.

²⁹⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 167; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 406.

²⁹⁷⁸ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 163; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 403.

²⁹⁷⁹ Эжземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 159–160.

10/5. МИХАЙЛО ДМИТРОВИЧ († до 1297)

11/5. МАРІЯ (МАРИНА) ДМИТРІВНА

У 1292 р. видана за переяслав-заліського князя Івана Дмитровича.

12/5. АННА ДМИТРІВНА († 2.10.1368)

8.11.1294 р. видана за тверського князя Михайла Ярославича.

13/5. ВАСИЛИСА ДМИТРІВНА

У 1294 р. видана за Андрія Олександровича, великого князя володимирського.

14/6. ОЛЕКСАНДР КОСТЯНТИНОВИЧ [?]

Князь ростовський (1307 – 1318 ?).

За версією В. Кучкіна Дмитро Борисович мав двох синів: Олександра та Івана. На його думку, по смерті Костянтина Борисовича, яку він відносить до 1305 р., відбувся розподіл Ростовського князівства між Костянтиновичами та Іваном Дмитровичем, існування якого сумнівне²⁹⁸⁰. З двох версій інтерпретації подій 1316 р., коли Василь Костянтинович з допомогою ординців "зло сотвори" Ростовському князівству, на мій погляд, більш вірогідна перша: це була боротьба за розподіл князівства між братами Костянтиновичами, бо виступаючи проти великого князя, який тільки-но з ординцями зруйнував Ростов, ростовський князь не міг продовжувати пустошити його з тими ж ординцями. Скоріше обидва походи були проти Олександра.

15/6. ВАСИЛЬ КОСТЯНТИНОВИЧ (* 1291 † 1316 ?)

Народився 1291 р. Напевно загинув у 1316 р. Князь ростовський (1316). А. Екземплярський та В. Кучкін вважали його союзником московського князя, одруженого з його сестрою. Це не виключає, що у боротьбі з братом за ростовський престол Василь міг спиратися на тверського князя та ординців²⁹⁸¹.

16/6. NN КОСТЯНТИНІВНА

У 1297 р. видана за московського князя Юрія Даниловича²⁹⁸².

17/9. ФЕДІР МИХАЙЛОВИЧ († після 1314)

Князь білоозерський (1293 – після 1314). У 1302 р. одружився з ординкою з роду Чингізидів. У 1314 р. одружився вдруге з дочкою новгородського боярина Дмитра Жидимирича²⁹⁸³.

18/9. РОМАН МИХАЙЛОВИЧ († після 1339)

Князь білоозерський (після 1314 – після 1339). В. Кучкін звернув увагу, що Іван Калита купив Білоозеро між 1328–1339 рр.²⁹⁸⁴. Але характер "купівель" Івана Калита дуже схожий на його політику в цілому, де переконливо видавалося бажане за дійсне: скоріше мова йшла про тимчасове тримання або просто право збору ординської данини-виходу на певний період, бо у 1339 р. Роман їздив в Орду як князь білоозерський²⁹⁸⁵. Білоозерські князі правили своїми уділами і після 1339 р.

²⁹⁸⁰ Кучкин В. А. Формирование государственной территории..., — С. 127–128, 265.

²⁹⁸¹ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 35–36.

²⁹⁸² ПСРЛ. — Т. 7. — С. 181.

²⁹⁸³ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 161.

²⁹⁸⁴ Кучкин В. А. Формирование государственной территории..., — С. 304.

²⁹⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 52.

Розділ третій

XV

19/14. ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1320)

Помер 1320 р.²⁹⁸⁶. Князь углицький (? – 1318), ростовський (1318–1320).

20/15. ФЕДІР ВАСИЛЬОВИЧ († 28.03.1331)

Помер 28.03.1331 р.²⁹⁸⁷. Князь ростовський (1320–1331). У 1328 р., уступаючи ординському тиску, інспірованому Москвою, мусив розділити Ростовське князівство з братом Костянтином на стрітенську і борисоглібську сторони, відповідно до назв соборів, які стояли у ростовському кремлі, розділеному р. Піжармою. Так почали називати і обидві гілки династії²⁹⁸⁸. У 1326 р. одружився з незнаною з імені та походження княжною.

21/15. КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ († 1365)

Помер 1365 р. від пошесті. Князь ростовський борисоглібської частки (1328–1365). У 1328 р. одружився з Марією, дочкою московського князя Івана Калити, що і зумовило поділ Ростовського князівства. У 1360–1364 рр. невдало пробував оволодіти стрітенською часткою Ростовського князівства, після чого втік у Углич²⁹⁸⁹.

22/18. ФЕДІР РОМАНОВИЧ († 3.09.1380)

Князь білоозерський (після 1331 / до 1375 – 1380). Згадується під 1375–1380 рр. Загинув у Куликовській битві²⁹⁹⁰.

23/18. ВАСИЛЬ РОМАНОВИЧ († до 1380)

Помер до 1380 р.²⁹⁹¹. Князь сугорський.

XVI

24/20. АНДРІЙ ФЕДОРОВИЧ († 1409)

Помер взимку 1409 р. Князь ростовський стрітенської частки (1331–1409).

25/21. ІВАН КОСТЯНТИНОВИЧ († 1365)

Помер від пошесті.

26/21. ГЛІБ КОСТЯНТИНОВИЧ († 1365)

Помер від пошесті.

27/21. ВАСИЛЬ КОСТЯНТИНОВИЧ († 1375/1380)

Князь ростовський борисоглібської частки (1365 – 1375/80).

28/21. ОЛЕКСАНДР КОСТЯНТИНОВИЧ († 9/18.06.1404)

Помер між 9–18.06.1404 р. Князь ростовський борисоглібської частки (1375/80 – 1404).

29/21. ВОЛОДИМИР КОСТЯНТИНОВИЧ [?]

Знаний з родоводів.

²⁹⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 49; — Т. 5. — С. 216; — Т. 7. — С. 198.

²⁹⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 131; — Т. 4. — С. 52; — Т. 7. — С. 202.

²⁹⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 38, 140, 228; — Т. 24. — С. 228.

²⁹⁸⁹ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 41–42.

²⁹⁹⁰ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 92; — Т. 4. — С. 20; — Т. 5. — С. 233; — Т. 6. — С. 95; — Т. 8. — С. 22–23.

²⁹⁹¹ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 165.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

30/21. ОЛЬГА-АГАФІЯ КОСТЯНТИНІВНА († після 1386)

У 1349 р. видана за волинського князя Любарта-Дмитра Гедиміновича († 1383)²⁹⁹².
Востаннє згадана у грамоті князеві Федорові Даниловичу Острозькому у 1386 р.²⁹⁹³.

31/22. ІВАН ФЕДОРОВИЧ († 3.09.1380)

Загинув з батьком у Куликовській битві 3.09.1380 р.

32/23. ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

Останній незалежний білоозерський князь (1380 – до 1389). З 1389 р. Білоозером вже розпоряджався Дмитро Донський²⁹⁹⁴.

33/23. АФНАСІЙ ВАСИЛЬОВИЧ < князі Шелешпанські

Князь шелешпанський (друга половина XIV ст.). Центр уділу був у с. Шелешпані на р. Шелекша, лівій притоці р. Ухтома. Мав єдиного сина Івана. Від його синів Юрія та Дмитра Судниці пішли дві гілки *князів Шелешпанських*. Нашадки третього сина Челядні вигасли на внуках Караміші та Окоємі Семеновичах. Наймолодший Філята Іванович дітей не мав. Обидві гілки, представники яких служили дітьми боярськими та головами, вигасли у XVII ст. Найстарший з правнуків Афанасія Васильовича — князь Андрій Юрійович Шелешпанський-Шило у 1495 р. був у свиті Олени Іванівни під час її подорожі до Вільна, де вона взяла шлюб з великим князем литовським.

34/23. СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ < князі Сугорські, князі Кемські

Князь кемсько-сугорський (друга половина XIV ст.). Уділ включав землі по ріках Кем, Согожа, Сог, частину Череповецької волості та Зашексненську територію, звану Сугор'ям. Мав п'ятьох синів: Володимира, Федора Дурака, Давида, Дмитра та Костянтина.

Володимир, Федір Дурак та Дмитро тримали Сугорський уділ, який з падінням Білоозерського князівства відійшов до Москви. Володимир мав сина Федора Кривого та двох внуків Григорія Цигора та Володимира Федоровичів, з якими ця гілка *князів Сугорських* вигасла. Федір Дурак дітей не мав, а єдиний внук Дмитра — князь Захар Іванович Сугорський († 1580), астраханський воєвода у 1568–1572 рр., посол до Криму (1574) та до цесаря Максиміліана II (1576), дітей не мав.

Давид та Костянтин Семеновичі тримали Кемський уділ. Костянтин прийняв чернецтво. Дружину Давида звали Феодосією. Від них походять *князі Кемські*²⁹⁹⁵. Сини Давида: Олександр, Іван († 1508), Афанасій, Юрій та Федір († 1506) ще утримували частки, на які роздробилося Кемське князівство. Їх нащадки були вже служилими вотчинниками. Матвій та Андрій Григоровичі, Федір († після 1549), Олександр († після 1552) та Семен († 1559) служили воєводами. Родина князів Кемських вигасла у XVII ст.

35/23. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ < князі Карголомські, князі Ухтомські

Князь карголомський (друга половина XIV ст.).

Карголомське князівство, розташоване по березі озер Білого та Кубенського, з центром у с. Карголом нижче впадіння Шексни, не доходячи до Кубенського озера, виділилося із Сугорського князівства. Іван Васильович мав двох синів: Івана, князя ухтомського (Ухтомське князівство включало володіння по р. Ухтомі), та Федора, князя

²⁹⁹² Прислков Н. Д. Троицкая летопись. — Москва-Ленинград, 1950. — С. 370.

²⁹⁹³ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela, pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Górczaka. — Т. 1. — Львів, 1886. — №8 — С. 8.

²⁹⁹⁴ Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. — Ч. 1. — Москва, 1813. — № 34.

²⁹⁹⁵ Эжземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 168–169.

Розділ третій

карголомського, син якого Іван помер без нащадків і з ним вигасли **князі Карголомські**. Ухтомський князь Іван Іванович знову об'єднав обидві волості. Три його сини, від яких пішли нині живучі **князі Ухтомські**, у другій половині XV ст. перейшли на московську службу. Свої частки в Ухтомсько-Карголомському князівстві вони зберігали ще на початку XVI ст.²⁹⁹⁶. Василь Іванович Великий, старший син Івана Івановича, був одним з воевод у поході на Казань у 1469 р. З пізніших Ухтомських найбільш відомі засновник московської архітектурної школи князь Дмитро Васильович (1719–1784); учасник експедицій адмірала Г. І. Невельського на Сахалін та Амур віце-адмірал князь Леонід Олексійович (1829 – після 1889); учасник оборони Порт-Артура віце-адмірал князь Павло Петрович (1848 – після 1921); публіцист і поет, редактор газети "Санкт-Петербургские ведомости" князь Еспер Есперович (1861–1921).

36/23. КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ

XVII

37/24. ІВАН АНДРІЙОВИЧ < князі Голєніни-Ростовські

Князь ростовський стрітенської частки (1409 – ?). Продав свою частку московському князеві Василю Дмитровичу.

Мав двох синів: Юрія Німого та Федора Голєню. Старший онук Семен Юрійович помер без нащадків. Від Федора Голєні походять **князі Голєніни-Ростовські**. Федір Голєня і його сини Іван та Андрій († після 1508) власних уділів не мали. Андрій Федорович між 1477–1482 рр. був боярином волоцького князя Бориса Васильовича, а потім служив воеводою у московському війську. Його двоє старших синів служили удільному верейському князеві Федору Борисовичу, а наймолодший Андрій Андрійович († після 1515) був воеводою у рузьких князів Івана Борисовича та Юрія Івановича, а потім став ченцем Арсенієм у Йосифовому монастирі.. Кар'єру при московському дворі зробив лише дворецький Василь Іванович († після 1527). Всі четверо синів Василя Івановича нащадків не мали. Наймолодший з них Іван Менший згадується у розрядних книгах під 1519–1527 рр. Рід **князів Голєніних-Ростовських** вигас у першій половині XVI ст.²⁹⁹⁷.

38/24. ФЕДІР АНДРІЙОВИЧ < князі Щєпіни-Ростовські, князі Приймкови-Ростовські, князі Гвоздьови-Ростовські, князі Бахтеярови-Ростовські

Мав п'ятеро синів: Олександра Щєпу, Івана Великого, Федора Русана, Дмитра Приймка та Івана Меншого. Всі вони служили Пскову та Новгороду, де пізніше знаходилися основні володіння їх нащадків. Обидва Івани нащадків не мали.

Від Олександра Щєпи († 1434), який був псковським князем у 1410–1412, 1421–1423, 1428–1431 рр., походять **князі Щєпіни-Ростовські**. Олександр Щєпа мав єдиного сина Дмитра, який служив воеводою у Василя Темного. Його також єдиний син Семен Горбатий мав синів Бориса та Івана. Його старший внук Іван Дмитрович († після 1585) служив головою та воеводою з 1560 р. Останній з князів Щєпіних-Ростовських був декабрист князь Дмитро Олександрович (1798–1859).

Від Дмитра Приймка походили **князі Приймкови-Ростовські**. Старший його син Федір Дмитрович нащадків не мав. У молодшого — Дмитра Дмитровича було семеро синів, але нащадків мали тільки четвертий син Андрій та наймолодший Федір Бахтеяр. Князь Микита Борисович († після 1579) служив воеводою з 1550 р.; його брат Данило († 1607) отримав від Лжедмитрія I чин боярина; Дмитро Михайлович Дриган († після

²⁹⁹⁶ Петров Н. История родов русского дворянства. — Ч. 1. — Санкт-Петербург, 1886. — С. 111–112.

²⁹⁹⁷ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии.... — С. 75–76.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

1582) служив воєводою з 1571 р.; Юрій Данилович Мачухін († 1602) служив воєводою. Родина князів Приїмкових-Ростовських вигасла в кінці XVII ст.

Від найстаршого внука Дмитра Приїмка князя Федора Дмитровича Гвоздя походили **князі Гвоздьови-Ростовські**. Мав чотирьох синів: Івана († 1571), страченого за наказом Івана Грозного як одного з винуватців у поразці від кримського війська Девлет-Гірея; Осипа († після 1573), воєводу, а пізніше придворного блазня, вбитого особисто царем; Михайла († після 1599), воєводу, який служив з 1568 р., і Бориса. Тільки Іван мав єдиного сина Василя із смертю якого ця родина вигасла.

Від наймолодшого сина Дмитра Приїмка Федора Дмитровича Бахтеяра походили **князі Бахтеярови-Ростовські**. Мав трьох синів Івана Німого († 1587), московського воєводу; Василя та Михайла. Синів мав тільки найстарший: Володимира († 1617), воєводу і боярина, Івана († після 1596) та Андрія († 1607), воєводу, виданого самозванцю Лжепетру у Путивлі і страченого з єдиним сином Федором. Рід вигас на початку XVIII ст. із смертю внука Федора — князя Гордія Васильовича²⁹⁹⁸.

39/24. ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ († 1413)

Помер 1413 р., не залишивши нащадків.

З 1396 р. він перебував у Литві. Як посол Вітовта їздив у Новгород Великий з вимогою розірвати з Орде²⁹⁹⁹.

40/24. КОСТЯНТИН АНДРІЙОВИЧ († 27.04.1407)

Помер 27.04.1407 р.³⁰⁰⁰.

41/24. МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ

Відомий з родоводів.

42/24. БОРИС АНДРІЙОВИЧ

Відомий з родоводів.

43/24. ВІРА АНДРІЇВНА

Видана за ростовського князя борисоглібської лінії Івана Володимировича Бичка.

44/28. АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († після 17.07.1417) < князі Брюхаті-Ростовські, князі Хохолкови-Ростовські, князі Катирєви-Ростовські, князі Буйносови-Ростовські, князі Ростовські, князі Янови-Ростовські, князі Губкіни-Ростовські, князі Темкіни-Ростовські

Князь ростовський борисоглібської частки (1404 – 1415 ?).

Можливо, що борисоглібська частка Ростовського князівства була сильно роздроблена на долі, бо у 1415 р. Андрій погодився стати псковським князем, звідки був прогнаний 17.07.1417 р. Мав шестеро синів: Івана Брюхатого, Дмитра, Федора, Володимира, Івана Яна та Петра. Всі вони тримали якісь долі борисоглібської частки Ростовського князівства. У 1474 р. Володимир та Іван Ян продали московському князеві рештки борисоглібської сторони. Дмитро, Федір та Петро Андрійовичі нащадків не залишили.

Іван Брюхатий та його сини Андрій Хохолок і Олександр Хохолок, які писалися **князями Брюхатими-Ростовськими**, ще утримували свої долі борисоглібської сторони Ростовського князівства. Від двох старших синів Андрія Хохолка — Юрія († після 1522) та Олександра († до 1538) пішли дві гілки **князів Хохолкових-Ростовських**. Іван Юрійович († після 1565) був воєводою і залишив єдиного сина Федора із смертю якого

²⁹⁹⁸ Там само. — С. 76–77.

²⁹⁹⁹ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 47.

³⁰⁰⁰ Там само.

Розділ третій

ця гілка вигасла. Дмитро Юрійович мав сина Андрія. Олександр Андрійович став московським боярином, хоча й зберіг свою удільну столицю с. Хохолково³⁰⁰¹. Мав синів: Федора Горбатого, Івана Буйноса, Андрія та Дмитра Хохолкових-Ростовських. Федір Горбатий та Андрій нащадків не мали. Нащадки Дмитра вигасли у XVI ст.

Від третього сина Андрія Хохолка — Івана Катирия († 1542/1543), боярина Івана Грозного, походить родина **князів Катирєвих-Ростовських**. Його два сини Андрій († 1567) та Петро були боярами, боярином був і внук Михайло († 1606), який командував під Кромами (1605). Його єдиний син боярин і воєвода Іван Михайлович († 1640), був одружений з Тетяною Федорівною († 21.07.1611), сестрою царя Михайла Федоровича, можливий автор "Повісті про начало царствующого града Москви" — однієї з кращих пам'яток про "Смутний час"³⁰⁰².

Від Івана Олександровича Буйноса († після 1521), який очолював новгородські полки у походах на Литву, пішли **князі Буйносови-Ростовські**. Дочка його внука Петра Івановича — Марія була видана за царя Василя Івановича Шуйського. Рід **князів Буйносових** вигас на початку XVIII ст.

Діти Володимира Андрійовича досягли високих чинів на московській службі. Вони писалися **князями Ростовськими**. Старший — Дмитро Володимирович († після 1517) був московським боярином і княжив у Пскові (1503–1507). Молодший — Олександр Володимирович († після 1522) також був московським боярином і псковським князем (1496–1501), намісником новгородським (1515–1522). Він — один з найбільших московських полководців, у 1513–1515 рр. очолював московську армію у поході на Смоленськ. Петро Дмитрович († після 1521) був одружений з дочкою волоцького князя Бориса. Його брат Андрій († після 1536) був боярином. Обоє очолювали московські полки у різних походах³⁰⁰³. Іван та Василь Олександровичі успіхів на службі не досягли. **Князі Ростовські** вигасли на початку XVII ст.

Від Івана Яна Андрійовича пішли **князі Янови-Ростовські**. Мав четверо синів: Василя Губку († після 1508), Івана Темку (загинув у битві під Оршею у 1514 р.), Семена († після 1495) та Дмитра († після 1512). Двоє молодших продовжили лінію Янових-Ростовських: Петро Семенович нащадків не мав. Іван та Микита Дмитровичі — також. Нащадки Федора Дмитровича вигасли у XVII ст.

Від Василя Губки пішли **князі Губкіни-Ростовські**. Мав єдиного сина Бориса та єдиного внука Олексія Борисовича. Ця гілка вигасла на межі XVI/XVII ст.

Від Івана Темки пішли **князі Темкіни-Ростовські**. Мав синів Семена; Юрія († 1561), боярина і воєводу; Василя († 1572), боярина і воєводу, страченого з єдиним сином Іваном, та Григорія († 1562). Іван Семенович дітей не мав, єдиний син Федора Семеновича Яків — також. Дмитро та Іван Юрійовичі також не мали дітей. Михайло Григорович († після 1615) був воєводою, його брат Іван († після 1590) — головою. Домника († 1630), дочка Михайла Григоровича, була видана за першого боярина Думи князя Ф. І. Мстиславського. Боярин Михайло Михайлович († 1661) був останнім в родині князів Темкіних-Ростовських.

³⁰⁰¹ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 78–80.

³⁰⁰² Платонов С. Ф. Древне-русские сказания и повести о смутном времени XVII в., как исторический источник. — Санкт-Петербург, 1913; Державина О. А. К истории создания "Летописной книги", приписываемой кн. Катиреву-Ростовскому // Уч. зап. Моск. гос. пед. ин-та. — Т. 48. — Вып. 5. — 1955. — С. 29–45; Гудзий Н. К. К вопросу о составе "Летописной книги", приписываемой кн. М. М. Катиреву-Ростовскому // Труды Отдела Древнерусской Литературы. — Т. 14. — Москва-Ленинград, 1958. — С. 290–297.

³⁰⁰³ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 80–81.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

45/28. ФЕДІР ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1420)

Помер у 1420 р. З 1397 р. був на московській службі. За родоводами відомий його син Олександр³⁰⁰⁴.

46/28. ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ < князі Пужбольські

Князь пужбольський (1404 – ?). Центр цього уділу знаходився у с. Пужболь.

Від нього походить родина *князів Пужбольських*. Мав п'ятеро синів: Андрія, Василя-Варсофонія (чернець), Костянтина, Івана Довгого та Олександра. Нашадки були тільки у Івана Довгого, який у 1474 р. продав права на своє удільне князівство Москві. Мав чотирьох синів: Володимира Волоха, Івана Брюхо, Семена Вершка та Михайла Шендана. Рід князів Пужбольських вигас із смертю внуків Івана Довгого: Івана Івановича та Івана Михайловича³⁰⁰⁵.

47/29. КОСТЯНТИН ВОЛОДИМИРОВИЧ († 1415)

48/29. ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ [Іван Бичок] < князі Бичкови, князі Ласткіни-Ростовські, князі Касаткіни-Ростовські, князі Лобанови-Ростовські, князі Голубі-Ростовські, князі Бриті-Ростовські

Одружився з Вірою, дочкою Андрія Федоровича, об'єднавши обидві лінії ростовських князів. Ще, схоже, володів якимись частками у Ростовському князівстві. Його сини — *князі Бички*: Олександр і Дмитро Бритий, схоже, служили в Новгороді, бо там були основні володіння їх нащадків. Останній з цієї родини князь Андрій Матвійович Бичков-Волох Ростовський († 1571) був страчений за наказом Івана Грозного з матір'ю та дружиною. Його дочка Марія була видана за князя В. Срібного-Оболєнського.

Олександр Бичков мав п'ятеро синів: Дмитра Ластку, Михайла Касатку, Івана Лобана, Івана Яна та Федора Голубого. Тільки князь Іван Ян не залишив нащадків. Від Дмитра Ластки пішли *князі Ласткіни-Ростовські*.

Від Михайла Касатки походять *князі Касаткіни-Ростовські*. Мав трьох синів: Володимира, Костянтина і Юрія. Середній син дітей не мав. Сини старшого Борис, Юрій та Василь Володимировичі також не мали нащадків. У Юрія були сини Василь Більший, Богдан та Василь Менший. Останній помер без нащадків. Богдан мав чотирьох синів: Івана, Осипа, Івана та Афанасія. Нині живучі князі Касаткіни-Ростовські — нащадки Богдана Васильовича. З них найбільш відомий учасник Першої Світової та Громадянської війн у складі денікінської армії поет, прозаїк і драматург полковник князь Федір Миколайович (1875–1940).

Від Івана Лобана († після 1495) походять *князі Лобанови-Ростовські*. Іван Лобан мав шістьох синів: Івана Великого, Семена, Бориса, Андрія, Василя та Івана Меншого. Сини були у трьох старших. Петро Семенович († 1597) був окольничим. Боярином став Афанасій Васильович († 1638). Цікавою особистістю був князь Яків Іванович (1660–1732), кімнатний стольник царів Федора, Петра та Івана Олексійовичів, за грабунок царської скарбниці на Троїцькій дорозі у 1685 р. був битий батою і позбавлений 400 дворів, далі служив у Семенівському полку і дійшов до чину полковника. Мав 28 дітей від двох шлюбів. Генерал від інфантерії князь Дмитро Іванович (1758–1838) відзначився у турецьких та наполеонівських війнах. Князь Олексій Борисович Лобанов-Ростовський (18.12.1824 – 18.08.1896) був відомим дипломатом, міністром іноземних справ (1895–1896) та істориком-генеалогом. Родина князів Лобанових-Ростовських не вигасла³⁰⁰⁶.

³⁰⁰⁴ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 59.

³⁰⁰⁵ Там само. — С. 63.

³⁰⁰⁶ Утишев А. И. Князья Лобановы-Ростовские // Дворянская семья: Из истории дворянских фамилий России. — Санкт-Петербург, 2000.

Розділ третій

Від Федора Голубого († після 1500) походили *князі Голубі-Ростовські*. Федір Голубий мав двох синів Андрія, який помер бездітним, та Василя, єдиний синя кого Петро був останнім з Голубих-Ростовських.

Від Дмитра Бритого пішла родина *князів Бритих-Ростовських*. Старший його син Василь помер без нащадків. Молодший — Володимир Волох та син останнього Петро Голий, служили у Новгороді. Середній син — Юрій Дмитрович мав трьох синів: Олександра Губастого, Василя Бичка, Івана Глухого. Вони, а також діти двох молодших Василь, Михайло, Давид, Матвій Васильовичі та Кузьма-Богдан Іванович не залишили помітних слідів. Ця родина вигасла у XVI ст.³⁰⁰⁷.

49/31. КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ († після 1408)

Помер після 1408 р.³⁰⁰⁸. Згадується в джерелах з 1398 р.

50/32. ДАВИД ЮРІЙОВИЧ

Відомий з родоводів.

51/32. РОМАН ЮРІЙОВИЧ < князі Білосельські, князі Білосельські-Білоозерські

Князь білосельський (кін. XIV – поч. XV ст.). Цей уділ знаходився у Пошехонні з центром у Білому селі. Від Романа Юрійовича пішла родина *князів Білосельських*, яким Павло I наказав писатися *князями Білосельськими-Білоозерськими*. З них найбільш відомі генерал-лейтенанти Костянтин Есперович (1843–1920) та Сергій Костянтинович (1867–1951). Цей рід ще не вигас.

52/32. АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ < князі Андомські, князі Вадбольські

Князь андомський (кінець XIV – початок XV ст.). Мав уділ у басейні р. Андоми, яка впадає в Онегу. Від його старшого сина Михайла пішов нині згаслий рід *князів Андомських*, яких іноді помилково називають Андожськими, плутаючи Андому з Андогою, яка впадає в р. Сулу³⁰⁰⁹.

Від молодшого сина Івана походять нині живучі *князі Вадбольські*. Князі Костянтин († після 1551), Михайло Більший († після 1551) та Григорій († після 1549) були московськими воєводами. Іван Костянтинович загинув при взятті Казані у 1552 р. Князь Федір Федорович (1663–1712) прийняв чернецтво і став єпископом Крутицьким. Будівничим Тульського заводу і помічником Якова Брюса з виробництва зброї був бригадир Микита Матвійович (1666–1731)³⁰¹⁰. У наполеонівських війнах відзначився генерал-лейтенант Іван Михайлович (1782–1861).

Табл. 18. Рюриковичі. Мономаховичі-Юрійовичі. Суздальська гілка.

Х

1. ЯРОСЛАВ ВСЕВОЛОДОВИЧ († 1246)

Див. табл. 16, поз. 38.

³⁰⁰⁷ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии.... — С. 79, 81.

³⁰⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 199.

³⁰⁰⁹ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья.... — Т. 2. — С. 171.

³⁰¹⁰ Поколенная роспись или Родословие князей Вадбольских, которое сочинил игумен Ювеналий Воейков. — Москва, 1792; Семенищева Е. В. Род князей Вадбольских // Новодевичий монастырь в русской культуре. — Москва, 1998. — С. 144–152.

2/1. ФЕДІР ЯРОСЛАВИЧ (* 1219 † 10.06.1233)

Народився 1219 р.³⁰¹¹. Помер 10.06.1233 р. напередодні весілля з Єфросинією-Феодулою, дочкою чернігівського князя Михайла Всеволодовича³⁰¹². Князь новгородський (1228–1229, 1232–1233).

3/1. ОЛЕКСАНДР-ОЛЕКСІЙ ЯРОСЛАВИЧ [Олександр Невський] (* 30.05.1220/13.05.1221 † 14.11.1263)

Народився 30.05.1220 р. (за В. Кучкіним – 13.05.1221³⁰¹³). Хресне ім'я — Олексій³⁰¹⁴. Помер 14.11.1263 р. у Городці³⁰¹⁵, похований 23.11.1263 р. в Успенському соборі у Володимирі на Клязьмі. Князь новгородський (1233, 1236–1240, 1241–1251), переяслав-заліський (1238–1256), великий князь володимирський (1256–1263). У 1239 р. одружився з Парасковією, дочкою вітебського князя Брючислава Васильковича³⁰¹⁶.

Давньою російською та радянською історіографією створений міф про видатного полководця та політичного діяча, борця за звільнення від монгольського іга³⁰¹⁷. У сучасній науковій літературі значною мірою ця ідеалізація переглянута. Уточнені біографічні моменти. Відкинена апологетика в оцінці Невської битви (1240), у якій ярл Біргер участі не брав (і ярлом він став лише у 1248 р. і рани на лиці у нього не було), та битви на льоді Чудського озера (5.04.1242)³⁰¹⁸. Жодна з них не носила доленосного чи визначального характеру і практично не залишила сліду у міжнародній політиці, що не принижує оцінки Олександра як полководця. Його політична діяльність у післямонгольський період носила прагматичний характер. Після невдалої спроби відродити Київську Русь, оцінивши сили Монгольської імперії, Олександр не став чіплятися за пустий титул великого князя київського, став провідником промонгольської політики і заложив міцні основи наступного панування у північно-східних землях своїх нащадків³⁰¹⁹.

³⁰¹¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 444; — Т. 7. — С. 126.

³⁰¹² ПСРЛ. — Т. 3. — С. 49; — Т. 4. — С. 29; — Т. 5. — С. 173; — Т. 7. — С. 138; НПЛ. — С. 72, 282.

³⁰¹³ Кучкин В. А. О дате рождения Александра Невского // Вопросы Истории. — 1986. — № 2. — С. 174–177.

³⁰¹⁴ ПСРЛ. — Т. 21. — С. 292.

³⁰¹⁵ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 477; НПЛ. — С. 83, 312.

³⁰¹⁶ НПЛ. — С. 77, 289.

³⁰¹⁷ Козаченко А. И. Ледовое побоище. — Москва, 1938; Тихомиров М. Н. Борьба русского народа с немецкими интервентами в XII–XV вв. — Москва, 1941; Данилевский В. В. Олександр Невський. — Київ, 1945; Пашуто В. Т. Олександр Невський і боротьба руського народу за незалежність в XIII столітті. — Київ, 1953; Його ж. Олександр Невський. — Москва, 1975.

³⁰¹⁸ Гадзяцкий С. С. Водская и Ижорская земли Новгородского государства // Исторические записки. — Т. 6. — 1940. — С. 130–136; Порфиридов Н. Г. Древний Новгород. — Москва-Ленинград, 1947. — С. 138–143; Колотилова С. И. Русские источники XIII в. об Олесеандре Невском // Уч. Зап. Ленинградского пед. ин-та им. А. И. Герцена. — Т. 502. — Псков, 1971. — С. 99–107; Янин В. Л. Церковь Бориса и Глеба в новгородском детинце (О новгородском источнике "Жития Олесеандре Невского") // Культура средневековой Руси. К 70-летию М. К. Каргера. — Ленинград, 1974. — С. 90–93; Караев Г. Н., Потресов А. С. Загадка Чудского озера. — Москва, 1976; Шаскольский И. П. Борьба Руси против крестоносной агрессии на берегах Балтики в XII–XIII вв. — Москва, 1978. — С. 157–196.

³⁰¹⁹ Кучкин В. А. К биографии Александра Невского // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 г. — Москва, 1986. — С. 71–80; Його ж. О дате рождения Александра Невского // Вопросы Истории. — 1986. — № 2. — С. 174–177; Його ж. Олесеандр Невський — государственный деятель и полководец средневековой Руси // Отечественная История. — 1996. — № 5. — С. 18–33; Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь. — Москва, 1989. — С. 534; Олесеандр Невський. Сборник / Сост. Т. А. Соколова. — Москва, 1998; Егоров В. Л. Олесеандр Невський и Чингизиды // Азиатская библиотека. — Москва, 2000.

Розділ третій

4/1. АНДРІЙ ЯРОСЛАВИЧ († 1264)

Помер у 1264 р.³⁰²⁰. Князь новгородський (1240–1241), суздальський (1246–1252, 1256–1264), вел. кн. володимирський (1249–1252). У 1251 р. одружився з дочкою галицько-волинського князя Данила Романовича³⁰²¹.

Проводив протилежну старшому братові політику. В союзі з галицько-волинським князем намагався позбутися ординського панування. Після поразки, втрати престолу та еміграції визнав себе ординським васалом і помітної ролі вже не відігравав.

5/1. ДАНИЛО ЯРОСЛАВИЧ († 1256)

Помер 1256 р.³⁰²². Згадується в джерелах з 1239 р. Князь городецький [?] (1246–1256).

6/1. КОСТЯНТИН ЯРОСЛАВИЧ († 1255)

Помер між 28.03–2.04.1255 р.³⁰²³. Князь галицький суздальський (1246 – 1255)³⁰²⁴.

7/1. ЯРОСЛАВ-АФНАСІЙ ЯРОСЛАВИЧ († 16.09.1271)

Помер 16.09.1271 р. в Орді, похований у Твері в церкві св. Кузьми і Дем'яна³⁰²⁵. Хресне ім'я — Афанасій³⁰²⁶. Князь тверський (1246–1271), великий князь володимирський (1264–1271). Перша дружина, незнана з імені і походження, загинула у 1252 р. під час ординського походу³⁰²⁷. Вдруге одружився у 1264 р. з Ксенією († 1313), дочкою торуського князя Юрія Михайловича³⁰²⁸ (в чернецтві Марія³⁰²⁹).

8/1. МИХАЙЛО ЯРОСЛАВИЧ [Михайло Хоробрит] († 1248/1249)

Загинув зимою 1248/1249 р. на війні з Литвою³⁰³⁰. Князь московський (1246–1248/49). Претендував на престол великого князя володимирського у 1248 р.³⁰³¹.

9/1. ВАСИЛЬ ЯРОСЛАВИЧ (* 1241 † 01.1277)

Народився 1241 р.³⁰³². Помер у січні 1277 р.³⁰³³. Князь костромський (1247/65–1277), великий князь володимирський (1272–1277).

ХІІ

10/3. ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1294)

Помер 1294 р. Князь новгородський (1259–1263, 1270–1273), переяслав-заліський (1264–1294), великий князь володимирський (1277–1282, 1283, 1284–1292)³⁰³⁴.

11/3. ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1271)

Помер у 1271 р.³⁰³⁵. Князь новгородський (? – 1255, 1256 – ?), торжоцький (1255–1256).

³⁰²⁰ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 72.

³⁰²¹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 472.

³⁰²² ПСРЛ. — Т. 4. — С. 232; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 32.

³⁰²³ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 471; — Т. 3. — С. 54.

³⁰²⁴ ПСРЛ. — Т. 5. — С. 181; — Т. 7. — С. 152; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 385.

³⁰²⁵ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 241, — Т. 18. — С. 74.

³⁰²⁶ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. — Т. 2. — Москва, 1970. — С. 9.

³⁰²⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 473.

³⁰²⁸ ПСРЛ. — Т. 15 — Вып. 1. — Стб. 33.

³⁰²⁹ ПСРЛ. — Т. 15 — Вып. 1. — Стб. 36.

³⁰³⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 471.

³⁰³¹ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 229.

³⁰³² ПСРЛ. — Т. 1. Стб. 470.

³⁰³³ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 243; — Т. 18. — С. 75.

³⁰³⁴ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 4–5.

³⁰³⁵ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 73.

12/3. ЄВДОКІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

До 1262 р. була видана за Костянтина Товтивіловича³⁰³⁶.

13/3. АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 27.07.1304)

Помер 27.07.1304 р.³⁰³⁷. Князь городецький (1263–1304), костромський (1277–1304), великий князь володимирський (1282–1283, 1284, 1292–1304). У 1277 р. відзначився у поході ординського війська на алан, що дозволило йому пізніше спиратися на ординську допомогу у боротьбі за великокнязівське достоїнство. У 1294 р. одружився з Василюсою, дочкою ростовського князя Дмитра Борисовича³⁰³⁸.

14/3. ДАНИЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ (* 1261 † 5.03.1303) < табл. 19

Народився 1261 р.³⁰³⁹. Помер 5.03.1303 р.³⁰⁴⁰. Князь московський (до 1283–1303)³⁰⁴¹.

15/4. ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ († 8.03.1279)

Помер 8.03.1279 р.³⁰⁴². Князь новгородський (1267–1269), суздальський [?] (? – 1279).

16/4. МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ († після 1305)

А. Екземплярський вважав, що по смерті Андрія Олександровича боротьбу за Суздальське князівство повів Михайло Андрійович. Він виїхав в Орду, де у 1305 р. вдруге одружився з ординкою з роду Чингізидів³⁰⁴³, що забезпечило йому надання ярлика. Повернувшись, Михайло покарав вотчинників, які виступили проти бояр його батька. Вони мусили втікати. Уділ був виморочним, сини Андрія Олександровича померли і право на князівство залишилося за нащадками Андрія Олександровича. Нашадками Михайла Андрійовича вважав суздальських князів і Г. Абрамович³⁰⁴⁴. Супротивники цієї версії посилаються на відому грамоту царя Василя Шуйського, де суздальські князі виводяться від Андрія Олександровича. Цю думку підтримав В. Кучкін, вважаючи Михайла городецьким князем. На нашу думку, правильність версії А. Екземплярського та Г. Абрамовича підтверджують родоводи, які складені раніше за грамоту Василя Шуйського, покликану довести, що суздальська гілка старша за московську. Князь суздальський (1279 ? – після 1305).

17/4. ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ († 1309)

Помер 1309 р.³⁰⁴⁵. За Никонівським зведенням був сином Михайла Андрійовича³⁰⁴⁶. Але більш переконливою виглядає версія А. Екземплярського, згідно якої Василь був братом Михайла. Ця версія дозволяє погодити вік князя Михайла та його спадкоємців³⁰⁴⁷. Князь суздальський (після 1305–1309).

18/6. ДАВИД КОСТЯНТИНОВИЧ († 1280)

Помер 1280 р.³⁰⁴⁸. Князь галицький і дмитровський (1255–1280).

³⁰³⁶ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 234.

³⁰³⁷ НПЛ. — С. 92; ПСРЛ. — Т. 18. — С. 86.

³⁰³⁸ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 527.

³⁰³⁹ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 475.

³⁰⁴⁰ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 486; — Т. 4. — С. 46; — Т. 5. — С. 204; — Т. 7. — С. 183, 230.

³⁰⁴¹ Кучкин В. А. Первый московский князь Даниил Александрович // Отечественная история. — 1995. — № 1. — С. 93–107.

³⁰⁴² ПСРЛ. — Т. 4. — С. 43.

³⁰⁴³ ПСРЛ. — Т. 16. — Стб. 58.

³⁰⁴⁴ Абрамович Г. В. Князья Шуйские и российский трон. — Ленинград, 1991

³⁰⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 177.

³⁰⁴⁶ ПСРЛ. — Т. 10. — С. 177, 228.

³⁰⁴⁷ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 397–398.

³⁰⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 174.

Розділ третій

19/6. ВАСИЛЬ КОСТЯНТИНОВИЧ († після 1310)

У 1310 р. у нього народився син. Князь галицький (1280 – після 1310).

20/7. СВЯТОСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ († після 1293)

Помер після 1293р.³⁰⁴⁹. Князь псковський (1266–1271), тверський (1271 – після 1293)³⁰⁵⁰.

21/7. МИХАЙЛО СТАРШИЙ ЯРОСЛАВИЧ

Напевно помер дитиною.

22/7. МИХАЙЛО МОЛОДШИЙ ЯРОСЛАВИЧ (* 1271 † 22.11.1319) < табл. 20

Народився 1271 р.³⁰⁵¹. Впав жертвою інтриг московських князів, закатований в Золотій Орді 22.11.1319 р.³⁰⁵²; спочатку похований у Москві, а 6.09.1320 р. перепохований у Твері в соборі св. Спаса. Великий князь тверський (після 1293 – 1319), великий князь володимирський (1305–1317). Першим прийняв титул "князя всієї Русі". До 1300 р., спираючись на підтримку Ногая, провадив боротьбу проти великих князів володимирських. Коли московський князь Юрій Данилович добув ярлик на велике княжіння, розбив його військо біля Бортенева (22.12.1317), за що був викликаний на суд до хана Узбека і виданий на розправу противникові³⁰⁵³.

8.11.1294 р. одружився з Анною († 2.10.1368), дочкою ростовського князя Дмитра Борисовича³⁰⁵⁴.

23/7. NN ЯРОСЛАВНА († бл. 1286)

Помер бл. 1286 р. У 1282 р. видана за волинського холмського князя Юрія Львовича (* 24.04.1262 † 24.04.1308), сина галицького князя Лева Даниловича³⁰⁵⁵.

24/7. СОФІЯ ЯРОСЛАВНА († після 1291)

У 1291 р. стала черницею³⁰⁵⁶.

ХІІІ

25/10. ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ († 1292)

Помер 1292 р. В. Кучкін без достатньо переконливих доказів відніс його до ростовської гілки.

26/10. ІВАН ДМИТРОВИЧ († 15.05.1302)

Помер 15.05.1302 р. і похований у Спасо-Преображенському соборі в Переяславі-Заліському. Князь волоцький (1284–1293), костромський (1293–1294), переяслав-заліський (1294–1302). Одружився з старшою дочкою ростовського князя Дмитра Борисовича. Заповів своє князівство дядькові московському князеві Данилові Олександровичу³⁰⁵⁷.

26А/10. МАРІЯ ДМИТРІВНА

Видана за псковського князя Довмонта-Тимофія († 20.05.1299). В чернецтві прийняла ім'я Марфи.

³⁰⁴⁹ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 248.

³⁰⁵⁰ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 397–398.

³⁰⁵¹ ПСРЛ. — Т. 18. — С. 74.

³⁰⁵² ПСРЛ. — Т. 4. — С. 258; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 39–40.

³⁰⁵³ Михаил Ярославич. Великий князь Тверский и Владимирский. — Тверь, 1995.

³⁰⁵⁴ ПСРЛ. — Т. 1. — Стб. 484; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 88.

³⁰⁵⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 884.

³⁰⁵⁶ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 453.

³⁰⁵⁷ Там само. — С. 9.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

27/13. ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ (* 1295 † 1297)

28/13. БОРИС АНДРІЙОВИЧ (* 1297 † 25.02.1303)

29/17. ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ († 1332)

Помер 1332 р.³⁰⁵⁸. Князь суздальський (1309–1332).

30/17. КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ († 21.11.1355)

Помер 21.11.1355 р.³⁰⁵⁹. Князь суздальський (1332–1355), нижегородський (1350–1355). У 1350 р. переніс столицю у Нижній Новгород. Першою дружиною була Анна, дочка мангупського князя Василя. Другу дружину звали Оленою³⁰⁶⁰.

31/18. ІВАН ДАВИДОВИЧ

Князь галицький (1280 – ?).

32/18. БОРИС [ДАВИДОВИЧ?] († 1334)

Помер 1334 р. Князь дмитровський (1280–1334).

Напевно був братом князя Івана³⁰⁶¹.

33/18. ФЕДІР ДАВИДОВИЧ († 1335)

Помер 1335 р. Князь галицький (1334–1335). Версія про продаж Федором Давидовичем половини Галича московському князеві Іванові Калиті непевна³⁰⁶².

34/19. ФЕДІР ВАСИЛЬОВИЧ (* 1310 † ?)

XIV

35/29. АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

З нею вдруге одружився великий князь тверський Борис Олександрович.

36/30. АНДРІЙ КОСТЯНТИНОВИЧ († 2.06.1365)

Помер 2.06.1365 р.³⁰⁶³. Князь нижегородський (1355–1365). Дружину звали Анастасією.

37/30. ДМИТРО КОСТЯНТИНОВИЧ (* 1323/24 † 5.07.1383)

Народився 1323/24 р. Помер 5.07.1383 р.³⁰⁶⁴. Князь суздальський (1356–1363), нижегородський (1365–1383), великий князь володимирський (1360–1361). Один з найзначніших князів суздальської династії. Дружину звали Анною.

38/30. БОРИС КОСТЯНТИНОВИЧ († 12.05.1394)

Помер у московській в'язниці 12.05.1394 р.³⁰⁶⁵. Князь городецький (1356–1383), нижегородський (1365, 1383–1387, 1389–1392). У 1354 р. одружився з Агрипиною, дочкою Ольгерда Гедиміновича³⁰⁶⁶.

³⁰⁵⁸ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 53; — Т. 5. — С. 220; — Т. 7. — С. 203.

³⁰⁵⁹ ПСРЛ. — Т. 5. — С. 228; — Т. 8. — С. 9; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 422.

³⁰⁶⁰ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 402–403.

³⁰⁶¹ Там само. — С. 211–212.

³⁰⁶² Хмыров М. Д. Алфавитно-справочный перечень Государей Русских и замечательных особ их крови. — Санкт-Петербург, 1870. — № 880.

³⁰⁶³ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 65; — Т. 5. — С. 230; — Т. 8. — С. 48–49.

³⁰⁶⁴ Там само.

³⁰⁶⁵ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 99; — Т. 5. — С. 245; — Т. 6. — С. 123–124; — Т. 7. — С. 64.

³⁰⁶⁶ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 204; — Т. 4. — С. 62; — Т. 5. — С. 228; — Т. 8. — С. 9.

Розділ третій

**39/30. ДМИТРО КОСТЯНТИНОВИЧ [Дмитро Ноготь Одноокій] († після 1375)
< князі Ногтеви**

Напевно володів уділом по р. Уводі³⁰⁶⁷. Востаннє згаданий під 1375 р. як учасник походу на Твер. У чернецтві Діонісій. Дружину звали Марією. Від них походили *князі Ногтеви*. Син Юрій та внук Андрій відомі з родоводів. Василь Андрійович Ноготь зустрічається у розрядних книгах під 1495–1529 рр. У нього були сини Семен, Іван, Василь та Андрій. Нашадків не залишив тільки Василь³⁰⁶⁸. Князі Ногтеви вигасли у XVII ст.

40/31. ДМИТРО ІВАНОВИЧ († після 1363) < Березіни, Осиніни, Ляпунови, Івіни

У 1363 р. прогнаний з Галича московським князем Дмитром Івановичем Донським. За іншими версіями був внуком Федора Давидовича, а не сином Івана Давидовича, однак це не зовсім узгоджується з хронологією. Князь галицький (1335 ? – 1363). У вигнанні жив у Новгороді.

Від синів його внука Бориса Васильовича: Дмитра Берези, Семена Осики та Івана Іви пішли дворянські родини *Березіних, Осиніних* та *Івіних*. Внук Семена Осики – боярин новгородського архієпископа Ляпун Осинін став зачинателем іншого відомого дворянського роду *Ляпунових*. Прокопій Петрович Ляпунов († 22.07.1611) та його брат Захар († після 1612) були одними з найпомітніших дворянських лідерів у Смутний час в 1607–1612 рр.

41/33. ІВАН ФЕДОРОВИЧ († після 1335)

XV

42/37. ВАСИЛЬ ДМИТРОВИЧ КИРДЯПА († 1403)

Помер 1403 р.³⁰⁶⁹. У 1382–1387 рр. перебував у ставці Тохтамиша. Князь городецький (1387–1389, 1394 ? – 1403). За В. Татищевим отримав з братами Шую.

43/37. ІВАН ДМИТРОВИЧ († 2.08.1377)

Загинув 2.08.1377 р., втопившись у р. П'яні при переслідуванні ординцями³⁰⁷⁰.

44/37. МАРІЯ ДМИТРІВНА

Видана за відомого московського боярина Миколу Васильовича Вельямінова.

45/37. ЄВДОКІЯ ДМИТРІВНА

18.01.1366 р. видана за московського князя Дмитра Івановича Донського³⁰⁷¹.

46/37. СЕМЕН ДМИТРОВИЧ († 1402)

Помер у 1402 р. на засланні у В'ятці, напевно, не без сторонньої допомоги³⁰⁷². З 1395 р. намагався повернути захоплений Москвою Нижній Новгород. Коли, у 1401 р. у Мордві захопили в полон його сім'ю, здався сам і був засланий у В'ятку.

³⁰⁶⁷ Кучкин В. А. Нижний Новгород и Нижегородское княжество в XII–XIV вв // Польша и Русь. — Москва, 1974. — С. 245.

³⁰⁶⁸ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 69, 75; Назаров В. Д. Князья Ногтевы-Суздальские в XV в. (по материалам архива Суздальского Спасо-Ефимовского монастыря) // Историческая генеалогия. — № 4. — 1994. — С. 80–95.

³⁰⁶⁹ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 107, 145.

³⁰⁷⁰ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 91; — Т. 4. — С. 73; — Т. 5. — С. 236; — Т. 8. — С. 25–26; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 436–437.

³⁰⁷¹ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 65; — Т. 5. — С. 230; — Т. 8. — С. 14.

³⁰⁷² ПСРЛ. — Т. 5. — С. 243–254; — Т. 6. — С. 131.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

47/38. ДАНИЛО БОРИСОВИЧ († після 1418)

Князь нижегородський (1411–1414). У 1411 р. з допомогою Мордви здобув Нижній Новгород, а потім і Володимир. У 1414 р. знову вигнаний з Нижнього Новгорода. У 1417 р. потрапив у полон і був ув'язнений в Москві, але вже наступного року втік. Дальша доля невідома. Дружину звали Марією³⁰⁷³.

48/38. ІВАН БОРИСОВИЧ [Іван Тугий Лук] (* 1370 † 1418)

Народився у 1370 р. Помер у 1418 р. і похований у Нижньому Новгороді³⁰⁷⁴. Князь нижегородський (1414–1418).

XVI

49/42. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ († 1417)

Князь городецький [?] (1403–1414).

Помер 1417 р.³⁰⁷⁵. У 1414 р. намагався повернути володіння суздальської династії, захоплені московськими князями. З 1416 р. у Москві.

50/42. ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ < князі Бліді-Шуйські, князі Скопіни-Шуйські, князі Шуйські

Князь шуйський (1403 ? – ?). Мав трьох синів: Василя, Федора († після 1471) та Івана. Василь та Федір княжили у Новгороді та Пскові, не визнаючи зверхності Москви, а бл. 1445–1447 рр. заключили угоду з галицьким князем Дмитром Юрійовичем, який претендував на Москву, про визнання їх прав на Суздаль і Нижній Новгород. Іван помер, не залишивши нащадків.

Василь Юрійович мав двох синів: Василя Блідого († після 1492), який княжив у Пскові (1477, 1480–1481), та Михайла († після 1514). Обидва закінчили на московській службі. Від Василя Васильовича пішли *князі Бліді-Шуйські*: Юрій (помер без нащадків), Іван Хрін та Іван Скопа († після 1492). Нашадки Івана Хріна, які продовжили рід князів Блідих-Шуйських вигасли у XVI ст.

Від Івана Скопи пішли *князі Скопіни-Шуйські*. Вже Федір Іванович став московським боярином. Одним з видних полководців був і його син — боярин Василь Федорович Скопін-Шуйський († 1595). Цей рід вигас із смертю самого відомого свого представника — знаменитого полководця боярина князя Михайла Васильовича Скопіна-Шуйського (8.11.1586 – 23.04.1610), отруєного на бенкеті дружиною рідного дядька.

Від Михайла Васильовича Шуйського походить старша гілка *князів Шуйських*. У нього було двоє синів: Іван Плетень та Андрій Частокіл. Старший помер без нащадків. Андрій Михайлович Частокіл (страчений 1543), став одним з видніших московських бояр і очолював уряд в часи дитинства Івана Грозного. Його внук Василь Іванович Шуйський (1552–1612) займав московський престол у 1606–1610 рр. Його брати Дмитро († 17.09.1612), що був одружений з Катериною Григорівною, дочкою Григорія Лук'яновича Малюти Скуратова-Бельського, сестрою дружини Бориса Годунова та Іван († 1638), що був одружений з Марфою Володимирівною Долгоруковою († 1629), сестрою першої дружини царя Михайла Федоровича нащадків не мали і ця гілка вигасла³⁰⁷⁶.

Федір Юрійович, від якого походила молодша гілка *князів Шуйських*, мав єдиного сина Василя († 1496), намісника новгородського (1480–1481) та князя псковського

³⁰⁷³ Эжземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 432–433.

³⁰⁷⁴ Там само. — С. 434–435.

³⁰⁷⁵ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 141; — Т. 8. — С. 88.

³⁰⁷⁶ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., с. 68–70; Абрамович Г. В. Князья Шуйские и российский трон. — Ленинград, 1991.

Розділ третій

(1491–1496). У Василя Федоровича було троє синів: Василь Німий († 10.1538) — московський боярин, полководець, новгородський (1500–1506, 1510–1514, 1518), смоленський (1514) і московський (1538) намісник, глава боярського правління у 1538 р.; Дмитро та Іван († 14.05.1542), боярин, князь псковський (1514–1515, 1518–1519), намісник рязанський (1512), смоленський (1520–1523) та московський (1540), глава боярського правління у 1538–1540, 1542 рр. Син Івана Васильовича — Петро Іванович, учасник здобуття Казані, загинув під час Лівонської війни. Його син Іван Петрович Шуйський († 16.11.1588), псковський намісник (1573, 1577, 1580–1584, 1585–1586), герой оборони Пскова у 1581–1582 рр., член Регентської ради по смерті Івана Грозного, відправлений у 1586 р. в заслання Борисом Годуновим і таємно вбитий за його наказом. З його смертю ця гілка **князів Шуйських** обірвалася.

Син Дмитра Федоровича — Іван у 1534 р. втік у Литву, де він отримав земельні володіння і одружився з Марією Боговितिною. Вже його внук князь Ян Шуйський († 1610) став католиком. У XVII ст. **польська гілка князів Шуйських** сильно розрослася. Її нащадки ще живі³⁰⁷⁷.

51/42. ФЕДІР ВАСИЛЬОВИЧ († 15.01.1411)

Загинув 15.01.1411 р. в битві при Лискові проти Борисовичів.

52/42. ДАНИЛО ВАСИЛЬОВИЧ († 15.01.1411)

Загинув 15.01.1411 р. в битві при Лискові разом з братом Федором.

53/46. ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ < князі Глазаті-Шуйські, князі Барбашини, князі Горбаті-Шуйські

Князь шуйський (початок XV ст.).

Мав шестеро синів: Олександра Глазатого, Івана Горбатого, Романа, Андрія Лугвицю, Андрія та Василя Гребінку.

Від Олександра Глазатого пішли **князі Глазаті-Шуйські**. Він мав трьох синів: Дмитра Глазатого, Бориса та Івана Барбаша. Син Дмитра Глазатого — Федір Черлений востаннє згаданий під 1495 р. З його смертю рід Глазатих-Шуйських обірвався. Борис Олександрович помер бездітним³⁰⁷⁸.

Від Івана Барбаша († після 1498) пішли **князі Барбашини**. Його сини Михайло, Володимир та Іван згадуються під 1500–1537 рр. Рід князів Барбашиних вигас у XVI ст.

Від Івана Горбатого, який як московський васал отримав Городецьке князівство, пішли **князі Горбаті-Шуйські**. Мав чотирьох синів: Івана Горбатого, Андрія, Бориса та Василя. Старший — князь І. І. Горбатий-Шуйський також мав чотирьох синів: Михайла Лапу (відомий з родоводів, нащадків не мав); Бориса († після 01.1537 р., знаний полководець), Володимира (відомий з родоводів, нащадків не мав) та Івана († після 1521 р.). Єдиний син Бориса — Олександр (боярин з 1544 р.) також був полководцем і відзначився при здобутті Казані. Його стратили 1565 р. і ця гілка обірвалася. Князь Андрій Іванович Горбатий-Шуйський нащадків не мав.

Борис Іванович Горбатий-Шуйський мав п'ятеро синів: Андрія Бучена († після 1522), Василя (помер бездітним), Федора Коваля [Кузнеця] (вбитий під Казанню 1530 р.), Данила (помер бездітним) та Івана (помер бездітним). Ця гілка також вигасла у XVI ст.

Василь Васильович Гребінка Шуйський до 1477 р. княжив у Пскові та Новгороді, виступаючи запеклим противником Московського князівства. Перейшовши на московську службу, отримав Нижній Новгород. Його єдиний син Михайло Кислий

³⁰⁷⁷ Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 521–534.

³⁰⁷⁸ Мешеринов Г. В. Заметка о роде князей Шуйских вообще и о младшей его ветви, князей Горбатовых-Шуйских // Русская Старина. — Т. 87. — № 7. — 1896. — С. 118–125.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

(† 17.07.1535) був одним з видніших московських бояр. Син Михайла Васильовича Шуйського — Сусло помер бездітним³⁰⁷⁹.

54/47. ОЛЕКСАНДР ДАНИЛОВИЧ [Олександр Взметня]

Князь нижегородський (1418 – після 1419). У 1419 р. одружився з Василисою, онукою Дмитра Донського, вдовою Олександра Брюхатого³⁰⁸⁰.

55/48. ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ [Олександр Брюхатий] († 1418)

Князь нижегородський (1418). У 1418 р. одружився з Василисою, онукою Дмитра Донського³⁰⁸¹.

XVII

56/55. СЕМЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ (* 1419 † ?)

Згаданий як внук великої княгині Софії Вітовтівни³⁰⁸².

Табл. 19. Рюриковичі. Мономаховичі-Юрійовичі. Московська гілка

Московська гілка Мономаховичів вивчена значно краще за інші, починаючи з таблиць М. Карамзіна та П. Строева. Чільним представникам династії присвячений перший том фундаментальної праці А. Екземплярського. Політичній діяльності московської династії присвячені поважна більшість місця в загальних працях В. Татищева, М. Щербатова, М. Карамзіна, М. Арцибашева, С. Соловйова, В. Ключевського, Б. Грекова, М. Тихомірова, Б. Рибакіова та інших видних російських істориків. Вийшло немало новітніх праць і спеціальних досліджень³⁰⁸³. Табл. 19 є уточненим варіантом раніше опублікованих нами таблиць³⁰⁸⁴.

XII

1. ДАНИЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1303)

Див.: Табл. 18, поз. 14

³⁰⁷⁹ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 69–75.

³⁰⁸⁰ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 435.

³⁰⁸¹ Там само.

³⁰⁸² Акты исторические, собранные и изданные Археологической комиссией. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1841. — № 38.

³⁰⁸³ Скрынников Р. Г. Иван Грозный. — Москва, 1975; Кобрин В. Б. Иван Грозный. — Москва, 1989; Каратеев М. Д. Русь и Орда. — Москва, 1991; Ткаченко В. А. Московские великие и удельные князья и цари. — Москва, 1992; Алексеев Ю. Г. Под знаменами Москвы. — Москва, 1992; Гумилев Л. Н. От Руси к России. — Москва, 1992; Творогов О. В. Древняя Русь: события и люди. — Санкт-Петербург, 1994; Борисов Н. С. Иван Калита. — Москва, 1995; Його ж. Политика московских князей (конец XIII — первая половина XIV века). — Москва, 1999; Його ж. Иван III. — Москва, 2000; Алишев С. Х. Казань и Москва: междугосударственные отношения в XV–XVI вв. — Казань, 1995; Кучкин В. А. Дмитрий Донской // Вопросы Истории. — 1995. — № 5–6; Дмитрий Донской. Сборник / Сост. Ю. М. Лошиц. — Москва, 1996; Вернадский Г. В. Московское царство. — Ч. 1. — Тверь-Москва, 1997; Виппер Р. Ю. Иван Грозный. — Москва, 1998; Флоря Б. Н. Иван Грозный. — Москва, 1999; Горский А. А. Москва и Орда. — Москва, 2000; Похлебкин В. В. Татары и Русь. — Москва, 2000; Аверьянов К. А. Купли Ивана Калиты. — Москва, 2001; Волков В. Войны и войска Московского государства. — Москва, 2004.

³⁰⁸⁴ Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Київ, 1992. — Табл. 20, с. 121–128; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. (таблиці). — Львів, 1996. — Табл. 25; Його ж. Князівські династії., — С. 271–276.

Розділ третій

XIII

2/1. ЮРІЙ ДАНИЛОВИЧ (* 1281 † 1325)

~ 1). 1297 р. дочка углицького князя Костянтина Борисовича; 2). Кончака-Агафія, сестра хана Узбека. Князь московський (1303–1325), великий князь володимирський (1305–1321).

3/1. ІВАН ДАНИЛОВИЧ [Іван Калита] († 31.03.1340)

~ 1). Олена; 2). Уляна. Князь московський (1325–1340), великий князь володимирський (1328–1340).

4/1. ОЛЕКСАНДР ДАНИЛОВИЧ († 1308)

5/1. АФАНАСІЙ ДАНИЛОВИЧ († 1322)

6/1. БОРИС ДАНИЛОВИЧ († 1320)

XIV

7/2. СОФІЯ ЮРІВНА

~ Костянтин Михайлович, князь тверський († 1345).

8/3. СЕМЕН ІВАНОВИЧ [Семен Гордий] (* 1317 † 27.04.1353)

~ 1). Євпраксія, дочка волоцького князя Федора Святославича (розв. до 1333); 2). 1333 р. Айгуста-Анастасія († 11.03.1345), дочка великого князя литовського Гедиміна; 3). 1346 р. Марія, дочка тверського князя Олександра Михайловича. Князь московський (1340–1353), великий князь володимирський (1341–1353).

9/3. ДАНИЛО ІВАНОВИЧ († після 1319)

10/3. МАРІЯ ІВАНІВНА

~ 1328 р. Костянтин Васильович († 1365), князь ростовський

11/3. ІВАН ІВАНОВИЧ [Іван Красний] (* 1326 † 1359)

~ Олександра. Князь московський (1353–1359), великий князь володимирський (1353–1359).

12/3. ФЕОДОСІЯ ІВАНІВНА

13/3. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ (* 1327 † 6.06.1353)

Князь серпуховський (1340–1353).

13А/3. ЄВДОКІЯ ІВАНІВНА († 1342)

До 1339 р. видана за великого ярославського князя Василя Давидовича Грізні Очі.

14/8. ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ († 1337)

15/8. КОСТЯНТИН СЕМЕНОВИЧ († після 1341)

16/8. МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ († після 1349)

17/8. ІВАН СЕМЕНОВИЧ († 1353)

18/8. СЕМЕН СЕМЕНОВИЧ († 1353)

19/8. ДАНИЛО СЕМЕНОВИЧ († після 1347)

20/8. ВАСИЛИСА СЕМЕНІВНА

~ 1349 р. Михайло Васильович, кн. кашинський († 1373)

21/11. ДМИТРО ІВАНОВИЧ [Дмитро Донський] (* 12.10.1350 † 19.05.1389)

~ 1366 р. Євдокія, дочка Дмитра Костянтиновича, кн. нижегородського. Князь московський (1359–1389), великий князь володимирський (1359–1360, 1363–1389).

22/11. АННА ІВАНІВНА

~ князь Дмитро Михайлович (Корятович) Боброк-Волинський.

23/11. ІВАН ІВАНОВИЧ (* після 1350 † 23.10.1364)

Князь звенигородський (1359–1364).

24/13. ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ [Володимир Хоробрий] (* 1353 † 1410)

~ 1372 р. Олена, дочка Ольгерда Гедиміновича († 1437). Князь серпуховський (1353–1410). Був першим воєводою Засадного полку в Куликовській битві 1380 р.

25/13. ІВАН АНДРІЙОВИЧ († 1358)

26/21. ДАНИЛО ДМИТРОВИЧ

27/21. ВАСИЛЬ ДМИТРОВИЧ (* 1371 † 1425)

~ 9.01.1391 р. Софія, дочка Віговта Кейстутовича. Великий князь московський і володимирський (1389–1425).

28/21. АННА [?] ДМИТРІВНА

~ князь Юрій Патрикійович.

28А/21. СОФІЯ ДМИТРІВНА

~ Федір Ольгович († 10.1427), великий князь рязанський.

29/21. ЮРІЙ ДМИТРОВИЧ (* 1374 † 1434)

Князь звенигородський і галицький (1389–1434), великий князь московський і володимирський (1434). Одружився з старшою дочкою порховського князя Івана Святославича.

30/21. АНАСТАСІЯ ДМИТРІВНА

~ 1397 р. Іван Всеволодович, князь холмський († 1402).

30А/21. МАРІЯ ДМИТРІВНА († 15.05.1399)

~ 14.06.1394 р. Лугвеній-Семен Ольгердович, князь мстиславський.

Розділ третій

31/21. АНДРІЙ ДМИТРОВИЧ (* 14.08.1382 † 9.07.1432)

~ 1403 р. Агрипина, дочка князя Олександра Патрикійовича. Князь можайський і білоозерський (1389–1432).

32/21. СЕМЕН ДМИТРОВИЧ († 1379)

33/21. ПЕТРО ДМИТРОВИЧ (* 29.06.1385 † 02.1428)

~ 16.01.1406 р. Єфросинія, дочка тисяцького П. В. Вельямінова. Князь дмитровський (1389–1428).

34/21. ІВАН ДМИТРОВИЧ († 1393)

Князь раменський (1389–1393).

35/21. КОСТЯНТИН ДМИТРОВИЧ (* 14/15.05.1389 † після 1433)

~ Анастасія († 1419). Князь псковський (1407–1408), тошненсько-устюженський (бл. 1409 – 1419), новгородський (1420), углицький (до 1425 – після 1433), ржевський (після 1425 – після 1433).

36/24. ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 1381 † 1422)

~ 1401 р. Василиса, дочка Федора Ольговича, сина Олега Івановича, князя рязанського. Князь серпуховський (1410–1422).

37/24. АНДРІЙ БІЛЬШИЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ († до 1410)

38/24. ФЕДІР ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 26.01.1389 – до 1410)

39/24. ЯРОСЛАВ-АФАНАСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 18.01.1388 † 1426)

~ 1). 1407/1409 р. Анна, дочка Семена Васильовича, кн. новленського; 2). Марія, дочка Федора Кошкіна-Голтяєва, московського боярина. Князь малоярославецький (1410–1426).

40/24. ВАСИЛЬ ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 1394 † 1427)

~ 1404 р. Уляна († після 1447), дочка Семена Романовича, князя новосильського. Князь перемишльський (1410–1427).

41/24. СЕМЕН ВОЛОДИМИРОВИЧ († 1426)

~ 1404 р. NN, дочка Семена Романовича. Князь боровський (1410–1426).

42/24. АНДРІЙ МЕНШИЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (* 1393 † 1426)

~ NN, дочка боярина І. Д. Всеволожського. Князь радонежський (1410–1426).

XVII

43/27. ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ († після 1395)

44/27. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ († після 1416)

~ дочка Івана Володимировича, великого князя рязанського

45/27. ВАСИЛИСА ВАСИЛІВНА

~ 1). 1418 р. Олександр Брюхатий, князь нижегородський († 1418); 2). 1419 р. Олександр Взметня, князь нижегородський.

46/27. ДАНИЛО ВАСИЛЬОВИЧ († після 1401)

47/27. СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ († після 1405)

48/27. АННА ВАСИЛІВНА

~ Іоанн Палеолог, принц візантійський.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

49/27. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ [Василь Темний] (* 1415 † 1462)

~ 1432 р. Марія, дочка Ярослава Володимировича, князя малоярославецького. Великий князь московський і володимирський (1425–1434, 1434–1446, 1447–1462).

50/27. АНАСТАСІЯ ВАСИЛІВНА [Анастасія Московка]

~ Оленько Володимирович († 1454), кн. случкий, пізніше київський.

51/29. ВАСИЛЬ ЮРІЙОВИЧ [Василь Косий] († 1448)

~ NN Андріївна, дочка князя Андрія Меншого Володимировича (поз. 61).
Князь звенигородський і галицький (1434–1437), дмитровський (1436–1448), великий князь московський і володимирський (1434). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 12).

52/29. ДМИТРО ЮРІЙОВИЧ [Дмитро Шемяка] († 17.07.1453)

~ після 1436 р. Софія, дочка Дмитра Васильовича, кн. заозерського. Князь галицький (1433–1450), великий князь московський і володимирський (1446–1447).

53/29. ДМИТРО ЮРІЙОВИЧ [Дмитро Красний] († 22.09.1441)

Князь галицький і вишгородський (1434–1441). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 18).

54/31. ІВАН АНДРІЙОВИЧ († після 1454)

Князь можайський (1432–1454), суздальський (1446–1447), брянський (1450 – після 1454), стародубський (1454 - ?).

55/31. МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ († 1485)

~ Олена, дочка Ярослава Володимировича, князя малоярославецького. Князь верейський (1432–1485).

56/31. АНАСТАСІЯ АНДРІЇВНА († до 1453)

~ Борис Олександрович, великий князь тверський († 1461).

57/36. МАРІЯ ІВАНІВНА

~ князь Олександр Федорович з ростовських князів.

58/39. ВАСИЛЬ ЯРОСЛАВИЧ († 1483)

Князь серпуховський (1427–1456), брянський (1446–1448).

59/39. МАРІЯ ЯРОСЛАВНА

~ 1432 р. Василь Васильович, великий князь московський († 1462)

60/39. ОЛЕНА ЯРОСЛАВНА

~ Михайло Андрійович, князь верейський († 1485).

61/42. NN АНДРІЇВНА

~ Василь Косий († 1448 р.) (поз. 51).

XVIII

62/49. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ (* 22.01.1440 † 27.10.1505)

~ 1). 1452 р. Марія, дочка Бориса Олександровича, вел. кн. тверського († 1467); 2). 1472 р. Софія (Зоя) Палеолог, дочка Фоми Палеолога, деспота Морей. Великий князь московський (1462–1505).

Розділ третій

63/49. ЮРІЙ СТАРШИЙ ВАСИЛЬОВИЧ († 1441)

64/49. ЮРІЙ МОЛОДШИЙ ВАСИЛЬОВИЧ (* 22.01.1441 † 12.09.1473)

Князь серпуховський (1465–1473), дмитровський та таруський(бл. 1460-1474).

65/49. СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ

66/49. АНДРІЙ БІЛЬШИЙ ВАСИЛЬОВИЧ [Андрій Горяй] (* 1446 † 6.11.1494)

~ 27.05.1470 р. Олена, дочка Романа Андрійовича, князя мезецького. Князь звенигородський (1462–1492).

67/49. БОРИС ВАСИЛЬОВИЧ (* 21.07.1449 † 05.1494)

~ 9.05.1471 р. Уляна, дочка Михайла Дмитровича, князя холмського. Князь волоцький (1462–1492).

68/49. АНДРІЙ МЕНШИЙ ВАСИЛЬОВИЧ (* 8.08.1452 † 1481)

Князь вологодський (1462–1481), таруський (1474–1481).

68A/49. АННА ВАСИЛІВНА († 1501)

~ Василь Іванович († 1483), великий князь рязанський.

69/52. ІВАН ДМИТРОВИЧ [Іван Шемякін]

Князь сіверський і рильський (1454 – ?).

70/54. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ

Князь стародубський (кінець XV ст.). Був одружений з Авдотією Олександрівною Чорторійською(† після 1528).

71/54. СЕМЕН ІВАНОВИЧ († після 1508)

~ Софія. Князь стародубський (кінець XV ст. – після 1508). Записаний з дружиною у Києво-Печерському пом'янику (поз. 237–238).

71A/54. NN ІВАНІВНА

~ Семен Федорович Воротинський.

72/55. ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ [Василь Удатний] († бл. 1501)

~ до 1483 р. Марія Палеолог. Князь любецький (1484–1501).

73/55. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ († до 1483)

74/55. АНАСТАСІЯ МИХАЙЛІВНА

~ князь Осип Андрійович Дорогобузький.

75/58. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ († 1508)

~ княжна Євдокія Воротинська. Князь городецький (бл. 1452 – після 1494).

76/58. АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

Помер в ув'язненні.

77/58. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ († до 1456)

Помер в ув'язненні.

XIX

78/62. ІВАН ІВАНОВИЧ [Іван Молодий] (* 1458 † 1490)

~ 1483 р. Олена, дочка Стефана III, господаря Молдови.
Великий князь московський (1471–1490), великий князь тверський (1485–1490).

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

79/62. ОЛЕНА ІВАНІВНА (* 19.05.1476 † 20.01.1513)

~ 15.02.1495 р. Олександр Казимирович, великий князь литовський († 1506).

80/62. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ (* 1479 † 1533)

~ 1). 1505 р. Соломонія, дочка Ю. К. Сабурова (з 1525 черниця Софія); 2). 1526 р. Олена, дочка князя В. Л. Глинського († 3.04.1538). Великий князь московський (1505–1533).

81/62. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ († 1537)

~ 1533 р. Єфросинія, дочка князя Андрія Хованського. Князь старицький (1505–1537).

82/62. ЮРІЙ ІВАНОВИЧ († 1536)

Князь дмитровський (1505–1534).

83/62. СЕМЕН ІВАНОВИЧ († 1518)

Князь калужський (1505–1518).

83А/62. ЄВДОКІЯ ІВАНІВНА (* 1492 † 02.1513)

~ 23.01.1506 царевич Петро(†1523), охрещений у 1505 р. взятий у 1487 р. Худайкула, син казанського хана Ібрагіма(1467–1478), який розглядався як можливий спадкоємець Василя Івановича.

84/62. ДМИТРО ІВАНОВИЧ [Дмитро Жилка] († 1521)

Князь углицький (1505–1521).

85/66. ІВАН АНДРІЙОВИЧ († 19.05.1523)

Чернець.

86/66. ДМИТРО АНДРІЙОВИЧ († після 1540)

87/66. NN АНДРІЇВНА

~ князь Андрій Дмитрович Курбський.

88/66. NN АНДРІЇВНА

~ князь Іван Семенович Курбський

89/67. ФЕДІР БОРИСОВИЧ (* 1476 † 05.1513)

~ 1504 р. Марія. Князь волоцький (1494–1513).

90/67. ІВАН БОРИСОВИЧ (* після 1477 † 1504)

Князь рузький (1494–1504).

91/69. СЕМЕН ІВАНОВИЧ

Князь сіверський (друга половина XV ст.). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 16).

92/69. ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

Князь рильський (? – до 1499).

93/69. ІВАН ІВАНОВИЧ

94/69. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ [Василь Шемячич] († 1529)

Князь сіверський (до 1499 – 1523). Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 73).

Розділ третій

95/71. ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ († після 1517)

Князь стародубський (після 1508 – 1517). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 236).

96/71. МАРІЯ СЕМЕНІВНА

Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 239).

97/72. СОФІЯ ВАСИЛІВНА († 1549)

~ Ольбрахт Мартинович Гаштольд

98/75. ФЕДІР ІВАНОВИЧ († 1521) < князі Боровські ?

~ Олександра, дочка Семена Олельковича, кн. київського. Князь пінський (1495–1521).

Іван Васильович († 1508), який втік у Литву, та його син Федір Іванович писалися *князями Боровськими* або *Ярославичами-Боровськими*. Брати Івана Васильовича померли у московському ув'язненні. У Федора Івановича нащадків не було. У Жмуді мали володіння якісь *князі Боровські*. Першим з них згадується Богдан під 1499 р. Ю. Вольф вагався до чийх нащадків їх віднести³⁰⁸⁵. Останніми з *князів Боровських* під 1648 р. згадуються Адам та Рафал. Можливо вони були нащадками жмудських князів, а, можливо Богдан був молодшим братом Федора Івановича.

99/75. ЮЛІАННА-ЄВДОКІЯ ІВАНІВНА († після 1501)

~ Юрій Іванович, князь дубровицький († 1536). Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 240).

100/75. ВАСИЛИСА ІВАНІВНА († 1552)

~ Олександр Ходкевич.

XX

101/78. ДМИТРО ІВАНОВИЧ († 1509)

Князь тверський (1490–1502), великий князь московський (1497–1502).

102/80. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ ГРОЗНИЙ (* 25.08.1530 † 18.03.1584)

~ 1). 1547 р. Анастасія, дочка боярина Р. Захар'їна-Юр'єва († 1560); 2). Марія Темрюківна, кабардинська княжна; 3). Марфа Собакїна; 4). Анна Колтовська; 5). Анна Васильчикова; 6). Василиса Мелентьева; 7). 1581 Марія Нага († після 1610). Великий князь московський (1533–1547), цар і великий князь московський (1547–1584).

103/80. ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ (* 1533 † 1563)

Князь углицький (1533–1563).

104/81. ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ († 1570)

~ 1). 24.05.1550 р. А. О. Нага († 1554); 2). 22.04.1555 р. княжна Євдокія Романівна Одоєвська. Князь старицький (1540–1566), дмитровсько-звенигородський (1566–1569).

³⁰⁸⁵ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 10–11.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

XXI

105/102. АННА ІВАНІВНА (* 10.08.1549 † 20.07.1550)

106/102. МАРІЯ ІВАНІВНА (* 17.03.1551 † 1551)

107/102. ДМИТРО ІВАНОВИЧ († 3.06.1553)

108/102. ІВАН ІВАНОВИЧ (* 1554 † 1582)

109/102. ЄВДОКІЯ ІВАНІВНА (* 28.02.1556 † 06.1558)

110/102. ФЕДІР ІВАНОВИЧ (* 1557 † 1598)

~ Ірина Федорівна Годунова, сестра Бориса Годунова. Цар і великий князь московський (1584–1598).

111/102. ДМИТРО ІВАНОВИЧ (* 1582 † 1591)

Князь углицький (1585–1591).

112/103. ВАСИЛЬ ЮРІЙОВИЧ († 1560)

113/104. ВАСИЛЬ ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1572)

114/104. NN ВОЛОДИМИРІВНА

~ 1573 р. NN

115/104. NN ВОЛОДИМИРІВНА

XXII

116/110. ФЕОДОСІЯ ФЕДОРІВНА (* 1592 † 1594)

Табл. 20. Рюриковичі. Мономаховичі-Юрійовичі. Тверська гілка

Історія Тверського князівства і тверських князів досліджена ще недостатньо³⁰⁸⁶, тому і генеалогію тверської гілки не можна вважати завершеною.

XII

МИХАЙЛО ЯРОСЛАВИЧ († 1319)

Див. Табл. 18, поз. 22

XIII

2/1. ДМИТРО МИХАЙЛОВИЧ [Дмитро Грізні Очі] (* 15.09.1299 † 15.09.1325)

Народився 15.09.1299 р.³⁰⁸⁷. Помер 15.09.1325 р.³⁰⁸⁸. Великий князь тверський (1319–1325). У 1320 р. одружився з Марією, дочкою великого князя литовського Гедиміна.

³⁰⁸⁶ Иноземцев А. Д. Удельные князья Кашинские // Чтения в Об-ве Истории и Древностей Российских. — 1873. — Кн. 4. — Отд. 1. — С. 31–58; Борзаковский В. С. История Тверского княжества. — Санкт-Петербург, 1876; Насонов А. И. Летописные памятники Тверского княжества // Изв. АН СССР. Отделение гуманитарных наук. — 1930. — № 9, 10; Його ж. О тверском летописном материале в рукописях XVII века // Археографический Ежегодник за 1957 г. — Москва, 1958. — С. 26–40; Кучкин В. А. О тверском летописно материале в составе двух рукописных сборников // Проблемы источниковедения. — Вып. 9. — 1961. — С. 341–349; Його ж. Повести о Михаиле Тверском. — Москва, 1974; Його ж. Тверский источник Владимирского полихрона // Хроники и летописи. 1976 г. — Москва, 1976. — С. 102–112; Його ж. Территория Тверского великого княжества в XIV в. // Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X–XIV вв. — Москва, 1984. С. 145–198; Попов Г. В., Рындина А. В. Живопись и прикладное искусство Твери XIV–XVI века. — Москва, 1979; Клюг Э. Княжество тверское (1247–1485 гг.). — Тверь, 1994.

³⁰⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 1. — С. 208; — Т. 7. — С. 108.

³⁰⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 73; — Т. 4. — С. 50; — Т. 5. — С. 217; — Т. 7. — С. 200.

Розділ третій

3/1. ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ (* 1301 † 28.10.1339)

Народився 1301 р. Страчений ординцями 28.10.1339 р. через московські інтриги³⁰⁸⁹. Великий князь тверський (1325–1327, 1337–1339). У 1320 р. одружився з Анастасією, походження якої незнане.

4/1. ФЕОДОРА МИХАЙЛІВНА (* 11.10.1300 † ?)

Народилася 11.10.1300 р.³⁰⁹⁰. Дальша доля невідома.

5/1. КОСТЯНТИН МИХАЙЛОВИЧ (* 1306 † 1345)

Народився 1306 р. Помер 1345 р. в Орді³⁰⁹¹. Великий князь тверський (1328–1337, 1339–1345). У 1320 р. одружився з Софією, дочкою московського князя Юрія Даниловича. Другу дружину звали Євдокією.

6/1. ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ († 24.07.1368)

Помер 24.07.1368 р.³⁰⁹². Князь кашинський (1318–1368), великий князь тверський (1345–1347, 1359–1364). У 1329 р. одружився з Оленою, дочкою смоленського князя Івана Олександровича.

XIV

7/3. ЛЕВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (* 1321 † ?)

Народився 1321 р.³⁰⁹³. Напевно помер молодим до 1339 р.

8/3. ФЕДІР ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 28.10.1339)

Страчений ординцями разом з батьком.

9/3. ВСЕВОЛОД ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1364)

Помер 1364 р. Князь холмський (1339 ? – 1358, 1359–1364), великий князь тверський (1347–1348). Його дружина Софія, напевно, була рязанською княжною, бо після розлучення її відправили у Рязань³⁰⁹⁴.

10/3. МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ (* 1333 † 26.08.1399)

Народився 1333 р. в Пскові, де батьки перебували у вигнанні³⁰⁹⁵. Помер 26.08.1399 р.³⁰⁹⁶. Князь микулинський (1339–1364), великий князь тверський (1364–1399), великий князь володимирський (1368–1373, 1375). Дружину звали Євдокією, можливо, вона була дочкою нижегородського князя Костянтина Васильовича³⁰⁹⁷.

11/3. ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1364)

Помер 1364 р. від пощесті³⁰⁹⁸.

12/3. АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1364)

Помер 1364 р. від пощесті. Дружину звали Євдокією.

³⁰⁸⁹ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 79; — Т. 5. — С. 221–222; — Т. 7. — С. 205; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 418–420.

³⁰⁹⁰ Карамзин Н. М. История государства Российского..., — Т. 4. — Прим. 206.

³⁰⁹¹ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 210.

³⁰⁹² ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 87–88.

³⁰⁹³ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 414.

³⁰⁹⁴ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 198; — Т. 4. — С. 9.

³⁰⁹⁵ Эжемплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 485.

³⁰⁹⁶ ПСРЛ. — Т. 5. — С. 251–252; — Т. 7. — С. 73.

³⁰⁹⁷ Борзаковский В. С. История Тверского княжества. — Санкт-Петербург, 1876. — С. 79.

³⁰⁹⁸ Акты собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографическою экспедициею имп. АН. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1836. — № 5.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

13/3. УЛЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА († 1391)

У 1351 р. видана за великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича († 1377).
Княгиня вітебська (1351–1391)³⁰⁹⁹.

14/3. МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

У 1346 р. видана за великого князя володимирського і московського Семена Гордого († 27.04.1353).

15/5. СЕМЕН КОСТЯНТИНОВИЧ († 1364)

Помер 1364 р. від пощесті³¹⁰⁰. Князь дорогобузький (1345–1364).

16/5. ЯРЕМА (ЄРЕМІЯ) КОСТЯНТИНОВИЧ († 1372)

Помер 1372 р.³¹⁰¹. Князь дорогобузький (1345–1372, з перервами). Його дружина Анастасія померла 1407 р.

17/6. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ († 1362)

Помер 1362 р.³¹⁰². Князь кашинський (1347–1362).

18/6. МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ (* 1331 † 1373)

Народився 1331 р. Помер 1373 р.³¹⁰³. Князь кашинський (1362–1373). У 1349 р. одружився з Василюсою, дочкою Семена Гордого.

XV

19/9. ЮРІЙ ВСЕВОЛОДОВИЧ († 1408)

Помер 1408 р. в Орді³¹⁰⁴. Князь холмський (1364–1408).

20/9. ІВАН ВСЕВОЛОДОВИЧ († 1402)

Помер 1402 р. Князь холмський (1400–1402). Учасник Куликовської битви. З 1397 р. жив в еміграції у Москві, а потім у Пскові. Заповів свою частку Холмського князівства племінникові Олександрові, синові великого князя тверського. Перша дружина померла 1395 р. Вдруге одружився у 1397 р. з Анастасією, дочкою Дмитра Донського³¹⁰⁵.

21/10. ОЛЕКСАНДР СТАРШИЙ МИХАЙЛОВИЧ († 1357)

Помер 1357 р.³¹⁰⁶.

22/10. ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ [Олесандр Ординець] († 1389)

Помер 1389 р. Князь кашинський (1382–1389).

23/10. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ (* 1357 † 22.05.1425)

Народився 1357 р. Помер 22.05.1425 р.³¹⁰⁷. Князь кашинський (1389–1399), великий князь тверський (1399–1425). У 1375 р. одружився з Мікловсою-Марією († 1405), дочкою тракайського князя Кейстута Гедиміновича. Вдруге одружився у 1408 р. з Євдокією, дочкою доробузького князя Дмитра Єремійовича.

³⁰⁹⁹ Wasilewski T. Trzy małżeństwa wielkiego księcia Olgerda. Przyczynek do genealogii Gedyminowiczów // *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane A. Gieysztorowi*. — Warszawa, 1991. — S. 673–682.

³¹⁰⁰ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 8–9.

³¹⁰¹ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 36.

³¹⁰² ПСРЛ. — Т. 3. — С. 193.

³¹⁰³ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 408.

³¹⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 418.

³¹⁰⁵ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 548.

³¹⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 11. — С. 210.

³¹⁰⁷ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 110; — Т. 4. — С. 120–121; — Т. 5. — С. 263; — Т. 6. — С. 143; — Т. 8. — С. 93; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 488.

Розділ третій

24/10. ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ († 1426)

Помер 1426 р.³¹⁰⁸. Князь кашинський (1399–1426). У 1385 р. одружився з Олександром, дочкою київського князя Володимира Ольгердовича³¹⁰⁹, яка померла у 1396 р.³¹¹⁰. Другу дружину звали Анастасією.

25/10. БОРИС МИХАЙЛОВИЧ († 19.07.1395)

Помер 19.07.1395 р.³¹¹¹. Можливо був кашинським князем (1389–1395), бо там отримав уділ за заповітом його батька Михайла Олександровича його син Іван. У 1384 р. одружився з дочкою великого князя смоленського Святослава Івановича³¹¹².

26/10. ФЕДІР МИХАЙЛОВИЧ († після 1406)

Помер після 1406 р. Князь микулинський (1399 – після 1406). У 1390 р. одружився з Анною, дочкою видного московського боярина Ф. А. Кошки³¹¹³.

27/16. ДМИТРО ЄРЕМІЙОВИЧ († 1407)

Помер 1407 р.³¹¹⁴. Князь дорогобузький (1373–1407).

28/16. ІВАН ЄРЕМІЙОВИЧ († після 1407)

Князь дорогобузький (1407 – ?).

29/18. ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ († 6.05.1382)

Помер 6.05.1382 р.³¹¹⁵. Князь кашинський (1373–1382). Учасник Куликовської битви. Один з воевод Засадного полку.

XVI

30/19. ДМИТРО ЮРІЙОВИЧ († після 1453)

Помер після 1453 р. Князь холмський (1408 – після 1453)³¹¹⁶.

31/23. ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ († 25.10.1425)

Помер 25.10.1425 р. від чуми³¹¹⁷.

Князь холмський (1402–1425), великий князь тверський (22.05.1425 – 25.10.1425). У 1397 р. одружився з дочкою млозького князя Федора Михайловича.

32/23. ІВАН ІВАНОВИЧ († до 1406)

Помер до 1406 р. Одружився у 1403 р.³¹¹⁸. Напевно був старицьким князем (1402 – до 1406). Монети старицьких князів, про яких немає згадок у джерелах, підтверджують їх існування.

33/23. ЮРІЙ ІВАНОВИЧ

Відомий з родоводів.

34/24. ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ (* 1401 † ?)

Народився 1401 р. Дальша доля невідома.

³¹⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 120; — Т. 5. — С. 262–263; — Т. 6. — С. 143.

³¹⁰⁹ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 146.

³¹¹⁰ ПСРЛ. — Т. 12. — С. 206.

³¹¹¹ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 65.

³¹¹² ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 444.

³¹¹³ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 552.

³¹¹⁴ ПСРЛ. — Т. 13. — С. 9–10.

³¹¹⁵ ПСРЛ. — Т. 8. — С. 42.

³¹¹⁶ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 548.

³¹¹⁷ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 121; — Т. 5. — С. 263; — Т. 7. — С. 93; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 488.

³¹¹⁸ Кучкин В. А. Формирование государственной территории..., — С. 177.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

35/25. ІВАН БОРИСОВИЧ († після 1412)

У 1412 р. не пустив у Кашин дядька Василя³¹¹⁹. Князь кашинський (1399? – після 1412).

36/26. ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ († після 1412)

Князь микулинський (після 1406 – після 1412). 17.01.1412 р. одружився з Марією, дочкою ярославського князя Івана Васильовича³¹²⁰.

37/26. ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ († після 1453)

Князь микулинський (після 1412 – після 1453). Востаннє згаданий у грамоті датованій 1453 р.³¹²¹.

38/27. АНДРІЙ ДМИТРОВИЧ († після 1437) < князі Дорогобузькі

Останній удільний князь дорогобузький (після 1407 – до 1418 ?), князь новгородський (1418). Востаннє згаданий у грамоті датованій 1437 р. Від нього походили **князі Дорогобузькі**. Всі троє його синів перейшли на службу до московського князя. Наймолодший Осип у 1485 р. отримав від Івана III Ярославльське князівство, одружився з дочкою верейського князя Анастасією Михайлівною, і до 1502 р. займав високі уряди при московському дворі. Іван Осипович Пороша Дорогобузький загинув під Казанню у 1530 р., а його син Іван Іванович був страчений у 1547 р.³¹²².

39/27. NN ДМИТРІВНА

Відома з родоводів.

40/27. ІВАН ДМИТРОВИЧ < князі Чернятинські

Відомий з родоводів. Князь чернятинський (перша половина XV ст.).

Чернятинський уділ з центром у с. Чернятині виділився з Дорогобузького князівства. Від Івана Дмитровича походили **князі Чернятинські**. Його син Семен Іванович мав трьох синів Івана, Андрія та Олександра. Андрій у 1489 р. перебував на московській службі, зберігаючи за собою Чернятин³¹²³. Князі Чернятинські вигасли у XVIII ст.

41/27. ЄВДОКІЯ ДМИТРІВНА

У 1408 р. видана за великого князя тверського Івана Михайловича († 1425).

41А/29. NN ВАСИЛІВНА

В 1362 р. видана за молодшого князя Федора Михайловича

XVII

42/30. ДАНИЛО ДМИТРОВИЧ († після 1492) < князі Холмські

Князь холмський (після 1453 – після 1469). З середини 1460-х рр. перебував на московській службі. Вже у 1469 р. московський воевода у поході на Казань³¹²⁴. Згодом один з кращих московських полководців. У 1492 р. очолював Великий полк у поході у Сіверську землю. Від нього походила старша гілка **князів Холмських**. За заповітом

³¹¹⁹ ПСРЛ. — Т. 13. — С. 45.

³¹²⁰ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 486.

³¹²¹ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 552.

³¹²² Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 109.

³¹²³ Милуков П. Н. Древнейшая Разрядная книга официальной редакции. — Москва, 1901. — С. 15.

³¹²⁴ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 157.

Розділ третій

Івана III Холм залишався за князями Холмськими³¹²⁵. Данило Дмитрович мав двох синів: Семена та Василя. Семен нащадків не залишив. Нащадки Василя вигасли у XVI ст.

43/30. МИХАЙЛО ДМИТРОВИЧ († після 29.09.1486) < князі Холмські

Князь холмський (після 1469 – 1486). У вересні 1485 р. здав Твер Іванові III, а вже 29.09.1485 р. був ув'язнений з наказу московського князя за зраду свого попереднього сюзерена. Його дочка Уляна весною 1471 р. була видана за волоцького князя Бориса Васильовича. Два сини Василь та Іван слідів своєї діяльності не залишили. Іван Михайлович нащадків не мав. Бездітним помер і Данило Васильович, син Василя Михайловича³¹²⁶.

44/30. ВАСИЛЬ ДМИТРОВИЧ

Відомий з родоводів.

45/30. ІВАН ДМИТРОВИЧ < князі Холмські

Його сини Іван Каша та Андрій Іванович зберігали частки у Холмському князівстві³¹²⁷. Ця гілка *князів Холмських* вигасла у XVI ст.

46/31. ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (* після 1398 † 23.04.1426)

Народився після 1398 р. Помер 23.04.1426 р.³¹²⁸. Великий князь тверський (1425–1426).

47/31. БОРИС ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 10.02.1461)

Помер 10.02.1461 р. Вел. кн. тверський (1426–1461). Першою дружиною була Анастасія, дочка можайського князя Андрія Дмитровича. У 1453 р. одружився з Анастасією, дочкою суздальського князя Олександра Васильовича³¹²⁹.

48/31. ЯРОСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1435)

Помер у 1435 р. Князь городенський (1426 ? – 1435). Центр його уділу знаходився у Городні на правому березі Волги за 28 верст від Твері. У 1432 р. очолював тверську допомогу Свидригайлові Ольгердовичу³¹³⁰.

49/32. АННА ІВАНІВНА (* 1404/до 1406 † 1471/1484)

У 1430 р. видана за великого князя литовського Свидригайла Ольгердовича († 1452)³¹³¹.

50/32. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ

Можливо князь старицький (до 1406 – ?). Існування князів старицьких засвідчено монетами.

51/32. ЮРІЙ ІВАНОВИЧ

Можливо князь старицький.

³¹²⁵ Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. — Москва-Ленинград, 1950. — № 89. — С. 361.

³¹²⁶ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 107–108.

³¹²⁷ Флоря Б. Н. О пути политической централизации Русского государства (на примере Тверской земли) // Общество и государство феодальной России. — Москва, 1975. — С. 282–284.

³¹²⁸ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 245; — Т. 8. — С. 93; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 488.

³¹²⁹ Эжземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 510–511.

³¹³⁰ Там само. — С. 556.

³¹³¹ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Lwów, 1881. — S. 305–366.

Мономаховичі. Юрійовичі. Ростовська, суздальська, московська і тверська гілки

52/32. ІВАН ІВАНОВИЧ († після 1421)

Можливо князь старицький. У 1421 р. одружився з дочкою боярина І. Д. Всеволожського.

53/36. БОРИС ОЛЕКСАНДРОВИЧ († до 1477) < князі Микулинські

Князь микулинський (після 1453 – до 1477). Його син Андрій успадкував Микулинське князівство. У 1477 р. великий князь тверський Михайло Борисович послав його назустріч Іванові III. Літом 1485 р. Андрій Борисович перейшов на московську службу і отримав Дмитров. Його три сини — **князі Микулинські**: Володимир († після 1507), Юрій та Василь († після 1540) перебували на московській службі. Нашадків у них не було.

54/36. ФЕДІР ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1437) < князі Телятевські, князі Ватутіни, князі Телятевські-Микулинські, князі Пункови

Князь телятевський (бл. 1397 ? – 1437). Телятевське князівство з центром у с. Телятево виділилося з Микулинського князівства. **Князі Телятевські** були нащадками Федора Олександровича. Він мав чотирьох синів: Михайла, Андрія, Юрія та Василя. Обидва молодших нащадків не мали. Михайло Федорович († після 1509) в джерелах згадується з 1477 р. як тверський васал, пізніше (напевно з 1486 р.) на московській службі (писався також Микулинським). Його старший син Іван Більший у 1514 р. потрапив у полон під Оршею. Нашадків не залишив. Другий син Іван Менший Ватута († після 1508 р.) був московським боярином³¹³². Від його старшого сина Михайла Івановича Ватути пішли **князі Ватутіни**. Вони втратили князівський титул у XVI ст. Генерал армії М. Ф. Ватутін (1901–1944) нащадок цієї родини. Дмитро, Петро і Василь Івановичі продовжили рід **князів Телятевських**, який вигас у XVII ст. Найбільш відомий з них боярин Андрій Андрійович († 1612) — один з видних діячів Смутного часу.

Андрій Федорович, напевно, помер до 1486 р. Його син Іван Пунко (Лугвиця) († 1517) був у числі провідних московських полководців. Він писався князем Телятевським-Микулинським. Його старший син Семен Телятевський-Микулинський (боярин з 1540 р.) володів до смерті Микулинським князівством. З його смертю родина **князів Телятевських-Микулинських** вигасла. Середній син Дмитро загинув при здобутті Казані. Молодший син Іван († після 1536) дав початок родині **князів Пункових**, які вигасли у XVI ст.³¹³³.

XVIII

55/46. ІВАН ЮРІЙОВИЧ († після 1454/1456)

Згадується між 1431 та 1454/56 рр.³¹³⁴. Князь зубцовський (до 1431 – після 1454/1456).

56/47. МАРІЯ БОРИСІВНА († 1467)

У 1452 р. видана за великого князя московського Івана Васильовича († 1505)³¹³⁵.

57/47. МИХАЙЛО БОРИСОВИЧ (* 1453 † після 1505)

Народився 1453 р. Помер після 1505 р. на еміграції у Литві. Останній великий князь тверський (1461–1486). У 1471 р. одружився з Софією († 1483), дочкою київського князя Семена Омельковича³¹³⁶.

³¹³² Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 110–111.

³¹³³ Там само. — С. 111.

³¹³⁴ Там само. — С. 118.

³¹³⁵ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 131, 147; — Т. 8. — С. 125; — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 495.

³¹³⁶ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья..., — Т. 2. — С. 512–514.

Розділ третій

58/47. ОЛЕКСАНДР БОРИСОВИЧ († 1455)

XIX

59/57. NN МИХАЙЛІВНА [?]

У Несвізькому замку був портрет дочки Михайла Борисовича, яка нібито вийшла за одного з Радзивілів³¹³⁷. Ним міг бути тільки Микола Миколайович Радзивіл († 1522). Відомості ці дуже непевні.

³¹³⁷ Шпилевский П. М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю // Современник. — Санкт-Петербург, 1853. — № 8. — Отд. 2. — С. 50.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ. ГЕДИМІНОВИЧІ. ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД

4.1. ЛИТОВСЬКІ І ЖЕМАЙТСЬКІ ДИНАСТІЇ. КНЯЗІ ГОЛЬШАНСЬКІ

Легендарна генеалогія литовських князів, відбита у білорусько-литовських літописах, мала на меті довести походження цих князів від Палемона, родича римського імператора Нерона, і тим самим поставити їх вище від Рюриковичів та П'ястів. Але багато елементів легендарної генеалогії оперті на усну традицію, історична глибина якої, навряд, чи сягає далі XI–XII ст. Перші історичні відомості про литовських князів належать до кінця XII – початку XIII ст. На території Литви тоді існувало багато дрібних князівств, які мали свої регіональні династії, зв'язки між якими вловити практично неможливо. Спотворені у латинській чи слов'янській передачі імена деяких князів — все, що збереглося з тих часів: *Свельгате* [Свалеготе ?]³¹³⁸, *Стексе*³¹³⁹, *Даугеруте* [Довгирд ?]³¹⁴⁰, та "багато інших князів... литовців"³¹⁴¹. У 1219 р. волинські князі Данило і Василько Романовичі підписали союз з литовськими князями: "Імена ж литовських князів були: це старші — Живинбуд, Дов'ят, Довспрунк, брат його Міндовг, брат Дов'ятів — Вікаїл; а жемайтські князі — Ердивил, Викинт; а [з] Раушковичів: Кинтибут, Вонибут, Бутовит, Вижійк і син його Вишлій, Китеній, Пликосова; а се Булевичі: Вишимут, — що ото його вбив Міндовг, а жону його забрав і братів його побив Сдивила [і] Спрудійка; а се князі з Дяволтви [Делтуви — Л. В.]: Юдьки, Пукийк, Бикиш, Ликийк"³¹⁴².

Цей перелік можна умовно взяти за початкову точку відліку литовських династій, а старших князів так само умовно віднести до першого покоління. Пропоновані таблиці литовських і жемайтських династій, зрозуміло, гіпотетичні, що зумовлено станом джерел. Тому вони дещо відрізняються від раніше публікованих таблиць³¹⁴³. Більшість їх позицій і далі залишаються дискусійними.

³¹³⁸ Генрих Латвійский. Хроника Ливонии. Пер. и коммент. С. А. Аннинского. — Москва-Ленинград, 1938. — IX, 1.

³¹³⁹ Там само. — XVII, 6.

³¹⁴⁰ Там само. — XVII, 3.

³¹⁴¹ Там само. — XXV, 2.

³¹⁴² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 735–736.

³¹⁴³ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Таблиці. — Львів, 1996. — Табл. 27–28; Його ж. Князівські династії..., — С. 283–290.

Табл. 21. Династії литовських князів

I

1. ЖИВИНБУД (ГІМБУТ ?) († після 1219)

У 1219 р. очолював литовських і жемайтських князів на переговорах з волинськими князями. За легендарною генеалогією — князь литовський і жемайтський (? – після 1219), син Кунаса і молодший брат Кернуса (часом виступає під іменем Гімнуса), до гілки якого перейшла верховна влада у литовських землях³¹⁴⁴.

2. ДОВ'ЯТ († після 1219)

У 1219 р. серед литовських князів був другим після Живинбуда. Належав до іншої гілки або династії князів литовських.

3. ВІЛКАЇЛ [ВІКАЇЛ] († після 1219)

Князь литовський, молодший брат Дов'ята.

4. ДОВСПРУНК († після 1219 / до 1229)

Помер після 1219 р. (коли брав участь у переговорах з волинськими князями) та до 1229 р. (коли всю Аукштайтію об'єднав під своєю владою його молодший брат Міндовг). Князь девялтовський [делтувський] (? – після 1219/ до 1229). Третій по старшинству з литовських князів у 1219 р. Належав до іншої гілки чи династії ніж Живинбуд та Дов'ят. За легендарною генеалогією походив з роду Кітаврасів, його син одружився з Поятою, спадкоємницею Кернуса, старшого брата Живинбуда³¹⁴⁵. Сам Довспрунк був одружений з сестрою Вікинта, князя Жемайтії³¹⁴⁶.

5. МІНДОВГ [МІНДАУГАС] († 1263)

Вбитий у 1263 р. внаслідок змови Довмонта, Тройната та інших князів³¹⁴⁷. Князь Аукштайтії (до 1219 – кінець 1230-х), великий князь литовський (з кінця 1230-х), король (з 1251). Молодший брат Довспрунка. Першим розпочав об'єднання литовських князівств, не зупиняючись перед винищенням інших князів — "братії"³¹⁴⁸. У 1251 р. з королівським достоїнством прийняв християнство, але у 1260 р. повернувся у язичество. Його дружина була сестрою дружини нальшенайського князя Довмонта. Міндовг був одним з найвидатніших правителів Литви. Його стосунки з галицько-волинськими князями ще потребують серйозних неупереджених досліджень³¹⁴⁹.

6. NN, [сестра Довспрунка і Міндовга]

Мати Тройната, який був сестричем Міндовга та двоюрідним братом його племінника Товтивіла³¹⁵⁰. За легендарною генеалогією Тройнат був сином Скірмонта³¹⁵¹. Напевно взаємними шлюбами Довспрунка і Ердивіла-Скірмонта на рідних сестрах скріплювався союз девялтовських і жемайтських князів.

7. ГІНВІЛ-БОРИС МІНГАЙЛОВИЧ [?]

Легендарний князь полоцький (середина XIII ст.). Досить вірогідно, що ослаблена Полоцька земля у 1230-х рр. прийняла литовського князя, який одружився з Рюриківною

³¹⁴⁴ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 91, 129, 146, 174–176, 194–195, 215.

³¹⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 145, 146, 174, 193, 214.

³¹⁴⁶ Пашуто В. Т. Образование литовского государства. — Москва, 1959. — С. 492.

³¹⁴⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 860.

³¹⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 858.

³¹⁴⁹ Skirtunt K. Dzieje Litwy. — Kraków, 1886; Id., Mindog, król Litwy // Nad Niemnem i nad Bałtykiem. — Zesz. 3. — Warszawa, 1909; Nikzentaitis A., Gediminas. — Vilnius, 1989.

³¹⁵⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 860.

³¹⁵¹ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 196.

з місцевої династії і перейшов у православ'я. Пізніша традиція приписала йому заснування Борисова, будівництво монастирів і соборів, здійснене до нього полоцькими Рюриковичами³¹⁵².

II

8/1. КУКОВОЙТ

Князь литовський (перша половина XIII ст.).

За легендарною частиною білорусько-литовських літописів був посланий на допомогу Шварнові Даниловичу проти луцького князя Мстислава Даниловича під час боротьби за Берестя, Мельник, Городно та Новогрудок³¹⁵³. Галицько-волинський літопис нічого не повідомляє про міжусобну боротьбу між Даниловичами. Скоріше це відгомін подій першої половини XIII ст., коли йшла боротьба за Городенське та Новогрудське князівства. Традиція приписує Куковойту запровадження культу померлих князів та встановлення ідолів у священних гаях³¹⁵⁴.

9/4. ТОВТИВІЛ († 1263)

Вбитий підступно під час переговорів з Тройнатом у 1263 р. через зраду боярина Прокопія³¹⁵⁵. Князь литовський, князь полоцький (бл. 1262 – 1263).

У 1245 р. був прогнаний з Литви Міндовгом і деякий час знаходився при дворі Данила Романовича. Отримав уділ у Полоцькій землі (може у порозумінні з Гінвілом-Борисом Мінгайловичом), встановив зв'язки з ризьким єпископом Миколою. Взимку 1248/1249 р., коли почалося порозуміння Міндовга з хрестоносцями, втік до Вікінга у Жемайтю. Оточив Міндовга у замку Ворута, але не зміг його здобути. Пізніше тримав уділ у Жемайтії. Як союзник Данила Романовича брав участь у поході 1253 р. на підтримку претензій Романа Даниловича на Австрійську спадщину. Врешті став васалом Міндовга і, напевно, отримав від нього бл. 1262 р. Полоцьке князівство³¹⁵⁶.

10/4. ЕДИВІЛ († після 1253)

Брат Товтивіла і племінник Міндовга. Князь литовський. У 1245 р. був прогнаний з Литви Міндовгом і знайшов притулок при дворі Данила Романовича. Мав уділ у Жемайтії. У 1253 р. брав участь у поході в Чехію на підтримку Романа Даниловича. Далі його сліди губляться.

11/4. NN, дочка

До 1252 р. (можливо між 1241–1245) видана за галицько-волинського князя Данила Романовича³¹⁵⁷.

12/5. ВОЙШЕЛК († 1269)

Загинув у 1269 р. під час бійки, яка вибухнула на переговорах з галицьким князем Левом Даниловичом у Михайлівському монастирі біля Володимира³¹⁵⁸. Князь новогрудський (бл. 1249 – 1254, 1259 – 1264), великий князь литовський (1264–1267).

У 1254 р. передав Новогрудське князівство Романові Даниловичу і прийняв чернецтво у ігумена Григорія в Полонині³¹⁵⁹. Намагався через Угорщину та Болгарію

³¹⁵² ПСРЛ. — Т. 35. — С. 195.

³¹⁵³ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 216.

³¹⁵⁴ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 196.

³¹⁵⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 860–861.

³¹⁵⁶ НПЛ. — С. 319.

³¹⁵⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 815; Dąbrowski D. Małżeństwa Daniela Romanowicza (aspekt genealogiczny i polityczny) // Venerabiles nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. — Toruń, 1997. — S. 43–50.

³¹⁵⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 869.

Розділ четвертий

добратися до святих місць у Палестині, але мусив повернутися назад. Заснував монастир на Німані. Хрещений батько Юрія Львовича. Після походу Бурундая, який відновив ординське панування над Галицько-Волинською державою і змусив її князів брати участь в походах на Литву, зайняв Новгородське князівство. Після загибелі Міндовга втік у Пінськ. З допомогою Шварна Даниловича здобув батьківський престол, якийсь час ділив його із Шварном, а потім уступив йому. Відмовився передати литовський престол Левові Даниловичу. Його випадкова смерть у безглуздій сутичці розірвала короткочасну волинсько-литовську унію і привела до довгого періоду конфронтації обох сторін.

13/5. NN, дочка

Дочка Міндовга і сестра Войшелка. У 1253 р. видана за Шварна Даниловича († 1269), пізніше князя холмського і великого князя литовського (1264–1269)³¹⁶⁰.

14/5. РЕПЕК († 1263)

Син Міндовга. Вбитий разом з батьком у 1263 р.

15/5. РУКЕЛЬ († 1263)

Син Міндовга. Вбитий разом з батьком у 1263 р.

16/7. РОГВОЛОД-ВАСИЛЬ БОРИСОВИЧ [?]

Легендарний князь полоцький (середина XIII ст.). Для сина першого полоцького князя з литовської династії ім'я Рогволода-Василя дуже ймовірно, що підвищує довіру до можливості існування цього князя.

III

17/9. КОСТЯНТИН ТОВТИВЛЛОВИЧ († після 1310)

Князь вітебський (1262–1263), полоцький (1264 ?, 1270/80 – 1310). Отримав Вітебськ від батька. Під час зближення Міндовга з Олександром Невським одружився з дочкою останнього Євдокією³¹⁶¹. Після загибелі батька втік у Новгород Великий³¹⁶². По смерті Ерденя у 1270/1280 рр. повернув собі Полоцьк. За буллою папи Климента V від 19.06.1310 р., не маючи спадкоємців, залишив князівство ризькому єпископові. Однак військо Вітеня, відповідно до угоди з полочанами, прогнало лицарів єпископа³¹⁶³. Скоріше всього єпископ пробував заволодіти Полоцьком при допомозі фальшивої грамоти: у Костянтина Товтивлловича були нащадки, а практика успадкування не передбачала передачі престолу представникам інших гілок чи династій шляхом заповіту (подібні випадки мали місце вже у XV ст.).

18/16. ГЛІБ РОГВОЛОДОВИЧ [?]

Легендарний князь полоцький (? – до 1262). Можливо був усунений Міндовгом.

19/16. ПАРАСКОВІЯ РОГВОЛОДІВНА [?]

Легендарна полоцька княжна, сестра Гліба. Традиція приписує їй прийняття чернецтва, переписування книг та інші благочестиві подвиги³¹⁶⁴. Якщо це не переспів подвигів полоцьких княгинь-черниць, які жили у XII ст., а відбиток реальних подій, то вони могли повторитися бл. 1262 р. при зміні династії у Полоцьку.

³¹⁵⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 859.

³¹⁶⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 830.

³¹⁶¹ Экземплярский А. В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1238 по 1505 г. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1891. — С. 39–40.

³¹⁶² Пашуто В. Т. Образование Литовского государства..., — С. 383.

³¹⁶³ Бережков М. О торговле Руси с Ганзой до конца XV в. — Санкт-Петербург, 1879. — С. 115.

³¹⁶⁴ ПСРЛ. — Т. 35. — Стб. 195.

20/16. ІЗЯСЛАВ РОГВОЛОДОВИЧ [?] († після 1265)

Як князь полоцький і васал Войшелка у 1265 р. підтвердив мир Литви з Орденем та ризьком єпископом³¹⁶⁵. Можливо був братом Гліба, якому вдалося повернути батьківський престол. Можливо також, що у 1264 р. Полоцьке князівство отримав Рюрикovich з попередньої династії, яка зберігала дрібні уділи у Полоцькій землі. Міг тримати князівство лише у 1264–1265 рр., бо уже у 1266 р. полоцьким князем був Ердень.

IV

21/17. МИХАЙЛО КОСТЯНТИНОВИЧ († до 1310)

Помер за життя батька³¹⁶⁶. Князь вітебський (1270/80 – до 1310).

22/17. ВАСИЛЬ КОСТЯНТИНОВИЧ [?] († до 1310)

За добре аргументованою версією Т. Василевського, вітебська княжна, яка була другою дружиною Ольгерда Гедиміновича, походила з литовської династії³¹⁶⁷. Тоді її батько Ярослав був внуком Костянтина Товтивіловича. Т. Василевський вважає його сином Михайла Костянтиновича, відносячи "Родовід князів вітебських" до чистого фальсифікату Т. Нарбута. За цим родоводом князь Ярослав був Васильовичем. Питання джерел Хроніки Биховця, складовою частиною якої є "Родовід", ще не достатньо вивчене. Міг існувати князь Василь Костянтинович, який також помер за життя батька (інакше фальсифікація заповіту Костянтина не мала би сенсу). Князь Василь міг бути також сином вітебського князя Ізяслава, який бл. 1265 р. підтвердив мир Войшелка з хрестоносцями та Рігою. Тоді ця гілка була нащадками Рюрикovichів.

23/18. ВОЇН [ГЛІБОВИЧ ?] († після 1326)

Згадується під 1326 р. як полоцький князь³¹⁶⁸. Дослідники вважали Воїна сином Пукувера та молодшим братом Гедиміна, але це не підтверджено жодними джерелами. Вигнавши з Полоцька хрестоносців, Вітень міг передати князівство представникові попередньої династії, тобто синові Гліба чи Ізяслава Рогволодовичів. Це сталося бл. 1311 р., тобто по смерті Костянтина Товтивіловича, а не у 1307 р., як датують окремі літописи³¹⁶⁹.

V

24/21-22? ЯРОСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ [ВАСИЛЬОВИЧ?] († після 1.11.1338)

Князь вітебський (до 1310 – після 1338). Його дочка стала другою дружиною Ольгерда Гедиміновича до якого через цей шлюб відійшло Вітебське князівство. 1.11.1338 р. мир Гедиміна з Орденем та Рігою підписав і "король" вітебський³¹⁷⁰. Ним, напевно, міг бути тільки Ярослав Михайлович [Васильович?].

25/23. ЛЮБКО ВОЇНОВИЧ († 1342)

Князь полоцький (після 1326 – 1342). Загинув у 1342 р. під Ізборськом в ході війни Литви з хрестоносцями³¹⁷¹.

³¹⁶⁵ Russisch-Livlandische Urkunden gesammelt von K. E. Napiersky. — Sankt-Peterburg, 1868. — № 25. — S. 13; Полоцькие грамоты / Сост. А. Л. Хорошкевич. — Москва, 1977. — № 2. — С. 36–37.

³¹⁶⁶ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. — Bd. 6. — Riga-Revel, 1881. — № 3059.

³¹⁶⁷ Wasilewski T. Trzy małżeństwa wielkiego księcia Olgierda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane A. Gieysztorowi. — Warszawa, 1991. — S. 673–683.

³¹⁶⁸ НПЛ. — С. 98.

³¹⁶⁹ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 469; Strykowski M. Kronika polska, litewska, zmuska i wszystkiej Rusi etc. — Cz. 1. — Warszawa, 1846. — S. 349.

³¹⁷⁰ Russisch-Livlandische Urkunden..., — № 83. — S. 67–69.

³¹⁷¹ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 188.

26/24. АННА ЯРОСЛАВНА († бл. 1350)

В 1339 р. видана за Ольгерда Гедиміновича († 1377), який через цей шлюб успадкував Вітебське князівство³¹⁷².

Табл. 22. Династії жемайтських князів

У легендарній генеалогії жемайтські династії тісно переплетені з литовськими. Напевно так і було у дійсності. Можливо, що винищення литовських князів Міндовгом, який прагнув об'єднати Аукштайтю, Делтуву та Жемайтю в одну державу, дало певну перевагу жемайтським князям, які зуміли відтіснити нащадків старших литовських князів. У таблиці 22 відлік колін і далі йде від ровесників Живинбуда.

Три коліна до Живинбуда

1. ШВИНТОРОГ

Легендарний князь литовський і жемайтський з роду Кітавраса (початок XII ст.), тобто предок Довспрунка та Міндовга. З його правління традиція пов'язувала зміни у язичеському культурі³¹⁷³.

Два коліна до Живинбуда

2/1. ГЕРМОНТ [СКІРМОНТ]

Легендарний князь литовський і жемайтський (перша пол. XII ст.)³¹⁷⁴.

Одно коліно до Живинбуда

3/2. ТРАБУС

Легендарний князь жемайтський (друга половина XII ст. ?)³¹⁷⁵.

4/2. КОЛІГІН

Легендарний князь литовський (друга половина XII ст.).

Цікаво, що традиція поставила молодшого сина князем литовським. Колігін помер за життя брата і його спадкоємець став васалом жемайтського князя.

5/?. ЕРДИВІЛ-СКІРМОНТ († після 1219)

Як старший із жемайтських князів підписався під угодою 1219 р. За легендарними генеалогіями називався Скірмонтом. Так як Тройнат був сестричем Міндовга, то виходить, що Ердивіл одружився з сестрою Міндовга та Довспрунка. Князь жемайтський (? – після 1219).

6/?. ВИКИНТ († після 1248)

Рідний брат Ердивіла, учасник переговорів у 1219 р. Князь жемайтський (після 1219 – 1245), по смерті Ердивіла – старший із жемайтських князів. У 1245 р. прогнаний Міндовгом, знайшов притулок у Данила Романовича разом з синами Довспрунка. З допомогою своїх васалів підняв повстання у Жемайтті, яке охопило половину краю. На допомогу йому виступили волинські війська. Напевно загинув у боротьбі з Міндовгом³¹⁷⁶.

³¹⁷² Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 85–86.

³¹⁷³ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 92, 131, 132, 149, 177.

³¹⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 92–93, 131–132, 149, 177, 197, 218.

³¹⁷⁵ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 93, 132, 149, 177, 197, 218.

³¹⁷⁶ Пашуто В. Т. Образование Литовского государства..., — С. 378.

7/?. NN, сестра Ердивіла і Вікінта

Видана за Довспрунка, князя девялтовського, старшого брата Міндовга.

8/4. РОМАН [РИМУНТ ?]

Легендарний князь жемайтський (середина XIII ст.). Можливо, що прийняв християнство між 1251–1260 рр. під тиском Міндовга, що допомогло йому зберегти своє становище. Литовське ім'я його, можливо, було Римунт

II

9/5. ТРОЙНАТ († 1264)

Вбитий у 1264 р. конюхами Міндовга внаслідок змови, організованої прихильниками Войшелка³¹⁷⁷. Князь жемайтський (? – 1263), великий князь литовський (1263–1264).

Вже у 1262 р. зірвав спільний похід на орденський замок Венден. У 1263 р. очолив змову, яка завершилася вбивством короля Міндовга та двох його синів. На переговорах підступно вбив полоцького князя Товтивіла, старшого з династії Міндовга. Це не допомогло йому утриматися на престолі³¹⁷⁸.

10/5. ЛЮБАРТ († бл. 1254/1256)

Легендарний князь карачевський, який загинув у бою з ординцями Курдаса (Кирдаса)³¹⁷⁹. Напевно Любарт був князем керновським, який загинув у бою з ординцями як союзник короля Данила під час війни з Куремсою (Коренцою) (бл. 1254/1256).

11/5. ПИСІМОНТ († бл. 1254/1256)

Легендарний князь турівський [?], який загинув разом з братом Любартом. Можливо, що у середині XIII ст. король Данило надав якісь уділи у васальному Турівському князівстві литовським династам, які шукали у нього захисту під час переслідування Міндовга.

12/5. ТРОЙДЕН († після 1282/ до 1289)

Помер після 1282 р. і до 1289 р.³¹⁸⁰. Великий князь литовський (бл. 1270 ? – після 1282/ до 1289).

За переконливою версією Т. Василевського був сином Скірмонта³¹⁸¹. По смерті Романа не отримав нічого. Лише Наримунт надав йому завойовані ятвязькі землі. Від Войшелка отримав також уділ у Аукштайтії. Бл. 1270 р. утвердився на литовському престолі. Провадив довгу війну з волинськими князями. Взяв Городно³¹⁸² та Дорогичин³¹⁸³. Воляни відбили Слонім і Турійськ. З допомогою Менгу-Тимура Лев Данилович у 1275 р. повернув Дорогичин, але спроби з допомогою Ногая у 1279 р. повернути Чорну Русь виявилися невдалими³¹⁸⁴. В цих війнах згинули брати Тройдена: Борза, Лесій, Свелкеній³¹⁸⁵ і Серпутій³¹⁸⁶. Це могли бути незнані з інших джерел сини Ердивіла-Скірмонта або двоюрідні брати з інших гілок.

³¹⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 861.

³¹⁷⁸ Seraphim A. Das Zeugenverhor des Fransiscus de Moliano (1321). — Königsberg, 1912. — S. 63, 78.

³¹⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 91–92, 110, 130, 148, 176, 196, 217.

³¹⁸⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 869, 871, 878, 882, 933.

³¹⁸¹ Wasilewski T. Początkowe dzieje dynastii Giedymina // Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym. — Warszawa, 197. — S. 347–362.

³¹⁸² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 871.

³¹⁸³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 874.

³¹⁸⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 872–878, 911.

³¹⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 871, 869.

³¹⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 869, 874.

13/8. НАРИМУНТ († до 1269)

Князь керновський (бл. 1258 – до 1269). Керновське князівство (з центром у Кернові-Кярнаве) було одним з важливіших литовських князівств. Наримунт завоював частину ятвязьких земель, вів боротьбу з Довмонтом, загинув у війні з Васильком Романовичем³¹⁸⁷.

14/8. ДОВМОНТ-ТИМОФІЙ († 20.05.1299) < князі Свірські ?

Князь нальшенайський і утянський (? – 1264), князь псковський (1266–1299).

Учасник змови, яка завершилася вбивством Міндовга. Після загибелі Тройната і приходу до влади Войшелка та Шварна втік у Псков. Прийняв християнство і став одним з найвидатніших псковських князів. За заслуги в обороні Пскова і будівництво кам'яних храмів канонізований у 1374 р. Перша дружина була сестрою дружини Міндовга. Вдруге одружився з Марією (в чернецтві Марфа), онукою Олександра Невського³¹⁸⁸.

За легендарною генеалогією Довмонт мав сина Ялголда від якого пішли *князі Свірські*. Ці князі справді походили з якоїсь литовської династії. Їх володіння складали волості Свір, Кобильник, Мядзьол, Сирмеж, Свірани, Ворняни і Трокінікі у Кревському князівстві. Вперше князі Свірські Олександр, Ерік і Роман підписалися на перемир'я великого князя Свидригайла Ольгердовича з Орденом 15.05.1432 р. Сильно розросла родина князів Свірських трималася окремо і земську службу несла під керівництвом свого хорунжого, який титулувався "хорунжим Свірським і Кревським"³¹⁸⁹. Значної ролі вони не відігравали. Лукаш Свірський був господарським маршалком у 1554–1593 рр. Рід вигас у XVII ст.

15/8. ГОЛЬША († до 1269 ?) < табл. 23

За традицією був першим князем гольшанським і заснував Гольшани (над р. Вілією неподалік від гирла Вільни, при її впадінні у Вілію)³¹⁹⁰. Напевно загинув під час війни з волинськими князями у другій половині XIII ст. (до 1269 р.). Від нього вели свій рід *князі Гольшанські*.

16/8. ГЕДРУС [ЕРДЕНЬ] († 1267) < князі Гедройци, князі Гедройци-Юрага, князі Ямонтовичі-Підберезькі

Загинув у 1267 р.³¹⁹¹. Традиція вважає його першим князем гедройцьким (? – 1264/1266), який заснував Гедройці. Після загибелі Тройната поставлений Войшелком полоцьким князем (1264/1266 – 1267). Воював проти псковського князя Довмонта у боротьбі з яким загинув. У 1266 р. Довмонт захопив у полон його дружину та двох синів. Літописи називають його васалів князів Гоїторна, Любима і Люгайла. Можливо це були його діти.

Князі Гедройци вели своє походження від Гінвіла, сина Гедруса. Вперше у достовірних джерелах князі Гедройци (Гедройти, Гедройтські) з'являються під 1399 р. Война, Гогул і Ягайло Гедройци жили на початку XV ст. Різні гілки цієї родини сильно розрослися у XVI ст. і дожили до XVIII ст. Значної ролі вони не відігравали³¹⁹².

Те ж саме можна сказати і про їх відгалуження – рід *князів Гедройців-Юрага*, які походили від Юраги-Юрія, сина Гурди Гінвіловича, внука Гедруса. Ця гілка вигасла у XVII ст.³¹⁹³.

³¹⁸⁷ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 92, 94, 150–151, 177–178, 198–199, 219–220.

³¹⁸⁸ Охотникова В. И. Повесть о Довмонте. — Ленинград, 1985; Евгений [митрополит] История княжества Псковского. — Ч. 1–3. — Киев, 1931.

³¹⁸⁹ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 505–517.

³¹⁹⁰ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 93–94, 132, 150–151, 198–199, 218–220.

³¹⁹¹ НПЛ. — С. 85.

³¹⁹² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 65–76.

³¹⁹³ Там само. — S. 76.

Литовські і жемайтські династії. Князі Гольшанські

Від Гурди Гінвіловича, внука Гедруса вели свій рід і князі **Ямонтовичі-Підберезькі**. Ямонт Тулундович, клецький князь (з 1390 р.), загинув у битві на р. Ворсклі у 1399 р. Його сини Семен († після 1411) та Михайло († до 1443) отримали уділ з центром у Підбереззі на південь від Лукомля. Семен Ямонтович був у світі Владислава-Ягайла під час битви під Грюнвальдом. Ясько (Ямонт) Михайлович згадується у документах за 1450–1464 рр. Він мав сина Семена († 1540 р.), двічі одруженого з княгинями Соколинською та Заславською, та дочку Юліанну. Ця гілка вигасла із смертю онуків князя Семена, який мав двох синів: Григорія та Івана³¹⁹⁴.

III

17/9. ОЛЬГІМАНТ

Князь новгородський (після 1256 – ?). Сприяв литовському завоюванню Чорної Русі³¹⁹⁵.

18/12. ПУКУВЕР (БУДИВИД) († 1295 ?)

Великий князь литовський (після 1282 / до 1289 – 1295?).

Походження Пукувера та його брата Будикида тісно пов'язано з походженням Гедиміна. На сьогодні це питання залишається дискусійним. Пануючим в історіографії залишається погляд С. Зайончковського про жмудське походження династії³¹⁹⁶. Вітень і Гедимін, напевно, були синами Пукувера (Будивида), з чим погоджуються більшість дослідників цієї проблеми³¹⁹⁷. С. Охманський, виходячи з матеріалів літописної повісті про битву на Куликовому полі, у якій брали участь Андрій та Булав-Дмитро Ольгердовичі, прийшов до висновку, що Пукувер був сином Сколоменда (Скирмонта)³¹⁹⁸. Версія Т. Василевського, за якою Скирмонт був батьком Тройдена, а Пукувер (Будивід), який змінив Тройдена на престолі великих князів литовських, — сином останнього, виглядає переконливіше³¹⁹⁹. Не заперечує проти неї і Я. Тенговський — автор найбільш ґрунтовного дослідження про Гедиміновичів³²⁰⁰.

По матері був внучатим племінником Войшелка, через що у 1282 р. Лев Данилович очікував від нього помсти за загибель Войшелка³²⁰¹. Передав Волковиськ волинському князеві Мстиславу Даниловичу "... аби он с ними мир держал..."³²⁰².

19/12. БУДИКИД

Рідний брат Пукувера³²⁰³.

³¹⁹⁴ Там само. — S. 151–153.

³¹⁹⁵ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 92, 131, 148, 151, 176, 178, 196, 199, 217, 220.

³¹⁹⁶ Zajączkowski S. Przyczynki do hipotezy o pochodzeniu dynastji Giedymina ze Zmudzi // *Ateneum Wilenskie*. — 4. — 1927. — S. 392–416.

³¹⁹⁷ Chodynicki K. Geneza dynastii Giedymina // *Kwartalnik Historyczny*. — Т. 40. — 1926. — S. 548–560; Paszkiewicz H. Jagiełłonowie a Moskwa. — Т. 1. Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku. — Warszawa, 1933. — S. 142; Puzyna J. Kim był i jak się naprawdę nazywał Pukuwer, ojciec Giedymina // *Ateneum Wilenskie*. — 10. — 1935. — S. 1–43; Іb., Sukcesorowie Trojdena // *Ateneum Wilenskie*. — 13. — 1938. — Z. 1. — S. 1–31; Пашуто В. Т. Образование Литовского государства..., с. 492.

³¹⁹⁸ Ochmański J. Giedyminowicze — "prawniki Skołomendowy" // *Art hitorica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*. — Poznań, 1976. — S. 255–258; Його ж. Гедиміновичи — "правнуки Сколомендови" // *Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII–XIV вв.* / Под ред. Б. А. Рыбакова. — Москва, 1974. — С. 358–364.

³¹⁹⁹ Wasilewski T. Początkowe dzieje dynastii Giedymina // *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*. — Warszawa, 197. — S. 347–362.

³²⁰⁰ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — Poznań-Wrocław, 1999. — S. 16.

³²⁰¹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 897.

³²⁰² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 933.

³²⁰³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 933.

Розділ четвертий

20/12. ГАУДЕМУНДА-СОФІЯ († 1288/1291)

У 1279 р. видана за мазовецького плоцького князя Болеслава Земовитовича († 1313)³²⁰⁴. Остання згадка про Гаудемунду-Софію відноситься до 1288 р. У 1291 р. Болеслав одружився вдруге з Кунегундою, дочкою чеського короля Пшемисла-Оттокара II. Один з синів Софії на честь діда був названий Тройденом. Він став батьком галицько-волинського князя Болеслава-Юрія.

21/12. РИМУНТ-ВАСИЛЬ [?]

За традицією виховувався у Львові при дворі Лева Даниловича, де прийняв християнство, а згодом і чернечий чин (в чернецтві Лавриш). Відрікся від влади на користь Вітеня. Традиція вважала його останнім з роду Кітавраса³²⁰⁵.

22/16. АНДРІЙ († 1323)

Помер у 1323 р.³²⁰⁶. Потрапивши в полон до Довмонта у 1266 р., прийняв християнство, став ігуменом одного з монастирів, а потім єпископом тверським (1289–1316). 28.03.1316 р. залишив єпископію і пішов у монастир³²⁰⁷. Помер у монастирі на Оші і похований у Твері в соборі св. Спаса.

23/16. NN, син († після 1266)

Потрапив з братом у полон в 1266 р. Дальша доля невідома.

IV

23А/17. РИНГОЛЬТ [?]

Легендарний князь новгородський (кінець XIII ст.)³²⁰⁸. Місцева традиція навіть зробила його батьком Міндовга, з часами якого пов'язане завоювання Чорної Русі. Скоріше всього це був останній з нащадків Ердивіла-Скірмонта, після яких до Коріата Гедиміновича у Новгородку князів не було.

23Б/18. ВІТЕНЬ († 1315)

Вед. кн. литовський (бл. 1295 – 1315). За П. Дюсбургом у 1296 р. Вітень мав титул короля³²⁰⁹. Традиція виводить його з Жемайтії із роду Колюмнів. Володів невеликим князівством із центром в Айраколі-Райголі, висунувся ще за Тройдена. Обраний з'їздом литовських князів³²¹⁰. Версія, за якою Вітень навіть не належав до княжого роду, не витримує жодної критики: при наявності стількох відгалужень і окремих князівських династій ніякий нобіль не міг стати великим князем. Вітень міг бути сином одного з братів Тройдена або навіть незнаного жемайтського князя який відзначився як полководець і через це був обраний великим князем після вигаснення династії Кітавраса. Однак це, скоріше, відгомін боротьби між різними династіями, яку повів, ймовірно, Вітень, відроджуючи політику Міндовга. Щоби у 1296 р. титулуватися королем, напевне, треба було мати вагомні підстави до зайняття найвищого престолу. Як син Пукувера Вітень був законним спадкоємцем попередньої династії.

³²⁰⁴ МРН. — Т. 3. — Р. 47; Powierski J. Polityczne tło małżeństwa Bolesława II mazowieckiego z córką Trojdena litewskiego Gaudemundą Zofią // Europa Środkowa i Wschódia w polityce Piastów. — Toruń, 1997. — S. 63–82.

³²⁰⁵ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 150, 198, 219.

³²⁰⁶ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 42.

³²⁰⁷ ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 36.

³²⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 92, 131, 148–149, 176, 196–197, 217–218.

³²⁰⁹ Petri usburg Chronica terre Prussiae. — III. — Р. 267.

³²¹⁰ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 94–95, 159, 179, 195, 220.

Залишається версія А. Прохазки, за якою Вітень був стричним братом Гедиміна³²¹¹. У такому випадку він міг скористатися із ситуації, яка склалася після смерті Пукувера, коли Римунт-Василь-Лавриш перебував у монастирі, відмовившись від влади, а Гедимін був ще надто молодим, і через "обрання" на княжому снемі посісти престол. Тоді версія Кромера та Ваповського, що Вітень був убитий конюхом Гедиміна відбиває певні реалії: Вітень міг загинути внаслідок змови, у якій брав участь його стричний брат Гедимін. Це суперечить тезі Е. Гудавічюса про співправління Гедиміна з Вітеном³²¹², але популярні серед істориків висновки щодо існування "діархій", "тріумвіратів" і т. д. в княжу добу мало в'яжуться з тодішніми реаліями, коли кожен васал прагнув бути незалежним володарем. Ці проблеми, напевно, назавжди залишаться дискусійними.

24/18. ГЕДИМІН [ГЕДИМІНАС] (* бл. 1275 † 1341) < табл. 24

Помер 1341 р. Великий князь литовський (1316–1341). В окремих документах титулований "королем литовців і руських".

Походження одного з найвидатніших литовських князів залишається дискусійним. Відомості начебто Гедимін був конюхом Вітєня, який зайняв трон після вбивства свого пана, приведені у Кромера та Ваповського, відкидав уже М. Стрийковський³²¹³. Це просто відгомін конфронтації Литви та Польщі. Більшість літописів називали Гедиміна сином Вітєня³²¹⁴, але сучасні йому документи однозначно називають його братом Вітєня³²¹⁵, тому, виходячи з вище викладених версій та їх аргументацій, найбільш вірогідним видається, що Гедимін був молодшим братом Вітєня, сином Пукувера і внуком Тройдена.

Т. Нарбут датував народження Гедиміна 1257 р.³²¹⁶, але ця дата нічим не підтверджена, а з огляду на вік деяких його дітей виглядає невірогідною. Гедимін народився не пізніше 1275 р., як вважав Г. Пашкевич³²¹⁷ або близько цієї дати³²¹⁸.

Першою його дружиною була незнана з походження литовка, від якої народилися старші сини. Ольгерд і Кейстут народилися від Ольги, напевно Рюриківни з полоцької династії. Молодші сини — від третьої дружини Єви, яку джерела також називають русинкою. Вона могла бути нащадком городенських або турівських князів. Хрестильним іменем її була Леоніда (Левоніда), під цим іменем вона записана у Пом'янику свого внука волинського князя Федора Любартовича³²¹⁹. Хоча Гедимін, який загинув під час облоги замку Баїрбург, був похований за язичеським обрядом, він певний час був християнином (причому і православним і католиком). У тому ж Пом'янику Федора Любартовича князь Гедимін записаний під хресним православним іменем Прокопія³²²⁰.

³²¹¹ Prochaska A. Rec.: Józef Wolff. Ród Gedymina // *Кwartalnik Historyczny*. — Т. 1. — 1887. — S. 329.

³²¹² Гудавічюс Э. По поводу так называемой "диархии" в Великом Княжестве Литовском // *Feodalism Baltijas regiona. Zinatnisko rakstu krajums*. — Riga, 1985. — С. 33–44.

³²¹³ Strykowski M. *Kronika polska, litewska, žmudska...*, — Cz. 1. — S. 353.

³²¹⁴ Там само. — S. 356; ПСРЛ. — Т. 32. — С. 35; — Т. 35. — С. 95, 151, 179, 199, 220.

³²¹⁵ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. — Т. 2. — № 687. — P. 140; — Т. 6. — № 3068. — P. 466.

³²¹⁶ Narbutt T. *Dzieje starożytne narodu litewskiego*. — Т. 1. — Wilno, 1835. — S. 159.

³²¹⁷ Paszkiewicz H. *Jagiellonowie a Moskwa*. — Т. 1. — S. 250–251.

³²¹⁸ Nikzentaitis A. *Gediminas*. — Vilnius, 1989. — S. 12; Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*. — S. 16–17.

³²¹⁹ Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // *Лавра*. — 1998. — № 2. — С. 51–52.

³²²⁰ Там само. — С. 52; Про Гедиміна див.: Никитский А. М. Кто был Гедимин? // *Русская Старина*. — 1871. — Кн. 8. — Т. 4; Василевский В. Г. Обращение Гедимина в католичество // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. — 1872. — Ч. 159. — № 2; Prochaska A. *O prawdziwości listów Giedymina // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydz. hist.-filozof.*, — Kraków, 1895. — Ser. 2. — Tt. 7; Zajączkowski S. *Przyczynki do hipotezy o pochodzeniu dynastji Giedymina ze Żmudzi // Ateneum Wilenskie*. — 4. — 1927. — S. 392–416.

Розділ четвертий

25/18. ГВАРЕБУТА-ВАСИЛИСА [?]

У Пом'янику князя Федора Любартовича поряд з дружиною Гедиміна записана Василиса. А. Петрушевич вважає, що це сестра Гедиміна — Гваребута³²²¹.

V

26/23. СВАЛЕГОТЕ

Син Вітеня згадується тільки в орденському документі³²²². Його доля невідома.

Табл. 23. Князі Гольшанські

Родина князів Гольшанських зіграла помітну роль як у литовській так і в українській історії. Версія походження Гольшанських від молодшого брата Гедиміна — Федора-Ольгіманта виглядає непереконливо³²²³, саме існування якого сумнівне³²²⁴. Більш переконливо виглядають традиційні погляди щодо походження родини князів Гольшанських. Відлік поколінь, як і у табл. 21–22: від Живинбуда. Таблиця розроблена на базі праці К. Пулаского³²²⁵ з врахуванням уточнень Ю. Вольфа та наших.

II

1. ГОЛЬША (ГОЛЬШАС) РОМАНОВИЧ († до 1269?)

Див. табл. 22, поз. 15.

III

2/1. МІНДОВГ

Князь гольшанський (початок XIV ст.)³²²⁶.

IV

3/2. ОЛЬГІМАНТ-МИХАЙЛО († після 1331)

Князь гольшанський (до 1324 – після 1331), київський (1324–1331 ?).

У 1323 р. у битві на р. Ірпені Гедимін розгромив київського князя Станіслава Івановича і посадив у Києві Ольгіманта Гольшанського³²²⁷. Васал Гедиміна протримався у Києві не довго. Уже у 1331 р. тут сидів князь Федір³²²⁸. Версія про тотожність Ольгіманта і Федора мала багато прихильників³²²⁹, але запис у Києво-Печерському пом'янику (поз. 26) повністю її виключає. Хресним іменем Ольгіманта було Михайло, а чернечим — Євфимій. Враховуючи непевність версії щодо існування брата Гедиміна — Федора, про яку говорилося вище, більш вірогідною виглядає версія, що князеві з

³²²¹ Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора..., — С. 52–53.

³²²² Пашуто В. Т. Образование Литовского государства..., — С. 492.

³²²³ Приселков М. Д. Отрывки В. Н. Бенешевича по истории русской церкви XIV в. // Известия Отделения Русского Языка и Словестности. — Т. 21. — Кн. 1. — 1916. — С. 58; Пашуто В. Т. Образование Литовского государства..., — С. 492.

³²²⁴ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — Київ, 1987. — С. 28–30; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 158–159.

³²²⁵ Pułaski K. Książęta Holszanscy. Szkice. — Kraków, 1887.

³²²⁶ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 96, 180, 189, 200, 221.

³²²⁷ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 95, 152, 180, 184, 201, 221.

³²²⁸ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 75–76.

³²²⁹ Дашкевич Н. П. Заметки по истории Литовско-Русского государства. — Москва, 1910. — С. 23; Приселков М. Д. Отрывки В. Н. Бенешевича..., — С. 8; Пашуто В. Т. Образование Литовского государства..., — С. 492; Рогов А. И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его "Хроника"). — Москва, 1966. — С. 156–157; Батура Р. К. Борьба Литовского великого княжества против Золотой Орды. От нашествия полчищ Батые до битвы у Синих вод // Автореф. канд. дис. — Вильнюс, 1972. — С. 21.

Литовські і жемайтські династії. Князі Гольшанські

путивльської династії Федору Івановичу з допомогою ординців вдалося у 1331 р. відновити панування у Києві³²³⁰.

V

4/3. ІВАН-ПЕТРО ОЛЬГІМАНТОВИЧ († після 1401)

Князь гольшанський (до 1379 – 1382, 1384–1396), київський (1396 – після 1401). 1.01.1401 р. та 5.02.1401 р. підписався на грамотах про підтвердження польсько-литовської унії³²³¹. Після цього згадок про нього немає. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 27, 53, 140). Хресне ім'я його було Петро. Одружився з Агрипиною, дочкою Святослава Івановича, великого князя смоленського. Обоє записані у Любецькому пом'янику (поз. 83).

VI

5/4. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ († до 1422)

Князь в'язинський, київський (? – до 1422)³²³². У історичній літературі його помилково називають в'яземським князем. Насправді центром його володінь було с. Вязин біля Гольшан (Вязинське князівство було уділом Гольшанського князівства).

У 1371 р. був у складі литовського посольства до московського князя Дмитра Івановича. Одружився з Олександрою († 1426), дочкою Дмитра, князя друцького. Вона була похована в Уневському монастирі³²³³. За Києво-Печерським пом'яником його хресне ім'я було Ілля.

6/4. ЮЛІАННА ІВАНІВНА (* бл. 1378 † 1448)

Першим її мужем був карачевський князь Іван Мстиславич Хотет. Після його смерті 9.11.1418 р. вдруге вийшла заміж за великого князя литовського Вітовта Кейстутовича.

7/4. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ († 1433)

Князь київський (1422–1432). У 1433 р. спійманий у Борисові великим князем литовським Свидригайлом Ольгердовичем як прихильник Зигмунта Кейстутовича і втоплений у Двині поблизу Вітебська³²³⁴. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 139).

8/4. АННА ІВАНІВНА († 3.05/1.07.1488)

До 1413 р. видана за мазовецького князя Болеслава Янушовича († 1428).

9/4. СЕМЕН ІВАНОВИЧ [Семен Лютий] († 1433)

Спочатку підтримував Свидригайла Ольгердовича, але у 1432 р. організував проти нього змову на користь Зигмунта Кейстутовича. Загинув у 1433 р. Дружину звали Марією. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 28, 29, 54, 142).

10/4. ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ [Олександр Нелюб] († до 1408 ?)

Першим з литовських князів у 1403 р. переїхав на московську службу і отримав Переяслав-Заліське князівство. У 1408 р. це князівство було віддано Свидригайлові.

³²³⁰ Кваشین-Самарин Н. По поводу Любецкого синодика // Чтения в Московском Об-ве Истории и Древностей Российских. — 1837. — Кн. 4. — С. 224; Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 119–120; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 158–159.

³²³¹ Розов В. Українські грамоти. — Київ, 1928. — С. 64; Akta Unii Polski z Litwa 1385–1791 / Wyd. S. Kutszeba i W. Semkowicz. — Kraków, 1932. — S. 40–43.

³²³² Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmudska..., — Cz. 2. — S. 159–160.

³²³³ Мицько І. Історія Святоуспенської Лаври в Уневі // Лавра. — 1998. — № 1. — С. 7

³²³⁴ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 34, 57, 77, 107, 142, 164, 210, 232.

Розділ четвертий

Олександр Нелюб до того часу або вже не жив або повернувся у Литву і прийняв чернецтво. Схоже, що він був записаний у Холмському пом'янику як Озарій схимник (поз. 2).

VII

11/5. ВАСИЛИСА АНДРІЇВНА († до 1484)

У 1422 р. була видана за бельського князя Івана Володимировича († після 1446). Другим її мужем був князь Михайло Семенович [?] Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 155).

12/5. СОФІЯ АНДРІЇВНА (* бл. 1405 † 21.10.1461)

7.12.1422 р. вийшла за короля Владислава-Ягайла († 1.06.1434). Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 151, 153).

13/5. МАРІЯ АНДРІЇВНА

Між 1422–1436 рр. видана за молдовського господаря Ілляша I († 29.05.1443), який правив у Молдові у 1432–1443 рр. і двічі складав васальну присягу Польщі (1435, 1436). Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 154).

14/9. ДАНИЛО СЕМЕНОВИЧ († 30.08.1435)

Князь гольшанський (? – 1435). Загинув у битві під Вількомиром як прихильник Свидригайла Ольгердовича³²³⁵. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 31).

15/9. МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ [Михайло Болобан] († 30.08.1435)

Князь кременецький (1430–1432), київський [?] (1433–1435). Сподвижник Свидригайла Ольгердовича. Загинув у битві під Вількомиром. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 12).

16/9. АНДРІЙ СЕМЕНОВИЧ († після 1457)

Князь гольшанський ? (? – після 1457). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 32).

17/9. ЮРІЙ СЕМЕНОВИЧ († 1457)

Князь степанський (після 1431 – 1457), дубровицький (після 1440 – 1457). У 1432 р. у битві під Ошмянами потрапив у полон до Зигмунта Кейстutowича. У 1433 р. емігрував до Новгороду Великого³²³⁶. Невдовзі повернувся. Від Свидригайла Ольгердовича отримав Степанське і Дубровицьке князівства. Один з керівників литовської делегації на Петриковському сеймі 1446 р., яка оголосила про відмову Казимира Ягеллончика від польської корони. Підтвердив Києво-Печерському монастиреві пожертвування діда Івана³²³⁷. Дружину звали Юліанна. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 29, 56).

18/9. СЕМЕН СЕМЕНОВИЧ († 1455)

Князь трабський. Одружився з Марією, дочкою князя Дмитра Сокири-Зубревицького († 1496). Записаний у Холмському (поз. 12) та Києво-Печерському (поз. 33, 67) пом'яниках.

19/9. ГЛІБ СЕМЕНОВИЧ († до 1455)

Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 31, 70).

³²³⁵ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 35, 58, 77, 107, 142.

³²³⁶ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 163, 210, 231.

³²³⁷ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 95–98.

20/9. ОЛЕКСАНДР СЕМЕНОВИЧ († після 1455)

Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 76, 138).

21/9. ЮЛІАННА СЕМЕНІВНА († бл. 1494)

Видана за князя С. Р. Сангушка-Кобринського.

22/9. МАРУША СЕМЕНІВНА († після 1431)

Була дружиною пінського князя Михайла Костянтиновича. Мала володіння поблизу Унева³²³⁸.

VIII

23/17. ІВАН ЮРІЙОВИЧ († 1481)

Князь гольшанський (після 1457 – 1481), князь дубровицький (1457–1481). Страчений у Києві за участь у змові проти Казимира Ягеллончика. Змовники хотіли відновити Київське князівство і відірвати русько-литовські землі від Польщі. Початком мало послужити вбивство Казимира Ягеллончика на весіллі у князя Ф. І. Бельського. Змова була викрита. Ф. Бельський втік до Москви, а Михайло Олелькович та Іван Юрійович схоплені та страчені³²³⁹. Був одружений з княжною Анною Михайлівною Чорторійською. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 30, 53).

24/17. ЮЛІАННА ЮРІВНА

Померла у 16-річному віці, похована у Ближніх печерах Києво-Печерського монастиря. Канонізована православною церквою.

25/17. ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ († 1511)

Князь гольшанський (1481–1511), староста гродненський і берестейський, каштелян віленський (1493–1511). Одружився з Софією Олехнівною Судимонтівною.

26/17. ВАСИЛЬ ЮРІЙОВИЧ († до 1481)

Записаний у Холмському (поз. 2) та Києво-Печерському (поз. 29, 57) пом'яниках.

27/17. СЕМЕН ЮРІЙОВИЧ († 1505)

Князь степанський (1457–1505), дубровицький (1481–1505), староста луцький (1490–1505), маршалок Волинської землі (1494–1505). Одружився з княжною Анастасією Семенівною Збаразькою³²⁴⁰. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 57).

28/17. ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ († до 1481)

Разом з дружиною Феодосією записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 58–59).

29/17. АННА ЮРІВНА

30/18. МАРІЯ СЕМЕНІВНА († бл. 1499)

Видана за Мартина Гаштольда³²⁴¹. Ім'я встановлене на підставі реєстру ктиторів Києво-Печерського монастиря А. Кальнофойського (поз. 13).

IX

31/23. АВДОТІЯ ІВАНІВНА

Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 61).

³²³⁸ Мицько І. Історія Святоуспенської Лаври в Уневі // Лавра. — 1998. — № 1. — С. 7.

³²³⁹ ПСРЛ. — Т. 6. — С. 233.

³²⁴⁰ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 95–99.

³²⁴¹ Id., — S. 115.

Розділ четвертий

32/23. АГРИПИНА ІВАНІВНА

Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 62).

33/23. ЮРІЙ ІВАНОВИЧ († 1536)

Князь дубровицький (1505–1536), степанський (1505 – до 1511), гольшанський (1511–1536). Отримав частку Степанського князівства по смерті дядька Семена, але у 1511 р. вона була передана князеві К. І. Острозькому. Був одружений двічі: з княжною Юліанною Іванівною Боровською († після 1501) та княжною Марією Андріївною Сангушко.

34/23. ВАСИЛИСА ІВАНІВНА († бл. 1554)

Видана за князя Михайла Івановича Мстиславського. Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 63).

35/25. ЯНУШ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († бл. 1511)

Староста слонімський, крайчий господарський (з 1496 р.).

36/25. ПАВЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1555)

Біскуп луцький (1507–1536), віленський (1536–1555).

37/25. ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1511)

Крайчий господарський (з 1507), київський воєвода (1508–1511).

38/25. АННА ОЛЕКСАНДРІВНА († після 1542)

Видана за Петра Яновича Монтигирдовича.

39/25. ЯДВІГА ОЛЕКСАНДРІВНА († бл. 1538)

Видана за Івашка Богдановича Хребтовича.

40/25. ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА († після 1551)

Видана за Миколу Юрійовича Паца.

41/25. БАРБАРА ОЛЕКСАНДРІВНА († бл. 1525)

Черниця.

42/27. АНАСТАСІЯ СЕМЕНІВНА († до 1511)

Княгиня степанська (1505 – до 1511). У 1510 р. на її прохання король надав м. Степані право проводити ярмарки на Покрови і св. Афанасія³²⁴². Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 60).

43/27. ЛЕВ СЕМЕНОВИЧ

Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 57).

44/27. ТЕТЯНА СЕМЕНІВНА († 1522)

Бл. 1509 р. видана за князя Костянтина Івановича Острозького († 1530).

Х

45/33. ІВАН ЮРІЙОВИЧ († 1549)

Князь дубровицький і гольшанський (1536–1549), стольник литовський (з 1540), воєвода київський (1542–1544), троцький (1544–1549). Одружився з княжною Ельжбетою Миколаївною Радзивіл.

³²⁴² Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym..., — Т. 2. — Warszawa, 1844. — S. 1412.

46/33. ФЕДІР ЮРІЙОВИЧ († бл. 1528)

47/33. ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ († 1545)

Справця Київського воєводства (1543 р.). Одружився з княжною Мариною Василівною Соломирецькою.

48/33. БОГДАНА ЮРІЇВНА († до 1558)

Видана за князя Федора Михайловича Вишневецького.

49/33. СЕМЕН ЮРІЙОВИЧ († 1556)

Князь дубровицький і гольшанський (1549–1556), стольник литовський (з 1555). Одружився з княжною Анною Юріївною Радзивіл († 1558).

50/33. АНАСТАСІЯ-БОГДАНА ЮРІЇВНА († 1561)

Після 1530 р. видана за князя Кузьму Івановича Заславського († 1556). На її замовлення у 1556 р. в монастирі с. Двірці (нині Сарненський р-н Рівенської обл.) син сяноцького протопопа Михайло Васильович та архимандрит Григорій розпочали роботу над виготовленням рукописного Євангелія. Робота була завершена у 1561 р. в Пересопниці, тому ця пам'ятка українського ренесансу відома як Пересопницьке Євангеліє³²⁴³.

51/33. АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ († бл. 1547)

52/33. МАРІЯ ЮРІЇВНА († бл. 1586)

Тричі виходила заміж: за Андрія Якубовича Монтовта, Михайла Тихновича Козинського і князя Андрія Михайловича Курбського.

53/33. СОФІЯ ЮРІЇВНА († після 1594)

Видана за князя Олександра Івановича Полубенського.

54/33. ФЕДОРА ЮРІЇВНА († до 1576)

Видана за князя Богдана Васильовича Соломирецького.

55/33. ОЛЕНА ЮРІЇВНА († до 1557)

Видана за Павла Івановича Сапегу.

56/33. АННА ЮРІЇВНА († 1583)

Видана у 1558 р. за Олізара Кірдея-Мильського.

³²⁴³ Житецкий П. И. О пересопницкой рукописи // Труды III Археогр. съезда. — Киев, 1878.

4.2. ДИНАСТІЯ ГЕДИМІНОВИЧІВ

Відлік поколінь в усіх таблицях Гедиміновичів ведеться від Гедиміна.

Табл. 24. Династія Гедиміновичів

Старшинство синів Гедиміна залишається дискусійним. Це ж стосується існування Вітовта Гедиміновича, якого не згадує жоден літописний реєстр Гедиміновичів. Й. Пузина вважав його найстаршим з Гедиміновичів, який загинув 6.07.1336 р.³²⁴⁴. Цю версію недавно підтримали А. Нікжентайтис³²⁴⁵ та Я. Тенговський, вважаючи Вітовта середнім сином Гедиміна, який жив бл. 1303–1336 рр.³²⁴⁶. Більш слушними видаються застереження з цього приводу Т. Василевського³²⁴⁷. Немає достатніх підстав вважати дочкою Гедиміна дружину козельського князя Андріяна Мстиславича, як це робить Я. Тенговський³²⁴⁸. Літописи називають її дочкою Гаманта. При наявності великого числа литовських династій це скоріше спотворене ім'я Ольгіманта ніж Гедиміна, добре відомого руським книжникам.

I

1. ГЕДИМІН [ГЕДИМІНАС] († 1341)

Див. табл. 22, поз. 24.

II

2/1. NN ГЕДИМІНІВНА

Видана за гродненського старосту Давида († 1326), одного з видніших литовських полководців³²⁴⁹. У 1322 р. Псков запросив Давида на допомогу проти хрестоносців. У 1323 р., очолюючи литовські війська, він завдав хрестоносцям кілька поразок³²⁵⁰. Брав участь у поході на Берестя у 1324 р., а також, можливо, на Добжинську землю у 1323 р.

3/1. МОНВІД ГЕДИМІНОВИЧ († після 1339 р.?) < *Кухмістровичі?, Іржиковичі?, Глібовичі?, Рекуци?, В'язовичі?, Заберезинські? Дорогостайські?*

Все, що стосується особи Монвіда залишається дискусійним. Б. Папроцький, наприклад, вважав, що у Гедиміна було двоє синів із схожими іменами: Монтвід і Монвід, але це не підтверджується іншими джерелами. Зустрічається і інша форма цього імені — Монівід. У 1413 р. на Городельському сеймі герб Леліва прийняв віленський воєвода Монвід, але він не міг бути сином Гедиміна. Це також вносить проблеми щодо нащадків Монвіда Гедиміновича і воєводи Монвіда.

За т. з. Рауданським літописом Монвід народився у 1276 р. від першої дружини³²⁵¹. З огляду на можливу дату народження самого Гедиміна це не можна прийняти. У джерелах Монвід також помилково названий князем карачевським. Цю помилку

³²⁴⁴ Puzyna J. Kiedy urodził się Witold i co wiemy o rodzinie jego matki // Miesięcznik Heraldyczny. — 1930. — 9. — S. 131.

³²⁴⁵ Nikzentaitis A. Gediminas. — Vilnius, 1989. — S. 16.
³²⁴⁶ Tęgowski J. Chronologia urodzeń dzieci Giedymina // Genealogia, Studia i materiały historyczne. — T. 5. — 1995. — S. 147; Id., Pierwsze pokolenia Gedyminowiczów. — Poznań-Wrocław, 1999. — S. 45–46.

³²⁴⁷ Wasilewski T. Synowie Giedymina w. ks. Litwy a następstwo tronu po nim // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska — Serio F. Historia. — 45. — 1990. — S. 192.

³²⁴⁸ Tęgowski J. Chronologia urodzeń dzieci Giedymina..., — S. 146; Id., Pierwsze pokolenia Gedyminowiczów., — S. 249–250.

³²⁴⁹ Wolff J. Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgierd i Kiejstut", "Bracia Władysława Olgierdowicza Jagiełły" we Lwowie 1867. — Kraków, 1886. — S. 7.

³²⁵⁰ Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. — Москва, 1959. — С. 393.

³²⁵¹ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Lwow, 1881. — S. 15.

Династія Гедиміновичів

помітили ще у XVII ст. Очевидно він був князем керновським та слонімським³²⁵². Остання достовірна згадка про Монвіда відноситься до 1339 р. Напевно він незабаром помер, бо не брав участі у наступних подіях XIV ст., так само десь згубились його нащадки, відтіснені потужними дядьками. За Кояловичем у 1382 р. Ягайло відібрав у Монвіда його землі³²⁵³. Це стало одним з аргументів Т. Василевського, який вважає Монвіда наймолодшим з синів Гедиміна³²⁵⁴, що суперечить всім відомим перелікам Гедиміновичів. Цю версію підтримав Я. Тенговський³²⁵⁵.

Ю. Вольф вважав, що у Монвіда Гедиміновича не було нащадків³²⁵⁶, а всі родини литовських магнатів, які виводили свій рід від нього, — псевдокнязівського походження. Давні геральдики Б. Папроцький, А. Коялович, К. Несецький передавали традиції Заберезинських, Кухмістровичів, Іржиковичів, Глібовичів, Дорогостайських та інших родин, які вважали себе нащадками Монвіда Гедиміновича. Проблема ця не така однозначна і залишається відкритою. Нашадки старшого сина Гедиміна, який рано зійшов з політичної арени, не залишивши дітям уділів, могли швидко втратити князівські титули. Теж саме могло статися якщо, навіть, припускати, що Монвід був наймолодшим сином Гедиміна, якого Ягайло у 1382 р. позбавив володінь. За традиціями магнатських родин Монвід мав двох синів Войтеха († після 1422) та Яна († 1432). Вже дати життя та католицькі імена викликають застереження. Войтех згадується у 1422 р.³²⁵⁷. За Б. Папроцьким у Монвіда було двоє синів: Монвід та Монтвід. Синами першого були Олехно і Юсько³²⁵⁸. Войтех мав синів Олехна та Яхна. А. Бонєцький³²⁵⁹ та Ю. Вольф³²⁶⁰ вважали Войтеха сином Рімовіда. Ян, який помер у 1432 р.³²⁶¹, можливо, був сином віленського воєводи Монвіда, учасника роботи Городельського сейму 1413 р.

Олехно Войтехович був намісником троцьким у першій половині XV ст., а Яхно Войтехович згадується у 1443 р.³²⁶². Петро Олехнович († після 1502) з 1501 р. був кухмістром королівського двору, його сини Іван, Микола і Станіслав писалися *Кухмістровичами*³²⁶³. Ця родина вигасла у XVII ст. Микола Олехнович († після 1502) мав двох синів: Миколу († після 1530 р.) та Іржіка († після 1528 р.), від якого походив рід *Іржиковичів*. Іржік (Юрій) Миколайович за переписом 1528 р. мав виставляти 17 коней, тобто належав до середньої шляхти³²⁶⁴. Андрій Олехнович († після 1494) мав сина Станіслава († після 1547 р.), який не залишив нащадків. Станіслав Олехнович († після 1502) дітей не мав. Станіслав Петрович Олехнович-Кухмістрович помер після 1528 р., його брат Микола Петрович у 1547 р. отримав привілей на заснування містечка в Дорогостаях, яке стало центром родових володінь. Його син Микола († після 1593 р.), воєвода полоцький (з 1576 р.) став писатися Дорогостайським³²⁶⁵. Родина

³²⁵² ПСРЛ. — Т. 35. — С. 61, 97, 110, 115, 120, 132, 153, 181, 201, 222.

³²⁵³ Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego ... — S. 132.

³²⁵⁴ Wasilewski T. Synowie Giedymina..., — S. 193–194.

³²⁵⁵ Tęgowski J. Chronologia urodzeń dzieci Giedymina..., — S. 148; Id., Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów., — S. 244–245.

³²⁵⁶ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 665.

³²⁵⁷ Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego... — S. 132.

³²⁵⁸ Herby rycerstwa Polskiego, przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584 / Wyd. K. J. Turowskiego. — Kraków, 1858. — S. 840–841.

³²⁵⁹ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1883. — S. 217–218.

³²⁶⁰ Wolff J. Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgierd i Kiejstut", "Bracia Władysława Olgierdowicza Jagiełły" we Lwowie 1867. — Kraków, 1886. — S. 11.

³²⁶¹ Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego..., — S. 132.

³²⁶² Ib., — S. 132.

³²⁶³ Boniecki A. Poczet rodów..., — S. 217–218; Wolff J. Rod Gedymina..., — S. 12.

³²⁶⁴ Boniecki A. Poczet rodów..., — S. 98–99.

³²⁶⁵ Boniecki A. Poczet rodów..., — S. 45–46.

Розділ четвертий

Дорогостайських вигасла у XVII ст. Можна погодитися з Ю. Вольфом, що князівський титул вони собі приписали³²⁶⁶. Зрозуміло, що належність Кухмістровичів, Іржиковичів та Дорогостайських до Гедиміновичів проблематична.

Глібовичі, відома магнатська родина, виводили свій рід від Гліба Яновича. За А. Бонецким та Ю. Вольфом вони походили від Гліба В'язовича³²⁶⁷. Родинний герб Леліва також вказує на боярське, а не князівське походження. Гліб Янович чи Гліб В'язович мав трьох синів. Юрій Глібович († після 1520) був намісником смоленським (1492–1499), оршанським і оболенським (1500), вітебським (1500–1508), воєводою смоленським (1508–1514). Станіслав Монвід Глібович († після 1513) був намісником вітебським (1495 р.) та воєводою полоцьким (1502 р.). Петро Глібович († після 1526 р.) — намісником кревським (1511–1522). Внук Ян Юрійович Глібович († 1549), воєвода вітебський та полоцький, очолював литовську сторону на переговорах з Москвою у 1536 та 1542 рр. Мінський каштелян Ян Янович Глібович († 1590) відігравав помітну роль у виборах Стефана Баторія і під час його походів у 1576–1579 рр. Син останнього Миколай († 1632) був воєводою смоленським (1611–1621) і каштеляном віленським (з 1621 р.). Єжі Кароль Глібович († 1669), син Миколая, воєвода смоленський (1643–1653), староста жмудський (1653–1668), воєвода віленський (з 1668) — один з видніших політичних діячів Литви того часу. Мав дві дочки: Марцибеллу Анну та Христину Барбару, із смертю яких родина Глібовичів вигасла. Вони, напевно, не були Гедиміновичами.

Від Куца Яновича походили **Рекуци**, дідичі на Крожах³²⁶⁸. Думка, щодо їх не князівського походження виглядає слушною³²⁶⁹. За традицією від В'яза Яновича походили **Вязовичі**. Гліб та Івашко В'язовичі жили у другій половині XV ст.³²⁷⁰. За Стрийковським В'язевичі походили від Євнута Гедиміновича. Цю версію прийняв Т. Нарбут. Якщо врахувати, що В'язовичі не займали сенаторських посад і не потребували доводити своє походження від Гедиміна, то їх родова легенда може бути схожою на правду. Від Юрія Яхновича походили відомі магнати **Заберезинські**. Заберезинський уділ знаходився за р. Березиною. Сини Юрія: троцький воєвода Ян († 1508), каштелян віленський Олександр († після 1516) та Станіслав († після 1501) відігравали помітну роль у політичному житті кінця, Але князівським титулом не користувалися, що робить сумнівними їх претензії на належність до роду Гедиміновичів³²⁷¹.

4/1. ДАНМІЛА-ЄЛИЗАВЕТА ГЕДИМІНІВНА (* 1302/1304 † 1364)

Народження Єлизавети можна віднести до періоду між 1302–1304 рр., ближче до першої дати³²⁷². Померла у 1364 р.³²⁷³. Бл. 1316 р. видана за плоцького князя Вацлава (Ванка) Болеславича († 1336)³²⁷⁴. Датування її шлюбу залишається дискусійним: без сумніву це сталося до 24.04.1321 р.³²⁷⁵.

³²⁶⁶ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy...*, — S. 654.

³²⁶⁷ Boniecki A. *Poczet rodów...*, — S. 71–74; Wolff J. *Rod Gedymina...*, — S. 12.

³²⁶⁸ Kojalowicz-Wiuk A. *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego...* — S. 136.

³²⁶⁹ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy...*, — S. 676.

³²⁷⁰ Kojalowicz-Wiuk A. *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego...*, — S. 137.

³²⁷¹ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy...*, — S. 685.

³²⁷² Tęgowski J. *Chronologia urodzeń dzieci Gedymina...*, — S. 146–147.

³²⁷³ Balzer O. *Genealogia Piastów*. — Kraków, 1895. — S. 444–449.

³²⁷⁴ Rowell S. C. *Pious princesses or the daughters of Belial: pagan Lithuanian dynastic diplomacy, 1279–1423 // "Medieval Prosopography"*. — T. 15. — 1994. — № 1. — S. 36.

³²⁷⁵ Balzer O. *Genealogia Piastów*. — Kraków, 1895. — S. 444–445.

Династія Гедиміновичів

5/1. НАРИМУНТ-ГЛІБ ГЕДИМІНОВИЧ (* бл. 1302 † 2.02.1348) < табл. 25–27

Загинув 2.02.1348 р.³²⁷⁶. Народився від першої дружини. Всі варіанти датування його народження апіорні. Князь ладозький (1333 – ?), пінський (кінець 1330-х – 1348). Після Воїна деякий час правив у Полоцьку³²⁷⁷. У 1333 р. перейшов на службу до Новгороду Великого, де отримав Ладогу, Орешек, Корельський городок з Корельською землею та половину Копор'я. У кінці 1330-х рр. утвердився в Пінську³²⁷⁸. Наримунт-Гліб, схоже, був одружений тричі: перша дружина неznана з імені та походження; в кінці 1330-х рр. він одружився з Анною, дочкою Василька Романовича, можливо князя острозького, вдовою князя пінського († бл. 1345), через що і отримав Пінськ³²⁷⁹ [не погоджуючись з цією гіпотезою, Я. Тенговський суттєвих заперечень не висунув³²⁸⁰, його сумніви лишній раз підкреслюють дискусійність всіх побудов, неминучу з огляду на стан джерел]; у 1345 р., можливо, одружився з ординкою³²⁸¹ (за К. Несецьким — з Марією, дочкою володаря Тавриди³²⁸²).

6/1. ЄВНУТ-ІВАН ГЕДИМІНОВИЧ († після 1366)

Народження Євнута відносять до 1304–1306 рр.³²⁸³, з чим можна погодитися. Напевно був наймолодшим сином першої дружини Гедиміна ("Явнутіс" — "наймолодший")³²⁸⁴, яка могла померти при родах. У 1352 р. в угоді з Казимиром III поставлений як старший попереду Кейстута. Помер після 1366 р.³²⁸⁵. У 1386 р. його вже не було в живих. Великий князь литовський (1341–1345), князь іжеславський (1347 — після 1366). За заповітом Гедиміна отримав великокнязівський престол, але був скинений внаслідок змови Ольгерда і Кейстута. Втік у Псков, потім перебував у Новгороді та Москві, де 23.09.1346 р. був хрещений під іменем Івана. Не захотів, щоби його використовували вороги Литви і погодився на Іжеславське князівство. Але помітної політичної ролі не відіграв³²⁸⁶.

7/1. ОЛЬГЕРД ГЕДИМІНОВИЧ (* бл. 1307 † 05.1377) < табл. 28–33

Його народження датують 1304–1307 рр.³²⁸⁷. Ольгерд був найстаршим з дітей другої дружини, тобто народився через 1–2 роки після Євнута. Помер у травні 1377 р.³²⁸⁸. Князь вітебський (до 1327 – 1351), вел. кн. литовський (1345–1377). Був одружений тричі: до 1327 р. з незною з імені та походження литвинкою; у 1339 р. з Анною, дочкою вітебського князя Ярослава Михайловича († бл. 1350); у 1351 р. з Уляною, дочкою

³²⁷⁶ Paszkiewicz H. Jagiełłowie a Moskwa. — Т. 1. Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku. — Warszawa, 1933. — S. 377.

³²⁷⁷ НПЛ. — С. 98.

³²⁷⁸ ПСРЛ. — N. 15. — Вып. 1. — Стб. 72; Puzyna J. Narymunt Gedyminowicz // Miesięcznik Heraldyczny. — 1930. — 9.

³²⁷⁹ Войтович Л. Родина князів Острозьких // Записки НТШ. — Т. 231. — 1996. — С. 358–360.

³²⁸⁰ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Gedyminowiczów., — S. 23.

³²⁸¹ Войтович Л. Родина князів Острозьких // Записки НТШ. — Т. 231. — 1996. — С. 258–360.

³²⁸² Niesiecki K. Herbarz polski / Wyd. J. N. Bobrowicz. — Т. 8. — Lipsk, 1841. — S. 168.

³²⁸³ Tęgowski J. Chronologia urodzeń dzieci Gedymina..., — S. 147–148.

³²⁸⁴ Wasilewski T. Synowie Gedymina..., — S. 192.

³²⁸⁵ Wolff J. Rod Gedymina..., — S. 34.

³²⁸⁶ Stadnicki K. Synowie Gedymina..., — S. 32.

³²⁸⁷ Tęgowski J. Chronologia urodzeń dzieci Gedymina..., — S. 148; Ib., Pierwsze pokolenia Gedyminowiczów., — S. 47.

³²⁸⁸ Stadnicki K. Olgerd i Kiejstut, synowie Gedymina w. xiecia Litwy. — Lwow, 1870; Id., Dodatki i poprawki do dzieła "Bracia Władysława Jagiełły" i "Olgierd i Kejstut". — Lwow, 1873; Id., Synowie Gedymina. — Kraków, 1875; Tęgowski J. Chronologia urodzeń dzieci Gedymina..., — S. 148; Ib., Pierwsze pokolenia Gedyminowiczów., — S. 47–57.

Розділ четвертий

тверського князя Олександра Михайловича († 1391)³²⁸⁹. Згідно запису у Києво-Печерському пом'янику (поз. 4, 207) християнським іменем Ольгерда було Дмитро.

8/1. МАРІЯ ГЕДИМІНІВНА († 1349)

Народилася близько 1304/1307. Померла у 1349 р.³²⁹⁰. У 1320 р. видана за тверського князя Дмитра Михайловича Грізні Очі († 1325)³²⁹¹.

9/1. КЕЙСТУТ ГЕДИМІНОВИЧ († 14.08.1382) < табл. 34

Був кровним братом Ольгерда від однієї матері. Віднесення його народження до 1307–1309³²⁹² чи 1308–1310 рр.³²⁹³ можна прийняти. У 1382 р. підступно захоплений на переговорах племінником Ягайлом і задушений³²⁹⁴. Князь тракайський (до 1341–1382)³²⁹⁵. Бл. 1343–1344 рр. одружився з Бирutoю, яка замолоду була язичеською жрицею (втоплена у 1382 р.)³²⁹⁶.

10/1. КОРІАТ-МИХАЙЛО ГЕДИМІНОВИЧ († після 1358) < табл. 35

Помер після 1358 р. За версією Я. Тенговського помер у 1365 р., але його висновки пов'язані з гіпотезами навколо втрати Корятівчичами Новогрудського князівства і переходом їх на службу до польських королів³²⁹⁷. Деякі з Корятівчичів в цей час справді періодично ставали васалами польської корони, але це відбувалося у зовсім інших обставинах боротьби за Подільське князівство та волинські лени, які вони отримали від Любарта-Дмитра. Князь новогрудський (до 1345 – після 1358)³²⁹⁸.

11/1. АЛЬДОНА-АННА ГЕДИМІНІВНА († 28.07.1339)

Народилася близько 1311/1313 р. Померла 28.07.1339 р. 28.06.1325 р. видана за польського королевича Казимира († 1370)³²⁹⁹.

12/4. ЛЮБАРТ-ДМИТРО ГЕДИМІНОВИЧ († 4.08.1383) < табл. 36

Дату смерті дозволяє уточнити запис Івана, священника церкви св. Катерини на переписанім ним Псалтирі в річницю смерті великого князя Любарта-Дмитра Гедиміновича (4.08.1384). Ця книга зберігається у Флоренції в бібліотеці Лоренцо Медічі³³⁰⁰. Князь луцький (бл. 1323 – 1324, 1340 – 1384), любарський (східноволинський)

³²⁸⁹ Wasilewski T. Trzy malženstwa wielkiego księcia Oldierda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów // *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane A. Gieysztorowi*. — Warszawa, 1991. — S. 673–682.

³²⁹⁰ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów., — S. 162–163.

³²⁹¹ Wolff J. Rod Gedymina..., — S. 7.

³²⁹² Tęgowski J. Chronologia urodzeń dzieci Gedymina..., — S. 148.

³²⁹³ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów., — S. 196.

³²⁹⁴ Id., — S. 199.

³²⁹⁵ Stadnicki K. Olgerd i Kiejstut, synowie Gedymina w. xiecia Litwy. — Lwów, 1870; Id., Dodatki i poprawki do dzieła "Bracia Władysława Jagiełły" i "Olgiard i Kejstut". — Lwów, 1873; Id., Synowie Gedymina. — Kraków, 1875 — Lwów, 1881.

³²⁹⁶ Tęgowski J. Czy Kiejstut Giedyminowicz był dwukrotnie żonaty? // *Przegląd Wschodni*. — T. 5. — Z. 3 (19). — 1998. — S. 399–412.

³²⁹⁷ Tęgowski J. Czyim synem był książę grodzieński Patryk? // *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej / Pod red. A. Radziwińskiego, A. Supruniuk i J. Wroniszewskiego*. — Toruń, 1997. — S. 59–67.

³²⁹⁸ Stadnicki K. Korijat Gedyminowicz i Korijatowicze. Kr., b. r.; Id., Synowie Gedymina. Monwid. Narymunt. Jawnuta. Korijat. — Lwów, 1849; Puzyna J. Korijat i Korijatowicze // *Ateneum Wilenskie*. — R. 7. — 1930. — Z. 3–4. — S. 425–454.

³²⁹⁹ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów., — S. 232–234.

³³⁰⁰ Столярова Л. В. Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков. — Москва, 2000. — № 347. — С. 349.

Династія Гедиміновичів

(1323–1340), волинський (1340–1383), галицький (1340–1349, 1353–1354, 1376–1377). До самої смерті послідовно боровся за відродження Галицько-Волинської держави³³⁰¹.

У 1321/23 рр. одружився з Євфимією(Бушою?)-Агрипиною, дочкою луцького князя Льва Юрійовича. Ім'я княгині Агрипина надійно засвідчене Пом'яником Федора Любартовича³³⁰². Версія Я. Тенговського стосовно дочки Данила Острозького цікава, але базується на постулаті, що Любарт не міг мати дружину з більшими правами "по кужелю" ніж Болеслав Тройденевич³³⁰³, що не може бути прийнятим³³⁰⁴. У 1349 р. Любарт одружився вдруге з Ольгою-Агафією, дочкою ростовського князя Костянтина Васильовича, яка померла після 1386 р. (коли виступає у грамоті князю Федору Даниловичу Острозькому).

13/1. ОФКА-ЄВФІМІЯ ГЕДИМІНІВНА († 5.02.1342)

Померла 5.02.1342 р. (дата смерті також дискутується в межах перших двох місяців 1341 – 5.02.1342 р.³³⁰⁵) У 1331 р. союз Галицько-Волинської держави та Литви було скріплено шлюбом князя Болеслава-Юрія Тройденевича († 1340) з Офкою-Євфимією Гедимінівною³³⁰⁶.

14/1. АЙГУСТА-АНАСТАСІЯ ГЕДИМІНІВНА († 11.03.1345)

Померла 11.03.1345 р. У 1333 р. видана за великого князя володимирського і московського Семен Івановича Гордого († 27.04.1353)³³⁰⁷.

III

15/6. СЕМЕН ЄВНУТОВИЧ († після 1411)

Князь свислоцький (до 1390 – після 1411). У 1390 р. взятий у полон Вітовтом Кейстутовичом і виданий Ордену як заложник. У 1411 р. в числі інших литовських князів підписав мир з Орденом³³⁰⁸. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 6) з титулом великого князя (можливо як родинна пам'ять про права Євнута Гедиміновича). Я. Тенговський вважає його наймолодшим сином Євнута і князем степанським³³⁰⁹. Степанський князь Семен, напевно, був Рюриковичем, Але стан джерел залишає це питання відкритим. Як союзник Любарта Євнут отримав якісь володіння в межах впливу великого князя волинського і, якщо попередня династія вигасла раніше, його син міг отримати Степань.

³³⁰¹ Stadnicki K. Lubart książę Wołyński. — Lwów, 1853; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 101–104; Його ж. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Т. 5. Історичні та філологічні розвідки, присв. 60-річчю акад. Я. Ісаєвича, 1998. — С. 153–168; Його ж. Князівські династії..., — С. 18, 37, 40, 74–76, 109, 138, 230–231, 263, 295, 299–300, 310, 345–347, 352–353, 426, 437–438, 440–443, 446–447, 449–450, 463, 474, 476, 485–486, 499–501, 504.

³³⁰² Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // Лавра. — 1998. — № 2. — С. 51–53.

³³⁰³ Tęgowski J. Małżeństwa Lubarta Giedyminowica. Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku // Genealogia. — 6. — 1995. — S. 21–26.

³³⁰⁴ Войтович Л. Князівська верства в Галицькій землі // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді і повідомлення. Історія. — Ч. 1. — Одеса-Київ-Львів, 1999. — С. 80–86.

³³⁰⁵ Paszkiewicz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. — Warszawa, 1925. — S. 64–67, 70; Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów., — S. 247.

³³⁰⁶ Wolff J. Rod Gedymina..., — S. 7–8; Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów., — S. 246–248.

³³⁰⁷ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 204; — Т. 10. — С. 206; Wolff J. Rod Gedymina..., — S. 8.

³³⁰⁸ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Lwów, 1881. — S. 32.

³³⁰⁹ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów., — S. 194–195.

Розділ четвертий

16/6. МИХАЙЛО ЄВНУТОВИЧ († 12.08.1399)

Князь іжеславський (після 1366 – 1399). Загинув у битві на р. Ворсклі³³¹⁰. Судячи з того, що він записаний у Любецькому пом'янику (поз. 78) його дружина була з Ольговичів.

17/6. ГРИГОРІЙ ЄВНУТОВИЧ [?]

Князь случький Григорій відомий з документу від 11.08.1387 р. Немає певності, що він був сином Євнута, але засади гіпотези Я. Тенговського поважні³³¹¹. Якщо їх прийняти, то можна припускати, що Григорій Євнutowич помер до 1395 р., коли Слуцьк з Копилем було передано Володимирові Ольгердовичу.

IV

18/16. ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ († після 1442)

Князь іжеславський (1399 – після 1442). Відомий з родоводів. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 294). Вперше згаданий в документі від 24.02.1401 р., востаннє — в документі з 1442 р.³³¹².

19/16. АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ († бл. 1440)

Князь іжеславський (? – після 1404). Можливо мав уділ з центром в Опакові, який по його смерті перейшов до Юрія, що було підтверджено королем у 1442 р. Згаданий у документах від 24.02.1401, 1404, 22.03.1433 (скарга на Зигмунта Кейстutowича, відправлена на Базельський собор). Помер бл. 1440 р.³³¹³.

V

20/18. ІВАН ЮРІЙОВИЧ († після 1499)

Князь іжеславський (після 1442 – після 1499). Згадується в документах з 1468 р., востаннє — в документі з 1499 р.³³¹⁴.

VI

21/20. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ († 1529) < князі Мстиславські

Князь мстиславський (1499–1514, 1519–1529). Одружився у 1499 р. з княжною Юліанною Іванівною Мстиславською і отримав у придане Мстиславське князівство. У серпні 1514 р. капітулював перед московським військом, очоленим князем М. Д. Щенятевим та князем І. М. Воротинським і мусив скласти васальну присягу. Після битви під Оршею знову повернувся у Литву³³¹⁵.

Від нього походила родина *князів Мстиславських*. Мав сина Федора Михайловича († 30.06.1540), князя мстиславського (1514–1519), малоярославецького і каширського (1526–1540), який у 1526 р. виїхав на московську службу, де отримав Ярославець та Каширу. У 1529 р. одружився з Анастасією, дочкою царевича Петра (двоюрідною сестрою Василя Івановича)³³¹⁶. Їх єдиний син князь Іван Федорович Мстиславський († 1586) близько 1548 р. відмовився від удільних прав. У 1549 р. став московським боярином. Був одним з найвидніших діячів епохи Івана Грозного. У 1585 р. силоміць

³³¹⁰ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 46, 52.

³³¹¹ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów., — S. 194.

³³¹² Іб., — S. 193.

³³¹³ Іб., — S. 193.

³³¹⁴ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Lwów, 1881. — S. 36.

³³¹⁵ Иоасафовская летопись. — Москва, 1957. — С. 164–165.

³³¹⁶ Мятлев Н. К родословию князей Мстиславских // Летопись Историко-Родословного об-ва в Москве. — Ч. 1–4. — Москва, 1915. — С. 300–312.

Династія Гедиміновичів

пострижений у Кирило-Білоозерському монастирі³³¹⁷. Мав двох синів. Князь Василь Іванович († 1582) був боярином з 1577 р.³³¹⁸. Його брат князь Федір Іванович († 12.02.1622), боярин з 1576 р., був першим боярином Думи з часів Федора Івановича. У 1598 р. навіть претендував на царську корону. Очолював Семибоярщину і підписав угоду 17.08.1610 р. про обрання царем королевича Владислава³³¹⁹. З його смертю рід князів МСТИСЛАВСЬКИХ обірвався.

22/20. ФЕДІР ІВАНОВИЧ († 1539)

Князь іжеславський (після 1499 – 1539)³³²⁰.

23/20. БОГДАН ІВАНОВИЧ († бл. 1530)

Помер бл. 1530 р.³³²¹.

24/20. NN ІВАНІВНА

Видана за князя Андрія Федоровича Полубенського³³²².

VII

25/22. АННА ФЕДОРІВНА

Видана за Яна Глібовича, який отримав титул "дідича на Іжеславлю". Нащадки Анни та Я. Глібовича вигасли у XVII ст., а їх володіння перейшли до Сапер³³²³.

26-28/23. NN БОГДАНІВНИ

За Кояловичем у Богдана Івановича було троє дочок³³²⁴.

³³¹⁷ Бычкова М. Е. Родословные книги XVI–XVII вв. как исторический источник. — Москва, 1975; Ї ж. Первые родословные росписи литовских князей в России // Общество и государство феодальной России. — Москва, 1975. — С. 133–140.

³³¹⁸ Зимин А. А. Состав Боярской Думы в XV–XVI вв. // Археографический ежегодник за 1957. — Москва, 1958.

³³¹⁹ Платонов С. Ф. Очерки по истории Смуты в Московском государстве в XVI–XVII вв. — Москва, 1937.

³³²⁰ Stadnicki K. Synowie Gedymina..., — S. 33.

³³²¹ Wolff J. Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgierd i Kiejstut", "Bracia Władysława Jagiełły" we Lwowie 1867. — Kraków, 1886. — S. 35.

³³²² Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego — S. 74.

³³²³ Stadnicki K. Synowie Gedymina..., — S. 33.

³³²⁴ Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego... — S. 74.

4.3. ГЕДИМІНОВИЧІ. НАРИМУНТОВИЧІ. КНЯЗІ РУЖИНСЬКІ. КНЯЗІ КОРЕЦЬКІ

Подібно до інших Гедиміновичів генеалогія Наримунтовичів далеко не однозначна. Й. Пузина, а за ним Н. Яковенко до цієї гілки залучають багато князівських родин, в число яких потрапили і князі Острозькі. Виходячи з наявності джерел, які збереглися, можна стверджувати, що багато проблем, пов'язаних з Наримунтовичами, залишаються дискусійними.

Табл. 25. Гедиміновичі. Наримунтовичі

II

1. НАРИМУНТ-ГЛІБ ГЕДИМІНОВИЧ († 1348)

Див. табл. 24, поз. 5.

III

2/1. МИХАЙЛО НАРИМУНТОВИЧ († до 1355)

Князь пінський (1348 – до 1355). Напевно найстарший з синів Наримунта, бо його нащадки успадкували Турово-Пінську землю, тоді як нащадки інших синів Наримунта змушені були шукати щастя на стороні³³²⁵.

3/1. СЕМЕН-ФЕОДОСІЙ НАРИМУНТОВИЧ [?] († бл. 1352)

У 1349 р. разом з Коріатом Гедиміновичем в Орду був посланий князь свислоцький Семен. Ю. Вольф вважав його сином Наримунта³³²⁶. У Холмському пом'янику серед белзьких князів попереду Юрія записаний Феодосій (поз. 3). Скоріше всього це старший брат і попередник Юрія. Дуже вірогідно, що Феодосій тотожний свислоцькому князю Семенові, який у 1350 р. прийшов на допомогу Дмитру-Любарту Гедиміновичу і отримав від нього Белз. У 1352 р. після важкого поранення князь Семен міг померти, прийнявши перед цим чернецтво під іменем Феодосія. Тому Белз під час облоги угорського війська обороняв вже воєвода Дрозд. У тому ж 1352 р. князівство відійшло до брата Семена — Юрія, який перед цим тримав Кременець³³²⁷. Виходячи з цього запису можна припускати, що його дружиною була внучка Гремислави Всеволодівни опольська княжна Анна Болеславна († 1365 р. в монастирі кларисок у Вроцлаві). Шлюб з правнучкою белзького князя попередньої династії закріплював надання Дмитра-Любарта і стверджував легітимність прав спадкоємців Семена Наримунтовича на Белзьке князівство.

4/1. ПУНІГАЙЛО НАРИМУНТОВИЧ [?]

Відомий литовський рід Сапег, піднесення якого припадає на XVII–XVIII ст. [Лев Сапега, великий гетьман литовський (1621–1633); Павло Сапега, великий гетьман литовський (1655–1667); Казимир Сапега, польний гетьман литовський (1680–1682) і великий гетьман литовський (1682–1703); Олександр Сапега, польний гетьман литовський (1762–1775)], але які тільки в XIX ст. отримали князівський титул, намагалися вивести свій рід від Гедиміна. За їх версією, внук Гедиміна — Пунігайло Наримунтович, каштелян троцький, від якого походили Сапег, помер у 1380 р. у віці

³³²⁵ Wolff J. Ród Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgiard i Kiejstut", "Bracia Władysława Olgiardowicza Jagiełły" we Lwowie 1867. — Kraków, 1886. — S. 25.

³³²⁶ Id., — S. 25.

³³²⁷ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 118–119.

Гедиміновичі. Наримунтовичі. Князі Ружинські. Князі Корецькі

78 років. Цю версію прийняв Т. Нарбут³³²⁸. Доказів існування Пунігайла Наримунтовича немає. Вже К. Несецький звернув увагу, що троцький каштелян Сунігал-Семен у 1421 р. брав участь у фундації Жемайтської єпископії, а, отже, не міг бути за віком сином Наримунта. Він був одружений двічі: з Анастасією Глинською та Анною Гаштольд. Від цих шлюбів народилися сини Василь, Юрій, Йосиф, Богдан та Іван. Коялович долучав до них ще й Семена, воєводу підляського. Від Богдана та Івана згідно традиції походять дві гілки родини Сапег. Богдан, напевно, був реальним засновником сіверської гілки Сапег, а Іван († 1519), за віком не міг бути сином Сунігала-Семена³³²⁹. Все це показує наскільки заплутаним та непевним є родовід Сапег, вірніше їх родина версія. Тому переконливими видаються висновки Ю. Вольфа, який відкидав князівське походження Сапег і їх зв'язок з Гедиміновичами.

5/1. ОЛЕКСАНДР НАРИМУНТОВИЧ († після 1338 чи після 1350 ?) < табл. 26

У 1338 р. княжив у новгородському Орешку. Дальша доля невідома. Можливо перебував у шведському полоні, звідки був звільнений у 1350 р.³³³⁰.

За версією С. Окольського від Олександра Наримунтовича походили князі Ружинські³³³¹. Б. Папроцький вважав їх нащадками Олександра Корятовича³³³². Т. Нарбут прийняв версію С. Окольського³³³³. Ю. Вольф вагався кому віддати перевагу³³³⁴. Родинна традиція князів Ружинських не збереглася, правда у XVII ст. окремі з них писалися як Наримунтовичі-Ружинські. Центром їх володінь був Ружин поблизу Ковеля. Діяльність першого з відомих представників роду князя Івана Ружинського можна віднести до середини — другої половини XV ст. Ружин та інші землі він або його батько міг отримати від Свидригайла Ольгердовича³³³⁵. Наримунтовичами вважає Ружинських і Н. Яковенко³³³⁶. Повністю усвідомлюючи дискусійність проблеми, зазначу, що за віком, розташуванням володінь і політичній орієнтації князь Іван Ружинський скоріше міг бути нащадком Олександра Наримунтовича (його правнуком) ніж нащадком Олександра Корятовича.

6/1. ЮРІЙ НАРИМУНТОВИЧ († після 1398?)

Остання певна згадка під 1392 р.³³³⁷. Можливо, що підписався на угоді з хрестоносцями 12.11.1398 р.³³³⁸. Князь кременецький (бл. 1350 – до 1352), белзький (1352–1377, 1383–1387), холмський (бл. 1366 – бл. 1370), новгородський (1378–1383), пінський ? (після 1392 – після 1398). Васал і соратник Любарта-Дмитра Гедиміновича від якого отримав князівства на Волині³³³⁹. Записаний у Холмському пом'янику (поз. 3).

³³²⁸ Narbutt T. Dzieje starożytne narodu litewskiego. — T. 3. — Warszawa, 1837. — Dop. 15. — P. 1.

³³²⁹ Niesiecki K. Herbarz Polski. — T. 8., Lipsk, 1838. — S. 241–243.

³³³⁰ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — Poznań-Wrocław, 1999. — S. 27–28.

³³³¹ Okolski S. Orbis Polonus in quo antiqua Sarmatucum gentilitia et arma deluciaentur. — T. 2. — Cracoviae, 1643. — P. 651, 653.

³³³² Herby rycerstwa Polskiego, przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r.p.1584. Wydanie K. J. Turowskiego. — Kraków, 1858. — S. 847.

³³³³ Narbutt T. Dzieje starożytne narodu litewskiego. — T. 7. — Warszawa, 1843. — S. 105.

³³³⁴ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 413–419.

³³³⁵ Князья Ружинские // Киевская старина. — 1882. — 11. — Апрель. — С. 59–84.

³³³⁶ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 282–283.

³³³⁷ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 101, 158, 185, 206.

³³³⁸ Świeżawski A. Jerzy (Jurij) Narymuntowicz // Polski Słownik Biograficzny. — N. 2. — 1964–1965. — S. 183–184.

³³³⁹ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 118–119, 126.

Розділ четвертий

7/1. ПАТРИКІЙ НАРИМУНТОВИЧ († після 1408)

Князь новгородський (1380-і – до 1390), хотимський (кінець XIV ст.), стародубський (початок XV ст.) і карачевський (? – 1408).

У 1396 р. вперше виїхав на службу до московського князя³³⁴⁰, але згодом повернувся назад. У 1408 р. знову виїхав у Москву із Свидригайлом Ольгердовичем і залишився там остаточно³³⁴¹. Ю. Пузина висловив здогад, що Патрикій Наримунтович помер у 1397 р., а у 1408 р. у Москву виїхав його внук Патрикій Олександрович³³⁴². Цей здогад не підкріплений джерелами, родоводи відомих російських князівських родин, які походять від Патрикія Наримунтовича (Патрикєєвих, Булгакових, Голіциних, Куракіних, Щенятеєвих, Хованських) не знають Патрикія Олександровича. За Любецьким пом'яником хресне ім'я князя було Давид, а дружину звали Оленою (поз. 71). Виходячи з запису у Холмському пом'янику (поз. 3) Патрикій був наймолодшим сином Наримунта. Записаний також у Києво-Печерському пом'янику (поз. 96).

IV

8/2. ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ († після 1392)

Востаннє згаданий у документі з 1392 р.³³⁴³ Князь пінський (до 1355 – після 1392). Згадується також у документах 1355 і 1386 рр.

9/6. ІВАН ЮРІЙОВИЧ († 12.08.1399) < князі Белзькі

Загинув 12.08.1399 р. у битві на р. Ворсклі³³⁴⁴. У 1386 р. був у числі заложників великого князя литовського Ягайла, відправлених перед переговорами з оточенням Ядвіги: *Iwan Georgii Belzensis filius dux Russiae*. Записаний у Холмському пом'янику (поз. 3). Схоже, що з його смертю рід *князів Белзьких* обірвався.

10/6. ПАРАСКОВІЯ ЮРІЇВНА

Записана у Холмському пом'янику (поз. 3).

11/6. МАРТА ЮРІЇВНА

Записана у Холмському пом'янику (поз. 3).

12/7. ЮРІЙ ПАТРИКІЙОВИЧ < князі Патрикєєви, князі Булгакови, князі Голіцини, князі Куракіни, князі Щенятеєви

Залишився у Московській державі. Одружився з Анною Дмитрівною, сестрою великого князя Василя Дмитровича³³⁴⁵. Їх старший син Василь знаний тільки з родоводів. Молодший син Іван Юрійович († після 1499) зробив велику кар'єру на московській службі (боярин з 1461 р., московський намісник з 1472 р., один з головних воевод і політиків), яка обірвалася раптово: у січні 1499 р. був насильно пострижений у ченці³³⁴⁶. Одружився з дочкою московського боярина В. Г. Ховріна. Рід *князів Патрикєєвих* обірвався у наступному поколінні. Сини Михайло Колишка та Іван Мунінда померли без

³³⁴⁰ Зимин А. А. Княжеская знать и формирование состава Боярской Думы во второй половине XV – первой трети XVI вв. // Исторические записки. — Т. 103. — 1979. — С. 200–201

³³⁴¹ ПСРЛ. — Т. 25. — С. 237; — Т. 31. — С. 98.

³³⁴² Puzyna J. Narymunt Gedyminowicz // Miesięcznik heraldyczny. —, 1930. — № 3. — S. 35–36; Id., Potomstwo Narymunta Gedyminowicza // Ibid., — 1931. — № 5. — S. 107–109.

³³⁴³ Акты ЮЗР. — Т. 1. — Киев, 1863. — № 2. — С. 2.

³³⁴⁴ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 1–2; ПСРЛ. — Т. 35. — С. 46, 73.

³³⁴⁵ Бычкова М. Е. Первые родословные росписи литовских князей в России // Общество и государство феодальной России. — Москва, 1975.

³³⁴⁶ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI в. — Москва, 1988..., — С. 31–32.

Гедиміновичі. Наримунтовичі. Князі Ружинські. Князі Корецькі

нащадків, а Василь Косий був пострижений разом з батьком. Як старець Вассіан з Кирило-Білоозерського монастиря він з 1508 р. очолив боротьбу проти офіційного курсу московського православ'я на розширення земельних володінь церкви, пропагуючи ідеї Ніла Сорського. Зазнавши переслідувань, у 1531 р. був осуджений разом з Максимом Греком і закінчив в'язнем Волоцького монастиря³³⁴⁷.

Старший внук Іван Васильович Булгак († 04.1498), московський боярин (з 1475), новгородський намісник, був одружений з дочкою І. І. Заболоцького. Він і його четверо синів: Іван Мошок, Михайло Голіца, Андрій Курака та Дмитро писалися **князями Булгаковими**. Іван Мошок та Дмитро нащадків не мали.

Від князя Михайла Голіци († 1554), який програв знамениту битву під Оршею у 1514 р. пішов рід **князів Голіциних**, які живуть і нині. Найбільш відомі з них політик, дипломат і керівник уряду у часи регентства Софії Олексіївни боярин Василь Васильович (1643–1714); вихователь і сподвижник Петра I боярин Борис Олексійович (1654–1714); дипломат і політик Дмитро Михайлович (1665–1737); генерал-фельдмаршал Михайло Михайлович (1675–1730), генерал-адмірал Михайло Михайлович (1681–1764); генерал-фельдцехмейстер і генерал-крігс-комісар флоту адмірал Борис Володимирович (1705–1768), генерал від інфантерії Сергій Федорович (1749–1810), дипломат і вчений Дмитро Олексійович (1734–1801), політик Олександр Миколайович (1773–1844), військовий історик Микола Сергійович (1809–1892), останній прем'єр царського уряду Микола Дмитрович (1850–1925), письменник Дмитро Петрович (друкувався під псевдонімом Муравлін) (1860–1928)³³⁴⁸.

Від князя Андрія Кураки пішов рід **князів Куракіних**. Найбільш відомі з них блискучі дипломати та ерудити дійсний таємний радник Борис Іванович (1676–1727), обер-шталмейстер Олександр Борисович (1697–1749), таємний радник 1 класу Олександр Борисович (1752–1818), історик Федір Олексійович (1842–?) та політик, єпископ і церковний діяч в еміграції шталмейстер Іван Анатолійович (1874–1950).

Брат Івана Васильовича Булгака — боярин Данило Васильович Щеня († після 1515) був одним з найвидніших московських полководців у 1474–1515 рр. Одружився з дочкою князя І. В. Горбатого-Шуйського. Від нього пішов рід **князів Щенятевих**. Мав одного сина Михайла († 1531), також боярина і одного з видніших московських полководців. Його сини Василь та Петро, боярин часів Івана Грозного, нащадків не мали. Останньою із Щенятевих була їх сестра, видана за І. Ф. Бельського³³⁴⁹.

13/7. ФЕДІР ПАТРИКІЙОВИЧ († 12.08.1399) < князі Хованські

Князь стародубський (? – 1399). Загинув у битві на р. Ворсклі. Запис у Любецькому пом'янику (поз. 71) дозволяє припустити, що його хресне ім'я було Іван. Його син Василь виїхав на московську службу, отримав землі по р. Хованці у Волоколамському князівстві і став писатися князем Хованським³³⁵⁰. Протягом XV–XVI ст. **князі Хованські** служили удільним волоцьким та углицьким князям³³⁵¹. Піднесення роду почалося у XVII ст. завдяки діяльності новгородського боярина князя Івана Андрійовича († 1621). Князь Іван Андрійович Тараруй († 1682), боярин з 1659 р., на хвилях стрілецького бунту пробував захопити владу у Московській державі. Його внук шталмейстер князь Василь Петрович (1694–1746) був обер-президентом Головного магістрату. Генерал від

³³⁴⁷ Казакова Н. А. Вассиан Патрикеев и его сочинения. — Ленинград, 1960.

³³⁴⁸ Серчевский Е. Записки о роде князей Голицыных. — Санкт-Петербург, 1853; Голицын Н. Н. Род князей Голицыных. Материалы родословные. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1892; Чекалова С. В. Князья Голицыны // Дворянская семья: Из истории дворянских фамилий России. — Санкт-Петербург, 2000.

³³⁴⁹ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 32–35.

³³⁵⁰ Зимин А. А. Из истории феодального землевладения в Волоцком удельном княжестве // Культура Древней Руси. — Москва, 1966. — С. 71–78.

³³⁵¹ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии..., — С. 29–30.

Розділ четвертий

інфантерії князь Микола Миколайович (1777–1837) відзначився у наполеонівських війнах. Історик і генеалог князь Сергій Олександрович (1883–1941) склав родовід князів Хованських³³⁵².

14/7. ОЛЕКСАНДР ПАТРИКІЙОВИЧ († після 1406)

Князь стародубський (1399–1406), корецький (бл. 1407 – ?). Як князь стародубський у 1400 р. присягнув Владиславу-Ягайлові, але продовжував проводити самостійну політику. У 1406 р. був схоплений і ув'язнений Вітовтом Кейстутовичем, але незабаром був відпущений і отримав Корецьке князівство³³⁵³. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 97).

15/7. ДМИТРО ПАТРИКІЙОВИЧ († 12.08.1399)

Загинув у битві на р. Ворсклі³³⁵⁴. Нашадків не мав³³⁵⁵.

V

16/8. ФЕДУШКО ВАСИЛЬОВИЧ

Князь пінський (після 1398 – ?)³³⁵⁶.

17/8. МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ († до 1398)

Напевно князь турівський (? – до 1398), бо Пінське князівство залишилося за нащадками Федущка Васильовича³³⁵⁷.

18/8. СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ († 12.08.1399)

Князь турівський [?] (до 1398 – 1399). Загинув у битві на р. Ворсклі³³⁵⁸.

19/14. АГРИПИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

У 1403 р. видана за можайського і білоозерського князя Андрія Дмитровича († 1432).

20/14. СЕМЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ < князі Корецькі (московська гілка)

Князь корецький (після 1407). Виїхав на московську службу. Від нього походить московська гілка *князів Корецьких*. За родоводами мав двох синів: Данила і Волоха. У Данила був син Богдан. У кінці XV ст. у новгородських писцевих книгах фігурують Іван Великий, Іван Менший, Семен Волох і Василь Семенович Корецькі³³⁵⁹. Московська гілка *князів Корецьких* у XVI ст. втратила князівський титул.

21/14. ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († після 1443) < табл. 27

Князь корецький (? – після 1443). Соратник Свидригайла Ольгердовича. Коялович навіть вважав, що Корецьке князівство він отримав від Свидригайла³³⁶⁰. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 98).

³³⁵² Хованский Г. С. Род князей Хованских // Дворянское собрание. — 1996. — № 4.
³³⁵³ Wolff J. Ród Gedymina..., — S. 18–19; Акты ЮЗР. — Т. 1. — Киев, 1846. — № 17. — С. 28–29; ПСРЛ. — Т. 35. — С. 52–53.
³³⁵⁴ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 52–53.
³³⁵⁵ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Lwów, 1881. — S. 26–27.
³³⁵⁶ Wolff J. Ród Gedymina..., — S. 21.
³³⁵⁷ Id., — S. 21.
³³⁵⁸ Wolff J. Ród Gedymina..., — S. 36; Id., Kniazowie Litewsko-Ruscy..., — S. 366.
³³⁵⁹ Новгородские писцовые книги. Изд. Археографическою комиссиею. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1859. — Стб. 218, 408.
³³⁶⁰ Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego ... S. 152.

VI

22/16. ЮРІЙ ФЕДОРОВИЧ [Юрій Ніс] († після 1410)

Князь пінський (1398 – до 1410). У 1398 р. як князь пінський підписав мир Вітовта Кейстутовича з хрестоносцями. Бл. 1410 р. був псковським намісником як васал Вітовта³³⁶¹.

23/16. ІВАН ФЕДОРОВИЧ НІС [?]

Його існування випливає з діяльності сина, якщо, звичайно, Іван — не хресне ім'я Юрія Носа.

24/17 чи 18. КОСТЯНТИН [?]

Його існування також випливає з діяльності сина. Сам Костянтин міг бути сином Михайла або Семена Васильовичів, скоріше першого, з огляду на ім'я сина. В такому разі певно був князем турівським. Деякі дослідники вважають його сина Михайла Костянтиновича Корятовичем, що навряд чи могло мати місце і коректно доказати неможливо.

VII

25/23. ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ [Олександр Ніс] († після 1435)

Князь пінський (до 1410 – після 1435). Один з найближчих соратників Свидригайла Ольгердовича. У 1418 р. допоміг йому втекти з кременецького замку³³⁶².

26/23. СЕМЕН ІВАНОВИЧ († до 1452)

Князь пінський (1443 – до 1452). Був одружений з дочкою київського князя Федкою Омельківною³³⁶³.

26А/23. NN ІВАНІВНА

~ Гурко Федорович, князь краснічинський († після 1429).

27/24. МИХАЙЛО КОСТЯНТИНОВИЧ († після 1443) < князі ДОЛЬСЬКІ ?

Згадується як князь пінський (володіння якого знаходилися у Галицькій землі), під 1435 та 1443 рр.³³⁶⁴. Можливо, що від нього походили *князі Дольські*. Центр їх володінь знаходився у Дольську Старому поблизу Любечова у Пінському повіті. Князь Андрій Дольський згадується у 1488 р., тому дуже вірогідно, що він належав до бічної гілки пінських князів. Ця родина вигасла у XVIII ст. Найбільш відомий з них великий маршалок литовський князь Ян Кароль (1640–1695). Його друга дружина княгиня Анна († 6.05.1711 р.), з дому Ходоровська, вдова за князем Костянтином Вишневецьким, була останньою симпатією і спільницею гетьмана Івана Мазепи у контактах із Карлом XII³³⁶⁵.

VIII

28/26. ЮРІЙ СЕМЕНОВИЧ († 1471)

Князь пінський (до 1452 – 1471). Останній пінський князь з династії Наримунтовичів. Був присутнім при смерті Свидригайла Ольгердовича у Луцьку як його соратник. Напевно не мав нащадків, бо по його смерті Пінське князівство перейшло до родини його матері — Омельковичів³³⁶⁶.

³³⁶¹ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 366.

³³⁶² Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 141–147.

³³⁶³ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 328.

³³⁶⁴ Wolff J. Ród Gedymina..., — S. 24.

³³⁶⁵ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 49–51.

³³⁶⁶ Wolff J. Ród Gedymina..., — S. 24–25.

Розділ четвертий

Табл. 26. Гедиміновичі. Наримунтовичі. Ружинські

Таблиця князів Ружинських складена за дослідженнями Ю. Вольфа³³⁶⁷, А. Бонецького³³⁶⁸ з урахуванням уточнень Н. Яковенко³³⁶⁹ та моїх³³⁷⁰.

III

1. ОЛЕКСАНДР НАРИМУНТОВИЧ († після 1338 чи після 1350 ?)

Див. табл. 25, поз. 5

VI

2/?. ІВАН РУЖИНСЬКИЙ († після 1486)

Князь ружинський (? – після 1486).

VII

3/2. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ († бл. 1523)

Князь ружинський і роговицький.

4/2. NN ІВАНІВНА († після 1522)

~ Михайло Клочко

VIII

5/3. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ († після 1545)

Князь роговицький і ружинський.

6/3. ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ († до 1545)

~ Анастасія. Князь роговицький і ружинський.

7/3. ФЕДІР МИХАЙЛОВИЧ († до 1545)

~ Василиса. Князь роговицький і ружинський.

IX

8/5. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ († після 1586)

Гетьман Війська Запорозького (1584–1586).

9/5. ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ († до 1577)

Сотник надвірної хоругви війська князів Сангушків (1569–1577).

10/5. ОСТАФІЙ ІВАНОВИЧ († 1587)

~ Богдана Олізар-Вовчок. Підстароста черкаський і канівський (1569–1573), підвоєвода київський (1575–1581), кошовий отаман Війська Запорозького (1581–1583).

11/5. ДМИТРО ІВАНОВИЧ († після 1583)

12/6. СТЕФАН ВАСИЛЬОВИЧ († після 1577)

13/6. МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ († після 1569)

³³⁶⁷ Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy..., — S. 326–331.

³³⁶⁸ Boniecki A. Poczec rodów w Wielkiem księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1883. — S. 286–289.

³³⁶⁹ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 275, 282–283.

³³⁷⁰ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Таблиці. — Львів, 1996. — Табл. 33; Його ж. Князівські династії..., — С. 299–305.

14/6. ВАСИЛИСА ВАСИЛІВНА († після 1582)

~ Дем'ян Мокренський.

15/7. АБРАХАМ ФЕДОРОВИЧ († до 1603)

~ Катерина Духнівна.

16/7. СТЕФАН ФЕДОРОВИЧ († до 1603)

17/7. ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ († до 1577)

X

18/8. ЯН МИХАЙЛОВИЧ [Ян Наримунтович-Ружинський] († після 1633)

~ Катерина Чацька.

19/8. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ († 1621)

Підстароста білоцерківський (1621).

20/8. ФЕДОРА МИХАЙЛІВНА († після 1621)

~ Андрій Чосновський.

21/8. МАРУША МИХАЙЛІВНА († після 1621)

~ Олександр Залеський.

22/8? АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ († після 1627)

У 1627 р. разом з Яном мав судову суперечку з Яловицькими³³⁷¹. Напевно був молодшим рідним братом Яна.

23/9. АДАМ ГРИГОРОВИЧ [Адам Наримунтович-Ружинський] († після 1633)

24/10. МАРІЯ ОСТАФІВНА

~ Гордій Сурин.

25/10. КИРИК ОСТАФІЙОВИЧ († 1599)

~ 1). Авдотія Андріївна Куневська; 2). Ядвіга Фальчевська. Кошовий отаман Війська Запорозького (1588)

26/10? МАРУША ОСТАФІВНА

~ Криштоф Косинський († 1593), гетьман Війська Запорозького. Чиєю дочкою була княжна Маруша Ружинська невідомо³³⁷², але з огляду на тісний зв'язок Остафія Івановича та його нащадків з Військом Запорозьким можна майже не сумніватися, що Маруша була його дочкою.

27/10. МИКОЛА ОСТАФІЙОВИЧ († 1592)

~ Гальшка Стужинська. Кошовий отаман Війська Запорозького (1587), київський військний (1591–1592).

28/10. БОГДАН ОСТАФІЙОВИЧ († 1576)

Гетьман Війська Запорозького (1575–1576). Прославлений у народних піснях як Чорний гетьман³³⁷³.

³³⁷¹ Boniecki A. Poczet..., — S. 288.

³³⁷² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 421.

³³⁷³ Исторические песни малорусского народа. — Т. 1. — Киев, 1874. — С. 163–166.

Розділ четвертий

29/10. МИХАЙЛО ОСТАФІЙОВИЧ († після 1592)

~ Раїна Яцьківна Миськовська. Гетьман Війська Запорозького (1584–1586). Київський підвоєвода (1586–1587).

30/10? АННА ОСТАФІВНА († після 1597)

~ Пилип Бокій Печигойський.

31/11? СЕМЕН ДМИТРОВИЧ

Перейшов на московську службу. Стрілецький полковник.

32/15. ГРИГОРІЙ АБРАХАМОВИЧ († після 1620)

33/16. ІВАН СТЕФАНОВИЧ († після 1633)

34/17. МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ († до 1603)

~ Регіна Стахурська.

XI

35/18? ІВАН ЯНОВИЧ († після 1640)

36/19. МИКОЛА ІВАНОВИЧ († 1628)

37/19. АННА ІВАНІВНА († після 1627)

~ Юзеф Якубовський.

38/25. РОМАН КИРИКОВИЧ [Роман Наримунтович-Ружинський] (* 1575 † 18.04.1610)

~ Софія Карабчіївська. Королівський ротмістр, гетьман війська Лжедмитрія II (1608–1610).

39/25. АННА КИРИКІВНА († після 1618)

~ 1). Станіслав Надаржинський; 2). Древецький.

40/25. ЯДВІГА КИРИКІВНА († після 1619)

~ 1). князь Іван Ярошович Жижемський; 2). Петро Свирський; 3). Адам Тиравський; 4). Ян Одривольський.

41/25. ГЕЛЕНА КИРИКІВНА († після 1618)

~ 1). Ян Угровецький; 2). Самуель Немста-Славський.

42/25. АНАСТАСІЯ-ТОМІЛА КИРИКІВНА († до 1611)

43/32 чи 33? ГЕЛЕНА ГРИГОРІВНА [ІВАНІВНА ?] († після 1624)

44/34. ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ [Олександр Бурдинович-Ружинський] († після 1633)

45/34. ГРИГОРІЙ МИХАЙЛОВИЧ [Григорій Бурдинович-Ружинський] († після 1633)

XII

46/38. ЯКУБ РОМАНОВИЧ [?]

Документами не засвідчений. Існування його сумнівне. У пізніших генеалогіях від нього виводили свій рід графи Розумовські, нащадки останнього гетьмана Кирила Розумовського³³⁷⁴.

Табл. 27. Гедиміновичі. Наримунтовичі. Корецькі

Родовід української гілки князів Корецьких поданий на базі праць Ю. Вольфа³³⁷⁵ та Ю. Дубовського³³⁷⁶, Н. Яковенко³³⁷⁷ з деякими моїми уточненнями на підставі пом'яників та наративних джерел³³⁷⁸.

V

1. ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († після 1443)

Див.: табл. 25, поз. 21

VI

2/1. БОГУШ ВАСИЛЬОВИЧ († після 1483)

Князь корецький (після 1443 – після 1483). За Києво-Печерським пом'яником (поз. 99) хресне ім'я — Федір.

3/1. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ († до 1502)

~ княжна Василиса Глібівна Лизиносівна. Князь корецький (після 1483 – до 1502), намісник красносільський (з 1492). За Києво-Печерським пом'яником (поз. 100) хресне ім'я — Михайло.

VII

4/3. ФЕДІР ІВАНОВИЧ († 1522)

~ княжна Анна Михайлівна Жижемська.

Князь корецький (до 1502 – 1522). За Києво-Печерським пом'яником (поз. 105) та реєстром ктиторів Києво-Печерської лаври А. Кальнофойського (поз. 45) хресне ім'я — Теодор.

5/3. ІВАН ІВАНОВИЧ († 1517)

~ Федька. Князь корецький (до 1502 – 1517). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 103).

6/3. ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ († 1519)

Князь корецький (до 1502 – 1519). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 107).

7/3. ЛЕВ ІВАНОВИЧ († 1519)

Князь корецький (до 1502 – 1519). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 102).

³³⁷⁴ Tabulae Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum Slavicarum regni Poloniae etc./ Ed. J. A. Jablonowski. — Varsaviae, 1755. — Ttabl. LXXIX.

³³⁷⁵ Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy..., — S. 174–176.

³³⁷⁶ Dubowski J. Książęta Koreccy i zamek ich w Korcu. — Korzec, 1906.

³³⁷⁷ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV..., — С. 284–285.

³³⁷⁸ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., Таблиці. табл. 34; Його ж. Князівські династії..., — С. 305–306.

Розділ четвертий

8/3. ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ († 1519)

Князь корецький (до 1502 – 1519). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 101).

9/3. АННА ІВАНІВНА († після 1512)

~ Михайло Зброхович-Гулевич. Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 104).

VIII

10/4. БОГУШ-ЄВФІМІЙ ФЕДОРОВИЧ (* бл. 1510 † 19.08.1578)

~ 1). княжна Анна Андріївна Сангушко; 2). Марія Василівна Чаплич. Князь корецький (1522–1576), староста житомирський (1539–1548), брацлавський і винницький (1548–1576), луцький (1560–1576), воєвода волинський (1572–1576). Копія напису на могилі князя у Києво-Печерській лаврі, зроблена А. Кальнофойським, та його реєстр ктиторів лаври (поз. 46) подають точну дату смерті та хресне ім'я.

11/5. АННА ІВАНІВНА († 1532)

~ князь Іван Васильович Мосальський. За реєстром ктиторів Києво-Печерської лаври А. Кальнофойського (поз. 48) княгиня стала черницею під іменем Анастасії.

12/4, 5, 6 чи 7? МИКОЛА [?]

Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 106)

13/4, 5, 6 чи 7? СЕРАФИМА [?]

За реєстром ктиторів Києво-Печерської лаври А. Кальнофойського (поз. 49) стала черницею під іменем Олени і закінчила ігуменею котрогось з монастирів.

IX

14/10. ЮРІЙ БОГУШОВИЧ († до 1576)

Внесений до реєстру ктиторів Києво-Печерської лаври А. Кальнофойського (поз. 47).

15/10. ІОАХИМ БОГУШОВИЧ († 1612)

~ Анна Янівна Ходкевич. Князь корецький (1576–1612).

X

16/15. САМІЙЛО (* бл. 1586 † 1622)

~ княжна Катерина Могила. Князь корецький (1612–1622). Загинув у турецькому полоні.

17/15. КАРОЛЬ (* бл. 1588 † 1633)

~ Анна Потоцька. Князь корецький (1612–1633), каштелян волинський (1622–1633).

18/15. ЛАВІНІЯ († 1641)

~ 1609 князь Ян Ольбрахт Радзивіл († 1626).

19/15. МАРЦИБЕЛЛА († 1648)

~ 1). Миколай Глібович; 2). Ян Раковський.

20/15. ІЗАБЕЛЛА († 1669)

~ 1617 князь Микола Чорторийський († 1661/1662).

Гедиміновичі. Наримунтовичі. Князі Ружинські. Князі Корецькі

21/15. ГЕЛЕНА

~ Мартин Калиновський († 1652), гетьман коронний польний.

22/15. СОФІЯ († після 1630)

З 1626 р. черниця Серафіна у Корецькому монастирі.

XI

23/16. АННА (* 1618 † 1639)

~ 1636 Андрій Лещинський († 1651).

24/17. ОЛЕКСАНДР († до 1621 ?)

25/17. САМІЙЛО-КАРОЛЬ (* 1621 † 1651)

~ 1). Марціана Лігеца; 2). Софія Опалінська. Князь корецький (1633–1651).

26/17. ЄФРОСИНІЯ (* 1623 † 1647)

~ Н. Стемпковський.

4.4. ГЕДИМІНОВИЧІ. ОЛЬГЕРДОВИЧІ

Цілий ряд проблем генеалогії Ольгердовичів залишаються дискусійними. В тому числі навіть персональний склад дітей Ольгерда Гедиміновича. Часом у їх число включають Жедивида Івана, нібито другого сина Ольгерда, який отримав Подільське князівство і загинув бл. 1412 р. у виправі на Орден, хоча ще Н. Молчановський³³⁷⁹ та Ю. Вольф³³⁸⁰ відкидали ці відомості. Щоб усунути протиріччя з іншими джерелами, Жедивида відносять до Корятівичів, що теж не безсумнівне. Неправомірне, на мій погляд, віднесення до Ольгердовичів дружини великого князя рязанського Олега Івановича Єфросинії³³⁸¹, походження якої незнане. Тим більше, що її дочка Анастасія вийшла за Корибута-Дмитра Ольгердовича. Слід погодитися з висновками Т. Василевського, що друга дружина Ольгерда Гедиміновича дітей не мала, а від першої дружини народилося п'ятеро синів³³⁸². Слушною видається також думка З. Вдовішевського, що від першого шлюбу народилося принаймні три дочки³³⁸³, правда з них джерелам залишилася відомою хіба Агрипина. Решта дітей було від третього шлюбу. В цілому порядок і старшинство дітей Ольгерда залишаються дискусійними.

Табл. 28. Гедиміновичі. Ольгердовичі

II

1. ОЛЬГЕРД ГЕДИМІНОВИЧ (* бл. 1307 † 05.1377)

Див.: Табл. 24, поз. 7

III

2/1. ВІНГОЛЬТ-АНДРІЙ ОЛЬГЕРДОВИЧ [Андрій Горбатий] (* бл. 1328 † 12.08.1399) < князі Полубенські

Дату народження Вінгольта-Андрія відносять до 1325–1327 рр.³³⁸⁴, навіть — до 1320 р.³³⁸⁵ (виходить, що князь Андрій у віці 79 років ще брав участь у битві на р. Ворсклі). Враховуючи, що першу дружину Ольгерд взяв до 1327 р., можна погодитися, що Вінгольт-Андрій народився не пізніше 1328 р. Загинув у битві на р. Ворсклі³³⁸⁶. Князь полоцький (1342–1376, 1386–1399), псковський (1343–1349, 1376–1385). Йдучи за Хронікою Биховця³³⁸⁷ та Євреїновським літописом³³⁸⁸ Т. Василевський обґрунтував існування сина Кейстута — Андрія Горбатого³³⁸⁹. Його висновки були прийняті мною

³³⁷⁹ Молчановский Н. В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г.: преимущественно по летописным источникам. — Киев, 1885. — С. 351–353.

³³⁸⁰ Wolff J. Ród Gedymina. dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgierd i Kiejstut", "Bracia Władysława Jagiełły" we Lwowie 1867. — Kraków, 1886. — S. 81; Id., Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 687.

³³⁸¹ Derker-Hauff H. Alexandra von Litanen die Grasmutter Kaiser Fridrichs des Dritten // Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik. — 1947–1949. — S. 78; Wasilewski T. Daty urodzin Jagiełły i Witolda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów // Przegląd Wschodni. — T. 1. — 1991. — Z. 1. — S. 28.

³³⁸² Wasilewski T. Trzy małżeństwa wielkiego księcia Oldierda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane A. Gieysztorowi. — Warszawa, 1991. — S. 680–682.

³³⁸³ Wdowiszewski Z. Genealogia Jagiełłonów. — Warszawa, 1968. — Tabl. 1.

³³⁸⁴ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — Poznań-Wrocław, 1999. — S. 67.

³³⁸⁵ Гедиміновичі — "правнуки Сколомендови" // Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII–XIV вв. / Под ред. Б. А. Рыбакова. — Москва, 1974. — С. 360.

³³⁸⁶ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 47, 73.

³³⁸⁷ Хроника Быховца / Вид. М. М. Улащик. — Москва, 1966. — С. 60–61.

³³⁸⁸ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 224.

³³⁸⁹ Wasilewski T. Daty urodzin Jagiełły i Witolda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów // Przegląd Wschodni. — T. 1. — Z. 1. — Warszawa, 1991. — S. 23–24.

Гедиминовичі. Ольгердовичі

без застережень³³⁹⁰. Але заперечення Я. Тенговського більш вагомі³³⁹¹. Андрія Горбатого Кейстутовоча не існувало, а Андрій Ольгердович, напевно, був горбатим.

Андрій Ольгердович виступив проти зайняття великокнязівського престолу молодшим Ягайлом і у 1376–1385 рр. перебував у еміграції. Був учасником Куликовської битви. У 1386 р. виступив проти Кревської унії у союзі із Смоленським князівством та Тевтонським Орденем. Був розбитий Скіргайлом, потрапив у полон³³⁹² і мусив скласти васальну присягу Ягайлові та Вітовту³³⁹³. У 1390 р., схоже, саме він був посланий Вітовтом з Гродна на переговори з Орденем³³⁹⁴.

Архів *князів Полубенських*, нащадків Вінгольта-Андрія Ольгердовича (столиця їх була у Полубенську під Лідою), дозволяє досить повно відтворити їх пізнішу генеалогію. Традиція князів Полубенських зафіксована А. Кояловичем³³⁹⁵ та Т. Нарбутом³³⁹⁶, генеалогія досліджена А. Бонецким³³⁹⁷, Ю. Вольфом³³⁹⁸ та Н. Яковенко³³⁹⁹. Я. Тенговський також погоджується з походженням князів Полубенських від Андрія Ольгердовича³⁴⁰⁰.

Андрій Ольгердович мав чотирьох синів (число і порядок залишаються дискусійними). Федір-Онуфрій Андрійович († після 1399), князь полоцький (1399 – ?), відомий з родоводу Полубенських (за А. Кояловичем) та з дарчої грамоти монастирю св. Івана Предтечі, де він титулується великим князем полоцьким³⁴⁰¹. Михайло Андрійович загинув у битві під Рязанню у 1385 р.³⁴⁰², а Семен Андрійович — під час оборони Полоцька від військ Скіргайла Ольгердовича у 1386 р.³⁴⁰³. Іван Андрійович був псковським князем (до 1437 – ?). Псковським князем був і його єдиний син Олександр (1440–1443), який там і помер, не залишивши нащадків.

Єдиний син Федора-Онуфрія — Федір крім родоводу князів Полубенських у версії А. Кояловича засвідчений записом у Києво-Печерському пом'янику (поз. 167). Напевно був першим удільним князем полубенським. Андрій Федорович Полубенський († після 1488) згадується у документах з 1482 р. Одружився з незнаною з імені дочкою іжеславського князя Івана Юрійовича. Князь Федір Федорович Полубенський був записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 293). Із Супральського пом'яника (поз. 23) відомий ще Елевферій Федорович, дружину якого звали Анною (поз. 24). Це ім'я хресне або чернече.

³³⁹⁰ Войтович Л. Князівські династії..., — С. 343.

³³⁹¹ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — S. 67, 213.

³³⁹² Акты исторические, собр. и изд. Археологическою комиссиею. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1841. — № 45. — С. 92.; — № 61. — С. 109; — № 272. — С. 503; — № 62. — С. 110; — № 63. — С. 112; — № 273. — С. 503; — № 66. — С. 119.

³³⁹³ Акты, относящиеся к истории Западной России, собр. и изд. Археологическою комиссиею. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1846. — № 13. — С. 27.

³³⁹⁴ Tęgowski J. Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii. — Т. 2 (13). — 1997. — S. 180.

³³⁹⁵ Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz gycerstwa W. X. Litewskiego... — S. 193–195.

³³⁹⁶ Narbutt T. Dzieje starożytne narodu litewskiego. — Т. 3. — Warszawa, 1837. — S. 234.

³³⁹⁷ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1883. — S. 253–255.

³³⁹⁸ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 368–389.

³³⁹⁹ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 304–305.

³⁴⁰⁰ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — S. 68.

³⁴⁰¹ Акты, относящиеся к истории Западной России, собр. и изд. Археологическою комиссиею. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1846. — № 14. — С. 27–28.

³⁴⁰² ПСРЛ. — Т. 8. — С. 49.

³⁴⁰³ Акты исторические, собр. и изд. Археологическою комиссиею. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1841. — №№ 45, 61, 62, 63, 66, 272, 273.

Розділ четвертий

Князь Василь Андрійович Полубенський († 1550) був старостою мстиславським (1535–1550), намісником володимирським (1505–1507) та маршалком господарським (з 1522 р.). Його дружиною була Софія Павлівна. Вона записана з мужем у Супральському пом'янику (поз. 25–26). Князь Іван Андрійович Полубенський († 1556), маршалок господарський (з 1550). Одружився з княжною Невиданою Михайлівною Сангушко. Іван Федорович († бл. 1528) записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 294). Дружину звали Авдотія. Княжна NN Федорівна Полубенська була видана за Герцика. Князі Полубенські значних урядів та маєтностей не посідали. Через що, напевно, зберігали вірність православ'ю ще у XVII ст., підтримували церковні братства, а князь Андрій Андрійович у другій половині XVI ст. виїхав на Запорозьку Січ.

3/1. БУТАВА-ДМИТРО ОЛЬГЕРДОВИЧ (* бл. 1329 † 12.08.1399) < князі Трубецькі, князі Кіндировичі

Загинув у битві на р. Ворсклі³⁴⁰⁴. Князь трубчевський (кінець 1360-х – 1379), брянський (1370–1379, 1390–1399), переяслав-заліський (1379–1388). Також стояв в опозиції до Ягайла, не визнаючи його прав на великокнязівський престол. Не став чинити опір московському війську і здав Трубчевськ³⁴⁰⁵. Ставши московським васалом, отримав Переяслав-Заліське князівство. Один з героїв Куликовської битви. У 1388 р. повернувся у Литву і склав васальну присягу (13.12.1388 р.). За Любецьким пом'яником дружину звали Анною (поз. 82) і вона, напевно, походила з Ольговичів.

Від Бутава-Дмитра Ольгердовича виводили свій рід **князі Трубецькі**. Родовід князів Трубецьких досить добре вивчений. Монографія О. Трубецької³⁴⁰⁶, дослідження О. Зиміна³⁴⁰⁷, написи на надгробках князів Трубецьких у їх усипальниці у Троїцькому соборі Трубчевська³⁴⁰⁸, нарешті багатий актовий матеріал дозволяють надійно реставрувати родове дерево цієї гілки Гедиміновичів.

Найстаршим сином Бутава-Дмитра був брянський князь Гліб (* до 1360 † після 1383), який разом з батьком брав участь у битві на Куликовському полі³⁴⁰⁹. Михайло Дмитрович († після 1399) був князем трубчевським (кінець XIV – початок XV ст.)³⁴¹⁰. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 82). **Князі Трубецькі** походили безпосередньо від нього. Іван Дмитрович Кіндир († 12.08.1399) загинув з батьком у битві на р. Ворсклі. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 82). Мав двох синів — **князі Кіндировичі**: Гліба († після 1432) та Олександра († після 1455), які не мали нащадків і ця гілка обірвалася. Я. Тенговський залучив до дітей Дмитра-Бутава дружцького князя Семена Дмитровича³⁴¹¹, але це була інша династія. На його думку Олександра, дочка Бутава-Дмитра, була видана за князя Андрія Гольшанського, а її сестра, незнана з імені, — за князя Івана Гедройца³⁴¹². Олександра Дмитрівна — сестра дружцького князя Семена Дмитровича, дружина князя Івана Гадройца могла бути її сестрою, а могла бути і дочкою Бутава-Дмитра Ольгердовича.

Семен (перша пол. XV ст.) та Юрій († після 1445) Михайловичі тримали Трубчевське князівство по половині³⁴¹³. Після від'їзду до Москви князя

³⁴⁰⁴ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 47, 73.

³⁴⁰⁵ ПСРЛ. — Т. 3. — С. 110.

³⁴⁰⁶ Трубецкая Е. Э. Сказание о роде князей Трубецких. — Москва, 1891.

³⁴⁰⁷ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI в. — Москва, 1988. — С. 125–127.

³⁴⁰⁸ Левенок В. П. Надгробия князей Трубецких // Советская Археология. — 1960. — № 1. — С. 245–253.

³⁴⁰⁹ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — S. 75, 78.

³⁴¹⁰ Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского статута. — Москва, 1892. — С. 45

³⁴¹¹ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — S. 79–80.

³⁴¹² Іб., — S. 80–81.

³⁴¹³ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Lwów, 1881. — S. 112.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

Ю. М. Трубецького його половина князівства була передана Гринку Воловичу, а потім князеві Івану Васильовичу Чорторійському³⁴¹⁴.

Князь Іван Семенович Трубецький помер до 1499 р., бо не брав участі у процесі за спадщину Юрія Михайловича. Крім своєї частки Трубецького князівства володів також частиною доходів із смоленського та путивльського мит³⁴¹⁵. Іван Юрійович († 15.01.1520), повернувшись з московської служби, у 1499 р. виграв процес і повернув собі батьківську частку Трубецького князівства. Але у 1500 р. знову втік у Москву і знову був позбавлений володінь. За угодою 25.03.1503 р. князівство відійшло до Москви і було повернене Іванові Юрійовичу. Його брат Олександр Юрійович, напевно, помер до 1499 р., бо не брав участі у судовому процесі за батьківську спадщину.

Андрій († 16.05.1546), Іван († 1538), Федір († 1540) та Семен Перський († 20.01.1566) Івановичі знаходилися з 1503 р. на московській службі, але зберігали свої частки князівства. Семен-Богдан Олександрович († бл. 1543) також тримав якусь частку.

Старша гілка князів Трубецьких — нащадки князя Михайла Андрійовича († 5.12.1556), намісника рязанського (1536–1538). Вже його син Федір отримав боярський чин у Московській державі. Від Василя Андрійовича походить середня гілка. Його син Андрій також отримав боярський чин. Микита Андрійович нащадків не мав. Молодша гілка князів Трубецьких походить від Романа Семеновича. Ця гілка досягла найбільших успіхів. Микита та Тимофій Романовичі стали московськими боярами, зберігаючи свої частки князівства. Боярин Юрій Микитович був одним з видніших політиків Смутного часу, боярин Олексій Микитович — один з найближчих соратників царя Олексія Михайловича, учасник козацьких війн у 1654–1659 рр. Боярин Дмитро Тимофійович († 24.06.1625 р.) — один з організаторів і керівників Другого ополчення, козацький вождь, суперник князя Д. Пожарського і претендент на царський трон у 1613 р. Юрій Юрійович та Іван Юрійович (1664–1750) — генерали і найближчі сподвижники Петра I. Микита Юрійович (1699–1767) — генерал-фельдмаршал. Генерал від кавалерії Василь Сергійович (1776–1841) відзначився у наполеонівських війнах. Гвардійський полковник князь Сергій Петрович (1790–1860) висувався декабристами у диктатори. Філософами релігійного напрямку і публіцистами були Сергій Миколайович (1862–1903) та Євген Миколайович (1863–1920). Ця гілка продовжується і нині.

4/1. КОСТЯНТИН ОЛЬГЕРДОВИЧ (* бл. 1330 † після 1386) < князі Чорторійські

Відкидаючи взагалі існування Костянтина Ольгердовича і вважаючи, що він сплутаний в джерелах з Костянтином Корятівичем, Я. Тенговський не виглядає переконливим³⁴¹⁶. Джерела, які збереглися, рівно як і родина традиція не дають підстав для підтримки цієї сміливої гіпотези. Князь Костянтин, як і інші старші брати, виступав проти Ягайла, але у 1383–1386 рр. перейшов на його сторону³⁴¹⁷, що траплялося нерідко і не тільки у Великому князівстві Литовському.

Походження князів Чорторійських зафіксоване у "Родоводі князів Литовських", де записано, що "Василь, син Костянтина Ольгердовича Чорторійського, залишив синів князів Івана, Олександра і Михайла Чорторійських"³⁴¹⁸. Так як Іван, Олександр і Михайло Чорторійські надійно зафіксовані у джерелах, а існування Костянтина

³⁴¹⁴ Акты, относящиеся к истории Западной России, собр. и изд. Археологическою комиссиею. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1846. — № 125.

³⁴¹⁵ РИБ. — Т. 27. — Стб. 322.

³⁴¹⁶ Tęgowski J. Który Konstancy — Olgierdowicz czy Koriatowicz — był przodkiem kniazów Czartoryskich? // Europa Orientalis. — Toruń, 1996. — S. 53–59.

³⁴¹⁷ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Lwów, 1881. — S. 237–239.

³⁴¹⁸ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 255.

Розділ четвертий

Ольгердовича також особливих сумнівів не викликає³⁴¹⁹, то родинну традицію можна цілком прийняти, як це зробив Ю. Вольф³⁴²⁰. Зрештою і великий магістр Конрад Зольнер, згадуючи литовсько-орденські переговори 1383 р. назвав Костянтина братом Ольгерда³⁴²¹. Тому походження Чорторійських за "Родоводом" приймали Г. Пашкевич³⁴²², О. Галецький³⁴²³, Т. Василевський³⁴²⁴ та інші. Версію походження Чорторійських від Костянтина Корятовича обґрунтовує Я. Тенговський³⁴²⁵. Його аргументація з цього приводу не виглядає достатньою. Старші Ольгердовичі справді противилися Ягайлові, але це не означає, що один з них — Костянтин на якомусь етапі підтримав молодшого брата і був учасником переговорів 1383 р., які очолював Скіргайло Ольгердович, найближчий до Ягайла брат, якого той незабаром поставив намісником Великого князівства Литовського. Підбір учасників посольства зовсім не залежав від гілок династії, збіги тут чисто випадкові. Якраз поява одного із старших братів у таборі Ягайла і повинна була продемонструвати Ордену стабільність становища великого князя. Мені здається, що будь-яких побудов історика явно недостатньо для заперечення кількох писемних джерел, якщо інших джерел не існує або вони невідомі. Родовід князів Чорторійських надійно відновлюється на підставі досліджень Т. Стецького³⁴²⁶, Ю. Вольфа, Т. Василевського і біографічних матеріалів³⁴²⁷.

Старший син Василь Костянтинович († після 1417) вірогідно був князем чорторійським до 1393 – після 1417). У 1393 р. був при королівському дворі у Кракові, у 1417 р. згаданий також серед королівського оточення³⁴²⁸. Його молодший брат Гліб Костянтинович († після 1390) у 1390 р. потрапив у полон до Вітовта після поразки на р. Вілії. Дальша його доля невідома³⁴²⁹.

Іван Васильович († бл. 1460), князь чорторійський (до 1438 – 1440), трубчевський (бл. 1451 – бл. 1460), у 1440 р. разом з братом Олександром († після 1477) організував змову внаслідок якої було вбито великого князя литовського Зигмунта Кейстутовича. Був одним з найближчих соратників Свидригайла Ольгердовича у 1440–1451 рр.³⁴³⁰. Отримав від Казимира Ягеллончика половину Трубчевського князівства. Олександр Васильович був князем псковським (1443–1447, 1456–1460), новгородським (1447–1455) і чорторійським (після 1460 – після 1477). У змові проти Зигмунта Кейстутовича був головним організатором, через що мусив покинути Литву. У еміграції користувався підтримкою Дмитра Шемяки. Відмовився присягати великому князеві московському і повернувся у Литву³⁴³¹. Отримав Логойське князівство, Осташин, Спорів і Кам'янець. Михайло Васильович Чорторійський († 1478/1489) був князем чорторійським (1440–1460) і клеванським (після 1460 – 1478/89). У 1478 р. обороняв Брацлав перед ординцями, а у 1489 р. брацлавським намісником був князь Олександр Сангушко, тобто

³⁴¹⁹ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Lwów, 1881. — S. 236–239.

³⁴²⁰ Wolff J. Książowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 18.

³⁴²¹ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. — T. 3 / Ed. F. G. Bunge. — Reval, 1857. — № 1240.

³⁴²² Paszkiewicz H. O genezie i wartości Krewa. — Warszawa, 1938. — S. 309–312.

³⁴²³ Halecki O. Koriatowicze a prodkowie Holszanskich i Czartoryskich // Miesięcznik Heraldyczny. — R. 18. — 1939. — S. 81–88.

³⁴²⁴ Wasilewski T. Pochodzenie i początek kariery domu Czartoryskich // Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku. — Poznań, 1994. — S. 45–63.

³⁴²⁵ Tęgowski J. Który Konstanty — Olgierdowie czy Koriatowic — był przodkiem książąt Czartoryskich? // Europa Orientalis. — Toruń, 1996. — S. 53–59.

³⁴²⁶ Stecki T. J. Książęce gniazdo (Klewań). — Kraków, 1885.

³⁴²⁷ Czartoryscy. Trzydzieści sześć zyciorysów. — Kraków, 1938; Polski słownik Biograficzny. — T. 4/3. — Kraków, 1938. — S. 237–316.

³⁴²⁸ Wolff J. Książowie Litewsko-Ruscy..., — S. 18.

³⁴²⁹ Wolff J. Ród Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgierd i Kiejstut", "Bracia Władysława Jagiełły" we Lwowie 1867. — Kraków, 1886. — S. 170.

³⁴³⁰ Wolff J. Książowie Litewsko-Ruscy..., — S. 18–19.

³⁴³¹ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 213.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

князь Михайло помер між тими двома датами. Був у війську Владислава Варненчика. У 1442 р. отримав від нього привілей для "трьох братів наших Івана, Олександра і Михайла, князів на Чорторійську, тим князям кривним своїм, дозволяю вживати печатку княжу, яку від батька і діда уживали, тобто озброєного вершника, що тримає в руці меч оголений" [ще один аргумент на користь походження Чорторійських від Костянтина Ольгердовича]. Довший час був надвірним маршалком у Свидригайла Ольгердовича. Після смерті Свидригайла Ольгердовича став намісником брацлавським, тобто фактично очолив оборону південних кордонів. У 1463 р. протривав проти рішення уряду вислати на допомогу Кафі загін найманої піхоти (500 чол.). Загибель цього загону підтвердила його сумніви. Опікувався монастирем св. Миколая у Клевані³⁴³². Від нього походить **молодша (клеванська) гілка князів Чорторійських**.

Михайло та Володимир Олександровичі відомі з родоводу. Семен Олександрович († бл. 1524), одружений з Юліанною, незнаною з походження, був князем чорторійським (після 1477 – бл. 1524) і логойським (1496 – бл. 1524), державцем чечерським і пропойським (з 1518). Одна їх сестра, незнана з імені, була видана за князя Івана Васильовича Соломирецького; інша — Авдотія Олександрівна († після 1528) — за князя Андрія Івановича Можайського. Андрій Михайлович († після 1491) був князем клеванським і чорторійським (до 1489 – після 1491) та кременецьким намісником (з 1491). Його брат Федір Михайлович († 1542), одружений з дочкою князя Андрія Сангушка, був князем клеванським (після 1491 – 1542), чорторійським (бл. 1524 – 1542) та старостою луцьким (1527–1542). Їх сестра Анна Михайлівна († після 1514) була видана за князя Івана Юрійовича Гольшанського-Дубровицького.

Софія Семенівна Чорторійська († після 1531) вийшла за Федька Гнівошовича, Олександра Семенівна († 1531) — за Бориса Гнатівича Образцова, а по його смерті — Василя Тишкевича. Олександр Федорович († 1571) одружився з Магдаліною Деспотівною. Був воєводою волинським (1566–1571) і одним з кращих полководців у війнах з ординцями (з 1527 р. або навіть і раніше). Починаючи від нього старша гілка писалася князями на Чорторійську і Літовежу. Анна Федорівна († після 1537) вийшла за Василя Богдановича Чижа; Федора Федорівна († 1568) виходила заміж двічі: за Михайла Михайловича Свинюського та Бальцера Гнівоша. Анастасія Федорівна († після 1578) — за Петра Богдановича Хребтовича. Іван Федорович († 1567) одружився з княжною Анною Кузьмівною Заславською. За розподілом з братом Олександром від 19.06.1547 р. отримав Клеванське князівство, стосовно інших маєтків, отриманих їх батьком за заслуги, брати постановили спільно їх боронити, а їх втрату взаємно компенсувати.

Михайло Олександрович Чорторійський († 1582) одружився з Софією Юрійівною Ходкевич. Займав уряд старости житомирського (1574–1582). Марина Олександрівна († 1570) була видана за Андрія Павловича Сапегу. Іван Іванович († 1581) одружився з Євою Боркулабівною Корсак. Тримав Клеванське князівство (1567–1581). Юрій Іванович († 1624) був одружений двічі: з княжною Олександрою Андріївною Вишневецькою та Гальшкою Головинською. Був учасником оборони Корфу і битви під Белградом. Анна Іванівна († після 1568) виходила заміж двічі: за Івана Лесницького та Олександра Хринницького; Олена Іванівна († після 1596) була видана за Остапа Горностаєва, а Катерина Іванівна († після 1595) — за Василя Петровича Загоровського.

Михайло Михайлович помер бл. 1600 неодруженим. Юрій Михайлович († 1606) одружився з Ядвігою Фальчевською, вдовою за князем Кириком Ружинським († 1599). Дітей у них не було і старша гілка князів Чорторійських вигасла. Її родина вела процес за спадок по Чорторійських ще у 1636 р. Софія Михайлівна († до 1605) була видана за

³⁴³² Halecki O. Ostatnie lata Swidrygielły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiełły. — Kraków, 1915; Iwanczak W., Voicu S. J., Ziffer G. Une notice sur La Famille Czartoryski... // *Bizantion*. — Т. 58. — 1988. — Р. 85–87.

Розділ четвертий

Вацлава Боговитина; Олександра Іванівна († після 1611) виходила заміж тричі: за Криштофа Лабунського, Миколу Іловицького та Василя Семашка. Олександр Юрійович († до 1605) помер молодим. Микола-Юрій Юрійович († 1661/1662) одружився з княжною Ізабеллою Іоакімівною Корецькою. Був каштеляном волинським (1633–1655), воєводою подільським (1655–1657) і волинським (1657–1661). Від нього походять нині живучі **князі Чорторийські**, які з XVIII ст. пишуться **Чарторизькими**. В їх числі знамениті польські політики і дипломати Олександр Август (1697–1782), Адам Єжі (1770–1861), Владислав (1828–1894). Вже з кінця XVI ст. родина князів Чорторийських почала спольщуватися, а пізніше стала однією з найзначніших польських магнатських родин. Брат Миколи-Юрія — Андріян Юрійович († після 1618) став ченцем. Андрій Юрійович помер молодим, а княжна Софія Юріївна († після 1631) була видана за Казимира Пісочинського.

5/1. ВОЛОДИМИР ОЛЬГЕРДОВИЧ (* бл. 1331 † після 1398) < табл. 29

Князь київський (1362–1393), копильський (1395 – після 1398). Як київський князь провадив самостійну політику, титулувався великим князем і карбував власну монету³⁴³³. Під час війни Мамає з Московським князівством дотримувався дружнього нейтралітету стосовно Москви, незважаючи на позицію великого князя литовського Ягайла Ольгердовича. Одним з останніх присягнув Ягайлові після Кревської унії (12.07.1388). Виступив проти політики обмеження удільних князів і вступив в коаліцію з сіверським князем Корибутом-Дмитром Ольгердовичем, вітебським князем Свидригайлом Ольгердовичем та подільським князем Федором Корятівичем. Після поразки Свидригайла, програвши війну з Вітовтом у 1392 р., поспішив заключити мир, чим дав можливість Вітовтові захопити Поділля та вивести з війни союзника Корятівича — Молдову. Залишившись сам, мусив уступити Київське князівство³⁴³⁴. Остання згадка — підпис під миром Вітовта з Орденем у 1398 р.³⁴³⁵. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 20, 50, 132). За цією пам'яткою перед смертю став ченцем (поз. 132). Дружину звали Анна (поз. 147).

6/1. ФЕДІР ОЛЬГЕРДОВИЧ (* бл. 1332/1333 † бл. 1394) < князі Кобринські

Князь ратненський (до 1377 – 1394), кобринський (до 1387 – 1394 ?). Не хотів присягати Ягайлові як польському королю, вважаючи, що навіть у нього більше прав³⁴³⁶. Можливо, що отримав Ратненське князівство ще від Любарта Гедиміновича³⁴³⁷. Я. Тенговський вважає його найстаршим з синів Ольгерда і легітимним спадкоємцем, трон якого захопив Ягайло³⁴³⁸.

Версії походження князів Сангушків від Федора Ольгердовича докладно розібрані нижче, у параграфі, присвяченому Любартовичам. Вони залишаються дискусійними.

Федір Ольгердович, від якого походила родина **князів Кобринських**, мав єдиного сина Романа († після 1416), князя кобринського і ратненського (1394 ? – після 1416), який згадується в документах 1387–1416 рр.³⁴³⁹. Одружився із незною з імені дочкою

³⁴³³ Котляр Н. Ф. Монеты Владимира Ольгердовича // Нумизматика и Сфрагистика. — Вып. 4. — 1974. — С. 48, 65–67.

³⁴³⁴ Войтович Л. Удільні князівства..., — С. 159–161.

³⁴³⁵ Wolff J. Ród Gedymina..., — S. 113–119.

³⁴³⁶ Id., — S. 116–120; Флоря Б. Н. Литва и Русь перед битвой на Куликовом поле // Куликовская битва. — Москва, 1980. — С. 158.

³⁴³⁷ Войтович Л. Удільні князівства..., — С. 137.

³⁴³⁸ Tęgowski J. O następstwie tronu na Litwie po śmierci Olgierda // Przegląd Historyczny. — T. 84. — Z. 1. — 1993. — S. 130–132; Id., Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — S. 57–61.

³⁴³⁹ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 166; Id., O kniazach Kobryńskich // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału hist.-filoz. AU. — T. 17. — Kraków, 1884.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

князя Данила Острозького. Запис у Києво-Печерському пом'янику (поз. 288) дозволяє припускати, що його хрестильне ім'я було Андрій.

Мав сина Семена та дочку Анастасію. Семен Романович († після 1455), князь ратненський (після 1416 – 1433), кобринський (після 1416 – після 1455), втратив Ратно за підтримку Свидригайла Ольгердовича³⁴⁴⁰. Дружина Уляна (Юліанна), яка померла бл. 1494 р., була дочкою князя Семена Івановича Гольшанського. За записом у Києво-Печерському пом'янику (поз. 288) можна припускати, що його хресне ім'я було Іван. Анастасія Романівна, записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 71), напевно, була дружиною острозького князя Дашка Федоровича († бл. 1420).

Іван Семенович († після 1491), князь кобринський (після 1455 – після 1491) засвідчений грамотами, датованими 9.02.1463 р. та 19.02.1465 р., про передачу церкви св. Петра і Павла княгинєю Уляною і її синами Іваном та Романом Семеновичами Юді Богдану, а також грамотою, датованою 26.01.1487 р., про дарування князем Іваном Семеновичем земель церкві у Дубочинах³⁴⁴¹. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 70). Його дружину звали Федорою. Походження її незнане. По смерті мужа вона успадкувала третину князівства. У 1492 р. княгиня Федора вийшла заміж вдруге за Юрія Пацовича († 1506). У 1508 р. Федора перебрала релігію, стала католичкою, прийнявши ім'я Софії, і втретє вийшла за Миколу Радивиловича († 1512). Всі три шлюби були бездітними³⁴⁴².

Марія Семенівна була видана за князя Івана Васильовича Красного³⁴⁴³.

Анна Семенівна († 1519), княгиня кобринська (1490–1512), пережила драматичні події. У 1481 р. на її весіллі з князем Ф. І. Бельським мав бути вбитий великий князь литовський Казимир Ягеллончик. Молодий був змушений покинути дружину і втік у Московську державу. Після невдалих спроб отримати дозвіл на виїзд до чоловіка, після 1495 р. Анна видана за Венцлава Костелевича. По смерті братів, які не мали нащадків, Кобринське князівство перейшло до її чоловіка, а по його смерті — до королеви Бони Сфорца³⁴⁴⁴. Цей факт може означати тільки одне: Сангушки не були нащадками Федора Ольгердовича, інакше вони би претендували на успадкування Кобринського князівства. Записана у Києво-Печерському (поз. 73) та Холмському (поз. 5) пом'яниках. В останньому як Агата Схимниця, що може означати, що свої дні вона закінчила у монастирі.

Роман Семенович († після 1465), князь кобринський (після 1455 – після 1465). Востаннє згаданий у документі, датованому 19.02.1465 р. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 72).

7/1. АГРИПИНА ОЛЬГЕРДІВНА (* бл. 1334 † 1393)

З огляду на дати шлюбів дочки Ольгерда від першої дружини, напевно, народилися пізніше від синів. Агрипина найпершою була видана заміж, отже вона найстарша. У 1354 р. її видали за Бориса Костянтиновича³⁴⁴⁵, князя городецького (1356–1383) і нижегородського (1365, 1383–1387, 1389–1392), який помер у московській в'язниці у 1394 р. Сама Агрипина померла на рік раніше³⁴⁴⁶.

8/1. NN ОЛЬГЕРДІВНА

³⁴⁴⁰ Wolff J. Ród Gedymina..., — S. 117–120.

³⁴⁴¹ Войтович Л. В. Удільні князівства..., — С. 138–139.

³⁴⁴² Любавский М. К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского статута // Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских. — 1892. — Кн. 3. — С. 18–19.

³⁴⁴³ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 168.

³⁴⁴⁴ Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 161.

³⁴⁴⁵ ПСРЛ. — Т. 4. — С. 62; — Т. 5. — С. 228; — Т. 8. — С. 9; — Т. 3. — С. 204.

³⁴⁴⁶ Derker-Hauff H. Alexandra von Litanen..., — S. 78.

9/1. NN ОЛЬГЕРДІВНА

10/1. КЕННА-САЛОМЕЯ ОЛЬГЕРДІВНА (* бл. 1351 † 27.03.1368)

Т. Василевський, спираючись на Яна з Чарнкова, вважає її дочкою Кейстута³⁴⁴⁷, що суперечить запису про смерть Кенни з вказанням точної дати у календарі краківської катедри, де вона названа дочкою Ольгерда³⁴⁴⁸. Одним з аргументів йому служить нехристиянське ім'я княжни. З цим погоджується Г. Блащик, який, однак, вважає Кенну дочкою Ольгерда³⁴⁴⁹. У такому випадку вона могла бути дочкою Ольгерда від першого шлюбу, що дозволяло би віднести дату її народження до 1335–1336 рр. Я. Тенговський звернув увагу, що Кенна може бути похідною від Кунегунда³⁴⁵⁰. Зрештою це не є визначальним, позаяк Уляна також могла назвати свою первістку литовським іменем (литовські імена отримали і всі брати Кенни), давши їй також хресне ім'я, яке у джерела не потрапило, позаяк княгиня пізніше стала католичкою. На думку О. Бальзера³⁴⁵¹ та Г. Пашкевича³⁴⁵² саме вона була найстаршою з дітей від шлюбу Ольгерда з Уляною. Ці думки розділяє Я. Тенговський³⁴⁵³, погоджуючись з яким і, виходячи з дати шлюбу Ольгерда і Уляни, слід віднести народження Кенни до кінця 1351 р. У 1359 р. вона була видана за Казимира IV, князя щецінського, добжинського і бидгощського († 1368)³⁴⁵⁴.

11/1. NN ОЛЬГЕРДІВНА (* бл. 1353 † після 1371)

У 1371 р. видана за Івана Семеновича, князя новосильського³⁴⁵⁵. Судячи з того, що вона була видана заміж після Кенни, можна не сумніватися, що й народилася вона після Кенни. Тобто дату її народження можна віднести до початку 1353 р.³⁴⁵⁶

12/1. ЯГАЙЛО-ЯКІВ-ВЛАДИСЛАВ ОЛЬГЕРДОВИЧ (* бл. 1354 † 1.06.1434) < табл. 30

Великий князь литовський (1377–1392), король польський (1386–1434). Один з найвидатніших польських королів³⁴⁵⁷. Був одружений чотири рази: 18.02.1386 р. з королевою Ядвігою (* 1373 † 17.07.1399)³⁴⁵⁸; 24.01.1402 з Анною, дочкою Вільгельма, графа Цельського (* 1380/81 † 20/21.03.1416); 2.05.1417 р. з Ельжбетою Грановською, дочкою сандомирського воєводи Отто з Пільче, вдовою після Вишля Чамборзе, Янчика Гічинського та Вінцентія з Гранова, (* бл. 1372 † 12.05.1420); 7.02.1422 з княжною Софією Андріївною Гольшанською (* бл. 1405 † 21.10.1461)³⁴⁵⁹. Дискусійною залишається дата народження Ягайла. Важко погодитися з версією Т. Василевського, який вважає і Скіргайла старшим за Ягайла³⁴⁶⁰. У більшості випадків обгрунтованими видаються датування народжень дітей Ольгерда і Уляни (починаючи від незнаной з імені

³⁴⁴⁷ Wasilewski T. Daty urodzin..., — S. 27.

³⁴⁴⁸ MPH. Series nova. — T. 5 / Wyd. Z. Kozłowska-Budkowa. — Warszawa, 1978. — S. 143.

³⁴⁴⁹ Błaszczak G. Małżeństwa dynastyczne polsko-litewskie od XIII do XV wieku // Profesor Henryk Łowmiański — Życie i dzieło. — Poznań, 1995. — S. 105.

³⁴⁵⁰ Tęgowski J. Małżeństwo Kazka Bogusławica z Kenna Olgierdowną i jego rola w politycznych planach Kazimierza Wielkiego // Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. — Poznań, 1997. — S. 131.

³⁴⁵¹ Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 1895. — S. 471.

³⁴⁵² Paszkiewicz H. O genezie i wartosci Krewa. — Warszawa, 1938. — S. 336.

³⁴⁵³ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — S. 96–97.

³⁴⁵⁴ Tęgowski J. Małżeństwo Kazka Bogusławica z Kenną Olgierdowną..., — S. 127–133.

³⁴⁵⁵ Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 300.

³⁴⁵⁶ Derker-Hauff H. Alexandra von Litanen..., — S. 78.

³⁴⁵⁷ Bardach J. Władysław II Jagiełło // Poczet królów i książąt polskich. — Warszawa, 1980. — S. 275–286; Kuczeński S. V. Król Jagiełło 1351–1444. — Warszawa, 1985; Id., Bitwa pod Grunwaldem. — Katowice, 1987; Biskup M. Nrzynastoletnia wojna z Zakone Krzyżackim. — Warszawa, 1997.

³⁴⁵⁸ Wyrozumski J. Królowa Jadwiga. Między epoką piatowską i jagiellońską. — Kraków, 1997.

³⁴⁵⁹ Wdowiszewski Z. Genealogia Jagiellonów. — Warszawa, 1968.

³⁴⁶⁰ Wasilewski T. Daty urodzin..., — S. 17–34.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

дружини новосильського князя) за Г. Деркер-Гауфом³⁴⁶¹, при всій умовності самих датувань. Ягайло-Яків записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 143). Він був хрещений як православний і перейшов у католицизм після Кревської унії 1385 р. не як язичник (що ще зустрічається в літературі).

13/1. ОЛЕНА ОЛЬГЕРДІВНА (* бл. 1355 † 5.09.1438)

У 1372 р. видана за серпуховського князя Володимира Андрійовича († 1410), другого по старшинству серед князів московської династії³⁴⁶².

14/1. СКІРГАЙЛО-ІВАН ОЛЬГЕРДОВИЧ (* бл. 1356 † 1396)

Князь полоцький (1376–1386), тракайський (1382–1387), великий князь київський (1395–1396), намісник великого князя литовського (1387–1392). Найближчий соратник Ягайла. Отруєний на бенкеті Фоми, митрополичого намісника св. Софії у Києві³⁴⁶³. Версія Я. Тенговського, який датує смерть князя 24.12.1394 р., яка базується на недовірі літописам³⁴⁶⁴, не переконлива. Виходячи з логіки його міркувань важко пояснити записи Скіргайла-Івана у Любецькому (поз. 77) та Києво-Печерському пом'яниках (поз. 19).

15/1. КОРИБУТ-ДМИТРО ОЛЬГЕРДОВИЧ (* бл. 1357 † бл. 1405) < табл. 31-33

Князь сіверський (бл. 1370 – 1392), несвіцький (до 1388 – бл. 1405), чернігівський (?) (1401 – бл. 1405). Одружився з Анастасією, дочкою Олега Івановича, великого князя рязанського³⁴⁶⁵. Будучи сіверським князем проводив незалежну політику, карбував власну монету. Виступив проти Кревської унії, хоча і прийняв васальну присягу 18.05.1388 р., але приєднався до антивітовської коаліції, був розбитий і емігрував у 1392 р. Після повернення, схоже, зберіг частину володінь³⁴⁶⁶. Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 77).

16/1. ФЕОДОРА ОЛЬГЕРДІВНА (* бл. 1358 † після 1377)

У 1377 р. видана за карачевського князя Святослава Титовича³⁴⁶⁷.

17/1. МАРІЯ ОЛЬГЕРДІВНА (* бл. 1359 † після 1382) < князі Лукомські?

Була одружена з лідським державцем Войдилом († 1382), який був страчений з наказу Кейстута Гедиміновича³⁴⁶⁸. Другим її мужем був городенський князь Давид Дмитрович.

Князі Лукомські, які пізніше писалися Ольгердовичами, вважали себе нащадками сестри Ягайла³⁴⁶⁹. Першою дружиною Вітовта Кейстutowича була княжна лукомська Марія, яка померла до 1381 р. У 1386 р. під час бунту полоцького князя Андрія Ольгердовича у Лукомлі був його васал Андрій³⁴⁷⁰. Це міг бути син тракайського князя Андрій Горбатий (якщо такий існував?), але скоріше це був останній з Рюриковичів, брат або племінник дружини Вітовта. По його смерті Лукомське князівство мав би успадкувати Вітовт. З усіх сестер Ягайла тільки Марія Ольгердівна могла мати відношення до Лукомського князівства. Її перший муж лідський державець Войдило був страчений Кейстутом Гедиміновичем. Якщо припустити, що причиною такого вибуху

³⁴⁶¹ Derker-Hauff H. Alexandra von Litanen..., — S. 78–79.

³⁴⁶² ПСРЛ. — Т. 15. — Вып. 1. — Стб. 99.

³⁴⁶³ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 65, 72, 90, 101, 138, 159, 186, 207, 228.

³⁴⁶⁴ Tęgowski J. Kiedy zmarł Skirgełło?// Spoleczeństwo i polityka do XVII wieku / Pod red. J. Śliwińskiego. — Olsztyn, 1994. — S. 59–64.

³⁴⁶⁵ Акты ЮЗР. — Т. 2. — № 67. — С. 104.

³⁴⁶⁶ Войтович Л. Удільні князівства..., — С. 165–166.

³⁴⁶⁷ Власев Г. А. Потомство Рюрика. — Т. 1. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1906. — С. 118, 98.

³⁴⁶⁸ ПСРЛ. — Т. 17. — С. 72.

³⁴⁶⁹ Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego ... — S. 263.

³⁴⁷⁰ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czernastego wieku. — Kraków, 1895. — S. 213.

Розділ четвертий

тракайського князя була передача синові Войдила Лукомля, який Кейстут вважав спадком своєї невістки, то тоді виходить, що князі Лукомські походили від литовського нобіля³⁴⁷¹. Але у такому випадку Лукомські не могли би носити князівський титул у XV ст. Навіть, якщо припустити, що Ягайло домігся повернення своєму племінникові Лукомського князівства, то і тоді син Войдила міг бути лише намісником або старостою, але не князем. Тому подібну версію треба відкинути, хоча раніше я вважав її за можливу. Залишається припускати, що князі Лукомські походили від Марії Ольгердівни та її другого чоловіка Давида Дмитровича. Городенський уділ був і у Мінському князівстві, отже Давид Дмитрович міг бути близьким родичем лукомських князів, який і успадкував це князівство. Тому і Вітовт Кейстutowич не робив спроб його опанувати. Але у такому разі Лукомські були Рюриковичами. До такого висновку прийшла Н. Яковенко³⁴⁷². Ольгердовичами Лукомські могли бути тільки у випадку, якщо б були нащадками Андрія Ольгердовича. Тоді довелось би припускати, що лукомський князь Андрій, згаданий у 1386 р., був сином полоцького князя, незнаним з інших джерел. Але синові полоцького князя було би дуже важко утриматися у Лукомському князівстві після 1386 р., тим більше, що легітимні права на нього мав сам Вітовт Кейстutowич. Зрештою син Андрія Ольгердовича не міг одружитися з сестрою Ягайла Ольгердовича від якої начебто походили Лукомські. Розплутати загадку походження князів Лукомських навряд чи можливо³⁴⁷³. Крім того вся рання генеалогія цього роду залишається дискусійною³⁴⁷⁴.

Отже першим князем Лукомським, напевно, був незнаний з імені син Марії Ольгердівни і Давида Дмитровича (* між 1383/1388 † перша половина XV ст.). Він мав старшого сина Василя († після 1463), князя лукомського (? – після 1463), дочку Марину († після 1443) та молодшого сина Івана († 1493), князя щидутського (? – 1473), який у 1473 р. емігрував у Московську державу, де у 1493 р. був спалений у дерев'яній клітці на Москві-ріці, зізнавшись на тортурах, що нібито був посланий Казимиром Ягеллончиком у Москву з метою отруїти Івана Васильовича. На допиті він також обмовив князя Ф. Бельського, з яким міг бути пов'язаний якимись родинними вузами.

У старшого з братів були одні дочки: незнана з імені, одружена з князем Федором Федоровичем Друцьким-Коноплею; Богдана Василівна, видана за Яна-Миколая Радзивіла [?], та дві молодші, незнані з імен. Іван Іванович († після 1488) тримав Щидутське (1473 – після 1488) та Лукомське (? – після 1488) князівства. Андрій Іванович († після 1508), князь мелешківський [?], був одружений з незною з імені дочкою князя Федора Четвертинського. Федір Іванович († після 1508), Григорій Іванович († після 1506) нащадків не мали. Від Романа Івановича († після 1500) походила *молодша гілка князів Лукомських*. Ця гілка вигасла на початку XVII ст., хоча у середині XVI ст. тільки внаслідок Романа Івановича було вісім.

Андрій Іванович († до 1534), князь щидуцький (після 1488 – до 1534), одружився з Анною Іванівною Скіндерівною. Від Андрія Андрійовича († до 1580), князя мелешківського (після 1508 – до 1580), одруженого з Анастасією Григорівною Служкою, походили *князі Лукомські на Мелешковичах*, які вигасли у XVIII ст. Анна Андріївна († до 1554) була видана за Остафія Яцинича, Аграфена Андріївна († 1554) виходила заміж двічі: за князя Михайла Осовицького та Семена Кміту.

Від Богдана Андрійовича († 1591), князя щидуцького (1581–1591), одруженого з Софією Іванівною Служкою, походять *князі Лукомські на Щидутах*, нащадки яких живуть і нині. На гробниці одного з представників цієї родини у Львові на Личаківському цвинтарі вибитий напис "Ольгердович-Лукомський". Балтазар

³⁴⁷¹ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 190.

³⁴⁷² Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 307.

³⁴⁷³ Wilczyński W. W sprawie kniaziów Łukomskich // Przegląd Historyczny. — 1915. — XIX.

³⁴⁷⁴ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy..., — S. 213–231.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

Андрійович († 1581), одружений з Софією Федорівною Владикою, був власником с. Вербковичі на Київщині. Їх сестри: Анна Андріївна († після 1581) виходила заміж двічі: за князя Івана Васильовича Соколинського та Конрада Жабу, а Олена Андріївна († після 1550) за Якуба П'яновського.

18/1. ЛУГВЕНІЙ-СЕМЕН ОЛЬГЕРДОВИЧ (* бл. 1360 † після 1431) < князі Мстиславські (перша династія)

Князь мстиславський (до 1379 – після 1431). Вперше поставив свій підпис на угоді з Тевтонським Орденем у 1379 р., востаннє на угоді великого князя Свидригайла з Тевтонським Орденем 19.06.1431 р. Герой битви під Грюнвальдом. Стійкість його дружин була однією з головних складових перемоги. Був одружений двічі: 14.06.1392 р. з Марією († 15.05.1399), дочкою великого князя володимирського і московського Дмитра Донського; у 1406/7 рр. з невідомою княжною з бічної гілки московської династії³⁴⁷⁵. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 208).

Мав двох синів. Юрій Семенович († після 1447), князь мстиславський (після 1431 – 1432, 1442–1444), новгородський (1432–1440, 1444–1447), вперше поставив свій підпис на угоді з Тевтонським Орденем у 1422 р. Брав участь у поході на Новгород у 1428 р. Прихильник Свидригайла Ольгердовича. У 1432 р. під Ошмянами потрапив у полон. Втік у Новгород Великий, де його двічі приймали як князя. У 1440 р. очолив оборону повсталого Смоленська, потім емігрував у Москву. У 1442 р. після повернення знову отримав Мстиславське князівство, де востаннє і згаданий³⁴⁷⁶. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 206). Ярослав-Федір Семенович († 30.08.1435), князь мстиславський (1432–1435), сподвижник Свидригайла, загинув у битві біля Вількомира³⁴⁷⁷. Ю. Вольф помилково вказав 1485 р. як рік смерті Ярослава³⁴⁷⁸. Деякі літописи подають відомості про народження Ярослава у 1411 р. в м. Копор'ї³⁴⁷⁹.

Іван Юрійович († 1490/1495), князь мстиславський (після 1444 – 1490/95), засвідчений документами з 1443–1483 рр. Дружину звали Юліанна³⁴⁸⁰. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 209). Там записаний і його брат Діонісій Юрійович (поз. 210). Ім'я безперечно чернече.

Мав двох дочок. Анастасія Іванівна була видана за князя Семена Михайловича Слуцького. Записана у Супральському пом'янику (поз. 21). Юліанна Іванівна, княгиня мстиславська (1490/95 – 1499), у 1499 р. була видана за князя Михайла Івановича Іжеславського, який отримав Мстиславське князівство. Від цього шлюбу пішли *князі Мстиславські (друга династія)*. Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 211).

19/1. КОРИГАЙЛО-ВАСИЛЬ-КАЗИМИР (* бл. 1361/1362 † 1390)

Загинув при обороні Кривого городка (Кромхауза) від орденських військ³⁴⁸¹. Хрещений у православ'ї як Василь, але 14.02.1386 р. разом з Ягайлом перейшов у католицьку віру під іменем Казимира.

20/1. ВИГУНТ-ФЕДІР-ОЛЕКСАНДР (* бл. 1363/1364 † 28.06.1392)

Князь керновський. У православ'ї — Федір, у католицтві — Олександр. Помер у Вільні після того як був оголошений спадкоємцем Ягайла. Одружився 25.01.1390 р. з

³⁴⁷⁵ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Lwów, 1881. — S. 282–292.

³⁴⁷⁶ Іб., — S. 293–301.

³⁴⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 35, 58, 77, 107, 142, 164, 190, 211, 232.

³⁴⁷⁸ Wolff J. Ród Gedymina..., — S. 168.

³⁴⁷⁹ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 32, 54, 73, 78.

³⁴⁸⁰ Stadnicki K. Synowie Gedymina..., — S. 301–303.

³⁴⁸¹ ПСРЛ. — Т. 7. — С. 256.

Розділ четвертий

Ядвігою, дочкою Владислава Опольського, колишнього палатина Польщі і князя галицького³⁴⁸².

21/1. СВИДРИГАЙЛО-ЛЕВ-БОЛЕСЛАВ (* бл. 1365/1366 † 10.02.1452)

Князь вітебський (бл. 1391 – 1393), подільський (1401–1405), жидачівський (1403 – бл. 1405), сіверський і чернігівський (1405–1409, 1419–1430), волинський (1434–1452), великий князь литовський (1430–1435). Один з найвидніших діячів першої половини XV ст., завдяки його діяльності процес ліквідації удільних князівств було призупинено більше ніж на півстоліття, деякі з них, зокрема Київське, були відроджені і пережили короткочасний розквіт³⁴⁸³. Першою його дружиною була неznана з імені дочка Івана Святославича, удільного князя смоленського. Вдруге одружився у 1430 р. з Анною, дочкою старицького князя Івана Івановича (* 1404/до 1406 † 1471/84).

22/1. ОЛЕКСАНДРА ОЛЬГЕРДІВНА (* бл. 1368/1370 † 16.06.1434)

У 1387 р. видана за Земовита IV, князя черського, равського, сохачевського, плоцького, куявського і белзького († 1426)³⁴⁸⁴.

23/1. МІНІГАЙЛО-МИХАЙЛО ОЛЬГЕРДОВИЧ [?] († після 1391)

Відомості про його існування³⁴⁸⁵ досить сумнівні.

Табл. 29. Гедиміновичі. Ольгердовичі. Володимировичі

Таблиця нащадків Володимира Ольгердовича складена на підставі досліджень К. Стадніцького³⁴⁸⁶, Ю. Вольфа³⁴⁸⁷, О. Зиміна³⁴⁸⁸ та Н. Яковенко³⁴⁸⁹ з деякими моїми уточненнями.

III

1. ВОЛОДИМИР ОЛЬГЕРДОВИЧ († бл. 1398)

Див. табл. 28, поз. 5.

IV

2/1. ОЛЕКСАНДР (ОЛЕЛЬКО) ВОЛОДИМИРОВИЧ († 1454)

~ Анастасія Московка, дочка Василя Дмитровича, великого князя володимирського³⁴⁹⁰. Князь случький і копильський (після 1398 – 1440), великий князь київський (1440–1454). Підтримував Свидригайла Ольгердовича, у 1432–1440 рр. утримувався в ув'язненні у Кернові, а дружина та сини Семен і Михайло — в Утянах.

³⁴⁸² Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Lwów, 1881. — S. 241–248.

³⁴⁸³ Id., — S. 305–366; Коцебу А. Ф. Свидригайло, великий князь литовський. Спб., 1835; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., — С. 141–152; Його ж. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість державність. — Т. 5. До 60-річчя акад. Я. Ісаєвича. — Львів, 1998. — С. 162–168; Його ж. Князівські династії..., — С. 7, 12, 24, 35, 38–40, 103, 139–142, 161, 188, 196–197, 202, 231, 280, 299–303, 311–312, 318–322, 325, 328–340, 344, 348–349, 358–362, 425–426, 440–441, 447–451, 458, 464, 469, 471, 475–478, 486–497, 501, 504, 509–510, 515.

³⁴⁸⁴ Derker-Hauff H. Alexandra von Litanen..., — S. 79.

³⁴⁸⁵ ПСРЛ. — Т. 35. — С. 223.

³⁴⁸⁶ Stadnicki K. Synowie Gedymina..., — S. 121–192.

³⁴⁸⁷ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 327–336.

³⁴⁸⁸ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI в. — Москва, 1988. — С. 124–126.

³⁴⁸⁹ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 297.

³⁴⁹⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России, собр. и изд. Археологическою комиссиею. — Т. 1. — Санкт-Петербург, 1846. — № 28. — С. 41.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

Після відновлення Київського князівства проявив себе розумним і стійким продовжувачем батьківської політики³⁴⁹¹. Партія Олелька Володимировича змусила Казимира Ягеллончика, присланого намісником, прийняти великокнязівський престол. Незважаючи на властиву Гедиміновичам релігійну толерантність (у 1411 р. підтвердив даровизну батька київському домініканському монастиреві³⁴⁹²), відмовився визнати рішення Флорентійської унії і прогнав митрополита Ісидора. Записаний з дружиною у Києво-Печерському пом'янику (поз. 20, 51, 129, 133, 150, 152). Перед смертю прийняв чернецтво під іменем Алексія.

3/1. ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ [Іван Бельський] († після 1446) < князі Бельські

~ 1422 Василиса, дочка кн. Андрія Гольшанського († до 1484). Князь бельський (1420–1435), новгородський (1445–1446). У 1408 р. брав участь у виправі Вітовта на Москву. У 1420 р. отримав землі з центром у Білій під Оршею. Прихильник Свидригайла Ольгердовича. У 1432 р. підписав мир з Орденом. У 1435 р. під Вількомиром потрапив у полон до Зигмунта Кейстуовича і пробув в ув'язненні до 1440 р. Згідно запису у Києво-Печерському пом'янику (поз. 131) можна вважати, що його хрестильне ім'я було Ілля.

Від нього походили *князі Бельські*. Мав дочку і п'ятеро синів. Анастасія [?] Іванівна († до 1495) була видана за Івана Ходкевича. Її ім'я встановлене за записом у Києво-Печерському пом'янику (поз. 165). Іван Іванович († до 1476), князь бельський (після 1440 – до 1476), також записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 47, 136). Михайло Іванович Бельський († до 1476) у родоходах названий Янушем. Можливо, що це його католицьке ім'я, бо він єдиний з князів Бельських, якого не внесли до Києво-Печерського пом'яника. Федір Іванович Бельський († після 1503), князь бельський (до 1476 – 1481), після провалу змови проти Казимира Ягеллончика емігрував у Московську державу, де отримав володіння розкидані по різних областях. Першу дружину княжну Анну Семенівну Кобринську мусив покинути в день весілля, втікаючи у Москву. Одружився вдруге після кількох невдалих спроб добитися дозволу на її виїзд у січні 1498 р. з княжною рязанською Анною Василівною. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 43, 68). Роман Іванович відомий тільки за записом у Києво-Печерському пом'янику (поз. 44, 137). В інших джерелах не згадується. Напевно помер молодим. Семен Іванович Бельський († після 12.04.1520/до 1522), князь бельський (1481 – 1520/22), отримав Бельське князівство після втечі старшого брата. У 1495 р. виграв процес з Олександром Ходкевичем за спадщину по сестрі і об'єднав всі землі Бельського князівства. У 1500 р. визнав московський протекторат³⁴⁹³. Литва звинувачувала його у зраді, але він мотивував свої вчинки тим, що його змушували перейти у католицьку релігію³⁴⁹⁴. За перемир'ям 1503 р. Бельське князівство було визнане за Московією. По смерті Семена за московською практикою успадкування воно перейшло до великого князя. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 45). Одружився з Іриною, дочкою князя Івана Юрійовича Патрикеева.

Дмитро Федорович († 1551), князь бельський (1520/22 – 1551), московський боярин (з 1519), єдиний боярин серед служилих князів великого князя московського Василя Івановича. У 1533 р. був призначений одним з опікунів Івана Грозного³⁴⁹⁵. До смерті у 1551 р. зберіг становище удільного князя³⁴⁹⁶. Одружився з дочкою І. А. Челядніна. Іван Федорович († 1541), московський боярин (з 1534), видний військовий діяч, один з вождів

³⁴⁹¹ Ефименко А. Я. История украинского народа. — Киев, 1990. — С. 103.

³⁴⁹² Евгений. Описание Киевско-Софийского собора и киевской иерархии. — Киев, 1825. — С. 99.

³⁴⁹³ ПСРЛ. — Т. 28. — С. 333.

³⁴⁹⁴ Акты, относящиеся к истории Западной России..., — Т. 1. — № 179. — С. 207.

³⁴⁹⁵ Лихачев Н. П. Заметки по родословию некоторых княжеских фамилий // Изв. имп. Русского генеалогического об-ва. — Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1900. — С. 70–71.

³⁴⁹⁶ Сб. РИО. — Т. 59. — С. 2.

Розділ четвертий

боярського управління у Московській державі у часи малолітства Івана Грозного. Вбитий за наказом Шуйських³⁴⁹⁷. Одружився з дочкою князя М. Д. Щенятева. Семен Федорович († після 1542), князь жижморський (1534 – після 1542), у джерелах згадується з 1528 р. Влітку 1534 р., перебуваючи у полку, який стояв у Серпухові, втік у Литву³⁴⁹⁸, де отримав уділ. Пізніше втік до ординців.

Іван Дмитрович († 1562), князь бельський (1551 – до 1560), московський боярин, втратив удільні права, отримавши взамін володіння під Володимиром на Клязьмі³⁴⁹⁹. Був одружений з дочкою князя Василя Шуйського, дітей не мав і з його смертю родина **князів Бельських** вигасла. Євдокія Дмитрівна була видана за московського боярина Михайла Яковича Морозова († бл. 1574).

4/1. ОЛЕКСАНДРА ВОЛОДИМИРІВНА († 1396)

~ Василь Михайлович, князь кашинський († 1426). Ім'я встановлено на підставі запису у Києво-Печерському пом'янику (поз. 148).

5/1. АНДРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ († після 1455)

~ Марія. Князь могильовський (бл. 1420 – після 1455). Вперше згаданий у 1386 р. як учасник коронації Ягайла. У 1435 р. підписався під угодою з Орденем. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 39, 130) разом з дружиною (поз. 149). У 1445 р. в цьому монастирі вони з дружиною склали заповіт.

V

6/2. СЕМЕН ОЛЕЛЬКОВИЧ (* 1420 † 1471) < князі *Олельковичі-Слуцькі*

~ Марія, дочка Івана Гаштольда. Князь слуцький (1440–1454), великий князь київський (1454–1471). Похований у реставрованому ним Успенському соборі Києво-Печерського монастиря. За копією напису на могилі А. Кальнофойського реставрація храму була закінчена 3.12.1470 р. Проводив активну незалежну політику, титулувався "з ласки Божої великий князь київський". Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 52, 128, 134) разом з дружиною (поз. 159).

7/2. ФЕДЬКА ОЛЕЛЬКІВНА († після 1480)

~ Семен Іванович, князь пінський.

8/2. ЄВДОКІЯ ОЛЕЛЬКІВНА († 1468)

~ 5.07.1463 Стефан III, господар Молдови († 1504)³⁵⁰⁰. Молдовські джерела датують її смерть 1468 р.³⁵⁰¹.

9/2. NN ОЛЕЛЬКІВНА

~ князь Юрій Федорович Пронський.

10/2. МИХАЙЛО ОЛЕЛЬКОВИЧ († 30.08.1481) < князі *Олельковичі-Слуцькі*

Князь копильський (1440–1454), слуцький (1454–1481), новгородський (1470–1471). Страчений після провалу змови проти Казимира Ягеллончика. Змовники хотіли вбити великого князя на весіллі у Ф. І. Бельського і відновити Київське князівство. Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 42, 52, 135, 286) разом з дружиною Анною (поз. 160).

³⁴⁹⁷ ПСРЛ. — Т. 6. — С. 265; — Т. 29. — С. 42, 141; РИБ. — Т. 31. — Стб. 167.

³⁴⁹⁸ ПСРЛ. — Т. 26. — С. 315.

³⁴⁹⁹ Рождественский С. В. Служилое землевладение в Московском государстве XVI в. — Санкт-Петербург, 1879. — С. 209.

³⁵⁰⁰ Славяно-Молдавские летописи XV–XVI вв. — Москва, 1976. — С. 26, 63–64, 70, 106–107, 118.

³⁵⁰¹ Там само. — С. 64, 70, 107.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

11/5. ГЛІБ АНДРІЙОВИЧ († після 1455)

Князь могильовський [?] (після 1455 – ?).

12/5. ЄВДОКІЯ АНДРІЇВНА († після 16.06.1446)

Згадана в документі датованому 16.06.1446 р.³⁵⁰².

VI

13/6. ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ († 4.06.1495)

Князь пінський (1471–1495). Точна дата смерті встановлена на підставі копії А. Кальнофойського напису з надгробка (поз. 4). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 46).

14/6. СОФІЯ СЕМЕНІВНА († 1483)

~ 1471, Михайло Борисович († після 1505), великий князь тверський.

15/6. ОЛЕКСАНДРА СЕМЕНІВНА († 1518)

~ Федір Іванович Боровський († 1521), князь пінський. За записом у Києво-Печерському пом'янику (поз. 242) хресне ім'я її було Олена.

16/10. СЕМЕН МИХАЙЛОВИЧ († 14.11.1503)

Князь случький (1481–1503). Записаний у Києво-Печерському (поз. 48, 287) та Супральському (поз. 20, 21) пом'яниках. За останнім його хресним іменем було Прохор. Одружився з Анастасією, дочкою князя Івана Юрійовича Мстиславського.

17/11. ФЕДОРА ГЛІБІВНА († після 1485)

~ князь Іван Семенович Кобринський.

VII

18/16. ЮРІЙ СЕМЕНОВИЧ († 17.04.1542)

~ 1531 княжна Олена Миколаївна Радзивіл. Князь случький (1503–1542). Записаний у Супральському пом'янику (поз. 22).

19/16. ОЛЕКСАНДРА СЕМЕНІВНА († після 1556)

~ 1523 князь Костянтин Іванович Острозький († 1530).

VIII

20/18. СЕМЕН ЮРІЙОВИЧ († 1560)

~ княжна Гальшка Острозька († 1582). Князь случький (1542–1560).

21/18. ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ († 9.11.1578)

~ Катерина Тенчинська. Князь случький (1560–1578). Похований у Києво-Печерському монастирі 12.04.1579 р.

IX

22/21. ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ (* 17.08.1559 † 6.05.1586)

~ Барбара Кішка. Князь случький (1579–1586). Напис на надгробку, скопійований А. Кальнофойським, не залишає сумнівів, що він був найстаршим з синів Юрія Юрійовича.

³⁵⁰² Акты, относящиеся к истории Западной России..., — Т. 1. — № 46.

Розділ четвертий

23/21. ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ († 26.06.1591)

Князь случький (1579–1591).

24/21. ІВАН-СЕМЕН ЮРІЙОВИЧ († 29.04.1592)

~ Софія Мелецька. Князь случький (1579–1592).

X

25/21. СОФІЯ ЮРІЇВНА ОЛЕЛЬКІВНА-СЛУЦЬКА (* 1.05.1586 † 9.03.1612)

~ 1.11.1600 кн. Януш Радзивіл († 1620). Княгиня случька (1592–1612). По її смерті Слущке князівство успадкували Радзивіли, які тримали його до анексії Росією у 1792 р.

Табл. 30. Гедиміновичі. Ольгердовичі. Ягеллони

Династія Ягеллонів детально вивчена. При складанні цієї таблиці використані праці А. Пшездзецкого³⁵⁰³, В. Дворжачка³⁵⁰⁴ та З. Вдовішевського³⁵⁰⁵.

III

1. ЯГАЙЛО-ЯКІВ-ВЛАДИСЛАВ ОЛЬГЕРДОВИЧ († 1434)

Див. табл. 28, поз. 12.

IV

2/1. ЕЛЬЖБЕТА-БОНІФАЦІЯ (* 22.06.1399 † 13.07.1399)

Дочка королеви Ядвіги.

3/1. ЯДВІГА (* 8.04.1408 † 8.12.1431)

Дочка Анни Цельської. 8.04.1421 р. була заручена з бранденбурзьким маркграфом Фрідріхом (* 1371 † 21.09.1440), якого певні угруповання розглядали як претендента на польську корону.

4/1. ВЛАДИСЛАВ ВАРНЕНЧИК (* 31.10.1424 † 10.11.1444)

Король Польщі (1434–1444) і Угорщини (1440–1444). Син Софії Гольшанської. Загинув у битві під Варною.

5/1. КАЗИМИР (* 16.05.1426 † 2.03.1427)

6/1. КАЗИМИР ЯГЕЛЛОНЧИК (* 30.11.1427 † 7.06.1492)

~ 10.02.1454 Єлизавета (* 1436/37 † 30.08.1505), дочка кайзера Священної Римської імперії германської нації Альбрехта II Габсбурга. Великий князь литовський (1441–1492) і король польський Казимир IV (1447–1492).

7/6. ВЛАДИСЛАВ (ЛАСЛО) (* 1.03.1456 † 13.03.1516)

~ 1). 20.08.1476 Барбара (* 29.05.1464 † 4.09.1515), дочка бранденбурзького маркграфа Альбрехта Ахілеса, вдова князя глоговсько-кросненського Генріха IX (розв. 7.04.1500); 2). 4.10.1490 (таємно) Беатріче (* 1457 † 23.09.1508), дочка Фердинанда I, короля неаполітанського, вдова Матяша Корвіна, короля угорського (розв. 7.04.1500); 3). 6.10.1502 Анна (* 1484 † 26.07.1506), дочка Гастона II де Фокс-Граїлі, графа де Кандале. Король чеський (1469–1516) і угорський (1490–1516).

8/6. ЯДВІГА (* † 1456)

³⁵⁰³ Przewdziecki A. Jagiełlonki polski. — T. 1–5. — Kraków, 1868–1878.

³⁵⁰⁴ Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. — Warszawa, 1959. — Tabl. 13.

³⁵⁰⁵ Wdowiszewski Z. Genealogia Jagiellonów. — Warszawa, 1968.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

9/6. ЯДВІГА II (* 21.09.1457 † 18.02.1502)

~ 14.11.1475 Георг, герцог баварсько-ландсхутський († 1.12.1503).

10/6. КАЗИМИР (* 3.10.1458 † 4.03.1484)

Канонізований католицькою церквою у 1602 р.

11/6. ЯН ОЛЬБРАХТ (* 27.12.1459 † 17.06.1501)

Князь глоговський (1490–1498), король польський (1492–1501).

12/6. ОЛЕКСАНДР (* 5.08.1461 † 19.08.1506)

~ 15.02.1495 Олена (* 19.05.1476 † 20.01.1513), дочка Івана Васильовича, великого князя московського. Великий князь литовський (1492–1506) і король польський (1501–1506).

13/6. СОФІЯ (* 6.05.1464 † 5.10.1512)

~ 14.02.1479 Фрідріх, маркграф Бранденбург-Ансбах († 4.04.1536).

14/6. ЕЛЬЖБЕТА (* 9.05.1465 † 9.05.1466)

15/6. ЗИГМУНТ СТАРИЙ (* 1.01.1467 † 1.04.1548)

~ 1). 8.02.1512 р. Барбара (* 1495 † 2.10.1515), дочка Стефана Запольяї, князя Трансільванії;

2). 18.04.1518 р. Бона Сфорца (* 2.02.1494 † 19.11.1557), дочка Джан Галеаццо, герцога міланського. Князь глоговський (1498–1506), опавський (1501–1506), король польський і великий князь литовський (1506–1548).

16/6. ФРІДРІХ (* 27.04.1468 † 14.03.1503)

Біскуп краківський (1488–1493), архієпископ гнєзнінський (з 1493).

17/6. ЕЛЬЖБЕТА II (* 13.06.1472 † після 1480)

18/6. АННА (* 12.03.1476 † 12.08.1503)

~ 2.02.1491 Богуслав X († 5.10.1523), кн. поморський.

19/6. БАРБАРА (* 15.07.1478 † 15.02.1534)

~ 21.11.1496 Георг Бородатий († 17.04.1539), герцог саксонський.

20/6. ЕЛЬЖБЕТА III (* бл. 1483 † 16.02.1517)

~ 21.11.1515 Фрідріх II († 17.09.1547), кн. легніцький.

VI

21/7. АННА (* 23.07.1503 † 27.01.1547)

~ 25.05.1521 Фердинанд I Габсбург, германський кайзер († 25.07.1564).

22/7. ЛЮДОВИК (ЛАЙОШ ВЕЛИКИЙ) (* 1.07.1506 † 29.08.1526)

~ 13.01.1522 Марія (* 15.09.1505 † 18.10.1558), дочка Філіпа I, короля Кастилії. Король чеський і угорський (1506–1526).

23/15. ЯДВІГА (* 25.03.1513 † 7.02.1573)

~ 29.08.1535 Іоахим II, курфюрст бранденбурзький († 3.01.1571).

24/15. АННА (* 1.08.1515 † 8.05.1520)

25/15. ІЗАБЕЛЛА (* 18.01.1519 † 15.09.1559)

Розділ четвертий

26/15. ЗИГМУНТ АВГУСТ (* 1.08.1520 † 7.06.1572)

~ 1). 5.05.1543 Єлизавета (* 9.07.1526 † 15.06.1545), дочка кайзера Священної Римської імперії германської крові Фердинанда II; 2). 28.07.1547 Барбара Радзивіл (* 6.12.1523 † 8.05.1551), вдова по С. Гаштольду; 3). 23.06.1553 Катерина (* 15.09.1533 † 28.02.1572), дочка кайзера Фердинанда II, вдова по Франціску III Гонзага, герцогу Мантуї.

27/15. СОФІЯ (* 13.07.1522 † 28.05.1575)

~ 25.02.1556 Генріх II, герцог брауншвейгський

28/15. АННА [Анна Ягеллонка] (* 18.10.1523 † 9.09.1596)

~ 1.05.1576 Стфан Баторій, князь трансільванський († 12.12.1586). Королева польська (з 1575).

29/15. КАТЕРИНА (* 1.11.1526 † 16.09.1583)

~ 4.10.1562 Іоанн III Ваза, кор. Швеції († 17.11.1592).

30/15. ОЛЬБРАХТ (* † 20.09.1527)

31/15. ЯН (н) (* 8.01.1499 † 18.02.1538)

Біскуп віленський (1519–1536), познанський (1536–1538).

32/15. РЕГІНА (н) (* бл. 1500/1501 † 20.05.1526)

~ бл. 20.10.1518 Ієронім Шафраніц († 1556).

33/15. КАТЕРИНА (н) (* бл. 1503 † до 9.09.1548)

~ після 1522 герцог Георг II де Монфор († 1544).

Табл. 31. Гедиміновичі. Ольгердовичі. Корибутовичі

Напевно жодна гілка династії Гедиміновичів не викликала такої гострої полеміки як Корибутовичі. Традиції (чи родові легенди, як прийнято говорити нині) княжих родин Збаразьких, Вишневецьких, Порицьких і Воронецьких виводили походження цих родин від Корибута-Дмитра Ольгердовича. Це прийняв К. Стадніцький³⁵⁰⁶. Вже Ю. Вольф звернув увагу на проблеми, які виникають при спробі ототожнення князя Федора Корибутовича з князем Федором Несвізьким, від якого, напевно, походили названі князівські родини³⁵⁰⁷. Багато енергії, ерудиції та таланту публіциста доклав Ю. Пузина, щоби довести тотожність Федька Несвізького з Федором Корибутовичем³⁵⁰⁸. Він розглянув всі документальні, геральдичні і сфрагістичні джерела, відкидаючи аргументи своїх супротивників. Його позицію підтримали А. Прохазка³⁵⁰⁹ та О. Галецький³⁵¹⁰, прийняли її також С. М. Кучинський³⁵¹¹ та З. Вдовішевський³⁵¹².

³⁵⁰⁶ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Т. 3. — Lwów, 1881. — S. 50–162.

³⁵⁰⁷ Wolff J. Ród Gedymina..., — S. 155–158; Id., Książowie litewsko-ruscy..., — S. 179, 275–276.

³⁵⁰⁸ Puzyra J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego // Mięsiecznik Heraldyczny. — 1911. — 4; Id., W sprawie Fed'ka Nieswizkiego // Mięsiecznik Heraldyczny. — 1912. — 5; Id., Nieco faktów do sprawy Fed'ka Nieswizkiego // Mięsiecznik Heraldyczny. — 1913. — 6; Id., Korybutowicze Nieswizcy. Moje ostatnie słowo w odpowiedzi prof. Semkowiczowi // Mięsiecznik Heraldyczny. — 1930. — 9.

³⁵⁰⁹ Prochaska A. Hold Fedka kniazia nieswieskiego // Kwartalnik Historyczny. — 25. — 1911. — S. 243–245; Id., Czy możliwa jest identyczność kniazów Nieswizkich z Korybutowiczami // Mięsiecznik Heraldyczny. — 1912. — 5; Id., O identyczności ks. Fed'ka Nieswizkiego z Fedorem Korybutowiczem // Mięsiecznik Heraldyczny. — 1913. — 6.

³⁵¹⁰ Halecki O. Ostatnie lata Swidrygiełły. — Kraków, 1915. — S. 115; Id., Z Jana Zamojskiego inwentarza archiwum koronnego // Archiwum Komisji Historycznej. — 12. — 1919. — S. 58; Id., Dzieje unii jagiełłońskiej. — Т. 1. — Kraków, 1919. — S. 142.

³⁵¹¹ Kuczyński S. M. Ziemie Czernihowsko-Siewierskie pod rządami Litwy. — Warszawa, 1936. — S. 388.

³⁵¹² Wdowiszewski Z. Genealogia Jagiełłonów. — Warszawa, 1968. — S. 16.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

Найбільш активно виступив супроти аргументів Ю. Пузини та його прихильників З. Л. Радзімінський³⁵¹³. Однак його співставлення сфрагістичного та геральдичного матеріалів виглядали непереконливо, на що справедливо звернув увагу той же Ю. Пузина, а недавно і Т. Василевський, який вказав на подібність знаків князів Несвізьких, Корибутовичів і Чорторійських³⁵¹⁴. Так само непереконливо, на мій погляд, виглядають деякі аргументи З. Радзімінського, які випливають із зіставлення відомих документів "обох" Федорів. Немає нічого дивного у частій зміні політичної орієнтації окремих князів у ході міжусобної війни між Свидригайлом Ольгердовичем та Зигмунтом Кейстутовичем, особливо у періоді 1432–1435 рр. Таких прикладів надто багато. Подібно вели себе дрібні володарі у Франції в часи Столітньої війни чи у Англії в часи війн Червоної і Білої троянд.

Солідніші аргументи проти Ю. Вольфа висував В. Семкович³⁵¹⁵. Він відкинув один з найсильніших аргументів Пузини — лист великого князя Свидригайла Ольгердовича до великого магістра Ордену від 8.02.1432 р., де Федір Корибутович названий старостою подільським, що мало би не полишати сумнівів у тотожності Федора Корибутовича з Федором Несвізьким. Цей лист, опублікований А. Коцебу³⁵¹⁶, схоже, був написаний не Свидригайлом, а війтом з Братяну, що знижує надійність його інформації, але не заперечує її повністю (щодо помилки переписувача, то подібна версія дозволяє сумніватися чи не в кожному документі). Не відкидає можливості такої тотожності і правдоподібна та добре обгрунтована версія стосовно Несвіча в повіті Луцькому, а не Несвіжа³⁵¹⁷, про що здогадувався ще К. Стадніцький³⁵¹⁸. Те ж саме можна сказати і стосовно передачі Лоска дочці Федора Корибутовича Анні, виданій за відомого литовського магната Петра Монтігирдовича³⁵¹⁹. Те, що інші нащадки не претендували на Лоск зовсім не свідчить про відсутність таких і вигаснення Корибутовичів. Маючи Збараж, Вишневець та інші землі, вони не мали необхідності боротися за спадщину, яка складала посаг їх сестер.

Недавно ще раз звернувся до цієї проблеми Я. Тенговський³⁵²⁰. Його аргументація також не здатна, на мій погляд, заперечити можливість тотожності Федька Несвіцького з Федором Корибутовичем. Зигмунт Корибутович довгий час у 1411–1417 рр. жив у Кракові, мав там свій двір, і був близьким до Ягайла, який розглядав його як можливого спадкоємця, тому не дивно і відповідний тон у листі короля і розчарування поведінкою князя і погроза позбавити маєтностей. Іван Несвіцький же був просто одним з родичів, серед яких було немало бідних (про що можна навести досить прикладів). Подібно і у листі Свидригайла від 16.04.1433 р. останній виділив Ярослава Лугвенійовича не тільки тому, що цей був його "рідним" племінником (Ольгердовичі — нащадки Уляни трималися окремо від решти Ольгердовичів), але й тому, що його батько як старший і більш заслужений з братів уступив великокнязівський престол Свидригайлові.

В українській історіографії ця проблема розглядалася побіжно, головним чином на підставі матеріалів "генеалогічної війни" Ю. Пузини та його противників.

³⁵¹³ Radziński Z. L. W sprawie Fed'ka Nieswizkiego // *Miesięcznik Heraldyczny*. — 1911. — 4; Id., Jeczce w sprawie Fed'ka Nieswizkiego // *Miesięcznik Heraldyczny*. — 1912. — 5; Id., Itinerarium ks. Fedora Korybutowicza i ks. Fed'ka Nieswizkiego // *Rocznik Tow. Heraldycznego*. — 7. — 1926.

³⁵¹⁴ Wasilewski T. Pochodzenie i początek kariery domu Czartoryskich // *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku*. — Poznań, 1994. — S. 50–51.

³⁵¹⁵ Semkowicz W. Korybutowicze i Nieswizcy w swietle sfragistyki // *Miesięcznik Heraldyczny*. — 1913. — S. 200–204; Id., Losk i wygasnięcie Korybutowiczów // *Rocznik Tow. Heraldycznego*. — 7. — 1926.

³⁵¹⁶ Kotzebue A. Switrigal. Ein Beitrag zu den Geschichten von Litthauen, Russland, Polen, Preussen. — Leipzig, 1820. — S. 71.

³⁵¹⁷ Jakubowski J. Czy istnieli kniaziewie Nieswizcy? // *Ateneum Wilenskie*. — 1923.

³⁵¹⁸ Stadnicki K. Bracia Władysława Jagiełły. — Lwów, 1867. — S. 107–108.

³⁵¹⁹ Semkowicz W. Losk i wygasnięcie Korybutowiczów..., — S. 207.

³⁵²⁰ Tęgowski J. Pochodzenie kniaziew Iwana i Fiedora Nieswickich // *Genealogia*. — 7. — 1996. — S. 125–135.

Розділ четвертий

Молчановський ще до Ю. Пузини відстоював думку тотожності Федька Несвізького з Федором Корибутовичем³⁵²¹. М. Грушевський вагався і залишив це питання відкритим³⁵²². Н. Яковенко прийняла версію Ю. Пузини і вважає Вишневецьких, Збарзьких та інші споріднені з ними князівські родини Ольгердовичами³⁵²³. На мою думку, гіпотез істориків при відсутності джерел, які могли би їх суттєво підтримати, явно мало, щоби відкинути традицію відомих князівських родин, не кажучи про ті джерела, які дозволяють її підтримати. Що ж стосується інших князів Несвізьких, нащадків турово-пінських Рюриковичів, про яких писалося вище, то вони, схоже вигасли на межі XIV–XV ст. Втративши Сіверське князівство, Корибут-Дмитро Ольгердович певний час зберігав тільки невеличкий уділ з центром у Несвічі поблизу Луцька, який, пізніше успадкував його наймолодший син Федько. Все це не означає, що полеміка навколо нащадків Корибута-Дмитра Ольгердовича закінчена.

III

1. КОРИБУТ-ДМИТРО ОЛЬГЕРДОВИЧ († бл. 1405)

Див. табл. 28, поз. 15.

IV

2/1. МАРІЯ КОРИБУТІВНА

Видана за Федора Львовича, князя новосильського і воротинського († після 1455 р.)³⁵²⁴. Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 169).

3/1. ІВАН КОРИБУТОВИЧ († після 1431)

Помер невдовзі після 1431 р. Його вдова вийшла за князя Бориса Івановича Глинського³⁵²⁵. Напевно успадкував Несвіч на Волині після батька або отримав його від Свидригайла Ольгердовича.

4/1. ЗИГМУНТ КОРИБУТОВИЧ († 30.08.1435)

Князь-намісник чеський (1422–1423, 1424–1431). Виховувався при королівському дворі, можливо як заложник. У битві під Грюнвальдом очолював 51-у польську хоругву, яка йшла під литовським гербом "Погоня". Відзначився у військових діях 1410–1414 рр., мав окремий двір у Кракові у 1411–1417 рр. і розглядався як можливий спадкоємець Владислава Ягайла. У 1418 р. разом з князем Федором Острозьким прибув у Чехію до гуситів, які висунули його претендентом на королівську корону і, навіть, проголосили королем. Не зумівши переконати Ягайла виступити на стороні гуситів, звинувачений у зв'язках із Свидригайлом, втік у землі Ордену, навчав орденські війська гуситських методів війни. У 1434 р. перебрався до Свидригайла. У битві біля Вількомира 29–30.08.1435 р. пораним потрапив у полон до поляків і був вбитий³⁵²⁶.

³⁵²¹ Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. преимущественно по летописным источникам. — Киев, 1885. — С. 378.

³⁵²² Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 4. — Київ, 1993. — С. 479–480, 510–516.

³⁵²³ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 299–303.

³⁵²⁴ Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. — Санкт-Петербург, 1892. — С. 310.

³⁵²⁵ Stadnicki K. Synowie Gedymina. — Т. 3. — S. 102–103.

³⁵²⁶ Grydiel J. Życie i działalność Zygmunta Korybutowicza // Prace Komisji Historycznej. — Ossolineum, 1988. — № 52; Skrzypek J. Bitwa nad rzeką Świętą // Przegląd Historyczno-Wojskowy. — 1938. — Т. 10. — Z. 1; Рубцов Б. Т. Гуситские войны // Великая крестьянская война XV века в Чехии. — Москва, 1955. — С. 200–261.

5/1. ОЛЕНА КОРИБУТІВНА († після 2.03.1449)

До 6.01.1407 р. видана за Яна II († 1424), князя ратиборського.

6/1. ФЕДІР КОРИБУТОВИЧ († бл. 1442)

Князь кременецький (1432–1435), подільський (1432–1434), несвіцький (1435 – бл. 1442). До 1434 р. був активним прихильником Свидригайла Ольгердовича, зрадив йому, намагаючись зберегти Кременецьке князівство, але невдовзі повернувся. У битві біля Вількомира потрапив у полон і пробув в ув'язненні до загибелі Зигмунта Кейстутовича³⁵²⁷. Традиція приписує йому заснування Винниці, Збаража та Вишнівця. Дружину звали Анастасією. Вона померла після мужа. На мою думку Федір Корибутович був тотожний Федькові Несвіцькому, хоча дискусія навколо цього питання триває.

V

7/3. ІВАН ІВАНОВИЧ НЕСВІЦЬКИЙ († після 1467)

Князь передільницький (1438 – після 1467). Це було невеличке володіння в колишньому самбірському князівському домені Галицької землі, сформоване на базі посагу дружини. Бл. 1438 р. одружився з Ярохною Бібельською³⁵²⁸. Я. Тенговський пропонує датувати шлюб часом до 1410 р. на підставі грамоти подільського і теребовельського старости Петра Влодковича від 9.03.1410 р., у якій згадується "Iwan ducis Nieswieczensis Bibelski". Але король Ягайло, який за цією грамотою мав перебувати у Теребовлі, згідно краківських гродських книг перебував у той час у Львові. Дослідник пропонує вірити грамоті внесеній в Коронну Метрику³⁵²⁹, де цілком вистачає прикладів внесення як фальсифікатів так і дискусійних документів. Інформація з "Найдавніших книг і рахунків міста Кракова", якою користувався О. Гонсьоровський, виглядає надійнішою³⁵³⁰, інакше доведеться припускати, що князь Іван та його дружина (яка померла після 1462 р.) жили більше 80 років, що, звичайно, не виключено. Сам Я. Тенговський дійшов до висновку, що Ярохна напевно не була дочкою Ходка Бібельського († бл. 1393 р.), а скоріше його сина Грицька Ходковича. Звідси також випливає, що датування Ю. Вольфа ближче до вірогідності, бо не потребує жодної корекції. Найстаріші записи в Коронній метриці, що стосуються Поділля, починаються з 1447 р. Родина Давидовських, яка була зацікавлена у внесенні грамоти у Метрику, також була пов'язана з Бібельськими, тому навіть якщо у оригіналі грамоти згадувався батько князя передільницького, його могли записати Бібельським по асоціації з сином.

8/6. ЮРІЙ ФЕДОРОВИЧ НЕСВІЦЬКИЙ († після 1467)

Князь несвіцький (бл. 1442 – після 1467). У 1467 р. одружився з Анастасією, дочкою Івана Мушати.

9/6. ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ НЕСВІЦЬКИЙ († до 1463)

10/6. АННА ФЕДОРІВНА НЕСВІЦЬКА

Після смерті батька була видана за земського маршалка Петра Монтігирдовича († бл. 1460), який займав цей уряд у 1434–1459 рр. Після смерті першого мужа вийшла за князя Януша незнаного походження, якого також пережила³⁵³¹.

³⁵²⁷ Kojalowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego ... — S. 96.

³⁵²⁸ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy..., — S. 404.

³⁵²⁹ Tęgowski J. Pochodzenie kniaziów Iwana i Fiedora Nieswickich..., — S. 130–132.

³⁵³⁰ Gąsiorowski A. Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434. — Warszawa, 1972. — S. 53.

³⁵³¹ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy..., — S. 178.

Розділ четвертий

11/6. ВАСИЛИСА ФЕДОРІВНА НЕСВІЦЬКА

Коли сестра Анна виходила заміж була ще юною і віддана матір'ю під опіку зятя, який мав її видати заміж і вивінувати.

12/6. МАРІЯ ФЕДОРІВНА НЕСВІЦЬКА

Разом з сестрою була передана під опіку зятя. Згадана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 256).

VI

13/7. ЯЦЬКО ІВАНОВИЧ НЕСВІЦЬКИЙ († після 1478)

Князь передільницький (1478 – ?).

14/7. МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ НЕСВІЦЬКИЙ († після 1478)

Згаданий у Києво-Печерському пом'янику (поз. 252) з дружиною Агафією (поз. 253).

15/9. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ НЕСВІЦЬКИЙ († 1474)

Князь збаразький [?] (до 1463 ? – 1474). Згаданий під 1463 р.

16/9. СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ [Семен Колоденський] († 1481)

Князь колоденський (с. Колодно біля Збаража) до 1463 – 1481). Бл. 1460 р. одружився з Марією Ровенською († бл. 1517).

17/9. СОЛТАН ВАСИЛЬОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († 1472)

Князь вишневецький (? – 1472). Мав незнаних з імен дочок.

VII

18/13. БОРИС ЯЦЬКОВИЧ НЕСВІЦЬКИЙ < князі Несвицькі

Князь несвицький (початок XVI ст.). Його нащадки *князі Несвицькі* виїхали на московську службу і вигасли у XVI ст.³⁵³².

19/15. МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ-ВИШНЕВЕЦЬКИЙ († бл. 1517) < табл. 32

Князь вишневецький (1474 – бл. 1517), староста брацлавський (1500–1507). Записаний у Кижво-Печерському пом'янику (поз. 257).

20/15. СЕМЕН СТАРШИЙ ВАСИЛЬОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († після 1482)

Князь збаразький (1474 – після 1482).

21/15. СЕМЕН СЕРЕДНІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († після 1477)

22/15. СЕМЕН МАЛИЙ ВАСИЛЬОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († після 1488)

23/15. ФЕДІР ВАСИЛЬОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († після 1514) < табл. 33

Князь порицький. Записаний у Києво-Печерський пом'яник (поз. 259, 292), за яким його хресне ім'я було Єрофей.

24/15. МАРІЯ ВАСИЛІВНА ЗБАРАЗЬКА

Видана за Івашка Яновича Владику. Записана у Києво-Печерському пом'янику (поз. 258).

³⁵³² Любимов С. В. Опыт исторических родословий: Гундоровы, Жижемские, Несвицкие, Сибирские, Зотовы и Остерманы. — Петроград, 1915.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

25/16. АНАСТАСІЯ СЕМЕНІВНА († до 1516)

Видана за князя Семена Юрійовича Гольшанського († 1505).

VIII

26/20. АНДРІЙ СЕМЕНОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († після 1528)

~ Анна Гербурт. Князь збаразький (після 1482 – після 1528).

27/20. КАТЕРИНА СЕМЕНІВНА ЗБАРАЗЬКА

~ Якуб Серетецький.

IX

28/26. МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († 1574)

~ 1). NN, дочка кн. Козеки; 2). Анна Деспотівна. Князь збаразький (після 1528 – 1574), староста кременецький (1560–1574).

29/26. СТЕФАН АНДРІЙОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († 1585)

~ 1). княжна Анна Янівна Заберезинська; 2). княжна Анастасія Михайлівна Мстиславська; 3). Дорота Фірлей. Каштелян троцький (1566–1585), воєвода вітебський (1555–1564), троцький (1566–1585).

30/26. ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († 1580)

~ 1). Щасна Юріївна Насиловська; 2). Варвара Михайлівна Козинська.

31/26. МАРГАРИТА АНДРІЇВНА ЗБАРАЗЬКА († до 1555)

~ Станіслав Чермінський.

32/26. ЄЛИЗАВЕТА АНДРІЇВНА ЗБАРАЗЬКА († після 1555)

~ 1). Вацлав Баворовський; 2). Валентій Вкринський.

33/26. ВЛАДИСЛАВ АНДРІЙОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († бл. 1582)

~ Софія Пшилуцька. Справця Київського воєводства (1573–1574).

34/26. МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († до 1554)

35/26. NN АНДРІЇВНА ЗБАРАЗЬКА

~ Богущ Короткий.

35A/26. ЄФРОСИНІЯ АНДРІЇВНА ЗБАРАЗЬКА

~ князь Василь Іванович Кожанович-Велицький.

X

36/28. ЯНУШ МИКОЛАЙОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († 1608)

~ княжна Анна Матвіївна Четвертинська. Староста кременецький (1574–1608), пінський (1581–1590), воєвода брацлавський (1576–1608).

37/28. МАРУША МИКОЛАЇВНА ЗБАРАЗЬКА († до 1620)

38/29. ПЕТРО СТЕФАНОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († 1569)

~ Барбара Йорданівна.

39/29. БАРБАРА СТЕФАНІВНА ЗБАРАЗЬКА († 1602)

~ Габріель Тенчинський.

40/30. ЯНУШ ЮРІЙОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († після 1580)

Розділ четвертий

- 41/30. СОФІЯ ЮРІЇВНА ЗБАРАЗЬКА** († після 1561)
42/30. МАРУША ЮРІЇВНА ЗБАРАЗЬКА († 1603)
~ Микола Нарушевич.
43/30. АНАСТАСІЯ ЮРІЇВНА ЗБАРАЗЬКА († після 1591)
~ Роман Волович.
44/30. ГАЛЬШКА ЮРІЇВНА ЗБАРАЗЬКА († після 1608)
~ Людовик Менкіцький.
45/30. КАТЕРИНА ЮРІЇВНА ЗБАРАЗЬКА († до 1608)
~ Микола Белжецький.
46/33. СТЕФАН ВЛАДИСЛАВОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († бл. 1605)
~ Катерина Сулима.
47/33. КОСТЯНТИН ВЛАДИСЛАВОВИЧ ЗБАРАЗЬКИЙ († після 1590)
~ Барбара Ходоровська.
48/33. ПЕТРО ВЛАДИСЛАВОВИЧ КОРИБУТОВИЧ-ЗБАРАЗЬКИЙ († бл. 1604)
~ княжна Єва Вишневецька.
49/33. МАГДАЛИНА ВЛАДИСЛАВІВНА ЗБАРАЗЬКА († до 1618)
~ Вацлав Шемет.
50/33. КАТЕРИНА ВЛАДИСЛАВІВНА ЗБАРАЗЬКА († після 1618)
~ Щасний Харленський.
51/33. АННА ВЛАДИСЛАВІВНА ЗБАРАЗЬКА († після 1637)
52/33. NN ВЛАДИСЛАВІВНА ЗБАРАЗЬКА
~ Матей Іло-Малинський.

XI

- 53/36. ЮРІЙ (ЄЖІ) ЗБАРАЗЬКИЙ** († 1631)
Староста пінський (1590–1631), сокальський (1607–1631), крайчий коронний (1612–1619), підчаший коронний (1619–1631), каштелян краківський (1620–1631)³⁵³³.
54/36. КРИШТОФ ЗБАРАЗЬКИЙ (* 1580 † 1627)
Староста кременецький (1608–1627), конюший коронний (з 1615).

Табл. 32. Корибутовичі. Вишневецькі

Таблиця складена за дослідженнями К. Пулаского³⁵³⁴, А. Бонєцкого³⁵³⁵, Ю. Вольфа³⁵³⁶, Н. Яковенко³⁵³⁷ з деякими уточненнями та врахуванням зауважень В. Собчука.

³⁵³³ Dobrowolska W. Młodość Jerzego i Krzystofa Zbaraskich. — Przemysl, 1926.
³⁵³⁴ Pułaski K. Książęta Wisniowieccy w XVI w. // Przew. Nauk.-Liter. — 1877.
³⁵³⁵ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkim księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1883. — S. 367–377.
³⁵³⁶ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy..., — S. 537–576.
³⁵³⁷ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 300–301.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

VII

1. МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ († бл. 1517)

Див. табл. 31, поз. 19.

VIII

2/1. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ († 1542)

~ 1). Анастасія Семенівна Олізарович; 2). Магдалина Деспотівна. Князь вишневецький (бл. 1517 – 1542).

3/1. ФЕДІР МИХАЙЛОВИЧ († 1533)

~ 1). NN Деспотівна; 2). княжна Анастасія Василівна Жилинська.

4/1. ФЕДЬКО МИХАЙЛОВИЧ († 1549)

~ 1). княжна Богдана Юріївна Гольшанська-Дубровицька; 2). княжна Марина Пуятитч-Друцька. Загинув у татарській неволі.

5/1. ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ († 1555)

~ Катерина Скорутянка. Князь вишневецький (1549–1555), староста речицький (1532–1555).

IX

6/2. ЗИГМУНТ ІВАНОВИЧ († 1552)

7/2. ДМИТРО ІВАНОВИЧ БАЙДА († 1563)

Князь белевський (1557–1559), господар Молдови (1563), староста канівський і черкаський, отаман Війська Запорозького (1551–1557, 1559–1563).

8/2. АНДРІЙ ІВАНОВИЧ († 1584)

~ Євфимія Юріївна Вербицька. Староста любецький (1580–1584), каштелян волинський (1568–1572), воєвода брацлавський (1572–1576), волинський (1576–1584).

9/2. КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ († 1574)

~ Анна-Ельжбета Сверщ. Староста житомирський (1571–1574).

10/2. КАТЕРИНА ІВАНІВНА († бл. 1580)

~ до 1539 Григорій Олександрович Ходкевич († 1572).

11/2. ОЛЕКСАНДРА ІВАНІВНА († після 1569)

~ Іван Шимкович.

12/5. МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 16.10.1584)

~ Гальшка Юріївна Зенов'євич. Староста канівський і черкаський (1559–1580), любецький (1584), каштелян брацлавський (1580–1581), київський (1581–1584). Точна дата смерті встановлена на підставі копії А. Кальнофойського (поз. 17) напису на надгробку у Києво-Печерській Лаврі.

13/5. МАКСИМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1565)

За реєстром ктиторів А. Кальнофойського (поз. 51) мав друге ім'я Боніфатій.

14/5. ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (* 1543 † 3.04.1577)

~ княжна Олександра Андріївна Капуста. Точні дати народження і смерті встановлені на підставі копії А. Кальнофойського (поз. 19) напису на надгробку у Києво-Печерській Лаврі.

Розділ четвертий

15/5. СТЕФАНІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА († 1558)

~ Лукаш Куренецький.

X

16/8. АННА АНДРІЇВНА († після 1594)

~ до 1581 Микола Павлович Сапега († 1599).

17/8. ОЛЕКСАНДРА АНДРІЇВНА († після 1613)

~ 1). князь Юрій Іванович Чорторийський; 2). Ян Лагодовський.

18/8. СОФІЯ АНДРІЇВНА (* 1568 † 1619)

~ 1). Ян Пац; 2). Криштоф-Вацлав Шемет.

19/8. ГАЛЬШКА АНДРІЇВНА (* 1569 † 1596)

~ 1584 князь Микола-Криштоф Радзивіл (* 1549 † 1616).

20/9. КОСТЯНТИН КОСТЯНТИНОВИЧ (* 1564 † 1641)

~ 1). Анна Василівна Загоровська; 2). Урсуля Мнішек; 3). Катерина Корняк; 4). Гелена Струсь. Староста черкаський (1620–1638), воєвода белзький (1636–1638), руський (1638–1641).

21/9. ОЛЕКСАНДРА КОСТЯНТИНІВНА († до 1582)

~ князь Микола Радзивіл (* 1546 † 1589).

22/9. АННА КОСТЯНТИНІВНА († 1593)

~ 1591/93 Ян Замойський († 1619).

23/12. ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ († 1594)

~ Олена Єловицька. Староста черкаський і канівський (1580–1594), любецький (1584–1594).

24/12. МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ КОРИБУТ († 1615)

~ княжна Раїна Єремівна Могила. Староста овруцький (1603–1615).

25/12. ЮРІЙ КОРИБУТ МИХАЙЛОВИЧ († 1618)

~ Федора Чапліч. Каштелян київський (1609–1618).

26/12. МАРИНА МИХАЙЛІВНА († після 1629)

~ князь Федір Григорович Друцький-Горський.

27/12. СОФІЯ МИХАЙЛІВНА († після 1613)

~ Остафій Тишкевич

28/14. АДАМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ КОРИБУТОВИЧ († 1622)

~ Олександра Ходкевич.

29/14. ЄВА ОЛЕКСАНДРІВНА († бл. 1618)

~ князь Петро Збарзький († бл. 1604).

XI

30/20. ЯНУШ (* 1598 † 1636)

~ Євгенія-Катерина Тишкевич. Староста кременецький (1627–1636), конюший коронний (з 1633).

Гедиміновичі. Ольгердовичі

31/20. МАР'ЯНА († 1624)

~ 1620 Якуб Собеський (* 1580 † 1646).

32/20. ОЛЕНА († 1660)

~ Станіслав Варшицький.

33/20. ЄЖІ († 1641)

~ Єфросинія Тарновська.

34/20. ОЛЕКСАНДР († 1639)

Староста черкаський (1638–1639), коронний ротмістр.

35/20. ТЕОФІЛЯ († 1645)

~ Петро Шишковський.

36/24. ЄРЕМІЯ-МИХАЙЛО КОРИБУТ (* 1612 † 1651)

~ 1639 Грізельда-Констанція Замойська (* 1623 † 1672). Князь вишневецький і лубенський (1615–1651), староста гадяцький (1634–1651), воєвода руський (1634–1651).

37/24. АННА († бл. 1648)

~ Збігнів Фірлей.

38/25. ГАЛЬШКА ЮРІЇВНА († до 1624)

39/28. ХРИСТИНА АДАМІВНА († 1654)

~ 1). Микола Іло-Малинський; 2). Петро Данилович.

XII

40/30. ДМИТРО-ЄЖІ (* 1631 † 1682)

~ 1). Мар'яна Замойська († 1668); 2). 1671 княжна Теофіля Людвіка Заславська († 1709). Староста білоцерківський, кам'янецький, солецький, струмилівський, брагінський, любомельський, стражник коронний (1658–1667), воєвода белзький (1660–1678), краківський (1678–1680), каштелян краківський (1680–1682), гетьман польний коронний (1667–1676), гетьман великий коронний (1676–1682).

41/30. АННА (* † 1632)

42/30. БАРБАРА (* † 1632)

43/30. КОСТЯНТИН-КРИШТОФ (* 1633 † 1686)

~ 1). Урсула-Тереза Мнішек († 1668); 2). Анна Ходоровська († 6.05.1711). Воєвода подільський (1673–1676), брацлавський (1676–1678), белзький (1678–1686). Його друга дружина, яка по його смерті вийшла за князя Яна Кароля Дольського († 1695), була останньою симпатією і спільницею гетьмана І. Мазепи у контактах з Карлом XII³⁵³⁸.

44/33. КОНСТАНЦІЯ († 1669)

~ Самуель Лещинський.

45/36. МІХАЛ-ТОМАШ КОРИБУТ (* 1640 † 1673)

~ 1670 ерцгерцогиня Марія-Елеонора Габсбург (* 1653 † 1697). Король польський (1669–1673).

³⁵³⁸ Войтович Л. Фатальна жінка в долі гетьмана Мазепи (з циклу "Портрети роздільського замку") // Громада (Миколаїв), 1992, 9.05, 12.05, 14.05.

Розділ четвертий

XIII

46/40. САЛОМЕЯ

Черниця.

47/40. ЄВГЕНІЯ († після 1681)

~ 1667 Станіслав Конєцпольський († 1682).

48/40. СОФІЯ († 1681)

~ Вацлав Лещинський.

49/43. ЯНУШ-АНТОНІЙ (* 1678 † 1741)

~ 1704 Теофіля Лещинська (* 1680 † 1757). Староста пінський, підчаший литовський (1697–1699), маршалок надвірний литовський (з 1699), каштелян віленський (1702–1703), воєвода віленський (1704–1706), краківський (1706–1726), каштелян краківський (1726–1741).

50/43. ФРАНЦІСКА

~ Казимир Тарло.

51/43. МИХАЙЛО-СЕРВАСІЙ (* 1680 † 1744)

~ 1). 1695 княжна Катерина Дольська († 1725); 2). 1725 княжна Магдалина Чорторійська († 1728); 3). 1730 княжна Текла-Роза Радзивіл (* 1703 † 1747). Староста пінський, волковиський, глинянський, тухольський, вільківський, кірсненський, метельський, мерецький, каштелян віленський (1703–1706), воєвода віленський (1706–1707, 1735–1744), гетьман польний литовський (1702–1703), гетьман великий литовський (1703–1707, 1730, 1735–1744), канцлер литовський (з 1720).

XIV

52/49. УРСУЛЯ-ФРАНЦІСКА (* 1705 † 1753)

~ 1725 кн. Михайло Казимир Радзивіл (* 1702 † 1762).

53/51. АННА (* 1700 † 1732)

~ 1721 князь Йосиф Огінський (* бл. 1693 † 1736).

54/51. ЕЛЬЖБЕТА (* 1701 † 1770)

~ 1722 Міхал Замойський (* бл. 1679 † 1735)

Табл. 33. Корибутовичі. Вороньцькі. Порицькі. Войнич-Вороньцькі

Таблиця складена за дослідженнями А. Бонєцко³⁵³⁹, Ю. Вольфа³⁵⁴⁰, Н. Яковенко³⁵⁴¹ з врахуванням зауважень В. Собчука. Центром уділу Вороньцьких було с. Ворончин у Луцькому повіті, Порицьке і Тристенське князівства також були волинськими уділами. Вороньцький і Тристенський уділи виділилися з Порицького князівства.

VII

1. ФЕДІР ВАСИЛЬОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († після 1514)

Див. табл. 31, поз. 23.

³⁵³⁹ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkim księstwie Litewskim..., — S. 256–259, 387.

³⁵⁴⁰ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy..., — S. 393–396, 577–584.

³⁵⁴¹ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 302–303.

Гедиміновичі. Ольгердовичі

VIII

2/1. ЮРІЙ ФЕДОРОВИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1577)

Князь воронецький (після 1514 – після 1577).

3/1. ЄФРОСИНІЯ ФЕДОРІВНА ПОРИЦЬКА († після 1544)

~ князь Василь Іванович Велицький.

4/1. ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († бл. 1560)

~ Барбара Уханська. Князь порицький (1526–1560).

5/1. СОФІЯ ФЕДОРІВНА ПОРИЦЬКА († після 1529)

~ Семен Ляховський³⁵⁴².

6/1. ВОЙНА ФЕДОРОВИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († бл. 1565)

Князь тристенський (1526–1565).

IX

7/2. ЯКУБ ВОРОНЕЦЬКИЙ († 1598)

Кор. секретар (1568), біскуп київський (1585–1588).

8/2. МИХАЙЛО ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1586)

~ Барбара Гіжанка. Князь воронецький (1577 – після 1586).

9/2. АНДРІЙ ВОРОНЕЦЬКИЙ († бл. 1580)

Кор. секретар (1577), лінчинський канонік (з 1577).

10/2. ЯНУШ ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1603)

11/2. ОЛЕКСАНДР ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1582)

Плебан.

12/4. ЯНУШ ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († 1570)

~ княжна Анна Сангушко. Князь порицький (1560–1570).

13/4. МАТВІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († до 1566)

~ Олена Залеська.

14/4. ПЕТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († після 1570)

15/4. ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († бл. 1586)

~ Анна Баворовська.

16/4. МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († до 1566)

17/4. ВАРВАРА ОЛЕКСАНДРІВНА ПОРИЦЬКА († після 1594)

~ 1). Ян Монтовт; 2). Олександр Семашко.

18/4. КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА ПОРИЦЬКА († 1585)

~ Єрофій Гойський [Гостський].

19/4. АННА ОЛЕКСАНДРІВНА ПОРИЦЬКА († після 1597)

~ Мацей Левицький.

³⁵⁴² Волинські грамоти XVI ст. — Київ, 1995. — С. 145–146.

Розділ четвертий

20/6. СТАНІСЛАВ ВОЙНИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († до 1598)

~ 1). NN Хом'як; 2). NN Гулевич. Князь тристенський (бл. 1565 – до 1598).

21/6. ЛЕВ ВОЙНИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1597)

~ 1). Марина Андріївна Куневська; 2). Христина Боговитіна. Підстароста кременецький (1566–1568), кременецький гродський суддя (1584–1597).

22/6. СОФІЯ ФЕДОРІВНА ВОЙНИЧ ВОРОНЕЦЬКА († після 1569)

Х

23/8. МИКОЛА ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1602)

Князь воронецький (після 1586 † після 1602).

24/8. СТЕФАН ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1614)

Князь воронецький (після 1586 † після 1614).

25/8. ЯКІВ ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1621)

Князь воронецький (після 1586 † після 1621).

26/8. ФЛОРІАН-ТОМАШ ВОРОНЕЦЬКИЙ (* 1586 † 1615)

Пріор.

27/8. БАРБАРА ВОРОНЕЦЬКА

28/8. АННА ВОРОНЕЦЬКА

29/8. КАТЕРИНА ВОРОНЕЦЬКА

30/15. ЯНУШ ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († 1614)

~ Беата Лясота. Князь порицький (1583–1614).

31/15. МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († 1621)

~ Анна Подгорецька. Князь порицький (1583–1621).

32/15. СТЕФАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († 1640)

~ Катерина Дмитрівна Іловицька. Князь порицький (1583–1640).

33/15. ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОРИЦЬКИЙ († 1618)

~ Анна Єронімна Горностай. Князь порицький (1583–1618).

34/15. БАРБАРА ОЛЕКСАНДРІВНА ПОРИЦЬКА († після 1625)

~ князь Андрій Козека.

35/15. ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА ПОРИЦЬКА

~ NN Загорівський.

36/20. ЯНУШ СТАНІСЛАВОВИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († до 1604)

Князь тристенський (до 1598 – до 1604).

37/20. ПЕТРО СТАНІСЛАВОВИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1597)

38/20. СТАНІСЛАВ СТАНІСЛАВОВИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († до 1606)

~ Ельжбета Богуш.

39/20. ТОМАШ СТАНІСЛАВОВИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († до 1604)

40/20. ЮРІЙ СТАНІСЛАВОВИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († 1641)

~ NN Микулинська. Князь тристенський (до 1604 – 1621), воронецький (1621–1641).

Гедиміновичі. Ольгердовичі

41/20. МАРИНА СТАНІСЛАВІВНА ВОРОНЕЦЬКА

~ NN Білостоцький.

42/20. ОЛЕКСАНДРА СТАНІСЛАВІВНА ВОРОНЕЦЬКА

~ NN Шашкевич.

43/20. АПОЛОНІЯ СТАНІСЛАВІВНА ВОРОНЕЦЬКА

~ NN Савич.

44/20. АВДОТІЯ СТАНІСЛАВІВНА ВОРОНЕЦЬКА († після 1627)

~ Микола Шашкевич.

45/20. АННА I СТАНІСЛАВІВНА ВОРОНЕЦЬКА

~ NN Моренда.

46/20. АННА II СТАНІСЛАВІВНА ВОРОНЕЦЬКА

~ NN Трипільський.

47/20. МАРІЯ СТАНІСЛАВІВНА ВОРОНЕЦЬКА

~ NN Рогозинський.

XI

48/33. СОФІЯ-ІЗАБЕЛА ПОРИЦЬКА († після 1637)

~ Криштоф Конецпольський († 1660).

49/38. ПАВЛО СТАНІСЛАВОВИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1630)

Войський київський.

50/40. МАТВІЙ ВОЙНИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1613)

~ Анастасія Гулевич. Підвоєвода київський (1584–1592), стольник київський (з 1592).

51/40. СТЕФАН ВОЙНИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ

XII

52/50. СТЕФАН ВОЙНИЧ ВОРОНЕЦЬКИЙ < князі *Воронецькі*

~ княжна Барбара Сокольська. Його нащадки князі Воронецькі у XVII ст. стали писатися Войни і втратили князівський титул.

53/50. МИХАЙЛО ВОРОНЕЦЬКИЙ († після 1648) < князі *Воронецькі*

~ Констанція Стемпковська. Підстароста володимирський (1638–1648). Його нащадки князі Воронецькі вигасли у XVII ст.

54/50. ЛЕВ ВОРОНЕЦЬКИЙ

55/50. КАТЕРИНА ВОРОНЕЦЬКА

~ Семен Вітовський.

56/50. ОЛЕКСАНДРА ВОРОНЕЦЬКА († після 1604)

~ 1). Іван Болбас; 2). Криштоф Іловицький.

4.5. ГЕДИМІНОВИЧІ. КЕЙСТУТОВИЧІ

Спiрних питань навколо Кейстутовичiв ще бiльше нiж навколо Ольгердовичiв. Дати народжень, старшинство синiв Кейстута, не кажучи про дочок, дискусiйнi i базуються на рiзноманiтних версiях.

Табл. 34. Гедимiновичi. Куйстутовичi

II

1. КЕЙСТУТ ГЕДИМІНОВИЧ († 1382)

Див. табл. 24, поз. 9.

III

2/1. ПАТЕРГ [ПАТРИКІЙ ?] КЕЙСТУТОВИЧ († після 1365)

Його дiяльнiсть вiдносилася до 1348–1365 рр. Дальших згадок у джерелах немає³⁵⁴³. Можливо був князем гродненським.

3/1. ВОЙШВІЛ КЕЙСТУТОВИЧ [?] († після 1359)

Непевна згадка у документi з 1359 р. За документом з 1387 р. Скіргайло Ольгердович отримав логойську данину, яку ранiше отримував Войшвiл³⁵⁴⁴. З цього могло випливати, що Войшвiл Кейстутович за життя свого батька тримав Логойське князiвство.

4/1. ВОЙДАТ КЕЙСТУТОВИЧ († після 1362)

У 1362 р. обороняв Ковно, потрапив у полон до Тевтонського Ордену i помер у неволi у хрестоносцiв³⁵⁴⁵. Из запису Вiтовта у 1401 р. вiдомо, що Войдат був князем новогрудським³⁵⁴⁶. Я. Тенговський висловив гiпотезу, що хресне iм'я князя було Иван i саме вiн був послом Вiтовта до Ордену у 1390 р.³⁵⁴⁷. У такому разi важко пояснити чому не Войдат, а Вiтовт виступив як старший з Кейстутовичiв i спадкоємець батька. Може з тої причини вiн залишився в орденських землях?³⁵⁴⁸ Всi цi версiї непевнi.

5/1. БУТАВ-ГЕНРІХ КЕЙСТУТОВИЧ († після 1380)

У 1365 р. втік від батька до хрестоносцiв. 25.07.1365 р. прийняв хрещення у Кролевцi, потiм невдало пробував здобути Вiльно. Орден пробував використати його у боротьбi з Гедимiновичами. Як *Henricus dux Lithuaniae* чи навіть *rex Litwinorum* вiн згадується при дворi кайзера Карла IV (1368, 1370, 1374, 1377, 1380)³⁵⁴⁹.

6/1. ВІТОВТ-ОЛЕКСАНДР-ВІГАНТ КЕЙСТУТОВИЧ (* бл. 1352 † 27.10.1430)

Князь гродненський (бл. 1370–1382, 1383–1392), великий князь литовський (1392–1430). Безперечно був одним з найвидатнiших полiтичних дiячiв не тiльки Литви, але й усiєї Схiдної Європи. Очоловав великi армiї у битвах на р. Ворсклі (1399) та пiд Грюнвальдом (1410), розширив кордони Литви до Чорного моря³⁵⁵⁰. Спочатку був

³⁵⁴³ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czernastego wieku.* — Kraków, 1895. — S. 160.

³⁵⁴⁴ *Ib.*, — S. 160.

³⁵⁴⁵ Stadnicki K. *Olgierd i Kiejstut. Synowie Gedymina Welkiego xięcia Litwy.* — Lwów, 1870. — S. 207.

³⁵⁴⁶ Paszkiewicz H. *O genezie i wartości Krewa.* — Warszawa, 1938. — S. 303

³⁵⁴⁷ Tegowski J. *Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii.* — T. 2 (13). — 1997. — S. 180.

³⁵⁴⁸ Tegowski J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów.* — Poznań-Wrocław, 1999. — S. 201

³⁵⁴⁹ Stadnicki K. *Olgierd i Kiejstut...*, — S. 81–82.

³⁵⁵⁰ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430 / Col. Opera A. Prochaska.* — Cracovia, 1882; Prochaska A. *Ostatnie dwa lata Witolda.* — Warszawa, 1882; Барбашев А. *Витовт и его политика до*

Гедиміновичі. Кейстутовичі

православним (як Олександр записаний у Києво-Печерському пом'янику — поз. 5), а після Кревської унії перейшов у католицьку віру (Вігант).

За Хронікою Биховця був одружений тричі³⁵⁵¹. Стосовно шлюбів Вітовта залишається багато суперечностей в джерелах, які породжують різні версії. Вірною видається версія Ю. Вольфа, за якою першою дружиною Вітовта була Марія Андріївна, княжна лукомська (хоча за Хронікою Биховця вона поставлена другою, що було би абсолютно неможливим)³⁵⁵². Цей шлюб відбувся бл. 1370-х. На мою думку Марія найпевніше була дочкою одного з останніх Рюриковичів на лукомському престолі, тобто походила з полоцької династії³⁵⁵³. Сумніви у вірогідності цього шлюбу безпідставні.

Другою дружиною Вітовта була Анна, яка померла 31.07.1418 р. За Хронікою Биховця вона була дочкою великого князя смоленського Святослава Івановича, що і було прийнято Ю. Вольфом³⁵⁵⁴. Я. Йонинас вважав, що Анна була дочкою Судемунта, князя на Ейшишках³⁵⁵⁵. Судемунт справді названий шурином Вітовта, але це надто слабка зачіпка. Невідомо скільки сестер було у Марії, першої дружини Вітовта. Їхніми мужами цілком могли бути Судемунт та друцький князь Лев, якого теж названо шурином Вітовта³⁵⁵⁶. Г. Ловмянський, відкинувши свідчення джерел і не прийнявши аргументації Йонинаса, посіяв сумніви щодо походження Анни, визнавши його невідомим³⁵⁵⁷. Розвіяв ці сумніви Я. Тенговський, довівши правильність версії Ю. Вольфа³⁵⁵⁸. Безперечно, що Василь, титулований "князем Русі" і названий шурином Вітовта у документах з 1413 р. був Василем Святославичем, одним з молодших синів смоленського князя³⁵⁵⁹. Я. Тенговський також довів, що Анну можна вважати матір'ю єдиної дочки Вітовта Софії. Сам шлюб, виходячи з можливої дати народження Софії, польський дослідник відносить до періоду між 1368–1377 р. Що стосується нижньої дати, то вона абсолютно безпідставна (треба спочатку заперечити відомості Хроніки Биховця, якій не було потреби вигадувати Марію Лукомську, а потім пояснити чому так довго не було дітей). Хиткою виглядає і друга дата. Син Софії Василь Темний, який народився бл. 1415 р., дійсно був сьомою або восьмою дитиною Василя Дмитровича (молодшою за нього могла бути тільки Анастасія Московка). Але перша їх дитина — Юрій згаданий тільки у 1395 р., він і всі четверо старших братів Василя померли у ранньому віці. Це схиляє до думки, що Софію могли видати зовсім дитиною (що з огляду на політичні вигоди шлюбу не раз мало місце) і вона могла почати народжувати слабких дітей в надто ранньому віці. Якщо ж віднести початок статевого життя Софії бл. 1394 р., коли їй могло бути 11 років, то дату другого шлюбу можна віднести до 1381-1382 рр., (ближче до першої дати), а отже саме Анна врятувала життя Вітовту у 1382 р. (тут я повністю погоджуюся з Я. Тенговським).

19.11.1418 р. Вітовт одружився втретє з Юліанною, дочкою князя Івана Ольгінтовича Гольшанського, вдовою за хотетовським князем Іваном Мстиславичем. Юліанна померла у 1448 р. у віці бл. 70 років. Тобто вона народилася бл. 1378 р.

Грюнвальдской битвы. — Санкт-Петербург, 1885; Його ж. Витовт. Последние двадцать лет княжения, 1410–1430. Очерк литовско-русской истории XV в. — Санкт-Петербург, 1891; Ляскоронский В. Г. Русские походы в степи в удельное время и поход Витовта на татар в 1399 г. — Санкт-Петербург, 1907; Янин В. Л. Новгород и Литва. Пограничные ситуации XIII–XV веков. — Москва, 1998; Широкопад А. Б. Русь и Литва. Рюриковичи против Гедиминичей. — Москва, 2004. — С. 73–98.

³⁵⁵¹ Хроника Быховца. — Москва, 1966. — С. 78.

³⁵⁵² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 160.

³⁵⁵³ Войтович Л. Ульські князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 190.

³⁵⁵⁴ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 160–161.

³⁵⁵⁵ Jonynas J. Vytawto seimyna // "Praeitis". — T. 2. — 1933. — S. 183–244.

³⁵⁵⁶ Codex epistolaris Vitoldi..., — № 13. — S. 4; — № 101. — S. 32.

³⁵⁵⁷ Łowmiański H. Anna // PSB. — T. 1. — S. 122.

³⁵⁵⁸ Tęgowski J. Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza..., — S. 177–182.

³⁵⁵⁹ Id., — S. 179.

Розділ четвертий

Я повністю, слідом за Ю. Вольфом³⁵⁶⁰, приймаю цю інформацію Т. Нарбута. Я. Тенговський, який вирішив, що 66-річний Вітовт ніяк не міг закохатися у 40-річній жінці (!), вже готовий доводити, що Юліанна не дочка, а внучка Івана Ольгінтовича у якого міг бути незнаний з джерел син Іван³⁵⁶¹. Батько карачевського князя Івана Мстиславича востаннє згаданий у 1377 р., його син Михайло — у 1408 р. Все разом взяте свідчить на користь Т. Нарбута.

7/1. ЗИГМУНТ КЕЙСТУТОВИЧ (* бл. 1353 † 20.03.1440)

Князь мозирський (1385–1401), новогрудський (1401–1406) і стародубський (1406–1432), великий князь литовський (1432–1440). Два факти свідчать на користь того, що Зигмунт був старшим за Товтивіла і наступним за Вітовтом сином Кейстута: у 1384 р. він був названий спадкоємцем Вітовта, а Ягайло, рекомендуючи на литовський престол, назвав його старшим братом. На ці обидва випадки звернув увагу Т. Василевський³⁵⁶². Заперечення Я. Тенговського³⁵⁶³ не виглядають достатньо переконливими: відсутність печатки Зигмунта Кейстutowича на документі Вітовта з 30.01.1384 р. зовсім не означає, що він ще був молодий і не мав печатки. Просто Зигмунт чи Товтивіл на той час не мали можливості виступати гарантами Вітовта, перш за все не маючи власних уділів. Крім того тоді Зигмунт міг ще не перебувати на території Ордену. Доречі опис печаток, привішених до документу³⁵⁶⁴, досить непевний. Так дружньому князеві Льву приписана "погоня", тоді як жоден з відомих гербів дружських князів її навіть віддалено не нагадує: їх "ліхтарі" можна скоріше приліпити до "колюмни", хоча вони, напевно, походять від "тризуба".

Зигмунт Кейстutowич польською стороною був висунений в протизагу Свидригайлові Ольгердовичу на трон великих князів литовських і при польській допомозі утвердився на ньому після жорстокої громадянської війни 1432–1435 рр. Придушуючи силою спротив удільних князів і пробуючи звільнитися від польської опіки, він був вбитий внаслідок змови, організованої князями Олександром та Іваном Чорторийськими³⁵⁶⁵.

Першою його дружиною була дочка князя Андрія Одинцевича. Вдруге він одружився у 1418 р. Ім'я і походження його другої дружини невідомі.

8/1. ТОВТИВІЛ-КОНРАД КЕЙСТУТОВИЧ († 09.1390)

Князь новогрудський (1362–1390, з перервами?). У 1382 р. втік у Мазовію, де прийняв хрещення під іменем Конрада [хроніка Яна з Чарнкова]³⁵⁶⁶. Загинув у вересні 1390 р. при обороні Вільна³⁵⁶⁷. Спроба Я. Тенговського заперечити цю версію Ю. Вольфа, спираючись на хроніку Віганда з Марбургу та Хроніку великих магістрів, виглядає надуманою³⁵⁶⁸. Не було змісту забирати смертельно пораненого Товтивіла з Вільна, а тим більше чинити перепони його похованню у міській катедрі. Так само легко могли помилитися орденські писарі, визначаючи ступінь родинних зв'язків Товтивіла, бо з жодних джерел про існування Конрада Войдатовича нічого не відомо. Так само немає

³⁵⁶⁰ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy...*, — S. 161.

³⁵⁶¹ Tęgowski J. *Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza...*, — S. 181–182.

³⁵⁶² Wasilewski T. *Daty urodzin Jagiełły i Witolda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów // Przegląd Wschodni.* — Т. 1. — З. 1. — Warszawa, 1991. — S. 23–24.

³⁵⁶³ Tęgowski J. *Kilka uwag do genealogii Giedyminowiczów // Studia źródłoznawcze.* — Т. 36. — 1997. — S. 113–114.

³⁵⁶⁴ Gumowski M. *Piecczęcie książąt litewskich // Ateneum Wilenskie.* — 8. — 1933. — S. 716.

³⁵⁶⁵ Барвінський Б. *Жигимонт Кейстutowич, великий князь литовсько-руський (1432–1440).* — Жовква, 1905.

³⁵⁶⁶ МРН. — Т. 2. — S. 720.

³⁵⁶⁷ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy...*, — S. 161.

³⁵⁶⁸ Tęgowski J. *Kilka uwag do genealogii Giedyminowiczów...*, — S. 115.

Гедиміновичі. Кейстутовичі

підстав, щоби відкидати відомості Длугоша, прийняті Вольфом, згідно яких дружиною Товтивіла була Юліанна, сестра Анни, дружини Вітовта³⁵⁶⁹, тобто дочка великого смоленського князя Святослава Івановича.

9/1. МІКЛОВСА-МАРІЯ КЕЙСТУТІВНА († 30.10.1405)

У 1375 р. видана за Івана Михайловича, великого князя тверського († 22.05.1425 р.). Померла у Твері, прийнявши чернецтво під іменем Марти, і похована у церкві св. Святого Ізбавителя³⁵⁷⁰. Раніше помилково я вважав Мікловсу і Марію різними особами³⁵⁷¹.

10/1. ДАНУТА-АННА КЕЙСТУТІВНА (* бл. 1362 † 25.05.1448)

До 27.09.1376 р. видана за Януша Земовитовича, князя вишгородського, цеханівського, віського, варшавського і черського († 8.12.1429)³⁵⁷².

11/1. АНДРІЙ КЕЙСТУТОВИЧ [Андрій Горбатий] [?] († після 1390)

Існування його сумнівне і у полеміці Т. Василевського³⁵⁷³ з Я. Тенговським³⁵⁷⁴ прав останній і Андрій Горбатий тотожній Андрієві Ольгердовичу.

12/1. ЮЛІАННА КЕЙСТУТІВНА [?]

Відомий литовський нобіль Монівід, воєвода і староста віленський, одружився з Юліанною, яка за інформацією Длугоша була вдовою князя Наримунта, який нібито загинув під Вільно у 1390 р.³⁵⁷⁵. За Хронікою Биховця першим мужем Юліанни був Відимунт, дядько Бірути³⁵⁷⁶. Перше невірогідне з огляду на дату смерті Наримунта, друге взагалі погано в'яжеться з хронологією (хоча у природі трапляються випадки, коли дядько молодший за внучату племінницю). Тому Ю. Вольф вирішив, що першим мужем Юліанни був Товтивіл³⁵⁷⁷, А. Прохазка запропонував Коригайла Ольгердовича³⁵⁷⁸. А. Крупська, не зупиняючись на проблемі першого мужа Юліанни, вважає її дочкою Бутава-Дмитра Ольгердовича³⁵⁷⁹. Тільки версія Ю. Вольфа відповідає іншим джерелам, які називають Монівіда шурином Вітовта: дружина Товтивіла — Юліанна була сестрою Анни, дружини Вітовта (одружившись з нею по смерті Товтивіла, Монівід також став шурином великого князя, що забезпечило його кар'єру). Я. Тенговський вважає Юліанну дочкою Кейстута, першим мужем якої був Судемунт, також названий шурином Вітовта. Загибель Судемунта він відносить до 1394 р., а другий шлюб — до періоду між кінцем 1394 р. та 2.02.1395 р., коли почалася стрімка кар'єра Монівіда³⁵⁸⁰. Ця версія також цілком можлива і не залежить від дискусії стосовно дати смерті Товтивіла. Але проблема існування Юліанни Кейстутівни залишається дискусійною, бо міг мати рацію і Ю. Вольф.

³⁵⁶⁹ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy...*, — S. 160.

³⁵⁷⁰ Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów...*, — S. 219.

³⁵⁷¹ Войтович Л. *Князівські династії...*, — С. 343.

³⁵⁷² Balzer O. *Genealogia Piastów*. — Kraków, 2005. — S. 808–812.

³⁵⁷³ Wasilewski T. *Daty urodzin Jagiełły i Witolda...*, — S. 25.

³⁵⁷⁴ Tęgowski J. *Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza...*, — S. 180.

³⁵⁷⁵ *Johannis Długossii Annales seu Cronicae incitti Regni Poloniae*. — Lib. X. — Warszawa, 1985. — S. 187.

³⁵⁷⁶ *Хроника Быховца...*, — С. 64.

³⁵⁷⁷ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy...*, — S. 160.

³⁵⁷⁸ Prochaska A. *Latopis litewski. Rozbior krytyczny*. — Lwów, 1880. — S. 30–31.

³⁵⁷⁹ Krupska A. *Moniwid // PSB*. — T. 21. — S. 658–659.

³⁵⁸⁰ Tęgowski J. *Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza...*, — S. 177–178.

Розділ четвертий

13/1. РИНГАЛЛА-ЄЛИЗАВЕТА КЕЙСТУТІВНА († 1433)

З Хроніки Марініуса відомо про наміри Вітовта у 1390 р. видати сестру за мазовецького князя Генріха Земовитовича († 1393 р.)³⁵⁸¹. За О. Бальзером³⁵⁸² та В. Дворжачеком³⁵⁸³ цей шлюб відбувся між 4.02 і кінцем 06.1392 р. На тій підставі, що князь Генріх у 1391–1392 рр. був площким біскупом, Я. Тенговський заперечує можливість такого шлюбу, відкидаючи цим повідомлення джерел³⁵⁸⁴. Це не звучить переконливо: у Генріха Земовитовича був приклад Конрада I († 1273 р.), князя глоговсько-битомського, який спочатку був пробстом глоговським, пізніше пассавським біскупом, а невдовзі (протягом року) зайняв престол, одружився і мав дітей). П'ясти, як і Рюриковичі та Гедиміновичі, на перше місце ставили політику. Вдруге Рингалла-Єлизавета вийшла за Олександра, господаря Молдови († 1432/33 р.).

IV

14/4. ЮРІЙ ВОЙДАТОВИЧ († після 1384)

Князь новгородський (? – після 1384). У документі від 30.01.1384 р. виступив першим з литовських гарантів Вітовта³⁵⁸⁵. Помер до 1401 р. без нащадків, бо Новгородське князівство у цьому році було передано Зигмунтові Кейстутовичу.

15/4. ОЛЕКСАНДР ВОЙДАТОВИЧ [?]

За Нарбутом — син Войдата³⁵⁸⁶. У старшій літературі навколо цієї особи точилася полеміка: К. Несецький вважав Олександра сином Вігунта Кейстутовича, якого не існувало, К. Стадніцький ототожнив Вігунта з Патергом.

16/4. ІВАН ВОЙДАТОВИЧ < князі Крошинські ?

Про його діяльність нічого не відомо. У XV ст. існувало невелике Крошенське князівство у складі волостей Крошин, Тешинів, Сукроліна, Охловець, От'езд, Заколоння, Волста, Клипін, Наїздилов, Чарпа, Головичі. Цей уділ, напевно, був виділений ще у XIV ст. для наймолодшого з Войдатовичів і залишився за його нащадками. Князь Роман Крошинський, напевно, син Івана Войдатовича, записаний у Києво-Печерському (поз. 243) та Супральському (поз. 37). Князі Роман, Петро, Флор і Суран Крошинські вписані у синодик монастиря св. Трійці у Вільні (перша половина XV ст.). Їх сучасник Семен Крошинський, схоже, записаний у Любецькому пом'янику (поз. 90). У Супральському пом'янику записано ще дев'ять Крошинських (поз. 38–46), у Києво-Печерському є кілька записів сім'ї князів Крошинських (поз. 215–216, 244–249, 251–252). Записані вони і у Холмському пом'янику (поз. 9). З огляду на ці записи родовід князів Крошинських, приведений у Ю. Вольфа³⁵⁸⁷ виглядає неповним, особливо у верхній частині. Хто з записаних у пом'яниках брати, а хто сини Романа Івановича встановити неможливо. Діяльність князя Івана Романовича, одного з синів Романа, Ю. Вольф відносив до 1446–1450 рр. Але чи були всі наступні Крошинські його нащадками? Чий внуки Костянтин (згаданий у 1482–1513 рр.), Іван (діяльність відноситься до 1488–1525 рр., у 1494 р. був у складі посольства, яке їздило у Москву за Оленою Іванівною) та Тимофій (згадується у 1498–1540 рр.), від яких пішли три гілки *князів Крошинських*, не можна сказати з впевненістю. З другої половини XVI ст. князі Крошинські стали

³⁵⁸¹ Marinius M. Kronika mistrzów pruskich/ Wyd. i oprac. Z. Nowak. — Olsztyn, 1989. — S. 171–172.

³⁵⁸² Balzer O. Genealogia Piastów. — Kraków, 2005. — S. 830–833.

³⁵⁸³ Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. — Warszawa, 1959. — Tabl. 4.

³⁵⁸⁴ Tęgowski J. Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza..., — S. 179.

³⁵⁸⁵ Codex epistolaris Vitoldi..., — № 13. — S. 4.

³⁵⁸⁶ Narbutt T. Dzieje starożytne narodu Litewskiego. — T. 5. — Warszawa, 1837. — S. 302; — T. 7. — Warszawa, 1838. — S. 112.

³⁵⁸⁷ Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy..., — S. 190–193.

Гедиміновичі. Кейстутовичі

католиками³⁵⁸⁸. Найстарша гілка вигасла до 1568 р., середня — до 1579 р., молодша — після 1683 р.

17/5. ВАЙДУТ ГЕНРІХОВИЧ (* бл. 1365 † 1402)

У 1381 р., маючи трохи більше 16 років втік з Литви в Орден, звідки був переправлений до двору кайзера, де тоді перебував його батько. Дальша доля невідома. Ю. Вольф помилково ототожнив його з Юрієм Войдатовичем³⁵⁸⁹. Можливо закінчив Празький університет і прийняв духовний сан під іменем Яна і став другим ректором Ягеллонського університету³⁵⁹⁰.

18/6. СОФІЯ ВІТОВТІВНА († 15.06.1453)

9.01.1391 р. видана за Василя Дмитровича, великого князя володимирського і московського († 7.02.1425)³⁵⁹¹.

19/7. МИХАЙЛО-БОЛЕСЛАВ ЗИГМУНТОВИЧ (* до 1406 † до 10.02.1452)

Князь стародубський (1432–1445). Талановитий полководець. Перемогою біля Вількомира на р. Святій (29–30.08.1435 р.) забезпечив батькові великокнязівський престол. Втративши надії на успадкування цього престолу емігрував в Москву. Був одружений тричі: до 26.05.1427 р. з Анною, дочкою мазовецького князя Земовита IV (* 13.06.1407/13 † до 17.03.1435); бл. 1435 р. з Євфимією, дочкою мазовецького князя Болеслава III (* до 1420 † до 3.03.1436); між 1440/45 рр. з Катериною, сестрою першої дружини Анни († після 22.10.1468)³⁵⁹².

20/8. ЯДВІГА ТОВТИВЛІВНА († до 1.12.1405)

У 1397/98 рр. видана за Барніма V, князя поморсько-слупського († після 13.05.1403 р.)³⁵⁹³. Версія Й. Здренка ніби Ядвіга була дочкою Свидригайла малаймовірна³⁵⁹⁴.

³⁵⁸⁸ Kojałowicz-Wiuk A. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego... — S. 145.

³⁵⁸⁹ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 160.

³⁵⁹⁰ Fijałek F. Wnuk Kiejstuta Jan książę drohiczyński, kustosz krakowski i sandomierski, drugi rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego // Kwartalnik Historyczny. — 28. — 1914. — S. 181–197.

³⁵⁹¹ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów..., — S. 212–213.

³⁵⁹² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 161.

³⁵⁹³ Prochaska A. Spor o mitre i pastoral w Rydze 1395–1397 // Kwartalnik Historyczny. — 5. — 1891. — S. 635.

³⁵⁹⁴ Zdrenka J. Annäherung Polens, Litauens und Pomerans un Jahre 1396 // Baltische Studien. NF — Bd. 72. — 1986. — S. 34.

4.6. ГЕДИМІНОВИЧІ. КОРЯТОВИЧІ

Проблеми генеалогії родини князів Корятювичів тісно пов'язані з проблемами історії Подільського князівства, в якому вони правили. Ці проблеми розглядали у своїх працях Н. Молчановський³⁵⁹⁵, А. Прохазка³⁵⁹⁶, О. Гурка³⁵⁹⁷, Ю. Пузина³⁵⁹⁸, О. Галецкий³⁵⁹⁹, Г. Ловмянський³⁶⁰⁰, С. Кучинський³⁶⁰¹, Р. Батура³⁶⁰², Б. Флоря³⁶⁰³, П. Параска³⁶⁰⁴, Ф. Шабульдо³⁶⁰⁵, а також і ми³⁶⁰⁶. Однак багато аспектів цієї проблеми залишаються дискусійними. На жаль це впливає, перш за все, через брак і фрагментарність джерел.

Коли після смерті Болеслава-Юрія Тройденевича у 1340 р. почалася боротьба за Галицьку спадщину між Любартом-Дмитром та польським королем Казимиром III, якого підтримувала Угорщина (угорський король Людовик був не лише свояком Казимира III, але як спадкоємець Арпадовичів мав права на Галицьке королівство, які були визнані польським королем у 1350 р.), одними з перших князів, які виступили на допомогу Любарту, були Юрій Наримунтович і брати Корятювичі. Юрій Наримунтович спочатку отримав уділ з центром у Кременці. Природно припустити, що Любарт почав роздавати лени на своїх давніх землях, в першу чергу на своїй частині Поділля. Напевно там отримали свої перші лени князі Корятювичі.

У 1352 р. Юрій Корятювич брав участь у війні Любарта-Дмитра Гедиміновича проти польського короля і в числі інших князів підписав угоду з королем Казимиром III та мазовецькими князями. Можемо здогадуватися, що крім нього уділ отримав від Любарта і один з молодших синів Коріата — Дмитро. Те, що Дмитро Михайлович в Москві прийняв прізвисько Боброк-Волинський, дало підстави дослідникам говорити про його володіння в районі Бібрки на Львівщині. Правда, Бібрка вперше згадується в документах під 1436 р. як володіння Внучека з Кутна³⁶⁰⁷, але ріка Бобрка (Боброк) відома під цією назвою з 1211 р.³⁶⁰⁸. Між 1353–1366 рр. район р. Бобрка знаходився у в числі володінь, залежних від Любарта, васалом якого був Дмитро Михайлович. Можливо, що на цих землях було закладено замок Боброк, який дав початок пізнішому місту Бібрка. У 1366 р. ці землі перейшли у залежність від польського короля. Напевно тому Дмитро Корятювич став шукати щастя в Сіверській землі, потім перейшов на службу до суздальсько-нижегородського князя Дмитра Костянтиновича, а з 1371 р. став зятем і головним воеводою московського князя. Він один з головних героїв Куликовської битви

³⁵⁹⁵ Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. К., 1885.

³⁵⁹⁶ Prochaska A. Podole lennem Korony, 1352–1430. Kr., 1895.

³⁵⁹⁷ Górka O. Zagadnienie czarnomorskie w polskiej polityce sredinowiecznej // PH, 1933, z. 1/2

³⁵⁹⁸ Puzyna J. Koriat i Koriatowicze oraz sprawa podolska // Ateneum Wilenskie, r. 4, 1936, s. 12–19; Ib., Pierwsze wystapienia Koriatowiczow na Rusi Poludniowej // Ateneum Wilenskie, r. 12, z. 2, 1938, s. 1–67.

³⁵⁹⁹ Halecki O. Przyczynki genealogiczne do dziejow ukladu krewskiego // MH, r. 14, 1935, s. 104–106.

³⁶⁰⁰ Lowmiański H. Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r. // Ateneum Wilenskie, r. 12, 1937, s. 66.

³⁶⁰¹ Kuczyński St. M. Sine wody. Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r // Kuczyński St. M. Studia z dziejow Europy Wschodnej X–XVIII w. W., 1965.

³⁶⁰² Батура Р. Борьба Литовского великого княжества против Золотой Орды. От нашествия полчищ Бату до битвы у Синих вод. Автореферат дис. канд. истор. наук. Вильнюс, 1972; Batura R. Lietuva tautu kovoje pries Aukso Orda. Vilnius, 1975.

³⁶⁰³ Флоря Б. Н. Литва и Русь перед битвой на Куликовом поле // Куликовская битва. Сб. стат. М., 1980, с. 142–173.

³⁶⁰⁴ Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. Кишинев, 1981.

³⁶⁰⁵ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого Княжества Литовского. К., 1987.

³⁶⁰⁶ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. К., 1996, с. 106–115; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. (таблиці) К., 1996, табл. 49.

³⁶⁰⁷ Akta grodzkie i ziemskie., t. XIV, Lwow, 1889, s. 91, 106, 112.

³⁶⁰⁸ ПСРЛ, т. 2, стб. 730.

Гедиміновичі. Корятовичі

1380 р. Саме він утримав гарячого серпуховського князя Володимира Андрійовича, який був першим воеводою Засадного полку, від передчасного удару і ввів полк в дію після того як Мамай кинув у битву свій останній резерв³⁶⁰⁹. Дальша доля князя Дмитра Боброк-Волинського губиться в бурхливих подіях кінця XIV ст. Версія щодо його загибелі у 1399 р. в битві на р. Ворсклі маловірогідна³⁶¹⁰. Він відсутній у всіх основних переліках загиблих князів³⁶¹¹.

За Супральським, Слуцьким та іншими літописами польський король Казимир III прислав подільському князеві Костянтинові Корятовичу глейтові листи, запрошуючи на переговори щодо шлюбу з однією із своїх дочок. Князь Костянтин відмовився від цього союзу, не бажаючи переходити з православної у католицьку релігію³⁶¹². Ще О. Бальзер звернув увагу, що мова могла йти тільки про Кунегунду, видану у 1345 р. за бранденбурзького курфюрста Людовика, бо старша дочка короля Єлизавета вийшла заміж за поморського князя Богуслава V ще у 1343 р.³⁶¹³. Отже, як правильно вирішив Ф. Шабульдо, ці переговори могли відбутися тільки у 1344 р.³⁶¹⁴. Звертає на себе увагу той факт, що король запропонував подільському князеві глейтовий лист (лист безпеки), тобто переговори відбувалися під час війни. Король зумів домовитися з частиною галицької знаті і став поступово приєднувати окремі території, зокрема Сяноцьку землю, можливо частину Перемишльської та Звенигородської земель. В контексті цієї політики природними були і переговори з подільським князем. Зрозуміло, що якщо саме йому, а не князеві Юрію було запропоновано шлюб з дочкою Казимира, то Костянтин був найстаршим з братів.

Літописець спеціально відзначив вірність князя Костянтина Корятовича православ'ю. Інші Корятовичі не були такими твердими. Його брат Олександр тримав Теробовельську волость³⁶¹⁵, надану йому Любартом, напевно, після 1340 р. Наступ короля Казимира III в серпні–листопаді 1349 р. закінчився захопленням Галицької землі і більшої частини Волині. Щоб не втратити свого князівства Костянтин Корятович, очевидно, присягнув польському королеві. Саме тому в грамоті Спиткові з Мельштина від 12.06.1395 р. на володіння Поділлям зазначено, що округи Теробовля і Стінка залишаються з правами, які вони мали при Казимирі III та Владиславі Опольському, на що звернув увагу Ф. Шабульдо³⁶¹⁶. Крім того Олександр Корятович, схоже, змушений був погодитися прийняти до себе і католицький клір. Папа Климент IV буллою від 14.03.1351 р. повідомив архієпископа гнізненського і весь клір Польщі про опанування королем Казимиром землі невірних русинів і можливість створення там семи єпископств, об'єднання русинів з литовцями та часте вторгнення в ці землі татар, для захисту від яких було покладено збирати десятину з усіх церковних маєтностей протягом чотирьох років, яка мала бути поділеною між королем та папою³⁶¹⁷. Можливо, що і сам князь перемінив віру. Його заслуги були відзначені у 1366 р., а також спеціальною буллою папи Григорія XI від 30.01.1378 р., якою папа запевняє кожному захисникові єдності з римською церквою і зокрема володарю Кам'янця на Русі князеві Олександру повноваження надавати місцевому населенню певні духовні відпущення³⁶¹⁸.

³⁶⁰⁹ Кирпичников А. Н. Куликовская битва. Л., 1980, с. 99.

³⁶¹⁰ Шабульдо Ф. М. *Op. cit.*, с. 147.

³⁶¹¹ ПСРЛ, т. 15, вып 1, с. 458–459; т. 35, с. 47, 73.

³⁶¹² ПСРЛ, т. 35, с. 66, 74, 138, 160, 186, 207, 228.

³⁶¹³ Balzer O. *Genealogia Piastow. Kt...*, 1895, s. 394, 396.

³⁶¹⁴ Шабульдо Ф. М. *Op. cit.*, с. 45.

³⁶¹⁵ Puzyra J. *Koriat i Koriatowicze...*, s. 12–19; *Ibid.*, *Pierwsze wystapienia Koriatowiczow...*, s. 11–67.

³⁶¹⁶ Шабульдо Ф. М. *Op. cit.*, с. 51–52.

³⁶¹⁷ *Bullarium Poloniae. Ed. et cur. Irena Sulkowska-Kuras et Stanislaw Kuras, Romae, 1985, t. 2, 518.7*

³⁶¹⁸ *Bullarium Poloniae...*, t. 2, 4439.

Розділ четвертий

Отже, схоже, що десь у 1341–42 рр. Любарт Гедимінович надав Корятювичам уділи у своїх старих володіннях на Східному Поділлі. Костянтин отримав Брацлавщину, Юрій — можливо північно-східну частину Волині з Любаром, а Олександр — Теревоблю. Вже у 1344 р. Казимир III безуспішно пробував домовитися із старшим з братів. Шлюб його дочки з подільським князем фактично привів би до анексії Галицької землі. Після наступу восени 1349 р. король таки зайняв Галицьку землю, причому теревобельський князь Олександр Корятювич став його васалом. Костянтин Корятювич, напевно, залишився васалом Любарта, як і наступний брат — Юрій. Однак у бойових діях в 1351–52 рр. ні Костянтин ні Олександр Корятювичі участі не брали. Можливо, що Костянтин привів ординців, які вторгнулися у Теревобельське князівство, а Олександр просто не став чинити їм опору. Про цей похід у 1352 р. згадує Ян Длугош, повідомляючи про вторгнення ординців на "підпорядковане Польському королівству Поділля"³⁶¹⁹. Активну участь у війні взяв тільки Юрій Корятювич, який і підписався під угодою 1352 р. Після цього миру Боброцький уділ отримав Дмитро Корятювич.

Коли у 1362 р. великий князь Литви Ольгерд Гедимінович виступив проти ординців і у битві на Синіх Водах (р. Синюха, притока Південного Бугу) розгромив війська ханів Подільського та Кримського улусів — Хаджибея і Кутлу-Буки та князя Малого Поділля Дмитрія, який був данником Хаджибея. До війська Ольгерда долучилися дружини трьох старших Корятювичів: Костянтина, Юрія і Олександра. Князь Малого Поділля Дмитро загинув чи втік з ординцями (можливо потім володів якимись землями на Нижньому Дунаї, залишаючись васалом Хаджибея, про що свідчить документ угорського короля Людовика з 1368 р., в якому йдеться про взаємини брашівських купців з землями "татарського князя Деметрія")³⁶²⁰. Його син князь Федір Дмитрович, згаданий у вірменській грамоті, помилково датованій 1062 р.³⁶²¹, теж не зміг утриматись, і Мале Поділля перейшло до Костянтина Корятювича. Разом з Брацлавщиною воно утворило Подільське князівство. Любарський уділ Юрія Корятювича, напевно, в нових умовах став залежати від сюзерена Подільської землі. Напевно, що тепер Костянтин Корятювич став безпосередньо васалом великого князя литовського.

Так чи інакше, але у новій війні Любарта з королем Казимиром Корятювичі нічим не допомогли своєму колишньому сюзеренові. Олександр, який залишився польським васалом, воював на стороні Казимира III та поставив свій підпис під миром 1366 р.³⁶²². Можливо, що саме його військо вторгнулося в Боброцький уділ, а князь Дмитро Корятювич не став чинити активного опору і просто відступив на Волинь, де Любарт, розлютований поведінкою Корятювичів, не дав йому іншого уділу, що і штовхнуло цього князя до еміграції. Після поразки Любарта у 1366 р. Олександр Корятювич тримав від короля Казимира III Володимирське князівство³⁶²³. Володимирське князівство Олександр Корятювич тримав аж до смерті польського короля у 1370 р. Навіть вже будучи подільським князем він ще до привілея краківським купцям з 1375 р. привісив печатку з титулом володимирського князя³⁶²⁴. Це могло тільки означати, що князь Олександр не полишив надій повернути собі Володимирське князівство.

Після 1362 р. Костянтин Корятювич тримав столицю у Смотричі. Літописець відзначив, що Подільська земля (Мале Поділля) була сильно розорена баскаками і отаманами. В літописи занесена легенда про полювання Корятювичів, коли вони загнали

³⁶¹⁹ Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. W., 1975, t. 5, ks. 9, s. 419.

³⁶²⁰ Documente privitoare la istoria Romanilor, culese de L. Hurmuzaki, Bucuresti, 1882, vol. 1, p. 144.

³⁶²¹ Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. К., 1992, с. 88, 90, 94; Його ж. Бодохівські князі // Київ, 1991, № 8, с. 158–159.

³⁶²² Czyczyński A. Traktat ksiązat litewskich z Kazimierzem Wielkim z roku 1366 // KH, 1980, z. 3, s. 514.

³⁶²³ Joannis de Charnkow. Chroniconum Polonorum // MPH, t. 2, 1871, s. 631; Długosz J., Op. cit., t. 5, ks. 10, s. 419.

³⁶²⁴ Молчановский Н., Op. cit., с. 214–215.

Гедиміновичі. Корятовичі

на острів (фактично півострів), де пізніше виник Кам'янець, багато оленів. Оцінивши вигоди місцевості вони вирішили збудувати на цьому місці місто³⁶²⁵. Археологічні розкопки на території Кам'янця дозволяють говорити про окремі поселення ще в VIII–IX ст., але схоже, що справді Корятовичі застали тут пустку, де гуляли олені. Кам'янець почав будуватися після 1362 р. і в числі перших поселенців тут були, напевно вірмени, які відгукнулися на заклик князя Федора Дмитровича, копію грамоти якого відшукав Мінас Медічі (Бжшкянц)³⁶²⁶. Вірменських переселенців з Солхату в Криму міг прийняти вже тільки князь Костянтин Корятович і розмістити у новозаснованому місті. У посланні католікоса Теодороса II до вірменів України, датованому 13.08.1388 р., вірменська громада в Кам'янці згадується попереду громад Луцька, Володимира і Києва³⁶²⁷, що дозволяє говорити про її чисельність.

У 1365 р. Костянтин Корятович видав грамоту купцям Кракова на вільну торгівлю з Поділлям³⁶²⁸. На мій погляд ця грамота помилково датується 1385 р. В цьому році в грамоті би неминуче був би згаданий Кам'янець-Подільський, який поступово перетворювався у головний торговельний центр регіону. А у 1365 р. будівництво Кам'янця тільки зачиалося. Грамота, надана краківським купцям у 1365 р., може бути і підтвердженням позиції нейтралітету, яку зайняв подільський князь у наступній війні польського короля з Любартом Гедиміновичем. Його нейтралітет був дружлюбним до польського короля. Грамота 1375 р., якою князь Олександр підтвердив краківським купцям право вільної торгівлі з Поділлям³⁶²⁹, була фактичним повторенням грамоти 1365 р.

Князь Костянтин Корятович, напевно, помер після 1366 р. і до 1374 р., десь бл. 1370 р. Відома грамота Немирі на Бакоту, нібито надана князями Костянтином та Федором у 1388 р., могла бути надана одним тільки Федором Корятовичем. На підставі цієї грамоти вважають, що Костянтин Корятович княжив на Поділлі після Юрія та Олександра³⁶³⁰. Це нібито відповідає і порядку князів у літописах, але саме ці ж літописи послідовно розповідають про діяльність Костянтина, Юрія, Олександра і Федора³⁶³¹. Зрештою не міг польський король запропонувати Костянтинові руку дочки, як би той не був найстаршим з братів. З тої ж причини не міг старший Костянтин зайняти подільський стіл після молодших братів.

П. Параска звернувши увагу, що у Білгороді-Дністровському у 1386 р. був воєвода Костянтин, висловив здогад, що ним міг бути Костянтин Корятович³⁶³². Якщо прийняти його версію, то слід допускати, що Костянтин Корятович до 1374 р. був прогнаний з Поділля братами і зумів повернутися аж у 1386 р. чи навіть трохи пізніше. Така версія узгоджується із спостереженням Ф. Шабульдо, який звернув увагу на зміни в політичному курсі князівства, які настали по смерті Олександра і вигнанні Бориса, падінні католицької партії і змінах у боярських верхах. Червоноградського воєводу, а потім подільського старосту Гринка, кам'янецького воєводу Остафія, смотрицьких воєвод Олеська і Рогозку замінили Немира Бакотський, Михайло Прочович і Павло Слупич, яких пізніше знаходимо в оточенні Федора Корятовича³⁶³³. Правда, це могло би

³⁶²⁵ ПСРЛ, т. 35, с. 66, 228.

³⁶²⁶ Дашкевич Я. Грамота Федора Дмитровича 1062 р. (нарис з української дипломатики) // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. К., 1962, № 4, с. 9–18.

³⁶²⁷ Дашкевич Я. Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацькихджерелах // Україна у минулому. Вип. 1, К.-Ль., 1992, с. 10–11.

³⁶²⁸ Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa. Kr., 1879, № 60, s. 74.

³⁶²⁹ Id., № 57, с. 71.

³⁶³⁰ Шабульдо Ф. М., *Op. cit.*, с. 87.

³⁶³¹ ПСРЛ, т. 35, с. 66, 74, 138, 160, 186, 207, 228.

³⁶³² Параска П., *Op. cit.*, с. 105–106, 109–110.

³⁶³³ Шабульдо Ф. М., *Op. cit.*, с. 87.

Розділ четвертий

означати, що документ 1388 р. просто був наданий Федором Корятовичем. Однак можна погодитися з можливістю і такого перебігу подій, хоча князеві на той час було десь під 70 років. Тоді і датування грамоти краківським купцям 1385 р. вірне

Наступним подільським князем став Юрій Корятович. Після 1370 р. втратив Володимирське князівство Олександр Корятович. За ним залишилося тільки Терехівське князівство. Олександр Корятович став васалом старшого брата і, напевно, отримав від нього ще й частку на Малому Поділлі з Кам'янцем (столиця Поділля залишалася у Смотричі). Не випадково грамота 1374 р. на надання Кам'янцеві-Подільському магдебургського права написана від імені двох князів: Юрія і Олександра³⁶³⁴.

Юрій Корятович пробував провадити активну політику, вмішуючись у справи сусідньої Молдови. Водночас йому довелося зіткнутися з протидією ординців, які продовжували вважати його князівство частиною Подільського улусу, зобов'язаною платити вихід-данину. Ординці вмішувалися у справи і сусідньої Молдови. Під 1374 р. літописець записав: *"Того же лета в сенине ходила Литва на татарове на Темеря и бышесть межи их бой"*³⁶³⁵. Темеря — тобто — Тимур, ім'я поширене серед Чингізидів у XIV ст. Можливо, що один з них тримав Подільський улус і намагався поширити свій вплив на Молдову у 1370-х рр., коли там правив господар Богдан. Молдовські літописи не повідомляють нічого про походження цього господаря, але й не пов'язують його з попередньою династією Драгоша чи з наступною династією Петра Мушатина³⁶³⁶. Схоже, що Юрій Корятович втрутився у боротьбу за молдовський престол. Його підтримала частина місцевого боярства, які проголосили його господарем в протигагу ординському ставленику Богданові. *"...а князя Юрья Волохове взяли его себе воеводою и тамо окормили"*³⁶³⁷. Загибель князя можна датувати 1374 р.³⁶³⁸.

В 1375 р. подільським князем вже був наступний брат Олександр Корятович. В грамоті, виданій Смотрицькому монастирю 17.03.1375 р. він титулується "князем і господарем Подільської землі". З цієї грамоти видно, що Подільське князівство було змушене періодично платити данину ординцям³⁶³⁹. Може і через це Олександр звернувся до Угорщини. Коли у 1377 р. король Людовик виступив знову проти Любарта, подільський князь присягнув йому як васал³⁶⁴⁰. Разом з Олександром присягнув і його брат Борис.

Ф. Шабульдо вважає Бориса співправителем Олександра, але з листа короля Людовика випливає тільки, що цей князь присягнув разом з братом від імені Подільської землі з її 11 замками. Це могло означати, що Борис як васал тримав якусь частку в Подільській землі і тому підписав грамоту разом з своїм сюзереном. Щодо особи князя Бориса, про якого літописи не згадують, то, на нашу думку, "Борис" — католицьке ім'я одного з Корятовичів, які загинули у битві на р. Ворсклі. Скоріше це був Семен, бо князя Гліба Супральський літопис називає Левом³⁶⁴¹.

Були думки, що пошуки допомоги в Угорщині розпочалися ще раніше. Коли у 1360 р. помер Коріат-Михайло Гедимінович, Новогрудське князівство, не перейшло до його спадкоємців, а було розділене між старшими братами. Одночасно Федір Корятович мусив уступити свою невелику частку у Новогрудському князівстві Кейстутові

³⁶³⁴ Молчановский Н., *Op. cit.*, с. 206–210.

³⁶³⁵ ПСРЛ, т. 15, Вып. 1, стб. 106.

³⁶³⁶ Славяно-молдавские летописи XV–XVI вв. М., 1976, с. 25, 35, 58, 62, 68, 105, 117.

³⁶³⁷ ПСРЛ, т. 35, с. 66.

³⁶³⁸ Puzyna J. Korjat i Korjatowicze // *Ateneum Wilenskie*, t. 7, zes. 3–4, 1930, s. 439.

³⁶³⁹ Акты, относящиеся к истории Западной России, собр. и изд. Археологической комиссии. Спб., 1846, т. 1, № 4, с. 21.

³⁶⁴⁰ Шабульдо Ф. М., *Op. cit.*, с. 87.

³⁶⁴¹ ПСРЛ, т. 35, с. 52.

Гедиміновичі. Корятовичі

Гедиміновичу³⁶⁴². Дарча грамота Мукачівському монастиреві, нібито надана Юрієм Корятовичем у 1360 р., була підтверджена кайзером Леопольдом у 1692 р. Більшість дослідників вважають, що вона була сфальшована у XV ст., але Ю. Вольф, слідом за К. Стаднічким, допускав перебування молодшого Корятовича в Угорщині десь у 1360–1370 рр., де він міг отримати якісь володіння з Мункачем і заложити монастир³⁶⁴³. Мункач разом з більшістю жупи Берег належали до володінь королеви Єлизавети про що свідчать грамоти містам Ломпертсасу (Берегову) та Мункачу (Мукачеву). Остання грамота надана 22.05.1376 р.³⁶⁴⁴, але це не дозволяє виключати можливість, що Федір Корятович міг перебувати якийсь час в Закарпатті, особливо у 1360–1370 рр., і отримати якісь володіння у королівському домені. Пізніше король Сигізмунд Люксембург називав князя Федора Корятовича дядечком. Мати Сигізмунда — Єлизавета була дочкою поморського князя Богуслава V. Якби дружина Федора Корятовича Ольга була її сестрою, то напевно чи так активно стала би підтримувати православ'я на Закарпатті і закладати монастир. Гедиміновичі були толерантними у питаннях релігії і їм не потрібно було би навіть переходити у православ'я. Дружиною короля Сигізмунда була дочка короля Людовика від другого шлюбу з дочкою бана Боснії Стефана Контроманіса. Саме з її сестрою міг одружитися князь Федір у період між 1360–1370 рр. Не виключено, що саме такий перебіг подій привів до того, що Ольгерд Гедимінович допоміг Корятовичам розширити їх володіння за рахунок Малого Поділля.

Олександр Корятович загинув в боротьбі з ординцями бл. 1380 р., але не пізніше 1385 р. Після нього князем став Федір Корятович. Хоча можливо, що Костянтин Корятович не помер у 1370-х рр., а зумів повернутися, скориставшись незадоволенням католицькою партією на Поділлі. Будучи старим, він міг призвати Федора Корятовича. До 1388 р. Федір Корятович став сюзереном Поділля. Зміна політики після Кревської унії 1385 р. змусила його вступити в коаліцію з київським князем Володимиром Ольгердовичем, сіверським князем Корибутом Ольгердовичем, вітебським князем Свидригайлом Ольгердовичем та господарем Молдови Романом. В той час одним з найактивніших прихильників унії виступав князь Борис Корятович. Вітовт зумів розбити союзників поодиночі. Восени 1393 р. молдовсько-подільські війська потерпіли поразку. Федір Корятович покинув Поділля і з сім'єю виїхав в Угорщину, сподіваючись з допомогою Сигізмунда продовжити боротьбу. Поділля було залишено на воєводу Нестиса, якому на допомогу прибули молдовські та угорські загони³⁶⁴⁵. Виїжджаючи до угорського двору, князь, звичайно, не міг взяти з собою 40–60 тисяч подолян, як пізніше фантазував Ю. Венелін, а за ним і угорські історики. Подільські фортеці були досить потужні і князь сподівався, що вони витримають облогу військ Вітовта до підходу угорських військ. Вітовт здобув Брацлав і Соколець. Жителі Кам'янця вночі пропустили литовців в місто. Воєвода Нестис здав Смотрич, Скалу і Черлений городок³⁶⁴⁶. Кам'янець великий князь передав польському полководцеві Спиткові з Мельштина³⁶⁴⁷. Федір Корятович не помирився з Ягайлом, як це зробили інші Гедиміновичі. Свої права на Поділля він передав угорському королеві, отримавши взамін жупи Берег і Шарош, а у 1396 р. в довічне володіння Мукачівську та Маковицьку домонії. "Федір, князь подільський, ішпан березький і шарошський", а пізніше "Федір, князь Подолії і воєвода Мукачева" вибрав собі столицею місто над Латорицею. Тут було зведено новий замок Паланок, закладено монастир з бібліотекою, якому досить довго судилось бути головним

³⁶⁴² Wolff J. Kniiaziewie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. W., 1895, s. 277.

³⁶⁴³ Id., s. 177.

³⁶⁴⁴ Троян М. В. Мукачівський замок. Ужгород, 1982, с. 12–13.

³⁶⁴⁵ ПСРЛ, т. 35, с. 66, 74.

³⁶⁴⁶ Там же, с. 66.

³⁶⁴⁷ Długossii J. Historiae Poloniae. t. IV, Cr., 1873, X, s. 488.

Розділ четвертий

культурно-освітнім центром Закарпаття. Дружина князя Ольга збудувала жіночий монастир на Сорочиній горі, вище с. Підгоряни. Цей монастир був зруйнований в XVI ст. Я вже виказув гіпотезу, що мукачівська єпархія була організована з допомогою князя, так як пізніше в регіоні вже не було такої еліти, під силу якій було здійснити подібну справу³⁶⁴⁸. У 1412–1413 рр. старий князь Федір Корятович разом з бароном Перені прогнав з Королева синів Драга, внуків воєводи Саса, які тероризували місцеве населення та заважали торгівлі. Документи свідчать також про непорозуміння князя з егерським єпископом (можливо причини крилися у появі мукачівського діоцезу). Цікаво, що герб у князя був волинський — св. Юрій вбиваючий списом змія, а не "погоня" (!). Федір Корятович помер у 1414 р. і був похований в соборі мукачівського монастиря. Дружина Ольга померла в 1416 р. Обидві дочки вийшли за угорських магнатів. Анна — за Емеріха Марцелі, Марія — за палатина Гаяра. Живих синів у них на той час не було і володіння відійшли назад до королівського домену.

Можливо, що сином Федора Корятовича був Жедевід-Іван Федорович, за якого у 1393 р. ручився брянський князь Гліб Дмитрович³⁶⁴⁹. Правда, литовські імена для Корятовичів зовсім не характерні.

У битві на р. Ворсклі 12.08.1399 р. загинули молодші Корятовичі — Гліб та Семен³⁶⁵⁰. Тотожність останнього з Борисом ймовірна але не доказова.

У 1401 р. новий подільський князь Свидригайло Ольгердович видав привілей домініканському монастиреві у Кам'янцю. Серед свідків на першому місці стоїть підпис "Wasilio duce dicto Boszki"³⁶⁵¹, тобто божеського (бузького) князя, васала Свидригайла, який володів землями у верхів'ях Південного Бугу. Князь Василь Корятович присягнув Ягайлові в 1403 р.³⁶⁵². На мою думку, саме цей князь розписався у грамоті Свидригайла Ольгердовича. Він зберіг свій уділ ще з часів Федора, присягнувши Вітовтові у 1393 р., або отримав ці землі від нового сюзерена вже у 1400 р. Разом з Михайлом Корятовичем він згадується в Холмському пом'янику. Маловірогідно, щоби під іменем Михайла міг бути сам Коріат-Михайло. Серед сподвижників Свидригайла є загадкова фігура князя Михайла Костянтиновича. Цей князь у 1439–1448 рр. мав невеликі володіння в Галицькій землі. У 1452 р. йому підтвердили Буремлю та інші землі на Волині, надані свого часу Свидригайлом. Від Михайла Костянтиновича пішли князі Курцевичі, які вважали себе нащадками Коріата. Ю. Вольф пропонував Михайла Костянтиновича ототожнити з пінським князем з таким самим іменем, який у 1446–1451 рр. був поставлений Свидригайлом володимирським старостою³⁶⁵³. Але Михайло Костянтинович міг бути Корятовичем, племінником Василя і сином Костянтина Корятовича. Втративши володіння на Поділлі, Василь Корятович разом з племінником залишився васалом Свидригайла Ольгердовича і, зрештою, Корятовичі-Курцевичі отримали володіння на Волині. Це може пояснити і їх запис у Холмському пом'янику. У 1440 р. серед інших князів вони зустрічали Казимира Ягеллончика.

В таблицю родини Корятовичів внесені незначні уточнення у порівнянні з раніше опублікованою³⁶⁵⁴.

³⁶⁴⁸ Войтович Л. Родина князів Корятовичів // Срібна земля, № 47 (60), 20.11.1993 р., с. 11.

³⁶⁴⁹ Tęgowski J. Książ Iwan Zedewid (Przyczynki do genealogii rodu Gieymina) // Studia Historyczne z XIII–XV wieku. WSP Olsztyn, 1995, s. 133–134.

³⁶⁵⁰ ПСРЛ, т. 35, с. 52, 73, 139, 161, 208, 229.

³⁶⁵¹ Молчановский Н., Op. cit., с. 267, 313.

³⁶⁵² Wolff J., Książowie Litewsko-Ruscy..., s. 178.

³⁶⁵³ Id., s. 14.

³⁶⁵⁴ Войтович Л. Удільні князівства Рюрикovicів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. (таблиці) К., 1996, табл. 49.

Табл. 35. ГЕДИМІНОВИЧІ. КОРЯТОВИЧІ.

II

1 КОРІАТ-МИХАЙЛО ГЕДИМІНОВИЧ († після 1358)

III

2/1 КОСТЯНТИН КОРЯТОВИЧ († бл. 1370 / чи бл. 1386?)

Князь подільський (бл. 1341 – бл. 1371, 1380 ? – до 1386 ?).

3/1 ЮРІЙ КОРЯТОВИЧ († 1374)

Князь любарський [?] (бл. 1350 – після 1352), подільський (1370–1374), господар Молдови (1374).

4/1 ОЛЕКСАНДР КОРЯТОВИЧ († 1380)

Князь теребовельський (бл. 1341 – бл. 1380), володимирський (1366–1370), кам'янецький (бл. 1370–1374), подільський (1374–1380).

5/1 ФЕДІР КОРЯТОВИЧ († 1414)

~ Ольга, дочка Стефана Контроманіса, бана Боснії († 1416).

Князь подільський (1380/86 – 1393), жупан березький і шарошський (з 1395 р.).

6/1 ДМИТРО БОБРОК-ВОЛИНСЬКИЙ († після 1380) < **ВОЛИНСЬКІ**

~ до 1371 р. Анна Іванівна, дочка Івана Івановича, кн. московського.

Князь боброцький (після 1352 – 1366 ?). З 1371 р. боярин і головний воєвода вел. кн. володимирського. Його нащадки *Волинські* втратили князівський титул. Найбільшого піднесення цей рід досяг у першій половині XVIII ст. Найвідоміший з них Артемій Петрович (1689 – 27.06.1740) — адміністратор, дипломат і державний діяч, кабінет-міністр Анни Іванівни (1738–1740)³⁶⁵⁵.

7/1 БОРИС КОРЯТОВИЧ [Семен-Борис ?] († 12.08.1399 ?)

Князь кам'янецький (1374 – після 1377/ до 1380 ?).

8/1 ЛЕВ-ГЛІБ КОРЯТОВИЧ († 12.08.1399)

9/1 СЕМЕН КОРЯТОВИЧ († 12.08.1399)

10/1 ВАСИЛЬ КОРЯТОВИЧ († після 1405)

Князь бузький (до 1393 ? – 1405).

IV

11/2 МИХАЙЛО КОСТЯНТИНОВИЧ КУРЦЕВИЧ († після 1452)

Князь ольшанський і буремльський, намісник володимирський (1446–1451).

12/5 ЖЕДЕВІД-ІВАН ФЕДОРОВИЧ [?] († після 1393)

13/5 АННА ФЕДОРІВНА († після 1416)

~ Емеріх Марцелі.

³⁶⁵⁵ ПСРЛ, т. 1, с. 232; т. 4, с. 67; т. 8, с. 18, 24–25, 34; т. 11, с. 2545; т. 18, с. 129; Родословная книга князей и дворян российских и выезжих. М., 1787, ч. 2, с. 85; Корсаков Д. А. А. П. Волынский и его "конфиденты" // Корсаков Д. А. Из жизни русских деятелей XVIII в. Казань, 1891; Власьев Г. А. Род дворян Волынских // Изв. Русского генеалог. об-ва, Вып. 4, СПб., 1911; Готье Ю. В. "Проект о поправлении государственных дел" А. П. Волынского // Дела и дни, 1922, кн. 3; Янин В. Л. К вопросу о происхождении Михаила Клонского // Археографический ежегодник за 1978 г. М., 1979, с. 52.

Розділ четвертий

14/5 МАРІЯ ФЕДОРІВНА († після 1416)

~ Гарай, палатин.

V

15/11 ФЕДІР МИХАЙЛОВИЧ КУРЦЕВИЧ († після 1464)

Князь липовецький і буремльський.

16/11 ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ КУРЦЕВИЧ († після 1486)

Князь липовецький і буремльський.

VI

17/15 СЕМЕН ФЕДОРОВИЧ КУРЦЕВИЧ († після 1510)

18/15 ЛЕВ ФЕДОРОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУРЕМЛЬСЬКИЙ († після 1528)

Князь буремльський.

19/15 ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУРЕМЛЬСЬКИЙ († бл. 1527)

Князь буремльський.

20/16 ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ КУРЦЕВИЧ († до 1528)

VII

21/18 КАТЕРИНА ЛЬВІВНА КУРЦЕВИЧ-БУРЕМЛЬСЬКА († після 1547)

~ Михайло Васильович Свинюський.

22/19 ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУРЕМЛЬСЬКИЙ († бл. 1570).

~ Марія Денисківна.

24/20 ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУЛИГА († бл. 1555)

~ Марина Шимко-Шкленська.

Кор. ротмістр.

25/20 БОГДАН ІВАНОВИЧ КУРЦЕВИЧ († після 1546)

26/20 МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ КУРЦЕВИЧ († після 1583)

Суддя володимирський (1554–1558).

VIII

27/22 ІВАН ДМИТРОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУРЕМЛЬСЬКИЙ († 1568)

28/22 ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУРЕМЛЬСЬКИЙ († бл. 1570)

~ кн. Марія Андріївна Друцька-Соколинська

29/22 МАРІЯ ДМИТРІВНА КУРЦЕВИЧ-БУРЕМЛЬСЬКА († після 1573)

~ 1). Григорій Інкович Кольовський; 2). Петро Мокосій.

30/24 ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУЛИГА († 1596)

~ 1). NN; 2). Гальшка Стужинська.

Підстароста білоцерківський (1578–1596).

31/26 ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ КУРЦЕВИЧ († після 1584)

Підстароста володимирський (1578–1584).

32/26 ПРОКІП МИХАЙЛОВИЧ КУРЦЕВИЧ († після 1587)

Гедиміновичі. Корятовичі

33/26 ФЕДІР МИХАЙЛОВИЧ КУРЦЕВИЧ († після 1598)

Підстароста володимирський (1584–1586), суддя гродський володимирський (1588–1591).

34/26 КОСТЯНТИН МИХАЙЛОВИЧ КУРЦЕВИЧ († після 1591)

Писар гродський володимирський (1584–1586), підстароста володимирський (1588–1591).

IX

35/28 АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУРЕМЛЬСЬКИЙ († 1592)

36/30 ІВАН ДМИТРОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУЛИГА [ІЄЗЕКІЇЛ] († після 1625)

~ Варвара Михайлівна Загоровська.

Підстароста черкаський (1601), білоцерківський (1609–1613), ігумен Трахтемирівського монастиря (? – 1624), Дерманського монастиря (1624), єпископ володимирський волинський (1620–1624), архієпископ суздальський (1625).

37/30 КОСТЯНТИН ДМИТРОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУЛИГА († після 1598)

38/30 ЄВА ДМИТРІВНА КУРЦЕВИЧ-БУЛИГА († після 1624)

~ 1). кн. Олександр Федорович Мосальський; 2). Микола Абрамович.

39/34 ПАВЛО КОСТЯНТИНОВИЧ КУРЦЕВИЧ († 1629) < князі КУРЦЕВИЧИ

X

40/35 АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУРЕМЛЬСЬКИЙ († 1610)

41/36 ВАРВАРА ІВАНІВНА КУРЦЕВИЧ-БУЛИГА

~ Ян Кашовський.

42/36 ТЕОФІЛА ІВАНІВНА КУРЦЕВИЧ-БУЛИГА

~ Вацлав Боговитин

43/36 САМІЙЛО ІВАНОВИЧ КОРЯТОВИЧ-КУРЦЕВИЧ († після 1649)

~ Анна Боговитина.

44/36 МАКСИМ ІВАНОВИЧ КУРЦЕВИЧ-БУЛИГА († 1687)

Полковник уманський (1664), наказний гетьман.

4.7. ГЕДИМІНОВИЧІ. ЛЮБАРТОВИЧІ

Традиція родини князів Сангушків і Сангушків-Ковельських, зафіксована старішими польськими геральдиками С. Окольським, А. Кояловичем, смоленським католицьким біскупом Ієронімом Сангушко, який бл. 1640 р. написав генеалогію князів Сангушків, виводить родини князів Сангушків, Сангушків-Каширських та Сангушків-Ковельських від волинського князя Любарта Гедиміновича. Й. Бельський у своїй "Хроніці" згадав про іншого Любарта — нібито сина Ольгерда³⁶⁵⁶. Цього, незнаного з інших джерел Любарта Ольгердовича, зробив предком Сангушків Я. Суша, погоджуючи родинну версію і одночасно піднімаючи престиж Сангушків як "нащадків" Ольгерда³⁶⁵⁷. У його книжці також записано, що "великий князь Любарт Федір" був записаний у Холмському пом'янику³⁶⁵⁸. Але у виписках князівських родин з цього пом'яника, зроблених Л. Кішкою на початку XVIII ст., у блоці родини Сангушків немає імен ні Федора ні Любарта. Ю. Вольф, який знав, що Любарта Ольгердовича не існувало, прийняв цю версію у дещо іншому вигляді. Він вважав, що родина князів Сангушків походить від князя Сангушка Федьковича, який був сином ратненського князя Федора Ольгердовича, другим іменем якого було ім'я Любарт³⁶⁵⁹. Для підкріплення своєї аргументації він опирався на дуже ненадійний реєстр Ольгердовичів, приведений у Я. Длугоша, де є Любарт Ольгердович, але відсутній Федір Ольгердович. Цей реєстр не співпадає з літописними версіями, які мають підтвердження в актових документах. Ні літописи, ні актові документи, ні будь-які інші джерела Любарта Ольгердовича не знають.

У полеміці навколо цього питання взяли участь А. Логінов³⁶⁶⁰, П. Іванов³⁶⁶¹, З. Л. Радзімінський³⁶⁶², Б. Горчак³⁶⁶³, Д. Козицький³⁶⁶⁴, Б. Вільчинський³⁶⁶⁵, І. Крип'якевич³⁶⁶⁶ та інші. Більшість з них підтримали гіпотезу Ю. Вольфа, не додаючи, однак, свіжих аргументів. Найбільш активним був З. Л. Радзімінський, який висунув гіпотезу, ніби у Федора Ольгердовича був син Федюшко, який отримав у 1431 р. Володимирське князівство. Але ця гіпотеза безпідставна³⁶⁶⁷. У 1431р. Володимирське князівство було повернене Федорові Любартовичу, синові Любарта Гедиміновича³⁶⁶⁸.

Отож ні Ю. Вольфу, ні З. Л. Радзімінському, ні іншим дослідникам, які вивчали цю проблему, не вдалося довести існування князя Любарта Ольгердовича, а без цього версія походження Сангушків від ратненського князя Федора Ольгердовича зовсім бездоказова.

³⁶⁵⁶ Bielski J. Kronika..., — Kraków, 1597. — S. 257.

³⁶⁵⁷ Susza J. Phoenix..., — Zamość, 1646. — S. 27–29.

³⁶⁵⁸ Іб., — S. 54.

³⁶⁵⁹ Wolff J. Książowie Litewsko-Ruscy od końca XIV wieku. — Warszawa, 1895. — S. 454–455.

³⁶⁶⁰ Лонгинов А. Князь Федор-Любарт Ольгердович и родственные связи русских князей с угорским домом. — Вильна, 1893.

³⁶⁶¹ Іванов П. Несколько слов по поводу сочинения А. Лонгинова "Князь Федор-Любарт Ольгердович" // Чтения в Киевском истор. об-ве Нестора Летописца. — Т. 8. — 1894.

³⁶⁶² Sprawa początków rodu Sanguszków / Opracowali Z. L. Radziński, B. Gorczak i D. Kozicki. — Lwów, 1901; Radziński Z. L. Odpowiedz ks. D. Kozickiemu w sprawie rodowodu xx. Sanguszków. — Lwów, 1901; Radziński Z. L. Wstępne słowo do monografii ks. Fedora Olgerdowicza Ratnenskiego i jego potomków. — Lwów, 1901; Monografia xx. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta Fedora Olgerdowicza x. Ratnenskiego / Opracował Z. L. Radziński. — Т. 1–3. — Lwów, 1906–1913.

³⁶⁶³ Gorczak B. Rodowód ks. Sanguszków. — Sławuta, 1899.

³⁶⁶⁴ Kozicki D. Jeszcze raz w sprawie rodowodu xx. Sanguszków. — Kraków, 1902.

³⁶⁶⁵ Wilczyński W. Sprawa początków rodu xx. Sanguszków. — Kraków, 1902.

³⁶⁶⁶ Крип'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині // Записки Чину св. Василя Великого. — Т. 2. — Жовква, 1926. — С. 92.

³⁶⁶⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 4. — Київ, 1993. — С. 169–170, 516.

³⁶⁶⁸ Długossii J. Historiae Poloniae. — Т. 3–4. — Kraków, 1873. — P. 446, 454.

Гедиміновичі. Любартовичі

Крім того дослідники не звертали увагу на грамоту Ягайла від 24.04.1426 р. та поминання князя Федора Любартовича з монастирського синодика фрагменти якого виявив А. Петрушевич в палітурках декількох стародруків та рукописів³⁶⁶⁹. Відшукавши і проаналізувавши ці джерела, І. Мицько прийшов до висновку, що походження Сангушків від Федора Любартовича, сина Любарта Гедиміновича сумнівів не викликає³⁶⁷⁰.

Генеалогічна таблиця нащадків Любарта Гедиміновича складена на базі ґрунтовних досліджень Ю. Вольфа³⁶⁷¹, Н. Яковенко³⁶⁷², раніше опублікованих таблиць³⁶⁷³, з урахуванням матеріалів пом'яників, у першу чергу Супральського.

Табл. 36. Гедиміновичі. Любартовичі. Сангушки

II

1. ЛЮБАРТ-ДМИТРО ГЕДИМІНОВИЧ († 4.08.1383)

Див. табл. 24, поз. 12.

III

2/1. ФЕДІР ЛЮБАРТОВИЧ (* бл. 1351 † після 1.06.1431)

~ Анастасія. Великий князь волинський (1384–1390, 1431), князь сіверський (1393–1405), жидачівський (бл. 1405 – 1431). За записом у Києво-Печерському пом'янику (поз. 213) можна припускати, що його хресне ім'я було Мануїл.

3/1. ІВАН ЛЮБАРТОВИЧ (кінець XIV ст.)

Записаний у Любецькому пом'янику (поз. 93) та пом'янику, віднайденому А. Петрушевичем.

4/1. ЛАЗАР ЛЮБАРТОВИЧ († після 1386)

Згаданий у відомому документі з 1386 р.³⁶⁷⁴. Записаний у пом'янику, віднайденому А. Петрушевичем та у Супральському пом'янику (поз. 58), звідки випливає, що другим іменем його було Роман. У грамоті та у пом'янику Петрушевича поставлений попереду Семена.

5/1. СЕМЕН ЛЮБАРТОВИЧ († після 1386)

Згаданий у документі з 1386 р., записаний у пом'янику, віднайденому А. Петрушевичем та Києво-Печерському пом'янику (поз. 214).

IV

6/2. ДМИТРО-САНГУШКО ФЕДОРОВИЧ († 1455)

Князь луцький (бл. 1431 – 1433), ратненський і каширський (1433–1455). Записаний у Супральському (поз. 57, 63) та Києво-Печерському (поз. 125) пом'яниках. Останнє дозволяє припускати, що хресним або чернечим іменем князя було Іоаким.

³⁶⁶⁹ Львівська наукова б-ка ім. В. Стефаніка НАНУ. — Відділ рукописів. АСП-266. — С. 1–3.

³⁶⁷⁰ Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // Лавра. — 1998. — № 2. — С. 51–53.

³⁶⁷¹ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 422–455.

³⁶⁷² Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 294–296.

³⁶⁷³ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. (таблиці). — Львів, 1996. — Табл. 50; Його ж. Князівські династії..., — С. 352–356.

³⁶⁷⁴ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela, pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. — T. 1. — Lwów, 1886. — № 8. — S. 8

Розділ четвертий

7/2. АНДРУШКО ФЕДОРОВИЧ († 1435)

Князь коропецький (? – 1431), жидачівський [?] (1431–1435).

8/2. МИТЬКО ФЕДОРОВИЧ († після 1442)

~ княжна Федора. Князь курашський (до 1435 – після 1442).

9/2. ГУРКО ФЕДОРОВИЧ († після 1429)

~ NN, сестра Олександра Носа, князя пінського. Князь краснічинський.

V

10/6. МАРІЯ САНГУШКІВНА

Записана у Супральному пом'янику (поз. 67)

11/6. ПАВЛО-КАРОЛЬ САНГУШКОВИЧ [?] († 1439)

Князь ковельський [?] (1390–1439). Існування його не є певним.

12/6. АННА САНГУШКІВНА

Записана у Супральному пом'янику (поз. 62) та Холмському пом'янику (поз. 6) як схимниця.

13/6. ВАСИЛЬ САНГУШКОВИЧ († до 1475)

Князь ратненський (1455 – до 1475), намісник брацлавський і винницький (1443–1445). Записаний у Києво-Печерському (поз. 126) та Супральному (поз. 65) пом'яниках.

14/6. ЛЕВ САНГУШКОВИЧ

Записаний у Супральному пом'янику (поз. 64). Можливо тотожний Борисові, записаному у Холмському пом'янику (поз. 6).

15/6. ІВАШКО САНГУШКОВИЧ († до 1475)

Князь каширський (1455 – 1470/75). Записаний у Києво-Печерському пом'янику (поз. 127). Можливо, що його хресне або чернече ім'я було Ананія.

16/6. ОЛЕКСАНДР САНГУШКОВИЧ († після 1491)

~ NN, вдова по Антонію Вологовичу (може Агата, записана у Холмському пом'янику). Князь каширський (до 1475 – після 1491), староста володимирський (бл. 1480), намісник кременецький (1484–1490). Записаний у реєстрі ктиторів Києво-Печерського монастиря А. Кальнофойського з хресним іменем Олексій.

17/6. МИХАЙЛО САНГУШКОВИЧ († після 1511)

Князь ковельський (після 1455 – після 1511). Записаний у Супральному пом'янику (поз. 65). Можливо хресне ім'я Пилип, а чернече — Сильвестр (Холмський пом'яник).

18/9. ІВАН ГУРКОВИЧ († після 1465)

Князь краснічинський (після 1429 – 1433), лосятицький.

19/9. ОЛЕКСАНДР ГУРКОВИЧ († після 1433)

Князь краснічинський (після 1429 – 1433).

20/9. ВАРВАРА ГУРКІВНА († між 22.02.1482/ 9.02.1497)

~ після 1446 р. Болеслав IV Болеславич (* після 1421 † 10.09.1454), князь варшавський, черський, цеханівський і ломжицький (з 1428), плоцький (з 1444).

21/16. МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ († після 1490/до 1501)

~ Анна Копач. Князь каширський (після 1491 – до 1501). Записаний у Супральському пом'янику (поз. 73). Можливо тотожний Олексієві, внесеному у Холмський пом'янику (поз. 6).

22/16. АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ († 1534)

~ княжна Марія Іванівна Острозька. Князь каширський (до 1501 – 1534), намісник кременецький (1498–1502), брацлавський і винницький (1500–1501), староста володимирський (1508–1531), маршалок Волинської землі (1522–1534). Записаний у Супральському пом'янику (поз. 27, 68).

23/16. КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

Записана у Супральському пом'янику (поз. 74).

24/16. МАНУЇЛ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Записаний у Супральському пом'янику (поз. 75) як Мануїл-Єпифаній. Напевно в ранні роки прийняв чернецтво. Мануїл, як хресне ім'я, характерне для Любартовичів.

25/17. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ († бл. 1516)

~ Анастасія Семенівна Олізарович. Князь ковельський (після 1511 – бл. 1516).

26/17. ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ САНГУШКО-КОВЕЛЬСЬКИЙ († бл. 1558)

~ 1). Анна Скорутянка; 2). Софія Андріївна Лозка. Князь ковельський (бл. 1516 – 1540).

27/21. АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ САНГУШКО-КАШИРСЬКИЙ († 1560)

~ 1). Анна Василівна Хребтович; 2). княжна Богдана Михайлівна Мстиславська. Князь каширський (1534–1560), староста луцький (1542–1560), ключник, городничий і мостівничий луцький (1546–1560), справця Київського воєводства (1540–1542), маршалок господарський (1522–1547).

28/21. АНАСТАСІЯ МИХАЙЛІВНА (* до 1510 † 1559)

~ князь Семен Богданович Одинцевич. Записана у Холмському пом'янику (поз. 6) та Супральському пом'янику (поз. 80). Другим іменем, напевно, було Агрофена.

29/21. НЕВИДАНА МИХАЙЛІВНА († після 1558)

~ князь Іван Андрійович Полубенський. Можливо записана у Холмському пом'янику (поз. 6) під хресним іменем Василиса.

30/22. РОМАН АНДРІЙОВИЧ († 1517)

Намісник брацлавський і винницький (1516–1517). Записаний у Супральському пом'янику (поз. 33, 70). Можливо, що хресне ім'я було Іоаким.

31/22. ФЕДІР АНДРІЙОВИЧ († 1547)

~ Анна Деспот. Староста володимирський (1531–1547), брацлавський і винницький (1544–1547), маршалок Волинської землі (1535–1547). Записаний у Супральському пом'янику (поз. 31, 83).

32/22. СОФІЯ АНДРІЇВНА († 1540)

~ князь Михайло Іванович Заславський. Записана у Супральському пом'янику (поз. 34, 90). Напевно її хресне ім'я було Фетинія.

Розділ четвертий

33/22. NN АНДРІЇВНА († до 1547)

~ князь Федір Михайлович Чорторийський. Записана у Супральському пом'янику (поз. 30, 78). Можливо її хресне ім'я було Анастасія.

34/22. МАРІЯ АНДРІЇВНА († після 1551)

~ князь Юрій Іванович Гольшанський-Дубровицький. Записана у Супральському пом'янику (поз. 29, 77).

35/22. АННА АНДРІЇВНА

Записана у Супральському пом'янику (поз. 84). Можливо, що її хресне ім'я було Феодосія. Видана за Януша Олександровича Порицького.

36/22. ФЕДОРА АНДРІЇВНА († після 1557)

~ Богуш Боговитин. Записана у Супральському пом'янику (поз. 28).

37/22. ВАСИЛИСА АНДРІЇВНА († бл. 1577)

~ князь Андрій Семенович Соколинський. Записана у Супральському пом'янику (поз. 36, 79).

38/22. ОЛЕНА АНДРІЇВНА († після 1561)

~ 1). князь Петро Тимофійович Мосальський; 2). Станіслав Скоп. Записана у Супральському пом'янику (поз. 32).

39/22. МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ

Записаний у Супральському пом'янику (поз. 35, 76). Напевно у молодому віці став ченцем під іменем Елевферія.

40/26. ГРИГОРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ САНГУШКО-КОВЕЛЬСЬКИЙ († 1555)

~ Анастасія Іванівна Горностай.

41/26. АННА ВАСИЛІВНА († після 1545)

~ князь Юрій Петрович Головня-Острожецький.

42/26. МАРИНА ВАСИЛІВНА († після 1562)

~ Микола Каспрович-Кунча.

43/26. МАГДАЛИНА ВАСИЛІВНА († після 1589)

~ 1). Іван Кміта-Стратович; 2). Григорій Волович.

VIII

44/27. ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ САНГУШКО-КАШИРСЬКИЙ († 1565)

~ 1). княжна Анна Василівна Полубенська; 2). княжна Анастасія Василівна Жилінська. Князь каширський (1560–1565), маршалок господарський (1553–1565).

45/27. АННА I АНДРІЇВНА († після 1546)

~ 1). Іван Іловицький; 2). Князь Богуш Федорович Корецький. Записана в реєстрі ктиторів Києво-Печерського монастиря А. Кальнофойського (поз. 57) як Аксинія.

46/27. АННА II АНДРІЇВНА († 1580)

~ Микола Павлович Сапега.

47/31. ДМИТРО ФЕДОРОВИЧ († 1554)

~ княжна Гальшка Ілівна Острозька. Староста житомирський (1548–1552), черкаський і канівський (1552–1554). Записаний у Супральському пом'янику (поз. 82). Друге ім'я мав Данило.

Гедиміновичі. Любартовичі

48/31. АНДРІЙ ФЕДОРОВИЧ († після 1547)

Записаний у Супральському пом'янику (поз. 93).

49/31. РОМАН ФЕДОРОВИЧ (* бл. 1537 † 1571)

~ Олександра Григорівна Ходкевич. Староста житомирський (1557–1571), воєвода брацлавський (1566–1571), гетьман польний литовський (1567–1571).

50/31. ЯРОСЛАВ ФЕДОРОВИЧ († 1564)

51/31. ФЕДОРА ФЕДОРІВНА († до 1575)

~ Петро Богданович Загоровський.

52/31. МАРИНА ФЕДОРІВНА († після 1547)

Записана у Супральському пом'янику (поз. 89).

52A/31. ОЛЕНА ФЕДОРІВНА

~ Іван Борисович Мосальський.

53/40. АНДРІЙ ГРИГОРОВИЧ САНГУШКО-КОВЕЛЬСЬКИЙ († 1591)

~ Софія Павлівна Сапега.

54/40. ФЕДОРА ГРИГОРІВНА († після 1616)

~ 1). князь Зигмунт Матушович Гедройц; 2). Петро Стабровський.

IX

55/44. ЛЕВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ САНГУШКО-КАШИРСЬКИЙ († 1571)

~ Анна Миколаївна Остик. Князь каширський (1565–1571).

56/49. ФЕДІР-РОМАН РОМАНОВИЧ († 1592)

57/49. МАРИНА РОМАНІВНА († після 1583)

58/49. ОЛЕКСАНДРА РОМАНІВНА († 1602)

~ князь Януш Янушович Заславський.

59/49. ФЕДОРА РОМАНІВНА († бл. 1598)

~ 1). Станіслав Мартинович Радзимінський; 2). князь Олександр Пронський; 3). Андрій Лещинський.

60/53. СЕМЕН-САМУЕЛЬ АНДРІЙОВИЧ САНГУШКО-КОВЕЛЬСЬКИЙ († 1638) < князі Сангушки-Любартовичі

~ 1). Анна Завіша; 2). Гелена Корвін-Гонсевська. Маршалок оршанський (з 1620), каштелян вітебський (1621–1626), воєвода вітебський (1625–1626). Писався Сангушко-Любартович-Ковельський. Від нього походять *князі Сангушки-Любартовичі*, нащадки яких ще живуть.

61/53. ОЛЕНА АНДРІЇВНА († після 1643)

~ кн. Криштоф Жижемський

62/53. ОЛЕКСАНДРА АНДРІЇВНА

X

63/55. ГРИГОРІЙ ЛЬВОВИЧ САНГУШКО-КАШИРСЬКИЙ († 1601)

~ княжна Софія Ярославівна Головчинська. Князь каширський (1571–1601), каштелян любачівський (1597) і брацлавський (1598–1601).

Розділ четвертий

XI

**64/63. АДАМ-ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ САНГУШКО-КАШИРСЬКИЙ
(† 1653)**

~ Катерина Уханська. Князь каширський (1601–1653), староста володимирський (1601–1625), каштелян київський (1618–1621), воєвода подільський (1621–1630), волинський (1630–1653). Писався "Ольгердович Сангушко-Каширський", віддаючи данину новій версії походження роду.

65/63. ОЛЕКСАНДРА ГРИГОРІВНА (* 1594 † 1625)

Черниця.

66/63. АННА ГРИГОРІВНА († після 1634)

~ Єжи Красицький.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ. КНЯЗІ НЕВСТАНОВЛЕНОГО І ОРДИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ. ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД

5.1. КНЯЗІ НЕВСТАНОВЛЕНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Походження цілого ряду князівських родин через брак джерел встановити неможливо. Звичайно, що справжні князівські родини могли бути тільки нащадками Рюриковичів, Гедиміновичів або інших литовських князівських родин і, як виняток, нащадками половецьких ханів.

Князі Буйницькі мали невеликий уділ з центром у Буйничі на південь від Могильова. Перший з цих князів Юрій Толочко згаданий у 1399 р. в сумнівному привілею Вітовта віленському канонікові³⁶⁷⁵. Про конфіскацію частини його майна згадує Ягайло у привілеї віленській катедрі з 25.05.1391 р.³⁶⁷⁶. Я. Тенговський пропонує вважати цього князя тотожним з Юрієм Войдатовичем, внуком Кейстута³⁶⁷⁷. Така версія виглядає досить правдоподібною, але довести її неможливо. Юрій Толочко мав двох синів: Федора і незнаного з імені. В останнього був син Лев, дружину якого звали Феодосією. У них був син Олексій Львович († 1506 р.), останній з князів Буйницьких, та три дочки: Марія, одружена з Кіндратом Івашковичем; незнана з імені, одружена з Олександром Солтановичем; Анна, видана за князя Івана Крошненського³⁶⁷⁸.

Князі Галичинські Іван і Григорій згадані у 1528 р. в розписі війська, до якого мали виставити двох вершників³⁶⁷⁹. Чисю гілкою була ця родина волинських князів встановити неможливо. Виписки А. Кальнофойського з Молодшої редакції Києво-Печерського пом'яника дозволяють припускати існування князя Герасима Галичинського, сина Івана або Григорія.

Князі Головні-Острожецькі, судячи з їх знаку на печатці, який нагадував різновид тризуба, походили від Рюриковичів. Мали невеликий уділ у Луцькому повіті на Волині з центром у Острожці, який могли отримати від Свидригайла Ольгердовича, як багато його прихильників, які втратили свої князівства в інших землях. За розписом війська 1528 р. виставляли 16 вершників. Походили від Дмитра Головні (перша третина XV ст.).

³⁶⁷⁵ Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej. / Wyd. F. Fijałek i W. Semkowicz. — T. 1 (1387–1507). — Kraków, 1948. — № 36.

³⁶⁷⁶ Ib., — № 20.

³⁶⁷⁷ Tęgowski J. Kilka uwag do genealogii Giedyminowiczów // Studia źródłoznawcze. — T. 36. — 1997. — S. 116.

³⁶⁷⁸ Wolff J. Książowie Litewsko-Ruscy od końca XIV wieku. — Warszawa, 1895. — S. 12–13.

³⁶⁷⁹ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 99, 333.

Розділ п'ятий

Його син Іван та внуки Гліб і Михайло згадані у 1446 р. Петро Михайлович († 1538) був троцьким городничим. Його дві сестри Катерина і Білухна згадані у 1518 р. Федір Петрович († 1569) був справцею Брацлавського і Вінницького староств. Він був одружений з княжною А. С. Одинцевич. Юрій Петрович († до 1545) був одружений з княжною А. В. Сангушко. Їх сестра Софія згадана у 1566 р. Родина вигасла у 1585 р. зі смертю Андрія Федоровича, у якого було дві сестри Анна (видана за А. Потія) та Марина (видана за Ф. Богуша-Тушевицького). Обі померли після 1586 р. Судячи з їх невеликої службової активності, князі Головні-Острожецькі до кінця зберігали статус удільних князів³⁶⁸⁰. Версія про їх походження від Гедиміновичів позбавлена будь-яких доказів³⁶⁸¹.

Князі Капусти за непевними свідченнями були переяславського походження³⁶⁸², тобто нащадками князя Олега, який загинув у битві на р. Ірпені у 1323 р. Їх володіння були розкидані у Київському Поліссі, під Оршею і на Брянщині. Князь Іван Капуста жив у першій половині XV ст. Мав двох синів: Федора (згаданого у 1475) та Тимофія († 1515), який був черкаським і канівським намісником (1507–1511). Дружину Тимофія звали Анна. Єдиний син Федора Івановича — князь Петро Федорович Капуста Горчак помер після 1539 р. без нащадків. Князь Андрій Тимофійович Капуста († 1571 р.) був державцею оvrуцьким (1546–1551, 1553–1571) та брацлавським каштеляном (1566–1571). Був одружений двічі. Перша дружина незнана з імені та походження. Другою була Анна Шимківна (* 28.02.1503 † 19.07.1577), яку поховали у Києво-Печерському монастирі. Княжна Катерина Тимофіївна також двічі виходила заміж: за Семена Кміта-Подольянина та Миколу Гулевича. Андрій Тимофійович мав четверо дітей із смертю яких рід **князів Капуст** вигас: сини Пилип та Іван померли дітьми, Марина († до 1574), а Олександра († бл. 1603) була видана за князя Олександра Олександровича Вишневецького³⁶⁸³.

Князі Кожановичі-Велицькі мали незначні володіння на Волині, які могли отримати свого часу від Свидригайла Ольгердовича. За розписом війська 1528 р. виставляли трьох вершників. Князь Григорій Кожанович жив у першій половині XV ст. Мав сина Івана († після 1545). У Івана було двоє синів: Василь († до 1544), який був двічі одружений: з Уляною Дашківною Іло-Малинською та княжною Єфросинею Збаразькою, та Федір († після 1536). Василь Іванович мав сина Мартина († після 1583), здається одруженого з дочкою Гаврила Бокія, та дочку Анастасію († після 1571), одружену з Миськом Шпаковським. Князь Дмитро Велицький († до 1572), здається, був сином Федора Івановича. Чиїм сином був князь Андрій Велицький, який згадується у 1611–1613 рр. — Мартина Васильовича чи Дмитра Федоровича — залишається загадкою³⁶⁸⁴.

Князі Козеки у кінці XV ст. мали володіння на р. Росі, що могло вказувати, на думку Н. Яковенко, на їх ординське походження³⁶⁸⁵. Однак Чингізиди завжди підкреслювали своє походження і трималися дещо окремо. Козеки скоріше нащадки Ольговичів або Смоленських Мономаховичів, які могли вціліти на Київщині. Могли Козеки бути і нащадками хрещених половецьких князів, наприклад, Юрія Кончаковича. Таблиця князів Козек складена на підставі праць А. Бонєцького³⁶⁸⁶, Ю. Вольфа³⁶⁸⁷ та

³⁶⁸⁰ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 131–134.

³⁶⁸¹ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 56, 95, 99, 100, 278–279.

³⁶⁸² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 157.

³⁶⁸³ Pułaski K. O rodzinie kniaziów Kapustów // Przegląd Bibl.-Archiw., — Warszawa, 1881/ — № 2; Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 157–159; Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 86, 96, 98, 101, 109, 120, 331.

³⁶⁸⁴ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 96, 99, 103, 331.

³⁶⁸⁵ Там само. — С. 86.

³⁶⁸⁶ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1883. — S. 151–152.

³⁶⁸⁷ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 181–183.

Князі невстановленого походження

Н. Яковенко³⁶⁸⁸. Відлік поколінь умовно ведеться від князя Федора Козеки, згаданого у документі Свидригайла Ольгердовича з 1445 р.

Табл. 37. Князі Козеки

I

1. ФЕДІР КОЗЕКА († після 1445)

II

2/1. АНДРІЙ ФЕДОРОВИЧ КОЗЕЧИЧ († до 1492)

3/1. ЛЕВ ФЕДОРОВИЧ КОЗЕЧИЧ († до 1492)

4/1. ІВАН ФЕДОРОВИЧ КОЗЕЧИЧ († до 1488)

Згадується з 1466 р.

5/1. ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ КОЗЕЧИЧ († після 1493)

Згадується з 1466 р.

6/1. МИХАЙЛО ФЕДОРОВИЧ КОЗЕКА († до 1512)

III

7/4. ОЛЕХНО [ОЛЕКСАНДР] ІВАНОВИЧ КОЗЕКА († після 1533)

8/5. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ КОЗЕКА ЗАМЛИЦЬКИЙ († до 1545)

~ Марія.

9/6. АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ КОЗЕКА ЗАМЛИЦЬКИЙ (після 1550)

~ Анастасія Кірдеївна.

10/6. ЯНУШ МИХАЙЛОВИЧ КОЗЕКА († до 1541)

11/6. АННА МИХАЙЛІВНА КОЗЕКА († після 1541)

~ Тихно Козинський.

12/6. СОФІЯ МИХАЙЛІВНА КОЗЕКА († після 1541)

13/6. МАРІЯ МИХАЙЛІВНА КОЗЕКА († після 1541)

IV

14/8. КАТЕРИНА ІВАНІВНА КОЗЕКА († після 1547)

15/8. NN ІВАНІВНА КОЗЕКА

16/9. ДМИТРО АНДРІЙОВИЧ ЗАМЛИЦЬКИЙ († 1583)

~ Катерина Фальчевська.

17/9. NN АНДРІЇВНА КОЗЕКА († після 1569)

~ Василь Микулинський.

18/9. NN АНДРІЇВНА КОЗЕКА

~ князь Федір Андрійович Полубенський.

19/9. NN АНДРІЇВНА КОЗЕКА

~ князь Микола Андрійович Збараський.

³⁶⁸⁸ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 332.

Розділ п'ятий

V

20/16. АНДРІЙ ДМИТРОВИЧ КОЗЕКА († бл. 1628)

~ княжна Барбара Олександрівна Порицька.

21/16. ЯНУШ ДМИТРОВИЧ КОЗЕКА († після 1606)

22/16. ЮРІЙ ДМИТРОВИЧ КОЗЕКА († після 1632)

23/16. СТЕФАН ДМИТРОВИЧ КОЗЕКА († після 1591)

24/16. МАРІЯ ДМИТРІВНА КОЗЕЧАНКА († після 1591)

25/16. АННА ДМИТРІВНА КОЗЕЧАНКА (після 1601)

~ Шимон Миколайович Харленський.

26/16. АГАФІЯ ДМИТРІВНА КОЗЕЧАНКА († після 1594)

27/16. ЯДВІГА ДМИТРІВНА КОЗЕЧАНКА († після 1600)

~ Максим Креховецький.

VI

28/20. ВАЦЛАВ АНДРІЙОВИЧ КОЗЕКА († після 1632)

29/20. ПЕТРО АНДРІЙОВИЧ КОЗЕКА († після 1631) < князі Козеки

31/20. ХРИСТИНА АНДРІВНА КОЗЕЧАНКА († після 1631)

~ Ян Свідерський.

32/22? ТОМАШ КОЗЕКА з Русинова († після 1649) < князі Козеки

Волинський підстолий (з 1632), володимирський підкоморій (з 1649).

33/22? КРИШТОФ КОЗЕКА († після 1653) < князі Козеки

34/22? ШИМОН КОЗЕКА († після 1632) < князі Козеки

Серед волинських князів зустрічаються *князі Лизиноси*, які теж потрапили на Волинь невідомо звідки за часів Свидригайла Ольгердовича. Князь Лизинос згадується у середині XV ст. Його син Гліб помер до 1493 р. Дочка Гліба Лизиносовича — Василиса Глібівна Лизиносівна згадана у 1493 р. як дружина князя Івана Васильовича Корецького³⁶⁸⁹.

Під 1465 р. згадується *князь Ілляш Сатіївський* володіння якого були на Волині³⁶⁹⁰.

Князі Сенські мали володіння на Київщині та Брацлавщині, але скоріше це були надання по службі ніж рештки родових володінь. Чийми вони були гілками сказати неможливо. Григорій Сенський жив на початку XVI ст. У нього були син Іван († після 1528), одружений з Фенною, дочкою Сенка Полозовича; та дочка († до 1531), яка була видана за Гурка Олехновича. У Івана Григоровича було двоє синів: Григорій († бл. 1561), одружений з Мариною Іванівною Кмітою-Стретович та Дмитро († бл. 1545); і дочка Богдана († до 1561), яка була видана за Василя Михайловича Корсака. Князі Сенські Григорій та Дмитро Івановичі нащадків не мали³⁶⁹¹.

Володіння *князів Смагів* були на Черкащині, що дало можливість припускати їх ординське походження. Справді, не можна виключати як ординське так і половецьке походження князів Смаг, але могли вони бути і Гедиміновичами, і Рюриковичами. Князь

³⁶⁸⁹ Там само. — С. 333.

³⁶⁹⁰ Там само. — С. 85, 96, 333, 379.

³⁶⁹¹ Там само. — С. 333.

Князі невстановленого походження

Юрій Смага жив у другій половині XV ст. Його незнана з імені дочка згадується у 1509 р.³⁶⁹².

Незнане походження і *князів Чертенських*, які володіли невеликим уділом на Смоленщині. Могло то бути і відгалуження Смоленських Мономаховичів і яесьь відгалуження Гедиміновичів. Андрій Чертенський з двома синами та його брат Іван з'являються у джерелах кінця XV ст. У документі з 1516 р. Андрій та Семен Івановичі виступають як свідки. Потім князі Чертенські емігрували у Московську державу, де їх представники займали місця при дворі у 1661–1691 рр. Родина *князів Чертенських* вигасла у XVIII ст.³⁶⁹³.

³⁶⁹² Там само. — С. 85–86, 96, 98, 101, 157, 333.

³⁶⁹³ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 34–35.

5.2. КНЯЗІ ПОЛОВЕЦЬКОГО І КАБАРДИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

У 1230-х рр. половецькі хани почали приймати християнство. Свояк путивльського князя Володимира Ігоревича — хан Юрій Кончакович був одним з сильніших половецьких ханів. Після битви на р. Калці частина половців уникнула ординського завоювання. Багато правобережних половців емігрувало в Угорщину. Лівобережні половці стали на службу до сіверських князів. Рештки половецької знаті могли асимілюватися, але зберегти родові назви.

Князі Половці-Рожиновські могли бути їх нащадками. Правда, Ю. Вольф вважав князів Рожиновських за самозванців, які собі цей титул приписали³⁶⁹⁴. Однак Роман Половець, дідич "Сквирського відділу", який вважався нащадком Тугорхана, жив у середині або на початку XIV ст., що дозволяє з певною довірою відноситися до княжого титулу. Його нащадок Юрій Івантич Половець зі Сквири згаданий у 1390 р. Діяльність його сина Михайла Юрійовича зі Сквири Половця-Рожиновського відбита в документах 1440–1454 рр. Син Михайла Юрійовича одружився з сестрою Івашка Немирича. Їх син Яцько Половець-Рожиновський згаданий під 1516 чи 1536 р. з князівським титулом. Чи дрібні прикордонні землевласники просто ризикнули собі приписати князівський титул, який спокійно потім носили? Питання залишається відкритим. Яцько мав двох синів: Дем'яна (згад. у 1516 чи 1536 р.) і Теминка († до 1568 ?), та дочку Овдотю (згад. у 1516 чи 1536 р.). Чий сином був князь Семен Рожновський, згаданий бл. 1573 р., неясно (скоріше Теменка). З наступного покоління відомі Юрій († 1611), одружений з Анною Берестовською, Семен († після 1605) та Ян († після 1597). Юрій мав трьох дочок, згаданих у 1616 р.: Оксиня вийшла за Василя Некрашевича; Маруша — за Яна Марцинковського; Катерина — за Михайла Хмару-Міловшського. Можливо, що останнім з родини був запорозький старшина Роман Рожновський, один з козацьких послів у 1638 р.³⁶⁹⁵

У другій половині XV ст. жив **князь Химський**, володіння якого знаходилися на Брацлавщині³⁶⁹⁶. Він також міг бути нащадком половецьких ханів.

Син старшого з кабардинських князів Темрюка Ідаровича — Салтанкул Темрюкович у 1558 р. прийняв московське підданство і хрестився як Михайло. З його сестрою Кученей (Марією) одружився вдруге Іван Грозний. Князь Салтанкул-Михайло Черкаський (родина Ідаровичів у Московії стала називатись **князями Черкаськими**) був страчений у 1571 р. під час походу Девлет-Гірея на Москву. У Москву переїхав і старший брат Салтанкула — Мамстрюк Темрюкович. Його син Каншов-Дмитро Мамстрюкович († 1651), боярин, досяг високого становища в Думі³⁶⁹⁷. Племінники Темрюка Ідаровича, сини його молодшого брата Камбулата, також покинули Кабарду. Хорошай-Борис Камбулатович († 1601 р.) виїхав на московську службу як удільний князь (з 1589), став боярином (з 1591), займав вищі військові посади і закінчив на засланні у Білоозері. Його син Іван Борисович, боярин з 1613 р., по смерті Філарета фактично очолював московський уряд. Внук Камбулата Урускан-Яків Куденетович Черкаський († 1666) також був одним з видніших бояр царя Олексія Михайловича. Його нащадки князі Черкаські протягом XVII–XIX ст. займали видніші посади в Російській державі і були одними з найбагатших княжих родин. В їх числі дійсний

³⁶⁹⁴ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca XIV wieku. — Warszawa, 1895. — S. 676–678.

³⁶⁹⁵ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 96–98, 149, 328.

³⁶⁹⁶ Там само. — С. 333.

³⁶⁹⁷ Кабардино-русские отношения в XVI–XVIII вв. — Т. 1. — Москва, 1957.

Князі половецького і кабардинського походження

тасмний радник Олексій Михайлович (1680–1742), один з керівників уряду у 1731–1740 рр.; генерал-аншеф Петро Борисович († 1768); контр-адмірал Михайло Борисович (1882–1918)³⁶⁹⁸.

Два молодші сини Камбулата Ідаровича — Гаврило (згадується у 1562–1601 рр.) та Лаврентій (згаданий у 1581 р.) перейшли на литовську службу. Від їх сестри, одруженої із Шимоном Гузельфі з Генуї, походять *князі Темрюки-П'ятигорці*, які перейшли на литовську службу і мали володіння на Київщині: Станіслав, Захарія, Іван та Шимон. Сини двох старших: Михайло, Петро, Микола, Андрій, Стефан, Мартин і Григорій, згадані у 1581 р., писалися *Черкеси-П'ятигорські*. Син Івана — князь Олександр Черкес-П'ятигорець також згаданий під 1581 р. У Шимона було троє синів: Андрій і Василь (згадані у 1574 р.) та Фрідріх Темрюк-Шимкович П'ятигорець, королівський ротмістр у 1574–1598 рр. Син останнього Миколай-Михайло Темрюк-Шимкович також був королівським ротмістром у 1601–1632 рр.³⁶⁹⁹.

³⁶⁹⁸ Черкасский Б. М. О роде князей Черкасских // Дворянское собрание. — Вып. 6. — Москва, 1996.

³⁶⁹⁹ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 330.

5.3. КНЯЗІ ОРДИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ.

ЧИНГІЗИДИ

Після битви на Синіх водах (1362 р.) численні ординські царевичі і менш сановні родичі темників, сотників і десятників почали з різних причин шукати щастя на службі у литовських князів. Їм давали землі і зберігали титули, якими князі відрізнялися від рядових нукерів. Фактично і ті, і другі осіли на правах земян та дрібної шляхти.

І тут найбільшого успіху досягли нащадки беглер-бея Мамає — *князі Глинські*, які пробилися у перші ряди литовської і московської знаті. Таблиця князів Глинських складена на основі праць А. Бонецького³⁷⁰⁰, Ю. Вольфа³⁷⁰¹, А. Прохазки³⁷⁰², С. Кричинського³⁷⁰³, М. Бичкової³⁷⁰⁴ та Н. Яковенко³⁷⁰⁵. Рахунок поколінь умовно ведеться від Мамає.

Табл. 38. Князі Глинські і Домонти

I

1. МАМАЙ († 1380)

II

2/1. МАНСУР КІЯТ († до 1380)

III

3/2. СКІНДИР [ІСКАНДЕР]

4/2. ЛЕКСА [ОЛЕКСАНДР] († після 1387)

IV

5/4. ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1399)

~ княжна Анастасія Данилівна Острозька.

V

6/5. БОРИС ІВАНОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1451)

~ вдова князя Івана Корибутовича. Згадується в актах з 1432 р. Сподвижник Свидригайла Ольгердовича (1442).

7/5. ФЕДІР ІВАНОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ

~ Олександра.

8/5. СЕМЕН-ДОМОНТ ІВАНОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1448)

³⁷⁰⁰ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1883. — S. 63–67.

³⁷⁰¹ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca XIV wieku. — Warszawa, 1895. — S. 77–93

³⁷⁰² Prochaska A. O kniazioskim pochodzeniu szlachty Gliniskich // Miesięcznik Heraldyczny. — 1912. — № 5.

³⁷⁰³ Kryczyński S. Początki rodu książąt Gliniskich // Prace hist. w 30-lecie działań prof. St. Zakrzewskiego. — Lwów, 1934.

³⁷⁰⁴ Бычкова М. Е. Родословие Глинских из Румянцевского собрания // Записки Отдела рукописей [ГБЛ]. — Кн. 38. — Москва, 1977; Ї ж. Состав класса феодалов России в XVI в. — Москва, 1986. — С. 52–73.

³⁷⁰⁵ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — Київ, 1993. — С. 95, 97–98, 100, 101, 174–175, 199, 149, 326–328.

VI

9/6. ЛЕВ БОРИСОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ [Лев Сліпий]

10/6. ГРИГОРІЙ-ЮРІЙ БОРИСОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († 1503)

11/6. ВАСИЛЬ БОРИСОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1496)

12/6. ФЕДЬКА БОРИСІВНА ГЛИНСЬКА († після 1491)

~ Олександр Дрождж.

13/6. ІВАН БОРИСОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1498)

Посол Литви в Орду (1474, 1479–1480), намісник чернігівський (1490–1498). У 1482 р. на короткий час втік у Москву.

14/6. ДАШКО БОРИСОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († до 1496)

15/8. ФЕДІР СЕМЕНОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1480)

Служив київським князям Олелькові та Семенові, від яких отримав с. Борове, тому частина його нащадків писалася Боровськими.

16/8. АНДРІЙ СЕМЕНОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ

17/8. ДМИТРО СЕМЕНОВИЧ ДОМОНТ < князі Домонтовичі

Здається мав сина Стефана і внука Потапа Домонтовичів, нащадки якого втратили князівський титул. Нашадки Григорія Домонтовича — відома козацька старшинська родина.

18/8. ІВАН СЕМЕНОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († 1504) < князі Глинські (смоленська гілка)

Його син Юрій († після 1528 р.) у 1516 р. був у Москві, але повернувся. У 1528 р. його взяли у московський полон. Інші брати Юрія: Михайло, Федір († до 1514), Вацлав († після 1506) і Ярослав († до 1505) служили литовським магнатам Мартину Гаштольду та Миколі Радзивілу та отримали володіння на Смоленщині. Ця гілка швидко розрослася і її представники втратили князівський титул.

19/8. АГАФІЯ СЕМЕНІВНА ГЛИНСЬКА († після 1509)

VII

20/9. ІВАН ЛЬВОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ [Іван Мамай] († до 1522)

~ NN Романівна Іванцевич. Воевода київський (1505–1507). З 1508 р. у Московській державі.

21/9. ВАСИЛЬ ЛЬВОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ [Василь Сліпий Мамай] († до 1522)

~ Анна, дочка сербського воєводи Стефана Якшича, з 1547 р. черниця Анисія († бл. 1553). З 1508 р. у Московській державі.

22/9. ФЕДІР ЛЬВОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1488)

23/9. МИХАЙЛО ЛЬВОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ [Михайло Дородний] († 1534)

~ кн. NN Оболенська.

Один з чільних політиків Литви і Московської держави у першій третині XVI ст.

24/9. NN ЛЬВІВНА ГЛИНСЬКА

~ Мартин Хребтович.

Розділ п'ятий

25/10. ОЛЕНА ГРИГОРІВНА ГЛИНСЬКА

~ князь Григорій-Василь Домонт.

26/11. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († 1508)

27/11. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ

28/11. СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ

29/11. ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1508)

30/11. ІВАН-ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ [Іван Хромий] († після 1508)

31/13. NN ІВАНІВНА ГЛИНСЬКА

32/14. ІВАН ДАШКОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1499)

33/14. ВАСИЛЬ ДАШКОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († 1507)

Черкаський намісник (1504–1507).

34/15. ГРИГОРІЙ-ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ ДОМОНТ КІЯТІВ († бл. 1498)

~ Олена Григорівна Глинська.

35/15. БОГДАН ФЕДОРОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ-ПУТИВЛЬСЬКИЙ († 1509/1512)

~ княжна Марія Іванівна Заславська. Путивльський намісник (1495–1497).

VIII

36/20. ОЛЕШКО ІВАНОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1522)

37/21. ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († 26.06.1547)

Кравчий (з 1536), боярин (з 1540), один з лідерів Думи. Загинув в Успенському соборі під час повстання проти Глинських.

38/21. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († 1533)

39/21. МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († 1559)

Конюший (з 1541), один з лідерів Думи, після невдалої спроби втечі до Литви у 1547 р. відійшов на другі ролі.

40/21. ОЛЕНА ВАСИЛІВНА ГЛИНСЬКА († 4.04.1538)

~ 1526 р. Василь Іванович († 1533), великий князь московський. Регентша Московської держави при малому Іванові IV (1533–1538).

41/21. АНАСТАСІЯ ВАСИЛІВНА ГЛИНСЬКА

42/21. МАРІЯ ВАСИЛІВНА ГЛИНСЬКА

43/23. ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († 1565)

44/34. ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († після 1507)

45/34. МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ ДОМОНТ († до 1537)

~ Аграфена.

46/34. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ ДОМОНТ-ЧЕРКАШЕНИН († після 1552)

47/35. ВОЛОДИМИР БОГДАНОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ-ПУТИВЛЬСЬКИЙ († після 1540)

~ княжна Анастасія Жижемська

IX

48/39. ІВАН МИХАЙЛОВИЧ ГЛИНСЬКИЙ († 1602)

49/44. МАРИНА ЮРІЙВНА ГЛИНСЬКА

~ Яцько Єлець.

50/45. NN МИХАЙЛІВНА ГЛИНСЬКА-ДОМОНТІВНА († після 1552)

~ Михайло Трибутович-Байбуза.

51/45. NN МИХАЙЛІВНА ГЛИНСЬКА-ДОМОНТІВНА († після 1552)

~ Ян Келбовський.

52/46. ГРИГОРІЙ-ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ДОМОНТ-МОШЕНСЬКИЙ
(† бл. 1598)

~ Аполонія Федорівна Тишанка-Биковська.

53/46. ОВДОТЯ-НЕВИДАНА ВАСИЛІВНА ДОМОНТІВНА († 1608)

~ Михайло Ласко.

54/47. БОГДАН ВОЛОДИМИРОВИЧ ПУТИВЛЬСЬКИЙ († до 1576)

X

55/52. NN ГРИГОРІВНА ДОМОНТІВНА (початок XVII ст.)

~ NN Олексич.

Гілкою *князів Глинських* вважали себе *князі Лиходіївські*, центром уділу яких була Лиходія у Слущкому повіті. Іван Васильович († 1551) мав двох синів Ждана та Олександра, які у 1587 р. продали свої частки Радзивілам. Їх нащадки були земьянами несвізьких Радзивілів. Князь Вацлав у 1722 р. підписувався як *князь Глинський-Лиходіївський*, так само підписувався князь Богдан у 1753 р.³⁷⁰⁶. Можливо вони були нащадками Івана Семеновича Глинського.

У кінці XIV ст. на литовську службу перейшов *князь Долголгат*, його син *Долголгат Долголгатович* згаданий у 1427 р.³⁷⁰⁷.

Князь Яголдай у 1440–1443 рр. поступив на литовську службу, отримавши володіння на Київщині. Від його старших синів пішли *князі Інгільдеєви*, які мали володіння на Смоленщині, а з XVII ст. служили в Московії. Син Роман Яголдаєвич (1490-і рр.) мав двох дочок. Старша була видана за князя Юрія Борисовича Вяземського, а молодша — за Зиновія Яцковича Єльця³⁷⁰⁸.

У 1577 р. серед козаків гетьмана князя Михайла Ружинського був *князь Уссай*³⁷⁰⁹, скоріше всього один з кримських мурз. З кримських беїв походили *князі Сулешови* (з родини яшлавських беїв) та *князі Урусови* (з родини беїв Сиджіутів), які поступили на службу до Московської держави. Боярин князь Юрій Яншеевич Сулешов († після 1621 р.) — один з кращих полководців царя Михайла Федоровича³⁷¹⁰.

В Литві осіло багато ординських родин, які зберегли князівські титули: *Байрашевичі* (нащадки посла Менглі-Гірея до Литви у 1492 та 1501 рр.); *Барановські* (ще у 1765 р. один з них писався Мустафа); *Бербаши* (зберегли князівський титул ще у

³⁷⁰⁶ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy..., — S. 200–201.

³⁷⁰⁷ Яковенко Н. М. Українська шляхта..., — С. 330.

³⁷⁰⁸ Там само. — С. 330.

³⁷⁰⁹ Там само. — С. 330.

³⁷¹⁰ Документи російських архівів з історії України. — Т. 1. Документи до історії запорозького козацтва 1613–1620 рр. / Упорядники Л. Войтович, Л. Заборовський, Я. Ісаєвич, Ф. Сисин, А. Турилов, Б. Флоря. — Львів, 1998. — С. 71–75, 266–273, 288.

Розділ п'ятий

1720 р.); **Хазбейовичі** (нащадки Лехача Хазбейовича, який отримав у 1511 р. володіння у Жижморському повіті); **Казковичі** (Казко Товушевич вступив на литовську службу у 1488 р.); **Кенські** (осіли у Кенську у 1559 р.); **Малікбашичі** (Шейтан Малікбашич отримав привілей 17.08.1522 р.); **Петровичі** (з кінця XV ст.); **Ширинські** (із сім'ї головних кримських беїв Ширинів, Чингізиди-Джучиди з гілки Тука-Тимура, нащадки золотоординського хана Кепек-хана, сина Тохтамиша³⁷¹¹; від бея Агіша з 1511 р.); **Талковські** (від Алі-Алея Талковського з кінця XVI ст.); **Тімірчичі** (від Тімірчі, синові якого Чідиру великий князь литовський Олександр підтвердив привілей у 1494 р.); **Улан-Осанчуківичі** (від князя Осанчука, який поступив на службу у середині XV ст.)³⁷¹².

У Смоленській землі осіли **князі Бердіабіаковичі**. Князь Іван Бердіабіакович мав трьох синів: Михайла, Сенька († після 1495 р.) та Павла († після 1486 р.)³⁷¹³.

При литовському дворі знаходили притулок і окремі хани Золотої Орди, а пізніше Кримського ханства, не кажучи вже про претендентів на ці престולי. Знаменитий Тохтамиш (1376–1377, 1379–1395) довгий час перебував при дворі Вітовта. Похід Вітовта у степ, який привів до нещасливої битви на р. Ворсклі у 1399 р. був спрямований проти Тимур-Кутлуга з метою відновлення Тохтамиша. Син останнього Джелал-ад-дін, учасник битви під Грюнвальдом, також з допомогою Литви у 1407 та 1412 рр. здобув ординський престол. Останній хан Великої Орди Шейх-Ахмед жив у Литві у 1502–1527 рр. Суперник Менглі-Гірея принц Нур-Даулат, його брат Іздемир з племінником Девлешем, син якого Азубек осів у Литві, і багато інших довгий час перебували у Литовській державі. З їх близьких та соратників немало залишилося тут, отримавши володіння як у корінних литовських землях, так і у білоруських та українських.

Такими були нащадки царевича **Сихдохмана**. Він був нібито братом Менглі-Гірея, який виїхав до 1492 р. Подібного імені у родословній Гіреїв немає, можливо це був хан Великої Орди Сеїд-Ахмед († до 1500)³⁷¹⁴. Два царевичі з родини Шейх-Ахмата, які залишилися у Литві, започаткували родини царевичів **Пунських** і **Остинських**³⁷¹⁵.

Дві князівські родини походять від ногайського князя Юсуфа († 1555). Молодші сини його Іль-мурза та Ібрагім-мурза були у 1563 р. вислані їх дядьком князем Ізмаїлом у Московську державу, де отримали м. Романів з округою. Їх правнук Сеюш-мурза Юсупов († 1656) брав участь у козацьких війнах, його син Абдул-мурза († 1694) хрестився під іменем Дмитра. **Князі Юсупови** дали багато блискучих військових, дипломатів і адміністраторів³⁷¹⁶. По чоловічій лінії рід обірвався у 1891 р., пізніше князі Юсупови — нащадки роду по жіночій лінії (**Юсупови-Сумарокови-Ельстони**)³⁷¹⁷. В їх числі князь Фелікс Феліксович (1887–1967), одружений з племінницею Імператора Миколи II великою княгинею Іриною Олександрівною (1895–1970), був організатором і учасником вбивства Распутіна. Від старших синів Юсуфа пішли родини ногайських мурз, в т. ч. Кантемирів, які правили у Буджацькій Орді, а потім осіли у Молдові. Дмитро Костянтинович Кантемір (1673–1723) після втрати молдовського престолу (1710–1711) осів на Україні. Його син Антіох (1709–1744) був одним з найбільш ерудованих людей свого часу.

³⁷¹¹ Войтович Л. В. Нашадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. — Львів, 2004. — С. 216, 219–220.

³⁷¹² Wolff J. Kniazowie Litewsko-Ruscy..., — S. 635–646.

³⁷¹³ Іб., — S. 2.

³⁷¹⁴ Думин С. В. Татарские царевичи в Великом княжестве Литовском (XV–XVI вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. Мат. и исслед. 1987 г. — Москва, 1988. — С. 107–108.

³⁷¹⁵ Там само. — С. 109–113.

³⁷¹⁶ Юсупов Н. Б. О роде князей Юсуповых. — Ч. 1–2. — Санкт-Петербург, 1866–1867.

³⁷¹⁷ Свешникова Г. И. Князя Юсуповы // Дворянская семья: Из истории дворянских фамилий России. — Санкт-Петербург, 2000.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- А**
Абрагам В. 488
Абрамов А. І. [Абрамов А. І.] 238
Абрамов М. А. 91, 116, 473
Абрамович Г. В. 116, 571, 575
Абрамович Д. І. [Абрамович Д. І.] 49, 96, 107, 116, 250, 251, 275
Абрамович Микола 677
Абрахам В. 481
Абросова Е. 445
Абу Абдаллах Мухаммад 236
Абуласан, емір 551
Аванесов Р. І. [Аванесов Р. І.] 77, 112
Август 100
Авдусин Д. А. 116
Аверьянов К. А. 116, 577
Авімелех 254
[Агата?] Мстиславна, дружина Костянтина Всеволодовича 523, 552
Агата, дружина принца Едуарда 261
Агафія Володимирівна 331, 459
Агафія Всеволодівна 408, 553
Агафія Ростиславна 402, 520
Агафія Святославна 411
Агіш-бей 696
Агнеса де Пуатге 266, 306
Агнеса, дочка Пшемисла-Оттокара II 420
Агнеса, дружина Отто III 38
Агнешка, дочка Болеслава III Кривоустого, дружина Мстислава Ізяславича 469, 470, 490
Аграфена Ростиславна 381, 520
Агрипина Олегівна 390, 426
Агрипина Олександрівна 579, 622
Агрипина Ольгердівна 573, 630, 637
Агрипина Ростиславна 420
Агрипина Святославна 533, 605
Адальберт, монах 218
Адашев О. 81
Аделаїда (Адельгейда), дочка Андрія I 311
Аделаїда, дочка Ламберта III 353
Адель, дружина Володимира Святославича 235, 245, 270, 271, 274
Адельгейда, абатиса, сестра германського кайзера Генріха IV 317, 457
Адемар Шабанський 69
Адрианова-Перетц В. П. [Адрианова-Перетц В. П.] 110, 112, 291
Аепа, хан 400, 456, 460
Азбелев С. М. [Азбелев С. Н.] 56, 116, 196, 201
Азубек 696
Айгуста-Анастасія Гедимінівна 578, 615
Айналов Д. В. 116, 233, 349
Акімова О. А. 116
Акош, магістр 67
Аксьонов О. І. [Аксенов А. І.] 116
Алабишеви 546
Семен Федорович 546
Федір Федорович 546
Аладьїни 537
Александров Д. М. [Александров Д. Н.] 117, 489
Александров Л. С. 117
Александрович В. 84, 117
Александров-Липкинг Ю. А. 117
Алексеев Л. В. [Алексеев Л. В.] 117, 244, 247, 281, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 332, 465
Алексеев Ю. В. [Алексеев Ю. В.] 117
Алексеев Ю. Г. [Алексеев Ю. Г.] 532, 577
Алексій, митрополит 529
Алешковський М. Х. 20, 48, 49, 117, 181
Алмаш 206
Алмош, герцог 329, 358
Алмош, угорський вождь 205
Алп-Арслан III, сельджукський султан 90, 309
Алпатов М. А. 117
Алпатов М. В. 117, 254
Алтунопа, хан 326
Альберік, цистеріанський абат 68, 484, 488
Альбоїн 227
Альбрехт II Габсбург 646
Альбрехт Ахілес, бранденбургський маркграф 646
Альдона-Анна Гедимінівна 38, 614
Альнпек Я. (Алембек) 66, 501
Альонкіни 546
Олександр Федорович Альонка 546
Альпора Брабантська, дружина Рауля II 322
Альшиц Д. Н. 93, 97, 109, 117
Амфілохій [Амфилохий] 96
Анастас Корсунянин, пресвітер 237, 238, 253
Анастасія Андріївна 581, 589
Анастасія Василівна Московка 580, 642, 663
Анастасія Дмитрівна 579, 587
Анастасія Іванівна, дочка Івана Юрійовича Мстиславського 641, 645
Анастасія Львівна 38, 506
Анастасія Михайлівна 582, 588
Анастасія Олегівна 299, 390, 630, 639
Анастасія Олександрівна, дочка Олександра Васильовича 573, 589
Анастасія Олександрівна, дочка Олександра Всеволодовича 503
Анастасія Петрівна 616
Анастасія Романівна, дружина Івана Васильовича Грозного (ур. Юр'єва-Захар'їна) 584
Анастасія Рюриківна 405, 521
Анастасія Ярополківна 285, 356
Анастасія Ярославна 266, 308, 311
Анастасія, дружина Андрія Костянтиновича 573

Іменний покажчик

- Анастасія, дружина Василя Дмитровича 414
Анастасія, дружина Василя Михайловича 587
Анастасія, дружина Всеволода Ярополковича 411
Анастасія, дружина Костянтина Дмитровича 579
Анастасія, дружина Мстислава Володимировича 272
Анастасія, дружина Олександра Михайловича Тверського 585
Анастасія, дружина Пилипа Володимировича 409
Анастасія, дружина Святослава-Бориса Ольговича 406
Анастасія, дружина Федора Корибутовича 651
Анастасія, дружина Федора Любартовича 679
Анастасія, дружина Федора Романовича 546
Анастасія, дружина Яреми (Єремії) Костянтиновича 586
Анастасія-Феофано 217
Ангелов Д. 117, 222, 345
Аномські 568
 Андрій Юрійович 568
 Михайло Андрійович 568
Андреев А. І. [Андреев А. И.] 77
Андреев В. Ф. [Андреев В. Ф.] 92, 117
Андрієвич Іван 367
Андрій I, угорський король 266, 276, 307, 311, 312
Андрій II, угорський король 35, 474, 476, 478, 480, 481, 482, 484, 526
Андрій III, угорський король 499
Андрій Андрійович[?] 639
Андрій Борисович 590
Андрій Більший Васильович Горяй 439, 448, 532, 581
Андрій Менший Васильович 100, 431, 581
Андрій Васильович, син Василя Ярославича 582
Андрій Володаревич 293
Андрій Більший Володимирович, син Володимира Андрійовича 579
Андрій Менший Володимирович, син Володимира Андрійовича 580
Андрій Володимирович Добрий, син Володимира Всеволодовича 286, 333, 398, 460
Андрій Володимирович, син Володимира Костянтиновича 556
Андрій Володимирович, син Володимира Ольгердовича 92, 644
Андрій Володимирович Довгорукий, син Володимира Рюриковича 524, 527
Андрій Володимирович, син Володимира Святославича 409
Андрій Всеволодович Шутиха 431, 438
Андрій Всеволодович, син Всеволода Святославича Черного 408, 409, 503
Андрій Всеволодович, син Всеволода Ярополковича 413
Андрій Дмитрович, син Дмитра Васильовича 299
Андрій Дмитрович, син Дмитра Івановича 579, 589, 622
Андрій Іванович Сухорукий 393
Андрій Іванович, син Івана Андрійовича 581, 635
Андрій Іванович, син Івана Васильовича Глазничча 454
Андрій Іванович, син Івана Васильовича Московського 424, 452, 582
Андрій Іванович, син Івана Даниловича 578
Андрій Іванович Овруцький, син Івана Івановича 415
Андрій Іванович Старицький, син Івана Івановича 395, 429, 450, 590
Андрій Іванович, син Івана Юрійовича 54, 55, 361, 362, 473, 523
Андрій Кейстутович [Андрій Горбатий] 639, 665
Андрій Костянтинович 573
Андрій Михайлович, син Михайла Євнутовича 616
Андрій Михайлович, син Михайла Івановича 297, 298
Андрій Мстиславич, син Мстислава Глібовича 410, 412
Андрій-Андріян Мстиславич, син Мстислава Михайловича 422, 427, 610
Андрій Мстиславич, син Мстислава Святославича Рильського 413
Андрій Мстиславич, син Мстислава Святославича Чернігівського 410
Андрій Олександрович, син Олександра Костянтиновича 565
Андрій Олександрович, син Олександра Михайловича 586
Андрій Олександрович, син Олександра Ярославича 527, 561, 570, 571
Андрій Олехнович 611
Андрій Первозванний 88
Андрій Романович 436
Андрій Ростиславич 380, 404
Андрій Святославич 412
Андрій Федорович, син Федора Васильовича 562, 567
Андрій Федорович, син Федора Івановича 556
Андрій Юрійович Боголюбський 11, 24, 29, 336, 343, 344, 377, 379, 380, 402, 460, 463, 466, 467, 468, 471, 520, 547, 548, 549, 550, 553
Андрій Юрійович, син Юрія Львовича 37, 511
Андрій Ярославич 13, 493, 501, 569
Андрій, двірський 53
Андрій, князь Лукомський 295, 663
Андрій, син Гедруса [Ерденя] Романовича 602
Андрій, художник 103
Андріяшев О. [Андріяшев А.] 117, 489, 504
Андронік Каматерос, друнгарій вігли 486

Іменний покажчик

- Андронік Комнен, василевс Візантії 90, 342, 343, 344, 345
Андрусак М. 117, 512
Андрушко Федорович 680
д' Анжу-Дураццо Л. 445
Анікем Глібович 410
Аніченко О. В. [Анічэнка У. В.] 63, 117
Анна Андріївна, дочка Андрія Івановича
Старицького, дружина Свидригайла
Ольгердовича 642
Анна Болеславна, дружина Семена
Наримунтовича 618
Анна Василівна, дочка Василя Васильовича
392, 393, **581**
Анна Василівна, дочка Василя Дмитровича
580
Анна Василівна, дочка Василя Івановича 393,
643
Анна Василівна, дружина Костянтина
Васильовича 572
Анна Всеволодівна 338, 401
Анна[?] Дмитрівна, дочка Дмитра Івановича
579, 620
Анна Дмитрівна, дочка Дмитра Борисовича
99, **560, 572**
Анна Іванівна, дочка Івана Васильовича
Грозного 584
Анна Іванівна, дочка Івана Івановича
Красного 578, 675
Анна Іванівна, дочка Івана Івановича
Старицького 531, 590
Анна Іванівна, імператриця 529, 675
Анна Комнена 331, 459
Анна Мстиславна 35, 494, 526
Анна Святополківна 357, 375
Анна Святославна 533, 663, 665
Анна Федорівна 617
Анна фон Штольберг, дружина Гюнтера I 356
Анна Юрївна 360, 477, 520
Анна Юрївна[?], дочка Юрія Семеновича,
дружина Юрія Васильовича Заславського 514
Анна Ярославна, дочка Ярослава
Володимировича 88, 266, 321–22
Анна Ярославна, дочка Ярослава
Михайловича [Васильовича?] 40, 597, 598,
613
Анна, дочка Бели IV, дружина Ростислава
Михайловича 36, 418
Анна, дочка Вільгельма, графа Цельського,
дружина Ягайла-Владислава Ольгердовича
638, 646
Анна, дочка Гастона II де Фокс-Граїлі, дружина
Владислава (Ласло) 646
Анна, дочка Земовита IV, дружина Михайла-
Болеслава Зигмунтовича 667
Анна, дочка Ісаака II Ангела, дружина Романа
Мстиславича 35, 36, 351, 408, 418, 482, 483,
484, 486, 487, 495, 502
Анна, дочка Ногая, дружина Федора
Ростиславича Чорного 526
Анна, дочка Олексія I Комнена 107, 331, 397
Анна, дружина Бутава-Дмитра Ольгердовича 632
Анна, дружина Володимира Ольгердовича 636
Анна, дружина Володимира Святославича, дочка
Романа II 243, 245, 274, 277
Анна, дружина Всеволода Ярославича 318
Анна, дружина Дмитра Костянтиновича 573
Анна, дружина Романа Михайловича Старого
419
Анна, дружина Ярослава Володимировича
Мудрого 258, 260, 305
Анна, сестра Василя II 237
Аннінський С. О. [Аннинский С. А.] 65, 95, 107,
523, 593
Анонім, нотар Бели I 67
Антоній (Добриня Ядрійкович), архієпископ
новгородський 283, 462, 476, 485
Антоній Глібович 409
Антоній Печерський, св. 89, 269, 308, 309, 313
Антоній, ігумен монастиря Покрови Богородиці
на Волоці 95
Антоній, юр'євський єпископ 317
Антонович В. Б. 71, 75, 108, 118, 172, 416, 497
Анунд-Якоб 197, 199, 200, 264
Анучин Д. І. [Анучин Д. И.] 60
Апанович О. М. [Апанович Е. М.] 93, 118
Апраксіни **389**
Андрій Іванович Опракса 389
Андрій Матвійович 389
Василь Петрович 389
Марфа Матвіївна 389
Петро Матвійович 389
Степан Степанович 389
Степан Федорович, генерал-ад'ютант 389
Степан Федорович, генерал-фельдмаршал 389
Федір Матвійович 389
Ариньон Ж.-П. 118, 217
Арнольд з Любека 68
Арпад 206, 255
Арпади [Арпадовичі] 36, 39, 67, 72, 482, 500, 668
Арсеній, монах *див.* Юрій Іванович, син Івана
Васильовича
Артамонов М. І. [Артамонов М. И.] 60, 118, 208,
213, 221, 229, 237
Архангельський О. С. [Архангельский А. С.] 92,
118
Арцибашев М. С. [Арцибашев Н. С.] 118, 329,
504, 577
Арциховський А. В. [Арциховский А. В.] 60, 118
Арцруні Гагик 206
Асень, цар Болгарії 344
Асеев Ю. 259
Ібн-ал-Асір 214, 220
Аскольд 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 215,
217, 237, 238
Асмуд (Асмолд) 219
Астаф'єва Л. О. [Астафьева Л. А.] 118

Іменний покажчик

- Астахова А. М.* 118, 233
Атталіат 267
Ауліх В. В. 118
Афанасій Данилович 577
Афанасій, єпископ [Пузина Олександр Юрійович] 454
Ахмат, баскак 414
- Б**
Бабич-Друцькі – *див.* Друцькі
Бабичеви – *див.* Друцькі
Баворовська Анна (*в шл.* Порицька) 659
Баворовський Вацлав 653
Багалій Д. І. 118, 219, 222, 271
Баграт IV 268
Багриновські – *див.* Друцькі
Баєр Г. З. 46, 203
Базилевич К. В. 118
Байрашевичі 695
Бальдун I 25
Бальзер О. 354, 374, 402, 404, 495, 519, 638, 666, 669
Бандрівський Д. Г. 51, 127
Бандрівський М. 104, 118, 346
Баніоніс Е. [Банионіс Е.] 118
Бантши-Каменський Д. М. [Бантши-Каменский Д. Н.] 118
Бантши-Каменський М. М. [Бантши-Каменский Н. Н.] 108, 118
Баран В. Д. 9, 14, 118, 126
Баранович О. 118
Барановський В. 214
Барановські 695
Мустафа 695
Барац Г. М. 118, 196
Барашови-Звенигородські – *див.* Звенигородські
Барбанов М. Д. [Барбанов Н. Д.] 118
Барбара, дочка Альбрехта Ахілеса, дружина Владислава (Ласло) 646
Барбара, дочка Стефана Запольяї, дружина Зигмунта Старого 647
Барбара, дружина Зигмунта Августа (*ур.* Радзивіл) 648
Барбашев А. І. [Барбашев А. И.] 118, 662
Барбашини – *див.* Шуйські
Барвінський Б. 118, 664
Барнім V, князь поморсько-слупський 667
Бароній Цезар 69
Барсов М. П. [Барсов Н. П.] 90, 119
Барсуков М. П. [Барсуков Н. П.] 47, 98, 119
Барсуков О. П. [Барсуков А. П.] 119, 540
Бартольд В. В. 214, 221, 272
Бартошевич Ю. 92, 119
Батий 13, 59, 296, 384, 385, 492, 493, 494, 560
Батура Р. К. 119, 416, 604, 668
Батюшков П. 119
Баумгартен М. А. 37, 119, 242, 243, 255, 276, 277, 278, 280, 283, 289, 290, 291, 292, 294, 296, 306, 312, 328, 330, 333, 338, 351, 354, 357, 358, 359, 361, 362, 374, 401, 408, 416, 422, 456, 465, 466, 470, 484, 486, 495, 502, 503, 504, 509, 510, 523, 524, 548, 551
Бахрушин С. В. 119, 210, 222, 233, 238
Бахтеярови-Ростовські – *див.* Ростовські
Бахти 543
Василь Іванович Бахта 543
Іван Данилович Бахта 543
Юліанна 543
Башкорд, половецький хан 339, 379
Беатріче, дочка Фердинанда I, дружина Владислава (Ласло) 646
Бевзо О. А. 93, 119
Бегич 444
Бегунов Ю. К. 151
Безкровний Л. Г. [Бескровный Л. Г.] 529
Безрогов В. Г. 119
Безродное В. С. 558
Безсмертний Ю. Л. [Бессмертный Ю. Л.] 120
Бейліс В. М. [Бейлис В. М.] 119, 373
Бейлуш, бан Хорватії 463
Бела I, угорський король 266, 276, 308, 312, 323
Бела II, угорський король 358
Бела III, угорський король 342, 345, 349, 350, 463, 474, 481, 484, 487
Бела IV, угорський король 36, 37, 72, 418, 420, 501, 508
Белевські
Андрій Васильович 432
Анна Петрівна (*ур.* Захар'їна) 432
Василь Васильович 432
Василь Михайлович 431, 433
Василь Романович 431
Євпраксія Михайлівна (*в шл.* Оболенська) 444
Іван Васильович 432
Іван Іванович 432
Михайло Васильович 431
Семен Іванович 432
Федір Михайлович 431, 433
Белжецький Микола 654
Бельзкі **620**
Іван Юрійович 620
Беліков В. Ю. [Беликов В. Ю.] 119, 442
Белоброва О. А. 534
Белов Г. А. 120, 322
Белов Г. Д. 237
Белов Е. А. 120, 221
Бельські **643**
Анастасія Іванівна (*в шл.* Ходкевич) 643
Василиса Андріївна (*ур.* Гольшанська) 300, 643
Дмитро Федорович 442, 643
Євдокія Дмитрівна 644
Іван Володимирович 300, 606, 643
Іван Дмитрович 644
Іван Іванович 643
Іван Федорович 621, 643
Іоахим 65, 678
Ірина Іванівна, дружина Семена Івановича (*ур.* Патрикеева) 643

Іменний покажчик

- Мартин 65, 297
Михайло Іванович 643
NN, дочка Василя Шуйського, дружина Івана Дмитровича 644
NN, дочка І. А. Челядніна, дружина Дмитра Федоровича 643
Роман Іванович 643
Семен Іванович 643
Семен Федорович 442, 644
Федір Іванович 393, 607, 637, 640, 643, 644
Бельські-Морткіни **545**
Анна, дружина Івана Михайловича 545
Василь Іванович 545
Григорій Іванович Горчак 545
Григорій Петрович 545
Дмитро Григорович 545
Іван Васильович 545
Іван Григорович 545
Іван Михайлович 545
Лев Іванович 545
Микита Григорович 545
Петро Іванович 545
Самійло Васильович 545
Тимофій Петрович 545
Федір Васильович 545
Фотинія, дружина Григорія Івановича 545
Беляв І. Д. [Беляв І. Д.] 77, 97, 108, 120
Беляв І. С. [Беляв І. С.] 525
Беляв М. П. [Беляв Н. П.] 92
Беляв М. Т. [Беляв Н. Т.] 120, 196, 199, 200, 201, 215, 244
Белява Н. П. [Белява Н. П.] 120
Бенедикт, воєвода 364, 365
Бенціанов М. М. [Бенцианов М. М.] 558
Бербаші 695
Бердіабіаковичі **696**
Іван 696
Михайло Іванович 696
Павло Іванович 696
Сенько Іванович 696
Бердніков Я. І. 47
Бережков М. Г. [Бережков Н. Г.] 40, 61, 79, 120, 324, 339, 385, 464, 470, 491, 596
Бережков М. Н. 120
Березіни **574**
Дмитро Борисович Береза 574
Берендій, вівчар 325
Берестовська Анна (*в шл.* Половець-Рожиновська) 690
Берке, хан Золотої Орди 494
Бернадський В. М. [Бернадский В. Н.] 63, 120
Бернгард І, маркграф 276
Бернгард ІІ, маркграф 276
Берта, дружина Роберта ІІ 321
Берта-Свдокія, донька Гуго ІІ 217
Бертольд В. В. 221
Бертъе-Делагард А. Л. 120, 232, 237
Берх В. Н. 77, 108, 111
Бесприм, польський князь 264
Бестужев-Рюмін К. М. [Бестужев-Рюмин К. Н.] 54, 120, 202, 228, 282
Бельський М. 326
Биков П. М. [Быков П. Н.] 120, 510
Бикши 593
Бирута, дружина Кейстута Гедиміновича 614
Биховець 40, 62, 597, 630, 663, 665
Бички – *див.* Ростовські
Бичков А. Ф. [Бычков А. Ф.] 120
Бичкова М. Є. [Бычкова М. Е.] 81, 82, 120, 168, 419, 424, 447, 530, 617, 620, 692
Бібельські
Грицько Ходкович 651
Ходко 651
Ярохна (*в шл.* Бібельська) 651
Бібіков М. В. [Бибиков М. В.] 51, 69, 120, 121, 222, 245, 338, 343, 346
Білецький С. В. [Белецкий С. В.] 119, 248, 272
Білосельські **568**
Роман Юрійович 568
Білосельські-Білоозерські **568**
Костянтин Есперович 568
Сергій Костянтинович 568
Білостоцький NN 661
Білярський П. [Биларский П.] 49
Біргер, ярл 569
Благов М. П. [Благов Н. П.] 121, 222
Блащик Г. 638
Бліді-Шуйські – *див.* Шуйські
Блок М. 15
Блуд 229, 230, 231, 234, 244, 253, 259
Блудова А. Д. 121, 509
Блуш, половецький хан 307, 315
Боболінський Леонтій 93
Бобринева С. 121
Бобров А. Г. 56
Богдан Васильович 304
Богдан І. І. 347
Богдан Іванович 617
Богдан, господар Молдови 672
Богданов А. П. 424, 534
Богданова Н. М. 121, 233, 238
Богданович Е. В. 121, 438
Боговитини
Анна (*в шл.* Курцевич) 677
Богуш 682
Вацлав 636, 677
Федора Богущівна (*в шл.* Пронська) 394
Христина (*в шл.* Войнич Воронецька) 660
Богусевич В. А. 134, 256
Богуслав ІІ, князь поморський 523
Богуслав V, князь поморський 669
Богуслав X, князь поморський 647
Богуслав, син Ратибора І 359
Богуславський В. В. [Богуславский В. В.] 121
Богуславський С. А. [Богуславский С. А.] 121, 317
Богухвал, біскуп познанський 66
Богуш Ельжбета (*в шл.* Воронецька) 660
Богуш-Гушевицький Ф. 686

Іменний покажчик

- Бодрухин В. М.* 121
Бодянский О. М. 63, 121
Божилів І. [Божилів І.] 121
Бокеєви **537**
Семен Федорович Бокій 537
Федір Андрійович 537
Бокії
Анна (*в шл.* Четвертинська) 369
Гаврило 686
Пилип Бокій Печигойський 626
Болбас Іван 661
Болеслав I Хоробрий, король Польщі 241, 242, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 259, 260, 263, 264, 265, 272, 276, 278
Болеслав I, мазовецький князь 503
Болеслав II Сміливий [Щедрий], краківський князь 278, 308, 310, 313, 314, 354, 374
Болеслав III Кривоустий, краківський князь 330, 357, 376, 400, 464, 469, 471, 481, 519
Болеслав III, мазовецький князь 667
Болеслав IV Болеславич, варшавський князь 680
Болеслав IV Кучерявий, краківський князь 346, 464, 491
Болеслав Високий, сілезький князь 401, 402
Болеслав Володимирович?, син Володимира Святославича 278
Болеслав Забутий 265
Болеслав Земовитович, добжинський князь 507
Болеслав Земовитович, князь мазовецький плоцький 602
Болеслав Соромязливий, краківський князь 496, 499, 504
Болеслав-Юрій Тройденівч 10, 38, 39, 71, 512, 602, 615, 668
Болеслав Янушович, мазовецький князь 605
Болеслав, опольський князь 511
Болеслав, син Болеслава Кучерявого 346
Болеслав, син Мешка III Старого 475
Болеслав, чеський король 235
Болеслава Святославна 344, 350, **405**
Болсуновський К. В. [Болсуновский К. В.] 108
Болховські **427**
Анастасія, дружина Олександра Івановича 427
Андрій Іванович 427
Андрій Федорович 427
Афанасій Петрович 427
Василь Андрійович 427
Василь Іванович 427
Василь Михайлович 427
Василь Олександрович 427
Василь Романович 427
Василь Семенович 427
Василь Юрійович 427
Григорій Іванович 427
Григорій Леонтійович 427
Данило Григорович 427
Данило Леонтійович 427
Дмитро Андрійович 427
Дмитро Іванович, син Івана Романовича 427
Дмитро Іванович, син Івана Федоровича 427
Іван Андрійович Болх **427**
Іван Дмитрович 427
Іван Дмитрович (†1659) 427
Іван Іванович 427
Іван Ілліч 427
Іван Романович 427
Іван Федорович 427
Ілля Романович 427
Леонтій Іванович 427
Микита Семенович 427
Микита Федорович 427
Михайло Романович 427
Михайло Семенович 427
Олександр Іванович 427
Петро Дмитрович 427
Петро Ілліч 427
Роман Васильович 427
Роман Федорович 427
Семен Дмитрович 427
Семен Микитович, син Микити Семеновича 427
Семен Микитович, син Микити Федоровича 427
Федір Григорович 427
Федір Іванович 427
Федір Ілліч 427
Федір Петрович 427
Федір Семенович 427
Юрій Романович 427
Яків Федорович 427
Большакова С. А. 121, 492, 495, 555
Бондаренко П. В. 121
Бонєцький А. 23, 297, 611, 612, 624, 631, 654, 658, 686, 692
Боніфатій, маркграф Монферрату 487
Боняк, воловецький хан 326, 327, 329, 330
Боплан Г.-Л. де 108
Борза, литовський князь 599
Борзаковський В. С. [Борзаковский В. С.] 121, 584, 586
Борзобагаті-Красенські
Анна Солтанівна (*ур.* Сокольська) 367
Василь 367
Борис II, болгарський цар 224, 225
Борис Андрійович, син Андрія Олександровича **572**
Борис Андрійович, син Андрія Федоровича **565**
Борис Василькович 386, **559**
Борис Васильович 443, 449, 453, 536, 564, 566, **581**, 589
Борис Володимирович(V), син Володимира Святославича 243, 245, 250, 251, 254, 255, 261, 272, 273, **274**, 275, 309, 317
Борис Володимирович(XI), син Володимира Святославича **409**
Борис Всеволодович, син Всеволода Юрійовича 334, **552**

Іменний покажчик

- Борис Всеволодович, син Всеволодка Давидовича** 339
Борис Всеславич 291, 292, 293
Борис В'ячеславич 307, 310, 315, **323**, 372, 373
 Борис В'ячеславич[?] 291
Борис [Давидович?], син Давида Костянтиновича 573
 Борис Давидович [?] 291
 Борис Давидович?, син Давида Ростиславича 293
Борис Данилович 577
 Борис Жирославич, воєвода 468
Борис Костянтинович 556, **573**, 637
Борис Львович 542
Борис Михайлович 533, **587**
Борис Олександрович, син Олександра Івановича 573, 581, **589**
Борис Олександрович, син Олександра Федоровича 590
Борис Федорович 536
Борис Юрійович 335, 336, 360, **549**
Борис Ярославич 503–6, 504
 Борис, син Калмана Книжника 459
Борисов М. С. 121, 577
Борковський В. І. [Борковский В. И.] 96
Боровський Я. Є. 121, 234
 Боровські – див. Ярославичі-Боровські
Бороздін К. М. [Бороздин К. М.] 389
Борцак І. 121, 322
Боряк Г. В. 78, 79, 80, 110, 121, 181
 Борятинські
 Абрам Андрійович 438
 Богдан Андрійович 438
 Богдан Іванович 438
 Григорій Олександрович 438
 Дмитро Олександрович 438
 Євген Абрамович 438
 Іван Іванович 438
 Іван Львович 94, 438
 Іван Петрович (рос. гілка) 438
 Іван Петрович(польська гілка) 438
 Ілля Андрійович 438
 Іраклій Абрамович 438
 Лев Олександрович 438
М. А. Борятинський [Боратынский М. А.] 438
 Микола Іванович 438
 Овдотя Іванівна(в шл. Друцька-Соколинська) 438
Олександр Андрійович 438
 Олександр Іванович Баратинський 438
 Олександр Петрович Баратинський 438
 Федір Олександрович 438
 Юрій 438
 Юрій Микитович 438
 Ясько Іванович 438
Бочкарьова З. М. [Бочкарева З. Н.] 81
 Боян 87, 90, 372
Брайчевський М. Ю. 12, 29, 47, 121, 122, 204, 207, 208, 210, 212, 218, 219, 230, 231, 232, 233, 234, 238, 239, 347
Бранденбург М. Е. 122, 428, 435, 443
 Братислав, тисяцький 286
Браун Ф. 122, 196, 246, 273
Бриж Т. 256
 Бриті-Ростовські – див. Ростовські
Броднікова Н. Д. 122, 138, 401, 403
 Бродовські
 Агафія-Агрипина Чурилівна (в шл. Острозька) 513
 Чюрило 73
 Бруно, монах 241, 242, 248
Брусілов Н. [Брусилев Н.] 122
Бруцкус Ю. 122
 Брюс Яків 568
Брюсова В. Г. 102, 122, 257, 267, 268
 Брюхаті-Ростовські – див. Ростовські
Брянцев П. Д. 122
Брячислав Василькович, син Василька Брячиславича 40, **294**, 569
Брячислав Василькович, син Василька Святославича 40, **291**
Брячислав Давидович 283, **286**, 290, 462
Брячислав Ізяславич 251, 262, 271, **280**, 281
Брячислав Святополкович 358
Бубенок О. Б. 122, 341
Бубнов М. Ю. [Бубнов Н. Ю.] 96, 232
Буганов В. І. [Буганов В. И.] 18, 19, 97, 111, 122, 123, 441
Бугославський Г. [Бугославский Г.] 63, 81, 123
Бугославський С. [Бугославский С.] 48, 49
Будикид 601
 Будинови 545
 Василь Львович 545
Будовниці І. У. [Будовниц И. У.] 455
Бузескул В. П. 123
 Буйницькі 685
 Анна Львівна 685
 Лев Федорович 685
 Марія Львівна 685
 NN Львівна 685
 Олексій Львович 685
 Федір Юрійович 685
 Феодосія, дружина Лева Федоровича 685
 Юрій Толочко 685
 Буйносови-Ростовські – див. Ростовські
Булгаков М. Б. 96
 Булгакови 620, **621**
 Дмитро Іванович 621
 Іван Васильович Булгак 621
 Іван Іванович Мошок 621
 NN, дочка І. І. Заболотького, дружина Івана Васильовича Булгака 621
Булкін В. О. [Булкин В. А.] 123, 140, 197
 Бунакови 436
Бундур Марко 50
 Буріцлав 249, 278
Бурминов В. В. 121
 Бурундай 494, 596
 Бурхард, трірський архієпископ 266, 310, 314

Іменний покажчик

- Бурхард, трірський пробст 313
Буслаєв Ф. І. [Буслаєв Ф. І.] 95
Бутав-Генріх Кейстутович 662
Бутав-Дмитро Ольгердович 42, 299, 601, 632, 665
Бутков П. 123, 548
Бутовит 593
Бухт-Шіше, цар 271
Бучинський Б. 123
В
Вагановська Овдотя Федорівна (*в шл. Четвертинська*) 368
Вадбольські 568
Григорій Іванович 568
Іван Андрійович 568
Іван Костянтинович 568
Іван Михайлович 568
Костянтин Іванович 568
Микита Матвійович 568
Михайло Іванович Більший 568
Федір Федорович 568
Вадим Хоробрий 200, 203
Вазул 266, 276
Вайдут Генріхович 667
Вайтовіч Н. Т. 123
Валк С. Н. 108
Вановський Бернард 66, 603
Варвара Гурківна 680
Варвара, дочка Олексія І Комнена, дружина Святополка Ізяславича 355, 358
Варлаам, ігумен 309
Вароді-Штернберг Я. 123, 266, 311
Варфоломій Англійський 343
Варшицький Станіслав 657
Варяжко 230, 275
Василевський Т. 40, 123, 285, 289, 496, 519, 597, 599, 601, 610, 611, 630, 634, 638, 649, 664, 665
Василенко С. 489
Василина, дружина Івана Ярославича 387
Василиса Василівна 576, 580
Василиса Дмитрівна 561, 570
Василиса Семенівна 578, 586
Василиса Федорівна 391, 579
Василиса, дружина Василя Ярославича 363
Василиса, дружина Ярополка Ярославича 406
Василь, кн. мінський 41, 295
Василь II, василевс Візантії 234, 237, 238, 254, 262, 277
Василь Андрійович Сліпий, син Андрія Всеволодовича Шутихи 439
Василь Андрійович, син Андрія Івановича 417
Василь Андрійович, син Андрія Ярославича 571
Василь Борисович 560
Василь Васильович Темний 41, 56, 431, 436, 444, 449, 528, 530, 538, 564, 580, 581, 663
Василь Васильович, син Василя Всеволодовича 556
Василь Васильович, син Василя Давидовича Грізні Очі 539
Василь Васильович, син Василя Михайловича 586
Василь Васильович, син Василя Ярославича 582
Василь Володимирович Перемишльський, син Володимира Андрійовича 443, 580
Василь Володимирович, син Володимира Андрійовича 584
Василь Всеволодович 526, 555
Василь Григорович Глазіння 443
Василь Григорович Друцький 303
Василь Давидович Грізні Очі 539, 578
Василь Данилович 546
Василь Дмитрович Кирдяпа 574
Василь Дмитрович, син Дмитра Васильовича 300
Василь Дмитрович, син Дмитра Івановича 387, 392, 393, 433, 530, 564, 579, 620, 642, 663, 667
Василь Дмитрович, син Дмитра Ольговича 414
Василь Дмитрович, син Дмитра Романовича 545
Василь Іванович Зазрпка 429
Василь Іванович Шемячич 94, 417, 434, 441, 583
Василь Іванович, син Івана Васильовича Московського 94, 423, 525, 534, 544, 582, 616, 643, 694
Василь Іванович Воїн, син Івана Васильовича Ярославського 543
Василь Іванович, син Івана Мстиславича 410, 413
Василь Іванович, син Івана Федоровича 391, 581
Василь Каматерос, логофет 486
Василь Костянтинович, син Костянтина Борисовича 561
Василь Костянтинович, син Костянтина Васильовича 562
Василь Костянтинович, син Костянтина Романовича 387
Василь Костянтинович, син Костянтина Товтвїловича 597
Василь Костянтинович, син Костянтина Ярославича 571
Василь Львович 546
Василь Михайлович Друцький 297, 298
Василь Михайлович Удатний 582
Василь Михайлович, син Михайла Васильовича 539, 587
Василь Михайлович, син Михайла Наримунтовича 365, 620
Василь Михайлович, син Михайла Олександровича 587, 588, 644
Василь Михайлович, син Михайла Ярославича 530, 585

Іменний покажчик

- Василь Мстиславич, син Мстислава Андрійовича** 473, 554
Василь Мстиславич, син Мстислава Мстиславича 525
Василь Ноф 224
Василь [Володимир ?] Олександрович, син Олександра Глібовича 422, 528
Василь Олександрович, син Олександра Михайловича 390
Василь Олександрович, син Олександра Ярославича 570
Василь Пантелеймонович 422, 426, 427
Василь Романович, син Романа Михайловича 562
Василь Святославич, син Святослава Всеволодовича 412
Василь Святославич, син Святослава Івановича 534, 663
Василь Святославич, син Святослава Титовича 428
Василь Семенович, син Семена Івановича Гордого 578
Василь Семенович, син Семена Івановича Стародубського 441, 583
Василь Титович 426
Василь Федорович Щербатий 304
Василь Федорович, син Федора Андрійовича 417
Василь Федорович, син Федора Меншого Костянтиновича 537
Василь Федорович, син Федора Михайловича 540
Василь Федорович, син Федора Ольговича 391
Василь Федорович Мамон, син Федора Романовича 546
Василь Феодорокан 267
Василь Чорноризець, схимник *див.* Олександр Липицький
Василь Юрійович Косий 41, 391, 444, 580, 581
Василь Юрійович, син Юрія Васильовича 584
Василь Юрійович, син Юрія Патрикійовича 620
Василь Ярославич, син Ярослава Володимировича 444, 581
Василь Ярославич, син Ярослава Всеволодовича 570
Василь Ярославич, син Ярослава Юрійовича, кн. муромський 386, 387
Василь Ярославич, син Ярослава Юрійовича, кн. пінський 363, 364
Василь, боярин 326
Василь, духівник теребовельського князя Василька Ростиславича 47
Василь, мангупський князь 572
Василь, новгородський владика 415
Васильєв М. А. [Васильєв М. А.] 212
Васильєв О. О. [Васильєв А. А.] 123
Васильєвич С. [Васильєвич С.] 123
Васильєвський В. Г. [Васильєвский В. Г.] 123, 147, 233, 262, 331, 480, 603
Василько Борисович 293, 297
Василько Брючиславич 292, 522, 550
Василько Володаревич 290, 292
Василько Володимирович 35, 345, 350, 351, 474, 482, 491
Василько Костянтинович 419, 554, 559
Василько Мстиславич 410
Василько Романович, син Романа Даниловича 31, 509
Василько Романович, син Романа Мстиславича 35, 52, 408, 494, 554, 593, 600
Василько Ростиславич 52, 316, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 349
Василько Святославич 289, 292, 401
Василько Юрійович 549
Василько Ярополчич 33, 290, 466, 472, 491
Васильчикова Анна, дружина Івана Васильовича Грозного 584
Васко да Гама 65
Вассіан 449
Вассіан, єпископ тверський *див.* Стригіні-Оболєнські Василь Іванович
Ватутіні 590
Іван Менший Михайлович Ватута 590
Микола Федорович 590
Михайло Іванович Ватута 590
Вахевич Б. А. 63, 123
Вацлав [Банко] Болеславич 612
Вацлав II 420, 497, 499, 508
Вацлав IV 534
Вдовішевський З. 630, 646, 648
Веґеш М. 500
Векошини 545
Дмитро Львович Векоша 545
Великий А. Г. 123
Велико-Гагіні 543
Василь Гага 543
Велиханова Н. 109
Велицький Василь Іванович 659
Величко Г. 123, 232
Вельондок В. 86
Вельф II, герцог 457
Вельямінов
Микола Васильович 574
П. В. 579
Венелін Ю. 673
Вепреви 537
Борис Федорович Вепр 537
Вепрев В., воєвода 429
Вербицька Євфимія Юрійвна (*в шл.* Вишневецька) 655
Вердеревські 388
Василь Петрович 389
Григорій Григорович 388
Гурій 389
Дмитро Миколайович 389
Клементій 389

Іменний покажчик

- Роман 388
Верзбовський Т. [Verzbovskiy T.] 80, 108
Вернадський Г. В. [Verнадский Г. В.] 123, 201, 205, 208, 577
Вернер Я. 40
Вертнер М. 312
Верхуслава Всеволодівна, дочка Всеволода Мстиславича 346, **464**
Верхуслава Всеволодівна, дочка Всеволода Юрійовича 521, **552**
Веселовський М. І. [Веселовский Н. И.] 123
Веселовський С. Б. [Веселовский С. Б.] 97, 123, 124, 432, 433, 441, 531
Вестберг Ф. 208
Вестерфельд А. ван 102, 270
Вздорнов Г. І. [Вздорнов Г. И.] 96
 Виговський Іван, гетьман 557
 Виденицькі-Любецькі – див. Друцькі
 Вижійк, литовський князь 593
Викинт 593, 594, 595, **598**
 Вилежинський Зигмунт 370
Виноградов І. [Виноградов И.] 124
Вислава Ярополківна **523**
Висоцький С. О. 101, 102, 124, 218, 257, 259, 270, 311, 312, 315, 318, 322, 402, 463
Вихованець Т. 124
 Вишата Остромирич 30, 267, 268, 305, 323
Вишеслав Володимирович 24, 32, 243, **245–47**, 249, 257, 273, 278
Вишеслава Святославна 313, **374**
Вишеслава Ярославна **350**
 Вишимут, литовський князь 593
 Вишлій, литовський князь 593
 Вишневецькі 10, 26, 72, 648, 650, **654**
Адам Олександрович Корибутович **656**
 Анастасія Василівна (ур. Жилинська), дружина Федора Михайловича 525, 655
 Анастасія Семенівна (ур. Олізарович) 655
Андрій Іванович **655**
 Анна (ур. Ходоровська) 657
Анна Андріївна **656**
 Анна Василівна (ур. Загоровська) 656
Анна Костянтинівна **656**
Анна, дочка Михайла Михайловича Корибута **657**
Анна, дочка Михайла-Сервасія **658**
Анна, дочка Януша **657**
 Анна-Ельжбета (ур. Сверщ), дружина Костянтина Івановича 655
Барбара **657**
 Богдана Юріївна (ур. Гольшанська-Дубровицька), дружина Федька Михайловича 655
Гальшка Андріївна **656**
Гальшка Юріївна **657**
 Гальшка Юріївна (ур. Зенов'євич), дружина Михайла Олександровича 655
 Гелена (ур. Струсь) 656
 Грізельда-Констанція (ур. Замойська) 657
Дмитро Іванович Байда 103, 432, 532, 535, 538, **655**
Дмитро-Єжі 94, 518, **657**
Ельжбета **658**
Єва Олександрівна 654, **656**
Євгенія **658**
 Євгенія-Катерина (ур. Тишкевич) 656
 Євфимія Юріївна (ур. Вербицька), дружина Андрія Івановича 655
Єжі **657**
Єремія-Михайло Корибут **657**
 Єфросинія (ур. Тарновська) 657
Зигмунт Іванович **655**
Іван Михайлович **655**
 Катерина (ур. Дольська) 658
 Катерина (ур. Корнякт) 656
Катерина Іванівна **655**
 Катерина Скорутянка, дружина Федька Михайловича 655
Констанція **657**
Костянтин Іванович **655**
Костянтин Костянтинович **656**
Костянтин-Криштоф 623, **657**
 Магдаліна (ур. Чорторійська) 658
 Магдаліна Деспотівна, дружина Івана Михайловича 655
Максим Олександрович 89, **655**
 Марина (ур. Путятич-Друцька), дружина Федька Михайловича 655
Марина Михайлівна **656**
 Марія-Елеонора (ур. Габсбург) 657
Мар'яна **657**
 Мар'яна (ур. Замойська) 657
Михайло Михайлович Корибут **656**
Михайло Олександрович 88, **655**
Михайло-Сервасій 94, 103, **658**
Міхал-Томаш Корибут **657**
 NN Деспотівна, дружина Федора Михайловича 655
Олександр Михайлович († 1555) **655**
Олександр Михайлович († 1594) **656**
Олександр Олександрович 88, **655**, 686
Олександр, син Костянтина Костянтиновича **657**
Олександра Андріївна 635, **656**
 Олександра Андріївна (ур. Капуста), дружина Олександра Олександровича 655, 686
Олександра Іванівна **655**
Олександра Костянтинівна **656**
Олена **657**
 Олена (ур. Єловицька) 656
 Раїна Єреміївна (ур. Могила) 103, 656
Саломея **658**
Софія Андріївна **656**
Софія Михайлівна **656**
Софія, дочка Дмитра-Єжі **658**
Стефанія Олександрівна **656**
 Текла-Роза (ур. Радзивіл) 658
Теофіля **657**

Іменний покажчик

- Теофіля (ур. Лешинська) 658
 Теофіля-Людвіка Владиславівна (ур. Заславська) 657
 Урсула-Тереза (ур. Мнішек) 657
 Урсуля (ур. Мнішек) 656
Урсуля-Франціска 658
Федір Михайлович 525, 655
Федько Михайлович 609, 655
Франціска 658
Христина Адамівна 657
Юрій Корибут Михайлович 656
Януш 656
Януш-Антоній 658
 Віганд з Марбургу 664
Вігунт Ольгердович 641
 Відера Б. 488
 Вікторов О. [Вікторов А.] 96
 Вікторовський П. Т. [Вікторовський П. Т.] 26
Вілікаїл [Вікаїл] 593, 594
 Вілінбахов В. Б. [Вілінбахов В. Б.] 198
 Вілкул Т. 18, 124
 Вільгельм, герцог 320
 Вільгельм, маркграф 276
 Вільчинський Б. 678
Вінгольт-Андрій Ольгердович (Андрій Горбатий) 42, 295, 601, 630, 639, 640, 665
 Вінклер П. П. фон [Вінклер П. П. фон] 124
 Вінниченко І. А. [Вінниченко І. А.] 26
 Вінцентій з Гранова 638
 Вінцентій Празький 67
 Віппер Р. Ю. [Віппер Р. Ю.] 577
 Віпрехт фон Гройтш 354
Віра Андріївна 565, 567
Віра Всеволодівна 383, 408
 Віролайнен М. М. [Віролайнен М. Н.] 210, 216
Вітень 40, 596, 597, 601, 602
 Вітовський Семен 661
Вітовт-Олександр Кейстутович 42, 62, 78, 82, 94, 103, 295, 298, 299, 300, 301, 391, 428, 431, 433, 529, 533, 565, 579, 605, 610, 615, 622, 623, 631, 634, 636, 639, 640, 643, 662, 665, 666, 673, 674, 685, 696
 Вітонізький Оношко 367
 Де Вітте Є. І. [Де Вітте Е. І.] 83, 133
 Вкринська Маруша 369
 Вкринський Валентій 653
 Владика Івашко Янович 652
 Владимирський-Буданов М. Ф. [Владимирский-Буданов М. Ф.] 75, 124, 132, 347
 Владислав 214
 Владислав I Герман, польський король 278, 324, 325, 326, 354
 Владислав II, князь краківський 334, 398, 401, 402
 Владислав II, чеський король 502
 Владислав IV Ваза 424, 617
 Владислав Варненчик, король Польщі 635
 Владислав Земовитович, мазовецький князь 38, 506
 Владислав Локетек, польський король 37, 38, 511
 Владислав Лясконогий, сілезький князь 475, 489
 Владислав, князь опольський і галицький 39, 103, 511, 642, 669
 Владислав, син Болеслава III Кривоустого 358
 Влас'єв Г. А. [Власьев Г. А.] 124, 296, 422, 423, 424, 430, 432, 434, 436, 440, 444, 445, 446, 447, 450, 451, 452, 509, 510, 527, 639, 675
 Влодарський Б. 470, 481, 489, 490, 494
 Внесд, воєвода 288
 Внукови 537
 Внучек з Кутна 668
 Вовк, воєвода 224
 Вовчий Хвіст, воєвода 236, 252
 Водовозов М. В. [Водовозов Н. В.] 54, 124, 384
 Войков Ю. [Войков Ю.] 94, 124, 125, 568
 Возний І. П. 125
 Вознякова В. 80
 Воїбор Генечевич 378
Воїн [Глібович ?] 40, 597
Воїн Васильович 540
Войдат Кейстутович 662
 Войдило, лідський державець 639
 Войнар М. М. 125
 Войнаровський В. М. 125
 Война-Тристенський 368
 Война-Ясеницька Людовика 370
 Войнич Воронецькі – див. Воронецькі
 Войтех Монвідович 611
 Войтех Рімовідович 611
 Войтович Л. В. 9, 12, 13, 14, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 30, 32, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 67, 83, 84, 85, 87, 100, 108, 125, 126, 127, 137, 175, 177, 195, 196, 201, 210, 212, 214, 218, 231, 232, 233, 235, 240, 242, 246, 255, 260, 294, 323, 330, 346, 347, 363, 364, 384, 403, 404, 413, 414, 415, 416, 417, 421, 424, 428, 431, 432, 433, 441, 466, 471, 472, 474, 479, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 489, 491, 492, 493, 494, 497, 498, 499, 501, 502, 504, 505, 506, 508, 510, 511, 512, 516, 533, 577, 593, 598, 604, 605, 613, 615, 618, 619, 623, 624, 627, 631, 636, 637, 639, 640, 642, 657, 663, 665, 668, 670, 674, 679, 695, 696
Войшвіл Кейстутович 662
Войшелк 296, 502, 595, 597, 599, 600, 601
 Волинські 675
 Артемій Петрович 537, 675
Дмитро Боброк 99, 578, 668, 669, 670, 675
 Волкайте-Куликаускене Р. К. 127
 Волков В. 577
 Волков М. В. [Волков Н. В.] 96
 Волконська О. Г. [Волконская Е. Г.] 127, 423, 424, 425
 Волконські 424
 Володимир Іванович 425
 Григорій Костянтинович Кривий 424, 425
 Григорій Семенович († 15.08.1721) 425
 Григорій Семенович (1742–1824) 425
 Данило 424

Іменний покажчик

- Іван 424
Іван Васильович Потул 424
Іван Федорович 424
Іван Федорович Лось 425
Костянтин Федорович 424
Микола Григорович Волконський-Репнін 425, 451
Микола Сергійович 425
Михайло 424
Михайло Костянтинович Хромий 425
Михайло Микитович 425
Михайло Сейргійович 425
Олександр Михайлович 425
Петро Михайлович (1776–1862) 425
Петро Михайлович (1861–1947) 425
Семен Григорович 425
Сергій Михайлович 425
Сергій Петрович 425
Тимофій 424
Федір Іванович Мерин 425
Федір Львович 425
Федір Федорович († 11.05.1707) 425
Федір Федорович (бл. 1600–1665) 424
Федір Федорович Меринок 425
Федір Федорович(† 1437) 424
- Волович
Григорій 682
Гринко 633
Роман 654
- Володар Василькович 291**
Володар Глібович 288, 290
Володар Ростиславич 316, 323, 324, 326, 327, 328–30, 331, 372, 373, 400, 458
Володимир Андрійович Хоробрий 578, 639, 668
Володимир Андрійович, син Андрія Володимировича 34, 101, 336, 337, 340, 341, 359, 377, 402, 463, 466, 467, 468
Володимир Андрійович, син Андрія Івановича 41, 395, 396, 424, 434, 452, 584
Володимир Андрійович, син Андрія Романовича 436
Володимир Борисович 294
Володимир Василькович 34, 36, 52, 351, 408, 421, 487, 502, 503, 511
Володимир Володаревич 290
Володимир Володимирович, син Володимира Святополковича 362
Володимир Володимирович, син Володимира Ярославича 351, 474, 482
Володимир Всеволодович Мономах 24, 25, 28, 29, 31, 47, 48, 49, 100, 102, 270, 282, 309, 310, 313, 314, 316, 318, 324, 325, 327, 328, 329, 331, 332, 338, 355, 357, 372, 373, 374, 398, 399, 455, 459, 462, 485, 490
Володимир Всеволодович, син Всеволода Мстиславича 464
Володимир Всеволодович, син Всеволода Юрійовича 409, 553
Володимир Всеславич 292
Володимир Глібович, син Гліба Ростиславича 381
Володимир Глібович, син Гліба Юрійовича 406, 551
Володимир Давидович, син Давида Ольговича 412
Володимир Давидович, син Давида Святославича 334, 339, 376, 398
Володимир Дмитрович 391, 392
Володимир Іванович, син Івана Глібовича 363, 365, 512
Володимир Іванович, син Івана Дмитровича 583
Володимир Іванович, син Івана Івановича 415, 499
Володимир Ігоревич 35, 406, 409, 690
Володимир Інгваревич 496
Володимир Костянтинович, син Костянтина Васильовича 562
Володимир Костянтинович, син Костянтина Всеволодовича 385, 554
Володимир Мстиславич, син Мстислава Володимировича 336, 340, 359, 377, 399, 405, 463, 465, 466, 467, 468, 483
Володимир Мстиславич, син Мстислава Івановича 534
Володимир Мстиславич, син Мстислава Ізяславича 490
Володимир Мстиславич, син Мстислава Ростиславича 523
Володимир Олександрович 586
Володимир Ольгердович 42, 92, 587, 616, 636, 642, 673
Володимир Рюрикович 293, 495, 499, 522, 554
Володимир Святополкович 361, 362
Володимир Святославич Святій 21, 24, 29, 87, 94, 102, 197, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232–45, 240, 246, 247, 248, 250, 255, 257, 258, 268, 269, 270, 276, 278, 280, 323, 324, 490
Володимир Святославич, син Святослава Всеволодовича 33, 404, 409, 412, 476, 552
Володимир Святославич, син Святослава Ярославича 379
Володимир Титович Пузир 436
Володимир Федорович 557
Володимир Юрійович, син Юрія Володимировича 381
Володимир Юрійович, син Юрія Всеволодовича 555
Володимир Ярославич, син Ярослава Володимировича 29, 31, 265, 267, 282, 305, 307, 314, 320, 321
Володимир Ярославич, син Ярослава Володимировича Осмомисла 35, 344, 345, 349, 350, 405, 473, 474, 475, 476, 491
Володимир Ярославич, син Ярослава Святославича 378, 380

Іменний покажчик

- Володимирко Володаревич** 21, 34, 37, 105, **333–38**, 339, 341, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 350, 376, 398, 402, 461, 462
Володислав Кормильчич 488
Володихін Д. М. [Володихин Д. Н.] 117
Волотович Антоній 680
Вольдемар I, король Данії 461, 465
Вольф Ю. 81, 98, 297, 298, 300, 364, 365, 366, 436, 514, 583, 604, 611, 612, 618, 619, 624, 627, 630, 631, 634, 641, 642, 648, 649, 651, 654, 658, 663, 664, 665, 666, 667, 673, 674, 678, 679, 686, 690, 692
Вонибут 593
Воробей Стоянович, посадник 239
Воробйов В. М. [Воробьев В. М.] 127, 151, 423
Вороньські 26, 648, **658**
Авдотія Станіславівна **661**
Анастасія Войнич Вороньцька (ур. Гулевич), дружина Матвія 661
Андрій Юрійович **659**
Анна I Станіславівна **661**
Анна II Станіславівна **661**
Анна Михайлівна **660**
Аполонія Станіславівна **661**
Барбара **660**
Барбара Войнич Вороньцька (ур. Сокольська), дружина Стефана Матвійовича 367, 661
Барбара Гжанка, дружина Михайла Юрійовича 659
Война Федорович **659**
Ельжбета (ур. Богуш), дружина Станіслава Станіславовича 660
Катерина Матвійівна **661**
Катерина Михайлівна **660**
Констанція (ур. Стемпковська), дружина Михайла Матвійовича 661
Лев Войнич Вороньцький **660**
Лев Матвійович **661**
Марина Андріївна Войнич Вороньцька (ур. Куневська), дружина Лева 660
Марина Станіславівна **661**
Марія Станіславівна **661**
Матвій Войнич Вороньцький **661**
Микола **660**
Михайло Матвійович **661**
Михайло Юрійович **659**
NN Войнич Вороньцька (ур. Гулевич), дружина Станіслава 660
NN Войнич Вороньцька (ур. Хом'як), дружина Станіслава 660
NN (ур. Микулинська), дружина Юрія Станіславовича 660
Олександр Юрійович **659**
Олександра Матвійівна **661**
Олександра Станіславівна **661**
Павло Станіславович **661**
Петро Станіславович **660**
Софія Федорівна Войнич Вороньцька **660**
Станіслав Войнич Вороньцький **660**
Станіслав Станіславович **660**
Стефан **660**
Стефан Матвійович Войнич Вороньцький **367, 661**
Стефан Юрійович Войнич Вороньцький **661**
Томаш Станіславович **660**
Флоріан-Томаш **660**
Христина Войнич Вороньцька (ур. Боговитіна), дружина Лева 660
Юрій Станіславович **660**
Юрій Федорович **659**
Яків **660**
Якуб **659**
Януш Станіславович **660**
Януш Юрійович **659**
Воронін М. М. [Воронин Н. Н.] 48, 127, 229, 332, 548
Ворончук І. 127
Воротинські 419, 432, **440**
Анастасія Іванівна (ур. Захар'їна) 442
Анастасія Іванівна(в шл. Воротинська) 442
Анна Василівна (ур. Шестунова-Ярославська) 442
Анна Костянтинівна, дружина Дмитра Федоровича(ур. Бабич-Друцька) 441
Василь Львович **440**
Володимир Іванович 442
Дмитро Федорович 441
Євдокія 582
Єфросинія, дружина Михайла Федоровича 441
Іван Михайлович 434, 441, 616
Іван Олексійович 442
Катерина Іванівна 442
Марія Федорівна (ур. Телепньова-Оболенська) 442
Марфа, дружина Олександра Івановича 442
Михайло Іванович 434, 442
Михайло Федорович 441
NN, дружина Василя Семеновича Красного 301
Олександр Іванович 442
Семен Федорович 441, 544, 582
Федір Львович 432, **440**, 650
Воскресенський В. О. [Воскресенский В. А.] 455
Востоков А. Л. 108
Востоков О. Х. [Востоков А. Х.] 77, 95
Вратислав II 310
Вратислав, маркграф Бренський 338
Врублевський А. [Врублевский А.] 127, 252
Всеволод Борисович 24, **293**
Всеволод Василькович **291**
Всеволод Володимирович, син Володимира Ігоревича **411**
Всеволод Володимирович, син Володимира Святославича 24, 244, 246, 249, **273**
Всеволод Всеволодович, син Всеволода Мстиславича **495**

Іменний покажчик

- Всеволод Всеволодович, син Всеволода Юрійовича 427
Всеволод Глібович, син Гліба Всеславича 288
Всеволод Глібович, син Гліба Ростиславича 381, 382
Всеволод Давидович 358, 375
Всеволод Ігоревич 327
Всеволод Костянтинович 413, 554
Всеволод Михайлович 386
Всеволод Мстиславич, син Мстислава Володимировича 346, 378, 460
Всеволод Мстиславич, син Мстислава Ізяславича 351, 474, 490, 495
Всеволод Мстиславич, син Мстислава Романовича 524
Всеволод Олександрович, син Олександра Всеволодовича 503
Всеволод Олександрович, син Олександра Михайловича 585
Всеволод Ольгович 31, 32, 288, 291, 333, 334, 335, 338, 341, 348, 375, 376, 377, 378, 397, 402, 404, 461
Всеволод Святославич (Буй-Тур Всеволод) 404, 407, 551
Всеволод Святославич Чермний 33, 35, 383, 404, 417, 553
Всеволод Семенович 422
Всеволод Юрійович Велике Гніздо 24, 31, 36, 292, 294, 350, 380, 381, 382, 383, 405, 409, 464, 467, 473, 474, 475, 477, 479, 521, 548, 549, 551
Всеволод Юрійович Орехва 423
Всеволод Юрійович, син Юрія Всеволодовича 524, 554
Всеволод Ярополкович 408, 411
Всеволод Ярославич, син Ярослава Володимировича 29, 268, 270, 281, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 315–18, 316, 323, 324, 327, 353, 354, 372, 373, 455
Всеволод Ярославич, син Ярослава Ізяславича 34, 55, 361, 490
Всеволод Давидович 331, 339, 356, 359, 459
Всеволод-Заболоцькі 531
Григорій Васильович 532
Марія Федорівна (в шл. Оболенська) 444
Всеволодський А. Н. [Всеволожский А. Н.] 127, 531
Всеволожські 531
Андрій Семенович Китих 531
Дмитро Андрійович 531
Іван Дмитрович Всеволож 530, 590
Іван Олександрович 531
Іван Семенович Бздох 531
NN Іванівна 531, 590
Олексій Матвійович 531
Семен Іванович 531
Всеслав Брячиславич, син Брячислава Васильковича 292
Всеслав Брячиславич, син Брячислава Ізяславича 31, 281–82, 283, 284, 285, 286, 294, 308, 309, 313, 314, 315, 316, 353, 371
Всеслав Василькович 285, 288, 290, 292, 520, 550
Всеслав Ізяславич 280, 281
Всеслав Микулич 293, 294
Всеслав Рогволодович 290, 291
Всеслава Всеволодівна 405, 552
Всеслава Рюриківна 381, 522
Вуйцик В. 497
Вурце Михайло, візантійський полководець 224
Вяземські 524
Андрій Іванович 525
Андрій Юрійович 524
Афанасій Іванович 525
Василь Андрійович 524
Григорій Миколайович 525
Данило Михайлович, син Михайла Івановича 524
Данило Михайлович, син Михайла Юрійовича 524
Іван Андрійович Жилка 524
Іван Іванович, син Івана Івановича 524
Іван Іванович, син Івана Костянтиновича 524
Іван Костянтинович 524
Іван Михайлович 524
Костянтин Федорович 524
Леонід Дмитрович 525
Михайло Дмитрович 525
Михайло Іванович 524
Михайло Чорний 525
Михайло Юрійович 524
NN Романівна (ур. Яголдай), дружина Юрія Борисовича Вяземського 695
Олександр Михайлович 524
Олександр Олексійович 525
Петро Андрійович 525
Тимофій Михайлович 524
Федір Андрійович 524
Юрій Борисович 695
Юрій Костянтинович 524
Вязовичі 612
В'яз Янович 612
Гліб 612
Івашко 612
В'ячеслав Володимирович 28, 31, 32, 284, 286, 334, 335, 373, 375, 376, 398, 459, 461
В'ячеслав Володимирович?, син Володимира Святославича 278
В'ячеслав Товстий, боярин 53
В'ячеслав Ярополкович 324, 356
В'ячеслав Ярославич, син Ярослава Володимировича 306, 307, 321, 323
В'ячеслав Ярославич, син Ярослава Ярополковича 358
В'ячеслав, воевода 477
Вячко Борисович 289, 293
Вячко Святославич 289

Іменний покажчик

- Г
- Габлицель Федір [Габлицель Федор]* 94, 147
- Гавриїл Мстиславич** 411
- Гагаріни **557**
- Андрій Григорович 557
- Григорій Григорович 557
- Григорій Григорович Гагарін-Струдза 558
- Григорій Євгенович Гагарін-Струдза 557
- Григорій Іванович 557
- Марія Олександрівна (ур. Струдза) 557
- Матвій Петрович 557
- Михайло Іванович Гагара 557
- О. П. Гагарін [Гагарин А. П.]* 558
- Олександр Іванович 557
- Павло Павлович 557
- Павло Сергійович 557
- Сергій Сергійович 557
- Гадзяцький С. С.* 569
- Гадло А. В.* 127, 221, 237, 271
- Газенвінкель К. Б. [Газенвінкель К. Б.]* 127
- Галецький О.* 634, 648, 668
- Галичинські **685**
- Герасим 685
- Григорій 685
- Іван 685
- Галл Анонім [Галл Аноним]* 63, 64, 108, 205, 252, 253, 264, 354
- Гальперин Ч.* 116
- Гансгоф Ф. Л.* 15
- Гарай, палатин 674, 676
- Гарайнівна Анна (в шл. Четвертинська) 368
- Гаральд III, норвезький король 266, 267, 318, 320
- Гаральд Молодший 200
- Гаральд Синьозубий, датський конунг 235
- Гарданов В. К.* 127
- Гардар 267
- Гардізі 206
- Гаркави А. Я.* 127
- Гастон II де Фокс-Граїлі, граф де Кандале 646
- Гаудемунда-Софія** 602
- Гаштольди
- Анна 619
- Іван 644
- Мартин 607, 693
- Ольбрахт Мартинович 583
- С. Гаштольд 648
- Гваньїньї (Гвагнин) Олександро* 95, 108
- Гваребута-Василиса** 604
- Гвітсеркр 205
- Гвоздьови-Ростовські – див. Ростовські
- Гедеонов С. А.* 127, 198
- Гедимін [Гедимінас]** 24, 39, 40, 41, 42, 62, 89, 100, 295, 296, 415, 506, 511, 578, 585, 597, 601, 603, 604, 610, 611, 613, 618
- Гедиміновичі 7, 9, 10, 23, 24, 25, 26, 40, 41, 42, 43, 46, 61, 63, 70, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 86, 195, 295, 297, 299, 364, 365, 416, 601, 610, 611, 612, 618, 619, 632, 643, 648, 666, 673, 685, 686, 688, 689
- Гедройци **600**
- Война 600
- Гінвіл Гедрусович 600
- Гогул 600
- Гоїгорн 600
- Гурда Гінвілович 600
- Зигмунт Матушович 683
- Іван 632
- Любим 600
- Люгайл 600
- Ягайло 600
- Гедройци-Юрага **600**
- Юрага-Юрій 600
- Гедрус [Ердень] Романович** 596, 597, 600
- Гейденштейн Рейнгольд* 94, 95, 108, 148
- Гейза II, угорський король 335, 336, 337, 463
- Гейсман П. А.* 127
- Генріх I, французький король 266, 321
- Генріх II, герцог брауншвейгський 648
- Генріх II, германський кайзер 252, 259, 261
- Генріх II, князь гологовський 37, 511
- Генріх III, германський кайзер 266, 306, 308, 312
- Генріх IV, германський кайзер 68, 313, 317, 457
- Генріх V Бланкенбург-Шварцбург 501
- Генріх VI, германський кайзер 485
- Генріх IX, князь глоговсько-кросненський 646
- Генріх Довгий фон Штаден, маркграф 317, 457
- Генріх Земовитович, мазовецький князь 666
- Генріх Латвійський [Генрих Латвийский]* 108, 292, 293, 523, 593
- Генріх Лев, саксонський герцог 488
- Генріх Мореплавець, португальський принц 65
- Генріх, баварський герцог 235
- Генріх, брат Мешка III Старого 347
- Генсьорський А. І.* 51, 53, 54, 71, 127, 498
- Георг II де Монфор, герцог 648
- Георг Бородатий, герцог саксонський 647
- Георг, герцог баварсько-ландсхутський 647
- Георгій I Багратіоні, грузинський цар 262
- Георгій III, грузинський цар 462, 551
- Георгій Маняк, візантійський полководець 265, 266, 267, 320
- Георгій Нестерович, воєвода 349
- Георгій Тзулос 254
- Георгій Угрин 250
- Георгій, архієпископ 239
- Георгій, митрополит 309
- Гепенер М. В.* 96
- Герасимов М. М.* 102, 127, 257, 270, 404, 548
- Герберштейн Сігізмунд* 94, 95, 108, 148, 393, 394, 450
- Гербурти
- Анна, (в шл. Збарзька) 653
- Ян 66
- Ян Щенсний 64, 66, 517
- Герман V, ландграф Тюрінгії 478, 484
- Герман, баденський герцог 502
- Гермонт [Скірмонт]** 598

Іменний покажчик

- Гертруда Бабенберг, дружина Романа
Даниловича 502, 509
Гертруда-Олісава, дружина Ізяслава Ярославича
25, 266, 310, 311, 353, 354, 374
Герцик 632
Гетманець М. Ф. 403
Гізель І. 93
Гільфердінг О. Ф. [Гільфердінг А. Ф.] 127, 128,
221, 232
Гіляров Ф. [Гіляров Ф.] 127
Гінвіл-Борис Мінгайлович 40, **594**, 595
Гіндін Л. О. [Гіндін Л. А.] 216
Гінзбург В. В. [Гінзбург В. В.] 128, 252, 257, 258
Гісцова Л. 128
Гіта, дочка Гаральда II, дружина Володимира
Мономаха 456
Гітлер 314
Гічинський Янчик 638
Глазати-Оболенські – див. Оболенські
Глазати-Шуйські – див. Шуйські
Глазиріна Г. В. [Глазырина Г. В.] 108, 128, 154,
210, 244, 261
Глебови 272
Глинські 396, 538, **692**, 695
Агафія Семенівна **693**
Анастасія Василівна **694**
Андрій Семенович **693**
Анна, дочка Стефана Якшича, дружина Василя
Львовича Сліпого Мамає 693
Борис Іванович 650, **692**
Василь Борисович **693**
Василь Васильович **694**
Василь Дашкович **694**
Василь Львович Сліпий Мамає 582, **693**
Василь Михайлович **694**
Вацлав Іванович 693
Григорій-Юрій Борисович **693**
Дашко Борисович **693**
Дмитро Васильович 94, **694**
Іван Борисович **693**
Іван-Юрій Васильович Хромий **694**
Іван Васильович, син Василя Борисовича
694
Іван Васильович, син Василя Львовича
Сліпого Мамає **694**
Іван Дашкович **694**
Іван Львович Мамає **693**
Іван Михайлович **695**
Іван Олександрович 513, **692**
Іван Семенович, син Семена-Домонта
Івановича **693**, 695
Лев Борисович Сліпий **693**
Марина Юрійвна **695**
Марія Василівна **694**
Михайло Васильович **694**
Михайло Іванович 693
Михайло Львович Дородний 94, 298, 300,
303, 450, 453, **693**
NN (ур. Оболенська), дружина Михайла
Львовича Дородного 693
NN Іванівна **694**
NN Львівна **693**
NN Романівна Іванцевич, дружина Івана
Львовича Мамає 693
Олександра, дружина Федора Івановича 692
Олена Василівна 442, 450, 582, **694**
Олена Григорівна **694**
Олешко Іванович **694**
Семен Васильович **694**
Семен-Домонт Іванович **692**
Федір Іванович, син Івана Олександровича
692
Федір Іванович, син Івана Семеновича 693
Федір Львович **693**
Федір Семенович **693**
Федька Борисівна **693**
Юрій Васильович, син Василя Львовича
Сліпого Мамає **694**
Юрій Васильович, син Григорія-Василя
Федоровича **694**
Юрій Іванович 693
Ярослав Іванович 693
Лиходіївські
Богдан 695
Вацлав 695
Ждан Іванович 695
Іван Васильович 695
Олександр Іванович 695
Путивльські
Анастасія Михайлівна (ур. Жижемська) 535,
694
Богдан Володимирович **695**
Богдан Федорович 517, **694**
Володимир Богданович 535, **694**
Гліб Волковиський 351
Гліб Друцький 299
Гліб Андрійович, син Андрія Володимировича
645
Гліб Андрійович, син Андрія Юрійовича 550
Гліб Василькович 560
Гліб Васильович, син Василя Давидовича
Грізні Очі 539
Гліб Васильович, син Василя Ярославича 387
Гліб Володимирович, син Володимира
Глібовича 382, 383, 522
Гліб Володимирович, син Володимира
Святославича 245, 250, 254, 255, 261, 274,
275, 309, 317
Гліб Всеволодович, син Всеволода Юрійовича
334, 552
Гліб Всеволодович, син Всеволода
Давидовича 339, 468
Гліб Всеславич, син Всеслава Брючиславича
283, **284**, 285, 356
Гліб Всеславич, син Всеслава Рогволодовича
292
Гліб Дмитрович 632, 674

Іменний покажчик

- Гліб Іванович Кіндирович 632
Гліб Костянтинович, син Костянтина Васильовича 562
Гліб Олександрович, син Олександра Глібовича 362
Гліб Олександрович, син Олександра Федоровича 437
Гліб Ольгович 400
Гліб Рогволодович, син Рогволода Борисовича 40, 596, 597
Гліб Рогволодович, син Рогволода Рогволодовича 288, 289
Гліб Ростиславич, син Ростислава Глібовича 290
Гліб Ростиславич, син Ростислава Мстиславича 526
Гліб Ростиславич, син Ростислава Ярославича 378, 380, 467, 521, 550
Гліб Святославич, син Святослава Всеволодовича 33, 405, 410, 521, 553
Гліб Святославич, син Святослава Глібовича 528
Гліб Святославич, син Святослава Івановича 532
Гліб Святославич, син Святослава Ярославича 282, 308, 309, 310, 314, 323, 371
Гліб-Олександр Юрійович, син Юрія Володимировича 24, 343, 376, 377, 378, 379, 404, 467, 468, 491, 547, 549
Гліб Юрійович, син Юрія Ярославича 55, 360, 361, 362
Глібовичі 611, 612
Гліб В'язович 612
Гліб Янович 612
Єжі Кароль 612
Марцибелла Анна 612
Миколай Янович 612, 628
Петро Глібович 612
Станіслав Монвід Глібович 612
Христина Барбара 612
Юрій Глібович 612
Ян Юрійович 612, 617
Ян Янович 612
Гломозда К. Ю. 238
Гнівощ Бальцер 635
Гнівощович Федько 635
Годлав 198
Годунови
Борис 424, 541, 559, 575, 584
Ірина Федорівна 584
Федір Борисович 453
Гойський [Гостський] Єрофій 659
Голб Н. 108, 208
Голєніні-Ростовські – див. Ростовські
Голібісовські 557
Іван Федорович Менший Лапа 557
Голігінні 542
Григорій Леонтійович 542
Данило Іванович 542
Іван Іванович 542
Іван Леонтійович 542
Леонтій Іванович 542
Олександр Іванович 542
Петро Іванович 542
Степан Іванович 542
Ушак Іванович 542
Федір Іванович 542
Голішиєнко В. С. [Гольшиєнко В. С.] 96
Голіцин М. М. [Голіцын Н. Н.] 128, 542, 621
Голіцини 10, 620, 621
Анастасія Іванівна (ур. Воротинська) 442
Борис Володимирович 621
Борис Олексійович 621
Василь Васильович 436, 544, 621
Дмитро Михайлович 621
Дмитро Олексійович 621
Дмитро Петрович 621
Микола Дмитрович 621
Микола Сергійович 621
Михайло Іванович Голіца 621
Михайло Михайлович, генерал-адмірал 621
Михайло Михайлович, генерал-фельдмаршал 621
Олександр Миколайович 621
Олександр Федорович Прозоровський-Голіцин 541
Петро Олексійович 442
Сергій Федорович 621
Федір Сергійович 541
Головинська Гальшка (в шл. Чорторійська) 635
Головін Н. [Головин Н.] 128
Головіни
Іван 395
Марія (ур. Одоєвська) 434
Петро Іванович 434
Головко О. Б. 34, 37, 64, 128, 129, 249, 254, 257, 262, 265, 272, 275, 276, 277, 470, 471, 479, 483, 488, 489
Головні-Острожецькі 685
Андрій Федорович 686
Анна Федорівна 686
Білухна Михайлівна 686
Гліб Іванович 686
Дмитро 685
Іван Дмитрович 686
Катерина Михайлівна 686
Марина Федорівна 686
Михайло Іванович 686
Петро Михайлович 686
Софія Петрівна 686
Федір Петрович 298, 686
Юрій Петрович 682, 686
Головчинські 558
Духна Матвіївна (в шл. Мосальська) 435
Людмила (ур. Духнич) 558
Матвій Микитич 435, 446, 558
Микола Костянтинович 559

Іменний покажчик

- Софія Ярославівна (в шл. Сангушко-Каширська) 101
Софія Ярославна (в шл. Сангушко-Каширська) 683
Томіла (ур. Заславська) 558
Феодосія Матвіївна (в шл. Мосальська) 446
Фетинія, дружина Матвія Микитича 558
Ярослав Матвійович 558
Голубев С. Т. [Голубев С. Т.] 83, 84, 108, 129, 509
Голубева Л. А. [Голубева Л. А.] 129
Голубинський Є. Є. [Голубинский Е. Е.] 129, 217, 230, 238, 256
Голубі-Ростовські – див. Ростовські
Голубовська Н. П. [Голубовская Н. П.] 129
Голубовський П. В. [Голубовский П. В.] 129, 241, 307, 347, 526
Голубцов В. В. 168
Гольдберг А. Л. 100, 129
Гольденберг Я. 129
Гольцовські – див. Друцькі
Гольшанські 365, 536, 600
Авдотія Іванівна 607
Агрипина Іванівна 608
Анастасія Семенівна 608
Анастасія Юрійвна 609
Анастасія-Богдана Юрійвна 517, 609
Андрій Іванович 300, 605, 643
Андрій Семенович 606
Анна Іванівна 605
Анна Михайлівна (ур. Чарторийська) 607
Анна Олександрівна 608
Анна Юрійвна (ур. Радзивіл) 609
Анна Юрійвна, дочка Юрія Івановича 609
Анна Юрійвна, дочка Юрія Семеновича 607
Барбара Олександрівна 608
Богдана Юрійвна 609, 655
Василиса Андріївна 606, 643
Василиса Андріївна (в шл. Бельська) 300
Василиса Іванівна 608
Василь Юрійович 607
Володимир Юрійович 609
Гліб Семенович 606
Гольша Романович 600, 604
Данило Семенович 606
Іван Ольгімантович 417, 533, 605, 606, 663, 664
Іван Юрійович, син Юрія Івановича 608
Іван Юрійович, син Юрія Семеновича 607, 635
Лев Семенович 608
Марія Андріївна 300, 606
Марія Дмитрівна, дружина Семена Семеновича (ур. Сокира-Зубревицька) 606
Марія Семенівна 607
Марія Юрійвна 543, 609
Марія, дружина Семена Івановича 605
Маруша Семенівна 607
Михайло Іванович 605
Михайло Семенович Болобан 606
Міндовг 604
Олександр Іванович Нелюб 605
Олександр Семенович 607
Олександр Юрійович 607
Олександра Олександрівна 608
Олена Юрійвна 609
Ольгімант Міндовгович 13, 416, 422, 604
Павло Олександрович 608
Семен Іванович Лютій 605, 637
Семен Семенович 606
Семен Юрійович, син Юрія Івановича 609
Семен Юрійович, син Юрія Семеновича 607, 608, 653
Софія Андріївна 300, 606, 638, 646
Софія Олехнівна Судимонтівна, дружина Олександра Юрійовича 607
Софія Юрійвна 609
Тетяна Семенівна 514, 608
Федір Юрійович 609
Федора Юрійвна 609
Юліанна Іванівна 605, 663
Юліанна Семенівна 607, 637
Юліанна Юрійвна 607
Юрій Іванович 583, 608, 682
Юрій Олександрович 608
Юрій Семенович 606
Юрій Юрійович 607
Ядвіга Олександрівна 608
Януш Олександрович 608
Гонсіоровський О. [Гонсиоровский О.] 10, 39, 71, 108, 651
Гоппен Е. 103
Горайн 370
Горанін Е. 484
Горбаті-Мосальські – див. Мосальські
Горбаті-Шуйські – див. Шуйські
Горбенко С. О. 35, 105, 129, 257, 340, 346, 349, 521
Горбунова Е. А. 168
Горват І. 489
Гординський С. 129
Гордислава Ростиславна 289
Гордієнко М. С. [Гордиенко Н. С.] 129, 233, 238
Гордій Сурін 625
Горенські – див. Оболенські
Горностаї
Анастасія Іванівна (в шл. Сангушко-Ковельська) 682
Анна Єронімна (в шл. Порицька) 660
Остап 635
Горський А. А. [Горский А. А.] 129, 130, 207, 527, 577
Горський В. С. [Горский В. С.] 478
Горські-Бурневці – див. Друцькі
Горські-Дудаковські – див. Друцькі
Горчак Б. 73, 678
Горчакови 436
Євстафій Володимирович 437
Іван Романович 437

Іменний покажчик

- Ірина Микитівна 437
Микита Григорович 437
Михайло Дмитрович 437
Олександр Михайлович 437
Петро Іванович 437
Петро Михайлович 437
Федір Савич 437
Юрій Іванович 437
Гостев А. П. 130, 331
Гостомисл 198, 200, 203, 215
Готфрід з Вітербо 265
Готьє Ю. В. Готьє [Ю. В.] 675
Готьє, єпископ 321
Гошко Т. 130
Гошко Ю. Г. 130
Грамюллер Г.-Ю. 57
Грабовацький В. В. 333, 489
Грабович Г. 91, 182
Грабський А. 275, 276
Граля Г. 482, 483, 485, 486, 487, 491, 502, 512
Гранстрем Е. Э. 130
Греков Б. Д. 11, 12, 16, 17, 18, 61, 90, 119, 130, 160, 172, 197, 210, 222, 232, 233, 237, 263, 283, 315, 458, 577
Греков І. Б. [Греков І. Б.] 130
Грекул Ф. А. 112
Гремислава Всеволодівна 39, 511, 618
Гремислава Інгварівна 35, 496
Гречило А. 499
Григорій Несвізький 365
Григорій VII 25, 310, 353
Григорій XI 669
Григорій Євнутович 616
Григорій Романович 437
Григорій Семенович, син Семена Дмитровича 301
Григорій Семенович, син Семена Івановича
Трави 537
Григорій Титович Огонь 436
Григорій, архимандрит 609
Григорій, надзупан 499
Григорій, ченець 456
Григорович В. І. [Григорович В. І.] 94, 96
Гридко Костянтинівич 298
Гриневиц К. Е. [Гриневиц К. Э.] 237
Гринко, подільський староста 671
Гриньов М. М. [Гриневиц Н. Н.] 130, 196, 201
Грицак П. 130, 345, 481, 488
Грицак Я. 9, 14, 126, 488
Грицкевич А. П. 130
Грімстед-Кеннеді П. 79, 80, 139
Гронський Й. 130
Груневег 501
Грушевський М. С. 7, 8, 11, 16, 27, 36, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 61, 70, 72, 83, 91, 92, 126, 131, 134, 145, 196, 203, 205, 209, 212, 215, 221, 229, 230, 232, 233, 254, 256, 260, 272, 275, 280, 281, 283, 285, 308, 313, 315, 327, 330, 331, 337, 338, 345, 347, 351, 359, 415, 416, 419, 421, 428, 433, 458, 466, 479, 481, 490, 493, 494, 497, 498, 499, 504, 506, 511, 524, 526, 650, 678
Грушевський О. С. 92, 130
Губастови **531**
Андрій Більший Німий Микитович 531
Андрій Менший Микитович 531
Андрій Микитович Рига 531
Василь Андрійович 531, 532
Василь Іванович Губастий 531
Василь Іванович Усюком 531
Володимир Андрійович 532
Володимир Микитович Рига 531
Гліб Андрійович 531
Данило Васильович Губастий-Всеволозьський 531
Дмитро Андрійович 531
Іван Андрійович 532
Іван Данилович 531
Іван Микитович 531
Іван Олександрович 531
Ігнатій Ушаков Губастий-Всеволозьський 532
Микита Васильович Горбатий Трясиголов
Губастий-Всеволозьський 531
Олександр Данилович 531
Петро Іванович 531
Семен Володимирович 531
Степан Олександрович 531
Терентій Іванович 531
Тимофій Іванович 531
Ушак Іванович 531
Губкіни-Ростовські – *див.* Ростовські
Гуго Великий, граф де Крепі, син Генріха I 321
Гуго, граф 211
Гудавічюс Е. 131, 603
Гудзій М. К. [Гудзій Н. К.] 131, 309, 566
Гулевичі
Анастасія (*в шл.* Войнич Воронєцька) 661
Микола 686
NN (*в шл.* Войнич Воронєцька) 660
Гумильов Л. М. [Гумилев Л. Н.] 131, 201, 569, 577
Гундорови **559**
Андрій Великий Федорович Гундор 559
Андрій Менший Федорович 559
Іван Великий Федорович Гундор 559
Гунімунд 227
Гуннар 236
Гуревич А. Я. 131, 241
Гуревич Ф. Д. 131
Гуржій І. 131, 488
Гурка Лукаш 515
Гурка О. 508, 668
Гурко Федорович 623, 680
Гуслистий К. 131, 492
Гуцин О. 131, 407
Гюнтер I, граф Кафенбурзький 356
Д
Давид Будівник, грузинський цар 458
Давид Володимирович 409
Давид Всеславич 282, 284, 285

Іменний покажчик

- Давид Дмитрович, син Дмитра Городецького 295, 327, **365**, 639, 640
Давид Іванович **543**
Давид Ігоревич 30, 52, 105, 316, **324–27**, 328, 329, 331, 332, 352, 354, 355, 356, 357, 372, 373, 374, 375
Давид Інгваревич **385**
Давид Костянтинівич **571**
Давид Мстиславич **523**
Давид Ольгович, син Олег Мстиславич **415**
Давид Ольгович, син Олега Святославича 32, 403, 407, **408**, 412
Давид Ростиславич 285, 290, 292, 293, 344, 350, 351, 383, 384, 466, 467, 519, **520**
Давид Святославич, син Святослава Ярославича, кн. рязанський 378, **379**
Давид Святославич, син Святослава Ярославича, кн. чернігівський 31, 284, **372**, 373, 374, 375, 460
Давид Федорович **539**
Давид Юрійович, син Юрія Васильовича **568**
Давид Юрійович, син Юрія Володимировича **382**, 385, 553
Давид, гродненський староста 610
Давид, син Андрія I 311, 312
Дандоло Енріко 480
Дандоло Енріко, дож Венеції 409
Даниїл Мніх 285, 327
Данилевич В. Е. 244
Данилевський В. В. [Данилевский В. В.] 131, 569
Данилевський І. М. [Данилевский И. Н.] 19, 131, 254
Данило Борисович **574**
Данило Васильович, син Василя Дмитровича Кирдяпа **576**
Данило Васильович, син Василя Дмитровича Московського **580**
Данило Васильович, син Василя Івановича 543
Данило Володимирович **392**
Данило Дмитрович **579**
Данило Іванович **578**
Данило Мстиславич **510**
Данило Олександрович **571, 572, 577**
Данило Романович, син Романа Васильовича **540**
Данило Романович, син Романа Мстиславича 13, 24, 25, 35, 39, 53, 54, 70, 247, 408, 418, 471, 480, 487, **492–94**, 504, 526, 569, 593, 595, 598, 599
Данило Романович, син Романа Семеновича **433**
Данило Семенович **578**
Данило Ярославич **569**
Данило, ігумен 25
Данило, митрополит 58
Данилова В. П. 131
Данилова І. 63
Данилова Л. В. 131
Данилови **528**
Данилович В. 281, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295
Данилович В. Е. 131
Данилович І. 62, 66, 131
Данилович Петро 657
Данислав Лазутинич 471
Данміла-Єлизавета Гедимінівна **612**
Данута-Анна Кейстутівна **665**
Даркевич В. П. 131, 132
Дашкевич М. П. [Дашкевич Н. П.] 132, 171, 347, 416, 492, 504, 604
Дашкевич Я. Р. 71, 72, 79, 125, 132, 487, 505, 671
Дашков С. Б. 132, 487
Дашкови **533**
Андрій Дмитрович 533
Андрій Іванович 533
Аполлон Андрійович 534
Василь Андрійович 534
Дмитро Михайлович 533
Іван Андрійович 533
Іван Васильович 534
Іван Дмитрович 533
Іван Михайлович Василевський 533
Катерина Романівна(Воронцова) 533
Костянтин Михайлович 533
Лука Васильович 534
Михайло Михайлович 533
Михайло Олександрович Зяло 533
Олександр Святославич Дашек 533
Олексій Іванович 534
Петро Андрійович 533
Роман Михайлович 533
Семен Дмитрович 533
Федір Романович 533
Дашкович
Остап 300
Сенко 298
Дворжачек В. 359, 484, 646, 666
Дворніченко О. Ю. [Дворниченко А. Ю.] 18, 132, 133, 151, 175
Дебедєв В. [Дебедєв В.] 51
Девлеш 696
Девлет-Гірей 564, 690
Дегтярев А. Я. 127, 423
Дедо II, маркграф 310
Дедо фон Веттін, маркграф 353
Дееви **545**
Іван Дмитрович Дей **545**
Деметрій I, грузинський цар 462
Демид Володимирович **363**
Дем'ян Глібович **560**
Дем'ян, тисяцький 53
Демянова В. Г. 275
Деревинські
Дмитро 505
Іван Дмитрович 506
Михайло Іванович 505
Державін М. С. [Державин Н. С.] 133, 222
Державіна О. А. [Державина О. А.] 133, 566

Іменний покажчик

- Держер-Гауф Г. 639
 Деспотівни
 Анна (в ил. Збаразька) 653
 Анна (в ил. Сангушко) 681
 Магдалина (в ил. Вишневецька) 655
 Магдалина (в ил. Чорторійська) 635
 NN (в ил. Вишневецька) 655
 Джаксон Т. М. [Джаксон Т. Н.] 69, 108, 128, 133, 154, 243, 250, 261
 Джан Галеаццо, герцог міланський 647
 Джанібег, хан Золотої Орди 387
 Джелал-ад-дін, хан Золотої Орди 696
 Джила (Дюла) 206
 Джучиди 23, 493, 494
 Диль Ш. 133
 Димнич Я. Н. 133
 Діанова Т. В. [Дианова Т. В.] 259
 Дівович-Трипольський Данило 394
 Дімітріу А. [Димитриу А.] 133
 Дімник М. 133
 Діонісій *див.* Звенигородський Данило Васильович Лупа.
 Діонісій Юрійович 641
 Дір 203, 204, 205, 206, 210
 Дітріх 264
 Дітріх фон Буксгевден, єпископ 523
 Дітріх фон Гальдеслебен, маркграф 276
 Дітріх, маркграф 235
 Длугопольський А. 133
 Длугош Ян 51, 64, 65, 148, 205, 227, 235, 253, 277, 278, 293, 329, 330, 332, 346, 354, 357, 374, 480, 488, 495, 506, 519, 665, 670, 678
 Дмитрієви **529**
 Дмитрієви-Мамонови **529**
 Емануїл Олександрович 529
 Іван Ілліч 529
 Олександр Матвійович 529
 Федір Іванович 529
 Дмитрієв Л. А. [Дмитриев Л. А.] 89, 99, 111, 133
 Дмитрієва Л. А. [Дмитриева Л. А.] 133
 Дмитрієва Р. П. [Дмитриева Р. П.] 61, 100, 133, 447, 548, 550
 Дмитро Городецький **365**
 Дмитро Овруцький **417**
 Дмитро Андрійович, син Андрія Васильовича **582**
 Дмитро Борисович 95, **560**, 570, 572
 Дмитро Васильович, син Василя Дмитровича **300**
 Дмитро Васильович Друцький, син Василя Михайловича **299**, 390
 Дмитро Васильович, син Василя Михайловича Кашинського **588**
 Дмитро Всеволодович Шутиха **431**
 Дмитро Глібович, син Гліба Святославича **534**
 Дмитро Ейкович 13
 Дмитро Єремійович **587**
 Дмитро Завидич 25, 458, 483
 Дмитро Іванович Донський 99, 388, 390, 428, 440, 556, 558, 562, 574, 576, **578**, 587, 605, 641
 Дмитро Іванович Жилка 448, 541, **582**
 Дмитро Іванович, син Івана Васильовича Грозного (†1553) **584**
 Дмитро Іванович, син Івана Васильовича Грозного (†1591) **584**
 Дмитро Іванович, син Івана Давидовича **574**
 Дмитро Іванович, син Івана Івановича **584**
 Дмитро Костянтинович 49, **573**, 578, 668
 Дмитро Михайлович Грізні Очі **585**, 614
 Дмитро Мстиславич **414**
 Дмитро Олександрович, син Олександра Глібовича **528**
 Дмитро Олександрович, син Олександра Ярославича **570**
 Дмитро Ольгович, син Олега Святославича **413**
 Дмитро Патрикійович **622**
 Дмитро Романович, син Романа Васильовича **540**
 Дмитро Романович, син Романа Глібовича **528**
 Дмитро Святославич **555**
 Дмитро Семенович **299**, 605
 Дмитро Федорович **556**
 Дмитро Юрійович Красний **580**
 Дмитро Юрійович Шемяка 41, 59, 105, 429, 444, 449, 540, 575, **580**, 634
 Дмитро Юрійович, син Юрія Всеволодовича **587**
 Дмитро Ярославич **390**
 Дмитро, воевода 468
 Дмитро, дружинник 315
 Дмитро, князь († після 1368) 504
 Дмитро, конюх 325
 Дмитро, надвірний суддя 503
 Дмитро, подільський князь 670
 Дмитро, тисяцький 53
 Дмитро?, князь друцький 296
 Добриня 229, 230, 234, 236, 238, 240, 246, 257, 262, 305
 Добриня Ядрійкович 283, 462, 476, 485
 Добриця О. 133
 Добровольський Б. М. [Добровольский Б. М.] 91, 109
 Добровський Й. 89, 90
 Добродомов І. Г. [Добродомов И. Г.] 133, 274
 Добронєга Володимирівна 245, 266, **277**, 354
 Добрянський Ф. М. [Добрянский Ф. Н.] 96
 Довгелло В. 98, 110
 Довгирд 293, 593
 Довженок В. І. [Довженок В. И.] 133
 Довмонт-Гимофій 572, 594, **600**, 602
 Довнар-Запольський М. В. 75, 78, 108, 133, 221
 Довспрунц 494, 593, **594**, 598, 599
 Дов'ят 593, **594**
 Долголгати 695
 Долголгат 695

Іменний покажчик

- Долголгат Долголгатович 695
Долгорукий А. В. 445
Долгорукий П. 432, 433
Долгорукий Ф. 133
Долгоруки – див. Оболенські
Долгоруков П. В. 133, 272, 445
Долгорукови – див. Оболенські
Долоцький В. І. [Долоцький В. І.] 108
Дольські 26, **623**
 Андрій 623
 Анна (ур. Ходоровська) 623
 Катерина (в шл. Вишневецька) 658
 Михайло Костянтинович 607, **623**, 674
 Ян Кароль 623, 657
Домажир 476
Домановський Ш. 67
Домбровська Е. 486
Домбровський Д. 466, 469, 470, 480, 481, 482, 483, 485, 487, 490, 491, 494, 495, 497, 501, 502, 503, 506, 507, 508, 510, 512
Домбровський Я. 67
Домонтовичі **693**
 Аграфена, дружина Михайла Васильовича 694
 Василь Васильович Черкашенин 694
 Григорій 693
 Григорій-Василь Федорович Кіятів 694
 Григорій-Юрій Васильович Домонт-Мошенський 695
 Дмитро Семенович 693
 Михайло Васильович 694
 NN Григорівна 695
 NN Михайлівна Глинська-Домонтівна, дружина Михайла Трибутовича-Байбуза 695
 NN Михайлівна Глинська-Домонтівна, дружина Яна Келбовського 695
 Овдогя-Невидана Василівна 695
 Потап Стефанович 693
 Стефан Дмитрович 693
Донскої Д. В. 133, 257, 278, 283, 289, 311, 354, 355, 356, 357, 359, 374, 375, 381, 382, 383, 402, 404, 405, 406, 419, 524
Доши А. 15
Дорн Б. 134, 212
Дорогобузькі **588**
 Андрій Дмитрович 588
 Іван Іванович 588
 Іван Осипович Пороша 588
 Осип Андрійович 582, 588
Дорогостайські 611
 Микола Миколаєвич 611
 Микола Петрович 611
Дорофійенко І. П. [Дорофійенко І. П.] 102, 270
Дорошенко Д. 134
Драганов П. Д. 134
Драгош, господар Молдови 672
Древецький 626
Дринов М. Д. 134, 221
Дроба Л. 481
Дрождж Олександр 395, 693
Дрожджич А. 435
Дрозд, воєвода 618
Друцькі 296, 297, 299
 Андрій Дмитрович 300
 Богдан Дмитрович 300
 Богдан Іванович 301
 Василь Дмитрович 300
 Данило Андрійович 301
 Дмитро Данилович 301
 Дмитро Юрійович 300, 301
 Іван Андрійович 301
 Михайло Андрійович 301
 Олександр Васильович 300
 Семен Васильович 300
 Юрій Дмитрович 300, 301
 Юрій Олександрович 300
 Юрій Семенович 300
Бабич-Друцькі
 Аграфена Василівна 302, 392
 Анна Костянтинівна (в шл. Воротинська) 441
 Василь Іванович 302
 Іван Іванович 301
 Костянтин Іванович 297, 302, 441
 Семен Васильович 302
 Семен Іванович 302
 Федір Іванович 301
Бабичеви **302**
 Андрій Більший Борисович 302
 Андрій Менший Борисович 302
 Борис Васильович 302
 Дмитро Васильович 302
 Дмитро Юрійович Колишка 302
 Іван Дмитрович 302
 Михайло Васильович 302
 Михайло Юрійович 302
 Федір Юрійович 302
 Юрій Васильович 302
Бабичеви-Соколинські
 Андрій Семенович 303
 Іван Андрійович 303
 Семен Федорович 303
Багриновські **298**
 Аксинія Григорівна (в шл. Шашкевич) 298
 Анна, дружина Григорія Івановича 298
 Богдана Іванівна 298
 Василь Іванович 298
 Григорій Іванович 298
 Дмитро Іванович 298
 Іван Григорович 298
 Марина Григорівна (в шл. Полуцька) 298
 Олександра Семенівна (в шл. Унховська) 298
 Семен Іванович 298
 Таміла Іванівна 298
Виденицькі-Любецькі **304**
 Василиса Львівна, дружина Івана Богдановича (ур. Соломирецька) 304
 Дмитро Романович 304

Іменний покажчик

- Іван Богданович 304
Іван Романович 304, 367
Олена Солтанівна (ур. Сокольська) 367
- Гольцовські 298**
Андрій Дмитрович 298
Анна Дмитрівна 298
Василь Дмитрович 298
Іван Дмитрович Орехва 298
Федька Дмитрівна 298
- Горські-Бурневіці 302**
Горські-Дудаковські 302
Анастасія, дружина Івана Васильовича 302
Федір Іванович 302
- Друцькі-Горські 26, 302**
Авдотія Василівна (в шл. Хребтович) 302
Авраам Федорович 302
Анна Григорівна (в шл. Ратомська) 302
Анна-Василиса Андріївна (ур. Сангушко) 302
Богдана (в шл. Жижемська) 536
Богдана, дочка Філона Кміти-Чорнобильського 302
Василиса, дружина Авраама Федоровича 302
- Василь Іванович Путятич 302**
Володко Васильович 302
Григорій Федорович 302
Дмитро Васильович 302
Дорота Авраамівна 302
Іван Васильович 302
Іван Васильович Дуда 302
Марина Василівна 302
Марія Андріївна (в шл. Подбип'ят) 302
Михайло Васильович 302
Олександра Федорівна 302
Олелько Васильович 302
Федір Григорович 302, 656
Федір Дмитрович 302
Федір Михайлович 302
Юрій Авраамович 302
- Друцькі-Коноплі 26, 303**
Анастасія, дружина Костянтина Федоровича (ур. Толочинська) 303
Богдана Костянтинівна 304
Єлизавета Федорівна 304
Іван Федорович 303
Костянтин Федорович 303
Лев Федорович 303
Марина Федорівна 303
NN Василівна, дружина Федора Федоровича (ур. Лукомська) 303
NN Федорович 303
Опранка Федорівна 303
Федір Федорович († молодим) 303
Федір Федорович Конопля 303, 640
Федька Федорівна (в шл. Сапега) 303
- Друцькі-Любецькі 26, 304**
Богдана, дружина Романа Васильовича (ур. Сапега) 304
- Василь Романович 304
Іван Павлович 304
Павло Григорович 304
Роман Васильович 304
Януш Романович 304
- Друцькі-Соколинські 26, 303**
Андрій Семенович 682
Анна Іванівна (в шл. Мосальська) 435
Василиса Андріївна (ур. Сангушко), дружина Андрія Семеновича 682
Іван Васильович 641
Марія Андріївна 676
Михайло Семенович 303
NN, дружина Семена Яськовича Ямонтовича-Підберезького 601
Тимофій Юрійович 438
Юліанія Семенівна 303
- Загородці-Любецькі 304**
Красні
- Василь Семенович 301**
Дмитро Іванович 301
Іван Васильович 301, 637
NN, дружина Василя Семеновича Красного (ур. Воротинська) 301
- Одинцевичі 62, 81, 82, **297, 298**
NN, дружина Богдана Федоровича (ур. Дашкович) 298
Анастасія, дружина Семена Богдановича (ур. Сангушко) 298
Андрій Семенович 298
Анна Семенівна (в 1 шлюбі — Соломирецька, в 2 — Головня-Острожецька) 298, 686
Богдан Федорович 298
Григорій Олександрович 298
Григорій Федорович 298
Дмитро Федорович 298
Іван Федорович 298
Марія Семенівна (в шл. Образцова) 298
Марія Федорівна 298
NN Андріївна, перша дружина Зигмунта Кейстутовича 298, 664
Олександр Андрійович 298
Семен Богданович 298, 681
Семен Іванович 62
Федір Андрійович Одинець 297, 298, 440
- Озерецькі 26, 304**
Андрій Федорович 304
Богдан Андрійович 304
Василь Андрійович 304
Василь Васильович 304
Іван Андрійович 304
Іван Федорович 304
Марія Андріївна 304
Михайло Андрійович 304
Семен Федорович 304
- Плаксичі 297, **298**
Іван Львович 298
Іван Русанич 298
Лев 298

Іменний покажчик

- Русан 298, 365
 Прихабські **302**
 Андрій Костянтинович 302
 Путятини **303**
 Роман Сергійович 303
 Сергій Сергійович 303
 Путятичі **303**
 Анна Богданівна (в шл. Мосальська) 435
 Анна Богданівна Путятич (в шл. Мосальська) 303
 Дмитро Іванович 297, 299, 300, 301, 302, **303**
 Іван Іванович **303**
 Марина (в шл. Вишневецька) 655
 Сокири-Зубревицькі **301**
 Дмитро Семенович **301**, 606
 Марія, дочка Дмитра Семеновича 606
 Тети 297, **298**
 Іван 298
 Юрій Іванович Кожюшно 298
 Толочинські **303**
 Анастасія, (в шл. Друцька-Конопля) 303
 Михайло Іванович **303**
 Дубенцов Б. І. [Дубенцов Б. И.] 58, 61, 76, 134
 Дубов І. В. [Дубов И. В.] 123, 134, 140, 199
 Дубовський Ю. 627
 Дубравка, дочка Конрада Казимировича, дружина Василька Романовича 495, 555
 Дуванови **389**
 Дулови **542**
 Андрій Львович Дуло **542**
 Думін С. В. [Думин С. В.] 134, 696
 Дунчевський С. 86
 Духнич Людмила (в шл. Головчинська) 558
 Дьєрфі Г. 67
 Дяковський С. П. [Дяковский Е. П.] 77, 110
 Дяконов М. А. [Дьяконов М. А.] 134
 Дячан В. [Дьячан В.] 134
 Е
 Едгар, син принца Едуарда 261
 Едвіл **593**, **595**
 Едуард Ісповідник, англійський король 261
 Едуард, принц 260, 261
 Ейлів Рагнвалдсон, ярл 260, 305
 Еймунд 199, 249, 251, 252, 259, 262, 275, 278, 280
 Еймунд Залізнобокий, король 260, 261
 Еймунд, принц 260, 261
 Ейнар 265
 Ейрік I, король датський 460
 Ейрік II Достопам'ятний, король датський 461
 Ейрік Кривава Сокира, норвезький конунг 211
 Ейрік Сегерссель 229
 Ейрік, син ярла Хакона 241
 Ейрік, шведський конунг 246
 Екземпларський А. В. [Экземпларский А. В.] 40, 134, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 419, 425, 527, 533, 538, 539, 555, 556, 559, 560, 561, 562, 563, 565, 566, 568, 570, 571, 572, 573, 574, 576, 577, 586, 587, 588, 589, 591, 596
 Ельжбета Грановська, дочка воєводи Отто з Пільче, графа Цельського, дружина Ягайла-Владислава Ольгердовича 638
 Ельфгіра, королева 260
 Емгільда, дружина Болеслава Хороброго 272
 Емма, королева 260
 Еммауський А. В. [Эммаусский А. В.] 54, 61, 134
 Емнільда, дружина Болеслава Хороброго 248
 Енгл Й. Х. 497
 Енкердерт з Корьейса 69
 Епіфаній, протоспафарій 211
 Ердвіл-Скірмонт 594, **598**, 599, 601, 602
 Ерік Переможець, шведський конунг 244
 Естейн 199
 Естред, дружина Іллі Ярославича, сестра англійського короля Кнуда та датського короля Харальда 305
 Етелер, граф 314
 Етельред, король 260
 Ефанда 202, 204
 Є
 Єва, дружина Гедиміна 40, 603
 Євгеній [митрополит]. 134, 600, 643
 Євдокія Андріївна **645**
 Євдокія Давидівна **384**, 553
 Євдокія Дмитрівна, дочка Дмитра Єремійовича **587**, **589**
 Євдокія Дмитрівна, дочка Дмитра Костянтиновича **574**, **578**
 Євдокія Іванівна, дочка Івана Васильовича Грозного **584**
 Євдокія Іванівна, дочка Івана Васильовича Московського **582**
 Євдокія Іванівна, дочка Івана Даниловича 539, **578**
 Євдокія Ізяславна, дочка Ізяслава Мстиславича **347**, **469**
 Євдокія Ізяславна, дочка Ізяслава Ярославича **354**
 Євдокія Олександрівна 40, **570**, 596
 Євдокія, дружина Андрія Олександровича 586
 Євдокія, дружина Костянтина Михайловича 585
 Євдокія, дружина Михайла Олександровича 586
 Євдокія, дружина Романа IV 317, 459
 Євлах Олександрович **438**
 Євнут-Іван Гедимінович 42, 612, **613**, 615
 Євпраксія Васильківна **295**, 526
 Євпраксія Всеволодівна 317, **457**
 Євпраксія Федорівна **535**, 537, 578
 Євпраксія, дружина Андрія Всеволодовича Шутихи 431
 Євпраксія, дружина Федора Юрійовича 385, 386
 Євсєєва І. А. [Евсеева И. А.] 384
 Євсїгній, єпископ володимирський 52
 Євстафій Іванович 89, **415**
 Євстафій Мстиславич 265, 272, **279**
 Євфимія (Буша ?)-Агрипина Львівна 38, 511, **512**, 615
 Євфимія Володимирівна **459**

Іменний покажчик

- Євфимія Глібівна 409**
Євфимія, дочка Болеслава III, дружина Михайла-Болеслава Зигмунтовича 667
Євфимія, дочка Казимира Конрадовича, дружина Юрія Львовича 506
Євфимія, дочка Оттона II, дружина Святополка Мстиславича 462
Євфимія, дружина Святослава Всеволодовича 414
Єгоров В. Л. [Егоров В. Л.] 134, 500, 569
Єдивил 593
Єдігей 59
Єжов В. А. [Єжов В. А.] 162
Єлецькі
 Андрій Андрійович 430
 Андрій Васильович 430
 Андрій Іванович 430
 Андрій Семенович 430
 Богдан Григорович 430
 Борис Андрійович 430
 Василь Богданович 430
 Василь Іванович 430
 Василь Семенович 430
 Григорій Андрійович 430
 Григорій Михайлович 430
 Григорій Семенович, син Семена Бика 430
 Григорій Семенович, син Семена Івановича 430
 Данило Семенович 430
 Дмитро Іванович 430
 Дмитро Петрович Борода 430
 Іван Андрійович 430
 Іван Андрійович Великий 430
 Іван Андрійович Копир 430
 Іван Андрійович Менший 430
 Іван Васильович 430
 Іван Григорович 430
 Іван Іванович Кокор 430
 Іван Іванович Кокорев 430
 Іван Іванович Селезнь 430
 Іван Іванович Селезньов 430
 Іван Михайлович 430
 Іван Семенович Сльозка 430
 Іван Федорович 430
 Іван Юрійович 430
 Івана Григорович 430
 Матвій Васильович 430
 Микита Григорович 430
 Михайло Іванович Селезньов 430
 Михайло Петрович 430
 Олексій Семенович 430
 Петро Андрійович 430
 Петро Іванович 430
 Семен Богданович 430
 Семен Іванович 430
 Семен Іванович Бик 430
 Семен Федорович 430
 Семен Юрійович 430
 Степан Іванович 430
 Федір Андрійович 430
 Федір Борисович 430
 Федір Васильович 430
 Федір Іванович 430
 Федір Федорович 430
 Юрій Іванович 430
 Юрій Іванович Кривий 430
Єлизавета Ярославна 267, 318–20
Єлизавета, дочка Альбрехта II, дружина Казимира Ягеллончика 646
Єлизавета, дочка Бели IV 36
Єлизавета, дочка Богуслава V 673
Єлизавета, дочка Казимира III, дружина Богуслава V 669
Єлизавета, дочка Фердинанда II, дружина Зигмунта Августа 648
Єлизавета, сестра Казимира III 39
Єльці
 Зиновій Яцкович 695
 NN Романівна (ур. Яголдай), дружина Зиновія Яцковича 695
 Яцько 695
Єремян С. Т. [Єремян С. Т.] 134, 462, 551
Єрмолаєв І. П. [Єрмолаєв І. П.] 134
Єрмолович М. І. [Єрмолович М. І.] 134
Єропкина В. В. [Єропкина В. В.] 134
Єропкині **537**
 Афанасій Іванович 537
 Іван Остафійович Єропка 537
 Михайло Степанович Кляпик 537
 Петро Михайлович 537
Єрьомін І. П. [Єремін І. П.] 49, 51, 53, 54, 61, 91, 93, 134
Єфименко О. Я. [Єфименко А. Я.] 134, 643
Єфименко П. П. 134, 256
Єфрем Угрин 250
Єфрем, єпископ 269
Єфросинія Андріївна, дочка Андрія Ростиславича 381, 404
Єфросинія Борисівна 360, 551
Єфросинія Каматерос, дружина василевса Олексія III Ангела 485
Єфросинія Михайлівна 418, 568
Єфросинія Мстиславна 35, 463
Єфросинія Ярославна 35, 344, 349, 403, 407, 473
Єфросинія, дочка П. Вельямінова, дружина Петра Дмитровича 579
Єфросинія, дружина Давида Юрійовича 382
Єфросинія, дружина Олега Івановича 388, 630
Ж
 Жаба Конрад 641
 Жаворонков П. І. [Жаворонков П. І.] 134
 Ждан М. 134
 Жданов І. Н. [Жданов І. Н.] 135, 256
Живинбуд 593, 594, 604
Жижемські
 Адам Петрович 536

Іменний покажчик

- Анастасія Михайлівна (в шл. Глинська-Путивльська) 535, 694
Андрій Данилович 535
Анна Михайлівна(в шл. Корецька) 535, 627
Богдан Михайлович 535
Богдана (ур. Друцька-Горська) 536
Василь Михайлович 535
Гальшка Войтехівна (ур. Радзими́ньська) 536
Данило Михайлович 535
Дмитро Михайлович 535
Іван Тимофійович 536
Іван Ярошович 626
Іван Ярошович 536
Іван Ярошович 626
Криштоф Петрович 536, 683
Марина (ур. Гостомська) 536
Мирослава Іванівна 536
Михайло Васильович 535
Михайло Іванович 535
Олександр Андрійович 535
Олександр Дмитрович 535
Олена Андріївна (ур. Сангушко-Ковельська) 536
Петро Богданович 536
Петро Васильович 535
Петро Ярошович 536
Семен 535
Сильвестр Іванович 536
Тимофій Михайлович 535
Томіла Тимофійовна 536
Христина (ур. Соломирецька) 536
Ядвіга Кириківна (ур. Ружинська) 536, 626
Ян Петрович 536
Ярош (Ієронім) Ярошович 536
Ярош Іванович 536
Жилинські **525**
Анастасія Василівна (в 1 шл. Вишневецька в 2 шл. Сангушко-Каширська) 525, 655, 682
Василь Семенович 525
Іван Васильович 525
Семен Федорович 525
Яків Григорович 525
Жирові-Засекіни – див. Засекіни
Жирослав, воєвода 53, 467, 472
Житецький П. І. [Житецький П. І.] 135, 609
Жук Федір 394
Жуковська Л. П. 96
З
Забава Ярославна 406, 551
Забезинські 611, **612**
Анна Янівна (в шл. Збаразька) 653
Олександр Юрійович 612
Станіслав Юрійович 612
Юрій Яхнович 612
Ян Юрійович 612
Забіцца К. 366
Забіцца Ф. 366
Заболоцький І. І. 621
Заболоцькі **531**
Василь Іванович 532
Василь Іванович Бражник 531
Василь Львович 531
Василь Семенович 531
Володимир Дмитрович Дурний 531
Гаврило Іванович 531
Григорій Львович 531
Дмитро Іванович Бота 531
Іван Гаврилович 531
Іван Дмитрович 531
Іван Дмитрович Козля 531
Іван Іванович 531
Іван Іванович Кувшин 531
Іван Іванович Молодий 531
Іван Микулин-Заболоцький 531
Іван Петрович 531
Іван Семенович 531
Лев Іванович 531
Микита Львович 531
Микита Федорович Благий 531
Микола Олексійович 532
Микула Гаврилович Ярій 531
Олександр Дмитрович 531
Остафій Львович Трегуб 531
Петро Григорович 531
Петро Іванович 531
Семен Іванович Лапа 531
Тимофій Васильович Бражніков-Заболоцький 531
Федір Володимирович Дурний Ківер 531
Федір Іванович 531
Московитини-Заболоцькі **531**
Заборов М. А. 480
Заборовський Л. 108, 424, 695
Заброварний С. 9, 125, 126, 323, 330
Завадська С. В. [Завадская С. В.] 135
Завітневич В. З. [Завитневич В. З.] 135, 232, 237
Завіші
Анна (в шл. Сангушко-Ковельська) 683
Завіша Розенберг, чеський магнат 420
Загоровські
Анна Василівна (в шл. Вишневецька) 656
Варвара Михайлівна (в шл. Курцевич-Булига) 677
Василь Петрович 635
NN 660
Олександр 517
Петро Богданович 683
Софія Янушівна (ур. Заславська) 517
Загорульський Е. М. [Загарульські Э. М.] 135
Загородці-Любецькі – див. Друцькі
Задорожній О. 135
Зайкін В. 135, 218, 229
Зайончковський С. 601
Зайцев А. К. 135, 315, 397
Зайцев О. 9, 14, 126
Зайцев Ю. 9, 14, 126, 138
Залеські
Олександр 625

Іменний покажчик

- Олена (в шл. Порицька) 659
Замойські
Гризельда-Констанція (в шл. Вишневецька) 657
Мар'яна (в шл. Вишневецька) 657
Міхал 658
Томаш 516
Ян 94, 656
Заозерські **540**
Андрій Дмитрович 540
Дмитро Васильович **540, 580**
Марія, дружина Дмитра Васильовича 540
Семен Дмитрович 540
Софія Дмитрівна 540, 580
Федір Дмитрович 540
Запольяї Стефан 647
Засекіни **544**
Давид Іванович 544
Іван Іванович 544
Іван Іванович Бородагий Дурак 544
Іван Федорович Засіка **544**
Петро Засека 544
Жирові-Засекіни **544**
Іван Іванович Молодший Жировий 544
Солнцеви-Засекіни **544**
Дмитро Іванович Засека-Сонце 544
Сосунови-Засекіни **544**
Іван Іванович Сосун 544
Заславські 26, 73, 101, **516, 559**
Анастасія-Богдана Юрійвна (ур. Гольшанська) 609
Анастасія-Богдана Юрійвна (ур. Гольшанська), дружина Кузьми Івановича 517
Андрій Юрійович **516**
Анна (ур. Потоцька) 518
Анна Кузьмівна **517, 635**
Владислав-Доменік Олександрович **518**
Ельжбета Янушівна **517**
Єфросинія Владиславівна **518**
Єфросинія Янушівна (ур. Острозька) 516, 518
Іван Юрійович **516**
Йосиф Юрійович **517**
Кароль Олександрович **518**
Катерина (ур. Собеська) 518
Констанція Олександрівна **518**
Костянтин-Олександр Олександрович **518**
Костянтин Янушович **518**
Кузьма Іванович **517, 609**
Лев Юрійович **517**
Мар'яна (ур. Лещинська) 517
Марія Іванівна **517, 694**
Михайло Іванович **517, 681**
Михайло Янушович **517**
NN Юрійвна **517**
NN з Кирдеїв, дружина Януша Кузьмовича 517
Олександр-Януш Владиславович **518**
Олександр Юрійович **517**
Олександр Янушович 516, **518**
Олександра Романівна (ур. Сангушко) 517, 683
Олена Федорівна, дружина Івана Юрійовича 516
Родіон Юрійович **517**
Сергій Юрійович **517**
Софія (ур. Лігеца) 518
Софія Андріївна (ур. Сангушко), дружина Федора Івановича 681
Софія Янушівна, дочка Януша Кузьмовича **517**
Софія Янушівна, дочка Януша Янушовича **517**
Сюзанна Олександрівна **518**
Теодія-Людвіка Владиславівна **518, 657**
Томіла (в шл. Головчинська) 558
Франциск Олександрович **518**
Юрій Васильович **514, 516**
Юрій Юрійович **517**
Юрій Янушович **518**
Януш Кузьмович **517**
Януш-Ісидор Олександрович **518**
Януш Янушович **517, 683**
Заставний Ф. 9, 14, 126
Захар'їна Анастасія Іванівна (в шл. Воротинська) 442
Захар'їна Анна Петрівна (в шл. Белевська) 432
Захарія, писець 95
Захарія, посадник 471
Захаров В. А. 135, 371
Заходер Б. Н. 135, 213
Зашкільняк Л. 135, 138
Защитник, богатир 330
Збаразькі 26, 648, 650
Анастасія Михайлівна (ур. Мстиславська), дружина Стефана Андрійовича 653
Анастасія Семенівна 607, **653**
Анастасія Юрійвна **654**
Андрій Семенович **653**
Анна Владиславівна **654**
Анна Деспотівна, дружина Миколи Андрійовича 653
Анна Матвіївна (ур. Четвертинська) 653
Анна Янівна (ур. Заберезинська), дружина Стефана Андрійовича 653
Анна, дружина Андрія Семеновича (ур. Гербурт) 653
Барбара (ур. Ходоровська), дружина Костянтина Владиславовича 654
Барбара Йорданівна, дружина Петра Стефановича 653
Барбара Стефанівна **653**
Варвара Михайлівна (ур. Козинська), дружина Юрія Андрійовича 653
Владислав Андрійович **653**
Гальшка Юрійвна **654**
Дорота (ур. Фірлей), дружина Стефана Андрійовича 653
Єва Олександрівна (ур. Вишневецька), дружина Петра Владиславовича 654, 656
Єлизавета Андріївна **653**

Іменний покажчик

- Єфросинія Андріївна 653, 686
Катерина (ур. Сулима), дружина Стефана Владиславовича 654
Катерина Владиславівна 654
Катерина Семенівна 653
Катерина Юріївна 654
Костянтин Владиславович 654
Криштоф 103, 654
Магдалина Владиславівна 654
Маргарита Андріївна 653
Марія Василівна 652
Марія Ровенська, дружина Семена Васильовича Колоденського 652
Маруша Николоївна 653
Маруша Юріївна 654
Микола Андрійович 78, 653, 687
Михайло Андрійович 653
Михайло Васильович Збарзький-Вишневецький 652, 655
NN Андріївна 653
NN Владиславівна 654
NN, дочки Солтана Васильовича 652
NN (ур. Козека), дружина Миколи Андрійовича 653, 687
Петро Владиславович Корибутович-Збарзький 654, 656
Петро Стефанович 653
Семен Васильович Колоденський 652
Семен Малий Васильович 652
Семен Середній Васильович 652
Семен Старший Васильович 652
Солтан Васильович 652
Софія (ур. Пшилупька), дружина Владислава Андрійовича 653
Софія Юріївна 654
Стефан Андрійович 653
Стефан Владиславович 654
Щасна Юріївна (ур. Насиловська), дружина Юрія Андрійовича 653
Юрій (Єжі) 654
Юрій Андрійович 653
Януш Миколайович 88, 94, 366, 368, 653
Януш Юрійович 653
Збислава Святополківна 357
Збігнев, син Владислава I Германа 354
Зборовський Ян 394
Зброхович-Гулевич Михайло 628
Зварич В. В. 243, 269
Звенигородські 447
Василь Васильович Нечика 448
Василь Глібович 443
Василь Петрович 447
Гліб Олександрович 437
Григорій Петрович Голова 447
Григорій Петрович Угрим 447
Данило Васильович Лупа (Діонісій) 81, 437, 447
Іван Великий Петрович 447
Іван Менший Петрович 447
Петро Васильович 447
Семен Васильович 447
Федір Петрович 447
Барашови-Звенигородські 448
Іван Іванович Бараш 448
Іван Недаш 448
Звенцови-Звенигородські 443
Іван Іванович Звенець 443
Ноздроваті-Звенигородські 444
Василь Іванович Ноздроватий 444
Микита Борисович 444
Петро Васильович 444
Рюміни-Звенигородські 447
Іван Афанасійович 447
Іван Васильович Рюма 447
Сплячі-Звенигородські 448
Михайло Іванович Сплячий 448
Токмакови-Звенигородські 448
Іван Васильович Токмак 448
Юрій Іванович Чорний 448
Шистови-Звенигородські 443
Богдан Васильович 443
Василь Глібович Шист 443
Дмитро Васильович 443
Іван Дмитрович 443
Звенислава Всеволодівна 401
Звенислава Рогволодівна 287, 289
Звенцови-Звенигородські – див. Звенигородські
Зверев Ю. 135
Зверуго Я. Г. 135
Звягольські 505
Андрій Семенович 505
Борис 505
Василь Семенович 505
Іван Борисович 505
Семен Борисович 505
Здренка Й. 667
Земовит I, князь мазовецький 501
Земовит IV, князь мазовецький 642, 667
Земовит, добжинський князь 506
Зенов'євич Гальшка Юріївна (в шл. Вишневецька) 655
Зенов'євич Ян Юрійович 394
Зерцалов А. Н. 425
Зигмунт Кейстутович 42, 94, 297, 298, 366, 605, 606, 616, 634, 643, 649, 651, 664, 666
Зигмунт Корибутович 649, 650
Зимін О. О. [Зимин А. А.] 56, 61, 77, 82, 89, 90, 91, 110, 112, 135, 136, 138, 233, 347, 388, 389, 393, 395, 396, 422, 424, 432, 433, 434, 437, 439, 441, 443, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 525, 531, 532, 537, 541, 544, 545, 558, 564, 565, 566, 567, 573, 575, 576, 588, 589, 590, 617, 620, 621, 632, 642
Зинов'єв І. С. 542
Зіборов В. К. [Зиборов В. К.] 135, 202, 270
Зігфрід, граф 68
Зіморович Юзеф Бартоломей 38, 66, 501, 511
Зінчук Я. П. 262

Іменний покажчик

- Златарски В. Н.* 136, 221
Злоба-Черчицький NN 369
Знойко Н. 136, 221
Золоті-Оболенські – *див.* Оболенські
Зольнер Конрад, великий магістр 634
Зотов Р. В. 83, 84, 99, 136, 272, 314, 349, 372, 373, 390, 400, 401, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 421, 422, 423, 425, 427, 430, 432, 435, 436, 438, 440, 444, 460, 504, 605, 638, 650
Зоценко В. М. [*Зоценко В. Н.*] 123, 136
Зоя, дочка Костянтина VII 266, 318, 320
Зубаті **545**
 Лев Данилович Зубатий **545**
Зубаті-Львови **545**
Зубрицький Д. І. [*Зубрицький Д. І.*] 136, 345, 349, 466, 497, 504, 510
- I**
- Іааннісян О.* 105
Ібн Хордадбег [*Ібн Хордадбег*] 109
ібн Яхья 238
Івакін Г. Ю. 136
Іван Друцький 296, **297**
Іван (?), син Олександра Костянтиновича 561
Іван III Асень *див.* Іван Михайлович, син Михайла Ростиславича
Іван Андрійович, син Андрія Васильовича **582**
Іван Андрійович, син Андрія Дмитровича 440, 441, **580**
Іван Андрійович, син Андрія Івановича **578**
Іван Андрійович, син Андрія Федоровича **564**
Іван Борисович Київський **417**
Іван Борисович Тугий Лук **574**
Іван Борисович, син Бориса Васильовича 564, **583**
Іван Борисович, син Бориса Михайловича 587, **588**
Іван Васильович Глазинич **447**
Іван Васильович Грозний 41, 91, 95, 99, 396, 424, 429, 430, 432, 434, 435, 450, 451, 452, 453, 525, 534, 541, 542, 564, 565, 567, 575, **584**, 616, 621, 643, 644, 690, 694
Іван Васильович Московський, син Василя Васильовича 392, 423, 433, 438, 441, 443, 444, 448, 449, 525, 531, 541, 543, 558, 559, **581**, 588, 589, 590, 591, 640, 647
Іван Васильович Ярославський, син Василя Васильовича 441, **539**, 588
Іван Васильович Городецький, син Василя Дмитровича **574**
Іван Васильович, син Василя Дмитровича Московського 392, 393, **580**
Іван Васильович, син Василя Івановича Рязанського 302, **392**
Іван Войдатович **666**
Іван Войтишич, боярин 399
Іван Володимирович, син Володимира Андрійовича 391, **579**
Іван Володимирович, син Володимира Дмитровича 390, **392**, 393, **580**
Іван Всеволодович, син Всеволода Мстиславича **464**
Іван Всеволодович, син Всеволода Олександровича 579, **586**
Іван Всеволодович, син Всеволода Юрійовича **553**
Іван Глібович, син Гліба Васильовича **540**
Іван Глібович Смотра, син Гліба Олександровича **443**
Іван Глібович Степанський, син Гліба Олександровича 362, **363**
Іван Глібович, син Гліба Святославича **410**
Іван Гуркович **680**
Іван Давидович **573**
Іван Дамаскін 91
Іван Данилович Калита 296, 297, 539, 561, 562, 573, **577**
Іван Молодший Дмитрович Шах **536**
Іван Старший Дмитрович Дах **535**
Іван Дмитрович Кіндір 632
Іван Дмитрович Шемякін **581**
Іван Дмитрович, син Дмитра Городецького **366**
Іван Дмитрович, син Дмитра Івановича **579**
Іван Дмитрович, син Дмитра Костянтиновича **574**
Іван Дмитрович, син Дмитра Мстиславича 62, **416**
Іван Дмитрович, син Дмитра Олександровича 95, 560, **572**
Іван Дмитрович, син Дмитра Семеновича **300**
Іван Єремійович **587**
Іван Іванович Коротопул 387, 389, 390
Іван Іванович Красний **578**, 675
Іван Іванович Молодий **582**
Іван Іванович Нелюб **393**
Іван Іванович, син Івана Васильовича Грозного **584**
Іван Іванович, син Івана Васильовича Рязанського **393**
Іван Іванович, син Івана Дмитровича **583**
Іван Іванович Звенигородський, син Івана Івановича Красного **578**
Іван Іванович Старицький, син Івана Івановича 531, **590**
Іван Іванович, син Івана Михайловича **588**
Іван Іванович, син Івана Романовича **414**
Іван Корибутович **650**
Іван Костянтинович, син Костянтина Васильовича **562**
Іван Любартович **679**
Іван Мирославич Салахмір 388
Іван Михайлович Козелецький 437
Іван Михайлович, син Михайла Андрійовича **582**
Іван Михайлович, син Михайла Давидовича **539**

Іменний покажчик

- Іван Михайлович, син Михайла Івановича 556
Іван Михайлович, син Михайла Михайловича 416, 417
Іван Михайлович, син Михайла Олександровича 587, 589, 665
Іван Михайлович, син Михайла Ростиславича (Іван III Асень) 425
Іван Мстиславич, син Мстислава Святославича 411
Іван Мстиславич, син Мстислава Ярославича 496
Іван Одинець 297
Іван Великий Олександрович, син Олександра Глібовича 528, 585
Іван Менший Олександрович, син Олександра Глібовича 528
Іван Олександрович, син Олександра Михайловича 390
Іван Олександрович, син Олександра Федоровича 437
Іван Олексійович, російський цар 541
Іван Ольгович 400
Іван Рогволодович 287, 289
Іван Романович Неблагодословений Свистун 540
Іван Романович, син Романа Ігоревича 411
Іван Ростиславич Бирладник 24, 35, 334, 338, 341, 342, 347–49, 377, 398, 482
Іван Семенович Баба 301, 440
Іван Семенович Путята 301, 514
Іван Семенович Семейка 546
Іван Семенович, син Семена Івановича 578
Іван Семенович, син Семена Івановича Трави 537
Іван Семенович, син Семена Михайловича 428, 638
Іван Семенович, син Семена Степанського 365
Іван Станіславич 89, 415, 417
Іван Творимирч 267
Іван Титович 390, 426
Іван Федорович Вівця 557
Іван Федорович Горчак 437
Іван Федорович Морхіна 557
Іван Федорович Собака, син Федора Костянтиновича 537
Іван Федорович Шонур 429
Іван Федорович, син Федора Давидовича 574
Іван Федорович, син Федора Івановича 556
Іван Федорович, син Федора Ольговича 391
Іван Федорович, син Федора Романовича 562
Іван Федорович, син Федора Юрійовича 385, 386
Іван Халдеевич, посадник 334, 398
Іван Юрійович, син Юрія Володимировича 547
Іван Юрійович Великий, син Юрія Михайловича 423
Іван Юрійович Іжеславський, син Юрія Михайловича 616, 631
Іван Юрійович Менший Товста Голова, син Юрія Михайловича 423, 424
Іван Юрійович, син Юрія Олександровича 591
Іван Юрійович, син Юрія Семеновича 641, 645
Іван Юрійович, син Юрія Ярославича 55, 359, 361
Іван Ярославич, син Ярослава Дмитровича 556
Іван Ярославич, син Ярослава Романовича 387
Іван, єпископ 52, 53
Іван, священик 614
Іванін І. М. [Іванин І. М.] 455, 456
Іванішев М. Д. [Іванішев Н. Д.] 75, 92, 136
Іванко Творимирч 468
Іванко, тисяцький 286
Іванов П. І. [Іванов П. І.] 97, 109, 110, 136, 678
Іванов С. О. [Іванов С. А.] 109, 136, 219, 222, 223
Іванцевич NN Романівна (в шл. Глинська) 693
Івашкович Кіндрат 685
Івіна Л. І. [Івина Л. І.] 137
Івіни 574
Іван Борисович Іва 574
Ігор-Іван Василькович 333, 338, 348, 401
Ігор Глібович 381, 520, 553
Ігор Давидович 332
Ігор Ольгович 31, 333, 334, 335, 376, 377, 398, 399
Ігор Рюрикovich 197, 209, 210–14, 215, 217
Ігор Святославич, син Святослава Ольговича 19, 32, 33, 54, 55, 90, 344, 349, 350, 361, 403, 408, 467, 473, 476
Ігор Святославич, син Святослава Ярославича 379
Ігор Ярославич 30, 307, 322, 323
ал-Ідрізі Абу Абдаллах Мухаммед ібн Мухаммед 343
Ісхуда Бен Барзілай 214
Ізтемир 696
Ізяслав, кн. вітебський 295, 597
Ізяслав, кн. полоцький 294, 295
Ізяслав, кн. свислоцький 351
Ізяслав Андрійович 379, 550
Ізяслав Василькович 291
Ізяслав Володимирович, син Володимира Всеволодовича 372, 373, 375, 458
Ізяслав Володимирович, син Володимира Глібовича 383
Ізяслав Володимирович, син Володимира Ігоревича 409, 411
Ізяслав Володимирович, син Володимира Святославича 29, 244, 246, 247, 248, 249, 280
Ізяслав Глібович, син Гліба Всеславича 288
Ізяслав Глібович, син Гліба Ольговича 402
Ізяслав Глібович, син Гліба Юрійовича 551

Іменний покажчик

- Ізяслав Давидович, син Давида Ростиславича** 522
Ізяслав Давидович, син Давида Святославича 334, 340, 341, 342, 348, 349, 359, **376**, 379, 398, 549
Ізяслав Інгваревич 496
Ізяслав Микулич 292, **294**
Ізяслав Мстиславич, син Мстислава Володимировича 28, 31, 286, 287, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 346, 348, 376, 377, 399, **461**, 465, **466**, 551
Ізяслав Мстиславич, син Мстислава Романовича 504, **523**
Ізяслав Рогволодович 597
Ізяслав Святополкович 358, 359
Ізяслав Ярославич(VI), син Ярослава Володимировича 25, 28, 29, 230, 266, 281, 282, **306–11**, 312, 313, 314, 315, 323, 324, **353**, 371, 374
Ізяслав Ярославич(XI), син Ярослава Володимировича 465
Ізяслав Ярославич, син Ярослава Ізяславича 491
Ізяслава Володимирівна 511
Ікмар (Інгвар) 223
Іконніков В. С. [Іконников В. С.] 75, 137
Іларіон, митрополит київський 197, 264, 268, 269, 270
Ілдей, хан половецький 229
Ілля (Ілляш) I, молдавський господар 300, 606
Ілля Муромець 240
Ілля Ярославич 261, **305**
Іловайський Д. І. [Іловайский Д. И.] 137, 209, 215, 221, 378, 386, 387, 390, 392, 393, 394
Іловицькі
Іван 682
Катерина Дмитрівна (в шл. Порицька) 660
Криштоф 661
Микола 636
Іло-Малинські
Матей 654
Микола 657
Уляна Дашківна (в шл. Кожанович-Велицька) 686
Ільїн І. М. [Ильин И. Н.] 262
Ільїн М. А. [Ильин М. А.] 99, 137
Ільїн М. І. [Ильин Н. И.] 137
Ільїн М. М. [Ильин Н. Н.] 273, 275, 276, 277
Ільїн М. П. [Ильин Н. П.] 249, 251
Ільїн О. А. [Ильин А. А.] 103, 137
Ільїнський А. Г. [Ильинский А. Г.] 137
Імре, герцог 255
Імре, угорський король 476, 478, 488
Інгвар Ігорович 382, 554
Інгвар Ігваревич 384, 385
Інгвар Ярославич 33, 54, 55, 350, 361, 477, 482, **490**, 496, 504
Інгеборг Мстиславна 460, 465
Інгігерда, дочка Гаральда III 320
Інгігерда-Ірина, дружина Ярослава Володимировича 244, 253, 260, 261, 269, 270, 315, 317
Інгільдеєви **695**
Інглінги 211
Інкін В. Ф. 72, 137, 498
Іноземцев О. Д. [Иноземцев А. Д.] 584
Інокентій III 26, 480, 485
Інокентій IV 493, 494, 554
Іоаким (Яким Корсунянин), єпископ 199, 238, 239, 269
Іоаким, патріарх 369
Іоанн I, київський митрополит 238
Іоанн II Комнен, візантійський василевс 286, 459, 462
Іоанн II Продром, київський митрополит 26, 316, 317, 353
Іоанн III, київський митрополит 25, 317, 456
Іоанн III Ваза, шведський король 648
Іоанн X Каматерос, патріарх константинопольський 485
Іоанн XXII, римський папа 511
Іоанн з Вікрінгу 509
Іоанн Зонара 222, 267
Іоанн Куркуас 225
Іоанн Палеолог, візантійський василевс 580
Іоанн Скіліца 222, 226, 254, 267
Іоанн Цимісхій 224, 225, 226
Іоанн, варяг 234
Іоанн, домесник 212
Іоахим II, курфюрст бранденбургський 647
Іоахим Гуткелед 509
Іраклій Данилович 496
Іржиковичі 611
Іржік Миколаєвич 611
Ірина Володарівна 329, **333**, 343
Ірина Мстиславна 462
Ірина Олександрівна Романова 696
Ірина, дочка Ісаака II Ангела, дружина Філіпа IV Гогенштауфена 36, 484
Ірина, дочка Михайла VII Палеолога, дружина Івана Михайловича 426
Ірина, дружина Ярослава Всеволодовича 401
Ірмінгарда, дружина Святопука 495
Ісаак II Ангел, візантійський василевс 36, 345, 409, 480, 484, 485, 487
Ісаак Комнен 329, 333, 343
Ісаєвич Я. Д. 9, 14, 108, 125, 126, 137, 138, 144, 181, 190, 233, 235, 307, 424, 492, 506, 615, 642, 695
Ісая, св. 309
Ісенбург В. 481
Ісидор, київський митрополит 82
Ісидор, митрополит 643
Ісмаїл Саманід 206
Істомін Г. І. [Истомин Г. И.] 96
Істрін В. М. [Истрин В. М.] 48, 51, 138, 209, 212, 215
Іто Р. Ф. [Ито Р. Ф.] 132

Іменний покажчик

Й

Йонинас Я. 663
Йосиф II, австрійський цісар 529
Йосиф Волоцький 443
Йосиф Солтан 61
Йосиф, єпископ 62
Йосиф, каган 207
К
Кадлубек Вінцентій 63, 66, 469, 470, 471, 472, 476, 488, 490, 491
Каждан А. П. 138, 484
Казак Яків 542
Казакова Н. А. 138, 621
Казанський Б. В. [Казанский Б. В.] 64
Казанський П. [Казанский П.] 48
Казимир I Відновник, краківський князь 265, 277, 278
Казимир II Богуславич 292
Казимир II Владиславич 507
Казимир II Справедливий, краківський князь 350, 404, 474, 475, 495, 519
Казимир III, польський король 38, 39, 73, 486, 613, 614, 668, 669, 670
Казимир IV, князь щецінський 638
Казимир IV, король польський *див.* Ягеллони
Казимир Ягеллончик
Казимир Земовитович, мазовецький князь 506
Казимир Конрадович, куявський князь 506
Казимир, битомський князь 508
Казковичі 696
Казко Товушевич 696
Калайдович К. 95
Каланкатваці Мовсес 214
Калинець І. 138
Калиновський Мартин 629
Калініна Т. М. [Калинина Т. М.] 138, 202, 208, 213, 220, 221
Калман Книжник, угорський король 326, 329, 338, 358, 459, 481
Калман, галицький король 35
Калокір, патрикій 223, 225, 226
Калоян, болгарський король 487
Калугін В. В. [Калугин В. В.] 138
Кальв 265
Кальнофойський Афанасій 62, 85, 87, 88, 89, 101, 109, 322, 364, 366, 415, 514, 515, 607, 627, 628, 644, 645, 655, 680, 682, 685
Кальті Марк 67, 113
Каманін І. М. 75
Каменцева О. І. [Каменцева Е. И.] 61, 138
Камінський І. 138
Канінські **423**
Костянтин Іванович 423
NN 423, 545
Кантеміри **696**
Антіох Дмитрович 696
Дмитро Костянтинівич 109, 696
Капетінгі 321

Капусти **686**

Андрій Тимофійович 88, 686
Анна Шимківна, дружина Андрія Тимофійовича 88, 686
Анна, дружина Тимофія Івановича 686
Іван 686
Іван Андрійович 686
Катерина Тимофіївна 686
Марина Андріївна 686
NN, дружина Андрія Тимофійовича 686
Олександра Андріївна (*в шл.* Вишневецька) 655, 686
Петро Федорович Капуста Горчак 686
Пилип Андрійович 686
Тимофій Іванович 686
Федір Іванович 686
Караєв Г. М. [Караев Г. Н.] 569
Карамзін Г. Б. [Карамзин Г. Б.] 138
Карамзін М. М. [Карамзин Н. М.] 11, 38, 50, 90, 138, 227, 289, 305, 312, 322, 353, 354, 380, 381, 391, 400, 404, 405, 410, 460, 466, 497, 504, 511, 520, 528, 548, 577, 585
Карасьов А. В. [Карасев А. В.] 138
Каргалов В. В. 138
Каргер М. К. 102, 138, 151, 178, 256, 259, 270, 569
Карголомські **563**
Іван Васильович 563
Іван Федорович 563
Федір Іванович 563
Карев Д. В. 138
Карелкін І. [Карелкин И.] 94
Каршиковський П. О. [Карышковский П. О.] 138, 139, 222
Карл IV, кайзер 478, 662
Карл XII, шведський король 623, 657
Карл Лисий 200
Карл Роберт, угорський король 36, 39, 72, 500, 507, 508, 509
Карпов А. Ю. 139, 243
Карпов Г. 139
Карпов С. П. 139
Карпов Ю. В. 245
Карпови **537**
Карпо Федорович 537
Федір Іванович 537
Карський Є. Ф. [Карский Е. Ф.] 50
Карташев А. В. 139
Касаткіни-Ростовські – *див.* Ростовські
Касиков А. 139, 200
Касиков Х. 139, 200
Каспрович-Кунча Микола 682
Катерина II, імператриця 94, 134, 529
Катерина Всеволодівна 457
Катерина дочка Петрила, дружина Святослава Ольговича 25, 400
Катерина, дочка Земовита IV, дружина Михайла-Болеслава Зигмунтовича 667

Іменний покажчик

- Катерина, дочка Фердинанда II, дружина
Зигмунта Августа 648
- Катирєви-Ростовські – див. Ростовські
- Катирєв-Ростовський М. М. [Катирєв-Ростовский М. М.]* 131, 133, 566
- Катирєв-Ростовський М. П.* 97
- Каухчишвілі С. [Каухчишвили С.]* 109
- Кашини-Оболенські – див. Оболенські
- Кашкін М. І. [Кашкин Н. И.]* 139
- Кашовські
- Андрій 370
- Регіна 370
- Ян 370, 677
- Каштанов С. М.* 77, 79, 119, 139, 176, 212, 306, 314, 348
- Квашин-Самарин М. [Квашин-Самарин Н.]* 83, 139, 374, 416, 504, 537, 605
- Кгойчевич Іван 514
- Кеген, хан 307
- Кедрін* 254
- Кейстут Гедимінович** 24, 40, 42, 62, 533, 587, 614, 639, 662, 664, 673, 685
- Кекавмен, стратиг 268
- Келбовський Ян 695
- Кемські 563**
- Андрій Григорович 563
- Афанасій Давидович 563
- Давид Семенович 563
- Іван Давидович 563
- Костянтин Семенович 563
- Матвій Григорович 563
- Олександр 563
- Олександр Давидович 563
- Семен 563
- Федір 563
- Федір Давидович 563
- Феодосія, дружина Давида Семеновича 563
- Юрій Давидович 563
- Кенна-Саломея Ольгердівна 638**
- Кенські 696
- Кентшинський С.* 496, 519
- Кепек-хан 696
- Кернус 594
- Кесраві А.* 213
- Кетьї Янош* 67, 113
- Кизілов Ю. А.* 20, 139
- Кий 205
- Килидж-Арслан II, іконійський султан 90
- Киликія, дружина Святослава Ярославича 266, 314
- Кинтибут 593
- Кирило I, київський митрополит 268
- Кирило, єпископ 555
- Кирило, печатник 52, 53, 54, 70
- Кирило-Костянтин, святий 239
- Кирианна, дочка Вячка Святославича 289
- Кислесвські **532**
- Григорій Матвійович 532
- Юрій Іванович 532**
- Кисловські – див. Кислесвські
- Китеній 593
- Кінан Е.* 89, 90, 91, 182
- Кінга, дочка Бели IV 67, 506
- Кіннам Іоанн* 114, 333, 337
- Кірдей-Мильський Олізар 609
- Кірпи́чников А. М. [Кирпичников А. Н.]* 139, 140, 151, 197, 199, 201, 209, 492, 669
- Кітаврас 594, 598, 602
- Кічі-Мухаммед 530
- Кішка Лев, митрополит 84, 678
- Кішки
- Барбара (в шл. Слуцька) 645
- Ян 515
- Клеванов А.* 51
- Клейбер Б. А.* 199, 258
- Клепатський П. Г. [Клепатский П. Г.]* 140
- Клепінін М. О. [Клепинин Н. А.]* 140
- Клим Смолятич, київський митрополит 52, 399, 461, 471
- Климент I, святий, папа римський 198, 239, 321
- Климент III, папа римський 317
- Климент IV, папа римський 669
- Климент V, папа римський 40, 596
- Климишин І. А. [Климишин И. А.]* 281
- Климкевич Р.* 499
- Клосс Б. М.* 56, 57, 58, 111, 140, 229
- Клочко Михайло 624
- Клочок 325
- Клубкови-Мосальські – див. Мосальські
- Клюг Е. [Клюг Э.]* 140, 585
- Ключевський В. О. [Ключевский В. О.]* 47, 76, 98, 99, 119, 140, 250, 383, 412, 527, 577
- Кміти
- Іван Кміта-Стратович 682
- Марина Іванівна Кміта-Стратович (в шл. Сеньська) 688
- Семен 640
- Семен Кміта-Подольнин 686
- Філон Кміта-Чорнобильський 302
- Книш Я.* 50, 140, 499
- Кнуд 260, 261
- Кнуд II Лавард 460, 465
- Кнуд Великий, датський король 263, 265
- Кнуд Сильний 242
- Князевська О. О. [Князевская О. А.]* 96, 275
- Князький І. О. [Князький И. О.]* 140
- Кобеко Д. Ф.* 140, 424
- Кобрин В. Б.* 140, 141, 395, 430, 431, 436, 438, 439, 446, 452, 538, 541, 577
- Кобринські **636**
- Анастасія Романівна (в шл. Острозька) 513, 637
- Анна Семенівна 637, 643
- Іван Семенович 71, 637, 645
- Марія Семенівна (в шл. Красного) 637
- Роман Семенович 637
- Роман Федорович 513, 636
- Семен Романович 607, 637

Іменний покажчик

- Федора, дружина Івана Семеновича 637
Кобяк, воловецький хан 473
Коваленко В. П. 141, 489
Ковальський М. П. [Ковальський Н. П.] 74, 77, 79, 80, 95, 110, 141
Коврови 557
 Андрій Федорович Ковер 557
Кожановичі-Велицькі 686
 Анастасія Василівна (в шл. Шпаковська) 686
 Андрій 686
 Василь Іванович 653, 686
 Григорій Кожанович 686
 Дмитро Федорович 686
 Єфросинія (ур. Збаразька), дружина Василя Івановича 686
 Іван Григорович 686
 Мартин Васильович 686
 NN Гаврилівна (ур. Бокій), дружина Мартина Васильовича 686
 Уляна Дашківна (ур. Іло-Малинська), дружина Василя Івановича 686
 Федір Іванович 686
Кожинів В. 141
Козак С. 141
Козаченко О. І. [Козаченко А. І.] 569
Козеки 686
 Агафія Дмитрівна Козечанка 688
 Анастасія Кірдеївна, дружина Андрія Михайловича Козека Замлицького 687
 Андрій Дмитрович 660, 688
 Андрій Михайлович Козека Замлицький 687
 Андрій Федорович 687
 Анна Дмитрівна Козечанка 688
 Анна Михайлівна 687
 Василь Федорович Козечич 687
 Вацлав Андрійович 688
 Дмитро Андрійович Замлицький 687
 Іван Васильович Козека Замлицький 687
 Іван Федорович Козечич 687
 Катерина (ур. Фальчевська), дружина Дмитра Андрійовича Замлицького 687
 Катерина Іванівна 687
 Криштоф 688
 Лев Федорович 687
 Марія Дмитрівна Козечанка 688
 Марія Михайлівна 687
 Марія, дружина Івана Васильовича Замлицького 687
 Михайло Федорович 687
 NN Андрійвна, дружина Василя Микулинського 687
 NN Андрійвна, дружина Миколи Андрійовича Збаразького 687
 NN Андрійовича Полубенського 687
 NN Андрійовича Збаразького 653
 NN Іванівна 687
Олехно Іванович 687
Петро Андрійович 688
Софія Михайлівна 687
Стефан Дмитрович 688
Томаш 688
Федір Козека 687
Христина Андрійвна Козечанка 688
Шимон 688
Юрій Дмитрович 688
Ядвіга Дмитрівна Козечанка 688
Януш Дмитрович 688
Януш Михайлович 687
Козинські
 Михайло Тихнович 609
 Тихно 687
Козицький Д. 678
Козловський А. О. 141
Козловський І. П. [Козловський І. П.] 141
Козловський К. [Козловський К.] 71, 108
Козловські
 Іван Васильович 537
 Іван Романович 538
 Лев Іванович 538
 Олексій Семенович 538
 Петро Борисович 538
 Роман Іванович 537
 Федір Олексійович 538
Козляков В. М. [Козляков В. Н.] 141
Козубовський Г. 141
Козьма Празький 67, 68, 109
Коківцев П. К. 141, 208, 209
Коларов Х. 141, 222
Колічева О. І. [Колічева Е. І.] 77, 119
Колігін 598
Коллі Л. [Коллі Л.] 141, 142
Коломан I, болгарський цар 420
Колотилова С. І. [Колотилова С. І.] 569
Колтовська Анна, дружина Івана Васильовича Грозного 584
Колумб Х. 14
Кольовський Григорій 676
Кольцови-Мосальські – див. Мосальські
Комарович В. Л. 50, 142, 385, 455
Коменський Я. А. 232
Комітопули 225
Кондаков М. П. [Кондаков Н. П.] 60, 102, 142, 310, 314, 354
Кондратюк К. 9, 14, 126
Кондудий 504
Конев С. В. [Конев С. В.] 83, 142
Конєцпольські
 Адам 370
 Криштоф 661
 Станіслав 658
Коновалова І. Г. [Коновалова І. Г.] 142
Конон, граф Бейхлінгенський 322
Конрад I, германський кайзер 37, 666
Конрад II, германський кайзер 264
Конрад III, германський кайзер 519

Іменний покажчик

- Конрад Казимирович, мазовецький князь 411
Конрад, син Казимира Справедливого 475, 488
Конрад, швабський герцог 243
Констанція, дочка Бели IV, дружина Лева
Даниловича 25, 36, 67, 418, 499, 501, 508
Кончака-Агафія, дружина Юрія Даниловича 577
Копанев А. І. [Копанев А. І.] 142
Копач Анна (в шл. Сангушко) 681
Копиленко М. М. [Копыленко М. М.] 96, 109, 219, 222
Копистенський З. 510
Копицький З. Ю. [Копыцкий З. Ю.] 163
Корвін-Гонсевська Гелена (в шл. Сангушко-Ковельська) 683
Кордуба М. 142, 235, 484, 506, 512
Корецький В. І. [Корецкий В. И.] 140, 142
Корецькі 26, 73, **622**
Анна (ур. Потоцька) 628
Анна Іванівна, дочка Івана Васильовича 628
Анна Іванівна, дочка Івана Івановича 89, 628
Анна Михайлівна (ур. Жижемська), дружина Федора Івановича 535, 627
Анна Янівна, дружина Іоахима Богушовича (ур. Ходкевич) 628
Анна, дочка Самійла 629
Богдан Данилович 622
Богуш Васильович 627
Богуш-Євфимій Федорович 89, 628, 682
Василиса Глібівна (Лизиносівна) 627, 688
Василь Іванович 627
Василь Олександрович 622, 627
Василь Семенович 622
Волох Семенович 622
Гелена 629
Данило Семенович 622
Єфросинія 629
Іван Васильович 627, 688
Іван Великий 622
Іван Іванович 627
Іван Менший 622
Ізабелла 628, 636
Іоахим Богушович 628
Кароль 628
Катерина Могила, дружина Самійла 628
Лавінія 628
Лев Іванович 627
Марія Василівна, дружина Богуша-Євфимія Федоровича (ур. Чаплич) 628
Марцибелла 628
Марціана, дружина Самійла-Кароля (ур. Лігеца) 629
Микола 628
Олександр Іванович 628
Олександр, син Кароля 629
Самійло 94, 628
Самійло-Кароль 629
Семен Волох 622
Семен Олександрович 622
Серафима 89, 628
Софія, дружина Самійла-Кароля (ур. Опалінська) 629
Федір Іванович 89, 535, 627
Федька, дружина Івана Івановича 627
Юрій Богушович 628
Корж І. Д. 142, 256
Корибут-Дмитро Ольгердович 298, 390, 440, 529, 630, 636, 639, 648, 650, 673
Корибутовичі 365
Коригайло Ольгердович 529, 641, 665
Коріат-Михайло Гедимінович 24, 40, 602, 614, 618, 672, 675
Корінний М. М. [Коринный Н. Н.] 142
Коркодінови
Гаврило Семенович 535
Григорій Іванович 535
Іван Глібович 534
Іван Іванович 535
Іван Семенович 535
Іван Юрійович 534
Микита Іванович 535
Семен Григорович 535
Семен Іванович 535
Федір Семенович 535
Юрій Іванович Коркода 534
Кормильчичі, бояри 476
Корнякт Катерина (в шл. Вишневецька) 656
Королев А. С. 142, 213, 216, 220, 222
Королюк В. Д. 69, 142, 157, 163, 177, 233, 242, 251, 262, 272, 311
Короткий Богуш 653
Корсак
Богдана (ур. Сенська), дружина Василя Михайловича 688
Василь Михайлович 688
Єва Боркулабівна (в шл. Чорторійська) 635
Корсаков Д. А. 142, 675
Корф С. А. 142
Корш Г. 67
Корятовичі [Коріатовичі] 668
Анна Федорівна 674, 675
Борис Корятович 417, 671, 672, 673, 675
Василь Корятович 674, 675
Жедевід-Іван Федорович 674, 675
Костянтин Корятович 633, 634, 669, 670, 671, 673, 675
Лев-Гліб Корятович 674, 675
Марія Федорівна 674, 676
Олександр Корятович 619, 669, 670, 671, 672, 673, 675
Семен Корятович 674, 675
Федір Корятович 671, 673, 674, 675
Юрій Корятович 668, 670, 671, 672, 673, 675
Косинський Криштоф 625
Коснятин Добринич 253, 257, 258, 260, 261, 305
Коснячко, тисяцький 308
Костелевич Венцлав 637

Іменний покажчик

- Костін М.* 109
Костка Анна (в шл. Острозька) 515
Костомаров М. І. [Костомаров Н. І.] 35, 75, 142, 232, 256, 309, 394, 521
Коструба Т. 51, 142, 219, 256, 488
Костюхина Л. М. 96
 Костянтин II, київський митрополит 467
 Костянтин VII Багрянородний, візантійський василевс 211, 217, 219, 223, 266
 Костянтин VIII, візантійський василевс 237, 277, 320
 Костянтин IX Мономах, візантійський василевс 100, 266, 267, 268, 318, 320
Костянтин Андрійович 565
Костянтин Борисович 560, 577
Костянтин Васильович, син Василя Андрійовича 572, 586
Костянтин Васильович, син Василя Костянтиновича 562, 578, 615
Костянтин Васильович, син Василя Романовича 564
Костянтин Володимирович, син Володимира Глібовича 99, 383
 Костянтин Володимирович, син Володимира Костянтиновича 567
Костянтин Всеволодович, син Всеволода Костянтиновича 555
Костянтин Всеволодович, син Всеволода Юрійовича 382, 523, 552
Костянтин Давидович, син Давида Ольговича 412
Костянтин Давидович, син Давида Ростиславича 293, 522
Костянтин Дмитрович 530, 579
 Костянтин Дука 456
Костянтин Іванович 568
Костянтин Михайлович, син Михайла Глібовича 412
Костянтин Михайлович, син Михайла Ярославича 578, 585
Костянтин Романович, син Романа Ігоревича 99, 411
Костянтин Романович, син Романа Ольговича 387
Костянтин Ростиславич 527
Костянтин Семенович, син Семена Івановича 578
 Костянтин Сірославич, боярин 343, 344, 469
Костянтин Товтвїлович 40, 41, 570, 596, 597
Костянтин Федорович 539
Костянтин Юрійович 535
Костянтин Ярославич 570
 Костянтин, митрополит 341, 348
Костянтин, син Михайла чи Семена 623
 Косьма, патрикій 211
Котков С. І. [Котков С. І.] 275
Котляр М. Ф. [Котляр Н. Ф.] 9, 37, 39, 51, 53, 55, 70, 90, 103, 126, 141, 142, 143, 144, 147, 158, 163, 164, 167, 170, 173, 175, 184, 199, 205, 210, 216, 233, 238, 243, 248, 249, 250, 254, 255, 273, 307, 322, 341, 347, 472, 473, 475, 479, 480, 482, 483, 485, 486, 487, 489, 492, 494, 497, 504, 506, 508, 636
Котович В. Г. 237
Коцебу А. Ф. 144, 642, 649
Кочетков І. А. [Кочетков І. А.] 144
Кочетов С. І. [Кочетов С. І.] 61, 144
Коялович-Віюк А. 86, 611, 617, 619, 622, 631, 678
Кравінкель Г. 15
Кравцевич А. К. [Кравцевіч А. К.] 144
Кравченко А. А. 144, 500
Кравченко В. М. 92, 93, 112, 155
Крадін Н. [Крадин Н.] 144
Кралюк П. 144, 470, 478, 480
Крапівін П. С. 144
 Красицький Єжи 684
Краско А. В. 558
 Красні – див. Друцькі
Красюков Р. Г. 144
Крекотень В. Г. 88
 Креховецький Максим 688
 Кривоборські 557
 Іван Іванович 557
 Іван Федорович 557
Кривошеєв Ю. В. [Кривошеєв Ю. В.] 144, 151
Крижанівський А. 144
Крикун М. Г. 131, 135, 144, 145
Крип'якевич І. П. 145, 333, 345, 472, 476, 481, 488, 493, 494, 504, 506, 678
Кричинський С. 692
Криштов Дюла 507, 508
Кром М. М. 145
Кромер М. 38, 65, 95, 501, 511, 603
 Кропотки
 Дмитро Васильович 535
 Дмитро Дмитрович 535
 Іван Дмитрович, син Дмитра Васильовича
 Кропотки 535
 Іван Дмитрович, син Дмитра Дмитровича 535
 Олександр Дмитрович 535
 Федір Дмитрович Кропотчинич 535
 Кропотки-Єловицькі
 Василь Іванович 535
 Яків Васильович 535
 Кропоткіни
 Дмитро Олексійович 535
 Микола Дмитрович 535
 Олексій Іванович 535
 Петро Олексійович 535
 Крошинські 26, 559, 666
 Анна 84
 Іван 666, 685
 Іван Романович 666
 Костянтин 666
 Петро 666
 Роман 666
 Роман Іванович 666
 Семен 666

Іменний покажчик

- Суран 666
Тимофій 666
Флор 666
Крузе Ф. 145, 196, 200, 201
Крупін С. І. [Крупін Е. І.] 388
Крупська А. 665
Крюкови **388**
Тимофій Крюк 388
Ксенія Мстиславна 286, **462**
Ксенія Юрїївна **425, 570**
Ксенія, дружина Василя Всеволодовича 526, 555, 556
Кубарев А. 48
Кубенські **540**
Іван Іванович 540
Іван Семенович Більший 540
Михайло Іванович 540
Кудряшов В. І. [Кудряшов В. І.] 145, 332
Кудряшов К. В. 90, 145
Куза А. В. 145, 251, 252, 259, 371
Кузанський Микола 64
Кузнецов А. Б. 301
Кузнецов В. А. 145
Кузьма, єпископ 343
Кузьмін А. Г. [Кузьмін А. Г.] 48, 49, 58, 59, 61, 91, 145, 146, 196, 210, 217, 262, 384
Кузьмін О. В. [Кузьмін А. В.] 48, 145
Кузьмін С. Л. [Кузьмін С. Л.] 197
Куїдадат 433
Куквоїт **595**
Кукша, св. 309
Кулаковський Ю. А. 146
Кулинич Д. Д. 146, 322
Кульмей, боярин 325
Кумор Б. 25, 26, 146
Кунас 594
Куневська Марина Андрїївна (в шл. Войнич Воронецька) 660
Кунегунда Ростиславна 36, **420**
Кунегунда, дочка Казимира III, дружина курфюрста Людовика 669
Кунегунда, дочка Пшемисла-Оттокара II 420
Кунегунда, дочка саксонського маркграфа Оттона, дружина Ігора Ярославича 266, 322
Кунегунда-Ірина, дружина Ярополка Ізяславича 25, 310, 353, 354
Кунік А. А. 10, 39, 54, 71, 101, 108, 146, 147, 160, 199, 201, 213, 511
Куно фон Бейхлінген, граф 354
Куно фон Енінген 242, 245
Кунцевич Г. З. 91, 92, 109
Купчинський О. А. 9, 36, 71, 124, 125, 126, 144, 146, 167, 170, 184, 498
Куракіні 620, **621**
Андрій Іванович Курака 621
Борис Іванович 621
Іван Анатолійович 621
Олександр Борисович, обер-шталмейстер 621
Олександр Борисович, таємний радник 1 класу 621
Федір Олексійович 621
Курбатов Г. Л. 146, 175, 176
Курбські **543**
Андрій Дмитрович 583
Андрій Михайлович 91, 92, 109, 432, 543, 609
Володимир Михайлович Чорний 543
Дмитро Семенович 543
Дмитро-Миколай Андрійович 543
Іван Семенович 583
Марія Юрїївна (ур. Гольшанська) 543
Маруша Андрїївна 543
Михайло Михайлович 543
Михайло Федорович Караміш 543
NN, дружина Михайла Михайловича (ур. Тучкова-Морозова) 543
Олександра Петрівна (ур. Семашко) 543
Роман Федорович 543
Семен Іванович **543**
Семен Федорович 543
Федір Семенович 543
Курдас 599
Куремса 493, 498, 599
Куренецький Лукаш 656
Курінний П. П. 146, 322
Курлятеви – див. Оболенські
Курцевичі 26, 674, **675**
Анна (ур. Боговитина), дружина Самїїла Івановича 677
Богдан Іванович **676**
Василь Михайлович **676**
Єва Дмитрівна **677**
Іван Васильович **676**
Костянтин Михайлович **677**
Михайло Іванович **676**
Михайло Костянтинович 674, **675**
Олександр Михайлович **676**
Прокіп Михайлович **676**
Самїїло Іванович **677**
Семен Федорович **676**
Федір Михайлович, син Михайла Івановича **677**
Курцевичі-Булиги
Варвара Іванівна **677**
Варвара Михайлівна (ур. Загоровська), дружина Івана Дмитровича 677
Василь Іванович **676**
Гальшка (ур. Стужинська), дружина Дмитра Васильовича 676
Дмитро Васильович **676**
Єва Дмитрівна **677**
Іван Дмитрович **677**
Костянтин Дмитрович **677**
Максим Іванович **677**
Марина (ур. Шимко-Шкленська), дружина Дмитра Олександровича 676
NN, дружина Дмитра Васильовича 676
Теофіла Іванівна **677**

Іменний покажчик

- Курцевичі-Буремльські
Андрій Андрійович 677
Андрій Олександрович 677
Дмитро Олександрович 676
Іван Дмитрович 676
Катерина Львівна 676
Лев Федорович 676
 Марія Денисківна, дружина Дмитра
 Олександровича 676
Марія Дмитрівна 676
Олександр Дмитрович 676
Олександр Федорович 676
 Курцевичі [Коріатовичі]
Федір Михайлович, син Михайла
Костянтиновича 676
 Куря 227
 Кутлу-Бука 504, 670
 Кухмістровичі 611
 Іван Петрович 611
 Микола Петрович 611
 Петро Олехнович 611
 Станіслав Петрович 611
 Кучера М. П. 146
 Кучинко М. М. 133, 146
 Кучинський С. 104, 648, 668
 Кучкін В. А. [Кучкин В. А.] 19, 99, 146, 147, 155,
 455, 525, 529, 538, 539, 553, 557, 561, 568, 569,
 571, 572, 573, 577, 584, 585, 588
 Кушелева Е. Д. 93, 147
 Кушелева І. 94
 Л
 Лабунський Криштоф 636
 Лаврентій, монах 49
 Лаврецький Л. 105
 Лавров Н. Ф. 58
 Лавровський П. А. 147
 Лагодовський Ян 656
Лазар Любартович 679
 Лазар, боярин 326
 Лазар, тисяцький 399
 Лазарев В. Н. 102
 Лазаревський О. М. 75
 Лазарев В. М. [Лазарев В. Н.] 102, 147, 270
 Ламанський В. І. [Ламанский В. И.] 66, 134
 Ламберт Ашафенбургський 228
 Ламберт Герцфельдський 313
 Ламбін М. П. [Ламбин Н. П.] 120, 147
 Лаппо І. І. [Лаппо И. И.] 147
 Лаппо-Данилевський О. С. [Лаппо-Данилевский А.
 С.] 10, 39, 71, 85, 108, 147
 Лаптев В. В. 57
 Ласко Михайло 695
 Ласло І, угорський король 276, 325, 326, 328,
 329, 357, 375
 Ласло Сар Лисий, герцог 242, 276
 Ласткіни-Ростовські – див. Ростовські
 Латишев В. В. [Латышев В. В.] 147
 Латом Б. 198
 Лашинюков І. В. [Лашинюков И. В.] 455
 Лащенко Р. 147
 Лебедев Г. С. [Лебедев Г. С.] 123, 140, 147, 196,
 197, 199, 200, 201, 204
 Лебедев Д. [Лебедев Д.] 77
 Лебедев І. [Лебедев И.] 147, 222
 Лебединцев П. Г. 75, 147, 209, 232, 259
Лев Друцький 299, 663, 664
Лев Данилович 25, 26, 27, 34, 38, 39, 66, 67, 83,
 296, 418, 421, **502**, 503, 504, 507, 511, 526, 572,
 595, 596, 599, 601, 602
 Лев Диякон 109, 214, 219, 222, 225, 226
 Лев Діоген 284, 317, 459, 462
Лев Іванович 454
 Лев Лжедіоген 284, 317, 459, 462
Лев Михайлович 539
Лев Олександрович 585
Лев Романович, син Романа Івановича 546
Лев Романович, син Романа Семеновича 432
 Лев Торнік 268
Лев Юрійович 37, 62, 296, 507, 508, **511**, 615
 Левенок В. П. 101, 147, 632
 Левенте, син Вазула 266, 311
 Левицький Іван 93
 Левицький К. 147
 Левицький Мацей 659
 Левицький О. І. 75
 Левіна С. А. [Левина С. А.] 57, 147
 Левченко М. В. 147, 210, 218, 222, 233, 347
Лекса [Олександр] 692
 Лелекач М. М. 255
 Ленка [Ллона], дочка Бели І, дружина Ростислава
 Володимировича 266, 323
 Леон, митрополит 238
 Леонід 95, 147, 215
 Леонтій, св. 309
 Леонтович Ф. І. [Леонтович Ф. И.] 78, 109, 148,
 395
 Леопольд, кайзер 673
 Лесій 599
 Лесницький Іван 635
 Лесньовська Катерина (в шл. Четвертинська) 369
 Лех 92
 Лешко Білий, краківський князь 35, 475, 476,
 480, 481, 482, 484, 488, 489, 491, 496
 Лешко Земовитович 506
 Лешко Чорний, краківський князь 420
 Лешко, син Болеслава Кучерявого 346
 Лещинські
 Андрій 629, 683
 Вацлав 658
 Самуель 657
 Теофіля (в шл. Вишневецька) 658
 Лжедмитрій І 424, 453, 535, 546, 564
 Лжедмитрій ІІ 626
 Лжепетро 565
 Лизиноси **688**
 Василиса Глібівна (в шл. Корецька) 627, 688
 Гліб Лизиносович 688
 Ликийк 593

Іменний покажчик

- Лико – див. Оболенські
 Ликови – див. Оболенські
 Ликови-Оболенські – див. Оболенські
 Лимонов Ю. А. 61, 64, 65, 94, 95, 148, 228, 346, 548, 550
 Липець Р. С. 148
 Липко С. А. 148, 504
 Лисенко П. Ф. [Лысенко П. Ф.] 236, 249
 Литвин М. 9, 14, 126
 Литвинови-Мосальські – див. Мосальські
 Лихачов Д. С. [Лихачев Д. С.] 47, 48, 49, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 89, 90, 91, 110, 112, 133, 134, 138, 149, 197, 210, 231, 234, 256, 273, 384, 403, 455
 Лихачов М. П. [Лихачев Н. П.] 58, 74, 81, 97, 109, 149, 251, 315, 399, 445, 541, 542, 643
 Лихачова О. П. [Лихачева О. П.] 51, 96
 Лиходіївські – див. Глинські
 Лібіус з Майнца 218
 Лімберт А. [Лимберт А.] 148
 Лінниченко І. А. [Линниченко И. А.] 10, 39, 71, 72, 108, 148, 237, 277, 278, 310, 374, 470, 498, 506
 Лісний С. 198
 Лісової М. М. [Лисовой Н. Н.] 148
 Лісовський 424
 Літаврін Г. Г. [Литаврин Г. Г.] 136, 148, 149, 177, 181, 215, 217, 219, 256, 265, 267, 268, 317, 318, 342, 345, 397
 Ліутпранд 211, 212, 223
 Лобанови-Ростовські – див. Ростовські
 Лобанов-Ростовський А. Б. [Лобанов-Ростовский А. Б.] 149, 432, 441
 Ловмянський Генрік [Хенрік] 149, 196, 197, 199, 201, 203, 204, 205, 663, 668
 Ловчиков Г. 525
 Лозвин Г. Н. 403
 Лозка Софія Андріївна (в шл. Сангушко-Ковельська) 681
 Лойка П. 149
 Ломоносов М. В. 277
 Ломперт Херсфельдський 278
 Лонгінов А. В. [Лонгинов А. В.] 71, 149, 150, 221, 678
 Лонцький NN 369
 Лопарев Х. М. 150, 232, 283, 462
 Лопатинський Л. Г. [Лопатинский Л. Г.] 150, 271
 Лопатін В. В. [Лопатин В. В.] 77, 112
 Лопатіни-Оболенські – див. Оболенські
 Лопухіни 272
 Лошиц Ю. М. 577
 Лугвеній-Семен Ольгердович 42, 390, 529, 534, 579, **641**
 Луговські **545**
 Андрій Львович Лугвиця 545
 Лудмер Я. И. 150
 Лука Жидята, єпископ 269, 305
 Лукавські
 Ірик 367
 Марія Василівна (ур. Сокольська) 367
 Лукомський Ю. 104, 105, 118, 150, 338, 346, 351
 Лукомські 26, **640**
 NN Василівна, (в шл. Друцька-Конопля) 303
 Аграфена Андріївна (в 1 шл. Осовицька, в 2 шл. Кміта) 421, 640
 Анастасія Григорівна Служка, дружина Андрія Андрійовича 640
 Андрій Андрійович 640
 Андрій Іванович 367, 640
 Анна Андріївна (в 1 шл. Соколинська, в 2 шл. Жаба) 641
 Анна Андріївна (в шл. Яцинич) 640
 Анна Іванівна Скіндерівна, дружина Федора Івановича 640
 Балтазар Андрійович 641
 Богдан Андрійович 640
 Богдана Василівна (в шл. Радзивіл) 640
 Василь 303, 640
 Григорій Іванович 640
 Іван 640
 Іван Іванович 640
 Марина 640
 NN Василівна, дружина Федора Федоровича Друцького-Коноплі 640
 NN Василівни, дві дочки 640
 NN Федорівна (ур. Четвертинська) 367
 Овдотя Андріївна 435
 Олена Андріївна 641
 Роман Іванович 640
 Софія Іванівна Служка, дружина Богдана Андрійовича 640
 Софія Федорівна Владика, дружина Балтазара Андрійовича 641
 Федір Іванович 640
 Лук'янов В. В. [Лукьянов В. В.] 76, 109, 150
 Лунін Б. В. [Лунин Б. В.] 150
 Лур'є Я. С. [Лурье Я. С.] 48, 50, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 91, 92, 109, 110, 133, 150, 530, 531
 Луцький О. 9, 14, 126
 Львов Н. А. 59
 Львови **546**
 Володимир Володимирович 546
 Георгій Євгенович 546
 Єлизавета Володимирівна 546
 М. А. Львов 59, 111
 Микола Миколайович 546
 Олександр Євгенович 546
 Сергій Петрович 546
Любава Васильківна 292, **294**, 550
 Любавський М. К. [Любавский М. К.] 150, 416, 557, 632, 637
 Любарський Я. Н. [Любарский Я. Н.] 107, 267
Любарт Ердівілович **599**
Любарт-Дмитро Гедимінович 37, 38, 39, 40, 42, 73, 511, 512, 562, **614**, 618, 619, 636, 668, 669, 670, 671, 672, 678, **679**
 Любимов С. В. 150, 536, 559, 652

Іменний покажчик

- Любко Воїнович 597**
 Любомирські
 Єжі Себастьян 352
 Ієронім Августин 352
 Йозеф Кароль 518
 Катерина (в шл. Острозька) 515
 Олександр Михайло 352
 Себастьян 352
 Софія Олександрівна (ур. Острозька) 516
 Станіслав 352, 516
 Станіслав Геракліуш 352
 Юрій (Єжі) 352
 Людовик V Тихий 465
 Людовик Анжуйський, угорський король 39, 72, 504, 668, 670, 672, 673
 Людовик Німецький 200
 Людовик, курфюрст бранденбурзький 669
Люлевіч Г. 98
 Лют 228, 229, 231
Лявданський О. М. [Лявданский А. М.] 150
 Ляловські **557**
 Костянтин Федорович Ляло 557
Ляпон М. В. 275
 Ляпунови **574**
 Захар Петрович 574
 Ляпун Осинін 574
 Прокопій Петрович 574
Ляскоронський В. [Ляскоронский В.] 150, 455, 477, 663
 Лясота Беата (в шл. Порицька) 660
Лятовський В. 85
 Ляховський Семен 659
Ляшевський С. 198
 Ляшко 250
Лященко А. 150, 209, 216
М
Мавродін В. В. [Мавродин В. В.] 151, 162, 208, 210, 232, 234, 256, 263, 315, 342
Магнер Г. І. [Магнер Г. И.] 151
 Магнус Добрий, конунг 267, 320
 Магнус Олафсон 264, 265
Магомедов М. Г. 237
 Мазепа Іван Степанович 623, 657
Мазур О. 151
Майков Л. Н. 151, 232
Майкова-Сирочанова В. С. [Майкова-Сырочанова В. С.] 548
Майлат Й. 484
Майоров О. В. [Майоров А. В.] 90, 126, 151, 152, 347
Макарий 112, 152, 309
Макарихін В. П. [Макарихин В. П.] 152
Макаров М. 152
Макарчук С. 45, 152
Маковський Д. П. [Маковский Д. П.] 152, 528
 Максим Грек 621
Максимейко Н. 152
 Максиміліан II, цісар 94, 563
Максимович М. А. 75, 152, 259, 509, 510
 Мал, князь древлянський 216, 227, 231, 232
Малевська М. В. [Малевская М. В.] 152, 332, 497
Малеїн А. І. [Малеин А. И.] 94, 108, 412
Малигін Т. С. [Малыгин Т. С.] 152
Малиновський І. А. [Малиновский И. А.] 78, 109
Малишевський І. І. [Мальшевский И. И.] 152, 215
 Малікбашичі 696
 Шейтан 696
Малінгудіс Ф. 345
Малінін В. [Малинин В.] 152
 Малуша, дружина Святослава Ігоревича 227, 232, 483
 Малфрід (Манфред) Сильний 241
Малфріда Мстиславна 461
Малфріда Юрїївна 361, 491
 Малфріда, дружина Володимира Святославича 235, 245, 255
 Мальвін 357
Мальцев А. М. [Мальцев А. Н.] 152
Малюс Е. 67
Мамай 416, 428, 636, 692
 Мамелфа, дружина Василька Мстиславича 410
Манкієв А. І. [Манкиев А. И.] 93, 110
Мансур Кіят 692
 Мансур, емір 271
 Мануїл I Комнен, візантійський василевс 289, 337, 342, 344, 460
 Мануїл Ставроман 397
Манько В. О. 152
Маргарита Ростиславна 420
 Маргарита, дочка Бели III 345
 Маргарита, дочка принца Едуарда, королева Шотландії 261
 Маргарита-Марія, дочка Бели III, дружина Ісаака II Ангела 484, 485, 487
Маргер Г. І. 152, 205, 206
Марина Володимирівна, дочка Володимира Всеволодовича 317, 459
Марина Володимирівна, дочка Володимира Рюриковича 524, 554
Марініус 666
 Марія Андріївна, дружина Вітовта 295, 299, 639, 663
Марія Борисівна 581, 591
Марія Василівна 526, 556
Марія Васильківна, дочка Василька Святославича 291, 401
Марія Володимирівна, дочка Володимирка Володаревича 346
Марія Гедимінівна 585, 614
Марія (Марина) Дмитрівна, дочка Дмитра Борисовича 95, 560, 572
Марія Дмитрівна, дочка Дмитра Івановича Донського 579, 641
Марія Дмитрівна, дочка Дмитра Костянтиновича 574
Марія Дмитрівна, дочка Дмитра Олександровича 572, 600

Іменний покажчик

- Марія Іванівна, дочка Івана Васильовича 544, 588
 Марія Іванівна, дочка Івана Васильовича Грозного 584
 Марія Іванівна, дочка Івана Володимировича 581
 Марія Іванівна, дочка Івана Даниловича 562, 578
 Марія Корибутівна 431, 440, 650
 Марія Львівна 507
 Марія Михайлівна 419, 554
 Марія Мстиславна 398, 404, 461
 Марія Олегівна, дочка Олега Святославича Курського 413, 554
 Марія Олегівна, дочка Олега Святославича Сіверського 330, 358, 400
 Марія Олександрівна 578, 586
 Марія Ольгердівна 295, 365, 366, 639
 Марія Павлівна, велика княжна 303
 Марія Палеолог, дружина Василя Михайловича Удатного 582
 Марія Романівна, дочка Романа Даниловича 509
 Марія Романівна, дружина Ярослава Юрійовича 363, 364, 510
 Марія Святополківна 330, 358
 Марія Святославна 403, 470
 Марія Семенівна, дочка Семена Івановича 583
 Марія Темрюківна, дружина Івана Васильовича Грозного 584, 690
 Марія Юрійвна 38, 512
 Марія Ярославна, дочка Ярослава Володимировича 580, 581
 Марія Ярославна, дочка Ярослава Юрійовича Муромського 386, 560
 Марія, дочка Івана II Асеня, дружина Михайла Ростиславича 420
 Марія, дочка Мануїла Комнена 342
 Марія, дочка Стефана V 36
 Марія, дочка Федора Кошкіна-Голтяєва, дружина Ярослава Володимировича 579
 Марія, дочка Філіпа I, дружина Людовика (Лайоша Великого) 647
 Марія, дочка Ярослава Васильовича, дружина Ольгерда Гедеміновича 41
 Марія, дружина Андрія Володимировича, сина Володимира Ольгердовича 644
 Марія, дружина Болеслава Кучерявого 346
 Марія, дружина Бориса Юрійовича 549
 Марія, дружина Всеволод Юрійович Велике Гніздо 464, 550
 Марія, дружина Всеволода Ярославича 268, 318
 Марія, дружина Данила Борисовича 574
 Марія, дружина Дмитра Мстиславича 414
 Марія, дружина Івана Дмитровича 416
 Марія, дружина Мануїла Комнена 344
 Марія, дружина Мстислава Святославича 405
 Марія, дружина Мстислава Юрійовича 555
 Марія, дружина Наримунта-Гліба Гедеміновича 613
 Марія, дружина Семена Романовича 431
 Марія, дружина Федора Борисовича 583
 Марія-Елеонора Габсбург 657
 Марк Любечанин 227, 232
 Маркевич О. 72, 152, 498
 Марко, єпископ турівський 52
 Маркович О. І. [Маркович А. І.] 152
 Маркс Н. 152
 Марм'є К. 198
 Марта Юрійвна 620
 Марцелі Емеріх 674, 675
 Марцинковський Ян 690
 Масан О. М. 152, 489, 501
 Масленнікова Н. М. [Масленникова Н. Н.] 57, 153
 Маслов М. М. 434
 Маслов С. І. Маслов С. ІІ. 93, 96
 Масуді [Абу-л-Хасан Алі ібн ал-Хусейн ал-Масуді] 203, 204, 207
 Матильда, тосконська маркграфиня 457
 Матузова В. І. [Матузова В. ІІ.] 69, 110, 153, 257, 260, 261, 343
 Матяш Корвін, король угорський 646
 Мауці 13, 492, 493, 494
 Махновець Л. І. 50, 90, 109, 153, 286, 318, 350, 351, 375, 455, 465, 476, 484, 487, 494, 547
 Мацяк В. 153
 Мачинський Д. А. [Мачинский Д. А.] 153, 197
 Маяковський І. Л. [Маяковский И. Л.] 72
 Медынцева А. О. [Медынцева А. А.] 101, 145, 153, 371
 Медічі Лоренцо 614
 Медічі Мінас (Бжшкянц) 671
 Медушевська О. М. [Медушевская О. М.] 126, 214, 246
 Мезецькі
 NN Іванівна (в шл. Шемякіна-Пронська) 439
 Аксинія Андріївна 440
 Андрій Васильович 439
 Андрій Дмитрович Кокубякін-Власов 439
 Андрій Михайлович 439
 Андрій Семенович 439
 Анна Романівна (ур. Одоєвська) 434
 Борис Іванович 434, 439
 Василь Іванович Говдиревський 438
 Василь Іванович Кокубякін-Власов 439
 Василь Михайлович 439
 Василь Михайлович Кокубякін-Власов 439
 Василь Семенович 439
 Василь Федорович Кокубяка 438
 Данило Іванович 439
 Дмитро Дмитрович Кокубякін-Власов 439
 Дмитро Іванович Кокубякін-Власов 439
 Євдокія Андріївна 301, 440
 Іван Андрійович 439
 Іван Влас Васильович 439
 Іван Іванович 439

Іменний покажчик

- Іван Михайлович Більший Шапца-Мезецький 439
Іван Михайлович Кокубякін-Власов 439
Іван Михайлович Менший 439
Іван Семенович Семейка 439
Іван Федорович 439
Іван Федорович Говдиревський 438
Марія Андріївна 439
Марія Семенівна (в шл. Коврова) 439
Микита Данилович 439
Микита Іванович Кокубякін-Власов 439
Микита Михайлович 439
Михайло Васильович 439
Михайло Васильович Кокубякін-Власов 439
Михайло Васильович, син Василя Семеновича 439
Михайло Васильович, син Василя Федоровича Кокубяки 439
Михайло Іванович Кушник 439
Михайло Михайлович Кокубякін-Власов 439
Михайло Романович 438, 439
Михайло Федорович 438
Олена Романівна 439, 581
Петра Михайлович Гнус-Мезецький 439
Петро Семенович 439
Петро Федорович 438, 439
Роман Андрійович 439, 581
Роман Дмитрович Кокубякін-Власов 439
Роман Михайлович 439
Семен Михайлович 439
Семен Романович 439
Федір Андрійович 438
Федір Іванович Говдиревський 438
Федір Семенович 439
Федір Федорович Сухий 438
Феодосія Семенівна (в шл. Пожарська) 439
Фома Дмитрович Більший Кокубякін-Власов 439
Фома Дмитрович Менший Кокубякін-Власов 439
Юрій Іванович 439
Юрій Михайлович Копито Кокубякін-Власов 439
Мейсндорф І. [Мейсндорф І.] 153
Мейсрович М. Г. [Мейсрович М. Г.] 76, 109, 150
Мейчик Д. М. 153
Мелентєва Василиса, дружина Івана Васильовича Грозного 584
Мелешки 559
Мелікішвілі Г. А. [Мелікішвілі Г. А.] 153, 551
Мелос 254
Мельникова А. С. 103, 153
Мельникова О. О. [Мельникова Е. А.] 14, 19, 116, 128, 140, 153, 154, 196, 199, 202, 204, 205, 244, 261
Мельцин М. О. [Мельцин М. О.] 445
Менглі-Гірей, кримський хан 449, 695, 696
Менгу-Тимур, хан Золотої Орди 386, 526, 559, 599
Мензель В. 15
Менкіцький Людовик 654
Меннінг Ширлі 303
Меншиков О. Д. 534
Мерзон А. Ц. 61, 135
Мехержинський А. 64
Меховський Матвій (Меховіта) 65, 95, 110
Мехтільда, дочка Сіццо, графа Шварцбург-Кафенбург 356
Мец Н. Д. 103, 154, 307
Мешеринов Г. В. 576
Мецианов І. І. [Мецианов І. І.] 209
Мешко I, польський князь 235
Мешко II, польський король 242, 264, 311
Мешко III, краківський князь 324, 344
Мешко III Старий, краківський князь 346, 469, 475, 488
Мешко Плосконогий 475, 489
Мешко, син Болеслава II Сміливого 354
Мешко, син Казимира I 278
Микита Васильович 546
Микита Федорович, син Федора Дмитровича 531
Микита Хоніат 277, 342, 344, 476, 486
Микита, єпископ 309
Микита, патрикій 265
Микола I, титулярний король 445
Микола II, російський імператор 536, 696
Микола Миколаєвич 611
Микола Олексійович, син Олексія II 445
Микола Олехнович 611
Микола, єпископ ризький 595
Микола, єпископ тмураканський 269
Миколай, воевода 475
Миколай, єпископ мірлікійський, св. 317
Миколай, папа 321
Микула Володаревич 293
Микулинські, князі **590**
Василь Борисович 590
Володимир Борисович 590
Юрій Борисович 590
Микулинські
Анна (в шл. Четвертинська) 369
Василь 394, 687
Маруша (в шл. Четвертинська) 369
NN (в шл. Воронєцька) 660
Милій, боярин 493, 498
Милов Л. В. 17, 19, 155, 175
Милорадович Г. А. 155, 373
Мирслав, боярин 53, 483
Мисайл [Мисайл] 99, 155, 383, 412
Митко Давидович 366
Митуса 87
Митько Федорович 680
Михайло Друцький 297
Михайло II, митрополит 32, 398
Михайло V, візантійський василевс 266, 320
Михайло VII Дука, візантійський василевс 315
Михайло VII Палеолог, візантійський василевс 426

Іменний покажчик

- Михайло Андрійович, син Андрія Дмитровича 580, 581
Михайло Андрійович, син Андрія Святославича 414, 416
Михайло Андрійович, син Андрія Федоровича 565
Михайло Андрійович, син Андрія Ярославича 571
Михайло Асень, болгарський цар 420
Михайло Борисович, син Бориса Олександровича 590, 591, 645
Михайло Василькович 413
Михайло Васильович Кашинський, син Василя Михайловича 578, 586
Михайло Васильович Турівський, син Василя Михайловича 622
Михайло Васильович, син сяноцького протопопа 609
Михайло Володимирович 362, 364
Михайло Всеволодович, син Всеволода Глібовича 383, 408
Михайло Всеволодович, син Всеволода Святославича Чермного 13, 25, 33, 35, 82, 99, 408, 409, 412, 413, 414, 418, 419, 420, 447, 491, 554, 568
Михайло Всеволодович, син Всеволода Семеновича 426
Михайло В'ячеславич 463
Михайло Глібович, син Гліба Васильковича 539, 560
Михайло Глібович, син Гліба Святославича 409
Михайло Давидович 539
Михайло Дмитрович Підберезький 300
Михайло Дмитрович, син Дмитра Борисовича 560
Михайло Євнутович 616
Михайло-Болеслав Зигмунтович 79, 667
Михайло Іванович Глушенок-Глазинич 453
Михайло Іванович, син Івана Всеволодовича 555
Михайло Іванович, син Івана Одинця 297
Михайло Клонський 99
Михайло Костянтинович, син Костянтина Товтивіловича 41, 597
Михайло Михайлович 416
Михайло Наримунтович 618
Михайло Олександрович, син Олександра Михайловича 58, 99, 299, 533, 586, 587
Михайло Олександрович, син Олександра Романовича 421, 426
Михайло Прочович 671
Михайло Романович 412
Михайло Романович, син Романа Михайловича 420
Михайло Ростиславич, син Ростислава Михайловича 420
Михайло Ростиславич, син Ростислава Мстиславича 526
Михайло Семенович [?] 606
Михайло Семенович, син Семена Івановича 578
Михайло Семенович, син Семена Михайловича 422
Михайло Сірін, митрополит 238
Михайло Федорович Романов, російський цар 541, 565, 575, 695
Михайло Федорович, син Федора Ростиславича Чорного 526, 538
Михайло Юрійович, син Юрія Володимировича 31, 350, 405, 467, 549
Михайло Юрійович, син Юрія Львовича 511
Михайло Ярославич Хоробрит, син Ярослава Всеволодовича 570
Михайло Ярославич, син Ярослава Романовича 387
Михайло Молодший Ярославич, син Ярослава Ярославича 49, 99, 560, 572, 585
Михайло Старший Ярославич, син Ярослава Ярославича 571
Михайло, єпископ 309
Михайлов Е. 155, 222
Мицик Ю. А. 92, 93, 112, 155
Мицько І. З. 38, 51, 72, 82, 83, 84, 155, 198, 363, 364, 497, 498, 510, 603, 604, 605, 607, 615, 679
Мишанич О. 155
Мишецькі
 Андрій Денисов 423
 Борис Олександрович 423
 Михайло Юрійович 423
 Семен Іванович 423
Мікаелян В. [Микаелян В.] 155, 505
Міккола Я. 258
Мікловса-Марія Кейстутівна 587, 665
Мілеску-Спафарій М. Г. 93
Міллер Герард Фрідерик [Міллер Герард Фрідерик] 48, 93, 94, 109, 155
Мілюков П. М. [Мілюков П. Н.] 97, 155, 588
Мілютенко М. І. [Мілютенко Н. І.] 155
Мінас Медічі (Бжкянци), архімандрит 505
Міндовг 40, 386, 494, 593, 594, 595, 596, 598, 599, 600, 602
Мінігайло-Михайло Ольгердович 642
Міно́рський В. Ф. [Минорский В. Ф.] 155, 221
Міношський Ф. Д. [Минюшский Ф. Д.] 557
і́бн Міскавейх [Абу Алі Ахмад і́бн Мухаммед і́бн Міскавейх] 213, 220
Містиша 231
Мнішек
 Урсула-Тереза (в шл. Вишневецька) 657
 Урсуля (в шл. Вишневецька) 656
 Юрій 101
Могитич Р. 501
Могунцій Вільгельм 218
Моеслав 265, 266
Мойсеєва Г. М. [Моисеева Г. Н.] 100, 155, 314
Мойсей Угрин 250, 272
Мокосій Петро 676

Іменний покажчик

- Мокренський Дем'ян 625
Молдован А. М. 155, 257
Молнар Е. [Мольнар Э.] 156, 210
Моложські **541**
Борис Петрович 541
Василь Андрійович 541
Дмитро Федорович Перина 541
Петро Дмитрович 541
Молчанов А. А. 156, 196, 201, 248, 373
Молчанов С. П. 156
Молчановський Н. В. 156, 504, 630, 650, 668, 670, 672, 674
Монастирєви **537**
Монвід Гедимінович 610
Монгайт О. Л. [Монгайт А. Л.] 102, 138, 156, 378, 385, 386
Монвід, воєвода і староста віленський 665
Монтигірдович Петро 649, 651
Монтовт Андрій Якубович 609
Монтовт Ян 659
Моргайло В. М. 156
Моренда NN 661
Морозіні 318
Морозов Б. Н. 156
Морозов В. В. 156
Морозов Іван Костянтинович 449
Морозов Михайло Якович, боярин 644
Морткіни **545**
Андрій Дмитрович 545
Андрій Іванович 545
Андрій Михайлович 545
Андрій Олександрович 545
Андрій Юрійович 545
Данило Олександрович 545
Дмитро Федорович 545
Іван Андрійович 545
Іван Менший Михайлович 545
Іван Юрійович 545
Михайло Дмитрович 545
Олександр Іванович 545
Петро Михайлович 545
Семен Юрійович 545
Федір Іванович Мортка 545
Юрій Андрійович 545
Юрій Іванович 545
Мосальські 26, 419, **435, 443, 447, 559**
Анастасія (ур. Язловецька) 447
Андрій 447
Андрій Петрович 435
Андрій Семенович 446
Анна Богданівна (ур. Путятич-Друцька) 303, 435
Анна Іванівна (ур. Друцька-Соколинська) 435
Анна Семенівна Сапіжанка 435
Анна, дружина Василя Юрійовича 435
Богдана Іванівна 435
Богущ 368
Борис Михайлович 447
Василиса Юрійівна 435
Василь Іванович 435
Василь Федорович 443
Василь Юрійович 435
Володимир Юрійович 435
Духна Матвіївна (ур. Головчинська) 435
Іван Борисович 447, 683
Іван Васильович 628
Іван Петрович 435
Іван Тимофійович 435, 682
Іван Федорович 443
Іван Юрійович 435
Ксаверій Йосифович 447
Марина Андріївна 435
Марина Юрійівна 435
Михайло Борисович 447
Михайло Васильович 443
Михайло Йозеф 447
NN Федорович 443
Овдотя Андріївна (ур. Лукомська) 435
Олександр Тимофійович 435
Олександр Федорович 677
Олена Андріївна (ур. Сангушко-Каширська) 435
Олена Федорівна (ур. Сангушко) 447
Олехно Володимирович 435
Петро Михайлович 446
Петро Семенович 446
Петро Тимофійович 435
Роман Семенович 446
Семен Васильович 443
Семен Михайлович Старий 446
Тетяна, дружина Михайла Васильовича 443
Тимофій Володимирович 435
Федір Васильович 443
Федір Іванович 443
Федір Михайлович 447
Феодосія, дружина Петра Михайловича(ур. Головчинська) 446
Юрій Тимофійович 435
Горбаті-Мосальські **435**
Іван Семенович Горбатий 435
Клубкови-Мосальські **435**
Андрій Семенович 435
Дмитро Іванович 435
Іван Семенович 435
Семен Васильович 436
Семен Іванович 435
Семен Юрійович Клубок 435
Федір Іванович 435
Кольцови-Мосальські **446**
Василь Семенович Кольцо 446
Володимир Васильович 446
Олександр Олександрович 446
Федір Михайлович 446
Литвини-Мосальські **446**
Андрій Федорович 446
Василь Васильович, син Василя Васильовича 446

Іменний покажчик

- Василь Васильович, син Василя Михайловича 446
Василь Михайлович Литвин 446
Мосан О. 479, 488
Московитини-Заболоцькі *див.* Заболоцькі
Мотрона, дружина Мстислава Давидовича 412
Мохов М. А. [Мохов Н. А.] 347
Моця А. П. 105, 156, 236
Мошин В. А. 156, 196, 208, 221, 233, 256, 267, 318
Мстивой 460
Мстислав Андрійович 467, 468, 472, 473, 550
Мстислав Володимирович, син Володимира Всеволодовича Мономаха 12, 24, 25, 28, 29, 31, 47, 102, 283, 284, 285, 286, 287, 317, 346, 355, 357, 372, 373, 375, 378, 397, 398, 399, 456, 457, 481, 483
Мстислав Володимирович, син Володимира Мстиславича 405, 464, 477
Мстислав Володимирович, син Володимира Святославича 28, 245, 247, 248, 250, 251, 254, 262, 263, 264, 270–72, 274, 280, 372
Мстислав Старший Володимирович?, син Володимира Святославича 247, 249, 257, 278
Мстислав Всеволодович, син Всеволода Ігоровича 332
Мстислав Всеволодович, син Всеволода Мстиславича 464
Мстислав Всеволодович, син Всеволода Давидовича 339, 473
Мстислав Глібович 33, 409, 410
Мстислав Давидович, син Давида Ольговича 412
Мстислав Давидович, син Давида Ростиславича 293, 522
Мстислав-Федір Давидович, син Давида Ростиславича 292, 522
Мстислав Данилович 34, 53, 482, 487, 502, 507, 510, 595, 601
Мстислав Іванович 530
Мстислав Ізяславич, син Ізяслава Мстиславича 33, 335, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 466–69, 471, 473, 490, 547, 549
Мстислав Ізяславич, син Ізяслава Ярославича 308, 353
Мстислав Михайлович 419
Мстислав Мстиславич Удатний 35, 53, 105, 349, 473, 475, 476, 494, 521, 522, 553
Мстислав Мстиславич, син Мстислава Удатного 526
Мстислав Романович 361, 362, 521, 552
Мстислав Ростиславич Хоробрий 105, 349, 381, 467, 468, 520
Мстислав Ростиславич, син Ростислава Юрійовича 25, 467, 550
Мстислав Святополкович 326, 357
Мстислав Святославич, син Святослава Всеволодовича 33, 405, 410
Мстислав Святославич, син Святослава Ольговича 411, 414
Мстислав Святославич, син Святослава Титовича 429, 664
Мстислав Юрійович, син Юрія Володимировича 25, 549
Мстислав Юрійович, син Юрія Всеволодовича 555
Мстислав Ярославич Німий 33, 34, 36, 53, 54, 472, 473, 491
Мстислава Володимирівна?, дочка Володимира Святославича 278
Мстиславські **616, 641**
Анастасія Михайлівна (*в шл.* Збаразька) 653
Богдана Михайлівна (*в шл.* Сангушко-Каширська) 681
Василь Іванович 617
Домника Михайлівна (*ур.* Темкіна-Ростовська) 566
Іван Федорович 616
Михайло Іванович 608, 616, 641
Федір Іванович 566, 617
Федір Михайлович 616
ал-Муккаддасі 220
Мулюкін О. С. [Мулюкін А. С.] 156
Муса, емір 271
Мусоргські **537**
Модест Петрович 537
Мустафа 444
Мутафчієв П. 156, 222, 347
Мухаммед-Гірей, хан 393, 434, 442
Мхарадзелі
Захарій 551
Іван 551
Мюле Э. 156
Мюллер Л. 48
Мюллер Р. Б. 111
Мятлев М. В. [Мятлев Н. В.] 149, 156, 423, 616
Н
NN Друцький **297**
NN Андріївна, дочка Андрія Боголюбського 402, **551**
NN Андріївна, дочка Андрія Володимировича 580, **581**
NN Андріївна, дружина Андрія Дмитровича Курбського **583**
NN Андріївна, дружина Івана Семеновича Курбського **583**
NN Андріївна, дружина Лева Друцького(?) 299
NN Андрійович, син Андрія Ростиславича **381**
NN Богданівни, дочки Івана Юрійовича **617**
NN Бокіївна, дружина Четвертинського Яцька Андрійовича 368
NN Болеславна, дочка Болеслава Кучерявого 346
NN Василівна, дочка Василя Михайловича 539, **589**
NN Васильківна, дочка Василька Костянтиновича **560**
NN Васильківна, дочка Василька Ростиславича **338**

Іменний покажчик

- NN Василькович, син Василька Ярополковича 472, 496
NN Володарівна, дочка Володаря Васильковича 292
NN Володарівна, дочка Володаря Ростиславича 329, 338, 458
NN Володимирівна, дочка Володимира Андрійовича 584
NN Володимирівна, дочка Володимира Рюриковича 495, 524
NN Володимирівна, дочка Володимира Святославича 244, 276, 278
NN Володимирівна, дочка Володимирка Володаревича 346
NN Всеволодівна, дочка Всеволода Ярославича 457
NN Всеволодівна, дружина Володимира Давидовича 339, 376
NN Всеволодівна, дружина Юрія Ярославича 339, 359
NN Всеславна, дочка Всеслава Васильковича 292, 550
NN Гедимінівна, дочка Гедиміна [Гедимінаса] 610
NN Глібівна, дочка Гліба Святославича 409, 553
NN Глібівна, дочка Гліба Ростиславича 381, 521
NN Давидівна, дружина Василька Брячиславича 292, 522
NN Давидівна, дружина Гліба Володимировича 383, 522
NN Давидівна, дружина Ростислава Святославича 384, 522
NN Данилівна, дочка Данила Романовича 503
NN Данилівна, дочка Данила Романовича, дружина Андрія Ярославича 493, 501, 569
NN Данилович, син Данила Романовича 503
NN Дмитрівна, дочка Дмитра Єремійовича 588
NN Іванівна, дочка Івана Андрійовича 441, 582
NN Іванівна, дочка Івана Васильовича 441, 544
NN Іванівна, дочка Івана Володимировича 392, 393, 580
NN Іванівна, дочка Івана Святославича, дружина Свидригайла Ольгердовича 534, 642
NN Іванівна, дочка Івана Святославича, дружина Юрія Дмитровича 534, 579
NN Іванівна, дочка Івана Юрійовича 617, 631
NN Ігоревна, дружина Давида Ольговича 408
NN Ізяславна, дочка Ізяслава Давидовича 377, 379, 549
NN Ізяславна, дочка Ізяслава Мстиславича 287, 469
NN Кальницька 367
NN Кейстутівна, дружина Лева Друцького(?) 299
NN Костянтинівна, дочка Костянтина Борисовича 561, 577
NN Михайлівна, дочка Михайла Борисовича 591
NN Мстиславич, син Мстислава Глібовича 412
NN Мстиславич, син Мстислава Святославича 413
NN (Святолюба?) Мстиславна, дочка Мстислава Володимировича 357, 461
NN Мстиславна, дочка Мстислава Романовича, дружина Андрія Турівського 361, 523
NN Мстиславна, дружина Олександра Дубровицького 523
NN Олександрівна, дочка Олександра Всеволодовича 503
NN Олексич 695
NN Ольгердівна, дружина Івана Семеновича 428, 638
NN Ольгердівни, дві дочки 637
NN Романівна, дочка Романа Ростиславича 496, 521
NN Романівни, три дочки Романа Михайловича 421
NN Ростиславна, дочка Ростислава Михайловича 420
NN Ростиславна, дочка Ростислава Мстиславича 290, 520
NN Ростиславна, дочка Ростислава Юрійовича 380, 550
NN Святославна, дочка Святослава Давидовича 378, 460
NN Святославна, дочка Святослава Івановича 533, 587
NN Святославна, дружина Володимира Андрійовича 402, 463, 468
NN Святославна, дружина Давида Ольговича 32, 403, 407
NN Святославна, дружина Мстислава Володимировича 405, 464
NN Святославна, дружина Романа Глібовича 380, 405
NN Святославна, дружина Романа Ростиславича 403, 519
NN Семенівна, дочка Семена Романовича 443, 580
NN Федорівна, дочка Федора Дмитровича 444, 531
NN Федорівна, дочка Федора Михайловича 540, 588
NN Федорівна, дочка Федора Ростиславича 539, 560
NN Юрійівна, дочка Юрія Володимировича 548
NN Юрійівна, дочка Юрія Всеволодовича 494, 554
NN Юрійович, син Юрія Володимировича 363, 365

Іменний покажчик

- NN Ярополківна, дочка Ярополка Ізяславича 356
NN Ярославич, син Ярослава Володимировича 527
NN Ярославна, дочка Ярослава Володимировича Осмомисла 35, 105, 349, 406, 407, 521
NN Ярославна, дочка Ярослава Володимировича Новгородського 465
NN Ярославна, дочка Ярослава Ярославича 506, 572
NN, вдова Івана Корибутовича, дружина Бориса Івановича Глинського 650, 692
NN, дочка Белука, дружина Рюрика Ростиславича 520
NN, дочка Болеслава III Кривоустого, дружина Всеволода Давидовича 358, 376
NN, дочка Бухт-Шіше 271
NN, дочка графа Куно фон Енінген, дружина Ярослава Ізяславича 470
NN, дочка Владислава-Германа, дружина Ярослава Святополковича 357, 359
NN, дочка графа Куно фон Енінген, дружина Володимира Святославича 245
NN, дочка Дмитра Жидимирича, дружина Федора Михайловича 561
NN, дочка Довгирда, дружина Святослава Володимировича 293
NN, дочка Довспрунка 494, 595
NN, дочка І. Д. Всеволожського, дружина Андрія Володимировича Меншого 580
NN, дочка Казимира Справедливого 404
NN, дочка Калмана Книжника, дружина Володимирка Володаревича 338
NN, дочка короля Людовика, дружина короля Сігізмунда 673
NN, дочка Котяна, дружина Мстислава Мстиславича 523
NN, дочка Ласло I, дружина Ярослава Святополковича 326, 329, 357
NN, дочка Міндовга 502, 596
NN, дочка Петра Михалковича, дружина Мстислава Юрійовича 25, 549
NN, дочка посадника Дмитра Завидича, дружина Мстислава Володимировича 25, 399, 458, 467, 483
NN, дочка Стефана Контроманіса, дружина короля Людовика 673
NN, дочка Тейгака, дружина Мстислава Даниловича 502
NN, дочка Толгуя, дружина Мстислава Давидовича 522
NN, дочка Тугоркана, дружина Святополка Ізяславича 355
NN, дочка хана Аепа, дружина Володимира Мономаха 456
NN, дочка хана Аепа, дружина Святослава Ольговича 400
NN, дочка хана Аепа, дружина Юрія Довгорукого 460
NN, дочка хана Кончака, дружина Володимира Ігоревича 406
NN, дочка хана Осолука, дружина Олега Святославича 373
NN, дочка Юрія Кончаковича, дружина Ярослава Всеволодовича 553
NN, дружина Андрія Юрійовича Боголюбського 548
NN, дружина Андрія-Андріяна Мстиславичан 422
NN, дружина Володимира Володаревича 290
NN, дружина Володимира Мстиславича 523
NN болгариня, дружина Володимира Святославича 245, 274, 275
NN, дружина Всеволода Глібовича 381
NN, дружина Гедиміна 603
NN, дружина Гліба-Олександра Юрійовича 549
NN, дружина Давида Ростиславича 520
NN, дружина Дмитра Борисовича 560
NN, дружина Довмонта 600
NN, друга дружина Зигмунта Кейстутовича 664
NN, дружина Івана Всеволодовича 587
NN, дружина Івана Гедройца 632
NN, дружина Ізяслава Володимировича 247
NN, дружина Ізяслава Давидовича 378
NN, дружина Ізяслава Мстиславича 461
NN, дружина Костянтина Борисовича 560
NN, ординка, дружина Костянтина Борисовича 560
NN, дружина Лугвенія-Семена Ольгердовича 641
NN, дружина Михайла Євнутовича 616
NN, дружина Міндовга 594
NN, дружина Мстислава Ростиславича 550
NN, дружина Наримунта-Гліба Гедиміновича 613
NN, дружина Ольгерда Гедиміновича 613
NN, дружина Патрикія Наримунтовича 428
NN, дружина Романа Всеславича 285
NN, дружина Ростислава Юрійовича 547
NN, дружина Святополка Володимировича, дочка Болеслава Хороброго 248
NN, дружина Святослава Володимировича 255, 279
NN, дружина Святослава Ігоревича 227
NN, дружина Святослава Ростиславича 519
NN, дружина Федора Васильовича 562
NN, дружина Юрія Ігоревича 382
NN грекиня, дружина Ярополка Святославича, третя дружина Володимира Святославича 231, 244
NN, дружина Ярополка Юрійовича 360
NN, дружина Ярослава Святославича 375
NN, дружина Ярослава Ярославича 570
NN, наложиця, дружина Святополка Ізяславича 355, 357

Іменний покажчик

- NN, ординка, дружина Михайла Андрійовича 571
NN, ординка, дружина Федора Михайловича 561
NN, поморська княжна, дружина Володара Ростиславича 330
NN, попадя, коханка Володимира Ярославича 35, 345, 350, 351, 474, 491
NN, сестра Агнеси, дружини Отто III, дружина Льва Юрійовича 511
NN, сестра Довспрунка і Міндовга 594, 598
NN, сестра Ердивіла і Вікннта 594, 599
NN, син Болеслава III Кривоустого 358
NN, син Гедруса [Ерденя] Романовича 602
Навротник, багатир 330
Нага А. О. 584
Нага Марія, дружина Івана Васильовича Грозного 584
Нагаєвський І. 156
Нагі-Оболєнські – див. Оболенські
Надаржинський Станіслав 626
Надія Ингваревна 385, 554
Назаренко В. А. 140
Назаренко О. В. [Назаренко А. В.] 27, 28, 68, 90, 94, 108, 110, 149, 156, 157, 158, 218, 242, 243, 245, 248, 249, 251, 253, 258, 259, 260, 270, 272, 275, 276, 277, 278, 305, 314, 331, 489
Назарко І. 158, 278
Назаров В. Д. 57, 77, 158, 440, 557, 573
Назарова Е. Л. 110
Намдаров Г. 158, 211, 215, 218
Наполеон 540
Нарбут А. Н. 158
Нарбут Микола 394
Нарбут Т. 38, 40, 501, 511, 597, 603, 612, 619, 631, 664, 666
Нарбут Ф. 61
Наримунт Романович 599, 600
Наримунт-Гліб Гедимінович 40, 42, 510, 512, 613, 618, 665
Наришкін 436
Наркевич Н. І. 158
Нарушевич Микола 654
Насевіч В. Л. 158
Насонов А. М. [Насонов А. Н.] 10, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 99, 110, 111, 158, 213, 244, 287, 347, 471, 584
Настя з Чагрович, дружина Ярослава Володимировича Осмомисла 34, 36, 344, 346, 350, 474, 547
Науменко К. 9, 14, 126
Наумов О. Н. 158, 168
Наумов П. 159
Нацович Михайло 514
Небелюк М. 159, 322
Небогаті **557**
Василь Іванович Голиця 557
Невельський Г. І. 563
Негвар 476
Недан 476
Незда, посадник 471
Некрасов А. І. [Некрасов А. І.] 159
Некрасевич Василь 690
Немира Бакотський 671
Немиричі
NN, дружина NN Михайловича Половця-Рожинівського 690
Владислав 370
Івашко 690
Немста-Славський Самуель 626
Неофіт, єпископ 309
Нерадець 52, 328, 353
Неревин, посадник 471
Нерон 593
Несвіцькі **652**
Агафія, дружина Михайла Івановича 652
Анастасія, дочка Івана Мушати, дружина Юрія Федоровича 651
Анна Федорівна 649, 651
Борис Яцькович 652
Василиса Федорівна 652
Василь Васильович 652
Василь Федорович 651
Іван Іванович 649, 651
Марія Федорівна 652
Михайло Іванович 652
Юрій Федорович 651
Ярохна (ур. Бібельська), дружина Івана Івановича 651
Яцько Іванович 652
Несецький К. 86, 364, 611, 613, 619, 666
Нестис, воевода 673
Нестор Жирославич, воевода 467
Нестор, літописець 47, 48, 49, 207, 209, 315
Нетшини **528**
Андрій Дмитрович 529
Григорій Андрійович Мамон 529
Данило Іванович 528
Дмитро Олександрович 528
Іван Дмитрович 528
Іван Олександрович 528
Михайло Олександрович 528
Семен Григорович Нетшин-Внук 529
Семен Олександрович 528
Неучкіни **557**
Андрій 557
Семен Біла Гузиця 557
Нечахін І. [Нечахін І.] 94, 159
Никанор, ігумен 59
Никитенко Н. І. [Никитенко Н. І.] 102, 159, 270
Никифор I, візантійський василевс 25
Никифор II Фока, візантійський василевс 218, 223, 224, 225
Никифор III Воніат, візантійський василевс 373
Никифор Еротик 224
Никифор, стратиг 239
Никон, ієромонах 159, 197
Никон, літописець 271, 272, 309, 313, 323, 371
Никон, митрополит 58

Іменний покажчик

- Никон, патріарх 57
Нікжентайтіс А. 610
Нікітін А. [Никитин А.] 159
Нікітський А. М. [Никитский А. М.] 603
Ніколаєв В. Д. [Николаев В. Д.] 159, 210
Ніколаєва А. Т. [Николаева А. Т.] 159
Нікольська Т. М. [Никольская Т. Н.] 159, 442
Нікольський В. [Никольский В.] 159
Нікольський М. К. [Никольский Н. К.] 159, 256
Ніл Сорський 621
Ніл, монах *див.* Полеви: Никифор Васильович
Німого-Оболенські – *див.* Оболенські
Новіков М. І. 76, 94, 108, 202
Новленські 539
 Анна Семенівна 539, 579
 Данило Семенович 539
 Семен Васильович 539, 579
Новосельський А. А. [Новосельский А. А.] 81
Новосельцев А. П. 14, 17, 159, 177, 202, 203, 204,
 206, 208, 211, 213, 219, 272
Ногай 13, 62, 421, 497, 499, 500, 526, 572, 599
Ногтеви 573
 Андрій Васильович 573
 Андрій Юрійович 573
 Василь Андрійович Ноготь 573
 Василь Васильович 573
 Дмитро Костянтинович Ноготь Одноокій
 573
 Іван Васильович 573
 Марія, дружина Дмитра Костянтиновича 573
 Семен Васильович 573
 Юрій Дмитрович 573
Ногтеви-Оболенські – *див.* Оболенські
Ноздроваті-Звенигородські – *див.*
 Звенигородські
Носи
 Іван Федорович 623
 NN Іванівна, дочка Івана Федоровича 623,
 680
 Олександр Іванович 623, 680
 Семен Іванович, син Івана Федоровича 623,
 644
 Юрій Федорович 623
Носов Є. М. [Носов Е. Н.] 154, 159, 197, 203
Нудьга Г. Л. 165, 337, 338
Нур-Даулат 696
О
Обнорський С. П. 159, 209
Оболенський Д. Д. [Оболенский Д. Д.] 160, 218,
 448, 477
Оболенські 10, 429
 Андрій Костянтинович 440
 Андрій Великий Михайлович Дурний 451
 Андрій Михайлович 448
 Андрій Менший Михайлович 451
 Анна, дружина Микити Васильовича Хромого
 448
 Борис Костянтинович 452
 Василь Іванович Косий 431, 444
 Василь Великий Костянтинович Краса 452
 Василь Менший Костянтинович Білий 452
 Василь Микитович 448
 Василь Михайлович 448
 Володимир Іванович 444, 531
 Володимир Олександрович 449
 Гліб Іванович 444
 Данило Микитович Собака 449
 Дмитро 448
 Дмитро Великий Костянтинович Куличка 452
 Дмитро Менший Костянтинович Корольок
 452
 Дмитро Семенович 444
 Євпраксія Михайлівна (*ур.* Белевська) 444
 Єфросинія Василівна (*в шл.* Белевська) 431
 Іван Менший Костянтинович Білий 452
 Іван Костянтинович Глухий 452
 Іван Костянтинович, син Костянтина
 Івановича 440
 Іван Костянтинович, син Костянтина
 Юрійовича 428
 Іван Микитович Смола 449
 Іоасаф Михайлович 451
 Костянтин Іванович 423, 431
 Костянтин Семенович 452
 Костянтин Юрійович 423, 431
 М. А. Оболенський 58
 М. І. Оболенський 432
 Марія Федорівна (*ур.* Всеволож-Заболоцька)
 444
 Микита Васильович Хромий 448
 Микита Іванович 444
 Михайло 448
 Михайло Васильович 448
 Михайло Іванович 444
 Михайло Костянтинович Сухорукий 452
 Олександр Васильович 449
 Осип Дмитрович 452
 Петро Костянтинович 452
 Петро Микитович 449
 Семен Іванович 444
 Семен Костянтинович 431, 440
 Федір Дмитрович 452
 Федір Михайлович Чорний 448
 Глазаті-Оболенські 452
 Юрій Костянтинович Глазатий 452
Горенські 452
 Василь Середній Костянтинович 452
 Іван Васильович 452
 Петро Іванович 452
Долгоруки 444
 Долгорукий В. В. 436
 Долгорукий В. Д. 74
 Василь Лукич 445
 Володимир Іванович 444
 Володимир Тимофійович 424
 Григорій Федорович 445
 Іван Андрійович 444
 Іван Михайлович 445

Іменний покажчик

- П. Долгорукий 432, 436
Семен Володимирович 444
Федір Володимирович 444
Яків Федорович 445
- Долгорукови 444**
Василь Васильович 445
Марфа Володимирівна (*в шл.* Шуйська) 575
Микола Олексійович 445
Олексій 445
Ольга-Беата 445
Петро Володимирович 445
Юлія 445
Юрій Олексійович 445
- Золоті-Оболенські 452**
Іван Дмитрович Золотий 452
- Кашини-Оболенські 453**
Василь Володимирович Каша 453
Іван Васильович Глухий 453
Іван Іванович 453
Михайло Федорович 453
Олександр Васильович 453
Юрій Іванович 453
- Курлятеви 448**
Володимир Костянтинович 448
Дмитро Іванович 448
Іван Васильович Курля 448
Костянтин Іванович 448
Михайло Іванович 448
- Лико 453**
Катериною (*ур.* Каменська) 453
Луція Федорівна Митьковичівна 453
Марушею Святська, дружина Михайла Семеновича 453
Матвій Михайлович 453
Михайло Семенович 453
Семен Іванович 453
Христина (*ур.* Коленицька) 453
- Ликови 453**
Борис Іванович 453
Борис Михайлович 453
Василь Іванович 453
Іван Володимирович Лико 453
Іван Іванович Білоглаз 453
Іван Іванович Білоглазов 453
Іван Іванович Желай 453
Іван Іванович Лико 453
Михайло Іванович 453
Олександр Іванович Лико 453
Федір Іванович 453
- Лопатіни-Оболенські 450**
Василь Федорович 450
Федір Васильович Лопата 450
- Нагі-Оболенські 450**
Андрій Петрович Лапа 450
Василь Петрович Лапа 450
Іван Андрійович 450
Петро Васильович Нагій 450
- Німого-Оболенські 450**
Дмитро Іванович 450
Іван Васильович Німий 450
NN, дочка Івана Васильовича Німого 693
NN, дочка Івана Васильовича Німого (*в шл.* Глинська) 450
Петро Іванович Одолба 450
Федір Іванович 450
- Ногтеви-Оболенські 449**
Андрій Микитович Ніготь 449
Василь Андрійович 449
Дмитро Васильович 449
- Овчини-Телепньови-Оболенські**
Василь Федорович Помяс 450
Іван Федорович 450
Федір Васильович Овчина 450
Федір Іванович 450
- Пенінські 451**
Іван Андрійович 451
Юрій Більший Андрійович 451
Юрій Менший Андрійович 451
- Репніни 451**
Борис Олександрович 451
Василь Великий Іванович 451
Василь Менший Іванович 451
Іван Борисович 451
Іван Михайлович Репня 451
Микита Іванович 451
Микола Васильович 451
Михайло Петрович 451
Олександра Миколаївна Репніна (*в шл.* Волконська) 451
Олена Михайлівна, дружина Василя Івановича Шуйського 451
Петро Іванович 451
- Срібні-Оболенські 452**
Борис Васильович 452
Василь Семенович 452, 567
Петро Семенович 452
Семен Дмитрович Срібний 452
- Стригіни-Оболенські 449**
Василь Іванович (Вассіан) 449
Василь Іванович Шиха 449
Євдокія, дружина Федора Івановича Гузея (*ур.* Чорт-Куріцина) 449
Єфросінія Василівна 449
Іван Васильович Стрига 449
Іван Іванович Слех 449
Іван Іванович Щетина 449
Іван Олександрович Пуговка 449
Марія Іванівна 449
Олександр Іванович 449
Петро Олександрович 449
Роман Іванович 449
Степанида, дружина Івана Васильовича Стриги (*ур.* Морозова) 449
Федір Іванович Гузей 449
- Телепньови-Оболенські**
Борис Федорович 450
Василь Васильович 450
Василь Васильович Телепень 450

Іменний покажчик

- Марія Федорівна *(в шл. Воротинська)* 442
Олена, дружина Федора Васильовича 450
Федір Васильович Телепень-Оболенський
450
- Тростенські **446**
Андрій Олександрович Голодний 446
Василь Тимофійович 446
Данило Олександрович 446
Дарія Афанасівна 446
Іван Андрійович 446
Іван Іванович 446
Іван Іванович Козлина 446
Іван Олександрович Колишевський 446
Іван Тимофійович 446
Йосип Тимофійович 446
Олександр Андрійович 446
Петро Тимофійович 446
Тимофій Андрійович 446
Тимофій Олександрович 446
Федір Андрійович 446
Федір Петрович 446
Федір Тимофійович 446
- Туреніни **451**
Борис Михайлович Туреня 451
Василь Більший Борисович 451
Василь Менший Борисович 451
Володимир Борисович 451
Дмитро Михайлович 451
Іван Борисович Гобос 451
Іван Самсонович 451
Микита Борисович 451
Федір Борисович Гвоздь 451
- Тюфякіни-Оболенські **452**
Борис Костянтинович Тюфяка 452
Михайло Васильович 541
- Хромі-Оболенські **448**
Данило Микитович Хромий 448
- Чорні-Оболенські **448**
Федір Михайлович Чорний 448
- Щепіни-Оболенські
Борис Дмитрович 452
Данило Дмитрович 452
Дмитро Дмитрович 452
Дмитро Семенович Щена 452
Микита Дмитрович 452
Петро Дмитрович Цигор 452
Петро Микитович 452
Федір Дмитрович Шевир 452
- Щербатови
Василь Андрійович Щербатий 445
Василь Васильович, син Василя Андрійовича 445
Василь Васильович, син Василя Васильовича 445
Григорій Васильович 445
Іван Васильович 445
Михайло Васильович 445
Михайло Михайлович 93, 180, 445, 451
Олександр Васильович 445
- Сильвестр Васильович 445
Ярослави-Оболенські **450**
Іван Глупий 450
Костянтин Ярославович 450
NN, дружина Ярослава Васильовича 450
Олександр Іванович 450
Ярослав Васильович 433, 450
Образцов Борис Гнатович 635
Образцов Лев 298
Овчини-Оболенські – *див.* Оболенські
Овчини-Телепньови-Оболенські – *див.* Оболенські
- Огінські 26, **454**
Богдан Григорович 454
Богдан Дмитрович 454
Богдан Матвійович 454
Богдан Федорович 454
Дмитро Іванович Глушонок 453
Йосиф 658
М. А. Огінський 454
Михайло Богданович 454
Олександр Богданович 454
- Оглоблин М. [Оглоблин Н.]* 241
Оглоблин О. 160
Ода, дочка графа Леопольда фон Штаде, дружина Володимира Ярославича 266, 306, 314, 321
Ода, дочка мейсенського маркграфа Еккегарда I, дружина Болеслава Хороброго 272
Ода, польська королева 240
Одинцевичі – *див.* Друцькі
Одоевські 419, **434**
Анна Романівна 434
Анна, дружина Семена Васильовича 434
Василь Іванович Кривий 433
Василь Семенович Швих 432, 433
Василь Юрійович 433
Володимир Федорович 434
Данило Семенович 434
Євдокія Романівна 424, 434, 584
Іван Васильович 433
Іван Іванович 434
Іван Більший Микитович 434
Іван Семенович Сухорук 433
Іван Сергійович 434
Іван Юрійович 431, 433
Марія 434
Микита Іванович 434
Микита Романович 434
Михайло Іванович 433, 434
Михайло Семенович 434
NN Ярославна, дружина Федора Івановича (*ур. Оболенська*) 433
Олександр Іванович 434
Петро Семенович 433, 434, 442
Роман Іванович 434
Семен Васильович 434
Семен Юрійович 433
Софія Іванівна (*в шл. Маслова*) 434
Федір Іванович 433

Іменний покажчик

- Федір Великий Іванович 434
Федір Менший Іванович 434
Федір Семенович 434
Федір Юрійович 433
Яків Микитович 434
Одоєвські-Маслови **434**
Микола Миколайович 434
Одон, син Мешка Старого 350
Одривольський Ян 626
Озерецькі – *див.* Друцькі
Окольський С. 86, 619, 678
Оксенович-Старушич Ігнатій, книжник 88
Олай Петро 69
Олаф (Улоф) Ейріксон, шведський конунг 246, 253, 260, 261
Олаф I Трюгтвасон, норвезький конунг 241
Олаф I, датський король 320
Олаф II Товстий, норвезький конунг 258, 260
Олаф Еріксон, шведський конунг 244
Олаф Спокійний (Олаф Бонд), норвезький король 320
Олаф Харальдсон 263
Олдріх 242, 264
Олдріх Бренський 338
Олег Віщий 59, 197, 202, **203–10**, 211
Олег Володимирович **383**
Олег Дмитрович **416**, 686
Олег Іванович 299, **388**, 391, 426, 533, 579, 639
Олег Ігоревич **407**
Олег Інгваревич Красний **385**
Олег Мстиславич **414**
Олег Романович, син Романа Михайловича **421**
Олег Святославич, син Святослава Всеволодовича 33, 381, **404**, 407, 467
Олег Святославич, син Святослава Ігоревича 104, 227, 228, 229, 230, **231–32**, 234, 268, 274
Олег Святославич, син Святослава Ярославича 310, 313, 315, 316, 324, 328, 358, **372**, 375, **397**, 400, 455
Олег Святославич, син Святослава-Бориса Ольговича 33, **411**, 554
Олег Святославич, син Святослава-Миколи Ольговича 32, **402**, 520, 548, 551
Олег Юрійович **384**
Олег Ярославич 24, 34, 36, 227, 344, 345, **350**, 474
Олександр Липицький 413, **414**
Олександр (?), син Олександра Костянтиновича 561
Олександр (Оленько) Володимирович 394, 580, **642**, 693
Олександр II, російський імператор 557
Олександр Борисович **591**
Олександр Васильович Четвертня **364**, **366**, 513
Олександр Васильович, син Василя Андрійовича **572**, 589
Олександр Васильович, син Василя Даниловича 546
Олександр Войдатович **666**
Олександр Всеволодович **495**, 524
Олександр Глібович Смоленський, син Гліба Ростиславича **527**
Олександр Глібович Турівський, син Гліба Юрійовича 54, 361, **362**, 523
Олександр Гуркович **680**
Олександр Данилович Взметня **576**, 580
Олександр Данилович, син Данила Олександровича **577**
Олександр Дмитрович Переяслав-Заліський, син Дмитра Олександровича **572**
Олександр Дмитрович Підберезький, син Дмитра Семеновича **300**
Олександр Іванович Брюхатий **576**, 580
Олександр Іванович Кіндирович 632
Олександр Іванович, син Івана Васильовича **543**
Олександр Іванович, син Івана Михайловича 540, 587, **588**
Олександр Іванович, син Івана Олександровича **530**
Олександр Костянтинович, син Костянтина Борисовича **561**
Олександр Костянтинович, син Костянтина Васильовича **562**
Олександр Михайлович Пронський, син Михайла Ярославича **388**
Олександр Старший Михайлович, син Михайла Олександровича **587**
Олександр Михайлович Ординець **587**
Олександр Михайлович Тверський, син Михайла Ярославича 578, **585**, 614
Олександр Наримунтович **619**, **624**
Олександр Патрикійович 390, 579, **622**
Олександр Романович **421**
Олександр Семенович **422**
Олександр Федорович Брюхатий **544**
Олександр Федорович, син Федора Андрійовича 81, **430**
Олександр Федорович, син Федора Михайловича 544, **588**
Олександр Федорович, син Федора Олександровича 566, 581
Олександр Юрійович Нетша **528**
Олександр Ярославич Невський 13, 40, 295, 418, 493, 527, **568**, 596, 600
Олександр, великий князь литовський 696
Олександр, господар Молдови 666
Олександр, двірський 468
Олександра Володимирівна 587, **644**
Олександра Дмитрівна, дочка Дмитра Семеновича **300**, 605
Олександра Ольгердівна **642**
Олександра, дочка боярина Якуна Мирославича, дружина Мстислава Ростиславича 25, 550

Іменний покажчик

- Олександра, дружина Івана Івановича Красного 578
- Олексій Путивльський 417**
- Олексій (Олелько) II 445
- Олексій I Комнен, візантійський василевс 329, 330, 333, 397, 456
- Олексій II, візантійський василевс 344
- Олексій III Ангел, візантійський василевс 480, 484, 485, 487
- Олексій IV Ангел, візантійський василевс 409, 480
- Олексій Комнен, кесар 462
- Олексій Комнен, протосеваст 344
- Олексій Михайлович, російський цар 389, 451, 633, 690
- Олексій Попович 240
- Олельковичі-Слуцькі
- Барбара (ур. Кішка), дружина Юрія Юрійовича 645
- Василь Семенович 88, 645**
- Євдокія Олельківна 644**
- Іван-Семен Юрійович 646**
- Катерина (ур. Тенчинська), дружина Юрія Юрійовича 645
- Марія, дружина Семена Олельковича 644
- Михайло Олелькович 59, 607, 642, 644**
- NN Олельківна 394, 644**
- Олександр Юрійович 646**
- Олександра Семенівна, дочка Семена Михайловича 514, 645**
- Олександра Семенівна, дочка Семена Олельковича 583, 645**
- Олена Миколаївна, дружина Юрія Семеновича (ур. Радзивіл) 645
- Семен Михайлович 641, 645**
- Семен Олелькович 71, 88, 591, 642, 644, 693**
- Семен Юрійович 515, 645**
- Софія Семенівна 591, 645**
- Софія Юрївна 646**
- Федька Олельківна 623, 644**
- Юрій Семенович 645**
- Юрій Юрійович, син Юрія Семеновича 645**
- Юрій Юрійович, син Юрія Юрійовича 88, 645**
- Олена Всеволодівна, дочка Всеволода Мстиславича 495**
- Олена Всеволодівна, дочка Всеволода Юрійовича 553**
- Олена Глібівна, дочка Гліба Волковиського 351, 502, 510**
- Олена Іванівна, дочка Івана Васильовича 450, 541, 558, 563, 582, 647, 666**
- Олена Іванівна, дочка Івана Івановича 416**
- Олена Іванівна, дочка Івана Олександровича 530, 585**
- Олена Корибутівна 651**
- Олена Львівна 507**
- Олена Мстиславна 35, 526**
- Олена Олегівна 390, 533**
- Олена Ольгердівна 578, 639**
- Олена Романівна, дочка Романа Михайловича 408, 421, 503, 511**
- Олена Романівна, дочка Романа Мстиславича 35, 408, 418, 491**
- Олена Ростиславна 475, 519**
- Олена Юрївна 402, 548**
- Олена Ярославна 580, 581**
- Олена, дочка Бейлуша, дружина Володимира Мстиславича 463
- Олена, дочка Лешка Білого, дружина Василька Романовича 495
- Олена, дочка Стефана III, дружина Івана Івановича Молодого 582
- Олена, дружина Андрія Мстиславича 412, 413
- Олена, дружина Івана Даниловича Калити 577
- Олена, дружина Костянтина Васильовича 572
- Олена, дружина Патрікія Наримунтовича 620
- Олена, дружина Ярополка Володимировича 458
- Олена, дружина Ярослава Володимировича Новгородського 464
- Олена-Гунхільда, дочка Свена II 320
- Олесько, смотрицький воєвода 671
- Олехно Васильович Глазіння 447**
- Олехно Войтехович 611
- Олехнович Гурко 688
- Олесницький Збігнєв 64
- Олізаровичі
- Анастасія Семенівна (в шл. Вишневецька) 655
- Анастасія Семенівна (в шл. Сангушко) 681
- NN Юрївна (в шл. Вишневецька) 517
- Семен 517
- Оліта, дружина Андрія Юрійовича Боголюбського 548
- Олова, дружина Володимира Святославича 232, 234, 243, 244, 245, 246
- Олович 250
- Ольга 46, 59, 211, 214, 215–19, 224, 227, 228, 231, 232, 237, 246, 261, 268, 484**
- Ольга Васильківна, дочка Василька Володаревича 292**
- Ольга Васильківна, дочка Василька Романовича 408, 503**
- Ольга Глібівна 404, 551**
- Ольга Костянтинівна 562, 615**
- Ольга Юрївна 335, 344, 346, 466, 469, 547, 552**
- Ольга, дочка Вячка Святославича 289
- Ольга, дочка Стефана Контроманіса, дружина Федора Корятівича 673, 674, 675
- Ольга, дружина Гедиміна 40, 603
- Ольгерд Гедимінович 24, 40, 41, 42, 103, 365, 416, 423, 426, 428, 505, 529, 556, 573, 578, 586, 597, 598, 603, 613, 630, 637, 638, 670, 673, 678**
- Ольгімант 601**
- Ольдарік 321
- Ольм 205
- Ольрік А. 205
- Онучин О. М. [Онучин А. Н.] 529
- Орда Павло 369

Іменний покажчик

- Орел В.* 101, 160
Орешиков А. В. [Орешиков А. В.] 103, 160
Орлов А. С. 51, 53, 61, 90, 96, 160, 403, 455, 503
Ортлиб Цвіфальтенський 68
Осиніни **574**
Семен Борисович Осика 574
Осипова К. С. 160
Осиповські **557**
Василь Сліпий 557
Петро Федорович 557
Осовицькі **421**
Аграфена Андріївна (ур. Лукомська) 421
Іван Михайлович 421
Михайло Іванович 421, 640
Михайло Романович 421
Роман Михайлович 421
Осокіни **537**
Іван Григорович Осока 537
Оссолінські 74
Остафій Костянтинович 386
Остафій Федорович, син Федора
Святославича 532
Остафій Федорович, син Федора Юрійовича
537
Остафій, кам'янецький воєвода 671
Остик Анна Миколаївна (в шл. Сангушко-Каширська) 683
Остинські **696**
Острогорський Г. [Острогорский Г.] 160, 217
Острозькі 10, 26, 27, 31, 72, 73, 83, 84, 101, 364, 505, 509, 510, **512**, 618
Агафія-Агрипина Чурилівна (ур. Бродовська) 513
Агрипина-Катерина Василівна 514
Адам-Костянтин Олександрович 516
Анастасія Данилівна 513, 692
Анастасія Романівна, дружина Дашка Федоровича (ур. Кобринська) 513, 637
Анастасія Федорівна 301, 514
Анна-Єлизавета Васильківна 40, 512, 613
Анна Костка 515
Анна-Алоїза Олександрівна 516
Беата (ур. Костелецька), дружина Іллі Костянтиновича 515
Василиса, дружина Данила Васильковича 512
Василь-Костянтин Костянтинович 85
Василь Олександрович 516
Василь Федорович 513
Василько Романович, син Романа
Даниловича 512, 613
Гальшка Іллівна 89, 515, 645, 682
Ганка Іванівна Ямонтовичівна-Підберезька, дружина Василя Федоровича 513
Данило Василькович 37, 73, 510, 512, 615, 637
Дашко Федорович 513, 637
Дмитро Данилович 512, 513
Елеонора Янушівна 516
Єлизавета-Пелагія Костянтинівна 89, 515
Єфросинія Янушівна 516, 518
Іван Василькович 513
Іван Васильович 514
Іван Данилович 513
Іван Юрійович 513
Ілля Костянтинович 515
Катерина (ур. Любомирська) 515
Катерина Костянтинівна 515
Катерина Олександрівна 516
Костянтин Іванович 84, 92, 94, 514, 608, 645
Костянтин Костянтинович 94, 515
Костянтин-Василь Костянтинович 91, 103, 515
Криштоф Олександрович 516
Ксенія-Марія Іванівна 514, 681
Марія Костянтинівна 515
Марія, дружина Івана Васильовича 514
Михайло Данилович 513
Михайло Іванович 514
NN Данилівна 513, 636
Олександр 73
Олександр-Олексій Данилович 513
Олександр Костянтинович 515
Олександр Олександрович 516
Олександра (ур. Тишкевич) 515
Роман-Георгій Михайлович 94, 514
Семен Юрійович 513
Софія (ур. Тарновська) 103, 515
Софія-Мавра Костянтинівна 89, 515
Софія Олександрівна 516
Сюзанна (ур. Середі) 515
Теофіля (ур. Тарло) 515
Федір Данилович 51, 73, 364, 513, 562, 615, 650
Федір-Вацлав Федорович 514
Феодора, дочка Михайла Івановича 514
Феодора-Олена Федорівна 364, 513
Юрій-Андрій Данилович 513
Ян-Володимир Янушович 516
Януш Костянтинович 515, 516
Януш Олександрович 516
Остромир, посадник 306, 323
Остророг Ян 517
Отрок, воловецький хан 458
Отто III 38, 508, 511
Отто з Пільче 638
Отто фон Орлампонде, маркграф 353
Отто, герцог 36
Отто, син Бернгарда II 276
Отто, син Казимира I 278
Оттокар Штірійський 508
Оттон I, германський кайзер 218, 223, 228, 242, 245
Оттон II, германський кайзер 235, 462
Оттон III, германський кайзер 242
Оттон IV Вельф, германський кайзер 488
Оттон, саксонський маркграф 266, 322
Оттон, син Болеслава I Хороброго 264
Офка-Євфимія Гедимінівна 38, 512, 615

Іменний покажчик

- Охлябіни **546**
Федір Васильович 546
Охлябініни **546**
Охманьський С. 601
Охотнікова В. І. [Охотникова В. І.] 99, 160, 600
П
Павленко С. О. 160
Павлів Д. 9, 14, 126
Павло І, російський імператор 451, 568
Павло Слупич 671
Павлов А. С. 147, 160, 232
Павлов П. 347
Павлов-Сільванський М. П. [Павлов-Сильванский Н. П.] 16, 160
Павлучкова М. П. 160, 210
Пак Н. І. [Пак Н. И.] 99, 160
Палаузов С. Н. 160, 418
Палацкий Ф. 160, 418
Палемон 593
Палецькі **559**
Палицькі-Палецькі **559**
Андрій Дмитрович 559
Давид Андрійович Палиця **559**
Іван Давидович 559
Олександр Давидович 559
Панас К. 160
Панов В. 51
Пантелеймон Мстиславич **422**
Пападімтріу С. Д. [Пападимитриу С. Д.] 462
Папроцький Б. 86, 232, 510, 610, 611, 619
Параска П. Ф. 160, 668, 671
Парасковія Брячиславна 40, **295**, 569
Парасковія Іванівна, царівна 529
Парасковія Рогволодівна **596**
Парасковія Юрївна **620**
Пархоменко В. О. 160, 161, 209, 217, 221, 228, 231, 233, 238, 271
Паславський І. 161, 492
Пастернак Я. 104, 161, 345, 346
Пасхалій II, папа 358
Патер І. 9, 14, 126
Патерг Кейстутович **662**, 666
Патрикееви 620
Василь Іванович Косий 620
Іван Іванович Мунінда 620
Іван Юрійович 620, 643
Ірина, дочка Івана Юрійовича (в шл. Бельська) 643
Михайло Іванович Колишка 620
NN, дочка В. Г. Ховріна, дружина Івана Юрійовича 620
Патрикій Наримунтович 40, 428, **620**
Патровський NN 370
Пац Микола Юрійович 608
Пац Ян 656
Пацович Юрій 637
Пачовський В. 500
Пашин С. С. 161
Пашкевич Г. 603, 634, 638
Пацуто В. Т. 14, 17, 18, 25, 51, 52, 53, 54, 61, 69, 90, 99, 119, 130, 135, 139, 143, 149, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 169, 171, 177, 180, 206, 207, 212, 213, 217, 221, 222, 242, 255, 265, 268, 272, 306, 314, 341, 343, 346, 347, 348, 358, 463, 477, 482, 484, 486, 488, 492, 495, 501, 503, 569, 594, 596, 598, 601, 604, 610
Пеленський Я. 11, 161
Пелька, біскуп 475
Пенінські – див. Оболенські
Пенкови **544**
Василь Данилович 544
Данило Олександрович Пенко 544
Іван Васильович 544
Івана Данилович Хом'як 544
Олександр Данилович 544
Перені, барон 674
Перень Я. 161, 205, 210
Переяслава Данилівна **501**
Периніни-Моложські **541**
Перлиштейн А. 162, 509
Перфецький С. 51, 64, 227, 331, 346
Перфецький І. 162, 329
Перхавко Б. В. 142, 162, 210, 348
Пестрі-Палецькі **559**
Бризгал Федорович Гундор 559
Іван Менший Федорович Образець 559
Федір Давидович Пестрий 559
Федір Федорович Пеструха 559
Петезирич В. М. 9, 14, 126, 162
Петрик А. 162
Петрило, осьменик 460
Петрило, посадник 400
Петро І, російський імператор 425, 451, 558, 621, 633
Петро Бориславич, боярин 337, 339
Петро Борисович, воевода 467
Петро Властович 330, 358, 400
Петро Дмитрович **579**
Петро Львович 546
Петро Михалкович 549
Петро Могила, митрополит 87, 88
Петро Мушатин, господар Молдови 672
Петро Орсеоло, угорський король 266, 311
Петро Ратенський, митрополит 528
Петро Романович **546**
Петро Семенович Кривий 546
Петро Янович Монтигирдович 608
Петро, болгарський цар 223
Петро, єпископ 309
Петро, магнат з Кракова 503
Петро, патрикій 224
Петро, пустельник 533
Петро, син хана Ібрагіма 582, 616
Петро, цар Болгарії 344
Петров А. В. 162
Петров М. І. [Петров Н. И.] 96, 162, 259, 509, 563
Петров П. М. [Петров П. Н.] 162

Іменний покажчик

- Петровічі 696
Петрунь Ф. 96
Петрухін В. Я. [Петрухін В. Я.] 154, 162, 196, 208, 210
Петрушевич А. С. 51, 71, 74, 83, 84, 96, 103, 162, 163, 504, 509, 604, 679
Пешич С. Л. 36, 93, 163, 199
Пецак М. М. 71
Пилип Володимирович 409
Писаренко Ю. 163
Писімонт 599
Підгороденська Анастасія (в шл. Четвертинська) 368
Пікколоміні Еней Сільвій 64
Піскар'юв А. І. [Піскар'єв А. І.] 77, 109
Пісочинський Казимир 636
Пічета В. І. [Пічета В. І.] 63, 163, 283
Плаксичі – див. Друцькі
Плано Карпіні І. де [Іоанн де Плано Карпіні] 111, 410, 412, 494
Платонов С. Ф. 50, 58, 163, 174, 217, 566, 617
Плахонін А. Г. [Плахонин А. Г.] 163
Плетньова С. А. [Плетнева С. А.] 90, 163, 237, 241, 306, 307, 458
Плешко Н. Д. 452
Пликосова 593
Плігунов А. І. [Плигунов А. І.] 176
Плоцанський В. М. 163, 497
Поверський Я. 489
Повстенко О. І. 163, 256
Погодін М. П. [Погодин М. П.] 11, 48, 55, 163, 221, 283, 289, 290, 456, 464, 526
Подбиг'ят Федір 302
Подвигіна Н. Л. [Подвигина Н. Л.] 56
Подгорецька Анна (в шл. Порицька) 660
Подобедова С. І. 60
Подоляк І. 104
Подскальски Г. 164
Пожарські 424, **557**
 Василь Андрійович 557
 Дмитро Михайлович 557, 633
 Семен Романович 557
 Юрій Іванович 557
Позвізд Володимирович 24, 250, 274, 277
Покровська В. Ф. [Покровская В. Ф.] 96
Полевой Н. А. 214
Полеви
 Афанасій Федорович 537
 Василь Більший Федорович Темний 536
 Василь Менший Федорович 537
 Дмитро Олександрович 536
 Іван Федорович Баран 537
 Никифор Васильович 536
 Олександр Борисович Поле 536
 Федір Дмитрович 536
Полєк В. 492
Половой М. Я. [Половой Н. Я.] 163, 164, 208, 212, 213
Половці-Рожиновські **690**
 Анна (ур. Берестовська), дружина Юрія Семеновича 690
 Дем'ян Яцькович 690
 Катерина Юрїївна (в шл. Хмара-Миловшська) 690
 Маруша Юрїївна (в шл. Марцинковська) 690
 Михайло Юрїйович зі Сквири 690
 NN Михайлович 690
 NN, сестра Івашка Немирича, дружина NN Михайловича 690
 Овдотя Яцьківна 690
 Оксиня Юрїївна (в шл. Некрашевич) 690
 Роман Половець 690
 Роман Рожновський 690
 Семен 690
 Семен Семенович 690
 Теминко Яцькович 690
 Юрїй Івантич Половець зі Сквири 690
 Юрїй Семенович 690
 Ян Семенович 690
 Яцько 690
Полозович
 Сенко 688
 Фенна (в шл. Сенська) 688
Полонская Н. Д. 164, 231
Полонська-Василенко Н. [Полонская Н. Д.] 164, 256, 482
Полосін І. І. [Полосин И. И.] 95, 112
Полубенські 26, **631**
 Авдотія, дружина Івана Федоровича 632
 Андрій Андрійович 632
 Андрій Федорович 617, 631
 Анна Василівна (в шл. Сангушко-Каширська) 682
 Анна, дружина Елевферія Федоровича 631
 Василь Андрійович 632
 Елевферій Федорович 631
 Іван Андрійович, син Андрія Ольгердовича 631
 Іван Андрійович, син Андрія Федоровича 632, 681
 Іван Федорович 632
 Михайло Андрійович 631
 NN Федорівна, дружина Герцика 632
 Невидана Михайлівна (ур. Сангушко), дружина Івана Андрійовича 632
 Олександр Іванович 609, 631
 Семен Андрійович 631
 Софія Павлівна, дружина Василя Андрійовича 632
 Федір Андрійович 687
 Федір Федорович, син Федора Федоровича 631
 Федір Федорович, син Федора-Онуфрія 631
 Федір-Онуфрій Андрійович 631
Полубояринова М. Д. 164
Полуцький Ян 298
Помер 425
Пономаренко П. 164

Іменний покажчик

- Пономарьов А. І. [Пономарев А. И.] 264
Пономарьов А. Л. [Пономарев А. Л.] 164
Попов А. 95
Попов В. А. 133
Попов Г. В. 585
Попов Н. О. [Попов Н. А.] 77
Попов П. М. [Попов П. Н.] 101, 124
Попова Л. М. 63, 108, 252, 264
Поппе А. В. [Поппэ А. В.] 8, 21, 164, 233, 252, 259, 309, 313
Порей, боярин 323
Порицькі 26, 648, **658**
Анна (ур. Баворовська), дружина Олександра Олександровича 659
Анна (ур. Подгорецька), дружина Миколи Олександровича 660
Анна (ур. Сангушко), дружина Януша Олександровича 659
Анна Єронімна (ур. Горностай), дружина Олександра Олександровича 660
Анна Олександрівна 659
Барбара (ур. Уханська) 659
Барбара Олександрівна 660, 688
Беата (ур. Лясота), дружина Януша Олександровича 660
Варвара Олександрівна 659
Єфросинія Федорівна 659
Катерина Дмитрівна (ур. Ловицька), дружина Стефана Олександровича 660
Катерина Олександрівна 659
Матвій Олександрович 659
Микола Олександрович 660
Михайло Олександрович 659
Олександр Олександрович, син Олександра Олександровича 660
Олександр Олександрович, син Олександра Федоровича 659
Олександр Федорович 659
Олена (ур. Залеська), дружина Матвія Олександровича 659
Олена Олександрівна 660
Петро Олександрович 659
Софія Федорівна 659
Софія-Ізабела 661
Стефан Олександрович 660
Федір Васильович 652, 658
Януш Олександрович, син Олександра Олександровича 660
Януш Олександрович, син Олександра Федоровича 659, 682
Поромон 258
Порфіридов М. Г. [Порфиридов Н. Г.] 569
Порховські
Андрій Іванович 534
Іван Святославич 534, 579, 642
Семен Іванович 534
Потій
А. 686
І. 510
Потін В. М. [Потин В. М.] 347
Потресов А. С. 569
Потто, граф 312
Потьомкін
Г. О. 532
О. В. 532
Похльобкін В. В. [Похлебкин В. В.] 577
Поята 594
Прай Д. 312
Пребрана Михайлівна 405, 552
Предслава [Горевна ?] 208, 214, 216
Предслава Володимирівна 244, 248, 250, 251, 252, 253, 258, 272–73, 278
Предслава Ростиславна 289
Предслава Рюриківна 35, 472, 475, 477, 485, 521
Предслава Святополківна 358
Предслава Святославна 375
Преображенський А. А. 18, 19, 123
Пресняков О. Е. 8, 27, 164, 210, 273, 285, 481
Претич, воєвода 224
Прибислава Ярославна 359
Прімкови-Ростовські – див. Ростовські
Приселков А. 239
Приселков М. Д. 17, 26, 48, 49, 51, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 111, 164, 165, 217, 233, 238, 256, 261, 266, 268, 270, 313, 331, 355, 455, 562, 604
Прихабські – див. Друцькі
Прицак О. 108, 165, 208, 473
Пришляк В. 165
Прозоровський Д. І. [Прозоровский Д. И.] 55, 165
Прозоровські **541**
Андрій Іванович 542
Андрій Юрійович Баклашка 542
Анна Олександрівна 541
Іван Андрійович 541
Іван Федорович 541
Олександр Олександрович 541
Олександр Олександрович Прозоровський-Голіцин 542
Петро Іванович 541
Федір Юрійович Судський 542
Юрій Іванович 542
Прозоровські-Голіцини **542**
Прокопій, боярин 595
Прокоф'єв Н. І. [Прокофьев Н. И.] 99, 160
Пронські 26, **394**
NN, дружина Івана Дмитровича 395
Анастасія Глібівна 394
Андрій Глібович 394
Андрій Данилович 395
Андрій Костянтинович 395
Андрій Юрійович Курака 395
Анна Глібівна 394
Анна Михайлівна (ур. Сапега) 394
Василь Данилович 395
Василь Іванович Нелюб 395
Василь Костянтинович Пронський-Шиш 395
Василь Федорович Рибин-Пронський 395

Іменний покажчик

- Гальшка 394
Гліб Юрійович 394
Данило Дмитрович 395
Дмитро Андрійович 395
Дмитро Юрійович 395
Єжі 394
Іван Дмитрович 395
Іван Іванович 394
Іван Петрович 395
Іван Озей Юрійович Бараняча Голова 395
Іван Юрійович 394
Костянтин Федорович 395
Марія Глібівна 394
Марія Іванівна 395
Марухна 394
NN, дочка Гліба Юрійовича 394
NN Подбип'ятівна, дружина Гліба Юрійовича 394
NN, дружина Юрія Федоровича (ур. Соломирецька) 394
Олександр 394, 683
Олександр-Октавіан 394
Петро Данилович 395
Роман Федорович 395
Семен-Фрідріх Глібович 394
Семен Данилович 395
Федір Дмитрович 395
Федір Юрійович Роба 395
Федора Богувівна Боговита 394
Федора Романівна (ур. Сангушко) 683
Юлій 394
Юрій Дмитрович 395
Юрій Федорович 394, 644
Пронські-Турунтаї
Іван Іванович Турунтаї 396
Пронські-Шемякіні
Іван Васильович Шемяка 396
Іван Іванович 396
Микита Іванович 396
Юрій Іванович 396
Пронські-Турунтаї – див. Пронські
Пронські-Шемякіні – див. Пронські
Протас'єва Т. Н. [Протас'єва Т. Н.] 96
Прохазка А. 62, 603, 648, 665, 668, 692
Прохоров Г. М. 50, 56, 58, 165, 529
Прошицький Адам 369
Пруденцій 204
Прямислава Володимирівна 244, 276
Пселл 267
Пселл М. 267
Пташицький С. Л. [Пташицький С. Л.] 10, 39, 66, 71, 79, 80, 98, 108, 110, 111, 165, 436, 454
Пужбольські – див. Ростовські
Пузанов В. В. 152
Пузини 26, **436, 454**
Анна Гриньківна Солтанівна 454
Богдан Тимофійович 454
Василь Іванович 454
Іван Іванович Пузина 454
Пузина Й. 86, 610, 618
Олександр Юрійович [Афанасій] 454
Тимофій Васильович 454
Пузина Ю. 23, 510, 620, 648, 649, 650, 668
Юрій Юрійович 454
Пукійк 593
Пукувер (Будивид) 597, 601, 602, 603
Пулаский К. 604, 654
Пунігайло Наримунтович 618
Пункови 590
Іван Іванович 590
Пунські **696**
Путивльські – див. Глинські
Путилов Б. М. [Путилов Б. Н.] 91, 109
Путша 250
Путята 238, 284
Путята Вишатич 326, 327
Путятини – див. Друцькі
Путятичі – див. Друцькі
Пуцко В. Г. 96
Пушкар'єва Н. Л. [Пушкар'єва Н. Л.] 81, 165, 214, 215, 216, 481
Пчолов С. В. [Пчолов Е. В.] 126, 165, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 210, 211, 214, 215, 230, 232, 243, 244, 245, 246, 247, 251, 252, 254, 255, 258, 272, 273, 276, 277, 278, 529
Пшездзецький А. 646
Пшемисл-Оттокар II, чеський король 420, 602
Пшерембський Максиміліан 517
Пшик В. 165, 489
П'яновський Якуб 641
П'ясти 21, 103, 246, 593, 666
Пятнов А. П. 165
Р
Рабинович Р. А. 347
Рагнар Ладброк 205
Рагнвалд Бруссон 265
Рагнвалд Ульвсон, ярл 253, 260
Радзивілі 73, 695
Радзивіл А. 270
Анна Юрійівна (в шл. Гольшанська) 609
Радзивіл Б. 59
Елеонора Янушівна (ур. Острозька) 516
Ельжбета Миколаївна (в шл. Гольшанська) 608
Єлизавета-Пелагія Костянтинівна (ур. Острозька) 515
Криштоф 515
Микола 693
Микола (* 1546 † 1589) 656
Микола Миколайович 591
Микола-Криштоф 656
Михайло Казимир 658
Олена Миколаївна (в шл. Слуцька) 645
Текла-Роза (в шл. Вишневецька) 658
Ян Ольбрахт 628
Ян-Миколай 640
Януш († 1620) 646
Януш († 1625) 516
Радзиминські 74

Іменний покажчик

- Станіслав Мартинович 683
Радзімінський З. Л. 23, 73, 510, 649, 678
Радивилівич Микола 637
Радман, хан 240
Радовицький Ян 369
Разін Степан 445
Разумовська Л. В. [Разумовская Л. В.] 64
Раковський Ян 628
Рамм Б. Я. 249, 488
Ранчин А. М. 165
Рапов О. М. 8, 165, 198, 204, 218, 233, 238, 247, 256, 257, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 310, 323, 332, 348, 354, 356, 358, 385, 411
Рапопорт М. В. 96
Рапопорт П. А. 165, 504
Расовский Д. А. 165, 241, 307, 312
Распутін 696
Рагаєви **389**
Рагибор I 359
Рагибор, посадник 316, 324
Ратич А. А. 90, 165, 233, 235, 256, 337, 338
Ратомський Лаврін 302
Ратша 399
Рауль II Великий, граф де Крепі і Валуа 322
Рахуля А. 98
Редедя 271, 272
Редніков Н. І. [Редников Н. И.] 165
Режабек І. [Режабек И.] 10, 39, 71, 108
Резанов А. С. 165, 176
Резанови **537**
Рейберн, єпископ 242, 248, 249
Рекуци **612**
Куц Янович 612
Репек 596, 599
Репніні – див. Оболенські
Ржевські **538**
Василь Федорович Кобила 538
Матвій Іванович Дяк 538
Олександр Федорович 538
Олексій Андрійович 538
Семен Федорович 538
Сергій Дмитрович 538
Степан Матвійович 538
Федір Олексійович 538
Федір Федорович 538
Ржига В. Ф. 90, 167
Рибаков Б. О. [Рыбаков Б. А.] 12, 21, 37, 51, 90, 91, 94, 101, 111, 124, 165, 166, 170, 196, 201, 205, 210, 216, 231, 233, 237, 251, 259, 270, 271, 273, 287, 339, 343, 399, 400, 401, 403, 432, 458, 459, 479, 577, 601, 630
Рибіна Т. М. [Рыбина Т. Н.] 168
Ридзевська О. О. [Рыдзевская Е. А.] 69, 166, 196, 199, 201, 205, 207, 209, 210, 212, 215, 216, 217, 233, 234, 241, 243, 246, 247, 258, 260, 267, 273
Риков Ю. Д. [Рыков Ю. Д.] 92, 110
Рикова О. В. [Рыкова О. В.] 166
Римунт-Василь 602, 603
Рингалла-Єлизавета Кейстутівна 666
Рингольт 296, 602
Риндіна А. В. [Рындина А. В.] 585
Рихеза 265
Ричка В. М. 156, 166, 167
Рікса, дочка Болеслава III Кривоустого, дружина Володимира Всеволодовича 464
Рімберт 197
Роберт II 321
Роберт, син Генріха I 321
Робінсон А. М. [Робинсон А. Н.] 91, 135, 170
Рогволод Всеславич 283, 285, 289
Рогволод Рогволодович 287, 288, 290, 291, 469
Рогволод, князь полоцький 205, 229, 234, 244, 305
Рогволод-Василь Борисович 40, 596
Рогнеда Мстиславна 463
Рогнеда Рогволодівна 105, 229, 230, 231, 234, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 252, 257, 262, 272, 273, 276, 278, 305, 317
Рогов А. І. [Рогов А. И.] 64, 66, 85, 167, 416, 604
Рогов В. А. 17, 19, 167
Рогозинський NN 661
Рогозинський А. [Рогозинский А.] 93, 167
Рогозка, смотрицький воевода 671
Роде Г. 488
Родіон, суддя 468
Родослав Володимирович?, син Володимира Святославича 278
Родослав Ольгович 390
Рождественська Т. [Рождественская Т.] 167
Рождественський С. В. [Рождественский С. В.] 440, 644
Роже, єпископ 321
Рожер II, сицилійський король 343
Рожественські
Зиновій Петрович 532
Семен Іванович 532
Рожко М. Ф. 167, 492, 497
Розамунда 227
Розанов С. П. 58, 167, 457, 459
Розен В. Р. 167, 232
Розенкамф Г. А. 167
Розов В. 71, 111, 298, 366, 605
Розов М. П. [Розов Н. П.] 96, 167, 268
Розумовський Кирило 627
Роман [Римунт ?] 599
Роман II, візантійський василевс 217, 245
Роман III, візантійський василевс 265
Роман IV, візантійський василевс 309, 317, 459
Роман Борисович 293
Роман Васильович, син Василя Давидовича Грізні Очі 539
Роман Володимирович, син Володимира Всеволодовича 329, 338, 458
Роман Володимирович, син Володимира Костянтинівича 556
Роман Всеславич 284, 285

Іменний покажчик

- Роман Глібович Мстиславський, син Гліба Ростиславича 527
- Роман Глібович Рязанський, син Гліба Ростиславича 380, 405
- Роман Глібович, син Гліба Святославича 410
- Роман Данилович, син Данила Романовича 31, 37, 352, 363, 364, 487, 498, 501, 510, 595
- Роман Іванович, син Івана Васильовича 543
- Роман Іванович, син Івана Титовича 430, 437
- Роман Ігоревич, син Ігора Святославича 35, 407
- Роман Ігоревич, син Ігоря Глібовича 382
- Роман Інгваревич 384
- Роман Лакапін 207, 208
- Роман Михайлович Старий, син Михайла Всеволодовича 419, 421, 503
- Роман Михайлович, син Михайла В'ячеславича 465
- Роман Михайлович, син Михайла Глібовича 561
- Роман Михайлович, син Михайла Олександровича 428
- Роман Мстиславич 26, 33, 35, 36, 37, 52, 53, 55, 350, 351, 360, 361, 406, 408, 418, 467, 469, 470–90, 491, 492, 495, 502, 520, 521, 550
- Роман Ольгович 386
- Роман Ростиславич 403, 467, 468, 471, 496, 519
- Роман Святославич Красний 315, 316, 372
- Роман Семенович, син Семена Михайловича 422, 428, 431
- Роман, господар Молдови 673
- Романов Б. А. 110, 167, 197
- Романов В. К. 51, 54, 168
- Романови
- Ольга-Свфимія Микитівна 541
 - Тетяна Федорівна 565
 - Філарет 690
- Романовський Л. М. [Романовский Л. М.] 168, 509
- Ромодановські 424, 558
- Анастасія Федорівна, дружина Івана Федоровича 558
 - Василь Федорович 558
 - Григорій Григорович 558
 - Іван Федорович 558
 - Микола Іванович Ромодановський-Ладиженський 558
 - Федір Юрійович 558
- Рорик Ютландський 200, 201, 203, 211
- Росовецький С. К. 91, 131
- Ростислав-Григорій Василькович 333, 338, 348
- Ростислав Володаревич 330, 332, 333
- Ростислав Володимирович, син Володимира Мстиславича 464, 473, 475
- Ростислав Володимирович, син Володимира Рюриковича 524, 527
- Ростислав Володимирович, син Володимира Ярославича 30, 266, 307, 308, 322, 327, 371
- Ростислав Всеволодович 456
- Ростислав Всеславич 286, 289
- Ростислав Глібович, син Гліба Всеславича 287, 290, 359
- Ростислав Глібович, син Гліба Ольговича 402
- Ростислав Давидович 376
- Ростислав Давидович?, син Давида Ростиславича 293
- Ростислав Іванович 35, 351, 482
- Ростислав Ігоревич 407
- Ростислав Михайлович 35, 383, 418, 492, 498, 524
- Ростислав Мстиславич, син Мстислава Володимировича 28, 31, 334, 341, 342, 348, 377, 378, 379, 381, 402, 462, 465, 466, 495, 519
- Ростислав Мстиславич, син Мстислава Ізяславича 355
- Ростислав Мстиславич, син Мстислава Романовича 524
- Ростислав Рюрикович 35, 474, 479, 521, 552
- Ростислав Святополкович 361, 362
- Ростислав Святославич 384, 522
- Ростислав Юрійович 31, 335, 380, 547
- Ростислав Ярославич, син Ярослава Володимировича 465
- Ростислав Ярославич, син Ярослава Всеволодовича 405, 552
- Ростислав Ярославич, син Ярослава Святославича 378, 379
- Ростислава Андріївна 379, 551
- Ростислава Мстиславна 525, 553
- Ростовські 566
- Андрій Дмитрович 566
 - Василь Олександрович 566
 - Володимир Андрійович 566
 - Дмитро Володимирович 566
 - Іван Олександрович 566
 - Олександр Володимирович 442, 566
 - Петро Дмитрович 566
 - Бахтеярови-Ростовські 564
 - Андрій Іванович 564
 - Василь Федорович 564
 - Володимир Іванович 564
 - Гордій Васильович 565
 - Іван Іванович 564
 - Іван Федорович Німий 564
 - Михайло Федорович 564
 - Федір Андрійович 565
 - Федір Дмитрович Бахтеяр 564
- Бички 567
- Андрій Матвійович Бичков-Волох Ростовський 567
 - Іван Володимирович Бичок 565, 567
 - Іван Ян Олександрович 567
 - Марія Андріївна 567
 - Олександр Іванович 567
- Бриті-Ростовські 567
- Василь Васильович 567
 - Василь Дмитрович 567

Іменний покажчик

- Василь Юрійович Бичок 567
Володимир Дмитрович Волох 567
Давид Васильович 567
Дмитро Іванович Бритий 567
Іван Юрійович Глухий 567
Кузьма-Богдан Іванович 567
Матвій Васильович 567
Михайло Васильович 567
Олександр Юрійович Губастий 567
Петро Володимирович Голий 567
Юрій Дмитрович 567
Брюхаті-Ростовські **565**
 Андрій Іванович Хохолок 565
 Іван Брюхатий 565
 Олександр Іванович Хохолок 565
Буйносови-Ростовські **566**
 Іван Олександрович Буйнос 566
 Марія Петрівна 566
 Петро Іванович 566
Гвоздьови-Ростовські **564**
 Борис Федорович 564
 Василь Іванович 564
 Іван Федорович 564
 Михайло Федорович 564
 Осип Федорович 564
 Федір Дмитрович Гвоздь 564
Голеніни-Ростовські **564**
 Андрій Андрійович 564
 Андрій Федорович 564
 Василь Іванович 564
 Іван Васильович Менший 564
 Іван Федорович 564
 Федір Голеня 564
Голубі-Ростовські **567**
 Андрій Федорович 567
 Василь Федорович 567
 Петро Васильович 567
 Федір Олександрович Голубий 567
Губкіни-Ростовські **566**
 Борис Васильович 566
 Василь Іванович Губка 566
 Олексій Борисович 566
Касаткіни-Ростовські **567**
 Богдан Васильович 567
 Богдан Юрійович 567
 Борис Володимирович 567
 Василь Володимирович 567
 Василь Юрійович Більший 567
 Василь Юрійович Менший 567
 Володимир Михайлович 567
 Іван Богданович 567
 Костянтин Михайлович 567
 Михайло Олександрович Касатка 567
 Федір Миколайович 567
 Юрій Володимирович 567
 Юрій Михайлович 567
Катирєви-Ростовські **565**
 Андрій Іванович 565
 Іван Андрійович Катиря 565
Іван Михайлович 565
Михайло Петрович 565
Петро Іванович 565
Ласткіни-Ростовські **567**
 Дмитро Олександрович Ластка 567
Лобанови-Ростовські **567**
 Андрій Іванович 567
 Афанасій Васильович 567
 Борис Іванович 567
 Василь Іванович 567
 Дмитро Іванович 567
 Іван Іванович Великий 567
 Іван Іванович Менший 567
 Іван Олександрович Лобан 567
 Олексій Борисович 567
 Петро Семенович 567
 Семен Іванович 567
 Яків Іванович 567
Приймкови-Ростовські **564**
 Андрій Дмитрович 564
 Данило Борисович 564
 Дмитро Дмитрович 564
 Дмитро Михайлович Дриган 564
 Дмитро Федорович Приїмок 564
 Микита Борисович 564
 Федір Дмитрович 564
 Юрій Данилович Мачухін 564
Пужбольські **566**
 Андрій Іванович 566
 Василь-Варсофоній Іванович 566
 Володимир Іванович Волох 566
 Іван Іванович 567
 Іван Іванович Брюхо 566
 Іван Іванович Довгий 566
 Іван Михайлович 567
 Іван Олександрович 566
 Костянтин Іванович 566
 Михайло Іванович Шендан 567
 Олександр Іванович 566
 Семен Іванович Вершок 566
Темкіни-Ростовські **566**
 Василь Іванович 566
 Григорій Іванович 566
 Дмитро Юрійович 566
 Домника Михайлівна (в шл. Мстиславська)
 566
 Іван Васильович 566
 Іван Григорович 566
 Іван Іванович Темка 566
 Іван Семенович 566
 Іван Юрійович 566
 Михайло Григорович 566
 Михайло Михайлович 566
 Семен Іванович 566
 Федір Семенович 566
 Юрій Іванович 566
 Яків Федорович 566
Хохолкови-Ростовські **565**
 Андрій Дмитрович 565

Іменний покажчик

- Андрій Олександрович 565
Дмитро Олександрович 565
Дмитро Юрійович 565
Іван Юрійович 565
Івана Олександрович Буйнос 565
Олександр Андрійович 565
Федір Іванович 565
Федір Олександрович Горбатий 565
Юрій Андрійович 565
Щепіни-Ростовські **564**
Борис Семенович 564
Дмитро Олександрович 564
Дмитро Олександрович 564
Іван Дмитрович 564
Іван Семенович 564
Олександр Федорович Щепа 564
Семен Дмитрович Горбатий 564
Янови-Ростовські **566**
Дмитро Іванович 566
Іван Дмитрович 566
Іван Ян Андрійович 566
Микита Дмитрович 566
Петро Семенович 566
Семен Іванович 566
Федір Дмитрович 566
Рот П. 15
Рохлін Д. Г. [*Рохлін Д. Г.*] 252, 257, 258, 548
Рошко Г. 168
Рошліта (Рихлінт) 242
Рубрук Вільгельм де [*Рубрук Вільгельм де*] 111, 412
Рубцов Б. Т. 650
Рудаков В. Н. 168
Руднев В. А. 168, 233
Рудницький С. 168
Ружа Д. 250
Ружинські 26, 619, **624**
Абрахам Федорович 625
Авдотія Андріївна, дружина Кирика Остафійовича (ур. Куневська) 625
Адам Григорович Наримунтович-Ружинський 625
Анастасія, дружина Василя Михайловича 624
Анастасія-Томіла Кириківна 626
Андрій Михайлович 625
Анна Іванівна 626
Анна Кириківна 626
Анна Остафіївна 626
Богдан Остафійович 625
Богдана (ур. Олізар-Вовчок) 624
Василиса Василівна 625
Василиса, дружина Федора Михайловича 624
Василь Михайлович 624
Гальшка, дружина Миколи Остафійовича (ур. Стужинська) 625
Гелена Григорівна [Іванівна ?] **626**
Гелена Кириківна 626
Григорій Абрахамович 626
Григорій Іванович 624
Григорій Михайлович Бурдинович-Ружинський **626**
Дмитро Іванович 624
Іван 619, 624
Іван Михайлович († 1621) 625
Іван Михайлович († після 1545) 624
Іван Стефанович 626
Іван Янович 626
Катерина (ур. Чацька) 625
Катерина Духнівна, дружина Абрахама Федоровича 625
Кирик Остафійович 625, 635
Марія Остафіївна 625
Маруша Михайлівна 625
Маруша Остафіївна 625
Микола Іванович 626
Микола Остафійович 625, 695
Михайло Васильович 624
Михайло Іванович, син Івана Михайловича 624
Михайло Іванович, син Івана Ружинського 624
Михайло Олександрович 626
Михайло Остафійович 626
NN Іванівна 624
Олександр Михайлович Бурдинович-Ружинський **626**
Олександр Федорович 625
Остафій Іванович 624
Раїна Яцьківна, дружина Михайла Остафійовича (ур. Миськовська) 626
Регіна, дружина Михайла Олександровича (ур. Стахурська) 626
Роман Кирикович Наримунтович-Ружинський 94, 626
Семен Дмитрович 626
Софія Карабчівська, дружина Романа Кириковича Наримунтовича-Ружинського 626
Стефан Васильович 624
Стефан Федорович 625
Федір Михайлович 624
Федора Михайлівна 625
Ядвіга Кириківна 536, 626
Ядвіга, дружина Кирика Остафійовича (ур. Фальчевська) 625, 635
Якуб Романович 627
Ян Михайлович Наримунтович-Ружинський 625
Рукель 596, 599
Руліковський Е. 86
Руммель В. В. 168
Румянцева В. В. 168
Русина О. В. 62, 89, 168, 415
Руссев Н. Д. 168
їбн Русте 206
Русудан, дочка Деметрія I, дружина Ізяслава Мстиславича 461, 551
Рюміні-Звенигородські – див. Звенигородські

Іменний покажчик

- Рюрик 95, 100, **196–203**, 204, 209, 210, 211, 244, 510
Рюрик Ростиславич, син Ростислава Володимировича 316, 324, **327–28**, 330, 353
Рюрик-Василь Ростиславич, син Ростислава Мстиславича 28, 33, 35, 37, 350, 359, 360, 379, 381, 404, 405, 407, 466, 467, 472, 474, 475, 476, 477, 479, 482, 485, 486, 519
Рюриковичі 7, 9, 10, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 36, 40, 41, 42, 43, 46, 62, 63, 67, 70, 72, 76, 77, 78, 80, 81, 85, 91, 92, 100, 102, 104, 195, 196, 198, 199, 202, 203, 207, 208, 211, 214, 227, 228, 239, 249, 253, 272, 295, 296, 352, 365, 374, 415, 418, 438, 480, 483, 486, 527, 593, 595, 597, 615, 639, 640, 650, 663, 666, 685, 688
Ряполовські 429, **558**
Іван Андрійович Ногавиця **558**
Михайло Федорович 558
Семен Іванович 558
Федір Хрипун 558
С
Сабурови
М. Ф. 450
Ю. К. 582
Савелов Л. М. 158, 168, 445, 557
Савич NN 661
Савич Н. Г. 97, 111, 441
Савка М. Т. 89, 473
Сагайдачний 424
Сайф ад-Даула 218
Саксон Граматик 69, 205
Салах-ед-дін 463
Салахміри, мурзи 388
Салюстрій 64
Саломея Романівна **495**
Саломея, дочка Генріха фон Берга, дружина Болеслава III Кривоустого 334, 358
Самойлович Іван, гетьман 369
Самойловський І. М. 168, 216
Самоквасов Д. Я. 168
Сангушки 26, 72, 73, 79, 82, 559, 624, 678, **679**
Анастасія Семенівна (ур. Олізарович), дружина Івана Михайловича 681
Андрій Олександрович 514, 515, 635, **681**
Андрій Федорович **683**
Анна (ур. Копач), дружина Михайла Олександровича 681
Анна Андріївна, дочка Андрія Олександровича 659, **682**
Анна Деспот, дружина Федора Андрійовича 681
Анна Сангушківна **680**
Анна-Василіса Андріївна (в шл. Друцька-Горська) 302
Василіса Андріївна **682**
Василь Сангушкович **680**
Дмитро Федорович 515, **682**
Дмитро-Сангушко Федорович **679**
Іван Михайлович 681
Івашко Сангушкович **680**
Ієронім 82, 678
Катерина Олександрівна **681**
Лев Сангушкович **680**
Мануїл Олександрович **681**
Марина Романівна **683**
Марина Федорівна **683**
Марія Андріївна 608, **682**
Марія Сангушківна **680**
Михайло Андрійович **682**
Михайло Олександрович **681**
Михайло Сангушкович **680**
NN Андріївна 635, **682**
NN, чоловік Олени Михайлівни Четвертинської 368
NN, дружина Олександра Сангушковича 680
Олександр Сангушкович 634, **680**
Олександра Григорівна (ур. Ходкевич), дружина Романа Федоровича 683
Олександра Романівна 517, **683**
Олена Андріївна, дочка Андрія Олександровича **682**
Олена Федорівна 447, **683**
Павло-Кароль Сангушкович **680**
Роман Андрійович **681**
Роман Федорович 94, 103, **683**
Софія Андріївна 517, **681**
Федір Андрійович **681**
Федір-Роман Романович **683**
Федора Андріївна **682**
Федора Романівна 394, **683**
Федора Федорівна **683**
Ярослав Федорович **683**
Сангушки-Каширські
Адам-Олександр Григорович **684**
Анастасія Василівна (ур. Жилінська), дружина Олександра Андрійовича 682
Анастасія Михайлівна 298, **681**
Андрій Михайлович 435, **681**
Анна І Андріївна 89, 628, **682**
Анна ІІ Андріївна **682**
Анна Василівна (ур. Полубенська), дружина Олександра Андрійовича 682
Анна Василівна (ур. Хребтович), дружина Андрія Михайловича 681
Анна Григорівна **684**
Анна Миколаївна (ур. Остик), дружина Лева Олександровича 683
Богдана Михайлівна (ур. Мстиславська), дружина Андрія Михайловича 681
Григорій Львович 101, **683**
Катерина (ур. Уханська), дружина Адама-Олександра Григоровича 684
Лев Олександрович **683**
Невидана Михайлівна 632, **681**
Олександр Андрійович 525, **682**
Олександра Григорівна **684**
Олена Андріївна (в шл. Мосальська) 435

Іменний покажчик

- Софія Ярославна (ур. Головчинська),
дружина Григорія Львовича 683
- Сангушки-Ковельські
Анастасія Іванівна (ур. Горностаї) 682
Андрій Григорович 683
Анна (ур. Завіша), дружина Семена-Самуеля
Андрійовича 683
Анна Василівна 682, 686
Анна Скорутянка, дружина Василя
Михайловича 681
Василь Михайлович 681
Гелена (ур. Корвін-Гонсевська), дружина
Семена-Самуеля Андрійовича 683
Григорій Васильович 682
Магдаліна Василівна 682
Марина Василівна 682
Олександра Андріївна 683
Олена Андріївна 536, 683
**Семен-Самуель Андрійович Сангушко-
Любартович-Ковельський 683**
Софія Андріївна (ур. Лозка), дружина
Василя Михайловича 681
Софія Павлівна (ур. Сапега), дружина
Андрія Григоровича 683
Федора Григорівна 683
Сангушки-Любартовичі **683**
- Сандиреви **544**
Дмитро Семенович Сандир 544
Санчук Г. Е. [Санчук Г. Э.] 68, 109
Сапеги 74, 617
Андрій Павлович 635
Анна Андріївна (ур. Вишневецька), дружина
Миколи Павловича 656
Анна Андріївна (ур. Сангушко-Каширська),
дружина Миколи Павловича 682
Анна Михайлівна (в шл. Пронська) 394
Анна Семенівна (в шл. Мосальська) 435
Богдан Семенович 303, 619
Богдана (в шл. Друцька-Любецька) 304
Василь Семенович 619
Іван Семенович 619
Йосиф Семенович 619
Казимир 618
Лев 618
Микола Павлович 656, 682
Олександр 618
Павло 618
Павло Іванович 609
Семен Семенович 619
Софія Павлівна (в шл. Сангушко-Ковельська),
дружина Андрія Григоровича 683
Сунігал-Семен 619
Федька Федорівна, дружина Богдана (ур.
Друцька-Конопля) 303
Юрій Семенович 619
Сапунов А. П. 69, 103, 111, 288
Сапунов Б. В. 168
Саренг 254
Сартак 560
- Сатіївські **688**
Ілляш 688
- Сатіни-Шонурови **429**
Аксен Григорович 429
Андрій Андрійович Злоба 429
Андрій Григорович Айда 429
Андрій Захарович 429
Андрій Костянтинівич 429
Андрій Михайлович 429
Афанасій Васильович 429
Борис Олександрович 429
Василь Михайлович 429
Григорій Андрійович 429
Григорій Дмитрович Сатін-Судок 429
Григорій Михайлович 429
Давид Іванович Шонуров-Козельський 429
Данил Михайлович 429
Дмитро Дмитрович 429
Дмитро Олександрович 429
Захарій Андрійович Постник 429
Іван Андрійович 429
Іван Васильович 429
Іван Григорович 429
Іван Дмитрович 429
Іван Іванович Шонуров-Козельський 429
Костянтин Іванович Шонуров-Козельський
429
Матвій Давидович 429
Матвій Романович 429
Микита Захарович 429
Михайло Давидович 429
Михайло Михайлович 429
Михайло Олександрович Брюхатий 429
Олександр Андрійович Чорт Шонуров-
Козельський 429
Олександр Захарович 429
Олександр Михайлович 429
Роман Іванович Шонуров-Козельський 429
Смола Андрійович 429
Федір Захарович 429
Федір Михайлович 429
Сафа-Гірей 450
Сахаров А. М. [Сахаров А. Н.] 138, 168, 196, 210,
212, 213, 217, 222, 223, 224, 455, 489
Сахаров І. В. [Сахаров І. В.] 448
**Сбислава Всеволодівна, дочка Всеволода
Ольговича 402**
**Сбислава Всеволодівна, дочка Всеволода
Юрійовича 547, 552**
Свалеготе 593, 604
Сварник І. 9, 14, 126
Свейн Роздвоєна Борода 241, 246, 260
Свейн, ярл 251, 258, 259
Свелкеній 599
Свен І Естрідсен, датський конунг 320
Свенелд 208, 211, 212, 216, 219, 220, 223, 224,
225, 226, 228, 229, 231
Свенціцький І. 96, 168, 210

Іменний покажчик

- Свердлов М. Б.* 8, 16, 17, 27, 30, 54, 68, 109, 168, 169, 196, 199, 201, 203, 204, 207, 218, 233, 241, 242, 252, 253, 259, 262, 313
- Сверкер І, шведський король 464
- Сверш Анна-Ельжбета (*в шл.* Вишневецька) 655
- Свежавський А.* 104, 484
- Свешнікова Г. І.* [*Свешникова Г. І.*] 696
- Свидригайло Ольгердович** 13, 14, 26, 42, 61, 62, 64, 81, 297, 301, 366, 430, 431, 433, 436, 437, 505, 530, 531, 534, 589, 590, 600, 605, 606, 619, 620, 622, 623, 634, 635, 636, 637, 641, **642**, 643, 649, 650, 651, 664, 667, 673, 674, 685, 686, 687, 688, 692
- Свинюські
- Михайло Васильович 676
- Михайло Михайлович 635
- Свирський Петро 626
- Свищовська Марина Левківна (*в шл.* Четвертинська) 367
- Свідерський Ю. Ю.* 169, 488, 489
- Свідерський Ян 688
- Свірські **600**
- Ерік 600
- Лукаш 600
- Олександр 600
- Роман 600
- Ялголд Довмонтович 600
- Святопук, східнопоморський князь 495
- Святополк Володимирович Окаянний** 29, 30, 241, 244, 246, **248–54**, 259, 261, 273
- Святополк Ізяславич** 28, 30, 31, 49, 282, 311, 325, 326, 328, 329, **355**, 356, 358, 359, 364, 372, 373, 375, 456
- Святополк Мстиславич** 340, **462**
- Святополк Юрійович** 55, 350, **359**, 361, 467
- Святослав Липицький** 413, **414**
- Святослав Володимирович(V), син Володимира Святославича** 30, 104, 245, 250, 251, **254–56**, 270, 279
- Святослав Володимирович(XI), син Володимира Святославича** **409**
- Святослав Володимирович, син Володимира Всеволодовича** **458**
- Святослав Володимирович, син Володимира Давидовича** 290, 339, 376, 377, 378, **379**, 551
- Святослав Володимирович, син Володимира Мстиславича** **464**
- Святослав Всеволодович, син Всеволода Володимировича** **414**
- Святослав Всеволодович, син Всеволода Ольговича** 28, 32, 33, 55, 291, 333, 334, 335, 341, 344, 350, 361, 377, 379, 380, 399, **400**, 410, 464, 467, 520
- Святослав Всеволодович, син Всеволода Святославича** **407**, 412
- Святослав Всеволодович, син Всеволода Юрійовича** 384, **553**
- Святослав Всеславич** **285**
- Святослав Глібович Брянський, син Гліба Ростиславича** **527**, 528
- Святослав Глібович Пронський, син Гліба Ростиславича** **381**, 382
- Святослав Давидович (св. Микола Святоша)** 27, 326, 327, 329, 357, 372, **375**, 376
- Святослав Давидович, син Давида Юрійовича** **382**, **384**
- Святослав Іванович** **529**, 587, 605, 663, 665
- Святослав Ігоревич, син Ігора Рюриквича** 87, 197, 198, 208, 211, 214, 215, 216, 217, **219–27**, 228, 230, 231, 232, 255, 306, 483
- Святослав Ігоревич, син Ігора Святославича** **407**, 521
- Святослав Інгваревич** 54, 465, **496**
- Святослав Мстиславич, син Мстислава Ізяславича** 472, 482, **490**
- Святослав Мстиславич, син Мстислава Михайловича** **422**, 528
- Святослав Мстиславич, син Мстислава Романовича** 292, **523**
- Святослав Мстиславич, син Мстислава Ростиславича** **554**
- Святослав-Борис Ольгович, син Олега Святославича** **406**, 410
- Святослав-Микола Ольгович, син Олега Святославича** 25, 32, 287, 333, 341, 348, 376, 377, 379, 399, **400**, 402, 463, 470
- Святослав Ростиславич** 334, 467, 471, **519**
- Святослав Святославич, син Святослава Глібовича** **384**
- Святослав Святославич, син Святослава Титовича** **429**
- Святослав Титович** **426**, 639
- Святослав Юрійович, син Юрія Володимировича** **548**
- Святослав [Ярославич?] 465**
- Святослав Ярославич, син Ярослава Володимировича** 28, 29, 31, 281, 282, 306, 307, 308, 309, 310, **312–14**, 315, 323, **371**, 373, 374, 445
- Святослав Ярославич, син Ярослава Святославича** **378**, 383
- Святослав Ярославич, син Ярослава Юрійовича** 54, **361**, 365
- Святослав Ярославич, син Ярослава Ярославича** **571**
- Святослава Львівна** 26, **506**
- Святослава, дочка Казимира I 278
- Святохна 292, 293, 294
- Севастьянов П. І.* [*Севастьянов П. І.*] 96
- Седов В. В.* 169
- Седова М. В.* 154
- Седова Р. Д.* 169
- Сеїд-Ахмед 696
- Селеховські **530**
- Василь Васильович 530
- Василь Данилович 530
- Василь Іванович** **530**

Іменний покажчик

- Василь Іванович, син Івана Васильовича 530
Василь Федорович 530
Володимир Михайлович 530
Григорій Іванович 530
Данило Федорович 530
Іван Васильович Гладиш 530
Іван Васильович, син Василя Івановича 530
Іван Васильович, син Василя Івановича
(† 1386) 530
Іван Васильович, син Василя Федоровича 530
Іван Данилович 530
Іван Іванович Калита 530
Іван Михайлович 530
Іван Семенович 530
Микита Михайлович 530
Михайло Іванович 530
Михайло Федорович 530
Олексій 530
Петро Іванович 530
Семен Іванович 530
Федір Васильович Бутора 530
Федір Іванович 530
Федір Михайлович 530
Федір Семенович 530
Семашко
Богдана Василівна (*в шл.* Четвертинська) 368
Василь 636
Вацлав 367
Мар'яна Марківна (*ур.* Сокольська) 367
Олександр 659
Олександра Петрівна (*в шл.* Курбська) 543
Семен Степанський 365
Семен Бекбулатович 545
Семен Васильович, син Василя Васильовича 581
Семен Васильович, син Василя Дмитровича 580
Семен Васильович, син Василя Михайловича 622
Семен Васильович, син Василя Романовича 563
Семен Володимирович 443, 580
Семен Дмитрович Кропива 556
Семен Дмитрович, син Дмитра Івановича 579
Семен Дмитрович, син Дмитра Костянтиновича 574
Семен Дмитрович, син Дмитра Семеновича 300
Семен Євнутович 615
Семен Іванович Трава, син Івана Федоровича 537
Семен Іванович Гордий 387, 535, 578, 586, 615
Семен Іванович, син Івана Андрійовича 434, 581
Семен Іванович, син Івана Васильовича 438, 453, 582
Семен Іванович, син Івана Дмитровича 583
Семен Короб'їн, боярин 393
Семен Костянтинович 586
Семен Любартович 679
Семен Михайлович Друцький 296, 297, 299
Семен Михайлович, син Михайла Всеволодовича 419, 422
Семен Михайлович, син Михайла Семеновича 426
Семен Мстиславич, син Мстислава Івановича 533, 534
Семен Наримунтович 618
Семен Олександрович, син Олександра Івановича 577
Семен Олександрович, син Олександра Семеновича 426
Семен Ольгович 415
Семен Романович, син Романа Івановича 546
Семен Романович, син Романа Михайловича 431
Семен Романович, син Романа Семеновича 433, 580
Семен Семенович 578
Семен Юрійович Турівський, син Юрія Андрійовича 363
Семен Юрійович, син Юрія Івановича 564
Семен Юрійович, син Юрія Михайловича 423
Семеніщева Е. В. 568
Семенов А. І. [Семенов А. І.] 56
Семенов І. С. [Семенов І. С.] 356
Семкович В. 649
Сендульский А. 509
Сендульский А. [Сендульский А.] 169
Сенігов І. П. [Сенігов І. П.] 55
Сенські 688
Богдана Іванівна (*в шл.* Корсак) 688
Григорій 688
Григорій Іванович 688
Дмитро Іванович 688
Іван Григорович 688
Марина Іванівна (*ур.* Кміта-Стратович), дружина Івана Григоровича 688
NN Григорівна (*в шл.* Олехнович) 688
Фенна (*ур.* Полозович), дружина Івана Григоровича 688
Сенютович-Бережний В. 169
Сербіна К. Н. [Сербіна К. Н.] 61, 111, 112, 169
Сергеевич В. І. [Сергеевич В. І.] 32, 169, 170, 171, 209
Сергій Олександрович 426
Сердобольська Л. А. [Сердобольская Л. А.] 54, 170
Серебряников С. 170
Серебрянський М. [Серебрянский Н.] 98, 99, 111, 215, 275, 383, 412, 527
Середі Сюзанна (*в шл.* Острозька) 515
Серетецький Якуб 653
Серпугій 599
Серчевский Е. 621
Седих В. М. [Седых В. Н.] 197
Сериков М. І. [Сериков Н. І.] 164
Сивар 198

Іменний покажчик

- Сигізмунд Люксембург, германський кайзер 72, 673
 Сигізмунд, польський король 393
 Сиджіути 695
 Сильвестр, ігумен видубецький 47, 48, 455
 Симеон, каган 208, 215
 Симеонов Никифор 58
Симсон П. 170
 Синеус 201, 202
Сиром'ятніков А. К. [Сыром'ятников А. К.] 156
Сиром'ятніков С. М. [Сыром'ятников С. Н.] 69, 111, 170
Сисин Ф. 108, 424, 695
 Сихдохмановичі **696**
 Сихдохман 696
 Сігрід Гордячка 241, 246, 273
 Сігурд I Хрестоносець 461
 Сігурд Ейріксон 234, 241
Сілов В. І. [Силов В. И.] 60
 Сісееви **546**
 Костянтин Семенович 546
 Сіццо, граф Шварцбург-Кафенбург 356
 Сіцькі **541**
 Андрій Андрійович 541
 Андрій Васильович Жукла 541
 Андрій Данилович 541
 Андрій Федорович 541
 Анна Романівна, дружина Василя Андрійовича (ур. Юр'єва-Захар'їна) 541
 Борис Семенович 541
 Василь Андрійович 541
 Василь Васильович 541
 Василь Іванович († 1564) 541
 Василь Іванович († 1608) 541
 Данило Юрійович 541
 Іван Васильович 541
 Іван Данилович 541
 Іван Федорович Конон 541
 Іван Юрійович 541
 Конон Васильович 541
 Олександр Федорович 541
 Олексій Юрійович 541
 Петро Семенович 541
Семен Федорович 541
 Степанида Васильовна 541
 Федір Васильович 541
 Федір Олексійович 541
 Федір Петрович Кривий 541
 Федір Федорович 541
 Федір Юрійович 541
 Юрій Андрійович 541
 Юрій Васильович Косої 541
 Юрій Іванович 541
 Юрій Більший Федорович 541
 Юрій Менший Федорович 541
Сказкін С. Д. [Сказкин С. Д.] 138
 Скарбимир, палантин Болеслава III Кривоустого 400
 Скилиця, хроніст 217
Скіндір [Искандер] 692
Скіргайло-Іван Ольгердович 42, 92, 298, 529, 631, 634, **639**, 662
 Склір Варда, візантійський полководець 225
 Склірина 318
Скобельський П. 73
 Скоп Станіслав 682
 Скопінні-Шуйські – див. Шуйські
 Скоропадський Петро 445
 Скорутянка Анна (в ил. Сангушко-Ковельська) 681
 Скорутянка Катерина (в ил. Вишневецька) 655
Скржинська О. Ч. [Скржинская Е. Ч.] 170
Скринніков Р. Г. [Скрынников Р. Г.] 92, 170, 208, 577
Скромненко С. 48
 Скрятіні **537**
 Олександр Миколайович 537
 Тимофій Григорович Скряба 537
 Скуратов-Бельський Григорій Лук'янович
 Малюта 575
Славина Т. А. 151
Славінський М. 170
 Словицький Криштоф 367
 Смаги **688**
 NN Юрійовна 689
 Юрій 689
Смарагд-Єфросинія Ростиславна 524
 Смбаг I 206
Сметаніна С. М. 119, 170
Смірнов А. П. [Смирнов А. П.] 236
Смірнов І. І. [Смирнов И. И.] 130, 170
Смірнов М. І. [Смирнов М. И.] 120
Смірнов П. П. [Смирнов П. П.] 170
Смірнов С. [Смирнов С.] 170, 337
Смірнов Я. І. [Смирнов Я. И.] 102, 270
Сміян П. К. 133
Смоковський В. 103
Смолий В. А. 143, 233, 248, 254, 322, 492
Смолька С. 62
Смотрицький Г. 510
 Сновид Ізечевич, конюх 325
 Собакіна Марфа, дружина Івана Васильовича
 Грозного 584
 Собеський Якуб 657
 Собислав Жирославич 468
Соболевський О. І. [Соболевский А. И.] 170, 232, 347
Соболева Н. О. [Соболева Н. А.] 103, 170
Собчук В. 170, 512, 654, 658
 Сокири-Зубревицькі – див. Друцькі
Соколов Б. М. 170, 229, 233
Соколова В. К. 100, 170
Соколова Т. А. 569
Сокольський В. 170
 Сокольські – див. Четвертинські
Соллогуб Е. 170
 Солнцєви-Засєкіні – див. Засєкіні

Іменний покажчик

- Соловйов О. В. [Соловьев А. В.] 170, 205, 210, 228
 Соловйов С. М. [Соловьев С. М.] 27, 170, 213, 236, 239, 312, 328, 390, 392, 427, 468, 469, 481, 529, 533, 577
 Солодкін Я. Г. [Солодкин Я. Г.] 170, 171, 424
 Соломирецький 298
 Соломирецькі 26, **536**
 Богдан Васильович 609
 Борис Володимирович 89
 Василиса Львівна, (в шл. Виденицька-Любецька) 304
 Доміцелла 369
 Марина Василівна (в шл. Гольшанська) 609
 NN, дружина Юрія Федоровича Пронського 394
 Семен Іванович 536
 Федір Іванович 536
 Христина (в шл. Жижемська) 536
 Ян Владислав 536
 Соломонія, дочка Ю. К. Сабурова, дружина Василя Івановича 582
 Солтанович Олександр 685
 Соневицький Л. 171
 Сорокоумови 272
 Сослані Давид 551
 Сосунови-Засекіни – див. Засекіни
 Сотникова М. П. 243, 248
Софія Василівна 583
Софія Вітовтівна 530, 577, 579, 663, 667
Софія Володимирівна 465
Софія Данилівна 501
Софія Дмитрівна, дочка Дмитра Івановича Донського 390, 579
 Софія Олексіївна, царівна 621
Софія Юрївна 578, 585
Софія Ярославна, дочка Ярослава Святополковича 288, 359
Софія Ярославна, дочка Ярослава Ярославича 572
 Софія, дочка Фоми Палеолога, дружина Івана Васильовича Московського 581
 Софія, дружина Всеволода Олександровича 585
 Софія, дружина Святослава Всеславича 286
 Софія, дружина Семена Івановича 581
 Софія, дружина Федора Андрійовича 427
 Софонович Феодосій 92, 93, 112, 155, 167
 Софроненко К. А. 171
 Софроній, монах див. Сокольський Стефан Маркович
 Спаський Г. [Спасский Г.] 171, 371
 Спаський І. Г. [Спасский И. Г.] 243
 Спаські **423**
 Борис Мстиславич 423
 Іван-Мстислав 423
 Михайло Мстиславич 423
 Сперанський М. Н. 96
 Сперка С. 507
 Спитко з Мельштина 669, 673
 Спіридов М. Г. [Спиридов М. Г.] 94, 171
 Спицін О. А. [Спицын А. А.] 171, 371
 Сплячі-Звенигородські – див. Звенигородські
 Спрудійк 593
 Срезневський І. І. [Срезневский И. И.] 55, 95, 171, 232, 251
 Срібні-Оболенські – див. Оболенські
 Срока С. 507, 508
 Стабровський Петро 683
 Стависький В. І. [Ставиский В. И.] 171
 Ставровський О. 500
 Стадніцький К. 510, 642, 648, 649, 666, 673
 Станіслав Андрійович 611
Станіслав Володимирович 245, 274
Станіслав Іванович 62, 89, 296, 415, 416, 511, 604
 Станіслав Олехнович 611
 Станкевич Н. В. 171
 Старовольський Шимон 94, 101, 438, 514, 515
 Стасів М. 171
 Стахурська Регіна (в шл. Ружинська) 626
 Стеблин-Каменский М. Н. 69, 109, 112
 Стеенструп І. 205
 Стекинт, литовський князь 498
 Стексе 593
 Стемпковська Констанція (в шл. Воронєцька), дружина Михайла Матвійовича 661
 Стемпковський Н. 629
 Стендер-Петерсен А. 200, 201, 258
 Стентон Ф. М. 15
 Стефан I, угорський король 242, 255, 265, 266, 276, 279
 Стефан II, угорський король 333, 338
 Стефан III, господар Молдови 582, 644
 Стефан IV, загребський бан 509
 Стефан V, угорський король 499
 Стефан Баторій 94, 366, 559, 612, 648
 Стефан Контроманіс, бан Боснії 673, 675
 Стефан Петричейку, господар Молдови 497
Стефан Романович, син Романа Семеновича 435
 Стефан, єпископ володимир-волинський 52, 317
 Стефан, ігумен 314
 Стефан, магістр 507
 Стецький Т. 634
 Столярова Л. В. 96, 614
 Сторм Г. 205
 Сторожев В. М. [Сторожев В. Н.] 171, 425
 Стороженко А. 171
 Стоукс А. 224
 Страдомський Якуб 369
 Стратоновський Г. А. 64
 Страшко В. С. 80, 110
 Стригіні-Оболенські – див. Оболенські
 Стрийковський Матвій 66, 95, 291, 295, 296, 297, 326, 603, 612
 Стріттер І. [Стриттер И.] 171
 Строзіс Н. Ю. [Строзис Н. Ю.] 75, 110

Іменний покажчик

- Строєв П. М. [Строєв П. М.]* 47, 48, 76, 95, 119, 138, 289, 466, 577
- Струдза Марія Олександрівна (*в шл. Гагаріна*) 557
- Струсь Гелена (*в шл. Вишневецька*) 656
- Стурлауг 199
- Стурлусон Сноррі 199, 234, 273
- Суворов О. В. 437, 541
- Сугорські **563**
 Володимир Семенович 563
 Володимир Федорович 563
 Григорій Федорович Цигор 563
 Дмитро Семенович 563
 Захар Іванович 563
 Федір Володимирович Кривий 563
 Федір Семенович Дурак 563
- Судакови **537**
 Судемунт 299, 663, 665
- Судислав Володимирович** 27, 28, 29, 245, 250, 251, 258, 265, 271, **274**, 280, 307
- Судські **542**
 Іван Більший Федорович 542
 Іван Менший Федорович 542
 Орина Іванівна 542
 Федора Іванівна 542
- Сулешови **695**
 Юрій Яншевич 695
- Сулик Р. 104, 118, 346
- Сулковська-Курасьова І. 80
- Сумароков А. П. 171
- Суминкова Т. А. 77, 112
- Сумцов М. Ф. [Сумцов Н. Ф.] 93
- Сухов А. Д. 231, 238
- Суша Я. 678
- Сушицький Т. 63
- Сфандра 214
- Сфорца Бона, дочка Джан Галеаццо, дружина Зигмунта Старого 637, 647
- Сюзюмов М. Я. 109, 171, 219, 222
- Т**
- Такшонь 227, 231, 276
- Талець 250
- Талис Д. Л. [Талис Д. Л.] 171, 233, 237
- Талковські 696
 Алі-Алей 696
- Тамара, грузинська цариця 551
- Тамерлан 430
- Тарановський Ф. В. [Тарановский Ф. В.] 171
- Тарле Е. В. 68, 169, 218
- Тарло
 Казимир 658
 Теофіля (*в шл. Острозька*) 515
- Тарновські
 Єфросинія (*в шл. Вишневецька*) 657
 Софія (*в шл. Острозька*) 103, 515
- Татєви **558**
 Іван Федорович Тать 558
- Татищев В. М. [Татищев В. Н.] 36, 52, 54, 57, 100, 102, 140, 142, 145, 146, 156, 159, 166, 171, 173, 199, 203, 204, 210, 214, 215, 219, 227, 228, 235, 236, 238, 244, 245, 254, 255, 258, 269, 272, 274, 275, 278, 281, 283, 284, 288, 290, 291, 293, 294, 307, 313, 316, 321, 322, 323, 324, 329, 331, 332, 333, 338, 349, 353, 355, 356, 357, 358, 361, 374, 375, 378, 380, 382, 397, 398, 400, 402, 404, 406, 408, 410, 413, 426, 455, 457, 458, 460, 461, 463, 468, 469, 472, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 486, 488, 490, 491, 536, 549, 554, 574, 577
- Татищев С. С. 171, 536
- Татищев Ю. В. 171, 439
- Татищєви 37
 Василь Юрійович Татищ 536
 Дмитро Павлович 536
 Іван Дмитрович 536
 Ілля Леонідович 536
 Микола Олексійович 536
 Олександр Іванович 536
- Таубе М. 171
- Твердята Остромирич 476, 485
- Творогов О. В. 171, 577
- Тебекін Д. А. [Тебекин Д. А.] 78
- Тейгак 502
- Телєпньови-Оболєнські – *див. Оболенські*
- Тельберг Г. 171
- Телятевські **590**
 Андрій Андрійович 590
 Андрій Федорович 590
 Василь Іванович 590
 Василь Федорович 590
 Дмитро Іванович 590
 Іван Більший Михайлович 590
 Михайло Федорович 590
 Петро Іванович 590
Федір Олександрович 590
 Юрій Федорович 590
- Телятевські-Микулинські **590**
 Дмитро Іванович 590
 Іван Андрійович Пунко (Лугвиця) 590
 Семен Іванович 590
- Темір, хан 241
- Темкіни-Ростовські – *див. Ростовські*
- Темносині **544**
 Василь Володимирович 544
 Володимир Семенович Темносиній 544
- Темрюки-П'ятигорці **691**
 Андрій 691
 Андрій Шимонович 691
 Василь Шимонович 691
 Григорій 691
 Захарія 691
 Іван 691
 Мартин 691
 Микола 691
 Михайло 691
 Олександр Іванович Черкес-П'ятигорець 691
 Петро 691
 Станіслав 691

Іменний покажчик

- Стефан 691
 Шимон 691
 Темрюки-Шимковичі
 Миколай-Михайло 691
 Фрідріх Шимонович 691
Тенговський Я. 507, 512, 601, 610, 611, 613, 614, 615, 616, 631, 632, 633, 634, 636, 638, 639, 649, 651, 662, 663, 664, 665, 666, 685
 Тенчинський Габріель 653
 Теодорос II, католикос 671
Терещенко Ю. І. 37
Терещук К. І. 172, 504
Терлецький О. 172
Терський В. 172
Терський С. 172
 Тети – див. Друцькі
Тимковський Р. Ф. 48
Тимофій Костянтинівич 414
 Тимофій, духівник Мстислава Удатного 53
 Тимофій, книжник 52, 53
Тимошина Л. А. 111
Тимощук Б. 30, 240
 Тимур-Кутлуг, хан Золотої Орди 696
Тимчишин Я. Д. 89, 473
 Тираський Адам 626
Тит Мстиславич 422
Титов А. А. 172
Тит-Юрій Федорович 429
Тихомиров Д. 172, 381
Тихомиров І. А. [Тихомиров І. А.] 55, 57, 58, 59, 62, 63, 99, 172
Тихомиров М. М. [Тихомиров М. Н.] 48, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 77, 90, 96, 97, 98, 111, 112, 123, 131, 135, 145, 148, 172, 196, 210, 222, 227, 228, 231, 253, 257, 263, 265, 282, 292, 294, 308, 309, 341, 345, 399, 497, 569, 577
Тихонов Ю. А. 18, 19, 123
Тихонюк І. А. [Тихонюк І. А.] 111
 Тишанка-Биковська Аполонія Федорівна 695
 Тишкевичі 559
 Василь 635
 Євгенія-Катерина (в шл. Вишневецька) 656
 Олександра (в шл. Острозька) 515
 Остафій 656
 Софія Янушівна (ур. Заславська) 517
 Фрідріх 517
Тіандер К. Ф. [Тіандер К. Ф.] 172, 196, 209
Тізенгаузен В. Г. [Тізенгаузен В. Г.] 112
 Тімірчічі 696
 Тімірчі 696
 Чідир 696
 Тірах, хан 307
 Тісо Й. 314
Тіт Лівій 64
Тітмар Мерзебургський 68, 239, 243, 248, 249, 251, 252, 253, 272, 278
Ткаченко В. А. 577
Ткаченко М. Г. [Ткаченко Н. Г.] 165, 172, 282, 308, 310, 354
 Товлубей 296, 297, 387
Товтвівл 40, 41, 494, 498, **595**, 599
Товтвівл-Конрад Кейстутович 533, **664**, 665
 Тогай 429
Тойнбі А. [Тойнбі А.] 21, 238
 Токмакови-Звенигородські – див. Звенигородські
 Токта 13, 62, 415, 416, 499
 Толбузіни
 А. Л. Толбузін 538
 Іван Федорович Толбуга 538
 Семен Іванович 538
 Толочинські – див. Друцькі
Толочко О. П. [Толочко А. П.] 8, 11, 12, 17, 20, 27, 28, 30, 34, 36, 172, 173, 199, 238, 479, 489, 493
Толочко П. П. 12, 13, 37, 51, 138, 173, 196, 198, 219, 233, 234, 257, 465, 477, 479
Толстой І. І. [Толстой І. І.] 173, 254
 Толстой Л. М. 425
Томашівський С. 173, 481, 484, 488
Томенчук Б. 105, 173, 174
Томсен В. 174, 199, 201, 204, 205, 244
 Торчин, кухар 251, 276
 Тохтамиш 574, 696
Трабус 598
 Травіни **537**
 Іван Федорович 537
 Салман Григорович 537
 Трибутович-Байбуза Михайло 695
 Трипільський NN 661
 Троекурови **546**
 Іван Борисович 546
 Іван Михайлович 546
 Михайло Львович Троекур 546
 Семен Михайлович Тюмень 546
Троїцький Д. І. [Троїцький Д. І.] 174
Троїцький І. М. [Троїцький І. М.] 55
 Тройден Болеславич 512, 602
Тройден Ердівілович 38, 499, **599**, 601, 602, 603
Тройнат 594, 595, 598, **599**, 600
Троневиц П. 174
 Тростенські – див. Оболенські
Троян М. 500, 673
Трубецька О. Е. [Трубецкая Е. Э.] 174, 632
 Трубецькі 10, 101, 435, **632**
 Андрій Васильович 633
 Андрій Іванович 633
 Василь Андрійович 633
 Василь Сергійович 633
 Дмитро Тимофійович 633
 Євген Миколайович 633
 Іван Іванович 633
 Іван Семенович 633
 Іван Юрійович 633
 Микита Андрійович 633
 Микита Романович 633
 Микита Юрійович 633
 Михайло Андрійович 633

Іменний покажчик

- Михайло Дмитрович 632
Олександр Юрійович 633
Олексій Микитович 633
Роман Семенович 633
Семен Іванович Перський 633
Семен Михайлович 632
Семен-Богдан Олександрович 633
Сергій Миколайович 633
Сергій Петрович 633
Тимофій Романович 633
Федір Михайлович 633
Юрій Микитович 633
Юрій Михайлович 632
Юрій Юрійович 633
Трувар 198
Трувор 201, 202
Трусман Ю. І. 174
Тугоркан, хан 330, 355, 459, 460
Тугорхан 690
Тудор 399
Тузун, емір 213
Тука-Тимур 696
Тулупови **559**
 Андрій Володимирович 559
 Борис Давидович 559
 Василь Дмитрович 559
 Василь Іванович 559
 Володимир Васильович 559
 Володимир Іванович 559
 Давид Іванович 559
 Данило Іванович 559
 Дмитро Давидович Тулуп 559
 Іван Васильович Німий 559
 Іван Володимирович 559
 Іван Дмитрович 559
 Микола Володимирович 559
 NN Борисович 559
 Семен Іванович 559
Тур 228, 245, 255
Тураєва-Церетелі Е. [Тураєва-Церетелі Е.] 174
Тургенев А. І. [Тургенев А. І.] 495, 555
Туреніни – див. Оболенські
Турилов А. 108, 134, 424, 695
Турод 214
Туроці Янош 67, 113, 311, 312
Туряк, боярин 326
Тучемський М. 174, 509
Тучков-Морозов Михайло 543
Тьєполо Франческо 95
Тюменські 546
Тюфякіни-Оболенські – див. Оболенські
У
Уваров А. С. 95
Уваров К. І. [Уваров К. І.] 92
Угоняй 239
Угровецький Ян 626
Ужанков А. Н. 52, 174
Узбек, хан 38, 39, 500, 572, 577
Українка Леся 532
Улан 325
Улан-Осанчуківичі 696
 Осанчук 696
Улащик М. М. [Улащик Н. Н.] 41, 61, 62, 63, 66,
 81, 112, 145, 163, 174, 297, 630
Улеб, боярин 399
Улеб-Гліб 214, 216, 226
Улуг-Мухаммед 429
Ульф-Ейлів (Улеб) 265
Ульянов В. (Ленін) 16
Ульяновський В. 174, 510
Уляна Олександрівна 40, 41, **586**, 613
Уляна Семенівна **443**, 580
Уляна, дружина Івана Даниловича Калити 577
Уляна, дружина Семена Мстиславича 533, 534
Унховський Павло 298
Урбан II, папа римський 25, 317, 457
Урош II Молодший, бан Хорватії 463
Урусоба, хан 326
Урусови **695**
 Усманов М. А. 71
 Успенський Б. О. [Успенский Б. А.] 174
 Успенський Ф. І. [Успенский Ф. И.] 174, 222, 344,
 345, 487
Уссаї **695**
 Уссаї 695
Устиянович К. 174, 210, 256
Утишев А. І. [Утишев А. И.] 567
Уханські
 Барбара (в шл. Порицька) 659
 Катерина (в шл. Сангушко-Каширська) 684
Ухтомські **563**
 Василь Іванович Великий 563
 Дмитро Васильович 563
 Еспер Есперович 563
 Іван Іванович 563
 Леонід Олексійович 563
 Павло Петрович 563
Ушакови 272
Ушаті **542**
 Василь Федорович Ушатий 542
 Іван Федорович Бородатий 542
 Іван Федорович Ляпун 542
 Костянтин Федорович 542
 NN, дружина Федора Івановича Ушатого 542
 Петро Федорович 542
 Федір Іванович Ушатий 542
 Юрій Федорович 542
Ф
Фадл, емір 271
Фальчевські
 Катерина (в шл. Козека) 687
 Ядвіга (в шл. Ружинська та Чорторійська) 625,
 635
Фарібурзі ібн Саларі 373
Фаст 214
Фахрутдинов Р. Г. 236
Февр Л. 15
Февронія, дружина Михайла Юрійовича 549

Іменний покажчик

- Федака С. Д.* 45, 174, 500
Федір Андрійович, син Андрія Мстиславича 414
Федір Андрійович, син Андрія Федоровича Ростовського 564
Федір Андрійович, син Андрія Федоровича Стародубського 557
Федір Андрійович, син Андрія-Андріяна Мстиславича 427
Федір Борисович, син Бориса Васильовича 564, 583
Федір Василькович 413
Федір Васильович, син Василя Васильовича 539
Федір Васильович, син Василя Дмитровича 576
Федір Васильович Рязанський, син Василя Івановича 393, 395
Федір Васильович Ярославський, син Василя Івановича 543
Федір Васильович Ростовський, син Василя Костянтиновича 561
Федір Васильович, син Василя Костянтиновича Галицького 571, 573
Федір Володимирович, син Володимира Андрійовича 579
Федір Володимирович, син Володимира Володимировича 363
Федір Глібович Касто-Ітський, син Гліба Васильовича 540
Федір Глібович Муромський, син Гліба Васильовича 387, 391
Федір Давидович 573, 574
Федір Дмитрович 670, 671
Федір Дмитрович Турик 444, 531
Федір-Ярослав Іванович Благовірний 556
Федір Іванович, син Івана Васильовича Грозного 41, 584, 617
Федір Іванович, син Івана Володимировича 393
Федір Іванович, син Івана Івановича 415, 605
Федір Іванович, син Івана Юрійовича(† 1380) 424
Федір Іванович, син Івана Юрійовича(† 1539) 617
Федір Корибутович 648, 649, 650, 651
Федір Костянтинович, син Костянтина Ростиславича 528
Федір Великий Костянтинович Красний, син Костянтина Юрійовича 535, 537
Федір Середній Костянтинович Сліпий, син Костянтина Юрійовича 537
Федір Менший Костянтинович, син Костянтина Юрійовича 537
Федір Любартович 83, 365, 603, 604, 615, 678, 679
Федір Михайлович, син Михайла Глібовича 561
Федір Михайлович, син Михайла Давидовича 539, 588, 589
Федір Михайлович, син Михайла Олександровича 587
Федір Михайлович, цар 389
Федір Несвізький 648, 649, 650, 651
Федір Олександрович Катлече 437
Федір Олександрович, син Олександра Костянтиновича 566
Федір Олександрович, син Олександра Михайловича 585
Федір Олексійович 417
Федір Ольгердович 42, 636, 678
Федір Ольгович 390, 392, 433, 579
Федір Патрикійович 621
Федір Романович, син Романа Івановича 546
Федір Романович, син Романа Михайловича 562
Федір Романович, син Романа Ольговича 386
Федір Ростиславич Чорний 99, 526, 527, 538, 556, 560
Федір Святославич, син Святослава Глібовича 528
Федір Святославич, син Святослава Івановича 534, 537, 578
Федір Святославич, син Святослава Титовича 428
Федір Титович 426
Федір Федорович, син Федора Андрійовича 557
Федір Федорович, син Федора Глібовича 544
Федір Федорович, син Федора Дмитровича 531
Федір Федорович, син Федора Михайловича 588
Федір Юрійович, син Юрія Ігоревича 385
Федір Юрійович, син Юрія Святославича 534, 535
Федір Ярославич, син Ярослава Всеволодовича 418, 568
Федір, боярин Михайла Всеволодовича, святий 99, 408
Федір, варяг 234
Федір, єпископ 547
Федір, стратилат 212
Федор Студит 309
Федора Глібівна 645
Федора, дружина Митька Федоровича 680
Федоров А. 445
Федоров В. Г. 90, 174, 403
Федоров-Давыдов Г. А. 103, 174, 236
Федорця, писець 53
Федорченко В. 272, 389, 529, 532, 534
Федушко Васильович 622
Фекла, дружина Василя Святославича 412
Феннел Дж. 174, 176, 489, 527, 550
Феогност, митрополит 415
Феодор, єпископ 309
Феодора Михайлівна 585
Феодора Ольгердівна 426, 639
Феодора Романівна 345, 350, 351, 474, 491

Іменний покажчик

- Феодора Юріївна 555**
Феодора, дочка Сартака, дружина Гліба Васильковича 560
Феодора, дружина Андрія Всеволодовича 413
Феодора, дружина Дмитра Ольговича 413
Феодосій II 25
Феодосій Печерський, св. 308, 309, 313, 317
Феодосія Іванівна, дочка Івана Даниловича 578
Феодосія Іванівна, дочка Івана Федоровича 392
Феодосія Ігоревна 383, 553
Феодосія Федорівна, дочка Федора Івановича 584
Феодосія, дружина Давида Святославича 372
Феодосія, дружина Івана Глібовича 410
Феофемпт, митрополит 268
Феофан Прокопович, псковський єпископ, вчений 100
Феофан, протовестіарій 212
Феофано Музалон 373
Феофіл, василевс 204
Феофіл, єпископ 224, 226
Феофіл, митрополит 416
Феофілакт Севастійський, митрополит 238
Фердинанд I Габсбург, германський кайзер 647
Фердинанд I, король неаполітанський 646
Фесслер І. 311
Фехнер М. В. 174, 214
Филіпчук М. А. 175
Фів, святий 239
Філарет [Гумілевський] [Филарет [Гумілевський]], митрополит 83, 174, 399, 403, 409, 412, 413
Філевич І. [Филевич І.] 175
Філіп I, король Кастилії 647
Філіп I, французький король 321
Філіп IV Гогенштауфен, германський кайзер 26, 36, 478, 484, 488
Філіст Г. М. [Филист Г. М.] 175, 219
Фільній, воєвода 418
Фірлей Дорота (*в шл.* Збаразька) 653
Фірлей Збігнів 657
Фірсов М. М. [Фирсов Н. Н.] 51, 53, 175
Флоровський А. В. 242
Флоря Б. М. 63, 65, 77, 108, 130, 146, 175, 424, 577, 589, 636, 668, 695
Фока Варда, патрикій 212, 225, 237
Фома, митрополітний намісник 639
Фомін В. В. [Фомин В. В.] 196
Фонт М. 175, 484
Форсманн Ю. 481
Фортинський Ф. Я. [Фортинский Ф. Я.] 68, 175, 232, 237
Фотій, патрірх 204
Фрамар 199, 200
Франк Д. 198
Франклин С. 175
Франко І. 210, 318
Франціск III Гонзага, герцог Мантуї 648
Франчук В. Ю. 51, 89, 91, 109, 175
Фрейберг Л. А. 110
Фріде Є. Н. [Фриде Е. Н.] 175
Фрідріх I Барбаросса, германський кайзер 68, 350
Фрідріх II, князь легніцький 647
Фрідріх II Бабенберг, австрійський герцог 419, 502
Фрідріх Лотарінгський 264
Фрідріх, маркграф 646
Фрідріх, маркграф Бранденбург-Ансбах 647
Фроде Д. 175
Фролов Е. Д. [Фролов Э. Д.] 175, 176
Фроловський А. В. [Фроловский А. В.] 94, 175, 347
Фроянов І. Я. [Фроянов И. Я.] 17, 18, 27, 132, 133, 151, 152, 162, 175, 176, 196, 200, 201
Х
Хавський П. В. [Хавский П. В.] 176
Хаджибей 504, 670
Хазбейовичі 696
Лехач 696
Хакон (Якун) 263, 314
Хакон Харальдсон Добрий 211
Хакон, ярл 241, 246
Хакон-Акун 214
Халанський М. Г. 176, 209
Хальвдан Старий 199, 200
Ханикови **389**
Микола Володимирович 389
Петро Іванович 389
Тимофій Костянтинівич Ханік 389
Яків Володимирович 389
Харальд II Свенсен 261
Харальд Прекрасноволосий 241
Харламов І. Н. [Харламов И. Н.] 437
Харламович К. 92
Харленський
Шимон Миколайович 688
Щасний 654
Хасдай ібн Шапрут 207
Ібн Хаукаль 214, 220, 221
Хачатуров Р. Л. 176
Хворостинін П. І. 97
Хворостиніни **546**
Іван Андрійович 546
Михайло Васильович Хворостина 546
Хейзинга Й. 43
Хельгу 207, 208
Хемніц І.-Ф. 198
Хименець Ю. 500
Химські **690**
Хинку І. Г. [Хынку И. Г.] 176
Хілкові **558**
Андрій Якович 558
Іван Федорович Хілок 558
Михайло Іванович 558
Степан Олександрович 558

Іменний покажчик

- Хлево* А. А. 176, 196
Хлебніков М. [*Хлебников* Н.] 176
Хлудов А. І. 96
Хмара-Миловшський Михайло 690
Хмельницький Богдан 427
Хмиров М. Д. [*Хмыров* М. Д.] 176, 296, 426, 573
Хованский Г. С. 622
Хованські 620, **621**
 Андрій Федорович 582
 Василь Петрович 621
 Василь Федорович 621
 Єфросинія Андріївна 424, 582
 Іван Андрійович († 1621) 621
 Іван Андрійович Тараруй († 1682) 621
 Микола Миколайович 621
 Сергій Олександрович 622
Ходиницький К. 63
Ходкевичі 559
 Анастасія Іванівна (ур. Бельська) 643
 Анна Янівна (в шл. Корецька) 628
 Григорій Олександрович 655
 Іван 643
 Катерина Іванівна (ур. Вишневецька) 655
 Олександр Іванович 61, 85, 583, 643
 Олександра Григорівна 683
 Олександра (в шл. Вишневецька) 656
 Софія Юріївна (в шл. Чорторійська) 635
 Ян-Карл 516
Ходота 309
Хойнацький А. Ф. 176, 509
Холмський І. 176
Холмські **589**
 Андрій Іванович 589
 Василь Данилович 589
 Василь Дмитрович 589
 Василь Михайлович 589
 Данило Васильович 589
 Данило Дмитрович 589
 Іван Дмитрович 589
 Іван Іванович Каша 589
 Іван Михайлович 589
 Михайло Дмитрович 581, 589
 Семен Данилович 589
 Уляна Михайлівна 581, 589
Хома І. 176
Хоман Б. 67
Хом'як NN (в шл. Войнич Воронєцька) 660
Хорват Я. — *молодий* 67
Хорошкевич А. Л. 77, 79, 94, 108, 111, 176, 597
Хотетовські
 Гаврило Федорович 436
 Данило Михайлович 436
 Іван Михайлович 436
 Іван Мстиславич Хотет 436, 605, 663
 Іван Степанович 436
 Ірина Онисимівна (в шл. Нарішкіна) 436
 Ларіон Михайлович Бунак 436
 Михайло Іванович 436, 664
 Онисим Іванович 436
 Федір Федорович 436
 Юліанна Іванівна (ур. Гольшанська) 605
Хохолкови-Ростовські – *див.* Ростовські
Хребтович
 Анна Василівна (в шл. Сангушко-Каширська) 681
 Богдан 302
 Іван 367
 Івашко Богданович 608
 Мартин 693
 Олена Федьківна (в шл. Четвертинська) 367
 Петро Богданович 635
Хринницькі
 NN 369
 Олександр 635
 Раїна 370
Хрисохір Золоторукій 277
Христина, дочка принца Едуарда 261
Христина, дружина Володимира Юрійовича 555
Христина, дружина Мстислава Володимировича, дочка шведського короля Інґа Стейкельсона 317, 458
Хрольв 199
Хромі-Оболенські – *див.* Оболенські
Хрущов 479
Хрущов І. П. [*Хрущев* І. П.] 176
Хрущови 37
Хулагуїди 494
Ц
Циглик В. 177
Циплятев І. 81
Циплятеви **537**
Ціцерон 64
Цукерман К. 177, 208
Ч
Чаєв М. С. [*Чаев* Н. С.] 176
Чамборзе Вишль 638
Чекалова С. В. 621
Чельцов Н. В. 108
Челяднін І. А. 643
Чемярицький В. А. [*Чемярыцкі* В. А.] 63, 176, 177
Черепнін Л. В. [*Черепнин* Л. В.] 17, 18, 49, 51, 52, 53, 54, 61, 72, 78, 90, 129, 130, 139, 158, 160, 161, 177, 488, 492
Черкаський Б. М. [*Черкасский* Б. М.] 691
Черкаські **690**
 NN Камбулатівна 691
 Гаврило Камбулатович 691
 Іван Борисович 690
 Камбулат Ідарович 690
 Каншов-Дмитро Мамстріюкович 690
 Кученя-Марія Темрюківна *див.* Марія Темрюківна
 Лаврентій Камбулатович 691
 Мамстріюк Темрюкович 690
 Михайло Борисович 691
 Олексій Михайлович 691
 Петро Борисович 691

Іменний покажчик

- Салтанкул-Михайло Темрюкович 690
Темрюк Ідарович 690
Урускан-Яків Куденетович 690
Хорошай-Борис Камбулатович 690
Чермінський Станіслав 653
Чернецов А. В. 60
Чернецький С. А. 127
Черних М. 199
Чернов С. З. 177
Чернятинські **588**
 Андрій Семенович 588
 Іван Дмитрович 588
 Іван Семенович 588
 Олександр Семенович 588
 Семен Іванович 588
Чертенські **689**
 Андрій 689
 Андрій Іванович 689
 Іван 689
 Семен Іванович 689
Чертков А. 177, 221
Четвертинські 26, **366**
 Анастасія (ур. Підгороденська) 368
 Анастасія Яківна 369
 Андрій Федорович 367
 Анна (ур. Микулинська), дружина Стефана Яцьковича 369
 Анна Боківна, дружина Стефана Яцьковича 369
 Анна Гарайнівна, дружина Якова Андрійовича 368
 Анна Матвійвна 368, 653
 Анна Юрїївна 367
 Анна Яцьківна 369
 Антон Станіслав 370
 Богдана Василівна (ур. Семашко) 368
 Богдана Федорівна, дочка Федора Михайловича **367**
 Богдана Федорівна, дочка Федора Федоровича **368**
 Василь Андрійович **368**
 Василь Іванович, син Івана Федоровича **368**
 Василь Федорович, син Федора Михайловича **367**
 Василь Федорович, син Федора Федоровича **368**
 Вацлав Григорович **370**
 Вацлав Юрїйович **367**
 Григорій Остафійович **369**
 Данило Васильович **367**
 Іван Матвійович **368**
 Іван Олександрович **366**
 Іван Федорович **368**
 Ілля Стефанович **369**
 Катерина (ур. Лесньовська), дружина Стефана Яцьковича 369
 Катерина Яківна 369
 Костянтин Яцькович 368
 Лев Андрійович **368**
 Людовика (ур. Война-Ясеницька) 370
 Магдалина Яківна 369
 Марина Киселівна, дружина Івана Федоровича 368
 Марина Левківна (ур. Свищовська) 367
 Маруша (ур. Вкринська) 369
 Маруша (ур. Микулинська), дружина Федора Яцьковича 369
 Маруша Яківна 369
 Мар'яна Григорівна 370
 Матвій Васильович 368
 Михайло Олександрович 366
 Михайло Федорович 368
 NN Боківна, дружина Яцька Андрійовича 368
 NN Григорівна, дочка Григорія Остафійовича 370
 NN Іванівна, дочка Івана Федоровича 368
 NN Остафівна, дочка Остафія Андрійовича 369
 NN Федорівна, дочка Федора Михайловича 367, 640
 Овдотя Федорівна (ур. Вагановська) 368
 Овдотя Яківна 369
 Овдотя, дружина Івана Федоровича 368
 Огрениця Федорівна 368
 Олександр (†1769 р.) 370
 Олександр Васильович Четвертня 364, 366
 Олександр Іванович 366
 Олександр Стефанович 369
 Олена Григорівна 370
 Олена Михайлівна 368
 Олена Фельківна (ур. Хребтович) 367
 Остафій Андрійович 368
 Петронелла Стефанівна 370
 Семен Федорович 367
 Софія Чурилівна, дружина Януша Стефановича 369
 Софія Яківна 369
 Стефан Яцькович 369
 Теофіла Григорівна 370
 Федір Іванович, син Івана Олександровича 366
 Федір Іванович, син Івана Федоровича 368
 Федір Михайлович Вишковський-Четвертинський 367
 Федір Федорович 367
 Федір Якович 369
 Федір Яцькович 369
 Федька Юрїївна **367**
 Юрїй Іванович **366**
 Юрїй Михайлович **366**
 Яків Андрійович 368
 Януш Стефанович 369
 Яцько Андрійович 88, 366, 368
 Святополк-Четвертинські 87
 Доміцелла (ур. Соломирецька) 369
 Захаріаш Григорович 370
 Ілля Стефанович 87, **369**
 Микола Стефанович 369

Іменний покажчик

- Раїна (ур. Хринницька) 370
Регіна (ур. Кашовська) 370
Сильвестр 369
Стефан Стефанович 370
Сокольські 26, **367**
 Андрій Васильович 367
 Анна Солтанівна (в шл. Борзобагата-Красенська) 367
 Барбара Марківна (в шл. Войнич Воронєцька) 367, 661
 Василь Максимович 367
 Василь Михайлович 367
 Василь Солтанович 367
 Максим Васильович 367
 Марія Василівна (в шл. Лукавська) 367
 Марко Солтанович 367
 Мар'яна Марківна (в шл. Семашко) 367
Михайло Михайлович 367
 Олександра Марківна (в 1 шл. Шимкович-Шкленська, в 2 шл. Словицька) 367
 Олена Солтанівна (в шл. Виденицька-Любецька) 367
 Остафій Васильович 367
 Солтан Михайлович 367
 Стефан Максимович 367
 Стефан Маркович 367
 Юрій Васильович 367
 Юрій Михайлович 367
Чешек С. 514
Чиж Василь Богданович 635
Чингізиди 40, 505, 546, 560, 561, 571, 686, 692
Чингізиди-Джучиди 696
Чівіліхін В. [Чивіліхін В.] 177, 403
Членов А. М. [Членов А. М.] 177, 233
Чоговець В. А. 177, 309
Чорний, князь 271
Чорні-Оболенські див. Оболенські
Чорт-Куріцин І. Г. 449
Чортгорійські 26, 72, 73, **635, 636**
 Авдотія Олександрівна 581, 635
 Адам Єжі 636
 Анастасія Федорівна 635
 Андрій Михайлович 635
 Андрій Юрійович 636
 Андріян Юрійович 636
 Анна Іванівна 635
 Анна Кузьмівна (ур. Заславська) 517, 635
 Анна Михайлівна (в шл. Гольшанська) 607, 635
 Анна Федорівна 635
 Василь Костянтинівич 633, 634
 Владислав 636
 Володимир Олександрович 635
 Гальшка (ур. Головинська) 635
 Гліб Костянтинівич 634
 Єва Боркулабівна Корсак, дружина Івана Івановича 635
 Іван Васильович 633, 634, 664
 Іван Іванович 635
 Іван Федорович 517, 635
 Катерина Іванівна 635
Костянтин Ольгердович 633
 Магдалина (в шл. Вишневецька) 658
 Магдалина Деспотівна, дружина Олександра Федоровича 635
 Марина Олександрівна (в шл. Сапега) 635
 Микола-Юрій 628, 636
 Михайло Васильович 633, 634
 Михайло Михайлович 635
 Михайло Олександрович 635
 NN Олександрівна, дружина Івана Васильовича Соломирецького 635
 Олександр Август 636
 Олександр Васильович 633, 634, 664
 Олександр Федорович 635
 Олександр Юрійович 636
 Олександра Іванівна 636
 Олександра Семенівна 635
 Олена Іванівна 635
 Семен Олександрович 635
 Софія Михайлівна 635
 Софія Семенівна 635
 Софія Юріївна 636
 Софія Юріївна (ур. Ходкевич) 635
 Федір Михайлович 635, 682
 Федора Федорівна 635
 Юліанна, дружина Семена Олександровича 635
 Юрій Іванович 635, 656
 Юрій Михайлович 635
 Ядвіга, дружина Юрія Михайловича (ур. Фальчевська) 635
Чосновський Андрій 625
Чубатий М. 177, 482, 488
Чукаєва В. О. [Чукаєва В. А.] 177
Чулкови **542**
 Василь Васильович 542
 Михайло Дмитрович 542
III
Шабульдо Ф. М. 38, 177, 416, 417, 505, 506, 511, 604, 668, 669, 671, 672
Шавіньяк де, Гюселен 321
Шайкін О. О. [Шайкин А. А.] 455
Шайтан М. Е. [Шайтан М. Э.] 177
Шамбелян З. 489
Шамбінаго С. К. [Шамбинаго С. К.] 100, 177
Шаміни 542
 Андрій Михайлович 542
 Дмитро Іванович 542
 Іван Михайлович 542
 Роман Іванович 542
 Федір Михайлович 542
Шамуель Абу 266
Шапіро А. Л. [Шапиро А. Л.] 177
Шараневич І. І. 62, 178, 349, 351, 402, 466, 481, 497, 504, 506
Шарипкін Д. М. [Шарыпкин Д. М.] 91, 178

Іменний покажчик

- Шаскольський І. П.* [*Шаскольский И. П.*] 72, 178, 196, 241, 569
Шастіна Н. П. [*Шастина Н. П.*] 412
Шафраніц Ієронім 648
Шахматов О. О. [*Шахматов А. А.*] 47, 48, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 138, 178, 182, 203, 207, 209, 215, 227, 228, 231, 232, 253, 256, 259, 281
Шаховской Д. М. 178
Шаховські **540**
 Андрій Костянтинівич 540
 Всеволод Михайлович 540
 Дмитро Іванович 540
 Іван Леонтійович 540
 Костянтин Глібович Шах 540
 Олександр Андрійович Драниця 540
 Олександр Андрійович Шемяка 540
 Олександр Олександрович 540
 Олексій Іванович 540
 Федір Петрович 540
 Федір Федорович 540
 Юрій Костянтинівич 540
Шахсаїдов А. Р. [*Шахсаидов А. Р.*] 237
Шацька Г. 26, 178, 478
Шашкевичі
 Богдан 298
 Микола 661
 NN 661
Шварн Данилович 52, 502, 504, 595, 596, 600
Шварцбург-Бланкенбурги 356
Шварцбург-Зондерсхаузени 356
Шварцбург-Рудольфштадти 356
Швенніке Д. 484
Швинторог 598
Шевченко Н. В. 178
Шевченко Ф. П. 143, 145, 181
Шейн М. Б. 437
Шейх-Ахмат 696
Шекера І. М. 178, 255
Шеков А. В. 429
Шелешпанські **563**
 Андрій Юрійович Шелешпанський-Шило 563
 Афанасій Васильович 563
 Дмитро Іванович 563
 Іван Афанасійович 563
 Караміш Семенович 563
 Окоєм Семенович 563
 Філята Іванович 563
 Челядня Іванович 563
 Юрій Іванович 563
Шемети
 Вацлав 654
 Криштоф-Вацлав 656
Шепард Д. 175
Шестунови **543**
 Анна Василівна (в шл. Воротинська) 442
 Бахтеяр Федорович 543
 Василь Федорович Керту 543
 Василь Федорович Шестун 543
 Данило Федорович Бах 543
 Дмитро Федорович Зимниця 543
 Дмитро Федорович Кнут 543
 Іван Федорович 543
 Петро Великий Федорович 543
 Семен Федорович Кривий 543
Шехонські **545**
 Афанасій Іванович 545
 Афанасій Семенович Адаш Кривий 545
 Борис Якович 545
 Василь Афанасійович 545
 Василь Юрійович 545
 Олександр Васильович 545
 Олександр Семенович Сом 545
 Петро Васильович 545
 Семен Афанасійович 545
 Федір Семенович Дубовий Ніс 545
Шилов І. І. [*Шилов И. И.*] 178
Шимкович Іван 655
Шимкович-Шкленський Криштоф 367
Шимко-Шкленська Марина (в шл. Курцевич-Булига) 676
Шимон, боярин 314
Шипицін Л. М. [*Шипицын Л. М.*] 152
Ширини, беї 696
Ширинський-Шахматов П. 47
Ширинські 696
Широкоград А. Б. 529, 663
Шистови-Звенигородські – див. Звенигородські
Шишка О. 501
Шишковський Петро 657
Шлецер А. Л. фон 47, 178, 202, 209, 215
Шліхтінг А. [*Шлихтинг А. J*] 112
Шляков Н. В. 455
Шмидт С. О. [*Шмидт С. О. J*] 72, 178
Шоломон, угорський король 308, 312
Шпаковський Мисько 686
Шпілевська Н. С. [*Шпилевская Н. С. J*] 445
Шпілевський П. М. [*Шпилевский П. М. J*] 591
Шпілевський С. М. [*Шпилевский С. М. J*] 179
Штаде Леопольд фон, граф 266
Штаде, графи 68, 276, 306
Штадемунд Ф. 198
Штаден Генріх фон 95, 112
Штихов Г. В. [*Штыхов Г. В. J*] 154, 179, 230, 247
Штокль Г. 481
Шуйські 26, 57, 451, **575**, 644
 Андрій Васильович Гребінка 576
 Андрій Васильович Лугвиця 576
 Андрій Михайлович Частокіл 396, 575
 Василь Васильович Гребінка 576
 Василь Васильович Німий 442, 575, 644
 Василь Іванович 451, 566, 571, 575
 Василь Семенович 576
 Василь Федорович 575
 Василь Юрійович 575
 Дмитро Васильович 575
 Дмитро Іванович 424, 575
 Дмитро Федорович 575

Іменний покажчик

- Іван Васильович 575
Іван Дмитрович 575
Іван Іванович 575
Іван Михайлович Плетень 575
Іван Петрович 451, 575
Іван Юрійович 575
Катерина Григорівна (ур. Скуратова-Бельська) 575
Марія (Боговітина) 575
Михайло Васильович 532, 575
Михайло Васильович Кислий 576
NN, дочка Василя Васильовича Німого 644
Петро Іванович 575
Роман Васильович 576
Сушло Михайлович 576
Федір Юрійович 575
Юрій Васильович 575
Ян 575
Барбашини **576**
Володимир Іванович 576
Іван Іванович 576
Іван Олександрович Барбаш 576
Михайло Іванович 576
Бліді-Шуйські **575**
Василь Васильович Блідий 575
Іван Васильович Хрін 575
Юрій Васильович 575
Глазати-Шуйські **576**
Борис Олександрович 576
Дмитро Олександрович Глазатий 576
Іван Олександрович Барбаш 576
Олександр Васильович Глазатий 576
Федір Дмитрович Черлений 576
Горбаті-Шуйські **576**
Андрій Борисович Бучена 576
Андрій Іванович 576
Борис Іванович, син Івана Васильовича 576
Борис Іванович, син Івана Івановича 576
Василь Борисович 576
Василь Іванович 576
Володимир Іванович 576
Данило Борисович 576
Іван Борисович 576
Іван Васильович Горбатий 576, 621
Іван Іванович Горбатий 576
Іван Іванович, син Івана Івановича 576
Михайло Іванович Лапа 576
Олександр Борисович 576
Федір Борисович Коваль (Кузнец) 576
Скопіни-Шуйські **575**
Василь Федорович 575
Іван Васильович Скопа 575
Михайло Васильович 575
Федір Іванович 575
Шукаловські **532**
Василь Васильович 532
Василь Михайлович Шукаловський-Чортеня 532
Володимир Глібович 532
Гліб Іванович 532
Данило Глібович 532
Дмитро Володимирович Шугур 532
Дмитро Глібович Шапка 532
Іван Васильович 532
Іван Васильович Вусатий 532
Іван Михайлович 532
Михайло Володимирович Шукол 532
Михайло Глібович Чорт 532
Михайло Іванович Шукул 532
Федір Васильович 532
Федір Васильович Тучка 532
Шульгин В. С. 179, 546
Шумаков С. А. 77, 92, 112, 179
Шумилов В. Н. 77, 78
Шумков А. А. 540, 558
Шуморовські **542**
Андрій Іванович 542
Борис Глібович 542
Василь Борисович 542
Гліб Іванович 542
Дмитро Семенович 542
Іван Глібович Голига 542
Іван Семенович Ходиря 542
Леонтій Семенович 542
Михайло Глібович Шамін 542
Олександр Борисович Мамот 542
Семен Андрійович 542
Семен Глібович Хромий 542
Шустер Б. Я. 220
Шушарин В. П. 179, 196, 255, 481
Щ
Щавелева Н. І. [Щавелева Н. І.] 108, 179, 249, 277, 488, 489
Щапов Я. Н. 71, 109, 179, 180, 212, 257
Щенятеви 620, **621**
Василь Михайлович 621
Данило Васильович Щеня 621
Михайло Данилович 616, 621, 644
NN Михайлівна (в шл. Бельська) 621, 644
NN, дочка І. В. Горбатого-Шуйського, дружина Данила Васильовича 621
Петро Михайлович 621
Щепіни-Оболенські – див. Оболенські
Щепіни-Ростовські – див. Ростовські
Щепкін В. Н. [Щепкин В. Н.] 101, 180
Щепкіна М. В. [Щепкина М. В.] 96
Щербатови – див. Оболенські
Щетиніни **544**
Василь Семенович 544
Іван Васильович 544
Лев Васильович 544
Семен Васильович 544
Семен Федорович 544
Щукин П. І. [Щукин П. І.] 96
Щур С. 489
Ю
Юда Богдан 637

Іменний покажчик

- Юдіта, дочка Генріха III 308, 312
Юдьки 593
Юзефович М. 74, 107
Юліанна Іванівна 616, 641
Юліанна Кейстугівна 665
Юліанна Святославна 533, 665
Юліанна, дружина Івана Юрійовича 641
Юр'евич Ян-Микола 394
Юрасовський А. В. [Юрасовский А. В.] 70, 180
Юрганов А. Л. 141, 180, 450
Юр'єви-Захар'їни
Анастасія Романівна, дружина Івана Васильовича Грозного 584
Анна Романівна (*в шл. Сіцька*) 541
Роман, боярин 584
Юрій Слуцький 364, 365
Юрій Андрійович, син Андрія Івановича 362, 363
Юрій Андрійович, син Андрія Олександровича 572
Юрій Андрійович, син Андрія Федоровича 565
Юрій Андрійович, син Андрія Юрійовича 24, 548, 551
Юрій Андрійович, син Андрія Ярославича 571
Юрій Молодший Васильович, син Василя Васильовича 431, 581
Юрій Старший Васильович, син Василя Васильовича 581
Юрій Васильович, син Василя Дмитровича 580
Юрій Васильович Углицький, син Василя Івановича 584
Юрій Васильович, син Василя Івановича Ярославського 543
Юрій Васильович, син Василя Романовича 562
Юрій Войдатович 666, 667, 685
Юрій Володимирович Довгорукий 12, 24, 28, 31, 287, 332, 335, 336, 337, 340, 341, 346, 348, 359, 360, 376, 377, 378, 379, 380, 399, 402, 456, 459, 460, 461, 462, 467, 547
Юрій Володимирович, син Володимира Володимировича 363, 365
Юрій Володимирович, син Володимира Святославича 380
Юрій Всеволодович, син Всеволода Олександровича 586
Юрій Всеволодович, син Всеволода Юрійовича 382, 408, 494, 552, 555
Юрій Давидович 384
Юрій Данилович 561, 572, 577, 585
Юрій Дмитрович, син Дмитра Городецького 366
Юрій Дмитрович, син Дмитра Івановича Донського 41, 530, 534, 579
Юрій Іванович Глушонок 453
Юрій Іванович Німий 564
Юрій Іванович, син Івана Васильовича 441, 564, 582
Юрій Іванович, син Івана Дмитровича 536
Юрій Іванович, син Івана Івановича 590
Юрій Іванович, син Івана Михайловича 588
Юрій Ігоревич 382, 385
Юрій Інгваревич 385
Юрій Кончакович 686, 690
Юрій Костянтинович 528
Юрій Львович 14, 36, 38, 71, 103, 506, 508, 509, 511, 572, 596
Юрій Михайлович, новгородський боярин 425
Юрій Михайлович, син Михайла Всеволодовича 419, 570
Юрій Михайлович, син Михайла Євнутовича 616
Юрій Наримунтович 619, 668
Юрій Олександрович, син Олександра Івановича 589
Юрій Олександрович, син Олександра Костянтиновича 561
Юрій Ольгович 413
Юрій Патрикійович 579, 620
Юрій Романович Чорний 432, 433
Юрій [Ростиславич ?], син Ростислава Володимировича 13, 527
Юрій Святославич, син Святослава Івановича 390, 533, 534
Юрій Святославич, син Святослава Титовича 428
Юрій Семенович, син Семена Івановича 514, 623
Юрій Семенович, син Семена Ольгердовича 641
Юрій Федорович 529
Юрій Юрійович, син Юрія Володимировича 382
Юрій Юрійович, син Юрія Ольговича 414
Юрій Ярополкович, син Ярополка Юрійовича 54, 362, 365
Юрій Ярославич, син Ярослава Олександровича 387, 389, 391
Юрій Ярославич, син Ярослава Святополковича 34, 54, 339, 340, 359, 360, 361, 362, 377, 491, 520
Юрій Ярославич, син Ярослава Святославича 378
Юрій Ярославич, син Ярослава Ярополковича 358
Юрій-[Семен ?] Мстиславич 526
Юрій-Петро Несвізький 365
Юсупов М. Б. [Юсупов Н. Б.] 180, 696
Юсупови 696
Абдул-мурза 696
Ібрагім-мурза 696
Ізмаїл 696
Іль-мурза 696
Сеюш-мурза 696
Фелікс Феліксович 696
Юсуф 696

Іменний покажчик

- Юсупови-Сумарокови-Ельстони **696**
Юсуф ібн Абу-с-Садж 206
Юхо Я. 180
Юхотські **539**
Дмитро Федорович 540
Іван Данилович 539
Іван Дмитрович 540
Іван Федорович 540
Федір Іванович 539
Ючас М. А. 63, 79, 180
Юшков А. І. [Юшков А. І.] 74, 81, 107, 149, 436
Юшков С. В. 17, 180
Я
Яблоновський О. 481
Яблоновський Я. 38, 86, 511
Ягайло-Владислав Ольгердович 39, 42, 103,
300, 601, 606, 611, 614, 620, 622, 631, 632, 633,
634, 636, **638**, 639, 640, 641, 644, **646**, 649, 650,
651, 664, 673, 674, 679, 685
Ягеллони **646**
Анна Ягеллонка **648**
Анна, дочка Владислава (Ласло) **647**
Анна, дочка Зигмунта Старого **647**
Анна, дочка Казимира Ягеллончика **647**
Барбара **647**
Владислав (Ласло) **646**
Владислав Варненчик **646**
Ельжбета **647**
Ельжбета II **647**
Ельжбета III **647**
Ельжбета-Боніфация **646**
Зигмунт Август **648**
Зигмунт Старий 24, 438, **647**
Ізабелла **647**
Казимир Ягеллончик (Казимир IV) 24, 42,
64, 391, 432, 433, 435, 439, 440, 441, 537, 606,
607, 634, 637, 640, 643, 644, **646**, 674
Казимир, син Казимира Ягеллончика **647**
Казимир, син Ягайла-Владислава **646**
Катерина **648**
Людвик (Лайош Великий) **647**
Олександр 42, 441, 446, 558, 582, **647**
Ольбрахт **648**
Регіна **648**
Софія, дочка Зигмунта Старого **648**
Софія, дочка Казимира Ягеллончика **647**
Фрідріх, син Казимира Ягеллончика **647**
Ядвіга, дочка Казимира Ягеллончика **646**
Ядвіга, дочка Зигмунта Старого **647**
Ядвіга II, дочка Казимира Ягеллончика **647**
Ядвіга, дочка Ягайла-Владислава **646**
Ян **648**
Ян Ольбрахт **647**
Яголдаї
NN Романівна, дружина Зиновія Яцковича
Сльця 695
NN Романівна, дружина Юрія Борисовича
Вяземського 695
Роман Яголдаєвич 695
Яголдай 695
Ядвіга Товтивілівна **667**
Ядвіга, дочка Владислава Опольського, дружина
Вігунта Ольгердовича 642
Ядвіга, королева польська 39, 103, 620, 638, 646
Язловецький Ієронім 516
Яйленко В. П. 180
Яким Корсунянин, єпископ новгородський 100
Якимович Б. 9, 14, 126, 145
Яків Дигеневич, воєвода 467
Яків Іванович Воїн **543**
Яків Мніх 197, 230, 317
Якобсон А. Л. 180, 181, 233
Яковенко Н. М. 8, 37, 44, 101, 181, 297, 304, 364,
366, 394, 421, 436, 453, 505, 510, 516, 531, 535,
536, 544, 618, 619, 624, 627, 631, 640, 642, 650,
654, 658, 679, 685, 686, 687, 690, 691, 692, 695
Яковкін І. І. [Яковкін І. І.] 71, 109
Якубовський А. Ю. 130, 181, 213, 221, 237, 410
Якубовський Юзеф 626
Якун Мирославич 550
Якун, воєвода 349
Якун, посадник 471
Якшич Стефан, сербський воєвода 693
Ялголд, син Довмонта 600
Яловицькі 625
Ямонтовичі-Підберезькі 300, **601**
Ганка, дочка Івана Ямонтовича (в шл.
Острозька) 513
Григорій Семенович 601
Іван Семенович 513, 601
Михайло Ямонтович 601
NN, дружина Семена Яськовича (ур.
Заславська) 601
NN, дружина Семена Яськовича (ур.
Соколинська) 601
Семен Ямонтович 601
Семен Яськович 601
Юліанна Яськівна 601
Ямонт Тулундович 601
Ясько(Ямонт) Михайлович 601
Ян II, князь ратиборський 651
Ян з Чарнкова 64, 638, 664
Ян Монвідович 611
Ян Святославич 255, **279**
Ян Усмошвець 240
Ян, князь гологовський 37, 511
Яниш Н. Н. 55
Янін В. Л. [Янін В. Л.] 20, 30, 94, 99, 103, 105,
108, 181, 182, 247, 256, 260, 268, 285, 310, 311,
315, 318, 321, 322, 332, 353, 354, 357, 373, 397,
401, 404, 461, 464, 466, 470, 519, 520, 522, 523,
547, 549, 550, 552, 554, 569, 570, 663, 675
Янка Всеволодівна, дочка Всеволода
Мстиславича **464**
Янка Всеволодівна, дочка Всеволода
Ярославича **456**
Янови-Ростовські – див. Ростовські
Янович Войтех 514

Іменний покажчик

- Яновський NN 369
Янсон І. [Янсон І.] 196
Януш Земовитович 665
Яревський Григорій 369
Ярема (Сремія) Костянтинович 586
Ярополк Андрійович 464
Ярополк Володимирович, син Володимира Всеволодовича 31, 284, 397, 458, 461
Ярополк Ізяславич, син Ізяслава Мстиславича 343, 403, 470
Ярополк Ізяславич, син Ізяслава Ярославича 25, 52, 282, 285, 310, 311, 316, 324, 325, 327, 328, 330, 353
Ярополк Мстиславич 462
Ярополк Романович 521
Ярополк Ростиславич 292, 550
Ярополк Святославович 104, 227–31, 234, 237, 243, 245, 248, 253, 268
Ярополк Юрійович 360, 362, 365
Ярополк Ярославич 406
Ярослав Васильович, син Василя Даниловича 546
Ярослав Володимирович Мудрий 20, 21, 24, 28, 29, 32, 89, 101, 102, 105, 229, 230, 231, 244, 245, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256–70, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 280, 305, 306, 307, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 321, 322
Ярослав Володимирович Осмомисл 31, 34, 35, 36, 37, 90, 104, 105, 227, 335, 339–46, 348, 349, 350, 351, 403, 405, 407, 466, 469, 473, 474, 476, 481, 491, 521, 523, 547
Ярослав Володимирович, син Володимира Андрійовича 539, 579, 580
Ярослав Володимирович Новгородський, син Володимира Мстиславича 464
Ярослав Володимирович Псковський, син Володимира Мстиславича 295, 526
Ярослав Всеволодович, син Всеволода Ольговича 32, 33, 401, 402, 551
Ярослав Всеволодович, син Всеволода Юрійовича 13, 293, 383, 477, 525, 553, 568
Ярослав Глібович 381, 522
Ярослав Дмитрович 556
Ярослав Ізяславич, кн. полоцький 295
Ярослав Ізяславич, син Ізяслава Мстиславича 33, 340, 341, 344, 359, 467, 468, 469, 470, 472
Ярослав Інгваревич 496, 521
- Ярослав Михайлович [Васильович?] 41, 597, 613
Ярослав Мстиславич Красний 477, 552
Ярослав Олександрович, син Олександра Івановича 589
Ярослав Олександрович, син Олександра Михайловича 387, 388, 389, 390
Ярослав Романович 387
Ярослав Ростиславич Чорний 527
Ярослав Святополкович 285, 288, 325, 326, 329, 330, 331, 356, 357, 461
Ярослав Святославич 374, 375, 397
Ярослав-Федір Семенович, син Семена Ольгердовича 641, 649
Ярослав Юрійович, син Юрія Володимировича 363, 510
Ярослав Юрійович, син Юрія Володимировича Довгорукого 548
Ярослав Юрійович, син Юрія Давидовича 386, 560
Ярослав Юрійович, син Юрія Ярополковича 362
Ярослав Юрійович, син Юрія Ярославича 55, 360, 361, 362, 551
Ярослав Ярополкович 324, 356
Ярослав Ярославич 425, 506, 570
Ярослав, опольський князь 475
Ярослава Рюриківна 407, 521
Ярославичі-Боровські 583
Адам 583
Богдан 583
Василиса Іванівна 583
Іван Васильович 582, 583
Рафал 583
Федір Іванович 583, 645
Юліанна Іванівна 583, 608
Ярославови-Оболенські – див. Оболенські
Яроцький 50
Ярушевич А. 182, 509
Ясеница П. 489
Ясинський М. М. [Ясинский М. Н.] 182, 347
Ясинський К. 469, 507, 508
Ятвяг, посол 236
Яхно Войтехович 611
Яценко Б. І. 37, 91, 182, 278
Яцимирський А. І. [Яцимирский А. И.] 96, 182, 215
Яцинич Остафій 640
Яш, посадник 335

А

- Abel O. 68, 115
Abgarowicz K. 67, 114
Abracham W. 182, 232, 481, 488
Abu 'l-Kasim ibn Naukal 214, 220
Ademarus Cabennensis 69, 254
Adomonis T. 103

- Alef G. 182
Alekseev L. 193, 285, 289
Amedroz H. F. 213, 220
Annalista Saxo 68, 113, 242, 276, 277, 353
Annerstedt C. 69, 113
Antanavicius V. 182
Antanavicius D. 78, 79
Anuzyte L. 79

Іменний покажчик

- Apfelschedt F.* 356
Arbman H. 182
Avizonis K. 182
В
Backus O. P. 92, 182
Balzer O. 72, 182, 242, 248, 311, 346, 350, 354, 357, 358, 374, 376, 399, 402, 404, 411, 420, 464, 469, 470, 472, 491, 496, 501, 503, 506, 507, 512, 519, 612, 638, 665, 666, 669
Baliński M. 608
Baliulis A. 78, 79, 115
Banaszkiewicz J. 182
Banionis E. 78, 115
Barciak A. 507
Bardach J. 182, 183, 638
Barones D. 79
Baronii C. 69
Bartha A. 183, 210
Barwiński B. 85, 183
Barycz H. 65
Batura R. 183, 668
Baumgarten N. 31, 37, 183, 233, 242, 244, 255, 276, 277, 280, 283, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 314, 327, 349, 351, 354, 355, 356, 358, 359, 361, 362, 374, 410, 411, 415, 416, 418, 420, 422, 456, 462, 464, 465, 474, 476, 484, 490, 495, 496, 497, 501, 503, 504, 506, 511, 523, 548, 549, 550, 551, 553
Bekker I. 114, 222, 476, 486
Bialkowski I. 98, 183
Bielowski A. 114, 183, 277, 337
Bielski J. 65, 66, 678
Bielski M. 65, 113, 297
Bientak J. 183, 184, 357, 401, 481
Biskup M. 183, 638
Błaszczak G. 183, 638
Bloch M. 15, 191
Blondal S. 183, 320
Boak A. E. R. 183, 222
Bobrowicz J. N. 86, 115, 613
Bobrzyński M. 65
Boer R. C. 183, 209
Boguchwał 114
Bogucki A. 183
Bonecki K. 509
Bonkowski J. 66
Bonuroit A. 15
Boniecki A. 183, 297, 421, 611, 612, 624, 625, 631, 654, 658, 686, 692
Borkowski J. D. 98, 114
Boutruche R. 183
Braun F. 183, 233, 246, 273
Braun H. 66
Brükner A. 183, 216
Bucher R. von 353
Buchner B. 278
Buczek K. 183
Burckhardt J. 183
Butter-Wobst Th. 114, 222
С
Cardini F. 183
Chambers J. 183
Charkiewicz W. 183, 510
Chledowski K. 183
Chodynicky K. 63, 183, 601
Chynczewska-Hennel T. 193, 354, 401, 507
Cičeniene R. 115
Clemencet S. 204
Clotet L. 15
Costachescu M. 113
Costin M. 113
Czuczynski A. 184, 670
D
Dąbkowski P. 184
Dąbrowska E. 27, 184, 476, 487
Dąbrowski D. 24, 184, 469, 470, 480, 481, 483, 485, 487, 490, 491, 492, 494, 495, 497, 498, 501, 502, 503, 506, 507, 509, 510, 512, 555, 595
Dąbrowski J. 38, 65, 67, 184
Daniłowicz I. 37, 62, 66, 72, 112, 115, 116, 184
David P. 67
Delimata M. 184
Dennistoun I. 70, 184
Derker-Hauff H. 184, 630, 637, 638, 639, 642
Diakonu P. 184
Dieten I. A. van 113
Ditze J. von 55
Długosz J. 51, 64, 65, 113, 114, 188, 189, 227, 277, 278, 346, 354, 374, 480, 488, 665, 670, 673, 678
Dobrowolska W. 184, 654
Dodiel M. 72, 113
Dolgorukij P. 184
Dománovsky Sándor [Domanowszky] 67, 184, 276, 323
Dopsch A. 15
Dowiat J. 38, 184
Droba L. 184, 481
Drobna Z. 193
Dubonis A. 78
Dubowski J. 184, 627
Duby G. 184
Duńczewski St. J. 86
Dundulis B. 184, 510
Dunenburg-Duńczewski S. J. 114
Durczewski L. 184, 331
Durdik J. 193
Durye P. 184
Dűsburg P. 114
Dvornik F. 184, 222, 233
Dworzaczek W. 184, 359, 420, 484, 497, 506, 646, 666
Działyński A. F. 116
Działyński T. 72, 112
E
Eccardus J. G. 356
Engel J. 184
Engel P. 184

Именной покажчик

- Engels O.* 184
Erichsen J. 356
Ericsson K. 184, 233
F
Falkowski W. 184
Fejer G. 113, 418, 474, 481, 499, 500, 501
Fenczak A. 184
Fenell J. L. I. 50, 184
Fiala Z. 242
Fijalek F. 114, 185, 667, 685
Firkovičius R. 78, 79, 115
Fischer M. 185, 502
Font M. 185, 484, 506
Forbes N. 55
Forssman J. 185, 481, 495
Forst O. 185
Franceschini G. 70
Franklin S. 185, 207
Freher M. 68, 113
G
Galli Anonymi 63
Ganshof F. L. 15
Gąsiorowski A. 98, 185, 187, 193, 651
Gaweda S. 65
Gereb L. 67
Gierszewski S. 185
Giesebrecht W. 69
Gieysztor A. 27, 40, 184, 193, 476, 487, 586, 597, 614, 630
Gmiterek H. 98, 193
Godisław Paska 114
Goeje M. J. de 214, 220
Goranin E. 484
Gorczak B. 73, 79, 113, 114, 185, 190, 505, 562, 678, 679
Górka O. 185, 507, 668
Grabmuller H.-J. 57
Grabowski J. 185
Grabski A. F. 185, 242, 249, 275
Grala H. 185, 483, 485, 502, 512
Grant F. 204
Grégoire H. 185, 212
Grudziński T. 185, 374
Grunwald C. 185, 322
Grydiel J. 185, 650
Guagnino [Gwanini] A. 95, 114
Gudavičius E. 79, 185
Gumowski M. 185, 664
Györffy Gyorgy 67, 185, 255, 311
H
Hackins C. H. 186
Hajdukiewicz L. 65
Halecki O. 186, 634, 635, 648, 668
Hallu R. 186, 322
Hasii C. B. 115, 219, 222
Heck C. 116, 194, 498
Heidenreich F. 186
Helle K. 461
Hellman M. 481, 497, 506
Herbst S. 186, 510
Herburt J. 64, 66, 114
Hernas C. 186
Heine R. 241
Hirsch T. von 114
Hodinka A. 186
Holder A. 205
Hóman Balint 186
Horváth [Horwat] J. 186, 489
Hosse L. F. 115
Huart Ch. 220
Hurmuzaki L. 114, 670
I
Ibn al-Athiri 214, 220
Ioannis de Thurucz 67, 312
Ioninias I. 186
Isajewicz J. 186
Isenburg K. W. 186, 276, 481, 501
Ivinskis Z. 186
Iwanczak W. 186, 635
J
Jablonowski J. A. 38, 86, 114, 192, 627
Jacquart J. 186
Jadkowski J. 331
Jadłowski J. 105, 186
Jahns M. 186
Jakimowicz R. 105, 186, 324
Jakowenko N. 193, 354, 401, 507
Jakubowski J. 186, 649
Janas E. 98
Janeczek A. 186
Jankowska E. 186
Jantzen H. 69, 115
Jaroszewicz J. 186
Jasienica P. 489
Jasiński K. 186, 187, 242, 248, 249, 273, 278, 311, 354, 357, 374, 401, 469, 470, 507, 508
Joannis de Charnkow 64, 113, 670
Jolliffe J. E. A. 16
Jonsson J. R. 187, 246
Jonynas J. 663
Jovaisa L. 79
Jučas M. 79, 187
K
Kaczmarek J. 184
Kadlubek Wincent 64, 113, 114
Kalti Mark 67
Kamulowa D. 74, 116
Kamiański A. 187, 233
Kardaszewicz S. 187, 509
Karsai Géza 67, 187
Kaspaviciene J. 79, 115
Kasiński A. 86, 193
Katona S. 114, 420
Každan A. 485
Keenan Ed. I. 187
Kempa T. 187, 510

Именной покажчик

- Kennedi-Grimsted P.* 74, 79, 80, 187
Kern H. 15
Kętrzyński S. 67, 187, 357, 496, 519
Kętrzyński W. 113
Kirkiene G. 79
Klaczewski W. 98
Klonau G. von 188, 457
Klimas P. 187
Kochanowski J. K. 113
Koczy L. 187
Kojalowicz-Wiuk A. 86, 114, 611, 612, 617, 622, 631, 639, 651, 667
Kończny F. 187, 510
Kopke R. 68, 113
Korduba M. 187, 233, 235
Kotliar N. F. 187, 480
Kotzebue A. 187, 649
Kozicki D. 187, 190, 678
Kozłowska-Budkowa Z. 115, 638
Kozłowski S. A. 98, 114
Krakowski S. 187
Kramers J. H. 214, 220
Krawinkel H. 15
Kristó Gy. 507, 508
Kromer M. 65, 114
Krug Ph. 187, 457
Krupa K. 187
Krupowicz M. 72, 116
Krupska A. 187, 665
Kryczyński S. 187, 692
Krzywicki L. 187
Kubinyi F. 72, 113
Kuczyński S. 65, 187, 188, 233, 235, 505, 648, 668
Kuczyński S. K. 104, 188
Kunik A. 201
Kurbis B. 64, 114
Kurbisówna D. 67, 114
Kurtyka J. 98
Kutszeba S. 112, 188, 194, 605
- L
- Labuda G.* 113, 183, 188, 233
Łaguna S. 188
Lambertus Schafnaburgensis 115, 228
Langebek J. 69, 115, 456, 458, 461
Lappenberg J. M. 68, 113, 306
Lazutka S. 78, 79, 115
Le Goff J. 183
Leib B. 188, 457
Lelewel J. 188
Leo Marsicanus 254
Leonis Diaconi 115, 219, 222
Lesne E. 15
Lewicki A. 72, 113, 114, 115, 188
Lewicki K. 188, 510
Lintzel M. 478
Lipiński T. 608
Liske K. 77, 112
Lobanoff de Rostoff A. 188, 322
Lorenz H. 188, 457
- Lowmiański H.* 98, 183, 188, 197, 200, 231, 233, 252, 259, 262, 638, 663, 668
Lubomierski T. J. 72, 113
Lulewicz H. 98
Lund John 188
- M
- Maanen J. van* 188
Mailath J. 484
Maleczyńska E. 188
Maleczyński C. 63
Maleczyński K. 98, 188
Maleszewski J. 188
Malingoudis J. 188
Malinowski M. 66, 116
Mályusz Elemér 67, 188
Marczali H. 188, 311
Margoliouth D. S. 213, 220
Marinius M. 115, 666
Marszalska J. M. 73, 188
Matijow J. 40, 188
Mecherzyński K. 64, 113
Meier H. 509
Menzel V. 15
Michell R. 55
Miechovita Macej 65, 115
Mika N. 188
Mikkola J. J. 258
Miklosich F. 114, 333
Minorsky V. 214
Muller J. 114, 333
Muller L. 48
Munch P. A. 188, 320, 456
Muszyńska K. 74, 116
- N
- Napiersky K. E.* 41, 115, 597
Narbutt T. 188, 603, 619, 631, 666
Nicetas Choniates 476
Niesiecki K. 86, 115, 364, 509, 613, 619
Nikodem J. 184, 188
Nikzentaitis A. 188, 594, 603, 610
Nowak Z. 115, 666
- O
- Obolensky D.* 189, 233
Ochmański J. 72, 116, 189, 510, 601
Okolski S. 86, 115, 619
Oljanczyn D. 189
Olrik A. 189, 205, 209
Olsen M. 205
Orgeles P. 185, 212
Ostrogorsky G. 189, 210
- P
- Paculski K.* 189
Pakulski J. 74, 115
Palczewski M. 189
Panaitescu P. P. 189, 347
Papee F. 72, 112
Paprocki B. 86, 115, 509, 611, 619

Іменний покажчик

- Paszkievicz H.* 189, 222, 601, 603, 613, 615, 634, 638, 662
Paszuto W. 189
Peleński J. 11, 189
Pętek Z. 86, 189
Perfecky [Perfeckij] E. 51, 189, 227, 346
Perfecky G. A. 51
Periplus A. E. 500
Persowski F. 189, 233
Pertz G. H. 68, 112, 113, 114
Piechota R. 74, 115
Piekosiński F. 85, 98, 114, 189
Pieradzka K. 39, 65, 189
Pietkiewicz K. 79, 115, 189
Pilar R. 67
Piwocki M. 66
Plezia M. 64, 114
Popescu-Spineni M. 500
Poppe A. 8, 21, 102, 189, 228, 233, 257, 268, 270
Por Á. 189
Potthast A. 492
Powierski J. 189, 602
Pritsak O. 189, 190, 199, 218, 485
Prochaska A. 63, 72, 77, 112, 113, 190, 534, 603, 648, 662, 665, 667, 668, 692
Przedziecki A. 190, 646
Przybos K. 98, 190
Pulaski K. 86, 190, 604, 654, 686
Puricelli-Guerra A. 190
Puzyna J. 85, 190, 510, 601, 610, 613, 614, 620, 648, 668, 669, 672
- R
- Rachula A.* 98
Raczyński E. 72, 113
Radozyck-Pauletti M. 183
Radziwiński Z. L. 73, 79, 85, 113, 190, 191, 505, 509, 562, 614, 649, 678, 679
Radziszewska J. 65
Rhode G. 249, 488
Rossi M. 70, 191
Roth P. 15
Rowell S. C. 191, 612
Rulikowski E. 191, 509
Runciman S. 191, 222
Russ H. 191
Russocki S. 191
Rymar E. 191, 495
Ryszewski B. 74, 115
Rzężabek J. 37, 191
- S
- Saint Aymour C.* 191, 322
Sarnowska W. 104, 191, 230
Sathas S. 113, 456
Saxo Gramaticus 69, 115, 205
Scheffer-Boichorst P. 112
Schneider A. 191
Schneider B. 191, 461
Schramm G. 201
- Schuck H.* 191, 212
Schwandtner J. G. 67, 312
Schwennicke D. 484, 506
Semkowicz A. 278, 480
Semkowicz W. 112, 114, 190, 191, 605, 649, 685
Seraphim A. 191, 599
Ševčenko I. 11, 191, 222, 485
Sewell W. H. 191
Shepard J. 191, 207
Siarczyński F. 191, 337, 495
Sidorowicz J. 72, 112
Sieliński F. 48
Skobielski P. 73, 79, 113, 505, 562, 679
Skrzypek J. 191, 650
Skirtunt K. 191, 594
Smolka S. 63, 65, 191
Snegarov I. 222
Sobieszkański F. M. 103
Sochacka A. 98
Sochaniewicz K. 85, 98, 191
Sokolowski A. 72, 113
Soloviev A. V. 191, 210, 256, 268, 318
Sommersberg F. W. 115, 495
Sperka J. 507
Spinei V. 347
Sprlin I. 191, 222
Spuler B. 191
Sroka S. A. 39, 125, 191, 192, 508
Stachowska K. 65
Stadnicki K. 192, 194, 297, 364, 512, 590, 610, 611, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 622, 630, 632, 633, 634, 641, 642, 648, 649, 650, 662
Starnawski J. 94, 116
Starowolski S. 94, 116, 438
Stecki T. J. 192, 634
Steenstrup J. 192, 205, 209
Stender-Petersen A. 192, 196, 200, 258
Stenton F. M. 15
Steponavičiene L. 115
Stokes A. D. 192, 222, 224
Stökl G. 481, 497, 506
Storm G. 69, 116, 192, 205, 209
Strehlke E. 114
Struve B. G. 115, 228
Strykowski M. 66, 116, 296, 297, 597, 603, 605
Sułkowska-Kuraśiowa [Sulkowska-Kuras] I. 79, 80, 114, 187, 669
Supruniuk A. 614
Susza J. 678
Swątek O. 67
Swieżawski A. 104, 192, 619
Szambelan Z. 489
Szaraniewicz I. 62, 192, 402, 481
Szczur S. 489
Szczygiel R. 98, 193
Szentspétery I. 112, 113, 115, 242, 276, 323
Szlachowski A. 113
Szujski J. 72, 113
Szymański J. 86, 192

Именной покажчик

- T**
Taube M. 192
Tęgowski J. 192, 193, 299, 354, 401, 507, 512, 601, 603, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 619, 630, 631, 632, 633, 634, 636, 638, 639, 649, 651, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 674, 685
Theiner A. 116
Thomsen V. 193, 196, 209
Thormodi Torfari 116, 209
Thornquist C. 193, 196
Thurn I. 267
Thietmar von Merseburg 68, 116, 242, 252, 253, 259, 278
Tinnefeld F. 193
Tomczak A. 74, 115
Tornberg C. 214, 220
Trillmich W. 68, 116, 242, 252
Tropfen M. 114
Truskauskaitė N. 115
Turowski K. J. 65, 86, 115, 509, 611, 619
Tymieniecki K. 188, 194, 252, 259, 262
- U**
Ugolini T. 70
Umiński I. 193
Uruski S. 86, 193
- V**
Valikonyte I. 79, 115
Váradí G. 193
Vasiliev A. A. 193, 210
Vaskantaite I. 78
Vater O. 356
Veillard J. 204
Vernadsky G. 193, 196, 222, 476
Vidugiryte I. 115
Vincentii Pragensis 68, 116
Viskantaite S. 79
Vlasto A. P. 193, 222, 249
Voicu S. J. 186, 635
Vojgt J. 72, 113
- W**
Wagilewicz J. 193
Wagner E. 193
Waitz G. 68, 69, 113, 242, 254, 276, 353
Walicki M. 186, 510
Wapowski B. 66, 116
Wasilewski T. 40, 193, 285, 289, 299, 496, 519, 586, 597, 599, 601, 610, 611, 613, 614, 630, 634, 638, 649, 664, 665
Wasowicz M. D. 98, 114
Wdowiszewski Z. 193, 630, 638, 646, 648
- Wegener W.* 193
Weiland L. 276
Welikij F. 114
Wenzel G. 116, 420, 500
Wenzel J. 183
Wertner M. 193, 311, 357, 358, 418, 420, 459, 463, 501, 526
Widera B. 488
Wielądek W. 86, 116, 189
Wierzbowski T. 80, 115
Wilczyński W. 193, 640, 678
Wilmans R. 68, 115
Wiliński K. 193
Winter E. 193
Witkowska M. H. 67
Włodarski A. 86, 193
Włodarski B. 38, 193, 194, 470, 481, 489, 490
Wojciechowski P. K. 194
Wolff A. 98, 191
Wolff J. 81, 98, 190, 194, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 364, 365, 366, 394, 421, 436, 438, 439, 443, 453, 454, 509, 512, 515, 516, 525, 534, 536, 538, 543, 559, 576, 583, 600, 603, 606, 607, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 617, 618, 619, 620, 622, 623, 624, 625, 627, 630, 631, 634, 636, 637, 639, 640, 641, 642, 648, 651, 654, 658, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 673, 674, 678, 679, 685, 686, 689, 690, 692, 695, 696
Wozniakowa W. 80, 114
Wroniszewski J. 401, 614
Wynar L. R. 194
Wyrozumski J. 38, 39, 185, 194, 638
- Z**
Zabiecy F. 194, 364
Zabiecy K. 194, 364
Zajęczkowski S. 194, 601, 603
Zakrzewski S. 187, 194, 249, 374, 692
Zaleski S. 67
Zdrenka J. 194, 667
Zielinska-Melkowska K. 184
Zientara B. 194
Ziffer G. 186, 635
Zimorowicz J. B. 66, 116, 194, 498
Żmudzinas J. 194
Znosko P. K. 194, 510
Zubrzycki D. 194, 337
Zychliński T. 86, 194
Żygulski Z. 194